

David Fromkin

BARIŞA SON VEREN BARIŞ

MODERN ORTADOĞU NASIL YARATILDI?

TARİH

epsilon

Ortadoğu; büyük olayların vazgeçilmez sahnesi. Mısır'dan Afganistan'a, İran'dan Umman Denizi'ne yayılan bu alan, doğumuna tanıklık ettiği dinlerin, değişik milliyetlerin ve farklı ideolojilerin çatışması için bile yeterince geniş değilken, en başta bağrındaki petrol nedeniyle yüz yıldır büyük devletlerin de çekiştiği coğrafya durumunda.

11 Eylül'ün ardından ABD'nin Afganistan ve Irak'a müdahalesiyle yeniden ivme kazanan olayların seyri ABD'nin kendisi için bile bir muamma. Savaş rüzgârının kaldırdığı tozun görüşü sınırladığı bu dönemde olayları ve nedenleri anlamak için belki de biraz gerilere gitmek gerekiyor.

Barışa Son Veren Barış, Birinci Savaş ve sonraki ilk yıllarda (1914-1922) dünyadaki güç dengelerinin panoramasını oluştururken, özellikle de gizemli Doğu'da büyük devletlerin yöneticilerinin masa başında bugünkü Ortadoğu'nun haritasını nasıl yeniden şekillendirdiğini anlatıyor. Açılan en yeni arşivlerle geliştirilen bu çalışma bu dönemi ve bölgeyi inceleyen en kapsamlı çalışma olma niteliğini taşıyor.

Anlatılan büyük olayları okurken büyük tarihi kişilikleri de karşımızda buluyoruz: Lloyd George, Winston Churchill, Woodrow Wilson, Kitchener, Lenin, Stalin, Mussolini ve Atatürk'ü olayların içindeki yerlerinde okurken Arabistanlı Lawrence'ın gerçekte kim olduğunu ve kendisine atfedilen işlerin ne kadarını gerçekleştirdiğini öğreniyoruz.

Kitap, insanlık tarihinin en yoğun dönemlerinden birini gözlerimizin önüne sererken, Ortadoğu'da bugün olanları anlamak için gerekli tarihsel argümanları da veriyor.

online alışveriş: yenisayfa.com.tr

David Fromkin'in Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve çağdaş Ortadoğu'nun doğuşunu ele alan Barışa Son Veren Barış adlı yapıtı günümüz Ortadoğusunu anlamada belki de en yararlı kaynaklardan biri. Ortadoğu'ya barış, adalet, sağduyu öneren Düvel-i Muazzama'nın ne denli sorunlu bir dünya yarattığının kanıtı bu kitap.

Günümüz Türkiye yazınında genellikle Cihan Harbi ve Milli Mücadele ayrı süreçler olarak ele alınır. Oysa Cihan Harbi ve Milli Mücadele bir bütün. Aynı kavganın iki ayrı evresi. Batı boyunduruğuna karşı direnen, yenik düşen ama yılmadan kavgasını sürdüren bir ulusun Cumhuriyet Türkiyesi ile sonuçlanan bir başkaldırısı. Bu iki ayrı evrenin bütünlüğünü Fromkin'in kitabında berrak bir biçimde görmek mümkün. Enver, Cemal, Talat, Mustafa Kemal aynı kavganın özneleri.

Kimi Buhara'da yenik düşüyor; kimi Ankara'da zafere ulaşıyor. Fromkin'in kitabı bu bütünlüğü gözler önüne seriyor. Devamlılık ve değişim, çöken bir imparatorluğun direnç gücü ve Batı'nın tüm diretmelerine karşın yeni bir yapılanmaya yönelen Türkiye bu kitabın yansıttığı bir gerçek.

BARIŞA SON VEREN BARIŞ

Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı?
1914-1922

BARIŞA SON VEREN BARIŞ

Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922

Yazarı: David Fromkin
Çeviri: Mehmet Harmancı
Yayın Yönetmeni: Şemsa Yeğin
Düzelti: Sedat İmza
Düzenleme: Gülen Işık

Kapak Tasarımı: Pınar Kazma
Film-Grafik: Ebru Grafik
Baskı ve Cilt: Melisa Matbaası

1-3 Baskı: Sabah Kitapları
5. Baskı: Epsilon Yayınları Şubat 2008 (1000 adet)

ISBN: 975 331 646-1

Türkçe Yayım Hakkı: Kesim Ajans aracılığı ile
© Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. ve San. Ltd. Şti.

Yayımlayan:
Epsilon Yayıncılık Hizmetleri Tic. ve San. Ltd. Şti.
Gürsel Mah. Nurtaç Cad. İcabet Sk. No: 3 Kâğıthane / İstanbul
Tel: 0212 294 46 00 pbx Fax: 294 41 16
Internet adresi: www.epsilonyayinevi.com
e-mail: epsilon@epsilonyayinevi.com

BARIŞA SON VEREN BARIŞ

Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922

DAVID FROMKIN

Çeviri
Mehmet Harmancı

Epsilon®

'Savaşa son veren savaş'tan sonra Paris'te bir 'barışa son veren barış' yapmada başarılı olmuş görünüyorlar."

Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren anlaşmalar üzerine konuşan ve Allenby'nin Filistin seferine katılan bir subay olan Archibald Wavell (sonraları Feldmareşal Lord Wavell)

İÇİNDEKİLER

Teşekkür 11
Önsöz 13
Giriş 15

I. BÖLÜM: TARİHİN YOL KAVŞAĞINDA
1. Eski Avrupa'nın Son Günleri 25
2. Asya'daki Büyük Oyunun Mirası 28
3. Savaştan Önce Ortadoğu 34
4. Jön Türkler Acele Bir Müttefik Arıyor 43
5. Savaş Arifesinde Winston Churchill 48
6. Churchill Türk Savaş Gemilerine El Koyuyor 51
7. Babıali'de Entrika 57

II. BÖLÜM: HARTUMLU KITCHENER GELECEĞE BAKIYOR
8. Komuta Kitchener'da 71
9. Kitchener'ın Yardımcıları 77
10. Kitchener İslam Dünyasına Talip 84
11. Hindistan İtiraz Ediyor 91
12. Ortadaki Adam 95

III. BÖLÜM İNGİLTERE ORTADOĞU BATAKLIĞININ İÇİNDE
13. Türk Komutanları Yenilginin Eşiğinde 101
14. Kitchener Türkiye'ye Saldırma İzni Veriyor 105
15. Çanakkale Zaferine Doğru 110
16. Rusya'nın Türkiye'den Pay Kapma Çabası 115
17. Ortadoğu'daki İngiliz Hedefleri 122
18. Kaderin Darboğazında 125
19. Savaşçılar 129
20. Politikacılar 132
21. Sönen Işık 135
22. Arap Bürosu'nun Kurulması 139
23. Araplara Verilen Sözler 143
24. Avrupalı Müttefiklere Verilen Sözler 154
25. Türklerin Dicle'deki Zaferi 163

IV. BÖLÜM: HANGİ TARAF DAHA ÖNCE ÇÖKECEK?
26. Düşman Hatlarının Gerisinde 169
27. Kitchener'ın Son Görevi 176
28. Hüseyin'in İsyanı 178

V. BÖLÜM: İTİLAFÇILARIN ŞANSI TERSİNE DÖNÜYOR
29. Hükümetler Düşüyor: İngiltere ve Fransa 207
30. Çarın Devrilmesi 213

VI. BÖLÜM: YENİ DÜNYALAR VE VAAT EDİLEN TOPRAKLAR
31. Yeni Dünya 223
32. Lloyd George'un Siyonizmi 231
33. Balfour Deklarasyonu'na Doğru 241
34. Vaat Edilmiş Ülke 247

VII. BÖLÜM: ORTADOĞU'NUN İŞGALİ
35. Kudüs'te Noel 263
36. Şam Yolu 270
37. Suriye Savaşı 283

VIII. BÖLÜM: ZAFERİN GANİMETLERİ
38. Yollar Ayrılıyor 297
39. Truva Kıyılarında 306

IX. BÖLÜM: ZAMAN İLERLİYOR
40. Saatin Tıkırtıları 321
41. İhanet 326
42. Konferansların Dünyası 336

X. BÖLÜM: ASYA'DA FIRTINA
43. Dertler Başlıyor: 1919-1921 345
44. Mısır: 1918-1919 Kışı 347
45. Afganistan: 1919 İlkbaharı 350
46. Arabistan: 1919 İlkbaharı 353
47. Türkiye: Ocak 1920 355
48. Suriye ve Lübnan: 1920 Baharı ve Yazı 361
49. Doğu Filistin (Mavera-i Ürdün): 1920 366
50. Filistin: 1920 Araplar ve Yahudiler 369
51. Mezopotamya (Irak): 1920 372
52. Iran: 1920 376

XI. BÖLÜM: RUSYA ORTADOĞU'YA DÖNÜYOR
53. İngiltere Düşmanlarının Maskesi Düşüyor 385
54. Ortadoğu'da Sovyet Tehdidi 390
55. Moskova'nın Hedefleri 393
56. Buhara'da Ölüm 397

XII. BÖLÜM: ORTADOĞU'DA DÜZENLEME 1922
57. Winston Churchill Görev Başında 407
58. Churchill ve Filistin Sorunu 441
59. İttifakçılar Parçalanıyor 453
60. Bir Yunan Trajedisi 461
61. Ortadoğu Sorununun Çözümü 475
Notlar 483
Kaynakça 529

HARİTALAR
Ortadoğu: 1914
Orta Asya Seferi
Türk-Yunan Savaşı
Ortadoğu: 1920
Kartografi: Sue Lawes

Teşekkür

Bu kitabı yazma fikri Timothy Dickinson'la konuşurken bana Ortadoğu tarihi hakkındaki görüşlerimi sormasıyla doğdu. Daha sonra fikirlerimi yazıya döktüm. Jason Epstein kitabın bir kişi çevresinde kurulmasını önerdi, önerisini kabul edip Winston Churchill'i seçtim. Şimdi kitabın başka nasıl kurulabileceğini doğrusu düşünemiyorum.

Londra'da bu konuda kitap çıktıkça dostum ve meslektaşım Robert L. Sigmon bunları hemen satın alıp uçak postasıyla gönderirdi. Wisconsin Milwaukee Üniversitesi'nden Profesör Stanley Mallach da başka yerlerde bulamadığım kitapları bulmakta bana yardımcı olmuştur.

Bryn Mawr Koleji'nde tarih profesörü ve dostum olan Alan Silvera bana bilim dergilerinden makaleler, değerli fikirler sağlayarak araştırma alanındaki en son gelişmeleri izlememi sağlamıştır. Kitabın metnini defalarca okumuş, ayrıntılı yorumlar ve düzeltmeler yapmıştır. Metni doktora öğrencisi Kay Patterson'a göstermiş, o da geniş ve çok önemli yorumlar getirmiştir. Cambridge'ten Profesör Ernest Gellner beni, elyazmamın diğer akademik okuyucusu olmasını istediği Profesör Elie Kedourie ile tanıştırdı. Profesör Kedourie metni okudu ve kendisinin geniş bilgisinden ve yetkili yorumlarından yararlanmamı sağladı. Ona ve kocasının zamanını almamı nezaket ve sabırla karşılayan Bayan Kedourie'ye çok teşekkür ederim. Dr. Nicholas Rizopoulos Yunan-Türk olaylarını okumuş ve çok değerli tavsiyelerde bulunmuştur. Profesör Kedourie, Profesör Silvera, Dr. Rizopoulos ve Bayan Patterson'un kitapta belirttiğim fikir ve görüşlerinden hiçbir şekilde sorumlu olmadıklarını söylememe gerek olmadığı inancındayım. Ayrıca elyazması onlar gördükten sonra hemen hemen yeniden yazıldığından, son halinde bana değiştirmemi önerebilecekleri bazı noktalar bile olabilir.

Özellikle akademik okurlar, burada sayamayacağım kadar çok bilim adamının kitap ve makalelerine çok büyük bir entelektüel borcum olduğunu göreceklerdir. Bunların arasında başlıcaları Ortadoğu ve İngiliz tarihi ve politikası alanlarındaki usta çalışmalarıyla Elie Kedourie ile Winston Churchill'in yaşamı konusundaki kitabı bu dönem hakkında yazan herkes için gerekli olan Martin Gilbert'tir. Herkesin yapması gerektiği gibi ben de Gilbert'in eserlerinden çok yararlanmışımdır. Ve büyük çaplı bir Ortadoğu tarihinin yazılabileceğine Howard Sachar'ın örneğiyle inandığımı belirtmek isterim.

Sir Gilbert Clayton'un oğlu Samuel Clayton nezaket göstererek beni bir öğleden sonra ağırlamış ve babası hakkında konuşmuştur. Kensington Palace'ta beni çaya davet ederek gösterdikleri konukseverlik için kendisine ve eşi Lady Mary'ye teşekkür ederim.

İngiltere ve diğer yerlerdeki arşiv araştırmalarım sırasında Durham Üniversitesi'nden Lesley Forbes, Imperial War Museum'dan Clive Hughes, Rhodes House'dan Alan Bell, St. Antony's Koleji'nin Ortadoğu Merkezi'nden Gillian Grant gibi kütüphanecilerden çok yararlandım. Hepsine yürekten teşekkür ederim.

Birinci Dünya Savaşı konusunda uzman olan Henry Holt'taki editörüm Rob Cowley'e bilgili ve yardımcı tavsiyeleri ve sürekli özendirmesi için şükran borçluyum. Henry Holt'ta Marian Wood ve Andre Deutsch'da Sara Mengüç büyük bir beceriklilik ve sürekli neşeleriyle basım sürecinde bana yardımcı olmuşlardır.

Çeşitli belgelerden alıntı yapmama izin verdikleri için aşağıdakilere de teşekkür borçluyum:

Beaverbrook Koleksiyonu'ndaki Lloyd George belgelerinden alıntı yapmama izin verdiği için Lordlar Kamarası Arşiv Bürosu'ndaki Arşiv Memuruna;

Durham Üniversitesi'nin Sudan Arşivi'ne;

Richard Meinertzhagen'in günlüklerinden alıntı yapmama izin veren Rhodes House Kütüphanesi'ne ve Bayan Teresa Searight'a;

Hull Üniversitesi Brynmor Jones Kütüphanesi'ne ve Sir Mark Sykes'ın belgelerinden alıntı yapmama izin veren Sir Tatton Sykes'a;

Geniş koleksiyonlarından ve Sir Hubert Young, T.E. Lawrence, Lord Allenby, William Yale, F.R. Somerset, C.D. Brunton ve Kral Faysal ile Balfour Deklarasyonu dosyalarından alıntı yapmama izin veren Oxford St. Antony's Koleji Ortadoğu Merkezi'ne; Lord Milner'in belgelerinden alıntı yapmama izin veren Oxford New College Müdürü'ne;

Lord Allenby'nin belgelerinden alıntı yapmama izin veren Londra King's Koleji Liddell Hart Askeri Arşiv Merkezi yetkililerine.

Belgesel malzemeye erişebilmemi sağladıkları için Londra'da British Library'ye; Londra'da Camellia Investments'e; İsrail Rehovot'ta Weizmann Arşivlerine; Oxford'da Bodleian Kütüphanesi'ne; Londra'da İmparatorluk Savaş Müzesine; Harvard Üniversitesinin Houghton Kütüphanesi'ne ve New York Halk Kütüphanesine teşekkür etmek isterim.

Önsöz

Cihan Harbi ya da Harb-i Umumi diye bilinen Birinci Dünya Savaşı çağımızın kaderini yönlendirmiş bir savaş. Balkanlardan Orta Asya'ya; Kafkaslardan Kuzey Afrika'ya bugün sıcak bölge konumunu koruyan Ortadoğu sorunları, Birinci Dünya Savaşı ile biçimlenmiş. 1914-22 arası imparatorlukların çöktüğü, yeni bir dünyanın kurulduğu bir dönem. Batı yayılımının doruk noktaya ulaştığı 1914'ün çözümsüzlüklerini de bağrında yaşatan bir yeni dünya. Bu gelişmelerden belki de kendi iradesiyle yönünü çizen tek bölge ülkesi Türkiye. Cihan Harbi'ni yitirmesine karşın Milli Mücadele'yle yeni bir devlet kuran ve Batı'ya meydan okuyan bir ülke Türkiye. Bağımsızlık savaşıyla Batı yörüngesinde birçok ülkeye örnek olacak olan Türkiye bu denli sorunlu bir ortamda biçimlenmiş.

David Fromkin'in Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşünü ve çağdaş Ortadoğu'nun doğuşunu ele alan Barışa Son Veren Barış günümüz Ortadoğusunu anlamada belki de en yararlı kaynaklardan biri. Ortadoğu'ya barış, adalet, sağduyu öneren Düvel-i Muazzama'nın ne denli sorunlu bir dünya yarattığının kanıtı bu kitap.

Günümüz Türkiye yazınında genellikle Cihan Harbi ve Milli Mücadele ayrı süreçler olarak ele alınır. Oysa Cihan Harbi ve Milli Mücadele bir bütün. Aynı kavganın iki ayrı evresi. Batı boyunduruğuna karşı direnen, yenik düşen ama yılmadan kavgasını sürdüren bir ulusun Cumhuriyet Türkiyesi ile sonuçlanan bir başkaldırısı. Bu iki ayrı evrenin bütünlüğünü Fromkin'in kitabında berrak bir biçimde görmek mümkün. Enver, Cemal, Talat, Mustafa Kemal aynı kavganın özneleri. Kimi Buhara'da yenik düşüyor; kimi Ankara'da zafere ulaşıyor. Fromkin'in kitabı bu bütünlüğü gözler önüne seriyor. Devamlılık ve değişim, çöken bir imparatorluğun direnç gücü ve Batı'nın tüm diretmelerine karşın yeni bir yapılanmaya yönelen Türkiye bu kitabın yansıttığı bir gerçek.

Fromkin'in kitabının başlığı Allenby'nin komutasında Filistin cephesinde savaşmış Archibald Wavell'in Paris'teki barış antlaşmaları ile bağlantılı olarak söylediklerinden esinlenmiş. Diğer bir deyişle Barışa Son Veren Barış Versailles ağırlıklı ve Ortadoğu'dan çok dünya için geçerli bir söz dizini. 1914-45 dönemi, otuz yılı aşkın bir kriz evresi. Birinci Dünya Savaşı'na neden olan Avrupa'nın yayılmacılığı Ortadoğu'yu çözmek ve sorunlar bölgesine dönüştürmekle kalmıyor. Cihan Harbi aynı zamanda Avrupa'yı da çökertiyor; yeni bir dünya savaşının tohumlarını atıyor. Bundan böyle Avrupa'nın, Düvel-i Muazzama'nın dünya ölçeğinde hükümranlığı da son buluyor; Avrupa kendi top-

raklarında didişmeye başlıyor. Cihan Harbi bir çöküşün başlangıcı. Tüm Avrupa'yı ve dünyayı kargaşaya sokan ve sonuçlarıyla İkinci Dünya Savaşı'nı hazırlayan bir savaş. 1914-45 dönemi yüzyıllardır dünyanın kaderini belirlemiş bir kıtanın kendini tükettiği bir dönem. Ortadoğu'da barışları sona erdiren barış, özünde Avrupa'yı kısa sürede yeni bir savaş eşiğine getirecek bir ateşkes. Sévres nasıl Türkiye'yi yeni çözümler aramaya sevk etmiş bir 'barış'sa, Versailles Antlaşması da Avrupa'yı batağa sokmuş bir barış. Tek bir farkla: Mustafa Kemal Türkiyesi gerçekçi bir çözümle barıştan yana ağırlığını koyarken Hitler Almanyası ve Mussolini İtalyası dünyayı felakete sürükleyecek bir savaş tutkusuyla çözüm arıyor.

Fromkin'in Ortadoğu için gözlemleri Avrupa için de geçerli. Düvel-i Muazzama, Ortadoğu'da barışla barışlara son verirken yeni bir topyekün savaş özlemini alevlendiriyor. Ancak Avrupa'yı çökerten, insanını tüketen, kentleri yok eden İkinci Dünya Savaşı ertesi Amerika çok daha gerçekçi bir dünya düzenine önayak oluyor. Savaş tazminatlarıyla halkları karşı karşıya getirmektense savaşın yıkıntılarını en kısa sürede gidermeyi amaçlıyor. Avrupa İkinci Dünya Savaşı'ndan ders almışa benziyor. Sorunlarına barışçı bir çözüm buluyor. Avrupa birliği hedeflenerek, isteksiz de olsa kısa sürede sömürgeler tasfiye ediliyor.

Ancak Avrupa'nın geride bıraktığı mirasın bir parçası Ortadoğu. Parçalanmış, bölük pörçük bir ülkeler manzumesi; körüklenmiş din kavgaları; petrol ve benzeri kaygılarla özendirilmiş şeyhlikler. Çekilirken sorunlarla, çözümsüzlüklerle yüklü bir Ortadoğu bırakmış dünün 'uygarlık bekçileri'. Afganistan, Filistin, Karabağ ve hatta yörenin yanı başında Bosna-Hersek, aynı küllerin ateş alması. Uzun dönemde düzen adına kavga, barış adına savaş, uygarlık adına kıyım aynı senaryonun farklı yönleri

Fromkin'in kitabı, okuruna bölgesel bütünlüğü gösteriyor. Bir imparatorluğun son bulduğu, yeni bir devletin kurulduğu bir evrenin; Türkiye deneyiminin ne denli sorunlu bir coğrafyada gerçekleştirildiğini kanıtlıyor. Türkiye'de okurun buna büyük gereksinimi var. On yıllardır Milli Mücadele'yi içine kapanık bir üslupla algılayan insanımız çoğu kez zamandan ve mekândan arındırılmış; Milli Mücadele'nin ne Cihan Harbi ile olan bağlantısı kurulabilmiş ne de o günün Türkiyesinin Ortadoğu bütününün bir parçası olduğu görülebilmiş. Fromkin işte bu darboğazı aşıyor ve okura zaman ve mekân bütünlüğü kazandırıyor. Olaylar arasındaki bağı, denizaşırı tarihçiliğin oriantalist yöntemlerinden kopmaksızın, çoğu İngiliz arşiv belgelerine dayanan kaynaklara gönderme yaparak akademik kaygılardan öteye, genel okura yönelik bir üslupla kuruyor ve yansıtıyor.

Prof. Dr. Zafer Toprak

Giriş

Günümüzdeki (1989) gazete başlıklarından tanıdığımız Ortadoğu, İtilaf devletlerinin Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında verdiği kararlardan doğmuştur. Bu kararların niçin ve nasıl alındığını, hangi umut ve korkulardan, sevgi ve nefretlerden, hata ve yanlış anlamalardan kaynaklandığını kitabımın ileri-deki sayfalarında anlatmaya çalışacağım.

Söz konusu dönemde Ortadoğu'daki faaliyetlerini anlatan Rus ve Fransız resmi açıklamaları hiç kuşkusuz propaganda niteliğindedir. İngiliz resmi açıklamaları ve hatta gelişmelerin içinde yer alan yetkililerin anıları bile gerçekleri yansıtmaktan uzaktır. Kararların alınmasında önemli rolü olan İngiliz yetkililerin verdikleri bilgiler uydurmaydı ya da kendi istekleri doğrultusunda yorumlanmıştı. Ayrıca Müslümanların dini sorunlarına karıştıklarını saklayarak Ortadoğu'ya Arap bağımsızlığının savunucuları olarak girdiklerini göstermeye çalışmışlardır. Oysa gerçekte bu davaya inanmıyorlardı. Öte yandan, anlatılarının temelini oluşturan Arap İsyanı, Amerikalı şovcu Lowell Thomas'ın 'Arabistanlı Lawrence'e dönüştürdüğü usta hikâyeci T. E. Lawrence'ın hayallerindekilerden pek farklı değildi.

Onyıllar boyunca bölük pörçük ortaya çıkan gerçekler son dönemlerde arşivlerin, gizli resmi belgelerin ve özel yazışmaların açılmasıyla birdenbire çoğaldı. 1979'da araştırmalarıma başladığımda olayların gerçek hikâyesini anlatmanın artık mümkün olduğuna inanıyordum. Bu kitap böylece ortaya çıkmıştır.

Son onyıl arşivlerde çalıştım ve konu üzerine yazılmış eserleri okudum. Çağdaş araştırmacılığın bulgularını birleştirerek, ortaya çıkardığım tabloyu göstermek istedim. Yeni keşiflerin çoğu, kitabın sonundaki Notlar'da eserlerini belirttiğim yazarlara aittir. Ayrıca benim de katkılarım olmuştur; örneğin Jön Türk liderlerinin, Almanların 1 Ağustos 1914'te kendileriyle ittifaka girmeleri için neler yapmış olabilecekleri ve Arap müzakereci el Faruki'nin Arap milli sınırı olarak Suriye'nin içinden geçen bir çizgi çekmiş olabileceği üzerine söylediklerim gibi.

1916'da İngiliz bürokrasisinde, Londra'nın Ortadoğu masası şefi Sir Mark Sykes ile Kahire'deki arkadaşı istihbarat başkanı Gilbert Clayton arasındaki gizli çekişmeyi başlatan pek çok yanlış anlaşılmayı çözen, ya da en azından dikkatleri buna çeken kişi ben olmuş olabilirim. Ne Sykes'ın ne de Clayton'un, Sykes'ın Fransa ile yaptığı 1916 müzakereleri için Clayton'un kendisinden istediklerini yanlış anladığını asla fark etmedikle-

rini öğrendim. Sykes, Clayton'un isteklerini yerine getirdiğine inanarak tam aksini yapmış, Clayton ise onun kendisine bilerek karşı çıktığını sanmıştı. Clayton konuyu asla açmadığı için Sykes arkadaşıyla arasında farklı görüşler olduğunu bilemedi. Böylece bundan sonraki ay ve yıllarda Sykes Clayton'la hâlâ aynı görüşte olduğunu sanırken, bürokrasi içinde Clayton onun politikasının belki de tehlikeli bir muhalifi olmuştu.

Bürokratik politikayı doğru olarak yansıtmak başlıca çabalarımdan biri olmuştur ve başarmış olduğumu umuyorum. Ancak, belirli süreçlere ve olaylara açıklık getirmekten öte şeyler yapmaya da çalıştım. Kitapta olaylar bir bütün olarak verilmek ve Ortadoğu'nun yeniden biçimlenmesinin belirli bir dönemde Büyük Güçler politikasının bir fonksiyonu olduğu gösterilmek istenmiştir. Bu zaman diliminde Batı Avrupa'nın emperyalist yayılmacı dalgaları doruk noktasına erişmiş ve kendilerini geriye atacak olan cezrin güçlü çekişlerini ilk kez hissetmişlerdir.

Ortadoğu sadece Mısır, İsrail, İran, Türkiye ve Asya'daki Arap devletleri değil, aynı zamanda Sovyet Orta Asyası ve Afganistan'dır: Başka bir deyişle, İngiltere'nin Napolyon Savaşları'ndan başlayarak Hindistan yolunu önce Fransa'nın, daha sonra da Rusya'nın saldırılarından korumak için savaştığı tüm bölgedir. İngiltere'nin bu çabası *Büyük Oyun* diye adlandırılmıştır.

"Birinci Dünya Savaşı ve sonrası Ortadoğu" konusunda yapılmış diğer araştırmalar genellikle bir tek ülke ya da bölgeyi ele alır. Arabistan'la ve Türkiye'nin dokusuyla ilgili Avrupa politikasını bir bütün olarak ele alanlar bile dikkatlerini sadece İngiltere'nin ya da İngiltere ile Fransa'nın rolü üzerinde yoğunlaştırmışlardır. Ancak ben modern Ortadoğu'nun yaratılışını daha geniş bir çerçeve içine oturtmak istiyorum: Olanları 19. yüzyıl *Büyük Oyun*'unun sonu olarak gördüğüm için, Rusya'nın da bu hikâyede başrollerden birini oynadığını gösteriyorum. Kitchener'in Müslüman Arap dünyasıyla bir İngiliz ittifakı başlatmasının; bölgedeki Türk imparatorluğunun korunmasını yeğleyecekleri yerde İngiltere ile Fransa'nın Ortadoğu'yu işgal ederek bölmelerinin; Dışişleri Bakanlığı'nın Filistin'de bir Yahudi Milli Yurdu kurulmasına verilen İngiliz desteğini resmen ilan etmesinin; ve savaştan sonra bazı İngiliz yetkililerinin Bolşevizm'e karşı Ortadoğu'da bir hattı tutmaya kendilerini zorunlu hissetmelerinin nedeni kısmen ya da tümüyle Rusya idi. Ortadoğu'nun geniş kapsamlı hikâyesini, diğer bir deyişle Rusya'nın önemli bir rol aldığı '*Büyük Oyun*'u bu anlamda anlatan tek kitap bildiğim kadarıyla budur.

Kitabı okuduğunuzda göreceğiniz gibi, genel çerçeveyi çizdiğim ve Avrupalı politikacıların kararlarını verirken neleri göz ardı ettiklerini anlattığım bölümler dışında Ortadoğu'nun kişileri, durumları ve politik kültürleri fazla bir yer kaplamamaktadır. Bu, politik kararlar konusunda bir kitaptır ve 1914-1922 döneminde kararların verildiği masaların çevresinde sadece Avrupalılarla Amerikalılar oturmaktadır.

Bu, Ortadoğu ülkelerinin sınırlarının Avrupa'da çizildiği bir dönemdi, örneğin Irak ve Ürdün, İngiliz buluşudur ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra boş bir haritada sınırları İngiliz politikacıları tarafından çizilmiştir. Suudi Arabistan, Kuveyt ve Irak sınırları 1922'de bir İngiliz devlet memuru tarafından belirlenmiştir. Suriye Lübnan'da Müslüman ile Hıristiyanlar arasındaki sınırlar Fransa; Ermenistan ve Sovyet Azerbaycanı sınırları da Sovyetler Birliği tarafından çizilmiştir.

Avrupalı güçler o dönemde Müslüman Asya'yı politik varlığının temellerine dek de-

giştirebileceklerine inanıyorlardı. Bu amaçla Ortadoğu'ya getirdikleri yapay devlet sistemi bölgeyi, bugün bile milletleşmemiş bir ülkeler bölgesine dönüştürmüştür. Ortadoğu'da politik yaşamın temeli olan dinin yerine Ruslar komünizmi, İngilizler ise milliyetçiliği ya da hanedana bağlılığı getirmek istemiştir. Şii dünyasında Humeyni'nin İran'ı, Mısır ve Suriye'de Müslüman Kardeşler ve başka yerlerde Sünni topluluklar, din konusunu ayakta tutmaktadır. Ortadoğu'da dinin politikanın temeli olmasına izin veren Fransa, bir mezhebi diğerlerine karşı tutmuş ve böylece özellikle Lübnan'ı 1970-80'lerde parçalayan toplumsal çatışmalara yol açarak konunun hep canlı kalmasını sağlamıştır.

Bence 1922, Ortadoğu'daki çeşitli aşiretlerin dönüşü olmayan bir çatışmaya doğru ilerlemeye başladıkları yıldır; bu nedenle kitabın konusu olan 1914-1922 yılları yaratıcı, şekillendirici ve her şeyin mümkün göründüğü (gerçekten de öyle olduğu) heyecan dolu yıllardır. Bu dönemde Avrupalılar, Arap ve Yahudi milliyetçiliğinin doğal müttefikler olduğuna inanıyordu; Siyonist hareketin tehlikeli düşmanı Araplar değil, Fransızlardı; ve petrolün Ortadoğu politikasında önemli bir yeri yoktu.

Ancak 1922'de fırsatlar azalmış, yollar kesinleşmişti; Ortadoğu sonsuz savaşa giden bir yolda ilerlemeye başlamıştı (İsrail ve komşuları ile Lübnan'daki rakip milisler gibi). Ayrıca 1970 ve 80'lerde uluslararası yaşamın bir karakteristiği olacak terörist eylemler de artış gösteriyordu.

Kitapta anlatılan iki hikâye sonradan birleşmektedir. Birincisi, Lord Kitchener'in Birinci Dünya Savaşı başında, Ortadoğu'yu savaştan sonra İngiltere, Fransa ve Rusya arasında bölmeye karar vermesi ve ayrıntıları hazırlamak üzere Sir Mark Sykes'ı atamasıyla başlar. Kitap daha sonra Sykes'ın savaş yılları boyunca, İngiltere'nin Ortadoğu'nun geleceğine ilişkin İngiliz planını hazırlamasını izler. Savaştan sonra ise Sykes'ın biçimlendirdiği programın büyük ölçüde uygulandığını ve 1922'de resmen kabul edilen belgelerin çoğunda yer aldığını gösterir.

Başlangıçta yazmaya hazırlandığım hikâye buydu. 1922'nin karar ve belgelerinden bazıları bir araya getirildiğinde ve hep birlikte ele alındığında bunların Ortadoğu sorununun çözümü olduğu görülecekti. Bu belgeler arasında şunlar vardır: Mısır'ın biçimsel bağımsızlığını gerçekleştiren Allenby Deklarasyonu, Filistin Mandası ve Churchill'in Filistin'le ilgili Beyaz Raporu (bundan İsrail ve Ürdün çıkmıştır), Irak'ın statüsünü belirleyen İngiliz anlaşması, Suriye ve Lübnan için Fransız Mandası, İngiltere'nin Mısır ve Irak tahtlarına yeni krallar yerleştirmesi, Ürdün olarak belirlenecek ülkenin başına bir prens getirilmesi ve Rusya'nın Müslüman Orta Asya'da egemenliğini yeniden kuracağını ilan etmesi. Öte yandan 1922 anlaşması, savaş sonrası Ortadoğusunun Fransa ve Rusya arasında bölüşülmesini öngören ve savaş sırasında Sir Mark Sykes öncülüğünde yürütülen müzakerelerden doğmuştur. Fransızlar anlaşmada öngörülenden biraz daha azını almışlardı. Rusya'nın ise sadece savaştan önce ele geçirdiklerini korumasına izin verilmişti; ancak bu bölüşmede Müslüman Asya'nın bölünmesi ve yönetilmesi konusunun İngiltere ile paylaşılması ilkesine saygı gösterilmiştir. İngiltere açısından her şey Sykes planına uygun yürütülmüştür: İngiltere bağımsız olan Arap monarşilerinin koruyucusu rolünde çoğunlukla dolaylı olarak hüküm sürmüş ve kendisini hem Arap hem de Yahudi milliyetçiliğinin destekçisi ilan etmiştir.

1922'de Ortadoğu'da bir anlaşmaya varıldığını belirtmenin dışında, bu anlaşmaya karşı

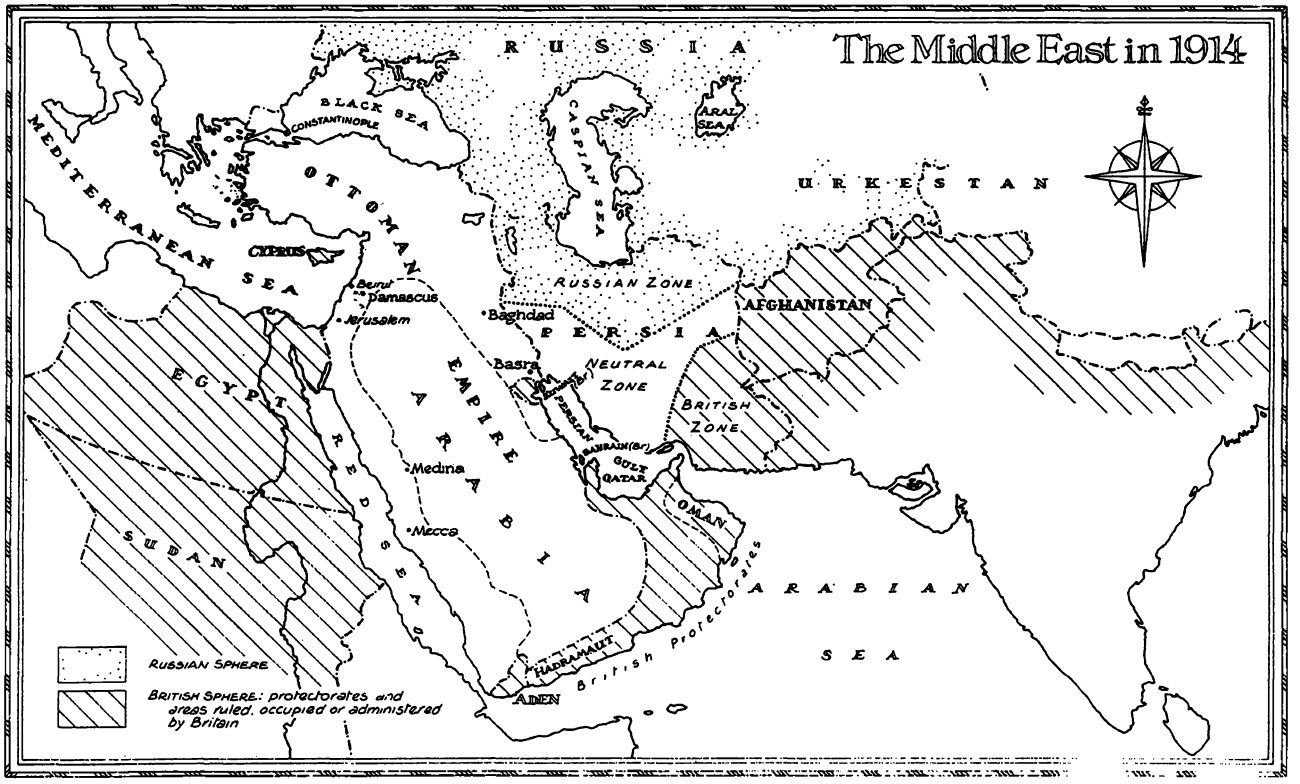
çıkma nedenlerimizin kimi zaman gerçekte tahmin ettiklerimizden farklı olduğunu da göstermeye çalıştım. Zamanın İngiliz hükümetinin Ortadoğu halklarının ihtiyaç ve isteklerini tatmin edecek bir anlaşma sağlamaktaki başarısızlığından başka bir şeydir bu: Onlar orada çok daha başka bir şey yapmaya çalışmışlardır. Lord Kitchener ile ajanı Sir Mark Sykes için Ortadoğu sorunu yüz yıldan beri neyse yine oydu: Ortadoğu'da Fransa sınırı nerede çizilecekti? Daha da önemlisi, Ortadoğu'da Rus sınırı nerede olacaktı?

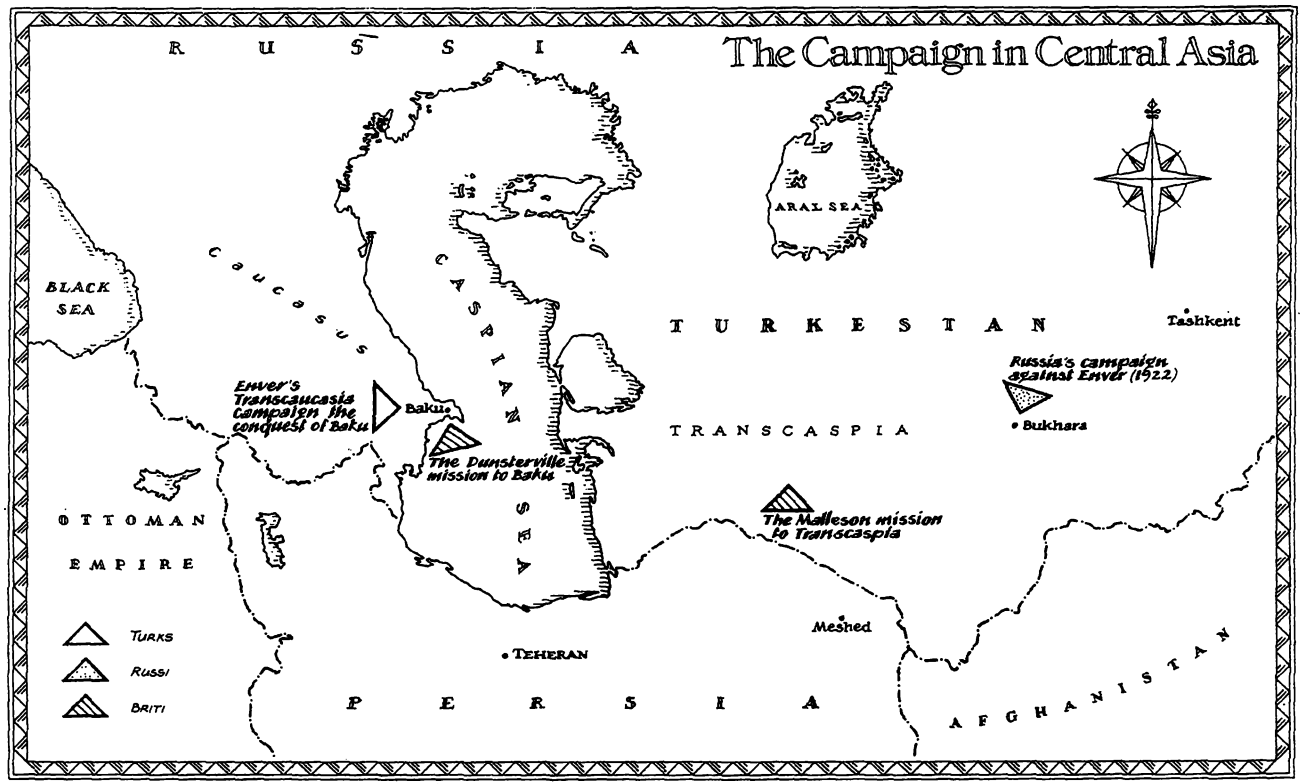
Anlatmak istediğim hikâye budur. Ama bunu anlatırken başka bir olgu daha ortaya çıktı: 1914 ile 1922 arasında İngiltere'nin değişmesi, İngiliz yetkilileri ile politikacılarındaki fikir değişiklikleri. Öyle ki, 1922'de Ortadoğu'yu yeniden biçimlendirmeyi resmen üstlendiklerinde, yaptıkları işe artık inanmıyorlardı. Kitapta 1914, 1915 ve 1916 yılları İngiliz hükümetinin savaş sonrası Ortadoğusunda bir Rus ve Fransız varlığını hoş karşılarken, savaş ertesinde Rusları bir tehdit ve Fransızları ise felaket olarak görmesine tanık olacağız. 1917'deki Siyonist taraftarlarının 1921 ve 1922'de Siyonist aleyhtarı olduklarını; Faysal'ın Arap hareketi taraftarlarının, Faysal'ı güvenilmeyen bir insan, kardeşi Abdullah'ı ise umutsuz derecede beceriksiz olarak görmelerine tanık olacağız. Bütün bunların ötesinde, İngiltere'nin Ortadoğu'da yeni ve büyük bir emperyalist girişime başladığına (İngiltere gerçekte Ortadoğu'yu Hindistan'da yaptığı gibi kuşaklar boyunca süren bir evrede yeniden biçimlendirebilirdi) oysa bu sırada İngiliz kamuoyunun denizaşırı bağlantıları azaltma politikasını benimsemesine ve artık yeni emperyalist serüvenler istememesine tanık olacağız.

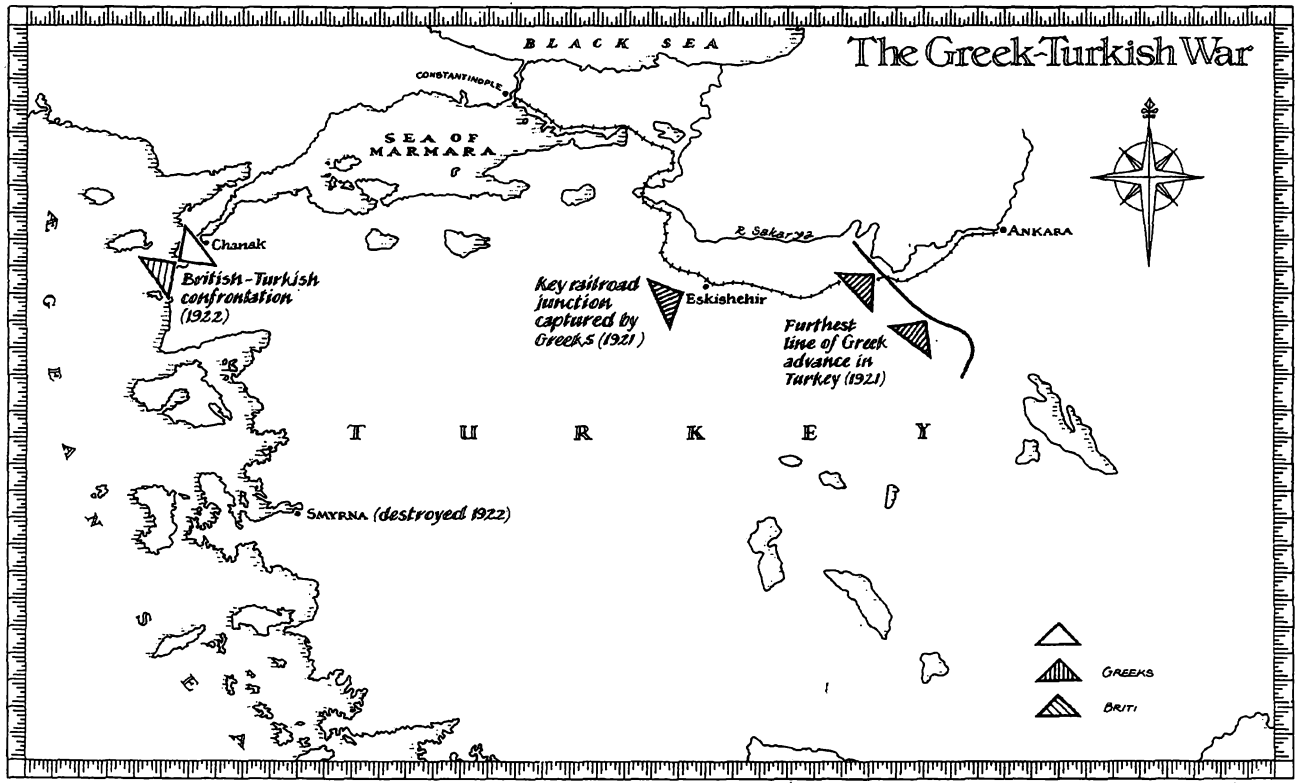
Ortadoğu'nun bugün içinde bulunduğu politik kriz sadece İngiltere'nin bölgede 1918'de eski düzeni yıkmasından ve 1922'de bunun yerine neler konulması gerektiğini belirleyen kararlarından değil, aynı zamanda daha sonraki yıllarda vaat ettiği 1922 anlaşmasını yerine getirmedeki inançsızlığından kaynaklanmış olabilir.

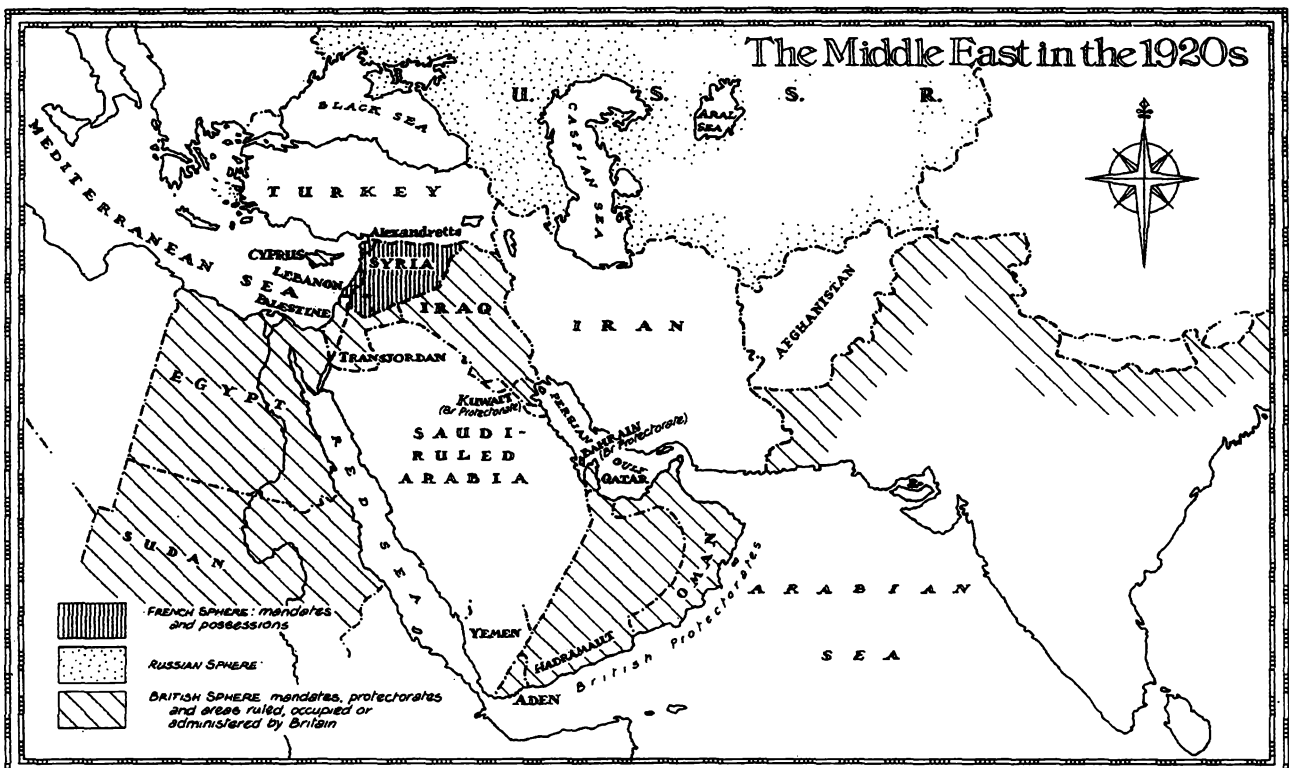
Yazmak istediğim kitap Avrupa'nın Ortadoğu'daki değişimi nasıl gerçekleştirdiğini açıklamaya yönelikti; ancak sonunda ortaya Avrupa'nın da aynı dönemde nasıl değiştiğini ve bu iki hareketin birbirini nasıl etkilediğini inceleyen bir kitap çıktı.

20. yüzyıla biçim veren Lloyd George, Woodrow Wilson, Kitchener, Arabistanlı Lawrence, Lenin, Stalin ve Mussolini, *Barışa Son Veren Barış*'ta sayfa sayfa açılan dramın kahramanlarından bazılarıdır. Bu liderlerin hepsi de dünyayı kendi görüşlerinin ışığında yeniden biçimlendirmeye çalışmışlardır. Özel olarak, olayları dehasıyla canlandıran ve kişiliğiyle renklendiren Winston Churchill kitabın her sayfasına hâkimdir. Lloyd George, Wilson, Lenin, Stalin ve diğerleri gibi -Jan Christian Smuts, Leo Amery ve Lord Milner- Churchill için de Ortadoğu, kendi dünya görüşlerinin ayrılmaz bir parçası ya da sınama bölgesiydi. Onların Ortadoğu'nun geleceğiyle ilgili tasarımları, Birinci Dünya Savaşı'nın küllerinden bir anka kuşu gibi çıkacağına inandıkları 20. yüzyıl hayallerinin esasını oluşturuyordu. Bu nedenle, ilerideki sayfalarda anlatılan hikâye, modern Ortadoğu'nun olduğu kadar, 20. yüzyılın yaratılmasının da tarihidir.

The Middle East in 1914
RUSSIA
BLACK SEA
CONSTANTINOPLE
CASPIAN SEA
ARAL SEA
TURKESTAN
MEDITERRANEAN SEA
OTTOMAN
CYPRUS
Beirut
Damascus
Jerusalem
RUSSIAN ZONE
Baghdad
AFGHANISTAN
PERSIA
Basra
NEUTRAL ZONE
BRITISH ZONE
EGYPT
EMPIRE
RED SEA
Medina
Mecca
BAHRAIN(BR.)
GULF
QATAR
OMAN
SUDAN
ARABIA
ARABIAN SEA
HADRAMAUT
British Protectorates
ADEN
RUSSIAN SPHERE
BRITISH SPHERE: protectorates and areas ruled, occupied or administered by Britain

The Campaign in Central Asia
R U S S I A
ARAL SEA
BLACK SEA
CAUCASUS
CASPIAN SEA
T U R K E S T A N
Tashkent
Enver's Transcaucasia campaign the conquest of Baku
Baku
The Dunsterville mission to Baku
Russia's campaign against Enver (1922)
Bukhara
TRANSCASPIA
The Malleson mission to Transcaspia
OTTOMAN EMPIRE
Meshed
TEHERAN
P E R S I A
AFGHANISTAN
TURKS
RUSSI
BRITI

The Greek-Turkish War
BLACK SEA
CONSTANTINOPLE
SEA OF MARMARA
Chanak
British-Turkish confrontation (1922)
R. Sakarya
ANKARA
Key railroad junction captured by Greeks (1921)
Eskishehir
Furthest line of Greek advance in Turkey (1921)
AEGEAN SEA
TURKEY
SMYRNA (destroyed 1922)
GREEKS
BRITI

The Middle East in the 1920s
U. S. S. R.
BLACK SEA
CASPIAN SEA
ARAL SEA
MEDITERRANEAN SEA
TURKEY
Alexandretta
SYRIA
CYPRUS
LEBANON
PALESTINE
IRAQ
IRAN
AFGHANISTAN
TRANSJORDAN
EGYPT
KUWAIT (or Protectorate)
PERSIAN GULF
BAHRAIN (or Protectorate)
QATAR
SAUDI-RULED ARABIA
OMAN
RED SEA
SUDAN
YEMEN
HADRAMAUT
British Protectorates
ADEN
ARABIAN SEA
FRENCH SPHERE: mandates and possessions
RUSSIAN SPHERE
BRITISH SPHERE mandates, protectorates and areas ruled, occupied or administered by Britain

I. BÖLÜM

TARİHİN YOL KAVŞAĞINDA

1

Eski Avrupa'nın Son Günleri

I

Zarif *Enchantress* yatı 1912 ilkbaharının sonlarına doğru yağmurlu bir günde Cenova'dan gezinti amacıyla Akdeniz'e açılmıştı. Bir süre sonra hava açıldı ve yat güneş altında yol almaya başladı.

Enchantress İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlıydı. Kralın yatı kadar lüksdü. Yaklaşık yüz kişilik mürettebat, İngiltere'den Paris yoluyla gelen ve Ritz otelinde kalmış olan on onbeş konuğa hizmet ediyordu. Konuklar arasında İngiltere Başbakanı Herbert Asquith, 25 yaşındaki güzel kızı Violet; Deniz Kuvvetleri'nin sivil şefi Winston Churchill, Churchill'in ailesi ve yakın meslektaşlarından küçük bir grup bulunuyordu. Birinci Dünya Savaşıyla mutlulukları sona erecek bu topluluk, savaştan önceki son büyülü günlerde bilinen en ayrıcalıklı grubu oluşturuyordu.

Violet Asquith bu yolculukta bir günlük tutmuştu. Pompeii'de arkadaşlarıyla bir zamanlar İmparatorluk Roması'nın yaşamıyla titreyen 'uzun, sessiz ve güzel sokaklarda' dolaşmış; bu canlı sokakların şimdi otla kaplı olduğu dikkatini çekmişti.[1] Sicilya'da eski bir Yunan kalesinin yıkıntılarına çıkmışlar, yabani lavanta çiçekleri arasında, devrik duvarlardan düşen taş bloklar üzerinde piknik yapmışlardı. Sonra biraz daha yükseğe çıkarak tepedeki eski Yunan tiyatrosundan denizde güneşin batışını seyretmişlerdi. Burada yabani kekikler ve vızıldayan arılar arasında yatarak denizin masmavi rengini ve bu maviliğin güneş batıp yıldızlar çıktığında parlak yeşile dönüşünü seyretmişlerdi.'[2]

Gündüzü geceye, baharı ve yazı sonbahar ve kışa dönüştüren ilahi hareketler Violet'in manzara ve ışık gözlemlerine yansımakla birlikte, uygarlıkların ve politik güçlerin ölümlülük duygusu, bu eski çağ ülkelerine yaptığı gençlik dolu yolculuğun neşeli hayallerini gölgeleyememişti. Babası, doruk noktasındaki Roma İmparatorluğu'nun yaklaşık iki katı bir imparatorluğun başındaydı ve Violet, babasının imparatorluğunun en az iki kat uzun ömürlü olacağını düşünebilirdi.

Meraklı bir turist olan Başbakan, Baedeker rehber kitabından bir an bile ayrılmıyordu. Ateşli bir klasikçi olarak Yunanca ve Latinceyi büyük bir zevkle okuyor ve yazıyordu. Eski dil ve edebiyat bilimcisi olmayan Winston Churchill bir çocuk kadar kıskançtı. "Yunanlılara ve Romalılara çok aşırı değer veriliyor," diyordu. "Onlar her şeyi sadece daha önce söylemişlerdir. Ben de onlar kadar iyi şeyler söyledim. Ama onlar benden önce

söylediler."[3] Violet, "Babam Yunanlıların ve Romalıların sahneye çıkmasından çok önce de dünyanın var olduğunu boşuna söylemeye kalkıştı," diye yazıyor.[4] Başbakan entelektüel bir insandı, eski dünya tarihçilerinin eğilimlerinin sadece Yunan ve Roma kültürleriyle sınırlı olmadığını bilirdi. Amerikalı profesör James Henry Breasted, modern uygarlığın -Avrupa uygarlığının- başlangıcının Yunanistan ve Roma'da değil, Ortadoğu'da; Mısır ve Filistin'de, Babil ve Asur'da, Sümer ve Akatlarda olduğunu ileri süren teziyle büyük bir kabul görmüştü. Kökleri binlerce yıl geçmişe giden, çoktan yok olmuş Ortadoğu krallıklarının topraklarına dayanan bu uygarlık Avrupa halklarının dünya üstünlüğünde, ideallerinde ve yaşam biçimlerinde son bulmuş olarak görülüyordu.

20. yüzyılın bu ilk yıllarında Churchill ile konukları Enchantress yatındayken, Avrupa halklarının dünya olaylarında hâkim bir rol oynamayı sürdüreceklerini kabul etmek olağan bir şeydi. Pek çok kimse, Batı'nın tarihi misyonunun dünyanın diğer halklarının politik kaderlerini çizmek olduğunu ve sonunda bunu tamamlayacağını düşünüyordu. Ortadoğu, henüz ele alınmamış bölgeler arasındaydı ve gezegende sosyal, kültürel ve politik olarak Avrupa örneğine göre yeniden biçimlendirilmemiş birkaç bölgeden biriydi.

II

19. yüzyılda *Büyük Oyun* rekabetinin sürdüğü bir alan olarak Batılı diplomat ve politikacılar için ilgi odağı olan Ortadoğu, bu rekabetin çözümlenmiş göründüğü 20. yüzyıl başlarında artık fazla önemli değildi. Avrupalı güçlerin bir gün bölgeyi ele alacakları kabul ediliyordu, ancak bunu yapmak için artık acele etmeleri gerekmiyordu.

Churchill'in kuşağından pek az Avrupalı, Osmanlı sultanının ya da İran şahının zayıf imparatorlukları içinde neler olup bittiğini bilir ya da umursardı. Türklerle Ermeniler arasındaki kanlı olaylar Batı kamuoyunda bir homurtuya neden olsa da, bu, Rusların Yahudileri öldürmelerinden daha uzun süreli bir ilgi yaratmazdı. Gerçekte yapılacak hiçbir şey olmadığına inanan dünya devlet adamları, sultana reform hareketlerine girmesini bildirme gibi göstermelik bir davranışta bulunurlardı ve böylece konu orada kapanırdı. Avrupalıların bölge olayları konusunda çizdikleri tablo, saray entrikalarından, devlet işlerindeki yolsuzluklardan, aşiret bağlılıklarının değişmesinden ve ağır, vurdumduymaz bir halktan oluşuyordu. Bu tabloda Londra, Paris ya da New York'ta yaşayan sıradan halkın, kendi yaşamlarını ve çıkarlarını etkileyecek bir şey olduğuna inanmaları için herhangi bir neden yoktu. Berlin'de planlamacıların bölgede yeni demiryolları ve pazarlar açmayı düşündükleri doğruydu ama bunlar ticari girişimlerdi.* Askerleri ve teröristleri ölüme (ve böylece dünyanın ilgisini çekmeye) yönelten günümüz tutkuları henüz uyanmamıştı.

* Almanların bölgeye ekonomik bakımdan girişinin en iyi bilinen örneği Bağdat Demiryolu projesidir. Projenin karışık ve çoğunlukla yanlış anlaşılmış olmasına rağmen, İngilizler, ortaya ne gibi tehlikeler çıkabileceğinden habersiz olarak başlangıçta bu girişimi özendirmiş ve desteklemişlerdir. Ancak sonunda proje İngiltere ile Almanya arasında bir anlaşmazlık kaynağı olmuştur. Bu sorun, iki ülkenin 1914'te yaptıkları bir anlaşmayla çözülmüştür.

Ortadoğu'nun o günlerdeki politik görünümü de bugünkünden farklıydı. İsrail, Ürdün, Suriye, Irak ve Suudi Arabistan henüz yoktu. Ortadoğu'nun büyük bölümü, yüzyıllardır Osmanlı İmparatorluğu'nun uyuşuk ve ihmalci yönetimi altındaydı. Bu nisbeten sakin olan bölgede her şey gibi tarih de çok ağır hareket ediyordu. 20. yüzyılın sonlarına yaklaştığımız günümüzde bu bölgenin politikası tümüyle başka bir görünüm sunmaktadır: Ortadoğu artık patlayıcıdır. Bugünkü Ortadoğu'yu ortaya çıkarmada en önemli rolü oynayan kişi, -kimi zaman istemeyerek de olsa-(Winston Churchill'dir. Churchill, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Müslüman Asya'ya özel bir ilgi duymayan ve yükselmekle birlikte güvenilmeyen genç bir İngiliz politikacısıydı. Churchill ile Ortadoğu'yu birbirlerinin politik yaşamlarına sürekli müdahaleye zorlayan, garip bir yazgıdır. Bu yazgı bölgeye izlerini bırakmıştır; bu çatışmalardan kalan yara izleri bugün Ortadoğu'nun üzerindeki sınır çizgileridir.

2

Asya'daki Büyük Oyunun Mirası

I

Churchill, Asquith ve hükümetteki meslektaşları Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Maliye Bakanı David Lloyd George ve daha sonra da Savaş Bakanı Lord Kitchener, modern Ortadoğu'nun yaratılmasında önemli bir rol oynayacaklardı. Ancak bunu yaparken Asquith'in liberal hükümetinin reddettiğine inandıkları Victoria çağı politik mirasından kaçınamayacaklardı. Ortadoğu'da Fransa ve Rusya ile 19. yüzyıldaki rekabete sırt çeviren Asquith ve Grey bu rekabetten uzak durabileceklerine inanıyorlardı. Ancak olaylar yanıldıklarını kanıtladı.

II

İngiltere'yi Avrupalı rakipleriyle karşı karşıya getiren Ortadoğu'yu ele geçirme çabası, Kolomb, Vasco da Gama, Macellan ve Drake'in seyahatleriyle başlayan emperyalist yayılmacılığın bir sonucuydu. Avrupalı güçler 15. ve 16. yüzyıllarda deniz yollarını keşfettikten sonra dünyanın geri kalan bölgelerini denetleyebilmek için birbirleriyle yarışa girmişlerdi. Bu yarışa, diğerlerine göre geç başlayan İngiltere daha sonra hepsinin önüne geçmiştir.

Britanya Adaları, küçük boylarına karşın, 18. yüzyılda yeryüzünü saran bir imparatorluğun topraklarını oluşturuyordu. Kendilerinden önceki İspanyollar ve Hollandalılar gibi İngilizler de sömürgelerinde asla güneş batmadığını söyleyerek övünüyorlardı.

1912'de Winston Churchill ile Herbert Asquilh, *Enchantress* yatıyla gezintiye çıktıklarında hükümdarları V. George yeryüzünün dörtte birini yönetiyordu.

İngilizler en çok efsanevi Doğu'daki fetihleriyle gurur duyarlardı. Ancak bu zaferlerin bir garip sonucu vardı: İngiltere Pasifik'te ve Asya'da Fransa'dan üstündü, fakat bu, ulaşım ve haberleşme hatlarının pek çok noktada kesilebilecek kadar uzaklaşması anlamına geliyordu.

Napolyon Bonapart 1798'de Mısır'ı istila ederek Suriye'ye yürüdüğünde bu zayıflık açığa çıkmıştı. Napolyon'un niyeti, daha sonra açıkladığı gibi, efsane ve görkem yolunu izleyerek Babil üzerinden Hindistan'a ulaşmaktı. Kendi planlarında başarısız olan Napolyon daha sonra deli Çar Paul'u Rus ordusunu aynı yola yöneltmeye ikna etmiştir.

İngiltere'nin buna yanıtı, Ortadoğu'nun yerli rejimlerini Avrupa yayılmacılığına kar-

şı desteklemek oldu. Bölgeyi denetim altına almak istemiyor, ama başka bir Avrupalı güce de bırakmıyordu.

19. yüzyıl boyunca birbirini izleyen İngiliz hükümetleri bu nedenle Asya'daki sallanmakta olan İslam rejimlerini Avrupa müdahalesine, komplolarına ve istilasına karşı ayakta tutma politikası güttüler. Bunu yaparken gerçek rakiplerinin Rus İmparatorluğu olduğu kısa zamanda ortaya çıktı. Rusların Asya'daki emellerini yenilgiye uğratmak, kuşaklar boyunca İngiliz sivil ve asker yetkililerinin değişmez hedefi oldu. Bu çaba, yüksek kozlara sahip oldukları *Büyük Oyun*'du.[1] Geleceğin Hindistan Genel Valisi George Curzon kozları açıkça tanımlamaktadır: "Türkistan, Afganistan, Hazar ötesi, İran -bu adlar benim için çok büyük uzaklıkları akla getirmektedir- bunların, dünyaya hâkim olma oyununun piyonları olduğunu itiraf etmeliyim."[2] Kraliçe Victoria ise bunu daha açıkça dile getirmiştir: "Bu, dünyada Rus ya da İngiliz üstünlüğü sorunudur."[3]

III

Büyük Oyun tabirini ilk kullananın Arthur Conolly adında bir İngiliz subayı olduğu biliniyor. Conolly oyunu Himalaya sınırında ve Orta Asya'nın çöl ve vahalarında oynamış ve feci bir yenilgiye uğramıştır: Bir Özbek emiri bu subayı yılanlarla dolu bir kuyuya atmış ve iki ay kuyuda tuttuktan sonra kalıntılarını çıkartarak kafasını kestirmiştir. *Büyük Oyun* deyimi subayın kâğıtları arasında bulunmuş ve Birinci Afgan Savaşı'nın bir tarihçisi tarafından kullanılmıştır.[4] Rudyard Kipling bu tabiri, Hint-İngiliz asıllı bir çocukla Afgan koruyucusunun, Hindistan geçitlerindeki Rus entrikalarını bozma çabalarını anlattığı *Kim* adlı romanında kullanarak üne kavuşturmuştur.*

Oyun 1829'dan da önce, Başbakan olan Wellington Dükü'nün Afganistan'dan yapılacak bir Rus saldırısına karşı Hindistan'ın en iyi nasıl korunacağını resmi yazışmalara sokmasıyla başlamıştır. En iyi yolun Rusya'yı Afganistan'dan uzak tutmak olduğu noktasında anlaşma sağlanmıştır. İngilizlerin bundan sonraki stratejisi, Müslüman Asya'nın çürümekte olan rejimlerini İngiliz Hindistanı ve Mısır'dan gelen yol ile Ruslar arasında dev bir tampon gibi kullanmak olmuştur. Bu politika, uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı (1830-34, 1836-41, 1846-51) ve Başbakanlık yapan (1855-58 ve 1859-65) Lord Palmerston'un adıyla da anılmaktadır.

Dost tampon rejimleri destekleme mücadelesi, önemli stratejik noktalarının kontrolü tehlikede olan Asya kıtasının doğu ve batı uçlarında büyük bir şiddetle sürdürülmüştür. Asya'nın batısındaki stratejik ilgi noktası, yüzyıllardır dünya politikasının kavşağına hakim olan İstanbul'du. Çanakkale Boğazı kuzeyinde yer alan kent, hem Avrupa ve Asya arasındaki doğu-batı, hem de Akdeniz'le Karadeniz arasındaki kuzey-güney geçişine hâkimdi. İstanbul'un düşman güçlerin elinde olmaması durumunda İngiliz donanması Çanakkale'den Karadeniz'e geçerek Rus kıyılarını denetimi altında tutabilirdi. Ama Ruslar boğazlara hâkim oldukları takdirde sadece İngiliz donanmasının girmesine engel olmakla yetinmeyerek kendi donanmalarını da Akdeniz'e çıkarabilir ve İngilizleri tehdit edebilirlerdi.

* Bazı yazarlar Büyük Oyun'la rakip istihbarat örgütlerinin faaliyetlerini kastetmektedir; diğerleri bu kitaptaki geniş anlamıyla kullanmışlardır.

Asya kıtasının öteki yanındaki ilgi merkezi ise, istilacıların İngiliz Hindistanı ovalarına iniş yolu olan Afganistan'daki yüksek sıradağlardı. İngiltere'nin Doğu Asya'daki amacı Rusları bu dağlarda barındırmamaktı.

İngiltere ile Rusya arasındaki bu mücadele, Çanakkale'den Himalayalara kadar kimi zaman soğuk, kimi zaman sıcak savaşlarla yaklaşık yüz yıl boyunca sürüp gitti. Sonuçta bu iki gücün berabere kaldığı söylenebilir.

IV

İngiltere'nin Rusya'ya karşı uzun mücadelesinde çok önemli konular vardı. Bunlardan bir kısmı zamanla bir kenara atılmışsa da, bazıları yeni başgösterenlerle birlikte ayakta kalmaya devam etmiştir.

İngiliz Başbakanı William Pitt, 1791'de Rus İmparatorluğu'nun Avrupa kuvvetler dengesini yıkabileceği korkusunu dile getirmiştir. Bu korku, Rusya'nın 1814-15'te Napolyon'un son kez yenilmesinde oynadığı önemli rolün ardından canlanmış, ama Rusya'nın 1856'da Kırım Savaşı'nda yenilmesinden sonra tekrar azalmıştır.

1830'dan sonra Lord Palmerston ve halefleri, Rusların Osmanlı İmparatorluğu'nu yenmesi durumunda, imparatorluğun parçaları için başlayacak kavganın Avrupalı güçler arasında büyük bir savaşa yol açmasından korkuyorlardı. Bu, bir kaygı kaynağı olarak varlığını hep sürdürmüştür.

19. yüzyılın ortalarında İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'yla ticareti önemli boyutlara ulaşmış ve serbest ticaret İngilteresi ile korumacı Rusya arasındaki kapışmaya ekonomik konular da eklenmişti. Fransa ile İtalya'nın Osmanlılarla mali ilişkilere girmeleri ve ardından gelen Alman ekonomik sızması, bölgeyi Rusya ile İngiltere'nin ekonomik çıkarları açısından adeta bir mayın tarlasına dönüştürmüştü.

Petrol sahneye 20. yüzyıl başlarında girmiştir. Ancak o dönemde petrolün gelecekteki önemini görebilen pek az politikacının olması ve Ortadoğu'da büyük miktarlarda petrol bulunduğunun bilinmemesi yüzünden *Büyük Oyun*'da fazla rol oynamamıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında İngiltere petrolünün % 80'i Birleşik Devletler'den geliyordu. O sıralarda İran, Ortadoğu'nun tek önemli petrol üreticisiydi ve İran'ın üretimi de dünya rakamlarına göre düşüktü. Örneğin, Birleşik Devletler 1913'te İran'ın 140 katı petrol üretmişti.[5]

Büyük Oyun'un başlangıcından 20. yüzyılın ilerleyen yıllarına dek İngiliz liderlerinin başlıca kaygısı Doğu yolunun güvenliğiydi. Kraliçe Victoria, 1877'de Hindistan İmparatoriçesi unvanını aldığında İngiltere'nin çifte hükümdarlığı resmen onaylanmış oldu: Britanya İmparatorluğu ve Hindistan imparatorluğu. Bunlar arasındaki çizgi bir candamarıydı ve bu damar üzerine çarların kılıcının gölgesi düşüyordu.

İngiliz liderler, Rusların, Hindistan ve İngiltere ile hiçbir ilgisi olmayan kendi iç tarihi zorunlulukları yüzünden güneye ve doğuya doğru yayılmayacağını düşünüyorlardı. Oysa çarlar ve bakanları, tıpkı aynı dönemde Amerikalıların batıyı fethetmelerinin kaderleri olduğuna inanmaları gibi, güneyi ve doğuyu ele geçirmenin kaderleri olduğuna inanıyorlardı. Her iki durumda da aynı hayal vardı: Bir okyanustan diğerine, koca bir

kıtayı doldurmak. Rus İmparatorluk Şansölyesi Prens Gorçakov 1864'te yayınladığı bir muhtırayla ülkesinin hedeflerini açıkladığında yaklaşık olarak bu terimleri kullanmıştı. Rusların, sınırlarını güvence altına almak amacıyla güneydeki çürümüş rejimleri yutmaya devam etme ihtiyacında olduklarını ileri sürüyordu. Gorçakov, "Amerika'da Birleşik Devletler, Cezayir'de Fransa ve kendi sömürgelerinde Hollanda, hırsın zorunlu ihtiyaçlardan daha az rol oynadığı bir yola girmişlerdir ve en büyük güçlük nerede durulacağını bilmektir," diyordu.[6]

İngilizler Rusya'nın durması gereken yeri bilememesinden korkuyordu. Giderek demokratikleşen toplum, kuşaklar boyunca çatıştığı despot Rusya'ya karşı iki ülkeyi bölen belirli politik ve ekonomik farklılıkların ötesine giden bir nefret duymaya başladı. İngilizler artık onlara sadece yaptıkları için değil, Rus oldukları için de itiraz ediyordu.

Ancak aynı dönemde parlamento içindeki ve dışındaki liberaller, hükümetlerinin Rus tehdidine karşı desteklediği çürümüş ve despot Ortadoğu rejimlerine olan tiksintilerini de dile getirmeye başlamışlardı. Bu politikayla ülke seçmenleri arasında bir taban buldular. Osmanlı İmparatorluğu'nun Hıristiyan azınlıklara yaptığı kötülükler, 1880 seçim kampanyasında liberal lider William Ewart Gladstone tarafından büyük bir şiddetle kınandı ve Gladstone, muhafazakâr Başbakan Benjamin Disraeli'yi devirerek yerine geçti.

1880-85 yılları arasındaki yönetimi sırasında Sultan'ın rejimini "sahtekârlık ve yalancılığın dipsiz kuyusu"[7] olarak nitelendiren Gladstone, İngiltere'yi Osmanlılarla olan ilişkiden uzaklaştırdı. Bunun sonucunda İngiliz hükümeti İstanbul'dan korumasını geri çekti ve etkinliğini azalttı. Kendi başlarına ayakta duramayan Türkler bu yüzden destek aramak için başka bir güce, Bismarck Almanyasına yöneldiler; Babıali'de İngiltere'nin yerini Almanya aldı.

Muhafazakârlar iktidara geldiğinde artık geri dönülemeyecek kadar geç olmuştu. III. Salisbury Markisi Robert Cecil (1885-86, 1886-92, 1895-1900, 1900-2 arasında Başbakan) Osmanlı hükümdarlarının kötü yönetim yüzünden egemenliklerini tehlikeye attığının farkındaydı ve İngiltere'nin etkisini kullanarak rejimde bir reform yaratmayı düşünüyordu. Gladstone'un bu etkiyi ortadan kaldırmış olmasından da şöyle yakınıyordu: "Karşılığında hiçbir şey almadan denize attılar."[8]

V

Almanya'nın İstanbul'da ve başka yerlerde sahneye girmesi, dünya politikasında yeni bir çağın başladığına işaret ediyordu. Resmen 18 Ocak 1871'de kurulmuş olan Alman İmparatorluğu, İngiliz çıkarlarını tehdit eden başlıca güç olarak birkaç onyılda Rusya'nın yerini almıştı.

Bunun nedenlerinden biri İngiltere'nin sanayide kısmen gerilemiş olmasıydı. İngiltere 19. yüzyılın ortasında dünya kömürünün üçte ikisini, demirinin yarısını ve çeliğinin % 70'ten fazlasını üretiyordu; dünyada ticareti yapılan mamul malların % 40'ından fazlası Britanya adalarında üretiliyordu. Bu dönemde dünya sanayi üretiminin yarısını İngilizler gerçekleştiriyordu. 1870'te bu rakam % 32'ye ve 1920'de % 15'e düşmüştü.[9] Kim-

yasal maddeler ve makine sanayii gibi yeni ve daha önemli sanayi dallarında Almanya liderliği ele geçirmişti. 1914'te toplam uluslararası yatırımların %41'ini elinde tutan[10] İngiltere'nin bu üstünlüğü bile inişe geçmişti. İngiliz yatırımcıları paralarını Amerika ve diğer denizaşırı yörelerin dinamik ekonomilerine yatırmayı yeğliyorlardı.

Ayrıca askeri faktörler de vardı. Demiryollarının gelişmesi kara gücü ile deniz gücü arasındaki stratejik dengeyi ikincisinin aleyhine bozmuştu. Jeopolitiğin ustası Sir Halford Mackinder düşman trenlerinin asker ve cephaneyi iki nokta arasındaki en kısa ve düz çizgide taşıyacakları bu yeni durumun gerçeklerini vurguluyordu. Oysa İngiliz donanması bir kıtanın çevresinden ağır ağır yol alarak olay yerine daha geç varacaktı. Alman İmparatorluğu'nun demiryolu ağı Kayzer'in ülkesini dünyanın en ileri askeri gücü yapıyor ve İngiltere'nin deniz üstünlüğü artık olduğundan daha az önemli bir hale düşüyordu.

Etkin Londra dergisi *The Economist*'in editörü Walter Bagehot, Almanya yüzünden Rus yayılmacılığından korkmaya artık gerek kalmadığı sonucuna varıyordu: "...Rusya'nın Avrupa'nın korkmasını gerektirecek kadar büyük bir güç olduğuna ilişkin eski fikir... Almanya-öncesi döneme aittir."[11] Rusya'nın Japonya tarafından büyük bir yenilgiye uğratılması (1904-5), ardından 1905'te St. Petersburg ve diğer kentlerdeki ayaklanmalar, Çar'ın ordularının artık kaygı duyulacak kadar güçlü olmadığını gösteriyordu.

Ancak Arthur James Balfour'un muhafazakâr hükümeti (1902-5), yenisini olduğu kadar eski rekabeti de izleyerek Rusya'ya karşı Japonya'yla ve Almanya'ya karşı Fransa'yla ittifaklar yaptı. Ondan sonra gelen liberal Henry Campbell-Bannerman hükümetinin (1905-8) Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey iki politikayı çelişkili olarak nitelemişti. "Rusya Fransa'nın müttefikidir," diye yazıyordu. "Fransa ile anlaşma politikasıyla Rusya'ya karşı ittifak politikasını aynı anda yürütemeyiz."[12]

Grey bu nedenle 1907'de Rusya ile, iki ülkenin Asya'ya ilişkin görüş ayrılıklarını bağdaştıran bir anlaşma imzaladı. Tibet tarafsızlaştırıldı; Rusya Afganistan'daki çıkarlarından vazgeçerek bu ülkenin dış politikasının denetimini İngiltere'ye bıraktı; İran, biri Rus, diğeri İngiliz denetiminde ve öteki de tarafsız olmak üzere üç bölgeye ayrıldı. *Büyük Oyun* belli bir sona ulaştırılmıştı.

1907 anlaşmasının İstanbul'da, İngiltere'nin artık Türkiye'yi Rusya'ya karşı korumayacağı korkularını uyandıracağı tahmin edilebilirdi. Palmerston ya da Stratford Canning bu tür korkuları giderebilirdi. Ama ne Sir Edward Grey ne de İstanbul'daki büyükelçisi bu zahmete girmediler.

VI

Londra ile imparatorluğun askeri ve diplomatik birimleri arasında entelektüel bir fark vardı. Grey, Asquith ve liberal meslektaşları, İngiltere'nin geleneksel rakipleri olan Fransa ile Rusya'yı Victoria-sonrası dönemde dost ve müttefik olarak görebilirlerdi. Ancak Mısır ve Sudan'dan Hindistan'a kadar uzanan bölgede görevli İngiliz subayları, ajanları ve memurları çoğu kez bu yeni görüşü benimseyemediler. Yaşamlarını Ortadoğu'da Rus ve

Fransız entrikalarına karşı koymakla geçirmiş bu insanlar Rusya ve Fransa'yı ülkelerinin düşmanı olarak görmeye devam ettiler. 1914'ün ve daha sonraki yılların olayları bunların Victoria döneminden gelen politik görüşlerini beklenmedik bir şekilde öne çıkaracaktı.

Londra'daki bakanlarla denizaşırı ülkelerdeki memurlar bir noktada anlaşıyorlardı: Ortadoğu'nun bağımsız kalan bölgeleri sonunda Avrupa etkisine ve rehberliğine girecekti. Asquith ile Grey İngiltere'nin Ortadoğu'ya daha fazla girmesini istemiyorlardı. Oysa Kahire'de ve Hartum'daki küçük rütbeli İngiliz subayları doğularındaki Arapça konuşulan bölgelere göz dikmişlerdi. Her iki grup da Ortadoğu'daki Osmanlı İmparatorluğu'nun bir gün çökeceğine ve bir ya da daha fazla Avrupalı gücün parçaları toplamak zorunda kalacağına inanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu yok olduğunda yerini Avrupa'nın alması gerekeceği tahmini tarihin itici güçlerinden birisi olmuştur.

3

Savaştan Önce Ortadoğu

I

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından onyıllarca, hatta yüzyıllarca önce Ortadoğu'nun yerli rejimleri Avrupa karşısında gerilemekteydi. Orta Asya'nın Hiva ve Buhara da içlerinde olmak üzere hanlıkları ve Pers İmparatorluğu'nun bazı parçaları Rusların eline geçmişti. Süveyş'ten Hindistan'a kadar Körfez kıyılarındaki Arap şeyhlikleri İngiliz etkisine girmişti. Henüz resmen Türkiye'ye bağlı olmasına karşın Kıbrıs ve Mısır İngilizler tarafından işgal edilmişti ve adayı onlar yönetiyordu. 1907 İngiliz-Rus anlaşması Afganistan'ı İngiliz etki alanına sokmuş ve İran'ın büyük bir bölümünün İngiltere ile Rusya arasında bölüşülmesine yol açmıştı. Müslüman Ortadoğu'da sadece Osmanlı İmparatorluğu bağımsızlığını koruyordu. Ancak o da sınırlarına baskı yapıldıkça zorlanıyordu.

Bağımsızlığını hâlâ koruyan Türk sultanlığının, modası geçmiş bir görünümü vardı. *Enchantress* yatındaki turistlerin gördüğü, yıkılmış ama sütunları hâlâ ayakta duran tapınaklar gibi Osmanlı İmparatorluğu da ait olduğu geçmişten artakalan bir yapıydı. İmparatorluk bin yıl önce doğudan gelen istilalardan kalmaydı: Yaklaşık 1000 yılından başlayarak orta ve kuzeydoğu Asya'nın çöl ve bozkırlarından hareket eden göçebe atlılar, dalga dalga yayılmışlar ve batıya doğru giderlerken önlerine çıkan ülkeleri fethetmişlerdi. Dini inançları bakımından pagan ya da animist olan ve Moğol ile Türk dillerinden birini konuşan bu insanlar kendilerine prenslikler ve krallıklar kurmuşlardı. Cengiz Han ve Timurlenk imparatorlukları bunlar arasındadır. İslamiyeti seçen ve Türkçe konuşan göçebelerin kurdukları Osmanlı İmparatorluğu da bunlardan biriydi; adını 13. yüzyılda doğmuş olan ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun (Bizans), Anadolu'daki uç bölgelerinde akınlar düzenleyen bir sınır gazisinden almıştı.

Osman'ın halefleri 15. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nu fethederek yerini aldılar. Osmanlı Türkleri bundan sonra yeni fetihlerle tüm yönlere dağıldılar: Kuzeyde Kırım'a, doğuda Bağdat ve Basra'ya, güneyde Arabistan kıyılarına ve Basra Körfezi'ne, batıda Mısır'a, Kuzey Afrika'ya ve Avrupa'ya. 16. yüzyıldaki doruk noktasında Osmanlı İmparatorluğu Ortadoğu'nun çoğunu, Kuzey Afrika'yı, şimdiki Yunanistan, Yugoslavya, Arnavutluk, Romanya ve Bulgaristan'ı ve Macaristan'ın büyük bir kısmını kaplamak-

taydı. Basra Körfezi'nden Tuna Nehri'ne kadar uzanıyordu; orduları ancak Viyana kapıları önünde durdurulabilmişti. Nüfusu, İngiltere nüfusunun belki de dört milyon olduğu bir sırada otuz ila elli milyon olarak hesaplanıyordu ve egemenliğinde yirmi ayrı milliyete mensup halk vardı.[1]

Osmanlılar göçebe kökenlerinden tümüyle kurtulamadılar. Servet ve köle ele geçirerek zenginleştiler; köleler Osmanlı ordusunda yükselerek emekliye ayrılan komutanlarının yerlerine geçtiler ve bu kez kendileri köle ve servet sahibi olmaya başladılar. Ekonomik büyüme olarak bildikleri tek yol yeni toprakların istila edilmesiydi. Fetihlerin yenilgilere ve geri çekilmelere dönüştüğü 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı varlığının dinamiği kayboldu; Türkler savaş sanatını öğrenmişler ama yönetme sanatını kavrayamamışlardı.

19. yüzyıl Osmanlı liderleri kapsamlı reform programları uygulamaya çalıştılar. Hükümetin merkezileşmesi, sadrazamın kontrolünde bir yürütme gücünün kurulması, vergilendirmenin ve askere almanın modernleştirilmesi, anayasal güvencelerin sağlanması, teknik, mesleki ve diğer eğitimleri sağlayan laik devlet okullarının kurulması gibi hedefleri vardı. Bu doğrultularda fazla olmamakla birlikte belirli bir başlangıç yapılmıştı. Reformların çoğu kâğıt üzerinde kalmıştı ve modern dünyada bir tarihi yanılgı gibi duran Osmanlı rejimi yok olmaya mahkûmdu.

İmparatorluk tutarsızdı. Osmanlı yöneticileri etnik bir grup değildi; Türkçe konuşmalarına karşın çoğu Balkanlardan ve diğer yörelerden getirtilen Hıristiyan kölelerin soyundan geliyordu. İmparatorluk tebaasının (Türkçe, Kürtçe, Slavca, Ermenice, Rumca ve diğer diller konuşan çeşitli halklar) pek az ortak yanı vardı ve birbirlerini de çoğunlukla sevmezlerdi. Avrupalı gözlemcilerin daha sonraları, örneğin, Araplar hakkında genelleme yapmalarına karşın, Mısırlılar, Suriyeliler ve Iraklılar değişik tarihlerin, etnik kökenlerin ve görüşlerin insanlarıydılar. Çokuluslu ve çok dilli imparatorluk birbiriyle karışmayan halklardan bir mozaik oluşturuyordu. Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve diğerleri kentlerde kendi mahallelerinde yaşarlardı.

İmparatorluğun teokratik bir devlet ve tebaasının büyük bir kısmının da Müslüman olması yüzünden dinin birleştirici bir etkisi vardı. Müslümanların çoğunluğunu oluşturan Sünniler Osmanlı sultanını halife olarak kabul ediyordu. Ancak İslamın sayıları yetmiş biri bulan mezhepleri ve özellikle de Şiiler arasında sultanın Sünni mezhebine ve halifeliğine muhalefet vardı. Ayrıca 20. yüzyıl başında belki de nüfusun % 25'ini oluşturan Rum Ortodoks, Protestan, Maruni, Samaritan, Nesturi Hıristiyan, Suriyeli Birleşik Ortodoks, Monofizit gibi Müslüman olmayan topluluklar için din birleştirici olmaktan çok bölücü bir etkendi.

Dinin günlük yaşamı etkileme derecesi, 19. ve 20. yüzyıl başlarında Ortadoğu'ya gelen Avrupalılar için şaşırtıcıydı; din yüzyıllardır Avrupa'da böyle bir rol oynamamıştı. Avrupalılar Ortadoğu'yu geçmişi görmek amacıyla ziyaret ediyordu. İncil'de sözü edilen yerleri, eski dünyanın toprak altından çıkarılmış harikalarını ve İbrahim'in zamanındaki gibi yaşayan göçebeleri görmek için gidiyorlardı.

Babıali de sanki geçmişte yaşıyordu. İmparatorluk Bulgaristan'daki kontrolünü 1878'de kaybetmişti. Buna karşın, Osmanlı yetkilileri, Bulgaristan hâlâ imparatorluğun

bir parçasıymış gibi davranıyorlardı. Mısır, 1882'de İngilizler tarafından işgal edilmişti. Ancak halkı Osmanlı nüfusu içinde sayılıyordu. Bu nedenle Osmanlı istatistikleri güvenilir değildir. İmparatorluğun 20. yüzyıl başındaki nüfusunun yirmi ila yirmi beş milyon olduğunu ancak tahmini olarak söyleyebiliriz. İmparatorluk, Arap Yarımadası'nın büyük bölümüyle, şimdiki Türkiye, İsrail, Lübnan, Ürdün, Suriye ve İrak topraklarını kapsıyordu.

20. yüzyılın başlarına dek imparatorluk çoğunlukla sultanın mutlak yönetimi altındaydı. Sultan en azından bir özelliğiyle diğer Avrupalı hükümdarlardan farklıydı. O, harem kadınlarından birinin oğlu olarak her zaman, doğuştan yarı köledir. Yönetimi altındaki sivil, askeri ve dini kurumlar, dikkatlice eyaletlere bölünmüş bir imparatorlukta hemen fark edilebilir. Ancak düzenli, hatta etkin bir yönetim hayaldir. Çok deneyimli bir Ortadoğu gezgini olan İngiliz Gertrude Bell sonraları şöyle yazacaktır: "Dünyaya kurulu bir düzen ve merkezi bir hükümet tablosu sunan hiçbir ülke Osmanlı İmparatorluğu'ndan daha çok hayal ürünü olamaz."[2] İmparatorluğun çeşitli köşelerinde askeri garnizonların bulunduğu doğruydu. Ancak iktidar dağınıktı ve merkezi otorite gerçek olmaktan çok, bir mitostu. Gertrude Bell yolculukları sırasında kentlerin dışına çıkıldığında Osmanlı otoritesinin yok olduğunu ve onun yerini yerel şeyh ya da ağaların aldığını görmüştür. Soyguncuların cirit attığı bölgeler de vardı. Sallantıdaki Türk hükümeti, imparatorluğun temelini oluşturan vergileri toplamayı bile beceremiyordu. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce vergilerin sadece % 5'i devlet tarafından toplanıyordu; kalan % 95'ini bağımsız mültezimler topluyordu.[3]

Diğer ülkeler imparatorlukta çeşitli derecelerde etkinliğe ve kontrole sahipti. İngiltere 19. yüzyılın sonlarında işgal ettiği Mısır ve Kıbrıs'ı yönetmekle kalmıyor, Körfez kıyılarındaki şeyhlikleri de denetimi altında tutuyordu. 1864'te yapılan düzenlemelerle ayrı bir eyalet haline getirilen Lübnan Babıali'ye bağlı Hıristiyan bir askeri vali tarafından yönetiliyordu. Babıali Lübnan'la ilgili bir kararı ancak altı Avrupalı güce danışarak alabiliyordu. Rusya ile Fransa'nın imparatorluktaki Ortodoks ve Katolik halkı koruma hakları vardı. Ayrıca diğer bazı güçlerin de, temsil ettikleri gruplar adına Osmanlı Devleti'nin içişlerine karışma hakkı bulunuyordu.

Bu nedenle sultan ve hükümetinin ülkeyi, Avrupalıların hükümet ve yönetim anlayışlarına göre yönettiği iddiası gerçeğe uymuyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçek olan yerellikti; gerçek politik birim, saltanata sadık bir aşiret, bir mezhep ya da bir kentti. Bu durum, modern yurttaşlık ve milliyetçilik fikirlerinin Osmanlı İmparatorluğu'nun çılgın mozaiğine uygulanamayacağına inanan Avrupalı gözlemcilerin kafalarını karıştırıyordu. Avrupalılar günün birinde Osmanlı topraklarının denetimini ele geçirerek yönetimi daha mantıklı bir temelde düzenleyeceklerini tahmin ediyorlardı. 20. yüzyılın ilk yıllarında Türk egemenliğinin günlerinin sayılı olduğuna inanmak imkânsız bir şey değildi.

1914'e gelindiğinde oldukça küçülmüş olan Osmanlı İmparatorluğu Kuzey Afrika'yı, Macaristan'ı ve güneydoğu Avrupa'nın büyük bölümünü artık yönetmiyordu. 18. yüzyıldan beri süregelen geri çekilme, sonunda bir bozguna dönüşmek üzereydi. Osmanlı ordusunda ve okullarda yapılan gizli toplantılarda, onlarca yıldan beri modern Avrupa'

nın entelektüel, sınai ve askeri meydan okumalarına karşı çıkabilmek için imparatorluğun hızlı bir değişime girmesi gerektiği konuşuluyordu. Avrupa'nın amentüsü durumuna gelmiş olan milliyetçiliğin heyecanlandırdığı ama aynı zamanda şaşırttığı, Türk ve Arap entelektüelleri kendi politik kimliklerini bulmak ya da yaratmak ihtiyacındaydılar.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden hemen önceki yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda iktidara gelen genç ama hırslı insanlar sultanı göstermelik bir duruma getirdiler. Genç Türkiye Partisi'nin liderleri olan bu insanlar, modern dünyanın yok etmesine fırsat vermeden imparatorluğu 20. yüzyıla getirmeye çalışırken gerçekte İstanbul'daki karışıklıkların hem sonucu hem de nedeni oldular.

II

İstanbul, Bizans adıyla on bir yüzyıldan fazla Doğu Roma İmparatorluğu'nun ve daha sonra da dört yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olmuştur. Roma gibi yedi tepe üzerine kuruludur ve onun gibi ebedi bir kenttir; stratejik konumu yüzünden dünya olaylarında her zaman önemli rolü olmuştur.

İstanbul, Akdeniz'i Karadeniz'e bağlayan suyolunun özellikle Avrupa tarafında bulunan bir kentler topluluğudur. Bölge, fethedilmesi, hatta saldırılması güç bir doğal kale niteliğindedir. Altın Boynuz olarak bilinen ve 6.5 kilometre uzunluğunda doğal bir liman olan Haliç, bir filonun korunması ve sığınması için idealdir.

1914 civarında İstanbul'un nüfusu bir milyon kadardı. Kozmopolit bir yapısı olan şehirde çok çeşitli diller konuşuluyordu. Kent sakinlerinin çoğunluğu Müslüman, Rum ve Ermeni olmakla birlikte oldukça büyük bir Avrupalı kolonisi de vardı. Yeni binaların mimarisinde, giyim kuşamda ve sokak ışıkları gibi yeniliklerde Avrupa etkisi açık seçik görülüyordu.

Kaba hatlarıyla bir modernleştirme başlamış sayılırdı. 1912'de İstanbul'a ilk kez elektrik ışığı getirildi.[4] Kentin dar ve pis sokaklarında kanalizasyon sistemi kurulmasına başlandı. Yüzyıllardır kent sokaklarında başıboş dolaşan köpekler belediye meclisinin kararıyla toplanarak susuz bir adada ölüme terk edildi.[5] Sokakların taşla döşenmesi amacıyla bir girişimde bulunulmuştu. Çoğu sokak sık sık yağan yağmurlarla bataklığa dönüşüyordu. Bazen de rüzgârlar kenti toza boğuyordu.

Kentin iklimi, aşırı sıcak ve soğuk farklılıklarına yol açan kuzey ve güney rüzgârlarının etkisindeydi. 20. yüzyılın başındaki politik iklim de ani ve aşırı değişimlere bağlıydı; 1914'ten önceki yıllarda İngiliz gözlemciler bu rüzgârların nereden geldiği ve hangi yöne estiği hakkında fazla bir fikre sahip değillerdi. Sadrazamlık makamının bulunduğu Babıali'deki politik manevralar zamanın İngiltere Büyükelçiliği'nin gerisini göremediği bir esrar perdesi ardında yürütülüyordu.

III

Diğer Büyük Güçler'in elçilikleri gibi İngiliz Büyükelçiliği de, Haliç'in kuzeyindeki Pera'da bulunuyordu. Yabancı topluluklar da elçiliklerin yakınlarında ayrı yaşarlardı. Pe-

ra'da elçiliğin parti ve eğlencelerinin dili Fransızcaydı; sokakta konuşulan dil ise Rumcaydı. Üç tiyatroda Fransa'dan gelen oyunlar ve revüler sergileniyordu. Pera Palas Oteli, Avrupa'nın büyük kentlerindeki birçok büyük otelden farksızdı.

Avrupalıların çoğu kendi mahallelerinde yaşıyordu. Haliç'in güneyinde yıkık surlar ve kalelerin ötesindeki dar ve pis sokaklarda pek azı rahat ederdi. Haliç'in her iki yanında da rahat edenlerden biri, yeni Jön Türkler yönetiminde önemli bir rol oynamak üzere gelmiş olan Wyndham Deedes adlı bir İngilizdi.

Kent'in soylu bir ailesinden olan Deedes'in geçmişinde dört kuşaklık İngiliz taşra centilmenliği vardı. Eton'dan sonra Kraliyet muhafız subayı olmuş ve yirmi iki yıl subaylık yapmıştı. (Bir keresinde kendisine Boer Savaşı'nın dehşeti sorulduğunda, "Eh, her şey Eton'dan iyidir," demişti.)[6] Deedes mesleğinin ilk yıllarında, Avrupalı subayların komutanlığında yeni kurulan Türk polis kuvvetinde (Osmanlı Zaptiyesi) hizmete gönüllü olmuştu. Eski polis gücünün, bastırmak zorunda olduğu soyguncu çetelerinden farksız bir hale dönüşmesi yüzünden Avrupalı güçler bu yeni birliğin kurulması için sultana baskı yapmışlardı. Deedes ile Avrupalı meslektaşları kendi ulusal ordularındaki görevlerini sürdürürlerken bir süre için bu yeni gücün subayları olarak görev yapmışlardı.

Eski fotoğraflara bakıldığında, bir doğu ülkesinin zaptiye birliğindeki Deedes hemen göze batmaktadır. Ufak tefek, son derece zayıf ve bembeyaz teniyle Osmanlı sahnesine hiç uyum sağlayamamıştır. İçine kapanık ve koyu bir Hıristiyan olarak Deedes'ın uyku, dinlenme ya da yemekle pek fazla ilgisi yoktu. Konfora kayıtsızdı, tehlikeleri umursamazdı ve günde on beş saat çalışırdı. Deedes işinde başarılı oldu ve Türklerin güvenini kazandı.

Deedes, 1910'da zaptiye birliğine katıldığında tanınmamış birisiydi. Dört yıl sonra o denli gözde olmuştu ki, yeni Osmanlı hükümetinin lideri kendisinden İçişleri Bakanlığı'nın yönetimine yardımcı olmasını istemişti. Deedes, otuz bir yaşına bastığı 1914'te çok iyi Türkçe biliyordu ve Osmanlı Devleti'nin içişlerini anlayan birkaç İngiliz'den biriydi. Ancak hükümeti onun deneyim ve bilgisinden pek fazla yararlanmış değildir. Daha sonraki yılların dillerden hiç düşmeyen bir konusu da Deedes'in bir Cassandra* olduğudur; hükümeti uyarılarını göz ardı etmiş ve Türk politikasının gerekçeleri üzerine yaptığı doğru analizleri değerlendirememiştir.

Deedes, 1914 yılında Osmanlı hükümetinde bakanlık yapan Mehmet Talat'ın emrinde çalıştı. İngiliz hükümetinin o dönemde Talat ve başında bulunduğu parti konusundaki bilgileri yanlıştı; bunlardan bir kısmını Deedes düzeltebilirdi. Ancak İstanbul'daki İngiliz büyükelçiliği Osmanlı politikası gerçeğini bildiğine inanıyordu ve bu yüzden daha fazla araştırma yapmayı gereksiz görmüştü.

IV

Dahiliye Nazırı ve iktidardaki politik partinin en büyük fraksiyonunun lideri olan Mehmet Talat, İngiliz diplomatlarca centilmen bir insan olarak görülmüyordu. Soyluluktan uzak olduğuna inanıyor ve Çingene kökenli olduğunu ileri sürerek küçümsüyorlardı.

* Cassandra: Yunan mitolojisine göre Apollo, âşık olduğu Truva kralı Priam'ın kızına kehanet yeteneğini bahşetmişti. Fakat genç kız onu aldatınca Apollo, onun kehanetlerinin doğru olmasına rağmen hiç kimse tarafından inanılmamasını sağladı.

Talat'ın gür siyah saçları, kalın siyah kaşları ve şahin burnu vardı. Birkaç İngiliz sempatizanından biri onu, "gözlerinde insanlardan çok akşam karanlığında hayvanlarda görülen türden bir ışık" yansıyan kişi olarak tanımlıyordu.[7]

Talat, Türk politikasının en önemli kişisidir. Kendi kendisini yetiştirmişti. Geçmişi ve kökeni konusunda mütevazılığı dışında fazla bir şey bilinmemektedir. Posta ve Telgraf İdaresi'nin küçük bir memuruydu. En büyük Türk derviş tarikatının üyesi bir Bektaşi olduğuna ve bir mason locasına katıldığına inanılmaktadır. Gizli bir politik dernek örgütlediği ve yeraltı faaliyetleri yüzünden bir süre hapis yattığı bilinmektedir.

Talat'ın gençliğinde gizli bir örgüte üye olmak, pek sık rastlanan bir şeydi. 1876'dan 1909'a dek hüküm süren despot Sultan Abdülhamid döneminde açık politik faaliyet tehlikeliydi. Meclisi feshederek anayasayı askıya alan Sultan'ın muhalefete karşı hoşgörüsü yoktu ve muhaliflerinin karşısına gizli polisini çıkarıyordu. İmparatorluktaki politik yaşam yeraltına itilmiş ve gizli derneklerin sayısı hızla artmıştı. İlk dernekler 19. yüzyıl Avrupasının ihtilalci gruplarından, özellikle de İtalyan *carbonari*'sinden esinlenmişti. Çok az sayıda insan, hücreler şeklinde örgütlendiler. Bu hücrelerdeki kişilerden yalnızca birisi başka hücreden birini tanıyordu. Çağdaş Türkiye'nin öncüsünün de aralarında bulunduğu bu hücrelerin çoğu, üniversite ve askeri okul öğrencileri tarafından kurulmuştu. Ordu, bu derneklerin gelişmesi için çok uygun bir ortamdı; ordunun genç üyeleri, imparatorluğun savaş alanlarında arka arkaya aldığı yenilgilerden utanç duyuyorlardı.

Abdülhamid'in polisi, İstanbul'da ve diğer yerlerdeki gizli dernekleri dağıtmayı başardı. Ancak bugünkü Yunanistan'ın Türk olmayan liman kenti Selanik'e erişemediler. Bazı gizli dernekler Selanik'i merkez yaparak, burada garnizonu bulunan Osmanlı Üçüncü Ordusu üyeleriyle yakın ilişkiler kurmuşlardı. Üçüncü Ordu'nun imparatorluğun sınır bölgesi olan Makedonya'daki karışıklık ve çözülmeyle başa çıkmaya çalışması, gizli derneklerin ordu saflarında taraftar bulmasını kolaylaştırıyordu.

Selanik'te yaşayan ve çalışan Talat da, bu tür bir gizli derneğin kurucularındandı. Bu dernek bir süre sonra kendisine İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC) adını veren bir grubun en büyük fraksiyonu oldu. Genç Türkiye Partisi olarak da tanınan cemiyetin üyelerine sonraları Jön Türkler denmeye başlandı. Komiteye girenler, tabanca ve Kuran üzerine el basarak yemin ediyordu. Daha sonra Ortadoğu politikasında büyük rol oynayacak olan Üçüncü Ordu komutanlarından Cemal Bey, Talat'ın ilk taraftarları arasındaydı.

1908'de bir gün, Selanik'te görevli Talat'ın grubuna katılmış olan Enver adlı küçük rütbeli bir subayın İstanbul'a dönmesi emredildi. Enver, gizli polisin komite üyeliğini haber almış olmasından korkarak, kendisinden önce kaçan başka bir İttihatçı subayla birlikte dağa çıktı. Ardından bir başka subay daha askerlerini ve cephanesini alarak onu izledi. Sultan'ın onları yakalamak için gönderdiği askerler de onlara katılmıştı. Selanik'te kansız bir ihtilal oldu ve İTC kontrolü ele aldı. Jön Türkler Telgraf İdaresi'ni ele geçirdiler (Talat'ın buradaki memurlardan birisi olması rastlantı olmayabilir), orduyu ve imparatorluğu baştan aşağı sarmış olan İTC hücreleriyle ilişki kurdular. Ortalık biraz sakinleştiğinde anayasa yeniden yürürlüğe girmiş, parlamento ve parti politikaları yeniden işlerlik kazanmıştı. Bir yıl sonra da Sultan tahtını kardeşine bırakarak çekildi.

Jön Türkler arka planda kalırken eski politikacılar yönetime geldiler. Ancak İTC, her

zaman hesaba katılması gereken bir güç olmuştu. Bu yalnızca subay kadrolarında güçlü bir şekilde temsil edilmelerinden ileri gelmiyordu. İTC'nin gücü, imparatorluğun her yanma dağılmış kolları bulunmasından kaynaklanıyordu.

Başarılı ayaklanmanın liderleri başlangıçta batı basınında çok iyi bir yer aldı; "Jön Türk" tabiri konuşma dilinde eski yönetime başkaldıran dinamik fikirli genç insanlar topluluğu anlamına gelmeye başladı. Londra'da Dışişleri Bakanlığı da onları sempatiyle karşılıyordu. Bununla birlikte, İstanbul'daki İngiliz elçiliği Jön Türkleri küçümsüyordu. Büyükelçi Sir Gerard Lowther'ın Doğu işleri danışmanı ve resmi çevirmeni Gerald FitzMaurice'in etkisi altına girdiği anlaşılıyordu; FitzMaurice, İTC'den daha başlangıçta nefret etmişti.

FitzMaurice'in 1908 olaylarıyla ilgili yorumunu renklendiren bir şey de, ihtilalin, 130.000 sakininden yarısının Yahudi ya da Dönme (17. yüzyılda İslamiyeti kabul eden Yahudiler) olduğu Selanik'te çıkmış olmasıydı. Selanik mason localarının bulunduğu bir kentti. Yahudi bir avukat olan Emmanuel Carasso (ya da Karasu), kurduğu İtalyan mason locasında Sultan'ın gizli polisinden kaçan Talat'ın gizli derneğinin toplantılar yapmasına izin vermişti. FitzMaurice, İTC'nin Latin etkisinde olan uluslararası Yahudi mason gizli kuruluşu olduğundan emindi; Lowther da bunu Londra'daki Dışişleri Bakanlığı'na bu şekilde bildirdi. Lowther, İTC'den "Yahudi İttihat ve Terakki Komitesi" olarak söz ediyordu.[8]

FitzMaurice daha sonra İTC hakkında bir araştırma yaptırdı; bunun sonuçları Lowther tarafından kendi imzasıyla 29 Mayıs 1910'da Dışişleri Bakanlığı'nın resmi şefi Sir Charles Hardinge'e gizli bir rapor olarak gönderildi. Lowther raporunda Fransız ihtilalinden alınan *"liberté, égalité, fraternité"* (özgürlük, eşitlik, kardeşlik) sözcüklerinin hem İtalyan masonlarının (ve böylece Karasu'nun locasının) hem de Jön Türk hareketinin sloganı olduğunu belirtiyordu. Jön Türkler "Fransız İhtilalini ve onun tanrısız ve eşitlikçi yöntemlerini kopya ediyorlardı. Fransız ihtilalinin gelişmeleri İngiltere ile Fransa arasında düşmanlığa yol açmıştı. Türk ihtilali de bu çizgiyi izlediği takdirde kendisini İngiliz idealleri ve çıkarlarıyla aynı düşman çizgide bulabilirdi."[9]

Lowther, beş bin kelimelik ayrıntılı raporunda, Yahudilerin bir Mason ağını ve bu ağ aracılığıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun denetimini ele geçirdiklerini anlatıyordu. Lowther'e göre Yahudi Mason komplosunun elebaşları arasında Birleşik Devletlerin Türkiye büyükelçisi Oscar Straus vardı. Straus'un kardeşleri New York'taki Macy's ile Abraham ve Straus büyük mağazalarının sahipleriydi.

Lowther, İngiltere'ye yönelik tehlikeyi şöyle dile getiriyordu: "Yahudiler Rusya'dan ve Rus hükümetinden nefret ederler. İngiltere'nin şimdi Rusya ile dost olması Yahudileri belirli ölçüde İngiliz aleyhtarı yapacaktır... Almanların bunu gözden uzak tutmadıklarına inanıyorum."[10] Lowther raporunu şöyle bitiriyordu: "Alman meslektaşımın Yahudilerin ve Latin masonlarının komiteye ne derecede esin kaynağı olduklarını bildiğine ve devletini Genç Türkiye politikasının bu özelliğinden haberdar ettiğine inanmam için nedenler vardır."[11]

Ancak 1908'de Osmanlı Meclisi seçildiğinde, 288 kişi arasında sadece dört Yahudi vardı. İTC 1909'da bir merkez komitesi oluşturduğunda Karasu üye değildi. Ayrıca ne

partide ne de hükümette liderlik mevkiine yükselmemişti. Gerçekte o, yabancıların sandığı kadar etkili bir kişi değildir. Parlamento üyeleri olarak Karasu ile diğer üç Yahudi önce Türk, sonra Yahudi olduklarını kanıtlamak için ellerinden geleni yapmışlar, hatta İTC'nin Siyonistlerin Filistin'e yerleşmesine karşı önlemleri lehine oy vermişlerdir,* Lowther bunu Siyonizmin yeni hedefinin Yahudi yurdunu Filistin yerine şimdiki Irak'ın bir bölümünde kurmak olduğunu söyleyerek açıklamıştır.

FitzMaurice ve Lowther raporu, İngiliz yetkililerince çok benimsendi ve İngiliz hükümetini çok önemli sonuçlar doğuran en az üç büyük yanlışlığa sürükledi.

Bunlardan birisi İTC'nin iç çalışmasıyla ilgilidir. FitzMaurice ile Lowther, hükümetlerini Jön Türklerin iki kişi tarafından kontrol edildiğine inanmaya yöneltmiştir. FitzMaurice ve Lowther'a göre, "Talat ve Cavit (ki, o gizli Yahudi taraftarıdır) Komite'nin gizli gücünün resmi yansımalarıdır. Bunlar kabinenin önemli üyeleridir ve aynı zamanda Türkiye'deki masonların başıdır."[12] Oysa İTC fraksiyonlara bölünmüştü ve İngiliz hükümeti haberdar olsa bunları kullanabilirdi.[13] FitzMaurice ile Lowther'ın gizli Yahudi taraftarı olmasından korktukları Cavit'in İngiliz yanlısı fraksiyonun lideri olması da garip bir rastlantıdır. Ancak FitzMaurice ile Lowther bunu bilmiyorlardı.

İkinci bir yanlışlık da, bir Yahudi grubunun Osmanlı İmparatorluğu'nda -ya da o dönemde dünyanın herhangi bir yerinde- politik gücü elinde tuttuğu düşüncesiydi. FitzMaurice birkaç yıl sonra bu yanlış anlayıştan beklenen sonucu çıkardı: İngiltere'nin artık dahil olduğu Dünya Savaşı bu güçlü grubun desteği satın alınarak kazanılabilirdi. Bu da Yahudilere Filistin'de bir yurt kurulmasına destek olunacağı vaat edilerek satın alınabilirdi (o sırada Siyonist hareketin Irak yerine Siyon'a dönmek isteği belirlenmişti.) Bu mantık, Dışişleri Bakanlığı'nı Siyonist harekete İngiliz desteği vaat edilmesi gerektiğine ikna etti ve 1917'de de bu yapıldı.

FitzMaurice'in yanlış istihbaratı önemli sonuçları olan bir varsayıma daha götürmüştü: Jön Türk liderleri Türkler değil yabancılardı ve bunlar yabancı ülkelerin çıkarlarına hizmet ediyorlardı. Oysa bu, gerçeğin tam tersiydi ve İngiliz gözlemcileri, Jön Türk hükümetinin yapacakları konusunda yanlış hesaplara yöneltti. FitzMaurice ve Lowther'in de gördüğü gibi İTC'nin başlıca yanılgısı Türk şovenizmiydi. Türk şovenizmi Yahudilere, Ermenilere, Rumlara, Araplara ve diğerlerine karşı ırk ayrımı gözetiyordu. Gücünü ise tüm yabancı çıkarlara karşı çıkmasından alıyordu. Avrupa aleyhtarı tutumu geniş halk desteği sağlıyordu.

İngiliz hükümeti Lowther ile FitzMaurice'in Osmanlı politikası konusunda çarpık bir görüş ilettiğini asla öğrenemedi. Savaşta İngiliz hükümeti istihbarat müdürü olan John Buchan İTC liderlerini "bir Yahudi ve Çingene topluluğu" olarak tanımlıyor, Osmanlı hükümetini dünya Yahudiliğinin bir aracı olarak gösteriyor ve Enver Paşa'ya, aynı adlı ve babası Polonyalı bir başka Türk subayıyla karıştırarak, "Polonyalı bir serüvenci" diyordu.[14]

* Bununla birlikte Karasu çeşitli zamanlarda Siyonizm ile İTC milliyetçiliğinin amaçlarını bağdaştırmaya çalışmıştır.

V

1908'den sonraki yıllar, biri İtalya'ya, diğeri Balkan koalisyonuna karşı yürütülen savaşlarla Osmanlı İmparatorluğu için bir felaket oldu. 1913'te ikinci bir Balkan Savaşı kaybedilmek üzereyken hükümeti, İttihat ve Terakki ele geçirdi. 1908 Selanik olaylarını başlatan genç Enver Babıali'ye baskın yaptı; baskıncılar Harbiye Nazırını öldürdüler. Enver ile arkadaşları iktidarı ele aldılar; askeri komutanlığa getirilen Enver, zaferler kazandı ve 4 Ocak 1914'te Harbiye Nazırı oldu. Bu sırada 31 yaşındaydı. Sultan'ın yeğeniyle evlendi, bir saraya yerleşti ve Türk politikasının ilgi merkezi haline geldi.

Cemal Paşa, İstanbul Askeri Valisi olmuş ve bu mevkiiyle de İTC'nin hükümetteki yerini pekiştirmişti. Meclis Başkanı Halil Bey de önemli bir rol aldı. Ekonomi öğretmeni olan Mehmet Cavid Maliye Nezaretine getirildi. İTC'nin lideri Talat, Dahiliye Nazırı ve böylece hükümetin gerçek başı oldu. Prens Said Halim de Sadrazam ve Hariciye Nazırı olmuştu.

İngiliz hükümeti Jön Türklere karşı anlayışlı olan yeni bir büyükelçi göndermişti. Ancak Sir Louis Mallet de İstanbul'da olup bitenlerden habersizdi. Selefi, Yahudi ve Alman etkisini fark etmişti. Oysa Mallet'in Londra'ya gönderdiği raporlar Babıali'nin amaçları konusunda yanıltıcı bir iyimserliğe sahipti. Kendinden önceki büyükelçi gibi Mallet de İTC liderlerinin Türkiye'nin çıkarına gördüğü şeyleri anlayamamıştı.

Londra'da hükümet, Lowther'in ve FitzMaurice'in yanlış bir biçimde savunduğu, İTC'nin teksesli bir yapısı bulunduğu şeklindeki fikri kabul etmeyi ısrarla sürdürüyordu. Lowther ile FitzMaurice partinin Talat ve Cavid'in yönetiminde olduğunu bildirmişlerdi; oysa daha sonraki raporlara göre pek çok tarihçi de aynı kanıdadır -parti Enver, Talat ve Cemal diktatör üçlüsü tarafından yönetiliyordu. Alman arşivlerinden şimdi anladığımıza göre iktidar, İTC'nin kırk kişilik Merkez Komitesi'nin ve özellikle de bir tür politbüro olarak işlev gören on iki üyelik genel yönetimin elindeydi. Bunlar arasındaki kişisel rekabetler alıp yürümüştü. Merkez Komitesi'nin kararları hükümetteki ve Meclis'teki parti üyelerinin tavırlarında yansıyordu.

Pek çok değişik fikrin barındığı İTC, hizip ve entrika doluydu. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun karşısındaki tehdidin niteliği ve buna karşı izlenecek politika konusunda fikir birliği vardı.

4

Jön Türkler Acele Bir Müttefik Arıyor

I

Jön Türklerin güncel olaylara bakışı toprak bütünlüğünün parçalanmasının etkisindeydi. İsmen hâlâ Türk olan Bosna ve Hersek 1908'de Avusturya-Macaristan tarafından resmen ilhak edilmiş ve bu hareket 1914'te Arşidük Francis Ferdinand'ın suikaste uğramasına ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasına yol açmıştı. Emperyalist yayılmacılığa geç başlayan İtalya, Osmanlı toprakları üzerindeki emellerini saklamıyordu. Sonunda sudan bir bahaneyle saldırarak 1911-12'de, şimdiki Libya'nın kıyılarıyla Rodos Adası'nı ve Türkiye kıyılarındaki diğer adaları ele geçirdi. Tam bu sırada Arnavutlar ayaklandı. Böylece imparatorluğun Türk olmayan tebaasının sadakati konusunda ciddi sorunlar ortaya çıktı.

Bu arada Birinci Balkan Savaşı'nda (1912-13) Balkan Birliği (Bulgaristan, Yunanistan, Karadağ ve Sırbistan) Osmanlıyı yenmiş ve imparatorluğun Avrupa'daki topraklarının hemen hemen tümünü ilhak etmişti. İkinci Balkan Savaşı'nda (1913), Osmanlı İmparatorluğu Trakya'daki topraklarının bir bölümünü geri alabildi; ancak bu, imparatorluğun süregelen parçalanmasında kısa bir duraklamadan ibaretti. İstanbul'da, iktidarı ele geçiren ve Sultan'ın nazırları olarak imparatorluğu yöneten Jön Türk serüvencileri, topraklarının ölümcül bir tehlike altında olduğuna ve Avrupalıların son hamleye hazırlandığına inanıyordu.

Avrupa devletleri kısa bir süre önce Afrika kıtasını aralarında bölüşmüşlerdi. Bazıları şimdi yeni fetihlerin açlığı içindeydi. Ancak önlerinde fazla bir alan yoktu. Dünyanın büyük bir bölümüne elkonulmuştu; dörtte birini Britanya İmparatorluğu ve altıda birini de Rus İmparatorluğu kontrol ediyordu. Batı yarıküresi, Monroe Doktrini sahasına girmesi yüzünden Birleşik Devletler tarafından korunuyordu. Ortadoğu, etkilere açık tek alandı. Fransızların Suriye'de; Rus ve İtalyanların daha kuzeyde; rakip Yunanistan, Bulgaristan ve Avusturya'nın ise batıda emelleri olduğu söylentileri dolaşıyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti liderleri, yakılan kamp ateşlerinin ötesinde, karanlıktaki hayvanların saldırı hazırlıklarını hissedebiliyorlardı.

II

İTC liderliği, imparatorluğu Avrupa kontrolünden kurtarma programlarının -birçokları gibi İngiliz devlet adamları da bu programı bilmiyor ya da anlamıyordu- bu saldırıyı hızlandıracağına inanıyordu. Avrupa'ya karşı tutumunda çelişkili olan İTC -Müslüman olmadığı için Avrupa'yı küçük görüyor, ama modern yöntemleri ve başarıları için hayranlık duyuyordu- Avrupa'yı daha yakından taklit edebilmek amacıyla Avrupa'nın zincirlerini koparmak istiyordu. Jön Türklerin Avrupa ekonomik egemenliğine son verme yönünde planları yok gibiydi. Ancak yine de bunu başarmak istiyorlardı.

İTC'nin gündemindeki önemli konulardan biri de ulaşım ve haberleşmenin modernleştirilmesiydi. Avrupalı çıkar çevreleri Osmanlı İmparatorluğu'nda eksik olan bu tür ağ ve sistemleri vermeye hazır olmakla birlikte, bunların, özellikle tekelci imtiyazlar halinde olmak üzere, sahibi olarak kalmak istiyorlardı. Kendilerinden önceki Osmanlı liderleri gibi İTC liderleri de Avrupa teknolojilerini istiyor, ama Avrupa'nın sahipliğini istemiyor, kontrolünden kaçınıyorlardı. Osmanlı 19. yüzyılda kendi posta hizmetini kurmuştu, Ancak çeşitli Avrupalı güçlerin kendileri için kurdukları posta hizmetleri de bunun yanı sıra devam etmiştir.[1] Osmanlı İmparatorluğu bir İngiliz şirketinin teklifini reddederek kendi telgraf ağını kurmuştur.[2] 1914'te İstanbul ve İzmir'de birkaç telefon vardı; yabancı bir gruba 1911'de İstanbul'da telefon sistemi kurma imtiyazı verilmiş, ancak fazla bir ilerleme sağlanamamıştı.[3]

Buharlı gemilerin ortaya çıkmasıyla Osmanlı deniz trafiği büyük ölçüde yabancı çıkarlara hizmet eder bir hale gelmişti.[4] İmparatorluğun az sayıdaki demiryollarında da durum böyleydi.* Karayolu ve bu yollardan yararlanacak motorlu araç pek azdı: 1914'te İstanbul'da 110 ve diğer yerlerde 77 araç vardı.[5] Geleneksel ulaşım, deve, at, katır ve hayvanların çektiği araba kervanlarıyla yapılıyordu ve bunun, yabancıların mülkiyetindeki demiryollarıyla rekabet etmesi düşünülemezdi. Karma bir kervanın saatteki hızı 5 kilometreydi; iki durak arasında günde 25-30 km. yol alınabiliyordu.[6] Trenlerin hızı bunun en az on katıydı ve demiryoluyla mal nakliyesi kervanla nakliye ücretinin sadece onda biri kadardı.[7]

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kervandan demiryoluna geçmek istiyor, ama demiryolunun Avrupalıların denetimine girmesini kabullenemiyordu. Avrupalıların mevcut ekonomik üstünlüklerine zaten içerliyorlardı. Ama bu konuda yapacakları bir şey yoktu. Türkiye mamul madde ithal etmek zorunda olan bir hammadde ülkesiydi. Bu eşitsizliği gidermek için sanayileşme gerekiyordu ve Babıali'nin bunu başaracak bir programı yoktu.

Avrupalılar, politik varlığın en önemli öğesi olan maliyenin denetlenmesinde de söz sahibiydiler. Babıali 1875'te bir milyar dolar olan kamu borcunu ödeyemediği için Sultan 1881'de yayınladığı bir fermanla Osmanlı kamu borçlarının yönetimini Avrupalılara bırakmıştı. Bu amaçla bir *Düyunu Umumiye İdaresi* kurulmuş ve Osmanlı İmparatorluğu'nun gelirlerinin yaklaşık dörtte birinin denetimi bu kuruma verilmişti. İspirto, pul, tuz ve balık gibi temel ürünlerin gümrük vergilerinin düzenlenmesi *Düyunu Umumiye*'

* Osmanlı İmparatorluğu 1914'te 1.900.000 kilometrekarelik bir alanı kapsıyordu ve çoğunluğu tek hat olmak üzere sadece 5991 kilometrelik demiryolu vardı.

nin yetkisindeydi.[8] Babıali artık kendi Maliyesine ya da Gümrük İdaresine hâkim değildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, önereceği bir mali programı olmamasına karşın bu alanlarda denetimi yeniden ele geçirmek istiyordu.

Osmanlı liderlerinin kaldıramadığı diğer bir nokta da, Avrupalılara İmparatorluk içinde ekonomik ayrıcalıklar tanıyan ve pek çok alanda Osmanlı mahkemeleri yerine kendi konsolosluklarına karşı sorumlu olmalarını sağlayan kapitülasyonlardı. Hiçbir Türk zaptiyesi bir Avrupalı ya da Amerikalının evine, o kimsenin konsolosluğundan izin almadan giremezdi. İTC bu kapitülasyon ayrıcalıklarını ortadan kaldırmak istiyordu.

İTC'nin kaldıramadığı bir başka durum da, Avrupalı güçlerin zaman zaman Hıristiyan azınlıklarını ve haklarını savunmak amacıyla Osmanlı egemenliğini ihlal etmeleriydi. Jön Türklerin, güçlerini sadece yabancılara değil, imparatorlukta yaşayan diğer gruplara karşı da kullanmak istemeleri yüzünden bu müdahaleler, İTC'nin gizli gündemi için de bir tehdit oluşturuyordu. Bu, 1908'deki taahhütleriyle çelişen bir şeydi. İTC'nin programında imparatorlukta yaşayan ve din, dil ve etnik kökenleri ayrı olan gruplara eşit haklar vaadi vardı. İTC iktidara geldikten sonra, Türkçe konuşan Müslümanların hegemonyasında ısrar ederek milliyetçiliğinin karanlık yanını göstermişti. İmparatorluğun Türkçe ve Arapça konuşan nüfusu yaklaşık olarak eşitti (her biri on milyon kişi, ya da toplam nüfusun % 40'ı). Ancak Osmanlı Mebusan Meclisi'nde 150 Türk'e karşı sadece 60 Arap vardı (Kimin Arap ya da Türk olduğu her zaman açıkça belli olmadığından rakamlar kesin değildir). Önemli miktarda Rum, Ermeni, Kürt ve Yahudi toplulukları içeren nüfusun geri kalan % 20'si Araplarınkinden de sert bir ayrımla karşı karşıyaydı. *Encyclopaedia Britannica*'nın 11. basımına (1910-11) göre o sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nda 22 ayrı 'ırk' vardı ve 'Osmanlı milleti' diye bir şey henüz yaratılmamıştı. Böyle bir milleti yaratma fırsatı doğmuşsa bile, İTC liderleri nüfusun % 60'ını hesaba katmayarak bu fırsatı kaçırmışlardır.

Talat, Enver ve meslektaşları, milletleri olmayan milliyetçilerdi. İmparatorluk içinde Türkçe konuşanlar bile çoğunlukla Türk kökenli değildi. Asya'da çok seyahat etmiş olan İngiliz parlamenter Sir Mark Sykes bir kitabına şu soruyla başlamaktadır: "Türkiye'den ve Türklerden söz ederken böyle bir yerin ve halkın olmadığını kaç kişi bilmektedir..."[9] Türk halklarının eski vatanı olan Türkistan, Rusların ve Çinlilerin elindeydi. Asya Türk halklarının yarısından çoğunun Türkistan'da ya da Osmanlı İmparatorluğu dışında yaşaması yüzünden Çar, Türkler adına konuşmaya sultandan daha çok hakkı olduğunu ileri sürebilirdi. Enver Paşa daha sonra Asya'nın Türkçe konuşan tüm halklarıyla ülkelerini birleştirmeyi düşünecekti. 1914'te bu fikre uzak olmamakla birlikte o sırada planlarında böyle bir şey yoktu. Göstermelik davranışlara ve 'pan' ile başlayan büyük programlara düşkün ufak tefek bir adam olan Enver'in Panislamik heveslerinin de olduğu sanılmaktadır. Müslüman Arap dindaşlarına karşı tutumu bunu gösterir.

İTC liderliğine göre, Büyük Güçlerden biri Türkiye'nin koruyucusu olmadıkça Avrupa, imparatorluğun yaşamasına izin vermeyecek ve İTC'nin programını uygulamasına kesinlikle razı olmayacaktı. Bu nedenle gündemin en önemli konusu Avrupalı bir müttefik bulmaktı. Cemal Paşa, Fransız yanlısı olmakla birlikte, Enver'in Almanya ile ittifak isteğini duyduğunda bunu onaylayarak şöyle demiştir: "Türkiye'yi bugünkü yalnız durumundan kurtaracak her türlü ittifakı hiç duraksamadan kabul ederim."[10]

III

İTC'nin tüm üyeleri, Türkiye'nin gündemindeki en acil maddenin güçlü bir Avrupalı müttefik bulma olduğu konusunda birleşiyorlardı. Jön Türkler, Avrupalı bloklardan birinin, hatta Büyük Güçlerden İngiltere, Fransa ya da Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu daha fazla toprak kaybına karşı koruyabileceğine inanıyordu. Rusya dışta tutulursa, Osmanlı İmparatorluğu'nu istila edebilecek diğer devletler daha az güçlüydü: İtalya, Avusturya-Macaristan, Yunanistan ve Bulgaristan.

İngiliz yanlısı Maliye Nazırı Cavid, İngiltere'ye çoktan başvurmuştu bile. Bu girişim 1911'de, İtalyan saldırısı başladığında yapılmıştı. Bu talebe olumlu karşılık verilmesini isteyen tek üst düzey kabine üyesi Churchill oldu. Churchill Türkiye'nin dostluğunun İtalya'nınkinden daha önemli olduğunu iddia ederek Dışişleri Bakanı'na, Türkiye'nin "Almanların İngilizlere karşı kullanacakları en büyük kara silahı" olduğunu yazmıştı.[11] 1911'de, Cavid, İngiltere ile sürekli bir ittifaktan söz ettiğinde Churchill özendirici bir yanıt vermek istemiş, ancak Dışişleri Bakanlığı buna yanaşmamıştı.[12]

İTC liderleri giderek artan bir hızla 1914 Mayısı ve Temmuzu arasında diğer üç Avrupalı Büyük Güce gizlice başvurdular.[13] Fransız yanlısı olan Bahriye Nazırı Cemal'in Fransızlara yaptığı yaklaşım reddedildi. Talat umutsuzlukla Rusya'ya başvurdu -bu, hırsızlar reisinden emniyet müdürü olmasını istemek gibi bir şeydi- ama onun istemi de geri çevrildi. Sonunda İTC liderleri sadrazamın köşkünde buluşarak Berlin'de hizmet görmüş olan Enver'in ittifak için Almanya'ya yaklaşımda bulunmasını kararlaştırdılar. Enver istemini 22 Temmuz 1914'te iletti. Bu istem, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Hans von Wangenheim tarafından reddedildi. Osmanlı İmparatorluğu'nun diplomatik yalnızlığı kesindi; hiçbir Büyük Güç onu korumayı kabul etmiyordu.

Osmanlı Harbiye Nazırı, Alman Büyükelçisi'ne Jön Türklerin müttefik arama nedenini çok açık şekilde anlatmıştı. Enver Wangenheim'a İTC'nin planladığı iç reformların, sadece Osmanlı İmparatorluğu 'dıştan gelecek saldırılara karşı güvenceye alınabildiği' takdirde gerçekleşebileceğini açıklamıştı.[14] İmparatorluğun bu tür saldırılara karşı ancak 'Büyük Güçlerden birinin desteğiyle' korunabileceğine inanıyordu.[15] Anlaşıldığı kadarıyla Alman Büyükelçisini Osmanlı İmparatorluğu'nun karşılığında verebileceği yeterli derecede bir şeyi olduğuna inandıramamıştı.

İngiliz hükümeti, Türklerin bu diplomatik çabalarının o sırada farkında değildi ve Babıali'nin Büyük Güçlerden biriyle çok acele olarak ittifak yapmak istediğini bilmiyordu. İstanbul'daki Alman Büyükelçisi'nin Osmanlı önerisini reddetmesinden birkaç gün sonra İngiliz bakanlar Avrupa'da İngiltere'nin de karışacağı bir savaş bunalımının ilk kokularını aldılar. Avusturya-Macaristan'ın 23 Temmuz 1914'te Sırbistan'a bir ültimatom göndermesiyle İngiltere'nin 4 Ağustosta kendini İtilaf Devletleri (Fransa ile Rusya) yanında İttifak Devletlerine (Almanya ve Avusturya-Macaristan) karşı savaşta bulması arasında geçen sürede kimse Osmanlı İmparatorluğu'nu düşünemezdi. Ancak genel kanı Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu bir ittifaka kandırabileceği yolundaydı.

İngiliz liderleri durumun tam aksi yönde olduğunu, Türkiye'nin Almanya ile ittifak peşinde koştuğunu ve Almanların buna yanaşmadığını bilmiyorlardı. Savaş sona erdik-

ten sonra Talat ve Enver'in ittifak için nasıl çalıştıkları ortaya çıktığında bile Osmanlı İmparatorluğu'yla Almanya'nın bu ittifakı nasıl yaptığı bulanık bir konu olarak kalmıştı. Çağdaşları ve bazı tarihçiler Winston Churchill'i, Türkleri, Almanların kucağına atmakla suçlamışlardır. Ancak diplomatik arşivlerden yeni yeni çıkan belgeler çok daha başka ve karmaşık bir hikâyeyi gözler önüne sermektedir. Bu hikâye 1914'te, ne Churchill'in ne de kabinedeki meslektaşlarının önceden göremediği savaş bunalımının arifesinde başlamıştır.

5

Savaş Arifesinde Winston Churchill

I

Winston Churchill, 1914'te, 39 yaşındayken, Başbakan Herbert Asquith'in liberal hükümetinde Deniz Kuvvetleri Bakanı olarak dördüncü yılına başlıyordu. Önemli bakanlığını yetenek ve çabayla yürütmesine karşın dünyanın daha sonra tanıyacağı güçlü kişiliği henüz gelişmemişti. Enerjisi, yetenekleri ve başarılarını tanıtmaktaki ustalığı onu erken yaşta öne çıkarmakla birlikte, hükümette kalmasını sağlayan şey başbakanın hoşgörüsü ve maliye bakanının güçlü desteğiydi. Kabinenin diğer üyelerinden on yaş kadar daha gençti ve yüksek makamların kendisine teslim edilmesine yetecek denli olgun ya da sebatlı olmadığı kanısı yaygındı.

Churchill hâlâ öğrenci aksanıyla konuşuyordu. Yüzü ergenliğin son izlerinden yeni kurtulmuştu. Başın küstahça yana eğilişi, tipik kaş çatış, saldırgan puro ve saçların seyrelmesi yeni yeni başlamıştı. Son yıllarda kilo almaya başlamakla birlikte, henüz şişman değildi. Kırmızı teni, orta boyu ve hafifçe yuvarlaklaşmaya başlamış hatlarıyla fiziki bakımdan gösterişsizdi. İlerde heybetli bir görünüşü olacağını söylemek için kâhin olmak gerekirdi.

Onunla tanışanları büyüleyen şey görünüşü değil, güçlü kişiliğiydi. 45 yaşında politik bir başarısızlığa uğradığı sırada ölen parlak ama hastalıklı bir babanın gölgesi altında kalmış ateşli bir insandı. Kendisinin de genç yaşta öleceğinden korkan Churchill, çok kısa olacağına inandığı yaşam süresi içinde doruğa erişmek amacıyla dost düşman demeden herkesi dirseklemişti. Kimileri onun, babası gibi ruhsal bakımdan dengesiz, kimileri de henüz çok genç olduğunu düşünüyordu. Churchill erişkin ve çocuksu görünümünü kişiliğinde birleştiriyorsa da, meslektaşları daha çok çocuksu yanlarını görüyorlardı. Kaprisliydi ve her şeyi kişiliğine bir saldırı olarak görürdü. Dinlemesi ya da gözlemesi gereken durumlarda çoğunlukla uzun monologlara girişirdi. Cömert ve sıcak kalpli olmasına karşın başkalarının düşünce ve duygularına duyarlı değildi. Kendi davranışlarının ve sözlerinin yarattığı etkiyi görmezdi. Gürültücüydü ve giriştiği her işe kendi tutkusunu bulaştırırdı.

Churchill görüşlerini de sık sık değiştirirdi. Görüşleri her zaman tutkulu olduğundan, fikir değişimleri de şiddetli ve aşırı olurdu. Eskiden Muhafazakârdı, şimdi Liberal olmuştu. En Alman yanlısı bakanken, en Alman karşıtı bakan haline gelmişti. Benzer şe-

kilde kabinedeki Türk taraftarlığından, en büyük Türk karşıtlığına doğru bir dönüşüm geçirecekti. Düşmanları kendisini tehlikeli ölçüde budala buluyor, dostları ise her şeyden çok çabuk etkilendiğini söylüyordu.

Başkalarının aksine kendi güvenliğini pek düşünmezdi. Hindistan'da askerlik yapmış, Küba'da ve Sudan'da savaşı yaşamış, Güney Afrika'da bir savaş tutsağı kampından kaçarak kahraman olmuştu. Tehlikelere atılmak kendisine ün kazandırmış ve politikada yükseklere çıkarmıştı. Evliliğinden ve hükümetteki yerinden mutlu olmakla birlikte yapı olarak huzursuzdu: fethedecek dünyalar arıyordu.

Üç yıl önce, 1911 yazında emellerinden bazılarını gerçekleştirebilmesine imkân verecek beklenmedik bir fırsat yakalamıştı. Bu dönemdeki kısa süreli uluslararası bunalım sırasında Asquith hükümeti, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nın savaş zamanında orduyu destekleme görevlerine hazır olmadığını öğrenerek dehşete düşmüştü. Kabine üyelerine Kraliyet Donanmasının bir İngiliz birliğini Manş'ın ötesine taşıyamayacak durumda olduğu bildirilmişti. Bakanlar ayrıca Donanmanın bir Deniz Savaşı Kurmayı yaratmakta isteksiz olduğunu da öğrenmişlerdi. Asquith ile meslektaşları temel reformlar yapmak üzere yeni bir Deniz Kuvvetleri Bakanının getirilmesi gerektiğini anlamışlardı.

O sırada İçişleri Bakanı olan Churchill bu göreve talip oldu ve koruyucusu Lloyd George da yeni göreve onu önerdi. Adaylığını engelleyen gençliğiydi. 36 yaşındayken en genç İçişleri Bakanı olmuştu ve sayıları pek çok olan düşmanları onun fazla ileri gittiğini düşünüyordu. Onlara göre Churchill'de karakteristik gençlik kusurları pek fazlaydı: inatçılık, deneyimsizlik, yargı eksikliği ve düşünmeden hareket etme. Bakanlık için düşünülen diğer aday, Churchill'in enerji ve cesaretine hayranlığını belirtmekle birlikte genç İçişleri Bakanı'nı önce hareket edip sonra düşünen kişi olarak suçlamaktan da geri kalmıyordu.[1]

Başbakan nedense Churchill'i denemeye karar verdi; Bakanlığın 1911 ile 1914 yazları arasındaki başarıları Başbakanın bu kumarının tuttuğunu ortaya koydu. Emekli olmasına karşın hâlâ güçlü olan Deniz Kuvvetleri Bakanı Lord Fisher'den esinlenen Churchill, 19. yüzyılın kömürlü donanmasını 20. yüzyılın petrollü donanmasına dönüştürmüştü.

II

İlk kez 1900'de parlamentoya seçilen Churchill, Muhafazakâr Parti üyesiydi: O dönemde kullanılan terimle Unionist, Muhafazakâr, ya da daha eski deyimle Tory idi. Ancak 1904'te çok sert geçen bir serbest ticaret tartışmasında parlamento salonunda karşıya geçerek Liberallere katılmıştı.

Churchill'e politik dönek olarak, iki partinin de güveni yoktu. Sosyal ve ekonomik konularda Liberal eğilimli olmakla birlikte, dış politika ve savunma konularında Muhafazakâr görüşteydi. Churchill, tabiatı gereği saldırgan olması yüzünden Liberal Parti'nin idealist barışçılık eğilimine de fazla bir sempati duymuyordu. Savaş dehasını İngiltere'nin en büyük generali olan atası Marlborough Dükü'nden almıştı; üniversite yerine askeri akademide eğitim görmüş; subay olarak aktif görevlerde bulunmuştu ve askerlik mes-

leğine hayrandı. *Enchantress* yatında 1912'de Violet Asquith Akdeniz kıyılarına bakıp da, "Ne kadar mükemmel!" dediğinde şu yanıtı vermişti: "Evet, menzil ve görüş mükemmel... Teknede 15 santimetrelik toplarımız olsaydı nasıl da kolaylıkla bombalardık..."[2]

1914 yazında gökyüzünü aniden savaş bulutları kaplamaya başladığında Liberal barışçılar olayların dışında kalmış görünüyordu. Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndaki Churchill ise doğru zamanda doğru yerde bulunuyordu.

6

Churchill Türk Savaş Gemilerine El Koyuyor

I

Winston Churchill savaşın başında kısa bir süre İngiltere'de milli kahraman oldu. Kabinenin izin vermemesine karşın barışın son günlerinde kişisel inisiyatifiyle donanmayı seferber etmiş ve ani bir Alman saldırısına karşı korunaklı olan Scapa Flow'a göndermişti. Davranışı yasalara uymuyordu. Ama olaylar bu hareketini haklı çıkardı ve Churchill, İngiltere'de herkes tarafından alkışlandı.

Başbakanın karısı Margot Asquith günlüğünde, Winston Churchill'i böylesine seçkin yapan şeyin ne olduğunu sormuştu kendi kendisine. "Bu herhalde kafası değildir," diye yazmıştı. "Kararları da değil kesinlikle, çünkü hep yanılır... Bu hiç kuşkusuz cesareti ve renkliliği, şaşırtıcı çalışkanlığı ve girişimciliğidir. Hiçbir zaman yan çizmez, yılgınlık göstermez ya da kendini korumaya kalkışmaz. Hem de sürekli olarak kendini düşünmesine karşın. O büyük riskleri göze alır."[1]

Kabinenin kararına karşın donanmayı seferber etmesi, zaferle sonuçlanmakla birlikte büyük bir rizikoydu. İngiltere'nin savaşa girmesini izleyen günlerde Churchill'in en şiddetli politik düşmanları bile kendisine mektuplar yazıp hayranlıklarını bildirdiler. Yaşamının geri kalan bölümünde en çok gurur duyduğu şey, savaş başladığında donanmayı hazır bulundurması olmuştur.

O dönemde Kraliyet Donanması adına Türk savaş gemilerine el koyması da aynı derecede takdir toplamıştı. 12 Ağustos 1914 tarihli *Tatler*'de Churchill'in karısıyla çekilmiş fotoğrafının üstündeki başlık şöyleydi: "BRAVO WINSTON! Acil Seferberlik ve İki Yabancı Dretnotun Satın Alınması, Gayretin ve Aklın İçin Çok Şey Söylüyor."[2]

Savaş gemileri, *Reşadiye* ile biraz daha büyük olan *Sultan I. Osman*'dı. Her ikisi de İngiliz tersanelerinde yapılmıştı ve çok güçlüydüler; *Osman*'da, daha önce inşa edilmiş gemilerdekinden daha fazla top vardı.[3] İkisi de önce Brezilya tarafından sipariş edilmiş, ama sonra Osmanlı İmparatorluğu için yapılmıştı. 1913'te denize indirilmiş olmasına karşın *Reşadiye*'nin teslim edilmemesinin nedeni Türklerin gemi için gerekli modern liman tesisleri olmamasıydı. İngiliz deniz misyonunun şefi Amiral Sir Arthur H. Limpus, Churchill'in desteğini alarak Osmanlı yetkililerinden rıhtım tesislerinin Vickers ve Armst-

rong Whitworth adlı İngiliz şirketlerince yapılması için izin koparmıştı. Tesisler tamamlanmıştı ve *Reşadiye*, 1914 Ağustosunda tamamlanacak *Sultan I. Osman*'la İngiltere'den ayrılacaktı.

Churchill bu gemilerin Osmanlı İmparatorluğu için büyük önemini çok iyi biliyordu. Bunlar modern Osmanlı donanmasının başlangıcı olacaktı ve bu sayede imparatorluk Ege'de Yunanistan'la ve Karadeniz'de Rusya'yla boy ölçüşebilecekti. Hikâye belki zamanla abartılmıştır ama gemilerin yapımı için çocukların harçlıklarını ve kadınların mücevherlerini verdikleri söylenir.[4] Amiral Limpus, 27 Temmuz 1914'te İstanbul'dan Osmanlı donanmasına ait gemilerle *Sultan I. Osman*'ı karşılamak üzere Çanakkale'ye gitmişti. Osmanlı başkentinde, Bahriye Nazırı Ahmed Cemal ve İngiliz-Osmanlı dostluğu onuruna bir 'donanma haftası' düzenlenmişti.

Asquith kabinesinin en Türk yanlısı üyesi olarak kabul edilen Churchill, Amiral Limpus'un Türkiye'deki girişimlerini başlangıçtan beri dikkatle izliyor ve hararetle destekliyordu. İngilizlerin Osmanlı donanmasına gönderdikleri danışman grubu, Almanların Prusyalı Süvari Generali Otto Liman von Sanders komutanlığında Osmanlı kara ordusuna gönderdikleri Alman heyeti kadar kalabalıktı. İki heyet bir ölçüde birbirini dengeliyordu. İngilizlerin Bahriye Nezareti üzerindeki güçlü etkisi kabul ediliyordu. Londra'da Ortadoğu politikası konusunda fazla bir şey bilinmiyorsa da, Churchill, Osmanlı hükümetinin üç büyüğü Talat, Enver ve Maliye Nazırı Cavid ile tanışmış olma üstünlüğüne sahipti. Bu nedenle İngiltere'nin denizcilik konusundaki danışmanlığının İstanbul'da politik tepkiler yaratabileceğini öğrenme fırsatı bulmuştu.

Ancak Avrupa'daki savaş bunalımı, yeni inşa edilmiş Türk gemilerine hem Londra hem de Berlin'de büyük önem kazandırmıştı. *Reşadiye* ve *Sultan I. Osman*, yeni dretnot sınıfı savaş gemileriydi. Diğer bütün gemilerden üstündüler ve bazı bakımlardan hepsini işe yaramaz duruma düşürüyorlardı. Krallık Donanması'nın 1914'e dek teslim aldığı gemilerle İngiltere'nin Almanya üzerinde sadece yedi dretnotluk bir üstünlüğü vardı. Avrupa savaşının kısa süreceği umulduğundan, savaşın sonuna dek yenilerini yapacak zaman da olmayacaktı. Türkler için inşa edilen iki dretnotun donanmaya katılması büyük güç sağlayacaktı. Aynı şekilde bunların Almanya'nın ya da müttefiklerinin eline geçmesi İngiltere aleyhine güç dengesini kesin bir şekilde değiştirebilirdi. *Reşadiye* ile *Sultan I. Osman*'ın, çatışmanın sonucunu belirlemede önemli bir rol oynayacaklarını düşünmek hayalcilik değildi.

Londra'da Deniz Kuvvetleri Bakanı, 27 Temmuz 1914 haftasının başlarında savaş bunalımı için önleyici tedbirler alırken iki Türk savaş gemisine de Kraliyet Donanması tarafından el konması sorununu ortaya atmıştı. Churchill'in bu girişimini izleyen olaylar daha sonra onun Ortadoğu'daki trajik savaşı başlatmakla suçlanmasına yol açmıştır. Churchill de sonraları, emirlere boyun eğmekten başka bir şey yapmadığını söyleyerek kendisini savunmaya çalışmıştır. Gerek Churchill'in, gerekse kendisini kötülemeye çalışanların anlattıklarının gerçek olmaması yüzünden bu konu eskiden beri biraz karışıktır.

Churchill'in Birinci Dünya Savaşı tarihine göre, 1912'de benimsenen İngiliz acil durum planlarında, savaş çıktığı takdirde İngiliz tersanelerinde yapılmış tüm gemilere el-

konması öngörülmekteydi. 1914'te savaş başladığında İngiliz tersanelerinde Türkiye, Şili, Yunanistan, Brezilya ve Hollanda için gemiler yapılıyordu. Churchill'e göre, kendisi 1912'de kabul edilen talimatnameyi uygulamaktan başka bir şey yapmış değildir. Osmanlı gemilerini özellikle ayırmadığını, o anda inşa edilmekte olan tüm gemilere el konmasını mümkün kılacak emirler yayınladığını söylemektedir; bu tür gemilere el konmasının, yıllar önce hazırlanmış ve 1912'de yeniden düzenlenmiş 'kapsamlı bir planın' parçası olduğunu yazmıştır.[5]

Ama bu doğru değildir. Osmanlı savaş gemilerine el konulması Churchill'in özgün bir fikridir ve bunu ancak 1914 yazında akıl edebilmiştir.

Savaşın başlamasından önceki hafta, yabancı gemilere el konulması sorunu ilk kez 28 Temmuz 1914 Salı günü, Churchill'in, Birinci Deniz Lordu Battenberg Prensi Louis ile Üçüncü Deniz Lordu Sir Archibald Moore'a sorduğu soruyla başlamıştı: "İngiliz tersanelerinde tamamlanmak üzere olan iki Türk savaş gemisini almak gerektiği takdirde lütfen bunlara el konulmasında ve mali konularda ne tür idari girişimler yapılabileceğine ilişkin ayrıntılı planlar hazırlayın," diye yazmıştı.[6]

Amiral Moore konuyu inceledi ve Türk gemilerine el konulmasını haklı çıkaracak idari ya da hukuki bir çerçeve bulamadı. Dışişleri Bakanlığı'nın hukuk danışmanlarından biri kendisine böyle bir hareketin daha önce benzeri olmadığını söylemişti. Dışişleri Bakanlığı avukatı, İngiltere'nin milli çıkarlarının savaş durumunda hukuki haklardan önce geleceğini ancak İngiltere savaşta olmadığı için,* Churchill'in yabancıların mülkiyetindeki gemilere el koymasının yasal olmayacağını bildirdi. Avukat, Bakanlığın eğer gerçekten gemiye ihtiyacı varsa, Osmanlı hükümetini bunları satmak için ikna etmeye çalışmasını salık vermişti.[7]

Türkler, Churchill'in aklından geçenlerden kuşkulanmış olmalı ki, İngiltere Dışişleri Bakanlığı, 29 Temmuz'da Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na *Sultan I. Osman*'ın yakıt ikmali yaptığını ve yapımı tamamlanmamış olsa bile İstanbul'a dönmesinin emredildiğini bildirdi.[8] Churchill, iki yapımcı şirkete gemilerin her ikisinin de hareketlerini hemen önlemelerini emretti. Ayrıca İngiliz güvenlik güçlerine, Türk denizcilerinin gemilere binmesine ve Osmanlı bayrağı çekmesine engel olma emrini vermişti. (Yürürlükte olan uluslararası yasalara göre bu durumda gemiler Osmanlı toprağı sayılıyordu.)

Ertesi gün Adalet Bakanı, Churchill'e, yaptıklarının yasal olmadığını, ancak Commonwealth'in çıkarlarının tüm diğer düşüncelerin önüne geçtiğini ve bu nedenle gemilere geçici olarak el konulabileceğini bildirdi.[9] Dışişleri Bakanlığı'nın bir üst düzey yetkilisi de o gün aynı görüşü paylaşmakla birlikte, bunu daha geniş ve pratik bir politik perspektif içinde öne sürdü. Raporunda "Bu konuda Bahriye Bakanlığı'nın gerektiği gibi hareket etmesine izin vermeliyiz. Daha sonra bu hareketimizi Türkiye'ye karşı savunacak uygun bir neden buluruz," diyordu.[10]

Kabine 31 Temmuz'da Churchill'in, iki Türk gemisinin savaşta Almanya'ya karşı kullanılmasını sağlamak amacıyla Donanma tarafından alınması görüşünü benimsedi. İngiliz denizcileri *Sultan I. Osman*'a çıktılar. Osmanlı büyükelçisi Dışişlerine giderek

* Bu görüş, İngiltere ile Almanya arasındaki savaşın çıkmasından bir hafta önce bildirilmiştir.

açıklama istedi, ancak kendisine savaş gemisine sadece bir süre için el konulduğu söylendi.[11]

Churchill, 1 Ağustos'ta gece yarısına doğru Amiral Moore'a donanmanın seferberliği için gönderdiği talimatta, Vickers ve Armstrong şirketlerine Osmanlı gemilerine el konulduğunun ve amiralliğin onları satın almak için müzakerelere girmek niyetinde olduğunun bildirilmesini istedi.[12]

Churchill, İngiliz tersanelerinde Türkiye'den başka ülkeler için de gemiler inşa edilmekte olduğunu ilk kez orada dile getirdi. Amiral Moore konuyu onun dikkatine birkaç gün önce sunmuşsa da, Churchill buna yanıt vermemişti. Diğer gemiler aynı derecede önemli olmamakla birlikte, bu kez onlara da tamamlanıp satın alınmalarına dek alıkonmalarını emretti.

Deniz Kuvvetleri, 3 Ağustos'ta, *Sultan I. Osman*'ın Krallık Donanmasına hemen katılması için Armstrong şirketiyle konuşmalara başladı.13 Dışişleri Bakanlığı o akşam İstanbul'daki İngiltere Büyükelçiliği'yle temasa geçerek Osmanlı hükümetine İngiltere'nin *Osman*'ı satın almak istediğinin bildirilmesi talimatını verdi.[14] Sir Edward Grey ertesi gün İstanbul'a bir telgraf daha çekecek Osmanlı hükümetinin İngiltere'nin durumunu anlayacağından emin olduğunu ve 'Türkiye'nin mali ve diğer kayıplarının gerekli önemle ele alınacağını' bildirdi.[15]

Burada göz ardı edilen önemli nokta, Osmanlı hükümetinin, Churchill'in gemiye el koyuşunu ilk kez 3 Ağustos tarihli resmi telgrafla öğrenmiş olmamasıdır. Türkler gemilere el konacağını 31 Temmuz'da biliyorlardı ve 29 Temmuz'da ya da daha önce de, alınacaklarından şiddetle kuşkulanmışlardı. Bu tarihlerin önemi az sonra daha açık olarak ortaya çıkacaktır.

II

Savaş bunalımının 23 Temmuz'da ortaya çıkması, Berlin'de Türkiye'nin bir müttefik olarak değerinin yeniden gözden geçirilmesine yol açmıştı. Kayzer II. Wilhelm 24 Temmuz 1914'te İstanbul'daki büyükelçisinin olumsuz kararını bizzat geçersiz kılarak Enver'in ittifak isteminin araştırılmasını emretti. Bir gece önce Avusturya, Sırbistan'a savaş bunalımını başlatan bir ültimatom vermiş ve Kayzer de 'uygun olması yüzünden' Osmanlıların ittifak yapma isteğinden 'o anda' yararlanılmasına karar vermişti.[16]

İstanbul'da hemen gizli görüşmelere başlandı. Osmanlı tarafında Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Said Halim, Dahiliye Nazırı Talat Bey ve Harbiye Nazırı Enver Paşa vardı. Enver Paşa Alman büyükelçisine İttihat ve Terakki Merkez Komitesi üyelerinin çoğunun Almanya ile ittifaktan yana olduğunu söylemekle birlikte, üç Osmanlı lideri görüşmeleri Merkez Komitesinden de, güçlü meslektaşları Bahriye Nazırı Cemal Paşa'dan da gizli yürütüyorlardı.[17]

Osmanlı liderleri 28 Temmuz'da ittifak taslağını Berlin'e gönderdiler. Kayzer'in görüşlerine karşın Alman Başbakanı Theobald von Bethmann Holhweg bu olası ilişki konusunda fazla heyecanlı değildi. Genelkurmay 31 Temmuz'da kendisine savaş emrini yayınlamasını bildirdiğinde, Bethmann Holhweg, İstanbul'daki büyükelçisine bir telg-

raf göndererek, "Türkiye'nin Rusya'ya karşı önemli bir harekete gireceğinden" emin olmadığı takdirde Osmanlı İmparatorluğu'yla bir ittifak antlaşması imzalamaması talimatını verdi.[18]

Konuşmaların en önemli günü 1 Ağustostu. Müzakereler sırasında söylenenlerin ayrıntıları hâlâ bilinmemektedir. Alman tarafında von Wangenheim doğrudan doğruya kendi hükümet başkanının talimatıyla hareket ediyordu: Berlin'deki Şansölye, Türklerin savaşta Alman davasına önemli bir katkıları olmadığı takdirde Osmanlı teklifinin reddedilmesini açıkça söylemiş bulunuyordu. Gerçekte Türkler savaşa girmek istemiyordu. Sonraki olayların göstereceği gibi Sadrazam ve arkadaşları savaşa sürüklenmeyeceklerini umuyorlardı. Bu nedenle sunacak fazla şeyleri yoktu. Ancak, günün sonunda Jön Türkler Almanlardan ittifak antlaşmasını kopardılar ve her iki taraf da ertesi gün öğleden sonra antlaşmayı imzaladı.

Görüşmeler gizli yapılmakla kalmamış, 8. maddeyle, anlaşmanın da gizli tutulması karara bağlanmıştı. İttihat ve Terakki liderlerinin aradıkları şey 4. maddedeydi: "Almanya, Osmanlı topraklarını, tehdit edildiği takdirde gerekirse silahla savunma yükümlülüğünü almıştır."[19] Almanya'nın yükümlülüğü 31 Aralık 1918'de sona erecekti.

Buna karşılık Osmanlı İmparatorluğu, Sırbistan ile Avusturya-Macaristan arasındaki çatışmada kesin olarak tarafsız kalacağına söz veriyordu. Osmanlılar savaşa Almanya'nın Avusturya ile olan antlaşması hükümlerince savaşa girmesi halinde katılacaktı.* Osmanlı İmparatorluğu ancak ve ancak bu durumda müdahale edecek ve İstanbul'daki Alman askeri heyetinin, ordularını yönetmesine izin verecekti.

Antlaşmanın imzalanmasının ertesi günü Babıali genel seferberlik ilan etti ve Avrupa çatışmasında tarafsız kalacağını bildirdi. Antlaşma gizliydi; Enver ve arkadaşları, seferberlik programının İtilaf Devletleri'ne yönelik olmadığını iddia ediyorlardı. Osmanlı liderleri İtilaf Devletleri temsilcileriyle yaptıkları konuşmalarda dostça ilişki olasılığından söz ederken Enver, Türkiye'nin, İtilaf Devletleri'ne katılabileceğini bile ima ediyordu.

O zamana dek Osmanlı İmparatorluğu'nun yapabileceği katkı konusunda kuşku duyan Berlin şimdi Türk yardımının peşine düşmüştü. 5 Ağustos'ta, daha birkaç gün önce Almanya safındaki Osmanlı İmparatorluğu'nun bir değeri olmayacağını söylemiş olan Alman Genelkurmay Başkanı, Rusya'nın yanı sıra İngiltere'ye karşı da Türk yardımı istemeye başladı.[20] Ancak Türkler aceleye getirilmeyi reddettiler. Gerçekten de ulaşım eksiklikleri imparatorluğun hızlı bir seferberliğe gitmesini olanaksız kılıyordu.

Ordu yıllardır Alman askeri heyetince yönlendiriliyordu. Bu nedenle Alman büyükelçisinin, Osmanlı İmparatorluğu'nun sonbaharın sonuna ya da kışa dek savaşa girmesinin olanaksızlığını biliyor olması gerekir. 1 Ağustos'taki genel kanı, savaşın birkaç ayda sona ereceği doğrultusundaydı. Von Wangenheim bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşın sonuna doğru hazır olabileceğini bilerek Jön Türklerle antlaşma yapmış olmalıydı. Berlin'den verilen talimatta antlaşmanın ancak Türkler, Alman savaş çabasına

* Bu anlaşma Almanya'nın Rusya'ya savaş ilan etmesinin ertesi günü imzalanmıştı. Almanya Avusturya ile olan antlaşmasına göre savaş ilan etmek zorunda değildi. Gerçekte Almanya, Avusturya-Macaristan'dan bir kaç gün önce savaş ilan etmişti. Bu nedenle Osmanlı İmparatorluğu'yla olan garip antlaşmaya harfiyen uyulduğu takdirde Türklere savaşa girme yükümlülüğü getirmiyordu.

anlamlı bir katkıda bulunabileceklerini kanıtladıkları takdirde imzalanması belirtilmişti. Bu 'anlamlı katkı' neydi?

Tarihçilerin genel inanışına göre Türklerin o gün önerdikleri yeni bir şey yoktu ve von Wangenheim Berlin'den gelen talimatı dikkate almamıştı. Durum böyleyse, Kayzer'i memnun etmek istiyor olabilirdi. Ya da genel bir Avrupa savaşının çıkıyor olması onu, on gün önceki düşüncesinin tersine, Osmanlı İmparatorluğu'nun askeri açıdan daha önemli olduğu görüşüne götürmüş olabilir. Von Wangenheim, Berlin'den aldığı talimatı izlemiş olsaydı, tarihçilerin bugün sormadığı soru önem kazanacaktı: 1 Ağustos'ta büyükelçi, fikrini değiştirerek Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu koruyacağına söz verdiğinde, Enver ona ne sunmuş olabilir?

III

On beş yirmi yıl önce ilginç bir gerçek gün ışığına çıkmıştır. Alman diplomatik arşivlerini inceleyen bir araştırmacı, Enver ile Talat'ın 1 Ağustos 1914'te Büyükelçi von Wangenheim'a dünyanın en güçlü savaş gemisi *Sultan Osman*'ı vermeyi önerdiklerini ortaya çıkarmıştır.[21] Von Wangenheim teklifi kabul etmiştir; iki hafta sonra Alman hatlarının gerisinden İngiliz istihbaratına gelen raporlarda, Alman donanması subaylarının bu yaşamsal önemdeki yeni savaş gemisini heyecanla bekledikleri ve Churchill'in gemiye el koymasıyla büyük bir düş kırıklığına uğradıkları belirtilmektedir.[22]

Tarihçiler, belki de açıklanması çok güç göründüğü için, bu olayın ayrıntılarına fazla inmemişlerdir. Enver ve Talat, halkın parası kadar duygularını da verdiği ve imparatorluğun büyük gurur duyduğu bu gemiyi herhalde vermek niyetinde değildi. Bunu dile getirmek bile herhangi bir Osmanlı liderinin politik intiharı olurdu. Ancak kanıtlar tartışılmaz; von Wangenheim'e bu teklif gizlice yapılmıştır.

Yirmi yıl önce Osmanlı arşivlerinde çalışan bir araştırmacı, açıklık getirebilecek bir konuşmadan söz ediyordu. Enver ile Talat'ın Almanya'ya tekliflerini yaptıkları gün olan 1 Ağustos 1914'te Enver, Jön Türk liderlerine İngiltere'nin *Osman* gemisine el koyduğunu açıklamıştı.[23] Bu nedenle, Enver 1 Ağustos'ta durumu zaten biliyordu. Ayrıca Türklerin Churchill'in gemiye el koyacağından 29 Temmuz'da kuşkulandığı ve 31 Ağustos'ta bu durumu protesto ettikleri artık bilinmektedir. Şu halde Enver'in savaş gemisinin İngiltere tarafından alındığını 1 Ağustos'tan önce de bilmesi olasıdır.

Bu, daha önceki bir sorunun yanıtını verebilir mi? Von Wangen-heim, Türkler, İtilaf Devletleri'nin yenilgisine katkıda bulunabileceklerini kanıtlayamadıkça Osmanlı İmparatorluğu ile ittifaka girmeyecekti. Ancak, bir hafta öncesinde Türklerin böyle bir katkıda bulunabileceğine inanmamasına karşın 1 Ağustos'ta bu ittifaka rıza göstermiştir. Şu halde 1 Ağustostaki *Osman* teklifi, Enver ile Talat'ın Alman ittifakına önerdikleri maddi katkı olamaz mı?

Enver ile Talat bu öneriyi ancak, *Osman*'ı İngilizlere kaptırdıklarını önceden öğrenmişlerse yapabilirlerdi. Almanlar aldatıldıklarını asla anlamamışlardır. Enver ile Talat'ın verdikleri sözü tutacaklarına inanmış görünmektedirler. Churchill'in gemilere resmen el koyması nedeniyle bu sözü yerine getiremeyeceklerini, Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu'nu düşmanlarına karşı korumasını öngören antlaşmayı imzaladıktan sonra öğrenmişlerdir.

7

Babıali'de Entrika

I

Almanya ile Jön Türkler arasında 1 Ağustos'ta İstanbul'da yapılan gizli müzakereler sırasında, Harbiye Nazırı Enver, Alman Büyükelçiliği'nde Alman elçisi Hans von Wangenheim ve Alman askeri heyeti şefi Otto Liman von Sanders ile özel bir görüşme yapmıştır.[1] Üç adam, Türkiye ile Bulgaristan'ın Rusya'ya karşı Almanya tarafında Rusya ile savaşmak üzere anlaşmaları durumunda, ülkeleri arasında gerçekleşecek askeri işbirliğini tartıştılar. Başarılı bir kampanya için denizde üstünlük gerekli görünüyordu. Güçlü *Goeben* ile kardeş gemisi *Breslau*'dan oluşan Alman Akdeniz Filosu'nun Karadeniz'deki Osmanlı filosunu desteklemek amacıyla İstanbul'a gelmesinin ve böylece Türk-Bulgar ordularının Rusya'yı istilasına destek vermesinin doğru olacağı kararlaştırıldı. Üçünün de bu görevi *Osman* gemisinin yerine getirebileceğine inandığını gösteren bir şey yoktur. Enver bir olasılıkla geminin İngiltere'nin eline geçtiğini biliyordu; Almanlar geminin, Enver'den aldığı emirle, Kuzey denizinin bir limanında bulunan Alman donanmasına katılacağına inanıyordu; böylece zaten Akdeniz'de olan *Goeben* ve *Breslau*'nun İstanbul'a gelmesi daha uygun olacaktı.

Bu toplantıdan sonra Liman ve von Wangenheim, hükümetlerinden Alman gemilerini Türkiye'ye göndermesini istediler. Alman Amiralliği 3 Ağustos'ta Akdeniz Filosu Komutanı Tümamiral Wilhelm Souchon'a gerekli emri gönderdi. Telsiz mesajı Souchon'a, 4 Ağustos sabahı Cezayir kıyıları yakınlarındayken geldi. Burada Kuzey Afrika'daki Fransız askerlerinin kıta Fransasına naklini aksatmak için bulunan Souchon hemen dönmeyerek önce Cezayir'in iki liman kentini bombaladı ve sonra Alman kömür gemilerinin kendisini beklediği tarafsız İtalyan limanı Messina'ya yakıt ikmaline gitti. *Goeben*'in arızalanan kazanları yüzünden filo Messina'ya 5 Ağustos sabahından önce varamadı.

Souchon yakıt alırken Berlin'den gelen bir telgraf emirleri yine değiştirmişti. Enver, Alman savaş gemilerini İstanbul'a davet etmeden önce meslektaşlarına danışmamıştı; bunlar savaşa girmeye hevesli değildiler; Osmanlı hükümeti gemilerin yola çıktığını öğrenince gemilerin gelmesini önlemesi için Berlin'i uyardı. Berlin Souchon'a telsiz çekerek Osmanlı başkentine gitmesinin 'mümkün olmadığını' bildirdi; ancak Souchon bunu emirden çok bir uyarı kabul ederek Türkiye'ye doğru yoluna devam etti. Alman amiralinin bu kişisel kararı olayların dönüm noktasını oluşturdu.

Bu arada Churchill'in *Goeben*'i izlemekle görevlendirdiği İngilizler 4 Ağustos gecesi gemiyi gözden kaybettiler; ancak ayın 5'inde tekrar gördüler. İngiliz amirali, yakıt aldıktan sonra Messina boğazından çıkarken, önünü kesmek üzere filosunu Sicilya'nın batısına yerleştirdi. Böylelikle, *Goeben* tekrar Kuzey Afrika'ya saldırmak üzere dönerken karşılanacaktı. *Goeben*'in Pola Limanı'ndaki (o zamanlar Avusturya'da, günümüzde Yugoslavya'da) üssüne dönmesi olasılığına karşılık da Adriyatik denizine küçük bir güç yerleştirilmişti.

İngilizler politikada büyük bir hayal gücü eksikliği ve denizde de askeri beceriksizlik içindeydi. Dışişleri, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı ve Donanma Komutanlığı, Osmanlı İmparatorluğu'nun da stratejik hesaplarda yer alabileceğini düşünmemişlerdi. Ne Londra'da, ne de deniz kuvvetlerinde hiç kimse, Amiral Souchon'un İstanbul'a doğru gidebileceğini aklına getirmemişti. Kendilerini aldatmak için doğuya yöneldiğini, sonra yine rotasını batıya çevireceğini sanmışlardı.

Goeben ile *Breslau,* 6 Ağustos'ta Messina Boğazı'ndan çıktığında Amiral Souchon karşısında üstün bir İngiliz gücü bekliyordu. Oysa yolunu açık buldu ve rotasını doğruca Ege'ye çevirdi.

Başbakanın kızı daha sonra Churchill'e şöyle demiştir: "Bütün suç Amiralindi. Messina Boğazı'nın iki yanına birer kruvazör koymak yerine bir ucuna iki kruvazör koyup diğerini boş bırakmak bir amiralden başka kimin aklına gelir?"[2] Kızı, Churchill'e tüm amirallerini emekliye ayırarak onların yerine yüzbaşıları atamasını önermiştir.

Souchon doğuya doğru yol alırken bir İngiliz deniz birliğiyle karşılaşmış, birlik, üstün *Goeben* zırhlısıyla savaşa girmek yerine çekilmeyi yeğlemişti. Souchon sonunda Çanakkale Boğazı'nın girişine varmayı başardı.

II

Sadrazam, 6 Ağustos sabahı saat 01'de Alman büyükelçisiyle *Goeben* ile *Breslau*'nun kaderini görüştü. İngilizlerin Akdeniz Filosu iki Alman gemisini yakından izliyordu. Türkiye gemilerin boğaza girişine izin vermezse gemiler önlerindeki Türk kaleleriyle arkalarındaki İngiliz filosu arasında sıkışıp kalacaktı. Sadrazam Said Halim, hükümetinin, Alman gemilerinin kaçabilmeleri için Boğaza girmelerine izin verdiğini bildirdi. Ancak bu iznin bazı koşulları vardı; açıklandığında bunların çok sert olduğu anlaşıldı. Koşullar, İngiliz gözlemcilerin inandığının tersine, Jön Türk hükümetinin diğer Avrupalı güçlerin yanı sıra, Alman egemenliğinden de kaçınmak istediğini kanıtlıyordu. Babıali Almanya'nın altı uzun vadeli öneriyi kabul etmesini istiyordu: İttihatçıların önceliklerinin en üst sırasında kapitülasyonların kaldırılması vardı. Diğer öneriler, Almanya'nın savaşı kazanması durumunda ganimetten Türkiye'ye verilecek payın garanti edilmesiyle ilgiliydi. Alman görüş açısından bu teklifler kabul edilemezdi; ancak von Wangenheim'in, *Goeben* ile *Breslau*'yu İngiliz donanmasının uzun menzilli toplarına terk etmek istemiyorsa, bunu kabul etmekten başka seçeneği yoktu. Türkler kendisini fena sıkıştırmışlardı.

Türkiye'nin Alman savaş gemilerini kabul etme kararı Londra'da, Berlin ile İstanbul

arasındaki bir danışıklı dövüş olarak görülüyordu. Churchill ile meslektaşlarının olup bitenlerin gerçekte bir şantaj olduğunu bilmeleri olanaksızdı. Churchill öfkeyle birliklerine bir telgraf göndererek Çanakkale'yi ablukaya almalarını emretti.[3] Böyle bir emri kendi başına verme yetkisi yoktu. Bu emrin yerine getirilmesi, İstanbul'da bir savaş ilanı olarak kabul edilebilirdi. Bakanlık açıklama isteğine verdiği yanıtta 'bir yazım hatası olduğunu' ve 'ablukanın söz konusu olmadığını' bildirdi.[4] İngiliz gemileri Alman gemilerinin dönmesini uluslararası sularda bekleyeceklerdi.

İngiltere, Sultan'ın hükümetince kabul edilmiş uluslararası yasalara göre Türkiye'nin tarafsız bir ülke olarak Alman gemilerini geri göndermek ya da enterne etmek durumunda olduğunu bir protestoyla bildirdi. Osmanlı hükümeti bunların ikisini de yapmadı. Bu hukuki durum Babıali'yi Almanlardan yeni ödünler almaya yöneltti.

Von Wangenheim, 6 Ağustostaki şantaj isteklerinin şokundan yeni kurtulmuştu ki, Sadrazam, 9 Ağustos'ta ona yeni haberler getirdi. Said Halim Paşa, Alman büyükelçisine, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki bu çatışmada Yunanistan ve Romanya ile tarafsızlık paktı imzalayabileceğini bildirdi. Böyle bir durumda Türkiye'nin tarafsızlığını koruyabilmesi için Türk sularındaki *Goeben* ve *Breslau* ile ilgili bazı şeyler yapılmalıydı. Babıali gemileri satın almış gibi görünmeyi önerdi; Türkler gemilerin sahibi olacak ve bedelini ödemiş görünecekti. Bu durumda gemilerin Türkiye'de kalmalarına bir itiraz olamazdı; tarafsızlık yasaları çiğnenmiyordu.

Alman başbakanı, 10 Ağustos'ta von Wangenheim'e Berlin'den çektiği telgrafta Türklerin bu önerisini reddetti ve Türkiye'nin hemen savaşa girmesini istedi. Jön Türk liderleri, imparatorluğu bir Avrupa çatışmasına sokmak istemiyorlardı. Von Wangenheim o gün Babıali'ye çağırıldı. Sadrazam, *Goeben* ile *Breslau*'nun zamansız gelişi yüzünden onu azarladı. Alman gemileri olayında kendi hükümetinin rolünü görmezden gelerek gemilerin Türklerin mülkiyetine geçmesi önerisini tekrarladı. Von Wangenheim öneriyi reddetti.

Bunun üzerine Osmanlı hükümeti tek taraflı bir bildiri yayınlayarak iki Alman kruvazörünü seksen milyon marka satın aldığını açıkladı. Tüm ülke heyecanla dalgalandı ve von Wangenheim 14 Ağustos'ta Berlin'e 'satış'a uymaktan başka çare olmadığını bildirdi; buna karşı çıkmak yerel duyguyu Almanya aleyhine döndürme tehlikesini taşıyordu. Öğüdü dinlendi ve 16 Ağustos'ta yapılan bir törenle Bahriye Nazırı Cemal Paşa gemileri resmen Osmanlı ordusuna kabul etti.

Türklerin bu modern tekneleri işletecek eğitimli subay ve tayfalarının olmaması yüzünden bu işi kısa bir süre için Almanların yapmasına karar verildi. Amiral Souchon Osmanlıların Karadeniz Filosu komutanlığına getirildi. Tayfaları, Osmanlı üniformaları ve fes giydirilerek Sultan'ın donanmasına yazdırıldı.[5] Bütün bunlar Londra'da, Churchill'in haksızlıkla ellerinden aldığı modern savaş gemilerini Osmanlılara vermesine yönelik bir Alman manevrası olarak görülüyordu; bugün bile tarihçiler olayı böyle kabul etmeye devam etmektedir.

Öfkeli okul öğrencilerinin İstanbul sokaklarına dökülerek Churchill'in kendi cep harçlıklarıyla alınmış savaş gemilerine el koymasını protesto etmelerinden bu yana bir hafta ancak geçmişti.[6] İngiliz hükümet yetkilileri iki olay arasında bir bağ olduğundan emindi-

ler. Başbakan, Türkiye'nin Alman gemilerini 'satın alması' konusunda, "Türkler doğal olarak Winston'un savaş gemilerine el koymasına çok kızdılar," demiştir.[7]

Buna karşılık Churchill de Türklere kızgındı. Başbakan 17 Ağustos'ta, "Winston, Çanakkale'ye bir torpido filosu gönderilerek *Goeben* ile diğer zırhlının tehdit edilmesini ve gerekirse batırılmasını savunuyor," diyordu.[8] Ancak Kabine, Osmanlı İmparatorluğu karşısında saldırgan görünmesinin İngiltere'nin zararına olacağı görüşünde olan Hindistan Bakanı ile Savaş Bakanının fikirlerini benimsedi.

Öte yandan Osmanlı İmparatorluğu'nun düşman kampa yaklaştığı görülüyordu. Londra'da bunun Churchill'in gemilere el koyması yüzünden olduğu kabul ediliyordu. Çok cesur bir yolculukla Türkiye'den (Berlin üzerinden) İngiltere'ye dönmüş olan Wyndham Deedes Londra'da dostu Osmanlı büyükelçisini ziyarete gittiğinde bu açıklamanın doğru olmadığını öğrendi. Sorunun temelinde savaş gemileri yatmıyordu. Babıali kuşkusuz gemilerine el konmasına bozulmuştu, ancak gemiler geri verilse bile Alman yanlısı politikasını değiştirmeyecekti.

Babıali'nin politikasının temelinde Rus yayılmacılığı korkusu vardı. Türk büyükelçi, Deedes'e, İtilaf Devletleri savaşı kazandıkları takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine rıza göstereceklerini, oysa Almanya'nın kazanması durumunda böyle bir bölünmenin olmayacağını söyledi.[9] Babıali bu nedenle Almanya tarafını tutuyordu. Deedes İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesine izin vermeyeceklerini bildirdiyse de Enver Paşa büyükelçiye İtilaf Devletleri'nin yıllar önce de aynı sözü verdiklerini ama sözlerini tutmadıklarını söylemişti. (Enver Paşa Almanya'nın Osmanlı topraklarını koruyacağına dair yazılı bir garanti verdiğini bildirmemişti. Bunu bir sır olarak saklamaya devam ediyorlardı. Böyle bir belgenin varlığı ancak yıllar sonra açıklanmıştır.)

Deedes büyükelçiyle yaptığı bu konuşmadan telaşa kapılarak İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener'i Türkiye'nin Müttefik niyetlerinden korktuğu için düşman kampa yaklaştığı konusunda uyarmıştır. İngiltere'nin Rusya ile ittifak yapması yüzünden -Rusya yüz elli yıldır Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamaya çalışıyordu- Babıali'yi ikna etmek kolay olmayacaktı, ancak Deedes bu çabanın gösterilmesini öneriyordu.

Bu arada Churchill düşman olarak görmeye başladığı Osmanlı İmparatorluğu'na karşı giderek daha sert bir tutum takınıyordu. Ağustosun son yarısında kendisine ulaşan haberlerde, Alman subay ve askerlerinin tarafsız Bulgaristan'dan geçerek Osmanlı silahlı kuvvetlerine katıldıkları bildiriliyordu. Amiral Limpus daha 26 Ağustos'ta Churchill'e, 'İstanbul şu anda tümüyle Almanların elinde denebilir' diye rapor göndermişti.[10]

Churchill eyleme geçilmesi için baskıya devam etti. 1 Eylül'de, bir savaş durumunda Türkiye'ye saldırma planı hazırlamak üzere Savaş Bakanlığı ile Deniz Kuvvetleri Bakanlığı arasında görüşmeler başlattı. Ertesi gün *Goeben* ile *Breslau* eşliğinde Çanakkale boğazından çıkacak Türk gemilerinin batırılması için Kabineden yetki aldı. Daha sonra Çanakkale filo komutanına, tek başlarına boğazdan çıkacak Türk gemilerini geri çevirme kararının kendilerine ait olduğunu bildirdi. Bu bir hataydı; Türkler bunun üzerine şaşırtıcı bir etkinlikle karşı saldırıya geçmeye zorlandı.

Churchill'in emriyle filo 27 Eylül'de bir Türk muhribini durdurdu. Gemi geri döndü;

gemideki Alman mürettebatın varlığı, Osmanlı tarafsızlığının ihlaliydi. Enver Paşa buna karşılık olarak Çanakkale'deki Türk savunmasının komutanı olan Alman subayına Boğaz'ın kapatılmasını ve mayın döşenmesini emretti. Müttefikler için ticaret gemilerinin yolunun kesilmeşi ağır bir darbe olmuştu. Çanakkale Rusya'nın Batıya açılan ve buz tutmayan tek su yolu idi. Rusya ihracatının % 50'sini buradan yapıyor ve bunun karşılığında savaş için gerekli silah ve cephaneyi alıyordu.[11] Müttefik liderler Birinci Dünya Savaşı'nın uzun bir yıpranma savaşına dönüşeceğini tahmin edebilselerdi, Türkiye'nin boğazı mayınlamasının Çarlık Rusyasını ve onunla birlikte Müttefik davasını yıkma tehdidi yarattığını görebilirlerdi.

Çanakkale Boğazı'ndan serbest geçiş, antlaşmalarla korunuyordu. Osmanlı yetkilileri bir kere daha uluslararası hukuka tabi yükümlülüklerini ihlal etmişlerdi ve bunu yine Winston Churchill'in eylemleri sonunda yapmak zorunda kalmış görünüyorlardı.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu savaş ilanı yolunda herhangi bir adım atmamıştı. Osmanlıların bu pasif düşmanlığı Churchill'i hem şaşırtıyor hem de kızdırıyordu.[12]

III

Churchill bilmiyordu ama, durum Almanlar bakımından da çok şaşırtıcıydı. Türkiye'yi savaşa sokmaya çalışan Alman subayları öfke ve umutsuzluk içindeydi.

Goeben ile *Breslau*'nun varlığına karşın İngiltere'nin savaş ilan etmemesi karşısında Berlin düş kırıklığına uğramıştı; Alman ve Avusturya büyükelçileri, Türkleri bir eyleme itme yönünde devletlerinden sürekli baskı görüyordu. Ancak her iki büyükelçi de, Jön Türklerin son amaçları ne olursa olsun, Sadrazam ile meslektaşlarının Avrupa çatışmasına hemen girmemeleri için geçerli nedenler olduğunu biliyordu. Silahlı kuvvetlerin seferberliği henüz tamamlanmamıştı. Üstelik tamamlandıktan sonra da zayıf Osmanlı maliyesinin bunu nasıl kaldıracağı belli değildi. Ayrıca Türklerin komşu Balkan ülkeleri ve özellikle de Bulgaristan'la müzakereleri henüz bir sonuca varmamıştı.

Babıali daha başlangıçta Türkiye'nin savaşa ancak Bulgaristan'la birlikte girebileceği görüşünü belirtmişti. Gerçekten de, 1 Ağustos'ta Enver, Wangenheim ve Liman von Sanders tarafından hazırlanan plan, Bulgaristan'la Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlerini birleştirmelerini öngörüyordu. Bulgaristan Türkiye'nin Avrupa'ya açılan en büyük karayolu üzerindeydi ve -daha da önemlisi- genişlemek isteyen bir devletti. Osmanlı orduları Ruslarla savaşırken Bulgaristan, Türkiye'ye girecek olursa imparatorluk çaresiz kalırdı. Sadrazam, Alman büyükelçisine, "Herhalde Almanya Türkiye'nin intihar etmesini istemez," demişti.[13]

Ancak Bulgarlar kendilerini bağlamak istemiyordu. Talat'ın 19 Ağustos'ta Bulgarlarla imzaladığı savunma antlaşması, her iki ülkenin üçüncü bir ülke tarafından saldırıya uğraması durumunda karşılıklı yardımı öngörüyordu. Ancak Türkiye, Rusya'ya karşı savaşta Almanya'ya katıldığı takdirde antlaşma uygulanmayacaktı. Bulgaristan bir Rus-Alman savaşına karışmaya hazır değildi; ve İstanbul'daki Almanlar da bunun Osmanlı İmparatorluğu'nun tarafsızlığını koruyacağı anlamına geldiğini artık anlamışlardı.

Berlin ve Londra, İstanbul'u umutsuzlukla izliyordu. Churchill'in Türk tarafsızlığına

inanmadığını ve Kabine'ye *Goeben* ile *Breslau*'yu batırmak üzere Çanakkale'ye bir filo gönderilmesini önerdiğini unutmayalım. Ancak bu öneriden sadece iki gün sonra İstanbul'da General Liman von Sanders Türkiye'yi savaşa sokmaktan umudu kesmiş durumdaydı ve Kayzer'den kendisiyle askeri heyetini geri çekmesini istiyordu. Churchill gibi o da Jön Türklere ateş püskürüyordu. Enver ile Cemal'i düelloya davet etmekten bile söz ediyordu.[14] Kayzer'e başvurusunda, Enver'in son beyanlarıyla İTC'nin Türkiye'yi savaşın sonuna ya da Almanya'nın kazanacağı kesinleşinceye dek tarafsız tutmaya kararlı olduğunun açığa çıktığını belirtmişti. Ayrıca, Babıali seferberlik halinin devam etmesi durumunda parasızlık ve yiyeceksizlikten Osmanlı ordularının savaşa girmeden çökebileceğine işaret ediyordu.[15] Amiral Limpus hemen hemen aynı günlerde Winston Churchill'e İstanbul'un neredeyse tümüyle Almanların elinde olduğunu bildirirken, General Liman von Sanders de Kayzer'e İstanbul'un havasının Alman subaylarının görevlerini yapmalarını önleyecek derecede ağırlaştığını rapor ediyordu.[16]

Kayzer, Liman'ın Almanya'ya dönme isteğini reddetti. Almanya'nın Batı Avrupa'da hızlı bir zaferle savaşı kazanma umutları eylül başlarındaki I. Marne savaşıyla sona ermişti; Berlin bundan sonra Türkiye'yi savaşa sokmak için baskıları artırmıştı. Alman Büyükelçisi von Wangenheim, bu projenin hiç olmazsa o anda İstanbul'da ne denli gerçek dışı göründüğünü anlatamıyordu. Büyükelçinin bir zamanlar 'Almanya için bir kaya gibi'[17] durduğunu söylediği Enver bile hareket zamanının geldiğine inanmıyordu. Türkiye askeri bakımdan hazır değildi ve ayrıca Enver'in meslektaşları hâlâ bir müdahaleye karşıydılar.

İki hükümetin son amaçları konusundaki farklılık 8 Eylül 1914'te açıkça ortaya çıktı: Babıali tek yanlı bir kararla -Almanya'nınkiler de içinde olmak üzere- tüm yabancı güçlerin Kapitülasyon ayrıcalıklarını kaldırdığını ilan etti. Alman büyükelçisi haberi aldığında çılgına döndü ve askeri heyetini topladığı gibi yurduna döneceği tehdidini savurdu. Ancak ne kendisi ne de heyeti bir yere gitmedi. Bu durum Türklerin pazarlık gücünün temmuz sonlarından bu yana arttığını gösteriyordu.

Alman ve Avusturya büyükelçileri beklenmedik bir davranışla, düşmanları olan İngiliz, Fransız ve Rus büyükelçileriyle birleşerek Babıali'ye ortak bir Avrupa protestosu verdiler; Türk liderlerinin kendilerini bağlamadan girdikleri bu oyunda usta oldukları ortaya çıktı. Alman ve Avusturya büyükelçileri Babıali ile özel görüşmelerinde bir süre konunun üstüne gitmeyeceklerini bildirdiler. Müttefik büyükelçileri ise Türkiye tarafsızlığını sürdürdüğü müddetçe bu kararı kabul edeceklerini söylediler.

Babıali kararı yürürlüğe koydu. Ekim başlarında imparatorluktaki tüm yabancı postaneler kapatıldı; yabancılar Türk yasa ve mahkemelerine tabi oldular; ithal malları üzerindeki gümrük vergileri devralındı ve artırıldı.

IV

Müdahale etmeme politikasıyla sağlanan çıkarların ne kadar somut olduğu düşünüldüğünde, Enver Paşa'nın aynı dönemde bu politikaya ve onun başlıca savunucusu Sadrazam'a karşı komplolar kurmaya başlaması şaşırtıcıdır. İstanbul'da, *Goeben* ve *Breslau*

ile desteklenmiş olan önemli Alman askeri varlığı, hesaplarında bir rol oynamış olabilir; ancak Enver daha çok bir Rus-Alman savaşını düşünmüş olmalıdır. Temmuz ve ağustos aylarında politikasını yönlendiren şey, Rusların Türk topraklarını alması korkusu olmuştu; ama eylülde, Rus çöküşünün ardından onların topraklarını ele geçirmeyi düşünür görünmektedir. Savunma politikasından saldırma politikasına geçmiştir. Onun bu dönüşü, Osmanlı ve Ortadoğu olaylarının dönüm noktasıdır.

Ağustos sonunda Almanların Tannenberg savaşında Rusları yenilgiye uğratmaları ve eylülde başlayan Masur Gölleri savaşı Enver'i, Türkiye'nin Rus topraklarından pay almak istiyorsa Almanya zaferi tek başına kazanmadan müdahale etmesi gerektiğine inandırmıştı. Yüzbinlerce Rus askeri, Almanlar tarafından öldürülmüş ve esir alınmıştı. Enver'den daha az gözü dönmüş bir gözlemci bile Rusya'nın savaşı kaybetmek üzere olduğunu anlardı. Alman zafer treni istasyondan ayrılıyordu ve fırsatçı Enver treni yakalamak için çok az zamanının kaldığını anlamıştı. Enver, 26 Eylül'de meslektaşlarına danışmadan Çanakkale Boğazı'nın tüm yabancı gemilere kapandığını ilan etti. Bir hafta sonra da von Wangenheim'a kontrolün artık Sadrazamda olmadığını bildirdi.

İstanbul'da kapalı kapılar ardında bir iktidar mücadelesi başlamıştı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iç politikası hakkında hiçbir bilgisi olmayan İngiltere Dışişleri Bakanlığı olayı çok basit görüyordu. Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey sonraları şöyle diyecekti: "Türkiye'nin Almanya ile birleşmesini Enver'in katlinden başka hiçbir şey önleyemezdi. Türkiye'de bunalım ve şiddet zamanlarında iki sınıf insan olabilirdi; katiller, katledilenler ve Sadrazam bu ikinci sınıfa rakibinden daha yakındı."[18]

İyi istihbarat alan bir İngiliz büyükelçisinin İstanbul'daki olayların gelişmesinde bir etkisi olabilir miydi? Tarihçiler bu konuyu tartışmayı sürdürmektedir ve kuşkusuz bunun denenmesinin artık herhangi bir yolu yoktur.[19]

1914 sonbaharında İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Komitesindeki rakip grupların destek arama manevraları konusunda, puslu olmakla birlikte bazı ayrıntılar belirmektedir. Enver'in giderek artan etkinliğinin sırrı, Talat Bey'i kendi tarafına kazanmasında yatıyordu. Talat Bey partinin başlıca fraksiyonunun başını çekiyordu.

Diğer İTC liderleri, Almanya'nın savaşı kazanacağı görüşünü Enver'le paylaşmakla birlikte, imparatorluğun geleceğini bu kehanetin doğruluğuna bağlamayı tehlikeli görmüşlerdi. Enver'in savaşçı olmasına karşılık onlar politikacıydı. Harbiye Nazırı ve Almanya'nın en iyi dostu olması yüzünden Enver, Almanya yanında savaşa girmekten kişisel olarak kazançlı çıkacak, ününü ve durumunu güçlendirecek pek çok fırsat elde edecekti. Şimdiye kadar sınırsız bir şansı olan ancak çok kısıtlı bir yetenek sergileyen gösterişli Enver, kumarda kazanılacağı gibi kaybedilebileceğini de göremiyordu. Tüm parasını Almanya üzerine yatırarak kârlı çıkacağını sanıyordu. Oysa yaptığı sadece bahse girmekti.

Enver 9 Ekim'de von Wangenheim'a, Talat Bey'le Mebusan Meclisi Başkanı Halil Bey'in desteğini sağladığını bildirdi. Bundan sonraki adımın Bahriye Nazırı Cemal Paşa'nın desteğini kazanmaya çalışmak olacağını söyledi. Bunu başaramadığı takdirde hükümette bir bunalım yaratacaktı. Merkez Komitesi'ndeki taraftarlarına dayanarak -ki, bunlar aslında Talat Bey'in taraftarlarıydı- yeni bir müdahale yanlısı hükümet kurabile-

ceğini iddia ediyordu. Enver politik gücünü abartarak Almanlara Türkiye'yi ekim ortalarında savaşa sokacağı konusunda güvence verdi. Bunun için gereken tek şey, orduyu desteklemek amacıyla Alman altını verilmesiydi.[20] Almanlar, Osmanlı güçlerinin para ihtiyacını biliyorlardı; Liman, Kayzer'e para sağlanmadığı takdirde çökme tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını bildirmişti.

Cemal Bey 10 Ekim'de komploya katıldı. 11 Ekim'de toplanan Enver, Talat, Halil ve Cemal, Almanlara artık savaşa girmeye hazır olduklarını ve İstanbul'a iki milyon altın Türk lirası gönderdikleri anda Amiral Souchon'a Rusya'ya saldırı emrini vereceklerini bildirdiler. Almanlar hemen 12 Ekim'de tarafsız Romanya'dan demiryolu ile bir milyon altını, 17 Ekim'de de ikinci milyonu gönderdiler. İkinci parti İstanbul'a 21 Ekim'de vardı.

Ancak Talat ile Halil bu sırada fikir değiştirmişlerdi: Altınları tutacaklar, ama savaşta tarafsız kalacaklardı. Enver bunu 23 Ekim'de Almanlara bildirdi. Fakat Bahriye Nazırı Cemal'e güvenebildiği sürece bunun önemli olmadığını söyledi. Daha sonra Talat'ın yine müdahale yanlısı tarafa döndüğünü ilan etmekle birlikte, Enver partisini ve hükümetini savaşa katılmaya ikna çabalarından vazgeçti. Türkiye'yi İtilaf Devletleri'ne savaş ilanına razı edemediği için tüm umutlarını İtilaf Devletleri'nin Türkiye'ye savaş açmaları için kışkırtılmalarına bağladı.

Enver ile Cemal gizli emirler yayınlayarak Amiral Souchon'u Rus gemilerine saldırmak üzere *Goeben* ve *Breslau* ile Karadeniz'e gönderdiler. Enver'in planına göre, savaş gemilerinin Rusların saldırısına uğradığı ve kendilerini savunmak zorunda kaldıkları açıklanacaktı. Ancak Amiral Souchon, Enver'in emirlerine karşı geldi ve Rus kıyılarını bombardımana tutarak açıkça savaşı başlattı. Alman amirali bir kere daha tarihi dürtüklemişti. Sonraları, amacının "Türkleri, kendi isteklerinin aksine savaşa girmeye zorlamak," olduğunu açıklayacaktı.[21] Onun bu eylemi sonunda darbenin önceden tasarlandığı açığa çıkmıştı. Enver'in artık izin verdiği şeyi arkasında gizleyeceği bir yalanı kalmamıştı.

Olay İstanbul'da açık bir yüzleşmeye yol açtı. Sadrazam ve hükümet Enver'i, Souchon'a ateş kesmesini emreden bir telgraf yollamaya zorladı. İki gün süren politik bunalımın ayrıntıları, iyi haber alan Almanlardan ve Avusturyalılardan bile saklandı. Osmanlı hükümetiyle İTC Merkez Komitesi toplandılar. Tartışmalar yapıldı, tehditler savruldu, koalisyonlar oluşturuldu ve istifalar verilip geri alındı. Anlaşıldığına göre birinci öncelik parti birliğinin sürdürülmesindeydi. Merkez Komitesi çoğunluğunun Talat, Enver ve Cemal üçlüsünün artık savaşa girilmesi gerektiği biçimindeki görüşünü benimsemesine karşın, komite bir parti bölünmesini önlemek amacıyla Sadrazam ve Maliye Bakanının başını çektiği azınlık görüşlerini kabul ediyordu.

Enver 31 Ekim'de Almanlara hükümetteki meslektaşlarının Ruslara bir özür notası göndermekte ısrar ettiğini bildirdi. Bu Almanlar açısından tehlikeli bir öneriydi. Ancak Enver, meslektaşlarını Rusya'ya saldırı konusunda 'kandırdıktan' sonra yalnız kaldığını ve ellerinin bağlı olduğunu söylüyordu.[22]

Enver ile arkadaşları, telaşlanmaya gerek olmadığını henüz bilmiyorlardı: Londra'da İngiliz Kabinesi tuzağı fark etmemişti. İngilizler Jön Türk saflarındaki derin çatlağın farkında değildi. Babıali'nin baştan beri Almanya ile danışıklı dövüş durumunda oldu-

ğuna inanıyorlardı. Babıali özür notasını hazırlamadan Souchon'un saldırısına tepki gösteren İngiliz Kabinesi, Türklere Alman askeri heyetinin hemen yurt dışına çıkarılmasını, Alman subay ve erlerinin *Goeben* ve *Breslau*'dan alınmalarını öngören bir ültimatom gönderdi. Türkler buna yanıt vermedi. Churchill konuyu tekrar kabineye götürme zahmetine girmedi ve kendi inisiyatifini kullanarak 31 Ekim öğleden sonra Akdeniz'deki güçlerine gönderdiği bir telgrafla, "Türkiye'ye karşı harekâta hemen başlanması' emrini verdi.[23]

Churchill'in emrini alan İngiliz amiralinin bunu hemen yerine getirmemesi yüzünden Türkiye, İngiltere'nin kendisine savaş açtığını öğrenemedi. İstanbul'da Enver, Türkiye'nin Rusya'ya gönderdiği özür notasının kabul edileceğinden korkuyordu. Bunu önlemek amacıyla hükümetteki arkadaşlarının düşüncelerinin aksine Türk notasına Rusya'nın bu saldırıyı kışkırttığı şeklinde bir suçlama ekledi.[24] Beklenildiği gibi çarlık hükümeti bu suçlamayı reddetti. Babıali'ye bir nota gönderdi ve 2 Kasım'da savaş ilan etti.

İngiliz deniz kuvvetleri 1 Kasım'da Osmanlı İmparatorluğu'na karşı harekete geçti. Osmanlı hükümetinin 1-2 Kasım gecesi yapılan dramatik toplantısında, Sadrazamın barış yanlısı grubu bile imparatorluğun artık savaşta olduğunu kabul etmek zorunda kalmıştı. Ancak Londra'dan hâlâ savaş ilanı haberi gelmemişti.

İngiliz gemileri Churchill'in talimatıyla 3 Kasım'da Çanakkale'nin dış kalelerini bombaladılar. Eleştirmenler daha sonra Churchill'in bu çocukça huysuzluğunun Türkiye'yi kalelerinin zayıf durumu konusunda uyardığını iddia etmişlerdir. Ancak Türkiye'nin bu uyarıyı fark ettiğini gösteren bir kanıt yoktur. O sırada bombardımanın en önemli yanı savaşın başladığını göstermesiydi.

Asquith 4 Kasım'da, "Artık Türkiye ile savaş halindeyiz," dedi.[25] Formaliteler ihmal edilmişti. 5 Kasım sabahı toplanan Özel Meclis'te Hohenzollern ve Habsburg imparatorluklarına yapılan savaş ilanlarına Osmanlı İmparatorluğu'nun da eklenmesi kararlaştırıldı.

İngiltere'nin Osmanlılarla savaşa girişindeki kaygısızlık zamanın İngiliz kabine üyelerinde de görülmektedir: Bu çok önemsedikleri bir savaş değildi ve önlemek için fazla çaba harcamamışlardı. Türkiye'yi çok tehlikeli bir düşman olarak görmüyorlardı.

V

İngiltere'nin Türk gemilerine el koymasından önce Enver'in Almanlarla müzakerelerde bulunduğu ve gizli bir ittifak antlaşması yaptığı Londra'da bilinmiyordu ve uzun yıllar da bilinmeden kalacaktı. Babıali'nin *Goeben* ve *Breslau*'ya Alman protestolarına karşın el koyduğu da bilinmiyordu. Downing Street'te, Churchill'in *Sultan Osman* ve Reşadiye gemilerine el koyması yüzünden düşman kampa itilen Osmanlıları kendi yanına çekmeyi amaçlayan Kayzer'in, Alman gemilerini Türklere verdiğine inanılıyordu.

Bu nedenle ortak düşünce, Türkiye ile savaşı Churchill'in başlattığı doğrultusundaydı. Lloyd George bu suçlamayı 1921 yılına dek sürdürmüştür.[26] Türkiye ile müttefikler arasındaki savaşı başlatanlar gerçekte Enver ile Souchon'du. Buna karşın İngiliz kamuoyuna göre savaşı Churchill başlatmıştı.

Churchill, 1914 Ağustosunda Osmanlı İmparatorluğu'nun düşman olmasının yararlarına işaret etmeye başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalama ve bazı bölümlerini ilerdeki bir barış anlaşmasında başka ülkelere dağıtma fırsatını ele geçiren İngiltere, şimdi bu toprakları yem olarak kullanarak İtalya'yı ve Balkan ülkelerini kendi yanında savaşa sokabilirdi.

Sömürge imparatorluğu avına sonradan katılan İtalya kolay vurulabilen Osmanlı topraklarını elde edebileceğini görmüştü. Şimdi daha fazlasını istiyordu. Bunu elde edebilme olasılığı, sonunda İtalya'yı İtilaf Devletleri safında savaşa girmeye ikna etmiştir.

Balkan ülkeleri de yeni topraklar peşindeydi. İngiltere'nin Osmanlılar karşısında Balkan ülkelerinin tümüyle ittifaka girme çabası, bunların çakışan isteklerinden bazılarının uzlaşmasına bağlıydı; ancak bu sağlanabildiği takdirde birleşim Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları karşısına büyük bir güç çıkaracak ve belki de Almanya ile savaşı hızlı ve başarılı bir biçimde sonuçlandıracaktı.

Asquith daha 14 Ağustos'ta, "Yunan Başbakanı Venizelos'un Almanya ve Avusturya'ya karşı bir Balkan devletleri federasyonu planı olduğundan" söz ediyordu.[27] Asquith [21] Ağustos'ta da bazı bakanlarının İtalya, Romanya ve Bulgaristan'a olası önemli müttefikler olarak baktığını belirtmiştir. Lloyd George "Bir Balkan konfederasyonuna taraftardı"; "Winston şiddetli bir Türk aleyhtarıydı." Kendisi ise "Hindistan ve Mısır'daki Müslümanlarımızı kışkırtacak olan Türkiye'ye karşı saldırgan bir tutumu desteklemiyordu."[28] Churchill, Asquith'in gösterdiği kadar fevri bir insan değildi. Gerçekte Enver'le ve ülkelerini tarafsız tutmaya çalışan diğer Osmanlı liderleriyle kişisel olarak iletişim kurmak zahmetine girmişti. Onlardan, iki ay önce umut kesmişti; ama bu ancak Türkiye'yi savaştan uzak tutma şansı kalmadığına inandığında olmuştu.

Ağustos sonunda Churchill ve Lloyd George, Balkan yaklaşımının hararetli destekçisi olmuşlardı. Churchill 31 Ağustos'ta Balkan liderlerine özel bir mektup yazarak, müttefiklerle birleşmek üzere Bulgaristan, Sırbistan, Romanya, Karadağ ve Yunanistan'ın bir konfederasyon kurmalarını önerdi. 2 Eylül'de Yunan hükümetiyle özel konuşmalar başlattı. İki ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı düzenlenecek bir saldırıda nasıl bir askeri işbirliği yapacağı konusu görüşüldü.

Churchill eylül sonunda Sir Edward Grey'e yazdığı bir mektupta şöyle diyordu: "Türkiye'yi yatıştırma politikamızla Balkanlardaki politikamızı yaralamaktayız. Türkiye'ye karşı saldırgan duruma geçmemizi ya da savaş ilan etmemizi önermiyorum. Ama bundan böyle, Türkiye'nin çıkarlarını ya da bütünlüğünü düşünmeden Balkan devletleriyle, özellikle de Bulgaristan'la işbirliği yapmamız düşüncesindeyim... İstediğim tek şey sizin Hıristiyan Balkan devletleri arasındaki ortak eylemi sağlama çabalarınızda Türkiye'nin çıkarlarını ve bütünlüğünü düşünmemenizdir."[29]

Grey ve Asquith'in yaklaşımları ise daha dikkatliydi. Önerilen Balkan konfederasyonu konusunda Churchill kadar hevesli olmamakla birlikte, bir bakıma benzer bir düşüncedeydiler. Türkiye'nin tarafsız kalmasını sağlamak amacıyla İngiliz hükümeti temsilcilerine, onlar da öyle davrandıkları sürece, Osmanlı toprak bütünlüğüne saygı gösterileceğinin bildirilmesi talimatı verilmişti. Bunun aksini Grey daha 15 Ağustos'ta açıklamış bulunuyordu: "Diğer yandan, Türkiye, Almanya ve Avusturya tarafına geçer ve onlar da yenilirlerse, o zaman Küçük Asya'dan neler alınacağı konusunda biz sorumlu olmayız."[30]

Osmanlı İmparatorluğu savaşa girdiğinde -ki o zaman Churchill tarafından çekildiği düşünülüyordu, oysa şimdi Enver ve Souchon tarafından itilmiş görünüyor- İngiliz politikacılarının günün şartları altında yaptıkları değerlendirmeler kaçınılmazdı. Başbakan 9 Kasım 1914'te Londra'da yaptığı bir konuşmada savaşın, "Osmanlı egemenliği bakımından sadece Avrupa'da değil, Asya'da da ölüm çanı demek olduğunu" iddia etmişti.[31]

Başbakanın önde gelen Osmanlı uzmanı olan Sir Mark Sykes 1914 başlarında Avam Kamarası'nı, "Osmanlı İmparatorluğu'nun ortadan kalkması bizim de ortadan kalkmamızın ilk adımıdır" diye uyarmıştı.[32] Wellington, Canning, Palmerston ve Disraeli, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünü korumanın İngiltere ve Avrupa için yararlı olduğuna inanıyorlardı. Ancak İngiliz hükümeti bu asırlık politikayı yüz yıl geçmeden tümüyle tersine çevirmişti ve eski İngiliz hükümetlerinin korumak için savaşlara girdiği büyük tampon imparatorluğu yok etmeye çabalıyordu.

Kabinenin yeni politikası, Türkiye'nin İngiliz koruması konusundaki haklarını kaybettiği kuramına dayandırılıyordu. Asquith hükümeti savaş kargaşası içinde geleneksel İngiliz politikasının en önemli gerçeklerinden birini gözardı etmişti: Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün korunması Türkiye'nin değil, İngiltere'nin çıkarları içindi.

Öte yandan İngilizlerin Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkma kararı, Avrupalıların Ortadoğu konusunda yüzlerce yıldan beri paylaştığı bir varsayımı tekrar gündeme getirmişti: Bölgenin Osmanlı sonrası politik kaderi, bir ya da daha fazla Avrupalı güç tarafından belirlenmeliydi.

Bu nedenle İngiliz liderlerinin 1914'te kesin bir berraklıkla görebildikleri tek şey, Osmanlıların savaşa girmesinin Ortadoğu'nun yeniden biçimlendirilmesi ve modern Ortadoğu'nun yaratılması yolunda ilk adım olduğuydu.

II. BÖLÜM

HARTUMLU KITCHENER GELECEĞE BAKIYOR

8

Komuta Kitchener'de

I

Osmanlı İmparatorluğu 1914 yaz ve sonbaharında savaşa doğru kayarken Londra'daki bir atama İngiltere'nin Ortadoğu politikasını etkilemek üzereydi. Pek çok şey gibi bu da Winston Churchill ile başlamıştı.

Churchill Türk gemilerine el koyma işlemini başlattığı 28 Temmuz 1914 günü öğle yemeğinde, gelişen uluslararası krizi konuşmak üzere Feldmareşal Horatio Herbert Kitchener'le buluşmuştu. Britanya imparatorluk ordusunun bu eski komutanı Mısır valisi olarak Süveyş kanalından ve bir savaş durumunda oradan geçecek olan Hindistan birliklerinden, Deniz Kuvvetleri Bakanı Churchill ise asker taşıyan gemilerin Avrupa'ya olan uzun yolculuklarına deniz eskortundan sorumluydu; genç politikacı ile yaşlı asker yemekte görüş alışverişinde bulundular.

Churchill, Kitchener'e, "Savaş başlarsa Mısır'a dönmeyeceksiniz," dedi.[1] Bu, Feldmareşalin duymak istediği şey değildi. Kitchener, İngiltere'ye sadece 17 Temmuz'da kendisine Hartum Lordu unvanının verilmesi için gelmişti ve bir an önce Mısır Valiliği makamına dönmek istiyordu. Gözü hep Doğuya çevrili olmuştu; Kral George'a 1915'te boşalacak olan Hindistan Genel Valiliğine talip olduğunu söylemiş olmasına karşın, "politikacıların" atanmasını önleyeceklerinden korkuyordu.[2] Aksi bir insan olan Kitchener politikacılardan nefret ederdi.

Kitchener'i gittikçe bozulan uluslararası durum bile Londra'da tutamazdı. Ağustos başlarında Manş'ı geçmek üzere Dover'e gitti; Fransa'ya geçip Calais'den trenle Marsilya'ya gidecek, oradan da Mısır'a gitmek üzere vapura binecekti. 3 Ağustos'ta Dover'den vapura bindi ve vapur saatinde kalkmayınca sabırsızlıkla söylendi.

Ancak yolculuğunun gecikmesi değil, iptal edilmesi söz konusuydu. Bir gece önce Brooks kulübünde bir Muhafazakâr parlamento üyesi ile konuşan biri, Savaş Bakanlığı'nın karmakarışık bir durumda bulunduğunu ve görevin Kitchener'e verilmemesinin çok yazık olduğunu söylemişti. Parlamento üyesi o gece bu konuşmayı kulübün özel bir odasında uluslararası durumu görüşmekte olan, kendi partisinden iki lidere aktardı. Bu iki lider, Andrew Bonar Law ve Sir Edward Carson, konuyu eski Muhafazakâr Başbakan Arthur Balfour'a açtılar, o da iyi görüştüğü Churchill'e iletti.

Almanya'nın Fransa'ya savaş ilan ettiği 3 Ağustos sabahı *Times*'ın askeri muhabiri tarafından yazılan bir makalede Kitchener'in Savaş Bakanlığı'na getirilmesi ele alınmıştı. Churchill aynı sabah Başbakanla görüşerek Kitchener'in atanmasını önerdi. Churchill-'in notlarında Asquith'in bu öneriyi kabul etmeyi hemen düşündüğü bildirilirse de, Başbakan aslında bu atama konusunda ikircimliydi ve kararı, Kitchener'i İngiltere'de danışman olarak tutmak yönündeydi.

Politikacılar ve basın tarafından sıkıştırılan Başbakan ertesi gün pes etti ve Kitchener, Savaş Bakanlığı'na atandı. Başbakan bunu şöyle anlatmıştır: "Doğrusunu söylemek gerekirse Kitchener gelmek hevesinde değildi, ancak bunun bir görev olduğu söylenince rıza gösterdi. Görevin politikayla ilgisi olmadığı ve Kahire'deki yerinin, barış geldiğinde dönmesi amacıyla açık tutulacağı konusunda söz verildi. Çok tehlikeli bir deney ama bu koşullarda en iyisinin bu olduğuna inanıyorum." [3] Asquith de herkes gibi savaşın birkaç aydan fazla sürmeyeceğini düşündüğü için, Mısır valisi olarak Kitchener'in yerine kimseyi atamamıştı; Feldmareşalin kısa bir süre sonra görevine döneceği inanandaydı. Kitchener, 6 Ağustos günü Whitehall'da Savaş Bakanlığı'nda yeni görevine başladı.

Lord Kitchener kalmaya niyetli olmadığını göstermek için Londra'da birinden ödünç alınan bir eve yerleşmişti. (1915'te Kral George'un kendisine sağladığı St. James Sarayı'nda York House'a taşınmıştır.) Ev Savaş Bakanlığı'ndan yaya olarak beş dakika uzaklıktaydı, bu da günün her saatini işinde geçirebileceği anlamına geliyordu. Sabah saat altıda kalkıyor, dokuzda bürosunda oluyor, orada soğuk şeylerle karnını doyuruyor ve akşam saat altıda evine dönüyordu. Akşam gazetelerini okuduktan sonra bir süre uyur, yemekten sonra da gece geç saatlere kadar resmi telgrafları okurdu.[4] Mısır'da edindiği, yemekte bir iki kadeh şarap, geceleri de bir kadeh viski içme alışkanlığından vazgeçmişti; V. George'un isteği üzerine, tüm ülkeye örnek olmak için savaş süresince ağzına alkollü içki koymamıştır.

Asquith'in Kabine'ye ünlü bir askeri almakta duraksamasının nedeni, Kitchener Savaş Bakanı olduğunda, savaş dönemi lideri olarak Başbakan'ın da önüne geçeceği korkusu olmalıdır. Wellington Dükü'nün yüz yıl önceki bakanlığından bu yana hiçbir ünlü asker önemli bir devlet görevinde bulunmuş değildi; ve 1660'ta monarşiyi geri getirdikten sonra yüksek bir görev verilen George Monk'tan başka hiçbir subay Kabine'ye alınmamıştı. Sivil yönetim ilkesi o günden beri titizlikle korunmuştu; ancak Asquith, Feldmareşal Kitchener'in hizmetine olan acil ihtiyaç nedeniyle kendini bu kararı almakla yükümlü hissetmiştir.

Kitchener, fotoğrafları krallığın dört bir yanında duvarlarda asılı olan milli bir efsaneydi. Bakan olduktan sonra Bakanlığa giriş çıkışını seyretmek için her gün büyük kalabalıklar toplanıyordu. Başbakanın kızı daha sonra şunları yazmıştır:

> Neredeyse sembolik bir kişiydi ve sanırım temsil ettiği şeyler güçlülük, kararlılık ve her şeyden önce başarıydı... Dokunduğu her şey 'başarılıydı.' Kitchener'in başarısız olmayacağı duygusu hâkimdi. Atanmasının psikolojik etkisi, kamu güvenini artırıcı etkisi bir anda görülmüş ve haklı olarak bir anda hükümete milli bir konum sağlamıştı.[5]

Halkın "Kitchener varsa her iş yolunda demektir," diyerek onu anlamaya çalışmadığı, sadece güvendiği söyleniyordu.[6]

Kitchener geçmişte her şeyi başarılı bir sonuca ulaştırmıştı. Hartum'un düşüşünde öldürülen General Charles George Gordon'un intikamını Dervişler İmparatorluğu'nu yıkıp Sudan'ı yeniden fethederek almıştı. Fransızlar, İngiltere'nin imparatorluk sömürgelerine müdahaleye kalkışmışlar, ancak Kitchener onları Sudan'da Faşoda Kalesi'nde karşılamış ve Fransız birliği kaleden çıkarak çekilmişti. Güney Afrika'da Boer savaşı çok kötü başlamıştı; sonra Kitchener başa geçmiş ve savaşı zaferle sonuçlandırmıştı. 20. yüzyılın başlarında Hindistan orduları komutanı olarak, Mısır'da olduğu gibi belirleyici iradesini göstermişti.

Parlak zaferlerini imparatorluğun uzak yerlerinde kazanması kendisini daha da görkemli yapmıştı. Uzaklık onu çöle hâkim bir sfenks gibi, tılsımlı ve olduğundan daha heybetli gösteriyordu. Dünyaya karşı bir duvar olarak küçük bir grup insanı kullanan bu yalnız ve içine kapalı adam popüler mitolojinin güçlü ve sessiz kahramanı olarak görünüyordu. Kendisine ıstırap veren utangaçlığı utangaçlık olarak görülmüyor, politik meslektaşlarına karşı korkusu küçümseme olarak almıyordu. Kendisini Başbakan, Sir Edward Grey ve David Lloyd George ile bir toplantıda gören genç bir dışişleri memuru günlüğüne şunları yazmıştı: "Kitchener bir oyuncu grubu arasına düşmüş ve oyuncuları tanımıyor gibi davranmaya çalışan bir subaya benziyordu."[7]

Zamanının belki de en ileri gelen savaş muhabiri olan George Steevens 1900 yılında okurlarına Kitchener için "Zamanlaması o kadar kusursuz ki, insandan çok makineye benziyor," demiştir.[8] Steevens, Sudan seferi hakkında bir kitap yazmış, o sırada Mısır ordusu kumandanı olan Kitchener'in ordularını 1600 kilometrelik kum ve kayaların üzerinden geçirterek sulak Nil Vadisi'nden hiç yağmurun yağmadığı güneye indirip milyonlarca kilometre karelik bir ülkeyi nasıl fethettiğini anlatmıştır. Kitchener'in eleştiriye açık generalliğiyle ilgili bazı olaylar bir yana bırakılırsa kitap onun istihkâm subaylığı geçmişinden gelen karakteristik örgütleme yeteneği üzerinde durmaktadır. Steevens'e göre Kitchener hareketlerini öylesine dikkatle hazırlardı ki, "ezici bir zaferden emin olmadan hiçbir savaşa girmemiştir."[9] Steevens şöyle yazmıştır: "Kişi yok olmuştu... Herbert Kitchener diye biri yoktu, sadece ne şefkat isteyen ne de şefkat gösteren komutan vardı. Subayları ve erleri makinenin çarklarıydı: Onları etkili olacakları ölçüde besler, kendisini olduğu kadar acımasızca çalıştırırdı."[10]

Kitchener, Kabine'ye girdikten sonra aylar boyu, çoğunun yabancısı olduğu üyeler kendisinden korkmuşlardı. O güne kadar inandıkları her şeye aykırı olan askeri fikirleri kendilerini şaşırtsa da, hükümlerini hiç yakınmadan kabul ediyorlardı. Profesyonel İngiliz ordusunun yeterli büyüklükte olduğuna inanıyorlardı; oysa Kitchener, Savaş Bakanlığı'nın birinci gününde, "Ordu yoktur," demişti.[11] Kabul gören bir görüş de savaşın kısa süreceğiydi; yine Kitchener, bir öngörüşle şaşkın (ve Churchill'e göre, kuşkulu) Kabine'ye İngiltere'nin milyonlarca kişilik bir ordusu olacağını, savaşın en az üç yıl süreceğini ve denizde değil Avrupa'da yapılacak kanlı savaşlarla sonuç alınacağını söylemişti.[12] Kitchener büyük bir ordunun ancak seferberlikle sağlanacağı şeklindeki geleneksel görüş yerine ordusunu bir gönüllü kampanyasıyla elde etmiştir ki, bu durum, çağdaşları kadar kendisinden sonra gelenleri de şaşırtmıştır.

Kitchener, savaşı Hartum seferinde olduğu gibi kuvvetlerini dikkatle organize ederek kazanmayı öneriyordu. İlk yılları büyük ve güçlü bir ordu yaratarak, eğiterek ve silahlandırarak geçirecekti. Osmanlı savaşının esas gösteri olmayacağı düşüncesindeydi; Türklerle savaşmak için fazla bir güç göndermek kaynakları harcamak olurdu. Türklerin Süveyş Kanalı'na saldıracaklarından korkuyordu. Ortadoğu'ya ilişkin tek askeri kaygısı buydu ama Mısır'daki İngiliz birliklerinin onları altedeceklerine inanıyordu. Savaşı kazanma planlarında Ortadoğu'nun herhangi bir rolü yoktu. Ama bu, Kitchener'in bir Ortadoğu politikası olmadığı anlamına gelmez; az sonra görüleceği gibi, Avrupa savaşı kazanıldıktan sonra İngiltere'nin bölgede nasıl bir rol oynayacağı konusunda gayet güçlü görüşleri vardı.

II

Savaş çabasına liderlik etmek için hükümete getirilen askeri kahramanın aynı zamanda Doğu'yu kendi özel bölgesi olarak gören ve başkaları tarafından da öyle görülen biri olması sadece bir rastlantıydı. Ortaya çıkan politikanın kesin hatları, bu rastlantıyla belirlenmiştir.

Kitchener çok yakın bir zamana kadar halen resmen Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası, ama gerçekte İngilizlerin, sözde düzeni sağladıktan sonra çıkmak üzere 1882'de işgal ettikleri bağımsız bir ülke olan Mısır'ı yönetmekteydi. 1914'te Mısır, İngiliz etki alanına oldukça yeni katılmıştı ve orada hizmet gören İngiliz subayları olaylara ilişkin özel bir bakış açısı geliştirmeye başlamışlardı. Arapça konuşulan bir ülkede bulundukları için kendilerini Arap konularında uzman sayıyorlardı; ve geleneksel olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan bölgeleriyle ilgili olan Dışişleri Bakanlığı'nda ve Hindistan hükümetinde dış politika oluşturma sürecine alınmadıkları için düş kırıklığı içindeydiler. Ne Kitchener ne de yardımcıları Ortadoğu'daki çeşitli toplumlar arasında büyük farklılıklar bulunduğunun bilincinde gibi gözükmüyorlardı. Örneğin Araplar ve Mısırlılar, her ikisinin de Arapça konuşmasına karşın, halklarının karışımı, tarihleri, kültürleri, görüşleri bakımından çok farklıdırlar. Kitchener'in yardımcıları, sandıkları gibi Mısır uzmanı olsalar bile, iddia ettikleri gibi Arabistan uzmanları olamazlardı.

Hem Dışişleri Bakanlığı'nın hem Lord Cromer'in Mısır yönetiminin kuşkularına karşın girişilen Sudan seferiyle Kitchener, İngiltere'nin Arapça konuşulan dünyadaki denetim bölgesini epey genişletmişti. Kitchener, İngiltere için Ortadoğu'da yeni ve büyük bir imparatorluk sömürgesi kurma ve orada genel vali olarak rol alma hayalini ilk kez Sudan seferinde geliştirmiş olabilir.

İngiliz yetkilileri daha 19. yüzyılın sonunda, tahtının arkasından Mısır'ı yönettikleri Hidiv'in, otoritesini genişletmek emelinde olduğunu fark etmişlerdi. Hidiv kuramsal olarak Osmanlı Sultanı'nın Mısır'daki valisi idiyse de, imparatorluğu ikiye bölerek Arapça konuşan eyaletlerde dünyevi ve ruhani lider yani Sultan ve Halife olarak Sultan'ın yerini alma olanaklarını düşündüğünü gösteren ısrarlı söylentiler vardı. Arabistan'daki kutsal yerleri ilhak ederek oraya kendi korumasında bir halife yerleştirmek istediği yolunda bir söylenti de vardı.[13] Kendisine bağlı İngiliz ve Mısırlı subaylar böyle bir planın gerçekleşmesi durumunda kendi yetkilerinin genişleyeceğini anlayacaklardı.

19. yüzyılın sonunda İngiliz Mısırı'nın genişlemesine karşı çıkan büyük güç, Rusya ile ittifaka girmiş olan Fransa'ydı. İngiltere'nin Akdeniz'deki ileri karakollarından bakıldığında bu ittifak İngiltere'ye karşı yapılmış görünüyordu. Ancak Rusya çok uzaktaydı; Mısır ve Sudan'da tehdit edici varlığı yakından hissedilen düşman, Fransa'ydı. Arapça konuşulan dünyada Fransa ile mevki ve etki rekabeti: Kitchener'in subaylarının içinde yetiştikleri politika buydu.

Dünya politikasının daha geniş kapsamlı birleşimleri İngiliz Kahiresindeki tipik bir subayın ufkunun çok dışında kalıyordu. Kitchener'in yardımcılarından bir subay Kahire için şöyle yazmıştı: "Bir İngiltere garnizon kentinin tüm taşralığını ve darlığını taşıyor..."[14] Yerel İngiliz yetkilileri ve aileleri birbirlerine sıkıca bağlı, homojen bir grup oluşturuyordu. Yaşam, spor kulübü, kır kulübü ve haftanın altı gecesi seçkin otellerde verilen balolar çevresinde oluşmaktaydı.

Lord Kitchener, Arap politikası konusundaki görüşleri o güne kadar İngiliz dünya politikası yapımcıları tarafından göz ardı edilen işte bu taşra garnizon topluluğundan çıkmıştır.

III

Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşın başlaması, her ikisi de ismen hâlâ Sultan'ın imparatorluğunun birer parçası olan Mısır ve Kıbrıs'taki İngiliz varlığının durumuna bir açıklık getirilmesini gerektirdi. Kabine her iki ülkeyi de ilhak etme yanlısıydı ve Kahire'deki yetkililere söylediklerine göre, bu kararı vermişlerdi bile. Lord Kitchener'in Doğu Sekreteri (Doğu işleri uzmanı) Ronald Storrs, Mısır'la ilgili olarak böyle bir hareketin, İngiliz işgalinin geçici olduğu konusunda İngiliz hükümetleri tarafından kırk yıldır verilen sözün çiğnenmesi anlamına geleceğini söylüyordu. Temsilcilik (yani Mısır'daki İngiliz Temsilciliği, Lord Kitchener) Mısır için ilerde bağımsızlığı öngören bir himaye statüsü öneriyordu. Kabine, kendi görüşlerini temsilciliğinkiler lehine terk ederek gelecekte olup biteceklere işaret etmiş oldu.

Kabine, Kitchener'in temsilciliğine, Feldmareşal ve kadrosunun ilerde İngiltere'nin Arapça konuşan dünyanın tümünde uygulamasını istedikleri yönetim biçiminin bir prototipini kurma izni verdi. Bu, Hindistan'ın bazı yerlerinde izin verildiği gibi doğrudan doğruya yönetim olmayacaktı. Kitchener'in Mısırında bir prens, yerli bir Kabine ve valiler tarafından hükümet ediliyor gibi bir görünüm vardı. Bu makamlar, bürolarına bağlı İngiliz danışmanlarının önerdiği kararları kendi adlarıyla çıkartıyorlardı. Kitchener grubunun hoşlandığı yönetim biçimi buydu. Ronald Storrs bunu usta bir deyişle şöyle dile getiriyordu: "Emir kipini kaldırdık, istek kipini, hatta şart kipini yeğledik."[15]

Mısır kararı, Storrs ile birlikte Kitchener'in maiyetindeki diğer kişilerin, Feldmareşalin otoritesini kullanarak Ortadoğu için verecekleri politik kararların öncüsüdür. Hükümetin Doğu konusundaki görüşleri Lord Kitchener'inkilerle çatışınca ağır basan genellikle Kitchener'inkiler oluyordu. Olağan durumda Başbakan, Dışişleri Bakanı, Hindistan Genel Valisi ya da Kabine tarafından verilmesi gereken kararlar Kitchener'i temsil eden ve görüşlerini savunduklarını belirten alt düzey memurlar tarafından verilmekteydi. Buna olanak veren Feldmareşalin prestijiydi.

Örneğin, Kahire'den gelen bir telgrafın üzerine Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey tarafından düşülen not şöyleydi: "Lord Kitchener kabul ediyor mu? O kabul ettiği takdirde onaylıyorum."[16] Aynı notu tüm yazışmalara düşmüş de olabilirdi. Kitchener dış politika kararlarını Grey'e danışmakta titiz davranıyordu, ancak Grey onun fikrini benimsiyor, Savaş Bakanı'nın benimsemediği önerilerini bile kabul ediyordu.

Parlamento ile Kabine'nin, Doğu sorunlarını Kitchener ile maiyetine bırakmalarının bir nedeni de, bu konuda çok az bilgi sahibi olmalarıydı. 1980'lerin dolgun referanslı kütüphanelerine, dünya çapında basınına ve büyük devletler tarafından yabancı ülkeler konusunda toplanan ayrıntılı bilgi bolluğuna alışmış bir devlet memuru 1914 savaşında İngiltere'nin Ortadoğu konusundaki cahilliğini hayal bile edemez. Doğuda pek çok seyahat yapmış birkaç parlamento üyesinden biri olan Sir Mark Sykes, İngiliz dilinde bir tek özgün Osmanlı tarihi olmamasından yakınmaktaydı.[17] O sırada var olan tarihlerin tümü bir Alman yapıtına dayandırılıyordu ve o da zaten 1744'e kadar olan dönemi kapsamaktaydı.[18] 1917'de İngiliz orduları Suriye'ye girmek üzereyken ordunun oradaki koşullar için bir rehber sağlanmasını istemesi üzerine İngiliz İstihbarat Servisi Avrupa dillerinden herhangi birinde yazılmış ve bölgenin toplumsal ve politik durumunu belirten tek bir kitap olmadığını bildirmişti.[19]

İngiliz hükümetinin elinde, savaş halinde olduğu imparatorluk hakkında en basit bir bilgi hatta harita bile yoktu. 1913-14 yılında Kitchener'in istihbarat subaylarından biri gizlice, İngiliz Mısırı'nın Sina sınırı yakınındaki bölgesinin bir haritasını çıkarmıştı; bu, İngiliz istihbaratında bulunan az sayıdaki araştırmadan biriydi.[20] Savaşın ilk yıllarında Osmanlı topraklarında operasyonlar düzenleyen İngiliz subayları tam bir karanlıkta çalışıyorlardı. İngiltere'nin 1915'te Türkiye'yi istila edememesinin nedeni İngiliz istila birliklerine, saldıracağı yarımadanın tek bir haritasının verilmiş olmasıydı; ve sonunda o haritanın da yanlış olduğu ortaya çıktı. Ortadoğu'da politikacılar, tıpkı askerler gibi, haritası çıkarılmamış bölgelere girdiklerinin farkındaydılar.

Ancak Ortadoğu konusundaki gelişmeleri Kitchener'e bırakan kabine üyeleri, Savaş Bakanı'nın da, bilgi ve öğütlerine güvendiği Kahire ve Hartum'daki yardımcılarının da Ortadoğu'yu ne kadar az anladıklarını bilmiyorlardı.

9

Kitchener'in Yardımcıları

I

Yalnızca kadınlardan değil (her zaman olduğu gibi), dış dünyadan da kaçınan Savaş Bakanı, özel Askeri Sekreteri Yarbay Oswald FitzGerald'ı yanından hemen hiç ayırmadan tümüyle erkek bir dünyada yaşıyordu. FitzGerald, Kitchener adına konuşur ve yazışırdı; insanlar Kitchener'e yazdıklarını ya da ondan şunu şunu duyduklarını söyledikleri zaman aslında FitzGerald'a yazdıklarını ya da onunla konuştuklarını söylemek isterlerdi.

Kitchener kadrosuna her zaman güvenmişti. Şimdi Londra'da güç merkezinin ortasına geldiği zaman FitzGerald ile birlikte Mısır ve Sudan'da kalmış olan tüm maiyeti de Londra'ya taşınmıştı. Lord Kitchener böylelikle politikaya kendi damgasını sadece Ortadoğu'ya yeni yaklaşımıyla değil, bu alandaki politikayı uygulayacak subayları seçip kendilerine yetki vererek de vuruyordu. Bu insanlar geçmişte yaşadıkları ihmal edilmişlik ya da bir kenara itilmişlik duygusunu üzerlerinden atmışlar, ağırlıklarını hissettirecek yeni bir fırsata kavuşmuşlardı.

Kitchener'in Arapça konuşulan dünyadaki eski adamları şimdi onunla birlikte 'Doğu politikasını yapanlar' önemine erişmişlerdi. 1914 yılının sonunda dikkati çeken nokta, Kitchener'in hükümet politikasına kendi damgasını vurmuş olmasının yanı sıra, İngiliz hükümetine savaş boyunca ve savaştan sonra Ortadoğu konusunda bilgi ve öğüt verecek insanları seçmiş olmasıydı. Yetkiyi onlara kaydırmakla, bilgilerin değerlendirilmesi ve politika üretimini bir dünya imparatorluğunun merkezinden -ki, buradaki yetkililer Ortadoğu konularında çok bilgili olmasalar bile olaylara daha geniş ve kozmopolit bir açıdan bakarlardı- eski insanların önyargılarının sorgusuz sualsiz devam ettiği Mısır ve Sudan'ın sömürge başkentlerine aktarmış oluyordu. Kahire ve Hartum'daki İngiliz toplulukları Savaş Bakanı'nın aralarına dönmeyi özlediği, ruhsal bakımdan ise hiç ayrılmamış olduğu çevrelerdi.

Bir gözlemci, Savaş Bakanı'nın zayıflığını şöyle dile getirmiştir: "O, İngiltere'de neredeyse bir yabancıydı."[1] Londra, Kitchener için Kahire ya da Kalküta'dan daha yabancı bir yerdi. Feldmareşal tanımadık yüzler karşısında çok huzursuz olurdu. Ortadoğu hakkında bilgi için Savaş Bakanlığı'na ya da Dışişleri'ne güveneceği yerde Mısır'daki kadrosuna güvenmeye devam ediyordu. Savaş Bakanlığı'na atanınca Doğu Sekreteri Ronald

Storrs'dan kendisiyle birlikte Londra'da kalmasını istemişti. Storrs yasalara göre bunun mümkün olamayacağını işaret etmişti; ancak Kitchener, Mısır'a dönmesinden sonra bile onun fikirlerinden yararlanmaya devam etmiştir. O zaman otuz beş yaşlarında olan Storrs bir Anglikan rahibinin oğluydu ve Cambridge'teki Pembroke Koleji'nden mezun olmuştu. Doğu dilleri ve edebiyatı alanında pek öğrenim görmemiş olmasına karşın Kahire'deki valilikte Doğu sekreteri olarak on yılı aşkın bir süre görev yaptığı için Ortadoğu olaylarında uzman sayılıyordu.

II

1914 yılı sonunda savaşın çabuk sona ermeyeceği ve Feldmareşal'in daha bir süre Kahire'ye dönemeyeceği anlaşılınca Mısır'a yeni bir İngiliz valisi seçilmesi zorunluluğu ortaya çıktı. Kahire'deki makamını kendi dönüşüne kadar boş tutmak isteyen Lord Kitchener yerine Sir Henry McMahon'u seçti. (Bu kez unvan Vali değil, Yüksek Komiser olacaktı). Emeklilik yaşı yaklaşmış olan McMahon Hindistan'dan gelme renksiz bir memurdu.

McMahon'un atanmasına karşın Sudan ve Mısır'daki Ronald Storrs ve meslektaşları gerçek şefleri olarak Savaş Bakanı'nı görüyorlardı. Mısır'daki İngiliz Kuvvetleri Komutanı Sir John Maxwell raporlarını yeni Yüksek Komiser'e değil, doğruca Savaş Bakanlığı'ndaki Kitchener'e sunmaktaydı.

Ortadoğu'da Savaş Bakanı'nın en kıdemli adamı, Mısır Ordusu Kumandanı ve Sudan Genel Valisi olarak Kitchener'in yerini alan Tümgeneral Sir Francis Reginald Wingate'ti. Wingate'in tüm askerlik mesleği Doğu'da, özellikle de Askeri istihbaratta geçmişti. Arapça uzmanıydı. Kitchener'in Hartum seferindeki rolü için gazeteci George Steevens şunları yazmıştır: "Bilinmesi gereken her şeyi Albay Wingate bilirdi, her şeyi bilmeyi kendi görevi haline getirmişti çünkü... O usta yalancı Araplara gelince, Albay Wingate onlarla saatlerce konuşur ve sonunda yalnız kendisine anlattıklarını değil, hangi gerçekleri anlatmadıklarını da öğrenmiş olarak yanlarından ayrılır... Albay Wingate'ten hiçbir şey saklanamaz."[2]

Wingate Sudan'ı Lord Kitchener'in planlarına göre yeniden inşa edilen ve güneş altında kavrulan 70.000 nüfuslu başkent Hartum'dan yönetmekteydi. Hartum, Kahire'den vapur ve tren yolculuğuyla 2152 km. uzaktaydı ve Wingate kendini ihmal edilmiş ve kopmuş hissediyordu. 18 Şubat 1915'te Mısır başkentindeki temsilcisine 'Çok Özel' damgalı bir mektup gönderip içini döktü:

> Arap politikası sorununu ve bunun kotarılmasında payı olan 'aşçıların' fazlalığı nedeniyle sürüklendiği o garip durumu düşündükçe, bizden resmen istenmedikçe görüşlerimizi açık etmememiz gerektiği fikrindeyim.
> Bana gelince, Mısır ve Sudan'da geçirdiğim yılları ve bu ülkedeki durumumu göz önüne alırsan ne bu konuda ne de buna ilişkin başka konularda deneyimlerimden pek az yararlanıldığını biliyor olmalısın....
> Daha önce de sık sık söylediğim gibi jeopolitik durumumuz ve bize yakın

> Arap eyaletleriyle olan bağlarımız bizlere oradaki durumu ve Kutsal Yerler'deki Müslümanları anlamak için fırsatlar sağlamıştır. Ancak bu görüşün ne İngiliz ne de Hindistan yetkilileriyle paylaşılmadığı açıktır, bu nedenle ben bir süre sessiz kalmayı yeğliyorum.[3]

Ancak Wingate sessiz kalamadı ve on iki gün sonra fikrini değiştirdiğini ve "Politika yapmaktan sorumlu kişilere yardımcı olabilecek bilgi ve görüşlerimizi tümüyle kendimize saklamamalıyız," diye düşündüğünü yazdı. [4]

Wingate'in Kahire'deki temsilcisi ve Sudan hükümetinin Mısır'daki resmi temsilcisi, Sudan seferinde Lord Kitchener'in emrinde bulunmuş olan Gilbert Clayton'du. 1895'te Kraliyet Topçu Birlikleri'nde subaylığa başlayan Clayton, Mısır'a gitmiş ve o günden sonra ya orada ya Sudan'da bulunmuştu. 1908'den 1913'e kadar da Wingate'in özel sekreterliğini yapmıştı. 1913'ten sonra Kahire'de Sudan temsilcisi olarak bulunmuş, aynı süre içinde Mısır ordusunda istihbarat müdürlüğü yapmıştır. Clayton, doğrudan doğruya Kitchener'e karşı sorumlu olan Mısır Genel Komutanı Sir John Maxwell'in kararıyla 31 Ekim 1914'te Kahire'deki tüm istihbarat hizmetlerinin -İngiliz sivil idaresi, İngiliz ordusu ve Mısır ordusu- başına getirilmiştir. Böylece Londra Mısır'dan üç yerine sadece bir kaynaktan, Clayton'dan, istihbarat alabilmekteydi. Eski bir piyade yüzbaşısı olan Clayton savaş sırasında sık sık rütbe alarak savaş sonunda generalliğe getirilmişti.

Clayton savaş sırasında istihbarat servislerine katılmak için gruplar halinde Kahire'ye gelen genç serüven düşkünü oryantalistlere ve arkeologlara hamilik etmiştir. Üstün insani nitelikleri olmalıdır; çünkü birbirlerinden çok farklı olan bu gençlerin tümü kendisini seçmiş ve saymışlardır. Clayton onlardan on yaş kadar daha büyüktü ve çoğu onun öğütlerini dinlerlerdi. Onlara göre Clayton eskilerden birinin yeniden dünyaya gelmiş haliydi.

III

Dışişleri Bakanlığı ve Hindistan Bakanlığı, Wingate ve Clayton'un görüş ya da tekliflerine sık sık karşı çıksalar da, savaş sırasında kimse onların profesyonel yeteneklerinden ve Ortadoğu'da uzun yıllar kalmış olmalarından kaynaklanan deneyimlerinden edindikleri bilgilerden kuşku duymamıştır. David Lloyd George onların tehlikeli derecede beceriksiz olduklarını ancak savaştan sonra, Alman tarafından gelen bilgileri kullanarak ileri sürebilecektir.

Lloyd George'a göre, Kahire'deki İngiliz yetkilileri düşman hatlarının gerisinde olanları görmüyorlardı. Özellikle 1916'da, Osmanlı İmparatorluğu, bir ara, savaşa devam edemeyecek kadar bitkin düşmüştü. Eğer Mısır'daki İngiliz güçleri o zaman hatta 1915'te Sina ve Filistin'e saldırmış olsalardı, Lloyd George'a göre, Türkleri "çökertmek için" fazla bir güç gerekmeyecekti ve bu da İngiltere'nin Balkanlarda ilerleyerek Almanya'yı yenilgiye uğratmasını sağlayacaktı.[5] Yine ona göre, bu fırsat, istihbarat birimleri Osmanlı İmparatorluğu'nda olanları bilmedikleri, ya da rapor etmedikleri için kaçırılmıştır. Lloyd George bunun sonucunda İngiltere'nin, kendi koşullarında ısrar edebileceği yıllarda savaşı kazanamadığını iddia etmiştir.

Kahire istihbaratının daha kolay kanıtlanan bir başarısızlığı da, düşman ajanlarının Mısır hükümetine ne ölçüde sızdıklarından habersiz olmasıdır. Osmanlı işleri uzmanı Wyndham Deedes 1916'da Kahire'de çalışmaya başladıktan sonra Mısır emniyet güçlerinin nasıl casus kaynadığı anlaşılmış ve Osmanlı casusluk ağı çökertilmiştir.

Kahire istihbarat örgütündeki bu yetersizliğin ilk işaretlerinden biri, Osmanlı savaşının başlamasından bir ay önce, 1914'te, yerel İngiliz ordu komutanı General Maxwell'in Mısır'dan Lord Kitchener'e yazdığı şu mektupta görülebilmiş olmalıydı: "İstanbul, Küçük Asya ve Suriye'den gelen raporların değerini tam olarak söylemek çok güç... Türkler sınırlarını çok titizlikle koruduklarından ajanlarımız içeri giremiyor ve bu nedenle doğrudan haber alamıyorum. İçerdeki ajanlarımızın da hepsi tutuklanmış durumda... Doğu, Alman casuslarıyla dolu ve bunlar epey sağlam bilgiler elde edebiliyor."[6]

Maxwell hiç olmazsa, İstanbul'da neler olup bittiğini bilmediğini biliyordu. Wingate ile Clayton ise bunu bildiklerini sanma tuzağına düştüler. Gerald FitzMaurice'in Osmanlı hükümetinin bir grup Alman yanlısı Yahudi'nin elinde olduğu şeklindeki yanlış görüşünü benimsediler. 1914 yılının sonunda General Wingate, savaşı çıkaranların İstanbul'daki "Yahudiler, tefeciler ve avam takımından oluşan bir komplocu grup" olduğunu söylüyordu.[7]

FitzMaurice ve meslektaşları bu hatalarını Müslüman kamuoyunun durumu hakkındaki yanlış bilgilendirmeleriyle daha da büyüttüler. Savaşın başlamasından hemen sonra Storrs Maxwell'e Suriyeli bir muhbirin düşman hatları ardındaki kamuoyu hakkında söylediklerini içeren bir rapor gönderdi. Muhbire göre Suriye halkı Siyonizmi destekleyeceğine inandığı Osmanlı hükümetinden nefret etmekteydi. Muhbir, "Bu Siyonistler Berlin ve İstanbul'la yakın ilişki içindedirler ve Filistin politikasının en önemli unsurunu oluşturuyorlar," diyordu.[8] Berlin ile İstanbul'un Siyonizmi destekleyeceği konusundaki bu yanlış bilgi yıllar boyu yankılandı ve daha sonra savaş sırasında İngiliz Kabinesi'nin Siyonist taraftarı bir deklarasyon yayınlaması sonucunu doğurdu.

Storrs yıl sonunda Kitchener'e (daha doğrusu Kitchener'in özel askeri sekreteri Yarbay Oswald FitzGerald'a) bir mektup yazdı. Mektupta savaş sonrası Ortadoğusu hakkındaki planlarını açıklıyor ve Müslümanların savaş konusunda Yahudileri suçladıkları için bir Yahudi Filistinine karşı çıkacaklarını bildiriyordu. "Müslümanlar bizim fethettiğimiz yerleri, savaşta millet olarak yer almayan ve bir kısmının Türklerin çökertilmesine yardımcı olduğundan kuşku bulunmayan insanlara vermemiz durumunda öfke duymayacaklar mıdır?"[9] Oysa gerçekte, Dışişleri Bakanlığı'nın ve Arap Bürosu raporlarının daha sonra göstereceği gibi, Türk bölgesi olmayan alanlarda bile Müslüman kamuoyu Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya ile ittifakını desteklemekteydi. Storrs, Müslümanların savaş nedeniyle bir Yahudi Filistinine karşı oldukları düşüncesinde de yanılıyordu; Yahudi Filistini'ne Müslüman itirazı savaştan önce, 19. yüzyıl sonlarındaki Siyonist kolonizasyonun ardından başlamıştı.

Clayton ile Storrs'un istihbarat toplamadaki belirgin bir yanılgısı da, genellikle bir tek muhbirin verdiği bilgileri kontrol etmeden kabul etmeleriydi. İkisi de, Steevens'in Wingate'te gördüğü o içgüdüsel yeteneğin, hangi yerlinin doğruyu söylemekte olduğunu anlama yeteneğinin, kendilerinde bulunduğuna inanıyorlardı. Daha sonra savaş dö-

neminde Londra'da İstihbarat Müdürü olan John Buchan, *Greenmantle* adlı serüven romanının ikinci bölümünde şöyle yazar: "Gerçek şudur ki, biz uzaklarda yaşayan insanların ruhlarını okuma yeteneği olan insanlar yaratan tek ırkız. Belki İskoçlar bu konuda İngilizlerden daha iyidir, ancak biz de başkalarından bin kat daha iyiyiz." Wingate, Storrs ve Clayton Osmanlı İmparatorluğu'nun yerli halkını Buchan'ın romanındaki İskoç kahraman kadar iyi anlıyorlarmış gibi davranmaktaydılar. Oysa sonradan ortaya çıktığı gibi, yerli halkı anlama yetenekleri çok sınırlıydı.

İmparatorluğun bazı bölgelerinde Osmanlı yönetimine hoşnutsuzluk olduğunu bildiren raporları değerlendiren İngiliz Kahiresi, Müslüman Ortadoğu'nun belirgin özelliklerinden birini özellikle yanlış anlamıştır: Ortadoğu, politik bilinç açısından Müslüman olmayanlar tarafından yönetilmek istemiyordu. Düşman hatları ardında Jön Türk hükümetinden memnun olmayan Müslümanlar vardı, ancak istedikleri, bu hükümetin yerine başka bir Türk hükümeti, ya da hiç olmazsa başka bir İslam hükümetinin geçmesiydi. İngiltere gibi Hıristiyan bir Avrupalı gücün yönetimini katlanılmaz buluyorlardı.

Storrs, Türk yönetimi yerine Mısır yönetiminin geçmesiyle bu durumu idare edebileceğine inanıyordu. Arapça konuşulan Ortadoğu'da Osmanlı İmparatorluğu yerine yeni bir Mısır imparatorluğu yaratmayı öneriyordu; Lord Kitchener, İngiltere'nin atadığı genel vali olarak perde arkasından hâkimiyetini yürütecekti. Storrs, Osmanlı yönetiminin Suriye'de halk tarafından tutulmaması haberlerinden özellikle mutluluk duyuyordu; Suriyelilere kabul edilebilir bir alternatif sunabileceğinden emindi. Sık sık gelen ve belli bir isabetlilik taşıyan raporlar ise, Fransızlara bağlı bir Hıristiyan mezhebi olan Maruniler dışında, politik görüş sahibi Suriyelilerden çoğunun savaş sonrasında Fransa tarafından yönetilmeye karşı çıktıklarını bildiriyordu. Bu durumda, Arapça konuşan halkların kendi kendilerini yönetemeyeceklerine inanan Storrs ve arkadaşlarına göre tek alternatif olarak Storrs'un önerisi kalıyordu: Suriye'nin İngiliz Mısırı'na katılması.

Bu ışık altında görüldüğünde, Suriyelilerin Alman ve Türkleri Siyonist, Fransızları da kabul edilemez saydıklarını bildiren raporlara göre Suriyelilerin İngiliz yanlısı oldukları varsayılabilirdi. Clayton, Arap bağımsızlığını savunan bir Suriyelinin verdiği raporu özetleyerek "Suriye Hıristiyanları ve Arap birliği yanlıları sadece ve sadece İngiltere'ye meylediyorlar," demekteydi.[10] Storrs, 2 Şubat 1915'te FitzGerald/Kitchener'e şöyle yazıyordu: "Hıristiyan olsun Müslüman olsun Suriyeliler arasında bu ülkeyi Mısır Sultanlığı'na bağlamamız lehinde güçlü bir akım vardır..."[11] Sorun bu duyguyu harekete geçirip geçirmemek sorunuydu. Kahire'ye yeni gelen Yüksek Komiser McMahon da aynı gün yol göstermesi için FitzGerald/Kitchener'e yazdığı yazıda, kendisine Storrs ile Clayton tarafından sunulduğundan kuşku bulunmayan alternatifleri şöyle sıralamaktaydı: "Suriyeliler müdahalemizi istiyorlar ve kendilerine destek güvencesi vermediğimiz takdirde, bizi yeğlemelerine karşın, Fransızlara döneceklerini söylüyorlar."[12]

İngiltere'nin bölgedeki adamları inatçı yanılgıları ve meslek hırslarıyla Arapların Avrupalılar tarafından yönetilmek istediklerine inanmışlardı. Kitchener'in adamları da bu yanlış inançla desteklenerek Suriye'nin denetimini ele geçirmeyi hedefliyorlardı. Fransa'nın bölgedeki adamları da hırslıydılar ve yanılıyorlardı; onlar da Suriye'yi ele geçirmeyi hedeflemekteydiler.

IV

Haçlılar döneminde Fransız şövalyeleri Suriye'de krallıklar kurmuşlar ve şatolar inşa etmişlerdi; bin yıl sonra 1914'te Suriye'yi hâlâ Fransa'nın bir parçası olarak gören Fransızlar bulunuyordu. Fransa, Suriye'nin Lübnan dağı kıyısındaki Hıristiyan toplumlardan biriyle yakın bağlarını sürdürmekteydi ve Fransız deniz ulaşımcılığının, ipek sanayiinin ve diğer çıkar çevrelerinin bölgenin ticari olanaklarında gözü vardı. Böylece Fransa, dini, iktisadi ve tarihsel nedenlerle kendisinde Suriye'nin işlerinde rol oynama hakkı görüyordu.

Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesiyle Ortadoğu'daki Fransız yetkilileri (İngiliz meslektaşları Wingate, Clayton ve Storrs gibi) Osmanlı'nın Suriye eyaletini ilhak planları yapmaya başlamışlardı. Fransa'nın Kahire'deki Büyükelçisi ve Beyrut Başkonsolosu, hükümetlerini Lübnan kıyılarını işgale çağırdılar. Bunun için 2000 Fransız askeri yetecekti; bunlara 30.000 yerel gönüllünün katılacağına inanıyorlardı. Onlara göre çabuk davranmak çok önemliydi; Türkler ordularını hazırlamadan ve İngiltere daha önce davranmadan Fransa darbeyi vurmalıydı.[13]

Bu kadar zamansız bir teklif olamazdı. Teklif 1914 Kasımında geldiğinde Fransız hükümeti, Almanların Marne'a doğru ilerlemesi karşısında Bordeaux'ya kaçmıştı. Parlamento, Dışişleri Bakanlığı ve Kabine'de güçlü sömürge yanlıları varsa da, kasım ayı herkesin gözünün kuzey Fransa ve Belçika'daki savaşlara dönük olduğu bir zamandı. Suriye' ye asker gönderme teklifi reddedildi.

Ancak bir ay sonra Avrupa'da çarpışan ordular siperlerine çekilip hükümet de Paris-'e dönünce, Suriye'yi işgal teklifi ele alındı. Sömürgeci politikacılardan oluşan bir heyet Savaş Bakanı Alexandre Millerand'ın bir Suriye seferini destekleme kararını onayladı. Ancak Dışişleri Bakanı Theophile Delcasse buna şiddetle karşı çıktı: "Suriye'ye müdahale kadar istenmeyen bir şey olamaz."[14] Delcasse, Suriye'nin ilhakının ülkesi açısından Osmanlı İmparatorluğu'nu korumaktan daha az değerli olacağına inanan pek çok Fransız yetkilisinden biriydi. 1914 yılı itibariyle, Osmanlı ekonomisinin özel sektöründeki yabancı sermayenin % 45'i ve Osmanlı kamu borçlarının % 60'ı Fransızlara aitti. İmparatorluğun varlığında ve canlılığının sürmesinde Fransa'nın büyük çıkarı vardı.[15]

Kitchener'in Kahire'deki görevlerini devralacak olan Sir Henry McMahon 30-31 Aralık 1914'te Paris'i ziyaret etti. Burada Dışişleri ve Savaş Bakanlığı yetkilileriyle görüştüyse de, İngiltere'nin Ortadoğu politikası konusunda bu yetkililerden gelen sorulara açık yanıtlar veremedi. McMahon kalın kafalılığı ve beceriksizliğiyle ün salmış bir insandı, ancak kendisini tanımayan Fransızlar onu akıllı ve öngörülü olarak kabul ettiler. Savaş Bakanı Millerand onun beceriksizce verilmiş yanıtlarını bilerek yapılan 'baştan savmalar' olarak aldı ve İngilizlerin Suriye'yi işgal etme planlarını saklamaya çalıştığına inandı.[16]

Millerand bu konuşmayı hemen Fransız Kabinesi'ne iletti. Kabine Millerand'ı, İngiltere'nin Suriye'yi işgal etmesi durumunda, bu işgale katılmaya çağırılıp çağrılmamalarına bakmadan bir işgal kuvveti hazırlamakla görevlendirdi. Delcasse 1915 Şubatında Londra'ya gidip Suriye konusunu Sir Edward Grey'le görüştü. Fransız Dışişleri Bakanı

Londra'dan, İngiltere'nin önceden haber vermeden Suriye'yi işgal etmeyeceğine inanmış olarak ayrıldı. İki Dışişleri Bakanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi durumunda Fransızların Suriye üzerindeki emellerine İngiltere'nin karşı çıkmayacağı, ancak imparatorluğun bölünmemesinin daha çok tercih edilebilir bir durum olduğu konusunda anlaşmış görünüyorlardı.

Dışişleri bakanları böylece ülkeleri arasındaki ayrılıkları geçici olarak gidermişlerdi. Ancak Ortadoğu'daki adamları İngiltere ile Fransa'nın arasını açmaya devam ettiler. Bölgeyi yanlış algılayan Kitchener ile adamları da tehlikeli emellerini sürdürdüler.

10

Kitchener İslam Dünyasına Talip

I

Batı ve Ortadoğu 20. yüzyıl boyunca birbirlerini yanlış anlamışlardır; ve bu yanlış anlamalardan pek çoğunun kökeninde Lord Kitchener'in Birinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarındaki girişimleri vardır. Karakterinin garipliği, Müslüman dünyasını anlayışındaki eksiklikler, Kahire ve Hartum'daki adamlarının verdiği yanlış bilgiler ve iş yapmak için seçtiği Arap politikacılar o günden bu yana politik olayların gelişimini etkilemiştir.

Kitchener'in Ortadoğu yaklaşımının yeniliğini değerlendirebilmek için, Osmanlı İmparatorluğu Birinci Dünya Savaşı'na girdiği zaman Asquith, Grey ve Churchill'in imparatorluğun topraklarını alarak misillemede bulunmak niyetinde olmadıkları hatırdan çıkarılmamalıdır. İngiltere'nin müttefiklerine Türkiye aleyhine Avrupa ve Küçük Asya'da toprak kazancı izni vermesine karşın Asquith İngilteresinin Osmanlı topraklarında gözü yoktu. Ancak Kitchener savaş sona erdiğinde Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan topraklarını ele geçirmesinin İngiltere'nin çıkarına olduğunda ısrar etmekteydi. Bu da İngiltere'nin geleneksel politikasının tümüyle tersine çevrilmesi demek oluyordu.

Doğu'da yaşayan pek çok İngiliz gibi Kitchener de İslam dünyasında her şeyin din demek olduğuna inanıyordu. Ancak Feldmareşal ve Kahire ile Hartum'daki meslektaşları İslamiyetin merkeziyetçi ve otoriter bir yapı olduğuna inanmakla yanılıyorlardı. Onlar İslamiyeti, liderlerine itaat eden tek bir varlık, bir örgüt olarak görmekteydiler. Yüzyıllar önce Cortez, Aztek imparatorunu ele geçirerek Meksika'yı denetimi altına almıştı. Ortaçağ Fransız kralları, Papa'yı Avignon'da tutsak ederek Hıristiyan dünyasını denetimlerinde tutmaya çalışmışlardı. Kitchener ile meslektaşları da İslamiyetin dini liderliğinin satın alınabileceğine ya da kontrol edilebileceğine inanıyorlardı. Halifenin kontrolünü elinde tutan, İslamiyeti de kontrolünde tutabilecekti.

Kitchener'in hesaplarında Halife'nin İslam dünyasını İngiltere'ye karşı çıkarabileceği inancı da yatmaktaydı. Müslüman Hindistan'da çoğunlukta olan Sünniler, Türk sultanını halife olarak gördüklerinden, Kitchener'e göre bu durum sürekli bir tehdit oluşturuyordu. 1914'te Kahire ve Hartum'da, Halife'nin Yahudilerin ve Almanların eline düştüğüne inanılmaktaydı; Savaş Bakanı, Halife'nin, dünya savaşının kazanılmasından sonra

İngiltere'nin Ortadoğu'daki rakiplerinin, özellikle de Rusya'nın elinde bir araç olacağından korkuyordu.

Halife, düşmanın eline geçmesi durumunda İngiltere'nin Hindistan, Mısır ve Sudan' daki durumunu sarsmak için kullanılabilirdi. İngiltere, İslam dünyasının yarısına hâkimdi.[1] Yalnızca Hindistan'da bile yetmiş milyon Müslüman vardı ve Müslümanlar Hint ordusunun oranlanmayacak ölçüde büyük bir bölümünü oluşturuyorlardı. İngiltere, Mısır ve Sudan'da, Hindistan'a giden deniz yolunu oluşturan Süveyş Kanalı boyunda yaşayan daha milyonlarca Müslümanı yönetmekteydi. Bu on milyonlarca yerli halkın polisliğini küçük İngiliz garnizonları yapmaktaydı ve Kitchener bunların bir başkaldırmaya bile karşı koyamayacaklarını biliyordu.

Dini nedenlerle başlayan esrarengiz Hint isyanının (1857-59) Doğu Hindistan Şirketi yönetimini yıkmış olması İngilizlerin zihinlerinden silinmiş değildi. Daha yakın zamanlarda Kitchener'in o kadar parlak bir şekilde bastırdığı Sudan isyanını çıkaran, kendine Mehdi adını veren yeni bir dini liderdi. 1905-6 yıllarında Mısır'da beliren Panislamik huzursuzluk İngiltere'de derin bir rahatsızlık yaratmıştı. Kitchener ile maiyeti için İngiltere'ye karşı bir İslam Cihadı sürekli olarak tekrarlanan bir karabasandı.

İstihbarat Müdürü John Buchan bu korkuları 1916'da yayınlanan *Greenmantle* adlı romanında dramatize etmiştir: Romanda Almanya, Britanya İmparatorluğu'nu yıkmak için bir Müslüman peygamberini kullanır. Peygamber Türkiye'de ortaya çıkar; gelişini bildiren alametler vardır; eski vahiy vardır; yeni vahiy vardır; ve isyanı başlatmak istediği bölge açıkça belirtilmektedir. "Doğuda esen sert bir rüzgâr var ve kurumuş otlar tek bir kıvılcım bekliyor; ve rüzgâr Hindistan sınırına doğru esiyor."[2]

Kitchener 1914 savaşında Halife'nin İngiltere'ye karşı olası bir cihad çağrısının, diğer Müslüman dini liderlerinin söz ya da eylemleriyle bertaraf edilebileceği fikrindeydi. Ancak İngiltere savaşı kazandıktan sonra daha kesin bir tavra gerek olacaktı. Bunun nedeni, savaş sona erdiğinde Rusya'nın İstanbul'u -ve önlemek için bir şey yapılmazsa- Halife'yi ele geçireceğiydi. Kitchener, Alman denetimindeki bir Halife'yi tehlikeli görüyordu; çünkü Hindistan'da karışıklık çıkarmaya çalışarak Avrupa savaşında İngiltere'ye dengesini kaybettirebilirdi. Ancak Rus kontrolündeki bir halife Britanya İmparatorluğu için öldürücü bir tehlikeydi. Kitchener (Asquith ve Grey'in tersine) Rusya'nın hâlâ Hindistan'ı İngiltere'den alma emelleri güttüğüne inanmaktaydı. Kitchener'e göre Almanya, Avrupa'daki, Rusya ise Asya'daki düşmandı: İngiltere ile Rusya'nın müttefik oldukları 1914 savaşının çelişkisi, İngiltere'nin Avrupa'da kazanarak Asya'da kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olmasıydı. Kitchener'e göre savaşın tatmin edici tek sonu Rusya kazanmadan Almanya'nın kaybetmesiydi ve 1914'te bunun nasıl mümkün olacağı bilinmemekteydi. Böylece Savaş Bakanı, savaş sonrasında Rusya ile Hindistan yolunun kontrolü için çıkacak çatışmada ilk darbeyi vurmayı planlıyordu.

Kitchener, İngiltere'nin savaştan sonra kendi halife adayını ortaya sürmesini öneriyordu. Muhammed Arap'tı; Kitchener, halifesinin de Arap olması gerektiği görüşünü özendirmeyi düşünüyordu. İngiliz donanması Arap Yarımadası'nın kıyılarını kolaylıkla denetim altına alabileceği için İngiltere, halifeyi Avrupa'daki rakiplerinin etkisinden uzak tutabilirdi. Arabistan'da kendi etki bölgesine bir halife yerleştirebilirse, Kitchener o za-

man İslam dünyasını kontrol altına alabileceğine inanıyordu. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu daha savaşa girmeden Kitchener'in Kahire'deki adamları Savaş Bakanı'na Arap halifeliği için uygun aday olan Mekke Emiri ile ilişkiye geçildiğini bildirdiler.

II

1914 yazı sonlarına doğru Osmanlılarla savaş yaklaşırken Gilbert Clayton, Mekke Emiri Hüseyin'in oğlu Abdullah'ın birkaç ay önce Kahire'yi ziyaretinde Arabistan'ın isyan için olgun hale geldiğini söylediğini hatırlamıştı. Abdullah o sıralarda Jön Türklerin, babasına karşı bir harekete girişeceklerinden korkuyordu; duygusuz görünüşü cüretli bir zekâyı maskeleyen Abdullah dış ülkelerden olası bir yardım peşindeydi. Ancak çok geçmeden babasıyla Babıali'nin arası düzeldiğinden İngiliz yardımına gerek kalmadı.

Şu anda Abdullah'ın Kahire'de neler söylediği ve kendisine ne yanıt verildiği kesin olarak bilinmemektedir. Abdullah'ın Lord Kitchener'le ilk kez 1912 ya da 1913'te karşılaştığı sanılıyor. Kendisini bir daha 1914 Nisanında Kahire'de görmüş ve orada Ronald Storrs ile de görüşmüştür. Babıali'nin, babasını devirmeye kalkışması olasılığına karşı İngilizlerden yardım istediği anlaşılmaktadır. O sırada Arabistan'daki sıkıntıları ayrıntılarıyla dinleyen Kitchener'in Osmanlı içişlerine karışmak konusunda kayıtsız olduğu görülmektedir. Abdullah bu ilgisizlikten çok, kaygı belirtilerinden etkilenmiş olabilir.[3]

Storrs'a göre, Abdullah, Arap Yarımadası'ndaki rakip kabile reislerinin de Babıali'ye karşı babasını destekleyecekleri konusunda yalan iddialarda bulunmuştur. Abdullah, Arabistan'la İngiltere arasında Afganistan ile İngiltere arasındakine benzeyen bir ilişki kurulmasını önermiştir. O dönemde Afganistan kendi içişlerinden sorumluydu, tüm dış ilişkilerini ise İngiltere yürütmekteydi. Fikir çekici geldiyse de, Storrs da şefi gibi, Abdullah'a aradığı güvenceyi veremedi.[4]

Aslında pek çok Arap emiri yıllardır İstanbul'daki Jön Türk liderleriyle çatışma halindeydi. Ancak Gilbert Clayton bunları bölen din, hanedan ve diğer ayrımların farkında değildi. Kahire'de tanıdığı Arapça konuşan göçmenler kendisini yanıltmış olabilir. Gerçekte Arap emirlerinden hiçbiri içlerinden birini lider olarak kabul etmeye istekli değildi.

Kahire'de yaşayan Arapça konuşan sürgünlerden biri de Aziz Ali el Masri adında eski bir Osmanlı subayı ve İttihatçı politikacıydı. Gürcü asıllı olan el Masri, Mısır'da doğup büyümüş, Osmanlı İmparatorluğu'nda askeri okula devam etmişti. Askerliğini yaptıktan sonra Jön Türklerin liderlerinden biri olarak ortaya çıkmıştı. Sınıf arkadaşı Enver, Harbiye Nazırı olduğunda kendisi Genelkurmaya bağlı bir binbaşıydı. Bundan mutsuzluk duyan el Masri, İTC'nin merkezi politikasına ve Arapça konuşanlara hakettikleri rütbeyi vermemesine karşı çıkan ordu subaylarından oluşan, el-Ahd adında küçük bir gizli cemiyet kurmuştu. El-Ahd subayları İTC'nin Türkleştirme politikasına karşıtlık noktasında birleşmişlerdi. Arapça konuşan halka merkezi hükümette daha büyük bir iktidar payı verilmesini, değilse merkezilikten uzaklaşarak kendilerine yerel düzeyde daha büyük özerklik sağlanmasını, ya da bunların her ikisini de istiyorlardı.[5]

Enver Paşa, Binbaşı el-Masri'yi 1914 yılı başlarında uydurma suçlamalarla tutuklatıp mahkum ettirdi. El-Masri böylece istemeyerek Arap ihtilalcisi rolüne girmiş oldu. İstemeyerek, çünkü kendisi Osmanlı İmparatorluğu'nun liderliğini istiyordu, küçük bir parçasının değil. Lord Kitchener el-Masri için araya girdi; Cemal Paşa da bağışlanıp doğduğu yer olan Mısır'a sürülmesini sağladı. Çocukluğundan beri Mısır'daki İngiliz yönetimine karşı, Alman yanlısı; Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyen ancak hükümetine karşı olan ve destekleyicileri arasında sadece bir avuç subay bulunan el-Masri, kendisini güçlü ve olası bir müttefik olarak gören İngiliz istihbarat subaylarınca yanlış tanınmış bir kişiydi.

El-Masri'nin 1914 Eylülü başlarında Kahire'deki İngiliz temsilciliğini ziyaret ettiği ve Clayton'la görüştüğü anlaşılmaktadır.[6] El-Masri, Abdülaziz İbn Suud ve diğer Arap liderlerinin geçmişte Babıali'ye karşı ayaklanmayı düşündüklerini biliyordu. Belki de bunu Clayton'a söylemişti ve Clayton, Abdullah'ın ziyaretini ve Storrs ile Kitchener'e söylediklerini hatırlamıştı.

Clayton, el-Masri ile görüştükten sonra Ronald Storrs ile konuşarak Lord Kitchener'e gizli bir rapor göndermesini sağladı. Storrs'un, eski şefine önemsiz bir deve konusuyla ilgili olarak gönderdiği mektubun zarfına Clayton raporu da kondu.

III

İngilizlerin 1914'teki yaygın kaygılarından biri de, Osmanlı İmparatorluğu'nun, savaşa girmesi halinde Süveyş Kanalı'na saldırmasıydı; ve Avrupa'da komşu ülkelerin askeri potansiyellerini demiryolu tesislerine göre hesaplayan Savaş Bakanlığı yetkilileri gibi Ronald Storrs da Osmanlı birliklerinin bulacakları develerle ilgileniyordu. Kitchener'e mektubunda Osmanlı ordusunun develerini Arabistan'ın batı bölgesi olan Hicaz'daki deve yetiştiricilerinden sağlamayı umacağını bildiriyordu. Storrs yerel hükümdar olan Mekke Emiri'nin develeri vermemesi için ikna edilmesini önermekteydi.

Storrs, Clayton'un 6 Eylül 1914 tarihli gizli raporunu işte bu mektupla birlikte göndermişti. Clayton mektubunda Kitchener'in Mekke Emiri'yle başka konularda da görüşmesini öneriyordu. Clayton'un ortaya attığı konulardan biri de Osmanlı Sultanı'nın yerine halife olarak İngiltere'ye dost bir Arap liderinin getirilmesiydi. Eğer böyle bir şey olursa Müslümanların Kutsal Yerlerinin koruyucusu olan Mekke Emiri aşikâr adaydı ve hac konularında İngiltere'ye önemli yardımları dokunabilirdi.

Müslüman doğuda her yıl en önemli olay Arabistan'daki Kutsal Yerleri ziyaret anlamına gelen hacdı. Gücü olan her Müslümanın yaşamında bir kere hacca gitmesi gerekirken buna şimdi dünya savaşı engel oluyordu. Hint Müslümanları, İngiltere'yi tek önemli bağımsız İslam devletine karşı savaşa girdiği için bağışlayabilirlerdi, ancak yaşamlarında bu kadar büyük rol oynayan haccın kesilmesini bağışlayabilecekleri kuşkuluydu.

Arabistan'ın kutsal yerleri olan Mekke ile Medine, Hicaz'daydı ve buranın hükümdarı İngiliz Müslümanlarına savaşa karşın hac ziyareti için izin verebilirdi. Peygamber soyundan geldiğini de iddia eden Mekke Emiri halifeliği kuşanacak bir durumdaydı.

Clayton gizli raporunda Arap Yarımadası'nın rakip bölgesel liderlerinin -Yemen

hükümdarı, İbn Suud ve belki de Necid Hükümdarı İbn Raşid- 'Arabistan Araplarındır' davasında Mekke Emiri'yle birlikte olduklarını tahmin etmekle büyük bir yanılgıya düşmüştü.[7] Rapora göre bu hareketi özendiren padişahın yönetimindeki Mısır'ın hükümdarı olan Hidiv'di ve o da Halifelik için kendisini aday olarak görüyordu. Clayton'un bu karışık grubun çatışan emellerini nasıl birleştirmeyi düşündüğü bilinmemektedir.

Diğer liderlerin Mekke Emiri'nin önderliğinde birleşecekleri iddiası, beş ay önce Ronald Storrs ile olan konuşmaları sırasında Abdullah tarafından, babası adına ortaya atılmıştı. Clayton bunu taze bir bilgi gibi sunarken, el-Masri ya da başka bir Osmanlı sürgününün son zamanlarda doğruladığı bir bilgiyi iletmiş olabilir. Raporun yeniliği Arapların sadece savaştan sonra değil, savaş sırasında da İngiltere'ye yardımda bulunabileceklerinin ima edilmesindeydi.

Kitchener buna hemen yanıt verdi. 24 Eylül 1914'te Kahire'ye gönderdiği telgrafta Storrs'a, Abdullah'a güvenilir bir haberci göndermesini emretti. Kendisine savaş durumunda Hicaz'ın İngilizlerin yanında mı, karşısında mı olacağı sorulacaktı. Kitchener telgrafını göndermeden konuyu Sir Edward Grey'le konuşmuş, Grey, Clayton'un raporundan etkilenerek bunu 'çok önemli' diye nitelemişti.[8]

Haberci birkaç hafta sonra Osmanlı Arabistanı'na yaptığı gizli yolculuktan biraz bulanık ama özendirici bir yanıtla döndü. Savaş Bakanı'ndan aklından geçenlerin ne olduğu soruluyordu. Kahire Kitchener'e gönderdiği telgrafta, "Haberleşme tedbirli, ancak dostça ve uyumlu," diyordu.[9]

Bu arada temsilcilik, Binbaşı el-Masri ve Kahire'deki diğer Arap sürgünleriyle yine görüşmüştü. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sürgünleri hâlâ imparatorluğun çeşitli ve birbirlerinden farklı, Arapça konuşan halklarının, kim olduklarını ya da olmaları gerektiğini tartışıyorlardı. Bu ulusal kimlik konusu 19. yüzyıldan başlayarak Şam ve Beyrut kahvehaneleriyle Paris öğrenci mahallelerinde konuşulmaya başlanmış ve bazıları Osmanlı İmparatorluğu'nda etkinlik gösteren çeşitli edebi kulüp ve gizli derneklerin kurulmasına yol açmıştı.

Kahire'deki Arapça konuşan sürgünler, Osmanlı politikası bağlamında, imparatorluk nüfusunun çoğunluğunu Türkçe konuşan % 40'lık azınlığın hegemonyasına sokan Jön Türk hükümetinin politikalarına karşı çıkmaktaydılar. Bu sürgünler şu ya da bu yolla hükümet işlerinde daha fazla söz sahibi olmak, Arapça konuşanlar için daha çok ve daha yüksek mevkiler istiyorlardı.

Genellikle milliyetçi olarak nitelenen bu insanların ayrılıkçı olarak tanımlanması daha doğru olacaktı.[10] Bağımsızlık istemiyorlardı; daha çok, katılım ve yerel yönetim istemekteydiler. Kendileri gibi Müslüman olan Türkler tarafından yönetilmeye razıydılar. Avrupa milliyetçilerinin tersine, inançları laikten çok dini bir çerçeve içinde yer alıyordu. Bir anlamda İslam duvarları içinde yaşıyorlardı ki, Avrupa ortaçağların başından beri Hıristiyanlığın içinde böyle yaşamış değildi; ortaçağlarda Arap dünyasında kurulan kentler gibi Müslümanların da yaşamları merkezi bir caminin çevresinde kurulmuştu. Etnik bir grup değildiler, çünkü tarihi olarak tek etnik ya da 'gerçek' Arap Arabistan'da yaşayanlardı; Bağdat, Şam, Cezayir ya da Kahire gibi eyaletlerin Arapça konuşan halkları etnik kökenleri ve geçmişleri bakımından karma bir yapıdaydı ve Atlantik okyanusundan Basra Körfezi'ne kadar uzanan bölgenin eski halklarını ve kültürlerini içeriyordu.

1914 Ekiminde el-Fatat ve el-Ahd gibi gizli örgütlerin bir ya da birkaçının üyeleri olarak Arap milliyetçiliğinin (ayrılıkçılığının) aktif partizanları, birkaç düzine insanı geçmiyordu.[11] Günümüzde bu adamlar ve neyi temsil ettikleri hakkında bilinenler, o günlerde İngilizlerin bildiklerinden çok daha fazladır. Bunlar, Jön Türklerin devirdiği rejimle yakından bağlantılı olan ve İTC'nin Türk yanlısı ve merkeziyetçi eğilimleri tarafından tehdit edildiklerini hisseden, Arapça konuşan seçkinlerdi.[12] Kahire Temsilci Vekili ve Başkonsolosu Milne Cheetham 26 Ekim 1914'te gizli örgütler hakkında bir istihbarat raporu gönderdiğinde Feldmareşal, Arabistan'a göndereceği bir sonraki mesajı hazırlamak üzereydi.

IV

Kitchener'in, Dışişleri Bakanı Grey tarafından onaylanan telgrafında Storrs'dan, Abdullah'a şu yanıtı vermesi isteniyordu: "Arap milleti Türkiye'nin bize dayattığı bu savaşta İngiltere'ye yardım ederse, İngiltere, Arabistan'da bir iç müdahale yapılmayacağını ve Araplara yönelik yabancı saldırılara karşı her desteği vereceğini garanti eder." (Kitchener burada 'Araplarla Arabistan'da yaşayanlardan söz etmekteydi.) Diğer bir deyişle, Arap liderleri, yarımadalarını Sultan'ın elinden kurtarır ve bağımsızlıklarını ilan ederlerse, İngiltere onların dışardan gelen her saldırıya karşı korunmalarında yardımcı olacaktı.

Temsilcilikte mesajın Arapçaya çevrilmesinden Cheetham ve Storrs sorumluydu. Anlaşıldığına göre Clayton'ın da yardımıyla mesajın dilini biraz daha genişleterek "Arapların kurtulması" için İngiliz desteğini de mesaja sokmuşlardı.[13] Bu, Reginald Wingate'in işaret ettiği yolda atılmış bir adımdı. Wingate, Arap kabilelerini İngiltere lehine kışkırtmak yanlısıydı. Arabistan sorununa savaştan sonra bakmak niyetinde olan Kitchener'in aksine sabırsız Wingate savaşın hemen başında eyleme geçilmesini istiyordu. Amacı Arapları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan uzaklaştırmaktı ve daha 14 Ocak 1915'te Clayton'a, "İngiliz hareketinin çok gecikmiş olmasından dolayı Arapları koparmakta başarılı olacağımızdan kuşkuluyum..." diye yazıyordu.[14] Alışılageldiği gibi öğütlerine zamanında kulak vermediklerinden dolayı amirlerinden yakınmaktaydı.

Kitchener'in meşajının Arapçası gönderilirken Clayton'un Kahire'de ilişkide bulunduğu sürgün gruplarının da kendisine Hicaz'daki Arapların İngilizlerin niyetinden kuşkulanacaklarını ve vaat edilenlerin açıklanması gerektiğini söyledikleri anlaşılmaktadır. Grey'in onayını alan Kitchener, temsilciliğe yeni bir mektup yollama yetkisi verdi. Temsilcilik yine aldığı talimatın dışına çıkarak sadece Arabistan'a değil, Arapça konuşan Asya'nın hemen hemen tümüne (Filistin, Suriye ve Mezopotamya) bir bildiri yayınlayarak, Türkleri sırtlarından atarlarsa İngiltere tarafından bağımsızlıklarının tanınacağını ve garanti edileceğini ilan etti.[15]

Ajans bu çağrıyı yapmakla aldığı talimatı aştıysa da, verilen söz mantıklıydı. İngiltere, İtilaf Devletleri'ne Arapça konuşan Asya'nın geleceği konusunda henüz çelişkili bir vaatte bulunmamıştı. Arapça konuşan eyaletler bütün olasılıklara karşı çıkarak Müttefik davası için Osmanlı İmparatorluğu'na bir darbe vurup da kendi çabalarıyla özgürlükleri-

ni kazanırlarsa, İngiltere'nin onların gelecekteki bağımsızlıklarını koruma garantisi vermemesi için bir neden yoktu. Gerek savaş dönemi gerekse savaş sonrası rekabetler göz önüne alındığında böyle yapmak İngiltere'nin milli çıkarınaydı.

Aslında sıkıntılı olan Kitchener'in onayladığı mesajdı; Kitchener, Arabistan'ın savaşta değil savaştan sonra oynayacağı role olan inancını yansıtarak Mekke'ye mesajının sonunda bir bomba patlatıyordu: "Gerçek ırktan bir Arabın Mekke ya da Medine'de halifeliği devralması mümkün olabilir, böylece şimdi var olan tüm kötülüklerden Tanrının yardımıyla iyi bir şey çıkabilir."[16] Halifeliği on üç yüzyıl önce Muhammed'in ve halifeliğin doğduğu yere geri götürmek, Kitchener'in, Almanya ile savaşın sonunda Rusya ile çıkacağına emin olduğu rekabete hazırlanma stratejisiydi. Ancak kendi yarımadalarının politik sınırları içinde sıkışıp kalmış olan Araplar onun aklından neler geçtiğini anlayamazlardı. Kitchener'in henüz yeni başlamış büyük bir Avrupa çatışması içindeyken bir sonraki çatışmayı düşündüğünü bilemezlerdi. Kitchener, Wingate, Clayton ve Storrs'un halifeliğin mahiyetini anlamadıklarını ise hiç tahmin edemezlerdi.

Bilim adamları o günden beri Batılı Ortadoğu araştırmacılarına, ortaçağ Avrupasında papayla imparatoru karşı karşıya getiren dünyevi ve ruhani yetki bölünmesinin İslam dünyasında yer almadığını anlatmaya çalışmaktadırlar. Kitchener, Wingate, Clayton ve Storrs, halifenin sadece ruhani bir lider olacağına inanmakla yanılıyorlardı. İslamiyette tüm yaşam, hükümet ve politika da içinde olmak üzere, şeriatın hükümlerine tabidir; Sünni Müslümanların gözünde halife, Osmanlı Sultanı ya da Mekke Emiri, şeriatın koruyucusu olarak hâkimiyeti mutlaktır. İngiliz Kahiresinin görmediği şey halifenin aynı zamanda bir hükümdar olduğuydu: Tapınmada lider olduğu gibi savaşta da liderdi.

Kitchener'in adamları, İslam dünyası hakkındaki sözde bilgilerine karşın önemli bir noktayı daha gözden kaçırmışlardı: İslamiyet içindeki parçalanmanın boyutlarını görmezden gelmişlerdi. Böylece Kitchener planı aşırı derecede püriten olan Vehhabi mezhebi lideri İbn Suud'un Mekke'nin Sünni hükümdarının ruhani otoritesini kabul etmesini içermekteydi. Ancak bu gerçekçi bir olasılık değildi; İslamiyetin bölünmüş olduğu pek çok mezhep için söz konusu olduğu gibi bunlar da birbirlerine düşmandılar.

Kitchener ile adamlarının Mekke'ye gönderdikleri öneri yanlış alıcıya gitmişti. Mekke Emiri bunu, kendisinin geniş bir krallığın hükümdarı olması çağrısı olarak kabul etti; çünkü İslamiyetin yeni halifesi ancak bu olabilirdi. Daha sonra görüleceği gibi, Mekke Emiri yeni krallığının sınırları tartışmasına girdiğinde Storrs, şaşırıp kalacaktı. Ne o, ne de Kitchener, Emir'in hüküm sürdüğü bölgenin genişletilmesi fikrinde değillerdi. Storrs 1915 yazında Fitz-Gerald/Kitchener'e Mekke hükümdarının Arap Yarımadası'nın diğer emir ve kabile reislerini barıştırdığı ve onları "kendisinin toprakları üzerinde herhangi bir dünyevi hak iddiasında bulunmadığına inandırdığı" takdirde "Halife olarak kabul edilmek için -evrensel değilse de- genel bir şansı olduğunu" yazıyordu.[17]

İngilizler, Hüseyin'in İslamiyetin 'Papa'sı mevkiine adaylığını desteklemeye hazırdılar (böyle bir makamın varolmadığını bilmiyorlardı); ancak yine bilmedikleri bir şey, kullandıkları dilin Hüseyin'i tüm Arap dünyasının hükümdarı olmaya özendirdiğiydi. Oysa Storrs aslında Hüseyin'in hâkimiyetini genişletmesi amacının yanlış olduğuna inanıyordu. Kitchener ile adamları bu yazışmalarının Arabistan'daki Müslümanlar için ne anlama geldiğini anlasalardı gerçekten çok şaşarlardı.

11

Hindistan İtiraz Ediyor

I

Kitchener'in Hüseyin'e gönderdiği mesajları ancak 12 Aralık 1914'te, mesajlar Mekke'ye vardıktan sonra gören Hirtzel dehşete düşmüştü. Arap halifeliğini ima ederek, "Çok tehlikeli bir yazışma, bu Bakanlık, Krallık hükümetinin asla yapmayacağına inandığı bir şeyi yapmış," dedi.[1] Hindistan Bakanı Lord Crewe genel valiye, özel olarak, Kitchener'in varolan Halife'nin -Türk Sultanı- ruhani prestijinin kalmasını istemediğini anlattı ve kendisine saygı gösteren Hint Müslümanlarının, değiştirilmesini kabul etseler bile, bunun yabancı müdahalesiyle yapılmasını asla onaylamayacaklarını söyledi.[2]

Hirtzel, Kitchener'in Arap bağımsızlığını koruma vaadini görünce bunun "bir başlangıç belgesi," "Kraliyet hükümetinin yetkisi olmadan verilen yazılı bir garanti" olduğunu belirterek itiraz etti.[3] Hindistan hükümeti Dışişleri Bakanlığı'nın Aden, Bombay ve diğer yerlerin valileri tarafından desteklenen daha önceki bir raporu Hirtzel'in protestosunu daha da güçlendirmekteydi. Bu raporda şunlar belirtiliyordu: "Biz bir Birleşik Arabistan istemiyoruz. Bizim istediğimiz bizim egemenliğimizde olan ve mümkün olduğu kadar çok parçaya ayrılmış zayıf ve birbirinden kopuk prensliklerden oluşan bir Arabistan'dır. Bize karşı ortak harekete girişemeyecek olan bu devletler, Batılı güçlere karşı bir tampon olacaktır."[4] Bu, İngiliz Kahiresi'nin niyetinin yanlış anlaşılmasıydı: Clayton daha sonra Wingate'e şöyle yazacaktı: "Hindistan güçlü ve birleşmiş bir Arap devleti korkusuyla saplantı içinde. Oysa biz kendimiz yaratacak kadar aptallık etmezsek böyle bir şey asla olamaz."[5]

Hindistan Dairesi'ni ve Hindistan hükümetini yatıştırmaya çalışan Lord Crewe, bunun Kraliyet hükümetinin resmi yazışması olmayıp "Lord Kitchener'in özel yazışması" olduğunu söyleyerek Kitchener'in vaadi hakkında daha önce herhangi bir danışmanın söz konusu olmadığını açıkladı.[6] Ancak ortaya çıkan yetki tartışması bu tür güvencelerle yatışmadı ve savaş boyunca ve savaştan sonra da devam etti durdu.

II

Hindistan'ın kurumsal görünümü aşırı uzun bir hat üzerinde çok seyrek yerleştirilmiş ve kuşatma altında olan bir garnizondan farksızdı. Yeni karışıklıklardan uzak durma eği-

limi hâkimdi. Hindistan'ın Ortadoğu politikası en az derecede gerekli olana razı olmaktı. İngiltere'ye olan deniz yolunu açık tutmak için Körfez kıyıları yeterliydi ve daha içerlere çekilmeyi asla istemiyordu.

Ancak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı açılan istenmeyen savaş, yakınlardaki Basra ile Bağdat'ı ilhak etme olasılığını ortaya çıkarmıştı. Bu bölgelerin sömürgeleştirilmesinin ve ekonomik açıdan gelişmesinin daha büyük zenginlikler getireceğine inanılıyordu; ve Hindistan hükümeti, daha fazla toprak sorumluluğu üstlenilmesi konusunda geçmişte kendi görevlilerinden gelmiş olan uyarılara karşın bunu düşünmeye başlamıştı. İngiliz Hindistanı her ne yaparsa yapsın, çıkarlarını, çoğu Müslüman olan tebaasının çıkarlarıyla uyumlu tutmakta kararlıydı; ve Lord Kitchener'in İslam politikası bu çok önemli çıkara bir tehdit yöneltiyordu.

Kitchener'in girişimleri Hindistan hükümetinin İngiliz hükümeti içindeki rakiplerine karşı haklarını titizlikle koruduğu dış politika alanına da müdahale oluyordu. Hindistan hükümeti Dışişleri Bakanlığı Tibet, Afganistan, İran ve Doğu Arabistan gibi komşu ülkelerle ilişkiler sorumluluğunu taşıyordu; ayrıca Hindistan hükümeti valiler ve diğer yetkililer aracılığıyla İngiltere'nin koruması altında olan Aden ve Körfez şeyhliklerini yönetmekteydi. Dolayısıyla Kitchener'in Mekke Emiri'yle müzakereye girmesi Hindistan'ın ilgi ve faaliyet alanına müdahale oluyordu.

Hindistan hükümeti uzun bir süredir Basra Körfezi'nden Süveyş'e kadar uzanan deniz yolundaki kıyı limanlarını elinde tutma politikası gütmüşse de, iç bölgelerin politikalarına karışmaktan kaçınmıştı. Buna karşın Hindistan Politik Servisi'nin bir subayı olan Yüzbaşı William Henry Shakespeare, Kuveyt Politik Temsilcisi olarak savaşın başlangıcından hemen önceki yıllarda Orta Arabistan'da giderek yükselen bir güç olan Emir Abdülaziz İbn Suud'la politik ve kişisel bir dostluğa başlamıştı.[7] Kahire'deki Abdullah gibi İbn Suud da ülkesinin İngiliz mandası altına girmesini istemiş; fakat Kitchener ile Storrs gibi Shakespear de hükümetinin tümüyle Osmanlıların içişlerine dahil konulara karışmaktaki isteksizliğini dile getirmişti. O dönemde Dışişleri Bakanlığı Suudi hanedanının can düşmanı olan Türk yanlısı Raşid hanedanını desteklemekteydi. Ancak savaşın başlamasıyla Hindistan, İbn Suud'u desteklemekte serbest kaldığında, Kahire'nin Mekke'de bir rakibi desteklemekte olduğunu gördü.

Kahire de, kendi projelerinin karşısında Hindistan'ı bulmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girdiği 1914 Kasımında Kahire (Sir Edward Grey'in onayıyla) Binbaşı el-Masri'yi kışkırtmalar yapması ve belki de bir ayaklanma hazırlaması için Mezopotomya'ya göndermeyi önerdi. Kontrolden çıkabilecek bir çatışma çıkarmaktan her zaman korkan Hindistan bu öneriye itiraz etti.

Hindistan, Arapların Türk hükümetine karşı çıkmaları durumunda bu başkaldırının başında İbn Suud'un olması gerektiğine inanıyordu; ancak 1914 Aralık ayında Genel Vali bu doğrultuda eylemler için zamanın çok erken olduğunu ileri sürdü.[8] Kitchener ile Hartum ve Kahire'deki taraftarları bunun tersi olan bir görüşü benimseyerek İngiltere'nin önemli Arap müttefiki olarak Şerif Hüseyin'i görüyor ve Arapları isyana özendiren çağrılar çıkarıyorlardı. Genel stratejideki bu farklılık dışında Simla (Hindistan hükümetinin yazlık başkenti olan Simla genellikle Hindistan hükümeti anlamında kullanılır), savaş

öncesi durumu temel alarak, Arapça konuşulan dünyanın başka mensuplarının, Mekke Emiri'nin iddialarına verilecek İngiliz desteği karşısında yabancılaşacaklarının farkındaydı. Bunların arasında uzun zamandır İngiltere'nin dostu olan Kuveyt'in Şeyh Mübarek'i, İran'daki Muhammara limanının dost hükümdarı, Basra'dan Seyyid Talib de vardı.[9] Arabistan'daki tepkiler konusunda uyarıda bulunan bir Dışişleri yetkilisi, Mekke Emiri'nin iki düşmanının -İbn Suud ve Asir Hükümdarı Seyyid Muhammed el-İdrisi-, kendi gözünde İngiltere'nin dostları olduğunu söylüyordu. [10]

Hindistan yetkilileri Kahire'nin politikasının tehlikeli ve daha da kötüsü, işlerliği olmayan bir politika olduğunu belirtiyorlardı. İngiltere'nin bir Arap halifeliğini desteklemesi Hindistan'daki Müslüman düşüncesinde ters etki yaratmakla kalmayıp Arap dünyasında da zararlı olacaktı. Hindistan Politik Servisi'nden Percy Fox 1915 Aralığında Kuveyt Şeyhi ve İbn Suud ile görüştüğünü ve halifelik sorununun bu ikisini ilgilendirmediğini bildirmişti. İbn Suud Arap şeyhleri içinde "kendisine halife diyen kimseyi umursamadıklarını" söylemiş ve bulunduğu Vehhabi mezhebinin ilk dört halifeden sonra başka halife tanımadığını iddia etmişti.[11]

III

1914 sonlarında halifelik gücünün böylece sınanmasından ve bir hayalden ibaret olduğunun anlaşılmasından gerekli sonucun ne Londra'da, ne de Simla'da kimse tarafından çıkarılmamış olması gerçekten gariptir.

Sultan/Halife 1914 Kasımında Birinci Dünya Savaşı'na girerken İstanbul'da iyi planlanmış gösterilerle İngiltere'ye karşı cihad ilan etti. Kalabalıklar toplandı, bandolar, konuşmalar düzenlendi. Wilhelmstrasse çağrının kopyalarının hemen Berlin'e gönderilmesini ve "Arapça ve Hintçeye" çevrilerek düşman orduları içindeki Müslüman askerlere atılmak üzere broşürler basılmasını emretti.[12] Alman Dışişleri Bakanlığı Sultan'ın bu hareketinin "İslam fanatikliğini uyandıracağını" ve Hindistan'da büyük bir ihtilale yol açabileceğini umuyordu.[13]

İstanbul'daki Alman Askeri Ataşesi bu çağrının İngiliz ve Fransız ordularındaki Müslüman askerlerin Alman askerlerine ateş etmelerini önleyeceğine inanıyordu. Ancak Alman büyükelçisinin kehaneti daha doğru çıktı: Büyükelçi özel bir mektubunda çağrının "pek az Müslümanın İttifak devletleri safına katılmasını sağlayacağını" yazmıştı.[14] Haklıydı da. Cihad ateşlenen ama patlamayan bir mermi oldu.

İstanbul'da bile fazla bir cihad heyecanı yoktu. Cihad ilan edildi ama hiçbir şey olmadı. Ancak İngilizler herhangi bir sarsıntının patlamamış mermiyi her an patlatacağından korkarak tedbirli olmaya devam ettiler. Gilbert Clayton, 1915 Ekiminde yazdığı bir raporda cihadın o güne kadar başarısız olduğunu, ama yine de canlanabileceğini bildiriyordu.[15] Hindistan Bakanı Lord Crewe cihadın işlerliğe kavuşmamasını Hicaz'ın Kutsal Yerlerinin Babıali'nin denetiminde olmamasına bağlıyordu: "İttihat ve Terakki Cemiyeti Mekke'yi kontrol altına alabilse, o zaman gerçek bir cihad ilan edebilirler ve herhalde Afganistan'ı etkileyip Hindistan'da ciddi karışıklıklar çıkarabilirler."[16]

Bu arada Wingate, Clayton ve Storrs, savaş sonrası dünyasında Arabistan'la işbirli-

ğini ve bir Arap halifesini öngören Kitchener planını etkin bir şekilde sürdürüyorlardı. Tedbirli bir kişi olan Clayton, Arap halifeliğinin çok hassas bir konu olduğunu ve bunu Arapların önermesi gerektiğini söylüyordu;[17] ancak her zaman sabırsız olan Wingate, Fitz-Gerald/Kitchener'e "Arap hareketini hızlandırmak için elimizden geleni yapacağız ve bu konuda epey girişimim var," diyerek güvence de vermekteydi.[18]

Hindistan Dairesi bu etkinlikler sonucunda Mekke'nin dünya politikasının girdabına çekileceğinden korkuyordu. Bu durumda Hindistan kamuoyu çok tehlikeli bir zamanda karışabilirdi. Simla savaş sırasında Avrupalı askerlerinin bir kısmı ile büyük miktarda Hintli askerini Avrupa'ya gönderecekti. Savaş sırasında çıkabilecek ayaklanmaları bastırmakta zayıf durumda olacaktı. Simla'ya göre Kahire ve İstanbul, Hindistan'daki Müslüman tutkularını alevlendirerek Hindistan İmparatorluğu'nu tehlikeye atacak politikalar izlemekteydiler.

Savaş ilerledikçe Hindistan'da egemenlik süren İngiliz yetkilileri en tehlikeli düşmanlarının Türkler ya da Almanlar değil, Mısır'ı yöneten İngiliz memurlar olduğunu anlamışlardı. Hindistan'ın itirazlarına karşın İngiliz Kahiresi Mekke'deki entrikalarını sürdürüyordu.

12

Ortadaki Adam

1

Muhammed'in doğduğu Mekke ile, hicret ettiği Medine, Müslümanların kutsal kentleridir ve Arap Yarımadası'nın Kızıldeniz'e bakan batı yanındaki dağlık Hicaz'a büyük bir önem kazandırır. Hicaz 'ayırma' demektir; adını, ülkeyi doğudaki ovalardan ayıran dağlardan alır. Arabistan 20. yüzyıl başlarında boş ve ıssız bir ülkeydi ve 1910 *Encyclopaedia Britannica*'sına göre Hicaz, "Arabistan'ın en ıssız" bölgesiydi. Bölgenin büyük bir kısmı susuzdu ve insan yaşamazdı. 1200 kilometre uzunluğunda ve en geniş yeri 320 kilometre olan Hicaz'da yarısı Bedevi yarısı kentli olarak hesap edilen 300.000 kişi yaşamaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir parçası olmasına karşın İstanbul'dan uzaklığı, ayrıca ulaşım ve haberleşmenin ilkel durumda olması nedeniyle her zaman önemli ölçüde özerk olmuştur.

Ülkenin başlıca ürünü yüz çeşidi olduğu söylenen hurma ise de, gerçek sanayi, yıllık hacdı. Mekke'ye her yıl 70.000 kadar hacı gelirdi. Hacıları soyguncu Bedevi çetelerinden korumak Osmanlı hükümetinin yerel temsilcisinin başlıca göreviydi; ve yetkililer ziyaretçileri rahatsız etmekten çok korumakla daha çok para kazanılacağına ikna etmek için kabilelere para yardımı yapmayı gelenek haline getirmişlerdi.

Mekke en yakın liman kentinden 72 kilometre kadar, yani iki günlük deve yolculuğu uzaklıktaydı. Sıcak ve çıplak bir vadide, çevresindeki tepelerin geçitlerini kontrol eden bir konumdaydı. Nüfusunun 60.000 kadar olduğu tahmin edilmekteydi. Müslüman olmayanların kente girmesi yasaktı. Kente yalnızca, kılık değiştirmiş bir avuç Avrupalı girebilmiş ve ayrıntılı bir betimlemesini getirmişlerdi.

Bu Avrupalılar kutsal kentte bile ilkel geçmişin karanlık uygulamalarının devam ettiğini bildiriyorlardı. *Encyclopaedia Britannica* şöyle yazmaktadır: "Mekke'nin ağza alınmayacak kötülükleri tüm İslam âleminde bir skandal ve çeşitli hacılar için bir şaşkınlık kaynağıdır. Hac ile köle ticareti arasındaki bağlantı açık değildir; ancak hac kisvesi altında büyük bir köle ticareti sürüp gitmektedir."

Ancak Avrupalı seyyahlar Hicaz halkının, hatta bütün Arabistan'ın doğanın aristokratları sayılabileceklerini bildirmekteydiler. *Britannica* bunu şöyle dile getirmektedir:

> Araplar fiziki olarak dünyanın en güçlü ve en soylu ırklarından biridir... kendilerinden fiziki olarak üstün pek az ırk vardır; zihni bakımdan hepsini geçerler ve ilerleme yolunda geri kalmalarının nedeni sadece organizasyon gücünün eksikliği ve ortak hareket etmekteki yeteneksizlikleridir. Halk, gevşek ve eksikli yönetim biçimlerine katlanmakta bile büyük bir sabırsızlık göstermektedir...

Britannica'ya inanılırsa Mekke Emiri'nin işi kolay değildi.

Müslümanlar için Mekke her zaman dünyanın merkezi olmuştu. Şimdi de Kitchener'in Kahiresinin ve İttihatçı İstanbulunun emelleri kurak Hicaz'ı 20. yüzyıl politikasının merkezine dönüştürmüştü. Mekke'nin 1914 savaşında çektiği bu dikkat kenti başka bakımlardan da Emir'in hiç hoşuna gitmeyen bir merkez yapmıştı. Emir kendini arada sıkışmış olarak görüyordu.

Osmanlı Sultanı adına Hicaz'ı yöneten Hüseyin İbn Ali, Mekke Şerifi ve Emiri'ydi. Şerif olmak için Muhammed'in soyundan gelmek gerekiyordu; Hüseyin de Muhammed gibi, Haşimi hanedanındandı. Osmanlı rejiminin uygulamasına göre Mekke Emiri rakip şerifler arasından seçilmekteydi. Davu-Avn kabilesinden olan Hüseyin 1908'de, rakip kabilenin adayını destekleyen İTC'ye karşın bizzat Padişah tarafından seçilmişti.

Padişah ve Sadrazam gibi Hüseyin de eski terbiye görmüş, bilgili ve gösterişli bir insandı. Beyaz sakallı, orta boylu ve 1914'te altmış yaşlarında olan bu insan yaşamının büyük bir bölümünü Osmanlı sarayında esarette geçirmişti. Orada düşmanlarının meraklı gözleri bile kendisinde uygunsuz bir davranış görememişti; zamanını tefekkürle geçirirdi.

Hüseyin, Padişah'a bağlılığını sürekli olarak dile getirirdi. Ancak Padişah sadece, göstermelik bir güçtü. Babıali'de gerçek iktidar, aile geçmişleri olmayan Jön Türklerin elindeydi ve Hüseyin'in bunlarla arası iyi değildi. Padişaha sadık olmakla birlikte, hükümetiyle ve hükümetin merkeziyetçi politikasıyla sürekli çatışma halindeydi.

Hüseyin'in emeli emir olarak durumunu güçlendirmek ve emirliğin sürekli olarak kendi ailesinde kalmasını sağlamaktı. O bağımsızlığını artırmaya çalışıyor, merkeziyetçi İTC hükümeti ise azaltmak istiyordu. Hükümet çeşitli nedenlerin yanı sıra Emir'in özerkliğini kısıtlamaya da yönelik olarak Hicaz demiryolunun yapımını hızlandırmıştı. Demiryolu Şam'dan Hicaz'daki Medine'ye kadar uzanacaktı. Hükümet, bu hattı Mekke'ye ve Cidde Limanı'na kadar uzatmak istiyordu. Bu durum, Hicaz'ın deve sahibi Bedevi kabileleri ve Kutsal Kentlere giden hac yollarının kârlılığı için bir tehdit oluşturmaktaydı. İttihatçılar demiryolu ile telgraf hattını kullanarak Mekke'yi, Medine'yi ve Hicaz'ın diğer bölgelerini doğrudan yönetmek niyetindeydi. Bu gerçekleştiği takdirde Türk hükümeti Hüseyin'i sıradan bir görevli durumuna indirmeyi planlıyordu. Hüseyin buna sivil karışıklıklar çıkararak karşılık verdi.

Yönetimine Türk askerlerini Arap kabilelerine karşı kullanarak başlayan Hüseyin için bu bir politika değişikliğiydi, ama sadakatinde bir değişiklik yoktu. Hükümetine karşı çıktığı Osmanlı İmparatorluğu'nu destekleyerek bir ikileme girmişti.

Avrupa savaşının başlamasından hemen önceki yıllarda Şam'daki gizli cemiyetler ve Arabistan'ın çeşitli rakip prensleri sık sık birbirleriyle ilişki kurar, imparatorluğun Arapça

konuşan halklarına daha çok hak elde etmek için Jön Türklere karşı birleşme olasılıklarını araştırırlardı. Belli başlı Arap liderlerinin çoğu bu konuşmalara katılmışlardır. Osmanlı Meclisi'ndeki Arap temsilcileri 1911'de Hüseyin'den Arapça konuşan halkların Türk boyunduruğundan kurtulması için başa geçmesini istediler. Hüseyin teklifi reddetti. Gizli cemiyetler bir yıl sonra Hüseyin'in rakiplerine başvurdular. Arap milliyetçileri 1913'te Hüseyin'i artık "Türklerin elinde Araplara darbe indirecek bir araç" olarak görüyorlardı.[1] Ancak Hüseyin'e Türk hükümeti de güvenmiyor ve indirilmesinin olanaklarını arıyordu.

Hüseyin'in oğullarından ikisi politikada aktiftiler. Gözdesi olan Abdullah, Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Mekke; Faysal ise Cidde temsilcisiydi. Abdullah babasına hükümete direnmesini öneriyordu; gizli cemiyetlerin ve İngiltere'nin desteğiyle bunun yapılabileceğine inanmaktaydı. Faysal ise hükümete karşı gelmeme fikrindeydi. Politikacıların uzlaşmacı tavrını taşıyan ve kısa boylu, tıknaz, ciddi bir insan olan Abdullah cesaretten, uzun boylu ve sinirli tavırlı olan Faysal ise tedbirlilikten yanaydı.

Yıllardır düşmanlarını birbirine düşüren Hüseyin erteleme ve zamana bırakma eğilimliydi. Emir olarak makamında kaldığı yıllar boyunca Hicaz'da otorite yerine geçen kişisel, ailevi ve kabile ilişkilerindeki ustalığını ve prestijini artırmıştı. Kendi Emirliği içindeki üstünlüğü artık kesinleşmişti.

Ancak Emir 1913 ve 1924 yıllarında çevresinin düşmanlarla sarılı olduğunu gördü. Güneyinde ve doğusunda tehdit ettiği ve karşılık olarak tehdit edildiği komşuları ve geleneksel rakipleri, kendisini Türklerin bir memuru olarak gören Arap milliyetçileri vardı. Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşa girdikten sonra Hicaz'ın uzun kıyısını donanmasıyla kolaylıkla etki altına alacak İngilizlerin kendi kaderini imparatorluğa bağlarsa düşman olacaklarını biliyordu. Son olarak da Emir'in özerklik konusunu açığa vurmakla tehdit eden Osmanlı hükümeti vardı.

İttihatçılar demiryolunun tamamlanmasını, yeni yönetim talimatnamelerinin uygulanmasını ve Hüseyin'in yerine yeni bir emir atama gizli planını, savaş süresince askıya almışlardı. Ancak Hüseyin'den ordusuna asker sağlamasını istedi. Hüseyin ile Abdullah bir İTC komplosuyla karşı karşıya bulunduklarından kuşkulanmış olabilirler: Hicaz erkekleri savaşmak üzere uzak savaş alanlarına gönderilirken Hicaz garnizonunda onların yerini Türk askerleri alacak ve sonra da Hicaz'ı ele geçireceklerdi.

Hüseyin bütün bu tehlikeli komşularına kendilerinin istediklerini yapacağını bildirdi ama bunu geleceğe bıraktı. Padişah'ın İngiltere ile müttefiklerine karşı cihad çağrısına Mekke'yi katıp katmamak konusunda, doğudaki rakibi Abdülaziz İbn Suud'dan tavsiye istedi; sonra Şam'daki milliyetçi Arap liderlerle Babıali'ye karşı ortak bir hareket olasılığını görüştü. Babıali'nin isteklerine yanıt olarak da Osmanlı İmparatorluğu'na asker ve malzeme verebilmek için para istedi, ama asker göndermeyi sürekli olarak erteledi.

Bir yandan da Kitchener'in mesajlarına sıcak bakıyordu. 1914 sonlarında Cemal Paşa, Süveyş Kanalı'na saldırmaya hazırlanırken Hüseyin kendisine mektup yazıp saldırıya katılmak üzere asker göndereceğini bildirdi. Bu arada Abdullah, İngiliz Kahiresinde Storrs'a, Hicaz'ın savaşta İngiltere'nin yanında yer alacağını bildiriyordu. Abdullah bunun bir sır olarak kalması gerektiğini açıklamaktaydı. Emir o anda İngiltere

ile birleşmek niyetini açıklayamayacağı gibi, bu konuda herhangi bir eylemde de bulunamazdı. Abdullah ve Hüseyin'e göre daha bunun zamanı gelmemişti.

II

Storrs yazışmalarının İngiliz Yüksek Komiserliği'ni Mekke ile yakın ilişkiye sokmuş olmasından çok memnundu. 27 Ocak 1915'te FitzGerald/Kitchener'e şöyle yazıyordu: "Mekke Şerifi ile halen çok dostça ve yakın bir ilişki içindeyim ve onun bizim gösterdiğimiz ilgi ve dikkate, dünya Müslümanlarının temsilcilerinin yıllık ziyaretlerini kabul etme prestiji olmayan diğer yerel Emirlerden daha çok yakınlık gösterdiğini söyleyebilirim."[2]

Kitchener ile Yüksek Komiserlik Hüseyin'den o anda sadece tarafsızlık istiyorlardı. Hüseyin tehlikeli bir savaşa sürüklenmek istemediği için yazışmanın iki tarafı uyum içindeydiler. Hüseyin cihad çağrısına ne katılmış ne de Mekke'yi katmıştı. Bu nedenle Yüksek Komiserlik için, yazışmalarla mantıki açıdan istenebilecek her şey başarılmıştı. Yüksek Komiser Sir Henry McMahon, 2 Şubat 1915'te Kitchener'e gönderdiği raporda şöyle diyordu: "Acele bir harekete gerek yok... Mekke Şerifi ile yapılabilecek her şey şu anda yapılmış durumdadır."[3]

Savaş Bakanı tatmin olmuştu. Wingate'in Arabistan'da olabilecek bir kabile isyanının İngiltere'yi savaşta etkileyebileceği şeklindeki inancını paylaşmıyordu. Hüseyin'in böyle bir ayaklanmanın başına geçmeyi önermemesinden dolayı düş kırıklığına uğramış değildi. Kitchener önemli düşmanın Almanya ve önemli savaş alanının da Avrupa olduğuna inanıyordu. Halifeliğin ele geçirilmesine ilişkin uzun vadeli plan, savaş sonrası dünyası için düşünülmüştü. Onun görüşüne göre kendisi de, Ortadoğu da savaşın sonunu bekleyebilirlerdi.

III. BÖLÜM

İNGİLTERE ORTADOĞU BATAKLIĞININ İÇİNDE

13

Türk Komutanları Yenilginin Eşiğinde

I

Kitchener, Savaş Bakanlığı'na atandığında, İngiltere'yi savaş sırasında Ortadoğu sorununa karıştırmak istemiyordu. Böyle bir sonuç verecek olan yola girdiğinde ise bu yolda olduğunu fark edemedi. Sonraları, 1915-16'da ülkesinin Ortadoğu'ya tam olarak bulaştığını görünce böyle bir durumun oluşmasına nasıl olanak verdiğine şaşmış olmalıdır. Dikkatini Batı cephesine verip Doğu'yu görmezden gelmek savaşın başından beri hiç şaşmayan ilkesi olmuştu.

Kitchener'in Avrupa'daki savaş boyunca Türkiye ile Ortadoğu'nun rahatlıkla bir tarafa bırakılabileceği şeklindeki düşüncesi kısmen Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir askeri tehdit oluşturmadığı varsayımına dayanıyordu. Bu varsayımı da yaygın olarak paylaşılmaktaydı.

İngiliz yetkilileri Osmanlı askeri yeteneğini hor görüyordu. Do-ğu'daki altı aylık savaş bu görüşlerini desteklemişti. *Goeben* ile *Breslau*'nun Rus kıyılarına ateş açtığı 1914 Ekiminden İngiliz donanmasının Çanakkale Boğazı'nı bombardımana tutup sonra da İstanbul'a doğru yola çıktığı 1915 Şubatına kadar Osmanlı orduları yenilgi üstüne yenilgiye uğramışlardı.

Türk ordusunun başında, savaşın başlamasından bir hafta önce kendi kendisini "Başkomutan Vekili" ilan etmiş olan Enver Paşa vardı. Bu durum kuramsal olarak Enver Paşa'yı göstermelik Padişah'tan sonra ikinci kişi yapıyordu. Fiili olarak, ülkenin birinci kişisiydi.

Enver, bir generalde olması gereken nitelikleri değil, tek başına çalışan bir serüvencinin özelliklerini taşıyordu. Cesur ve kurnaz olmasına karşın beceriksiz bir komutandı. Sık sık anlaşmazlığa düştüğü, Prusyalı Ordu Danışmanı Liman von Sanders, Enver'i askeri konularda bir soytarı olarak görüyordu.

Enver ise kendisini bambaşka karakterde bir lider olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nun kurucularının, 14. yüzyılda Bizans sınırlarının karanlığından tarih sahnesinin ortasına dörtnala fırlayan o gazilerin mirasçısı olarak görüyordu.

Enver savaşın başında Rus İmparatorluğu'na saldırmakta acele etmişti.[1] Önünde bir engel vardı: iki imparatorluk arasındaki kara sınırını oluşturan Kafkas sıradağları. Enver Paşa, Liman von Sanders'in öğüdünü dinlemeyerek o ürkütücü doğal sınırda cepheden

saldırıya geçmek kararındaydı. Yüksek tepelere hâkim olan Ruslar burasını çok iyi tahkim etmişlerdi ve Enver Paşa buraya kışın saldıracaktı. Önce birliklerini Türkiye içinde 960 kilometre uzunluğunda ve 480 kilometre eninde, askeri ya da ikmal malzemesini ulaştıracak demiryolu olmayan, çok geniş bir araziye yaymaya karar verdi. Arazide yalnızca, dar ve dik birkaç karayolu vardı. Hiç bakım görmeyen köprülerin tümü çökmüş olduğundan, ırmaklar ancak sığ yerlerden yürünerek geçilebiliyordu. En yakın demiryolu 960 kilometre uzakta kalıyor, mermilerin, kovanların develerle getirilmesi gerekiyordu; bu da altı haftalık bir yol demekti. Bölgenin büyük bir kısmında yerleşim yoktu ve haritası bile çıkarılmamıştı. Uzun kışlar ve kar fırtınaları bölgenin büyük bir bölümünü geçilmez hale getiriyordu.

Enver, Liman von Sanders'e planını, bu hazırlık bölgesinden çıkıp Çarlık topraklarına girmek ve askeri ders kitaplarında gösterilen koordine hareketle, birliklerden bir kısmının cepheden, bir kısmının yanlardan olmak üzere Kafkas yaylalarındaki Rus mevzilerine saldırması yoluyla düşmanı kuşatmak olarak anlatmıştı. Demiryolu ya da başka bir ulaşım aracı olmadan hayal ettiği bu askeri harekât için gerekli stratejik esnekliğin olanaksızlığının dile getirilmesi kendisini etkilememişti. Zaferinden hiç kuşkusu yoktu. Rusları ezdikten sonra Afganistan yolundan geçerek Hindistan'ı fethedeceğini söylüyordu.

Enver Paşa 6 Aralık 1914'te İstanbul'dan çıkıp 21 Aralık'ta Üçüncü Osmanlı Ordusu'nun komutasını ele aldı. Kafkas yaylasına karşı girişilen saldırının başında kendisi vardı. Ruslar korkuya kapılıp İngiltere'den yardım istediler; ne kadar beceriksiz bir düşmanla karşı karşıya olduklarını bilmiyorlardı.

Enver, karın derin olması yüzünden topçusunu geride bırakmıştı. Askerler -20 derecede ve çadırsız olarak ordugâh kurmak zorunda kaldılar. Yiyecekleri bitti. Tifüs salgını başladı. Kar fırtınalarının kapattığı karmaşık dağ geçitlerinde yollarını kaybettiler. Enver'in planına göre birlikler, istila yolunu tıkayan bir konumdaki Sarıkamış Rus üssüne koordineli bir baskın yapacaklardı; ancak birbirleriyle ilişkileri kopan çeşitli Türk birlikleri Sarıkamış'a değişik zamanlarda vardılar ve birer birer yok edildiler.

Ordudan arta kalanlar 1915 Ocak ayında Türkiye'nin doğusuna döndü. Saldırıya katılan 100.000 kişinin % 86'sı ölmüştü.[2] Osmanlı Genelkurmayına bağlı bir Alman subayı Üçüncü Ordu'nun başına gelenin "Askeri tarihte eşi görülmedik bir felaket" olduğunu söylemiştir.[3]

Ancak kuzeydoğudaki bu felaketten dönen Enver Paşa yanlış bir saldırı emri daha verdi. Komutan, Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ydı. Prestiji ve gücü diğer Jön Türkleri gölgelemeye başlamış olan Enver'i kıskanan Cemal Paşa, Suriye ve Filistin'de üslenmiş olan Osmanlı Dördüncü Ordusu'nun komutanlığını aldı. Süveyş kanalına sürpriz bir saldırı yapmak üzere 15 Ocak 1915'te Mısır'a doğru yola çıktı.

Lojistik sorunlar yine göz ardı edilmişti. Suriye ve Filistin yolları o kadar kötüydü ki, çoğundan at arabaları bile geçemiyordu;[4] ve 208 kilometre genişliğindeki Sina Çölü'nde hiç yol yoktu. Osmanlı askeri her şeye karşın dayanıklılık ve cesaret mucizeleri gösterdi. Her nasılsa teçhizatlarıyla birlikte Suriye'den Süveyş'e kadar gidebildiler. Bir Alman istihkâm subayı olan Kress von Kressenstein'ın yol boyunca kazdığı kuyular çölü aşmalarına olanak sağladı. Neyse ki, mevsim iyi seçilmişti: Mısır'ın kavurucu sıcağından korunmak için en iyi ay ocaktı.

Ancak Dördüncü Ordu, Süveyş Kanalı kıyılarına varınca Cemal Paşa askerlerinden çoğunun kendilerini karşı tarafa geçirecek tombazları kullanamadıklarını gördü. Alman istihkâmcılar tombazları Almanya'dan getirmişler, ama askerler bunların kurulması konusunda eğitilmemişlerdi. Cemal Paşa yine de saldırı emrini verdi. 3 Şubat sabahı şafak sökmeden saldırı başladı. İstihkâmları ardında uyanan İngilizler suyun karşı kıyısındaki Osmanlı ordusunu görünce üstün silahlarıyla ateşe başladılar. Savaşta ve ardından gelen bozgunda 2000 Osmanlı askeri -Cemal Paşa'nın kuvvetlerinin % 20'si- öldü. Cemal geri çekilme emri verdi ve Suriye'ye varıncaya kadar hiç durmadı.[5]

Türk komutanlığı alay konusu haline gelmişti. Aubrey Herbert Kahire'deki Shepheards otelinden arkadaşı Mark Sykes'a en son Osmanlı planını şöyle açıklıyordu: "Türkler Kanala binlerce deve getirip tüylerini ateşe verecekler. Develer, ünlü sağduyularıyla ateşi söndürmek için Kanal'a koşacak. Kanal yeterli miktarda deveyle dolunca Türkler üzerlerinden geçecekler."[6]

Londra'da Başbakan, Osmanlı istilasını hafife alıyordu: "Türkler Süveyş Kanalı'na bir köprü kurmaya ve bu dâhiyane yolla Mısır'a girmeye çalışıyorlar. Zavallılar ve kurulmadık köprüleri paramparça edilip havaya uçuruldu ve çöle çekilmek zorunda kaldılar."[7]

II

Enver, savaşın kısa süreceğini ve bir iki yıldırım harekâtıyla sona ereceğini tahmin etmişti. Ne bir yıpratma savaşı planı vardı, ne de böyle bir savaşın nasıl yapılacağı hakkında fikri. Örgütleme yeteneği gibi, lojistik bilgisi ve yöneticilik sabrı da yoktu. Harbiye Nazırı olarak ülkesini düşüncesizce bir kargaşaya sokmuştu.[8]

Bu durumda, askerlik çağında olan tüm erkeklerin derhal askere alınmasını ve yanlarında üç günlük yiyecek getirmelerini emretti. Emir üzerine herkes aynı anda gelince askerlik şubeleri bu kadar çok sayıda insanla başa çıkamadı. Gelenler üç günlük kumanyalarını tüketince yiyecek başka bir şey bulamayıp dönmeye başladılar. Asker kaçağı olarak nitelendirildiklerinden, artık evlerine de askerlik şubelerine de dönemiyorlardı.

Kırsal bölgeden asker toplamak 1914 yılının bol olacak ürününü yok etmişti. Bu korkunç bir örnek yarattı: Savaş boyunca asker ve yük hayvanlarının toplanması bol ürünlü yıllarda da kıtlığa neden oldu. Savaş yıllarında yük hayvanı sayısındaki düşüş, atlarda % 40, öküz ve sığırlarda % 15 oldu. Tarımdaki düşüş de çok büyüktü: Tahıl ekilen alanlar yarıya inmiş, pamuk üretimi savaş öncesine göre % 8 düzeyinde kalmıştı. Besin maddeleri ile diğer mallarda denetimi ele geçirmek zenginlik ve güçlülüğün anahtarı olmuştu.

Savaş, İmparatorluğun ulaşım sistemini de altüst etmişti. Demiryolu ve karayolu olmadığından taşımacılık savaş öncesinde genellikle denizden yapılırdı. Şimdi imparatorluğun 8000 kilometrelik kıyıları Müttefik donanmalarının toplarıyla çevriliydi. Almanlar ve Türkler *Goeben* ile *Breslau*'yu Çanakkale savunması için çekerek Karadeniz'i Rusların yeni yapım savaş gemilerine bırakmışlardı. Akdeniz'e Fransız ve İngiliz donanmaları hâkimdi. Müttefik gemileri Osmanlı kömür taşımacılığının yolunu kesmişti; imparatorluk bundan sonra yakıt konusunda Almanya'dan demiryolu ile getirilen kömüre muhtaçtı.

Savaş öncesinde yirmi beş milyonluk imparatorlukta sanayi işçisi sayısı 17.000 kadardı. Ülkede hiç sanayi olmadığı söylenebilir.[9] Yalnızca tarım vardı ve şimdi o da yok olmuştu. Savaş sonunda ihracat eskisinin dörtte birine, ithalat ise onda birine inmişti.

Babıali savaş yılları boyunca büyük bütçe açıkları vermiş ve bunu karşılamak için durmadan banknot basmıştı. Savaşta fiyatlar % 1675 oranında yükselmişti.

Savaş çok geçmeden Osmanlı ekonomisini çökertti; Jön Türk hükümetinin ise bu konuda ne yapabileceği hakkında hiçbir fikri yoktu.

14

Kitchener Türkiye'ye Saldırma İzni Veriyor

I

İngiliz hükümeti de nasıl başedeceğini bilemediği beklenmedik sorunlarla karşılaşmıştı. Savaşın başında İngiltere'de kimse çarpışan orduların Batı Avrupa boyunca siperler kazacağını hesaplamamıştı. Şimdi bu yapıldıktan sonra İngiltere'de kimse düşman hatlarının nasıl yarılacağını bilmiyordu.

1914 yılı yerini 1915'e bırakırken İngiliz Kabinesi savaşın aldığı yön konusunda mutsuzluğa düşmeye başlamıştı. Lord Kitchener'in tüm güçleri Batı Avrupa'da yoğunlaştırma stratejisi yakın gelecekte zafer vaat etmiyordu. Kabine'nin en zeki politikacısı David Lloyd George da bir çıkış yolu arayanlar arasındaydı.

Asquith'ten sonra Liberal Parti'nin ve Kabine'nin en güçlü politikacısı olan Lloyd George batan gemiyle birlikte denize gömülmek isteyeceklerden değildi. Her koşulda ayakta kalmayı becermiş bir kişiydi: Bunu da yıllar sonra, Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcından sonuna kadar Kabine'de kalabilen tek üye olarak gösterecekti.

Galler'den gelen bu dinamik politikacı zamanının en büyük stratejicisi -ya da bazılarının dediği gibi- fırsatçısıydı. Çağdaşlarından biri Lloyd George'un, politikasındaki zigzaglar yüzünden bir gruptan diğerine destek aramak zorunda kaldığından söz ederek şöyle yazmıştır: "Lloyd George için hiçbir politika sürekli, hiçbir vaat kesin değildi... Sirkteki at cambazları gibi bir atın sırtından ötekine atlardı..."[1] Bir hayranı Lloyd George'un doğru çizgisinin bir düz çizgi olmayıp "daha çok bir eğri" olduğunu söylemişti.[2] Bunu kendisi şöyle dile getiriyordu: "Ben ne savaşta ne de politikada, çevirme olanağı varsa, pahalı olan cepheden saldırıdan yana olmadım."[3]

Müttefik komutanların Fransa ve Flanders'e siperlenmiş düşmana umutsuz bir biçimde doğrudan saldırmalarından en çok düş kırıklığına uğrayan da oydu. Ne zaman bir çıkış yolu arasa karşısında ya İngiliz generallerini savunan Savaş Bakanlığı'nı, ya da İngiltere'nin müttefiklerini savunan Dışişleri Bakanlığı'nı buluyordu.

Lloyd George baştan beri çözümü Doğu'da aramaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nu yenmek ve Almanları arkadan çevirmek için başta Yunanistan olmak üzere Balkan devletleriyle ittifak isteyenlerin başında geliyordu. Diğer Kabine üyeleri de aynı fikirdeydiler. Savaş Kabinesi Müsteşarı ve sivil kadronun en etkini olan Maurice Hankey de onun

gibi düşünüyordu. Hankey, 28 Aralık 1914 tarihli raporunda Balkanlı müttefiklerle birlikte Çanakkale'ye bir saldırı düzenlenmesini öneriyor, Kabine'nin "Almanya belki de en etkin olarak, müttefikleri ve özellikle de Türkiye aracılığıyla vurulabilir" inancını vurguluyordu.[4]

Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey bu yaklaşımın önünü tıkıyordu. Lloyd George'un Parti'deki sol kanat meslektaşlarına göre İngiltere'nin savaşta tarafsız kalma seçeneğini ortadan kaldıran Grey'di; bunu savaş öncesinde Fransa'yla gizlice anlaşarak yaptığını ileri sürüyorlardı.* (Filozof Bertrand Russell daha sonra şöyle yazmıştır: "Bir savaş durumunda bizim Fransa'nın yardımına gitmemizin yöntemlerini kamuoyunun öğrenmemesi için Sir Edward Grey'in nasıl dikkatle yalan söylediğini önceki yıllarda izlemiştim.")[6] Şimdi İtilaf Devletleri'nin savaş sonrası toprak kazançları konusunun Balkan devletlerinin savaşa girmelerini olanaksızlaştırdığını iddia eden de yine, savaş öncesinde Çanakkale konusunda Rusya'yla gizli anlaşmalara girmiş olan Grey'di. Dışişleri Bakanlığı'nın görüşüne göre Bulgaristan'ın Romanya ve Yunanistan'la olan rekabeti bu üç devleti kapsayan bir ittifakı olanaksız kılıyordu; Rusları rahatsız edeceği için de, İstanbul'un alınmasında Yunan yardımı kabul edilemezdi.

Ancak bahriye ve savaş bakanlıklarıyla Kabine'de İstanbul'un sadece İngiliz donanması tarafından alınamayacağı kabul edilmekteydi. Bunun için bir de orduya ihtiyaç vardı. Eğer zaferin kazanılmasına Yunan ya da başka bir Balkan ülkesinin ordusu yardımcı olamayacaksa, o zaman İngiliz ordusunun kullanılması gerekecekti. Ama Lord Kitchener, Avrupa'daki savaş kazanılıncaya kadar Batı cephesi siperlerinden hiçbir birliğin çekilmeyeceğini ilan eden Müttefik komutanlarını destekliyordu.

Ancak komutanların umutlu görüşlerine karşın, Kabine'nin ileri gelen üyeleri savaşın ilk ay ve yıllarında batı cephesinde zaferin kazanılıyor olduğunu ya da kazanılabileceğini göremiyorlardı. Daha 7 Ekim 1914'te Asquith, Kitchener için şöyle yazıyordu: "Kitchener önümüzdeki aylarda karşı karşıya olan orduların kitlenmiş durumda kalmalarının olası olduğunu düşünüyor."[7] Winston Churchill de Başbakan'a aralık ayı sonunda, "Batı cephesinde her iki tarafın da birbirlerinin hatlarını yaracak gücü bulamamaları mümkündür," demişti. Lloyd George ise Kabine arkadaşlarına sunduğu bir raporda batı cephesinde bir yarma harekâtını "olanaksız" gördüğünü bildiriyordu.[8]

Tarihte 1914 sonbaharındaki o kendiliğinden başlayan siper savaşı gibi bir şey görülmüş değildi. Sorunu ilk anda görebilmiş olan Kitchener buna bir çözümü olmadığını itiraf ediyordu. İtilaf ve İttifak devletlerinin paralel siper ve tahkimatları Atlantik Okyanusu'ndan Alplere kadar uzanmıştı. Her iki taraf da kesin bir şekilde birbirlerinin yolunu kesmişlerdi.

Siper savaşı bir dayanıklılık yarışması olarak başlayıp bir sağ kalabilme yarışı olarak son buldu. Kazılan 44.000 kilometrelik siper boyunca her iki ordu da yer altında sefil bir yaşama başladılar, birbirini hemen hiç sonu gelmeyen baraj ateşine tuttular ve zaman zaman, intihar edercesine birbirlerinin dikenli tellerine ve makineli tüfeklerine atladılar. Cellat ve kurban rolü sürekli el değiştiriyor, bir taraf sık sık tekrarlanan saldırılarından

* Şimdi elimizdeki tarihi kanıtlar bunun doğru olmadığını göstermektedir.[5] Ancak Liberal Parti'nin sol kanadı bunun böyle olduğuna inanmaya devam etmiştir.

birine başladığında öteki taraf idam mangası rolünü oynuyordu. Bir karış bile toprak kazanılmamış, ölü noktaya gelinmişti.

Sivil bakanlar yön göstermesi için aralarındaki askeri kâhine döndüler, ancak o da kimi zaman suskun kalıyor, kimi zaman da kehanet gücüne olan inançlarını sarsacak derecede saçmalıyordu. Ne yazık ki, Kabine'de kendisi adına konuşacak ve dinleyecek Fitz-Gerald yoktu. Feldmareşal Kitchener oldum olası en yakınlarına bile askeri görüşlerini açıklamakta güçlük çekerdi; korktuğu insanlar arasında -yabancılar, siviller ve politikacılar- dili tutuluyordu. Sessizliği bozmak için zaman zaman, hiçbir bilgisinin olmadığı askerlik dışı konularda uzun konuşmalara giriyordu. İrlandalı lider Carson'a İrlanda'dan ve Lloyd George'a Galler'den söz ettiğinde her ikisi de onu cahil bulunca çok şaşırmıştı.

Kitchener'in dâhi bir yanı vardı ama bu çok seyrek olarak ortaya çıkıyordu. Savaştan yıllar sonra Lloyd George, Kitchener'in "saçmaladığı" iddiasını geri almış ve şunları söylemiştir:

> Hayır! O dönen büyük bir fener gibiydi. Kimi zaman ışıkları Avrupa'yı ve orada toplanmış orduları geniş ve sınırsız bir perspektifte öyle bir gösterirdi ki, insan gerçeğin tam ortasına bakıyormuş gibi olurdu. Sonra fener dönerdi ve haftalar boyunca zifiri karanlıktan başka bir şey olmazdı.[9]

Kitchener'in batı cephesindeki bu çıkmazdan kurtulacak bir yol gösterememesi ülkenin sivil liderlerini kendi planlarını geliştirmeye yöneltti. Planlar batı cephesinin kuzeyinden, güneyinden ya da doğusundan saldırmayı önermeleri bakımından, hep birbirlerini andırıyordu. Generallerin doktrini düşmana en güçlü, sivillerinki ise en zayıf olduğu noktada saldırmaktı.

Lloyd George Yunanistan'la işbirliği yaparak, zayıf durumdaki Avrupa'nın güneydoğusundan saldırma yanlısıydı. Churchill ise emekli edilmişken Birinci Deniz Lordluğu'na getirdiği Amiral Lord Fisher'den esinlenerek, Avrupa'nın kuzeybatısında, Almanya'nın Baltık Denizi kıyıları açığında bir adadan çıkarma yapılmasını öneriyordu. Ancak Maurice Hankey, 28 Aralık 1914 tarihli raporuyla hepsini kendi görüşüne ikna edebilmişti.

Hankey'in önerisine göre İngiltere Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'yı da yanına alarak üç İngiliz kolordusunu Çanakkale'ye sürecekti. Bunun sonucunda İstanbul işgal edilecek ve Almanya'nın iki müttefiki Osmanlı ve Habsburg imparatorlukları yenilgiye uğratılacaktı. Bulgaristan'ın Yunanistan ve Romanya ile uzlaştırılmasına ilişkin politik sorunun üstesinden gelinmesi gerekecekti; ancak bu da İtilaf Devletleri'nin sefere katılmaları ve zafer ganimetlerinden her üç devlete de pay verileceği garantileriyle sağlanabilirdi. 'Raporu gören Churchill kendisinin de iki ay önce Çanakkale'ye saldırılmasını savunduğunu, ancak Kitchener'in bunun için gerekli gücü vermeyi reddettiğini ve böyle bir harekâtın kasım yerine ocak ayında yapılmasının güçlüğünü dile getirdi. Churchill Baltık Denizi projesinin daha umut verici bir hareket olduğuna inanıyorsa da, Hankey'in de kendisi gibi bir çevirme harekâtının daha uygun olduğu görüşünü benimsediğini görüyordu.

Ancak Hankey'in planı gerçekleşemedi. Beklenen engellere -Kitchener'in batıdan asker çekmek istememesi ve Sir Edward Grey'in Yunanlıların İstanbul'a yürümesinin Rusya'yı rahatsız edeceği endişesi- o da takılıp kalmıştı. Grey Bulgaristan isteklerinin diğer Balkan devletlerininkilerle uzlaşamayacağı kanısındaydı. Çanakkale'ye Yunan saldırısına karşı çıkması da bu saldırının başarılı olacağı korkusundan kaynaklanıyordu; Yunanlılar eski imparatorluk başkentleri Konstantinopl'u fethettikleri takdirde kenti geri vermek istemeyeceklerdi. Rusya da İstanbul'un başka ellere geçmesini önlemek için (Grey'e göre) savaş sırasında taraf değiştirebilirdi.

Atina'daki durum da şöyleydi: Savaşın başında Türkiye'ye karşı savaşa girmeyi önermiş olan Venizelos hâlâ İtilaf Devletleri'ne katılmak düşüncesindeydi. Ancak politik rakibi ve Kayzer'in bacanağı olan Alman yanlısı Kral Constantine onun bu hareketini önlüyordu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı da ağırlığını Venizelos'tan yana koyacak yerde, Kral Constantine gibi, Yunanistan'ın savaşa girmesine karşı çıkıyordu.

Şimdi geçmişe bakıldığında, Yunan ordusunun İngiliz donanmasıyla birlikte 1915 başlarında İstanbul'a yürümüş olması durumunda, Osmanlı başkentini savunmasız yakalayacağı görülmektedir. Buna izin verilmemesi karşısında Churchill'in duyduğu ıstırap 1915 kışında Grey'e yazdığı ama göndermediği mektupta açıkça görülmektedir:

> Sana yalvarıyorum... İsteksizce alınan önlemler vesaire... savaşın uzaması sonucunda bir milyon insan ölecektir... Yunan işbirliğine karşı çıkılmamalıdır. Yunanistan'ı kaybetmenden ve tüm geleceği Rusların eline bırakmandan çok korkuyorum. Rusya, Yunanistan'ın yardımını engellerse, onun İstanbul'a sahip olmaması için elimden geleni yaparım... Not: Bu Yunanistan'ı -Venizelos Yunanistanı'nı- desteklemezsen karşında Almanya'ya katılacak birini daha bulacaksın.[10]

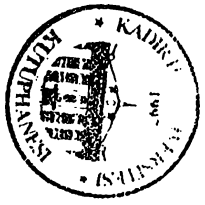
II

1915 yılının başında Lord Kitchener birden fikir değiştirerek İngiltere'nin Çanakkale'ye saldırmasını önerdi. Rus komutanlığı kendisinden orada bir oyalama saldırısına girmesini istemişti ve bunu kabul etmediği takdirde Rusların savaş dışı kalacaklarından korkuyordu. Bu da, Almanların tüm güçlerini batıda toplamaları anlamına geleceğinden o sırada İngiltere ve Fransa için felaket demek olurdu. Ancak Kitchener saldırıyı sadece Kraliyet Donanması'nın yapması, kendisinin asker vermeyeceği konularında ısrarlıydı. Kabinenin sivil bakanları umutsuz gördükleri batı cephesi stratejisinden kaçma fırsatına dört elle sarıldılar.

Enver'in Kafkaslardaki saldırısı Rusların bu isteğinde ve Kitchener'in fikir değiştirmesinde önemli rol oynamıştı. Rusya'nın yardım çağrısı 1915 Ocak ayında Enver'in güçlerini kesin bir şekilde yenilgiye uğratmalarından önce yapılmıştı. Mantıken, Osmanlı istilacıları püskürtülünce Rusların Lord Kitchener'e İstanbul üzerindeki oyalama harekâ-

tına gerek kalmadığını bildirmeleri, ya da Kitchener'in bunu kendisi görmesi gerekirdi. Ne var ki, İngiliz liderler ocak ve şubat ayları boyunca Rusya'yı artık var olmayan bir Türk tehdidinden kurtarmak için İstanbul'a nasıl saldıracaklarını planlayıp durdular.

Böylece Churchill ve Kitchener'in, Asquith ile Lloyd George'un, İngiltere ile Ortadoğu'nun kaderlerini böylesine değiştirecek olan Çanakkale seferi başlamış oldu.

15

Çanakkale Zaferine Doğru

I

Lord Kitchener, Çanakkale seferini sadece Kraliyet Donanması'nın yapmasını önerdiğinde Churchill'in Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndan verdiği yanıt ordudaki ve hükümetteki her bilgili kişinin görüşünü yansıtmaktaydı: Çanakkale ancak kara ve deniz ordularının ortak harekâtıyla zorlanabilirdi. Haritaya bakmak bunu anlamak için yeterliydi. 60 kilometre uzunluğundaki boğazın en geniş yeri 7 kilometreydi. Güçlü akıntıya karşı Boğazı geçmeye çalışan savaş gemilerinin önlerine mayın hatları çıkacak ve Avrupa ile Asya yakalarının topçu ateşi altında kalacaklardı. Boğaza girildikten 21 kilometre sonra sadece 1.500 metre olan en dar noktaya gelinecekti ki, burası kıyıdaki kalelerin top menzili içindeydi. Bir kara ordusu kıyıyı emniyete aldığı takdirde toplar susturulabilir ve mayınlar temizlenirdi. Diğer bir deyişle, donanmanın geçmesi için kalelerin alınması ya da yok edilmesi gerekiyordu.

Kitchener Savaş Bakanlığı'nda danışmanlarıyla toplanarak yeni cephe açılması fikirlerini bir daha gözden geçirmelerini istedi, ancak onlar asker verilemeyeceği konusunda ısrarlıydılar. Churchill de kendisine bağlı Savaş Grubuyla 3 Ocak 1915'te Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nda toplanıp Rusya'yı savaşta tutmanın önemi göz önüne alındığında, tümüyle donanmanın yapacağı bir operasyonun gerçekten söz konusu olup olamayacağını yeniden düşünmelerini istedi. Sadece eski ve gözden çıkarılabilecek savaş gemilerinin kullanılması konusu ortaya atıldı; ve Savaş Grubu, komutanın görüşlerini hemen o anda almaya karar verdi.

Toplantı dağıldıktan hemen sonra Churchill, Çanakkale dışındaki İngiliz Filosu Komutanı Amiral Sackville Carden'e bir telgraf gönderdi. Churchill'in sorduğu şuydu: "Çanakkale'yi sadece gemilerle açmaya çalışmanın başarılabilir bir operasyon olduğunu düşünüyor musunuz?" Ayrıca sadece yaşlı gemilerin kullanılacağını ve operasyonun öneminin ağır kayıpları haklı göstereceğini de bildirmişti.[1]

Amiral Carden herkesi şaşırtan bir yanıtla Çanakkale'nin bir tek saldırıda ele geçirilemeyeceğini ve "Operasyonu çok sayıda gemiyle genişletmek zorunda kalabileceklerini" bildirdi.[2] Carden aylardır Çanakkale'deydi ve görüşü o gün için ağır bastı.

Kabine hâlâ Baltık'ta bir deniz baskınından yana olan Churchill'in görüşünü reddederek kendisine Carden'in Çanakkale planını uygulaması için yetki verdi. Churchill, Ça-

nakkale planına karşı değildi; sadece kendi Baltık planını yeğliyordu. Çanakkale kararı verildikten sonra da, tüm gücü ve hevesiyle onu uygulamaya koyuldu.

II

Churchill, pek çok yeteneği olmasına karşın meslektaşlarının tepkilerine ve ruh durumlarına karşı duyarsızdı ve kendisinin başkaları üstünde yarattığı etkiyi düşünmezdi bile. Deniz subaylarına, kendi içlerinden birinin vermesi gerektiğine inandıkları emirleri verince, hiç farkında olmadığı bir kurumsal ve mesleki düşmanlık yaratmış oldu; subayların kendisini müdahaleci bir amatör olarak gördüklerinin farkında değildi. Teknik denizcilik terimlerini yanlış kullanmasının subayların kırgınlığını ne kadar artırdığını hiç bilemezdi.

Ayrıca, diğer huyları karşısında Kabine arkadaşlarının ne kadar soğukluk duyduklarını (bunu kendisine söylemedikleri için) bilmiyordu. Başka bakanlıklar için ileri sürdüğü fikirler kendisini ilgilendirmeyen işlere burnunu sokması olarak nitelenmekteydi. Üstelik hiçbirinin katlanamayacağı kadar uzun konuşuyordu. Ne astları ne de meslektaşları kendisiyle çalışmanın sık sık olanaksızlaştığını yüzüne karşı söylemeye cesaret edebiliyorlardı. Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na getirdiği deniz kahramanı Fisher bile onunla iletişim kuramıyordu; ancak bu sorunun karşılıklı olduğu da söylenebilirdi.

Güdüsel dehası ve son derece "kendine özgü" oluşuyla Kitchener'e benzeyen Lord Fisher, 19 Ocak'ta ya da birkaç gün önce Çanakkale'ye bir donanma göndermenin yanlış olacağı izlenimine kapılmıştı. Ancak bu önsezisinin temelini bir türlü dile getirmeyi beceremediğinden Churchill'e fikir değiştirtemedi.

İlk başlarda Çanakkale operasyonu için destek ittifakla verilmişti, ama şimdi bu heyecan akışında bir duraklama olmuş ve birkaç gün sonra sular ters yönde akmaya başlamıştı.

Fisher'in ocak ayında Churchill'e şikâyet ettiği Maurice Hankey de kara birlikleri katılmadığı takdirde sefere karşı olduğunu söylemeye başlamıştı. Zamanının en usta bürokratı olan Hankey, Churchill'in Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndaki fikir akımlarına Churchill'den daha çok duyarlıydı. Şubat ortalarında Bakanlık kamuoyunun sadece deniz kuvvetlerinden oluşan bir sefer fikrine, saldırının birkaç güne kadar başlayacak olmasına rağmen, karşı olduğunun bilincindeydi.*Bir ay önce Churchill'e Carden'in planını hemen yürürlüğe sokması için ısrar etmiş olan Sir Henry Jackson düzenlediği bir raporda sadece deniz kuvvetlerinin katılacağı planın "sağlam bir askeri harekât olarak tavsiye edilemeyeceğini" belirtiyordu.[6] Harekât Şefi Yardımcısı Albay Herbert William Richmond bir gün önce aynı doğrultuda bir rapor yazmış ve bunun bir kopyasını Hankey'e göndermişti,

* Bunu Kabine'ye ve Başbakan'a söylemiş ve fikrini mektuplar ve raporlarla kayda da geçirmiştir. Günlüğündeki 19 Mart tarihli kayıtta şöyle diyordu: "Teklifin ilk yapıldığı gün Başbakan'ı, Lord Kitchener'i, Genelkurmay Başkanı'nı, Lloyd George'u ve Balfour'u uyarıp donanmanın bu yolu açamayacağını ve tüm deniz subaylarının aynı fikirde olduklarını bildirdim."[3] Hankey bu uyarıları iddia ettiğinden bir ay sonra yapmıştır. Balfour'a bu konuda yazdığı tarih Kabine'nin Çanakkale seferine karar verdiği 13 Ocak değil, 10 Şubattır.[4] Asquith'le ise daha sonra konuşmuştur. Başbakan 13 Şubat'ta şöyle yazıyordu: "Görüşleri her zaman dinlenmeye değer olan Hankey ile konuştum. Deniz operasyonunun epey güçlü bir kara gücüyle desteklenmesi fikrinde. Ben de bir süredir aynı kanıya varmıştım..."[5]

Fisher, 16 Şubat sabahı erkenden Churchill'e bu doğrultuda bir uyarı gönderince Churchill yıldırım çarpmışa döndü: Hemen Kabine'nin bulabildiği Savaş Konseyi üyeleriyle acil bir toplantı yaptı. Durum şöyleydi: Türk kıyıları açıklarında olan İngiliz filosu 48 ila 72 saat içinde saldırıya başlayacaktı; düşman denizaltı gönderebileceği için filo hem bölgede kalıp hem saldırıyı erteleyemezdi;[7] ancak filo sefere devam edecek olursa, Bahriye Bakanlığı'nın bu aniden değişen fikrine göre, kara kuvvetleriyle desteklenmediği takdirde başarısız olacaktı. Kitchener ise kara birliklerini göndermeyi reddediyordu ve zaten buna ikna edilse bile birlikler oraya zamanında varamazlardı.

Kitchener, Savaş Konseyi'ne katılmadan, savaştan önce Osmanlı İnzibatı'nda görev yapmış olan ve şimdi Londra'da İstihbarat Yüzbaşısı olarak görev yapan Wyndham Deedes'e Çanakkale konusundaki fikrini sordu. Deedes kendi görüşüne göre bunun temelden sakat olacağını bildirdi. Bunun nedenini açıklarken Kitchener sözünü kesti, neden söz ettiğini bilmediğini söyleyerek yanından uzaklaştırdı.

Ancak Deedes ile konuşması Kitchener'e fikrini değiştirtmişti. Birkaç saat sonra Savaş Konseyi üyelerine donanmanın saldırısına destek olmak üzere İngiltere'de kalmış tek düzenli ordu tümeni olan 29. Tümeni göndereceğini bildirdi. Ayrıca, gerekirse, Mısır'a varmış olan Avustralya ve Yeni Zelanda birlikleri de gönderilebilirdi. Plana göre gemiler Boğaz savaşını kazandıktan sonra birlikler hemen iki kıyıyı ve sonra da İstanbul'u işgal edeceklerdi. Bir günlükteki kayıtlara göre Lord Kitchener Winston'a 'Sen Boğazdan geç, ben adam bulacağım!' demişti.[8]

Plan sakattı. Türk savunmacıların yetenekli liderleri ve yeteri kadar cephaneleri varsa, ortak bir harekât gerekliydi. Deniz kuvvetlerinin savaşı kazanmalarını beklemek yerine piyade de Çanakkale tabyalarına saldırarak yardımcı olmalıydı. Sivil Maurice Hankey bunu açıkça görüyor, amiraller ve generaller ise göremiyorlardı.

Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, 22 Şubat'ta kamuoyuna yayınladığı bir bildiride Çanakkale seferinin başladığını açıklayarak ayrıntı vermeye başladı. Gazeteler haberi alıp saldırı üzerinde durarak kamuoyunda bir beklenti yarattılar. The Times, "kara birlikleriyle desteklenmedikçe denizden bombardımanın fazla başarılı olmayacağını" belirtiyor ve, "İtilaf Devletleri'nin bu Çanakkale seferinde göze alamayacakları tek tehlike başarısızlıktır," uyarısında bulunuyordu.[9]

Kitchener de Kabine'deki meslektaşlarına buna benzer bir uyarıda bulundu. İlk başta Lloyd George'un lehinde olduğu "etkisiz olursa bombardımanı bırakırız"[10] önerisini kendisi yaptığı halde fikrini değiştirmişti. 24 Şubat'taki Savaş Konseyi toplantısında Savaş Bakanı, fikir değiştirmesinin nedeni olarak Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nın kamuya yaptığı açıklamayı gösterdi. "Doğu'da yenilgi çok ciddi olur. Bunun geri dönüşü yoktur. Kamuoyuna yapılan bu duyuru bizi bu işe bağlamıştır." Donanma başarısız olursa, "kara ordusu bu işi sonuna kadar götürmek zorundadır."[11]

Kitchener daha önce donanmanın gönderilmesini önermişti. Şimdi ise orduyu gönderme kararı veriyordu. Kitchener, hiç istemediği halde, İngiltere'yi Ortadoğu'da büyük bir çatışmaya doğru adım adım çekmekteydi.

III

Türkler, Churchill'in Çanakkale saldırısını bekliyorlardı. Ancak şimdilik bölgeyi savunacak durumda değillerdi. Osmanlı konularında çok iyi haber alan Wyndham Deedes'in bile bilmediği bu sırrın Almanlar gayet iyi farkındaydılar. Savaşın başında Osmanlılar ve Alman danışmanları Çanakkale boğazının iki yanındaki tabyaları tahkim etmeye başlamışlardı ama cephanesizlikten bu çabaları boşa gitmişti. Berlin, 1914 sonunda ve 1915 başında Boğazdaki cephanenin tek bir çarpışmaya yetecek miktarda olduğunu öğrendi; Osmanlı savaş gemilerinden bazılarının sadece bir dakikalık mermileri vardı.

Bundan sonraki altı hafta boyunca Osmanlı komutanlığına gelen istihbaratta İtilaf Devletleri'nin Boğaza saldırısının çok yakın olduğu bildiriliyordu. 15 Şubat 1915'te Doğu Akdeniz'de İngiliz ve Fransız savaş gemilerinin toplanmakta olduğu konusunda da ayrıntılı bilgi gelmişti.

Amiral Carden'in gemileri 19 Şubat sabahı Çanakkale savaşının ilk mermilerini attılar. Türkiye'deki Amerikan Büyükelçisi, İtilaf Devletleri'nin zaferinin kaçınılmaz olduğuna işaret etti ve İstanbul halkı kentlerinin bir iki gün içinde düşeceğine inanmaya başladı.[12]

Babıali umutsuzluktan asırlık düşmanı olan Ruslardan yardım istemeyi bile düşündü. İngiliz saldırısının ertesi günü Türkiye'deki Alman Büyükelçisi bir Rus-Türk-Alman ittifakı önerdi: Savaşta taraf değiştirme karşılığı olarak Rusya'ya Boğazlardan serbest geçiş hakkı önerilebilirdi.[13] Sadrazam, Alman büyükelçisine şöyle diyordu: "İngiltere'ye daha fazla yüklenmek için Rusya ile barış yapılmalıdır."[14] Almanlar öneriyi Rusya'ya ilettilerse de, sonuç çıkmadı. Türkler için Boğaz savaşını kaybetmekten başka yol görünmüyordu.

Çanakkale ağzında gürleyen İngiliz donanması toplarının politik yankıları stratejik açıdan çok önemli olan Balkan ülkelerinden gelmeye başladı. Atina, Bükreş ve Sofya'da politikacılar İtilaf Devletleri'ne yanaşmaya başladılar. Eğer Çanakkale savaşı kazanılırsa hepsinin, hatta Bulgaristan'ın bile, İtilaf Devletleri kampında yer alacağı belliydi.[15] Lloyd George'un ısrarla söylediği gibi Balkan ülkeleriyle ittifak yapıldığı takdirde İngiltere, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndan geçip Almanya'yı nispeten savunmasız olan güneyinden istila ederek savaşı sona erdirebilirdi.

Bir Fransız deniz birliği ile desteklenen İngiliz filosu 19 Şubat sabahı uzak mesafeden bombardımana başladığında Çanakkale'nin ağzındaki kıyı bataryaları onlara erişecek menzilde değildi. Carden, Türk tabyalarına daha büyük zarar verebilmek için gemilerini kıyıya yanaştırdı. O gece hava bozduğu için sürekli fırtına yüzünden operasyona beş gün ara verildi. Saldırı 25 Şubatta yeniden başladı. Yarımadanın ucunda kıyıya çıkartılan İngiliz deniz piyadeleri boğazın girişindeki kalelerin terk edilmiş olduğunu gördüler; Türkler ve Almanlar Çanakkale topçu savunmasının yoğun olduğu boğazın dar yerine çekilmişlerdi.

Sofya'daki İngiliz misyonu Bulgar ordusunun da Türkiye'ye karşı harekâta katılabileceğini bildirmişti. Romanya Başbakanı Bükreş'teki İngiliz temsilcisine kendi ülkesinin İtilaf Devletleri'nin dostu olduğunu ve "İtalya'nın da yakında harekete geçeceğini"

söylemişti.[16] Mart ayı başlarında Başbakan Venizelos Churchill'e gizli bir telgraf göndererek Yunan desteğini bildirdi. Yunanistan Gelibolu'ya üç tümen gönderecekti ve Venizelos'a göre, Alman yanlısı Kral Constantine de İtilaf Devletleri'ne katılmaya hazırdı.[17]

Zafer kokusu alınmıştı. Churchill, grip olmasına karşın sevinç içindeydi. Başbakanın kızı Violet Asquith'e şu itirafta bulunuyordu: "Bu kadar mutlu olduğum için lanete uğrayabilirim. Bu savaşın her an binlerce kişinin yaşamına mal olduğunu biliyorum, ama yine de -elimde değil- yaşadığım her andan zevk alıyorum."[18]

4 Martta Amiral Carden'den Churchill'e gelen bir telgrafa göre, hava koşulları uygun gittiği takdirde, donanma on dört gün içinde İstanbul'a varabilecekti.[19] Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderi uluslararası gündemin en üst sırasına fırlamıştı; henüz savaşa girmemiş olan İtalyanlar bile "Türkiye'nin ilerdeki bölünmesinde paylarını" istemeye başlamışlardı.[20] Churchill bu istekler için erken olduğunu hissetmiş olmalıydı; Dışişleri Bakanı'na yazdığı özel bir mektupta Avrupa Türkiyesi'nin alınmasını, ama Müttefiklerin Osmanlı Asyası'nı hiç olmazsa geçici olarak Osmanlılara bırakmalarını öngörecek bir ateşkes yapmalarını öneriyordu.[21]

Sadece Fisher birkaç gün daha kuşkulu kaldı. *"Çanakkale'yi ne kadar düşünürsem, o kadar az hoşlanıyorum!"* diye yazıyordu (vurgu, özgün metne aittir).[22] Ancak 10 Mart günü ele geçirilen Alman telsizlerinden bütün önemli tabyaların cephanelerinin tükenmekte olduğu anlaşılınca o da diğerlerine katıldı. Hatta daha da heyecanlanarak filonun komutasını bizzat eline almak üzere Ege'ye gitmeyi teklif etti. Yaklaşan zaferin itibarını alma çabası başlamıştı.

Bir gece yemeğinden sonra Lord Kitchener'le konuşan Violet Asquith kendisine zaferin şanını hak edenin Churchill olduğunu söyledi. "Çanakkale zaferle sonuçlanırsa hemen hemen tüm onuru Winston'ın olacak. Fisher ve diğerlerinin kuşkuculukları sırasında o öylesine cesaret ve tutarlılık gösterdi ki..." Günlüğünde Lord Kitchener'in buna öfkeyle, "Hiç de değil... Ben hep bu durumdan yanaydım," dediğini yazmıştır. [23]

16

Rusya'nın Türkiye'den Pay Kapma Çabası

I

Kitchener ile Churchill, Rusya'nın zorlaması üzerine Çanakkale seferini başlatmışlardı, ancak seferin başarılı olacağı görünmeye başladığında Çarlık hükümeti paniğe kapıldı. Çanakkale'de bir İtilafçı zaferi sevinilecek bir şeydi; ancak bu İstanbul'un İngilizlerin eline geçmesi demekti ve Rusların zihinlerinde yüzyıllık *Büyük Oyun* korkuları ve kıskançlıkları canlanıvermişti. Rus hükümeti İngilizlerin ele geçirdikleri İstanbul'u bir daha bırakmayacakları konusunda endişeliydi.

Rus Dışişleri Bakanı Sergei Sazanov, 4 Mart 1915'te Londra ile Paris'e birer telgraf göndererek Çar II. Nikola'nın İstanbul ile Boğazların -ve her iki yanındaki toprakların- Rusya'ya verilmesi istemini iletti. Çar ile Sazanov buna karşılık olarak İngiliz ve Fransızların Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerinde ve başka yerlerde kendi ulusal emellerini elde etmek için yaptıkları planlara anlayışla bakacaklardı.

Rus istemi Paris'te dehşetle karşılandı. İstanbul'a sahip olmanın Rusya'ya Akdeniz'de Fransa'nın rakibi olma fırsatını vereceğinden korkan Fransız hükümeti Rusları 'iyiniyet' sözleriyle geçiştirmeye çalıştı.[1] Delcasse ayrıntılı bir toprak anlaşmasının ilerdeki barış konferansına bırakılmasını önerdi.

Daha önce İngiltere'nin Suriye'deki niyetleri konusunda Fransızların beslediği kuşkuları yatıştıran Grey, bu kez Rusların Çanakkale konusundaki İngiliz niyetlerinden doğan kuşkularını gidermek için harekete geçti. Bunu yapmakla da Pandora'nın kutusunu açmış oldu. Rus istekleri barış konferansından önce yerine getirilecek olursa, ardından Fransa kendi isteklerini sunacak, Lord Kitchener de isteklerini açıklamak zorunda kalacaktı. Grey bu tehlikeleri ne kadar bilirse bilsin, Rusların yatıştırılmasına öncelik veriyordu.

II

İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na göre Rusya, İstanbul konusunda tatmin edilmediği takdirde Petrograd'daki İtilaf yanlısı bakanlık, Alman yanlısı rakipleri tarafından güç duruma düşürülebilirdi.

Grey sonradan, Rus sarayındaki Alman yanlısı unsurların -ki, bunlardan gerçekten

korktuğu anlaşılmaktadır- böyle bir güvence verilmediği takdirde Çanakkale'deki İngiliz askeri operasyonunu nasıl yanlış sunabileceklerini açıklamıştır:

> Rusya'yı İstanbul ve Boğazlardan uzak tutmak öteden beri İngiltere'nin politikası olmuştur... kuşkusuz bizim politikamız da böyleydi. İngiltere ile Fransa savaşı Rusya'nın yardımıyla kazanırken, Rusya'nın barışta İstanbul'u ele geçirmemesi için İngiltere, İstanbul'u işgal edecekti. Bu böyle değilse, Fransız ve İngiliz orduları Fransa'da o kadar sıkışık durumdayken ve Rus orduları onları kurtarmak için görülmemiş özverilerde bulunurken İngiliz kuvvetleri Çanakkale'ye neden gönderilsindi?[2]

Liberal yönetimin liderleri Grey ve Asquith her durumda İngiltere'nin savaş müttefikinin istediği ödünlerin verilmesinden yanaydılar. Gladstone politik geleneğinin mirasçıları olarak Türk aleyhtarıydılar ve Rus emellerine sempati duyuyorlardı. 1903'te bir Muhafazakâr yönetimi sırasında toplanan İmparatorluk Savunma Komitesi'nin vardığı sonuca göre, Rusları İstanbul'dan uzak tutmanın artık İngiltere'nin yaşamsal önemde bir çıkarı olmadığını söyleyebilirlerdi. Başbakan daha savaşın başında şöyle yazıyordu: "Türk imparatorluğunun Avrupa'dan yok olmasının ve İstanbul'un ya Rus olmasını (ki bence hakkı olan kader budur) ya da bu olamazsa, tarafsızlaştırılmasını görmek kadar büyük bir zevk olamaz..."[3] 1915'te konu ortaya çıktığında İstanbul ile Boğazlar için şöyle yazmıştı: "Rusya'nın bunları kendi imparatorluğuna katmak istediği açığa çıkmıştır... Ben her zaman Rus isteklerinin yanındaydım ve şimdi de öyleyim..."[4]

Kabinenin diğer üyelerinin bilmedikleri bir şey de, Sir Edward Grey'in, Rus hükümetine 1908'de yaptığı vaatlerle İstanbul'un ilerde Rusya'nın denetimine geçmesini kabul etmiş olmasıydı.[5] Rusya'nın Boğazlardaki meşru emelleri tatmin edildiği takdirde İran'da, Doğu Avrupa'da ve başka yerlerde iddialarda bulunmayacağı görüşündeydi.

Grey bir ay önce, İstanbul'da Türkiye'yi savaş dışına çıkarmayı hedefleyen Alman aleyhtarı bir darbeyi özendirmekten kaçınmıştı; bunun nedeni böyle bir hareketin İstanbul'u Rusya'ya vermesini önleyecek olmasıydı.[6] Bu yaptığı İngiltere'nin Yunanistan ve Balkan devletlerini kendi yanında savaşa sokmama kararına uygundu; çünkü bu, Grey'in kendi sözleriyle, "Rusya'nın savaştaki gayretliliğinin bozulmasına" yol açardı.[7]

Churchill aynı fikirde değildi. Rus emelleri için genel bir anlayış bildirisinden fazla bir şey belirtilmesine karşıydı ve Grey'e, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na, İstanbul ve Boğazların Rus denetimine girmesinin İngiliz çıkarlarını nasıl etkileyeceği konusunda bir çalışma yapılması talimatını verdiğini bildirdi. Savaş dönemi kaygılarının ötesine bakılmasını istiyor, "İngiliz tarihi bu savaşla sona erecek değildir," diyordu.[8]

Churchill'in bu fikrine karşın Rusya'nın ayrı bir barış isteyeceğinden korkan hükümet, Sazanov ile Çar'ın ileri sürdükleri koşulları kabul etti. İngilizler (12 Mart), epey gecikmeli olarak da Fransızlar (10 Nisan 1915), gizli teklifi resmen kabul ettiler ve bunun, sürdürdükleri savaşın hep birlikte başarılı bir sonuca ulaştırılması ve Osmanlı İmparatorluğu konusundaki kendi isteklerinin gerçekleştirilmesi koşuluna bağlı olduğunu tekrarladılar.

Grey, yine 10 Mart 1915 tarihini taşıyan başka bir İngiliz muhtırasıyla da Sazanov'a daha başka İngiliz yorum ve sınırlamaları getiriyordu. Rusya'nın başta sadece İstanbul'u ve Boğazları istemesine karşılık şimdi bitişik toprakları da istediğine işaret eden Grey, İngiltere'nin kendi savaş hedefleri üzerinde bir karara varmadan, "Rusya'nın, gerçekte tüm savaşın en büyük ödülünü oluşturan isteğinin yerine getirileceği konusunda kesin bir vaat istediğini" ve Çar'ın tekliflerini kabul etmekle İngiliz hükümetinin Rusya'ya olan dostluk ve sadakatinin en büyük kanıtını vermekte olduğunu da tekrar tekrar vurguluyordu. Rusya'nın isteklerini yerine getirmekte hiçbir İngiliz hükümeti Asquith'ten fazlasını yapamayacağını, çünkü üstlendiği yükümlülüğün, "Kraliyet hükümetinin geleneksel politikasının tam tersine çevrilmesi ve şu anda İngiltere'de hâkim olan fikir ve duyguların tam karşıtı" olduğunu belirtiyordu.

Grey daha sonra Rusya'dan karşılık olarak neler beklenebileceğini sıralıyordu. Hükümeti Doğu'daki hedeflerini henüz formülleştirmemişse de, bunlardan biri, 1907 İngiliz-Rus Antlaşması'nı değiştirerek, İngiltere'nin elindeki üçte birden ayrı olarak İran'ın o güne kadar tarafsız olan üçte birine de sahip olmasıydı. Ayrıca bu İstanbul anlaşması da gizli tutulacaktı.

Anlaşmanın gizli tutulması gerekiyordu, çünkü Grey koşullar açıklandığı takdirde bunun Hindistan'daki Müslüman kamuoyu üzerindeki etkisinden korkmaktaydı. İngiltere'nin önemli son bağımsız İslam devletinin parçalanmasında taraf olarak görüleceği endişesini taşıyordu. Bu nedenle Ruslara, eğer anlaşma duyulacak olursa kamuoyuna şöyle bir açıklama yapmak zorunda olduğunu belirtiyordu: "Kraliyet hükümeti konuşmalar boyunca Kutsal Yerlerin ve Arabistan'ın her koşul altında bağımsız bir Müslüman egemenliğinde bulunmasını koşul olarak ileri sürmüştür."[9]

Grey'in görüşüne göre İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nu dağıtmasına ödün olarak başka bir yerde bir Müslüman devleti kuracaktı. Mekke ile Medine, bu devletin dini açıdan Arabistan'dan başka bir yerde kurulmasını olanaksız kılıyordu. Bunun vaat edilmesi kolaydı; çünkü Büyük Devletlerden hiçbiri bu toprakları istemiyordu. David Lloyd George daha sonra şöyle yazacaktı: "Yabancı askerlerin Arabistan'ın herhangi bir bölümünü işgal etmesi kimsenin aklından geçmiyordu. Burası aç bir Büyük Devletin sürekli bir otlak olarak göremeyeceği kadar kurak bir yerdi."[10] O zamanlar bölgede çok büyük petrol yatakları olduğu bilinmiyordu.

III

Ancak Arabistan güçlü İngiliz Savaş Bakanı'nın savaş sonrası planlarında bir rol oynamıştır. Rusya'nın 4 Mart 1915'teki istekleri ve İngiltere'nin bunları 12 Mart'ta kabul etmesi Lord Kitchener'in 16 Mart tarihli bir raporla Churchill'i uyarmasına yol açmıştı; Kitchener burada, savaştan sonra, "Avrupa'da varolan kriz nedeniyle yatışmış olan eski düşmanlıkların ve kıskançlıkların yeniden canlanabileceğini ve İngiltere'nin Rusya ya da Fransa'yla, ya da her ikisiyle de karşı karşıya kalabileceğini" belirtiyordu.[11] Kitchener *Büyük Oyun*'un yeniden ortaya çıkmasını bekliyordu. Mekke ile Medine'yi içine alan bağımsız bir Arap krallığının yaratılmasını o da istiyor, ancak bunun İngiliz himayesin-

de olması gerektiğini vurguluyordu. İngiltere'ye Müslüman dünyasının ruhani liderliği üstünde söz hakkı sağlanabilmesi için böyle olması gerekiyordu.

Kitchener'in kapsamlı savaş sonrası Ortadoğusunda İngiltere, yeni ilhak ettiği Kıbrıs sayesinde, Fransa ve Rusya'nın müdahalesine karşı korunmuş bir Hindistan karayolunu denetim altında tutabilecekti. Savaş Bakanı'nın planı Kıbrıs'ın karşısındaki Asya anakarasını doğal liman kenti İskenderun'u almak ve oradan yine İngiltere'nin ele geçireceği Mezopotamya'ya bir demiryolu inşa etmekti. Mezopotamya bölgelerinde, Churchill ve Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nın çok önemli saydığı geniş petrol yatakları bulunduğuna inanılıyordu (bu henüz kanıtlanmamıştı). Kitchener ve daha başkaları, Fırat ve Dicle'nin suladığı eski Mezopotamya topraklarının tarımsal zenginliğe kavuşacak biçimde işlenebileceğine de inanıyorlardı; ancak Kitchener'in gözünde, teklifinin başlıca üstünlüğü stratejik olmasında yatıyordu. Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar inecek demiryolu, Hindistan'a asker gönderip getirtmeyi kolaylaştıracaktı. Demiryolunun geçtiği geniş bölge Hindistan yolu için olduğu kadar, Basra Körfezi için de kalkan işlevi görecekti. Kitchener, İngiltere burasını ele geçirmezse, Rusların bu fırsatı kaçırmayacaklarından korkuyordu.

Hindistan Bakanlığı'ndan Sir Arthur Hirtzel de hemen hemen aynı zamanda buna benzer bir rapor yazmış olmakla birlikte, onun vurguladığı nokta değişikti: Mezopotamya eyaletlerinin Hindistan İmparatorluğu'na katılmasını öneriyordu.[12] Bu bölge Hindistan'dan getirilerek yerleştirilecek insanlarla sulanabilir ve verimli bir hale getirilebilirdi. Böylece bölge Hindistan hükümetine teslim edilir ve Hindistan Bakanlığı'nın yetki alanına girerdi. Osmanlı İmparatorluğu'ndan pay almak için birbirleriyle kıyasıya mücadeleye giren iki rakip güçten birinin Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiserliği, diğerinin ise Simla'daki İngiliz Genel Valiliği olduğu artık Londra'da gittikçe daha çok netleşiyordu.

Hirtzel ve Kitchener'in raporlarının altında yatan ve hükümet üyelerinden çoğunun paylaştığı nokta, Osmanlı İmparatorluğu'nu bölüp iri bir parça almanın İngiltere'nin çıkarına olduğuydu. Bu varsayıma eleştirel bir gözle bakan Başbakan yalnız kalmıştı. Ancak o da, İngiltere'nin savaştan müttefikleri kadar kârlı çıkması gerektiğini düşünen Churchill gibi politikacıların bu konuda herkesin düşüncesini yansıttıklarını kabul etmiştir.

Asquith şöyle yazıyordu:

> Şu anda bu tür bir düzenlemeye kuşku ve güvensizlik duyan iki kişinin *yalnızca* benimle Grey olduğuna inanıyorum. Bizler, kendi geleceğimiz için en iyisinin, savaşın sonunda... hiçbir şey almadığımızı ve hiçbir şey kazanmadığımızı söyleyebilmek olduğunu düşünüyoruz. Ve bu sadece ahlaki ve duygusal açıdan değil... tümüyle maddi düşüncelerden kaynaklanmaktadır. Örneğin, İskenderun olsun ya da olmasın, Mezopotamya'yı almak... kısa vadede bir kazanç görmeden sulama ve geliştirmek için milyonlar harcamak; bilinmedik bir ülkede büyük bir beyaz ve yerli ordu bulundurmak; Hindistan'da hiç rastlamadığımız boyutta Arap kabilelerinden oluşan bir arı kovanında karmakarışık idari sorunlarla boğuşmak demek olacaktır.[13]

Başbakan, Osmanlı topraklarının geleceğini tartışırlarken Kabine üyelerine "bu tartışmanın bir haydut çetesi tartışmasını andırdığını" söylemişti.[14] Ancak buna karşı herhangi bir tavır almaması kendisi için tipik bir davranıştı. Kabine'de, Grey'in "elimizde tutabileceğimiz toprak miktarının üst sınırındayız" görüşüne katıldığını, ancak kendisini ve meslektaşlarını, daha fazla toprak almaktan geri durma hakları olan "bağımsız temsilciler" olarak görmediğini söylüyordu: "Eğer başka devletlerin Türkiye'den toprak almalarına göz yumup kendimize bir şey almazsak, görevimizi yapıyor sayılmayız."[15]

İstanbul anlaşmasıyla sonuçlanan yazışmayı başlatan Rusya aslında Batılı güçleri kendi toprak isteklerini formüle etmeye zorlamıştır. Asquith bu meydan okumayı kabul etti: Meslekten diplomat olan Sir Maurice de Bunsen başkanlığında kurduğu bakanlıklararası bir gruptan konuyu inceleyip İngiltere'nin bir Osmanlı barış anlaşmasından neler istemesi gerektiğini önermesini istedi.

Pek fark edilmeyen ve üzerinde konuşulmayan büyük bir adım daha atılmıştı. Alman savaşı ile Osmanlı savaşının başlaması arasında geçen yüz gün içinde İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak bütünlüğünün korunmasını hedefleyen yüzyıllık dış politikasını değiştirmiş oluyordu. Osmanlı savaşının başlamasından yüz elli gün sonra Asquith hükümeti artık Osmanlı İmparatorluğu'nun bölünmesi gerektiği ve İngiltere'nin bunda rol almasının kendi çıkarına olacağı görüşünü benimsemişti.

IV

Asquith hükümetini Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına ilişkin planlar için harekete geçiren şey Rusların İstanbul'u istemeleri olmuştu. Lord Kitchener bu isteğin geleceğini savaşın başında görebilmişti. Asquith'in bakanlıklararası komiteyi kurmasından önce Kitchener bu konuda kendi resmi olmayan araştırmalarını başlatmıştı; adamları bu araştırmaları de Bunsen komitesinin çalışmaları sırasında da, sonrasında da sürdürdüler.

Kitchener savaş sonrası Ortadoğusuna ilişkin planların ayrıntılarını Kahire'deki eski kadrosuna hazırlatmış ve Rusya ile Fransa'nın dünyanın o köşesinde İngiltere'ye olan geleneksel düşmanlıklarını sürdürebilecekleri olasılığının göz önünde tutulmasını istemişti.

Kitchener'in yardımcısı Oswald FitzGerald'ın Storrs'a yazarak, Filistin'in, kuzeyinde bir Fransız ya da Rus varlığı düşünüldüğünde, savaştan sonraki rolünün nasıl olabileceği konusunda görüşlerini sorduğu anlaşılıyor. Bu, Siyonizmin Filistin'de bir Yahudi yurdu kurma hareketinin İngiliz savaş zamanı spekülasyonlarında ilk yer alışlarından biridir. Storrs bunu 1914 yılı sonunda şöyle yanıtlamıştır:

> Filistin konusuna gelince, yeni toprak ilhakının getireceği yeni sorumluluklar yüklenmeyi doğallıkla istemeyeceğimizi düşünüyorum, ancak, Rusların güneye Suriye'ye inmelerine ya da Lübnan'da kaçınılmaz Fransız himayesinin fazla yayılmasına vb. karşı olmamız da doğaldır. Fransa, Rusya'dan daha iyi bir komşu olursa da, adı ne kadar dostluk anlaşması olursa olsun hiçbir

pakta bel bağlayamayız; özellikle savaş anılarıyla yüklü bir kuşak geçip gittikten sonra. Tampon devlet istenen bir şeyse de, bunu kurabilir miyiz? Ortada Müslüman Filistin krallığının kurulabileceği yerli unsur görülmemektedir. Yahudi devleti kuramsal olarak çekici bir fikirdir; ancak Yahudiler, Kudüs'te çoğunlukta olmakla birlikte Filistin genelinde azınlık olup nüfusun ancak altıda birini oluşturmaktadır.

Storrs çeşitli seçenekleri gözden geçirdikten sonra en iyi yaklaşımın Filistin'i Mısır'a ilhak etmek olduğu sonucuna varmıştır. Mektubunu şöyle bitiriyor: "Lütfen Reis'e benden selam söyle. Mısırlılar onun, kaderlerini uzaktan yönlendirmeye devam edeceği umudundalar."[16]

Storrs, 1915 Martı başlarında yine yazarak Kitchener'in savaştan sonra "Mısır ve Sudan'ı kapsayan ve Aden'den İskenderun'a kadar uzanan" yeni bir "Kuzey Afrika ya da Yakındoğu Genel Valiliğine" dönmesini önermiştir.[17] Bu görev Kitchener açısından Hindistan genel valisi olmanın çekici bir alternatifi olacaktır. Aslında Storrs'un önerdiği, Arapça konuşan dünyanın büyük bir kısmının İngiliz korumasında bir konfederasyon halinde örgütlenip Kahire'den Kitchener tarafından yönetilmesiydi.[18]

Savaş Bakanı İngiltere için geliştirdiği Ortadoğu politikasını Storrs'un önerisine dayandırmıştır. Kitchener 11 Kasım 1914'te Sir Edward Grey'e Fransızların Suriye üzerindeki geleneksel çıkarlarından vazgeçmek konusunda ikna edilmesini ve buna karşılık olarak savaştan sonra Kuzey Afrika'nın daha büyük bir parçasının Fransızlara verilmesini yazmıştır. Suriye İngiliz himayesinde bağımsız olacak ve bir Arap halifesinin ruhani liderliğinde Arabistan'a bağlanacaktır. (Kitchener bu konuda aylar önce Mekke Şerifi Hüseyin'le yazışmıştır.)

Kitchener Grey'e daha sonra, Fransız hükümetine bildirilmeden, Arapça konuşan liderlerle müzakereye oturulmasını önermiştir. Ancak Hindistan'dan sorumlu Devlet Bakanı Lord Crewe, Grey'e bunun "yapılabilir" olmadığını belirtmiştir.[19] Her ne olursa olsun, Kitchener, Storrs ve 1915'te Kitchener'in maiyetine katılan Muhafazakâr parlamento üyesi Sir Mark Sykes, Fransızların Suriye'deki çıkarlarından vazgeçmeye ikna edilebileceğine inanmaktaydılar (sadece Lübnan dağındaki Hıristiyan bölgeler bunun dışında kalacaktı. Storrs burada Fransız varlığını "kaçınılamaz" olarak görüyordu).[20]

Arapça konuşan halklara gelince, Doğu işleriyle uğraşan İngiliz yetkililer bu halkların gerçek bir bağımsızlığı yürütmekte başarılı olamayacaklarına inanmaktaydılar. Arap ülkelerinde savaş öncesinin en ünlü İngiliz seyyahı Gertrude Bell "Araplar kendilerini yönetemezler" diye yazdığında gözle görünür olan bu gerçeği dile getirmekteydi.[21] Savaş döneminde İngiliz yetkililerin aralarında kullandıkları 'bağımsızlık' terimi sadece, Arapça konuşulan bölgelerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılıp belirli Avrupa güçlerinin yörüngesine girmesi anlamında kullanılıyordu.[22]

Kitchener ile arkadaşları bundan sonraki iki yıl boyunca bu planlarında ısrar etmeye devam ettiler. Feldmareşal'ın meslektaşı, Sudan Genel Valisi Reginald Wingate, 26 Ağustos 1915'te Hindistan genel valisine şöyle yazıyordu: "Uzak gelecekte Avrupa'nın yol göstericiliği ve desteği ile yarı-bağımsız Arap devletlerinden oluşan bir federasyon bana

pek olanaksız gözükmüyor. Birbirlerine etniklik ve dil temelinde bağlı olurlar, ruhani açıdan bir tek Arap halifelik olur, İngiltere de onları himayesine alır."[23]

Bir Arap halifelik fikrinin savunulmasında başı çeken Wingate, Sudan'daki Arap dini lider Sir Seyyid Ali el-Mirgani aracılığıyla Kitchener'in adayı olarak Mekke ve Medine Emiri Hüseyin'i destekliyordu. Wingate'in özel sekreteri Yüzbaşı G. S. Symes halifenin bir parçası olacağı Arap Birliği planını açıklayan ayrıntılı bir rapor hazırlamıştı. Storrs da 2 Mayıs 1915'te Arap halifeliği destekleyen bir rapor sundu. Kahire istihbarat şefi Gilbert Clayton İngiltere'nin Suriye'yi alması ve halifeliğin Arabistan'a getirilmesi planını desteklerken bunu isteyenler çokmuş gibi gösterdiyse de, gerçekte çok sesli olarak konuşan tek bir grup vardı.[24]

Lord Kitchener, Londra'da meslektaşlarına -bunların arasında aylar önce Hüseyin'le yapılan yazışmalardan korkan Hindistan temsilcisi de vardı- savaş sonrası dünyası stratejisinde halifeliğin yer değiştirmesinin önemini anlattı. Lord Crewe, Kabine Savaş Komitesi'nin 19 Mart 1915 tarihli toplantısında, Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği konusunda Hindistan Bakanlığı bünyesinde iki ayrı görüş bulunduğunu bildirdi. Siyasal Daire, Türkiye'nin Arabistan'a kurban edilmesini istiyordu. Askeri Daire ise olası bir Rus tehdidine karşılık Türkiye'nin olabildiğince güçlü olmasını istemekteydi. Toplantı tutanakları şöyledir:

> Lord Kitchener, Askeri Dairenin planına karşı çıktı. Türklerin daima güçlü Rus komşularının baskısı altında olacağını, bunun da halifeliğin belli ölçülerde Rus baskısı altında olacağı anlamına geldiğini ve Rus etkisinin dolaylı olarak Hindistan'ın Müslüman nüfusu üzerinde de görüleceğini söyledi. Diğer yandan, halifelik Arabistan'a nakledildiği takdirde, büyük ölçüde bizim etkimiz altında kalacaktı.[25]

Dışişleri Bakanlığı Müslümanların dini işlerine müdahaleyi akıllıca bir tutum olarak görmüyordu. Hindistan Bakanlığı daha da ileri giderek bu müdahaleyi tehlikeli olarak nitelemekteydi. Ancak ikisi de Herbert Kitchener'in kararını değiştiremezlerdi. Kitchener, bir savaş bakanından, kabine üyesinden, Afrika ve Asya işlerinin bir emektarından, imparatorluğun en büyük askeri olmaktan daha fazla bir şey, Süveyş'in doğusunda ve batısında, yaşayan bir efsaneydi. Hartum'lu Kitchener'di o. Bu uzun boylu yaşlı asker, mesleğinin günbatımında Ortadoğu'nun geleceği üzerine uzun gölgesini düşürüyordu.*

* Bu benzetmeyi Lord Beaverbrook yapmıştır.

17

Ortadoğu'daki İngiliz Hedefleri

İngiltere'nin Ortadoğu'daki istekleri konusunda Kabine'ye öneri sunmak üzere Asquith'in kurduğu bakanlıklararası, de Bunsen komitesi, 8 Nisan 1915'te işe başlamış ve raporunu 30 Haziran 1915'te vermiştir. Komitede Başbakanlıktan, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndan, Hindistan Bakanlığı'ndan ve diğer gerekli dairelerden birer temsilci vardı. Kitchener'in Savaş Bakanlığı, Askeri Operasyonlar Genel Müdürü General Charles Cahvell tarafından temsil edilmekteydi. Kitchener komisyona ayrıca (bakanlık temsilcisinden ayrı olarak) kendi özel temsilcisi sıfatıyla Sir Mark Sykes'ı göndermişti. Savaş Bakanı, Sykes aracılığıyla komiteye hâkim durumdaydı. Sykes bundan sonra savaş boyunca Ortadoğu işlerinden sorumlu bürokrat olarak kalmıştır.

36 yaşında, Katolik, zengin ve Muhafazakâr bir baron olan Sykes, Avam Kamarası'na 1911'de seçilmişti. Cambridge'te okuduğu yıllarda Asya Türkiyesinde pek çok seyahat yapmış ve yolculuk anılarını yayınlamıştı. Bu nedenle Muhafazakâr Parti'nin Osmanlı uzmanı olduysa da, 1911-1914 yıllarında Osmanlı meseleleri İngiliz politikasında bir yer tutmadığı ve Sykes'ın partisi de iktidarda olmadığı için, kamuoyu ve meslektaşları onu pek tanımıyordu.

Sykes pek garip bir geçmişin ürünüydü. Mutsuz bir evliliğin tek çocuğuydu: İyi yürekli ama kayıtsız annesiyle yaşlı ve sert babası ayrı yaşıyorlardı. Üç yaşındayken annesi Katolikliğe geçince o da Katolik olmuştu. Yedi yaşındayken babası onu Doğu'ya bir seyahate götürmüştü. Dini ve Doğu'ya yaptığı yolculuklar, yaşamının sonuna kadar tutkuları olarak kalmıştır.

Sykes'ın eğitimi de karışıktı. Okuldan okula taşınmış, zaman zaman da hiç okula gitmemişti. Cambridge'de Jesus College'te iki yıl okumuş ama mezun olmamıştı. Çok huzursuzdu. Miras kalan büyük topraklar ve haralar kendisini evinde tutmaya yetmemişti. Doğu'da uzun yolculuklara çıkmış, dört yıl İstanbul'da elçilikte çalışmıştı. Yetenekleri yüzünden her yerde iyi karşılanıyordu. Hem karikatürcü hem taklitçiydi ve ikisinde de profesyonel sayılacak derecede üstündü. Hoş bir insandı, kolaylıkla dost edinirdi. Fikirlerini inatla savunur ama sık sık da değiştirirdi.

Savaş başladığında Sykes Ortadoğu uzmanlığından yararlanabileceği bir iş aramaya girişti. 1914 yazında Churchill'e yazdığı bir mektupta Türkiye'de, Türkiye'ye karşı çalışabileceği bir iş istemiş, "yerlileri ayaklandırabileceğini, ayanı kendi tarafına çekebileceğini," bildirmişti: "Yerel eğilimler ve olanaklar konusunda tüm bildiklerimin emriniz-

de olacağını söylersem beni kendi çıkarını gözeten biri olarak görmeyeceğinizi umarım...."[1] Ancak Churchill'in ya ona vereceği bir görev yoktu, ya da önermeyi uygun bulmamıştı.

Sykes, Yarbay Oswald FitzGerald'la tanışması sonucu Kitchener'in çevresine katıldı. FitzGerald, 1915 yılı başlarında Sykes'a Savaş Bakanlığı'nda görev verilmesini sağladı. Sykes burada Calwell'in emrinde Akdeniz bölgesindeki askerlere bilgi broşürleri hazırlanmasıyla uğraştı. Bu görevdeyken, kendisi de Katolik olup aynı özel okula devam etmiş olan G.M.W. Macdonogh ile dostluk kurdu. Askeri İstihbarat Müdürü olan Macdonogh, Sykes'ın ilerlemesinde önemli bir rol oynamıştır.

Sykes'a, Savaş Bakanlığı'na gelmesinin hemen ardından, de Bunsen komitesinde görev verildi. Kitchener'in Ortadoğu'yu iyi bilen genç bir politikacıya ihtiyacı vardı ve Sykes da parlamentoda bölgeyi tanıyan bir avuç insandan biriydi. Muhafazakâr olarak Kitchener'in duygu ve önyargılarını paylaşmaktaydı. İkisi de her anlamda aynı kulübün insanlarıydı.*

Sykes, atandığı sırada Kitchener'i pek tanımıyordu ve ilerde de fazla tanımayacaktı. Sykes'ın, de Bunsen komitesinde görüşülenler konusunda her gece FitzGerald'a bilgi vermesi gerekiyordu. FitzGerald da ona Kitchener'in bir sonraki toplantıda neler söyleyip yapmasını istediğini bildiriyordu. Sykes'ın o içine kapanık 'ulusal efsane'yle yaptığı birkaç görüşme girişimi başarısız olmalıydı ki, sonraları, "Onu ne kadar az görürsem istediklerini yapmak o kadar kolay oluyordu..." diyecekti.[2]

Ancak diğer üyeler daha ilk baştan onun Lord Kitchener'in tam yetkili temsilcisi olarak konuştuğunu kabul etmişlerdi. Nispeten deneyimsiz olan bu parlamento üyesi, bakanlıklararası komiteyi denetimi altında tutmaktaydı. Sözünü sakınmayan ve fikir sahibi bir insandı. Üyeler arasında Osmanlı İmparatorluğu'nun pek çok yerini gezmiş olan ve birinci elden bilgiyle konuşabilen bir tek o vardı. O zamanlar da politikacıydı. Komitenin diğer kilit adamı Maurice Hankey'in dostluğunu ve desteğini kazanmıştı. Otuzlu yaşlarını süren Hankey, İmparatorluk Savunma Komitesi ve Kabine Savaş Konseyi Sekreteri'ydi. İlerde İngiliz Kabinesi Genel Sekreterlik makamının ilk sahibi olacaktı. Gündemi hazırlayan ve toplantılarda konuşulanların tutanaklarını yazan Hankey bürokraside en değerli ve önemli insan olmak yolundaydı ve Sykes için onun desteği paha biçilmez değerdeydi.

De Bunsen komitesinde İngiltere'nin önündeki alternatifleri açıklayan Sykes oldu. Sykes değişik toprak anlaşmalarının yararlarını araştırıyordu: Osmanlı topraklarının İtilaf Devletlerince ilhakı; bölgeleri ilhak yerine etki alanlarına bölmek; Osmanlı İmparatorluğu'nu olduğu gibi bırakmak ama hükümetini tabi kılmak; ya da İmparatorluğun yarıözerk bölgeler biçiminde yerinden yönetilmesi. (Komite sonunda en kolayı olduğu için önce sonuncu seçeneğin denenmesini tavsiye etme kararı aldı.)

Komite bu konuları tartışabilmek için Osmanlı İmparatorluğu'nu bölmek istedikleri çeşitli bölgelere ne ad vereceklerini kararlaştırmak zorundaydı. İmparatorluğun vilayetler biçimindeki siyasal bölümlenişine uymamaları ve Ortadoğu'yu uygun gördükleri gibi biçimlendiren yaklaşımları, görevlerini nasıl bir anlayışla yürüttüklerinin göstergesidir.

* Her ikisi de, Winston Churchill ve F.E. Smith'in kurdukları Other Kulübü üyesiydiler.

Her ne olursa olsun, genelde İngiliz yönetici sınıfının olduğu gibi komite üyelerinin de eğilimi, bu konularda okullarında okudukları Latin ve Yunan klasikleriyle yönlendirilmekti. İki bin yıl önceki Helen coğrafyacılarının belirsiz Yunanca terimlerini kullanıyorlardı. Arabistan'ın kuzeyindeki Asya'nın Arapça konuşulan bölgelerinden, doğuda "Mezopotamya" ve batıda "Suriye" olarak söz ediliyordu ve bu bölgelerin kapsayacağı alanlar pek açık değildi. Suriye'nin güney kısmına "Filistin" dendi. Gerçekte Filistin, Hıristiyan Batı dünyasının Kutsal Toprakları tanımlamak için kullandığı bir coğrafya terimiydi ve kendine Filistin diyen bir devlet hiçbir zaman var olmamıştı.

Sykes'ın başında olduğu komite, merkeziyetçilikten uzaklaşmış Osmanlı İmparatorluğu'nda beş büyük özerk vilayet yaratılmasını öngörüyordu: Suriye, Filistin, Ermenistan, Anadolu ve Cezire-Irak (Mezopotamya'nın kuzeyi ve güneyi). Komiteye göre İngiliz etkisi ya da kontrolü Akdeniz'den Basra Körfezi'ne kadar geniş bir bölgeyi kapsayacaktı. Bir Akdeniz limanından Mezopotamya'ya uzanacak olan bir demiryolu, Doğu'ya karadan ulaşımı sağlayacaktı. Kitchener limanın İskenderun olmasında ısrar ederken, Sykes bunun Hayfa olmasını istedi. İkisi arasında arabuluculuk yapan FitzGerald, Sykes'ın istediğini elde etmesine olanak verdi.

Sykes diğer bakımlardan, biraz değişiklik yapsa da, Kitchener'in yoluna yakın bir yol izliyordu. Kitchener gibi o da halifeliğin Rusya'nın erişebileceğinden daha güneye kaydırılmasını savunuyordu. Halifelik böylelikle aynı zamanda Fransa'nın mali kontrolünden de uzaklaştırılmış olacaktı. Sykes'a göre Osmanlı kamu borçlarındaki büyük Fransız yatırımı nedeniyle Osmanlı maliyesi büyük ölçüde Fransızların denetiminde olacaktı.[3]

Ancak genel yaklaşımı Kitchener'inkinden farksızdı. Parlamentoda Türk yanlısı bloğun ileri gelen üyelerinden olan Sykes, Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumak gerektiği inancını da terk etmişti. 1 Nisan günü yakın dostu ve Türk yanlısı parlamento üyesi Aubrey Herbert'e şöyle yazıyordu:

> Mektubundan hâlâ Türk yanlısı olduğunu anladım... Politikan tümüyle yanlış. Türkiye diye bir şey artık var olmamalı. İzmir Yunanlıların olacaktır. Adana İtalyan, Güney Toroslar ve Kuzey Suriye Fransız, Filistin ve Mezopotamya İngiliz ve geri kalan, İstanbul da dahil Rus... Ayasofya'da Te Deum ve Ömer Camii'nde bir Nunc Dimittis okuyacağım. Bunu bütün kahraman küçük uluslar şerefine Galce, Lehçe, Keltçe ve Ermenice okuyacağız...

Sykes mektubuna şöyle son veriyor:

> Sansürcüye
> Bu bir dâhiden diğerine mektuptur. Sıradan insanların bunları anlaması beklenemez. Korkmadan gönderebilirsiniz.
>
> Mark Sykes, Yarbay. FRGS, MP, CC, JP.[4]

18

Kaderin Darboğazında

I

Londra, Çanakkale'de beklediği zaferin politik sonuçlarıyla uğraşmaya başladıysa da, savaş alanında donanma o kadar hızlı ilerlemiyordu. Hava koşulları, gemilerin tüm ateş güçlerini kullanmalarını engellemekteydi. Günler geçtikçe kıyıdaki Türk askerleri de yeniden güven kazanmış, İngiliz mayın tarayıcı gemilerini havan topları ve küçük seyyar toplarla taciz etmeye başlamışlardı. Churchill 13 Martta Carden'den bir telgraf aldı. Carden, herhangi bir kayıp verilmediyse de, mayın tarama işinin ağır Türk ateşi altında tatmin edici bir şekilde yürütülemediğini bildiriyordu. Churchill bu konuda, "Tüylerim ürperdi," demektedir. "Herhangi bir kayba neden olmayan ateşin mayın taramayı neden engellediğini anlamıyorum. Boğazın en dar yerine kadar olan mayınları temizlemek için iki-üç yüz kişilik kayıp fazla bir şey olmasa gerek."[1]

Sorunun bir kısmı -ve bu, Amiral Carden'in başlangıçtaki planının kusurlarından biriydi- mayın tarama gemilerinin mürettebatının, ateş altında çalışmak istemeyen sivillerden oluşmasıydı. Ancak asıl sorun Amiral Carden'in korkmaya başlamış olmasıydı. Churchill kendisine 13 Martta bir telgraf çekip, "Türk tabyalarının cephanelerinin azaldığı ve Alman subaylarının umutsuzluk bildiren raporlar gönderdikleri" haberinin alındığını bildirmişti.[2] Carden buna yanıt olarak Boğazda asıl saldırıya, hava koşullarına bağlı olarak 17 Martta başlayacağını bildirdi. Ancak Amiral huzursuzdu, ne uyku uyuyor ne de yemek yiyebiliyordu. Gemi ve insan kaybı yoktu, ancak gerilime daha fazla dayanamadı ve aniden sinirleri bozuldu.

Amiral Carden Boğaz savaşının başlayacağı gece, yardımcısına, daha fazla devam edemeyeceğini söyledi. Çağırdığı donanma doktoru yaptığı muayeneden sonra hazımsızlık çektiğini ve üç dört hafta yatması gerektiğini bildirdi. Carden 16 Mart günü Churchill'e bir telgraf çekti: "Hastalandığım için özür dilerim. Donanma tabibinin kararı ilişiktedir."[3]

Churchill, Carden'in yerine yardımcısı John de Robeck'i atadı. De Robeck, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafa göre esas saldırıyı 18 Mart sabahı saat 10:45'te başlattı.

Öğleden sonra saat 14:00'te bir Fransız gemisi esrarengiz bir şekilde infilak edip batınca gün kötü gitmeye başladı. İki saat sonra iki İngiliz savaş gemisi mayına çarpmıştı.

Bu gemilerden biri olan *Irresistible*'i kurtarmaya giden bir gemi de mayına çarptı ve ikisi de battı. Ardından top atışına tutulan bir Fransız gemisi yaralanıp karaya oturdu. Ancak de Robeck bakanlığa diğer gemilerinin üç dört güne kadar harekâta tekrar başlayacaklarını bildirdi. Londra'daki Deniz Kuvvetleri Bakanlığı sevinç içindeydi; Deniz İstihbaratı harekât başladığında düşmanın çökeceğini öğrenmişti. Deniz Haberalma Müdürü Albay William Reginald Hall, 19 Mart öğleden sonra Churchill ile Fisher'e Alman Kayzeri'nin ele geçirilmiş ve şifresi çözülmüş bir mesajını getirdi. Mesajın önemi hemen anlaşılmıştı. Churchill heyecanla, "Cephaneleri tükenmiş!" dedi. Fisher kâğıdı başının üstünde sallayarak, "Tamam, yarın harekete geçiyorum! Yarın! Belki altı gemi kaybederiz ama yarın harekete geçeceğim!" diye bağırdı.[4] Churchill ile Fisher, istihbarat kaynaklarını açık etmek korkusuyla Kabine'ye de, de Robeck'e de hiçbir şey söylemediler. De Robeck'e sadece bir telgraf çekip harekâtın askıya alındığı izlenimini yaratmamasının önemli olduğunu bildirdiler.

Churchill ile Fisher'in bilmedikleri bir durum vardı: Maurice Hankey'in tavsiyesi üzerine Deniz İstihbarat Müdürü Albay Hall, Talat Bey'le müzakerelere başlamıştı. Amacı büyük bir para karşılığında Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesiydi. İngiliz ve Türk müzakereciler 15 Martta Avrupa Türkiyesi'nin bir liman kentinde buluştular.[5] İngiliz hükümeti Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u elinde tutabileceği konusunda güvence veremeyince müzakereler kesildi. Albay Hall müzakerelerin kesildiğini haber alamadan 19 Mart gecesi Churchill'e, savaştan çekilmesi karşılığında Türkiye'ye dört milyon sterlin önerildiğini bildirdi. Churchill dehşet içinde kalmış, Fisher öfkeden çılgına dönmüştü. Hall onların ısrarıyla elçisine teklifin geri alınmasını bildiren bir telgraf çekti. Sonraları, Fisher'in yerinden fırlayıp, "Dört milyon mu? Asla. Size yarın Boğazı geçeceğimi söylüyorum," diye bağırdığını hatırlayacaktır.[6]

II

İngilizlerin liderliğindeki Müttefik donanmasıyla İstanbul arasında sadece birkaç mayın vardı; Osmanlıların mayın stoku o kadar tükenmişti ki, Türkler Rusların kendilerine karşı kullandıkları mayınları toplayıp Boğaza döküyorlardı.

İstanbul'da tam bir moral çöküntüsü başlamıştı. Söylentiler ve panik arasında, kentin boşaltılmasına girişildi. Devlet arşivleri ve bankaların altın stokları güvenli yerlere gönderildi. Padişah ile yabancı diplomatik koloni için özel trenler hazırlandı. Varlıklılar ailelerini ülkenin içlerine gönderdiler. Dahiliye Nazırı Talat özel kullanımı için güçlü bir Mercedes hazırlatıp yapacağı uzun yolculuk için ek benzin depolarıyla donattı. Kent sokaklarında hükümeti kınayan afişler görülmeye başladı. Yetkili makamlar Yunan ve Ermeni toplumlarının Müttefikleri karşılamalarını bekliyordu, oysa şimdi polis Türkçe konuşan toplumdaki kuşkuluları da tutuklamaya başlamıştı.

Bu arada Enver-Talat fraksiyonunun sonuna kadar sadık kalmış üyeleri benzin toplayıp kenti yakmaya hazırlandılar, Ayasofya ile diğer büyük anıtları havaya uçurmak için dinamit yerleştirdiler. *Goeben* Karadeniz'e kaçış için hazırlandı.

Enver kalıp kenti kahramanca savunmayı planlıyordu, ancak Liman von Sanders'in

sonraları hatırlayacağı gibi askeri kararları o kadar beceriksizceydi ki, İstanbul'a yapılacak bir Müttefik çıkartmasını önlemek olanaksızlaşmıştı.

III

Londra sevinç, İstanbul umutsuzluk içindeydi, ancak Çanakkale Boğazı İngiliz Komutanlığı'nda fazla bir neşe görülmüyordu. 18 Mart'ta mayınlar yüzünden uğradığı can ve gemi kaybı Amiral de Robeck'i çok üzmüştü. Bir rapora göre, 18 Mart akşamı günün savaş sonuçları geldiğinde, de Robeck, "Artık işim bitti sanırım," demişti.[7]

De Robeck kayıplarının nedenini bilemediği için kaygılıydı. Aslında gemileri, Boğazda enlemesine değil de, bir kıyıya boylamasına dizilmiş bir tek mayın hattına çarpmıştı. Mayınlar oraya bir gece önce dökülmüş ve İngiliz hava gözlemcilerinin rasatlarından kurtulabilmişti. Bu sadece bir kerelik bir oyundu.

Kader o sırada Kitchener'in kara ordusunun önünden gönderdiği General Sir Ian Hamilton'un zarif kişiliğinde çıkageldi. Hamilton komutanları olacaktı, aldığı emirlere göre donanmanın savaşı kazanmasını bekleyecek, sonra karaya çıkıp kıyıları ele geçirecekti. Donanma, Boğazı kendi başına geçemediği takdirde Hamilton, Boğazın Avrupa yakasına çıkacak, en dar yeri ele geçirecek ve donanmanın geçmesini sağlayacaktı.

Amiral de Robeck savaşa girmenin bir başka alternatifi olduğunu görünce -Londra' da, istediği takdirde sorumluluğu Hamilton'a ve orduya bırakmasının kabul edilebileceğini anlayınca- daha fazla tehlikeye atılmak için bir neden görmedi. De Robeck ile Hamilton, donanmanın, ordu savaşa girmeye hazır oluncaya kadar beklemesini kararlaştırdılar. Hamilton görüşlerini Kitchener'e telgrafla bildirmiş, o da telgrafı 18 Mart'ta Başbakan'a göstermişti. Telgraf Asquith'i, "Deniz Kuvvetleri'nin sadece gemilerle yapılabilecekler konusunda aşırı iyimser olduğuna" inandırdı.[8] De Robeck 22 Mart'ta Ian Hamilton'la yaptığı toplantıdan sonra Churchill'e bir telgraf çekip "General Hamilton'la görüştükten... ve önerilerini dinledikten sonra" ordunun savaşa girmesi gerektiğini düşündüğünü bildirdi.[9]

23 Mart sabahı Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nda toplanan Savaş Grubu, de Robeck'in kararını görüştü. Winston Churchill dehşet içindeydi, ama Amiral Fisher istense de istenmese de olay yerindeki insanın görüşünün kabul edilmesi gerektiğini ileri sürdü. Donanma Komutanı Amiral Sir Arthur Wilson ve Amiral Sir Henry Jackson da kendisini desteklediler. Churchill bu görüşe şiddetle karşı çıktı ve toplantı sona erince konuyu Kabine'ye götürdü. Kabine'nin onayına sunmak üzere bir de, de Robeck'e yazdığı telgrafı getirmişti: Burada Amiral'e saldırıya yeniden başlamasını kesin bir ifadeyle emrediyordu. Churchill, Kabine toplantısında hem Başbakan'dan, hem de Kitchener'den destek gördü ve Kitchener, Sir Ian Hamilton'a gerekli telgrafları çekti.

Churchill o öğleden sonra Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na döndüğünde Fisher, Wilson ve Jackson'un, de Robeck'e telgraf emrini göndermesine hâlâ şiddetle karşı çıktıklarını gördü. Deniz Kuvvetleri Bakanı'yla amiralleri aşmak isteyen sivil bir bakan olarak Churchill, Asquith'e gidip Başbakan'ın onayını alma gereği duydu. Ancak Asquith bu onayı vermedi. Kendisine göre saldırıya devam edilmeliydi, fakat bunu Deniz Kuvvetleri'ndeki amirallere muhalefet ederek emredemezdi.

Türkiye'deki cephane durumunun İstanbul yolunun açık olduğu anlamına geldiğini bilen Churchill, donanmanın seferden çekilmesi kararına şiddetle karşı koydu. De Robeck'e saldırıya devam etme emrini veremeyeceği için, bunu ikna yoluyla yapmayı denedi. Amiral'e bir deniz saldırısının neden önemli olduğunu açıklayan telgraflar gönderdi. Saldırının yakında başlayacağı "umudunu" ifade eden Başbakanla tekrar konuştu.[10] Ama hepsi boşunaydı. Sadece birkaç yüz kayıp verilmiş, ama Deniz Kuvvetleri'nin Çanakkale seferi sona ermişti.

IV

De Robeck'i gemilerini geri döndürecek kadar korkutan 18 Mart savaşından sonra, Osmanlı komutanları artık savaşı kaybettiklerine karar vermişlerdi. Amiral de Robeck, gemisinde, savaştan çekilme emirlerini verirken onun bu kararından habersiz olan Türk savunma kuvvetleri son mermilerini de atıp, kıyı tabyalarını terk etme emrini almışlardı. Filosunu savaşa sadece bir tek gün sürmüş olan de Robeck, ikinci gün de devam etseydi düşmanın yok olduğunu görecekti. Rahatça çalışan mayın tarayıcıları birkaç saat içinde gemilerin geçebileceği bir yol açabilirdi. Boğazın en dar yerine döşenmiş olan mayınlar temizlendiği takdirde önünde başka bir engel kalmayacaktı. Donanma hiçbir müdahaleye uğramadan İstanbul'a kadar gidebilirdi.

Zaferden sadece birkaç saat uzakta olan Winston Churchill için zaferin bu kadar yakın olması -eliyle tutacak kadar yaklaşmış olması- kendisine tüm yaşamı boyunca azap verecekti. Parmakları arasından kaçan şey sadece kişisel bir zafer değildi. İçinde büyüdüğü dünyayı kurtarmak için, kurulu monarşilerin ve imparatorlukların tanıdık, geleneksel Avrupasının hâlâ yaşıyor olduğu bir zamanda savaşı kazanmak için son şansıydı.*

Bu, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Ortadoğu'daki hedeflerine kolaylıkla ulaşması için de kaybedilmiş son şanstı. Bölgede 19. yüzyıl hedeflerinin peşinde koşmaya devam edeceklerse de, bundan sonra bunu 20. yüzyılın dostça olmayan ortamı içinde yapacaklardı.

Ölüme mahkûm edilmiş olan Osmanlı İmparatorluğu en son anda hiç beklenmedik bir bağışlanma ile karşı karşıyaydı. Liderleri, İngiltere'nin yeni bir çatışmadan önce tanıdığı bu süreden yararlanmak için hemen kolları sıvadılar.

* Tarihçiler 1915 Osmanlı savaşında kazanılacak bir zaferin İtilaf Devletleri'ni Almanya savaşında süratle bir zafere götürecek olup olmadığını hâlâ tartışırlar. Lloyd George'un başını çektiği "Doğucular" bundan hiç kuşku duymamışlardır.

19

Savaşçılar

I

İtilafçıların 18 Mart bombardımanından sarsılmış olan Enver Paşa hiç de karakterine uymayan, önemli bir karar verdi: Çanakkale Osmanlı orduları komutanlığını Alman generali Liman von Sanders'e bıraktı. Müslüman askerlerini yabancı ve Hıristiyan bir komutanın eline bırakmak Enver'in içgüdülerine aykırı bir şeydi. O ana kadar bakanlık ve genelkurmayda danışman olarak çalışan Alman uzmanlarına bile yetki vermeyi reddetmişti. Harbiye Nezaretinde Alman subaylarının Harekât, İstihbarat, Demiryolu, İkmal, Cephane, Kömür ve Tabyalar Dairelerinin önemli mevkilerine gelmelerine izin vermişse de, kararlarını titizlikle sorgulamış, yetkilerini kısıtlı tutmuştu. Oysa İtilaf Devletleri donanmasının topları karşısında en önemli savaş alanında kenara çekiliyordu.

Liman'ın pek az zamanı vardı ve bir dakikasını bile boşa harcayamazdı. İmparatorluğun kaynaklarının yıkıntıları arasında bulabildiği birlik ve malzemeyi topladı. Komutanlarını kendi seçti; Avrupa yöntemlerine hayranlık duyan ve Osmanlı geriliğine olan tavrı ve kendisinin atlanarak yüksek rütbelere getirilmiş olanlara duyduğu kırgınlık nedeniyle o güne kadar gözde olmayan görevlerde bulunmuş olan Mustafa Kemal'e sorumlu bir mevki verdi. Mustafa Kemal yaklaşan savaşın dehası olacak, taktik durumu görebilen, yüksekleri ele geçirip savaş alanına hâkimiyetini kurabilen bir insan olduğunu kanıtlayacaktı.

Liman, İngilizlerin bir istila gücü hazırladıklarını biliyordu. İngiliz sefer gücünün Mısır'da hazırlanıp gemilere bindirilmesi Kahire gazetelerinde yayınlanmış ve İskenderiye'deki tüccarlar tarafından Türklere bildirilmişti. Daha sonra da, tarafsız Yunanistan'daki Osmanlı ajanları, ışıkları ve işaret fenerleri gece karanlığında parıldayan ve gündüz bandoların sürekli olarak çaldığı büyük filoyu Ege denizinde görmemiş olamazlardı.

Bir kere olsun, başlarına ehil subaylar geçmiş olan Osmanlı savunma kuvvetleri İngiliz istilasına hazırlanmıştı. Bu, Osmanlı askerinin inatçılığının avantajlı bir şekilde kullanılabileceği türden bir çatışma olacaktı. Sir Mark Sykes şubat ayında Churchill'e yazdığı bir mektupta bu noktaya işaret etmişti: Beklenmedik saldırılarla şaşırtılabilen "Türkler, düşünecek zaman bırakıldığında her zaman heybetlileşirler."[1]

II

İngiliz Komutanı Sir Ian Hamilton için sefer, 12 Mart sabahı Lord Kitchener kendisini beklenmedik bir şekilde Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na çağırıp herhangi bir açıklama yapmadan komutayı verdiğinde başlamıştı. Hamilton Bakan'a, Türkiye hakkında hiçbir şey bilmediğini ve bu nedenle bir açıklamaya ve rehberliğe ihtiyacı olduğunu bildirdi.

Hamilton sonraları, Deniz Kuvvetleri Bakanı'nın, Çanakkale'ye donanmayı desteklemek üzere gönderilen bu tümenin "sadece ödünç verildiğini ve ilk fırsatta geri verilmesi gerekeceğini" söylediğini hatırlayacaktır. Kitchener, "Doğu'ya gönderilen her şeyin hem ülke içindeki hem de Fransa'daki güçlü kişiler tarafından Batı'dan çalınmış olarak görüldüğünü" de söylemişti.[2]

Bundan sonra Harbiye Bakanlığı Askeri Harekât Müdürü, Hamilton'a Yunan Genelkurmay'ından ödünç alınan bir haritayla bir savaş planı göstererek bir brifing verdi. Bakanlık kendi savaş planını hazırlama zahmetine girmemişti.

General Hamilton yanlış ve eski bir haritayla ve kendisine yol gösterecek başka bir şey olmadan savaş yerine gönderildi. Gelibolu Yarımadası'nı ilk gördüğünde, "Yarımada Lord Kitchener'in küçük haritasında olduğundan daha çetin bir cevize benziyor," demişti.[3]

Marsilya'dan, hızlı bir kruvazörle gelmiş olan Hamilton, Gelibolu kıyısına 18 Mart'ta, de Robeck'i deniz seferinden vazgeçmeye ikna edecek bir zamanda gelmişti. Nisan sonlarında ordunun saldırısına komuta etmek üzere yine Boğaza doğru yol alıyordu. Deniz Kuvvetleri Bakanı'nın sefer için verdiği talimata titizlikle uyuyordu. Boğazın sadece Avrupa yakasına, Gelibolu Yarımadası'na saldıracaktı. Tüm gücü elinde olmadan saldırıya geçmeyeceği için (kendisi istememişse de) donanmaya kuvvetlerini toplamak üzere kendisini Mısır'a götürmesi emrini vermişti. Sefer gücünü hazırlaması üç hafta sürdü, sonra yine donanmayla Gelibolu çıkartmasını başlatmak üzere döndü.

Girişim, riskliydi: Savaş öncesi İngiliz askeri araştırma sonuçları Asquith tarafından Kabine'ye şubat sonunda açıklanmıştı. Bu araştırmalara göre İngiliz ordusunun Gelibolu'ya yapacağı bir saldırı çok riskli görünüyordu.[4] Ancak Kitchener, Osmanlı generallerinin Boğazın Avrupa yakasını aşağı yukarı savunmasız bıraktıklarına inandığını söyleyerek saldırının yapılmasını emretmişti.

Savaş Konseyi toplantısında grubun tek Muhafazakâr üyesi olan eski Başbakan Arthur Balfour, "Türkler yolları kesildiğinde teslim mi olurlar, yoksa sırtlarını duvara verip çarpışırlar mı?" sorusunu sormuştu. Lloyd George buna "Herhalde çarpışırlar," yanıtını vermiş, Kitchener ise herhalde teslim olacaklarını söylemişti.[5]

Kararı, bir yıl sonra, savaş alanındaki İtilaf orduları verdiler. Savaş muhabiri Compton Mackenzie, Çanakkale'den şu haberi geçiyordu: "Batı'da çarpışmış olan Fransız subayları savaşan birim olarak bir Türk'ün iki Alman'a bedel olduğunu söylüyorlar; gerçekten de sırtı duvara dayanmış olan Türk muhteşemdir."[6]

III

İngiliz, Sömürge ve Müttefik orduları 25 Nisan 1915 sabahı şafak sökerken Gelibolu yarımadasının birbiriyle bağlantısı olmayan altı kumsalına çıktılar. Düşman saldırısının ne zaman başlayacağını bilen ama nerede başlayacağını bilmeyen Türkler bir sürprizle karşı karşıya kalmışlardı ve o gün yenilgiye uğratılabilirlerdi.

Çıkartmanın kuzey ucunda olan Arıburnu, oraya çıkan Avustralyalı ve Yeni Zelandalı askerler için de tam bir sürpriz olmuştu. Donanma onları yanlış kumsala çıkartmıştı. Dik yamaçları tırmanınca karşılaştıkları Türk askerleri kaçtılarsa da, komutanları Mustafa Kemal, askerleri yeniden toplayabildi. Savaş bütün gün sürdü. Her iki tarafın da üstünlüğü ele geçirdikleri pek çok durum ortaya çıktı. Ancak, sonunda Türkler istilacıları geri püskürttüler.

Gelibolu'nun ucunda diğer birlikler S, V, W, X ve Y kod adlı kumsallara çıkartılmışlardı. Y'de Türkler yoktu ve birlikler kumsala hâkim olan tepeye çıktılar; ancak ilerlemeye devam edecekleri yerde, komutanın kimde olduğu kargaşası nedeniyle oldukları yerde kaldılar. X'te küçük bir muhalefetle karşılaşan birlikler de çıktıkları tepede durakladılar. S'de çıkartma birlikleri fazla bir muhalefetle karşılaşmamışlardı, ancak onlar da hâkim tepeye çıkmadan kumsalda kamp kurdular.

Müttefik kuvvetler o gün sayısal bakımdan üstündüler -Liman'ın birliklerinin çoğu savaş alanından uzakta, yedekteydi- ve Y, X ve S kumsallarında istilacı birlikler sürpriz unsurundan yararlanıp ilerleyebilir ve bölgedeki küçük Türk garnizonunu imha edebilirlerdi.

26 Nisan'da durum değişmişti. Türk yedekleri gelmeye başladı. Bir anlamda artık her şey sona ermişti: Müttefik güçler için artık Gelibolu'da ucuz bir zafer söz konusu değildi. ANZAC birlikleri komutanı General Birdwood, subaylarının tavsiyesi üzerine işgal ettikleri mevzilerden çekilerek gemilere dönülmesini önerdi. Ancak komutanı olan Sir Ian Hamilton siper kazılmasını emretti.

Hamilton böylece farkında olmayarak, başında bulunduğu sefer gücünü yenilgiye sürüklemiş oldu. Fransa ve Flanders'de kanıtlandığı gibi siper kazmak durumu olduğu gibi sürdürme sonucunu doğuracaktı. Gerçekten de sabit mevzilere yapılan kanlı ve sonuçsuz saldırılarla Gelibolu, batı cephesindeki siper savaşının uzun bir tekrarı olacaktı.

Hamilton askerlerini, Türklerle sonuçsuz bir savaşa sokacak biçimde mevzilendirmişti. Türkler siperlerini hâkim tepelerde kazarlarken İngiliz komutanları askerlerine kumsallarda mevzilenme emri verdiler. Müttefik güçler deniz kıyısında bir var olma savaşı vermeye başlamışlardı. Londra'daki İngiliz hükümeti üyelerinden çoğu, çok geçmeden tek çözümün siperleri boşaltmak olduğuna inandılar, ancak Churchill ile Kitchener buna karşı direndiler. Churchill, yenilgiyi asla kabul edemeyeceği için, Kitchener ise İngiliz ordusunun bir Ortadoğu ordusu tarafından yenilgiye uğratılmasının felaket olacağına inandığı için.

20

Politikacılar

I

Winston Churchill, Gelibolu'da zafer kazanılıncaya kadar savaşa devam etmek konusundaki inatçı kararlılığı sayesinde, ordunun Çanakkale seferini donanmadan devralmasından sonra da ön planda kalmıştı. Churchill hem Osmanlı savaşını başlatan, hem de İngiltere'yi o savaşta yenilgi üstüne yenilgiye uğratan insan olarak görülüyordu.

Boğaz savaşı nisandan sonra Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nın operasyonu olmaktan çıktıysa da, devam eden kayıplardan ve Gelibolu'da umutsuzca süren savaştan Churchill sorumlu tutuluyordu. Kitchener öylesine saygındı ki, basın, kamuoyu ve parlamento yapılan budalaca yanlışlıklardan onun sorumlu olduğunu kabul edemiyordu. Oysa Churchill müdahaleci bir sivildi; İngiliz yenilgilerinin nedeni olarak Churchill'in denizcilik konularına amatörce karışmasını gösteren amirallere kolayca inanılıyordu. Times 18 Mayıs 1915'teki bir başyazısında kamuoyunun sesini şöyle dile getiriyordu:

> Söylenti aşamasını çoktan geçen ve kamuoyu tarafından sürekli olarak dile getirilen bir suçlama da, Deniz Kuvvetleri Bakanı'nın ulusal güvenliği her an tehlikeye sokacak derecede sorumluluk yüklendiği ve uzman danışmanlarına kulak asmadığıdır... Savaşan kuvvetlerin başındaki sivil bakan, kendi ehil olmayan eline geçmemesi gereken bir gücü, ısrarla elde etmeye ve bu gücü tehlikeli olacak biçimde kullanmaya çalıştığı zaman Kabine'deki meslektaşlarının kesin bir tutum alma zamanı gelmiş demektir.[1]

Donanmayı Gelibolu saldırısına tek başına gönderme planının Lord Kitchener'e ait olduğu, Savaş Kabinesi dışında pek bilinmiyordu. Karar için Churchill suçlandı. Enver ile Liman von Sanders'e haftalar önce uyarıda bulunularak Gelibolu'da Müttefik güçleri püskürtmek için ordularını siperlere yerleştirmelerine zaman tanındığı iddia edildi. Gelibolu kumsallarındaki subaylar daha önceki deniz saldırısının Deniz Kuvvetleri Bakanı'nın bir gösteriş hamlesi olduğu düşüncesindeydiler. Orada bulunan Aubrey Herbert günlüğüne şöyle yazmıştı: "Winston'un adı bile herkesi çılgına döndürüyor. Roma imparatorları popüler olmak için köleleri öldürtürlerdi, o da ünlü olmak için özgür insanla-

rı öldürtüyor. O darbeyi yapmayı denemeyip ordu ile işbirliğine yanaşsaydı pek az kayıp vererek İstanbul'u ele geçirebilirdik."[2] Daha sonra da şöyle yazacaktı: "Winston'a gelince, onun burada gördüğüm işkence içindeki ölümlerden biriyle ölmesini isterdim."[3]

Churchill'e her yandan hakaret yağıyor, politik durumu giderek kötüleşiyordu. Churchill ile, İngiltere'nin en büyük denizcisi, Donanma Komutanı, Lord Fisher -Amirallik Birinci Lordu- arasındaki son bir tartışma, olayları kopma noktasına getirdi. Churchill ile Fisher, 14 Mayıs Cuma günü bir araya gelmişler ve Gelibolu seferini destekleyen donanmayı güçlendirme programında anlaşmışlardı. Fisher ertesi sabah erkenden Churchill'den anlaşmaya vardıkları noktaları özetleyen ama kendi yeni önerilerini de içeren bir rapor aldı. Daha önce sekiz kere istifa ettiğini ilan etmiş olan Fisher öfkeye kapılarak hemen yakındaki Downing Street 11 numaraya giderek Maliye Bakanı David Lloyd George'a görevinden istifa edeceğini bildirdi. Lloyd George komşu 10 numarada olan Başbakan'ı çağırttı ve iki adam Fisher'ı hiç olmazsa geçici bir süre görevde kalması için ikna etmeye çalıştılar. Fisher bunu reddetti, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndaki odasına döndü, kapıyı kilitledi, perdelerini indirdi. Sonra da bir süre gözden kayboldu.

Fisher görüşmeyi reddettiği için Churchill durumu meslektaşlarından öğrendi. Öncelikli sorun bir savaşın ortasında donanmanın başkomutansız oluşu ve Amirallik Dairesi'nin diğer üyelerinin fikirlerinin bilinmemesiydi. Churchill'e 16 Mayıs Pazar günü İkinci, Üçüncü ve Dördüncü Kurmay Amirallerin yerlerinde kalmaya hazır oldukları bildirildi. Churchill Donanma Amirali Sir Arthur Wilson'un Fisher yerine savaştan önceki makamı olan Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na gelmesini sağladı. Basın ve politika dünyası henüz Fisher'in istifasını bilmediği için, Churchill bu istifa ile yeni atamayı pazartesi sabahı Avam Kamarası'na, daha muhalefet planlarını altüst edecek bir şey yapamadan bildirmeyi düşünüyordu.

Ancak Fisher yaptığını, muhalefet lideri Andrew Bonar Law'a imalı bir yolla duyurmuştu. Bonar Law bunun ne anlama geldiğini anlayınca pazartesi sabahı ilk iş olarak Lloyd George'u aradı. Maliye Bakanı'na Fisher'in istifa edip etmediğini sordu. Lloyd George haberi doğrulayınca Bonar Law bundan sonra çıkması beklenen ciddi politik sonuçlar konusunda kendi görüşlerini açıkladı. Muhalefet savaş zamanında hükümete karşı çıkmaktan kaçınmıştı, ancak Bonar Law, taraftarlarını daha fazla tutamazdı: Fisher onların kahramanıydı. Fisher gittiği takdirde Churchill'in Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nda kalmasına izin veremezlerdi. Saldırıları bu kadarla kalmayacaktı; parlamentonun muhafazakâr üyeleri art arda gelen askeri başarısızlıklardan sonra Liberal hükümete artık koşulsuz destek veremeyeceklerdi.

Bonar Law'un önerdiği çözüm, hükümeti genişletmekti. Liberal hükümetin yerini, parlamentodaki iki büyük partiyle İşçi Partisi'ni temsil eden bir koalisyon hükümeti almalıydı.

Lloyd George durumu hemen anlamıştı. Bonar Law'un 11 numarada beklemesini söyleyerek Başbakanla görüşmek üzere yan binaya geçti. Burada koalisyon konusunu Asquith'e anlattı ve onayını aldı.

Churchill'in bunlardan haberi yoktu. Öğleden sonra, kurmay amirallerin yeni şefleri Wilson'la kalmaya razı olduklarını bildirmek için Avam Kamarası'na gitti. Ancak Lloyd

George ile Asquith konuşmasına izin vermediler. Asquith, gündemde yer alan partilerarası görüşmenin yapılmayacağını bildirdi. Churchill'e Liberallerin bakanlıkları Muhafazakârlar ve İşçilerle paylaşacakları yeni bir hükümet kuracağını bildirdi.

19 Mayıs 1915'te yeni hükümet açıklandı. Churchill, Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndan alınmış ve Savaş Kabinesi'nde kalmasına karşın kendisine bir devlet bakanlığı verilmişti.

Politik dünya o sıralarda, eğer Churchill'in sözü dinlenmiş olsaydı, Çanakkale savaşının birkaç yüz kayıpla kazanılacağını, İngiltere'nin sonunda 200.000'den fazla kayba mal olacak bir sefere girişmesinin tek nedeninin amiral ve generallerin onu dinlememekte ısrar etmeleri olduğunu bilmiyordu. Böylece İngiliz general ve amirallerinin savaşı kaybetmekte oldukları ve ülkede askeri yapının sivil ellere daha az değil, daha çok geçmesine ihtiyaç olduğu anlaşılamamış oldu.

İngiliz politik dünyası bir başka önemli gerçeği daha kavrayamamıştı: Doğu'daki savaş İtilaf Devletleri tarafından kaybediliyor değildi, karşı tarafça kazanılıyordu. Seferin sonuçları Avustralyalı, Yeni Zelandalı, İngiliz ve Fransız askerlerinin cesaret ve inatçılık bakımından Osmanlı rakiplerine eşdeğer olduklarını yansıtmaktaydı.

II

Lloyd George, Churchill'i önemli kabine görevlerinden dışarda tutan ilk koalisyon hükümetini kurmayı başarmıştı. "Winston'a önemli bir makam vermeye çalıştığını... ama meslektaşlarının bunu kabul etmediklerini" iddia ediyordu.[4] Ancak Lloyd George kırgın ve öfkeli Churchill'in, suçu kendisine yüklediğinin farkındaydı.[5] Churchill'in eşi, yıllar sonra Lloyd George'dan "Galli hilekâr", Churchill'in mesleğini yıkmış olan bir Yehuda olarak söz etmiştir; Churchill'in kuzeni Marlborough Dükü de 24 Mayıs'ta gönderdiği bir notta, "Lloyd George senin canına okudu," diyordu.[6] Churchill'in kendi sözleri ise şöyleydi: "Politik bir entrikanın kurbanı oldum. İşim bitti artık!"[7]

Lloyd George, Osmanlı savaşını hep Churchill'in suçu olarak görmüştür. Churchill'in Bakanlıktan ayrılmak zorunda olduğu ortaya çıkınca şöyle demişti: "Bu, savaşı yıllardır sürdüren bir insana İntikam Tanrıçasının verdiği yanıttır. Savaş geldiğinde bunu kendisi için bir büyüklük fırsatı olarak gördü ve binlerce kişiye getireceği güçlük ve sefalete hiç aldırış etmeden riskli bir sefere girişti."[8]

21

Sönen Işık

I

Yeni İngiliz hükümetinin üyeleri, görevlerinin ülkenin askeri liderliğini sivil müdahalelerden korumak olduğu inancıyla işe başladılar. Churchill'i Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'ndan almayı başarmışlardı. Gündemin bundan sonraki maddesinin Lord Kitchener'i başlıca muhalifi olan Liberal politikacı Lloyd George'tan korumak olduğunu düşünüyorlardı.

Maliye Bakanı David Lloyd George, Feldmareşal Kitchener'in Deniz Kuvvetleri Bakanı olmasından sonraki bir kararını sorgulayan ilk kabine üyesi olmak özelliğini taşıyordu. Lloyd George, Kitchener'in kararlarını sorgulamaya bir kere başladı mı, bir daha durmamıştı. Churchill'in Deniz Kuvvetleri'nde düştüğü tuzaktan kaçınan Liberal politikacı, önce tümüyle askeri olan konularda eleştiride bulunmaya cesaret edememişti. Bunun yerine kampanyasını kendi gerekçelerine dayandırma yolunu seçti. Ortaya attığı konu cephane ve diğer malzemelerin eksik oluşuydu. İşçilik, üretim ve finansman sorunlarını içeren bu konuda, Kitchener'den daha fazla konuşabilecek yetkideydi.

Yeni hükümetin açıklandığı 19 Mayıs 1915 günü Lloyd George, başlatmış olduğu kampanya sonunda cephane ve ikmal görevlerini, Kitchener'in Harbiye Bakanlığı'ndan alıp Mühimmat Bakanı olarak kendi denetimine geçirmeyi başardı. Yeni bakanlığında Kitchener'in yapamadığı şeyi yapıyor, savaş malzemesi alanındaki sivil üretimi artırarak yeni ikmal kaynakları buluyordu.

Yeni koalisyona giren İşçi Muhafazakâr parlamento üyeleri, kavgaları konusunda önyargılı oldukları Lloyd George ile Lord Kitchener'e yeni bir gözle bakmaya başladılar. Mühimmat Bakanı olarak Lloyd George, düşmanı yok edecek temel güce sahip bir fırtına oluvermişti. Muhafazakârlar onun çabalarını takdir etmeye başladılar. Kitchener'i ve askerleri, amatör Liberal sivillerden korumak için Kabine'ye giren Bonar Law ile arkadaşları, Kitchener'in becerisi konusunda çıkan tartışmalarda kendilerini Lloyd George'un yanında bulmuşlardı.

Yeni hükümetin önündeki acil askeri sorun Gelibolu seferi konusunda ne yapılacağıydı. Kabine Savaş Konseyi, Çanakkale Komitesi adını alarak konuyu görüşmek üzere ilk toplantısını 7 Haziran 1915'te Asquith'in Avam Kamarası'ndaki odasında yaptı. Ondan sonra da sık sık toplandı. Muhafazakârlar, Deniz Kuvvetleri Bakanı'nın, bir karar

oluşturabilmeleri için gerekli bilgiyi sağlamadığını gördüler. Kitchener askeri bilgileri sivillere açıklamak istemiyordu. Kimi zaman kendisi de tam ve doğru bilgilendirilmiş olmadığı için soruları yanıtlamaktan kaçınıyor, kimi zaman da çelişkili durumları savunuyordu.

Bonar Law ve Muhafazakâr meslektaşı yeni Adalet Bakanı Sir Edward Carson ya seferden vazgeçilmesi, ya da zaferi garanti etmek için Gelibolu'ya yeterli destek gönderilmesi gerektiğini düşünüyorlardı. Sorun zaferi sağlayacak desteğin ne düzeyde olacağıydı. Ancak Kitchener Türklerin Gelibolu'da kaç askeri olduğunu bilmediği gibi, kazanmak için ne kadar İngiliz askerine gerek olduğunu da söylemiyordu. Bunun yerine sadece batı cephesinden ne kadar asker alınabileceği konusunda konuşmaktaydı. Carson eylül başlarında şöyle yazıyordu: "Hesaplarımızın, tümüyle rastgele olduğuna inanıyorum bize sürekli olarak ne kadar asker gerektiği değil, ne kadar asker gönderilebileceği söyleniyor...."[1]

Bakanlar bir keresinde Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na sorduklarında önemli bir istihbarat telgrafının geldiğini öğrendiler. Oysa Bakan bu konuda bir şey bilmediğini söylüyordu. Kitchener telgrafı ya unutmuş, ya da yanlış anlamıştı. Carson, Downing Sokağı 10 numara başlıklı bir kâğıda bir not yazarak Kabine masası üzerinden Lloyd George'a iletti: "Kitchener telgrafları okumuyor ve biz de göremiyoruz buna katlanılamaz."[2]

Carson Kabine toplantılarında Kitchener'i, sanık sandalyesin, deymiş gibi sorguya çekmeye başladı. Ancak Sir Ian Hamilton'un hiç gerçekleşmeyen iyimserliği ve Feldmareşalin kaçamak yanıtları Muhafazakâr liderleri tam bir düş kırıklığına ve umutsuzluğa itmişti. Çanakkale Komitesi toplantısında yorumlar genellikle şöyleydi: "Sir E. Carson süregelen kıyımın başarı olmadığını söyledi ve buna devam edilip edilmeyeceğini sordu" ve "Bay Bonar Law, Sir Ian Hamilton'a, açıkça umutsuz görünen bu saldırıya devam edip etmeyeceğini sordu."[3]

Yapılması gerekenler konusundaki konuşmalar sonbaharın sonlarına kadar sürdü. Kabine'nin görüşü Gelibolu'dan çekilme yönündeydi; çünkü Kitchener başarı vaat eden bir alternatif çıkaramamıştı. Kitchener İngiliz askerinin savaşa devam etmesi gerektiğini söyleyerek buna karşı çıktı. "Durumu sona erdirmek istemesine" karşın, çekilmenin "İmparatorluk tarihinin en feci olayı olacağını" iddia etti.[4]

Kabine, Kitchener'in onayı olmadan ve savaş alanındaki Sir Ian Hamilton da umutlu kaldıkça, Gelibolu'dan çekilme emrini vermekte istekli değildi. Oysa Gelibolu kıyılarında durum umutsuzdu; Kitchener'i Çanakkale serüvenine karşı uyarmış olan, yine de orada görevde bulunan Wyndham Deedes ile arkadaşları George Lloyd ve Guy Dawnay, bir şeyler yapılması kanısındaydılar. İçlerinden birini, Kabine'ye gerçeği anlatmak için Londra'ya göndermeyi kararlaştırdılar.

Bir fırsatını ele geçiren Dawnay, Londra'ya gidince Kitchener ile öteki İngiliz liderlerini ve yakınlarda rütbe indirimine uğramış olan Churchill'i gördü. Mesajını iletmeye çalıştıysa da, bu kabul edilemez gerçeğe hiçbiri inanmak istemiyordu. Deedes, Dawnay'in neyle karşılaşacağını tahmin etmiş, "Ve yine içlerinde en iyisinin Winston olduğunu göreceksin," demişti.[5]

Sonunda Ian Hamilton görevden alındı. Yeni İngiliz komutanı durumun umutsuz ol-

duğunu hemen gördü ve derhal çekilmeyi önerdi. Ancak Kabine duraksamaya devam etti; sorun, her zaman olduğu gibi, Lord Kitchener'di.

II

Lloyd George'un keskin hayal gücünde Kitchener'in zihni bir fenerin dönen kulesi gibi resmedilmişti; ancak devam eden Gelibolu seferinin fırtınası içinde ışık bir anda sönüvermişti. Feldmareşalin meslektaşları gitgide artan bir öfke ve sabırsızlıkla karanlıkta, geceyi bir daha asla aydınlatamayacak olan o güçlü ışığı beklemekteydiler.

Muhafazakâr Bonar Law bile Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nda Kitchener'in yerini Lloyd George'un alması fikrine geldiyse de, Başbakan bu önerilere hâlâ direnmekteydi. Hükümette Feldmareşalin zayıflıklarının farkında olan, sadece iç gruptu; Kitchener ülke çapında destek görmeye devam ediyordu ve Asquith onu yerinden almayı politik bakımdan olanaksız buluyordu. Başbakan'ın bulduğu tipik çözüm, Kitchener'i durumu yerinde görmek üzere Çanakkale'ye göndermek ve orada kalacağını ummaktı.

Gerçekten de Kitchener gidip de savaş alanını kendi gözüyle görünce Gelibolu'dan çekilmek gerektiğini kabul etmek zorunda kaldı. Kitchener'in onayıyla güçlenen Kabine sonunda gerekli yetkiyi verdi ve 1916 başında seferin en başarılı operasyonu olan boşaltma işlemi gerçekleştirildi. Deedes bu boşaltmaya, "tarihin en dikkate değer olaylarından biri," diyordu.[6]

III

İtilaf Devletleri 25 Nisan 1915'te yaptıkları sürpriz saldırıyla kolay ve kansız bir zafer kazanabilirlerdi; ancak 259 gün sonra Çanakkale'nin kana bulanmış kumsallarından yenilgiyle çekilirlerken, tarihin en pahalı askeri çatışmalarından birini kaybettikleri ortaya çıktı. Her iki yanda yarım milyon asker savaşmıştı ve her iki taraf da çeyrek milyon kayıp vermişti.

İtilaf Devletleri bu savaşla birlikte Ortadoğu savaşını da kazanabilirlerdi, ama kazanamadılar. Bu durum aynı zamanda geleceğin de bir habercisiydi; geri kalmış sanılan bir Asya ordusu modern bir Avrupa ordusunu yenmişti.

Savaşın Avrupa'yı Ortadoğu işlerine uzun vadeli olarak çekmek gibi bir sonucu oldu. İtilaf Devletleri'nin bu yenilgisiyle İngiltere Ortadoğu'ya daha çok itilmiş oldu. İlerde görüleceği gibi, yenilgi, Kitchener'in adamlarını, Sir Ian Hamilton'un Çanakkale'deki ordularını kurtarabileceğine inandıkları bir Ortadoğulu iktidar sahibiyle ittifaka sürükledi. Genel anlamda ise, İngiltere'nin Gelibolu'daki görkemli girişimi ve kaybı, böylesine büyük bir özveriye anlam kazandırabilmek için savaş sonrası Ortadoğusunda yıllar boyu önemli roller almasını zorunlu kılmıştır.

IV

Churchill 18 Kasım 1915'te, Lancaster Düklüğü Şansölyeliği'nden istifa ederek, batı cephesinde savaşmak için kendi isteğiyle Fransa'ya gitti. Politik dünya Gelibolu'nun su-

çunu ona yüklemeye devam ediyordu. Ancak Kabine'de Kitchener de suçlanmaktaydı ve Kitchener bunu biliyordu.

Lord Kitchener Kabine meslektaşlarının, Çanakkale'ye yaptığı yolculuktan dönmeyeceğini umduklarını biliyordu. Ama onları düş kırıklığına uğrattı. 1915 yılının sonunda Londra'ya dönünce, Kabine'nin desteğini kaybetmiş olmasını Başbakanla açıkça konuşup istifayı önerdi. Ancak yerine uygun biri bulununca başka bir yaklaşım benimsedi. Başbakan'ın onayıyla, Deniz Kuvvetleri Bakanı olarak görevinin niteliğini değiştirerek, işin yetki ve sorumluluklarını azalttı. Ardından da batı cephesinden Feldmareşal Sir William Robertson, daha önce Kitchener'in sahip olduğu genişletilmiş yetkilerle donanmış olarak, İmparatorluk Genelkurmay Başkanlığı'na getirildi.

Kitchener, Ortadoğu politikasını planlama yetkisini kendi elinde tutmuştu. 1915 yılının sonunda Londra'ya döndüğünde, yaveri Sir Mark Sykes da uzun bir araştırma gezisinden dönüyordu. Sykes İngiltere ile ittifaka girebilecek olan bir Ortadoğu liderine ilişkin haberler getirmişti. Ayrıca Osmanlılarla savaşın gidişatını bu ittifak temelinde tersine çevirebilecek, devrimci bir programı da vardı. Kitchener bu programı Kabine'den geçirtecekti.

22

Arap Bürosu'nun Kurulması

I

İtilaf Devletleri'nin Gelibolu'nun boşaltılmasını planlayıp gerçekleştirdikleri ve Lord Kitchener'in savaşın yürütülmesinde daha küçük bir rol üstlendiği 1915-16 kışında, İngiltere'nin Ortadoğu politikası da yeni bir yöne girmişti: Kitchener ile meslektaşları, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu içindeki mutsuz Arap liderleri ve askerlerinden nasıl yararlanabileceğini düşünmeye başlamışlardı. Kitchener'in Ortadoğu uzmanlığına bizzat atadığı Sir Mark Sykes'ın getirdiği öneriler temelinde hareket ediyorlardı. Sykes, İtilaf Devletleri'nin yenilen Ortadoğu'ya nasıl davranacakları konusunda uzun sürmüş bir araştırma görevinden dönüyordu. Türkiye'nin Çanakkale'deki zaferinden sonra pek ivediliği kalmamış bir görevdi bu.

Her plan genellikle kendi ivmesini de yaratır: İngiliz Deniz Kuvvetleri'nin 1915'te Çanakkale'ye saldırısı, -amaç Rus sorununun hafifletilmesi olduğu halde- bu sorun çözüldükten sonra da devam etti. Kış sona erdiğinde ise Churchill'in beklenen İstanbul fatihliği amacı gerçekleşmediği halde, bu amaca yönelik olan Ortadoğu'yu bölme planı devam etti.

Sir Mark Sykes'ın rehberliğindeki, de Bunsen komitesi, 30 Haziran 1915'te savaş sonrası Ortadoğusu konulu raporunu verdikten sonra İngiliz hükümeti Sykes'ı, komitenin tavsiyelerini subay ve yetkililerle yerinde görüşmek üzere Doğu'ya gönderdi. Sykes, Balkanlara, iki kere Mısır'a, Mezopotamya'ya ve Hindistan'a gitti. Görev büyüktü; yolculuklar altı ay sürmüştü. Sykes çok çeşitli görüş açılarını yakından inceleme fırsatı bulmuştu, ancak öğrendiklerini Kabine üyelerine bizzat aktarabilmek için Londra'ya döndüğünde de 1916 yılı gelmek üzereydi.

Sykes 1915 yazında ilk durağı olan Kahire'de, Kitchener'in Mısır'daki Ortadoğu danışmanlarıyla konuşmuştu. Savaş öncesinden tanıdığı Ronald Storrs, Sykes'ı Gilbert Clayton'la tanıştırdı. Din konusu iki adam arasında sıkı bir bağ oluşturdu: Clayton'un dinine sımsıkı bağlı bir Hıristiyan olması Sykes'ı çok etkilemişti. Clayton ile ilişkilerinde Sykes daha açık davranmakla birlikte, meslektaşlıklarının yanı sıra dost da oldular.

Arkadaşları Sykes'ı İngiliz yanlısı Arapça konuşan kişilerle tanıştırdılar ve Sykes, Clayton'un, Suriye İngilizlerin olmalıdır görüşünü benimsedi. Clayton ile Storrs, Sykes'ı bölge halkının böyle bir gelişmeyi memnunlukla karşılayacağına inandırmışlardı. Fransa'ya

başka bir ödün verilmesini savunuyordu; üstelik Fransa'da Suriye'yi isteyen gruplar sadece papazlar ya da ticari imtiyaz isteyenlerdi.[1] Arkadaşlarının ve Wingate'in Şerif Hüseyin'in halifeliğe getirilmesi planını, halifeliğin güneye kaydırılmasına ilişkin kendi planıyla uyumlu bulan Sykes, Storrs'un 'Mısır İmparatorluğu' planını da benimsemişti. Buna göre imparatorluk, Şerif'in ruhani ve Mısır'daki göstermelik kralın dünyevi önderliğinde, Arapça konuşulan bir bütün oluşturacak ve İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener tarafından Kahire'den yönetilecekti.

Ancak Sykes, Kahire'de geçerli olan bir görüşü -Ortadoğu'da İngiliz-Fransız rekabeti- rahatsız edici bulmuştu. Sykes iki savaş müttefiki arasında ciddi bir anlaşmazlık nedeni olduğuna inanmıyordu. Fransa'nın aslında Suriye ile ilgilenmediğine, zaferden alacağı payı başka alanlarda aramaya ikna edilebileceğine inanıyordu. Ona göre bu rekabet söylentilerini düşman propagandacılar çıkarmaktaydı. Fransız aleyhtarı konuşmaların Kahire'deki dostlarından kaynaklandığını ancak birkaç ay sonra öğrenecekti; grubun elebaşlarından birinin de, dostu Gilbert Clayton olduğunu ise hiçbir zaman öğrenemeyecekti.

II

Sykes politik yaşamın öteki ucundaki Hindistan'da pek sıcak karşılanmadığını fark etti. O sırada gençti, ilk devlet memurluğunun birinci yılındaydı ve Londra'dan Hindistan'a, Doğu'yu anlatmaya gelmişti. Görmeye geldiği kişi kendisinin iki katı yaşındaydı, devlet memurluğunda bir ömür geçirmişti ve İngiltere'nin en seçkin dış politika uzmanlarından biriydi. Eski Rusya büyükelçisi olan Charles Hardinge, Genel Vali olarak Hindistan'a gelmeden önce Dışişleri'nin başında bulunmuştu. Genel Vali olarak önceki yüzyıla ulaşan bir aile geleneğini sürdürmekteydi; büyükbabası 1840'larda Hindistan Genel Valiliği yapmıştı. Hardinge'in benimsediği politikaya göre Hindistan, Mezopotamya'yı işgal ve ilhak etmeliydi; Kahire'nin tekliflerini ise "tümüyle hayal" ve "kesinlikle tehlikeli" buluyordu. Sözde bile olsa Arap bağımsızlığına karşıydı; "Sykes Türkiye'nin bazı bölgelerinin temsilci kurumlara uygun olmadığı gerçeğini anlayamıyor," diye yazıyordu.[2]

Simla'ya karşı Kahire'yi desteklemeye hazır olan Sykes da, görüş ve yetki alanlarındaki bu çatışmanın zararlı olduğuna inanmaktaydı. "Her büronun kendi işlerini kendisinin yürütmesi biçimindeki geleneksel yöntemimiz, bu sektörler birbirleriyle ilişkili olmayan değişik sorunlarla uğraşırken geçerliydi; ancak şu anda tüm sektörler gerçekte aynı ortak düşmanla uğraştığından, bu iyi bir durum değildir," diyordu.[3] Merkezi bir politika yoktu: Simla, Kahire, Dışişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı ve Deniz Kuvvetleri Bakanlığı kendi operasyonlarını kendileri yürütmekteydiler ve genellikle birbirlerinin yaptıklarından habersiz olan memurlar sık sık çatışma içinde oluyorlardı. Belli bir politikaya ulaşmanın önündeki engeller gerçekten çok büyüktü: Sykes bir keresinde, bir karara varılabilmesi için on sekiz değişik büroya danışmak gerektiğini hesaplamıştı.[4]

Sykes bu yolculuğu sırasında Arap işlerinin yönetimini ele alacak genel bir büro kurma fikrini araştırdı. Kahire heyecanlanmıştı; Clayton 13 Aralık 1915'te bir Yakındoğu

Bürosu'nun çekirdeğini oluşturmaya başladığını bildirdi ve Sykes'ın projeyi hızlandırmasını istedi.[5] 1915 yılının sonunda Londra'ya dönen Sykes, politikayı koordine etmek için merkezi bir büro kurulması önerisini ortaya attı: Kahire'de kendi yönetiminde bir Arap Bürosu kurulmasını öngörüyordu. Yeni Hindistan Bakanı Austen Chamberlain da Hindistan, İran ve Afganistan'daki düşman propagandasıyla mücadele etmek üzere bir İslam Bürosu'nun kurulmasını istemekteydi. Buna karşılık Hindistan Genel Valisi kendi yetki alanındaki bölgeleri kapsayan bir büroya, özellikle başında Sykes ile arkadaşları olacaksa, karşı çıkacağını bildirdi. Asquith 1916 Ocak ayı başlarında bir İslam Bürosu kurulmasını ele alacak bakanlıklararası bir konferans düzenlenmesi talimatını verdi.

Konferansta Sykes'ın teklifi kabul edildiyse de, yapılan büyük bir değişiklikle planın özü kayboluyordu. Arap Bürosu (adı böyle olacaktı) ayrı bir kurum değil, Kahire İstihbarat Dairesi'nin bir bölümü olacaktı. FitzGerald'ın temsil ettiği Kitchener ve Dışişleri bunda ısrarlıydılar; İngiliz politikası üzerindeki kontrollerini bırakmak niyetinde değillerdi. Kahire'ye yeni bir birim ve kadro kurma yetkisi veriliyordu; ancak genel politikayı düzenleyecek merkezi bir büro kurulmayacaktı, oysa Sykes'ın teklifinin amacı buydu. Hükümetin çeşitli daireleri kendi bağımsız ve çoğunlukla çatışan politikalarını yapıp yürütmeye devam ettiler. Liderlik yine Kitchener'deydi. Sykes sadece Kitchener'in temsilcisi olarak politika üretiyordu, bağımsız bir büronun başkanı olarak değil. Kontrolü elden bırakmak istemeyen Kitchener durumun böyle devam etmesinde ısrar etmişti.

Deniz İstihbaratı'nın başkanı Kahire'de, Sykes ile Clayton'un önerdikleri doğrultuda bir büro kurulmasına karşı çıkmıştı; onu yatıştırmak için büronun başına, adayı olan David G. Hogarth getirildi. Deniz istihbarat subayı olarak görev yapan Hogarth, Oxford mezunu bir arkeologdu ve savaştan önce de İngiliz haberalma bürolarında çalışmış olan karanlık bir insandı.

Hogarth, Arap Bürosu'nun başındaki, Kitchener'in yeğeni ve asker olan Alfred Parker'in yerine geçti. Hogarth daha ilk baştan, başlıca görüşlerini paylaştığı anlaşılan Clayton'un emrinde çalışıyordu. Hogarth'ın idaresindeki büro, İngiliz Mısırı'nın Arap dünyasındaki kontrolünü genişletmesini isteyen Wingate ve Clayton'un görüşlerini, Dışişleri Bakanlığı'nın ve Hindistan hükümetininkilere üstün tuttu.

Sudan hükümetinde memur olan Kinahan Cormwallis, Hogarth'ın vekili oldu ve Wingate'in subay olan sekreteri G.S. Symes Sudan'dan Arap Bürosu'na geldi. Times'ın eski muhabiri Philip Graves de katıldı. Hogarth Oxford'da Ashmolean Müzesi'nde yanında çalışmış olan ve mesleğini o günden beri izlediği Thomas Edward (T.E.) Lawrence'ı da Büro'ya aldı.* Lawrence daha sonra "Arabistanlı Lawrence" olarak ün kazanacaktı.

Başlangıçta Clayton'un Türklerle ilgili bir uzmanı yoktu ve Türkiye'ye karşı bir haberalma savaşında bu durum açık bir dezavantajdı. Clayton'un şansı açıldı. Savaştan önce Osmanlı Zaptiyesinde görev almış olan Wyndham Deedes 10 Aralık 1915'te Gelibolu'dan Kahire'ye geldi. Clayton onu ocak başlarında Mısır istihbaratının müdür yardımcılığına getirmeyi başardı; Deedes'in Türkiye konusundaki bilgilerinin paha biçilmez bir değer taşıdığı burada ortaya çıkacaktı.

* Lawrence Arap Bürosu'yla sıkı bir çalışmaya girmişse de, resmen ancak 1916 sonunda atanmıştır.

Kahire çok geçmeden Ortadoğu politikası konusunda söz sahibi olmak isteyen parlamento üyeleri ve diğer heveslilerle dolup taşmaya başlamıştı. Bunların arasında Mark Sykes'ın savaş öncesi arkadaşlarından olan parlamento üyeleri Aubrey Herbert ve George Lloyd da vardı. Kahire sonunda İngiltere'nin Ortadoğu politikasının merkezi olmuştu. Clayton da Londra'da İngiltere'nin gerçek Ortadoğu politikasını yapanların Kahire'nin lideri Lord Kitchener ile temsilcisi Mark Sykes olduğunu bilmenin memnuniyeti içindeydi.

23

Araplara Verilen Sözler

I

Sykes, 1915'in sonunda Doğu'dan dönerken Londra'ya bir Arap Bürosu kurma fikrinden daha şaşırtıcı ve önemli bir şey getirmişti. İngiltere'nin savaşı kazanmasına arkadaşlarıyla birlikte yardımcı olacağını iddia eden esrarengiz genç bir Arap'tan getirdiği haberdi bu. Genç adamın adı Muhammed Şerif el-Faruki'ydi.

O zamana kadar el-Faruki hakkında hiçbir şey bilinmiyordu ve bugün de pek az şey bilinmektedir. 1915 sonbaharında karanlıklar içinden çıkmış, 1916 yılında İngiliz hükümetinin dikkatini çekmiş, sonra yine karanlıklara gömülmüş ve 1920 yılında bir aşiret baskını sırasında Irak'ta öldürülmüştür. Sahnede yer aldığı 1915-16 döneminde doğrudan ya da dolaylı olarak, İngiltere'nin savaş sonrası Ortadoğusu için Fransa'ya, Rusya'ya, Araplara ve diğerlerine ödün sözü vermesine neden olmuştur. İngiliz yetkililer ve Arap liderleri arasında aracı olarak ya yanlış anlaşılmış ya da birbirlerine yanlış tanıtılmıştır. El-Faruki'nin amaçları ancak tahmin edilebilir. 20. yüzyıl Ortadoğusuna, zamanın tam olarak yok edemediği bir yanlış anlama mirası bırakmıştır.

II

Bu şaşırtıcı el-Faruki olayının ardında Lord Kitchener'in savaşın başında Mekke Emiri Hüseyin'le vardığı yarım anlaşma yatmaktaydı. Daha önce görüldüğü gibi Emir Hüseyin'i maddiden çok ruhani bir güç olarak gören Kitchener*, kendisiyle 1914 sonbaharında bir yazışma başlatmış ve her iki adam da bundan tatmin edici sonuçlar elde etmişlerdi. Hüseyin** o an hiçbir şey yapmayacaktı; Osmanlı savaşında ruhani saygınlığını İngiltere aleyhine kullanmayacak (Kitchener böyle yapacağından korkuyordu), gelecekte ise İngiltere lehine kullanacaktı (Kitchener savaş bitip de İngiliz-Rus rekabeti başladığında böyle yapacağını ummaktaydı).

İşlerin yoluna girmesinden altı ay sonra 1915 yazında Hüseyin'den gelen bir mektup

* Sudan'ı yöneten Reginald Wingate, Kitchener'in taraftarları arasında, daha Osmanlı savaşının başlangıcında Hüseyin'in İngiltere'ye askeri bakımdan yardımcı olabileceğine inanan tek kişiydi.

** Mekke Şerifi ve Emiri Hüseyin ibn Ali'den Hüseyin, Şerif, Şerif Hüseyin, Emir Hüseyin ve daha sonraları Kral Hüseyin olarak, aynı zamanda Hicaz önderi, sonra da Hicaz Kralı olarak söz edilmektedir.

Kahire'deki İngiliz Temsilciliği'ni şaşırttı: Hüseyin hiçbir açıklama yapmadan hemen hemen tüm Arap Asyası'nın kendi hâkimiyetinde bağımsız bir krallık olmasını talep ediyordu. (Daha önce gösterildiği gibi, İngilizler Hüseyin'e Arap halifesi olmasını önerdiklerinde bir krallık sunduklarını bilmiyorlardı; ve Hüseyin'e çekici gelen de halifelik değil, krallık olmuştu.)

Aylar süren sessizlikten sonra ortaya atılan bu istek İngiliz Kahiresi'nde şaşkınlık ve gülüşmeye neden olmuştu. Ronald Storrs Hüseyin'in Hicaz eyaletini elinde tutmasına izin verilmesine şükretmesi gerektiğini söylüyor ve şöyle diyordu: "Hüseyin, herhalde pazarlığın esası olarak, hakkı olduğundan, umması gerektiğinden ya da umacak gücü olduğundan fazlasını istediğini biliyor."[1] Mısır'daki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon Hüseyin'i kırmak istemeyerek, Ortadoğu sınırları hakkındaki tartışmanın savaşın sonuna kadar ertelenmesinin doğru olacağını kibarca bildirdi.

Ancak Hüseyin'in bağımsız bir Arap krallığı yönündeki bu ani isteği aslında o zaman Kahire'de göründüğü kadar mantıksız bir davranış değildi. McMahon ile Storrs bilmiyorlardı, ancak Mekke'de olup biten şuydu: Hüseyin 1915 Ocağında, Osmanlı hükümetinin savaş sonunda kendisini indirmeyi planladığına ve bunu savaşın başlaması üzerine ertelediğine ilişkin yazılı belgeler ele geçirmişti.[2] Hemen oğlu Faysal'ı Sadrazamla görüşmek üzere İstanbul'a göndermiş, ancak Babıali'yi bu kararından vazgeçirme şansının pek olmadığını öğrenmişti.

Bu plan Hüseyin'i, isteğinin aksine, savaşta Türkiye'ye karşı çıkmayı düşünmeye zorlamıştır. Bunun kendisini Arap dünyasında yalnız bırakacağından korktuğu için de, gizli Arap cemiyetlerinden destek görüp göremeyeceğini araştırması için Faysal'ı Şam'a gönderdi. Faysal Şam'a iki kere uğradı: Sadrazamla görüşmek üzere İstanbul'a giderken ve İstanbul dönüşünde.

1915 Martının sonlarında Şam'a ilk uğrayışında Faysal'a bölgede çoğunluğu Arap askerlerden oluşan üç Osmanlı tümeni olduğu ve gizli cemiyet komplocularının bu tümenlerin kendilerine itaat edeceğine inandıkları söylenmişti. Gizli cemiyet üyeleri Türkiye'ye karşı bir isyana liderlik etmekten söz ederken bu konudaki çekingenliklerini de dile getiriyorlardı. Bir kere, çoğu Almanya'nın savaşı kısa bir sürede kazanacağına inanıyor ve kendi kendilerine, neden kaybedecek tarafa geçelim, diyorlardı. Bir başka neden de, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı müttefikler arasında bir seçim yapmak gerekirse Avrupalı Hıristiyanlar yerine Müslüman Türkler tarafından yönetilmeyi istemeleriydi.

Gizli Arap cemiyetlerinin planları konusunda elde pek fazla bir kanıt yoksa da, Arapların sadakati için İngiltere ile Türkiye arasında bir açık artırma uygulamak eğiliminde oldukları bellidir. Faysal aracılığıyla Hüseyin'e, İngiltere Arap Batı Asyasında bağımsızlığı destekleme sözü vermedikçe müttefiklere katılmamasını salık verdiler. Ellerinde böyle bir söz olursa, gizli cemiyetler Osmanlı İmparatorluğu'ndan da buna uygun bir teklif talep edebilirlerdi.

Faysal, Şam'daki temaslarından sonra Sadrazamla görüşmek üzere İstanbul'a gitti. 23 Mayıs 1915'te Şam'a döndüğünde durumun önemli ölçüde değişmiş olduğunu gördü. Suriye'nin Türk Valisi Cemal Paşa bir Arap komplosu kokusu almış ve bunu bastır-

mak için harekete geçmişti. Gizli cemiyetleri basmış, liderlerini tutuklatıp üyelerini dağıtmıştı. Üç Arap tümenini de dağıtmış, subaylarından çoğunu Gelibolu'ya ve başka yerlere göndermişti.[3]

Geriye kalan komplocular -bir kaynağa göre altı, başka bir kaynağa göre dokuz kişi-[4] Faysal'a artık Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir ayaklanma başlatamayacaklarını söylediler. Ayaklanmayı şimdi Hüseyin başlatmalıydı ve kendileri onu ancak, Arap bağımsızlığı için İngilizlerden destek vaadi alırsa izleyeceklerdi.

Gizli cemiyetlerin üyeleri Arap ve bağımsız olacak toprakları belirleyen bir de belge hazırlamışlardı. Buna Şam Protokolü adı verildi. Faysal'ın Mekke'ye götürdüğü protokolde Emir Hüseyin'in İngiltere'ye sunacağı talepler yer almaktaydı. Hüseyin'in bu taleplerde bulunmakla kaybedeceği bir şey yoktu. Bunu yapması, isyanını başlattığında gizli cemiyetlerin desteğini sağlayacaktı. Aynı zamanda Arap politikasında liderlik iddiası da doğrulanmış olacak ve Müslüman Türkiye'ye karşı Hıristiyanların desteğini araması haklı görünecekti. Böylece 1915 yazında Şam Protokolü'nü de içeren mektubunu Kahire'deki temsilciliğe gönderdi. Daha önce değinildiği gibi, bu talepleri ciddiye alınmadı.

III

Faysal'ın 1915 yılı başlarında Şam'a ilk gidişinde, 24 yaşında Musullu bir Osmanlı Arap subayı olan Teğmen Muhammed Şerif el-Faruki, Şam'da bir gizli cemiyetin üyesiydi. O günlerde Faysal ile karşılaşmış olabilir; eğer karşılaşmamışsa, konuşulanları toplantıya katılan meslektaşlarından öğrenmiştir.

El-Faruki, Cemal Paşa tarafından kayıp oranının çok yüksek olduğu Gelibolu cephesine gönderilen gizli cemiyet yöneticilerindendi. Komplocu olduklarından kuşkulanılan Arapların ölmek üzere cepheye gönderilmesi Cemal'in ihanetleri önleme politikası olarak görülüyordu. Ancak diğer yandan, Osmanlı rejiminin bir ölüm kalım savaşı verdiği Gelibolu'ya asker göndermek için geçerli askeri nedenler de vardı. El-Faruki, Gelibolu'ya gönderilmesinin Cemal Paşa tarafından ihanetle suçlanmasından kaynaklandığını düşünmüş olabilirse de, bundan emin olamazdı.

El-Faruki, Şam'da kalan diğer gizli cemiyet yöneticileriyle ilişkiyi kesmedi. Onlardan Faysal ile Hüseyin'in neler yaptığını öğreniyordu. Şam'daki gizli cemiyetlerden artakalanların Hüseyin'i, İngilizler Şam Protokolü'nü destekleme sözü verdikleri takdirde Osmanlı İmparatorluğu'na karşı bir Arap isyanı başlatmaya özendirdiğini öğrenmişti. Hüseyin'in Kahire'ye, Protokolü de içeren isteklerini belirten mektubu gönderdiğini biliyordu.

Teğmen el-Faruki 1915 sonbaharında Gelibolu'daki Osmanlı ordusundan kaçarak Müttefik saflarına geçti. Kahire'deki İngiliz istihbaratı için önemli bilgileri olduğunu söyleyince sorguya çekilmek üzere hemen Mısır'a gönderildi. Belki Türk aleyhtarı komploya dahil olduğunun Cemal Paşa tarafından öğrenileceğini düşünmüş ve fırsat varken kaçmak istemiştir. Belki de dünya politikasında tek başına bir rol oynayarak şan kazanmak istemiştir. Nedenleri ne olursa olsun, kendi güdüleriyle hareket ediyordu: Kimse kendisine görev vermiş değildi.

El-Faruki pek az İngilizce biliyordu. Bölük pörçük tarihi kayıtlardaki sözlerinin, doğru anlaşılmış sözler mi yoksa birilerinin yakıştırdığı sözler mi olduğunu anlamak güçtür. İngiliz istihbarat subayları tarafından sorguya çekilen genç subay, el-Ahd adındaki gizli Arap cemiyetinin üyesi olduğunu ve cemiyetin ileri gelenlerinden birinin Şam'da bulunan Osmanlı 12. Tümeni Kurmay Başkanı General Yasin el-Haşimi olduğunu söylemiştir. El-Faruki, el-Ahd'ın önerilerini "sizinle konuşmak için resmen yetkili değilim" demesine karşın her nedense İngiltere'nin Kahire'deki İstihbarat Başkanı Gilbert Clayton onu, cemiyetin sözcüsü kabul etmiştir.[5] Genç teğmenin öyküsü doğrulanmamışsa da, İngiliz istihbaratı buna inanmış ve daha fazla bir araştırma yapmamıştır. Aslında el-Faruki ne el-Ahd'ın ne de başka bir grubun temsilcisiydi: Clayton aldatılmıştı.

El-Faruki'nin iddialarına inanılırlık kazandıran şey, Şerif Hüseyin'in İngilizlerle yazıştığını ve Hüseyin'in Kahire'ye 1915 yazında gönderdiği isteklerini bilmesiydi. Bunları Şam'daki arkadaşlarından öğrenmişti.

Sözde Şam'daki Arap subayları adına konuşan el-Faruki, İngiltere'den Hüseyin'in çizdiği sınırlar içinde bağımsız bir Arap devletini destekleyeceği sözünü istedi. Bunu söylediği zaman İngiliz istihbaratı için her şey yerli yerine oturmuştu. Clayton için esas olan, her iki taraftan gelen isteklerin hem birbirinin aynı, hem de, el-Ahd'ın kurucusu el-Masri ile Kahire'deki diğer Arap sürgünlerinin savaşın başından beri ileri sürdükleri taleplerle uyumlu olmasıydı. Gizli cemiyetler Hüseyin'i destekliyorlarsa, Mekke Emiri'nin, Arap yarımadasında sadece kendi bölgesini temsil ettiği düşünülemezdi. Gizli Arap cemiyetleri el-Faruki'nin söylediği ve Clayton'un yanılarak kabul ettiği kadar güçlü iseler, o zaman Hüseyin yüz binlerce Osmanlı askeri ve milyonlarca Osmanlı tebaası adına konuşuyor demekti.

El-Faruki, Clayton ile meslektaşlarını Hüseyin'e hemen yanıt vermeleri gerektiği konusunda uyardı. Ona göre İngilizler el-Ahd'ın Osmanlı İmparatorluğu'nda bir Arap isyanına öncülük etmesini istiyorlarsa Arapça konuşulan Ortadoğu'nun bağımsızlığını garanti etmeliydiler. Genç adam İngiltere'ye bunun için birkaç hafta tanınacağını bildirdi; aksi takdirde Arap hareketi tüm desteğini Almanya ve Osmanlı İmparatorluğu'na verecekti.

Kahire heyecan içindeydi. Ronald Storrs, 10 Ekim 1915'te FitzGerald/Kitchener'e, "Arap sorununun hassas bir duruma yaklaştığını" yazıyordu.[6] Aynı sıralarda Clayton da el-Faruki ile konuşmalarını bir rapor halinde Mısır'daki İngiliz Komutanı General Maxwell'e sundu. General Maxwell, 12 Ekim'de Kitchener'e acil bir telgraf çekerek düşman hatları gerisinde "güçlü bir örgütün" var olduğunu, Hüseyin'in önerilerinin aslında bu örgütten geldiğini ve bir anlaşmaya varılamadığı takdirde Arapların düşman saflarına geçeceklerini bildirdi.[7] *

Kitchener'in Kahire'deki yandaşları bir Arap isyanının Gelibolu Yarımadası'nda ölüm kalım savaşı veren Müttefik ordularını kurtaracağına inanmış gibidirler. Gelibolu'daki komutan Kitchener'in korumasındaki Ian Hamilton'du. Kitchener'in Kahire'deki yandaşları, Mısır Yüksek Komiseri Sir Henry McMahon'un Arap isteklerini karşılamaya ikna edilmesi için ondan yararlanmış olabilirler. McMahon'un bir yıl sonra (o zaman başarı-

* Araplar zaten düşman kampında olduklarından bu değerlendirme tuhaftır.

sız kalan) Arap isyanında sorumluluğu olmadığını iddia eden bir beyanından da böyle yaptıkları anlaşılmaktadır. McMahon şöyle diyordu:

> Arap hareketi konusunun bana bırakıldığı gün, yaşamımın en talihsiz günüydü ve bu durumu açıklamak için birkaç kelime söylemek zorunluluğunu hissediyorum: Bu sadece askeri bir işti. Sir Ian Hamilton'un isteği üzerine başladı. Dışişleri Bakanlığı benden, işe el koymamı ve Arapları savaştan çekmemi rica etti. O anda Gelibolu'daki güçlerin büyük bir kısmı ve Mezopotamya güçlerinin tümü Araplardan oluşuyordu....[8]

Temsilcilik Londra'dan el-Faruki'nin isteklerini yerine getirmek için yetki isterken bu isteklerin pazarlığa açık olduğunu da bildiriyordu: Genç Arap gerekli ödünleri verecekti. El-Faruki bundan sonraki haftalar ve aylar boyunca konuşmaların merkezinde yer almayı başardı. Sonunda büyük bir sahtekârlık çıkacak olan bu olayda genç adam ülkelerin ve imparatorlukların sınırlarını yeniden çiziyordu. İngiliz Temsilciliği, Mekke Emiri ve Arap milliyetçi liderleri el-Faruki'yi karşı taraflardan birinin adamı olarak görmekteydiler. El-Faruki, Hüseyin'e yazdığı bir mektupta kendisini İngilizlere söz geçiren bir el-Ahd üyesi olarak tanıtıyor, Kahire'de ise Hüseyin'in adına konuştuğunu söylüyordu. Faysal, Kahire'de bu kadar önemli bir kişi olan esrarengiz Arap'ın kimliğini araştırmış, ancak sadece adını öğrenebilmişti, o da kendisi için hiçbir anlam taşımıyordu. Faysal, Hüseyin'e gönderdiği bir raporda, "Onu tanımıyorum," diyordu.[9]

IV

Fransızların Suriye'deki iddialarına karşı olan Clayton'un bildirdiğine göre el-Faruki, Hüseyin'in Halep, Humus, Hama ve Şam'a Fransa'nın el koymasına asla izin vermeyeceğini söylemiştir. Clayton'un gerçekten el-Faruki'nin dediklerini mi naklettiği, yoksa bir yanlış anlaşılma mı olduğu hiçbir zaman bilinemeyecektir. Clayton Fransa'nın, Fransız himayesinde Hıristiyanların yaşadığı Suriye-Lübnan kıyılarından atılamayacağını anlıyordu; el-Faruki'nin bu görüşü paylaştığını ve Hüseyin'in adına, bu bölgedeki Arap iddialarından vazgeçmeye hazır olduğunu da bildirmiştir. El-Faruki ise Hüseyin'e, böyle bir ödün vermesinin istendiğini ama bunu reddettiğini söylemişti.

Clayton'un raporlarına dayanan Sir Henry McMahon'ın Dışişlerine çektiği bir telgrafa göre el-Faruki, Mekke Emiri'nin, batı sınırının denize kadar uzanması isteğinde ısrar etmeyeceğini, ama Fransızların Halep, Humus, Hama ve Şam bölgelerini işgal girişimine "silah gücüyle" karşı çıkacağını söylemiştir.[10] McMahon ve Clayton bu koşulları kabul etmek için yetki istiyorlardı.

Ancak McMahon'un coğrafya terimleri biraz karışıktı. Örneğin Şam kentinden mi, Şam'ın çevresinden mi, yoksa Şam vilayetinden mi söz ediliyordu; 'Bölge' vilaya mı (çevre) demekti yoksa vilayet mi? Bölgelerden söz eden el-Faruki miydi, McMahon ya da Clayton mu? İngilizler bölge derken kentleri mi kastediyorlardı?

Halep-Humus-Hama-Şam isteği o günden beri şiddetle tartışılmaktadır. Arap bir Fi-

listin'in partizanları onlarca yıldır, bu dört coğrafi terim doğru anlaşılırsa, İngiliz Kahiresi Filistin'in Arap olacağı sözünü vermiştir, tezini savunurken, Yahudi bir Filistin isteyenler tersini savunmuşlardır. Bu tartışma bir bakıma anlamsızdı. İlerde görüleceği gibi, söz verme zamanı geldiğinde McMahon kendisini herhangi bir şeyle bağlamamak için bilerek çok karışık deyimler kullanmıştır.

Halep-Humus-Hama-Şam coğrafi tanımının yaratıcısı Clayton ise, herhalde Suriye ve Lübnan'ı ve ülkenin iç kısmını Fransız etkisi altında olan kıyıdan nasıl koparacağını düşünüyordu. Deniz kıyısı Suriye'yi uygarlık açısından kuzeyden güneye bölen iki uygarlık hattından birini temsil etmekteydi; diğeri de bu dört kentti. Dağlarla çöl arasında kalan bu kentler tarım yapılabilen dar iç Suriye koridorunda sıralanmışlardı. *Encyclopaedia Britannica*'nın 1910 basımı Suriye haritasında, Şam, Halep, Humus ve Hama'dan başka kent yoktur; bu nedenle iç Suriye'yi tanımlamak isteyen bir İngiliz bunları sıralayacaktır. Kentlerin birbirlerine benzemedikleri doğrudur. Bu nedenle aralarında Profesör Elie Kedourie'nin de bulunduğu ileri gelen tarihçiler bunları aynı gruba sokmanın mantıksız olduğunu düşünürler; ancak *Encyclopaedia Britannica*'yı okuyan birinin bu kentleri aynı grupta görmesi de mantıklıdır.

Kentlerin önemli bir ortak yanları daha vardı: Demiryolu hattını oluşturuyorlardı. Fransızların yaptığı Osmanlı Demiryolları şirketinin Şam-Hama ve Uzantıları hattı (1895'te açılmıştır), Suriye'nin kuzeyindeki Halep'i güneyde Şam'a bağlıyordu.[11] Şam, Halep, Humus ve Hama, demiryolunun dört istasyonuydu. Şam'da güneyde Medine'ye giden Hicaz demiryoluna aktarma yapılırdı. Böylece Suriye ile Hüseyin'in toprakları birbirine bağlanmış oluyordu. Zamanında bunun çok önemli göründüğü kesindir; ve kentleri adlarıyla ilk kez belirten Clayton değil, el-Faruki olmuşsa, aklından geçenin bu düşünce olduğu kesindir.

Demiryollarının askeri ve politik bakımdan en önemli oldukları bir dönemde toprak pazarlığı konusunda Hüseyin'i temsil eden her asker ya da politikacı hiç kuşkusuz tren istasyonlarının kontrolünü ele geçirmekte ısrar edecekti. Bu da sadece güneyin metropolü Şam ve kuzeyin metropolü Halep değil, onları birleştiren iki demiryolu kenti olan Hama ile Humus'u da kapsayacaktı.

Yakın geçmişteki deneyimler de bu isteği dayatıyordu. Savaş öncesinde Jön Türkler, Şam'dan Hicaz'ın başlıca kentlerine uzanan demiryolunu kontrol altına alarak Hicaz'a hâkim olmayı planlamışlardı. Hüseyin savaşta kazananların yanında olacaksa bu stratejinin tam tersini yapacağı kesindi: O da iç Suriye'ye, demiryolunun kontrolünü ele geçirerek hâkim olacaktı.

Clayton ile arkadaşları, el-Faruki'nin Halep-Şam isteklerini kendileri formüle etmiş olsunlar ya da olmasınlar, başka İngiliz yetkililerinin bunların karşılanmasının önemini anlamayacağından korkuyorlardı. Ronald Storrs, Temsilcilikte McMahon gelinceye kadar vekaleten amirlik yapan Sir Milne Cheetham'dan söz ederek FitzGerald/Kitchener'e Noel'de yazdığı bir mektupta, Arap görüşmelerine öncelik vermelerini istiyor ve şunları ekliyordu: "Bu sorunlarla canınızı sıktığım için beni bağışlayın, ancak Clayton'la birlikte tüm sonbahar boyunca Sir Milne'ye herhangi bir öneride bulundurmak ya da Arap sorunuyla ilgilenmesini sağlamak için ne güçlüklerle karşılaştığımızı bilseniz bu endişemizi anlayışla karşılardınız."[12]

Sir Mark Sykes'ın 1915 Kasımında Hindistan'dan Londra'ya dönerken yeniden Kahire'ye uğraması Clayton için bir şans olmuştu. Sykes'a el-Faruki öyküsünü anlatan Clayton ile arkadaşları kendisine Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap yarısının Müttefikler safına katılabileceğine olan inançlarını aşılayabildiler. Sykes oraya vardığında kendisini karşılayan bu şaşırtıcı haber tüm hesapları değiştirmişti.

Arapça konuşan dünyanın savaşta önemli bir unsur olabileceği Sykes için yeni bir görüştü. Kendisinin bölge konusundaki politik görüşü, rakip yabancı büyük güçler arasında yapılan düzenlemelerdi; yerel halkın çıkar ve emellerinin hesaplarında hiç yeri olmamıştı. Türkçe konuşan egemen sınıfa hep hayranlık duymuş, ancak Osmanlı imparatorluğu'nun Asya'daki tebaa halklarına pek önem vermemişti. Okuldayken de bu halklar hakkında hep küçültücü terimler kullanmıştı.

Kentli Arapların "korkak, küstah, zayıf bedenlerinin elverdiğince vahşi" olduklarını yazmıştı. Bedeviler, "Açgözlü... hayvanlardı.[13] Ancak şimdi Clayton'un verdiği yeni bilgiye göre bunlar Ortadoğu savaşında İngiltere'nin başlıca müttefiki olacaklardı. Sykes Ortadoğu'nun yerli halklarının davasını benimseyiverdi.

Sykes okul günlerinden beri Yahudilere karşı sürekli ve neredeyse saplantılı bir korku besler, karanlık köşelerde Yahudilerin tehlikeli uluslararası entrikalarını görürdü. Ancak duygularının daha da şiddetli olduğu bir grup daha vardı. "Yahudilerin bile iyi yanları vardır, ama Ermenilerin yoktur!" diye yazmıştı.[14] Sykes şimdi Kahire'de Ermeni liderleriyle buluşup bir Ermeni ordusu kurulmasını heyecanla öneriyordu. Bu ordu savaş tutsaklarıyla Amerika'daki Ermenilerden oluşacak ve Türkiye'yi işgal edecekti. Orduyu sekiz haftada hazırlayabileceğini söylüyordu.[15]

Sykes Ortadoğulular konusundaki bu yeni heyecanıyla, Clayton'un zaferin anahtarını Arap ordularının oluşturacağı görüşünü tümüyle kabul etmiş oluyordu. Clayton onu, Londra'ya dönüşünde, Kahire'nin, doğudaki savaşı sona erdirmek konusunda Hüseyin'in Fransızlardan daha önemli olduğu şeklindeki yeni tezini savunmaya ikna etti.

Clayton Kahire istihbaratında çalışan ve Londra'ya dönmek üzere olan parlamento üyesi Aubrey Herbert'i de, Lord Kitchener'i ve Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey'i görüp durumu kendilerine açıklamak konusunda ikna etmişti. Herbert, Clayton'un yardımıyla, Şam, Halep, Humus ve Hama'nın Hüseyin'e verilebilmesi için Fransızları bu kentler üzerindeki iddialarından vazgeçmeye çağıran güçlü bir muhtıra hazırladı.

V

Bildirecek ve savunacak pek çok şeyi olan Sykes, Aralık 1915'te Londra'ya döndü ve hararetle karşılandı. Orada bir Arap Bürosu kurulmasını önerdi ve bunun için ilk adımları attı (Bölüm 22).

Balkanlar ve Mısır'dan Hindistan'a kadar bütün önemli İngiliz yetkilileri tanıyan başka tek bir kişi yoktu. Maurice Hankey, Sykes'ın Kral George ile görüşmesini sağladı. Ayrıca kendisinin Genel Sekreteri olduğu Kabine Savaş Komitesi ile de bir araya gelecekti.

Sykes'ın Kabine'ye getirdiği başlıca mesaj, daha önce savaşta bir unsur olarak görmediği Arapların şimdi İtilaf Devletleri için çok önemli oldukları ve Hüseyin'le bir anlaşmaya varmanın da aynı derecede önemli olduğuydu.

Kahire ve Sykes durumun farkında değil görünüyorlarsa da, Londra'da Hüseyin'e söz vermek için Fransa'nın onayını almanın büyük bir bedele mal olacağı biliniyordu. İngiltere bunun için Fransa'ya büyük ödünler vermek zorundaydı. Kitchener ile Grey bu bedeli ödemeye hazırdılar. Ama diğerleri değildi.

Eski Hindistan Genel Valisi Lord Curzon'a göre Araplara hiçbir söz verilmemeliydi, çünkü onlar "şu anda bize karşı ellerinden geldiğince savaşmaktaydılar."[16] Hindistan işlerinden sorumlu yeni Devlet Bakanı Austen Chamberlain de buna karşıydı; ancak Sykes, Clayton ve Storrs'u destekleyen Kitchener, Hüseyin'le bir anlaşmaya varılması için Kahire'ye hemen yetki verilmesini istiyordu. Kitchener'in görüşü galip geldi. Sir Henry McMahon Londra'dan yetkiyi alınca Mekke ile yazışmaya başladı. Bunlar ünlü McMahon mektuplarıydı ve anlamı, Filistin davasının Arap ve Yahudi partizanları tarafından uzun zaman tartışılacaktı.*

Bu arada Hüseyin McMahon'a ikinci bir mektup yazmıştı. Bunda McMahon'u, sınırları tartışmaktaki isteksizliği nedeniyle "ikircimli davranmakla" suçluyordu. Bunlar sadece kendi istekleri olsaydı (Emir böyle yazıyordu) o zaman böyle bir tartışma savaşın sonuna bırakılabilirdi. Ama bunlar kendi istekleri, hatta kendi fikirleri bile değildi. Bunları formüle edenler başkalarıydı: "halkımız"dı.[17] Kahire Temsilciliği yetkilileri bunun, Arap dünyasının ardında büyük bir kitle oluşturduğunu sandıkları esrarengiz gizli cemiyet demek olduğunu artık biliyorlardı.

McMahon, 24 Ekim 1915'te Hüseyin'e bambaşka bir ruhla yanıt verdi. Lord Kitchener'den gerekli sözleri verme talimatını aldığı için belirli toprak ve sınırlar konusunda müzakereye girdi; ancak kesin söz vermenin getireceği kişisel sorumluluktan kurtulmak için olacak, kaçamaklı bir dil kullanıyordu. Bir yandan Arapların savaştan sonra bağımsızlıklarına kavuşacaklarını kabul ediyor, ama diğer yandan Arap ülkelerinin yönetimini kurmak için Avrupalı danışman ve memurlara ihtiyaç olacağına işaret ediyor ve bu kişilerin sadece İngilizler olmasında ısrar ediyordu. Diğer bir deyişle, savaş sonrası Ortadoğusundaki bir "bağımsız" Arap krallığı, İngiliz himayesi altında olmak zorundaydı.

İngiliz himayesindeki bağımsız Arap krallığı hangi toprakları kapsayacaktı? McMahon, Hüseyin'in istediği toprakları dört bölgeye ayırdı ve İngiltere'nin, Hüseyin'in bunlardan herhangi biri üzerindeki taleplerini desteklemeyi taahhüt edemeyeceğini bildirdi.

McMahon söze Hüseyin'in Şam, Halep, Hama ve Humus'un batısında kalan topraklardan vazgeçmesini isteyerek başladı. El-Faruki, Hüseyin'in bu noktayı kabul edeceğini daha önce söylemişti (ya da en azından McMahon böyle düşünüyordu). McMahon sonra da, Hüseyin ve Arapların Suriye, Lübnan ve Filistin kıyılarını alamayacaklarını ve doğu sınırının şimdi Ürdün olan bir yerde çizilebileceğini söylemek istediğini yazmıştır. Kullandığı dilden böyle bir anlam çıkabilirse de, yapılabilecek normal yorum, kendisinin Filistin'den değil, sadece Suriye ve Lübnan'dan söz ettiğidir.

McMahon, Arapça konuşulan Ortadoğu'nun doğu kısmında İngiltere'nin çıkarlarının, Basra ve Bağdat gibi Mezopotamya bölgelerinde "özel yönetim düzenlemeleri" ge-

* Daha önce de belirtildiği gibi Arap bir Filistin'in savunucuları, McMahon'un kullandığı coğrafi terimler doğru olarak yorumlandığı takdirde, McMahon'un, Filistin'in Arap olacağını belirttiğini ileri sürmektedirler. Yahudi bir Filistin taraftarlarıysa bunun tersini savunmuşlardır.

rektirdiği gözleminde bulunuyordu. Bu düzenlemelerin Arap bağımsızlığına yer bırakıp bırakmayacağı, -bıraktığı takdirde bunun boyutlarının ve zamanının ne olacağı- konuları geçiştiriliyordu.

Batı kısmında -Suriye ve Filistin- İngiltere, Hüseyin'e sadece, "müttefiki Fransa'nın çıkarlarına halel getirmeden davranabileceği" topraklar için güvence verebilirdi. Fransa o dönemde bu bölgelerin tümünü istediğinden, (Sykes, Fransa'nın Filistin üzerindeki isteğini el-Faruki ile 1915 Kasımında konuşmuştu) İngiltere'nin bu konudaki Arap isteğine destek sözü vermesi olanaksızdı.

Geriye bir tek Arabistan kalıyordu ki, o da Hüseyin'in aralarında yer aldığı çeşitli liderler tarafından bölüşülmüştü. İngiltere o dönemde diğer Arap liderlerle de ittifak anlaşmaları yapmıştı ve Hüseyin'in rakibi İbn Suud bunlardan biriydi. McMahon mektubunda Hüseyin'e İngiltere'nin diğer Arap liderlerle ilişkilerine zarar verecek herhangi bir vaatte bulunamayacağını vurguluyordu. Bu durumda İngiltere sonuç olarak Hüseyin'in isteklerini desteklemeye yanaşmamış oluyordu.

İngiltere'nin askeri, politik ve istihbarat liderleri için çıkartılan gizli Arap Bülteni'nde daha sonra (18 Haziran 1916, No: 5) yer alan bir yazıda bu yazışma şöyle özetleniyordu: Krallık hükümeti Arapça konuşulan Asya'da bağımsızlığı desteklemekte istekli olduğunu belirtmiş, ancak bölgede kurulacak hükümetler ya da kesin sınırlar konusunda taahhütte bulunmaktan kaçınmıştı.

Deneyimli bürokrat McMahon tümüyle tarafsız kalmak gerektiğini sezmişti. Sykes ile Fransızlar arasında Ortadoğu'nun geleceği konusundaki konuşmalar henüz yapılmamıştı ve İngiliz hükümetinde hiç kimse Fransa'ya, ya da daha sonra Rusya'ya ne gibi ödünler verileceğini kesin olarak bilmiyordu. McMahon Kitc-hener'den Hüseyin'le ittifakı kaybetmeme emri almıştı. Fakat Yüksek Komiser, Hüseyin'in isteklerini karşılamadığı takdirde kendisinin suçlanacağı, buna karşılık bu isteklerin daha sonra İngiltere'nin vermek zorunda kalabileceği başka sözlerle çatışabileceği korkusu içinde olmalıydı.

Bu tür korkular mantıksız değildi. Kahire istihbaratının Osmanlı İmparatorluğu uzmanı Wyndham Deedes, 1916 yılı başlarında durumu analiz etmişti: Üç grup Arap vardı ve dürüst olmak gerekirse İngiltere bunlardan herhangi birinin isteklerini yerine getirme sözü veremezdi. Suriyelilerin başlıca amaçları nefret ettikleri Fransa'nın ülkeye sokulmamasıydı ("Bu olağanüstü nefretin nedenini söylemek çok güç..." diye yazıyordu, ama nefret gerçekti); ve bu da Fransa'nın isteklerine karşıydı. Amacı bir Arap krallığının başına geçmek olan Hüseyin vardı; ancak Deedes pek çok Arabın ve bütün Türklerin buna karşı çıkacaklarını söylüyordu. "Bu fikrin uygulanabilir olmadığı sanırım hepimizin, Arapların çoğunun ve bütün Türklerin görüşüdür," diye yazıyordu. Diğer Arapların Hüseyin'i lider olarak kabul etmek istemediklerini belirtiyordu. Son olarak da kendileri için özerklik isteyen (Deedes buna inanmaktaydı) Irak Arapları vardı ve bunlar Hindistan hükümetinin kendilerini ilhak etme isteğine karşı çıkıyorlardı. Deedes Araplarla bir anlaşmaya varma yolundaki güçlüklerin "Aşılamaz" olabileceği düşüncesindeydi.[18]

Şu halde McMahon'un Yüksek Komiser olarak Hüseyin'e kesin bir söz vermesi tehlikeli olacaktı. Sabırsız Wingate'in, kendisini böyle yapmaya zorladığına inanıyordu. Ancak Reginald Wingate, Clayton'a, Hindistan Genel Valisi Lord Hardinge gibi McMahon'un da görüşlerini yanlış yorumladığını bildiriyordu:

> Korkarım Yüksek Komiser ve Lord Hardinge benim, Şerif liderliğinde bir Arap krallığı kurulmasına inandığım izlenimini edinmiş durumdalar. Böyle bir düşünce benim gerçek görüşlerimden çok uzaksa da, Arap liderlerine böyle bir izlenim verilmesi benim gibi, herkese de uygun gelmiştir sanırım. Şimdiye kadarki yazışmalarımız, Araplara iyiniyetle yaklaştığımızın kanıtlarıdır.[19]

İngiltere'nin Araplarla olan ilişkilerinin savaş sona ermeden netleştirilmesine karşı olan Gilbert Clayton, McMahon mektuplarının konuyu ertelemek ve anlamlı bir söz vermemek açısından başarılı olduğuna inanıyordu. Clayton aylar sonra McMahon'un yazışmalarını özetlerken şöyle yazacaktı: "Neyse ki, hiçbir bağlayıcı söz söylememeye çok dikkat etmişiz." [20]

Hüseyin, McMahon'a Halep-Humus-Hama-Şam formülünü kabul edemeyeceğini bildirdi. Halep ve Beyrut eyaletlerinde ısrar ediyordu. Fransa'nın Lübnan'daki isteklerinden söz ederek, "Fransa ya da başka bir devlete o bölgede bir karış toprak verilmesini öngören herhangi bir ödün söz konusu olamaz," diyordu. Böylece McMahon'la anlaşmaya varamamış olduysa da İtilaf Devletleri'ni desteklemek zorunluluğunu yine de duyuyordu: Jön Türkler kendisini devireceklerdi, bu nedenle İngiltere koşullarını kabul etsin ya da etmesin, Jön Türklere karşı isyan etmeliydi. Hüseyin, birkaç yıl sonra Kahire'deki İngiliz istihbaratı Arap Bürosu'ndan David Hogarth ile bir konuşmasında, Filistin ve diğer Ortadoğu toprakları konusunu kapanmış olarak kabul etmediğini belirtmiştir. Bu konuların Barış Konferansı'nda müzakere edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hogarth şöyle demektedir: "Bizi ve kendisini sanki aynı evi paylaşacak, ama hangi kat ya da odalara yerleşecekleri konusunda bir karara varmamış iki kişiye benzetiyordu."[21]

Londra'da Dışişleri Bakanlığı verilen sözleri yerine getirmek zorunluluğunun hiçbir zaman doğmayacağı görüşündeydi: İngiltere, Arap bağımsızlığını ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun Arap yarısı Sultan'a karşı ayaklandığı takdirde destekleyeceği sözünü vermişti ve Dışişleri Bakanlığı Arapların hiçbir zaman ayaklanmayacağı inancındaydı. Araplar anlaşmanın kendilerine düşen kısmını yerine getirmeyeceklerine göre (iddia böyleydi) İngilizlerin de sözlerini tutma yükümlülüğü olmayacaktı. Clayton'a güvenmeyip kendi haber kaynaklarını kullanan Dışişleri Bakanlığı, Arapça konuşan dünyanın savaşta taraf değiştireceğine inanmıyordu. Ancak Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Kitchener ile adamlarının Arapların taraf değiştirmeleri için istedikleri her sözü vermelerinde bir zarar görmüyordu. Grey, Austen Chamberlain'e Kahire tarafından verilen sözler konusunda kaygılanmamasını, "bunların hiç gerçekleşmeyecek hayali şatolar olduğunu" söylemişti.[22]

McMahon ise diğer yanda, bütün bunların hayali şatolar olmayabileceği kaygısını taşımaktaydı. Ne de olsa kendisi, tek kaygısı milliyetçi bir hareket olan Hindistan hükümetinden gelmişti. Wyndham Deedes'e, bir Arap isyanının başarısızlığından değil, başarısından korktuğunu, öyle bir durumun İngiltere için tehlike yaratabileceğini söylüyordu.[23]

MacMahon, Hüseyin ile olan yazışmalarda Hindistan çıkarlarının ihmal edildiğini iddia eden Hindistan genel valisine de şu açıklamayı yapmıştı: "Hükümetimiz gelecek için belirli

bir edimle bağlanmış olmak istemediğinden elimden geldiği kadar müphem olmaya çalıştım; öte yandan, isteklerimizin ayrıntılı bir şekilde ortaya konması Arapları ürkütecekti." McMahon, Hüseyin ile müzakerelerin, "ne haklarımızı belirleyeceği... ne de ellerimizi bağlayacağı..." iddiasındaydı.[24]

Bu açıklamadan rahatsız olan genel vali, Hindistan işlerinden sorumlu devlet bakanına McMahon'un "bu müzakerelerin sadece laf olduğunu, o ülkede ne haklarımızı belirleyeceğini ne de ellerimizi bağlayacağını" ileri sürdüğünü yazdı ve şu görüşünü dile getirdi: "Araplar düşman olmaya devam ettikçe bunlar doğru olabilir, ancak tutmak niyetinde olmadığımız sözlerin verilmesinden hiç hoşnut değilim."[25]

Gizli bir Arap cemiyetinin lideri olan Aziz el-Masri 1916 yılı başında Lord Kitchener'e yazarak konuya, karşı tarafın yaklaşımını dile getirdi. Diplomasi dili Fransızcayla yazdığı bu mektupta İngiltere'nin, Arapça konuşulan Ortadoğu'daki amaçlarına ancak halka tam ve gerçek bağımsızlık vermeye hazır olursa ulaşabileceğini bildirdi. Adına konuştuğu kişiler İngiltere'den İngiliz hâkimiyeti ya da mandası istemiyorlardı.[26] McMahon ile Clayton'un Arap bağımsızlığı diye adlandırdıkları şeyi kabul etmeyeceklerdi: Gerçek bağımsızlık istiyorlardı. Eğer kendilerini yönetmeye kararlıysa, İngiltere'yi desteklemeyeceklerdi.

El-Masri, İngiliz tutumundaki sahteliği fark etmişti. Kitchener ile taraftarları Arap desteğini istiyorlardı ama buna karşılık olarak Emir Hüseyin'in istediği bedeli ödemeye hazır değillerdi; bu nedenle de, Hüseyin'in isteklerini kabul eder görünüp sahte paralara benzeyen anlamsız sözler veriyorlardı.

Clayton ile arkadaşları el-Masri, el-Faruki ve Emir Hüseyin'in de İngiltere'yi aynı ölçüde aldattığını bilmiyorlardı. Ne Hüseyin'in ordusu ne de gizli cemiyetlerin gözle görülür bir desteği vardı. Davaları uğruna onbinlerce, yüzbinlerce Arap' toplayacakları fikri -buna kendileri inansalar bile- hayalden öte gitmiyordu.

İlk geldiğinde bir Arap isyanı vaat eden el-Faruki, 15 Ekim'de Sir Mark Sykes ile görüşmesinde ağız değiştirdi: Müttefik orduları Suriye kıyılarına çıkartma yapmadan Arap isyanının başlamayacağını söyledi. Askeri liderliği İngiltere'nin ele alacağını uman Hüseyin de, bir isyan başlatmak için erken olduğunu ileri sürerek harekete geçmeyi reddetti. Diğer bir deyişle İngiliz ordusu sahneye çıkıncaya kadar Araplar hiçbir şey yapmayacaklardı. Bu beyanları geçer akçe kabul eden Sykes, İngiltere'nin Suriye ve Filistin'i işgal etmesinin ivedilikle gerekli olduğu sonucuna vardı.

24

Avrupalı Müttefiklere Verilen Sözler

I

Sykes'ın 1915 Aralığında hükümete verdiği rapora göre el-Faruki, İngiliz Mısır'ının Filistin ve Suriye'yi işgale başlaması durumunda bunun bir isyan başlatacağını ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan eyaletleriyle ordusundaki Arapça konuşan askerlerin İtilaf Devletleri safına katılacaklarını söylemişti. Sorun İngiltere'nin böyle bir operasyona yönelik olarak, batı cephesindeki kaynakları kaydırmak için Fransa'nın iznine gerek duymasıydı. Sykes bakanlara Fransızlardan bu izni derhal istemelerini söylüyordu. (Fransa Avrupa'dan kaynak kaydırılmasına izin vermek istememekte haklıydı; 1916 başlarında Almanya'nın Verdun'e saldırması 1918'de dünya tarihinin en büyük savaşına dönüşecekti. 1916'da Verdun'de iki tarafın ölü, yaralı ve tutsaklarının sayısı 700.000'i, Somme'da da 1.200.000'i buluyordu. İtilaf Devletleri'nin insan gücünü başka bir yana kaydırmasının sırası değildi.)

Sykes aynı zamanda başka bir konuyu da dile getirmişti: Arapça konuşulan dünyadaki Fransız emellerinden çekinen Şerif Hüseyin, Müttefiklere katılmakta tereddüt ediyordu. Sykes'a göre bu korkuları yatıştırmanın çaresi Fransa ile müzakereye oturmaktı. Fransa ile bu sorunlar kısa zamanda çözülmediği takdirde Şerif, Türkler tarafından devrilip öldürülebilir ve Kutsal Yerlerdeki olaylar gerçek bir Kutsal Savaşı başlatabilirdi.[1]

Sykes'ın Ortadoğu'dan getirdiği yeni radikal görüş, savaşın kazanılması açısından Arapların Fransızlardan daha önemli olduklarıydı.[2] Fransa savaşa sekiz milyon insanını seferber etmiş, sanayileşmiş modern bir güçtü. Sınai, mali, askeri ya da insangücü kaynakları olmayan Hüseyin ise sadece, Osmanlı tarafına olan bağlılıkları saptırmak konusunda belirsiz olanaklar getirmekteydi. Şimdi bakılınca Sykes'ın bu yeni görüşünün dengesizliği görülüyorsa da hükümet, Sykes'ın gerekli olduğuna inandığı ödünleri Fransa'dan almak için harekete geçti.

Gerçekten de, İngiliz hükümeti Fransa ile konuşmalara başlamıştı bile. Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Fransa'nın bölgedeki özel çıkarlarını kabul ettiği için, İngiltere, Fransızların izni olmadan Emir Hüseyin'e Suriye konusunda söz veremezdi. Dahası, el-Faruki, Lord Kitchener ile yandaşlarını Hüseyin'in Suriye üzerindeki iddialarının bir ölçüde de olsa yerine getirilmesi konusunda ikna etmişti. Hüseyin'e söz vermesi için 20

Ekim 1915'te McMahon'u yetkilendirmiş olan Dışişleri Bakanlığı bu yüzden Fransız hükümetinden geleceğin Suriye sınırlarını müzakere etmek üzere bir heyet göndermesini istedi. Böylece Teğmen el-Faruki'nin hilesinin sonuçları yalnızca McMahon mektupları değil; daha da önemlisi, Fransa, Rusya ve daha sonra İtalya'yla, Sykes-Picot-Sazanov Anlaşması'nın ve bunu izleyen gizli Müttefik anlaşmalarının yolunu açan müzakerelere girişilmesi oldu.

II

Fransa temsilcisi François Georges Picot, Londra'ya geldi ve konuşmalar 23 Kasım 1915'te başladı. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Sir Arthur Nicholson'un başkanlığındaki İngiliz heyetinde Dışişleri, Hindistan ve Savaş bakanlıklarından üst düzey yetkililer bulunuyordu. Sykes aralık ayında Londra'ya döndüğünde, müzakereler tıkanmıştı; o ayın sonlarına doğru İngiliz hükümeti bu tıkanıklığı gidermek için Nicholson'un yerine Kitchener'in adamı olan Sykes'ı atadı. Dışişleri Bakanlığı böylece sorumluluğu Lord Kitchener'e bırakmış oldu.

Sykes'ta, görevin gerektirdiği niteliklerden yalnızca bazıları vardı. Karşı tarafla anlaşmaya varmayı çok istiyordu. Fransız yanlısıydı. Denizaşırı eğitimi nedeniyle, ne derece olduğu bilinmemekle birlikte, Fransızca biliyordu. Kendisi de Katolik olduğu için Fransa'nın Lübnan'da Katolik çıkarlarını geliştirme hedefine karşı önyargılı değildi. Doğuda yaşamış ve çok gezmiş, İngiltere'nin oradaki asker ve memurlarıyla tanışmıştı, görüşlerini bilirdi.

Diğer yandan, devlet memuriyetine başlayalı bir yıldan daha kısa bir süre olmuştu ve bu ilk diplomatik göreviydi. Yabancı bir devletle müzakere deneyimi yoktu. Karşı taraftan çok şey istediği belli olduğu için pazarlıktaki konumu zayıftı.

Sykes, 3 Ocak 1916'ya kadar, görüşmeler için her gün Fransız büyükelçiliğine gitti. Her gece FitzGerald'a ayrıntılı bir rapor veriyor ve ondan Kitchener'in talimatlarını alıyordu.[3] Sykes'ın ne söylediğini ya da kendisine neler söylendiğini bilmek olanaksızdır: Kitchener ile FitzGerald düzenli kayıt tutmadıkları gibi, her üç adam da olanları yazmamışlardır. Sykes'a verilen talimat ve verilecek ödünler konusunda birbirlerini yanlış anlamış olabilirler. Mark Sykes, daha sonra Lord Kitchener'le ilişkisini anlatırken şöyle demiştir: "Derdimi hiç anlatamazdım; onun ne düşündüğünü asla anlayamadım, o da benim düşüncelerimi anlayamadı."[4]

İşin içindeki gizli umutlar ve planlar konusunda Fransız tarafında daha çok bilgi bulunmaktadır. Picot ile politikacı meslektaşlarının müzakerelerden ne umduklarını ve hedeflerine nasıl varmak istediklerini gösteren belgeler vardır.

Picot, sömürgeci bir Fransız aileden geliyordu. Babası Fransız Afrikası Komitesi'nin kurucusu, kardeşi ise Fransız Asyası Komitesi'nin saymanıydı. Fransa başbakanlığındaki sömürgecilik yanlısı tarafın başarılı bir savunucusuydu ve Fransız Suriyesi fikrinin sadık yandaşıydı.[5] Picot, 1915'te Paris'te, Ortadoğu konusunda İngiltere'ye ödün vermeye hazır bakanlara karşı bir parlamento kampanyası da başlatmıştı. Picot'yu destekleyen Fransız ticari, dini ve politik çıkar odakları güçlü bir bileşke oluşturuyordu. Lyon ve

Marsilya ticaret odaları, başbakanlığa Fransız Suriyesini destekleyen muhtıralar göndermişlerdi. Fransız Suriyesi yanlıları Meclis'in Dışişleri Komitesi'nin kontrolünü de ele geçirmişlerdi.[6]

Senato'da Fransız Suriyesi lideri Pierre-Etienne Flandin'in 1915'te yayınladığı Suriye ve Filistin konulu rapor, Fransız politikasında "Suriye Tarafı"nın manifestosu oldu; bu, Picot'nun savunuculuğunu yaptığı taraftı. Flandin, Suriye ile Filistin'in yüzyıllardır, Ortadoğu'nun Fransasını oluşturacak derecede Fransa tarafından biçim verilmiş tek bir ülke oluşturduğu iddiasındaydı. (Bu iddiayı bin yıl öncesine, Suriye ve Filistin'de Haçlı Latin krallıklarının kurulmasına kadar götürüyordu.) Fransa oradaki "tarihi misyonu"nu sürdürmeli, diye yazıyordu. Flandin'e göre bu ülkenin potansiyel zenginliği çok büyük olduğundan, Fransa İmparatorluğu'nun oraya sahip olması tarihi ve coğrafi olduğu kadar ticari nedenlerle de çok önemliydi. Yine Flandin'e göre, stratejik önemi de vardı. Kitchener'in Mekke ve halifelik görüşlerine paralel olarak Flandin de Şam'ı İslamiyetin üçüncü kutsal kenti ve bir Arap İslam devletinin olası merkezi sayıyordu. Fransa Şam'ın başka bir gücün etkisine girmesine ve Fransa aleyhine kullanılmasına izin veremezdi.[7] Flandin Suriye-Filistin'in zaten kalben Fransız olduğunu da söylüyordu. Ona ve arkadaşlarına göre bölge halkı bütünüyle Fransa tarafından yönetilmek istemekteydi.

Fransızlar kendilerini kandırıyorlardı. Maruniler dışında Suriye'deki okumuş sınıflar arasında Fransız hâkimiyetine karşı yoğun bir tepki vardı. Sykes ve Kahire'deki arkadaşları Fransızların bu muhalefeti ihmal etmekle gözlerini körelttikleri fikrindeydiler. (Clayton ile arkadaşları da o bölgeler halkının İngiltere tarafından yönetilmek istediklerini düşünerek kendilerini kandırdıklarını göremiyorlardı.)

Picot, İngilizlerden istediği ödünleri elde etme stratejisinin planlarını kendisi hazırlamıştı. Buna göre Picot, Fransa'nın ekonomik etkinliğini artırmak açısından "zayıf durumu" ile "sonsuz olanaklar" sunan Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünü korumayı yeğliyordu.[8] Ancak, bölünme kaçınılmazdı; o nedenle, Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalayarak da olsa, Fransa, Suriye ile Filistin'in kontrolünü ele almalıydı.

Fransız Dışişleri Bakanlığı iç Suriye'yi denetlemenin Fransız kaynaklarını zora sokacağını biliyordu; Picot ile hükümetinin en çok istedikleri şey doğrudan Fransız hâkimiyetini sadece Akdeniz kıyılarına ve genişletilmiş bir Lübnan'a uygulamak, Suriye'nin geri kalanını kukla Arap hükümdarlarıyla denetim altına almaktı. Picot'nun planına göre Fransa, Suriye'nin tümü üzerinde doğrudan doğruya yönetim için ısrar edecek, daha sonra bu isteğini daraltınca ödün verdiğini iddia edebilecekti. Umduğu şey Fransız etki alanını doğuya, Musul'a kadar uzatmaktı.

Picot gizlice Musul'u alma planları yaparken Kitchener ile Sykes'ın da gizlice aynı yeri kendisine vermeyi planladıklarının farkında değildi. Kitchener ile Sykes, Fransız etki alanının Akdeniz kıyılarından doğuya, Rusların elinde olan bölgelere kadar uzanmasını istiyorlardı; Fransız bölgesi İngiltere için Rusya'ya karşı bir kalkan olacaktı. Fransa ile Rusya birbirlerini dengeleyecekler ve Fransız Ortadoğusu, Çin Şeddi gibi, İngiliz Ortadoğusunu kuzeydeki Rus barbarlarının saldırılarından koruyacaktı. Bu anlayış, de Bunsen müzakerelerinde ortaya çıkmıştı. Bunu Kitchener'e belki de Storrs söylemiş ve sonra da onun savaş sonrası stratejik doğu planları için önem kazanmıştı. Varlığından kuş-

kulanılan zengin petrol yataklarına karşın İngilizlerin Musul üzerindeki iddialarından, Fransızları ateş hattına sürmek için vazgeçilecekti. Savaş Bakanlığı'nın görüşü şuydu: "Askeri görüş açısından, her tür İngiliz bölgesiyle Rus Kafkasları arasına Fransız topraklarını sokma ilkesi her durumda arzulanır bir şeydir."[9]

Sykes konuşmalarda Fransa'nın bir Mısır operasyonunu kabul etmesini istemekteydi; Kitchener İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu'na İskenderun'dan çıkarma yapabilmesini öngören bir anlaşma imzalanmasını da istiyordu. Sykes'ın elinde, Şerif Hüseyin'e söz verilen Suriye kentlerini ayrı tutması için Kahire'den gelen bir rapor vardı; İngiliz hükümetinde hiç kimse savaş sonrası dünyasında Hindistan yolunda başka bir büyük devlet görmek istemiyordu. Diplomaside yeni olan Sykes için gündem epey ağırdı.

İngilizler, Picot'nun tüm Suriye'de doğrudan Fransız yönetimi iddiasından ödün vermeyeceğinden korkmaktaydılar. Fransızlar ise Suriye'nin hiçbir yerinde, hatta kıyı Lübnan'ında bile yönetimi almalarına izin verilmeyeceğinden korkuyorlardı. Picot, Hıristiyan Lübnanın, Mekke emirinin sözde hâkimiyetini bile asla kabul etmeyeceğini ileri sürerken, Londra'daki Fransa Büyükelçisi Paul Cambon dini bir savaşın çıkmasını önlemek için Fransız hâkimiyetinin gerekli olacağını iddia ediyordu: "Doğu'daki çeşitli din ve mezhepler arasındaki rekabetin şiddetini bilmek, önleyecek dış otorite olmadığı takdirde Lübnan'da hemen başlayacak olan iç çatışmanın şiddetini görmek için yeterlidir."[10]

Sonunda Sykes da, Picot da birbirlerinden istediklerini elde ettiler: Fransa, Büyük Lübnan'ı yönetecek ve Suriye'nin geri kalan bölümlerinde de ayrıcalıklı etkisini sürdürecekti. Sykes, Musul'a kadar uzanan bir Fransız etkinliğini vermeyi, Picot da onu almayı başarmıştı. Mezopotamya'nın iki vilayeti, Basra ve Bağdat, İngilizlere kalıyordu.

Tek engel Filistin olmuştu. Lord Kitchener'in aksine Sykes, Filistin'i İngiltere'nin almasını istiyordu; Picot ise bölgeyi Fransa'nın almasında kararlıydı. Sonunda bir uzlaşmaya varıldı: İngiltere, Kitchener'in istediği İskenderun yerine, Akka ile Hayfa limanlarını ve oradan Mezopotamya'ya demiryolu inşa edilecek bir kuşağı alacak, bölgenin geri kalan kısmı bir tür uluslararası yönetime terk edilecekti.

İngiltere ile Fransa'nın doğrudan yönetimleri altında kalan bölgeler ve Filistin'in dışında, Ortadoğu'da bir Arap devleti ya da devletler konfederasyonu oluşturulacak, bunlar sözde bağımsız, aslında İngiliz ve Fransız etki alanlarına bölünmüş olacaklardı.

Sykes ve Picot'nun vardıkları bu anlaşma Arap İsyanı ilan edildikten sonra geçerli olacaktı. Picot ile Fransa Büyükelçisi Cambon, Hüseyin'in İtilaf Devletleri davasına değerli bir katkıda bulunacağına inanmıyorlardı. Dışişleri bakanına, İngilizler Araplar konusunda düş kırıklığına uğrayıp verdikleri büyük ödünlere pişman olmadan, bu ön Sykes-Picot Anlaşması'nı (3 Ocak 1916'da tamamlanmıştı) bir an önce onaylamasını bildirdiler. [11]

III

Sir Mark Sykes, Hüseyin ve el-Faruki'nin Araplar için istediklerini kazanmış olduğuna inanıyordu. Sykes Arapların, temel varlıklarının tanınmasını istediklerini, ama bunun sadece bir ideal olduğunu söylüyordu. Böyle bir birlik, uygulamada hem ulusal yapıları-

na uymayacak, hem de mali ve idari açılardan gerçekleştirilemeyecekti. Sykes, Savaş Kabinesi'nde Arapların, "bizim anladığımız anlamda ulusal yapıda olmadıklarını, ama ırksal bir gurur duyguları olduğunu ve bunun da aynı derecede iyi sayılabileceğini" söylemişti.[12] "Bir Arap prensinin himayesinde Arapça konuşulan devletler konfederasyonundan," mutluluk duymaları gerektiğini iddia ediyordu.[13] Sykes, Hüseyin ile gizli cemiyetlerin, birleşik bir Arap devletinden ve bir Avrupa himayesinden çok, tam bağımsız bir devlet istediklerini anlamamıştı.

Sykes, Kahire'deki dost ve meslektaşlarını da yanlış anlamıştı. Hayat adamı görünüşünün altında saf bir insandı: İnsanların içi dışı bir olduklarına inanırdı. Clayton, Şam, Halep, Humus ve Hama'yı Hüseyin'in bağımsız Arap konfederasyonuna vaat etmenin Müttefik davası için önemli olduğunu gerek doğrudan doğruya, gerekse Aubrey Herbert aracılığıyla Sykes'a söylemişti. Sykes da bu nedenle Picot'dan bunu kabul etmesini istemişti (ve Picot'nun gerçekte gönüllü olduğunu bilmeden, onayını kendisinin kazandığını sanmıştı). Sykes-Picot Anlaşması dört kentin doğrudan Fransız yönetiminden çıkartılıp bağımsız Arap devlet(ler)inin kapsamına girmesini ancak, kuşkusuz, ayrıcalıklı Fransız etki alanında kalmasını öngörüyordu. Sykes, Fransa'ya ve Araplara verilen sözlerin uyumlu olduğuna ve Kahire'deki arkadaşlarının istedikleri ödünü Fransa'dan kopardığına inanıyordu.

Sykes, Kahire'nin kendisine Hüseyin'in istekleri olarak bildirdiği noktaları elde etmeye çalışmış ve bunların ardında Kahire'nin kendi isteklerini ilettiğini görememişti. Sykes'ın anlamadığı şey, Clayton ile Storrs'un iç Suriye'yi Araplar için istediklerini söylediklerinde bunu aslında İngiltere için ve Arap kisvesi altında İngiltere'nin bölgedeki temsilcileri olan kendileri için istedikleriydi. Buranın bağımsız olmasını istediklerinde ise bundan bölgenin Fransa yerine İngiltere tarafından yönetilmesini kastettiklerini anlamamıştı.

Sykes, Hüseyin'e verilecek Suriye topraklarının, İngiliz yerine Fransız görevlilerin denetiminde olması durumunda daha az bağımsız olacağını da göremiyordu. Oysa Kahire'de Fransız ve İngiliz yönetimleri arasında dünya kadar fark görülüyordu. Clayton ile meslektaşları, haklı olarak Fransız sömürge yöneticilerinin bir ülkenin kendi karakterine sahip çıkmasına izin veremeyeceklerine inanmaktaydılar. Fransızların "uygarlaştırma misyonu" diye tanımladıkları şeyi İngilizler ilhakçılık olarak görüyorlardı; genellikle de, yerel topluma Fransız dilini ve kültürünü zorla kabul ettirme biçiminde ortaya çıkıyordu. Diğer yanda İngilizler, Mısır'da ve başka yerlerde, kendi kulüp ve toplulukları içinde kalır, hükümetin yönetimini denetlemek dışında ülkeyi ve halkını rahat bırakırlardı. Clayton ile meslektaşlarının gözünde Arapça konuşan halkların umabilecekleri en yüksek bağımsızlık derecesi buydu. Clayton'un meslektaşlarından biri birkaç yıl sonra bir İngiliz askeri kurmay okulunda öğrencilere kültürlü Arapların İngiliz idaresini, Osmanlı idaresinin "tek doğru dürüst alternatifi" olarak gördüklerini söylemişti.[14]

Clayton ile arkadaşları Fransız varlığını ilhak ve İngiliz varlığını bağımsızlıkla eşitleyerek (bunu Sykes'a söylememişlerdi) Sykes-Picot Anlaşması'nı, gelecekteki Arap konfederasyonuna bağımsızlık verileceği sözüne ihanet olarak görüyorlardı. Kitche-ner'in yandaşları Suriye'yi kendileri yönetmek istiyor ve Sykes'ın kendilerini düş kırıklığına

uğrattığını düşünüyorlardı. Ama bunu böyle ifade etmediler. Söyledikleri şuydu: Sykes Arapları düş kırıklığına uğrattı (İngiltere'nin Suriye'yi yönetmesini onlar değil de, Araplar istiyormuş gibi).

Clayton ile Storrs, kendileri için politik, hatta kişisel olarak ne anlama gelirse gelsin, Sykes'ın yeni bir Mısır imparatorluğu yaratma olasılığını ortadan kaldırdığını görmüşlerdi. Simla hemen yanındaki Mezopotamya bölgesine el atmıştı ve Sykes-Picot Anlaşması'nda belli başlı İngiliz bölgesi olan Bağdat ve Basra, rakipleri olan Hindistan hükümetince yönetilecekti; ve Kahire'nin etki alanına girebilecek olan Suriye de Fransa'ya terk edilmişti. Bu anlaşma Kahire ve Hartum'a etki alanlarını sadece kurak Arabistan'a doğru genişletme olanağı sağlıyordu. Kitchener savaştan sonra genel vali olarak Hindistan'a gidebilirdi; ama Clayton ve Storrs, duygu ve meslek açısından Kahire temsilciliğinin kaderine bağlıydılar. Sykes'ın yaptıkları karşısında umutsuzluğa düşmemek ellerinde değildi.

Sykes, Kahire'deki dostlarının bu tür görüşleri olduğunu asla anlamadı; kendisinden istediklerini yaptığına inanıyordu. İç Suriye'yi Araplar için kazandığını sanıyordu; onların burasının kaybedildiğini düşündüklerini fark edemedi. Kahire'nin Sykes-Picot Anlaşması'nı bozmaya çalışacağından hiç kuşkulanmadı. Anlaşmayla gurur duyuyordu; oysa kaderin garip bir cilvesi olarak, kendi kurduğu Arap Bürosu, anlaşmayı yok etmek için komplo merkezi olacaktı.

Sykes'ın eski dostu Aubrey Herbert, Kahire'deki Arap Bürosu ile çalıştığından, Sykes'ın aksine Clayton'un, Sykes-Picot Anlaşması'yla Kahire'nin Arap politikasının paramparça edilmiş olduğuna inandığını biliyordu. Herbert suçu Picot'ya atarak şöyle yazıyordu:

> O Picot domuzunun Mark Sykes'a büyük bir kazık attığı fikrindeyim. Ona böyle olacağını söylemiştim. Hem işe yazık oldu, hem de kendisine. Şimdi o eski Victoria kafalılar, "Biz size söylemiştik. Diplomasinin ABC'sini bir yana bırakıp amatörleri hassas ve önemli müzakerelere sokmanın sonu budur işte," diyecekler.[15]

IV

Sykes-Picot Anlaşması İngiliz ve Fransız kabineleri tarafından 1916 Şubatında onaylandı. Ancak koşulları, hatta varlığı gizli tutuldu. Müttefiklerin savaş sonrası Ortadoğusu hakkında bir anlaşmaya vardıkları iki yıl geçmeden açıklanmadı. Londra'da anlaşmadan haberi olan birkaç yetkili konuya ilişkin kaygılarını dile getirdiler. İngilizlere göre Fransızlara çok şey verilmişti.

Sykes çok geçmeden, Fransızlara ödün vermekten pişmanlık duyacaktı. Sykes'ın istediği, Kahire'nin, Suriye'yi işgal ederek elFaruki'nin vaat ettiği Arap isyanını tutuşturma planını uygulamak için Fransa'nın onayını almaktı. Ancak Başbakan, tüm güçleri Avrupa'daki batı cephesinde toplamak isteyen generallerin sözüne uyarak, kaynak aktarımı gerektirecek bir Ortadoğu seferini onaylamadı.

Öfkeli Sykes, Avam Kamarası'nda bir konuşma yaparak Asquith'in liderliği yüzüne gözüne bulaştırdığını söyledi ve savaşı yönetmek için dört kişilik bir Kabine komitesinin kurulmasını istedi. Başbakan'ın lider olarak sarsıntı geçirdiği bir sırada yapılan bu konuşma kamuoyunda geniş ve olumlu yankılar uyandırdı ve Sykes'ın, politika merdivenini tırmanmasında önem taşıyacak iki görüşme yapmasını sağladı: biri Lloyd George'la, diğeri ise eski Güney Afrika Valisi Lord Milner ve onun, aralarında *The Times*'ın başyazarı Geoffrey Robinson'un da bulunduğu etkin heyetiyle.

Sykes, Suriye'nin işgali için onay alamamasına karşın, Fransa ile temel konularda varılan anlaşmanın önemine inanıyordu. Sykes-Picot Anlaşması en azından Lord Kitchener'in istediklerini elde etmişti: Savaş sonrası Ortadoğusunda Rusya'nın kuşatılması. Sykes ayrıca Müttefiklerin görüş ayrılıklarını giderip kesin bir anlaşmaya varmalarının da kendi başına iyi bir şey olduğuna inanıyordu. Anlaşmayı Rusya'nın da onaylaması gerektiği için Sykes'ın ilk görevi bu onayı elde etmek için o sırada Petrograd'da bulunan Picot'ya katılmak oldu.

V

Sykes ile Picot'nun Petrograd'a getirdikleri anlaşmada ilginç bir eksiklik vardı. Filistin konusunda Fransa, İngiltere ve diğer İtilaf güçlerinin ve Mekke lideri Hüseyin'in çıkarları göz önüne alınmıştı; ancak Tevrat'ın Kutsal Topraklarının halkı olan Yahudilerden söz edilmemişti. Oysa politik Siyonizm -Yahudilerin Filistin'e millet olarak dönmelerini amaçlayan örgütlü Yahudi hareketi- dünyada yirmi otuz yıldır aktif bir güç olmuştu. Filistin'de Yahudi iskânı 19. yüzyılda başlamıştı ve 1916 yılında orada yaşayıp çalışan önemli bir Yahudi nüfusu vardı.

Sykes, Rusya'ya hareket etmeden önce Deniz Kuvvetleri Bakanlığı İstihbarat Başkanı Albay William Reginald Hall'un bu konuda söylediği bir söze takılmıştı. Hall, Hüseyin'in Araplarına verilen ödünlere itiraz ediyor ve Arapların İtilaf güçleri safına gelmeleri için yapılması gereken tek şeyin İngilizlerin Filistin'e asker çıkarması olduğunu savunuyordu. "En iyi Arap propagandası kuvvettir," diyordu. Ayrıca Araplara verilen sözlere "ülkenin geleceğinde güçlü maddi ve çok güçlü politik çıkarları olan" Yahudiler tarafından karşı çıkılabileceğini ileri sürüyordu.[16] Sykes, Yahudilerden söz edilmesine şaşmıştı. O ana kadar hesaplarına girmemiş olan bir unsurdu bu. Sykes bu yüzden Rusya'ya gitmeden önce, bir Yahudi olan İçişleri Bakanı Herbert Samuel ile görüşerek Siyonizm hakkında bir şeyler öğrenmek istedi.

Sykes ile Picot'nun, Filistin konusundaki görüş ayrılıklarını, bölgenin büyük bir kısmının uluslararası bir rejim altına sokulmasını kararlaştırarak giderebildikleri unutulmamalıdır. Bu rejimin biçimi diğer İtilaf güçleriyle -Rusya ve İtalya- ve Mekke Emiri Hüseyin ile görüşüldükten sonra saptanacaktı. Ancak Albay Hall'un sözleri Sykes'ta, önemli bir unsurun hesaba katılmadığı duygusunu uyandırmıştı: Yahudilerin de Filistin'in politik geleceğiyle ilgilenebilecekleri olasılığını düşünmemişlerdi.

Sykes konuyu Picot'nun dikkatine sunduğunda onun, kendisinin anlaşmadan kaçmak için bir yol aradığı düşüncesine kapılacağından korkuyordu. O nedenle Petrograd'a var-

dığında iyi niyetini kanıtlamaya kararlıydı. Bilmediği şey, Fransız hükümetinin Filistin konusunda vardıkları anlaşmayı çiğnemek için daha o zamandan gizlice harekete geçmiş olduğuydu. Fransız Başbakanı Aristide Briand 25 Mart 1916'da Ruslarla başlayan müzakerelerde Sykes ile Picot'nun üzerinde anlaştıkları gibi Filistin'de uluslararası bir rejimin uygulanabilir olmadığı ve bunun yerine bir Fransız rejimi getirilmesi konusunda Ruslarla anlaşmıştı bile. 26 Nisan 1916'da yapılan gizli bir Fransız-Rus anlaşması iki ülkenin Osmanlı topraklarındaki etki alanlarını çiziyor ve Ruslar "Fransa Cumhuriyeti'nin Filistin'deki hedefleri konusunda İngilizlere karşı destek" sözü veriyorlardı.[17]

Rusların Yahudilere ya da Yahudi isteklerine sempatileri yoktu; Sykes Petrograd'a vardığında ev sahipleri kendisini Siyonist Yahudilerin Rusya içinde büyük ve düşman bir güç olduğuna inandırdılar. Sykes bundan sonra Yahudilerin pek çok yerde güçlü olduklarına ve İtilaf Devletleri'nin davalarını sabote edebileceklerine inandı. Ancak Rusların aksine, onları kazanmak taraftarıydı. Dışişlerine bildirdiğine göre Picot'ya, İngiltere'nin Filistin'i almakta bir çıkar görmediğini, ancak bunu Siyonistlerin istediğini ve savaşı kazanabilmek için onların da tatmin edilmesi gerektiğini söylemişti.[18] Kendi fikri Siyonistlere Filistin'de bir arazi şirketi vermekti; Dışişlerine "Bir arazi şirketi yeterli midir?" diye soruyordu. Dışişleri buna, kendi düşüncelerini kendisine saklaması biçiminde ters bir yanıt verdi.[19] (Anlaşıldığına göre dışişleri bakanlığı Sykes'ın hiçbir şey bilmediği bir konuda işe karışmasını istemiyordu.)

Sykes 1916 Nisanında Londra'ya dönünce Siyonizm hakkında bilgi edinmeye başladı. Samuel kendisini Sefarad* Yahudi toplumu Başhahamı Dr. Moses Gaster'le tanıştırdı. Sykes, Gaster'in "Siyonizmin ne olduğu konusunda gözlerini açtığını" söylüyordu.[20] Sykes ondan sonra Gaster'i Georges Picot ile tanıştırdı ve Picot'ya Fransa ile İngiltere'nin Ortadoğu'da birbirinden bağımsız çalışacakları yerde, Arap ve Yahudilerin hamileri olarak birlikte çalışmalarını önerdi. Ne Gaster'den, ne de Sykes'ın önerisinden etkilenmeyen Picot kendi toprak görüşlerini terk etmedi.

Sykes, kesin bir Müttefik zaferinin uzak bir olasılık olarak göründüğü bir sırada Yahudi güçlerin dengeyi Almanların ve Türklerin lehine bozmasından kaygılanmaya başladı. Sykes, İtilafçıların, Yahudilere Filistin'de bir statü vermemesi durumunda, Fransa'nın savaşı ve savaşla birlikte Fransa içindeki kent ve topraklarını kaybedebileceği ve Fransızlar için bu kaybın Filistin'den daha önemli olacağı konusunda Picot'yu ikna etmeye çalıştı. Ondan, hükümetine Paris ile Verdun'ü kurtarmanın ve Alsas'ı geri almanın Ortadoğu'da ödün vermeye değer olduğunu söylemesini istedi.

Sykes Petrograd yolculuğundan önce, yolculuk sırasında ve ondan sonra Siyonizmi öğrenirken Londra'da Dışişleri Bakanlığı da -Sykes'ın eski arkadaşı Gerald FitzMaurice'in çabasıyla- aynı şeyi öğrenmekteydi. Sykes ile aynı okula (Beaumont) gitmiş ve aynı görüş ve önyargıları edinmiş olan FitzMaurice'in, İngiliz hükümetini Babıali'nin Yahudilerin eline düştüğüne inandıranların başında geldiği hatırlanacaktır. 1916 yılının başlarında Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'nda bu tezini daha da ileri götürdü. Dışişleri Bakanlığı'nda arkadaşı olan Hugh O'Beirne'ı şöyle bir öneri götürmesi için ikna etti: "Yahudilere Filistin'de işlerine gelecek bir şeyler sunarsak Jön Türk hükümetinden desteklerini

* Ortaçağda ataları İspanya ve Portekiz'de yaşayan Yahudiler.

çekmelerini sağlayabiliriz ve Türk hükümeti de böylece otomatik olarak düşmüş olur."[21] Kahire'nin Jön Türkleri devirecek güçte gizli Arap cemiyetlerinin varlığına inanması gibi, Londra da aynı şeyi yapabilecek güçlü ve gizli Yahudi cemiyetlerinin varlığına inanıyordu.

O'Beirne Dışişleri Bakanlığı'nda konunun peşinde bizzat koşacakken, buna fırsat kalmadan 1916'da öldü. Böylece, Yahudiler konusunda pek bir şey bilmemesine karşın, İngiliz bürokrasisinde Siyonizm davasını ortaya atmak Sykes'a kalmıştı.

FitzMaurice gibi Sykes da çocukluğundan gelen bir inançla, Yahudi toplumunun dünyayı denetimine almak için gizli bir örgütü bulunduğunu kabul ediyordu. İngiltere'nin Ortadoğu konusunda ileri gelen akademisyenlerinden olan ve Sykes'ı öğrenciliğinden tanıyan, Cambridge Üniversitesi Arapça Profesörü Edward Granville Browne, başka alanlarda övdüğü Sykes'ın "her yerde Yahudi gördüğünü" söylemiştir.[22]

VI

Ancak 1916 kışında Petrograd'da Sykes'ın uğraştığı tek konu Siyonizm değildi. Ortadoğu anlaşmasının kaba hatları söz konusuydu ve oraya vardığında tıpkı Londra'daki İngiliz yetkilileri gibi Rus liderlerinin de Fransa'ya çok şey verildiğini ileri sürdüklerini gördü. Fransa Büyükelçisi Maurice Paleologue buna yanıt olarak Rus Dışişleri Bakanı'na, İngiltere'nin Fransa'yı, isteklerini bu kadar doğuya uzatmaya itmesinin, Rusya'ya karşı bir tampon bölge oluşturmak amacından kaynaklandığını açıkladı[23] Bu doğruydu, ancak Londra'da Dışişleri Bakanlığı, foyasının ortaya çıkmasına çok kızdı ve Petrograd'ı resmi inkârlarla bombardımana başladı. Dışişleri bakanlığı yetkilileri özel konuşmalarında Paleologue'u "gerçekten ıslah olmayacak biri" olarak niteliyorlardı.[24]

Her şey Kahire'nin, el-Faruki'nin sahtekârlığına kanıp gizli Arap cemiyetlerinin gücüne inanması ve Londra'yı, Mekke Emiri Hüseyin'in Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkabileceğine inandırmasıyla başlamış ve savaş sonrası Ortadoğusunun geleceğinin ipotek altına alınması sonucuna götürmüştü. Bu bedel, değer miydi? İngiltere bunu Sykes-Picot-Sazanov Anlaşması'nın birkaç hafta sonrasında öğrenecekti.

25

Türklerin Dicle'deki Zaferi

I

Kahire'deki Arap bürosu, Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkacak bir Arap isyanını umutla beklerken, Osmanlılarla savaşta felaketle sonuçlanacak bir başka karışık girişimin sonuçlandırılmasında, İngiliz Hindistanına yardıma çağrıldı: Söz konusu olan, Mezopotamya'da Dicle Nehri kıyılarında daha küçük çapta ama daha utanç verici bir Gelibolu'ydu.[1]

Londra, 1914 sonbaharında, Osmanlı savaşının başlamasından bir ay önce Hindistan'dan, İngiltere'nin İran'dan gelen petrolünü korumak üzere Basra Körfezi'ne bir yedek birlik göndermesini istemişti. Savaş durumunda birliğin ilk hedefi, Fırat ve Dicle nehirlerinin buluşup Basra Körfezi'ne döküldüğü yerde bir ada olan Abadan'daki petrol rafinerisini korumaktı. İngiltere'nin Osmanlıya savaş ilan ettiği günün ertesinde, 6 Kasım 1914'te, takviye edilmiş durumdaki birliğe, hareket emri verildi. Şattül-Arab'ın ağzındaki Fao'da bulunan Türk kalesi bir İngiliz savaş gemisinin kısa süreli ateşi sonunda düştü. Birkaç bin İngiliz askeri 120 kilometre ilerdeki Basra'yı işgal etti. Böylece komşu İran'ın bir saldırıya uğraması önlenecekti.

Basra cephesi Osmanlıların Bağdat yakınlarındaki başlıca asker ve malzeme yığınaklarından yüzlerce kilometre uzakta olduğu için direniş zayıftı. Hindistan'dan gönderilen İngiliz kuvvetleri Basra çevresindeki durumunu güçlendirirken, Türk saldırılarını da kolayca püskürttü.

Türklerin geri çekilmesiyle aşağı Mezopotamya'nın bataklıklarına doğru ilerleyen ordunun komutanı, oraya 1915 Nisanında gelen Sir John Nixon'du. Nixon, belirli bir stratejik hedef gütmeden, Tümgeneral Charles Vere Ferres Townshend'i yeni zaferler peşinde nehir boyunca yukarılara gönderiyordu. En sonunda -Townshend'in isteğinin aksine- Bağdat'a kadar gitme emrini verdi.

Basra'dan Bağdat'a başarılı bir yürüyüş ancak lojistik destek, kalabalık bir birlik, nehir ulaşımı, hastane araç gereci, topçu ve malzemeyle olabilirdi. Oysa İngiliz Hindistanı, gönderdiği kuvvetlere bunlardan hiçbirini sağlamış değildi. Askerler karayolu ya da demiryolu bulunmayan, bataklık ve çöllerle kaplı bir bölgede sadece sığlık Dicle Nehri'nin kıvrımlarını izleyerek ilerleyebiliyorlardı. Dicle'ye uygun nehir gemilerine ihtiyaç vardı. Bölge sinek ve sivrisinek istilası altında olduğundan seyyar hastaneler ve tıbbi mal-

zeme gerekliydi. Zayıf durumdaki Türkler nasıl Basra'da uzun ikmal yollarının en sonunda iseler, Townshend'in güçleri de Bağdat'ta aynı durumda kalacaktı. Yiyecek ve cephane ikmalini ancak yanlarında taşıyarak yapabiliyorlardı.

Generallik yeteneği dehaya yakın olan Townshend bu eksikliklere karşın az daha zafere ulaşacaktı. Ancak son zaferi, eğer zafer olarak nitelenebilirse, Bağdat'ın kırk kilometre güneydoğusunda ve Basra'daki ikmal hattından yüzlerce kilometre ötede, bir Pirrhus zaferi oldu: Zaten az sayıda olan kuvvetlerinin yarısını kaybetti. 25 Kasım'da da çekilmeye başladı.

Townshend zamanının en büyük askeri stratejistlerinden biri olarak gördüğü Feldmareşal Colman von der Goltz'un, Mezopotamya'daki Osmanlı birliklerinin başkomutanlığına getirildiğini duymuştu. Aynı zamanda, karşısına çıkan 13.000 Türk askerine 30.000 askerlik bir desteğin ekleneceğini de öğrenmişti. Kendi askerinin sayısı 4500'dü. Yiyecek ve cephaneleri de çok eksikti.

Townshend, güvenli bir direnme noktası olabilecek en yakın yerin 400 kilometre güneyde olduğuna haklı olarak inanmakla birlikte, yorgun askerlerinin oraya kadar gidemeyeceğine karar verdi. Arkadan kovalayan Türklerle sürekli savaşarak 160 kilometrelik yolu bir haftada alıp 1000 kayıp daha verdikten sonra Kut'ül Amare'de durup savaşmaya karar verdi.

Kut, Dicle Nehri'nin bir kıvrımında üç tarafı suyla çevrili kerpiçten bir köydü. Townshend oraya sığınıp dördüncü kenara siper kazdırdı. Böylece, kale gibi bir mevziye hapsolmuş oldu. Türklerin içeri girmeleri de, kendisinin dışarı çıkması da güçtü. Von der Goltz'un orduları, Kut önünde İngilizlerin çıkmasını önleyecek bir güç bıraktıktan sonra, Basra'dan gelebilecek yardımları önlemek için biraz daha güneye inip mevzilendi.

Townshend kurtarılmayı planladı, ama bu konudaki şansını sıfıra indirdi. 1916 Nisanına kadar dayanacak malzemesi varken, telgrafla sadece ocak ayına kadar dayanabileceğini bildirdi. Kendisini kurtaracak birlikler o zamana kadar hazırlanamazdı. Bunun için birkaç haftaya daha ihtiyaç vardı. Ancak Townshend'in tutarsız ve giderek dengesizleşen telgrafları karşısında elde olan kuvvetler kısım kısım, birbiri ardından zamansız saldırılara giriştiler ve püskürtüldüler. Büyük bir güç haline gelinceye kadar beklemiş olsalardı, Türk hatlarını yarıp kuşatma altındaki Townshend birliklerine ulaşabileceklerdi.

II

Kut'taki garnizon 26 Nisan 1916'da son tayınını da tükettikten sonra Londra'daki Savaş Bakanlığı Townshend'e bir teslim anlaşmasında arabuluculuk etmek üzere Yüzbaşı Aubrey Herbert ile Yüzbaşı T.E. Lawrence'ın yardımlarını önerdi. Her iki yüzbaşı da Kahire'deki Arap bürosuna bağlıydı. Herbert parlamento üyesi ve savaştan önce Osmanlı İmparatorluğu'nun iyi tanınan bir dostuydu. İkisi de Mezopotamya'ya yeni gelmişler, ama Lawrence hemen, bölgede hüküm süren hummaya tutulmuştu.

146. gününe ulaşan Kut kuşatması, daha önceki ünlü Lady Smith (Boer savaşında) ve Plevne (1877 Rus-Türk savaşında) kuşatmalarının rekorlarını kırmış durumdaydı. Savunmacıların hastalık, açlık ve taşkınlarla mücadele ettiği bu kahramanlık efsanesi, aynı

zamanda bir düş kırıklığı efsanesiydi. Paraşütle atılan malzeme nehirde yanlış yerlere düşüyor, bunları almaya giden botlar Türklerin nehir boyunca çektiği zincirlere takılıyordu.

Bir önceki yaz mevsiminin korkunç sıcağında kaptığı hastalıktan bir türlü kurtulamayan Townshend, ruhsal dengesini kaybetmişti. Kuşatmanın bir aşamasında Türklerin bir milyon sterlinlik bir kefalet karşılığında kendisini ve adamlarını serbest bırakacaklarına karar vermişti. 27-28 Nisan günü onunla birlikte müzakerelere giden Herbert ve Lawrence, Londra'dan, daha da fazlasını teklif etme yetkisini almışlardı. Bundan utanç duymalarına karşın, Türklere iki milyon sterlin teklif ettiler. İngiltere'nin askerlerinin özgürlüğünü, parayla alacak kadar küçülmesinden zevk aldığı belli olan Enver Paşa'nın emriyle teklif, Türk komutanı tarafından reddedildi.

Bunun üzerine Kut savunmacıları silahlarını imha edip kayıtsız şartsız teslim oldular. Townshend saygılı bir davranışla karşılandı ve konfor hatta lüks içinde yaşamak üzere İstanbul'a gönderildi. Ancak hastalıklı ve aç askerler Bağdat'a kadar 160 kilometre, oradan da Anadolu'ya kadar 800 kilometre süren bir ölüm yürüyüşüne çıkarıldılar ve daha sonra demiryollarında çalıştırıldılar. Sağ kalmayı pek azı başarabildi.

Townshend'in kuvvetleri, Bağdat'a hareketleriyle teslim olmaları arasında geçen sürede 10.000'den fazla kayıp vermişlerdi. Kut'tan kurtarılmaları için İngiliz kuvvetlerinin verdiği kayıp ise 23.000'i buluyordu.

İngiliz yetkililerinin beceriksiz olarak gördükleri ve Arap Bürosu'nun 1916'da iç ihanetler yoluyla yıkmayı önerdiği Osmanlıların İngiltere'ye tattırdığı bir başka ulusal aşağılanma da bu oldu.

IV. BÖLÜM

HANGİ TARAF DAHA ÖNCE ÇÖKECEK?

26
Düşman Hatlarının Gerisinde

I

Savaşın getirdiği büyük sıkıntılar altında, savaşan koalisyonlardan hangisi daha önce çökecekti: 1916'da sorulan soru buydu. Almanya ile müttefikleri mi yoksa İngiltere ile müttefikleri mi? Özel bir bakış açısı olan Kahire, ilk yıkılacak olanın Osmanlı İmparatorluğu olacağına dair iddiaya giriyordu. Hüseyin'in 1916 ortalarında başlayacak olan isyanı, yüz binlerce Osmanlı askerinin ve milyonlarca Osmanlı tebaasının sadakatini yok edebilecek miydi? Sultanın rejimini her zaman zayıf bir rejim olarak gören İngiliz istihbaratına göre böyle bir olasılık vardı.

Batı dünyası onlarca yıldır Osmanlı İmparatorluğu'nun bir gün çökeceğine ya da parçalanacağına inanıyordu. Bu hesapla, İngiltere'ye, Fransa'ya ve Rusya'ya karşı savaşmanın getireceği yük, imparatorluğu yıkacak, iç ihanetin de buna katkısı olacaktı.

Ancak 1916 ortalarına kadar olanlar böyle göstermiyordu. Jön Türk liderleri, yabancı etkisine karşı mücadele eden ve sömürgecilik kalıntılarını temizleme amacını güden milliyetçiler olarak kendi aralarında her tür yabancı varlığına karşı duyarlıydılar. Kendi müttefikleri söz konusu olduğunda bile. Enver de, Talat da Türkiye'nin savaş hamlesinin yönetimindeki Alman etkisinin yaygınlığı konusunda kaygılarını dile getirmişlerdi.* Ancak Türklerle Almanlar arasında henüz ciddi bir kopukluk yoktu.

Osmanlı birliklerinde hizmet gören Almanların çoğu emirlerinin yerine getirilmesi konusundaki engeller karşısında çaresizlik ve sıkıntılarını belirtiyorlarsa da, Türklerle ilişkilerinin bozulmasına olanak vermiyorlardı. Almanya etkisini sadece savaşı kazanma doğrultusunda kullanıyor ve Osmanlı hükümetinin bağımsızlığını ya da İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinin durumunu sarsacak bir şey yapmamaya dikkat ediyordu. Her iki taraftaki büyük devletler arasında, Asya'ya ilişkin savaş sonrası emellerinin savaş kararlarını etkilemesine izin vermeyen yalnızca Almanya'ydı. Bunun sonucunda da, düş-

* Enver, Gelibolu'dan sonra Alman etkinliğini sınırlamaya yönelik eski kampanyasını sürdürmüştür. 1916 yılı başlarında o zaman Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan 5.500 Alman askerini fazla bularak bunların çekilmelerini istedi. Türkiye'nin onlara ihtiyacı olmadığını göstermek için yedi Osmanlı tümenini diğer Müttefik ordularının yanı başında çarpışmak üzere güney Avrupa'ya göndermekte ısrar etti. Ancak bu çabaları başarılı olmamıştır; savaşın sonunda Osmanlı İmparatorluğu'nda hizmet gören 25.000 Alman subay ve eri bulunuyordu.

man hatları gerisinde karışıklık çıkarma fırsatlarından en çok o yararlanıyordu. Habsburg ve Osmanlı hükümetleri hem Almanlardan, hem birbirlerinden kuşkulanıyorlardı. Kıskanç subaylar arasında kaçınılmaz yakınmalar sürüp gitmekteydi; ancak genel olarak bakıldığında Almanya, Asya'daki savaşın ilk yılında müttefiklerinde savaşı kazanma hedefinin bütün hedeflerden önde geldiği duygusunu yerleştirebilmişti.*

Afganistan bir istisnaydı. Bu konuda yetkililerin görevi, İngiltere ile Rusya arasında *Büyük Oyun*'u sona erdiren 1907 Anlaşması'yla İngiliz kontrolüne giren bu İslam ülkesindeki İngiliz etkinliğini zayıflatmaktı. Almanlarla Türkler ve Almanlarla başka Almanlar arasında süregelen tartışmalar sonunda, savaş başlarken Afganistan'a dört parti halinde gönderilmiş olan birliklerden sadece biri Kabil'e ulaşmıştı. Almanlar burada Emir'i, İngiltere karşısında savaşa girmesi için ikna etmek üzere altı ay boş yere uğraşmışlardı. Emir, isyanını güvenceye alacak Müttefik orduları gelmeden harekete geçmemekte ısrarlıydı. Onlar da bunu yapamadıklarından Emir İngilizlerin yanında kalmaya devam etti.

Ancak Müttefikler, İran'da epey başarılı oldular. Almanlar savaştan çok önce ileri gelen İranlı politikacılarla ilişkilerini geliştirmişler ve 1915'te başbakanı gizli bir ittifak antlaşması yapmak konusunda ikna edebilmişlerdi. Alman büyükelçisi, başlarında İsveç subaylarının bulunduğu 7.000 kişilik jandarma birliğinin desteğini de kazanmış, Alman gizli ajanları toplam nüfusun % 20'sini oluşturan çeşitli aşiretler arasında destek bulmuşlardı. Müttefiklerin 1915 yılı sonunda durumu çok tehdit edici bulmaları üzerine, başlarında Rus subaylarının bulunduğu 8.000 kişilik İran Kazaklarıyla desteklenen Ruslar ülkenin kuzeyini işgal etmişler, başkent Tahran'la yeni taç giymiş olan zayıf ve genç Şah'ı ele geçirmişlerdi. Ülkenin Alman yanlısı politikacıları önce kutsal Kum kentine, sonra da Osmanlı sınırı yakınındaki Kermanşah'a kaçmışlardı. Burada Osmanlı askerleriyle desteklenen Alman kuklası bir hükümet kuruldu.

Alman ajanlarının en başarılısı olan Wilhelm Wassmuss'un güneyde başlattığı ateşli bir aşiret isyanı, Hindistan hükümetinden Tuğgeneral Sir Percy Sykes tarafından büyük güçlüklerle bastırılmıştır. General Sykes, 1916'da 11.000 kişilik yerli bir ordu olan *South Persia Rifles*'ı kurmuş ve Şiraz'da üslenerek güneyin komutasını ele geçirmiştir. Bir zamanlar egemen ve büyük bir ülke olan İran'da düzenli ordu artık Persia Rifles, İran Kazakları, parçalanmış jandarma birlikleri ve Almanların desteğindeki aşiret konfederasyonlarından ibaretti. Şah'ın elinde, İran'ın tarafsızlığını koruyacak, yasalarını uygulayacak ya da toprak bütünlüğünü savunacak etkin bir askeri güç yoktu. Enver'in savaş başlarken Kafkasya'ya saldırmasından sonra kuzeydeki Azerbaycan eyaleti Türkiye ile Rusya arasında bir savaş alanına dönmüştü. Savaş sürdükçe Rus ve Osmanlı birlikleri ileri geri gidiyorlar, canları istedikçe İran topraklarından geçip buraları işgal ediyorlardı.

* Bu kolay olmuyordu. Avusturya-Macaristan arşivlerine göre Habsburg yetkilileri Alman ve Türk imparatorluklarının yayılmacı eğilimlerine büyük bir güvensizlik duymaktaydılar.[1] Avusturya-Macaristan yüzyıllardır Avrupa'daki Osmanlı topraklarına göz dikmişti. Osmanlı Bosnasını ilhak etmesi Balkan savaşlarını başlatmış ve Saraybosna sahnesini hazırlamıştı. Avusturya-Macaristan, dünya savaşının başında işgal ettiği Arnavutluk üzerindeki Osmanlı haklarına itiraz ediyordu. Kendilerinin toprak emelleri olan Habsburg yetkilileri, Hohenzollern yetkililerinin de aynı doğrultuda düşündükleri kuşkusunu taşıdıklarından, Cemal Paşa'nın Süveyş seferi Almanya'nın Mısır'ı ilhak edeceği kaygısını uyandırmıştı. Osmanlı yetkilileri ise, her zaman olduğu gibi, Avrupalı ortaklarına güvenmemekteydiler.

Alman-Osmanlı müttefikler o güne kadar İtilafçıların olan İran'ı savaş alanına çevirmişlerdi. 1915-16'ya gelindiğinde ülkenin egemenliği şöyle dursun, İtilaf Devletleri'nin tam denetiminde bir bütünlüğü bile kalmamıştı.

II

İngiltere'nin Osmanlı hatları gerisindeki Arapça konuşan nüfusu ayaklandırma çabaları da fazla bir başarıya ulaşamamıştı. Ancak Şam'da bulunan Cemal Paşa bu tehdidi ciddiye almış ve ihanetlerinden kuşkulandığı kişileri tutuklatmıştı. 1915'te Suriye'deki gizli Arap cemiyetlerine yaptığı baskınların ardından 1916'da İstanbul'da Osmanlı Dördüncü Ordusunun mührünü taşıyan, *La Verite sur la Question Syrienne* (Suriye Sorununda Gerçekler) adlı bir kitap yayımladı. Bu kitapta, sözde komploculara karşı tutumunu haklı çıkaracak kanıtları öne sürüyordu. Gizli cemiyetler ve amaçları kitapta ayrıntılı olarak ele alınıyor ve hüküm giyenlerin milliyetçi değil hainler oldukları iddia ediliyordu.

Cemal'in bu tutumundan mı, yoksa ona rağmen mi bilinmez, Arapça konuşan halkın sadakatinde eksilme olmadı. Babıali açısından daha da önemli bir nokta olarak Arap askerleri sadece İslamiyete değil, Osmanlı hükümetine de bağlılık gösteriyorlardı. Tutsak kamplarında bulunan Arapça konuşan subaylarla yapılmış görüşmelere dayanılarak hazırlanan bir İngiliz istihbarat bülteninde subaylardan çoğunun Jön Türkleri desteklediği, desteklemeyen küçük bir azınlığın da, "düşman karşısında askeri bir isyanı vicdanlarına uygun bulmadıkları" belirtiliyordu.[2]

III

Jön Türklerin gözünde imparatorluğun Müslüman olmayan tebaasının sadakati kuşkuluydu. Babıali sadece Hıristiyanlardan değil, Yahudilerden ve özellikle Filistin'de bulunan 60.000 Yahudiden kuşkulanmaktaydı.

Talat ile arkadaşları Filistin'deki Yahudilerin en az yarısının Osmanlı tebaası olmamasından rahatsızlık duymaktaydılar. Osmanlı tebaası olmayanların çoğu Rusya'dan ve genellikle 1914'ten yarım yüzyıl önce gelmişlerdi ve -kuramsal olarak- Çar'ın tebaası olmayı sürdürüyorlardı.

Jön Türk hareketinin onlara güvenmemesi için neden yoktu; bu insanlar Avrupa'dan politika ve komplolara karışmak için değil, bunlardan kurtulmak için kaçmışlardı. Rusya, Ukrayna ve Polonya'daki pogromlardan kaçarak -pek çok Yahudinin yaptığı gibi- göçmenlere kucak açan Birleşik Devletler gibi fırsat dolu ülkelere gidebilirlerdi. Kurak Filistin'de öncü bir yaşamın sıkıntılarını seçenler sadece dinlerini ve ideallerini huzur içinde uygulamak isteyen hayalci insanlardı.

Kimini Kutsal Topraklara getiren dindi. Kimi de Romalıların 2000 yıl önce yok ettiği Yahudi milliyetini yeniden kurma özlemi içindeydi. Ama çoğu, Avrupa'nın Yahudi aleyhtarlığından uzak bir ülkede eşitlikçi ve yardımlaşmacı bir toplum kurmak isteyen idealistlerdi. Filistin'e geldiklerinde eski İbrani dilini diriltmişler, toprağı canlandırmışlar,

özgüvenlerini geliştirmişlerdi. 20. yüzyılın başlarında yerleşim yerleri gelişmeye başlamıştı; sayıları kırka varıyordu artık. Kentler de kuruyorlardı; 1909'da deniz kıyısında çıplak kumluklar üzerinde şimdiki Tel Aviv'i yükseltmeye başlamışlardı. Kendilerine, Siyon'a dönmeyi amaçlayan, Siyonist hareket mensubu küçük bir Yahudi grubu da dışardan yardım etmekteydi.

1914 yılının sonunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girmesinin hemen ardından Suriye ve Filistin Valisi olan Cemal Paşa, Yahudi yerleşimcilere karşı şiddete başvurdu. Bahaddin adında Siyonizm aleyhtarı bir Osmanlı yetkilisi tarafından etkilenen Cemal, Siyonist yerleşim birimlerini ortadan kaldırmak için harekete geçti. Tüm yabancı Yahudilerin -yani Yahudi Filistini'nin büyük bir kısmının- ülkeden atılmasını emretti. Tarafsız ülkelerdeki Yahudi kamuoyunu aleyhlerine çevirmekten korkan Alman hükümeti, Talat ile Enver'i araya girmeye ikna edinceye kadar sürgünler başlamıştı. Amerikan Büyükelçisi Henry Morgenthau da bu konuda von Wangenheim'la birlikte hareket ediyordu.

Amerikan ve Alman hükümetleri Babıali'yi etkileyebilmişlerse de, Babıali çoğunlukla tek başına hareket eden ve Filistin Yahudi toplumunu ihanet içinde gören Cemal'in hareketlerini her zaman kontrol edememiştir. Cemal'in bu korkusu bir dereceye kadar bir kehanet sayılabilir. Filistinli Yahudilerin çoğu dünya savaşından kaçınmayı yeğlerken, Siyonist işçi hareketinin liderleri ve Darülfünun'un eski hukuk öğrencileri olan David Ben-Gurion ve Izak Ben Zvi, Osmanlı Filistinini savunmak için 1914'te bir Filistin Yahudi ordusu kurmayı önermişlerdir. Ancak Cemal bu tekliflerini kabul etmek yerine onları ve diğer Siyonist liderleri 1915'te sınırdışı etmiştir. Ben-Gurion ile Ben Zvi gittikleri Birleşik Devletler'de bir Osmanlı Yahudi ordusu kurulması kampanyalarını sürdürmüşlerdir. Ancak 1918 yılında Filistin'de Osmanlı İmparatorluğu'na karşı İngilizler safında çarpışacak bir Yahudi ordusuna katılmışlardır. Savaş zamanı Osmanlı hükümeti, Türk yanlısı kalmaları için hiçbir neden bırakmamıştı.

Ancak Cemal'in kaprisli ve çoğunlukla zalim önlemlerine karşın Filistin'deki Yahudilerin çoğu Osmanlı İmparatorluğu'na ihanet etmemişlerdir; sadece çok küçük -ama çok etkili- bir azınlık imparatorluğa karşı çalışmıştır. Tarım bilimcisi Aaron Aaronsohn'un başında bulunduğu bu küçük azınlıktan ilerde daha çok söz edilecektir.

IV

Türklere göre, Rusların 1914-15'te Osmanlı hatlarının gerisinde ihanet tohumları ekme çabaları, Rusya Ermenistanına bitişik olan Doğu Anadolu Ermenilerine yöneliktir. Bu olay o günden beri şiddetli bir çekişme konusu olarak devam etmektedir.

Doğu Anadolu Enver'in Kafkas yaylalarına saldırısının hazırlık bölgesiydi. Burası 1915 başlarında Osmanlı topraklarını istila için Kafkaslardan inen Rus ordularının da ilk hedefleri olmuştur. Ermeniler Hıristiyan olarak Rusları Türklere tercih etme eğilimindeydiler. Osmanlı egemenliğindeki Ermenilerin İstanbul'a sadık kalmalarını sağlayacak hiçbir şey yoktu. Türklerle Ermeniler arasında 1894, 1895, 1896 ve 1909 yıllarındaki kanlı olaylar zihinlerde tazeliğini koruyordu. Enver, Ermenilerin can düşmanı olan Kürtleri

Osmanlı askeri birlikleri içinde üzerlerine göndermiş, böylece eski düşmanlıklar alevlenmiş, yenilerinin de ateşi yakılmıştı.

Harbiye Nazırı olarak Enver ve Dahiliye Nazırı olarak Talat, 1915 yılı başlarında Ermenilerin açıkça Rusya'yı desteklediğini ve şiddet hareketlerine başladığını savundular. Buna misilleme olarak doğu vilayetlerindeki tüm Ermeni halkın Anadolu dışına sürülmesini emrettiler. Türk hükümeti temsilcileri bugün, "Çarlık Rusyasının kışkırtması ve desteği ile Ermeni isyancıların Türk olan bir bölgede bir Ermeni devleti kurmak istediklerini" ve sürgünden önce, "Ermeni güçlerinin Van kentinin Müslüman halkını öldürdüklerini ve Türk ordusunun kanatlarına vurkaç harekâtına giriştiklerini," söylemektedirler.[3]

Dahiliye Nazırı Talat tarafından örgütlenen göçürülme, bazı kaynaklarda 1915 Ermeni kıyımı olarak hatırlanmaktadır. İddiaya göre işkence ve ırza geçme sıradan olaylardı; aç, susuz ve barınaksız, dağlara ve çöllere sürülerek ölüme terk ediliyorlardı. Ermeni kaynakları ölenlerin sayısını 1.500.000 olarak vermekte ve bu sayı hâlâ tartışılmaktadır.

Osmanlı yöneticilerinin Ermeniler ayaklandıktan sonra harekete geçtikleri konusunda Enver ve Talat tarafından savunulan iddiayı destekleyen tarihçiler günümüzde de vardır.[4] O dönemde bölgede bulunan Alman subayları sürgünler başlayıncaya kadar durumun sakin olduğunu bildirmişlerdir.[5]

Alman ve Avusturya büyükelçiliklerinde ilk sürgün haberleri fazla ciddiye alınmamış, yetkililer bu konuda bilgileri yokmuş gibi davranmışlardır. Talat'ın güvencelerini seve seve kabul etmişlerdir.

1915 Mayısı geldiğinde Avusturya büyükelçisi, hükümetine, olayların olası ters tepkilerini dile getirerek "Türk devlet adamlarının dostça uyarılması" gerektiğini iletmiştir.[6] Daha sonra gönderdiği bir raporda Talat'la konuştuğunu, ona konunun dikkatle ele alınmasını ifade ettiğini ve İtilaf Devletleri propagandacılarına malzeme vermekten kaçınılmasını söylediğini bildirmiştir.[7] Müttefik hükümetler 24 Mayıs'ta Babıali'nin politikasını kınamışlar; Babıali de buna yanıt olarak, sorumluluğun Ermenistan'daki ayaklanmayı örgütleyen İtilaf Devletleri'nde olduğunu bildirmiştir.[8]

Alman Büyükelçisi von Wangenheim haziran ortasında Berlin'e çektiği telgrafta Talat'ın kitlesel sürgünlerin "sadece askeri mülahazalarla" yapılmadığını kabul ettiğini bildirdi.[9] Von Wangenheim ile Avusturyalı meslektaşı Pallavicini hükümetlerinden talimat almadıkları halde, Babıali'ye kitlesel sürgünlerin, dışarda, özellikle de Birleşik Devletlerde, çok kötü bir etki yarattığını ve bunun da Almanya ile Türkiye'nin ortak çıkarlarını etkilediğini bildirdiler.[10]

Von Wangenheim, temmuzda Alman başbakanına Babıali'nin şiddet kullandığı konusunda artık herhangi bir kuşku bulunmadığını bildirdi.[11] Pallavicini ile birlikte müdahale çabaları da bir yarar getirmemişti. Büyükelçinin hükümetine tavsiyesi, olanlardan Almanların sorumlu olmadığını gösteren bir belge hazırlanmasıydı.[12] İçlerinde Alman rahibi Johannus Lepsius'un da bulunduğu bazı Alman yetkilileri buna karşı çıkıp müdahale etmek istediyseler de, Almanya Başbakanlığı von Wangenheim'in tavsiyesini kabul etti. Ekim ayında Babıali'den bir açıklama yaparak Almanya'nın bir ilgisi olmadığı-

nı ilan etmesini istedi.[13] Babıali bunu reddedince, Alman başbakanlığı böyle bir beyanı kendi başına yayınlama tehdidini savurdu, ama sonra Türk ittifakına zarar vermek korkusuyla bundan vazgeçti.

Ermeni olayları, İtilaf Devletleri için, Alman ve Avusturya büyükelçilerinin korktuğu gibi yararlı ve etkin bir propaganda aracı oldu.* İtilaf Devletleri'nin savaş sonrası uzlaşma koşullarının bundan etkilendiği söylenebilir; çünkü Müslüman olmayan nüfusun ve hatta Türkçe konuşmayan nüfusun Osmanlı İmparatorluğu denetiminde bırakılamayacağı iddiası artık daha da güçlenmişti.

V

İtilaf Devletleri'nin elinde Osmanlı İmparatorluğu'nu içten yıkmak için kesin bir fırsat vardı, ama bunu bilerek görmezden geldiler. Bu fırsatı kendilerine sunan Cemal Paşa'ydı.

Jön Türk üçlüsü içinde yalnızca Cemal, olaylardan uzak kalmaya dikkat etmişti. Görünen hedefi, İtilaf Devletleri'ne uzanan yolları açık tutmaktı. Cemal Paşa, 1915 başlarında Süveyş kanalında yenildikten sonra Şam'a yerleşmiş ve Büyük Suriye'yi -şimdi Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail'den oluşan güney bölgesini- kendi özel mülkü gibi yönetmeye başlamıştı. 1915'te, İtilaf Devletleri'nin yardımıyla Osmanlı tahtını ele geçirmeyi de önermiştir.

Önerilerini başlıca politik Ermeni cemiyeti olan Taşnak (İhtilalci Ermeni Federasyonu) temsilcileri aracılığıyla ileten Cemal, Ermeni sorununu çözmenin önemli bir Müttefik hedefi olduğu gibi yanlış bir varsayımdan hareket etmişe benzemektedir. İtilaf Devletleri nezdinde Taşnak temsilcisi olan Dr. Zavriev 1915 Aralığında Rus hükümetine Cemal'in Osmanlı hükümetini devirmeye hazır olduğunu bildiriyordu. İtilafçıların Gelibolu'yu boşaltmaları da o ay başlamıştı; felaketle sonuçlanan bu seferden sonra İtilafçıların Türkiye ile savaşı sona erdirecek bir bedel ödemeye hazır olacakları beklenebilirdi.

Cemal'in, Rus Dışişleri Bakanı Sazanov tarafından açıklanan koşulları özgür ve bağımsız bir Asya Türkiyesi öngörüyordu. Bu ülke, Suriye, Mezopotamya, Hıristiyan Ermenistan, Kilikya ve Kürdistan özerk bölgelerini içerecek ve başında sultan olarak Cemal bulunacaktı. Cemal, Rusların İstanbul ve Çanakkale'yi istemelerini peşin olarak kabul ediyordu. Ermeni sorununu çözmek için gerekli adımları hemen atacaktı. İtilaf Devletleri'nin yardımıyla İstanbul üzerine yürüyüp sultanı ve hükümeti devirecekti; buna karşılık olarak savaştan sonra ülkesini yeniden diriltmek için mali yardım istiyordu.

Ruslar, Cemal'in teklifini kabul etmeyi önerdiler; Sazanov, müttefiklerinin de buna razı olacaklarından emindi.[15] Ancak Fransa, 1916 Martında teklifi reddederek şimdiki Türkiye'nin güneyi olan Kilikya ile Büyük Suriye'yi istedi.

---

* Savaş sırasında 1915-16 Ermeni olaylarını araştırmakla görevli bir komisyonun başkanı olan Liberal devlet adamı ve hukukçu, Ermeni yanlısı James Bryce, İttihatçı hükümeti suçlayan bir rapor yayınlamıştır. Türk sözcüleri Bryce'ın raporunun tek yanlı ve savaş zamanı propagandası niteliğinde olduğunu belirtmekte ye Bryce'ın yardımcılarından biri olan Arnold Toynbee'nin, bu raporun, İngiltere'nin propaganda ve politika hedeflerini geliştirmek için yazıldığı itirafını dile getirmektedirler.[14] Rapor bu yönüyle başarılı olmuştur.

İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey de, İngiltere'nin müttefiklerine vaat ettiği Asya Türkiyesi topraklarından vazgeçmek söz konusu olacaksa, düşman hatları gerisindeki isyanı özendirmekte yarar görmüyor gibiydi. İtilaf Devletleri ganimet elde etme tutkularıyla, gelecekteki kazançların savaşı kazanma koşuluna bağlı olduğunu görmez olmuşlardı. Gözleri ödülle kamaştığı için ortada bir rekabet olduğunu anlamıyorlardı.

Cemal'in teklifi Osmanlı İmparatorluğu'nu içten yıkmak için İtilafçılar açısından büyük bir fırsattı; ama bunu değerlendiremediler. Enver ile Talat, Cemal'in düşmanla olan bu gizli yazışmasından haberdar olmadılar ve Cemal de onların safında İtilaf Devletleri'ne karşı savaşa devam etti.

VI

Osmanlı İmparatorluğu, tüm güçleri başka yerlerde toplanmış olan düşmanları için tek savaş alanı olmamasından kazançlı çıkıyordu. Bununla birlikte, savaş performansı şaşırtıcı derecede yüksekti. Üç cephede savaşa girmiş olduğu halde 1915-16'da batıda İngiltere ile Fransa'yı yenmiş, aynı anda doğudan gelen İngiliz Hindistanı ordularını ezmiş ve kuzeyde Rus istila güçlerini durdurmuştu.

Osmanlıların düşman hatları gerisindeki performansları da aynı derecede önemliydi. Türklerin ve Almanların yıkıcı faaliyetleri, İtilafçıların denetimindeki İran İmparatorluğu'nu çökertmişti. Buna karşılık 1916 ortalarında İngiltere, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşan halklarını kendi yanına çekememiş, Rusların Ermenilere ayaklanma çağrıları başarısızlıkla son bulmuştu.

Hüseyin'in 1916 Haziranında beklenen isyanı, durumu tersine çevirebilir miydi? Bu yöntem, İtilafçıların Osmanlı hatları gerisinde, önceki karışıklık çıkarma çabalarından daha başarılı olabilir miydi? 1916 yılının ortalarına kadar gösterilen performansta bu olasılık pek zayıf olarak görülmektedir. Ancak Clayton ile arkadaşları umutluydular ve haklı çıktıkları takdirde büyük bir ödül kazanacaklardı. Hüseyin'in isyanı Kahire için, Doğudaki savaşı kazanmak ve lideri Lord Kitchener'in savaş zamanı ününü kurtarmak için tek şanstı.

27

Kitchener'in Son Görevi

Londra'da savaşın yönetimi artık Savaş Bakan'nın değil, İmparatorluk Genel kurmay Başkanı'nın elindeydi. Kabine Kitchener'in en iyi tanıdığı Doğuyla bile ilgisinin kesildiğine inanıyordu. Orada sonuna kadar karşı çıktığı tek askeri operasyon -Gelibolu'dan asker çekilmesi- aynı zamanda tek parlak askeri başarıydı.

Politik olarak Kitchener'in istifasını kabul etmenin olanaksızlığına inanan Asquith, görevde tutulmasının sıkıntılarını da gördüğü Savaş Bakanı'nın uzun süreli bir göreve, Rusya'ya göndermek gibi bir çözüm buldu. Gemiyle gideceği için yolculuğu 1916 yılının ikinci yarısı boyunca sürecekti. Buz denizlerinde uzun ve tehlikeli bir yolculuk, tropik iklimlerin bu yaşlı askerinden istenmeyecek bir şeyse de, Kitchener yeni görevini kabul ederek yol hazırlıklarına başladı.

Uzun süren şansı artık sonuna yaklaşmıştı. 1914'te ölseydi İngiltere'nin Wellington'dan sonra en büyük generali olarak hatırlanacaktı. 1915'te ölseydi Birinci Dünya Savaşı'nın mahiyetini ve süresini önceden söylemiş bir kâhin ve İngiltere'nin büyük ordusunu örgütleyen insan olarak anılacaktı. Ancak 1916'da geçmiş dönemlerden kalma, değişen zamanlara ayak uyduramayan yaşlı bir gazi olmuştu. Kabinedeki bir meslektaşına, "Bu insanlar benden çok şey bekliyorlar. Avrupa'yı tanımıyorum, İngiltere'yi tanımıyorum ve İngiliz ordusunu tanımıyorum," dediği söylenir.[1] Kalbi ve aklı, bizzat yeniden örgütlediği ve her istediğini yapmak üzere eğitilmiş Mısır ve Hindistan sömürge ordularında kalmıştı. Çağdaş Avrupa'da ise kaybolmuştu.

Lord Kitchener, 2 Haziran 1916 Cuma günü öğleden az önce Kings Cross tren istasyonuna hemen hemen yalnız ve dikkat çekmeden gitti. Trenin hareketi bir buçuk dakika gecikince sabırsızlanmaya başlamıştı; gecikmelerden nefret ederdi.

Kitchener ile sadık FitzGerald İskoçya'nın kuzey ucundaki donanma karargâhı Scapa Flow'da, Rusya'nın Archangelsk Limanı'na gitmek üzere 5 Haziran 1916'da *Hampshire* kruvazörüne bindiler. *Hampshire*'ın rotası çizilmişti, ancak değiştirilmesi gerekecekti. Daha önce Alman şifresini çözmüş olan Deniz istihbaratı mayıs sonlarında Alman mayın döşeme denizaltısı U75'e gönderilen bir mesajı ele geçirmişti. Mesajda denizaltının Hampshire'm geçeceği yolu mayınlaması isteniyordu. Daha sonra aynı konuda iki mesaj daha alınmış ve denizaltı görülmüştü. Scapa Flow'daki karışıklıkta İngiliz donanma komutanı Amiral Sir John Jellicoe ile subayları deniz istihbaratının sancak gemisine gönderdiği bu mesajları ya okumadılar, ya da uyarıyı anlayamadılar. (Amiral Jellicoe,

1916'da konuyu soruşturmak üzere toplanan mahkemede bu istihbarat uyarılarını saklamayı başardı. Uyarılar ancak 1985'te açıklanmıştır.)[2]

Denizin fırtınalı olmasına karşın Kitchener hareketini erteletmedi. Amiral Jellicoe'nun subayları hava haritalarını da yanlış okumuşlardı. Haritalarda fırtınanın artacağı gösterilmişken onlar dineceğine inandılar. *Hampshire* öğleden sonra 4:45'te hareket etti. Fırtına eskort görevi almış destroyerlerin fazla ilerlemesine olanak vermedi. İki saat sonra ikisi de geri döndüler. *Hampshire* yoluna tek başına devam etti. Saat 7:30 ile 7:45 arasında U75'in mayınlarından birine çarptı ve hemen hemen tüm mürettebatıyla denize gömüldü.

Mayın patladığı anda Kitchener ile FitzGerald maiyet subaylarıyla birlikte güverteye çıkmışlardı. Kazadan kurtulan biri, daha sonra şöyle diyecekti: "Kaptan, Lord Kitchener'e bir filikaya gitmesi için sesleniyordu, ama Lord Kitchener ya onu duymadı ya da önemsemedi."[3] Gemiden kaçış olanaksızdı ve Feldmareşal de buna kalkışmamıştı. On beş dakika kadar sakin ve ifadesiz bir yüzle güvertede durdu. *Hampshire*'dan kurtulan ve bugün de hayatta olan tek kişi onun kaputu içinde geminin batmasını bekleyişini hiçbir zaman unutamamıştır.[4] Lord Kitchener ve gemisi dalgalar arasında kaybolmuştu.

FitzGerald'ın cesedi kıyıya vurmuş, ama Kitchener denizin derinliklerinde kaybolmuştu. Bundan hemen sonra İngiltere'de yaygınlaşan bir efsaneye göre Kitchener ölümden kurtulmuştur ve bir gün dönecektir.

28

Hüseyin'in İsyanı

I

Lord Kitchener denizde kaybolduğu zaman Mekke Emiri Hüseyin'in de Osmanlı İmparatorluğu'na baş kaldırdığını ilan etmesi, çok sözü edilen bir rastlantıdır. Hüseyin, Jön Türklerin kendisini devireceklerini öğrendiğinde isyana başlanmasını emretti. Ancak Kahire ve Hartum'daki İngiliz bürokrasisi, bu durumu bilmediklerinden, başkaldırıyı Kitchener ekolünün -Wingate, Clayton ve Storrs'un- bir başarısı ve Emir'in gözünü şanlı ama bulanık bir gelecekle boyama taktiğinin zaferi olarak algıladı. Temsilcilik neredeyse dokuz aydır isyanı başlatmak için çalışıyordu. Çöldeki isyanın haberi Kahire'ye geldiğinde Wyndham Deedes bunun "Clayton için büyük bir zafer" olduğunu söyledi.[1]

Hüseyin için bu daha çok, yenilginin kabulü sayılırdı. Politikası, tarafsız kalmak ve her iki taraftan rüşvet almak olmuştu. İtilafçılara Jön Türkler tarafından devrilme tehlikesi nedeniyle, istemeyerek yanaşmıştı. Zamanı gelince devrileceğini öğrenmesinin ardından, oğlu Faysal aracılığıyla ilişkide bulunduğu Şam'daki başkaldırının, Cemal Paşa tarafından ezilmeye başlanması üzerine 1915 yazından itibaren yeni tehlikelerle de karşılaşmıştı. Cemal Beyrut ve Şam'daki Fransız konsolosluklarından aldığı belgelere dayanarak Arap komplocularının ve en az bir İngiliz ajanının adlarını öğrenmişti. Tutuklamalar oldu. Sorgulamalar, işkenceler ve askeri yargılamalar başladı. İhanetten suçlu bulunan 11 kişi 21 Ağustos 1915'te idam edildi. Bundan sonraki aylarda başka tutuklamalar oldu, yargılamalar sürdü. Tutuklananlardan bir kısmı Arap dünyasının ileri gelen kişileriydi. Hapishanede sorgulanıp işkence görenlerin arasında Faysal'ın el-Ahd ve el-Fatat gizli cemiyetleriyle konuşmalarını ve Hüseyin'in Kitchener ile McMahon'a verdiği vaatlerinin ayrıntılarını açıklayabilecek insanlar vardı. Emir bunların konuşmayacaklarından emin olamazdı. Cemal'e ve Babıali'ye tutuklulara merhamet göstermelerini isteyen dilekçeler gönderdi. Bu dilekçeler de kendisini işin içine daha fazla çekmiş oldu.

Hüseyin 1916 Nisanında Cemal'den, 3.500 kişilik seçme bir Osmanlı birliğinin Hicaz'dan geçerek Arabistan Yarımadası'nın ucuna gideceğini ve yanlarında bulunan Alman subaylarının orada bir telgraf istasyonu kuracaklarını öğrendi. Osmanlı birliği, topraklarından geçerken Hüseyin'i ezecek kadar güçlüydü. Emir bu haber üzerine telaşa düştü; artık ilk darbeyi kendisinin vurması gerekiyordu. Kıyı açıklarındaki Krallık Do-

nanması'ndan koruma istedi. 6 Mayıs'ta Beyrut ve Şam'da 21 kişi daha idam edildi; bu beklenmeyen haber Hüseyin'in programını daha da acil bir duruma getirdi.

Hüseyin tedbirli davranıp, İngilizlere karşı savaşacak kuvvetlerini silahlandırmak için 50.000 altın almıştı. Buna İngilizlerden Türklere karşı ordu kurmak için alacağı paranın ilk taksidini ekledi.[2] Hicaz isyanı 5 ile 10 Haziran 1916 arasında bir tarihte ilan edildi. Krallık Donanması hemen Hicaz kıyısına yanaşarak Alman-Türk birliğinin daha ileri gitmesini önledi.

Arap Bürosu isyanın, Arapça konuşulan İslam dünyasında destek bulacağına inanıyordu. Hepsinden de önemlisi, isyanın, çoğunluğunu Arapça konuşan insanların oluşturduğunu sandıkları Osmanlı ordusunda destek bulacağına inanmalarıydı. Faysal ile Hüseyin 100.000 Arap askerinin kendilerine katılmasını beklediklerini söylemişlerdi.[3] Bu da Osmanlı savaş gücünün üçte biriydi. Başka raporlara göre Hüseyin 250.000 askerin, ya da Türk ordusunun hemen hemen tüm savaşan birliklerinin kendisine katılmasını beklemekteydi.[4]

Hüseyin'in umduğu Arap isyanı hiç gerçekleşmedi. Osmanlı ordusunun Arap birlikleri Hüseyin'e katılmadı. Osmanlı İmparatorluğu'nun politik ya da askeri kişileri, kendisine ve İtilafçılara katılmadı. El-Faruki'nin Hüseyin'e katılacağı sözünü verdiği güçlü gizli askeri örgüt ortaya çıkmadı. Hüseyin'in ordusu İngiliz parasıyla desteklenen birkaç bin aşiret mensubundan ibaretti. Düzenli bir ordusu yoktu. Hicaz ile komşu aşiretler dışında Arapça konuşan dünyada Hüseyin'e herhangi bir destek göze çarpmıyordu. Emir'in silahlı kuvvetlerine katılan ve Hicazlı olmayan bir avuç subay da İngiliz kontrolündeki bölgelerde yaşayan savaş tutsakları ya da sürgünlerdi.

Daha en başta var olan bir askeri sorun, Emir'in küçük ordusunun Osmanlı topçusu karşısındaki güçsüzlüğüydü. Mekke ve Tarifteki Türk garnizonlarına ve Medine ile Cidde Limanı'na yaptıkları saldırılar püskürtülmüştü. İngiliz gemi ve uçakları Cidde' ye saldırarak Hüseyin'in askerlerinin yardımına koşmuşlardı. Limanın güvenliği sağlandıktan sonra İngilizler, Mısır ordusundan Müslüman askerleri karaya indirdiler. Bunlar içerlere doğru yürüyerek Hüseyin'in Mekke ile Taif'i ele geçirmesine yardımcı oldular. Otuz Türk'ün savunduğu Rabig ile Yanbo limanları kolaylıkla ele geçti. Böylece Krallık Donanması, Arabistan'ın Kızıldeniz kıyısında kontrolü ele geçirerek limanlarda İngiliz varlığını yerleştirmiş oldu.

Hüseyin, Hıristiyan İngiliz askeri birliklerinin içerlere girmesine izin vermiyordu. Bunun Müslüman dünyasındaki durumunu güçleştireceğini ve Müslüman olmayanların, Kutsal Yerlerin bulunduğu topraklara ayak basmalarının hoş karşılanmayacağını söylüyordu.

Ancak Hüseyin'in tek başına Türklere karşı koyamayacağı bir gerçekti. Sudan Genel Valisi Reginald Wingate, Clayton'a, Hüseyin istese de istemese de, İngilizlerin asker göndermeleri gerektiğini yazdı. Baştan beri İngiliz birliklerinin Hicaz'a gönderilmesinden yana olduğunu belirtiyordu.[5] Ancak Wingate'in amirleri aynı fikirde değillerdi ve Hicaz'a gönderilecek askerlerin Müslüman subay ve askerlerden oluşmasına dikkat etmek İngiliz politikası oldu. Entrikalarla dolu ülkede bu politika da güçlüklerle karşılaşacaktı.

Emir'in oğlu Ali'nin kumandasında olan birliklerin Kurmay Başkanlığına, İngiliz yet-

kililer tarafından kuvvetle önerilen Binbaşı el-Masri atandı. El-Masri, 1916 sonlarında, görevde bir ayını bile doldurmadan, karışık bir entrika sonucunda görevden alındı. Yerine Osmanlı ordusundaki Arap generallerinden olan ve İngilizlere esir düşen Cafer el-Askari getirildi.

Bir söylentiye göre el-Masri taraf değiştirme görüşmelerine girebilmek için kontrolü Hüseyin'in elinden almayı planlamaktaydı. Babıali'nin Arapça konuşulan bölgelere yerel özerklik vermesi karşılığında Hicaz birliklerinin de Osmanlılara dönmesi için bir anlaşmaya varmaktan söz ediyordu.[6]

Söz konusu olan sadece, el-Masri ile arkadaşlarının Almanya'nın savaşı kazanacağına inanması değildi. İki yıl sonra, İtilaf Devletleri'nin kazanacağı belli olmuşken, Şam'daki eski Arap gizli cemiyetinin komutanı General Yasin el-Haşimi taraf değiştirmemekte hâlâ direniyordu. (Hatırlanacağı gibi el-Faruki, Kahire'de Clayton ve diğerlerini Yasin el-Haşimi adına konuştuğunu söyleyerek kandırmıştı.) Gilbert Clayton, Arap gizli cemiyetlerinin politikasını yanlış anlamıştı: Bu cemiyetler İngilizlerin Ortadoğu'daki emellerine şiddetle karşı çıkmaktaydılar. Savaşın başında Avrupa'nın istila tehdidine karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemeye karar vermişlerdi.[7] Bu kararlarına sadık kaldılar. Elde edebildiklerinde özerklik veya bağımsızlığı yeğliyorlardı; ama bu olmadığı takdirde, Hıristiyanlar yerine Müslüman Türkler tarafından yönetilmeyi arzulamaktaydılar. Hüseyin ise, isyanının başlangıcından itibaren Osmanlı tarafına dönüşü açık tutarak Jön Türklerle iletişimi sürdürdü. Arap Bülteni'nde (7 Ekim 1916, no: 25) Abdülaziz İbn Suud'un şöyle söylediği bildiriliyordu: "Şerif'in başlangıçtaki amacı İngilizlerle Türkleri birbirine düşürerek Türklerden Almanya'nın garantisinde bir bağımsızlık koparmaktı."

Hüseyin'in temel programı hiç değişmedi: Osmanlı İmparatorluğu içinde Emir olarak daha fazla güç ve özerklik ve bu durumunun babadan oğula geçmesini istiyordu. İngilizler onun düşmanla yazışmasını henüz bilmiyorlarsa da, başka nedenlerle Emir'den soğumaya başlamışlardı. Onlara göre, Hüseyin yeni yaratılan Arap milliyetçiliğinin lideri olmaktan çok, milliyetçilikle pek ilgilenmeyen ve tek kaygısı kendisine yeni güç ve toprak sağlamak olan bir insandı. Arap Bürosu'nun başında olan İstihbarat Subayı David Hogarth şöyle diyordu: "Kral'ın, Arap Birliği'nden kendi krallığını anladığı açıktır..."[8]

Ronald Storrs'un Kahire adına yaptığı uyarılara karşın Emir kendini Arapların kralı olarak ilan etmekte ısrarlıydı. Storrs daha sonra, "Tüm Arapların kralı olduğunu iddia edemeyeceğini kendisi bizden iyi bilirdi," demiştir.[9] Storrs onun bu tutumunun "trajikomik" olduğunu kabul ediyorsa da, İngiltere'nin Hüseyin'i olabildiğince desteklemek zorunda olduğunu da hissediyordu.[10] Arap bürosu, Hüseyin'in liderlik girişiminin başarısızlığı üzerine büyük bir düş kırıklığına uğradı.

II

Arap Bürosu'nun gerçek görüşlerinin kayda geçirilmesi ve böylece Hüseyin'in isyanını düzenleyen ve ona o kadar umut bağlayan Kitchener taraftarlarının o günkü gözlemlerinin ve özel fikirlerinin bilinmesi Büro'nun kıdemsiz bir üyesi olan T.E. Lawren-

ce sayesinde olmuştur. Arap Bürosu'nun bir haber bülteni yayımlamasını öneren Lawrence'tı. Başlangıçta *Arap Bürosu Özetleri* başlığı altında çıkan bültenin adı sonradan *Arap Bülteni* olmuştur. Bültenin yayımlanmasına 6 Haziran 1916'da başlanmış ve düzensiz olarak 1918 sonuna kadar devam edilmiştir. İlk sayısının editörlüğünü Lawrence, bundan sonraki üç ay ise editörlüğü Arap Bürosu Müdürü olarak görev yapan Oxfordlu arkeolog Yarbay David Hogarth yapmıştır. Yaz sonunda ise Hogarth'ın vekili olan Yüzbaşı Kinahan Cornwallis editör olmuştur.

Kahire'deki Savoy otelinde Arap Bürosu tarafından yayımlanan Arap Bülteni'nde "Gizli" damgası vardı. Her sayıdan sadece 27 adet basılıyordu. Dağıtım listesinde Hindistan genel valisi ile Mısır ve Sudan'daki İngiliz başkomutanları da bulunmaktaydı. Birer nüsha da Londra'ya Savaş ve Deniz Kuvvetleri bakanlıklarına gönderiliyordu. Bültenler Arap ve İslam dünyaları hakkında gizli, güncel ve geçmiş bilgileri içermekteydi.

Hicaz'daki isyan başladığı sırada çıkan 6 Haziran 1916 tarihli ilk sayıda Lawrence, Arapları isyan amacıyla bile bir arada tutmada sorunlar olduğunu yazıyordu. Nerede büyük kabile toplulukları birikse çok geçmeden fikir ayrılıkları çıkıyor ve bunu bilen Türkler de geride kalıp hiçbir şey yapmıyorlardı. "Kabile çatışmalarının rakiplerini kısa zamanda parçalayacağından emin bir şekilde," harekete geçmeyi geciktiriyorlardı.

18 Haziran 1916 tarihli 5. sayıda Hüseyin'in bir iki hafta önce ilan ettiği isyanın başladığı bildirilmekteydi. Bunda ve 6. sayıda (23 Haziran 1916) Hüseyin'in askeri operasyonlarının sınırlı bir başarı elde ettiği ve bunun bile İngiliz kuvvetleri sayesinde olduğu yazıyordu. 6. sayıya göre kıyı şeridindeki Türkler, İngiliz gemi ve uçaklarıyla Araplar arasında sıkışmışlardı. Surların arkasına sığınan Türkler, kuyuları surların dışında olduğundan, açlık ve susuzluktan teslim olmak zorunda kalmışlardı. Arap Bülteni'nin 7. sayısında (30 Haziran 1916) belirtildiğine göre, Cidde'de tutsak alınan Türkler "gerçekte kenti alanın İngiliz mermi ve bombaları olduğunu" söylemişlerdir.

Hüseyin'in birlikleri askeri açıdan da küçümsenmekteydi. Bültenin 6. sayısına göre bunlar "herhalde sadece aşiret savaşçılarıydı" ve "hepsi eğitimsizdi ve topları, makineli tüfekleri yoktu. Savaşta gösteri yapma eğilimindeydiler ve ücretlerle tayınlar çekici olmadığı takdirde uzun bir süre bir arada tutulmaları olanaksızdı." 32. sayıda (26 Kasım 1916) T.E. Lawrence tarafından yazılan ayrıntılı bir analiz de aynı konuyu işliyordu: "Açık alanda iyi siperlenmiş bir bölük Türk'ün Şerif'in ordularını yeneceğine inanıyorum. Kabileler ancak savunmada yardımcı olabilir; asıl alanları gerilla savaşıdır... Emir alamayacak, bir hat üzerinde savaşamayacak ya da birbirlerine yardım etmeyecek kadar bireycidirler. Bunlardan örgütlü bir güç oluşturulamayacağı inancındayım."

Arap Bülteni'ne göre Hüseyin'in isyan çağrısı Arap ve İslam dünyalarında pek yankı uyandırmamıştı. 1916'da çıkan sayılardaki raporlara bakılırsa dünyanın çeşitli yerlerinde yapılan kamuoyu araştırmaları kayıtsızlıktan düşmanlığa kadar varan çeşitli görüşlerin varlığını ortaya koymuştu. Hüseyin'in kendisini Arapların kralı ilan ettiği bildirilen 29. sayıda (8 Kasım 1916) buz gibi bir dille, "bu iddiada bulunan prens, iddiasını kanıtlamaktan çok uzaktır," denmekte ve İngiliz hükümetinin Arap halklarının gelecekteki politik örgütlenmesi için açık çek imzalamayacağı belirtilmekteydi. 41. sayıda (6 Şubat 1917) ise Hogarth, "Arabistan'ın Hicaz kralının ya da bir başkasının yönetiminde birleş-

mesi çok uzak bir olasılık olarak görülmektedir. 'Arap Davası'nın yarımadada pek zayıf bir tutkal olduğu anlaşılmıştır; Türklere duyulan nefret bundan güçlüdür; ve bizimle iyi geçinme arzusu belki bundan da güçlüdür," diye yazıyordu.

Hüseyin'in Arap İsyanı'nı ilan etmesinden yaklaşık bir yıl sonra Hogarth bunu bir başarısızlık olarak görmeye hazırdı. Arap Bülteni'nin 52. sayısında (31 Mayıs 1917) Hicaz'daki "Bir İsyan Yılı"nı incelerken bu isyanın beklenenleri gerçekleştirmediği gibi, ileriye yönelik beklentileri de haklı göstermediği sonucuna varıyordu: "Hicaz Bedevileri, pek de iyi olmayan gerillalardan ibaretti ve Türklere saldırmayacakları, düzenli Türk ordusu karşısında direnmeyecekleri daha ilk kuşatmalarda açıkça anlaşılmıştı." Hogarth'a göre, Hüseyin'in Arap hareketinden beklenebilecek en iyi şey "kendi yerinde tutunabilmesiydi."

Bu da İngiliz hükümetinin yatırımları için iyi bir karşılık sayılmazdı. Ronald Storrs'un daha sonra yazdığına göre İngiltere Hüseyin'in isyanını desteklemek için 11 milyon sterlin harcamıştı.[11] Bu o zamanın parasıyla 44 milyon, günümüzün parasıyla ise 400 milyon dolar eder. İngiltere'nin Hüseyin'in isyanına yaptığı askeri ve politik yatırım da az değildi. McMahon'un yerine Mısır Yüksek Komiseri olan Reginald Wingate 21 Eylül 1918'de, "Müslümanlar genelde Hicaz isyanına ve bizim bundaki payımıza kuşku ya da nefretle bakagelmişlerdir," diye yazıyor ve İngiltere'yi iyi göstermek için Hüseyin'in başarısız gösterilmemesinin önemini vurguluyordu.[12]

III

Hüseyin'in isyanını ilan etmesinden üç hafta sonra İngiliz Savaş Bakanlığı, Kabine'ye Arap dünyasının Hüseyin'in liderliğini kabullenmediğini bildirdi. Savaş Bakanlığı Genelkurmayı, 1 Temmuz 1916'da Kabine Savaş Komitesi'ne sunduğu gizli bir raporda Hüseyin'in "Yüksek Komiserle yazışmalarında kendisini Arap milletinin sözcüsü olarak göstermesine karşın, bilindiği kadarıyla Arapların onu, kabul ettiği koşulları otomatik olarak kabul edecek kadar desteklemediklerini belirtiyordu.[13] Rapora göre, bu sonuçlara bakılarak İngiliz hükümeti, Hüseyin'le varılacak anlaşmalara diğer Arap liderlerinin uyacaklarını varsaymamalıydı.

Aşağı yukarı aynı zamanda hazırlanan "Yakındoğu Sorunu" başlıklı gizli bir raporda Sir Mark Sykes da, İngiliz yardımı kısa zamanda yetişmediği takdirde Şerif Hüseyin'in hareketinin 1917 başlarında ezileceğini tahmin etmekteydi. Sykes savaşın sonlarına doğru Türkiye'nin de tükeneceğini ve sonuçta ortağı Almanya'nın eline geçeceğini söylüyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Alman sömürgesinden fazla bir şey olmayacağını yazıyordu.[14] Bu analizi, Ortadoğu konusunda bir yıl sonra Leo Amery ile meslektaşları önderliğinde İngiliz resmi çevrelerinde gözde olacak yeni görüşlerin habercisiydi.

Sykes, Asquith'in Savaş Kabinesi Sekreteri ve arkadaşı olan Maurice Hankey'in yardımcısı olmuştu. Bu yeni görevde Doğu ile ilgilenmeye devam ediyordu. Arap Bülteni'nin öncüsü olan Arabistan Raporu'nu yayımlamıştı. Arkadaşı Gilbert Clayton, 1916 yılının ikinci yarısında Kahire'den geldiğinde, ikisi de Hüseyin'in Hicaz'daki isyanına destek verilmesi için Savaş Komitesi'nin huzuruna çıktılar. Sir Henry McMahon'un da yüksek

komiser olarak değiştirilmesi gerektiğini savunuyorlardı; McMahon makamı Kitchener'e açık tutmak için oraya gelmişti ve Kitchener öldüğü için taraftarları göreve kendilerinden biri olan Reginald Wingate'in getirilmesini istiyorlardı.*

Sykes, 1916 yazının büyük bir bölümünü konuşmalar yaparak geçirdi. Bu konuşmalarında, Amerikalı deniz subayı ve tarihçi Alfred Thayer Mahan'ın Arabistan ile Hindistan arasındaki bölgeyi tanımlamak için icat ettiği 'Ortadoğu' terimine yeni bir anlam yüklüyordu.[15] Dünyanın bu bölgesinin uzmanı böylelikle ününü daha da pekiştirmekteydi.

Eylülde Kahire'den gelen raporlardan Hicaz isyanının tahmininden daha çabuk çökmekte olduğunu anlayan Sykes, Hüseyin'e derhal askeri destek gönderilmesinden yanaydı. McMahon ve Wingate de bu planı desteklemekteydiler. Ama çabaları boşuna oldu: İmparatorluğun yeni Genelkurmay Başkanı Robertson batı cephesinden asker kaydırmayı reddediyordu.

Geçmişe bakınca Kızıldeniz kıyılarının İngiliz donanmasının kontrolünde olmasının Emir'in destekleyicileri için hayat kurtarıcı olduğu söylenebilir. Ancak, 1916 yaz sonu ve sonbaharı Hüseyin'in davası için umutsuz günlerdi. İngilizlerin aklına Hindistan'ın Mezopotamya cephesinden birkaç yüz Arap savaş tutsağını Hüseyin'e gönderme fikri geldi. Mısır'daki İngiliz ordusu komutanı Sir Archibald Murray buna Hüseyin'in savunması için asker ayıramayacağı karşılığını verince Yüksek Komiser Sir Henry McMahon, Fransa'dan yardım istenmesini önerdi. Ayrıca ne yapılabileceğini öğrenmek için yardımcısı Ronald Storrs'u Arabistan'a gönderdi.

IV

Fransız hükümeti, Şerif Hüseyin'in isyan hareketinin çökmesini önlemek için 1916 yazı sonunda Hicaz'a bir heyet gönderdi. Başında Yarbay Edouard Bremond'un bulunduğu Fransız misyonu, İskenderiye'ye 1 Eylül 1916'da geldi ve oradan gemiyle Arabistan'a giderek 20 Eylül'de Hicaz'ın liman kenti Cidde'ye ulaştı.[16]

Bremond'un Cidde'deki meslektaşı, Hicaz'daki en kıdemli İngiliz subayı olan Albay C.E. Wilson'du. Wilson, Sudan hükümetinin, yani kısa bir süre sonra Hicaz isyanında İngiliz operasyon şefi olarak görev alacak olan Wingate'in temsilcisiydi. Brémond geldiğinde Wilson'un yardımcısı Yüzbaşı Hubert Young, kendisini karşılamak üzere Cidde'deki İngiliz Konsolosluğu'nda bekliyordu. Bremond, donanmasıyla Mısır ve Sudan ile Arabistan arasındaki Kızıldeniz geçidini kontrol altında tutan ve askerleri karşıdan karşıya geçiren Koramiral Sir Rosslyn Wemyss ile de tanıştı.

Brémond'un görevi Fransız İmparatorluğu'nun Müslüman nüfusundan seçilen profesyonel askeri danışmanlardan oluşan bir kadroyla Hicaz isyanını desteklemekti. Brémond'un emrindeki Fransız heyetinde 42 subay ve 983 er vardı. Fransız heyetinin bu boyutta olması rakip İngilizlerin de Wilson'un emrine daha büyük bir birlik göndermesine neden oldu. Brémond ise, gerçekten zayıf olan Şerif'in birliklerini güçlendirmek için kendi adamlarının sayısını artırmaya yöneldi. Şerif'in görüşlerine en yakın olan Abdul-

* Sonunda bunu başardılar da. Wingate 1917 Ocak ayında yüksek komiserliğe atandı.

lah, Medine'de üslenen Osmanlı güçlerinin Mekke yolundaki isyancı mevzilerine saldırıp bunları ezmelerinden korkuyordu.

Ronald Storrs ekim ortalarında alternatif bir yaklaşımla Mısır'dan Hicaz'a gitti. Amacı Kahire'nin, Hicaz güçlerinin eğitimini ve reorganizasyonunu yapmak üzere görevlendirdiği milliyetçi gizli cemiyet lideri Binbaşı el-Masri'yi desteklemekti. El-Masri, Şerif'in hareketine İtilafçı askerlerin açıktan karışmasının, bu askerler Müslüman da olsalar, politik bir felaket olacağı düşüncesindeydi. El-Masri'ye göre Mekke'deki kuvvetler, gerilla teknikleriyle eğitilirlerse bu savaşı etkin bir şekilde yürütebilirlerdi.

Storrs, Cidde'ye istihbarat subayı olan genç arkadaşı T.E. Lawrence'ı da aldı. Lawrence, birikmiş birkaç haftalık iznini o zamana değin hiç gitmediği Arabistan'da geçirmek istiyordu. Storrs, Lawrence'ın da gelmesi için izin almıştı. Böylece bu iki adam Cidde'ye birlikte ayak bastılar.

Thomas Edward Lawrence 28 yaşında olmasına karşın yirmisinden fazla göstermiyordu. Boyu 1.50'den bir iki santimetre fazla olduğu için askere alınmamıştı. Hubert Young, Lawrence'ı "ufak tefek sakin bir adam," olarak niteler.[17] Storrs ise pek çok kimse gibi Lawrence'a "küçük Lawrence" demekle birlikte, "üstün zekâ" nitelemesini de kullanıyordu.[18]

Lawrence'ın pek göze batmayan bir geçmişi vardı. Parlamento üyelerinin, milyonerlerin ve aristokratların bulunduğu Arap Bürosu'nda yoksul bir aileden gelmeydi. Eton, Harrow, Winchester gibi özel okullar yerine Oxford'da şehir okuluna devam etmişti. Arap Bürosu çevrelerinde epey alt düzeydeydi ve askeri bir başarısı yoktu.

Lawrence, Ashmolean Müzesi'nde, Arkeolog David Hogarth'ın yönetiminde çalışmıştı. Sonradan Arap Bürosu'nun müdürü olan Hogarth, 1914 sonbaharında Lawrence'ı çevirmen teğmen sıfatıyla geçici olarak Savaş Bakanlığı Coğrafya Bölümü'ne almıştı.[19] Lawrence harita çıkarmak üzere oradan Ortadoğu'ya gönderilmiş, başka işler de yapmak üzere Kahire'de kalmıştı.

Storrs ile Lawrence, Cidde'ye vardıklarında kendilerini Emir Hüseyin'in oğlu Abdullah karşıladı. Lawrence, Abdullah'ı görünce düş kırıklığına uğradı. Oysa kendisi Abdullah'ı öylesine etkiledi ki, Emir'in diğer oğullarıyla tanışmak üzere ülke içlerine gitmek için izin kopardı. Lawrence için bu büyük bir başarıydı. Arap Bürosu'nun ilk müdürü ve Hicaz isyanında askeri istihbarat başkanı olan Albay Alfred Parker, 24 Ekim 1916'da Clayton'a şöyle yazıyordu: "Lawrence gelmeden önce, ülkenin içlerine girme fikrini gerçekleştirmeye çalışıyordum. Onu kıskanıyorum sanma, orada herkes kadar ya da biraz daha başarılı olacaktır. Hicaz hükümeti, Lawrence gittikten sonra başka ziyaret kabul etme eğiliminde değil."[20]

Lawrence, Faysal ve diğer liderlerle tanışmış, Faysal'ı çok ilginç bulmuştu. Daha sonra bir arkadaşına, "çok esaslı bir insan" diye yazacaktı.[21] Hicaz isyanı komutanının Faysal olması gerektiği kararına varmıştı.

Lawrence, kısa bir süre sonra McMahon'un yerini almak üzere *Kahire*'ye gönderilecek olan Sudan Genel Valisi Reginald Wingate'e yazılı bir rapor gönderdi. Kasım ayında da, doğruca Kahire'ye döneceği yerde, Wingate ile tanışmak için Sudan'a hareket etti.

Lawrence, Kahire'deki Sudan temsilcisi Gilbert Clayton'la olan arkadaşlığı kanalıy-

la, Wingate'in Ortadoğu politikasının geleceği konusundaki düşüncelerini öğrenmiş olmalıdır. Wingate'in savaş sonrası Arap Ortadoğusunda İngiliz hâkimiyetinin kurulmasını ve (tıpkı kendisi gibi) Fransa'nın bölgede yer edinmesine engel olunmasını hedeflediğini de biliyor olmalıdır. Wingate, Hüseyin'in güçlerinin yenilgiden ve yok edilmekten kurtarılmasını istiyorsa da, bu kurtuluşun Fransızlar tarafından gerçekleştirilmesini isteyemezdi; böyle bir durum, Hüseyin'in Arap hareketini uzun vadede Fransız etkisi altına sokardı.

Lawrence, Wingate'e, Hüseyin'in isyanında Fransız ve diğer İtilafçı düzenli ordu birliklerinin kullanılmasına yönelik Brémond projesine düşündüğü alternatifi anlattı: Hüseyin'in birlikleri İngilizlerin yönetiminde bir gerilla savaşında düzensiz kuvvet olarak kullanılabilirdi. Lawrence'a gerilla savaşı fikrini veren, İngiliz ve Fransızları Arabistan'dan uzak tutmak isteyen Aziz el-Masri'ydi. Lawrence bu planı sadece Fransa'nın dışlanacağı biçimde değiştirmişti. Lawrence, Şerif'in vurucu birliklerinin komutasına Faysal'ın getirilmesini de önerdi ve Faysal'ın tek bağlantı subayı olarak kendisiyle çalışması talebinde bulundu.

Wingate öneriyi kabul etme eğilimindeydi. 1914'te Arap kabilelerinin Osmanlılar aleyhine kışkırtılmasını ilk öneren kendisi olmuştu. Lawrence'in önerdiği plan bir bakıma Wingate'in kendi planıydı. Wingate, yirmi yıl sonra bir general arkadaşına yazarak, Arap hareketini başlatan, destekleyen ve mümkün kılanın "zavallı Lawrence" değil kendisi olduğunu iddia edecekti.[22]

Lawrence'ın önerileri Kahire'deki askeri yetkililere de uygun geldi. Gerilla savaşının büyük bir başarı kazanacağını sanmıyorlardı -hatta aksini düşünüyorlardı- ancak Hicaz'a ayıracak askerleri yoktu ve bu önerilerin hiç asker gerektirmeyeceğini duymaktan mutlu olmuşlardı. Lawrence da asker istememesi açısından takdirlerini kazanmış oldu.

Lawrence, 25 Kasım 1916'da yine Kahire'den ayrıldı ve aralık başlarında Faysal'ın yanına yerleşti. Wingate, 1917 Ocak ayında yüksek komiser olunca Lawrence'a Arap desteğini satın almak için çok büyük miktarlarda altın verdi. Ne var ki 1917 kış ve ilkbaharı, Lawrence'ın çetelerinden esaslı bir askeri zafer haberi alınamadan geçti.

V

Mekke isyanının en gözle görülür başarısızlığı, Hicaz'daki diğer kutsal kent olan Medine'yi yanına alamamış olmasıydı. Mekke'nin 480 kilometre kuzeydoğusunda olan Medine, kuzeye doğru devam eden Suriye yolunun üzerindeydi. Şerif Hüseyin'in askerleri isyanın ilk günlerinde kente saldırmışlar ama kolaylıkla geri püskürtülmüşlerdi. Savaş boyunca kenti ele geçiremediler. Medine'yi öylece bırakıp oradaki büyük Türk garnizonunun, arkadan ya da yanlardan kendilerine saldırmasına da olanak veremezlerdi.

Medine, 12. yüzyıldan kaldığı söylenen burçlu surlarla çevriliydi. Kuzeybatısında Osmanlı garnizonunun bulunduğu bir kale vardı. Şam'dan gelen Hicaz demiryolunun son istasyonu surlar içinde olduğundan kente ikmal malzemesi ve yedek kuvvet sağlanabiliyordu. Demiryolu savaş sırasında Bedevi baskıncılar tarafından sık sık havaya uçurulmuş, ancak Osmanlı garnizonu hatları onarıp kullanmaya devam edebilmişti.

Medine'deki Osmanlı varlığı, Şerif kuvvetlerinin Ortadoğu'daki asıl operasyon alanına girmek için kullanmak zorunda oldukları yolu kesmesi bakımından, Hüseyin'in bir yere varamayacağının kanıtı gibiydi. Mekke'den başlayan isyan Medine'nin yüzlerce yıllık surları önünde durdurulmuştu. Osmanlı otoritesi sağlamdı. Avrupalı gözlemcilerin bildirdiği aşırı yıpranmışlık doğru değildi.

1 Lord Kitchener

2 Sir Mark Sykes 1916'da masası başında.

3. Darbenin başını çeken Enver

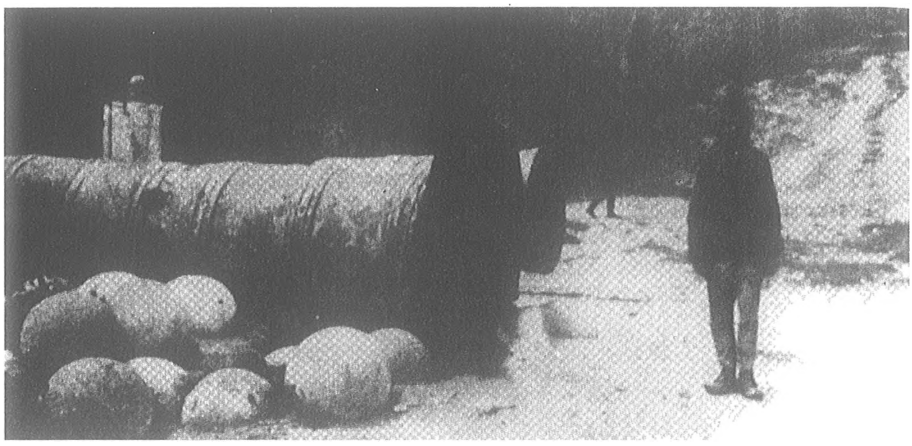
4. Jön Türk rejiminin sivil gücü Talat

5. Jön Türkler Partisinin belli başlı askeri liderlerinden Cemal

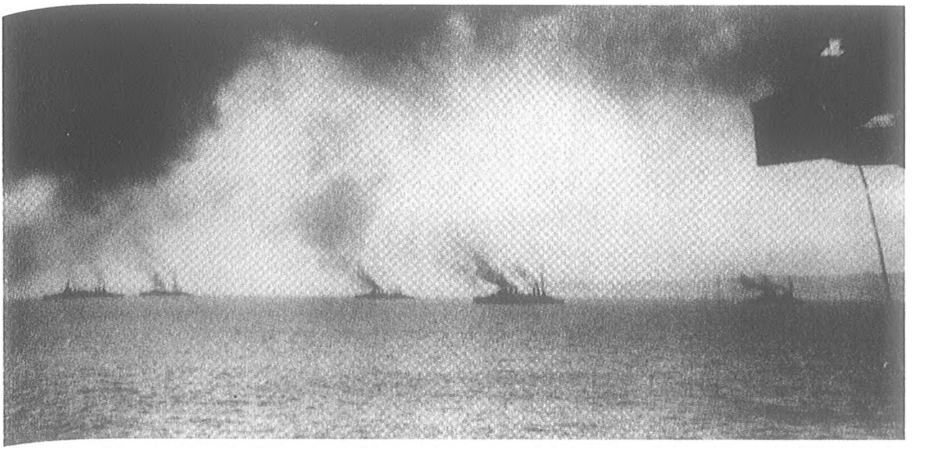

6. 1913'te Jön Türk darbesinden sonra Bab-ı Ali'de toplanan kalabalık.

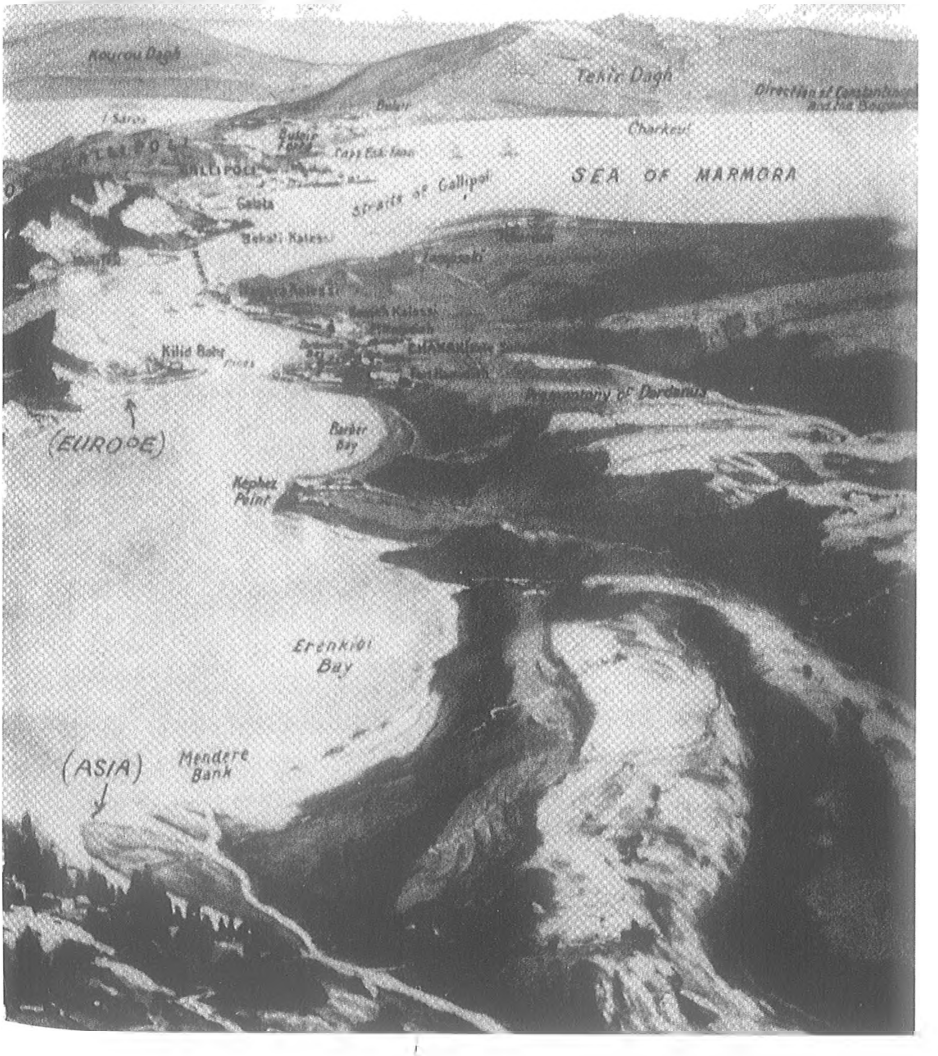
7. 1915'te, Çanakkale Boğazı'nda topçu Türk askerleri

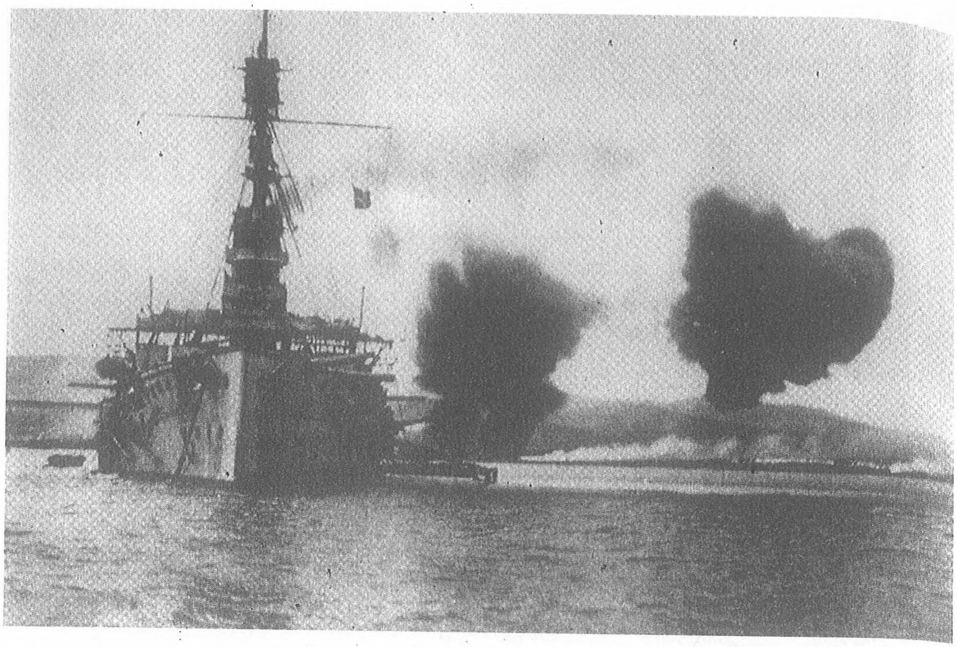

8. Müttefik kuvvetler donanması Çanakkale açıklarında.

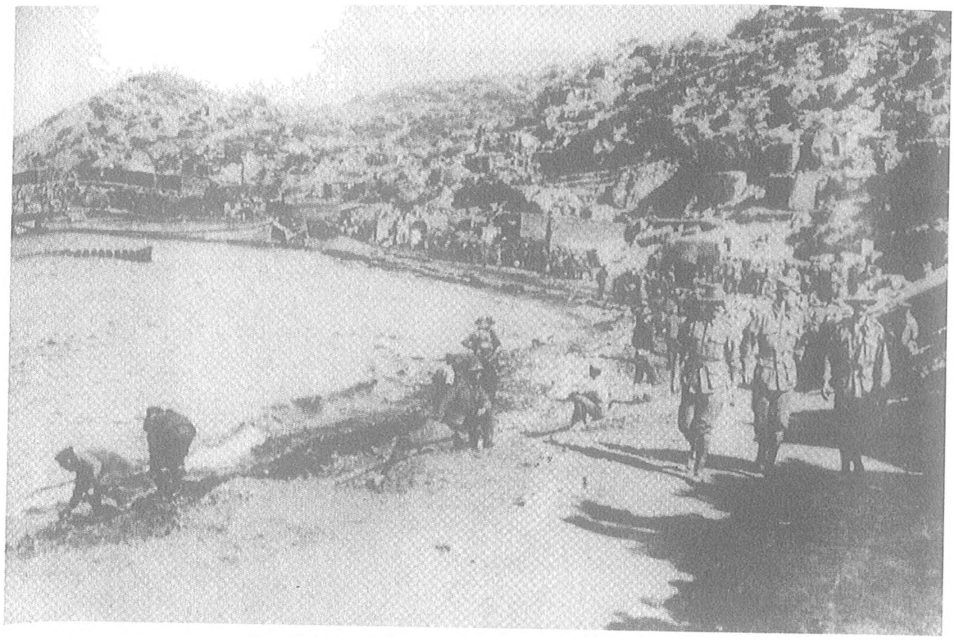
9. Çanakkale Boğazı

10. Gelibolu'da Türklere ateş eden H.M.S. *Cornwallis*

11. Anzak sahilinden bir görünüm.

12. Avustralyalılar tırmanışta

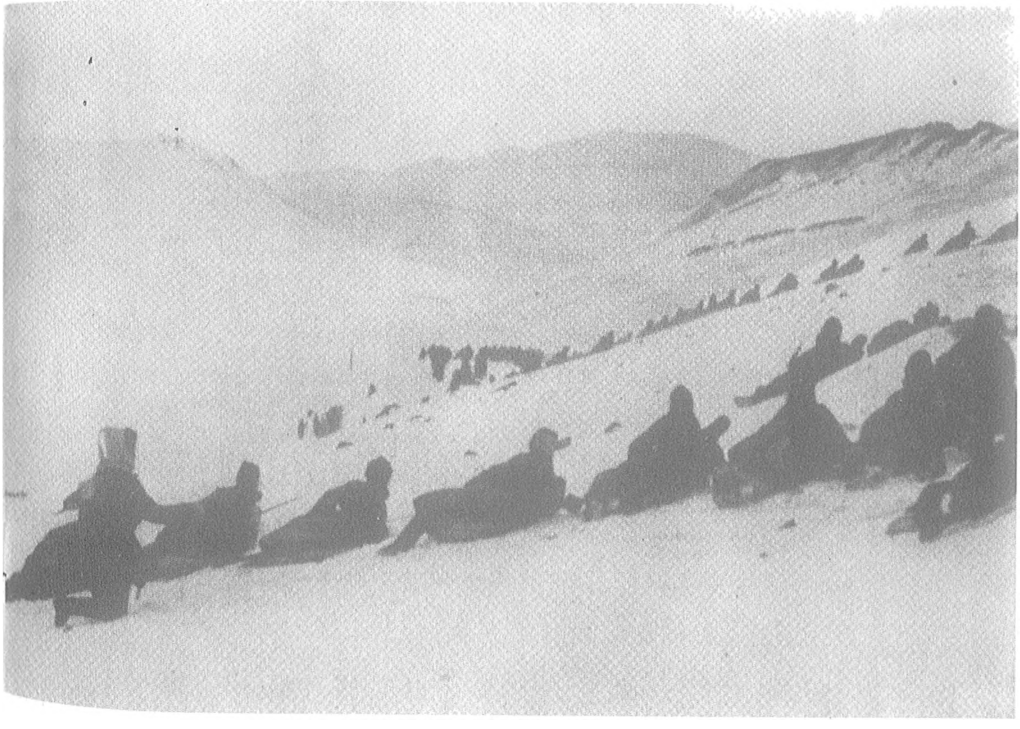

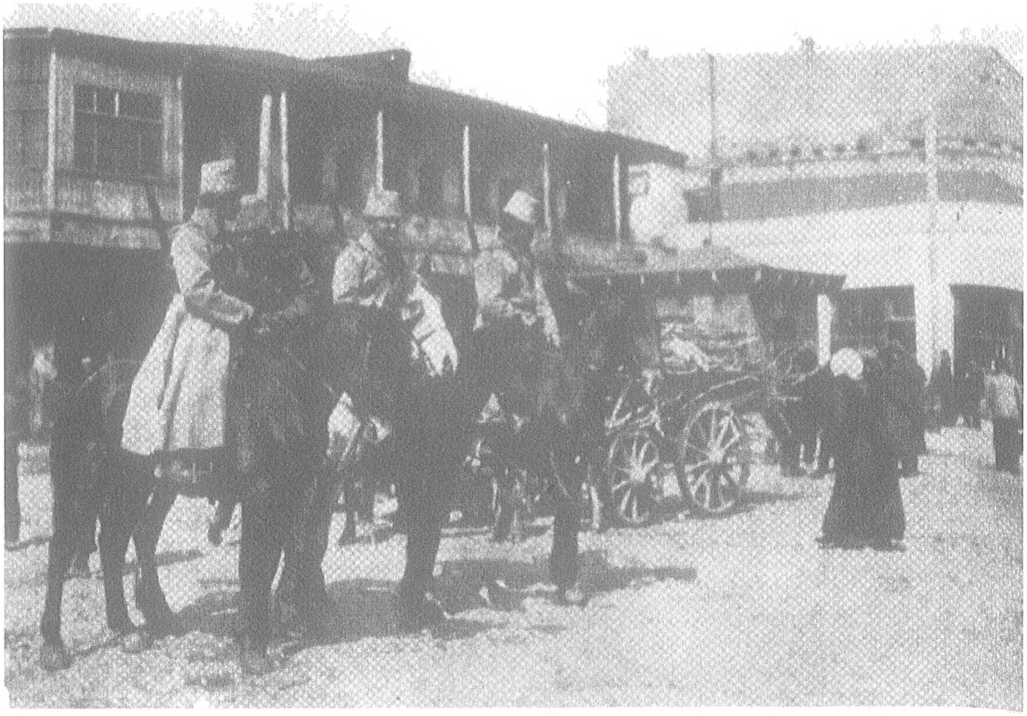
13. Winston Churchill

14. Rus birlikleri ilerliyor

15. Rus öncü kuvvetleri, 1916'da, Türkiye'de karlı dağlarda

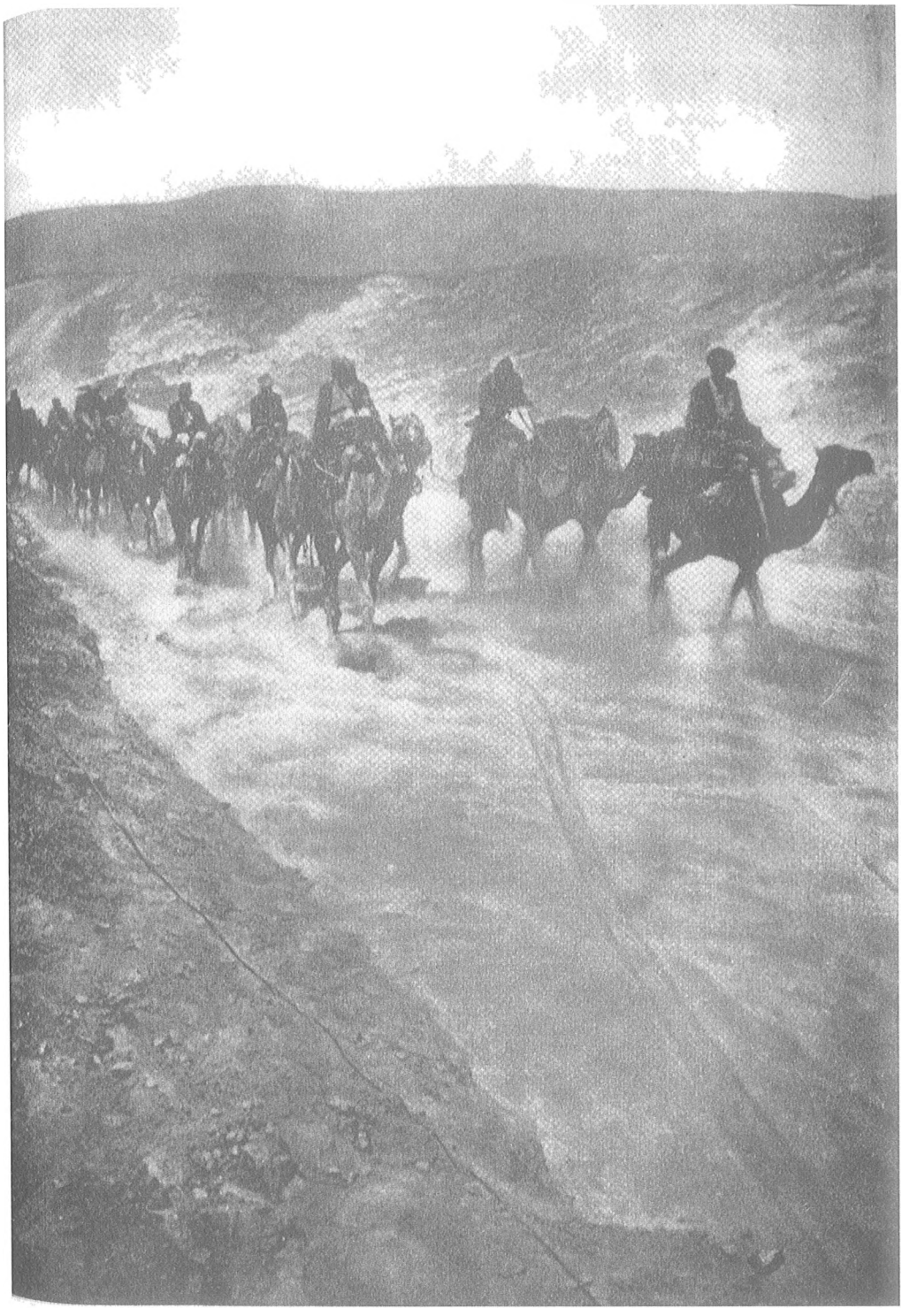

16. Rusların Erzurum'u işgali

17 Rus birlikleri Trabzon'da

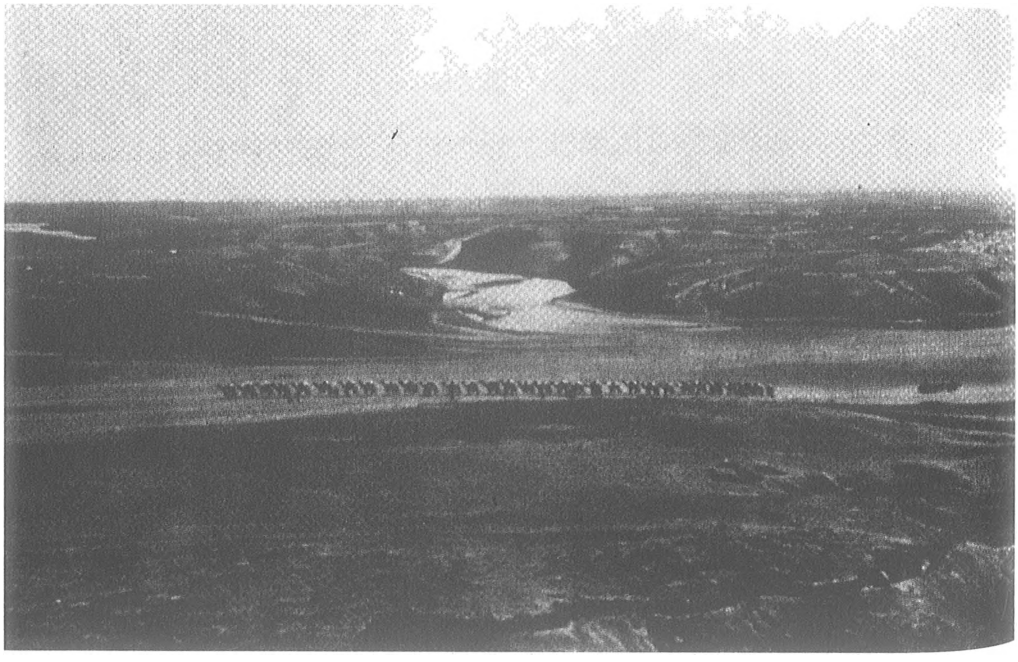

18. Bir İngiliz taburu Ürdün Nehri Vadisinde

19. Güney Filistin'de bir İngiliz araştırma birliği

20. Kervan

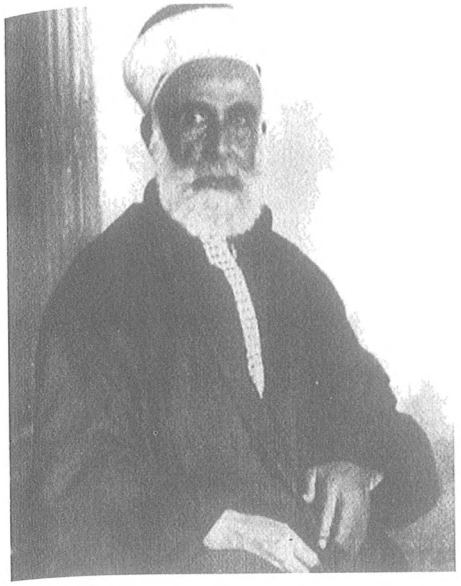
21. Filistin'den bir görünüş, küçük resim General Allenby

22. Hicaz bayrağı

23. Prens Faysal (sağdan ikinci)

24. Hicaz Kralı Hüseyin

25. 1917 güzünde, Filistin'de, Akabe yakınlarında T.E. Lawrence (solda) Lowell Thomas ile

26. David Ben-Gurion

27. Vladimir Jabotinsky

28. Chaim Weizmann (solda) Lord Balfour ile

V. BÖLÜM

İTİLAFÇILARIN ŞANSI TERSİNE DÖNÜYOR

29

Hükümetler Düşüyor: İngiltere ve Fransa

I

Osmanlı İmparatorluğu, 1916 sonbaharı ile 1917 sonbaharı arasında sapasağlam dururken düşman İtilaf Devletleri'nin hükümetleri düştü. Bu gelişme, Avrupalı politik ve askeri liderlerin beklentilerine çok fazla ters düşüyordu. Osmanlı ordusunun Çanakkale savunmasındaki başarısı İngiltere'de Başbakan Asquith hükümetinin ve Rusya'da Çar Nikola'nın devrilmesinde doğrudan doğruya rol oynamıştır. İngiliz ve Rus hükümetlerinin ve 1917'de Fransız hükümetinin düşmesi üç İtilafçı başkentte Ortadoğu konusunda seleflerinden çok farklı görüşleri olan yeni liderleri iktidara getirmiştir.

İngiltere'yi savaşa sürükleyen Başbakan, düşen ilk İtilafçı lider oldu. Bonar Law, Asquith'e yazdığı bir mektupta, "Savaşta sadece faal olmak değil, faal görünmek de gereklidir," diyordu.[1] Uyuşuk soylu davranışlarıyla Asquith bunun tam tersi bir görünüm sunuyor ve İngiliz politikasında büyük bir yer işgal ediyordu. Ne var ki bu başarısını çabalamadan elde edilmiş gibi göstermek konusunda özel bir dehası da vardı. Politikada ve hükümet yönetiminde acelecilik etmezdi: Her zaman, bir yemek davetine daha, bir ziyarete daha ve çok sık olarak yeni bir kadeh konyağa daha zamanı olurdu.

Mezopotamya, Gelibolu ve batı cephelerinde felaketler art arda gelmeye başladığında başbakanın uzlaşma yöntemiyle hükümeti sürdürmesi kararsızlık olarak görüldü. Zorunlu askerlik gibi güçlü önlemler almak için millete başvurmadaki isteksizliği, savaşı kazanmaya kendini fazla adamadığını düşündürüyordu.

Buna karşılık Lloyd George, seferberliği kendi davası yapmıştı. Bu konuda liderliği ele alarak politik konumunun ne kadar değiştiğini göstermiş oldu. Ülkeyi savaşa sokan Asquith barış zamanının insan haklarına ve Liberal değerlere bağlılığını sürdürürken, son ana kadar savaşa girilmesine karşı çıkmış olan bir zamanların Radikali Lloyd George birey haklarını zafere feda etmeye hazır bir lider olarak ortaya çıkmıştı. Zorunlu tutma yöntemlerine hep karşı çıkmış olan geleneksel Liberaller Lloyd George'un karşı tarafa geçmekte olduğuna inanıyorlardı.

Lloyd George eski politikacı arkadaşlarını kaybederken yenilerini ediniyordu. Bunlardan ikisi özellikle önemli olacaktı. Biri Avam Kamarası'nda zorunlu askerlik mücadelesinin önderliğini yapmış olan İrlandalı Muhafazakâr Edward Carson'du. Diğeri ise

aynı savaşın Lordlar Kamarası'ndaki lideri, emperyalizm savunucusu Alfred Milner'di. Başarılı bir sömürge yöneticisi olan Milner, Lloyd George'un genç bir idealist olarak şiddetle karşı olduğu Boer Savaşı'nın çıkmasından da sorumluydu.[2] Lloyd George o sıralarda Milner'e şiddetle saldırmıştı. Galli bir genç Radikal olarak emperyalist yayılmacılığa ve askeri girişimlere karşı çıkmış; sağ kanat Muhafazakârların esin kaynağı olan Liberal sendikacı Lord Milner ise emperyalist düşüncenin merkezi olmuştu. İdeali imparatorluk birliğiydi.* Güney Afrika'da "Milner'in Çocuk Yuvası" adı altında kendi liderliğinde toplanan gençlerle geniş topraklara yayılmış olan imparatorluğun organik bir birim altında toplanması hareketini başlatmıştı.** Milner'in üstün yönetici yeteneği Lloyd George'un ilerde savaşı kazanmasında çok rol oynayacaktı.

II

Lloyd George, 1916 yılında Kitchener'ın ölümü üzerine savaş bakanı olduysa da, o yılın askeri felaketlerini önleyebilecek gücü gösteremedi. 1815 ile 1915 arasındaki 100 yılda Avrupa düzeyindeki uluslararası çatışmalarda verilen toplam askeri ve sivil kayıp sayısı, 1916 yılındaki büyük muharebelerin tek bir gününde verilen kayıplardan daha düşüktür.[3] Gelibolu ve Mezopotamya'nın, ayrıca Fransa'da Arras'ta dört günlük bir muharebede 142.000 İngiliz'in kaybedilmesinin ardından, 1916 Temmuzunda gelen müthiş Somme saldırısı bir umutsuzluk havasına yol açmıştı. İngilizlerin 1 Temmuz'da verdikleri 60.000 kayıp, İngiliz ordusunun o zamana kadar bir günde verdiği en büyük kayıptı.[4] Saldırı sona erdiğinde İngilizlerin Somme'daki kayıpları 420.000'e ulaşmıştı. Başbakan'ın oğlu Raymon Asquith de bunların arasındaydı.

Lloyd George, Asquith'in geniş Savaş Kabinesi'nin uzun ve başarısız toplantılarına, hiçbir karara varılmayan sonsuz tartışmalarına tanık oldukça zaferden umudu kesmişti. 9 Kasım'da Maurice Hankey'e "Bu savaşı kaybedeceğiz," diyordu.[5]

Bu sırada yeniden canlandırılan Gelibolu tartışmaları, politik dünyaya Asquith hükümetinin savaşı ne kadar beceriksizce yönettiğini hatırlatıyordu. Hükümet akıllıca bir davranış göstermeyerek temmuzda Çanakkale seferinin resmen soruşturulmasını kabul etti. Artık görevde olmayan Churchill, Gelibolu felaketinden arkadaşlarının sorumlu olduğunu gösterecek belgeleri toplamakla uğraşıyordu. Telaşa kapılan başbakan, raporun sadece soruşturma komisyonunun vardığı sonuçlarla sınırlı kalmasını, bu sonuçların dayandırıldığı tanıklık ve kanıtların rapora alınmamasını sağladı. Ancak, politik hasar verilmişti ve Gelibolu soruşturması ilk koalisyon hükümetinin düşmesine katkıda bulunmuş oldu.

Asquith'in düşürülmesinden çok söz edildiği için burada ayrıntılı olarak tekrarına gerek yoktur. Bu düşüşte başlıca rolü, o zaman başında tek bir kişi bulunan -bir daha hiç böyle

* Milner'in ideali Britanya İmparatorluğu'nun beyaz halklarını birleştirmekti. Çevresinde yer alanlar ise çok ırklı bir imparatorluk birliğini savunuyorlardı.

** Eski sekreteri Lionel George Curtis 1910'da İngiliz emperyal federalizmini savunan Round Table dergisinin çıkarılmasına katkıda bulunmuştur. Yine eski sekreterlerinden John Buchan, çok satan macera romanlarıyla geniş halk kitlelerini çeken ateşli bir emperyalistti. Çocuk Yuvası'nın bir başka mezunu olan Geoffrey Robinson, The Times'ın editörlüğünü yapmıştır.

olmayacaktır- İngiliz basını oynamıştır. Northcliffe Vikontu Alfred Harmsworth radyo ve televizyonun olmadığı ve tek kitle iletişim aracının basın olduğu o dönemde Londra basınının yarısını denetiminde tutmaktaydı. Saygın *The Times* ve popüler *Daily Mail* gazeteleri Northcliffe'e "hem sınıfları hem de kitleleri" kazandırıyordu.[6] Northcliffe bu müthiş gücünü, general ve amirallerin savaşı kazanmalarına Asquith ile sivil meslektaşlarının engel olduğu kurgusunu işlemek için kullandı.

Northcliffe'in gazeteleri parlamentoda ve ülke içinde, hükümete karşı isyanı başlatan, İngiltere'nin en büyük avukatı Sir Edward Carson'un arkasında yer aldı. Saldırı durumundaki Carson politik ormanın en tehlikeli hayvanıydı. Hükümete saldırı üstüne saldırı düzenleyen bu zayıf ve esmer İrlandalı, Başbakan'ın olamadığı her şey gibi görünüyordu. Bir tarihçi, Carson hakkında şöyle yazmıştır: "Onda Almanlara karşı acımasız bir kararlılık ve sonsuz bir düşmanlık olduğu fikri giderek yaygınlaşıyordu; bu da Asquith ile arkadaşlarına yöneltilen, işleri sürüncemede bırakma suçlamasıyla tam bir zıtlık oluşturmaktaydı."[7]

Lloyd George, inkâr etmesine karşın, 1916 sonbaharında Carson'la sıkı bir işbirliğine girmişti. Sir Marx Aitken de (sonraları Lord Beaverbrook) Bonar Law'ı onlarla politik bir ortaklığa soktu. Bazı entrikalı manevralardan sonra Asquith istifa etti ve Liberal Parti'nin yarısını -ve Lloyd George dışında tüm liderlerini- alarak muhalefete geçti. Lloyd George, Aitken için, "Bonar Law'ı Asquith hükümetini düşürmeye yönelten o olmuştur," diyecektir.[8] Aitken tarafından yönlendirilen Bonar Law, Unionist-Muhafazakâr Parti'nin ağırlığını Lloyd George'tan yana çevirdi. (Muhafazakârların başlıca koşullarından biri Churchill'in yeni hükümetten uzak tutulmasıydı.) Liberallerin önemli bir kısmı ile küçük İşçi Partisi de onlara katıldı. David Lloyd George ikinci koalisyonun başına geçerek 7 Aralık 1916'da İngiltere hükümetinin başbakanı oldu.

Lloyd George hemen bir savaş diktatörlüğü kurma yoluna gitti. Savaş yönetimi, başlangıçta beş kişiden oluşan ve başında yeni Başbakan'ın bulunduğu Savaş Kabinesi'ne verildi. Maliye Bakanı olan Bonar Law ile İşçi Partisi'nden Arthur Henderson da komite üyesiydiler. Savaş Kabinesi'ndeki işleri özellikle, diğer iki üye olan Lord Milner'le, daha az derecede olmak üzere Lord Curzon yüklenmişlerdi. Maurice Hankey de savaş kabinesi sekreteri olarak kararların uygulanmasıyla görevlendirildi.

Ülkenin yönetiminde ihtilalci bir değişim olmuştu. Yeni hükümette dışişleri bakanı olan eski başbakan Arthur Balfour o dönemde Lloyd George için şöyle söylemiştir: "Diktatör olmak istiyorsa, bırakın olsun. Savaşı kazanacağını düşünüyorsa bir deneme yapmasından yanayım."[9]

Hükümet değişikliğinin bir etkisi de İngiltere'nin Ortadoğu'daki hedeflerinin değişmesi oldu. Doğu'da yeni topraklar elde etmenin istenebilir bir şey olduğundan kuşku duyan iki hükümet üyesi, Asquith ile Grey, görevden uzaklaştırılmıştı. Ortadoğu'ya ilişkin görüşlerini Kabine'ye zorla kabul ettiren Lord Kitchener ölmüştü. Yeni başbakan ise Kitchener'ın görüşlerine her zaman karşı çıkmıştı.

Lloyd George, Kitchener'ın aksine, savaşın kazanılmasında Doğu'nun büyük önemi olduğuna inanmıştı ve inanmaya da devam ediyordu. Hankey, Lloyd George'un göreve başlamasından birkaç gün sonra günlüğüne şunları yazıyordu: "Lloyd George'la yemek yedik, bana Suriye'de büyük bir askeri darbe konusundaki planlarını anlattı."[10]

Lloyd George'u bölgenin geleceği konusunda yönlendiren en büyük etken Türk rejimine duyduğu nefretti. İlk politik lideri olan 19. yüzyıl liberali William Ewart Gladstone'dan Hıristiyan tebaasına olan zulmeti nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu'na nefreti miras almıştı. Küçük Asya'da toprak emelleri olan Yunanistan'ı anlayışla karşılıyor ve Kutsal Topraklardaki Siyonist emelleri benimsiyordu. Ancak bu sonuncusu konusunda Yahudi yurdunun bir İngiliz hâkimiyeti kapsamı içinde olmasını beklemediğini de açıkça belirtmişti. Göreve gelmesinden bir iki yıl sonra, Ortadoğu'yu sadece Hindistan yolu olarak değil, aynı zamanda kendi başına elde edilmeye değer bir ödül olarak gördüğü açıkça ortaya çıktı. Amaçları bölgede başka Avrupalı güç barındırılmamasıyla sınırlı olan 19. yüzyıl bakanlarının aksine Lloyd George bundan sonra Ortadoğu'da İngiliz hegemonyası kurmak için çalışmıştır.

Lloyd George, başbakan olarak Milner ile emperyalizme daha da yakınlaşmıştır. Hankey daha sonra Milner için, "Lloyd George'un en güvendiği meslektaşıydı,"[11] diye yazmıştır. Lloyd George duruma göre tavır değiştiren pragmatik ve sezgisel bir fırsatçıydı; Alman geçmişiyle Milner ise eylemlerinde metodik ve düşüncelerinde sistematikti ve böylece Başbakan'ın eksiklerini tamamlıyordu.

Milner, Hankey'in sekreterliğine kendi yandaşlarını yerleştirerek Lloyd George hükümeti üzerindeki etkisini güçlendirdi. Hankey üç yardımcısından birinin Sir Mark Sykes olmasını sağlamıştı*, ancak diğer ikisi, Milner'in ileri gelen yandaşlarından Leo Amery ile, Milner'in Parlamento Sekreteri William Ormsby-Gore'du.

Yeni başbakanın görevdeki ilk günlerinden başlayarak ortaya bir tür diktatörlük çıktı: Lloyd George her sabah saat 11'de Milner, Hankey ve genelkurmay başkanı ile buluşuyordu. Savaş Kabinesi'nin diğer üyeleriyle ancak öğle vakti toplanıyorlardı. 1918'de Milner fiilen olduğu gibi ismen de Savaş Bakanı oldu. Bu görev için gerekli deneyimi vardı: Boer Savaşı'nın sivil yönünü yönetmişti; şimdi Lloyd George zamanında ise Birinci Dünya Savaşı'nın sivil yönetimi ondaydı.

Lloyd George'un Milner ve çevresiyle ilişkisi pratik ve bürokratik olduğu kadar entelektüeldi de. Başbakan, *Round Table*'ın görüş alışverişi toplantılarına da katılıyordu. Hankey, 1917 ortalarında şöyle diyordu: "Şu anda Round Table grubunun en etkili grup olduğunu söyleyebilirim. Her pazartesi birlikte yemek yiyorlar... Milner bu grubun gerçek lideridir... Lloyd George da zaman zaman toplantılarına katılıyor."[13]

Bu etki karşılıklıydı. Hankey kısa bir süre sonra şöyle yazacaktı: "Milner, Lloyd George'un esas çabamızı Türkiye'ye yöneltmeliyiz şeklindeki görüşünü tümüyle kabul etti."[14]

III

Fransa'da savaş boyunca pek çok hükümet düştüyse de, bunlar arasında büyük bir fark yoktu. Ama 1917'de bu durum değişti.

Fransız ordusunun 1917 Mayısındaki isyanı Fransa'da politikacıların pek memnun

* Hankey, Lloyd George'a Sykes'ın "Arap işlerinde uzman" olduğunu ama "tek yönlü bir insan sayılamayacağını" ve geniş görüş açısının "barış koşullarını saptamada paha biçilemeyecek değerde" olduğunu yazmıştı.[12]

oldukları savaş hükümetlerinin sonuncusunu düşürmüştü. Geleneksel liderliğe artık iyi gözle bakılmıyordu. Viviani, Briand ve Ribot hükümetlerinin istifa etmesine izin verilmişti, ama Paul Painleve hükümetine bu hak tanınmadı: Fransız parlamentosu 1917 Kasımı'nda hükümeti devirdi. Denenmemiş ama ülkeyi zafere kadar savaştıracak olası tek bir başbakan kalmıştı, ancak o da kamu yaşamında en çok korkulan ve nefret edilen kişiydi. Lloyd George kendisi için, "Bir tek kişi kalmıştı ve onu da kimsenin istemediğini söylemek yanlış olmaz," demiştir.[15] Bu, politikacı meslektaşlarının yolsuzluklarını açıklamış ve onlar tarafından asla bağışlanmamış bir insandı.

George Clemenceau, tıpkı Lloyd George gibi, "yalnız" bir insandı. Fransa'da biraz başka bir anlama gelse de, o da Radikaldi. Lloyd George gibi gençliğinin solcu inançlarını terk ettiğine inanılırdı.[16] Lloyd George gibi, ödünlü barıştan yana olanları şiddetle eleştiriyordu. Almanların 1917'de Aristide Briand aracılığında başlattıkları bu tür müzakerelere son vermişti. 76 yaşındaydı, şişmandı, kulakları ağır işitiyordu ama yaşamı boyunca olduğu gibi, yine mücadeleciydi; kendini ona başbakanlık teklif etmekle yükümlü gören cumhurbaşkanı şöyle diyordu: "Bütün yurtseverler bu şeytanın yanında; eğer kendisini göreve çağırmasaydım gücü diğer tüm alternatif kabineleri zayıflatırdı."[17]

Clemenceau nefret dolu bir insandı ve dünyada en çok nefret ettiği şey de Almanya'ydı. Almanya'nın yenik düşen Fransa'ya 1871'de dikte ettiği gayet ağır barış koşullarını protesto eden Millet Meclisi'nin hayatta kalan son üyesiydi. Henüz pes etmiş değildi. Fransa'nın Almanya'ya karşı gücünü artırmasından yanaydı. Güçlerin sömürge serüvenlerinde dağıtılması yanlış olmuştu. Dolayısıyla, Fransa'nın Suriye ile Filistin'i ilhak etmesini isteyen senatörler ve milletvekilleri Clemenceau'yu başdüşman olarak görmekteydiler.

Fransa, Clemenceau'nun itirazlarına karşın 1881 ile 1885 arasında yeni bir sömürge yayılmacılığı yolunu açmıştı. Birer bahaneyle önce Tunus'u, sonra Asya'da Hintçini olacak devletleri işgal ve fethetmişti. Alman lideri Prens Otto von Bismarck, Fransızların bu girişimlerini desteklemiş ve hatta özendirmiştir. Celemenceau 27 Kasım 1884'te Fransız Temsilciler Meclisi'ne "Bismarck tehlikeli bir düşmandır, ama aynı zamanda daha da tehlikeli bir dosttur; bize Tunus'u göstererek İngiltere ile çatışmaya girmemize yol açmıştır," demişti.[18]

Clemenceau parlamentoda ve gazetesi *La Justice*'te, sömürge elde etme politikasının mali ve askeri bir yük olduğunu, dikkatleri Alman sınırı sorunundan kaydıracağını söylüyordu. Bu politika, Almanya'nın Fransa'yı İngiltere ile çatışmaya itmeye yönelik kurnazca bir oyunudur, diyordu. Kendisi bu konudaki muhalefeti çerçevesinde, Fransız sömürge politikasına eşlik eden mali yolsuzlukları açıklamıştı. *La Justice*'in Tunus'ta dönen oyunlar konusundaki iddiaları desteksiz değildi: Emlak, demiryolu, denizaltı, telgraf imtiyazları konusunda spekülasyonlar vardı. Hintçini serüvenine ilişkin mali yolsuzluklar daha da sansasyoneldi. Clemenceau'nun suçlama ve açıklamaları pek çok kimsenin ününü ayaklar altına almış ve hükümetler düşürmüştü. Clemenceau, "kaplan" olarak tanınmadan önce "yıkıcı" olarak tanınmıştı.

Winston Churchill, dönemin Fransız parlamento yaşamı hakkında daha sonra şunları yazmıştır: "Skandallar, yalanlar, cinayetler, komplo ve entrikalar, kişisel hırslar ve inti-

kamlar ve ihanetlerle dolu ateşli ve zehirli Fransız parlamento yaşamının günümüzdeki paraleli, Chicago yeraltı dünyasıdır."[19] Clemenceau kavgaları şeref meydanında halletmenin gelenek olduğu o dönemde kendisinden korkulan bir düellocuydu. Meclis'te bir konuşmacı "Clemenceau'nun korkulacak üç şeyi vardır: Kılıcı, tabancası ve dili," demişti.[20]

Fransız hükümeti Clemenceau korkusundan, 1812'de Mısır işgaline katılmamış, sonuçta Mısır tek başına İngiltere'nin olmuştu. Onun sömürge yayılmacılığına muhalefetinin İngiliz İmparatorluğu'nun işine yaradığı söylenebilir ve söylenmiştir de. Politik saldırılarda yararlanılabilecek duruma geldiğinde, muhaliflerinin iddiası da bu olmuştur. Kendini İngiltere'ye sattığını gösteren sahte belgeler de düzenlenmiştir. Elinde sterlin torbalarıyla çizilmiş karikatürlerinin bulunduğu gazeteler bedava dağıtılmıştır.[21] Önde gelen İngiliz politikacılarından biri 1892 yılında şöyle yazıyordu: "Dün bir Fransız bana Paris'te inanılan saçma bir hikâye anlattı... Clemenceau'nun zarar ettiği söylenen gazetesi La Justice'i, Almanya ve İngiltere'nin çıkarları için İngiltere'nin finanse ettiği söyleniyormuş."[22] Clemenceau 1893 seçimlerinde yenilgiye uğramış ve on yıl parlamentodan uzak kalmıştı.

İşte umutsuz Fransa'nın 1917'nin en karanlık günlerinde döndüğü insan buydu. Lloyd George gibi o da bir tür savaş diktatörü olmuş, Almanya tümüyle ezilinceye kadar savaşma kararlılığını yeniden canlandırmıştı. Lloyd George gibi o da makamına Ortadoğu politikası hakkında özel bir görüş getirecekti.

Clemenceau başbakan olarak Fransa için Avrupa dışında toprak hedefi gütmemeye devam ediyordu. Fransa'nın Suriye üzerindeki geleneksel ve Sykes-Picot anlaşmasına yansıyan iddiası konusunda ise Lloyd George'un Fransa'ya orada bir himaye rejimi kurma hakkını tanıması durumunda bunu reddetmeyeceğini söylüyordu. Bu, "bazı gericileri tatmin edecekti" ancak kendisinin konuya fazla bir önem verdiği yoktu.[23]

Savaşın ve politikanın kaderi, Ortadoğu'da toprak isteyen ilk İngiliz Başbakanı ile bunu istemeyen tek Fransız politikacısını başa getirmişti.

30

Çarın Devrilmesi

I

Fransa'yı Ortadoğu'da emperyalist politika yürütülmesine karşı çıkan bir liderin arkasında toplanmaya iten şey, oldukça garip bir koşullar zinciriydi ve aynı ay içinde Rusya'nın da aynı bölgede emperyalist politikaya karşı çıkan bir liderin etkisine girmesine yol açan olaylar daha da garipti.

1917 yılı başlarına gelindiğinde kesin olan tek şey, Rusya'nın Ortadoğu savaşında Osmanlı devletinden üstün olduğuydu. Ruslar, Enver'in 1915 yılında Kafkasya cephesindeki feci yenilgisinin ardından 1916'da Doğu Anadolu'yu başarıyla işgal etmişlerdi. Karadeniz'de üstünlüğü ele geçirmek ve Kafkaslardan Türkiye'nin doğusundaki yeni sınırlarına kadar demiryolu hattı çekmek yoluyla da stratejik konumlarını güçlendirmişlerdi. Rus komutanı Grandük Nikola, demiryolu hattı tamamlanır tamamlanmaz yeni bir saldırıya geçmeyi planlıyordu. Osmanlı silahlı kuvvetlerine bağlı bir Alman kurmay subayına göre Grandük'ün saldırısı, "Tam bir zaferle sonuçlanacak ve belki de 1917 yazında Türkiye'yi savaş dışı bırakacaktı.[1]

Ancak yıllar sonra Lloyd George Avam Kamarası'na, "Rusya'nın çöküşüne hemen hemen tümüyle" Osmanlı İmparatorluğu'nun neden olduğunu söylemiştir.[2] Lloyd George'un bu fikrinin temelinde, Jön Türklerin Rusya'nın ithalat ve ihracatını keserek ülkeyi silah ve gelirden yoksun bırakması yatmaktadır. Lloyd George'un değerlendirmesini kabul etmeyenler, İstanbul ticaret yolu açık olsaydı bile, köylü nüfusu askerde olan Rusya'nın, zaten az ürettiği için ihraç edecek malının az olacağını ve müttefiklerinin de Rusya'ya gönderecek silahları olmadığını ileri sürmektedirler. Ancak her iki gözlem de, Rusya'nın Kafkas cephesindeki askeri başarılarının bir bakıma geçersiz olduğu gerçeğine işaret etmektedir: Asıl savaş, ekonomik ve sosyal açıdan ayakta kalma savaşı olmuştu.

Almanya'da sanayici Walther Rathenau, bu durumun anlaşılmasında öncülük ediyordu. 1914'te Berlin'de girişimini kuşkuyla karşılayan Savaş Bakanlığı için bir Hammadde Dairesi kurmuştu. Kendisine bakanlığın arkasında küçük bir oda ile bir sekreter verilmişti. 1918 yılı sonunda bu Daire, bakanlığın en büyük birimiydi ve birkaç bloğu kapsıyordu.[3] Rathenau'nun kusursuz görüşüne göre savaş da bir sanayi devrimi geçirmekte, giderek dev boyutlarda bir finansman, taşımacılık ve ikmal konusu olmakta ve bu ne-

denle de tüm ekonomiyi kapsayan merkezi bir tahsis, planlama ve denetim gerektirmekteydi.

Lloyd George da kendi pragmatik yolunda aynı şeyi görüyordu. O güne kadar bireyci olan İngiliz ekonomisine savaş sosyalizmini Lloyd George getirmişti. El konmuş bir otelde Mühimmat Bakanlığı'nı kurduğunda hiç kadrosu yoktu. Savaşın sonunda ise bakanlığın 65.000 personeli vardı ve üç milyon işçiyi kontrolü altında tutuyordu.[4] Emek gücüne, aralarında çok sayıda kadının da olduğu yeni işçiler katılmıştı.

Almanya ve İngiltere'de olduğu gibi, Rusya'da da savaş zamanı sanayi ihtilaline eşlik eden şiddetli ve hızlı sosyal değişimler böylesine bir yükü taşımak üzere planlanmamış olan dayanakları sarsmaktaydı. Ahlak, politika, istihdam biçimi, yatırım biçimi, aile yapısı, kişisel alışkanlıklar ve dil, değişikliklere uğruyordu. Bu değişikliklerin büyüklüğü Carnegie Vakfı'nın savaş sonrasında 21 ülkede meydana gelen ekonomik ve sosyal değişiklikleri konu alan bir araştırmasından da anlaşılabilir: Araştırma tam 150 cilt tutmuştur. Sadece İngiltere'ye ayrılan ciltlerin sayısı 24'tür.

Modern bir ekonomiyi dirençli ve uyumlu yapan altyapı unsurları -ulaşım ve iletişim sistemleri, ağır sanayi ve sermaye pazarları- açısından zayıf olan Çarlık Rusyası, bu sorunlara göğüs germek konusunda da Birinci Dünya Savaşı'na katılan başlıca Avrupa ülkeleri arasında en zayıf olanıydı. Ancak Rusya'nın başarısızlığı açısından hepsinden de önemlisi liderlikteki başarısızlıktı.

Türklerin Çanakkale'yi kapatmalarının sonuçları yönetici sınıfların yurtseverlik eksikliğini, diğerlerinin ise beceriksizliğini daha da artırmıştı. 1916 ve 1917'de meydana gelen korkunç kıtlıkta, hiçbir mazeret geçerli olamazdı. Rusya'nın tarım bakımından doğal zenginlikleri vardı. Nüfusun % 80'ini köylüler, ihracatının ise yarısını tarım ürünleri oluşturuyordu.[5] İhracatın İstanbul'da kesilmesiyle eskiden ülke dışına gönderilen tüm tarım ürünleri ülke içinde tüketilebilecekti; ve tarım üretiminde köylülerin askere alınmasından doğan düşüşe karşın ülkeyi besleyecek yiyecek vardı.[6] Kıtlık, nakliye ve dağıtım kopukluğundan olduğu kadar, spekülasyon, vurgunculuk ve istifçilikten de kaynaklanmaktaydı.

Çarlık hükümeti Batı'yla ticaret yolunu kesen Türklerin yarattığı sıkıntıyı daha da artıran vurguncularla mücadeleyi umursamazca savsaklıyordu. Yaygın sanayi grevleri ve mali krizin başlaması da hükümeti harekete geçiremedi. 1917'de kamu borçlarının faizleri 1916'daki devlet gelirinden fazlaydı. Hükümet bu milli iflasla mücadele için para basmayı sürdürünce, savaş yıllarında fiyatlar % 1000 artmıştı.[7]

Krizden kurtulmanın gözle görülen bir yolu savaşı sona erdirmekti. Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya, 1915'te Rusya'ya, İtilaf Devletleri'nden ayrıldığı takdirde Çanakkale'den serbest geçiş hakkı tanımışlardı. Almanya 1916 yılı boyunca Rusya ile ayrı bir barış anlaşması yolunu aramaya devam etmişti. Bu görüşmelerden çoğu, tarafsız İsveç'te yapılmıştı. Ancak bazıları, barışa Çar'ın Polonya'yı bırakmak istememesinin engel olduğunu ileri sürmüşlerdir.[8] Rusya'nın İsveç Büyükelçisi Almanlara kendi "özel görüşüne göre" Rusya'nın "Karadeniz'in anahtarını" yani İstanbul ve Çanakkale'yi ele geçirinceye kadar İtilafçıların safında savaşa devam edeceğini açıklamıştı.[9] Çar'ın aç ve çıplak askerleri savaş alanında can kavgası vermekteydi; ancak Çar'ın Alman girişimlerine

verdiği yanıt II. Nikola'nın, emperyalist emellerine -ve belki de en çok Çanakkale'nin ele geçirilmesine- öncelik verdiğini göstermektedir.

II

Halen yazılmakta olan ve dünya için önemini koruyan 1917 Rus devrimleri tarihi, bu çalışmanın kapsamı dışındadır. Ancak bizi ilgilendiren ve ilerki sayfalarda irdelenecek olan nokta bu tarihin bir sayfasıdır: Osmanlı İmparatorluğunda, o zaman henüz bilinmeyen Lenin'in kaderini geliştirme planları.

Rusya'nın Avrupa savaşında yer aldığı felaketli gidişat içinde Rus hükümetini, maliyesini ve sanayiini denetiminde tutanlar kendi çıkarlarının halkın çıkarlarından farklı olduğunu göstermişlerdi. Yasadışı ihtilalci yeraltı örgütlerinin sol kanadında pek bilinmeyen bir kişi de -kendisine özgü kuramsal nedenlerle- savaşın başından beri aynı şeyi söylemişti. Savaş sırasında Zürih'te sürgünde yaşamış, çalışmış ve yazmış bu kişi o zaman kırklı yaşlarındaydı. Polis ve ihtilalci çevreler dışında tanınmıyordu.

1901'de Lenin adını alan Vladimir İlyich Ulyanov, yaşamını Marksist kurama ve fraksiyonel tartışmalara adamış eski bir avukattı. Savaşın başında sosyalist meslektaşlarının kendi ülkelerini desteklemeye koşmalarını dehşetle karşılamıştı. Lenin'in kuramı, savaş karşıtı olarak yalnız kalmasına ve ülkesine muhalif olmasına yol açmıştır. Bu durum onu diğer herkesten ayırıyordu. Kendi politik fraksiyonu olan Bolşevikler bile onun savaş konusundaki görüşlerini tam olarak anlamıyorlardı.

Lenin, 1914 Eylülünde yazdığı *Savaş Üzerine Yedi Tez*'de şöyle diyordu: "İşçi sınıfının ve tüm Rus halklarının emekçi kitlelerinin bakış açısından, kötünün iyisi, Polonya, Ukrayna ve Rusya'nın diğer milletlerini baskı altında tutan Çarlık monarşisi ile ordusunun yenilgisi olacaktır." *Tezler*'de Rusların, Çar'ın yönetiminde olan diğer halkların üzerindeki emperyalizmini defalarca kınamıştır.[10] Kendisi Rus'tu: Ama görüşüne göre, Rusya'nın yenilgisini ve Rus İmparatorluğu'nun parçalanmasını hedef almak da göreviydi.

Bu sıralarda İstanbul'da yaşayan Lenin'in eski bir meslektaşı ve İkinci Sosyalist Enternasyonal'in bir lideri de buna benzer bir sonuca varmıştı. "Parvus" takma adını alan Alexander İsrael Helphand, politik hedefinin Çarlık İmparatorluğu'nun yıkılması olduğunu açıkça söyleyen bir Rus Yahudisi'ydi.[11] Lenin'in bir Alman zaferi karşısında kayıtsız olmasına karşın Helphand bu konuda aşırı hevesliydi. Helphand'ın Alman yanlısı eğilimlerini sürdürmesini sağlayacak parası ve politik bağlantıları da bulunuyordu.

Lenin'le aynı kuşaktan olan Parvus (Helphand 1869'da, Lenin 1870'te doğmuştu) ihtilalci sosyalist hareketin sol kanadının entelektüellerinden biriydi. 1890'lı yılların başında Rusya'yı terk edip Almanya'ya gitmiş, orada Polonya doğumlu Alman Yahudisi Rosa Luxemburg'un yanı sıra ihtilalci amaç uğruna mücadele veren bir kuramcı ve gazeteci olarak ün yapmıştı. 20. yüzyılın ilk yıllarında Leon Troçki'nin rehberliğini yapmış ve 1905'te, ilerde Troçki'nin "sürekli devrim" kuramı olacak düşünceyi ilk kez ortaya atmıştı. Parvus, Rusya'ya dönünce Sibirya'ya sürülmüş, ama çok geçmeden Batı Avrupa'ya kaçmıştı.

Ancak Helphand/Parvus'un kendini tedricen gösteren bir yanı daha vardı: İdealist dost-

larının görüşlerine göre kendi başının çaresine bakan karanlık bir insandı. İhtilalci davaya hizmet için başlattığı yayıncılık girişimleri kendisi için daha yararlı oluyordu. Lenin ile Bolşevik fraksiyonu, Parvus'un 1904'te, yazar Maksim Gorki'nin telif haklarından Sosyal Demokrat Parti'ye bağışladığı 130.000 markı (kesin rakam konusu tartışmalıdır) zimmetine geçirdiğinden kuşkulanmaktaydılar. Onu yüzlemişlerdi ve Parvus'un ileri sürdüğü açıklamalar inandırıcı olmamıştı.

Helphand yayıncılığı ve ihtilalci faaliyetleri terk edip çeşitli işlere girdi, Viyana yoluyla Balkanlara, oradan da Osmanlı İmparatorluğu'na gitti. Burada Jön Türk hareketiyle ilgilendi ve mısır ve diğer emtia ticaretine başladı. 1912'de hükümet yetkilileriyle sıkı bağlar kurmuş, onların yardımıyla Balkan savaşlarında Osmanlı ordusuna ikmal ihaleleri almıştı.

Avrupa'da Birinci Dünya Savaşı başlayınca Helphand, Türk basınında bir makale yayımlayarak bir Alman zaferinin Osmanlı hükümetinin çıkarına olduğunu açıkladı. Balkan ülkelerinde Alman yanlısı duygunun gelişmesinde de yardımcı oluyordu. Osmanlı İmparatorluğu savaşa girince Babıali'nin tahıl ve demiryolu yedek parçası alımlarına aracılık ederek komisyonunu aldı. Hükümete savaş için ekonomiyi seferber etme konusunda da danışmanlık yapıyordu. Amacı Rus hükümetini devirmekti ve İstanbul'daki evi Çar'a karşı komplo kuranların buluşma yeri olmuştu.

Helphand tanıdıkları aracılığıyla Alman büyükelçisiyle bir görüşme fırsatı elde etti. Von Wangenheim'la 7 Ocak 1915'te buluştuğunda, "Alman hükümetinin çıkarıyla Rus ihtilalcilerinin çıkarları eştir," dedi.[12] Von Wangenheim bu görüşmeyi iki gün sonra telgrafla Alman Dışişleri Bakanlığı'na bildirerek Helphand'ın "Rus Demokratlarının amaçlarına varmalarının tek yolunun çarlığın tümüyle yıkılıp Rusya'nın küçük devletlere bölünmesi" olduğunu söylediğini iletti.[13] Helphand, ihtilalcileri Rus İmparatorluğu'nu yıkacak bir program ardında birleştirebilmesi için Almanya'nın kendisine yardım etmesini istemişti.

Alman hükümetinin yüksek düzey çevrelerinde bu öneriye ilgi duyuldu. Helphand 1915 Şubatı'nda dışişleri bakanlığı yetkilileriyle görüşmek için Berlin'e gitti. Burada kendisinden önerisini yazılı vermesini istediler. Helphand, 9 Mart'ta sosyalist ihtilalcileri ve milliyetçileri destekleyerek Çarlık Rusyasını yıkmak için geniş bir planı içeren bir muhtıra hazırladı. Almanlara Lenin ile Bolşevik fraksiyonundan söz etti, Lenin ile bazı arkadaşlarının İsviçre'de olduklarını bildirdi ve Alman yardımına karşılık, onların adlarının önemini vurguladı. Böylece Helphand Almanlar için Lenin'i bulmuş ve tanımlamış oldu.

Alman liderler Helphand'ın önerilerini benimsemeye karar
verdiler ve çeşitli ihtilalci grupları birleştirme işine başlaması için
mart sonunda kendisine 1.000.000 mark (o sırada 240.000 dolar) avans verdiler.

Helphand'ın eski yoldaşlarına ilk yaklaşımları geri çevrilmişti. Rosa Luxemburg kendisine konuşma fırsatı bile vermeden kapıyı gösterdi. Troçki adını alan Lev Davidovich Bronstein, Parvus'un bir zamanlar önemli bir kişi olduğunu, bir dost ve öğretmen olduğunu, ancak 1914'te değiştiğini ve artık "politik olarak ölü sayıldığını" söylüyordu.[14] Parvus'un eski sosyalist-ihtilalci meslektaşlarının tutumu onlardan biri tarafından şöyle dile getirilmiştir: "Onu Rus muhbiri, sahtekâr ve dolandırıcı olarak görüyorlardı... şimdi ise bir Türk ajanı ve vurguncuydu."[15]

Helphand en önemli yaklaşımını ilkbaharda yaptı. Zürih'e gidip lüks Baur au Lac otelinde karargâh kurdu. Orada bolluk içinde yaşıyor, her sabah kahvaltıda bir şişe şampanya içiyor, dev boyutlu purolar tüttürüyor, çevresini gösterişli kadınlarla sarıyordu.[16] Yoksul sürgünler arasında para dağıtmaya da başlayıp kendisinin ihtilalin haznedarı olduğunu söylemekteydi.

Helphand mayıs sonlarında Lenin'i, Bolşevik teorisyenin her zaman gittiği lokantada buldu, arkadaşlarıyla yemek yediği masaya gidip kendileriyle konuştu ve onlarla birlikte Lenin'in evine gitti. Lenin onun söylediklerini dinledikten sonra kendisini Alman "şovenistine" dönüşmekle suçladı, derhal evinden çıkmasını ve bir daha gelmemesini söyledi.[17]

Ancak Lenin'in sol kanattan bir arkadaşı, planı yürürlüğe koymak için Helphand'la birlikte gitmişti. Operasyon merkezleri Stockholm olacaktı. Lenin bu arkadaşı aracılığıyla gelişmelerden haber alıyordu. Ayrıca, Lenin ile Bolşevik Parti, bir Polonyalı ve bir Rus Sosyal Demokratı kanalıyla Helphand'dan para almışlardı. Lenin daha sonra bunu inkâr etmişse de, yazışmaları bu inkârının yalan olduğunu göstermektedir.[18]

Helphand görünüşte çok kârlı bir ticari şirket işletmekteydi. Gizlice ihanet planlıyor ve Alman hükümetinin finanse ettiği ihtilalci bir gazete yayımlıyordu. Gazetesi fazla başarılı değildi. Rusya'da Lenin ile diğerlerinin yardımı olmadan genel grev örgütlemeye çalışmıştı. Genel grev olmadıysa da, daha başarılı oldu ve Petrograd sokaklarına 45.000 protestocu döküldü.

Ancak Helphand, Alman hükümetinin dikkatini yıkıcı bir güç olarak Lenin'in üzerine çekmişti; Almanlar başka ajanlar aracılığıyla Bolşevik teorisyeni gözetlemeye ve ihtiyacı olduğunda, kaynağını söylemesine gerek kalmayacak biçimde kendisine para vermeye devam ettiler.

Böylece Jön Türklerin İstanbul'da üslenmiş yakını olan Helphand, Türkiye'nin müttefiki Almanya'nın, ortak düşman Rusya'yı yıkması için ortaya garip ve yeni bir silah çıkarmış oluyordu.

III

Petrograd, güneyin tahıl depolarından çok uzaktı. Halkı 1916 ve 1917 boyunca kıtlıktan ve giderek artan yiyecek fiyatlarından büyük bir sıkıntı içindeydi. Bu süre içinde grevler günlük yaşamın bir parçası olmuştu. 1915 ortalarından 1917 Şubatına kadar 1163 grev yapılmıştı.[19] Bunların yarısından fazlasının ekonomik değil de, politik nedenli olduğu göze alınırsa, rejime karşı isyanın kıtlık sorunlarını da aşmaya başladığı anlaşılır.

8 Mart 1917'de Uluslararası Kadınlar Günü kutlamaları yerine bir gösteri yapıldı. Yiyecek kıtlığını protesto eden ev kadınları gösteriye katıldılar; o sırada grevde olan elli kadar fabrikanın 90.000 işçisi de onların arasındaydı. Ertesi gün grevdekilerin sayısı 200.000'e çıkmıştı ve ondan sonraki gün de genel grev başladı. İki gün sonra halka katılan dört alay asker giderek çaresiz kalan polise karşı göstericileri destekledi. Etkin bir hükümet çoktan yok olduğundan askerin ayaklanması kesin oldu. Kent valisi sıkıyönetim ilan edildiğini bildirilerle duyurmak istediyse de, posterleri duvarlara yapıştıracak tutkal yoktu.[20]

Çar II. Nikola, 15 Mart'ta tahttan çekilerek yerini kardeşi Grandük Mihail'e bıraktı. Grandük Mihail ertesi gün tahtı kabul etmeyi reddedince Rusya önce Prens G.E. Lvov, sonra da Alexander Kerensky'nin başında bulunduğu geçici bir hükümetle yönetilen bir cumhuriyet oldu.

Çeşitli görüşlere sahip politikacılar, Petrograd halkının ittiği kapının aslında açık olduğunu görerek şaşırmışlardı. Bu olayların ileri gelen bir tarihçisi şöyle yazmıştır: "İhtilalci partiler ihtilali yapmakta doğrudan doğruya bir rol oynamamışlardır. Bunu beklemiyorlardı..."[21] Petrograd'daki olaylar gerçekte Jön Türklerin dostu Parvus tarafından hazırlanan bir komplonun meyveleri miydi? Helphand ile Alman genelkurmayı, ajanları ve altınları aracılığıyla, Rusları ayaklandırmada bir rol oynamışlarsa da, bu İngiliz istihbaratının sandığı boyutlarda değildi. İlk başta Çar'ın devrilmesinin, Rusya'nın yenilmesi hedefini gerçekleştireceği bile kesin değildi. O sırada içlerinde Bolşevikler de olmak üzere tüm siyasi partiler savaşı sürdürmeden yanaydılar; şimdi artık nefret ettikleri hükümetten kurtulmuş olan Rus yurtseverleri olarak düşmanları olan Almanları ve Türkleri yenmek istiyorlardı.

Ancak sadece Helphand'ın anladığı gibi, Lenin değişik bir görüşe sahipti ve düş kırıklığı içinde kendini yiyip bitiriyordu. Zürih'teydi ve Rusya'daki büyük olaylara katılamıyordu. Petrograd'daki taraftarları onun kendilerinden istediğini yanlış anlamışlardı. Helphand, Bolşevik teorisyeninin tepkisini tahmin etmişti. Lenin'e sormadan Alman Genelkurmayı'na gidip onu ve en yakın politik arkadaşı Gregori Zinoviev'i Petrograd'a götürmesi için bir tren hazırlatılmasını istedi. Daveti Lenin'e anlatınca Lenin bundan işkillenerek Helphand'ın içinde olmadığı birtakım düzenlemeler yapmaya çalıştı. Bazı koşulları da vardı: Trene savaş görüşleri dikkate alınmadan yirmi ila altmış Rus sürgününün binmesine izin verilmeliydi ve trenin sınırdışı hakları olmalıydı. Bern'deki Alman büyükelçisi, Alman Dışişleri Bakanlığı'na telgraf çekerek Lenin ile Zinoviev'in, "bu yolla kendilerini, Rusya'da ödün verilmelerine karşı sigorta ettiklerini düşündüğünü," bildirdi.[22] Alman hükümeti durumu anlayıp kabul etti. Lenin 1917 Nisanı'nda mühürlü treniyle Rusya'ya hareket etti.

Lenin, Petrograd'da Finlandiya istasyonuna ayak bastığı anda Helphand'ın beklediği gibi Rusya'da savaşın sona erdirilmesini isteyen tek politik grup olan Bolşevik fraksiyonuna çekidüzen vermeye başladı. Başta solcu ve cumhuriyetçi bir hükümet olduğuna göre taraftarları artık ülkelerini desteklemeleri gerektiğine inanıyorlardı. Lenin'e göre hataya düşmüşlerdi. Onun görüşüne göre, savaş kapitalizmin emperyalist aşamaya girdiğini göstermekteydi. Bu da son aşamasıydı; bu nedenle Avrupa'nın tüm sosyalist partilerinin ihtilaller başlatması zamanı gelmişti, özellikle de Fransa ve İngiltere gibi devrilmesi gereken hükümetlerle müttefik olarak uluslararası savaş yapma zamanı değildi.

Lenin -Almanya'dan ilave para desteğiyle- 1917 sonbaharında Petrograd'da iktidarı ele geçirip parçalanmış olan Rus devletinin diktatörlüğüne gelince hemen ülkesini savaş dışına çıkarmak için girişimlere başladı. 1918 Martında Almanya'nın koşullarını kabul eden anlaşmaya razı gelerek yenilgiyi kabul etti. Helphand İstanbul ve Berlin'deki dostlarına iyi bir hizmet yapmış görünüyordu; ilk baştan söylediği gibi, Lenin'i desteklemek Rusya'yı savaş dışına itmişti.

IV

1917 Rus ihtilallerinin İngiliz gözlemcileri Bolşevik, Alman ve Yahudilerin bir araya gelmeleri rastlantısını gözden kaçırmamışlardı. Bolşevik liderlerinden çoğu Yahudi'ydi. Onlara Alman parası ve desteği sağlayan ve İstanbul'dan gelip Jön Türklerin yakını olan Helphand, Yahudiydi. İngiliz yetkililerinin uzun zamandır kabul ettikleri görüşe göre Jön Türkler, Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanya ile ittifaka sokan Yahudi Masonları'nın denetimi altındaydı. Yine İngilizlerin çok eski inanışlarına göre Almanlarla Yahudiler birbirlerine yakından bağlıydılar. Her şey yerli yerine oturmuştu.

Emperyalizmin popüler romancısı olan John Buchan, Güney Afrika'da Lord Milner'in özel sekreterliğini yapmış ve daha sonra, Milner'in tavsiyesi üzerine Lloyd George hükümetinde istihbarat servisi müdürü olmuştu. Buchan ünlü Otuz Dokuz Basamak (1915) adlı gerilim romanının birinci sayfasında bu görüşü şöyle dile getirir:

> Bütün orduların ve hükümetlerin ardında çok tehlikeli bir milletin düzenlediği çok büyük bir yeraltı hareketi vardı... Bu çok şeyi açıklıyordu... Balkan Savaşı'nda olanları, bir devletin nasıl birdenbire en üste çıktığını, ittifakların yapılıp bozulmasını, bazı insanların neden ortadan yok olduklarını, savaş gücünün nereden geldiğini... Komplonun amacı Rusya ile Almanya'yı kavgaya itmekti... Bunun ardında Yahudi, vardı ve Yahudi Rusya'dan ölesiye nefret ediyordu... Bu pogromların rövanş maçıydı. Yahudi her yerdedir... çıngıraklı yılan gibi gözleriyle... Şu anda dünyayı yöneten odur ve hançerini Çar'ın imparatorluğuna saplamıştır.

Bolşevikler işte böyle görülüyordu; Ruslar ya da ideolojik aşırılar değil, Almanlar tarafından var edilen ve kendilerini Rusya'nın yok edilmesine adamış Yahudilerin işini yapan gizli düşman ajanları olarak. İngiliz yetkilileri 1917'de ve daha sonra uzun bir süre Bolşevikleri, kendi gündem ve hedefleri olan insanlar değil, emirlerini Berlin'deki Yahudi ve Prusyalılardan alan Alman Genelkurmayı müstahdemleri olarak görmüşlerdir.

Rusya'nın çökebileceği, İngiltere'nin 1914 Eylülünden beri karabasanı olmuştu. Tıpkı Enver Paşa'nın rüyası olduğu gibi. Bu rüya Enver Paşa'yı Osmanlı İmparatorluğu'nu İttifak Devletleri'nin yanında savaşa sokmaya itmişti. Bolşevik ihtilali birinin karabasanını, diğerinin rüyasını gerçeğe dönüştürmüştü. Bilim adamları nasıl olduğu konusunda hâlâ fikir ayrılığı içindeyseler de, Rusya'nın 1917'de savaşı terk etmesi İngiltere ile müttefiklerine büyük bir darbe ve sadece Almanya için değil, Osmanlı Devleti için de, büyük bir zafer olmuştu.

V

Winston Churchill Gelibolu serüveni sırasında şöyle demişti: "Bu tarihin en büyük seferlerinden biridir. İstanbul'un Doğu için ne demek olduğunu düşünün. Batı için Londra, Paris ve Berlin'in toplamı her ne ise, ondan daha önemlidir. İstanbul'un Doğu'ya nasıl hâkim olduğunu düşünün. Onun düşmesinin ne demek olduğunu düşünün."[23]

Ancak kentin 1915 Martında Churchill için çok yakın gözüken ele geçirilmesi henüz uzaktı. İtilaf Devletleri'nin 1915'te İstanbul'a girememeleri üzerine sıra Rusya'ya gelmişti ve onlar da 1916'da Doğu Anadolu'daki başarılarından sonra 1917'de İstanbul'a yürümeye hazırlanmışlardı. Sonra Petrograd ihtilalleri başlamış, Osmanlı topraklarındaki Rus orduları savaşın sona ermek üzere olduğuna inanarak saldırıdan vazgeçmişlerdi.

Ancak Türkler, Ruslara bir karşı saldırıya geçmek için durumdan yararlanamayacak kadar yorgundular. Düşmanları da, İstanbul gibi bir emellerinden vazgeçecek kadar yorulmuşlardı. 1917'de Milner -ve belki de Lloyd George- Almanya ile bir anlaşmaya varmayı akıllarından geçirmişlerdi: Zafer ganimeti olarak Osmanlı İmparatorluğu yerine Rus İmparatorluğu bölüşülebilirdi.[24]

Osmanlı İmparatorluğu tüm olasılıklara karşın ayakta durabilmişti. İtilaf Devletleri'ni Osmanlılarla savaşa sokan hükümetler İngiltere'de Asquith, Fransa'da Rene Viviani, Rusya'da Çar ve bakanı Sazanov hükümetleri devrilmişlerdi. Onları düşüren bir bakıma Türklerin Çanakkale'deki başarılı savunmalarıydı. Sallantıda olan Osmanlı İmparatorluğu'nu savaşa sokmak Enver ile Talat'ın bir çılgınlığı olarak görülmüşse de, istediklerini başarmışlardı; biraz toprak kaybetmişlerdi, ancak Babıali'de her zamankinden güçlüydüler. Artık Prens Said Halim'in saygınlığına sığınmak zorunda olmadıklarından kendisinin sadrazamlıktan istifa etmesini istediler. Parti başkanı Talat Bey, sadrazamlığı soylu olmayan ellerine aldı.

Ancak Talat ve Enver için önlerindeki yol tehlikelerle doluydu. Rusya tehdidinin ortadan kalkmasına karşın İngiltere'den yönelen tehdit yenilenmişti. Düşmanları olan yeni İngiltere Başbakanı dâhi bir savaş lideriydi. Lloyd George, Jön Türklerle bir uzlaşmalı barış olasılığını denemeye istekliyse de, bir mücadele adamıydı ve yüreğinde Türk İmparatorluğu'nu yok edene kadar savaşmak yatıyordu.

VI. BÖLÜM

YENİ DÜNYALAR VE VAAT EDİLEN TOPRAKLAR

31

Yeni Dünya

I

Amerika Birleşik Devletleri'nin gölgesi ilk kez 1916-17'de Lloyd George'un Ortadoğu'daki emperyalist emellerinin üstünde hissedildi.

İtilaf Devletleri, 1916'nın son çeyreğinde sadece malzeme açısından değil, finansman açısından da Birleşik Devletler'e bağımlı hale gelmişlerdi. Paraları tükeniyordu ve İngiliz maliyesi adına konuşan John Maynard Keynes, Kabine'yi uyararak, yıl sonuna kadar "Amerikan yöneticisinin ve Amerikan halkının bu ülkeye emredecek duruma geleceğini" söylüyordu.[1] J.P. Morgan'ın 1916 Aralık ayında İngiltere için yaptığı bir finansman planına müdahale eden Başkan Woodrow Wilson, bu noktayı vurgulayarak, Birleşik Devletler'de İtilaf Devletleri'ne kredi sağlayan pazarı ortadan kaldırabileceğini ve bu yolla İngiltere ile Fransa'yı iflasa sürükleyebileceğini göstermiştir.[2]

İtilaf Devletleri Wilson'ın niyetleri konusunda güvensizdi. Wilson gerçekte onların emperyalist emellerine karşıydı ve bu emellerin önüne geçmek kararındaydı. "İngiltere ile Fransa'nın barış konusundaki görüşleri bizimkinden farklıdır," ve "onları kendi görüşümüze getirmeliyiz," diyordu.[3] Ortadoğu'da ve diğer yerlerde bundan sonraki yılların politikalarını biçimlendiren, Wilson'ın hedefleriyle İngiltere ve Fransa'nın hedefleri arasındaki çatışma olacaktı. Wilson Amerikası'nın dünya sahnesine girişi Lloyd George açısından fırsatlar kadar, tehlikeler de yaratmaktaydı.

Wilson'ı toplumsal şahsiyeti bakımından anlamaları kolay değildi. Bir din adamının torunu ve bir Presbiteryen rahibin oğlu olan Wilson hukuk ve siyasal bilgiler okumuş, profesörlük, Princeton Üniversitesi Rektörlüğü, New Jersey Valiliği yapmış ve sonunda Birleşik Devletler başkanı olmuştu. Ancak karakter, düşünce ve davranış bakımından avukat, bilim adamı ya da politikacı değil, babası ve büyükbabası gibi dinbilimciydi.[4] İkna etmeyi, ya da bunu başaramazsa, ödün vermek yerine yenmeyi yeğlerdi. Politikacılar uzlaşmaktan mesleki bir gurur duyar. Oysa bir politikacı gibi görünmek istemeyen Wilson, uzlaşmalardan kaçınmaktan gurur duyuyordu.

Bir zihniyet, karakter ve prensip insanı olarak genellikle, anlaşmazlık konusu olan sorunlarda başkalarının görmediği ahlaki noktalar görürdü. Başkalarını kendi görüşlerini paylaşmaya özendirirdi. Karmaşık ve sert bir insandı.

Müttefikler, Başkan'ın söz ve davranışlarını zaman zaman yanlış yorumlayarak iç politikaya yönelik gösteri yapmakta olduğuna inandılar ve Birleşik Devletleri dünya savaşından, kendilerini de, Ortadoğu gibi bölgelerde yeni sömürgeler elde etmekten uzak tutma isteğindeki içtenliği değerlendiremediler. Dolayısıyla Wilson'ın 1916 yılı sonunda Alman başbakanının isteğiyle giriştiği, savaşın sona erdirilmesinde aracılık çabalarını yanlış anladılar.

Almanya'nın sivil başbakanı Bethmann Hollweg aylardır bir anlaşma zemini arıyordu. 12 Aralık 1916'da Birleşik Devletler'e bir nota göndererek barış konusunda konuşmaya istekli olduğunu belirtti. Bethmann iç politika nedeniyle mesajını daha açık yazamamıştı; ancak Wilson, iki taraf arasındaki anlaşmazlıkları giderebilmek umuduyla 18 Aralık'ta kendi barış notasını yayınlayarak Müttefiklerden, savaş hedeflerini tanımlamalarını istedi.

Lloyd George yeni başbakan olmuştu. O ve Fransızlar, Wilson'ın aslında Birleşik Devletler'i savaşa sokmasına temel oluşturacak bir program istediğini sandılar. Amerika Dışişleri Bakanı Robert Lansing de böyle anlamalarına engel olmamıştı. Müdahale yanlısı olan Lansing aslında İtilafçılara verecekleri yanıtı ima ederek Başkan'ın barış politikasını baltalamaktaydı. İtilafçılar bu imaya uydular; amaçlarını geniş terimlerle açıkladılar. Açıklananlar arasında şunlar da vardı: "Şu anda Türklerin vahşi zulmü altında yaşayan halkların kurtarılması ve Batı uygarlığına yabancılığını radikal bir biçimde kanıtlamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'dan atılması."[5] Bu bir barış önerisi değil, bir savaş çağrısıydı; Osmanlı İmparatorluğu'nun bu temel üzerinde bir barış görüşmesine girmeyeceği kesindi. Başkan Wilson'ın aradığının tersiydi bu; ve eğer Almanya, Wilson'ı aniden İtilafçıların kucağına itmeseydi başkanın nasıl hareket edeceği noktası pek açık değildir.

II

Bethmann, 1917 yılı başlarında hükümetin denetimini elinden kaçırmıştı. Yeni Genelkurmay Başkanı Paul von Hindenburg ile askeri deha Erich Ludendorff savaşın hızla kazanılabileceğine ve ödün vermenin gereksiz olduğuna inanıyorlardı. Alman politikasını belirleyen askeri liderler 1917 Ocak ayında Kayzer'e, sınırsız bir denizaltı savaşının İngiltere'yi altı ay içinde çökerteceği ve Amerikalılar savaşa müdahale edecek olurlarsa, geç kalmış olacakları konusunda güvence veriyordu.

Ünlü Zimmerman telgrafıyla* kızıştırılan Alman denizaltı seferi, Amerikalıların önemli bir kısmının olayların mantığına karşı çıkmalarına ve savaşa şiddetle muhalefet etmelerine karşın, Birleşik Devletler'i savaş ilanına itti. Başkan isteğine karşın İtilafçı kampa itilirken, ülkesinin tam desteğini elde etme sorunuyla karşı karşıyaydı.

Başkanın politik sorunu, bir azınlık partisinin lideri olmasıydı. Bu sorun, Ortadoğu'da ve diğer yerlerde kendi hedeflerini belirlemesinde rol oynayacaktı. 1912'de seçimi

* Alman Dışişleri Bakanı Arthur Zimmerman, Meksika'daki büyükelçisine gizli bir telgraf gönderip, Birleşik Devletler'e karşı Meksika ile ittifak yapması talimatını vermişti. Bunun karşılığında Meksika'ya Texas, New Mexico ve Arizona verilecekti, İngiliz hükümeti ele geçirilen telgrafı Başkan Wilson'a gönderdi, o da bunu açıkladı.

kazanmasının tek nedeni, çoğunluk partisini oluşturan Cumhuriyetçilerin ikiye bölünmesiydi. 1916'da genelde Cumhuriyetçi olan Orta ve Uzak Batı eyaletlerinde İlericilerin desteğiyle ikinci kez seçilmişti. Gelecek seçimlerde ülkeyi kendi adaylarının ve programının etrafında birleştirebilmek için 1916'da kendisini zafere götüren sallantılı oyları elinde tutabilmesi gerekiyordu. Bu oylar, İngiliz aleyhtarı olan İrlandalı Katoliklerin ve Alman yanlısı olan (çoğu Almanya doğumlu) Orta Batılı Alman-Amerikalıların oylarıydı. Bu grupları kendisinden soğutmadan Birleşik Devletleri İtilafçı kampa nasıl sokacaktı?

Ancak denizaltılar, başka seçenek bırakmadı: Alman denizaltıları 17 Mart 1917'de üç Amerikan şilebini batırdı. Başkan fikirlerini almak üzere 20 Mart'ta Kabine'yi topladı. Bakanlarının sözlerini dinleyip kendisi fazla konuşmadı. Yine de bir ara üstesinden gelinmesi gereken bir sorun olarak "Orta Batı'nın gözle görülür kayıtsızlığından" söz etti.[6] Kabine'ye ne yapacağı konusunda bir karara varmış olup olmadığını bildirmedi.

Başkan, 24 Mart'ta özel sekreteri Joseph Patrick Tumulty'den bir not aldı. Tumulty, ülke gazetelerindeki başyazılardan anlaşıldığına göre Amerikan kamuoyunun Almanya'ya karşı savaşa girilmesini sadece, "doğrudan onlarla bizim aramızdaki sorunlardan kaynaklanması" durumunda onaylayacağını bildirdi.[7] Amerika, değerleri ne olursa olsun, İtilafçıların savaş hedeflerine bağlanmamalıydı; Amerikalılardan, başka insanların davaları için ölmeleri istenmemeliydi.

Wilson, Almanya'ya karşı savaş ilanı istemek üzere 2 Nisan akşamı Kongre'nin önüne çıktığında konuşmasının büyük bir bölümünü Birleşik Devletler'in özel hedeflerine ayırdığına bakılırsa, o da aynı doğrultuda düşünmekteydi. Neden savaş ilanı istediğini açıklarken Almanya ile kavga konusunu, kendisinde kabahat bulunamayacak nedenlere indirgemişti: Almanlar üç Amerikan şilebini batırmışlardı ve bundan sonra da batıracaklarını ilan ediyorlardı. Birleşik Devletler'e karşı bir savaş eylemi başlatılmıştı ve Amerika'nın yapacağı tek şey buna şerefiyle karşılık vermekti.

Kavganın şileplerin batırılması konusunda olduğunu vurgulamak için de, Almanya'nın müttefiki Habsburg İmparatorluğu ile ilişkilerin gözden geçirilmesini ertelemişti. Avusturya-Macaristan Birleşik Devletler'e savaş ilan etmediğine göre, Birleşik Devletler de, en azından şimdilik, ona savaş ilan etmeyecekti. (Birleşik Devletler Habsburg İmparatorluğu'na 1917 sonuna kadar savaş ilan etmemiştir.) Başkan kendi seçimi olan politik nedenlerle savaşa girmeyi düşündüğünü daha da vurgulayarak, ne Osmanlı İmparatorluğu'ndan, ne de kısa bir süre önce ittifak devletlerine katılmış olan Bulgaristan'dan söz etmişti. Gerçekte de, Babıali -Alman baskısı nedeniyle- Birleşik Devletlerle diplomatik ilişkilerini kesmiş olmasına karşın, Birleşik Devletler bu ülkelere savaş ilan etmemiş ve fiilen savaşmamıştır.

Ancak Başkan daha sonra şilepler konusundaki tartışmayı bir yana bırakıp Alman hükümetine -ve İttifak hükümetlerine- daha genel konularda meydan okudu. Kongre'ye Kayzer hükümetinin eylemlerinin "tüm uluslara karşı bir savaş" ve dolayısıyla "İnsanlığa karşı bir meydan okuma" olduğunu söylüyordu.[8] Birleşik Devletler "dünya barışı, Almanlar da dahil olmak üzere tüm insanların kurtuluşu" için savaşacaktı ve "Dünya demokrasi için güvenli bir yer" yapılmalıydı.[9] Wilson Amerikan politikasını İtilaf Devletleri politikasından kesin hatlarla ayırarak, "Bizim isteğimiz bencil çıkarlarımıza hizmet

değildir. Biz kendimiz için bir tazminat, seve seve yapacağımız fedakârlıklar için maddi bir ödün aramıyoruz," diyordu.[10]

Bu konu ilerde biraz daha aydınlanacak, Birleşik Devletler, Avrupalılardan ve onların kuşkulu emellerinden uzak kalarak, İtilaf Devletleri'nden biri olmayı reddederek müttefik değil de, ortak olarak nitelenmeyi seçecekti. Bu olağanüstü bir karardı: İngiltere, Fransa, İtalya ve Rusya'nın yanı başında çarpışmak ama müttefikleri olmayı reddetmek; ve Almanya'ya karşı savaşmak ama onun müttefiklerine karşı savaşmamak. Bu durum, savaşın amacı ve barışın alacağı biçim konusunda Avrupalılarla Wilson Amerikası arasında temelden bir çatışma olduğunun işaretiydi. Amerika'nın müdahalesi, İtilaf Devletleri'nin, başta Ortadoğu'da olmak üzere savaş sonu için birbirlerine vaat ettikleri kazançlara kendi uzun gölgesini düşürmek olmuştur.

III

Başkan Wilson, görmezden gelemeyeceği oy bloklarını temsil eden Orta Batılı ilerici ve sosyalist liderlerin, savaş politikasına yaptıkları saldırılar konusunda kaygılıydı. Bunlar Başkan'ın politikasını emperyalizme yardımcı olarak niteliyor ve savaşın, büyük mali çıkarlara hizmet için sürdürüldüğünü iddia ediyorlardı. Savaşı açgözlü bir ganimet mücadelesi sayıyorlardı.

Başkana en zayıf yerinden saldırılıyordu: Wilson, İtilaf hükümetlerinin imparatorluklarını büyütmek için birbirleriyle gizli anlaşmalara girdiklerine inanıyor ve bu anlaşmalar açıklandığı takdirde Birleşik Devletleri aslında emperyalist çıkarlara hizmet eden bir savaşa soktuğu suçlamasının doğrulanacağından korkuyordu. Örneğin gizli Sykes-Picot Anlaşması İngiltere ile Fransa'nın Arapça konuşulan Ortadoğu'yu paylaşmalarını öngörüyordu. Başka bazı anlaşmalar da şimdi Türkiye olan bölgenin bazı kısımlarının Rusya ve İtalya tarafından ilhak etmesini sağlayacaktı. Politik danışmanı Edward Mandell House'un savaş kazanılıncaya kadar bu konulara girilmemesi görüşünde olmasına karşın, Wilson, gizli anlaşmaların ayrıntılarını soruşturdu. Başkan'ın isteği üzerine İngiliz Dışişleri Bakanı Arthur Balfour gizli anlaşmaların kopyalarını 18 Mayıs 1917'de Washington'a gönderdi. Fahri Texas unvanı olan Albay'ı kullanan House, bunların içeriği konusunda umutsuzluğa kapıldı. Ortadoğu'yu bölme planı hakkında, "Çok kötüydü ve bunu Balfour'a söylemiştim. Orasını gelecek savaşlar için üreme merkezi yapıyorlardı" diyordu.[11]

İtilaf Devletleri gizli anlaşmalarla kendilerine ayırdıkları yerlerden vazgeçme eğiliminde değillerdi. Başkan onları zorlayamazdı: Aynı safta çarpışırken, onlara vereceği zarar Birleşik Devletler'e de zarar getirecekti. Ne var ki bu anlaşmalar sızdırıldığı takdirde bundan hepsi zarar göreceklerdi. Wilson, prensipte gizli anlaşmalara muhalif bir kişi olarak Ortadoğu anlaşmalarını saklamak gibi bir çelişkiye itiliyordu; ancak, bunu başaramadı. Bolşevikler Petrograd'da iktidarı ele geçirince Rus arşivlerinde buldukları gizli anlaşma kopyalarını yayınladılar. Bunun Amerikan kamuoyu üzerindeki etkisinden korkan Wilson anlaşmaların Birleşik Devletler'de yayınlanmasını önlemeye çalıştıysa da, bunda başarılı olamadı.

O sırada *New Republic* editörü olan ve kendisini destekleyen genç gazeteci Walter

Lippmann'ın bir önerisine uyarak savaşın hedeflerini yeniden tanımlayan Wilson inisiyatifi eline aldı: Kendi tarafında kamuoyunun moralini yükselteceğine inanarak, İtilafçı davasını netleştireceğini umduğu bir yol tuttu ve Alman liderlerini çiğneyip Alman halkına bir çağrıda daha bulundu.[12]

Wilson yeni savaş hedeflerini çeşitli zamanlarda çeşitli yollarla tanımlamıştır. Bunların en önemlisi, 8 Ocak 1918'de Kongre ortak toplantısında açıkladığı On Dört Nokta'dır. Bunlardan bazıları genel niteliktedir: Devletler arasında başka gizli anlaşmalar yapılmayacak, diplomasi ve müzakereler hep kamu önünde yapılacak, denizler serbest olacak, ticaret serbestisi ve gümrük tarifeleri ile diğer ekonomik engellere son verilecek, genel silahsızlanmaya gidilecek ve tüm devletlerin toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını garanti edecek bir milletler cemiyeti kurulacaktır. Diğer noktalar, özgül konulara ilişkindi. Bunlardan On İkinci Nokta, Birleşik Devletler'in Osmanlı İmparatorluğu ile savaş halinde olmamasına karşın, bu konudaki Amerikan hedeflerini çiziyordu: "12.: Şimdiki Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk bölgelerine sağlam bir egemenlik garantisi verilmeli, ancak şu anda Türk yönetiminde olan diğer milletlere kesin bir yaşam güvencesi ve kesinlikle müdahalesiz bir özerk gelişme fırsatı tanınmalıdır." Wilson daha önceki bir taslakta Türkiye'nin haritadan silinmesini önermişti.[13] Ortadoğu'ya olan ilgisi temelde misyonerce bir ilgiydi ve Lloyd George gibi, o da Türklerin, Hıristiyan kıyımı yaptıklarına inanmış görünüyordu. Ancak danışmanlarının hazırladığı son taslak, Başkan'ın, Birleşik Devletler'in düşman olarak halklara karşı değil hükümetlere karşı savaştığı görüşüne uygundu.

Wilson ve House'un ortak görüşünü yansıtan On İkinci Nokta, Ortadoğu'nun savaşan devletler arasında bölünmemesini getiriyordu. O güne kadar Türklerin yönetiminde bulunan milletler özerkliğine kavuşmalıydı.[14] Ancak Wilson ile House bir yıl önce, Beyrut ile İstanbul'daki Amerikan misyoner kolejlerini tehlikeye düşürebileceği gerekçesiyle, Osmanlı rejimini değiştirme planlarının kamuoyunda dile getirilmesinin akıllıca bir tutum olmayacağı konusunda anlaşmışlardı.[15]

Bir ay sonra, 11 Şubat 1918'de Wilson, Kongre önünde barış anlaşmasının temelini oluşturacak Dört İlke'sini genel çizgileriyle açıkladı. İkinci ve üçüncü ilkeler şunlardı.

> 2. Bölgeler ve eyaletler sanki bir güçler dengesi oyununun, hatta bugün saygınlığını tümüyle yitirmiş olan *Büyük Oyun*'un piyonlarıymış gibi pazarlık konusu edilemez.
>
> 3. Bu savaş kapsamındaki her toprak anlaşması, rakip devletlerin isteklerinin düzenlenmesi ya da uzlaştırılmasından ibaret olmayıp söz konusu halkların çıkarına ve yararına yapılmış anlaşmalar olmalıdır...

Wilson, 4 Temmuz 1918'de yaptığı bir konuşmada Birleşik Devletler'le ortaklarının uğrunda savaştıkları Dört Amaç'ın şunları içerdiğini belirtiyordu:

> İster toprak, ister egemenlik, isterse ekonomik düzenleme ya da politik ilişki sorunu olsun, tüm sorunların çözümü, ilgili halkların serbest kabulü temeli-

ne dayanmalıdır; kendi dış etkisi ya da hâkimiyeti için başka bir çözüm isteyen başka halk ya da milletlerin maddi çıkar ya da üstünlüğü temeline değil.

Wilson'un barış önerileri, İtilaf hükümetleri dışında, ateşli bir heyecanla karşılandı. Walter Lippmann'ın yaşamöyküsünün yazarı bunu şöyle dile getirmektedir:

> Bu durum ilk başta Lippmann'ı şaşırtmıştı; o Wilson'ın, planını, kamuoyuna açıklamadan önce İtilaf Devletleri'yle koordine ettiğini tahmin ediyordu. Oysa Wilson böyle yapmamıştı ve bunun için de geçerli bir neden vardı: Bu önerilerin reddedileceğini biliyordu. İtilafçıları gizli anlaşmalarını geri almak konusunda ikna etme çabası başarısız kalınca Avrupa halklarını kendi hükümetlerine baskı yönünde etkilemeye çalışmıştı. Bu taktik de başarısızlığa uğradı. Sonuçta On Dört Nokta bir İtilaf Devletleri politikası bildirgesinden çok, tek yanlı bir Amerikan bildirisi olarak kaldı. [16]

Gerçekten de bu öneriler düşman hükümetleri için olduğu kadar İtilafçılar için de bir meydan okuma anlamını taşıdı.

IV

On İkinci Nokta sadece tek yanlı değil, aynı zamanda garipti: Başkan, Birleşik Devletler'in savaş halinde olmadığı Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamayı öneriyordu. Birleşik Devletler'in Almanya'ya ve daha sonra Avusturya-Macaristan'a savaş ilan edip onların müttefiklerine etmemesi de bir başka gariplikti.

Senato Dış İlişkiler Komisyonu yeni savaş ilanlarına taraftar görünüyordu. Komisyon Başkanı, Dışişleri Bakanı Lansing'den yönetimin bunu yapmamasının nedenlerini açıklamasını istedi. Lansing'in yanıt olarak verdiği uzun muhtırada bir dizi neden sıralanıyordu.[17] Birleşik Devletler'in o dönemde Ortadoğu'da iki Protestan misyoner destekli kolej dışında -Robert Kolej ve Suriye Protestan Koleji- ekonomik ya da politik çıkarı yoktu. Ancak Lansing bu kurumları güvenceye almanın yönetimin politikasını haklı çıkaracak değerde olduğu iddiasındaydı. Bu kuruluşların milyonlarca dolar değerinde olduğunu ve savaş durumunda bunlara el konabileceğini söylüyordu. Aynı zamanda, savaş durumunda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hıristiyan ve Yahudilere karşı yeni şiddet olayları olabileceği uyarısında bulunuyordu. Lansing savaş ilan etmekte özel bir yarar görmüyor ve Osmanlı Devleti'nin Birleşik Devletler'e saldırmadığına işaret ediyordu.

Lansing'in sıraladığı pek çok nedene karşın Kongre ikna olmadı ve 1918'de yeni savaş ilanları için bir karar tasarısı verildi. Senato Dış İlişkiler Komisyonu huzurunda ifade veren Lansing, kararı Kongre'nin vermesi gerektiğini söyledi. Komisyonun isteği üzerine İtilaf Devletleri'ne yeni savaş ilanlarının, savaş çabasında yarar mı yoksa zarar mı getireceğini araştırmayı kabul etti.

Lansing mayıs ayında Başkan'a, İtilaf Devletleri'nin, Birleşik Devletler'in yeni savaş ilanları yoluna gitmesinin yararlı olacağı fikrinde olduklarını bildirdi. Ancak bir

yandan da Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan misyonerliklerine, Suriye ve Ermeniler için ayda bir milyon dolardan fazla yardım gönderilmekte olduğunu ve savaş durumunda bunun kesilmek zorunda kalacağını belirtti.[18]

Başkan savaş ilan etmeme kararında ısrar etti. Durum Senato Dış İlişkiler Komisyonu'na bildirildi ve komisyon bunu istemeyerek kabul etti. Böylece Birleşik Devletler, Başkan'ın parçalama planları yapmayı sürdürdüğü Osmanlı İmparatorluğu ile barış durumunu korudu.

V

Albay House 1917 Eylülü başlarında Başkan'ın isteğiyle Dışişleri Bakanlığı'nı atlayarak Amerika'nın savaş sonrası dünyasına ilişkin planlarını hazırlamada yardımcı olacak bir grup topladı. Bu, duyurusu yapılmayacak, bağımsız bir gruptu ve *"Soruşturma"* kod adıyla kurulmuştu. Grup önceleri New York Halk Kütüphanesi'nde toplandı. House, grup üyelerini Harvard Üniversitesi Rektörü ve *New Republic* editörünün önerdiği adlarla başlayarak akademi dünyasından seçmişti. Başkan Wilson da özel olarak Walter Lippmann'ı seçti. House'un topladığı bu grup en kalabalık döneminde 126 kişiye ulaşmıştır. Üyelerin çoğu akademik unvanlarını dört seçkin üniversiteden almışlardı -Chicago, Columbia, Harvard ve Yale- ve çoğu bu ya da benzer kurumlarda öğretim üyesiydi.[19]

Ancak Soruşturma -profesyonelce çizilmiş haritaları dışında[20]- amatörce yürütülüyordu. Princeton Üniversitesi'nde çalışmalarını yürüten on bilim adamından oluşan Ortadoğu grubunda çağdaş Ortadoğu uzmanı yoktu; grubun başkanı Haçlı Seferleri uzmanı, başkanın grup üyesi olan oğlu ise Latin Amerika araştırmaları uzmanıydı. Diğer üyeler arasında bir Kızılderili uzmanı, bir mühendis ve eski Fars dili ve edebiyatı uzmanı iki profesör bulunuyordu.[21]

İlk merkez olarak New York Halk Kütüphanesi'nin seçilmesi de Soruşturma'nın benimsediği yaklaşımı sembolize etmekteydi: İnsan ırkını bölen tüm politik sorunları ortaya atıp bunları tek tek ele alıyorlardı. Araştırmacılardan çoğu ansiklopedilerde buldukları bilgileri özetlemekten fazla bir şey yapmadılar. Olası bir barış anlaşmasıyla hiçbir ilgisi olmayacak edebiyat ve mimarlık sorunlarına daldılar. Raporlarının arasında pek azı Amerikan milli çıkarlarıyla ilgiliydi.[22]

Ortadoğu grubuna bağlı ekonomi bölümünün raporunda bile dünyanın o bölgesinde bulunabilecek önemli petrol yataklarından söz edilmemiş olması tipik bir örnektir. Oysa 1918'de tank ve uçakların ortaya çıktığı bir 20. yüzyıl savaşı yapmakta olan Birleşik Devletler modern savaşın gerektirdiği büyük miktarda petrolün, Ortadoğu'da varlığından kuşkulanılan potansiyel petrol kaynaklarını çok önemli bir duruma getirdiğini fark etmişti. (Fransa bunu aynı yıl, Winston Churchill ise savaştan önce fark etmiştir.) Soruşturma'nın Ortadoğu'ya ilişkin raporlarında petrol konusunun ihmal edilmiş olması, Başkan'ın adamlarının dünyadan habersiz oluşlarının gelecekteki Barış Konferansı için hayırlı şeyler vaat etmediğine işaretti.[23]

VI

Başkan'ın barış programı bazı bakımlardan hayali idiyse de, dünyadan gördüğü olağanüstü karşılık, neden savaşıldığının anlaşılması konusunda yaygın bir özlem bulunduğunu göstermekteydi. İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, savaşın "belki de tarihin en büyük olayı olduğunu" ama zihninin "bunun ötesine gidemediğini" söylüyordu: Gelecek kuşaklar belki onu olduğu gibi görmeyi olanaklı bulabilirlerdi" ama kendi kuşağı göremezdi.[24] 1917'ye gelindiğinde savaş öylesine büyümüştü ki, kendisini doğuran olaylarla kıyaslanınca, nedenleri çok anlamsız kalıyordu.

Woodrow Wilson'ın Kongre'den savaş ilanı istediği konuşmasından bir gün sonra Walter Lippmann, Başkan'a yazdığı (bir hafta sonra *New Republic*'te çıkacak olan) mektupta şöyle diyordu: "Amerika'nın müdahalesini dünya için bu kadar anlamlı kılmayı ve savaşın kaçınılmaz dehşetini böylesine anlamlı bir eyleme dönüştürmeyi ancak çok büyük diye nitelendirilebilecek bir devlet adamı yapabilirdi."[25] Lippmann, çoğu kez olduğu gibi, doğru kelimeyi bulmuştu. Başkan, benimsediği hedeflerle savaşa bir *anlam* vermişti.

Yıllar sonra 1919 barış konferanslarına giden Wilson gemide yardımcılarına şöyle diyecekti: "Bu barışın, en yüksek adalet ilkelerine dayandırılmadığı takdirde, bir kuşak geçmeden dünya milletleri tarafından çiğneneceğine inanıyorum. Başka türlü bir barış olacaksa kaçıp saklanmak isterdim... çünkü arkasından, daha fazla çatışma değil felaket gelecektir." [26]

Ancak ne Wilson, ne de *Soruşturma*'da yer alan diğerleri vaatleri gerçeklere dönüştürecek somut programlar hazırlamış değillerdi: Başkan'in programı belirsizdi ve çok büyük beklentiler yaratması kaçınılmazdı. Bu da politikacıların varacakları her tür anlaşmanın düş kırıklığı yaratmasını kaçınılmazlaştırıyordu.

32

Lloyd George'un Siyonizmi

I

Ağırbaşlı Amerikan Başkanı ile zarif ama ahlaken zayıf İngiliz Başbakanı kadar birbirine benzemeyen iki insan olamazdı. Ancak, politikacı olarak benzeşiyorlardı: İkisi de bir parti bölünmesi olayının yarattığı şans sonucunda iktidara gelmişlerdi. İkisi de dışişleri bakanlığını aşarak kendi dış politikalarını yürütmekteydiler. Hem Wilson hem de Lloyd George ülkelerinin savaşa girmesinde isteksiz davranmışlar, ama savaşı seçtikten sonra da, kendi barışçı ve savaş aleyhtarı taraftarlarını disiplin içinde tutmakta güçlük çekmişlerdi. Her iki adam da politikanın solundaydılar; ancak benzerlikleri burada sona eriyordu. Wilson sürekli olarak ilerici ve idealist bir yöne doğru kayarken Lloyd George bunun tam tersini yapıyordu.

Politik geçmişi gelecekteki uygulamalarına yol gösterseydi, Lloyd George'un, Birleşik Devletler'in Ortadoğu'daki emperyalist emeller konusunda gösterdiği çekingenliği paylaşması beklenebilirdi. Radikal gençliğinde İngiliz emperyalizmine karşı çıkmıştı; Başbakan olunca da, Asquith Kabinesi'nin imparatorluğu genişletmek için müttefikleriyle yaptığı anlaşmayı reddetmesi karakterine uygun olurdu. Ama böyle yapmadı.

Wilson gibi Lloyd George da savaş hedeflerini yeniden saptama ihtiyacı duyuyordu; ancak, Wilson'dan farklı sonuçlara vardı. Wilson, savaşın büyüklüğünün, ilhaka yer verilmeyen bir barış gerektirdiğini ilan etmişti. Lloyd George ise savaşın büyüklüğü, büyük çaplı ilhak ve tazminatlar gerektirir görüşünü savunuyordu.

Wilson da, Lloyd George da Osmanlı İmparatorluğu halklarına daha iyi bir yaşam vaat etmişlerdi. Ne var ki, Wilson'un özerklik umudunu canlı tuttuğu Ortadoğu için Lloyd George, bir yandan ulusal kurtuluş üstüne güzel sözler söylüyor, bir yandan da bölgeyi Ortadoğululardan daha iyi yönetebileceği önerisinde bulunuyordu. Başbakanın bu konudaki hedefleri İngiliz Kahiresinin gündelik Ortadoğu politikasını yürüten Kitchener'ın adamlarının hedefleriyle uyum içindeydi; böyle olunca, politikasının uygulanma şansı da artıyordu.

1916'nın 1917'ye döndüğü sırada göreve gelen yeni Başbakan, gerici Osmanlı İmparatorluğu'nun yok edilmesi gibi yeni yeni ortaya çıkan savaş hedeflerine -bunlar 19. yüzyıl liberalizminin görkemli günlerine dönüşü müjdeleyen hedeflerdi- eski moda Radikal ateşliliği katıyordu. Lloyd George'un başbakan olur olmaz yaptığı ilk işlerden biri Mı-

sır'daki ordularına saldırıya geçme emri vermek olmuştu. Bir diğeri de, Milner'in önerisi üzerine İstihbarat Müdürlüğü'ne getirdiği John Buchan'a savaşın başlıca hedefinin Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkmak olduğunu gösteren bir propaganda kampanyasına başlamasını emretmek oldu. Kampanya halkın hayal gücüne sesleniyor, "Türkler gitmelidir!" sloganı etkili oluyordu.[1] Wilson'un ilan ettiği *Noktalar ve İlkeler* gibi bunun da, en azından kısa dönem için iyi bir politika olduğu ortaya çıkmaktaydı.

Lloyd George'un Doğu'da savaşmak üzere asker gönderme programı, generalleriyle arasında çatışmaya yol açmıştı; generaller askeri kararlarda üstünlüğün kendilerinde olmasını istiyorlardı. Bu noktada Kral George da generalleri destekliyordu. Askerlerin stratejisi, her zaman olduğu gibi, tüm kaynakları Batı cephesinde toplamaktı ve yeni başbakanın kendi mesleki kararlarına meydan okumasından yakınıyorlardı. Askerlerin basındaki dostları davayı benimsediler. Ocak başlarında basın kralı Lord Northcliffe ateşli bir tartışmada, Doğu stratejisinden vazgeçmediği takdirde Lloyd George'u "devirmekle" tehdit etti.[2] Northcliffe aralık ayında Asquith'i kendisinin devirdiğini iddia ediyor ve istediği takdirde ocak ayında da Lloyd George'u makamından indirebileceğini söylüyordu.

Aynı günlerde Savaş Bakanlığı da, Lloyd George'a yakın birine başvurarak, generallerin mücadele edecekleri ve Lloyd George'un, bu durumda "üstün çıkamayabileceği" konusunda uyarılmasını istedi.[3] Almanya'da genelkurmay, sivil başbakanı devirme süreci içindeydi. Kral'ın, kendi Liberal Parti'sinin, basının ve generallerin karşısında olduğu Başbakan, İngiliz Genelkurmayı'nın da buna benzer bir harekete girişmeyeceğinden emin değildi. Öyle bir dönem yaşanıyordu ki, politikada daha önce hayal bile edilemeyecek her şey olanaklı görünüyordu.

Ancak Lloyd George, askeri danışmanlarını küçümseyerek Doğu stratejisi konusunda elinden geldiğince direndi. Daha sonra şöyle yazacaktı: "1915 ve 1916'da bizim Genelkurmayımız dışında hiç kimse ve hiçbir şey Türkleri tam bir çöküşten kurtaramazdı."[4] Lloyd George'a göre, Bulgaristan'ın savaşa girdiği 1916 yılı sonundan önce Osmanlı İmparatorluğu karşısında elde edilecek bir zafer, "Savaşın kaderi üzerinde kesin etkili olacaktı."[5] Türkler herhangi bir anda kolayca yenilebilirdi: "Türklerin İtilaf Devletleri'ne sergiledikleri görüntünün ardında hiçbir şey yoktu. Bol yedekleri ve büyük bir güçleri olduğuna inanmak Savaş Bakanlığı oyununun bir parçasıydı. Gerçekten bu inançta olabilirlerdi, ancak bu durumda ya istihbaratları yanlıştı, ya da aldatılmışlardı."[6]

Lloyd George savaşın başından beri Almanya'nın Balkanlardan bir saldırı yoluyla yenilebileceğini iddia etmişti. Osmanlı Devleti'ni yenmek Balkanları böyle bir saldırıya açmak demekti. Çok sonraları bu konuda yazarken Alman Genelkurmay Başkanı Hindenburg'un sözlerini tekrarlayarak bu kanısını destekleyebilmiştir: "Parlak stratejik başarı diye bir şey varsa, o da buydu... İngiltere bu fırsattan neden yararlanmadı?... Tarih belki de bir gün bu soruyu açıklayabilecektir..."[7]

Lloyd George sözünü ettiği fırsattan yararlanmak istiyordu. Ancak, generallerini sindirebilecek ve işi başarmak için yeterli sayıda asker ve malzeme bulacak politik gücü olmaması gibi bir sorunu vardı. Başbakan ve İngiliz askeri liderleri, 1917 yılı boyunca ve 1918 yılı ortalarına kadar birbirlerine karşı bir entrika ve manevra savaşı sürdürdüler. Lloyd George'un durumu nazikti: Parlamentoda fazla bir desteği yoktu. Hükümetine sal-

dıran en tehlikeli politikacı, bir zamanlar koruması altında olan Winston Churchill'di. Ortak bir dostları şöyle demiştir: "En nefret ettiği düşmanı olarak görmeye başladığı Lloyd George'tan söz ederken çok acı konuşurdu."[8] Churchill'in buna hakkı vardı; Lloyd George kendisini Kabine'den uzaklaştırmıştı. Başbakan ise, "O Türkiye'yi savaşa soktu. Bu tür adamların yüksek makamlara getirilmesi tehlikelidir," diyordu.[9]

Churchill konuşmalarında ve gazetelere yazdığı yazılarda savaşın yürütülmesini eleştirirken askeri konulardaki geniş bilgisinden ve ayrıntılara olan düşkünlüğünden yararlanmaktaydı. Lloyd George'un da bildiği gibi eleştirecek çok şey vardı; İtilaf Devletleri komutanlarına kendi görüşlerini kabul ettirme gücü yoktu, ancak Başbakan olarak onların süregelen pahalı başarısızlıklardan dolayı parlamentoya karşı kendisi sorumluydu. Churchill, iletişim hatlarını açık tutarak, Başbakan'a özel bir uyarıda bulundu ve savaşın yönetilmesi konusunda tatminsizlik duyan Avam Kamarası'ndaki dağınık muhalif grupların kendisini devirmek için birleşebileceklerini bildirdi.

Churchill ile Lloyd George, Avam Kamarası'nın bir toplantısından sonra 10 Mayıs 1917'de buluştular ve Başbakan, Churchill'i Kabine'de görmek istediğinden söz etti. Churchill'in "Napolyon hakkında çok şey okuyarak şımardığını" düşünen Lloyd George, sekreteri ve metresi Frances Stevenson'a asık yüzlü meslektaşları ile çevrili olduğu o günlerde kendisini yüreklendirmek ve neşelendirmek için Churchill'e ihtiyacı olduğunu da açıklamıştı.[10]

Her zaman olduğu gibi sorun, en büyük riskin Churchill'i almak mı, yoksa dışarda bırakmak mı olduğuydu. Lloyd George temmuz ortalarında Churchill'i Mühimmat Bakanı olarak atadı; bu bakanın savaş kabinesinde yer almamasına karşın atama öyle bir muhalefet yarattı ki, hükümetin varlığı bile bir süre tehlikeye girdi.*

Teyzesi, Mühimmat Bakanı olan Churchill'i tebrik ederek ona şöyle yazdı: "Mühimmatı elden bırakmamanı ve hükümeti yönetmeye çabalamaktan vazgeçmeni tavsiye ederim."[12] Yeni atama kararı üzerine *The Times*, ülkenin "Amatörce bir stratejiyi canlandırmak için gösterilecek umutsuz bir çabayı kaldıracak durumda olmadığını" yazarak uyardı.[13] Churchill'in, onun için endişelenen ailesi ve arkadaşları ile ülke için endişelenen sayısız düşmanları ve onu gözden düşürmeye çalışanlar, onun, atanmasının üzerinden bir hafta geçmeden Savaş Kabinesi Sekreterliği'ne gidip Ortadoğu'yu işgal etmek için yeni bir plan önermesinden korkmakla birlikte buna şaşırmadılar. Önerisi, Kuzey Suriye'yi işgal etmek için İskenderun Limanı'na İngiliz askerlerini çıkarmak ve böylelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun ulaşım ve haberleşme ağını kesmekti.[14] Savaş Kabinesi, Churchill'in önerisini dikkate almayınca plan sonuçsuz kaldı.

* Lloyd George'u kurtaran, kendi öfkeli Muhafazakârlarını disiplin altında tutan Bonar Law oldu. Bonar Law, Churchill'den nefret ederdi ve konu hakkında kendisine danışılmadığı için kırgındı. Yine de Başbakan'a sadık kaldı. Lloyd George kurnazca bir davranışla Law'a Asquith'in, yeniden Başbakan olursa Churchill'i Deniz Kuvvetleri Bakanlığı'na getirme sözü vermiş olduğunu söylemişti.[11] Bununla ima etmek istediği şey, Lloyd George hükümetinde Churchill'in çok daha az önemli bir bakanlıkta bulunmasının tercih edileceğiydi.

II

Lloyd George göreve geldikten birkaç ay sonra Jön Türk lideri Enver Paşa ile gizli müzakerelere girişmişti. Bu müzakerelerdeki adamı, İstanbul'da Osmanlı Düyunu Umumiyesi yönetim kurulu başkanlığını yapmış olan, Vickers silah sanayii şirketinin mali işler müdürü Vincent Caillard'dı. Caillard da, İzmir'in yeraltı dünyasından çıkarak dünyanın en ünlü silah tüccarlığına yükselen ve basında "ölüm taciri" olarak anılan yakın iş arkadaşı Basil Zaharoff'u kullanıyordu. Zaharoff, 1917 ve 1918'de Cenevre'ye gittiğini ve orada önce birisinin aracılığıyla, sonra da yüz yüze olarak Enver Paşa ile müzakerelerde bulunduğunu bildirmişti.[15]

Başbakan elçisi aracılığıyla Enver ile arkadaşlarına, İngiltere'nin koşullarını kabul ederek savaşı bırakmaları karşılığında büyük paralar önermiştir. Bu koşullar şunlardı: Arabistan bağımsız olacaktı; Ermenistan ve Suriye, Osmanlı İmparatorluğu içinde özerk statüye kavuşacaklardı; Mezopotamya ve Filistin, savaş öncesi Mısır gibi, Osmanlı egemenliğinde, ama İngiliz himayesinde olacaklardı; Çanakkale'den geçiş serbestisi sağlanacaktı. Lloyd George bunlara karşılık kapitülasyonların kaldırılacağını ve ekonomik kalkınması için Türkiye'ye cömert davranılacağını vaat ediyordu. Lloyd George'un önerisi daha önceki Asquith hükümetinin önerisinden iki önemli farklılık göstermekteydi: Fransa, İtalya ve Rusya hiçbir şey almayacaklardı; İngiltere ise Mezopotamya ile birlikte Filistin'i de alacaktı.

Zaharoff'un doğruluk derecesi tam olarak kestirilemeyen raporlarında Enver'in, Lloyd George'un teklifini kabul etmediği bildirilmektedir. Teklifi ciddiye aldığını gösteren bir işaret bile görülmemektedir. Ancak Zaharoff'a verilen talimat, Lloyd George'un Ortadoğu konusundaki niyetlerini ortaya koymaktadır.

III

Başbakan 10 Mayıs 1917'de Avam Kamarası'nın gizli bir oturumunda, İngiltere'nin savaş sırasında Afrika'da ele geçirdiği Alman sömürgelerini geri vermeyeceğini ve Türkiye'nin de Filistin ve Mezopotamya'yı elinde tutmasına izin verilmeyeceğini söyleyerek en yakın çalışma arkadaşlarını bile şaşırttı.[16] Lloyd George'un özgürlüğe kavuşturulmuş Osmanlı topraklarının geleceği konusunda kesin fikirleri varsa da, bunları meslektaşlarından pek azı bilirdi. Lloyd George resmi kanallardan uzak durmuş ve düşüncelerini ayrıntılı olarak ancak Enver Paşa ile yürüttüğü müzakereler sırasında açıklamıştı.

Başbakan, Sir Mark Sykes'ın savaş sonrası Ortadoğusu için Fransa'ya verdiği sözleri yadsımak niyetindeydi ve Sykes-Picot Anlaşması'nın önemsiz olduğu görüşündeydi. Başbakan'a göre önemli olan fiziki olarak elde bulundurmaktı. Filistin konusunda 1917 Nisannda Fransa'nın İngiltere büyükelçisine Fransızların bir oldubittiyi kabul etmek zorunda kalacaklarını söyledi: "Biz orada olacağız ve orada kalacağız."[17]

Lloyd George, hükümetinde Filistin'i isteyen tek insandı. Aynı zamanda Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını da özendirmek istiyordu. Meslektaşları onun bu görüşlerine ne kadar bağlı olduğunu anlayamadılar.

Lloyd George'un inançlarının geçmişinde, meslektaşlarının hiç bilmediği şeyler vardı. Asquith ve diğer kabine üyeleri gibi Yunan ve Latin klasiklerine önem veren özel bir okulda okumamıştı; eğitimi İncil'e dayanıyordu. İncil'de adı geçen yer adlarını Avrupa savaşının tartışmalı sınırlarından ve savaşlarından daha iyi bildiğini sık sık söylerdi. Bu yerlerden ateşli bir heyecanla söz ederdi. Daha sonraki anılarında Sykes-Picot Anlaşması'na göre bir Filistin bölünmesine, ülkeyi sakatlayacağı nedeniyle karşı çıktığını yazmıştır. Kutsal Toprakları, sırf "Tanrının önünde parçalamak için" kazanmanın değer taşımayacağını söylemiştir.[18] "Filistin, eğer ele geçirilirse, yaşayan bir varlık olarak büyüklüğünü yenilemesi için tek ve bölünmez olmalıdır," demiştir.[19]

IV

Lloyd George meslektaşlarının aksine İngiliz antikonformist ve Evangelist düşüncesinde, Yahudileri Siyon'a geri göndermede başı çekmek gibi yüzyıllar öncesine dayanan bir eğilim olduğunu çok iyi biliyordu. Bu düşünceler gerçekten de kendisinin antikonformist inancının temelini oluşturmaktaydı. Lloyd George, İngiltere'de Püritenlere ve *Mayflower*'ın Yeni Dünya'ya yelken açtığı döneme kadar uzanan Hıristiyan Siyonistleri hareketinin en son örneğiydi. Vaat edilmiş topraklar o günlerde hâlâ, gerek Birleşik Devletler'deki gerekse Filistin'deki insanların zihinlerindeydi.

17. yüzyıl ortalarında Hollanda'da yaşayan iki İngiliz Püriteni -Joanna ve Ebenezer Cartwright- hükümetlerine şöyle bir dilekçe vermişlerdi: "İngiliz milleti, Hollandalılarla birlikte, İsrail'in oğullarını ve kızlarını gemileriyle ataları Abraham, Isaac ve Jacob tarafından vaat edilen ülkeye götüren ilk millet olmalıdır."[20] Püritenler, Yahudi halkı özyurtlarına geri gönderirlerse Mesih'in görüneceğine inanıyorlardı.

Bu fikir devam ediyordu: 19. yüzyıl ortalarında sosyal reformcu Anthony Cooper - sonraları Shaftesbury Lordu olmuştur- Anglikan kilisesinde Yahudileri Filistin'e götürmek, Hıristiyanlaştırmak ve İkinci Gelişi çabuklaştırmak için güçlü bir dini hareket başlatmıştı. Karısı dolayısıyla akrabası olan Dışişleri Bakanı Palmerston'u, Filistin'deki Yahudilere İngiliz konsolosluğu koruması vermesi için ikna etmişti. Shaftesbury günlüğüne şöyle yazmıştı: "Palmerston, kendi eski insanlarına iyi davransın diye Tanrı tarafından seçilmiş bir araçtı."[21]

Palmerston, Lloyd George'u andıran bir idealizm ve pratik nedenler karışımıyla hareket ediyordu. 1830 ve 1840'larda isyancı Mısır Valisi Mehmet Ali, Fransa'nın desteğiyle imparatorluğun toprak bütünlüğünü ve Sultan'ın tahtını tehdit etmek için Suriye'ye yürüdüğünde, Palmerston da Fransa ile *Büyük Oyun* rekabeti bağlamında Osmanlı İmparatorluğu'na bir Yahudi Filistini dayatmıştı. Her zaman olduğu gibi, Osmanlı davasını destekliyordu. Yahudi Filistini davasını savunmasındaki amaçlarından biri, Yahudi desteği sağlayarak Osmanlı rejimini güçlendirmekti. Bir diğeri de, Fransızların ve himayelerindeki Mehmet Ali'nin yürüdükleri yön üzerinde İngiliz destekli bir Yahudi yurdu yaratarak ilerlemelerini durdurabilmekti. Başka bir amacı ise İngiltere'ye Ortadoğu'da bir müşteri sağlamak ve böylece Osmanlı içişlerine müdahale için neden yaratmaktı. Ortodoks inancın savunucuları olan Ruslar ve Lübnan'daki önemli ve stratejik konumlu Maruni

(Katolik) toplumunun savunucuları olarak da Fransızlar, Ortadoğu'da büyük çıkar odaklarını ve önemli toplumları temsil ettiklerini iddia etmekteydiler. Bölgede Protestan varlığı olmadığından İngiltere'nin aynı iddiada bulunması için koruması altında olacak bir halka ihtiyacı vardı.

Palmerston'un Yahudileri vaat edilmiş topraklara götürme fikri aynı zamanda kurnazca bir iç politikaydı. İngiliz kamuoyunda Püriten heyecanını akla getiren olumlu bir yankı bulmuştu. Palmerston diplomasisi konuşunda ileri gelen bir otoriteye göre, politikası "19. yüzyılda tümüyle kaybolmamış olan mistik bir fikirle bağlantılı görülüyordu. Buna göre İngiltere Tanrı'nın, Yahudileri Kutsal Topraklara götürme aracıydı."[22] Bu görüş her nasılsa, en azından İngiliz üst sınıflarında, yaygın bir Yahudi aleyhtarlığıyla birlikte yaşıyordu.

1914 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesi Siyonist düşünün artık gerçekleşebileceği bir politik ortamı yaratmış görünüyordu. Türkiye savaşa girdiği anda H.G. Wells bir gazeteye yazdığı açık mektupta, "Yahudilerin Filistin'i almalarını önleyecek ne var?" diye soruyordu.

Aynı düşünce Asquith Kabinesi'nde bir İngiliz kabinesine giren ilk Yahudi olan Ulaştırma Bakanı ve Liberal Parti'nin liderlerinden Sir Herbert Samuel'in de aklına gelmişti. Sir Herbert, 1915 Ocak ayında Başbakan Asquith'e verdiği bir muhtırada -Britanya İmparatorluğu için stratejik önemi olduğundan- Filistin'in İngiliz himayesine alınmasını önerdi ve oraya geniş boyutlu bir Yahudi iskânının özendirilmesinin yararlarını sıraladı. Başbakan da o sırada 19. yüzyıl İngiliz lideri Benjamin Disraeli'nin (bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak doğmuş, fakat Hıristiyan olarak vaftiz edilmiştir) *Tancred* romanını okumaktaydı. Disraeli romanında Yahudilerin Filistin'e dönmelerini savunuyordu. Asquith, Samuel'in muhtırası için şöyle demiştir: "Günümüzün *Tancred*'i gibi okunuyor. Sorumluluklarımıza yenilerinin eklenmesi fikrinin bana çekici gelmediğini itiraf etmeliyim..."[23]

1915 Martında Samuel'in muhtırasının düzeltilmiş bir kopyası Kabine'ye dağıtıldı. Ancak pek bir destek bulamadı; Asquith özel olarak, "Bu teklifi destekleyen tek kişinin Lloyd George olması çok garipti, aslında onun da Yahudilerin geçmişlerine de geleceklerine de metelik verdiğini sanmam ya..." demiştir.[24] Başbakan, Lloyd George'un tutumunun ardındaki karmaşık nedenleri bilemezdi. Lloyd George Kabine'ye Filistin'deki Kutsal Hıristiyan Yerlerinin "Agnostik dinsiz Fransa'nın" eline geçmesine izin vermenin çirkin olacağını söylüyordu.[25] Asquith, Samuel ile Lloyd George'un bu kadar değişik nedenlerle Filistin'in himayeye alınmasını savunmalarını çok garip buluyordu: "Bu kadar değişik yollarla aynı sonuca varmak çok ilginç, değil mi?"[26] Bu bir kehanet sayılabilirdi; çünkü ileriki yıllarda çok farklı yollarda olan İngiliz yetkilileri aynı sonuca varacaklardı: İngiltere'nin oluşmakta olan Filistin politikasının çok ayırıcı bir özelliği, çok sayıda nedene dayanmasıydı.

Kitchener kendi otoritesinin büyük ağırlığını Samuel'in teklifinin aleyhinde kullandı. Kabine'ye Filistin'in, stratejik ya da başka bir değeri bulunmadığını, doğru dürüst bir tek limanı bile olmadığını söyledi.[27] Böylece Samuel'in teklifi benimsenmemiş oldu; ancak Lloyd George, Filistin'in stratejik önemi konusunda Kitchener'la olan fikir ayrılığını sürdürecekti.

V

Lloyd George, Galli bir aileden olmakla birlikte, politik yaşamının büyük bir bölümünde benimseyeceği Radikal Liberal geleneğin yurdu olan, İngiltere'nin ikinci büyük kenti Manchester'da doğmuştu. Manchester, Londra'dan sonra en çok Yahudi nüfusu barındıran ikinci kentti; ve Balfour ve Churchill gibi bölge milletvekilleri, Yahudi seçmenlerinin özel kaygılarının bilincindeydiler.

Liberal *Manchester Guardian* gazetesinin editörü C.P. Scott, Manchester'a yerleşmiş bir Rus kimyacısı olan Hayim Weizmann tarafından 1914'te Siyonizm davasına çekilmişti. Lloyd George'un en yakın politik sırdaşı olarak kabul edilen Scott, davayı, idealist kişiliğinin tüm gücüyle benimsedi. *Guardian*'ın askeri muhabiri Herbert Sidebotham konunun askeri yanı da olduğu, İngiltere'ye askeri bir üstünlük sağlayabileceği düşüncesindeydi. 26 Kasım 1915'te "Britanya İmparatorluğu'nun bir deniz imparatorluğu olarak geleceği... aşırı yurtsever bir ırkın... Filistin'e yerleşerek burasını bir tampon devlet yapmasına bağlıdır," diye yazıyordu.[28]

Manchester Guardian'ın bu dönüşü Birinci Dünya Savaşı bağlamı içinde gerçekleşmişse de, Lloyd George'un Siyonizmi benimsemesi on yıl öncesine dayanıyordu. 1903 yılında Siyonist çevreleri bölen bir davayla ilgili olarak Siyonist hareketin ve kurucusu Dr. Theodore Herzl'in avukatlığını yapmıştı. Konu bir Yahudi devletinin ille de Filistin'de olup olmamasıydı. Lloyd George karar sırasında Herzl'i temsil ettiği için hareketin ikilemini anlayacak durumdaydı.

Siyonist hareket yeniydi, ama kökleri, bağımsızlığı eski Roma tarafından ortadan kaldırılan ve halkı 2. yüzyılda sürgün edilen Filistin kadar eskiydi. Yahudiler sürgünde bile dinlerini bırakmamışlar, kesin yasaları ve gelenekleriyle aralarında yaşadıkları insanlar arasında farklılıklarını korumuşlardı. İkinci sınıf statü, işkenceler, sık sık yapılan kıyımlar, sürekli olarak kovulmaları, ayrı bir kimlik ve kaderleri olduğu duygusunu desteklemişti. Dini inançlarına göre Tanrı kendilerini Siyon'a döndürecekti ve her yıl bayramlarında aynı duayı yinelerlerdi: "Gelecek yıl Kudüs'te!"

Siyon'a dönüş, 19. yüzyıl ideolojisi tarafından çağdaş ve politik bir programa dönüştürülünceye kadar hayal olarak kalmıştı. O zamanın çok tutulan fikri -bu fikir Fransız devrim orduları tarafından ekilmiş ve sonra da gelişmiştir- her milletin bağımsız bir yurdu olmasıydı. Ancak milleti nelerin oluşturduğu sorusu henüz yanıtsızdı. İtalyan devrimcisi Giuseppe Mazzini, her milletin kendi özel dehasını gerçekleştirmesi ve insanlık hizmetindeki özgül görevini yapması için özgür olması gerektiğini belirten bu doktrinin önde gelen savunucularındandı. Böylece her milletin milliyetçiliği sadece kendi çıkarlarına değil, komşularının çıkarlarına da hizmet ediyordu; Mazzini'nin arkadaşı ve İtalya'nın en büyük kahramanı Giuseppe Garibaldi bu inanç uğruna, İtalya için olduğu kadar Uruguay ve Fransa için de çarpışmıştır.

Dünyadaki kötülüklerin temel bir nedeninin bazı milletlerin birlik ya da bağımsızlıklarını elde etmelerinin önlenmesi olduğu söyleniyordu ve Mazzini ile taraftarları bu durumu savaş ya da devrim yoluyla değiştirmek amacındaydılar. Sağcılar bu programı solcuların elinden aldılar -İtalya ve Almanya Cavour ve Bismarck tarafından birer devlete

dönüştürüldü- ve konu Avrupa politik tartışmalarının ortak konusu haline geldi. İsviçre (1847) ve Amerika iç savaşlarında (1861-65) milliyetçilik daha da ileri götürüldü. Yedi Federe İsviçre Kantonu ile on bir Amerikan Federe Devleti bu iç savaşlar zamanında birlikten kopmaya çalışmış ve kendi federal devletlerinin orduları tarafından yenilgiye uğratılmışlardı. Böylece insanlar, isteseler de istemeseler de, tek millet olarak birleşiyorlardı.

Bu durum, yeni milliyetçiliğin karanlık bir yanı olabileceğini gösteriyordu: çoğunluktan farklı olan gruplara karşı hoşgörüsüzlük. Yahudiler bununla hemen karşı karşıya gelmişlerdi. Batı Avrupa'nın milliyetçi ortamında Yahudi sorunu yeni boyutlar kazanmıştı: Alman Yahudileri Alman mıydı? Fransız Yahudileri Fransız mıydı? Eğer böyleyse, özel kimlikleri ne olacaktı? Batı Avrupa Yahudileri 19. yüzyıl sonlarında kendilerini yüzyıllardır bağlı tutan kısıtlamaların çoğundan yasal olarak kurtulabilmişlerdi: Gettolarından dışarı çıkabiliyor, istedikleri zenaat ya da mesleği yapabiliyor, emlak alıp yurttaşlık haklarından yararlanabiliyorlardı. Ancak yine de kendilerini yabancı olarak gören komşularından gelen bir düşmanlık dalgasıyla karşılaşıyorlardı.

Doğu Avrupa'da -Polonya da dahil olmak üzere Rus İmparatorluğu, Baltık ülkeleri ve Ukrayna- Yahudilerin durumu tehlikedeydi. O sıralarda dünya Yahudilerinin çoğu Çar'ın topraklarında kaldıkları sürece Rus İmparatorluğu'nun kendilerine ayrılmış topraklarında yaşamaktaydılar. Ancak çok azı -kimi özel izinle, kimi yasadışı olarak- St. Petersburg, Moskova ya da bu bölge dışında yaşayabiliyordu. Bölgede bulunan altı milyon Rus Yahudisinin Yahudi Ruslar olmalarına izin yoktu. Bu Yahudiler sadece hukuki kısıtlamalar içinde kalmayıp sık sık pogrom adı verilen örgütlenmiş kıyımlara uğratılıyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın ilk yıllarında bu pogromların ulaştığı korkunç boyutlar, büyük sayılarda Yahudi'nin Rus İmparatorluğu'ndan kaçmasına yol açmıştı.

O sıralarda milliyetçilik tüm politik hastalıkların tedavisi olarak görüldüğünden, birinin çıkıp Yahudi sorununun çözümünün de bu olduğunu söylemesi kaçınılmazdı. Bağımsız bir Yahudi milli kimliği ve kendi yazgısını belirleme hakkı, pek çok kitapta da önerilmekteydi. (Moses Hess'in *Rome and Jerusalem* (1862) ve Leo Pinsker'in *AutoEmancipation* (1882) adlı kitapları gibi.) Dolayısıyla, böyle bir programı ilk oluşturan Herzl değildi. Bununla birlikte, Rusya'dan kaçan Yahudi öncülerin politika oluşturulmasını beklemeden Filistin'e yerleşmeye başladıkları bir sırada, buna elle tutulabilir bir politik ifade veren o olmuştur.

Asimile bir Yahudi olan Herzl, politik Siyonizm fikrini bulduğunda, düşüncesi Yahudilerin milli bir yurtları olması gerektiğiydi. Yeri çok önemli değildi. Herzl Yahudiler ve Yahudilik konusunda hemen hemen hiçbir şey bilmezdi. Bir Viyana gazetesinin Paris muhabiriydi ve Dreyfus davasında Fransızlardaki Yahudi aleyhtarlığının yarattığı şok, kendisini, dünya Yahudilerinin tarihi felaketlerinden kurtarılması gerektiğine inandırıncaya kadar, Yahudi geçmişini unutmuştu bile.

Bir dünya adamı olarak zamanının Avrupasında politik alışverişin nasıl yapıldığını bildiği için işe bir Siyonist örgüt kurarak başladı. Sonra örgüt adına çeşitli hükümetlerin yetkilileriyle görüşmeler yaptı. Diğer Yahudilerle ve yıllardır Kutsal Topraklarda iskân

birimleri kuran Yahudi örgütleriyle ilişki kurduktan sonra dünyanın Filistin, ama Yahudilerin İsrail dedikleri bu ülkenin özel çekiciliğini görebildi.

20. yüzyıl geldiğinde, Herzl, Osmanlı İmparatorluğu'yla yaptığı görüşmeler sonunda Sultan'ın Siyonist teklifleri -en azından o sırada- kabul etmeyeceğini anlamış durumdaydı. 1902'de, Salisbury ve Balfour kabinelerinde güçlü sömürgeler bakanı ve modern İngiliz emperyalizminin babası olan Joseph Chamberlain ile önemli bir görüşme yaptı. Chamberlain de Yahudi sorununa milli bir çözüme inanıyordu. Filistin'in gelecekte bir yolla elde edilmesine kadar, Filistin sınırının berisinde bir Yahudi politik toplumunun kurulması konusunda Herzl'in fikrini anlayışla karşıladı. Herzl, Kıbrıs' tan ya da Sina Yarımadası'nın kıyısındaki El Ariş şeridinden söz ediyordu. Buralar ismen Osmanlı İmparatorluğu'na aitse de, aslında İngiltere tarafından işgal edilmiş durumdaydı. Chamberlain Kıbrıs'ın söz konusu olamayacağını, ama Sina'yı yöneten İngiliz yetkililerinin onayını almaya çalışacağını bildirdi.

Herzl bu onayı almak için İngiliz temsilcisi Leopold Greenberg aracılığıyla politika işlerinde bilgili bir avukat olan Lloyd George'u tutmaya karar vererek Londra'daki *Lloyd George* ve *Roberts* şirketine başvurdu. Teklif Mısır'daki İngiliz yönetiminin muhalefeti üzerine kabul edilmedi. Dışişleri Bakanlığı 19 Haziran ve 16 Temmuz 1903'te Dr. Herzl'e gönderdiği mektuplarda teklifinin uygulanabilir olmadığını bildiriyordu.

Bunun üzerine Chamberlain, Yahudi iskânı için kendi yetki alanında bir bölge verebileceğini söyleyerek İngiliz Doğu Afrikasında Uganda'yı önerdi. Yahudi sorununu kendisi de derinlemesine incelemiş olan Başbakan Arthur James Balfour da bunun milli bir çözüm gerektirdiğine inanarak Chamberlain'i destekledi. Herzl teklifi kabul etti. Lloyd George bunun üzerine Yahudi Yerleşimi Anlaşması'nı hazırlayarak resmen hükümetin onayına sundu. Dışişleri Bakanlığı, 1903'te, gelecek yıl yapılacak araştırma ve konuşmalar başarılı olduğu takdirde Krallık hükümetinin, bir Yahudi kolonisi kurulmasına yönelik teklifi uygun karşılayabileceğini bildirdi. Bu, bir hükümetin Siyonist hareket konusunda ilk resmi bildirisi ve Yahudi halkı için millet statüsünden söz edilen ilk resmi belgeydi.[29] Buna Birinci Balfour Deklarasyonu adı verildi.

Bundan kısa bir süre sonra Dünya Siyonist Konferansı toplandı. Herzl burada Uganda teklifini ortaya atarak Doğu Afrika'nın Vaat Edilmiş Topraklar yolunda bir ara istasyon olduğunu ve Çarlık İmparatorluğu Yahudilerinin pogromlardan kaçıp buraya sığınabileceklerini anlattı. Herzl'in fikirleri kafaları fethettiyse de kalpleri fethedemedi. Delegelerden çoğu atalarının yurdundan başka bir yer düşünemiyordu. Siyonist hareket bir çıkmaza girmişti: Herzl hareketi Filistin'e nasıl götüreceğini bilemiyordu, başka bir yere gitmek söz konusu olduğunda da hareket kendisini izlemeyecekti. Herzl, 1904 yazında öldüğünde arkasında parçalanmış ve çok derin fikir ayrılıkları olan bir liderlik bırakmıştı.

İngiltere'de yeni bir Liberal hükümetin iş başında olduğu 1906'da Lloyd George, Sina önerisini tekrar gündeme getirdi. Ama İngiliz hükümeti öneriyi yine reddetti ve Sir Edward Grey 20 Mart 1906'da bir yazıyla Dışişleri Bakanlığının tutumunun değişmemiş olduğunu bildirdi.[30]

Şu halde David Lloyd George, Siyonist hareketi, ilk tanımlanma ve oluşum yılların-

da temsil etmiştir. Hareket, Lloyd George için yalnızca, pek çok müvekkilinden biriydi. Ancak Lloyd George, ustaca temsili sonunda, hareketin niteliğini ve hedeflerini diğer tüm İngiliz liderlerden daha iyi anlayacak durumdaydı. 1917 ve 1918'de Filistin'i ele geçirmeyi düşünürken, burayı alınca ne yapacağını ondan iyi bilen olamazdı.

Ortadoğu'daki kaygısı Amerikan Protestan okulları ve misyonerlikleri olan Woodrow Wilson gibi Lloyd George da ülkesinin, Tanrı'nın verdiği bir görev olduğuna inandığı bu işi gerçekleştirmesini istiyordu. Ancak Başkan'ın aksine, Başbakan bu arada imparatorluğunu genişletmeyi de planlamaktaydı.

Lloyd George, İngiltere'nin savaş sonrası Ortadoğusunda Yahudi milliyetçiliğini desteklemesi kararına varırken, kendi düşüncesinin yolunu izlemişti. 1917'de hükümetteki meslektaşlarından bir kısmı da ayrı yollardan aynı sonuca vardılar. Garip olan, nasıl Araplar ve Müslümanlar konusunda yanlış fikirlerle Emir Hüseyin'i desteklemişlerse, şimdi de Yahudiler konusunda yanlış fikirlerle Siyonizmi desteklemek üzere olmalarıydı.

33

Balfour Deklarasyonuna Doğru

I

Hem savaş stratejisi hem de savaş hedefleri bakımından "Doğulu" olan Lloyd George görüşleri konusunda hükümetin önemli sivil üyelerinden destek almıştı. Bunlar genelde Ortadoğu'yu ve özelde Filistin'i yaşamsal önemi olan çıkar alanları olarak görüyorlardı. Siyonizmle ittifakın İngiltere'nin savaş ve barış ihtiyaçları için yararlı olacağına birbirlerinden bağımsız olarak ve ayrı yollardan geçerek inanmışlardı.

Lloyd George, 1917 kışında Lord Milner ile arkadaşlarını Doğu'daki savaşın stratejik önemine inandırdı. Bu sırada, İtilaf Devletleri'nin ne orada ne de başka bir yerde kesin bir zafer kazanamayacağı artık ortaya çıkmıştı. Baharda Amerika Birleşik Devletleri'nin savaşa girmesinden sonra bile Amerikalıların, savaşan devletleri o anki durumlarında bırakacak bir barış anlaşmasını önlemek üzere zamanında yetişecekleri tahmin edilmiyordu. Başbakan tarafından yaşamsal önemi vurgulanan bölgede denetimin Almanlarla Türklere bırakılmasından kaygılananlar da vardı.

Savaş Kabinesi sekreter yardımcıları Leo Amery ile Mark Sykes savaş sonrası dünyasında Osmanlı İmparatorluğu'nun tümüyle Almanların eline geçeceğinden korkuyorlardı. Böyle bir durumda Hindistan yolu düşman eline geçecekti ki, bu tehdidi önlemenin tek yolu Türkleri ve Almanları Osmanlı topraklarının güney ucundan atmak ve burasını İngilizlerin almasını sağlamaktı. Kabine, Mezopotamya'nın ilhakını daha ilk baştan düşünmüştü. Arabistan için de, bağımsızlıklarını ilan eden yerel yöneticilerle anlaşmalar yapılmıştı. Bunlara parasal destek sağlanıyordu ve İngiliz yanlısı kalacaklarına güvenilebilirdi. Geriye bir tek Filistin kalıyordu. Afrika ile Asya arasında köprü oluşturan Filistin, Mısır'dan Hindistan'a uzanan yol üzerindeydi ve yakınlığıyla Süveyş Kanalı'nı ve dolayısıyla deniz yolunu tehdit etmekteydi.

Milner'in hükümetteki arkadaşlarının başında gelen Amery konuyu Kabine'ye verdiği 11 Nisan 1917 tarihli bir raporla dile getirdi. Raporda Almanya'nın savaştan sonra Avrupa ya da Ortadoğu'ya egemen olarak İngiltere için tehdit oluşturmasına izin verilmesine karşı uyarıda bulunuyor ve "Filistin'de Alman kontrolünün gelecekte Britanya İmparatorluğu'nun karşısına çıkabilecek tehlikelerin en büyüğü" olduğunu iddia ediyordu.[1]

Amery, önce Mark Sykes, sonra da William Ormsby-Gore ile birlikte, Savaş Kabinesi sekreterliğinde Maurice Hankey'in yardımcılığına getirilmişti. Hem parlamento üyesi hem de Savaş Bakanlığı'nda görev yapmış bir subay olan Amery, savaşı yürüten iç kadrolardan biri olmuştu. Sekreterlik içindeki sorumluluk paylaşımında Ortadoğu, Amery'nin yetki alanı dışında, Sykes'ın yetki alanı içindeydi. Ancak Amery eski dostuna yardımcı olarak Ortadoğu politikasını etkilemeye başlamıştı.

Amery'nin Güney Afrika'dan tanıdığı ve Gelibolu'da bir Yahudi birliğine komuta etmiş olan Yarbay John Henry Patterson, Amery'den, İngiliz komutası altında çarpışacak, İngiliz olmayan Yahudilerden oluşmuş bir alay kurmak için Savaş Bakanlığı'ndan izin almasını istedi. İngiltere, Mısır ve Sina yoluyla Osmanlı İmparatorluğu'na yürüdüğü takdirde bu alay çarpışmak üzere Filistin'e gönderilecekti. Patterson, İrlandalı bir Protestandı. Profesyonel bir subay ve amatör bir aslan avcısı olmasının yanı sıra, serüvenciliği ve *Tsavo'nun İnsan Yiyenleri* adlı çok-satan kitabıyla da ünlüydü. Bir Yahudi alayı fikrini veren de Rus Yahudisi gazeteci Vladimir Jabotinsky idi. Jabotinsky, İngiltere'de yaşayan ve henüz İngiliz uyruğuna geçmemiş, askerlik yapmayan kalabalık Rus Yahudisi göçmenlere İngilizlerin iyi gözle bakmadıklarını düşünüyordu. İlk başlarda açıklamamasına karşın, Filistin'i kurtaracak bir Yahudi askeri birliğinin, Siyonist rüyasını gerçekleştirebileceğine inanıyordu.[2] Patterson heyecanlanmıştı; Gelibolu'da komutanlığını yaptığı Yahudi birliği de Jabotinsky'nin arkadaşı Yüzbaşı Joseph Trimpeldor'un çabalarıyla kurulmuştu ve Patterson bu birliğe komuta etmekten pek memnun kalmıştı.[3]

Amery, Patterson'a yardım etmeyi kabul ettiyse de, işi kolay değildi. Yahudi toplumunun liderleri projeye karşı çıkıyordu; onlara göre, bu durum Yahudilerin İtilaf Devletlerinden yana olduklarını ortaya koyacağından Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı imparatorluklarında yaşayan Yahudileri tehlikeye atardı. İngiliz Yahudi toplumuyla pek çok konuda ayrı görüşleri olan Siyonist liderliği de, Siyonist davasının savaşan Avrupa koalisyonlarından herhangi birinin yanında yer almasını kınama tutumunu benimsediler. Jabotinsky, 1915'te konuyu ilk kez ortaya attığında İngiliz yetkilileri de bir Yahudi askeri birliğinin Filistin'in kurtarılmasında yardımcısı olmasını fazla değerli bulmadılar. Yüksek düzeyde bir yetkili, "Filistin'e ne zaman gideceğimiz belli değil, üstelik Lord Kitchener asla diyor," diye düşüncesini belirtiyordu.[4]

Amery, 1916 ve 1917'de de ısrar ederek sonunda Jabotinsky'nin önerisini Savaş Kabinesi'ne sundu. İngiliz hükümeti diğer İtilaf Devletleri'yle bir anlaşma yaparak her devletin diğer devletlerin uyruklarını askere almasını sağladı; başka bir deyişle İngiltere'de yaşayan Rus Yahudileri İngiliz ordusuna katılabileceklerdi. Parlamento anlaşmayı onayladı ve 1917 yazında daha sonra Yahudi Lejyonu adını alacak olan bir Yahudi birliği kurularak Yarbay Patterson'un komutasına verildi. Lloyd George heyecanlıydı: Filistin seferine "Yahudilerin Araplardan daha çok yardımcı olabileceklerini" söylüyordu.[5]

Amery, meslektaşı Mark Sykes kendisine Siyonizm'den söz etmeden önce, genel olarak Siyonist eğilimli olmasına karşın, Filistin konusundaki stratejik kaygılarını ve Yahudi Lejyonu konusundaki desteğini birleşik bir görüş haline getirmiş değildi. Yahudi milli varlığının ardında politik koruyucusu Joseph Chamberlain'in otoritesi vardı ve lider Lord Milner de yaşamının ilk dönemlerinde Siyonizme sempati duymuştu. Amery de bu

sempatiyi hissetmekteydi; sonraları Birleşik Devletler dışında, "İncil'i okuyan ve İncil'-deki gibi düşünen İngiltere'nin, Yahudilerin eski yurtlarına dönme isteklerini reddedilmemesi gereken doğal bir özlem olarak kabul eden tek ülke" olduğunu yazacaktı.[6]

William Ormsby-Gore, Savaş Kabinesi'nin üçüncü sekreteri olarak Amery ile Sykes'a katıldığında, beraberinde Siyonist fikrin yakın geleceği konusunda daha somut bir yaklaşım getirmişti. Lord Milner'in sekreteri ve aynı zamanda parlamento üyesi olan Ormsby-Gore, Arap Bürosu'nda çalışmıştı. Emrinde Yahudi Filistini'ndeki Osmanlı hatları gerisinde bilgi toplama grubunun başı olan Aaron Aaronsohn vardı. Jabotinsky gibi Aaronsohn da Siyonist çıkarları İtilafçıların çıkarlarıyla özdeşleştirdi; böylece Filistin Yahudi toplumunu tehlikeye attığı için de, Yahudilerin saldırısına uğradı. Ancak Aaronsohn'un Osmanlı savunması ve askeri durumu hakkındaki bilgileri Mısır'daki İngiliz komutanlığı için çok değerli olduğundan, Ormsby-Gore tarafından takdir edilmekteydi.

Aaronsohn'un yaşamının Ormsby-Gore'u ilgilendiren bir yanı da tarımsal araştırma ve denemelerde ün kazanmış olmasıydı. Aaronsohn on yıl kadar önce, binlerce yıldır varolan yabani buğdayın ilk türünün araştırılmasına katılmıştı. Bitki o zamandan bu yana çeşitli aşılamalar nedeniyle bozulmuş ve hastalıklı bir duruma gelmişti. Dünyanın temel tahıl besinini, doğanın özgün bitkisini bularak kurtarmak bu sarı saçlı, mavi gözlü genç için romantik bir tutku olmuştu. Sonunda 1906 baharında yaşamının en büyük keşfini yapmıştı: Rosh Pina Yahudi yerleşim bölgesi yakınında, Hermon dağı eteklerinde, aradığı yabani buğdayı bulmuştu.

Ormsby-Gore, Aaronsohn'un Filistin'deki tarımsal araştırma istasyonunda yaptıklarından çok etkilenmişti: Bu, Siyonizm tartışmasının temeliydi işte. Kabine'de Lord Curzon, Filistin'in orada yerleşmeyi uman milyonlarca Yahudi'yi besleyemeyecek kadar kısır bir toprak olduğunu söyleyerek Siyonizme karşı çıkmaktaydı. Ülkede daha fazla insanı alacak yer olmadığını iddia edenlerden Arap sözcüsü George Antonius da, "Filistin'in ikinci bir millet için yurt yapılması ancak şimdi orada bulunan milleti yerinden ederek ya da ortadan kaldırarak mümkün olabilir," diye yazıyordu.[7] Aaronsohn'un deneyleri bu iddiaları çürütmekteydi.* Onun çalışmalarında, Batı Filistin'de bulunan 600.000 insanın hiçbiri yerinden edilmeden, bilimsel tarımla zenginleştirilip verimli hale getirilecek topraklarda daha milyonlarca kişinin yaşayabileceği kanıtlanmaktaydı. Ormsby-Gore, Siyonist Yahudilerin Ortadoğu'daki Arapça konuşan ve diğer halklara, çölün yeniden yeşerecek duruma getirilmesinde yardımcı olabileceklerini göstermek için çalışmayı beraberinde Londra'ya getirmişti.

II

Lloyd George Başbakan olur olmaz Leo Amery, Filistin'i İngiliz İmparatorluğu'nun geleceğine dahil edecek bir hareket başlattı. Amery, 1916 sonunda bir İmparatorluk Savaş Kabinesi kurmayı önererek Lord Milner'e bu konuda bir rapor gönderdi, o da fikri, gerçekleştirilmek üzere Lloyd George'a iletti.[8]

*1984 sonunda İsrail'in nüfusu 4.235.000, Batı Şeria'nınki 1.300.000'di. Bu da Filistin'in İngiliz mandası olarak tanımlanan topraklarının % 25'inde şu anda 5.535.000 insanın yaşıyor olması demektir.

Savaş böyle bir kurumu gerektiriyordu: İmparatorluk, savaş çabasına öylesine bir insan gücü katkısında bulunmuştu ki, İngiltere dışından gelen birlikler İngiliz silahlı kuvvetlerinin önemli bir kısmını oluşturuyordu. Sömürgeler bir milyondan fazla asker vermiş, Hindistan İmparatorluğu da en az yarım milyon muharip askerle yüzbinlerce kişilik destek kuvveti sağlamıştı. Ancak Kanada, Avustralya, Yeni Zelanda ve İngiltere'nin savaştaki diğer ortaklarına savaşa girip girmeme konusunda danışılmış değildi. V. George savaş ilan etmiş ve sömürgelerdeki genel valiler de kendi adlarına savaş ilanları yayınlamışlardı. Sömürgelerin parlamentoları ve hükümetleri bu kararlarda yer almamışlardı. Amery'nin teklifi, savaşın genel yönetimiyle uğraşmak üzere Londra'da kurulacak merkezi bir örgütte bu ortaklara temsil hakkı verilerek önemlerinin gecikerek de olsa tanınmasıydı.

Amery, Lord Milner'in diğer arkadaşları gibi, Britanya İmparatorluğu'nun yapısının temelden değiştirilmesi gerektiğine inanıyordu. 1916 sonunda Londra'daki politik durum değiştikçe partiler daha önce mümkün olmadığı sanılan pek çok şey gerçekleşebilir gözükmeye başladı.

Disraeli dönemine kadar Britanya İmparatorluğu'nun yaratılması rastgele ele alınmıştı. Disraeli bu fikri çekici ve önemli hale getirdi. Onu izleyen Amery ve Milner çevresindeki arkadaşları, Joseph Chamberlain ve Cecil Rhodes ile birlikte imparatorluğu bilinçli ve sistematik olarak ilk önerenler olurken, yardımcıları Rudyard Kipling ve John Buchan bu fikri özellikle yücelttiler. Aralarında birçoğu tüm imparatorlukta geçerli ve yabancılara vergilerle kapatılan bir ekonomik sistemin kurulmasını savundular. İmparatorluğun çeşitli bölgelerinin birbirlerine ekonomik olarak uyumsuzluğunu gören diğerleri ise politik yakınlaşmayı savundular. Bu grubun yayını olan *Round Table*'ın kurucusu Lionel Curtis, Britanya İmparatorluğu'nun federasyon ya da dağılmaktan başka seçeneği olmadığını öne sürdü. Milner grubunun programına göre politik birleşme sağlanacak ve imparatorluğun bütünü, gerek İngiltere'den gerek sömürgelerden seçilecek bir parlamentonun oluşturacağı İmparatorluk Kabinesi ile yönetilecekti ve Curtis'in sözleri bu gruba yöneltilmişti. Söz konusu program 1911'de bir konferansta reddedildi, fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında dünyadaki politik oluşumların yıkılması bu yönde ikinci bir fırsat yaratmış gibiydi.

Amery'nin önerisi üzerine Lloyd George 19 Aralık 1916'da Avam Kamarası'na savaş ve barış konularında "Sömürgelere daha ciddi olarak danışmak zamanının geldiğini" söyledi.[9] Buna uygun olarak da bir İmparatorluk Savaş Konferansı'nın -buna yanlışlıkla İmparatorluk Savaş Kabinesi de denmiştir- üç ay sonra Londra'da toplanacağını bildirdi.

İngilizlerle Boer Savaşı'nda çarpışmış olan Güney Afrika delegesi Jan Christian Smuts, hükümetin niyetinden kuşkulanmıştı ve Londra'dan yönetilmek arzusunda değildi. Konferans için 12 Mart 1917'de Londra'ya geldiği gün eski düşmanı Lord Milner'den Brooks'ta bir yemek daveti alınca bu kuşkusu daha da arttı.

Toplantı açıldığında konu hemen gündeme geldi ve Smuts kesin bir zafer kazandı. 16 Mart 1917'de Britanya İmparatorluğu'nun yeniden düzenlenmesi kararını savaş sonuna bırakan, ancak bu düzenlemenin temelinde Güney Afrika, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın bağımsızlığı olmasını peşinen kabul ettiren bir karar çıkarttı.

Lloyd George bu sonuçtan Lord Milner'in çevresindekiler kadar düş kırıklığına uğramamış olabilir. Başbakan'ın kendi amaçları vardı ve Smuts'un bunlar için yararlı olabileceğini görmüştü. Smuts da, Milner, Amery ve Hankey çapında bir yöneticiydi ve kendilerine savaşı yürütmekte yardımcı olabilirdi. Boer Savaşı günlerinde ve daha sonra Doğu Afrika'da başarılı bir general ve sömürgelerin temsilcisi olarak ağırlığını İngiliz generallerine karşı koyması da Lloyd George'a yardım anlamını taşıyacaktı. Lloyd George, Smuts'un Londra'da kalmasını ve kendi ülkesinin kabinesinden "ödünç olarak" Savaş Kabinesi'ne girmesini sağladı. Böylece Smuts hem İngiliz Kabinesi'nin üyesi oldu, hem de İmparatorluk Savaş Kabinesi'nde (ya da İmparatorluk Savaş Konferansı'nda) Güney Afrika temsilcisi olarak yer aldı. Çağdaş İngiliz tarihinde parlamentonun her iki kamarasında da yer almayan tek kabine üyesi olarak savaşın sonuna kadar yurdundan uzakta, Savoy'da bir otel odasında yaşadı.[10]

Lloyd George daha sonra şöyle yazmıştır: "General Smuts, Filistin'in Britanya İmparatorluğu için stratejik önemi konusunda çok kesin görüşler ileri sürmüştür."[11] Belki de imparatorluğun politik bağlarının sıkılaştırılmaması kararı verildiği için Smuts ile Amery, İngiliz sistemini oluşturan coğrafi bağları güçlendirmek için aynı zamanda hareket etmişlerdir; ve her ikisi de Filistin'in önemi üzerinde durmuşlardır. Geniş olarak ve Mezopotamya ile birlikte ele alınırsa, Filistin İngiltere'ye, Mısır'dan Hindistan'a uzanan karayolunu sağlıyor ve Afrika ile Asya imparatorluklarını birleştiriyordu. Botha ve Smuts'un Doğu Alman Afrikasını ele geçirmeleri İngiliz kontrolündeki toprakları Cape Town'dan Süveyş'e kadar genişletmişti. Filistin ile Mezopotamya'nın da eklenmesiyle İngiliz kontrolü İran'dan Hindistan yoluyla Burma ve Malaya'ya ve Pasifik sömürgeleri olan Avustralya ve Yeni Zelanda'ya kadar uzanacaktı. 1917'de Britanya İmparatorluğu'nun Atlantik'ten Pasifik Okyanusu ortalarına kadar uzanan zincirinde eksik olan halka Filistin'di.

Başbakan da bunu böyle görmekteydi. Sonraları şöyle yazacaktı: "Britanya İmparatorluğu için Türkiye ile savaşın özel bir önemi vardır... Türk İmparatorluğu Doğu'daki büyük topraklarımızın; Hindistan, Burma, Malaya, Borneo, Hong Kong, Avustralya ve Yeni Zelanda'nın yolunun ortasındaydı."[12]

Kabine'yi Filistin'in Osmanlı (ve böylece de Alman) kontrolünde olmasının tehlikeleri konusunda uyaracak olan Amery de, Başbakan gibi, Filistin'in hemen işgal edilmesinden ve bunu yapacak generalin Smuts olmasından yanaydı. Smuts hem parlak zaferler kazanmış bir generaldi hem de aynı stratejik ve daha geniş jeopolitik hedefleri savunuyordu.

Smuts'un İmparatorluk Konferası'nda zafer kazandığı 15 Mart 1917'de Amery kendisine şöyle yazıyordu:

> Filistin konusundaki işi yapacaksak bize daha gösterişli bir general gerekecektir... Ben diktatör olsaydım, seyyar savaş konusunda deneyimi olan ve kafasının içi siperlerle dolu olmayan tek ileri gelen asker olarak bunu sizin yapmanızı isterdim.[13]

Lloyd George komutanlığı Smuts'a önerdi. Ancak o duraksayarak Güney Afrika Başbakanı General Louis Botha'nın fikrini almak istedi. Kabul yanlısı olan Botha, "Diğer cephelerdeki durum çok güç, Filistin belki de bir çabayla büyük başarıların elde edilebileceği tek yerdir," diyordu.[14] Botha ile Smuts görüştükten sonra teklifin ancak "büyük çaplı bir harekât" olduğu takdirde kabul edilmesine karar verdiler.[15]

Smuts bundan sonra İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Sir William Robertson'la görüştü. Robertson Batı cephesinden asker ve malzeme vermeyeceğini söyleyerek Ortadoğu'yu, Başbakan'ın özel saplantısı ve olsa olsa "bir yan gösteri" olarak niteledi.[16] Lloyd George başbakan olalı henüz birkaç ay olmuştu ve durumu kritik, asker üzerindeki otoritesi sınırlıydı. Smuts'a verdiği tam destek sözünü tutması olanaksızdı. Böylece Smuts, Doğu seferinin Robertson ile arkadaşları tarafından baltalanacağına inanarak görevi reddetti.

Ancak Smuts, Filistin'e yakın ilgi duymaya devam etmiştir. Sonraları Amery ile durumu inceleyip rapor vermek üzere bölgeye gitmişler, dönüşlerinde güçlü bir Filistin saldırısı önermişlerdir.

İncil'le yetiştirilmiş bir Boer olan Smuts, Kabine'de ortaya atılan Siyonist fikirleri desteklemişti. Sonraları, "Güney Afrika halkı, özellikle de yaşlı Hollandalı nüfus hemen tümüyle Yahudi gelenekleriyle yetişmiştir. Eski Ahit... Güney Afrika'da Hollanda kültürünün iliğini oluşturmuştur," demiştir.[17] Lloyd George gibi o da, "bir gün peygamberlerin sözlerinin gerçekleşeceği ve İsrail milletinin yurtlarına döneceği" inancındaydı.[18] Yine Lloyd George gibi o da Yahudi yurdunun İngiliz gözetimi altında Filistin'de kurulmasından yanaydı. Smuts, İngiltere gibi ülkeleri Filistin ve Mezopotamya gibi bölgelerin yönetiminden sorumlu kılacak formülü bulmuştu. Buna göre ülkeler ilerde kurulacak Milletler Cemiyeti'nden alınacak bir "manda" (vekâlet) ile yönetilecekti. Bölgeler, kendi halkları için "emanette" tutulacaktı; bu formül antiemperyalist Amerikan anlayışıyla da uyumlu olacaktı.

Amery, Smuts'a İngiltere'nin Ortadoğu üzerindeki bu hakimiyetinin sürekli olmasını ve "vekâlet" sona erdiğinde son bulmamasını yazdığında, 1918 sonundaki bu yeni emperyalist görüşün parçalarını birleştirmekteydi. Ayrıntılara girmeden Filistin, Mezopotamya ve Arap devletinin emanetten çıkınca İngiliz emperyalist sistemi içinde kalmasından söz ediyordu. Ona göre geleceğin Britanya İmparatorluğu daha küçük bir Milletler Cemiyeti olacaktı ve dünyanın başka yerlerinde de böyle küçük cemiyetler doğacaktı. Woodrow Wilson'un genel Milletler Cemiyeti'nin pek az üyesi olacaktı: İngiliz sisteminden bir, diğer küçük alt sistemlerden de birer üyeden oluşacaktı.[19]

Dolayısıyla Amery, İngiliz Filistini ile Yahudi Filistini arasında herhangi bir uyumsuzluk görmemekteydi. İngiliz ve Yahudi emellerinin Arap emelleriyle de uyumlu olması için hiçbir neden görmüyordu. Yıllar sonra 1917-18 Siyonist rüyası savunucuları hakkında şöyle yazacaktı: "Biz gençlerin bu umudu paylaşanlarımızın çoğu, Mark Sykes gibi, hem Arap hem de Siyonist yanlısıydık ve iki ideal arasında önemli bir uyuşmazlık görmüyorduk."[20]

34

Vaat Edilmiş Ülke

I

Olaylı 1917 yılı devam ederken İngiltere'nin Filistin politikasına da pek çok el tarafından biçim verilmekteydi: Bir düzeyde Kabine bakanları, bir başka düzeyde ise, resmi çevreler dışında, bugün de pek bilinmeyen bürokratlar.

Savaş Kabinesi'nin güçlü sekreteryasında Ortadoğu, savaşın hemen ardından başlayıp sonra hep olduğu gibi, Lord Kitchener'ın himayesindeki Mark Sykes'ın yetki alanı içindeydi. Amiri olan Maurice Hankey'in Ortadoğu konusunda güçlü görüşleri yoktu. Kitchener ile FitzGerald'ın ölümlerinden sonra, Sykes üst yönetimden herhangi bir yönlendirilme olmadan hareket etmeyi sürdürdü. Yeni Başbakan'ın, Ortadoğu için öngördüğü çözümün kendisininkinden çok farklı olduğunu bilmiyordu. Başbakan'ın Ortadoğu için barış koşullarını Zaharoff aracılığıyla açıkladığından da haberi yoktu.

Böylece Sykes kendi başına ve herhangi bir yönlendirilme olmadan, Filistin sorunu çevresinde kararsızlıkla dönmeyi sürdürdü. Kitchener ile FitzGerald'dan bölgeyi İngiltere için stratejik önemi olmayan bir yer olarak görme talimatı almıştı ve bu talimat iptal edilmiş değildi. Ancak 1916'da Fransa ve Rusya ile yaptığı müzakerelerde Kutsal Toprakların, destekleri İtilaf Devletleri açısından çok önemli olabilecek Yahudiler için bir ilgi kaynağı olduğunu görmüştü. Fakat İngiltere'nin, müttefikleri ve olası destekçileriyle savaş sonrası Ortadoğusu için müzakeresini yaptığı bazı düzenlemeler bu Yahudi kamuoyunu soğutabilirdi. Sykes, Fransızlar ve Ruslarla, Ermeniler ve Araplarla müzakereleri sürdürdükçe içinde -yersiz ama kendisi için gerçek- bir korku duyuyordu: Bu yaptıklarının Yahudi muhalefetini uyandıracağı korkusu.

Sykes, 1917 yılının başında Ermeni işadamı James Malcolm ile, bağımsız bir Ermeni devleti kurulması konusunu görüşmekteydi. Birleşik bir Ermenistan için koruyucu güç olarak Rusya'yı savaş sonrası Ortadoğusuna davet etmeyi düşünmüşlerdi. Fakat Sykes, Yahudilerin şiddetli Rus aleyhtarları olduğu inancıyla, emperyalist Rusya'nın genişlemesine izin verecek bir plana karşı çıkacak Yahudi muhalefetini önceden bastırmak için bir şeyler yapılmasını önerdi. Malcolm'dan kendilerine bu konuda başvurulabilecek Siyonist liderlerinin kim olduklarını öğrenmesini istedi.

Malcolm daha önce, Theodore Herzl'in İngiltere temsilciliğini de yapmış olan *Jewish Chronicle* gazetesinin sahip ve editörlerinden Leopold Greenberg'le tanışmıştı. Kendi-

sine bir mektup yazıp Siyonist örgütün liderlerinin kim olduğunu sordu ve aldığı bilgiyi Sykes'a iletti. Özellikle iki ad önemli görünüyordu: Uluslararası Siyonist hareketin bir yetkilisi olan Nahum Sokolow; ve Siyonist hareketin dünya savaşında tarafsız kalma kararına karşı çıkan ve İngiliz Siyonist Federasyonu yetkililerinden olan Dr. Hayim Weizmann.* Malcolm, Weizzman'la tanıştı ve 28 Ocak 1917'de de Weizmann'ı Sykes'la tanıştırdı.

Weizmann, İtilaf Devletleri'nin savaş sonrası için Ortadoğu planları hazırlamaya başladıklarını bilmemesine karşın, daha savaş devam ederken İngiltere'den Filistin konusunda bir vaat almak istiyordu. Bir kimyager olarak mısırdan aseton çıkarma konusundaki buluşunu hükümete bağışlayarak savaş çabasına büyük bir katkıda bulunmuştu (aseton, patlayıcı yapımında çok önemli bir maddedir).** Ancak Weizmann bu çabalarına ve savaşı yürüten yüksek çevrelerde tanıdıkları olmasına karşın, Sykes'ın, görevi savaş sonrası Ortadoğusu hakkında bir plan üzerinde anlaşmaya varmak olan bir İngiliz yetkilisi olduğunu bilmiyordu. Diğer bir İngiliz Siyonist lideri olan Rabbi Gaster ise Sykes'ı tanıyor ve görevini biliyordu; ancak Weizmann'ı rakip olarak gördüğü için bu bilgiyi kendisine saklamıştı. Dolayısıyla Weizmann, Sykes'ı ancak bir rastlantıyla öğrendi: Sykes yaptığı işi James de Rothschild'e at yetiştiriciliğinden söz ederken rastgele söylemişti. Rothschild bunu Weizmann'a iletti. Weizmann, Sykes ile görüşmeyi planlamaya çalışırken, James Malcolm ortaya çıkıp Sykes'la tanışmasını sağladı.

Her ikisi de, karşısındakinin yapılmasını istediği şeyi yapmak istiyordu. Sykes, İngiliz ve Siyonist çıkarları arasında ittifak sağlayacak birinin peşindeydi; Weizmann ise o kişi olmak istiyordu.

İlk toplantılar gayri resmi bir temelde başlamıştı. Sykes her zaman olduğu gibi, Ortadoğu planlarının tümünü Weizmann'ın haberdar olmadığı ve hâlâ gizli tutulan Sykes-Picot-Sazanov Anlaşması'na uydurmaya çalışıyordu. Anlaşmada Kutsal Yerlerin uluslararası yönetime bırakılacağı öngörüldüğünden Filistin'deki Yahudi varlığının ortak bir İngiliz-Fransız yönetimine verilmesini önerdi (ancak Weizmann'a bu önerinin nedenini açıklayamıyordu). Sykes farkında değildi ama, sadece Siyonist liderlerle değil, Başbakanla da görüş ayrılığı içindeydi. Lloyd George -Weizmann ve arkadaşları gibi- Filistin'in İngiliz olmasını istiyordu. *Manches Guardian*'ın editörü ve Lloyd George'un sırdaşı C.P. Scott, Weizmann'a konuyu Başbakan'a götürmesini tavsiye etti; ancak Weizmann Sykes'ı atlamak yerine fikirlerini değiştirmekte kararlıydı.[1]

Weizmann ve diğer İngiliz Siyonistleri Sykes ile 7 Şubat 1917'de yaptıkları toplantıda kendisine ortak yönetime karşı olduklarını, Filistin'in İngiliz idaresinde olmasını istediklerini açıkladılar. Sykes diğer güçlüklerin üstesinden gelinebileceğini, ancak ortak yönetimin reddinin kesin bir çözüm bulamayacağı bir sorun yaratacağını, Fransa'nın "ciddi

* Rusya'da doğan ve sonra İngiliz uyruğuna geçen Weizmann itilaf yanlısıydı ve Yahudi idealleriyle yalnızca Batı demokrasilerinin uyumlu olduğuna inanıyordu. Uluslararası Siyonist harekette resmi bir görevi olmadığından hareketin tarafsızlığından uzaklaşma serbestisi vardı. Ancak İngiliz Siyonist Federasyonu yetkilisi olarak yine de bir temsilci kimliğiyle konuşabiliyordu.

** Lloyd George, savaştan yıllar sonra -anılarında- Weizzman'ın keşfi karşılığında Balfour Deklarasyonu'nu verdiği öyküsünü ortaya atmıştır. Ne var ki Weizzman'ın önemli buluşu gerçekti ama Lloyd George'un öyküsü uydurmaydı.

bir güçlük" olduğunu belirtti.[2] Fransa'nın, Siyonizme verilecek ödünlerin, savaşın kazanılmasına katkıda bulunabileceğini görmek istemediğini bildirdi ve Siyonist liderlere Fransa'nın bu konudaki politikasını anlayamadığını açıkladı.[3]

Sykes ertesi gün Buckingham Gate No: 9'daki evinde Siyonist lideri Nahum Sokolow'u François Georges Picot ile tanıştırdı. Pi-cot, Sokolow'a, Filistin'deki Yahudi yerleşiminin sonuçlarını görmüş olarak, bir Yahudi yerleşme programının uygulanabilirliğine inandığını açıkladı. Sokolow da Picot'ya Yahudilerin Fransa'ya hayranlık duyduklarını, ancak "uzun süredir İngiliz hükümetinin hükümranlığını düşünmekte olduklarını" bildirdi.[4] Picot hükümranlık sorununu ancak İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında kararlaştırabileceklerini söyledi. Siyonistlerin hedeflerini hükümetine bildirmek için elinden geleni yapacaktı, ancak hükümetinin Filistin'deki iddiasından vazgeçmesi olası değildi. Fransız halkının % 95'inin, Filistin'in ilhakından yana olduğunu açıkladı.[5]

Bunun üzerine hepsi de olayları beklemek konusunda anlaştılar ve olaylar da fazla gecikmedi. İki ay içinde Çar devrilmiş ve Birleşik Devletler savaşa girmişti. Sykes bu iki olayın Picot ile yaptığı anlaşmaları nasıl etkileyeceğini hemen görmüştü. Çarlık Rusyasında milyonlarca Yahudi yaşıyordu; Sykes marttaki Rus ihtilalinden sonra bunların desteğinin yeni Rus hükümetini savaşta kalmaya ikna edebileceğini iddia etti.[6] Aynı zamanda Birleşik Devletler'in de savaşa girmiş olması karşısında, Avrupalı İtilafçıların savaş sonrası Ortadoğusundaki iddialarını güçlendirmek için Yahudiler, Araplar ve Ermeniler gibi ezilen halklarının savunuculuğunu üstlenmeleri gerektiği inancındaydı. Bu iki nedenle Fransız hükümetini Siyonizme karşı daha anlayışlı bir tutum takınmaya ikna edebilecek silahları elde ettiğine inanıyordu.

Bu arada Picot ile konuşmalar yeniden başlamak üzereydi; Lloyd George sonunda, 1917'de, Mısır'daki İngiliz ordusuna Filistin'i istila çabasına girmesi için emir verebildi. Bunun üzerine Fransa, İngiliz istila güçlerine eşlik etmek üzere Picot'yu Mısır'a göndermek için ısrar etti. İngiliz hükümetinin buna yanıtı Sykes'a oraya gidip Picot ile İngiliz komutanı arasına girmesini emretmek oldu. Picot, İngiliz istilasını Fransız çıkarlarına saldırı olarak görüyordu. "Londra şimdi anlaşmamızı bitmiş kabul ediyor. İngiliz askerleri Suriye'ye güneyden (Mısır ve Filistin'den) girip bizim destekçilerimizi dağıtacaklar" şeklinde bir rapor gönderdi.[7]

Fransa'nın Ortadoğu'daki iddiaları karşısında huzursuzluk duyan Lloyd George, Weizmann'a Filistin'in geleceğinin İngilizlerle Yahudiler arasında çözülecek bir sorun olduğunu söyledi.[8] Sykes'ın Fransız itirazları konusunda neden bu kadar kaygılı olduğunu anlamıyormuş gibi davranıp Weizmann'a Filistin'in "kendisi için savaşın gerçekten ilginç olan yanı olduğunu" açıkladı.[9]

Sykes, Mısır Sefer Gücü Başkomutanı'nın politik misyon başkanlığına atandıktan sonra 3 Nisan 1917 günü son talimatını almak üzere başbakanlık konutuna gitti. Orada Başbakan, Lord Curzon ve Maurice Hankey ile görüştü. Sykes düşman hatları gerisinde bir Arap aşiret isyanı başlatmayı denemeyi önerdiyse de, Lloyd George ile Curzon kendisine aşiretlerle İngiliz çıkarlarına zararlı olacak bir anlaşma için vaatte bulunmamanın önemini anlattılar. Fransa ile durumu daha da güçleştirecek bir şey yapmaması ve "Siyonist harekete, ayrıca onun İngiliz himayesinde gelişmesi olasılığına zarar vermemenin

önemini" akıldan çıkarmaması gerektiğini özellikle vurguladılar.[10] Toplantı notlarında şunlar yazıyordu: "Başbakan savaş sonrası Ortadoğu'sunda İngiliz bölgesine Filistin'in de eklenmesinin önemi üzerinde durdu."[11] Başbakan Sykes'ı, "özellikle Filistin konusunda" Araplara vaatte bulunmaması için uyarmıştı.[12]

Sykes, Mısır'a giderken uğradığı Paris'te Picot'ya Fransa'nın görüşünü değiştirip ilhakçı olmayan bir yaklaşımı benimsemesi gerekeceğini ve bunun da yeniden doğacak Filistin'de Amerikan ya da İngiliz ve yeniden doğan Ermenistan'da Fransız himayesi demek olabileceğini bildirdi. Bu söylediklerinin Picot'yu huzursuz etmesi, Sykes'ı şaşırttı.[13]

Sykes, Fransa'dan, 8 Nisan 1917'de Dışişleri Bakanı Arthur Balfour'a bir mektup yazıp, Birleşik Devletler'in Siyonizmin koruyucusu olarak Filistin'e girmesi düşüncesine Fransa'nın karşı olduğunu ve böyle bir durumda Birleşik Devletler'in Ortadoğu'da Fransa'ya rakip olacağından korktuğunu bildirdi. "Siyonizme gelince, Fransızlar büyük bir şeyle karşı karşıya olduklarını ve buna gözlerini kapayamayacaklarını anlamaya başladılar," diyordu.[14]

Sykes gibi Fransız Dışişleri Bakanlığı da, Batı cephesindeki askeri felaketlerin Doğu cephesini çok önemli kıldığı bu sırada Rus Yahudilerinin Rusya'yı savaşta tutmakta yardımcı olabileceklerine artık inanmaktaydı. Sykes'ın Fransız başbakanlığına tanıştırdığı Nahum Sokolow bu konuda istekli görünüyordu. Fransız yetkilileriyle konuşmaları iyi gitti. Sykes, 9 Nisan'da Balfour'a, "Durum Siyonist emellerinin Fransızlar tarafından meşru kabul edilmesi aşamasına geldi," diye yazıyordu.[15]

Ancak Fransa, Ortadoğu'daki iddialarını sürdürmekte inat etmekteydi. Sykes, Fransız sömürgeci bloğu başkanı Senatör Pierre-Etienne Flandin'le görüştükten sonra dışişleri bakanlığına 15 Nisan'da Flandin'in, Suriye, Lübnan ve Sina'da El Ariş'e kadar tüm Filistin kıyılarını istemekte ısrarlı olduğunu bildirdi. Flandin, Sykes-Picot Anlaşmasında İngilizlere ödün veren Picot'nun "Fransa'ya ihanet etmiş bir budala" olduğunu söylüyordu.[16]

Sykes, Paris'ten Roma'ya geçerek Nahum Sokolow'un Siyonist davasını Papa ve diğer Vatikan yetkililerine anlatmasını sağladı. Bu görüşmelerden elde edilebilecek yararlar yeni bir sorunun ortaya çıkmasıyla dengelendi: İtalya Dışişleri Bakanı Baron Sidney Sonnino, savaş sonrası Ortadoğusunda İtalya'nın da bir payı olmasında ısrar ediyordu.

Sykes Kahire'ye gidince çeşitli müttefiklerini bir arada çalışmaya ikna etti. Picot'yu Kahire'deki Arap liderleriyle tanıştırdı ve sonra Picot'nun kendisiyle Arabistan'a gelmesini sağladı. Orada Şerif Hüseyin'e gizli Sykes-Picot-Sazanov Anlaşmasını hiç değilse genel çizgileriyle açıklayacaktı. Sykes, Fransızların Suriye'de Araplara yardımcı olacaklarını Hüseyin'e kabul ettirdiğine; Arap liderlerini Arapların Filistin gibi bir karmaşık çıkarlar bölgesinin sorumluluğunu alamayacak kadar zayıf olduklarına ikna ettiğine; ve Filistinli Arapların, eğer Araplar da aynı statüye kavuşurlarsa, Filistin'deki Yahudi toplumuna millet statüsü* verilmesi konusunda bir anlayış birliğine vardığına büyük bir iyimserlikle inanmaktaydı.[17]

* Millet terimi Osmanlı İmparatorluğu'nda, mensuplarının işlerini yönetmek açısından belirli bir özerkliği olan topluluklar için kullanılmaktaydı.

Kahire'de Clayton ile Arap Bürosu'ndaki arkadaşları Sykes'ı, Ortadoğu'da bir Fransız varlığının huzursuzluk yaratacağı konusunda uyarmışlardı.[18] Ancak her zaman sadık ve iyi yürekli olan Sykes ısrarla, arkadaşlarının "Faşodizm" (Kitchener'ın Faşoda'da yaptığı gibi, Fransızlardan üstün çıkmak) kurbanı olduklarını ve müttefiklerine daha fazla sadakat göstermeleri gerektiğini söylüyordu. Picot'yu gerçek bir ortak yapmaya çalışıyor, Fransız temsilcisinin Hüseyin'in oğullarıyla ortak bir politika oluşturmasını, böylece İngiltere ile Fransa'nın savaş sonrası Ortadoğusunun yeni Arap hükümdarlarıyla paralel, yapıcı ve işbirlikçi ilişkiler yürütebileceklerini belirtiyordu. 12 Mayıs'ta Londra'ya çektiği telgrafta "Picot'nun Arap temsilcileriyle anlaştığını" bildirdi.[19] Birkaç gün sonra da bir meslektaşına, "Arapça konuşan halklar konusunda Fransızların bizimle ortak bir politika çerçevesinde işbirliği yapmaya hazır olduklarına inanıyorum..." diye yazıyordu.[20]

II

Mısır'daki İngiliz ordusunun komutanı General Sir Archibald Murray, 1917'nin ilk yarısında birliklerini Filistin'e parça parça gönderdi. Murray, gerek Londra'nın verdiği emri geri almasından, gerekse kendi beceriksizliğinden, Alman komutanları ile bunların yönettiği Osmanlı birliklerinin yeniden toplanmalarına zaman tanımıştı. Sonunda 26 Mart sabahının erken ve sisli bir saatinde Filistin'e giden kıyı yoluna hâkim olan Gazze'de düşmana aceleyle saldırdı ve yenildi. Gazze'yi etkin bir şekilde tahkim etmiş olan zeki Alman komutanı Kress von Kressenstein ancak İngilizlerin verdiğinin yarısı kadar kayıp vermişti.

Murray, Mısır'dan destek kuvveti çağırıp 29 Nisan'da Gazze'ye ikinci kez saldırdı. Kressenstein onu bu kez daha kesin bir yenilgiye uğrattı: Türklerin İngilizlere göre kayıp oranı üçe birdi. İngiliz orduları çekildi, fakat Sir Archibald Murray birkaç hafta sonra komutanlıktan alındı. Lloyd George, Filistin savaşına sonbaharda yeniden başlamakta kararlıydı. Ancak, Londra bu sefer için daha fazla asker ayırmak istemiyordu.

Murray'in iki yenilgisi Sir Mark Sykes'ı, İtilafçılar adına kendilerinden destek sağladığı Yahudi, Arap ve Ermeni halka karşı Türkler tarafından misillemede bulunulması gibi bir endişeye yöneltmişti. Türkler bu misilleme için İngilizlerin sonbahara kadar beklemesinden yararlanabilirdi. Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf çekip bu insanlar tehlikeye atılacaksa, İngiltere'nin Siyonist, Arap ve Ermeni projelerine devam etmemesini istedi.[21] Bu önerisine yanıt verilmedi.

Champagne'de Fransız saldırısı başarısız olmuş, Fransız askeri birlikleri isyan etmiş, Rusya parçalanmış ve Murray, Filistin'i alamamıştı. Savaş haberlerinden cesareti kırılan Sykes, Ortadoğu halklarının desteğini kazanmayı daha da önemli görüyordu. Leo Amery ile meslektaşları gibi o da, İtilaf Devletleri savaşı kazansa bile zaferin kesin olmayacağını görüyordu. Ortadoğu'da kazanacakları topraklar, Alman kontrolündeki Osmanlılar tarafından Sultan'ın İslam liderliği kullanılarak sürekli baskı altında tutulacaktı. Sykes'a göre Clemenceau öncesi Fransa'nın ve Baron Sonnino'nun İtalyasının ilhak-

çı iddiaları bu durumda daha da dar görüşlü kalıyordu. "Küçük Asya Anlaşması Muhtırası"nda şöyle yazıyordu:

> İlhak fikri kesinlikle terk edilmelidir. Bu fikir zamanın ruhuna aykırıdır ve Rus aşırıları bunun bir kopyasını ele geçirecek olurlarsa, tüm İtilaf Devletleri'nin aleyhinde kullanacaklardır; bu nokta özellikle de milliyete, coğrafyaya ve sağduyuya karşı çıkan İtalyan iddiası için geçerlidir.

Sykes raporunda, Fransa'nın aklı varsa, Ortadoğu'daki etki alanlarını kullanmak konusunda İngilizleri örnek alacaklarını söylüyordu. Fransa, Suriye ve Lübnan'da Arap bağımsızlığını korumasına almalıydı. Böyle yapmadığı takdirde İngiltere, Fransa'ya kendi başına açtığı dertlerden kurtulması için hiçbir yardımda bulunmamalıydı.

Sykes geleceğe ilişkin görüşünü şöyle açıklıyordu: "Ben Yahudiler, Araplar ve Ermenilerle müttefik ve Panislamizmi geçersiz kılacak, Hindistan ile Afrika'yı Hohenzollern sonrası ortaya çıkacağına inandığım bir Türk-Alman birleşmesinden koruyacak, sürekli bir İngiliz-Fransız paktı görmek istiyorum."[22]

Sykes, Amery'yi bu görüşe getirmişti ve Amery daha sonra şöyle yazacaktı: "Filistin'de, ülkeyi Alman-Türk baskısına karşı güçlü tutacak bir uygarlığı ancak Yahudiler kurabilir... Savaştan sonra dünya Yahudilerinin çıkarlarının Almanların yanında olması çok büyük bir kayıp olur."[23]

III

1917 Şubatı'nda İngiliz Siyonist Federasyonu başkanlığına seçilen Hayim Weizmann, İngiliz hükümetinden Filistin'de bir yahudi Yurdunu desteklediği konusunda açık bir söz vermesini resmen isteyecek duruma gelmişti. Sykes ile toplantılarından sonra fikirlerine sempati duyan kamu görevlileriyle görüşmelere başladı.

Kraliçe Victoria'nın son başbakanı Lord Salisbury'nin üçüncü oğlu olan Dışişleri Müsteşarı Lord Robert Cecil, Weizmann'ın davasına inananların başında geliyordu. Birinci Dünya Savaşı'nda beş genç Cecil ölmüştü ve Lord Robert kalıcı bir barış için bir plan taslağı hazırlamıştı: Bu taslak daha sonra *Milletler Cemiyeti Ahdi* olacaktı. Lord Robert'in, ulusların kendi yazgılarını belirlemelerine ilişkin fikirlerinden rahatsız olan politik meslektaşları, bu planın Britanya İmparatorluğu'nun çözülmesine yol açacağını iddia ettiler.[24] Zamanının bir yazarı Lord Robert hakkında şöyle yazıyordu: "Barış için garip bir uluslararası kutsal seferde öne çıkmıştı; ve dostlarını Cecillerin genellikle düşmanlarını aradıkları yerlerde buldu."[25] Lord Robert aynı Haçlı Seferi zihniyetiyle bu kez Yahudi Filistini davasını benimsemişti.

Bir başka sempatizan da Mısır'da on yıllık hizmetten sonra Dışişlerine dönen Arap yanlısı Sir Ronald Graham'dı. Sir Graham Mısır'dayken Vladimir Jabotinsky ile İngiliz ordusunda bir Yahudi birimi kurulmasını konuşan ilk İngiliz yetkilisiydi. Şimdi Londra'ya döndükten sonra Dışişleri Bakanlığı'nın Siyonizm desteğini kamuoyuna açıklamasını istiyordu. İngiltere'nin Siyonizme destek verme fikri Gerald FitzMaurice ve Mark

Sykes'tan esinlenmişse de, Graham bunun resmi bir belge haline getirilmesinden sorumlu olanların başında gelmektedir. Ancak, ardında önemli bir özel arşiv bırakmadığından olacak, tarihçiler onun bu rolünü göz ardı etme eğilimindedir.

Graham ile diğer Dışişleri Bakanlığı yetkilileri Hayim Weizmann'ın istediği sözün açıkça verilmemesinin önünde engel olarak Fransa'yı görüyorlardı. Sykes gibi Graham da, Siyonizmin sadece İngiltere'ye bağlı olması nedeniyle zayıfladığı düşüncesindeydi. Siyonistlerin her şeylerini İngiltere'nin Filistin'i yöneteceği kumarına yatırmalarından kaygılanıyordu. Siyonistlerin, İngiltere'nin gizli Sykes-Picot Anlaşması'yla bunu yapmama sözü vermiş olduğunu bilmediklerinin farkındaydı. Graham, 17 Nisan 1917'de Sykes'a yazdığı bir mektupta Siyonist hareketin İngiltere'nin Filistin'i alması varsayımına bu kadar bağlı olmasının huzursuzluk verici olduğunu belirtiyordu.[26]

Ancak Siyonist hareketin destek için Fransa'ya dönebilmesi de çok güçtü. Fransız Dışişleri Bakanlığı'nda Siyonizm küçümsenmekteydi. Fransız kamuoyunun önemli bir kısmı Alman yanlısı olarak gördüğü harekete baştan beri düşmanlık göstermişti. Siyonizm bu yüzden Fransız Yahudileri arasında pek destek bulmamıştı ve Fransa hükümeti de bu nedenle hareketin gücünü küçümsüyordu. Ancak Rus ihtilali, Yahudileri birden olduklarından daha önemli bir hale getirdi. Rusya'daki olayların Siyonist desteğini arzulanır bir şey yapmış olmasına karşın Dışişleri Bakanlığı buna yanaşmakta duraksıyor, Siyonizmin İtilaf Devletleri'nce kabul edilmesinin Fransa'nın Filistin üstündeki iddiasını terk etmesi anlamına geleceğinden korkuyordu.

Sorunu çözen Nahum Sokolow oldu; Sokolow, Fransa Dışişleri Bakanlığı ile görüşmelerinde Filistin'i hangi devletin koruyacağı konusunu bilerek dile getirmedi. Bakanlık yetkilileri bunun üzerine Siyonistlerin bu konuda tarafsız kalacaklarını varsaydılar. Fransız yetkilileri savaş sonrası Filistininde Siyonizmi desteklemeye hazır değillerdi -ve Yahudilerin ayrı bir milli statü elde etmelerine izin vermeyi de düşünmüyorlardı- ancak anlamsız kaldığı sürece Siyonistlere teşvik edici sözler söylemekte de bir zarar görmemişlerdi. Siyonist "hayalleri" olanların, gerçek bir vaat olmayan sözlü özendirmelerle kazanılabileceğine inanıyorlardı.[27] Fransız Dışişleri Bakanlığı Genel Direktörü Jules Cambon, Rusya'ya gidip oradaki Yahudiler üzerinde etkisini kullanması karşılığında Sokolow'a 4 Haziran 1917'de verdiği resmi mektupta Fransız hükümetinin sempatisini şu terimlerle belirtiyordu:

> Hedefi Filistin'de bir Yahudi kolonisinin kurulması olan çabalarınıza ilişkin planı sunmuş bulunuyorsunuz. Durum elverdiğince ve bir yandan Kutsal Yerlerin bağımsızlığı güvence altına alındığında, İtilaf Devletleri'nin koruması altında, İsrail halkının yüzyıllar önce sürüldükleri topraklarda Yahudi milliyetinin yeniden doğmasına yardımcı olmanın adaletli olacağını düşünmektesiniz.
>
> Bu savaşa haksız yere saldırıya uğrayan bir halkı savunmak için girmiş olan ve haklının güçlüye galip gelmesi için mücadelesine devam eden Fransız hükümeti sizin, zaferi İtilaf Devletleri'nin zaferine bağlı olan bu davanıza sempatiyle bakmaktadır.
>
> Size burada bu güvenceyi vermekle mutluluk duymaktayım.[28]

Metin çok ustaca kaleme alınmıştı. Siyonist fikrin temeli olan Yahudi milletinin yeniden doğuşunun kendi politik bünyesi bağlamında olması gerektiği, yazıda yer almamıştı. Ayrıca, bu sempati sözünde bağımsız kalacağı belirtilen Kutsal Yerler, Sykes-Picot Anlaşmasında, Şeria Nehri'nin batısında kalan meskûn bölümün büyük bir kısmını kapsayacak biçimde saptanmıştı. Eğer bu tanım uygulanacak olursa Fransızların Yahudi milleti için sempatisi sadece Hayfa, Hebron, Kuzey Galile ve Necef çölüyle sınırlı kalacaktı. Cambon mektubu, amaçlandığı üzere, pek açık değildi.*

Ancak, Fransızlar kendi kazdıkları çukura düşmüşlerdi. Resmi güvenceleri anlamlı olamayacak kadar dikkatle yazılmıştı, fakat bunun varlığı İngilizlere kendi güvencelerini yayınlama olanağı vermiş oluyordu. İtilaf Devletleri'nin, nasıl tanımlanmış olursa olsun, Filistin'de Yahudi emellerini desteklekdikleri ortaya çıkınca, Siyonist hareket, koruyucusunu seçmekte önemli rol oynayacak ve İngiltere'yi seçecekti. O dönemde başlıca amaçları Filistin'de Yahudilere yurt elde etme olan Graham ile Sykes için fazla düşünecek bir şey yoktu; asıl düşünmesi gerekenler Siyonizmi, Filistin İngilizlerin olacağı için çekici bulan Leo Amery ile arkadaşlarıydı.

Sokolow'un Paris'ten getirdiği Fransız mektubunu alan Graham ile Cecil, 1917 Haziranı ortalarında Balfour'a artık İngilizlerin Siyonizme vaatleri konusunda kamuoyuna yazılı bir açıklama yapması için zamanın geldiğini söylediler. Balfour gerekli belge taslağının hazırlanmasına Weizmann'ı da davet etti. Weizmann ile Sykes'ın baştan beri istedikleri de buydu.

Metinde uygun dilin kullanılması, kime hitap edileceği kararının verilmesiyle ilgili çalışmalar bütün yaz devam etti ve eylülde işi Milner ile Leo Amery üstlendiler. Devletin önemli kademelerinde bulunanların hemen hepsi deklarasyona olumlu bakıyorlardı. Ormsby-Gore tarafından desteklenen Sykes, Savaş Kabinesi sekreterliğini de Siyonizme inandırmıştı. Dışişleri Bakanı Balfour, uzun süredir Siyonizme sempati besleyen bir insan olarak İngiltere'nin bu konuda resmi bir tavır almasını istiyordu ve bakanlığında Cecil ile Graham kendisini bu yolda özendirmekteydiler. Smuts kesin olarak Siyonizm yanlısıydı. Milner ile ekibi (Başbakanlık sekreteryasından Philip Kerr de dahil) Yahudi Filistininin kurulmasını çok önemli bir İngiliz emperyalist çıkarı olarak görüyorlardı. Başbakan bir Siyonist programı yürütmeyi baştan beri planlamıştı; İngiltere'nin niyetlerini önceden beyan etmesiyle ilgilenmemiş olmakla birlikte, meslektaşları bunun yararlı olduğunu düşündükleri zaman da bir engel çıkarmadı.

Ancak Balfour'un Siyonist yanlısı deklarasyon önerisi, aniden karşılaştığı bir muhalefetle, durma noktasına geldi. Muhalefet İngiliz Yahudi topluluğunun ileri gelen kişilerinden geliyordu. Hindistan Bakanı Edwin Montagu, Kabine içindeki muhalefetin başını çekiyordu. Kuzeni Herbert Samuel ve Rufus Isaacs'la (Lord Reading), dindaşları için yeni olan bir uygulama başlatmış, bir İngiliz Kabinesi'ndeki ilk Yahudiler olmuşlardı.** Soyluluk unvanı verilmiş başarılı bir maliyecinin ikinci oğlu olan Montagu, Siyonizmi

* Kimi zaman Balfour Deklarasyonu'nun da aynı derecede belirsiz olduğu söylenmiştir. Ancak Cambon mektubunun aksine Balfour Deklarasyonu (a) yayınlanmıştı, (b) Filistin'in tümünü kapsıyordu, ve (c) net bir Yahudi milli kimliği olan bir bünyenin -bir milli yurdun- kurulmasından söz ediyordu.

** Disraeli Yahudi kökenli olmasına karşın Hıristiyan olarak vaftiz edilmişti.

kendisine ve ailesinin İngiliz toplumunda onca çaba sonunda elde ettikleri konuma bir tehdit olarak görüyordu. Yahudiliğin bir milliyet değil, bir din olduğunu ve bundan başka bir şey söylemenin kendisinin % 100 İngiliz olmadığını söylemekten farksız olacağına işaret ediyordu.

Montagu, Liberal saflardaki gençlerden en yeteneklisi olarak görülmekteydi ve Başbakan'ın, onu ve Churchill'i, Asquith'ten koparıp almasının politik bir başarı olduğu kabul edilmekteydi. Yine de Savaş Bakanı Lord Derby'nin tipik bir politik yorumu vardı: "Bir Yahudi olan Montagu'nün Hindistan Bakanlığı'na atanması, benim görebildiğim kadarıyla hem Hindistan'da hem burada bir huzursuzluk yaratmıştır... Ancak ben onun yeteneklerini takdir ediyor ve başarılı olacağına inanıyorum."[29] Montagu de, dini inançları olmamasına karşın bir Yahudi olarak sınıflandırılmaktan kaçmamamaktan yakınıyordu. Bir İngiliz lordunun milyoner oğluydu ama, "tüm yaşamım boyunca gettodan kaçmak için çabaladım," diyordu.[30]

Kanıtlara bakılırsa Montagu Siyonist olmamasıyla Yahudilerin çoğunluğu adına konuşuyordu. Elde rakamları bulunan son tarih olan 1913 itibariyle dünya Yahudilerinin sadece % 1 kadarı Siyonizme bağlı olduklarını belirtmişlerdi.[31] İngiliz istihbarat raporları savaş sırasında Rusya'daki Yahudi bölgesinde Siyonist duygularda artış olduğunu bildirmişse de, bunu doğrulayacak rakamlar yoktur.[32] İngiltere'de, dış ülkelerdeki Yahudileri ilgilendiren konularda İngiliz Yahudilerini temsil eden Ortak Komite başından beri Siyonizme karşıydı ve öyle kalmıştı.[33]

Montagu'nün muhalefeti her şeyi durdurdu. Graham önerilen deklarasyonun Montagu tarafından "durdurulduğunu" bildiriyor ve Montagu'nün, "zengin Yahudilerin belirli bir kesimini temsil ettiğini ve kendisinin ve benzerlerinin, İngiltere'den kovulup Filistin'de çiftçilik yapmaları isteneceğinden korktuğunu" söylüyordu.[34]

Siyonist yanlısı bir vaat için çalışan, Kabine'de görevli alt düzey yetkililer bu tür korkuları giderme uğraşı içindeydiler. Milner'e deklarasyon taslağını yeniden hazırlamada yardımcı olan Amery bir Kabine üyesine bunun ardındaki anlayışı anlatırken, bunun Yahudi dininden olan İngiliz uyruklular için değil, kendilerine gerçek uyrukluk tanımayı reddeden ülkelerde yaşayan Yahudiler için olduğunu söylüyordu. "Bu ya da başka bir ülkenin tam anlamıyla yurttaşı olan Yahudiler dışında, özellikle Polonya ve Rusya'da...halen en gerçek anlamıyla ayrı bir millet olan Yahudiler vardır..."[35] Rus olma hakkı reddedilen bu insanlara Filistin'de kendi yurtlarını kurma şansı verilecekti.

Ancak Montagu başka ülkelerdeki Yahudilerin durumlarıyla fazla ilgilenmiyordu. Onu ilgilendiren İngiliz toplumu içindeki Yahudilerin durumuydu; kendisini tehdit edilmiş hissederek öyle bir şiddetle karşı saldırıya geçmişti ki, Kabine'nin bu konudaki görüşmeleri tümüyle kesilmişti.

Filistin'in kaynak bakımından Siyonist hayalin gerçekleşmesine yetmeyecek kadar sınırlı olduğunu iddia eden Lord Curzon da bu konuda Montagu'ye yardımcı olmaktaydı. Daha da önemlisi, koalisyon hükümetinde ağırlık taşıyan partinin lideri ve Başbakanın güçlü politik ortağı Andrew Bonar Law da erteleme önermekteydi. Bonar Law, Siyonist davasını düşünmek için zamanın, henüz olgunlaşmadığını iddia ediyordu.

Montagu'ye yardım edenlerden biri de, 1917 Ekimi'nin ortalarına kadar tedbirli ol-

mayı ve beklemeyi öneren Birleşik Devletler'di. Başkan Wilson, Siyonizme sempatiyle bakıyor, ancak İngilizlerin niyetlerinden kuşkulanıyordu; bir Yahudi Filistinini istiyorsa da, bir İngiliz Filistini için fazla heyecan duymuyordu. İngiliz Kabinesi, Balfour Deklarasyonu'nu yayınlamayı düşünürken Başkan Wilson'un fikrini ve böylece de ima yoluyla desteğini istedi. Kabine Amerikan hükümetine deklarasyonu, sadece ezilen Yahudilerin durumunu düşünüyormuş gibi, Siyonist emellere bir sempati ifadesi olarak tanıttı. Wilson'un dış politika danışmanı Albay House bunu şöyle yorumladı: "İngilizler doğal olarak Mısır ve Hindistan yolunun kapanmasını istemiyorlar ve Lloyd George da bu planını uygulamak için bizi kullanmaktan kaçınacak bir insan değildir."[36]

Bu yorum, Başbakanla kendisine danışmanlık yapan Milner çevresinin görüşleri konusunda, yerindeydi. Hayim Weizmann'a göre Philip Kerr (Milner'in eski sekreteri olup Lloyd George'un sekreterliğini yapıyordu) "bir Yahudi Filistinini Hindistan yolu üzerinde Afrika, Asya ve Avrupa arasında bir köprü olarak görüyordu."[37] Ancak aynı yorum, Siyonist yanlısı bir deklarasyonun savaşta ve savaştan sonra Almanya'ya karşı önemli bir silah olacağı söylenerek ikna edilen Dışişleri Bakanlığı'nın görüşleri için haklı sayılmazdı. Dışişleri Bakanlığı Amerika ve özellikle de Rusya'daki Yahudi topluluklarının çok güçlü olduklarına inanıyordu. Yahudilerin Çarlık Rusyasında zayıf bir azınlık olduklarını ve politik bir önemlerinin bulunmadığını çok iyi bilen Petrograd'daki İngiliz Büyükelçisi, Siyonistlerin Rusya'daki iktidar mücadelesinin sonucunu etkileyemeyeceklerini bildirmişti. Ancak hükümet yine de, Rusya'daki Yahudi topluluğunun kendilerini yöneten hükümeti İtilafçılar safında tutacağına inanmakta ısrar etti. Rusya'daki kriz derinleştikçe Dışişleri Bakanlığı da Yahudi desteğini aramanın giderek acilleştiği duygusuna kapılmıştı.

IV

Korku, korkuyu doğurdu. Almanya'da basın İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın yapmak istediklerine ilişkin söylentilerle harekete geçmişti. Hayim Weizmann'ın 1917 Haziranında Sir Ronald Graham'a gönderdiği, hükümete yakınlığıyla tanınan bir Berlin gazetesinde İngilizlerin, Mısır-Hindistan yolunda Filistin kara köprüsünü sağlamak için Siyonizmi desteklemek niyetinde olduğu bildiriliyor ve Almanya'nın Siyonizmi daha önce destekleyerek bu çabayı önlemesi isteniyordu. (İngilizlerin bilmemelerine karşın Almanya Siyonist yanlısı bir tutum benimsemeyi pek önemsememiştir; bununla ilgilenen, Alman basınıydı.)

Graham o yaz korkularını Balfour'a iletti! Graham raporunda, bir erteleme daha olacağını duyduğunu ve bunun "tüm Yahudi olayını tehlikeye atacağına" inandığını yazmaktadır. Ona göre bu, Rusya'da hepsi de İtilaf aleyhtarı olan Yahudilerin durumunu güçleştirecek ve bir dereceye kadar da Birleşik Devletler'deki kamuoyunu karşısına alacaktı. İngiltere'nin "Siyonistleri Almanların kucağına atmaması" gerektiği konusunda uyarıda bulunarak, "Siyonizm sorununda her an bir Alman hareketi ile karşılaşabiliriz ve Siyonizmin başlangıç itibariyle bir Alman Yahudi fikri değilse bile, her durumda bir Avusturya Yahudi fikri olduğunu unutmamalıyız," diyordu.[38]

Graham raporuna hükümetin Siyonizm konusuyla ilgili ertelemelerinin ne kadar çok olduğunu gösteren bir de liste eklemişti. Balfour ekim ayında raporu Başbakan'a gönderirken, sorunun Kabine tarafından bir an önce ele alınması konusundaki kendi notunu da iliştirdi.[39]

The Times'ın 26 Ekim 1917 tarihli sayısında, süregelen ertelemeyi eleştiren bir başyazı yayımlandı. *The Times*, İngiliz ve İtilaf hükümetlerinin Filistin konusunda bir beyanda bulunacaklarının gizli bir şey olmadığını belirttikten sonra artık bunu yapmanın zamanı geldiğini belirtiyordu.

> Devlet adamlarımız dünya Yahudilerinin içten sempatilerinin kazanılmasının İtilaf Devletleri davası için ne kadar değerli olacağını göremiyorlar mı? Almanya, İtilaf Devletleri'nin Yahudi milliyetçi umutlarıyla ilişkisinin kendi plan ve propagandası için ne kadar tehlikeli olacağını hemen görmüş ve bizi önlemek için harekete geçmekte duraksamamıştır.

Kabine, 31 Ekim 1917'de Montagu ile Curzon'un muhalefetini aşarak Dışişleri Bakanı'nı, Weizmann'ın istediği destek güvencesinin çok sulandırılmış bir biçimini yayınlamakla görevlendirdi. Sykes heyecanla koşarak Weizmann'a haberi bildirdi: "Müjde, Dr. Weizmann, bir oğlun oldu!" Ancak Siyonist lider, başlangıçtaki dilin bu kadar sulandırılmış olmasına üzülmüştü.[40]

Dışişleri Bakanı'nın İngiliz Yahudileri arasındaki en parlak isme hitap eden 2 Kasım 1917 tarihli mektubu şöyleydi:

> Sayın Lord Rotschild,
>
> Yahudi Siyonist emellerine bir sempati deklarasyonu olan aşağıdaki bildirinin, Kabine tarafından onaylandığını Krallık hükümeti adına bildirmekten büyük mutluluk duymaktayım: "Krallık hükümeti Filistin'de Yahudi halkı için bir milli yurt kurulmasını uygun karşılamaktadır ve bu hedefin gerçekleştirilmesini kolaylaştırmak için elinden geleni yapacaktır. Filistin'deki Yahudi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına, ya da başka ülkelerde yaşayan Yahudilerin hak ve politik statülerine zarar verecek hiçbir şey yapılmayacağı kabul edilmektedir." Bu deklarasyonu Siyonist Federasyonun dikkatine sunmanızı rica ederim.

İngiliz liderleri Arap müttefiklerinden ters bir tepki beklemiyorlardı; bu konuda sorun olarak sadece Fransa'yı görmüşlerdi ve o sorun da çözülmüştü. Başbakan daha sonra Arap liderleri hakkında, "Filistin onları fazla kaygılandırmıyor gibiydi," diye yazmıştır.[41] Hükümetinin Kral Hüseyin ile Prens Faysal'ı Kutsal Topraklarda bir Yahudi yurdu kurma planlarından haberdar ettiğine işaret etmiş ve biraz kırgın bir tavırla şunu eklemişti: "Bizimle savaşmakta oldukları için Filistin Araplarıyla ilişki kuramamıştık."[42]

Balfour Deklarasyonu'nun kamuoyuna açıklanması haftalık *Jewish Chronicle* gazetesinin yayın tarihi olan ertesi cumaya kadar ertelenmişti. Ancak bu arada Petrograd'dan

Lenin ile Troçki'nin iktidarı ele geçirdikleri bildirilince haber iyice geri plana düştü. Dışişleri Bakanlığı Balfour Deklarasyonu'nun, Rus Yahudilerinin desteğini Bolşevizm'e karşı ve İtilaf Devletleri'nden yana kaydırmada yardımcı olacağını ummuştu. Bu umut 1920 başlarında Bolşeviklerin Rus İç Savaşı'nı kesin olarak kazandıkları belli oluncaya kadar da sürmüştür. 1917 Kasımında Rusya'da Bolşevizme karşı savaş yeni başlamıştı ve Rus Yahudilerinin güçlü oldukları ve değerli müttefikler olabilecekleri gibi yanlış bir inançla Balfour Deklarasyonu'nu destekleyen İngilizler, Petrograd'dan gelen dramatik haberlerle bu desteklerini daha da artırmışlardı.

The Times, Balfour Deklarasyonu'nu ancak 9 Kasım'da bildirdi ve olumlu yorumlarını da ancak 3 Aralık'ta yayımladı. 2 Aralık'ta Londra Operası'nda İngiliz Siyonist Federasyonu tarafından bir kutlama düzenlenmişti. Konuşmacılar arasında Siyonist liderler dışında Lord Robert Cecil, Sir Mark Sykes ve William Ormsby-Gore, bir Hıristiyan Suriyeli, bir Arap milliyetçisi ve Ermeni sözcüleri vardı. Toplantının konuşmacıların çoğu tarafından dile getirilen konusu, Yahudi, Arap ve Ermenilerin birbirlerine yardımcı olmaları ve uyum içinde ilerlemeleriydi. The Times'ın yorumunda şöyle deniyordu: "Arap ve Ermeni halklarının etkin temsilcilerinin varlıkları ve konuşmaları, Yahudilerle anlaşma ve işbirliği konusunda verdikleri güvenceler, bu toplantıyı unutulmaz yapmak için yeterliydi."[43]

The Times toplantı hakkında da şöyle yazıyordu: "Göze çarpan özelliği, hâkim olan Eski Ahit ruhu ve bir Londra tiyatrosunun o uyumsuz ortamında bile eski bir kehanetin gerçekleşmesinin heyecan ve inançla kutlanmasıydı."[44]

Başbakan, her ne olursa olsun, Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını istiyordu ve sonraları "daha önce söz verilmemiş olsaydı bile" Filistin'in Yahudiler için yurt olmasının koşullarının barış anlaşmasıyla sağlanabileceğini yazmıştır.[45] Onun yazdığına göre Balfour Deklarasyonu'nun önemi, savaş çabasına olan katkısıydı. Rus Yahudilerinin bu nedenle Almanya'ya karşı savaşa paha biçilemeyecek bir destek verdiklerini iddia ediyordu. Minnettar Siyonist liderler İtilaf Devletleri'nin zaferi için çalışmaya söz vermişler ve bunu da yapmışlardı. Yirmi yıl sonra, İngiliz hükümeti Balfour Deklarasyonu'nu terke hazırlanırken de, Siyonist sözlerinin ruhuna sadık kaldılar ve şimdi sözümüzü tutma sırası bize geldi," diye yazıyordu.[46]

Başbakan, Balfour Deklarasyonu'nun gelecekteki barış anlaşması üzerindeki etkisini küçümsemişti. Barış konuşmaları başladığında deklarasyonun resmi belge niteliğini göz ardı etmek güçtü; İtalya ve Vatikan'a danışıldıktan sonra Birleşik Devletler ve Fransa'nın onayıyla yayınlanmıştı ve Batı dünyası basın ve kamuoyu tarafından da onaylanmıştı. Deklarasyonun kendine ait bir yaşamı ve ivmesi olmuştu.

V

Deklarasyon Amerikan Yahudi toplumunda Siyonist hareketin gelişmesinde de rol oynamıştır. Savaş başladığında Amerikan Siyonizmi çok küçük bir hareketti. O sırada Birleşik Devletler'de yaşayan üç milyon Yahudi'den sadece 12.000'i amatörce yönetilen Siyonist Federasyonu'na bağlı gruplara katılmışlardı.[47] Hareketin kasasında 15.000

dolar vardı;[48] yıllık bütçesi 5200 doları hiçbir zaman aşmamıştı.[49] 1914'ten önce Federasyon'un aldığı en büyük bağış 200 dolardı.[50] Hareketin New York'ta sadece 500 üyesi bulunuyordu.[51]

Daha önce Yahudi davalarında adı geçmeyen Boston'un ünlü avukatlarından Louis D. Brandeis, 1912'de Siyonist olmuş ve 1914'te hareketin liderliğini ele almıştı. Amerikan politikasındaki ilerici hareketin entelektüel devi olarak Başkan Wilson üzerinde büyük etkisi olduğuna inanılırdı. Brandeis belki de, İç Savaş'tan beri Amerika politikasında önemli bir rol oynayan ilk Yahudi'dir. Daha önce sadece bir Yahudi bir başkanın kabinesinde bulunmuştu,* ve Brandeis, ABD Yüksek Mahkemesi'nin ilk Yahudi üyesi olacaktı.

Birleşik Devletler'e büyük dalgalar halindeki Yahudi göçü yeni başlamış sayılırdı ve gelenlerden çoğu İngilizce öğrenmek, yabancı aksan ve alışkanlıklarından kurtulmak, Amerikalı olmak istiyorlardı. Amerikan doğumlu Yahudiler de yabancı damgasından uzaklaşmak istiyor ve Siyonizme bulaşmanın Birleşik Devletler'e tam olarak sadık olmadıkları anlamına gelmesinden korkuyorlardı.

Brandeis en çok bu konu üzerinde durmak niyetindeydi. Ona göre Amerikan Yahudileri diğer Amerikalıların sahip oldukları bir şeyden yoksundular: Milli bir geçmiş. Başkaları ata yurtlarını gösterip bu yurtla ve kendileriyle gurur duyabiliyorlardı. Brandeis, bu açıdan ve İrlanda'da İngiliz hâkimiyetine karşı çıkmaya devam etmeleri nedeniyle İrlandalı Amerikalılara hayrandı. Bu tür politik ilgilerin Amerikan yurtseverliğiyle uyumlu olduğunu ve hatta güçlendirdiğini iddia ederek şöyle diyordu: "Özerkliğe katkıda bulunan her İrlandalı-Amerikalı, yaptığı fedakârlık nedeniyle daha iyi bir insan ve daha iyi bir Amerikalıdır. Filistin'de Yahudi yerleşimine yardım eden her Amerikalı Yahudi de böyle yapmakla daha iyi bir insan ve daha iyi bir Amerikalı olacaktır."[52]

İngiliz Dışişleri Bakanı Balfour, 1917'de Birleşik Devletler'i ziyaret edip de Filistin'in geleceğini konuştuğunda Brandeis'ın bu etik idealizminden çok etkilenmişti. Buna karşılık Balfour Deklarasyonu da Brandeis'ın Amerikan Yahudi toplumuna çağrısında kullandığı iddiaları güçlendirmekteydi. Deklarasyon, bir Yahudi Filistini'nin İtilafçıların savaş amaçları arasında yer alması nedeniyle, Siyonizmin savaş zamanı yurtseverliğiyle uyumlu olduğunu göstermekteydi. Bu hedef kısa bir süre sonra da, resmen desteklenen bir Amerikan hedefi oldu. 1918 Eylülünde Yahudi Yeni Yılı nedeniyle Amerikan Yahudi topluluğuna yazdığı bir kutlama mektubunda Başkan Wilson, Balfour Deklarasyonu ilkelerini onaylıyordu.[53]

Ya Balfour Deklarasyonu ya da Brandeis'ın etkin ve güçlü liderliği nedeniyle Yahudi topluluğu içinde Siyonizme destekte büyük bir artış görülmeye başlamıştı. Siyonizm destekçilerinin Amerikan Yahudileri arasında azınlık olmalarına ve daha zengin ve yerleşik Yahudilerin şiddetli muhalefetiyle karşılaşmalarına rağmen, Siyonist Federasyonun üye sayısı 1919'da 175.000'e yükselmişti. Bu muhalefet ancak 1940'larda giderilebilmiştir. Brandeis, Amerikan Siyonizmini, İrlanda'nın bağımsızlığını savunan İrlandalı Amerikalıların öncülüğünü ettikleri çizgide önemli bir örgüte dönüştürmüştü. Bunu yapmasında Balfour Deklarasyonu kendisine yardımcı olmuştur.

* 1906-1909 arası Ticaret ve Çalışma Bakanı olan Oscar Straus

VI

Lloyd George'un Asquith'in yerini almasından sonraki bir yıl içinde İngiliz savaş hedeflerinin ne kadar ilerlediği Leo Amery'nin 1917 sonunda günlüğüne yazdıklarından da anlaşılmaktadır. Amery o bir yıl içinde yaptıklarını sıralarken, başlıca başarılarından birinin "hükümetteki meslektaşlarının kafasına Doğu Afrika, Filistin, Mezopotamya ve genel olarak İmparatorluk görüşünün önemini sokan barış koşulları üstündeki çalışmaları" olduğunu yazmıştır.[54]

Amery'nin de işaret ettiği gibi İngiltere'nin asıl hedefleri artık Avrupa'da değildi. Savaşın ilk üç yılının getirdiği yıkım, Avrupa'da anlamlı bir zaferi mümkün kılmamaktaydı. Avrupa'nın savaşan rakip koalisyonları yıkılmıştı. Kaybedilenler için Avrupa'da bir ilhak düşünmek akıl kârı değildi. Almanya'nın yok edilmesi bile İngiltere'nin ihtiyaçlarını karşılayamazdı. Smuts savaş sırasında yaptığı bir konuşmada Avrupa'da, İngiltere'nin de çıkarına olan bir kuvvetler dengesinin korunması için Almanya'nın güçlü kalması gerektiğine işaret etmişti.[55]

Sir Francis Drake komutasında dünya okyanuslarına ve yeryüzünün çevresine açılan İngiltere'nin, Batı cephesindeki 1914 kuşağıyla birlikte sonsuza dek yok olup olmadığı yanıtlanamayan bir soruydu. İngiltere canlanacaksa bunu emperyalist yayılmacılıkla, kısmen Afrika'da, ama esas olarak Ortadoğu'da yapabilirdi. Başbakanla Milner'ın çevresinin baktıkları yön de buydu.

Gereksiz bir rastlantı olarak başlayan Osmanlı savaşı, bu görüş değişimi nedeniyle Başbakan'ın dünya politikasının tam merkezine oturmuştu artık. Başbakan baştan beri savaşın orada kazanılabileceğini söylemişti. Şimdi savaş sonrası hedeflerinin de orada kazanılabileceğini söylüyordu. Politik içgüdüsüyle yurttaşları için orada elle tutulabilir ödüller olduğunu görmekteydi. Cape Town'dan Hindistan'a, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya uzanan hattın eksik bölümünü sağlayarak İngiltere'nin Afrika, Asya ve Pasifik'teki imparatorluğuna yeni bir can katabilecekti. Asquith Kabinesi, Ortadoğu'nun bazı kısımları üzerindeki hegemonyanın, İngiltere'nin sadece istediği bir şey olduğunu düşünmüştü; Lloyd George hükümeti ise burasını İngiltere'nin ihtiyacı olan topraklar olarak görmekteydi.

VII. BÖLÜM

ORTADOĞU'NUN İŞGALİ

35

Kudüs'te Noel

I

David Lloyd George, 1916'da Başbakan olarak göreve başladığında İngiliz lerin Doğu'daki talihleri de düzelmeye başlamıştı. Hindistan hükümetinin Mezopotamya seferindeki beceriksizliği -1915 yılı sonlarında Bağdat'a açılan sefer 1916 baharında İngiliz Hint ordusunun Kut ül-Ammare'de yenilip teslim olmasıyla sonuçlanmıştı- Londra'yı üst yönetimde temizlik yapmaya yöneltecek kadar dehşete düşürmüştü. Dolayısıyla sefer, yeni bir Hindistan bakanı, yeni bir genel vali, yeni bir Hint ordusu başkomutanı yönetiminde, lojistik ihtiyaçları iyi anlayan bir sefer ordusu komutanıyla yeniden başlatıldı. Tümgeneral Stanley Maude, Dicle İngiliz-Hint ordusunu 1916 Aralık ayında Mezopotamya vilayetlerine sürdü ve metodik bir sefer sonunda 11 Mart 1917'de Bağdat'ı ele geçirdi.

Bağdat seferinin dünya savaşı genel stratejisi içinde ne amaca hizmet edeceği hiçbir zaman açıklığa kavuşmamışsa da, *Binbir Gece Masalları* ile ilişkili olan bu eski başkentin ele geçirilmesi yeni başbakanın düşlerini işgal altına almıştı. Haber, sevinmeye çok ihtiyacı olduğu bir anda gelmiş ve İngiltere'nin bundan sonraki zaferi için Kudüs'e yönelinmesinde esin kaynağı olmuştu.

Dicle ordusunun zaferleri, işgal edilen Osmanlı topraklarının ne olacağı sorusunu ortaya çıkarıyordu. Hindistan hükümeti, taahhüt altına girmekten çekinmekle birlikte, Basra ve Bağdat, Mezopotamya vilayetlerinin, Osmanlı İmparatorluğu'ndan koparılmaları durumunda kendi yetki alanına gireceğini hayal etmişti. Sir Mark Sykes ile Arap Bürosu'ndan arkadaşlarına göre, bu tür bölgelerin Hindistan'ın babaca gördükleri yönetim anlayışına göre yönetilmesi kabul edilemez bir şeydi. Sykes, 1916'da yazdığı bir muhtırada Kabine'yi şöyle uyarıyordu: "Hindistan'dan iş görürseniz, elinizde hep eski siyah-beyazcı gelenekler olacaktır ve Arapları siyah-beyaz çizgisinde yönetemezsiniz."[1]

General Maude'un sefer kuvvetlerinin baş politik subayı Sir Percy Cox, Bağdat'ın ele geçirilmesini halka duyurulmak üzere hazırladığı bildiride geçici İngiliz-Hindistan yönetimi ile işbirliği çağrısında bulunduysa da, Londra, bunun yayınlanmamasını emretti. Londra'da birkaç taslak yazıldı ve sonunda Savaş Kabinesi Sir Mark Sykes'ın hazırladığı temel metni kabul etti. Bildiride kim oldukları belirtilmeyen Arap liderleri İngiliz otoriteleriyle işbirliği yaparak hükümete katılmaya çağrılıyorlardı. Bir yandan da

tumturaklı cümlelerle kurtuluş ve özgürlükten, geçmiş görkemden ve gelecek büyüklükten söz ediliyor, Arap halklarının kuzeyde, güneyde, doğuda ve batıda birlik olması umudu dile getiriliyordu. Biraz üstü kapalı da olsa Kral Hüseyin başkanlığında bir Arap Ortadoğu konfederasyonuna da değinilmekteydi. Oysa Kral Hüseyin Sünni, Basra ve Bağdat vilayetlerinin halkının çoğu ise Şii idiler ve Sünnilerle Şiiler arasında bin yılı aşan derin görüş ayrılıkları vardı.

General Maude, Sykes taslağına itiraz etti. Bir asker olarak, savaş devam ettiği sürece güvenliği sağlamak için bir İngiliz yönetimi kurulmasının gerekli olduğuna inanıyordu. Ayrıca, Bağdat Araplarına bir derece özerklik veren bu taslağın kent sakinlerinden çoğunun -kendisine göre- Arap değil Yahudi olduğu gerçeğini göz önüne almadığını belirtiyordu.*

Ancak Sykes'ın taslağı yine de Londra tarafından General Maude ve Sir Percy Cox'a zorla kabul ettirildi ve yaygın bir karışıklığa neden oldu. İngiliz Hindistanına bağlı işgal kuvvetlerinin Mezopotamya eyaletlerini yönetmeyeceğini belirtmek için kaleme alındığı anlaşılan taslakta, onların yerine kimin yöneteceği belirtilmiş değildi.

Savaş Kabinesi, 16 Mart 1917'de, ele geçirilen topraklarda nasıl bir hükümet kurulacağını kararlaştırmak üzere Lord Curzon'un başkanlığında bir Mezopotamya Yönetim Komisyonu kurdu. Komisyon Basra vilayetinin İngiliz-Hint değil, yalnızca İngiliz olmasını, Bağdat vilayetinin ise ya buna katılmasını ya da İngiliz himayesinde bir Arap politik yapı oluşturmasını kararlaştırdı. Bu arada Hintli personel işgal edilmiş bölgelerden çekilecekti.

General Maude amirlerine şöyle bir telgraf çekti: "Yerel koşullar sorumlu mevkilere askeri yetkililer ve ülke halkıyla başa çıkabilmek için İngiliz subaylarından başkasının getirilmesine olanak tanımıyor. Yapının cephesine Arap görünümü verilebilmesi için, yasa ve düzen temelinin sağlam atılması gerekmektedir."[2] Sir Percy Cox da Bağdat'ın Arap liderinin kim olacağını sorduğu zaman aynı konuları başka bir yoldan dile getirmekteydi.

Londra'da Mezopotamya'nın nüfus bileşiminin farkında olunmadığı ya da önemsenmediği meydandaydı. Sünni azınlık ile Şii çoğunluk arasında hoşnutsuzluk, aşiret rekabetleri, vilayetlerin tarihi ve coğrafi bölünmeleri ve Bağdat'taki Yahudi topluluğunun ticari üstünlüğü hem temsil gücü olan, hem de etkin ve yaygın destek gören bir birleşik yönetime ulaşmayı güçleştiriyordu.

Cox, Londra'nın düşünmediği ortaya çıkan başka acil ve pratik sorunları da ortaya atıyordu. Dicle ordusunun işçileri ve savaşmayan destek grupları Hintliydi; Kabine Hintlileri Mezopotamya'dan çıkarmaya kararlıysa, bunların yerini kim alacaktı? Ayrıca, Osmanlı yönetimindeki vilayetlerde hukuk mahkemeleri İstanbul Yüksek Mahkemesi'ne bağlıydı ve temyiz hakkı oradaydı; General Maude yönetiminde Hindistan mahkeme sis-

* Kentte çoğunluk olup olmadıkları bir yana bırakılırsa -o günün Brittanica Ansiklopedisi'nde böyle bir çoğunluk olmadığı yazılıdır- Yahudilerin ekonomik bakımdan en üstte oldukları kesindi. Kudüs'le birlikte Bağdat, Asya'nın en büyük Yahudi kentlerinden biriydi ve bin yıl önce doğu diasporasındaki Yahudilerin başının oturduğu yer ve böylece de doğu Yahudiliğinin başkenti olmuştu. Yahudiler Babil tutsaklıklarından -MÖ 600- bu yana Mezopotamya bölgesinde yaşamışlardı. Dolayısıyla Arapların 634 yılında gelmesinden bin yıl önce oraya yerleşmiş durumdaydılar.

temi de aynı hakları tanımaktaydı; ancak Hindistan bağlantısı kesilecekse adalet nasıl uygulanacaktı?

Mezopotamya Yönetim Komisyonu'nun hazır bir yanıtı yoktu; Mezopotamya'dan Osmanlı yönetimi atılmıştı ve bölgede onun yerine geçebilecek, İngiliz Hindistanının deneyimli yetkililerinden başka kimse yoktu. Savaş devam ediyor ve emirlerin verilip günlük idari kararların alınması gerekiyordu. Kamu işletme ve hizmetleri devam etmeliydi. Bunları kim yapacaktı?

Londra konuyu düşündü ve sürekli olmamak kaydıyla Hindistan hükümetinin yönetimini kabul etmek zorunda kaldı. Sykes bildirisinin adına açıklandığı General Maude, özerklik vaazları vermek, ama uygulamada bu hevesleri kırmak durumunda bırakıldı. İngilizlerin vardığı bu uzlaşma formülü huzursuzluk yaratmak için yapılmış gibiydi: Özerklik istemeyen bir bölgeye bağımsızlık vaadine benzer bir şey götürmeye kalkışmışlar ve ondan sonra da, işgalci gücün askeri ve sivil yetkilileri bunu önlemeye çalışmıştı.

Savaş sırasında İngilizlerin eline geçen ilk Osmanlı toprakları Mezopotamya vilayetleri olmuştu. Başbakanlığın yerel halkın bir kısmına bol keseden verdiği sözleri nasıl yerine getireceğini düşünmemiş olması çok manidardı ve bundan sonra işgal edilecek Filistin, Suriye ve Lübnan için hiç de iyi şeyler vaat etmiyordu. Bu durum, Sir Mark Sykes'la arkadaşlarının, var olan koşullar içinde uygulanıp uygulanamayacağını ve bölgedeki İngiliz subayları tarafından, işlerlik kazanmasına izin verilip verilmeyeceğini düşünmeden Ortadoğu politikaları geliştirdiklerini göstermekteydi.

Bu kötü bir başlangıçtı ve İngiltere'nin, Asya'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçme kararı verirken gerçekte neye bulaşmakta olduğunu bilmediğini ortaya koyuyordu. İngiliz Hindistanı hemen yanı başındaki Mezopotamya'yı işgal ettiğinde bu kadar karışıklık olursa, İngiliz Mısırı, Filistin gibi çok daha karmaşık uluslararası çıkarların bulunduğu bir yere yürüdüğünde çok daha fazla karışıklık çıkacağını düşünmek mantıksız olmayacaktı.

II

Mısır'a yeni gönderilen komutan, Fransa'da başarılı bir hizmet vermiş olan Süvari Subayı General Sir Edmund Allenby'ydi. Smuts'ın görevi kabul etmeyeceği kesinleşince 1917 Haziranında yerine Allenby seçilmişti. Allenby'nin Başbakan'dan aldığı görev, Filistin'i istila ve işgal etmek ve Noel'den önce Kudüs'ü ele geçirmekti.

Allenby, Mısır Sefer Gücü'ne yeni bir profesyonellik, heyecan ve disiplin getirdi. Askeri istihbaratın başına, aynı görevi Doğu Afrika'da Smuts'ın yanında başarıyla yürütmüş olan Albay Richard Meinertzhagen'i seçti. Meinertzhagen de, tümenin politik kısmına, kendi yönetiminde çalışmak üzere Osmanlı uzmanı Wyndham Deedes'i getirdi.

Meinertzhagen düşman hatları gerisinde casusluk operasyonlarını yürütmeye başladı. Allenby'nin Filistin'i işgal yolunu bu operasyonlarla açacaktı. Meinertzhagen güçlü bir Yahudi aleyhtarı ise de, Yahudi Filistininde çok değer biçtiği bir casusluk ağı bulunan Aaron Aaronsohn kendisini fikir değiştirmeye yöneltmişti. Ancak Aaronsohn İngiliz askeri istihbaratının saygı ve dostluğunu kazanmak için çok yüksek bir bedel ödedi:

Casusluk ağı, Filistin'deki Yahudileri olası bir Türk misillemesine açık duruma getirdi ve yerel Osmanlı yönetimi her ne olursa olsun Yahudi topluluğuna karşı harekete geçmeye kararlı olduğundan, bu, çok kötü bir zamana denk gelmişti. Cemal Paşa, 1917 ilkbaharında Yafa Arap ve Yahudilerini sürdü; Suriye içlerinden söz etmesine karşın, nereye gitmelerini istediği pek kesin değildi. Her tür olanaktan yoksun olan sürgünlerin ıstıraplarını, Ermenilerin kaderini hatırlatıyordu. Cemal çok geçmeden çoğunluğu Yahudi olan Kudüs'ün sivil halkını sürmek niyetinde olduğunu açıkladı. Bu facia ancak, Alman Dışişleri Bakanlığı'nın kesin tavrı ve müdahalesiyle önlenebilmiştir.

Aaronsohn'un faaliyetleri açığa çıkarıldığı takdirde Filistin Yahudi topluluğu bir felaketle karşı karşıya kalacaktı. Sonunda öyle de oldu..Aaron'un kız kardeşi Sarah ve arkadaşlarından bir kısmı 1917 Ekiminde Türkler tarafından tutuklandılar, sorguya çekilip işkence gördüler. Bazıları asıldı. Sarah Aaronsohn sonunda intihar etti. Almanlar ve Talat araya girmeseydi Yahudi halka karşı misilleme başlayacaktı. Yine de, 1917 sonunda Kudüs'teki Yahudi nüfus üçte birine inmişti; geri kalanların çoğu açlıktan ve hastalıktan ölmüşlerdi.

III

Meinertzhagen, Aaronsohn'un Yahudilerinin, İngilizler tarafından yürütülen Filistin'i işgal hazırlıklarına katkılarından çok etkilenmişti; ancak Faysal'ın Arapları kendisini aynı derecede etkilemiş değildi.

Kahire'deki sivil İngiliz yetkililerinin, Faysal'ın Arap gerillalarıyla bağlantıları olan T.E. Lawrence ile pek ilişkileri yoktu. Lawrence, 1917 baharında çölde kaybolmuştu. Kahire'deki İngiliz makamları bir yıl önce Arap isyanından vazgeçtikleri için, Lawrence ile Faysal'ın yaptıklarıyla fazla ilgilenmiyorlardı.

Lawrence, bağlılığını 10.000 sterlin karşılığında satın aldığı kuzey Arabistan Bedevi aşiret konfederasyonu reisi Auda Ebu Tayi ile birlikte gitmişti. Hedefleri Filistin'in güney ucundaki küçük liman kenti Akabe'ydi; Kent, Kızıldeniz'in girişindeki çok dar kanalın başındaydı ve kıyı bataryaları düşman elinde olduğu takdirde Krallık Donanması buraya girmeye cesaret edemeyecekti. Kentteki birkaç yüz Osmanlı askerinin topları denize dönük olduğundan, Auda'nın çetesi, Akabe'yi arkadan sürpriz bir baskınla ele geçirmeyi planlıyordu.*

Baskıncıların başında Auda vardı, Lawrence da yanındaydı. Auda, Bedevi kurnazlığıyla adamlarını kıyıdan kuzeye doğru çöle sokmuş ve burada gözden kaybolmuşlardı. İki ay sonra güney Filistin'de ortaya çıktıklarında gelişleri tam bir sürpriz oldu. 6 Temmuz'da Akabe'nin küçük ve hazırlıksız Osmanlı garnizonunu ele geçirdiler. Lawrence, çölde çok güç koşullar altında iki ay geçirmişti. Buna karşın hemen, düşman topraklarında yorucu ve çok tehlikeli bir yolculuk yaparak, Akabe'nin düştüğünü Süveyş'e bildirmeye gitti. Arap giysileriyle Sina Çölü'nden çıkıp geldiğinde, General Allenby'nin komutayı yeni aldığı karargâhta heyecan yarattı.

* Fikir herhalde Lawrence'ındı, ancak Auda ya da Faysal da ondan bağımsız olarak düşünmüş olabilirler.

Lawrence'ın pek çok erdemi varsa da, dürüstlük bunlardan biri değildi; gerçek diye kendi hayallerini anlatıyordu. Birkaç ay önce de General Clayton'a sözde kendi başına yaptığı bir seferin kesinlikle uydurma olan ayrıntılarını anlatan bir mektup yazmıştı.[3] Şimdi ise anlatıp abartacak gerçek serüvenleri vardı ve dinleyicilerine Akabe seferinde başrolü kendisinin oynamış olduğunu söylüyordu. Lawrence'ın Akabe haberleri, dokuz aylık bir dönem sonunda askeri bir kahramana dönüşmesini sağlamıştı. Gerçekte zaferi kazanan kişi olan Doğu Hüveyde Şeyhi Auda Ebu Tayi'nin İngilizler tarafından kolay söylenecek bir adı yoktu. Bu yüzden, daha sonra tarihçilerin de yaptığı gibi, "Akabe'yi Lawrence aldı" dendi.

Gerçek ne olursa olsun, Akabe'nin ele geçirilmesi o güne kadar Medine'deki Osmanlı garnizonu tarafından Arap Yarımadası'nda sıkıştırılıp kalmış olan Hicaz isyanının görünümünü değiştirdi. Kraliyet Donanması artık Arap aşiretlerini Filistin'e taşıyabilecekti. Hüseyin'in kuvvetleri ilk kez bir Türk-İngiliz savaşının yapılacağı savaş alanına götürülebilecekti; çünkü Lawrence gelecekteki Filistin ve Suriye seferlerinde Arap başıbozuklarının İngiliz kuvvetlerine yardım edebileceği konusunda Allenby'yi ikna edebilmişti.

Allenby, Lawrence'ın Faysal ile küçük bir vurucu gücünü, Arabistan'ın İngilizlerin elinde olan kıyılarından 400 kilometrelik bir deniz yoluyla Akabe'ye taşıma planını onayladığında, Faysal, Hicaz'daki karargâhındaydı. Bu güç, Allenby'nin sonbahar için planladığı Filistin seferinde İngiliz ordusunun sağ kanadında oyalayıcı birlik olarak yer alabilecekti. Faysal, bu plan kendisini Hicaz'dan, babası ve kardeşlerinden koparacak bile olsa, kabul etti; kendisine İngiliz generalliği verildi ve Allenby'nin komutası altına girdi.

Arap Bürosu birkaç ay önce Faysal'ın güçlerini Filistin ve Suriye seferlerinde kullanma girişiminden çıkacak sorunları görüşmüştü. Büro 16 Mayıs 1917'de Clayton'a, Faysal'ın Bedevilerinin düzenli birlikler karşısında tutunamayacaklarını ve onların yerleşim bölgelerine girmelerinin kentliler tarafından kabul edilemeyecek olduğunu bildirmişti. Arap Bürosu'na göre sorun, Osmanlı ordusundan kaçan Suriyeli askerler Faysal'ın emrine verilerek çözülebilirdi. Bu, "Şerif Faysal'ın seferinin niteliğini, demiryoluna rasgele yapılan baskınlardan, ülkeyi özgürlüğüne kavuşturmak için harcanan örgütlü bir çabaya dönüştürebilirdi."[4]*

IV

Allenby, 1917 sonbaharında Filistin'i işgal etti. Osmanlılar ve Alman komutanları, Allenby'nin, Filistin'in kapısı olan Gazze kıyısından saldırmasını bekliyorlardı. Allenby bir süre buradan saldıracakmış gibi davrandı, sonra birliklerini süratle ve gizlice çöle yöneltip

* Faysal, Akabe'ye geldiğinde, İngiliz subayları ona önerilerde bulunarak ve yol göstererek bu hedefi uygulamaya geçirdiler. Akabe'deki en kıdemli İngiliz subayı olan Yarbay Pierce Charles Joyce, Hicaz harekâtı kumandanı olarak Faysal'ın birliklerinde hizmet ediyor ve Allenby'nin genelkurmayındaki Albay Alan Dawnay'e rapor veriyordu. Plan aşamasında Dawnay ve harekât alanında Joyce, Arap askeri birliklerinden sorumlu önde gelen İngiliz subaylarıydı. Filistin ve Suriye seferlerindeki Avustralya ordusunun kumandanı General Harry Channel, daha sonra şöyle yazmıştır. "Joyce, bütün Arap ordusundaki tek doğru dürüst savaşçı gücü kurabilmiştir ve ben her zaman onun, Hicaz harekâtının başarısında diğer İngiliz subaylarından daha fazla katkısı olduğuna inanırım."[5]

içerdeki Beer-Şeba'ya saldırdı. Osmanlı kuvvetleri şaşkınlığa uğrayıp dağılarak geri çekildiler.

Bu şaşkınlığın bir nedeni de, Meinertzhagen tarafından geliştirilen ve uygulanan bir hileydi. Meinertzhagen, 10 Ekim'de iki ordu arasındaki boş araziye girmiş, Osmanlı devriye süvarileri kendisine ateş edince vurulmuş numarası yapıp içinde gizli İngiliz belgeleri olan kanlı bir torbayı oraya düşürerek kaçmıştı. Belgelerde asıl saldırının Gazze'den yapılacağı belirtiliyordu. David Lloyd George daha sonra şöyle yazmıştır: "Meinertzhagen'in oyunu savaşı kazandırdı... Kendisi, tüm ordularda rastladığım insanların en yeteneklisi ve başarılısıydı... Savaşta albaylıktan yukarı çıkmadığını söylemek gereksizdir sanırım..."[6]

Allenby kuvvetleri Gazze-Beer-Şeba hattına doğru ilerlerken Faysal'ın kuvvetleri de İngiliz sağ kanadından Türkleri taciz ediyordu. İngiliz ve Arap subayları arasında, önce binbaşı daha sonra albay olarak bağlantı subaylığı yapan T.E. Lawrence, kendisini sonradan çok popüler yapacak ve pek çok kıskançlığa neden olacak renkli bir sefer yaşadı. Hicaz'daki Fransız temsilcisi Bremond sonraları kıskançlıkla Lawrence'ın 200.000 sterlin "temsil" ettiğini söylemiştir;[7] ancak durum bu kadarla kalmadı: Savaş sonunda Arap isyanı İngiltere'ye bunun elli katına mal olmuştu. Rakam ne olursa olsun, bu o günlerde çok büyük bir paraydı. Çöl Bedevileri için daha da büyüktü. Aşiretler Lawrence'ın getirdiği serveti o güne kadar görmüş değillerdi. Bu para aşiretlerin sadakatini değiştirmekle kalmamış, parayı dağıtan genç İngilizin görünüşünü de değiştirmişti. Lawrence'ın Arap kıyafetleri Faysal'ınkilerden bile zengindi. Yaklaşık yarım yüzyıl sonra Lawrence'ı hatırlayıp hatırlamadığı sorulan bir Bedevi şeyhi, "Altın getiren adamdı," demiştir.[8]

Lawrence'a altınları güvenle getirebilmek de başlı başına bir işti; bunun için güvenilecek fazla insan yoktu. Kahire'de Wyndham Deedes, cumartesi öğleden sonraları altınları kendi eliyle mermi kutularına doldurur, sonra da çöldeki Lawrence'a gönderilmek üzere develere yüklenmesine nezaret ederdi.

Rolleri geçici olan aşiretler dışında Faysal'ın 1000 Bedevi ve 2500 eski Osmanlı savaş tutsağından oluşan bir ordusu vardı. İngilizlerin bu savaş tutsaklarıyla Faysal'ın kuvvetlerini düzenli orduya benzer bir biçime sokacakları beklentileri başlangıçta düş kırıklığıyla sonuçlandı. Birleşik Devletler'in Kahire'deki Dışişleri Bakanlığı temsilcisi 1917 yılının sonunda, Faysal'ın ordusunun "disiplinli askerle başa çıkacak durumda olmadığını" bildiriyordu; hiç kuşkusuz bu rapor Kahire'deki resmi İngiliz görüşünü de yansıtmaktaydı.[9]

Lawrence'ın baskıncıları Allenby'nin verdiği özel bir görevde de düş kırıklığı yarattılar: Kudüs'te üslenmiş olan Osmanlı birliklerinin demiryolu bağlantısını kesmek için, bir viyadükü havaya uçuracaklardı. Lawrence ile adamları bunda başarısız oldular, ancak Osmanlı sağ kanadını kuzeyde Yafa'ya kadar iten Allenby, Kudüs'ü yine de aldı. Hem de Noel'den önce Lawrence başarısızlığı için kendini suçladıysa da, Allenby suçlamadı ve bunu da, Lawrence'ı General Clayton'un yaveri olarak Kudüs'e giriş törenini izlemesi için çağırarak gösterdi.

V

General Sir Edmund Allenby ile subayları 11 Aralık 1917 günü Yafa kapısından yürüyerek Kudüs'e girdiler. Allenby kentte sıkıyönetim ilan ettiğini açıklayan bir bildiri okudu ve Fransız temsilcisi Picot'ya, kentin askeri bölgeye girmesi nedeniyle bölgedeki tüm yetkilerin komutanda olduğunu anlattı. Bölgenin sıkıyönetimde ne kadar kalacağına da komutan olarak kendisi karar verecekti. Askeri durum uygun olduğu zaman kentte sivil idarenin kurulmasına izin verilecekti. Sykes-Picot Anlaşması ve Filistin'in nihai durumu, o zamana kadar ertelenecekti.

Başbakan, Noel için "dünyanın en ünlü kenti"nin kurtuluşunu istemişti; daha sonra, böylece "Hıristiyanlığın yeniden kutsal tapınaklarının sahibi olduğunu" yazmıştır.[10] Bağdat ve Kudüs'ün işgalinin hem psikolojik hem de maddi açıdan büyük bir etki yarattığını iddia ediyordu. "Türk blöfünü görmek, savaş yönetimindeki beceriksizliğin bizi yıllarca korkuttuğu o askeri şarlatanlığın parçalanmasının başlangıcından ibaret değildi; aynı zamanda kesin zafere de gerçek bir katkıydı."[11]

Faysal'ın Arap güçleri, Kudüs'ün ele geçirilmesinden sonra çeşitli İngiliz ve Arap subaylarının yönetiminde değerlerini gösterdiler. Ürdün'de bulunan baskıncılar vur-kaç saldırılarına devam ederken Joyce tarafından eğitilen ve meslektaşı Hubert Young tarafından getirilen düzenli birlikler de, İngiliz istihbarat subaylarının geçmişteki iddialarını çürüterek Türk ordusuna karşı direnebileceklerini göstermekteydiler. Allenby onlara, seferin bir sonraki aşamasında önemli bir rol ayırmıştı: Bu birlikleri, sağ kanadındaki Türkler arasında düzensizlik yaratmak için kullanacaktı.

Allenby artık Şam'a ve oradan da, Osmanlı İmparatorluğu'na son darbeyi indirmek üzere, İstanbul'a yürümeye hazırdı. Almanlar Rusya'nın teslim olmasından sonra Ludendorff'un doğu cephesindeki Alman ordularını getirmesi nedeniyle, Batı Avrupa'da büyük bir saldırıya hazırlanıyordu. Allenby elindeki tüm İngiliz birliklerini aniden Avrupa'ya geri göndermek zorunda kaldı. 1918 baharının ilk günü Alman birlikleri sürpriz bir saldırıyla Kuzey Fransa'daki düşman hatlarını yararak Amerikan desteği yetişemeden savaşı kazanabilecek duruma geldiler. Ludendorff'un saldırısının şiddeti yaza kadar sürdü. Bu arada Allenby Filistin'de kalarak birliklerini gelecek için hazırlamayı sürdürdü.

Allenby, Noel'den yaz sonuna kadar saldırısına devam fırsatını beklerken İngiliz hükümeti ve İtilafçılar arasında da, Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan toprakların nihai durumu hakkında politik bir savaşın mevzileri oluşmaktaydı. Bu arada kuzeyde Ludendorff tipi bir saldırıya başlayan Enver Paşa'nın amacı Çarlık İmparatorluğu'nun Türkçe konuşulan topraklarını -Azerbaycan ve Türkistan- ele geçirmek ve sonra da, tüm askerleri Avrupa'da olan İngiltere'nin doğu imparatorluğunu yıkmak için İran, Afganistan ve Hindistan'a inmekti.

Geçmişe bakılınca Ludendorff'unki gibi Enver'in bu saldırısının da son bir kumar olduğu görülmektedir. Ancak o sıralarda Osmanlı İmparatorluğu'nun yetenekleri ve niyetleri bu kadar kolay tahmin edilemezdi. Osmanlı saldırısı, o güne kadar savaşta sözü edilmeyen Kuzey Ortadoğu'nun büyük topraklarını, dünya savaşının ve politikanın projektörleri önüne çıkarmıştır.

Enver kuzeye ve doğuya saldırıya geçtiği sırada Allenby de sonunda Enver'in batıdaki kuvvetlerine karşı saldırısına devam edecek fırsatı bulmuştu.

36

Şam Yolu

I

Allenby, 1917 Noeli ile 1918 yazı arasında Türklere karşı seferlerini sürdürmek için gerekli temelleri hazırladı. Ocak ve şubat aylarında Kudüs demir yolunu kıyıya kadar uzatarak ordusunu bozuk yollardan ve yük hayvanlarından kurtardı. Bir yandan da düşman birliklerine baskınlar düzenleyerek dengelerini bozuyor ve gelecekteki sefer için acemi Hintli birliklerini de eğitiyordu.

Allenby'nin bundan sonraki ilk hedefi Şam'dı. Kent, Bağdat ve Kudüs'ten daha önemliydi. Yeryüzünün en eski kenti olan Şam'ın kökenleri zamanın sisleri ardında kaybolmuştu artık. Yahudiler ve Araplar, Müslümanlar ve Hıristiyanlar, İngilizler ve Almanlar ortada yokken Şam, zengin bir vaha kentiydi. Şam'ın ele geçirilmesi, İngilizlerin Arapça konuşulan Osmanlı topraklarını işgal etme işlemini sembolik olarak tamamlamakla kalmayıp İngiltere'ye, Suriye vahalarını ele geçirerek zaferlerini mühürleyen eski dünya fatihlerinin meşru ardılları sayılma hakkını kazandıracaktı.

İngiltere bir dizi farklı devlet ve dava adına hareket ettiği için geleneksel bir fatihten daha başka bir şey olduğu iddiasındaydı. Allenby bir İtilaf Devletleri komutanıydı ve orduları, değişik bayraklar altında yürümeye hazırdı. Bunlardan biri de Sir Mark Sykes'ın Hüseyin ve Arap davası için hazırladığı bayraktı. Bu bayrağın siyah, yeşil, kırmızı ve beyaz renkleri, geçmiş Müslüman Arap imparatorluklarının görkemlerini yansıtmakta ve Hüseyin'in onların çağdaş savunucusu olduğunu ima etmekteydi. Hüseyin'in yaptığı tek değişiklik kırmızının tonunda olmuştu.[1] Sykes, bayrakları Mısır'daki askeri levazım bürolarında yaptırmış ve Hicaz birliklerine teslim etmek üzere getirtmişti.

Arap milliyetçiliğinin İngiliz tasarımıyla üretilmiş bayrağı, Allenby'nin orduları Şam'a yürümeye hazırlanırken kritik bir konuya işaret etmekteydi: Ortadoğu politikasına biçim veren belirli İngiliz yetkililerinin yol boyunca benimsedikleri düşünülen çeşitli davalardaki samimiyet dereceleri. 1914'ten önce Osmanlının yöneticiliğine hayran olan Sir Mark Sykes, savaş sırasında Osmanlı uyruklarını Osmanlı zulmünden kurtarma davasını benimsemişti. Sözünü sakınmayan bir Yahudi aleyhtarıyken Yahudiler konusunda kaygılarını dile getirir olmuştu. Bu bakımdan Meinertzhagen de ondan farksızdı. Arapça konuşan halkların kendi kendilerini yönetmeyi başaramayacaklarını iddia eden Storrs ve Clayton gibi sömürge yetkilileri ise Arap bağımsızlığının yeniden doğuşunu heyecanla karşılayan Sykes'ı destekler görünüyorlardı. Bu değişen inançların hepsi gerçek değildi.

Yelpazenin bir ucunda, büyük bir bölümünü bizzat vermiş olduğu vaatlerin yerine getirilmesi gerektiğine inanan Sykes vardı. Diğer uçta ise vaatlerden nefret eden ve kimi zaman vaatler verilirken sözü edilen davaları protesto eden memurlar. Sykes, 1918'de Londra'da savaş içinde Osmanlı politikasıyla görevli olan bir Dışişleri Bakanlığı mevkiine getirilmişti. Osmanlı savaşına ilişkin politikayı yerinde yürütenler -Filistin'de Clayton, Mısır'da Wingate ve Bağdat'ta Hindistan hükümeti- Sykes'ın benimsediği idealizm politikasını kuşkuyla karşılamışlar, ama bunu kendisine söylememişlerdi. İngiliz hükümetinin yüzeydeki uygarlığının altında, 1918'de Dışişleri Bakanlığı ile, yurtdışı bölgelerdeki yetkililerin ayrı yönlere çektikleri, görünmeyen bir çizgi vardı. Bağdat, Kudüs ve İtilafçı hatları gerisindeki Şam, kaderlerini belirleyecek sözü bekliyor ve bunu belirleyecek olanın İngiliz bürokrasisindeki rekabet olduğunu bilmiyorlardı.

II

Tuğgeneral Gilbert Clayton, General Allenby'nin baş politik subayı olmakla birlikte, Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Reginald Wingate'in politik bir ikinci kişiliği olarak kalmayı da sürdürüyordu. Böylece hem Mısır ve Sudan, hem de Filistin'deki işgal ordusunun politikasını belirleme durumundaydı. Clayton, mesleki tedbirliliği ile üstlerininkilerle çatışan fikirlerini açıkça söyleyen profesyonel bir subaydı. Bu yüzden fikirlerini aynı görüşte olduğu Wingate'e serbestçe açıklarken, aynı görüşte olmadığı Sykes'a karşı daha kapalıydı.

Clayton ile Storrs, Fransa'nın (belki Lübnan'ın dışında) yer almadığı bir Ortadoğu'da İngilizlerin rehberliğinde bir Arap krallığı ya da konfederasyon hayal ediyorlardı. Clayton Fransız aleyhtarı olduğu iddialarını reddediyordu; kendisinin Fransızları Suriye'de dışlamak istemesi gibi bir durum olmadığını açıklıyordu. Suç Fransızlarındı: Suriyeliler Fransızlardan nefret ediyorlardı ve Fransızlara Suriye'yi yönetme fırsatı verilirse bunu yüzlerine gözlerine bulaştıracaklardı. Clayton bu sonucu doğuracak bir şeye razı olmayacağını söylüyordu. Sykes'a 20 Ağustos 1917'de, "Benim Faşodizm yapmamdan korkmana gerek yok," diye yazıyordu.[2] Daha çok, Fransa'nın başarısızlığının İngiltere'ye yükleneceğinden korkuyordu ve Sykes'a, önemli olanın, bunun İngiltere'nin suçu olmadığını gösterecek bir durum yaratmak olduğunu söylüyordu.

Clayton, Fransızların aleyhinde olduğunu inkâr ederken İngiltere'nin diğer Ortadoğu müttefikleri konusunda kaygıları olduğunu kabul etmekteydi. Clayton ile Wingate dönemin ölçülerine göre bile Yahudi aleyhtarıydılar. Wingate, Yahudileri Osmanlı savaşını kışkırttıkları için suçlamıştı. Clayton ise 1916'da Wingate'e gönderdiği bir raporda, Osmanlı İmparatorluğu'yla barış hareketinin de arkasında Yahudilerin olduğunu bildiriyordu.*

* 1916 yazında Muhafazakâr lider Lord Landsdowne kişisel konuşmalarında uzlaşmalı bir barışı savunduğu sırada Clayton Londra'daydı; Kahire'ye dönüşünde Wingate'e şöyle yazıyordu: Yahudilerin yaygın etkisi konusunda her zaman düşündüğümü doğrulayan ve senin de ilgilendiğini bildiğim bir izlenim edindim. Onların etkisi her yerde göze çarpıyor ve hep "ılımlı" olmak yönünde. Yahudiler kimsenin "yenilmesini" istemiyorlar. İngiliz Yahudileri, Fransız Yahudileri, Alman Yahudileri, Avusturya Yahudileri ve Selanik Yahudileri var, ama hepsi de Yahudi... Barış konuşmaları duyuyorsun ve bunların gerisinde mutlaka Yahudiler bulunuyor. Türk yanlısı konuşmalar ve Türkiye ile ayrı bir barış istekleri duyuyorsun, burada da yine karşına Yahudiler çıkıyor (İttihat ve Terakki'nin temeli) [Özgün metin.][3]

Ancak 1917'de Türkiye ile uzlaşmalı barış konusu yeniden gündeme geldiğinde Clayton, İngiltere'nin uzlaşmaya ahlaki bakımdan hakkı olmadığını, "Arap, Suriyeli, Yahudi ve Ermenileri desteklemek vaadinde bulunduklarını" ve bu nedenle tam bir zafere ulaşmaları gerektiğini iddia ediyordu.[4] Aynı zamanda Siyonizme vaatte bulunmak gibi bağlantılara girilmesine de karşı çıkmaktaydı. Balfour Deklarasyonu yazılırken Sykes'a, İngiliz niyetleri konusunda bir açıklama yapılmadan Aaron Aaronsohn ile Yahudileri "oyunda" tutmanın en iyisi olacağını yazmıştı.[5] Politikanın Yahudi ile Arapları savaştan uzaklaştıracağı görüşündeydi. Tedbirli olarak, önceden vaatler verilmesine gerek görmüyordu.

Balfour Deklarasyonu'ndan bir ay sonra Clayton, Sykes'a bunun yanlış olabileceğini yazıyordu.

> Siyonistlerin, özellikle Amerika ve Rusya'da, ne derecede etkin olduklarını ve bu etki nedeniyle onlara istedikleri her şeyin verilmesi gerekip gerekmediğini tam olarak bilemiyorum. Fakat onları şimdiki gibi zorlamaya devam edersek Arap birliği olasılığının gerçekleşmesine ve bize karşı cephe almasına zemin hazırlıyor olabiliriz.[6]

Ancak Clayton, Arap bağımsızlığını isteme anlamında Arap yanlısı değildi. Aksine, 1917'de Wingate ile birlikte Mısır'ın ismen var olan bağımsızlığının bile kaldırılmasını ye doğrudan doğruya ilhak edilmesini önermişti. O dönemde Sykes'a yazdığı bir mektupta kendi önerisini savunuyor ye Londra'da bunu engelleyen yetkililere karşı çıkarak şöyle diyordu:

> Bunun onların politikalarına karşı olduğunu biliyorum, ama dikkatini çekerim, ben haklı olduğumu biliyorum. Sultanlar ve Mısır'ın özerkliği konusundaki bu palavraların hepsi saçmadır. Mısırlılar buna hazır değiller ve eğer bir saray olacaksa, halka verdiğini sandığın iktidarın ve özerkliğin tümü sultan ile vezirinin eline geçecek ve sana karşı kullanılacaktır. Güzel kuramlar hoştur, ancak gerçekler kalıcıdır.[7]

Clayton, Arap gizli cemiyetlerine önem verenlerin ilki olduysa da, Osmanlı savaşının başlamasından önce bile kendisine söylenenleri ısrarla göz ardı etmiştir: Bu cemiyetler Hıristiyanlar ve Avrupalılar, hatta İngilizler tarafından yönetilmek istemiyorlardı. Bunun ilk işareti 1918 yılı başlarında Madrid'den diplomatik çanta içinde gelmişti: Oradaki İngiliz büyükelçisi gizli cemiyet lideri Aziz el-Masri ile görüşmüştü. Gelen rapora göre el-Masri İstanbul'da Enver-Talat hükümetini devirmek için bir teklifte bulunmuştu. Osmanlı İmparatorluğu bundan sonra federal bir biçimde düzenlenecek, Araplara ve diğerlerine yerel özerklik verilecek ve yeniden örgütlenen imparatorluk, İtilaf Devletleriyle uzlaştırılacaktı.[8] El-Masri savaşın başında Kahire'de Clayton'a da aşağı yukarı aynı şeyleri sık sık söylemişti; ancak Clayton el-Masri'nin adına konuştuğu kişilerin Babıali yönetimine razı olmalarına karşın İngiliz Temsilciliği'nin yönetimini kabul etmediklerini

anlamış görünmüyordu. Arap Ortadoğusu için Clayton'un önerdiği İngiliz himayesi, el-Masri'nin asla kabul etmeyeceğini söylediği şeydi.

Dolayısıyla, Allenby'ye işgal edilen Filistin, Ürdün, Lübnan ve Suriye'de sürdürülecek politikalar konusunda danışmanlık yapan Clayton, Fransızların düşmanı olmadığını, hem Siyonistlerin, hem Arapların dostu olduğunu ısrarla söylemesine karşın, uygulamada üçünün de emellerine karşı çıkmaktaydı.

III

Sir Mark Sykes hükümette yeniydi - 1917'de idari göreve geleli sadece iki yıl olmuştu - ve ani heyecanlara kapılan sert bir karakteri vardı. Daha önce belirtildiği gibi bir davayı benimsemekte ya da terk etmekte acele ederdi. Ancak tutarsız olmasına karşın namussuz değildi: Olayları örtbas etme huyu yoktu. Arap, Yahudi ve Ermeni karşıtlığından Arap, Yahudi ve Ermeni yandaşlığına döndükten sonra yeni dostlarına tüm kalbiyle inanmıştı.

Araplara, Yahudilere, Ermenilere ve Fransızlara verdiği sözleri tutmak gerektiğine inanan Sykes, 1917-18'de bu dengesiz koalisyonu bir arada tutmak için çaba harcamıştır. Hayim Weizzman onun ileri gelen niteliklerini şöyle dile getirmiştir: "Düşüncelerinde fazla tutarlı ve mantıklı değildi, ama cömert ve iyi bir insandı."[9] Siyonist lider Nahum Sokolow'un, Yahudi milli emellerinin gerçekleştirilmesindeki yardımcı rolü nedeniyle Sykes'ın bürosunun kapısının 'umut kapısı' olarak anılması boşuna değildi.[10] Ancak kendi hükümetinde yabancılara gösterdiği bu cömertliğe itiraz edenler bulunuyordu. Gerçekten de, Sykes'ın başlıca sorunu, görüşleri karşısında şaşıran meslektaşlarının desteğini sağlamaktı.

Sykes'ın sorununun bir kısmı da meslektaşlarının hangisinin neyi tuttuğunu bilememesinden kaynaklanıyordu; bazılarının amaç ve planlarını gizlediğini anlayamıyordu. Güvenilir meslektaşlarıyla yaptığı gizli görüşmeler ve yazışmalarda düşüncelerini açıkça dile getirebileceğini hissediyor ve yanılgıya düşerek onların da kendisi gibi düşündüklerini sanıyordu. Sivil memurlar ve Clayton gibi profesyonel subaylar meslekleri gereği tedbirliydiler ve Sykes gibi içi dışı bir olmaya hazır değillerdi. Sykes, Avam Kamarası'ndandı; konuşmalar yapmak onun mesleğiydi. Kendisi mesleği gereği konuşuyor, Clayton gibiler de meslekleri gereği susuyorlardı.

Sykes, 1917 yazında Londra'ya dönünce Dışişleri Bakanlığı'nın Osmanlı yanlısı üyelerinin, Amerika'nın eski İstanbul Büyükelçisi Henry Morgenthau ile birleşerek, Türkiye ile ayrı bir barış anlaşması çabasına girdiklerini öğrendi (bu girişim diğerlerinin yanı sıra Weizmann'ın muhalefetiyle yarıda bırakılmıştır). Sykes, Clayton'a şöyle yazıyordu: "Döndüğümde Dışişleri Bakanlığı'nın son iki yıldır yaptığım her şeyi dikkatle yıkmakta olduğunu gördüm. İtilaf karşıtı (yani Fransız aleyhtarı) duyguları kışkırtmışlar ve Türkiye ile ayrı bir barış görüşmesi fikrini ortaya atmışlar. Tam zamanında dönmüşüm. Neyse ki Siyonizm sağlam durmuş..." Siyonizm konusunda haklıydı, ama Fransız aleyhtarı olmayan Dışişleri konusunda yanılıyordu; Fransız aleyhtarı olan, Sykes'ın kendi kurduğu, Clayton'un Arap Bürosu'ydu.

Arap Bürosu'nun müdürü David Hogarth, 1917'de, Sykes'ın dönmesinden az önce Londra'daydı ve Sykes-Picot Anlaşması aleyhinde lobicilik yapmış, Ortadoğu'da Fransız rolüne karşı çıkmış, Hüseyin'in liderliğinde kurulacak bir Arap konfederasyonunun İngiliz himayesinde olmasını savunmuştu. Gilbert Clayton'un görüşleri daha açık sözlü olan Hogarth'ınkilerden pek farklı değildi, ancak Sykes da bunu bilmiyordu. Sykes, Clayton'a şöyle yazıyordu: "Hogarth geldi, Fransız aleyhtarı ve anlaşma aleyhtarı bir muhtıra yazarak ortalığı karıştırdı. Arap hareketinin üzerine soğuk su döktü ve... bir İngiliz Mekkesi savundu... Ama köteği de yedi..."

Sykes, Picot ile birlikte Fransız ve İngiliz hükümetlerini birbirlerine ve Araplara karşı dürüst olmaya zorlayacaklarını bildiriyordu: "...bir tek politika olasılığı vardır: Her şeyin başı olarak İtilaf Devletleri ve İtilaf Devletleri'nin çocuğu olarak Arap milleti." Araplara da çekidüzen verilmeli ve İngiliz-Arap anlaşmasını bozma çabaları önlenmeliydi. "İngilizlerin bu konuda Araplara direnmelerine ve 'sen iyisin, o kötüdür' dalkavukluğunu asla kabul etmemelerine çalışmalısın. Ben de Paris'e, Fransızlara tek umut olarak Arap davasına iyi davranmayı kabul ettirmeye çalışacağım. Sömürgecilik çılgınlıktır ve ben Picot ile birlikte bunu onlara kanıtlayacağımıza inanıyorum."[11] Sykes, Picot'nun sömürgeci olduğundan, İngiltere'yi Ortadoğu'da ülkesinin rakibi olarak gördüğünden ve Clayton'un da Fransa'yı bölgeden tümüyle uzak tutmayı umduğundan kuşkulanmışa benzemiyordu.

Clayton, Picot ile çalışmaya yanaşmadı ve savaşta işgal edilecek Ortadoğu bölgelerine ortak bir İngiliz-Fransız yönetiminin getirilmesi konusundaki -Asquith hükümeti zamanında Fransızlarla varılan- anlaşmanın uygulanmasına karşı çıktı. Allenby'nin karargâhında Fransa temsilcisi olan Picot bunu kendisine Sir Edward Grey'in vaat ettiğini söyledi; ancak Clayton, Sykes'a, "Bu doğruysa ben duymadım ve böylesine işlemez ve kötü bir düzenlemeyi ne kadar şiddetle protesto etsem azdır," diye yazıyordu.[12] General Allenby bu tür konuların düşünülmesinin, kendisi askeri durumu uygun görünceye kadar ertelenmesi için yetkisini kullandı, bu da anlaşmanın o süre için iptal edilmesi demekti.

Clayton, Arap, Yahudi ve Ermeni konusundaki görüşlerini Sykes'a daha kapalı bir dille belirtmişti. Balfour Deklarasyonu'nun yayınlandığı hafta, sevinçli Sykes, pek de heyecanlı olmayan Clayton'a bir telgraf çekerek Siyonist hareketin Araplar ve Ermeniler adına çalışmaya hazır olduğunu ve kendisinin de üç grubu birleştirecek bir ortak komite kurma aşamasına geldiğini bildirdi.[13] Siyonistleri Hayim Weizmann, Ermenileri James Malcolm ve Arapları da bir Suriyeli Hıristiyan ile bir Müslüman Arap ortak olarak temsil edeceklerdi. Sykes, bütün Araplara yardımcı olacağı için daha çok Arap'ın katılmasının önemli olduğunu ekliyordu.

Sykes birkaç hafta sonra Clayton'a çektiği başka bir telgrafta, Siyonist liderleri, güçlü bir Arap yanlısı tutum benimsemeye ikna ettiğini bildiriyordu.[14] Clayton'dan, Suriyeli Arap gruplara, Türkler ve Almanlar Siyonist desteğini elde ederlerse bunun İtilafçılara umut bağlamış olan herkes gibi onlar için de kötü olacağını söylemesini istiyordu. Böylece Balfour Deklarasyonu'nun İngilizlerin olduğu kadar Arapların da çıkarına olduğunu ima etmekteydi. Sykes, Clayton'a telgraf çektikten kısa bir süre sonra Picot'ya da bir mesaj göndererek Arap çıkarlarının yeterli derecede güvence altına alındığını ve

Filistin'deki Yahudilerin Arap haklarına titiz bir dikkat göstereceklerini bildirdi.[15] Sykes, Clayton'a da bir mektup yazarak Siyonist ve Ermeni liderlerinin tam bir mutabakat içinde olduklarını ve Arap liderlerinin de "ortaklığa" katılmalarının önemli olduğunu anlattı.[16]

Clayton pişmiş aşa soğuk su katarak şöyle bir telgraf yanıtı verdi: "... tüm tartışmalara karşın Mekke, Yahudi ve Ermenilerden hoşlanmamakta ve onlarla ilişki kurmak istememektedir. Üstelik bir Arap-Yahudi-Ermeni birleşimi geçmiş deneyimlere ve var olan duygulara çok yabancı olduğu için son derece dikkatli hareket etmek zorundayız."[17] Sykes'ın istediği gibi, komiteye katılmak üzere bir Arap heyeti gönderemeyeceğini, çünkü Arapların kendi aralarında bölünmüş olduklarını da bildiriyordu.

Clayton birkaç gün sonra Sykes'a daha uzlaşmacı tonda bir mektup gönderdi: "Bir Arap-Yahudi-Ermeni ortaklığı konusundaki fikirlerini ve bunun başarılabildiği takdirde getireceği yararları takdir ediyorum. Bunu deneyeceğiz, ama çok dikkatli olmalıyız ve doğrusunu istersen, gerçek bir başarı şansı görmüyorum. Bu, yüzyılların geleneksel duygusunu birkaç haftada değiştirme çabasıdır." Clayton ortaklığın özellikle Yahudi tarafına karşı dikkat önererek şöyle devam ediyordu: "Siyonizmin açıkça desteklenmesinin Arapları kritik bir anda uzaklaştırma riskini göze alacak kadar önemli olup olmadığını da incelememiz gerekir."[18]

Clayton'un en yakın arkadaşı, Mısır Yüksek Komiseri Sir Reginald Wingate ertesi gün Allenby'ye şöyle yazıyordu: "Mark Sykes, Siyonizm konusunda biraz fazla heyecanlı; biraz daha ağırdan almazsa fincancı katırlarını ürkütebilir. Clayton kendisine ayıltıcı etkisi olacağını sandığım mükemmel bir mektup yazdı."[19]

Ancak Clayton yine de Sykes'ın istediği gibi Kahire'de Suriye temsilcileriyle görüştü. Burada, aldığı talimatı yerine getirerek temsilcilere, Arap davasının başarı şansının Müttefiklerinkine bağlı olduğunu ve bu şansın, Yahudiler Müttefiklere destek sağladıkları takdirde gerçek olacağını bildirdi. Yahudilerin Filistin'de bir yurt istediklerini, ama orada bir Yahudi devleti kurma niyetinde olmadıklarını söyledi.[20]

Suriyeli Araplar buna olumlu davrandılar; Clayton'a gelen bir Arap Bürosu raporunda Suriye Komitesi sözcüsünün şöyle söylediği bildiriliyordu: "...üyelerinin Yahudilerle sizin belirttiğiniz doğrultuda işbirliği yapmalarının en iyi ve tek politika olduğunu tam olarak anladığını söyledi. Bana Suriyelilerin Yahudilerin güçlerini ve durumlarını anladıklarını ve bundan böyle Filistin konusunda Suriye-Yahudi kardeşlik ve birliğini vurgulayacak propagandaya başlayacaklarını ifade etti."[21]

Clayton da Sykes'a, Yahudilerle Arapların yakınlaştıklarına inandığını bildirdi. Ayrıca Faysal'ın yanındaki İngiliz bağlantı subayı Lawrence'tan da, Faysal'a Yahudilerle bir anlaşma yapması gerektiğini anlatmasını istedi.[22]

Ancak İngilizler, Filistin'in kurtarılmış bölgelerinde bu uyumlu havadan yararlanmak için hiçbir çaba harcamadılar. Balfour Deklarasyonu'nun Allenby'nin Kudüs'e girişinden bir ay önce açıklanmış olmasına karşın İngiliz askeri otoriteleri bunun Kudüs'te yayınlanmasına izin vermediler. Böylece, Deklarasyon, Allenby'nin Ronald Storrs başkanlığında kurduğu geçici askeri yönetimin politikasına girmedi. Kahire istihbaratı, Dışişleri Bakanlığı'na askeri durum açıklığa kavuşuncaya ve çıkması beklenen çeşitli sorunla-

rın üstesinden gelecek bir örgüt kuruluncaya kadar Yahudilerin Filistin'e yerleşme istemlerinin reddedilmesini istedi.[23]

Askeri yönetim yetkilileri Londra'dakilerin, Filistin'de Yahudi yerleşiminin artmasını oradaki Müslümanlara kabul ettirmenin gerçek güçlüğünü takdir edemediklerine inanıyorlardı. Bu yüzden Balfour Deklarasyonu'nu yürürlüğe sokmada isteksiz oldukları izlenimini vermekteydiler. Bazı gözlemciler "yerli" olarak kabul edilen Müslümanların "yerli" olarak kabulü güç olan Hıristiyan ve Yahudilere tercih edilmesi eğilimine de işaret etmişlerdir. Savaş Kabinesi'nin üç sekreter yardımcısından biri olan William Ormsby-Gore, 1918 yazında Tel Aviv'den meslektaşı Mark Sykes'a, Mısır ve Sudan' dan getirtilen askeri işgal subayları hakkında şunları yazıyordu: " bunların deneyimleri Filistin'i etkileyen dünya politikası sorunlarını anlamalarını olanaksız kılmaktadır. Hindistan ya da Sudan'da yaşamış bir İngiliz'in, bilinçaltında Müslümanları hem Hıristiyanlara hem de Yahudilere tercih etme eğilimi göz ardı edilemez..."[24]

Clayton, Ormsby-Gore'un mektubunu kendi mektubuna ekleyerek Sykes'a gönderdi ve bunun aldatıcı olduğunu hissettiğini belirtti. Clayton kendisinin Siyonizm yanlısı olduğunu söyleyerek itirazda bulunuyordu.[25] Anlaşıldığına göre Araplarla Yahudiler arasında bir anlaşma yolu bulunabileceği görüşünü o da kabul etmişti. Yerel Araplar konusunda pek iyi şeyler düşünmüyor ve Bağdat'ta İngiliz yönetiminde çalışan Gertrude Bell'e şöyle yazıyordu: "... Filistin'in sözde Arapları gerçek Çöl Araplarıyla, hatta Suriye ve Mezopotamya'nın uygar kesimlerindekilerle kıyas bile edilemez."[26]

Kudüs askeri valisi olarak atanan Ronald Storrs, 1918 yazında Sykes'a yazdığı mektupta, nüfusun Yahudi olmayan unsurlarının, sonunda "ülkede daha düşük düzeyde bir yer alacağını" belirtiyordu. Yavaş tempolu bir politika izlenmesini tavsiye ederek şöyle diyordu: "Yahudilere bizim Araplar tarafından yönetilmediğimizi ve Araplara da Yahudiler tarafından satın alınmadığımızı göstermek, aylar, belki de yıllar alacak sabırlı bir çalışmayı gerektirecektir."[27]

Storrs aynı mektubunda şu düşünceleri de dile getirmekteydi: "Bu ülkenin olası geleceğini görmek başka şeydir, zayıf ve herhalde kaybolmakta olan unsurun durumunu düzeltecek bir şeyler yapmamak başka şey. Eğer değişiklikler sabırla, şiddetli kötü niyet belirtileri olmadan, arkada devam edecek tatsızlık bırakmadan, azar azar yapılacak olursa, sonuçları da daha tatmin edici ve kalıcı olacaktır."[28]

IV

Sykes ile Dışişleri Bakanlığı'ndaki meslektaşları 1918 yılının başlarında Filistin politikalarını yürürlüğe sokmak için ilk adımları attılar. Dışişleri Bakanlığı 13 Şubat'ta Kahire'de Sir Reginald Wingate'e gönderdiği telgrafta bir Siyonist komisyonunun kurulduğunu ve Ortadoğu'ya gönderilmek üzere olduğunu bildirdi. İngiliz ve diğer Siyonist hareketlerin temsilcilerinden oluşan ve başında Dr. Hayim Weizmann'ın bulunduğu komisyon, William Ormsby-Gore'un emrinde olacaktı. Amaç, Balfour Deklarasyonu'nun uygulanmasına giden yolların hazırlanmasıydı.[29]

Allenby'nin kadrosundan Alan Dawnay, Siyonist komisyonunun çalışmalarını baş-

latarak Weizmann'ın Prens Faysal'la görüşmesini sağladı. Dawnay, Faysal'ın yanındaki üst düzey İngiliz subaylarından Yarbay P.C. Joyce'a, "Siyonist amaçlar konusunda kısa bir konuşmadan anladığım kadarıyla aralarında dostça bir ilişki kurulması güç olmayacak," diye yazıyordu.[30]

Weizmann Prens Faysal'la tanıştı ve çok beğendi. Karısına Faysal hakkında şöyle yazıyordu: "Tanıştığım ilk Arap milliyetçisi. Tam bir lider! Zeki ve dürüst adam, bir tablo kadar da yakışıklı! Filistin'le ilgilenmiyor, ama diğer yandan Şam'ı ve Kuzey Suriye'nin tümünü istiyor... Arap bile saymadığı Filistinli Araplardan nefret ediyor!"[31]

Bu sözler, Ormsby-Gore'un birkaç ay sonra Londra'da bir siyonist toplantısında söyledikleriyle uyumluydu. O konuşmanın bir özetine göre, Siyonist siyasi komiteye şunları söylemişti:

> ... gerçek Arap hareketi Filistin dışındadır. Faysal'ın önderliğindeki hareket Siyonist hareketi andırmaktadır. Bu harekette gerçek insanlar olan gerçek Araplar vardır. Ürdün'ün batısındaki halk Arap değil, sadece Arapça konuşan halktır.* Siyonistler aslında Hicaz'dan kaynaklanan ama şimdi kuzeye doğru yürüyen Arap hareketini yüksek idealli kardeş bir hareket olarak görmelidirler.[32]

Faysal'ın kıdemli İngiliz danışmanı Yarbay Joyce, Weizmann-Faysal görüşmesine katılmış ve kendi görüşü olarak, Faysal'ın Yahudi işbirliğini iyi karşıladığını ve bunu Arap emellerinin gerçekleşmesi için gerekli gördüğünü bildirmiştir. Faysal babasından yetki almadan kesin görüş belirtememişse de, Joyce'a göre, eğer İtilaf Devletleri'ni kendisinin Suriye üzerindeki iddiasını desteklemeleri konusunda etkileyecekse, Yahudi Filistini'ni kabul edecekti.[33] Görüşme iyi geçmiş ve Faysal'ın ertesi yıl Barış Konferansı'nda Siyonizm'i açıkça desteklemesinin yolunu açmıştı.

Weizmann Kudüs'te, Filistin'in tüm toplulukları alacak kadar geniş olduğu ve Yahudi yerleşiminin Müslüman ya da Hıristiyanları yerlerinden etmeyeceği konusunda güvence verdiyse de, Müslüman dinleyicilerini o kadar anlayışlı bulmadı. Filistin'deki İngiliz idari memurlarının davranışları da kendisini rahatsız etmişti: Weizmann, hükümetlerinin Balfour Deklarasyonu politikasını kabullenmeleri ve bunu Müslüman topluma açıklamalarını istediğinde Ronald Storrs ve meslektaşları bu öneriyi reddetmişlerdi.

Storrs Dışişleri Bakanlığı'na yaptığı yorumda, Weizmann'ın, Müslüman halka İngiltere'nin Siyonist yanlısı niyetlerinin ciddiliğini anlatma görevinin askeri yönetime düştüğü görüşünü ele aldı. Bunun zaten Londra'da Balfour ve dünya basını tarafından yapılmış olduğunu söyledi. Şimdi gerekli olan, Siyonist komisyonun kendini ülkenin Yahudi olmayan halkının yerine koyup ne kadar güvenceye ihtiyaç duyacağını düşünmek olmalıydı. "Şimdiye kadar bir İslam ülkesi olan Filistin bir Hıristiyan devletin eline geçmiştir ve bu Hıristiyan devlet, tam fetih öncesinde ülkenin büyük bir kısmının sömürgeleştirme amacıyla hiç sevilmeyen bir halka verileceğini ilan etmiştir." Storrs kendisini

* Bu, üst düzey İngiliz yetkililerinin Siyonizmi Şeria Nehri'nin batısında olan Tevrat Filistini ile sınırlama düşüncesinin ilk belirtisi olabilir.

sorumlu görmediği bir konudan böylece sıyrılmış oluyor, ancak Dışişleri'ne "inanmış bir Siyonist" olarak konuştuğunu da belirtiyordu.[34]

Gilbert Clayton da geciktirme tavsiye ediyordu. 1918 başlarında ilk belirtilerini gösterdiği stratejisi, Siyonist davayı yalnızca ertelemek değil, Faysal'ın da istediği gibi, bir Arap Suriye davasına bağlamaktı. Clayton, kuvvetli bir Siyonizm yanlısı olan Leo Amery'ye durumu şöyle açıklıyordu: "En önemli iki noktadan biri, Araplar da pastadan bir pay, yani Şam'ı alıncaya kadar yerel ortamda Siyonizm konusunda fazla bir gürültü çıkarmamaktır... ikincisi de, Fransızların sömürgeci ilhaklardan vazgeçtiklerini ve Arap özerkliği fikrini kabul ettiklerini vurgulamalarıdır."[35]

Clayton ile Storrs'un değinmedikleri bir sorun vardı: Hükümetlerinin Londra'da ilan ettiği Balfour Deklarasyonu'nu Kudüs'te reddettikleri sürece, Filistin'deki Araplar ve Yahudiler kendilerine, Suriye ve Lübnan'daki Müslümanların Fransa'ya güvendiklerinden daha fazla güvenecekler miydi? Gerçekte o anda, Siyonist liderlerin, Londra'da ilan edilen Balfour Deklarasyonu politikasının Filistin'de Clayton, Storrs ve diğer subaylar tarafından baltalanacağından kaygılanmaları için yeterince neden vardı.

V

Bağdat ile Basra'da, Sykes ve Dışişleri Bakanlığı'nın ilan ettikleri Arap yanlısı bağımsızlık politikaları fazla önemsenmemekteydi. Sir Percy Cox uzun bir yolculuğa çıkmak üzereydi ve daha sonra İran'a dönecekti; yerine vekili Yüzbaşı Arnold T. Wilson kalmış, sonra da sivil komiser olarak görevine devam etmişti. Hindistan ordusunun subayı olan Wilson ne yönettiği eyaletlere verilecek bağımsızlığa ne de çok uzaktaki Hicaz Kralı Hüseyin'in kendi işlerinde bir rolü olacağına inanıyordu.

Günün Arap toprakları hakkında kitapları olan ünlü yazar Gertrude Bell, Bağdat'a Dicle ordusuyla gelmiş ve Wilson'un yardımcısı olmuştu. Bell ilk başlarda büyük saygınlığını ve geniş ailesiyle sosyal dostluklarını Wilson'un politikasını desteklemek için kullandı. Fazla bir siyasi düşüncesi olmadığından çabuk heyecana kapılan bir kadın olan Bell, o sıralarda Wilson'un görüşlerini benimsemişti. 1918 Şubatı'nda eski dostu Dışişleri Müsteşarı Charles Hardinge'e şöyle yazıyordu: "... düzenli bir hükümete doğru şaşırtıcı adımlar atıldı... Bize karşı olan önemli bir unsur yok... Burada ne kadar güçlü bir idare kurarsak halk o kadar memnun olacak. Korktukları şey yarım kalan önlemler..." Mektubunu, Bağdat ile Basra'da kimsenin bağımsız bir Arap hükümetini düşünemeyeceğini söyleyerek bitiriyordu.[36]

Bu, Sir Mark Sykes'ın Bağdat'ın kurtuluşunda Arap milletinin yeniden doğuşu için kaleme aldığı ve Hüseyin-McMahon yazışmalarında Mekke Emiri'nin önerdiği, Hüseyin'in Arap milletinin lideri olacağını ima eden bildiriden çok uzak bir görüştü.

İngiliz yetkililer savaşta Mekke Emiri için duydukları heyecandan uzaklaştıkça, Sykes'ın ittifak politikası da her yanda değişmekteydi. Sykes, Hüseyin'in davasının savunuculuğunu yapmaya devam ediyorsa da, İngiliz yetkililer Kralın durumunun Necid bölgesi hâkimi olan ve Hindistan'ın baştan beri desteklediği Abdülaziz İbn Suud karşısında zayıfladığına dikkat ediyorlardı. Sykes, 1917 baharında Hicaz'ı ziyaret ettiğinde bunun

farkına varmıştı; Hüseyin İngiltere ile Mezopotamya ve hatta Fransa ile Suriye konusunda işbirliğinde şaşırtıcı bir uzlaşma tavrına girmiş, "ancak İngiltere'nin bize İbn Suud konusunda yardımını istiyoruz," demişti.[37]*

İki yıl sonra -ve Vehhabi savaş kardeşliği kurulmaya başladıktan beş yıl sonra- Gilbert Clayton, Sykes'a ilk kez şunları söylemiştir: "Merkezi Arabistan'da Vehhabi akımına ilişkin önemli bir canlanma olduğuna ilişkin belirtiler var. Geçmişte de İslamiyetin prestiji azaldığı zamanlar böyle olmuştu. Bu hareketin kuvvetini henüz bilecek durumda değiliz... Ancak koşullar bu hareketi önlememiz gerektiğini gösteriyor. Konuya ciddi olarak eğilmeliyiz... bu, tüm durumu önemli ölçüde değiştirebilir."[39]

Kral Hüseyin, 1918 Ocak ayında Arap Bürosu subaylarından Binbaşı Kinahan Cornwallis'e kendini Halife ilan etmeyi düşündüğünü söyledi. Bu, Lord Kitchener'in üç yıl önceki planıydı.(Bkz.22.Bölüm)

Ancak 1918 Ocağı'nda Arap Bürosu artık karşı görüşü benimsemişti ve Hüseyin gözde değildi. Cornwallis, Hüseyin'in cesaretini kırmak için, halifeliği almaya çalıştığı takdirde ciddi sorunlar çıkacağını söyledi. Cornwallis'ten haberi alan Yüksek Komiser Sir Reginald Wingate, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda Hüseyin'in "bu zamansız ve düşüncesiz davranışını engellemek" için fırsat beklediğini bildirdi.[40] Aynı General Wingate 17 Kasım 1915'te bir Arap dini lideriyle Hüseyin'e "haklı mirasını devralıp halkının umutlarını gerçekleştirecek, Müslüman ve Araplara ellerinden çalınan Halifeliği geri getirecek kişi" olduğu mesajını göndermiş, Haşimi liderine "Arap Haşimi Halifeliğini" kurması çağrısında bulunmuştu.[41]

Kitchener taraftarları bir zamanlar kendileriyle liderlerinin Hüseyin'in halifelik iddiasında bulunmasını istediklerini hatırlamayı uygun bulmuyorlardı; bunu önce kafalarından atacak, sonra kitaplarında görmezden gelecek ve resmi belgelerden çıkaracaklardı. Sir Ronald Storrs, otuz yıl sonra yayımlanan anılarında Kitchener'in Hüseyin'e 1914'te gönderdiği telgrafın halifelik kısmını çıkarmıştır. T.E. Lawrence, Kitchener ile taraftarlarının daha baştan Arap milliyetçiliğine inandıklarını yazmıştı, oysa hiç inanmıyorlardı. Bunun yerine halifeliğin gücüne, Hüseyin'in bunu kendileri için elde edebileceğine ve Doğu'da her şeyin din olduğuna ve milliyetçiliğin anlam taşımadığına inanıyorlardı.**

Gerçekten de 1918'de hem politika, hem de tarihi yeniden yazma isteği, olayların farklı vurgulanmasına yol açıyordu: Kahire'nin tuttuğu Arap lideri olarak, Hüseyin'in yerine

* Kitchener ile adamlarının istihbarat alanındaki en büyük başarısızlıklarından biri Arabistan'da Vehhabi mezhebinin İbn Suud himayesindeki büyük canlanışından habersiz olmalarıdır. 1912 sonlarında bu akımdan bir savaş kardeşliği çıkmıştır: İhvan. 16 Aralık 1915 Kabine Savaş Komisyonu'nun Sir Mark Sykes'ın Arap sorunu hakkındaki görüşlerini almak için yapılan toplantı tutanaklarında Lord Kitchener'in, "Vehhabizm hâlâ var mı?" diye sorduğu ve Sykes'ın, "Bunun sönmek üzere olan bir ateş olduğu fikrindeyim," yanıtını verdiği anlaşılmaktadır.[38]

** Amaçları milli bir isyan başlatmak olsaydı Türklerin Kutsal Yerlerin muhafızı olarak seçtikleri ve Arap huzursuzluğunu bastırmak için Türk askerlerini kullanan Hüseyin'i seçmezlerdi. Milliyetçi bir aşiret reisi seçerlerdi. Lawrence daha sonra *Bilgeliğin Yedi Direği* adlı kitabında böyle bir lider olarak Faysal'ın babasını değil bizzat Faysal'ı göstermiştir.

Faysal çıkmaktaydı. Faysal, babasının aksine, İngiliz fikir ve rehberliğini kabul etme eğilimi gösteriyordu.

İngilizler Hüseyin'in oğullarının ordu mevcudunun 1918 sonbaharında birkaç bin eğitilmiş askerden oluştuğunu tahmin ediyorlardı. Kamuoyuna ise çok sayıda Arap'ın Hicazlı prenslerin bayrağı altına koştuğunu açıklamaktaydılar; kendi aralarında anlattıkları ise çok farklıydı. 1919'da gizli İngiliz hükümet raporlarında "Savaş sırasında söylenen taraftar sayısında büyük abartma vardı" denmektedir.[42] 1919'da Cidde'de İngiliz Temsilciliği'nden gelen bir raporda Kral Hüseyin'in askeri açıdan önemsiz olduğu; 1000 düzenli, 2500 başıbozuk askeri bulunduğu, bunlara Bedevi aşiretlerinden de birkaç bin kişi daha katılabileceği, ancak hepsinin askeri niteliklerinin zayıf olduğu bildirilmektedir. Bu rapora göre Kral Hüseyin "çılgıncasına fetih hayallerine" kapılmıştı, ancak, İngiliz desteğinin çekilmesi kendisini "İbn Suud ile yükselen Vehhabilik akımının merhametine terk edecekti."[43]

Arap Bürosu'nun 1918'de Hicaz isyanı hakkındaki raporunda şöyle deniyordu: "Bu isyan gerçek önemini henüz bu son birkaç ay içinde hissettirmiştir ve günden güne yayılmaktadır. Aynı zamanda Şerif'in askerlerinin % 90'ının soyguncudan başka bir şey olmadığı da belirtilmelidir..." Rapora göre Araplar Türklere karşı ancak İngilizler geldikten sonra ayaklanmışlardı; bu nedenle "Şerif'in isyanının boyutları İngilizlerin ne kadar ilerleyeceklerine" bağlıydı.[44] Allenby'nin istihbarat müdürü Albay Meinertzhagen şöyle yazıyordu: "Lawrence'ın çöl seferinin Ürdün'ün batısındaki asıl alanda hiç etkili olmadığı söylenebilir."[45]

Ama diğerleri aynı fikirde değildi. Hüseyin ile ittifakı savunmaya ve Faysal ile kardeşlerinin savaş çabasına önemli katkıda bulunduklarını iddiaya devam ederek Arabistan'da ve diğer yerlerde Hicaz isyanının 1918'de 38.000 Osmanlı askerini meşgul ettiğini söylüyordu.[46] Düşman komutanı Liman von Sanders'in anılarında, 1918'de orduları kaçmaya başladığında Arap bedevileri tarafından ağır tacizlere maruz kaldıkları yazılıdır.[47] Gilbert Clayton'un anılarından, Faysal ile Lawrence'ın Allenby'nin sağ kanadında önemli işler başardığına inandığı anlaşılmaktadır. Diğer bazı kanıtlar da Ürdün'deki Arap birliklerinin Türklerin elinde olan alanlarda huzursuzluk çıkardıklarını göstermektedir.

Faysal'ın İtilaf Devletleri'nin başarısına ne kadar katkıda bulunduğu hâlâ üzerinde anlaşılamamış bir konudur; o zamanki sorun şuydu: İngiltere Hüseyin ile Faysal'ı yerli bir Suriyeli Arap liderliğine karşı desteklemeli miydi? Ayrıca, İngiltere Faysal'ı Hüseyin'e karşı desteklemeli miydi?

Hicaz'dan ve ailesinden fiziki olarak kopan Faysal İngilizlere yaklaştıkça Şerif tarafında bir gerginlik beliriyordu. İngiliz askeri yetkililerin gizlice ele geçirdikleri telgraflarında Hüseyin "oğlumu bana karşı çevirip başka ülkelerde oturmak zorunda bıraktılar. Şimdi babasına karşı asilik ediyor ve namuslu davranmıyor" diye yakınıyordu.[48] "Asi bir oğlun ve bir hainin emrinde olmak bana büyük bir yük yükledi," diyordu. "Faysal talihini, milletini ve şerefini yok etmekte ısrar ederse" yerine bir savaş konseyi atanmasının gerekeceğini belirtiyordu.[49] Bu arada Kahire'deki Arap Bürosu'nun raporlarına göre Suriye yetkilileri Faysal'ı meşruti hükümdarları olarak kabul etmeye hazır olduklarını, ancak bunun için Hüseyin'in vekili ya da temsilcisi olarak değil, kendi adına hareket etmesi gerektiğini belirtmekteydiler.[50]

VI

İngiliz liderler 1914'ten başlayarak Arap dünyasında Hüseyin'in liderliğine inançlarını bildirmişlerse de, 1917 ve 1918'de bunun geçerliğini yeniden değerlendirme zorunluluğunu duymuşlardır.

İngiltere, Arapça konuşulan Ortadoğu dünyasını fethe devam ederken İngiliz yetkililer karşılaşabilecekleri yerel muhalefet konusunda kaygılanmaya başlamışlardı. Clayton-'un Bağdat ve Şam'ın ayrılıkçı liderleriyle anlaşmaya varmak için 1914'te başlattığı çabalar bunların Müslüman olmayanların idaresine girmeyi reddetmeleri üzerine boşa çıkmıştı. Şimdi sorun, Şam, İngiltere'nin yolu üzerinde olduğuna göre, Şamlıların İtilafçıların davasına ve Ortadoğu'nun geleceği planlarına nasıl kazandırılacağıydı. Faysal'ın İtilafçı programı kabul etmiş olması onlar için hiçbir önem taşımıyordu.

William Ormsby-Gore, 1918 yazında Londra'da Siyonist siyasi komitesine şöyle diyordu: "Suriye'nin avukatlar ve tüccarlardan oluşan 'aydınları' Ortadoğu'nun en güç ve çapraşık sorunudur. Bunların kendi uygarlıkları olmadığından Akdeniz'in doğusunun tüm kötülüklerini benimsemişlerdir."[51]

Sir Mark Sykes, Suriye sorunu konusunda bir yıl önce, İngiltere'nin müttefiklerine verdiği vaatler bakımından kaygılanmaya başlamıştı. Suriyelilerin Sykes-Picot Anlaşması'nı ve Sir Henry McMahon'un Şerif Hüseyin'e açıkladığı koşulları kabul etmeyeceklerinden korkuyordu. 1917'de Arap Bürosu'ndan, kendisini Kahire'de Suriyeli liderlerle buluşturmasını istedi. Amacı Fransa ve Hicaz'la varılan, ama varlığını onlara açıklayamayacağı gizli anlaşmalarla uyumlu bir mutabakata varmaktı. Bunda başarılı olduğunu iddia etmiş ve kendi el yazısıyla şunları yazmıştır: "Başlıca güçlük, delegeleri, daha önce varılan kesin coğrafi anlaşmaları açıklamadan, kendilerine vermeye hazır olduğunuzu, isteyecek duruma getirmekti."[52] "Kesin coğrafi anlaşma", el-Faruki ile 1915 ve Fransa ile 1916'da varılan anlaşmalar uyarınca, Suriye'deki Arap bağımsızlığının batıdaki uç sınırları olan Şam-Hama-Humus-Halep hattı anlamına geliyor olmalıdır.

Ancak çeşitli kanallardan gelen raporlarda Osmanlı hükümetinin Suriye'ye derhal özerklik tanıyarak Arap milliyetçiliğini baştan önleyeceğini planlıyor olabileceği bildiriliyordu. Bu durumda İngiltere, Suriye'de çok daha fazla halk desteği olan, Şam'daki bir Arap liderliğine karşı Kral Hüseyin'in iddialarını desteklemek durumunda kalacaktı.

Sykes, 1917 sonlarına doğru Clayton'a bir telgraf çekti: "Arap hareketi konusunda kaygılıyım. Gelen mektuplardan Mekke halifeliği ile Suriye'nin kentli aydınlarını bağdaştırmanın güçlüğü dile getiriliyor." Sykes her zaman olduğu gibi yeni bir çare olarak birliği oluşturmak için bir Arap idari komitesinin kurulmasını öneriyordu. Clayton bunun yapılamayacağını söylemiş olmalı ki, Sykes, "Güçlüğünü kabul ediyorum, ancak askeri başarı bunu kolaylaştıracaktır," yanıtını vermekteydi. Sykes, Fransa'nın gelecekteki bağımsızlıklarından yana olduğu konusunda Suriyelilere güvence verilmesi konusunda Picot'nun ikna edilmesi gerektiğini söylüyordu. Daha önce Siyonizm adına ileri sürülen fikirler şimdi de Araplar adına ileri sürülerek Picot'nun ikna edilebileceğini önermekteydi: Uzak Ortadoğu'da bir şeyler vermek, savaşı ve savaşla birlikte Fransa'ya çok daha yakın olan Alsace ve Lorrain'i yeniden ele geçirme fırsatını kaybetmekten daha iyiydi.[53]

Sykes, herkese mantıklı ödünler verildiği takdirde İngiltere'nin tüm vaatlerini yerine getireceğini ve Suriyelileri de memnun edeceğini iddia ediyordu. Clayton ise İngiltere' nin savaş zamanında verdiği sözleri, kurtulunması gereken bir şey olarak gördüğü için Sykes'ı şöyle yanıtlamaktaydı: "Suriyeliler arasında, Mekke halifeliğinin ağır bastığı bir hükümetin yönetimi altına girmek konusunda gerçek bir korku bulunduğu kuşkusuzdur. Suriyeliler, Mekke Şerifi'nin ayrılamayacağı gerici ilkelerin modern çizgide bir ilerleme ile uyumlu olmadığını görüyor." Clayton Hüseyin'le ittifakın bozulmasını, bir Suriye konfederasyonu başı olarak Faysal'ın daha çok kabul edilebilir bir kişi olduğunu ve babasına politik değil, sadece ruhani bir rol verilmesini öneriyordu. Ancak temel sorunlar ele alınmadıkça bu tür bir planın ya da komite ve propagandanın yararlı olamayacağı düşüncesindeydi. Temel sorunlar, (bunu sözcüklerle dile getirmeyip sadece ima ediyordu) Sykes'ın Fransızlara ve Siyonistlere verdiği sözlerdi. Arapça konuşan dünyada İngiltere'nin Suriye'yi Fransa'ya vereceği korkusu bulunduğundan, Türklerin özerk bir Suriye hükümeti kurmaları karşısında hiçbir yol geçerli olamayacaktı. Bu durum Siyonizme verilmiş olan açık vaat yüzünden daha da ağırlaşmıştı. Tek çözüm Fransa'nın, Suriye'deki herhangi bir bölgeyi ilhak niyetinde olmadığını açıkça ilan etmesiydi.[54]

Lord Milner'in grubundan olup Mısır'ı savaş öncesinden tanıyan ve Kahire'deki Arap Bürosu'nda çalışan Osmond Walrond ise başka bir yaklaşım önermekteydi. Walrond'a göre, İngiltere, Arap gizli cemiyetlerini ihmal ediyordu ve kendisi bu cemiyetlerin desteğini elde etme çabasına girmişti. Walrond 1918 yazında Clayton'a yazdığı bir mektupta cemiyet üyeleriyle konuşmalarını anlatıyordu. Onlardan kendilerini temsil edecek küçük bir komite seçmelerini istemiş, onlar da yedi kişilik bir komite seçmişlerdi.[55] Walrond-'un, bir yıl önce Hüseyin'in niyetlerinden kuşkulanan, başka bir Kahire-Arap grubuyla ilgili olarak Sykes'ın benimsediği davranışı tekrarlamak niyetinde olduğu anlaşılıyor: İngiltere'nin Ortadoğu planlarına dayalı bir açıklamasını kabul etmelerini sağlayarak, Hüseyin gibi, bu planları kabul etmek zorunda bırakılmaları.

Sir Mark Sykes, 1918 ortalarında Walrond'un yedi Suriyeli'den oluşan komitesine, sorularını yanıtlama bahanesiyle, İngiliz niyetlerini bir deklarasyon biçiminde açıkladı. Bu, Sykes'ın Dışişleri Bakanlığı'ndaki amirleri tarafından onaylanan ama yeni bir şey getirmeyen bir deklarasyondu. Sir Mark Sykes'ın kaleminden çıkan pek çok bildirge gibi burada da Ortadoğu için aynı niyetler, değişik sözcüklerle dile getirilmekteydi. Arap Yarımadası dışındaki Arap dünyası, çeşitli derecelerde Avrupa etkisi ya da kontrolü altına girecekti. Sykes'ın yedilere sonraları pek çok tartışmaya neden olacak Deklarasyonu tam Arap bağımsızlığını ancak Arap yarımadası içinde tanıyordu.

Sykes, Fransa'nın ortak bir vaat konusunda işbirliğini sağlamadan Arapların, Suriye ve Lübnan konusundaki Fransız niyetlerine ilişkin kuşkularını giderecek başka bir şey yapamazdı. Sonunda Fransız hükümeti, 1918 sonbaharında, Arap korkularını -ve Amerikan kuşkularını- gidermek amacıyla İngiliz Dışişleri Bakanlığı ile yeni bir deklarasyon yayınlaması için ikna edildi.8 Kasım 1918 tarihli İngiliz-Fransız Deklarasyonu'nda Ortadoğu'da yerli hükümetlere tam destek verileceği açıklandı; ancak, Fransa'nın ısrarıyla, Arap "bağımsızlığından" özgül olarak söz edilmemişti.[56] Fransızların da İngiliz meslektaşları gibi Sir Mark Sykes'ın çizdiği -Wilson ile Amerikalıların görüşlerine uyum sağlayacak- idealist yolu izlemeye niyetli olmadıkları anlaşılıyordu.

37

Suriye Savaşı

I

Sir Edmund Allenby, 1918 yazı sona ererken Suriye'ye doğru ilerleme emri verdi; Liman von Sanders'in, kendisinin güney Filistin'de uyguladığı stratejiyi tekrarlayacağı beklentisi içinde olduğunu tahmin etmişti. Kudüs seferinde Allenby kıyıdan hamle yaparmış gibi davranmış ama saldırısını içerden yapmıştı. Kuzey Filistin'e saldırırken bunun tam tersini yaptı: İçerden saldıracakmış gibi davranırken ana saldırı hattını kıyıdan başlattı. Amacı kıyıda sayısal üstünlük sağlayarak Anzak süvarilerinin Türk hatlarını en uygun noktadan yarmasını sağlamaktı.

Allenby bire iki üstünlüğe sahip olmasına karşın (kendi tahminine göre 36.000'e 69.000), büyük bir cesaret göstererek, olabilecek en fazla askeri kıyıda bulundurabilmek için 104 kilometre uzunluğundaki cephesinin büyük bir kısmını savunmasız bırakmıştı; düşmanı kendi savunma hatlarındaki boşluktan uzak tutmak için hava üstünlüğüne ve istihbarat operasyonlarının etkinliğine güveniyordu.

Allenby'nin kuvvetleri gece karanlığından yararlanarak zayıf bir şekilde korunan kıyının portakal ve limon bahçelerine girip gizlendiler. Gün doğduğunda küçük birlikler doğuya doğru yürüyüşe geçtiler. Sonra geri dönüp tekrar aynı yönde defalarca yürüyerek kaldırdıkları büyük toz bulutlarıyla Türkleri büyük bir ordunun içerden saldırıya hazırlandığına inandırdılar.

Liman von Sanders aldanmıştı; kuvvetlerini doğu Filistin'de topladı ve saldırı başladığında orduları gafil avlandı. Allenby'nin operasyonu o kadar etkiliydi ki, Osmanlı komutanları gerçek durumu ancak bir gün sonra anlayabildiler.

19 Eylül 1918 sabahı 4:30'da yaklaşık 400 İngiliz topu birden kıyı ovalarındaki Osmanlıların üzerine ateşe başladı. 45.000 İngiliz askerine karşı 8000 Osmanlı askeri vardı. On beş dakika sonra piyade saldırısı başladı. İngiliz, Fransız ve Hindistan askerlerinin savunmada açtıkları bir gedikten dalan süvariler, Megiddo savaşını kazandılar.

Şafak sökerken Krallık Hava Kuvvetleri'nin özel bombardıman filoları da düşman hatları gerisindeki telefon ve telgraf merkezlerini bombalayarak tüm iletişimi kesmişti. Diğer uçaklar düşman havaalanları üzerinde devriye gezip Alman keşif uçaklarının kalkmasını önlüyordu. Liman von Sanders ile komutanları birbirleriyle haberleşme olanağından ve her türlü bilgiden yoksundular.

Osmanlı birlikleri geri çekilirken, arkalarının da önemli yolları kontrol altına almış olan İngilizlerle sarıldığını gördüler. Anzak süvarileri kıyıda 48 kilometre kuzeye gidip sonra içerlere dönerek Osmanlıların Şam'a doğru çekilme yollarını tehdit ediyordu. Bu arada Allenby'nin doğuda tuttuğu birkaç birlik de iç kesime yöneldi. 23 Eylül sabahının alacasında Yahudi Lejyonu, Şeria Nehri'nin ötesindeki önemli Umm eş-Şert geçidini ele geçirdi. İkinci Avustralya Hafif Süvari Tugayı karşı tarafa geçti ve nehrin doğusundaki Osmanlı kuvvetleri, akşama doğru büyük bir kıskaç içinde bulunduklarını gördüler.

Ürdün'ün güneyinde, Akabe'nin üzerindeki Maan'da bir yıldır Faysal güçlerinin kuşatması altında olan Türk garnizonu, Avustralya süvarisinin gelip Arapların kıyımına karşı koruyacaklarını bildirmesi üzerine teslim oldu. Daha kuzeyde de, Faysal'ın deve birlikleri asıl Türk güçlerinin muhtaç olduğu demiryolunu havaya uçurdu.

Allenby, 25 Eylül'de ordularına Şam'a doğru yürüme emrini verdiğinde Osmanlı güçlerinin geriye kalanı dağılıp kaçmaya başladı.[1] Suriye'nin başlıca kentlerinin işgali artık çok yakındı; işgal politikası konusunda acele kararlar verildi. Bu kararları kimin ve neden verdiği, günümüzde hâlâ tartışılmaktadır.

II

Allenby yazın Londra'ya, kendi askeri otoritesi altında olmak üzere, Fransız danışmanlarının Fransa'nın özel çıkarları bulunan bölgelerde sivil yönetimle ilgilenmelerini kabul edeceğini bildirmişti. Ancak Londra'dan bu bölgelerin hangileri olduğunun ve hâlâ Sykes-Picot Anlaşması kapsamına girip girmediklerinin belirtilmesini istemişti.[2] Kabine ile Doğu Komitesi Sykes-Picot Anlaşması'nı ortadan kaldırma yanlısıysa da, Dışişleri Bakanlığı Allenby'ye bölgeleri bildirerek, anlaşmanın varlığını yeniden onaylamış oldu. Savaş Kabinesi sekreterliğinden Leo Amery bu olay nedeniyle Dışişleri Bakanlığı'nın politik şefleri olan Balfour ile Cecil'i suçladı.[3] Ancak Dışişleri Bakanlığı'nda Suriye politikası sorumlusu, Amery'nin çalışma arkadaşı Sir Mark Sykes'tı ve büyük bir olasılıkla bu kararı veren ya da öneren de oydu.

Savaş Bakanlığı, 25 Eylül'de Kahire'deki Wingate'e ve karargâhındaki Allenby'ye, Suriye herhangi bir Avrupalı devletin alanına girecekse, bunun Fransa olacağını bildirdi.[4] Talimatın yazılışından Suriye'nin herhangi bir Avrupa devletinin alanına girmeyebileceği de çıkarılabiliyordu. Başka bir deyişle Faysal, bağımsızlığını elde edebilirdi. Ancak Allenby'ye sivil yönetimin tüm alanları için Fransız subayları kullanması talimatı da verilmişti. Savaş Bakanlığı telgraflarına göre, eğer Allenby Şam'ı alacaksa, "1916 İngiliz-Fransız Anlaşması uyarınca, olanaklılık durumunda bir Arap yönetimi ve bir Fransız bağlantısı aracılığıyla çalışması tercih ediliyordu."[5]

Geçici yönetim bölgeleri bayraklarla belirlenecekti. Dışişleri Bakanlığı, ele geçirilen Şam ve diğer önemli Suriye kentlerine Hüseyin'in bayrağının çekilmesi konusunda yetki, hatta emir vermişti.[6] Bayrak Sykes'ın çizdiği siyah, beyaz, yeşil ve kırmızı bayraktı

ve iki politik amacı vardı: Hüseyin'in Arap Suriyesinde liderlik iddiasını destekliyor* ve Fransa'ya iç Suriye'de en azından sözde bir Arap bağımsızlığı öngörüldüğü hatırlatılıyordu.

Allenby 25 Eylül'de Filistin'in Jenin kasabasındaki toplantıda operasyonun başında olan Avustralyalı General Harry Chauvel'in Şam'a yürüme planlarını onayladı. Chauvel, daha sonraki notlarına göre, kentin işgal politikası konusunu ortaya attı. Şam'ın 300.000'lik nüfusuyla, askeri bir vali ile bir avuç yardımcısına teslim edilemeyecek kadar büyük bir kent olduğunu söyledi. Allenby, Chauvel'e Osmanlı valisi ve yönetimini yerinde bırakarak kendilerine düzeni korumaya yetecek sayıda inzibat vermesini bildirdi. Chauvel, Suriye'de yönetimin Arap hareketine verileceği söylentileri konusunda bilgi istedi; ancak Allenby her tür kararın kendisi Şam'a geldikten sonra verileceğini söyledi. "Faysal size sorun çıkarırsa, onu, bağlantı subaylığınızı yapacak olan Lawrence'la idare edersiniz," dedi.[8]

Londra, Paris ve Ortadoğu arasında bir telgraf yağmuru başlamıştı. Allenby, Chauvel'e Şam'daki Türk yönetimini bir süre yerinde bırakmasını söylediği halde, Dışişleri Bakanlığı, Fransız hükümetine Allenby'nin, Sykes-Picot Anlaşması'na uygun olarak Şam'da geçici bir Arap yönetimi ve bir Fransız bağlantı subayı aracılığıyla çalışacağını bildirmişti.[9] Buna karşılık Fransızlar da İtilaf Devletleri'nin Arapları savaşan taraflardan biri, başka bir deyişle bir müttefik olarak tanıması gerektiğini kabul ediyorlardı.[10] İngiltere ile Fransa arasındaki bu yazışmalar, Dışişleri Bakanlığı'nda, Allenby'nin Şam'daki Türk yönetimi yerine er geç bir Arap yönetimi yerleştirmesinin beklendiğini, Sykes-Picot düzenlemelerinin ancak bundan sonra uygulamaya konacağına inanıldığını göstermektedir.

Bu telgraflarla silahlanmış olan Dışişleri Bakanlığı, Savaş Bakanlığı'nın Allenby'ye yeni, önemli ve o güne kadar ima bile edilmemiş politik konuları içeren talimatlar göndermesini sağladı. Allenby'nin işgal etmekte olduğu Suriye toprakları işgal edilmiş düşman toprakları değil, "bağımsız devlet statüsündeki müttefik toprakları" olarak işlem görecekti. Dışişleri Bakanlığı, üzerinde çok tartışılan şu talimatnamesini bu bağlamda çıkarmıştır: "Önemli merkezlerde Arap bayrağının çekilmesi ve selamlanması gibi gözle görülür ve resmi edimler yoluyla, yerli bir Arap yönetiminin kurulduğunu ve tanındığını göstermek, arzu edilir bir şey olacaktır."[11]

Sykes (çeken o ise) telgrafa, tipik bir planı anlatarak devam ediyordu. Fransa ile varolan anlaşmaya göre İngilizlerin Suriye'de askeri yönetim kurduğu bölgelerde Fransızların da sivil yönetimi İtilaf Devletleri adına kendi görevlileri eliyle yürütme hakkı bulunuyordu. 1 Ekim telgrafında Allenby'den, askeri yönetim bölgesini en dar sınırlarına indirmesi isteniyordu; böylece Fransızların, rolü de buna uygun olarak daralacaktı. Dışişleri Bakanlığı, Ürdün'deki İngiliz askeri yönetimini de daraltması emrini vermişti. Böylece Fransızlar, İngiltere'nin iç Suriye'deki tutumunun oradaki Fransız rolünü azaltmak olduğunu söyleyemeyeceklerdi. Oysa gerçek buydu.

* Gilbert Clayton 1918 başlarında Sykes'a, "Faysal askeri açıdan işe yararsa Suriye'yi alabilir," diye yazıyordu, ancak aksi takdirde, Mekke'den kimse Suriye politikasında önemli olamayacaktı.[7] Bayrak çekilmesi Faysal'ın askeri başarısının politik liderlik yolunu açacağının sembolik bir onayı olmaktaydı.

Telgrafları okumuş olan Wingate, Allenby'ye, "Şerif'in bayrağı ile Fransız bağlantısının herkes tarafından nasıl karşılanacağını görmek ilginç olacak," diye yazıyordu.[12] Gerçekten de Dışişleri Bakanlığı, Allenby'ye Sykes-Picot Anlaşması'nın resmi gerekleri yerine getirmesini emretmiş, ancak bu arada (Mark Sykes'ın önerdiği gibi) anlaşmanın ruhunu değiştirmişti. Bu, daha fazlasını isteyen Fransızlar tarafından da, Fransa'nın hiçbir payı olmamasını isteyen Faysal ve Arap Bürosu'nca da doyurucu bir çözüm olarak görülmedi.

Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransa'ya kıyı hattının doğrudan kontrolü verilecekti. İç Suriye anlaşmada öngörüldüğü gibi sözde bağımsız değil, bağımsız olacaktı. Fransa'nın da bağlantı subayı bulunacaktı ve daha sonra Faysal'ın sarayında resmi bir danışmanı olması öngörülüyordu. McMahon'ın yazışmalarında belirtildiği üzere, Suriye hükümdarı Haşimilerden olacaktı. Şam, Hama, Humus ve Halep'te dalgalanacak bayrak, Sykes'ın her zaman savunduğu gibi, İngiliz Ortadoğu politikasının parçalarının birleşmesini temsil edecekti. Sykes baştan beri İngiltere'nin, taahhütlerini, birbiriyle uyumlu olacak ve kendi oluşturduğu anlaşmanın resmi çerçevesi içinde yer alabilecek şekilde biçimlendirdiğini söylüyordu.

Bu arada 29 Eylül'de General Allenby'nin sahra karargâhında, Faysal'ın Araplarının Şam'ı işgal edecek tek Müttefik birliği olması kararlaştırılmıştı. Bu önlem, düşman bir Müslüman kentinin bir Hıristiyan işgaline direnmesi olasılığına karşı alınmıştı.* Faysal üç günlük yolda olduğu için, kaçan Türkleri kovalayan Anzak süvarilerine, Şam'a girmek yerine çevresinde oyalanmaları emredildi.

Ancak bu ilerleme ve geri çekilme karışıklığında Şam'ın kurtarılması oyununun aktörleri, Allenby ile Clayton'un kendilerine yazdığı senaryoyu izlememişlerdir. Osmanlı hükümeti kentte kalmadı; 30 Eylül günü öğle saatlerinde, arkasında karışıklık bırakarak, çekilen Osmanlı ordusu ile birlikte kaçtı. Yüz yıl önce Fransızlara karşı savaşan ve sürgüne gönderilen Cezayir savaşçısının soyundan olan Emir Abdülkadir ve kardeşi Said kentin kontrolünü kısmen ele geçirdiler. Lawrence'ın, kişisel düşman olarak ve belki de Faysal ve milliyetçilik yerine Hüseyin ve İslamiyetin destekçileri olarak gördüğü** Abdülkadir kardeşler 30 Eylül öğle sonrasında Hicaz bayrağını Hüseyin'in adına diktiklerini iddia ettiler. Dolayısıyla, çekilen Arap bayrağının Dışişleri Bakanlığı'nın planlarıyla ilgisi yoktu; Şam Arapları bunu kendi başlarına yapmışlardı.

---

* Kararı kimin ve neden verdiği konusunda elde pek az kanıt vardır. Allenby'nin baş siyasi subayı General Gilbert, Clayton'un Dışişleri'ne gönderdiği bir rapordan Clayton'un, Avusturalyalılar işgal ettiği takdirde kentte huzursuzluk çıkacağına inandığı anlaşılmaktadır. Şamlıların bunu İngiltere'nin, kenti Fransızlara bırakacağının işareti olarak görecekleri tahmin edilmekteydi. Clayton, İngiltere'nin Fransa ile ilişkide görünmesinin Suriyeli Arapların düşmanlığını uyandıracağını baştan beri savunmaktaydı. Clayton daha sonra Dışişleri Bakanlığı'na şöyle bir rapor göndermiştir: "Şam'ın Şerifçiler tarafından işgal edilmesine izin vermemiz Fransızların niyeti hakkındaki şüphelerin bir kısmını bastırdı."[13]

** Lawrence ile Abdülkadirler arasındaki kavganın gerçek nedeni bilinmiyorsa da, bazı varsayımlar ortaya atılmıştır. Abdülkadirler Hüseyin'in İngilizler tarafından kandırıldığını veya Faysal'ın Lawrence'ın etkisi altında olduğunu düşünmüş olabilirler. Lawrence onları Hıristiyan aleyhtarı, Panislamizm yanlısı şovenistler olarak görmüş olabileceği gibi, Fransız ya da Türk yanlısı olarak görmüş de olabilir. Aralarındaki kavganın tümüyle kişisel olduğu ve Abdülkadirlerin Lawrence'ın özel yaşamı hakkında zararlı olabilecek bilgiler açıklamak üzere oldukları da söylenmiştir.

Osmanlı ordusunun çekildiği güzergâh üzerinde yer alan, Şam'ın kuzeyindeki Humus yolunu kesme emri almış olan Avustralya süvarileri, Humus yoluna Şam'ın içinden geçmek için 1 Ekim sabahı şafakla birlikte kente girdiler. Abdülkadir, kent ayanıyla birlikte, süvarileri resmi törenle karşıladı. Böylece, yapılan planın tersine, Şam'a ilk girme şerefi Avustralyalıların oldu.

Bir saat sonra General Chauvel ile maiyeti, kentin birkaç kilometre güneyinde yerel Tümen Komutanı Tümgeneral Sir George Barrow ile buluştu. Lawrence'ın Barrow'un yanında olduğu sanılıyordu ve Chauvel, kentin var olan sivil yönetimini korumak konusunda düzenlemeler yapmak üzere Lawrence'la görüşmek istiyordu. Ancak Lawrence o sabah erkenden, kimseye haber vermeden ve izin almadan, Beşinci Süvari Tümeni'nin ardından Şam'a gitmişti. Chauvel ne olduğunu öğrenmek için bir araba ödünç alıp Şam'a gitti.

Faysal'ın kenti kurtarmasına ilişkin Allenby-Clayton planı artık paramparça olmuştu. İngilizler ve Avustralyalılar Şam'da sokaklarda dolaşıp neler olup bittiğini anlamaya çalışırken Faysal hâlâ günlerce uzaktaydı. Askerlerini kente sokmama emrini almış olan Chauvel şimdi onların ardından Şam'a girmekteydi.

Chauvel'in görevinden izinsiz olarak kaçan bağlantı subayı T.E. Lawrence o sabah eski zırhlı Rolls Royce arabasına atlamış, yanında W.E. Stirling adında bir İngiliz subayı ve Faysal'a sadık eski bir Osmanlı subayı olan Nuri el-Said olmak üzere, kente girmişti. Orada, Faysal'ın daha önce gelmiş olan bazı aşiret müttefiklerinin, Abdülkadir kardeşleri Şam valileri olarak kabul ettiklerini öğrendi. Nuri acil bir darbe yaparak Abdülkadirlere çekilmelerini emretti ve kendi Faysal yanlısı adayını vali olarak atadı. O sırada öfkeli General Chauvel geldi ve açıklama istedi.

Lawrence özür dileyerek, Chauvel'in kendisinden keşif yapmasını istediğini sandığı ve raporunu vermek için dönmek üzere olduğu açıklamasını yaptı.

Chauvel, Lawrence'tan valiyi kendisine getirmesini isteyince, Lawrence vali olduğunu iddia ettiği, Nuri'nin adayını tanıştırdı. Chauvel bunun saçma olduğunu, Nuri'nin adayının Arap olduğunu, oysa Osmanlı valisinin Türk olması gerektiğini söyledi. Ama Lawrence Osmanlı valisinin kaçtığını (bu doğruydu) ve halkın onun yerini almak üzere Nuri'nin adayını seçtiğini bildirdi (bu ise yalandı).

Chauvel, Lawrence'a inanarak Nuri'nin Faysal yanlısı adayının valiliğini onayladı. Chauvel'in sonradan anlattığına göre Nuri'nin adayının küçük bir Faysal yanlısı grup tarafından desteklendiğini ve halkın genel olarak atanmadan rahatsız olduğunu çok geçmeden öğrenmişti. Ne var ki, ilan etmiş bulunduğu atamayı nasıl değiştireceğini bilemiyordu. Ancak, ciddi huzursuzluklarla karşılaşınca muhalefeti sindirmek için İngiliz kuvvetlerini 2 Ekim'de kente soktu. Bu tam da, Allenby ile Clayton'un kaçınmak istedikleri şeydi: Halk ayaklanmıştı, Hıristiyan askerleri düzeni sağlamak üzere büyük bir İslam kentinin sokaklarındaydılar ve varlıkları yerel kamuoyuna güvence verecek olan Faysal'ın Arap askerleri görünürlerde yoktu.

Lawrence 3 Ekim sabahı Faysal'la yüzlerce taraftarının gelmekte olduklarını bildirdi ve kendilerine kente girişlerinde bir zafer töreni düzenlemek için izin istedi. Chauvel daha sonra şunları yazmıştır: "Faysal'ın Şam'ın 'fethi' ile pek bir ilgisi olmadığı için önerilen

zafer girişi pek hoşuma gitmemişti, ancak bunun bir zararı olmayacağını düşünerek gerekli izni verdim."[14]

Tören o gün öğleden sonra saat üç için planlandıysa da, Allenby'nin programı buna olanak vermiyordu. Allenby o gün öğleden sonra Şam'da sadece birkaç saat kalabileceği için Faysal ile Lawrence'ın, kalmakta olduğu Victoria Oteli'ne gelmelerini istedi. Chauvel'in Faysal yanlısı bir Arap'ı valiliğe getirmiş olması, Sykes-Picot Anlaşması'nı ve Allenby'nin Suriye'de Arap yönetimi ile ilişkisini Fransızlar aracılığıyla yürüteceğine ilişkin Müttefiklerarası kararı yürürlüğe sokmuştu. Allenby'nin Türk valisini bir süre görevde tutma fikri gerçekleşebilseydi bu sorun ertelenebilecekti, ama şimdi erteleme olanağı kalmamıştı. Allenby, Chauvel'i suçlamıyordu; ancak, yaptığı hareketin Fransızlarla sorun yarattığını ve Faysalla hemen görüşmesi gerektiğini bildirdi.

Toplantıya Allenby, Chauvel, Faysal ve kurmay başkanları, İngiltere'nin Hicaz misyonu görevlileri, Kahire'deki Arap Bürosu'ndan bir subay ve Faysal'ın başkomutanı katıldı. Çevirmenliği Lawrence yapıyordu.

İngiliz komutanı toplantıda Arap prensine İngiltere ve Fransa'nın üzerinde anlaştıkları düzenlemeleri ayrıntılarıyla anlattı ve bunları, Barış Konferansı'nda değiştirilmelerine kadar, uygulamak kararında olduğunu belirtti. Bu koşullar Sir Mark Sykes ile Dışişleri Bakanlığı'nın kendisine verdiği talimatı aynen yansıtıyordu. Clayton ile Allenby'nin dışişleri politikasını değiştirecekleri konusunda Lawrence tarafından Faysal'da uyandırılmış olabilecek umutlar, o öğleden sonra söndü. Faysal'ı en çok düş kırıklığına uğratan şey Arap konfederasyonunun, Filistin'i içermemesi değil -bunu kabul ettiğini söylüyordu- Lübnan'ı ('Beyaz' ya da 'Dağlık Lübnan'ı) içermemesi ve Suriye'nin Fransız denetimine verilmesiydi.

Chauvel'in toplantı tutanaklarına göre, ('Başkan' olarak nitelenen) Allenby, Faysal'a açıkça şunları bildirmişti:

> (a) Fransa Suriye için himayeci devlet olacaktı.
>
> (b)Babası Kral Hüseyin'i temsil eden Faysal, Fransız rehberliği ve mali desteği altında (Filistin ve Lübnan dışında) Suriye yönetimini alacaktı.
>
> (c)Arap etki alanı sadece Suriye iç bölgelerini içerecek ve Faysal'ın Lübnan'la hiçbir ilgisi olmayacaktı.
>
> (d)Faysal için hemen atanacak bir Fransız bağlantı subayı şimdilik Lawrence'la çalışacak, Lawrence kendisine her türlü yardımı sağlayacaktı.
>
> Faysal buna şiddetle itiraz etti. Fransa konusunda hiçbir şey bilmediğini, İngiliz yardımı almaya hazır olduğunu, Allenby'nin kendisine gönderdiği danışmandan Arapların Filistin dışında Suriye'nin tümüne sahip olacaklarını anladığını, limansız bir ülkenin hiçbir işe yaramayacağını, Fransız bağlantı subayını reddettiğini ve Fransa'nın rehberliğini hiçbir şekilde tanımadığını bildirdi.
>
> Başkan, Lawrence'a dönerek, "Ama sen kendisine Suriye üzerinde Fransız himayesi olacağını söylemedin mi?" diye sordu. Lawrence: "Hayır, efendim. Bu konuda hiçbir bilgim yoktu," yanıtını verdi. Bunun üzerine Başkan,

"Ama Faysal'ın Lübnan'la hiçbir ilişkisi olmayacağını kesin olarak biliyordun, değil mi?" dedi. Lawrence bunu da, "Hayır, bilmiyordum," diye yanıtladı.

Başkan daha bir süre devam eden tartışmalardan sonra Faysal'a, kendisinin Başkomutan, Faysal'ın ise o anda kendi komutası altındaki bir tümgeneral olduğunu ve emirlerine uyması gerektiğini bildirdi. Savaşın sonundaki çözümlere kadar durumu kabul etmesi gerekiyordu. Faysal bu kararı kabul etti ve Lawrence dışında, maiyetini alıp toplantıdan çıktı.[15]

Faysal ve Lawrence, açıksözlü Allenby'ye karşı dürüst olmamışlardı. Kendilerine açıklanan, Sykes-Picot Anlaşması'nın koşullarıydı ve bunları ikisi de çok iyi biliyorlardı. Lawrence'ın daha sonra Londra'da açıkladığına göre Faysal o koşulları bildiğini inkâr ederken bunların kendisine resmen bildirilmemiş olduğunu anlatmak istemişti.[16] Lawrence'ın bu mazereti bile yoktu; o, düpedüz yalan söylemişti.*

Faysal toplantıdan çıkarken Lawrence de Allenby'ye Faysal'ın yanına katılacak bir Fransız danışmanla çalışmak istemediğini, birikmiş izni olduğunu ve bunu kullanarak İngiltere'ye dönmek istediğini söyledi. Allenby kabul etti. Belirtilere göre Lawrence'a kızgın değildi; hatta kendisine Londra'ya gidip davasını Dışişleri Bakanlığı'nda savunmasını tavsiye etmişti.

Toplantıdan çıkan Faysal 300 ila 600 kişilik kuvvetinin başında Şam'a muzaffer girişini tamamladı. Faysal daha sonra, belki de Lawrence'ın özendirmesiyle (Lawrence bunu sonraları reddetmiştir), adamlarından yüz kişilik bir birliği Beyrut'a gönderdi; bunlar hiçbir muhalefetle karşılaşmadan kente girip 5 Ekim'de Hicaz bayrağını çektiler. Telaşa kapılan Fransızlar ertesi gün Beyrut limanına savaş gemileri gönderip küçük bir birliği karaya çıkardılar. 8 Ekim'de de Allenby'nin Mısır Sefer Gücüne bağlı Hindistan askerleri kente girdiler. Allenby, Faysal'ın birliğine bayraklarını indirip çekilmelerini emretti; onlar çekilince kentin denetimi Fransızlara kaldı. Daha sonra, Başkomutan Allenby'nin otoritesine tabi olarak Fransa'nın bölgedeki sivil ve idari temsilcisi olmak üzere François Georges Picot geldi.

Clayton, Faysal'a Lübnan'daki destekçilerini frenlemesini tavsiye etti; 11 Ekim'de de Wingate'e şunları yazdı: "Faysal'a, mümkün olduğu kadar çok şey koparmaya çalıştıkça Barış Konferası'ndaki durumunu zayıflatacağını bildirdim... Kolay bir sorun değil. Her iki tarafın da bir şeyler alıp vererek bir mutabakata varacaklarını umuyorum..."[17]

Beyrut'taki Fransız silahlı kuvvetleri Fransa'daki sömürgeci grubun tam ilhak programını başaramayacak kadar zayıftı; bu nedenle Fransız ajanları Suriye'nin tümü üzerindeki iddialarının başarısızlığa uğraması olasılığına karşı alternatif bir plan geliştirdiler.** Bölgedeki Fransız subayları tarafından hazırlanan bu plana göre Suriye'nin biçimlenmesiyle oluşturulacak bir bağımsız devlette, Dağlık Lübnan'ın Hıristiyan bölgeleriy-

* *Bilgeliğin Yedi Direği* adlı kitabının 101. bölümünde, anlaşmayı bildiğini itiraf ederek şöyle yazmaktadır: "Neyse ki, anlaşmanın varlığını daha önce Faysal'a ihbar etmiştim..."

** Fransız askerlerinin arasında, silah altına alınmış Ermeni mülteciler de vardı. Bir kısmı, Kuzey Afrikalı yerli askerlerdi. Ordu şöyle tanımlanmıştır: "Sadece 3000 Ermeni, 3000 Kuzey Afrikalı ve savaşmak zorunda kalmayacaklarına söz verilmiş olan 800 Fransız."[18]

le Müslümanların çoğunlukta olacakları topraklar da bulunacak ve yönetim Fransa himayesinde Maruni Hıristiyanlara verilecekti.[19] Bu plan lehinde başlatılan çalışmalar, İtilafçı saflarının gerisinde huzursuzluğa yol açmış olan politik yaşamın daha da parçalanmasına neden olmuştur.

Allenby'nin komuta zincirinin düzenli görüntüsü altında Osmanlı otoritesinin çekilmesiyle kavgalar, entrikalar ve parçalanmalar alıp yürümüştü. Bedeviler kentlilerle çatışıyordu. Eski düşmanları, Faysal'ın hareketini içerden ele geçirmeye çalışıyordu. Karanlık yerlerde, bilinmeyen kavgalarla ilgili hesaplaşmalar oluyordu. Şam'da Emir Abdülkadir, sözde kendisini tutuklamaya geldiklerinde kaçarken, Faysal yanlısı bir polis tarafından öldürüldü.

Doğal çevre de iyice denetimden çıkmıştı. İngiliz süvarileri, sağlık koşullarının ihmal edilmiş olduğu Türk bölgelerinden geçerken sıtmaya yakalandılar. On beş günlük kuluçka döneminden sonra hastalık, Suriye'nin fethi tamamlanırken tüm alayları devirmeye başladı. Sıtmanın ardından gelen grip salgını da öldürücü oldu.

III

Allenby, Ortadoğu'daki karargâhından, Fransa karşıtı durumu savunmaya giden Albay Lawrence'ın Londra'da iyi karşılanmasını sağlamıştı. Lawrence ekim sonunda Kabine'nin Doğu Komisyonu'nun huzuruna çıktı. Orada Picot'nun Faysal'a zorla Fransız danışman vermek istediğini, ancak Faysal'ın istediği danışmanı kendisinin seçme hakkı olduğunda ısrar ettiğini anlattı. Ayrıca, Faysal, ya İngiliz ya da, daha sonra gelişecek düşmanlıklar göz önüne alınacak olduğunda garip bir tavırla, Amerikalı Siyonist Yahudi danışman istiyordu.[20]

Lawrence'a göre Faysal, Sir Mark Sykes'ın, Kahire'de Faysal karşıtı Suriyeli sürgünlere İtilafçıların niyetlerini açıkladığı belge olan Yedilere Deklarasyon'daki maddelere güvenmekteydi. Lawrence, Faysal'ın adına deklarasyonu yanlış yorumlayarak bunun Araplara kendi kurtardıkları bölgelerde bağımsızlık vaat ettiğini söylüyordu. (Oysa deklarasyonun, yayınlanma tarihi olan 1918 Haziranına kadar Araplar tarafından, kurtarılmış olan bölgelere bağımsızlık vaat ettiği kesindi; o tarihte Osmanlıların elinde olan bölgeler ayrı bir kategoride tutulmuştu.) Faysal deklarasyonu daha da yanlış yorumlamaktaydı; İngiliz ve Fransızlarla, vardığı bir anlaşmaya göre her kenti yönetme hakkının, o kente ilk girene ait olduğunu iddia ediyordu.[21]

Lawrence, Şam'a ilk girenin Faysal'ın askerleri olduğunu, Faysal'ın davasına bağlı 4000 aşiret mensubunun 30 Eylül-1 Ekim gecesi kente gizlice girdiklerini ve böylece kente ilk giren İtilaf askeri olduklarını iddia etmeye başladı. Ancak bu 4000 aşiret mensubunun tümüyle hayal olduğu konusunda ilk elden kanıtlar vardı. Kimse onları kentte görmemişti. Girip çıktıklarını da gören olmamıştı; böyle bir durumda İngiliz hatlarından geçmiş olmaları gerekirdi.[22]

Lawrence yine de, Arapça konuşulan Ortadoğu'ya Fransız etkisi ya da denetiminin sokulmaması çağrısına Doğu Komisyonu'nda ve Kabine'de taraftar buldu. Ayrıca basında da sağlam müttefikler elde etmişti.

The Times, 1918 Kasımı sonunda, belki de Lawrence tarafından yazılmış pek çok imzasız mektup yayımladı; bunlarda Faysal'ın askerlerinin başarıları abartılıyor ve bunların bir görgü tanığının ifadesi olduğu bildiriliyordu. Lawrence'ın kendi gerçekleri diğer gazetelerde de yayımlanmaya başlayınca Suriye'deki Avustralyalı askerler arasında huzursuzluk çıktı. Bunun üzerine Londra gazetelerinin Allenby'nin Mısır Sefer Gücüne bağlı olan resmi "ortak" muhabiri şunları yazdı: "Askerler arasında elden ele dolaşan resmi bir gazetede Şam'a ilk girenlerin Arap ordusu olduğu hakkında bir yazı yer almaktadır. Şam'ı ele geçirme ve kente ilk girme şerefi Avustralya Hafif Süvari Alayı'nındır ve General Chauvel bu yanlışın düzeltilmesini hemen sağlamıştır."[23]

Lawrence hem politik hem kişisel nedenlerle, Faysal'ın Şam'ı kurtardığı yalanını sürdürdü. Bu konuda öylesine ustaydı ki, kendi yorumunun bir kısmını tarihi kayıtlara da geçirtmekte başarılı oldu. Ancak yalanının er geç ortaya çıkacağını da bilmiş olmalıdır. Şair ve yazar Robert Graves, 1920'lerde, arkadaşı olan Lawrence'ın yaşamöyküsünü yazarken Şam'ın kurtuluşunu Lawrence'ın *Bilgeliğin Yedi Direği* kitabına dayandırmayı önerdiğinde Lawrence kendisini şöyle uyarmıştı: "Şam bölümünü yazarken ipin üzerinde sallanmaktaydım, beni kopya edenler dikkatli olmazlarsa kendilerini yerde bulabilirler. *Yedi Direk* bu konuda yarım gerçeklerle doludur."[24]

IV

Lawrence kendi Şam seferi öyküsünü kullanarak, konuştuğu yetkililerden zaten hiçbirinin hoşlanmadığı Sykes-Picot Anlaşması'nın hükümet tarafından iptal edilmesini sağlamaya çalışmıştır. Gilbert Clayton, 1917'de Lawrence'a yazdığı bir mektupta İngiltere'nin anlaşmaya uymak zorunda olmasına karşın, anlaşma dikkate alınmadığı takdirde kendiliğinden öleceğini bildiriyordu: "Aslında şimdiden ölmüştür ve eğer sakin bir şekilde beklersek bu gerçek yakında ortaya çıkacaktır."[25] Clayton, 1918'de de Picot'ya anlaşmanın "artık tümüyle zamanı geçmiş" olması nedeniyle uygulanamayacağını söylemiştir.[26]

Doğu Komisyonu, Sykes-Picot Anlaşması'nı göz ardı etmek değil, iptal etmek istiyordu ve Dışişleri Bakanlığı'nın işgal edilen toprakların nasıl yönetileceği konusu bağlamında, anlaşmayı değiştireceğini ya da lağvedeceğini düşünüyordu. Ancak Dışişleri Bakanlığı bu yola gitmeyerek, Fransa değiştirmeyi ya da iptali kabul etmedikçe İngiltere'nin anlaşmayla bağlı olduğu görüşünü benimsedi. Doğu Komisyonu'nun başkanı Lord Curzon, Fransa ile anlaşmaya varılan koşulları öğrenince, "Dışişleri Bakanlığı, Komisyon'un şimdiye kadar kaçınmak için elinden geleni yaptığı Sykes-Picot Anlaşması'na dayanıyor gibi görünmektedir," demişti.[27]

Yönetimle ilgili düzenlemeleri Fransızlarla birlikte hazırlamış olan Sir Mark Sykes, Sykes-Picot Anlaşması'nın günün ihtiyaçlarını karşılamaya yettiği düşüncesindeydi. 1917'de Mezopotamya'daki İngiliz idaresinin baş siyasi subayı olan Percy Fox'a yazdığı bir mektupta anlaşmanın erdemlerinden birinin de, Woodrow Wilson'un ve yeni sosyalist Rusya'nın ulusal özerklik konusundaki ilkelerini çiğnemeyecek bir çerçeve içine oturtulması olduğunu belirtiyordu. Sykes şöyle yazıyordu: "Arap milliyetçiliği fikri saç-

ma olabilir, ama biz kendi himayemizde bir ırkın ulusal çizgiler doğrultusunda gelişmesine yardımcı olduğumuzu söyleyebilirsek Kongre önünde davamızı iyi savunmuş oluruz." Yine mektubunda Hüseyin'in savaşta fiziki olarak fazla bir yardımı olamayacağını, ancak Fransa'nın kabul etmesi gereken bir moral destek sağladığını belirterek, "Arapça konuşan halklar konusunda ortak bir politika oluşturmada Fransızların bizimle işbirliğine hazır olduklarına inanıyorum," diyordu.[28]

Arap Bürosu'nun şefi David Hogarth, Gilbert Clayton'a Sir Mark Sykes dışında kimsenin Sykes-Picot Anlaşması'nı ciddiye almadığı ve desteklemediği görüşünü bildiriyordu.[29] Dışişleri Bakanlığı yetkilileri anlaşmayı ciddiye aldıklarından bu görüş biraz abartmalıysa da, gerçeklerden fazla da uzak değildi.

Lord Curzon, Sykes-Picot Anlaşması'nın sadece zamanı geçmiş değil, aynı zamanda kesinlikle uygulanamaz olduğu görüşündeydi.[30] Savaş sonrası Ortadoğusuna ilişkin İngiliz isteklerini belirlemekle görevli Doğu Komisyonu'nun başkanı olarak İngiltere'nin, Fransa'nın Suriye'den tümüyle çıkmasını istediğini açıkça söylüyordu.[31] Ancak Savaş Bakanlığı'nın bir temsilcisi, komisyona, anlaşmayı bozmanın tek yolunun bir "Arap görüntüsü" arkasında iş görerek, Wilson'un özerklik kuramlarının desteklenmesi yoluyla Birleşik Devletler'e hoş gözükülmesi olduğunu söyledi.[32]

Curzon "Sykes-Picot Anlaşması'nı kaleme alanlarca hiç kuşkusuz... henüz ortada olmayan ve ortaya çıkacağı hiç sanılmayan bir duruma uyacak bir senaryo hazırlandığını... ve çizilen sınırlardaki büyük bilgisizliğin başlıca açıklamasının da bu olduğuna inandığını" söyledi.[33]

Lloyd George da olayların anlaşmayı geride bıraktığı görüşündeydi, ancak o, anlaşmaya zaten baştan beri karşı çıkmıştı. Gözdeleri konusundaki bilinen tutumuyla, Sykes'ı mazur göstermeye çalıştı ve suçlanmaktan kurtarmak için tarihi yeniden yazdı. Yirmi yıl sonra şöyle yazıyordu:

> Sir Mark Sykes gibi ince zekâlı birinin böyle bir anlaşmaya imzasını koyması açıklanabilir bir şey değildir. Sykes bundan hep utanmış ve bu koşulları kabul etme nedeninin, Dışişleri Bakanlığı'nın kesin talimatı olduğunu belirterek kendini savunmuştur.[34]

Lloyd George'a göre Sykes-Picot Anlaşması "her bakımdan budalaca bir düzenlemeydi."[35]

Sykes da sonunda bunu kabul etmiştir: 3 Mart 1918'de Wingate ve Clayton'a yazdığı mektupta, Sykes-Picot Anlaşması'nın şu nedenlerle iptal edilmesi gerektiğini belirtmiştir: Birleşik Devletler'in savaşa girmesi, Bolşevik ihtilali, Woodrow Wilson'un On Dört Noktası ve Sykes-Picot Anlaşması koşullarının Bolşeviklerce yayınlanarak dünyada belirli bir öfke yaratması.[36] 18 Haziran 1918'de de Doğu Komisyonu'na, Hüseyin'i anlaşma hükümlerinden tümüyle haberdar ettiği için Şerif yanlılarının Sykes-Picot Anlaşması konusunda kırılmakta haklı olmadıklarını, İngiltere'nin Fransa'dan anlaşmanın uygulanmamasını istemesi gerektiğini söylemiştir.[37] Komisyona bir ay sonra da, "1916 Anlaşması, Fransızların kabule yanaşmamalarına karşın, ölüdür. Şimdi o Anlaşmanın değiş-

tirilmesi ya da yerine bir başkasının yapılması gerekmektedir," diyordu.[38] Ancak Fransızlar Anlaşmayı düzeltmeye yanaşmayınca da, yürürlükte olduğu esasına dayanarak işgal edilmiş toprakların idaresine ilişkin koşulları müzakereye devam etmiştir.

Leo Amery 5 Ekim 1918'de günlüğüne şöyle yazıyordu: "Sykes'la Sykes-Picot Anlaşması konusunda ne yapılacağını konuştum. Yaptığı yepyeni bir plana göre Fransızlar Lübnan dışında tüm Arap bölgelerinden çekilecekler ve buna karşılık olarak Adana'dan İran ve Kafkaslara kadar tüm Kürdistan ve Ermenistan'ı alacaklar."[39] Ancak Fransızlar bunu kabul etmemişlerdir.

Sykes, Faysal'ın Allenby'ye "limansız bir ülkenin işine yaramayacağı" şeklindeki protestosunu ele alarak Anlaşma'nın, Fransız kontrolündeki bir limanın Faysal'ın yönetimde olacağı bölgeye verilmesi yoluyla değiştirilmesi şeklinde bir uzlaşma aramaya başladı. General Allenby bu yaklaşım konusunda umutluydu. 15 Aralık'ta karısına, "Sykes Arapları, bir liman vererek yatıştırmak istiyor; Picot da eskisinden daha az şovenist gibi," diye yazıyordu.[40] Fakat bu yaklaşımdan da bir sonuç çıkmadı.

Fransızlar anlaşmayla elde ettikleri hakların hiçbirinden vaz geçmiyorlardı; ancak bölgede bulunan İngiliz subayları da anlaşma maddelerini uygulamaya çalışmanın felaket doğuracağı konusunda fikir birliği içindeydiler.

Lord Kitchener taraftarları da bir süredir Sykes-Picot Anlaşması'nın Filistin'deki Yahudi-Arap dostluğunun çıkarı için iptal edilmesi görüşünü belirtmekteydiler. Sir Mark Sykes, Yahudi-Arap dostluğu davasına içtenlikle inanan bir insandı; bu noktayı ortaya atan meslektaşlarının ise onun bu inancını paylaştıkları kuşkuludur.

Kudüs valisi Ronald Storrs, Arapların Siyonist programı ancak Filistin'in İngiliz yönetiminde olması durumunda kabul edeceklerini bildiriyordu.[41] Gilbert Clayton, raporlarında, Arap ve Siyonist davalarının "birbirine bağımlı" olduğunu, Fransızlar Sykes-Picot Anlaşmasının "artık uygulanabilir bir araç olmadığını" anladıkları takdirde ikisinin de tatmin olup işbirliğine yanaşacaklarını yazıyordu.[42] Hayim Weizmann da kampanyaya katkıda bulunarak aynı konuda Balfour'a yazdı ve ayrıcalıklı ticari ödün almaya yönelik Fransız entrikalarının Arapların olduğu kadar Yahudilerin de özerklik davasını gölgelediğini ekledi.[43] T.E. Lawrence, Doğu Komisyonu'na şöyle diyordu: "Filistin'in yönetimi İngilizlerin elinde kaldığı takdirde Filistin ve Suriye'deki Siyonistlerle Arapları uzlaştırmakta sorun çıkmayacaktır."[44]

Anlaşma Filistin açısından kaldırılacaksa, İngiltere'nin Suriye'yi almak gibi bir isteği bulunmadığı gerek Lloyd George gerekse bölgedeki İngiliz görevlileri tarafından sürekli olarak belirtilmiş olmasına karşın, Suriye açısından da kaldırılmaması için neden yoktu. Lloyd George ve görevliler, Fransa'nın iddialarından vazgeçmesini isterlerken, bunu İngiltere lehine değil, Faysal'ın liderliğinde bağımsız Arap devleti lehine istedikleri iddiasındaydılar. Bu iddia düpedüz namuslu değildi; çünkü Arap Bürosu görevlileri Arapların özerkliği becerebileceklerine inanmıyorlardı. Faysal tarafından yönetilen bağımsız bir ülke derken, İngiltere'nin temsilcileri sıfatıyla kendilerinin rehberlik edeceği bir ülkeyi kastetmekteydiler.

Arap Bürosu şefi olarak Clayton'un yerine bölgedeki baş siyasi subaylığa gelen Da-

vid Hogarth yeni kurtarılmış Şam'dan gönderdiği raporda Faysal yönetiminin yeteneksiz olduğunu bildiriyordu. İşleri bir Avrupalı gücün yürütmesi gerektiğini yazıyordu.[45] Fransa bir kenara bırakılacak olursa (Hogarth'a göre) hangi Avrupalı gücün bu sorumluluğu yükleneceği belliydi.

V

Sir Edmund Allenby, Şam'da Victoria Oteli'nde Faysal'la görüşmesinden on beş gün sonra Prens Faysal'ın yemek daveti için Şam'a döndü. Karısına şöyle yazıyordu: "Bana esaslı bir ziyafet çekti; Arap yemekleri ama uygarca sunulmuş. İçecek su vardı, ama taze ve soğuk su, arpa suyu değil... Faysal'ı tanısan hoşlanırdın. Çok güzel elleri var, tıpkı bir kadın eli gibi; ama parmakları güçlü ve konuşurken sürekli hareket halinde. İradesi güçlü, ilkeleri sağlam bir insan... Barış uzlaşması konusunda kaygılı; ama ona İtilaf Devletleri'nin kendisine adil davranacaklarına güvenebileceğini söyledim."[46]

"İtilaf Devletleri'ne güven": Faysal bunun geleceğini dayandıracağı sağlam bir temel olmadığını düşünecekti kuşkusuz. İtilaf Devletleri birbirlerine güvenmiyorlardı. Fransızlar, İngilizlerin Yahudi ve Arap emellerini iyi niyetle desteklemediklerinden emindiler; İngilizler ise Fransa ile anlaşmalarını nasıl bozacaklarını düşünüyorlardı. Ne İngiltere ne de Fransa, İtalya'ya savaşta verdikleri sözleri tutmak niyetinde değillerdi. İngiltere ve Fransa, Washington kendilerini dinlediği zaman sempati duyduklarını söyledikleri Woodrow Wilson'un idealist programını uygulama heveslisi de değillerdi.

Faysal, İngiliz liderlerinin daha bir yıl önce kendi arkasından Osmanlı İmparatorluğu yerine Rus İmparatorluğu'nu parçalayacak bir barış peşinde koştuklarını ve babasıyla kendisini Türklere terke hazır olduklarını çok iyi biliyordu. İngiltere ile Fransa'nın iki yıl önce Arap dünyasını paylaşmak için gizli bir anlaşma yaptıklarını ve ancak zorunlu olunca anlaşmanın ayrıntılarını kendisine bildirdiklerinin de farkındaydı.

Faysal'ın yaşadığı atmosferde güven diye bir şey yoktu. Kendisi daha o yıl savaşta taraf değiştirmek için Türklerle yazışmıştı. Babası da Türklerle benzer bir yazışmada bulunmuştu. Her ikisi de İngiltere'ye olan sözlerini tutmamışlardı; Faysal da babasına verdiği sözü tutmamıştı.

Faysal'ın düzenli ordusu düşman tarafın kaçaklarından oluşuyordu ve yıldızı sönmeye başladığında aynı rahatlıkla kendisini de terk edebilirlerdi. Müttefiki olan Bedevi aşiretleri döneklikleriyle ün salmışlardı ve Arabistan'da sık sık, hatta savaş alanında taraf değiştirmişlerdi. Faysal'a altınla bağlıydılar ve altın da onun değil, Lawrence'ındı. Suriyelilere gelince, Faysal'ı sadece İngiliz ordusu başlarına geçirdiği için kabul etmişlerdi.

Faysal'ın kendi vücudu bile kendisine ihanet ediyordu; tespih tutan parmaklarının titremesi kendini ele veriyordu. Sinirliydi ve buna da yerden göğe kadar hakkı vardı.

VIII. BÖLÜM

ZAFERİN GANİMETLERİ

38

Yollar Ayrılıyor

I

Yorgunluktan başı dönen ve savaşın son isterik çırpınmaları içinde olan Osmanlı ve İngiliz imparatorlukları kesin bir sonuç getirmeyen ve belleklerde pek az yer eden son seferler için kendilerini uzak çöllere ve iç denizlere atmışlardı. Ancak, askeri ve politik oyunlar sırasında 20. yüzyılın geleceğini derinden etkileyen iki yeni gelişme oldu. Batılı ordular, eski müttefikleri Ruslarla savaşa girdiler ve petrol, Ortadoğu savaşının önemli bir konusu haline geldi.

Bütün bunlar Enver Paşa'nın, Suriye'deki kayıpla uğraşacak yerde, daha az güçlü bir hasmına karşı yeni bir cephe açmasıyla başladı. Bunun sonucunda İngilizler, Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan topraklarında zaferden zafere koşarken, kuzeydeki Osmanlı orduları da eski Rusya İmparatorluğu'nda zaferden zafere koşmaya başladı. 1918'in son yarısında Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere tek bir savaş değil, benzer hedefler peşinde oldukları iki paralel savaş yürütüyor görünümündeydiler: Müttefiklerinin kazançlardan pay almamasını sağlamak. Zaferin olası ganimetleri, tıpkı Lloyd George gibi, Enver Paşa'nın da başını döndürmüştü ve bunları başka ülkelerle paylaşmak istemiyordu. Bu yüzden Türklerin aynı özellikteki lideri, diktatörsü İngiliz meslektaşı gibi, emperyalist emelleri için ittifaklarını tehlikeye atma riskine girmişti.

Lenin yanılıyordu. Sömürge arayışı olarak tanımlanan emperyalizm savaşa neden olmamış, savaş, emperyalizmi doğurmuştu. Uğradığı büyük kayıplar, çarpışan devletleri, bu kayıpların yeni kazançlar yoluyla giderilmesine yöneltmişti. Rus İmparatorluğu'nun çökmesi, paylaşılmaya hazır topraklarıyla, fethedilecek yeni dünyalar ihtiyacına karşılık oluşturuyordu. Rusya savaş dışı olduğu takdirde Almanya'nın yenilmesinin daha güç olacağından kaygılanan Lord Milner, İngiltere'nin Osmanlı İmparatorluğu yerine Rus İmparatorluğu'nu bölerek ödün alacağı uzlaşmacı bir barış olasılığını ortaya atmıştı. Ancak Rus İmparatorluğu'nu yıkan Almanya, kazançlarını İtilaf Devletleri'yle paylaşmak istediğinde değildi. Almanlar Rusya'ya karşı savaş ve yıkıcılık çabalarına devam ettiler. Savaş zamanının tarım ürünleri ve hammadde ihtiyacı giderek artınca savaş sonrasının büyüme hedefleri de artmıştı; ve bu hedeflerin peşindeki Almanlar, Türk müttefikleriyle çarpıştılar.

Enver Paşa bütün Asya'nın Türkçe konuşan halklarını bir gün Osmanlı liderliği al-

tında birleştirmeyi hayal etmişse de, bunu uygulanabilir bir politik program olarak görmesi ancak, Petrograd otoritesinin çözülmesiyle olmuştur. Savaştan sonra, pek çok kimse gibi Winston Churchill de Jön Türklerin baştan beri Pantürkist (Turancı) ideoloji tarafından yönlendirildiğini ve Osmanlı devletini savaşa, Orta Asya'da yayılmacı bir politika sürdürebilmek için soktuklarını düşünmüştür. Ancak bugün elde bulunan kanıtlar bunun aksini göstermektedir: İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1914'ten 1917'ye kadar Almanya'ya yaptığı talepler Osmanlı liderlerinin o dönemde daha çok savunmayı düşündüklerine ve tam bir bağımsızlık elde edebilmek için var olan sınırlarını sağlamlaştırmayı umduklarına işaret etmektedir. Enver, Osmanlı İmparatorluğu'nu doğuya doğru genişletmeyi ciddi olarak ancak 1917'de planlamıştır. Artık Çarın olmayan geniş topraklar, kapanın elinde kalacak ve böylece İngiltere'nin Arapça konuşulan güneyde aldığı topraklar telafi edilecekti.

Türkçe konuşan tüm halkların birleştirilmesini hedefleyen Turancı hareket hakkında İstihbarat Dairesi tarafından 1917 sonbaharında hazırlanan bir raporda Osmanlı İmparatorluğu dışında Asya'da Türki dilleri konuşan on yedi milyon insan bulunduğu tahmin edilmekteydi. Bu rapora göre, "Türkçe konuşulan Orta Asya dünyanın en büyük dil alanlarından biriydi, Büyük Rusya alanından daha genişti ve hemen hemen Amerika'daki İngilizce ya da İspanyolca konuşulan alanla aynı büyüklükteydi." Raporda Turancılık bir ideoloji olarak küçümsenmekteyse de, Jön Türk liderlerinin elinde tehlikeli bir araç olacağına işaret ediliyordu. "Tüm nüfus Türktür; tüm nüfus Sünnidir; ve bölgenin şimdiki sahibi (yani Rusya) eski bir İslam devleti değil, yeni bir Hıristiyan fatihtir." İttihat ve Terakki orada, İran ve Afganistan'la müttefik olarak bir Türk-İslam devleti kuracak olursa Hindistan doğrudan doğruya tehdit altına girecekti. "Bu, kuzeybatı sınırındaki İngiliz aleyhtarı aşiretlerin arkasında geniş bir İngiliz aleyhtarı iç bölge yaratacaktı."[1]

Enver, bu olasılıkların farkında olmasına karşın, acele bir harekette bulunmayıp olayları akışına bıraktı. Çarın devrilmesiyle Trabzon, Kars ve Erzurum gibi kentleri elinde tutan yarım milyon askerlik bir Rus ordusu kalmıştı. En azından başlangıçta Bolşevik olmayan bu askerler savaş yorgunuydular. Disiplin bozuldukça kaçıp Rusya'ya döndüler. Osmanlı orduları Alman Genelkurmayı ile varılan bir anlaşmayla, zayıflayan Rus hatlarına saldırmayıp Rus ordusunun kendiliğinden erimesini beklediler.

Bolşevikler, 1917 sonbaharında Petrograd'da iktidarı ele geçirdikleri zaman Türkiye'de sadece Transkafkasya bölgesinden gönüllü bir birlikle birkaç yüz Rus subayı kalmıştı.[2] Enver, Bolşeviklerin barış istemelerini bekleyerek yine de saldırıya geçmedi, ve Bolşevikler birkaç hafta sonra barış istediler.

Türkiye'nin İran'la olan sınırındaki askeri durum da kendiliğinden düzelmişti. İran'ın güneyindeki İngiliz kuvvetleri kuzeydeki Rus kuvvetleri kalkanı ardında faaliyet gösteriyorlardı ama artık güvenlikte değildiler. Rus askerleri ihtilalci heyecana kapılınca o zamana kadar frenledikleri İran milliyetçileriyle dost oldular. 27 Mayıs 1917'de Tahran'daki İtilaf yanlısı hükümet düştü, yerine 6 Haziran'da, Rus askeri varlığını azaltabileceği perspektifiyle Petrograd'a yaklaşan milliyetçi bir hükümet geçti.

Londra'daki Savaş Bakanlığı'nın ve Hindistan hükümetinin yüksek düzey yetkilileri ve İmparatorluk Genelkurmay Başkanı aynı görüşü paylaşmıyorsa da Türklerin İran

yolundan Afganistan'a saldırmasından korkuyorlardı.[3] Kabine yeni İran rejimine ödün vermekle ilişkilerin bozulmasına göz yummak arasında kararsızdı; her iki yolun da kendine göre tehlikeleri olduğu belliydi.

İngiliz yetkililere göre Petrograd'daki Kerenski hükümetinin otoritesi azaldıkça İran'ın kuzeyindeki Rus ordusu da giderek güvenilmez olmaktaydı. Londra'da başbakanlıkta bakanlıklararası bir komisyon 31 Ekim 1917'de Kuzey İran'daki Rus ordusunun Bolşevik unsurlarını İngiltere'nin maaş bordrosuna geçirmeye karar verdi; ancak Ruslar yine de İngilizlerin isteklerini yapmakta isteksizdiler.

Bolşevikler bir hafta sonra Petrograd'da iktidarı ele geçirince durum giderek ivme kazandı. Troçki, 29 Ocak 1918'de, Sovyet Dışişleri Komiseri olarak, İran işgalinin İngiliz-Rus temelini oluşturan 1907 Antlaşması'nı feshetti. İran toprağında kalan Bolşevik aleyhtarı Rus askerinden sorumlu olmadığını ve İran'ı işgal etmiş olan diğer yabancı orduların da (Türkler ve İngilizler) çekileceklerini umduğunu söylüyordu.

İngiliz hükümeti Rusların çekilmesinin Mezopotamya'daki Hindistan ordusunu, İran içinden gelen Osmanlı ordularının arkadan saldırısına açık duruma getirmiş olmasından korkuyordu. İki imparatorluğun bölgedeki uzun süren çatışmasına karşın İngiltere, Türklerin kuzey İran'da tutulması konusunda Ruslara güvenmişti ve şimdi bu koruma ortadan kalktığında ne yol tutacağını bilemiyordu.

II

Almanya, 1918 Martında yenik Ruslara çok ağır ateşkes koşulları dayattı. Osmanlı ve Alman imparatorlukları Rusya ile ateşkes imzalar imzalamaz Rus İmparatorluğu'nun Türkiye sınırına bitişik toprakları üzerinde tartışmaya başladılar. Hıristiyan Gürcistan ve Ermenistan ile Müslüman Azerbaycan -bu üç devlete toplam olarak Transkafkasya adı veriliyordu- şimdi bağımsızdılar. Almanya'nın, savaşta Gürcistan'ın tarımsal ve madeni zenginliğiyle demiryolu sistemine ve Azerbaycan'ın petrol kuyularına acil ihtiyacı vardı. Savaş sonrasında da Alman liderleri Transkafkasya'yı Ortadoğu pazarlarına girmek için kullanmayı da düşünmekteydiler.

Osmanlı liderleri de sınırlarının ötesindeki bölgelere ticari gözle bakmaktaydılar. İran ile eski ticaret yolunu kurarak Karadeniz ve Kırım ticaretini canlandırmayı umuyorlardı. Enver, Orta Asya'ya uzanan yeni bir Türk imparatorluğu hayalleri kurmaktaydı ve Transkafkasya bu zincirin bir halkası olacaktı.

Enver, Almanya'nın, Rusya ile ateşkes konusunda anlaşırken Türk çıkarlarını kollamadığına inanarak, Almanların Transkafkasya'daki çıkarlarını görmezden geldi. Kalan ordularının en güçlülerini, Gürcistan ve Ermenistan'ı fethedip Azerbaycan'a yürümeleri için sınır dışına gönderdi. Bunun için Alman subaylarının bulunduğu düzenli Osmanlı ordusu dışında yeni bir ordu kurmuştu. Bu yeni "İslam ordusu"nda Alman yoktu. Ordu sadece Osmanlı askerleriyle Azerbaycan Tatarlarından oluşmaktaydı. Aldığı emir Hazar Denizi kıyısında 300.000 kişilik bir kent olan Bakü'ye yürümekti. Ortadoğu'nun bu en büyük petrol kentinin nüfusunun sadece yarısı Müslümandı ve çevresindeki Tatar iç bölgelerine hiç benzemiyordu.

1918 yılında petrolün askeri önemi artık anlaşılmaya başlanmıştı.* Churchill'in Deniz Kuvvetleri Bakanlığı savaştan önce donanmanın gemilerinde yakıt olarak petrol kullanmaya başlamıştı, savaş sırasında İtilaf Devletleri kara taşımacılığı için de petrol yakan kamyonlar kullanmışlardı. Savaşın son günlerinde ortaya çıkan tank ve uçaklar da petrol tüketiyordu.

Yakıt sıkıntısı çeken Almanya kaynaklarını Rusya'nın güneyinden ve batısından elde edeceği stoklarla yenilemeyi düşünmüş ve 1918'de Gürcistan ekonomisinin büyük bir kısmını denetimi altına almıştı. Ancak Berlin, Gürcistan kaynaklarını yeterli bulmuyordu. Enver'in Bakü'ye yönelmesi, Almanya'yı, o kadar çok ihtiyacı olan petrolden yoksun bırakmakla ve Rusya ile vardığı ateşkes anlaşmasının bozulmasıyla tehdit etmekteydi. Alman Genelkurmayı'nın gönderdiği öfkeli notaları Enver dikkate bile almadı.

Alman Deniz Kuvvetleri Bakanlığı, ülkesinin Dışişleri Bakanlığı'yla Genelkurmayına Almanya'nın Bakü petrol yataklarını ele geçirmesinin çok önemli olduğunu ve bu nedenle kente yapılacak Osmanlı saldırısının önlenmesi gerektiğini bildirdi.[5] Alman liderleri Berlin'deki Rus büyükelçisine, Rusya, Bakü petrolünden bir kısmının Almanya'ya verilmesi konusunda güvence verdiği takdirde Osmanlı ilerlemesini durdurmak için çaba göstereceklerini bildirdi. Lenin, Stalin'e çektiği bir telgrafta, "Elbette kabul ediyoruz," diyordu.[6]

Bakü'nün stratejik önemi de vardı. Büyük bir liman olarak Hazar Denizi'ndeki gemi ulaşımına hâkimdi. Enver, istediği takdirde ordularını deniz yoluyla öteki kıyıdaki Türkistan'a ulaştırabilecekti. Buradan da, Rusların yaptığı demiryolundan yararlanıp Afganistan'a varabilecek ve Hindistan'a saldırabilecekti.

Tehlikenin farkında olan İngilizler Enver'in ilerleyişini dikkatle izliyorlardı.

III

Kuzey İran'daki iki küçük İngiliz askeri misyonunun, sınır ötesindeki bu olayları izlerken bunlarda nasıl bir rol alacakları konusunda fikri yoktu.[7]

Tümgeneral L.C. Dunsterville, Kafkasya'daki İngiliz misyonunun başına 1918 yılının başlarında getirilmişti. Transkafkasya'nın başkenti Tiflis'e gidebilmiş olsaydı, oradaki İngiliz Temsilciliği'ni de yürütecekti. Görevi bir Osmanlı saldırısına karşı Türkiye'deki Rus ordusunun direnmesini desteklemekti.

Dunsterville'in kırk bir Ford araba ve kamyondan oluşan konvoyu Mezopotamya yoluyla İran'a girmiş ve Transkafkasya yolunda Hazar Denizi kıyısında Enzeli (sonradan Pehlevi) adlı İran limanına doğru yol almaya başlamıştı. İngilizler geldiğinde Transkafkasya'nın büyük bir kısmı Osmanlıların ya da Almanların eline geçmiş durumdaydı. İngiliz hükümeti Dunsterville'e Enzeli yolunun, Bolşeviklerle birlikte hareket eden, ama yaklaşan Osmanlı İslam ordusunun çıkarlarını da koruyan, ihtilalci ve milliyetçi İran çetelerinden temizlenmesini emretti.

Enver'in kuvvetleri Bakü'ye yaklaşırken İngiliz hükümeti Dunsterville'in küçük gücünün, Türk, Alman, Rus ve daha başka güçlerin karışmış olduğu bu beklenmedik Orta

* Bu durumu savaştan önce gören Winston Churchill, İngiliz hükümetinin, İngiliz-İran Petrol Şirketi'nde çoğunluk hisselerini almasını sağlayınca, bunun gereğine inanmayan özellikle Hindistan hükümeti içindeki İngiliz yetkililerin yoğun muhalefetiyle karşılaşmıştı.[4]

Asya savaşında ne rol oynayabileceğini düşündü. Tümgeneral Wilfred Malleson'un görevinin ne olacağı sorunu da vardı. General Malleson, Hindistan ordusunun askeri istihbarat bölümü subaylarındandı ve Lord Kitchener'in maiyetinde altı yıl çalışmıştı. Simla kendisini altı subayla birlikte doğu İran'daki Meşhed'e, Enver'in bundan sonraki hedefi olduğu sanılan Rus Türkistanındaki gelişmeleri izlemeye göndermişti. Dunsterville, Hazar Denizi'nin batısındaki, Malleson da doğusundaki toprakları gözlem altında bulunduracaktı.

Malleson'un sorumluluk bölgesinde İngiliz askeri liderlerini ilgilendiren pek çok şey vardı. Bunlardan biri düşman eline düşebilecek olan büyük pamuk ürünüydü. Bir diğeri Bolşevikler ya da Enver'in kuvvetleri tarafından serbest bırakılabilecek 35.000 Alman ve Avusturyalı savaş tutsağıydı.

Hazar Denizi'nin doğusunda ve batısındaki düşman kuvvetlerinin niyetleri de o bölgelerde giderek artan politik bölünmeler nedeniyle fazla açık değildi. Almanlar politik olarak hem Tiflis'teki Bolşevik aleyhtarlarıyla, hem de Petrograd'daki Bolşeviklerle dost görünüyorlardı; kamuoyunda müttefikleri olarak bilinen ama gizlice düşmanları olan Türklerle araları bozulmuştu. Enver'in Osmanlı ve Azerbaycanlı Müslüman Türk ve Tatarlardan oluşan ordusu Bakü'ye doğru yürümekteydi. Bölünen bir Sovyet tarafından yönetilen Bakü şehri de bir bölünmüşlük sergiliyordu. Nüfusun Azerbaycanlı kısmı Osmanlı İmparatorluğu'nu tutuyor, bir kıyımdan korkan Ermeniler ise Türkler dışında herkesi istiyorlardı. Sosyalist devrimciler ve diğer Bolşevik olmayan Ruslar, İngiliz müdahalesinden korkuyorlardıysa da, sonunda Türklerden daha çok korkmaya başlamışlardı. Sovyet'in Bolşevik Başkanı Stepan Shaumian Osmanlı-Azerbaycan müttefiklerine karşı direnişin liderliğini yaparken, Türk idaresini İngiliz müdahalesine tercih ediyordu ve zaten Lenin ile Stalin'den İngiliz yardımı almama emri almıştı.

Türkistan'da Bolşeviklerin kontrolündeki bir Rus Sovyeti Taşkent'e hâkimse de, Buhara'nın yerlisi Türkler Sovyet kuvvetlerini yenilgiye uğratmış ve Buhara Emiri'ni bağımsız hükümdar olarak tanımışlardı. Londra'ya ulaşan söylentilerden Buhara ve Hive hanlıklarının Babıali ile ittifaka girebilecekleri anlaşılıyordu.[8]

Londra'dan bakıldığında Orta Asya'daki karışıklık bir tehlike kaynağıydı. Hindistan'a bir saldırı söz konusu olabilirdi. İran ile Mezopotamya'daki Hindistan ordusunda söndürülmesi olanaksız ateşler yakılabilirdi. Bir genelkurmay raporunda şöyle deniliyordu:

> Almanya, Turancı hareketten ve İslam fanatikliğinden yararlanarak bir din savaşı çıkarıp Hindistan'a bir Müslüman istilası başlatmak isteyecektir... Rusya sağlıklı, İran da denetim altındayken bu güçlüğe karşı çıkabilecek durumdaydık. Ancak Alman ajanları Afganistan'ın efsanevi ganimet hikâyeleriyle beslenen yasa tanımaz aşiretlerine ve Hindistan sınırlarına sızarsa, sayısız vahşi savaşçı önlerine geleni yakıp yıkarak ve öldürerek ovalara inebilecektir. Kurulması yıllar alan kurumlar birkaç hafta içinde silip süpürülecek ve ülkenin zayıflamış garnizonunun, başka yerlerde şiddetle ihtiyaç olan askerlerle takviye edilmesi gerekecektir. Beyaz* birliklerden başkasına güvenilemeyecektir.[9]

* "Beyaz askerler": Hindistan ordusunun İngiliz askerleri.

İngiliz politikacıları, Rus Bolşevik hükümetinin imparatorluk Almanyasından para yardımı aldığına inandıklarından ve Almanya ile Babıali'nin ne derecede bozuştuğunu bilmediklerinden, 1918'de Almanya'nın Kuzey Asya'da denetimi ele geçirdiğini, Orta Asya'yı da denetim altına almak üzere olduğunu ve Güney Asya'daki İngiliz mevzilerine saldırıya hazırlandığını sanıyorlardı. Bu, savaş sırasında egemen olan, Almanya'nın dünya imparatorluğu istediği görüşüne uyuyordu. Savaş sona erdiğinde Asya'nın tümünün Alman işgalinde bir sömürge olacağı ve Asya zenginlikleriyle hammaddelerinin Alman sanayiini destekleyerek Almanya'nın dünya hâkimi olmasına yol açacağı korkuları yineleniyordu.

Leo Amery, Lloyd George'a İngiltere'nin bu tehdide karşı bir strateji geliştirmesini önerdi. İngiltere Orta Asya'yı ele geçirecek olursa, o zaman Milner'in bir yıl önce yaptığı, Rusya'nın Almanya ile İngiltere, arasında bölünmesi önerisi gerçekleşmiş olacaktı. Amery, 1917 yılının sonunda günlüğüne şöyle yazıyordu: "Savaş Doğu'da bir intikam duygusuyla devam ediyor. İngiliz-Alman sınırının Asya'nın neresinden geçeceğine karar vermek için yakında biz de savaşabiliriz." Amery savaş sonrası kazançları için doğu Avrupa'ya göz diken Fransızların bunu başaramayacaklarını belirterek şöyle bir kehanette bulunuyordu: "Biz zavallı İngilizler savaş sonunda saldırgan olmayan küçük imparatorluğumuzu herhalde Türkistan, İran ve Kafkaslarda bulacağız!"[10]

Bu, Amery'nin dünyada İngiliz hegemonyası altında olması gerektiğini düşündüğü parçanın daha da genişletilmesi oluyordu. Milner'in diğer meslektaşları gibi o da "Cape Town'dan Kahire'ye, oradan Filistin, Mezopotamya ve İran'dan geçerek Hindistan'a ve böylece Singapur, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya uzanan büyük yarım daire" üzerinde durmaktaydı. 1917 sonlarında Avustralya başbakanına şöyle yazıyordu: "Bizim istediğimiz... dünyanın o bölgesini hırslı devletlerin gelecekteki müdahalelerinden uzak tutacak bir İngiliz Monroe Doktrini'dir..."[11]

Amery, 1918'de (Lloyd George'a da söylediği gibi) Almanların Asya'daki yayılması durdurulmadığı takdirde "Güney İngiliz dünyasının... sürekli bir Alman saldırısı korkusu olmadan barışçı işine devam edemeyeceği" inancındaydı. "Batıdaki bu 'küçük oyun' sona erer ermez... Asya'da üstünlük savaşını ciddiyetle ele almalıyız," diye yazıyordu.[12] 1917'de şöyle yazmaktaydı: "Bence en büyük tehlike Dışişleri Bakanlığı ile kamuoyunun... barış koşulları konusunda fazla Avrupalı bir görüşü benimsemeleri ve bu konuya tüm dünyaya yayılmış bir imparatorluk açısından bakamamalarıdır..."[13] Savaş konusunda da fazla Avrupalı bir görüşün benimsendiğini düşünüyor, Asya'da yeni tehlikeler seziyordu.

Amery, 16 Ekim 1917'de Smuts'a yazdığı bir mektupta Enver'in Transkafkasya'da yaşayan "beş milyon kadar Türk'ü" kazanacağını ve sonra Türkistan Türkleriyle birleşeceğini belirtiyordu.[14] Ertesi yılın başındaki olaylar da bu görüşü doğrular nitelikteydi.

1918'in ilk yarısında diğer İngiliz askeri ve siyasal liderleri gibi Amery de, Transkafkasya'nın Alman ve Osmanlılar tarafından fethedilmesini, John Buchan'ın *Greenmantle* romanında açıkladığı "Büyük Plan"ın Almanya tarafından uygulanması olarak yorumluyordu. Buchan'ın serüven romanında Almanlar, İslam Asyası'nı Hindistan sınırına kadar süpürerek Doğu İngiliz İmparatorluğu'nu yıkacak ve yerine kendi imparatorluklarını kura-

caklardı.[15] Dolayısıyla Amery'ye göre İngiliz kuvvetlerinin, savaşta olduğu gibi barışta da batıda Urallardan doğuda Sibirya'ya kadar uzanan bir savunma hattına yerleştirilmesi gerekiyordu.[16]

Savaş Bakanlığı ve Hindistan hükümeti uzak yerlere böylesine büyük güçlerin gönderilmesine taraftar değildi; Amery ise Ural-Sibirya hattının işgali girişimine Japonya ile Birleşik Devletler'in de davet edilmesini önerecek kadar ileri gitti.[17] İngiliz ve İtilaf Devletleri askeri liderleri de Japonya'nın Sibirya üzerinden asker göndererek Enver'in Hazar Denizi'nin batısındaki kuvvetlerine karşı savaşa girmesini istiyorlardı.[18]

Ancak Lloyd George ile Lord Milner Avrupa ve Filistin'deki savaşa öylesine dalmışlardı ki, dikkatlerini dağıtmaları olanaksızdı; onların liderliği olmadan, astları da tutarlı bir politika geliştiremediler. Amery ile yüksek komutanlar soluk kesecek derecede büyük jeopolitik hedefler saptamışlardı. Ancak bu hedefler için ne kaynak ayrıldı, ne de strateji geliştirildi.

Böylece Hindistan hükümeti tarafından gönderilen küçük heyetler her tür rehberlik ve destekten yoksun bir biçimde Asya içlerine doğru yürüyüşlerine devam ettiler.

IV

Orta Asya'nın petrol başkenti Bakü, 1918 yazında Bolşevikler kentten kaçarken hummalı bir faaliyet içindeydi. Aceleyle kurulan Bolşevik olmayan yeni hükümet, İngilizleri çağırdı. Dunsterville, amirlerinden Bakü'ye girip kenti savunma izni istedi ve aldı. Öncü birlikler 4 Ağustos'ta kente girince Almanların Bakü petrolünü ele geçirme umutları sönmüş oldu; Almanlar bunun üzerine Türklerin İngiltere'den daha küçük bir tehlike olduğuna karar verdiler. Oysa o sırada Bolşevikler tersi bir kanıya varmak üzereydi.[19] Almanlar Bolşevik hükümetinden tek başına ya da Enver'in İslam ordusuyla birlikte, İngilizlerin elinde olan Bakü'ye saldırı düzenlemesini istediler. Bolşevik hükümeti Almanların Bakü'yü işgal etmesine razı oldu, ancak bunu İslam ordusuyla yapmasını istemedi. Çünkü Petrograd'a göre İngilizler bile Türklere tercih edilirdi. Ancak Gürcistan'daki Alman birlikleri Bakü'ye zamanında bir sefer düzenleyemeyecek kadar zayıftı. Böylece ortada sadece İslam ordusu ile İngiliz misyonu kalmış oldu.

Dunsterville'in elindeki birlik bir kaynağa göre 900, bir diğerine göre 1400 kişilikti.[20] İslam ordusunun bundan on ila yirmi kat daha kalabalık olduğu tahmin ediliyordu. İslam ordusu Bakü'ye saldırdığında yerel güçlerden yardım görmeyen İngilizler yalnız kaldı. Dunsterville, 14 Eylül'de askerlerini kentten çıkararak İran'a döndü. Bu arada kenti altı hafta işgal etmiş ve düşmanı petrolden yoksun bırakmıştı. Bir *Reuters* haberi Bakü'nün boşaltılmasını savaşın "en heyecanlı bölümlerinden biri" olarak nitelemiştir.[21]

Dunsterville, Bakü'ye yardıma koşarken General Malleson da Türkistan'a yardıma çağırılmıştı. Türkistan hükümeti, demiryolu işçilerinin de yardımıyla Bolşevik aleyhtarı Rus Menşevikler ve Sosyalist Devrimciler tarafından kurulmuştu. Türkistan hükümeti, Bolşevik Rus devletinden bağımsızlığını ilan etmişti; Malleson onun çağrısına yanıt vermekle bir Rus iç savaşına müdahale etmiş oluyordu. Bu müdahalenin nedeni de Almanya'nın Türkistan pamuğunu ele geçireceği ve Alman ve Avusturya-Macaristan savaş tutsaklarının serbest bırakılacağı korkusuydu.

Türkistan'ın Türkçe konuşan yerli halkı hem Bolşeviklere hem de ülkelerinde yerleşmiş olan Bolşevik aleyhtarı Ruslara karşı olduklarından, ikisi arasında bir tercih yapmak gerektiğinde ikincileri seçmişti. Enver'in İslam ordusu geldiğinde de onu desteklemeleri bekleniyordu.

Şaşkın ordular Türkistan ovalarında karşılaştı. General Malleson'un İngiliz-Hintli kuvvetleri Duşak, Kaakha ve Merv'de Enver'in Türk destekçileriyle birlikte Sovyet Ruslara karşı çarpıştı. Sovyet ordusunda Bolşevikler tarafından serbest bırakılıp silahlandırılan Alman ve Avusturya-Macaristan savaş tutsakları da vardı. İttifaklar tersine dönmüştü: Şimdi Rusya ile Almanya'ya karşı İngiltere ve Türkiye vardı.

General Malleson, Orta Asya'dan 1919 Nisanına, savaşın sona ermesinden altı ay sonrasına kadar çekilmedi. Ancak General Denikin'in Bolşevik aleyhtarı Beyaz Orduları bölgeye girince çekilecekti. Başta Osmanlı ve Alman imparatorluğunun girişimini durdurmayı hedef alan müdahalesi, sonunda Bolşeviklere yöneltilmişti. İngiliz yetkilileri o sıralarda bu üçü arasında pek fark görmüyordu; üçü de dünya savaşında düşman tarafında yer almış gibi görünüyordu.

Hindistan hükümeti üç subaydan oluşan bir heyet daha gönderdi. Bunlar Dunsterville ile Malleson'un eski Rus topraklarına girdiklerinden habersizdiler. Sınır ötesi gelişmeleri gözlemek üzere Çin Türkistanı'nda Kaşgar'a gönderilmişlerdi. Oraya varınca Rus Türkistanına girip Taşkent'e gitme ve savaş tutsakları ve pamuk konularında Bolşevik hükümetinin işbirliğini kazanmaya çalışma kararını verdiler. Taşkent'e ulaşınca da Malleson'un rakip hükümet adına müdahalede bulunmuş olduğunu öğrendiler.

Subaylardan ikisi Kaşgar'a döndü. Üçüncüsü olan Albay Frederick Marhman Bailey, yerel Bolşevik rejiminin çökmesi durumunda İngiliz çıkarlarını temsil etmek üzere Taşkent'te kalmaya karar verdi. Yerel yetkililerin kendisine karşı tedbir almak üzere olduklarını öğrenince kılık değiştirip kayıplara karıştı. Saklandığı sürede pek çok kılığa girdi: Macar aşçı, Romanyalı arabacı ve Arnavut kelebek koleksiyoncusu gibi. 1920'ye kadar gizlenip, gelişen olaylar konusunda bilgi topladı. Son olarak da Bolşevik Rus karşı istihbarat örgütünün ajanı kılığına girmişti.

Kısa bir süre önce savaş müttefiki olan Londra ve Petrograd artık düşmandılar. 1917 ile 1918 arasında politik dünya altüst olmuştu.

V

Osmanlıların talihi doğuda yaver gidiyorsa da, güneyde ve batıda durum çok kötüydü. 1918'de David Lloyd George'a verilen gizli bir raporda Enver'in Osmanlı İmparatorluğu'nu Adriyatik'ten Hindistan'a kadar genişletmekten ve zaman zaman da teslim olmaktan söz ettiği bildiriliyordu. Enver'in "Almanlar bu savaşı kazanırlarsa Türkiye Almanya'nın tımarı olacak" dediği söylenmekteydi.[22]

Alman Genelkurmay Başkanı Ludendorff, Babıali'ye güvenilemeyeceğini iddia etmekteydi. Bakü petrolünün Almanya için gerekli olduğunu, ancak Türklerin Transkafkasya'daki tüm kaynakları kendilerine saklamak niyetinde olduklarını gösterdiklerini söylüyordu.[23] Ludendorff, başbakanlığın genelkurmaydan bir isteğine 1918 Eylülünde ver-

diği yanıtta, askeri yetkililerin, Türkiye'nin Almanya'ya ihanet edip İtilaf Devletleri'ne katılmasının olası sonuçlarını incelediğini bildirmişti.[24]

Almanya ile Bolşevik Rusya'nın yakın işbirliği Babıali'yi çok kızdırmıştı. Talat, Berlin'e gönderdiği bir mesajda Almanya "dünün ve yarının düşmanı" Rusya ile Türkiye aleyhinde anlaşmaya devam ettiği takdirde, Osmanlı hükümetinin de savaşta kendi bildiği yolda ilerleyeceğini bildirdi.[25] Talat Paşa 7 Eylül 1918'de Orta Asya'daki Türkçe konuşan milyonları, İngiltere ve Rusya'ya karşı askeri bir sefere çıkarma konusunu konuşmak üzere Berlin'e gitti.[26]

İngiltere de bu süre içinde Rusya'ya karşı savaşa yakınlaşmıştı. Malleson, Orta Asya'da kaldı. Hazar Denizi'nin öteki yanında İttifak Devletleri'nin ani çöküşü ve yaklaşan 1918 mütareke konuşmaları, İngiliz birliklerinin Transkafkasya'daki Osmanlı ve Alman askerlerinin yerini almak üzere Bakü'ye dönmesi sonucunu doğurmuştu. Böylece Hazar Denizi'nin iki yanındaki eski Rus İmparatorluğu toprakları, İngiliz himayesindeki Bolşevik aleyhtarı ya da ayrılıkçı grupların elinde görünüyordu.

Malleson'un birliğiyle Orta Asya'daki Bolşevikler arasındaki ilk çatışmada yer alan bir İngiliz, ilginç bir gözlemde bulunarak, Bolşevik askerlerle Bolşevik aleyhtarı askerlerin, aynı üniformayı giydiklerini saptamıştı. "Yakından, dostu düşmandan ayırmak olanaksızdı," diye yazıyordu.[27] 1918 yılının sonunda bu durum sadece Orta Asya için değil, tüm Ortadoğu için geçerliydi.

39

Truva Kıyılarında

I

İmparatorluk Genelkurmay Başkanı, 1918 yazında Londra'daki Savaş Kabinesi'ne Avrupa'daki savaşın 1919'un ortalarından önce bitirilemeyeceğini ve daha olası bir tarihin 1920 yazı olacağını bildirdi. Savaş alanındaki komutanlar ise erken bir zafer konusunda daha umutluydular. Ancak geçmişte sık sık yanıldıkları için onların sevinçli kehanetleri Londra'da büyük bir kuşkuyla karşılanmaktaydı.

Ludendorff'un ilkbahar ve yaz aylarında başlattığı ve Paris'i bir kere daha tehdit eden saldırıları durdurulmuş, Almanlar çekilmeye başlamıştı. Fakat Ludendorff, 1918 Eylülünde artık sağlam bir savunma hattı kurmuştu ve uzun zaman dayanmaması için neden yoktu. Enver'in ordularının Hazar'a doğru ilerlemeye devam ettikleri ve İran, Afganistan veya Hindistan'a doğru saldırıya geçecek gibi göründükleri doğu savaşı da sürüp gideceğe benziyordu.

Birden ve beklenmedik bir anda Bulgaristan'da bir gelişme oldu; İtilaf Devletleri'nin o zamana kadar ihmal edilmiş Selanik'teki yeni Fransız Komutanı General Louis-Félix-François Franchet d'Esperey yaz sonunda bir yıldırım harekâtı başlattı. Bulgaristan düştü ve 26 Eylül 1918'de ateşkes istedi. İsteğin İtilaf Devletleri'nin Paris'teki Yüksek Savaş Konseyi'ne iletilmesi gerekiyordu, ancak Franchet d'Esperey gecikmeyi göze alamadı. Ateşkes koşullarını kendisi hazırladı ve Almanlarla Avusturyalılara Tuna üzerinden hemen saldırabilmek için birkaç gün içinde imzalattı. Böylece Lloyd George'un savaşın başından beri beyhude yere savunduğu "Doğu" stratejisi başarıyla uygulanmış oldu.*

Ludendorff, 29 Eylül'de, o gün bir Bulgar ateşkesi imzalandığını öğrenince hükümetine Almanya'nın ateşkes istemek zorunda olduğunu bildirdi: Elinde Franchet d'Esperey'in açtığı yeni güneydoğu cephesinde direnebilecek asker yoktu.

İngiliz Kabinesi düşmanın bu kadar çabuk ve ani çökmesini beklemiyordu; buna hazır değildi ve tümüyle inanmıyordu da. Franchet d'Esperey'in Bulgar ateşkes isteğini almasından bir gün sonra İngiliz Genelkurmay Başkanı, "Türkiye de aynı yolu izlerse Dışişleri Bakanlığı'nın ne yapacağını" sordu.[1] Dışişleri Bakanı Balfour tam bir dürüstlükle bilmediği yanıtını verdi.

* Kuşkusuz bunun 1918'den önce başarılabilecek bir şey olmadığı da ileri sürülebilir.

Ancak konunun hemen ele alınması gerekecek, beklenenler, birkaç gün içinde gerçekleşecekti. 1-6 Ekim günleri arasında Osmanlı İmparatorluğu hükümeti de, bazı ileri gelen Türk liderleri de barış arayışlarına başladılar. Almanya da, savaş devam ederken ve Alman askerleri doğu Fransa ve Belçika boyunca uzanan hattı başarıyla savunurlarken, 3-4 Ekim gecesi Başkan Wilson'a bir nota göndererek, haftalarca sürecek olan ateşkes görüşmelerini başlattı.

İngiliz Savaş Kabinesi, 1 Ekim'de İtilaf Devletleri Yüksek Savaş Konseyi'nin toplanarak Türkiye için barış koşullarının görüşülmesine karar verdi. Ancak Savaş Kabinesi aynı zamanda, İngiltere'yi Fransa'ya karşı güçlendirmek için Ege'ye iki İngiliz muhribi göndermeyi de kararlaştırmıştı.

İngiliz silahlı kuvvetlerinin Ortadoğu'da egemenliği altına almayı umduğu önemli yerleri ele geçiremeden savaşın sona ermesi olasılığı, Kabine'yi korkulu bir paniğe sürüklemişti. Amery, Smuts ile İmparatorluk Genelkurmay Başkanı'nı, Kabine'nin bölgeyi İngiliz yörüngesine almasının tek yolunun ateşkes yürürlüğe girmeden önce Ortadoğu'nun ele geçirilmesi olduğu konusunda uyardı.[2] Mezopotamya'daki İngiliz Hindistanı orduları stratejik önem taşıyan petrol zengini Musul'dan hâlâ haftalarca uzaktaydılar. 2 Ekim'de birliğin komutanına Savaş Bakanlığı tarafından "petrol bölgesinin mümkün olduğu kadar büyük bir bölümünü işgal etmesi" bildirildi.[3]

Savaş Kabinesi, 3 Ekim'de Osmanlı İmparatorluğu'yla bir ateşkes veya barış anlaşması sorununu geniş olarak ele aldı. İngiltere'nin Osmanlı Asyasındaki kazançlarında Fransa ve İtalya'nın payını azaltmayı uman Başbakan, haklı olmak gerekirse, Müttefiklerin başta vaat edilenleri hak etmediklerini söyledi. Toplantı tutanaklarının bir özetinde şunları görmekteyiz:

> Başbakan Sykes-Picot Anlaşması'nı gözden geçirdiğini, şimdiki durum için geçerli olmadığı görüşüne vardığını ve bu anlaşmanın, İngiltere açısından hiç istenmeyen bir anlaşma olduğunu söyledi. İki yıl önce yapılan anlaşmada Türkiye'deki durumumuzun çok büyük sayıdaki İngiliz kuvvetleri tarafından gerçekleştirildiği ve Müttefiklerin sonuca pek az katkıda bulunduklarının göz ardı edildiği konuşuldu.[4]

Bu akıl yürütmede bir yanıltıcılık vardı, ancak Balfour, sanki Başbakan adaletli davranış öneriyormuş gibi, mantığındaki hataya işaret etti.

> Bay Balfour Savaş Kabinesi'ne başlangıçtaki düşüncenin, İtilaf Devletleri'nin elde edecekleri toprakların paylaşılacağı ve bunların kazanan devletin malı olarak görülemeyeceği olduğunu belirtti. Kazanacak fazla bir şey olmayan bir savaş bölgesindeki çarpışmanın İtilaf Devletleri'ne, büyük başarıların elde edildiği başka alanlardaki kadar katkısı olacağı görüşünden hareket edildiğini belirtti. Bu tür bir beyanda bulunulmuş olduğunu tahmin ettiğini de söyledi.[5]

Bonar Law da Balfour'un hatırladıklarını doğrulamıştı.

Lloyd George başka bir yaklaşımda bulunarak İngiltere ile Türkiye'nin, ateşkes yerine hemen bir barış anlaşması imzalamaları gerektiğini ileri sürdü. (İngiliz orduları Osmanlı topraklarının büyük bir kısmını işgal etmiş olduğundan, hemen yapılacak bir barış anlaşması İngiltere'yi Babıali'den en fazla ödün alabilecek tek devlet durumuna sokacaktı.)

Lloyd George, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha sonra ne gibi barış koşulları getirileceğini bilmeden yalnızca ateşkes ilan edilmesini kabul etmeyeceğini iddia etti. Fransız ve İtalyan emellerinden duyduğu kuşkunun Babıali'yi böyle bir anlaşmayı reddetmeye iteceğini söyledi. Bu nedenle Türkiye savaşa devam edecekti. Başbakan bunun katlanılamaz bir şey olduğunu, sadece Fransız ve İtalyan emellerini gerçekleştirmek için İngilizlerin savaşmak zorunda kalacaklarını ve bunun düşünülmemesinin gerektiğini belirtti. Konuyu Paris'te Fransız ve İtalyan başbakanlarına bu ışık altında getirecekti ve istediklerini kabul ettireceğine güveniyordu.

Kabine yine de ateşkes koşullarını içeren bir taslak hazırladı ve Başbakan ekim ayının başında diğer İtilaf Devletleri hükümet başkanlarıyla görüşmek için Paris'e giderken taslağı yanına aldı. Müttefikler Paris'te İngiliz taslağına dayalı bir anlaşma üzerinde anlaştılar ve konunun Türkiye'nin ateşkes için başvuracağı devlet tarafından yürütülmesini kararlaştırdılar. Lloyd George'un acil bir barış anlaşmasına ilişkin planını ise üzerinde hiç durmadan reddettiler.

İtilaf Devletleri liderleri arasındaki giderek artan bir anlaşmazlık konusu da, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş bölgelerinde başkomutanın kim olacağı sorunuydu. Akdeniz'de üstünlüğü ellerinde bulunduran Fransızlar, İngiliz Ege filosu komutanı ve Fransızların "genelde sağlıklı bir deniz seferi yürütmekte yeteneksiz"[6] oldukları iddiasının sahibi Tümamiral Somerset Arthur Gough-Calthorpe'un yerini almak istiyorlardı. Konu sadece askeri değildi; komutanlığı alan ülke, zafer ganimetlerinden de ilk yararlanan ülke olacaktı.

Franchet d'Esperey komutasındaki doğu kanadı birliklerinin başında İngiliz general George Francis Milne vardı. Bulgaristan'daki başarıyla başı dönen d'Esperey, İngiliz birliğini çekip doğu kanadını bir Fransız komutanının emrine vermeyi ve kendisi başta olmak üzere İstanbul'a muzaffer bir girişe hazırlanmayı önerdi. Lloyd George zafer girişi fikrini veto etti ve Clemenceau'nun, General Milne'yi yeniden Selanik'teki Türk cephesi komutanlığına getirmesini sağladı. Lloyd George, Mareşal Foch'un da desteğiyle, Balkanlardaki tüm kara kuvvetlerini Avrupa savaş alanına kaydırmayı öngören Clemenceau-Franchet d'Esperey stratejisini önledi. Bunun yerinde Çanakkale'den yapılacak deniz saldırısını desteklemek üzere General Milne komutasındaki bazı birliklerin İstanbul'a yürümeleri emredildi.

Lloyd George, 15 Ekim tarihli mektubunda Clemenceau'ya İstanbul'a denizden yapılacak girişin bir İngiliz amiral komutasında olmasını önerdi. Clemenceau, 21 Ekim tarihli mektubuyla bunu reddetti; karşı teklifi, Boğaz'dan Osmanlı başkentine doğru yol almakta olan İtilaf donanmasının Fransızların komutasında olmasıydı. Clemenceau, Türkiye'ye karşı Selanik seferinin başında bir İngiliz generali olduğuna göre, deniz seferi-

nin başında da bir İngiliz'in olmasının kabul edilemeyeceğini iddia ediyordu. Osmanlı kamu borçlarındaki büyük Fransız yatırımına işaret ederek Türkiye'yi ilgilendiren konularda Fransa'nın lider rolü oynamasının önemli bir ulusal çıkar sorunu olduğunu belirtiyordu.

II

Arap isyanında aktif rol oynamış bir İngiliz subayı olan Yarbay Stewart F. Newcombe, Pera'da bir Rum evinde gizlenmekteydi. Bir yıl önce Allenby'nin Kudüs seferi sırasında bir oyalama hareketi yürütürken tutsak alınmıştı. Üçüncü girişiminde cezaevinden kaçmıştı ve 22 Eylül 1918'den beri Pera'da saklanıyordu. Orada acil ateşkes isteyen Osmanlı politikacılarının olduğunu öğrendi.

Osmanlı başkentinde kamuoyu bir dönüm noktasına gelmişti. İttihat ve Terakki Partisi üyeleri eylül ortalarına kadar son zaferin kendilerinin olacağına inanıyorlardı. Kabine'nin sivil üyeleri Enver'in her şeyin iyi gittiği yolundaki güvencelerini kabul etmişlerdi. Daha sonra Harbiye Nazırı'nın Almanların Fransa'da çekiliyor olmalarının aslında kurnazca bir aldatmaca olduğu ve Alman Genelkurmayı'nın bu manevra ile İtilaf ordularını pusuya düşürüp yok edecekleri şeklindeki açıklamasını da kabul etmişlerdi. Enver, Kabine üyelerinden Berlin'in bu oyununu açıklamamalarını ve kamuoyu önünde Almanların yenilip geri çekildiklerine inanıyormuş gibi davranmalarını bile istedi.[7]

Sadrazam Talat gerçeği bildiği için Almanya ve Türkiye'nin uzlaşmalı bir barış istemelerini önerdi; ancak o bile bunun acil olduğuna inanmıyordu. Çünkü Enver onu da askeri durumun o an için tatmin edici olduğuna ve umut etmek için nedenler bulunduğuna inandırmıştı.[8]

Talat eylülde Berlin ve Sofya'ya gidince müttefiklerinden gerçek durumu öğrendi: Dönüşünde Bulgar ordusunun çöküşüne tanık oldu ve Bulgaristan'ın ayrı barış isteyeceği kendisine resmen bildirildi. Bulgaristan, Almanya ile olan kara bağlantısıydı; onun taraf değiştirmesi Talat'ın fikrine göre Türkiye'yi yenilgiye mahkûm etmişti. Talat barış anlaşması yapmayı düşünerek döndü. Hükümet Woodrow Wilson'un On Dört Nokta'sına dayanarak Birleşik Devletler'e teslim olma konusunda Amerikan hükümeti nezdinde araştırmalar yapmaya başladı. Babıali ile savaş halinde olmayan Washington bu isteme ne yanıt vereceğini Londra'dan sorduysa da, bir yanıt alamadı. Her ne nedenleyse, Londra'nın yanıtı Washington'a erişemediği için Washington da Babıali'ye yanıt veremedi. Bu da, Amerikan barış koşullarından yararlanmak için Birleşik Devletler'e teslim olmak gerektiğinden, Osmanlı İmparatorluğu'nun On Dört Nokta'dan yararlanamayacağı anlamına geliyordu.

İşte Newcombe saklandığı yerden bu noktada işe karıştı. Savaşa devam etmeye kararlı olan Enver, Türkiye'nin çarpışmayı sürdürmekle daha iyi koşullar elde edeceğinden emindi; ve Türklerin Kafkaslar ve Hazar'daki başarılarının doğuda zafer kazanabileceğini gösterdiğini ve bunun da İngilizleri 1919'da uygun barış koşullarına razı edebileceğine işaret etti. Newcombe'un yıkmaya çalıştığı düşünceler bunlardı. Jön Türk liderlerine bunun tam tersinin geçerli olduğunu kanıtlayacak raporlar yazıyordu: İngiltere

1918'de 1919'dan daha uygun koşullara razı olabilecekti. Newcombe'un raporları Türk dostları aracılığıyla Babıali'ye ulaştırılıyordu. Bunların çok güçlü bir etkisi olduğunu daha sonra söylemiştir. Muhbirlerine göre, raporları İttihat ve Terakki liderliği içinde bir kopma yaratmıştı.[9]

Aslında bu kopuşu yaratan şey Kabine'nin, Enver tarafından aldatılmış olduğunu anlamasıydı. Enver'in iddia ettiği gibi Türkiye'nin müttefikleri savaşı kazanıyor değillerdi; yıkıma doğru gitmekteydiler ve Osmanlı İmparatorluğu'nu yakıt, cephane, para ve olası yedek kuvvet kaynaklarından kopmuş olarak muzaffer İtilaf Devletleri karşısında yalnız bırakacaklardı. Maliye nazırı ekim başlarında günlüğüne şöyle yazıyordu: "Enver Paşa'nın en büyük suçu arkadaşlarına durumu haber vermemiş olmasıdır. Beş altı ay önce bu kadar güç bir durumda olduğumuzu söyleseydi... biz doğal olarak o zaman uygun bir ayrı barış anlaşması yapmaya çalışırdık. Ama her şeyi sakladı... ve kendini kandırarak ülkeyi bu hale soktu."[10]

1 Ekim sabahı, Talat Almanya'nın barış isteyeceğini öğrenmesinden az sonra Kabinesini toplayarak istifa etmeleri gerektiğini bildirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nun derhal ateşkes istemek durumunda olduğunu ve İtilaf Devletleri'nin kendisiyle İttihatçı dostlarının hâlâ başta olduklarını öğrendikleri takdirde daha ağır koşullar ileri süreceklerini söyledi.[11] Enver ile Cemal buna karşı çıktılar, Kabine'nin direnerek daha iyi koşullar elde edebileceğini iddia ettiler. Ancak, azınlıkta kaldılar. Talat üstün çıktı ve Padişah'a kabinesiyle birlikte istifa kararında olduğunu bildirdi.

Kardeşinin ölümü üzerine birkaç ay önce tahta çıkmış olan yeni Padişah VI. Mehmet büyük güçlüklerle yeni bir sadrazam ve kabine buldu. Sultan tarafsız ya da politik muhalefetin içinden seçilecek bir kabineyi tercih ediyordu; ancak Talat ve Jön Türkler hâlâ Meclis'e, polise ve orduya hâkimdiler ve yeni rejimi denetlemek için kabinede temsil edilmek istiyorlardı. Sultan'ın onaylayacağı ve Talat'ın koşullarını kabul edecek bir devlet adamı bulunması bir hafta sürdü. Sonunda İtilaf Devletleri'nce kabul edilebilir olacağı düşünülen Ahmet İzzet Paşa, içinde İttihatçıların da bulunduğu yeni kabineyi kurdu. Talat ile nazırları resmen 13 Ekim'de istifa ettiler. İzzet Paşa ertesi gün sessiz ve asık yüzlü kalabalıklar arasından geçerek Babıali'de görevine başladı.

Osmanlıların durumu İtilaf Devletleri'nin düşündüklerinden daha da ciddiydi. Bulgaristan'ın düşmesi Avusturya ve Almanya ile olan kara yolunu, böylece ikmal malzemesini olduğu kadar umutları da kesmişti. Türkiye içinde Osmanlı ordusundan kaçan yarım milyon asker ortalığı karıştırmaktaydı. Yeni sadrazam, durumunu zayıflatmamak için dile getirmiyorsa da, savaşa devam etmenin mümkün olmadığına inanıyordu. İzzet Paşa, göreve geldiğinin ikinci günü Albay Newcombe'u Yunanistan'a en yakın İtilaf ordusu karargâhına gönderip savaşı sona erdirmeyi düşündüyse de, Albay'ı götürecek bir uçak bulamadı.

Babıali bunun üzerine başka bir İngiliz savaş tutsağı olan General Charles Townshend'i deniz yolundan gönderdi. Townshend, 1916 yılının ilkbaharında Mezopotamya'da Kut'ta Osmanlı ordusuna teslim olmuş, o tarihten beri de İstanbul'da bir adada yaşamıştı. Osmanlı liderleri tarafından ağırlanan ve abartılan Townshend, başkentin politik sosyetesi içinde serbestçe dolaşabiliyordu. O da 1918 sonbaharında uyanan barış duygularının

farkında olmuş ve Newcombe gibi olayları hızlandırma çabası göstermeye karar vermişti.[12]

Townshend, Talat kabinesinin düştüğünü öğrenince, 17 Ekim'de yeni sadrazamla görüşmek üzere, İngiltere'nin isteyebileceği barış koşulları konusunda hazırladığı bir dosyayla Babıali'ye gitti. Ona göre İngiltere Suriye, Mezopotamya ve belki de Kafkasları Osmanlı İmparatorluğu'na bırakabilirdi. Bunun için isteyeceği koşullar bir devletler konfederasyonu biçiminde yeniden düzenlenecek imparatorlukta bu bölgelere yerel özerklik verilmesi olabilirdi.

Townshend, Türkiye'nin bu cömert koşulları elde etmesi için çalışabileceğini söyledi ve İngiliz makamlarıyla derhal ilişkiye geçmek önerisinde bulundu. Sadrazam kendisine Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ile savaşmasının bir suç olduğunu ve bunun kabahatinin Enver'de olduğunu söyledi. Aslında her koşulu kabul etmeye hazır olduğunu saklayarak Townshend'in şerefli barış koşulları sağlanmasındaki yardım teklifini kabul etti.

Townshend o akşam yeni bakanlıkta en iyi arkadaşı olan Bahriye Nazırı ile buluştu, kendi notları çerçevesinde ateşkes koşulları hazırlandı. Ondan sonra Townshend İzmir Limanı'ndan bir gece römorkörle yola çıkarıldı.

Townshend'in römorkörü 20 Ekim sabahı Yunan Midilli Adası'na vardı ve orada İngiliz donanmasının bir gemisiyle karşılaştı. Townshend Türklerin durumunun ayrıntılarını telsizle Londra'da Dışişleri Bakanlığı'na bildirdi. İsteği üzerine hızlı bir tekne kendisini karargâhı Yunan Limni Adası'nda olan İngiliz Ege Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral Calthorpe'a götürdü.

Townshend, Londra'ya, yeni Sadrazamın, kendisi tarafından istanbul'da hazırlanan taslak çerçevesinde barış yapmaya hazır olduğunu bildirdi. Londra'ya, bu cömert koşullar önerilmediği takdirde Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa devam edeceği izlenimini vermişti. Hepsinin de üstünde, Babıali'nin diğer İtilaf Devletleri'yle değil, sadece İngiltere ile uzlaşmak istediğini söylemişti. (Townshend her ne kadar bilmiyorsa da, İzzet Paşa önce Fransa ile ilişki kurmaya çalışmış, ama elçisi Fransız karargâhına kadar gidememişti.[13] Bundan onlarca yıl sonrasına kadar İngilizler pek çok tarihçi gibi Türkiye'nin Fransızlar yerine kendilerine teslim olmakta ısrar ettiğine inanmaya devam edeceklerdi.)

Calthorpe haberi 20 Ekim'de Londra'ya bildirdi. (Başbakana göre) "Türklerin Fransızlarla değil, bizimle anlaşmak istediklerini" özellikle vurgulamıştı.[14] Calthorpe aynı zamanda İstanbul'a gidecek filonun başında Fransızların bulunması planına da karşı çıkıyordu. Calthorpe'un telgrafına göre, "Fransız komutanlığında İstanbul'a girecek bir filonun etkisi çok kötü" olacaktı.[15] Zaten kıyılardaki tabyalar İtilaf Devletleri'ne teslim edilmedikçe filo Çanakkale Boğazı'na giremezdi. Calthorpe, Townshend'in verdiği bilgiye göre Türklerin bu ödünü İtilaf kuvvetlerine değil, bölgede kalmış olan Alman kuvvetlerinin yapabilecekleri bir eyleme karşı kendilerini korumaya söz verdiği takdirde sadece İngiltere'ye vereceklerini söylediğini bildirmişti. "General Townshend, Türklerin İngiliz temsilcileriyle barışı görüşmek için yetkili göndermeye hazır olduklarını ve Türkiye'deki ve Karadeniz'deki Almanlara karşı destek güvencesi verildiği takdirde İngilizlerin Çanakkale tabyalarını teslim almalarını kabul ettiklerine inanıyor."[16]

Townshend ve Calthorpe'un telgrafları Londra'da İngiliz Kabinesi'nin en uzun savaş toplantısına neden oldu. Almanya savaşının 1919 ya da 1920'ye kadar sürebileceğinden korkan kabine, Krallık Donanması'nın boğazlardan Karadeniz'e geçmesini sağlamak istiyordu; böylece donanma, Avrupa'daki savaş için Romanya kıyılarında önemli bir rol oynayabilecekti. Kabine, gerektiği takdirde Türklerin ateş kesmeleri, Çanakkale tabyalarını teslim etmeleri ve donanmanın Boğazlar'dan Karadeniz'e güvenle geçmesini sağlayacak her şeyi yapmaları karşılığında İtilaf Devletleri'nin ateşkes teklifinin yirmi dört maddesinden geriye kalanları göz ardı etmeyi kabul etti.

Kabine, Calthorpe'a barış anlaşması yerine bir ateşkes anlaşması yapması için yetki verdi; barış anlaşması Müttefiklere danışmayı gerektirecek ve böylece gecikmelere neden olacaktı.[17] Kabine Calthorpe'a Çanakkale tabyalarının teslimini ve boğazlardan geçişi içermeyen bir teklifi kabul etmemesini de bildirmişti. Kabine ayrıca, yirmi dört maddenin diğerlerini de istemesini ve onlardan mümkün olanın sağlanmasını, ama Türkler kabul etmedikleri takdirde üzerinde fazla durmaması talimatını veriyordu.

Fransız Dışişleri Bakanı, Kabine'nin Calthorpe'a yetki vermesinden önce kendilerine danışılmadığını ve İtilaf Devletleri'nin anlaştıkları ateşkes koşullarından ödün verildiğini söyleyerek bu kararı protesto etti. Clemenceau çok kızmıştı. Fransız Başbakanı fikir değiştirmiş ve Ortadoğu'da emeller beslemeye başlamış değildi; Fransa'ya ikinci derecede ya da yenik bir devletmiş gibi davranılmasını istemiyordu.[18] Kabine hemen durumu açıklaması için Lord Milner'i Paris'e gönderdi ve Fransızlar o an için yatıştırıldılar.

Fransızlar ateşkes görüşmelerini kimin yürüteceği konusunda İtilaf Devletleri arasındaki anlaşmanın İngilizlerce yorumlanışını fark edince yeni bir anlaşmazlık doğdu. Anlaşmaya göre görüşmeleri, Türkiye'nin ateşkes için ilk başvurduğu devlet yürütecekti. Townshend aracılığıyla kendilerine başvurulduğunu ileri süren İngiltere, anlaşma koşullarına ilişkin görüşmeleri sadece kendisinin yürütebileceği yorumunu yapmıştı.

İngiltere hükümeti Amiral Calthorpe'a, eğer katılmak girişiminde bulunurlarsa Fransızları görüşmelere almaması talimatını verdi. İngilizler belki de, katılmalarına izin verildiği takdirde Fransızların Türkiye'den bazı isteklerde bulunarak ateşkesi geciktirebileceklerini ya da imzalanmasını önleyebileceklerini düşünmüştü.[19] Bu (Fransa'da pek çok kimsenin inandığı gibi), Fransa'nın savaş sonrasında Ortadoğu'da vaat edilen konuma ulaşmasını önlemek için hazırlanmış bir İngiliz kampanyasının açılış hamlesi de olabilirdi.

III

Ateşkes konferansı, 27 Ekim 1918 Pazar sabahı saat 9:30'da Yunan Limni Adası'nın Mondros limanı açıklarındaki İngiliz Agamemnon kruvazöründe başladı. Küçük Osmanlı heyetinin başında Townshend'in arkadaşı, yeni Bahriye Nazırı Rauf Bey bulunuyordu. İngiliz heyetinin başında da Amiral Calthorpe vardı.

Calthorpe, Osmanlı heyetine bölgedeki kıdemli Fransız deniz subayı Tümamiral Jean F.C. Amet'in, ülkesinin de görüşmelerde bulunmasını isteyen mektubunu gösterdi. Amet

Agamemnon'daki görüşmelere amiri ve İtilaf Devletleri'nin Akdeniz başkomutanı olan Amiral Dominique M. Gauchet'nin temsilcisi olarak katılmayı öneriyordu.

Osmanlı delegeleri kendilerine Fransızlarla değil, sadece İngilizlerle konuşmak için yetki verildiğini bildirdiler. Calthorpe mektuba zaten ne olursa olsun Fransızların katılımının arzulanan bir şey olmadığı yanıtını verdi. Amiral Amet'i *Agamemnon*'a davet etmeyi reddetti.

Calthorpe görüşmeleri, önerilen ateşkes koşullarını teker teker okuyarak başlattı. Osmanlı delegeleri belgeyi tümüyle görmedikleri için yirmi dört maddenin toplam etkisini hemen anlayamadılar. Ayrıca, Calthorpe kendilerine İngiltere'nin sadece yardımcı olmak istediğini söylemişti. Calthorpe, İtilaf Devletleri'nin çeşitli maddeleri bu şekilde bir çerçeve içine yerleştirmesinde, hiç gerçekleşmeyecek çok uzak olasılıklara da bir çare olması amacının güdüldüğünü ima etti. Aynı zamanda Müttefiklerin durumunda herhangi bir gerileme olamayacağını da ima eder gibi konuşmuştu: Türkler ateşkes istiyorlarsa İtilaf Devletleri'nin taslağını aşağı yukarı olduğu gibi kabul etmek zorundaydılar.

Başka bir seçenek göremeyen Rauf Bey özgün taslağından pek az değişik olan ateşkes anlaşmasını 30 Ekim'de imzaladı. Anlaşmaya göre ertesi gün öğle saatinde ateş kesilecekti. Anlaşma gerçekte İtilaf Devletleri'ne güvenlikleri tehlikeye girdiği anda Osmanlı İmparatorluğu'nun stratejik noktalarını işgal hakkı veren bir teslim belgesiydi. Kısacası, itilaf Devletleri istedikleri bölgeyi işgalde serbesttiler.

Rauf Bey ve heyeti İstanbul'a dönünce ateşkes anlaşmasının bir teslim anlaşması olmadığını ileri sürerek koşullarını olduğundan daha yumuşak göstermeye çalıştılar.[20] Böyle yaparak da daha sonraki düş kırıklığı ve huzursuzluk tohumlarını ekmiş oldular.

Enver, Talat ve Cemal (Sadrazamın da bildiği) kaçma hazırlıklarına başlamışlardı;[21] İstanbul'un bu eski yöneticileri, 2 Kasım'da Alman müttefikleriyle birlikte kaçtılar. Sadrazam ertesi gün, 3 Kasım'da, Almanların kaçakları iade etmesi için talepte bulunduysa da, Almanya çökmek üzereydi ve kaçaklar ortadan kaybolmuştu.

IV

Fransız Başbakanı Clemenceau, İngiltere'nin Mondros'ta tek taraflı kararlar almasını 30 Ekim'de Quai d'Orsay'de yapılan İtilaf Devletleri Yüksek Savaş Konseyi'nde şiddetle protesto etti. Ancak gözlemcilere göre, Lloyd George söylenenlerin altında kalmadı. Woodrow Wilson'un elçisi Albay House iki başbakanın, "en azından Lloyd George'un, balıkçı karıları gibi söz düellosu yaptığını" söylüyordu.[22]

Lloyd George, Clemenceau ile diğerlerine şöyle demişti:

> İngiltere dışında kimse Filistin seferine bir avuç siyah derili asker göndermekten başka bir şey yapmamıştır... İngilizlerin Türk topraklarında şu anda 500.000 askeri vardır. İngilizler üç dört Türk ordusunu ele geçirmiş ve Türkiye savaşında yüz binlerce kayıp vermiştir. Diğer devletler Kutsal Mezarı çalmamızı önlemek için birkaç zenci polis yerleştirmekten başka bir şey yapmamışlardır. Ancak sıra ateşkes imzalamasına gelince bu kıyameti koparmışlardır.[23]

Balfour, Franchet d'Esperey'in İngiltere'ye danışmadan Bulgarlarla ateşkes imzaladığına işaret ederek Calthorpe'un da Fransa'ya danışmadan Türklerle ateşkes imzalamada en az onun kadar haklı olduğunu belirtti. Clemenceau, Dışişleri Bakanı'yla görüştükten sonra, sonunda Mondros Ateşkesi'nin imzalanmış olması karşısında yapılacak başka bir şey olmadığına karar verip konuyu kapanmış olarak kabul ettiğini bildirdi.

Türkiye ile ateşkesin imzalanmasından iki hafta ve batı cephesindeki ateşkesten bir gün sonra, 12 Kasım 1918'de, Amiral Calthorpe komutasındaki bir filo Çanakkale Boğazı'na girdi, eski Truva harabeleri önünden geçerek, İngiliz bayrağı altında İstanbul'a doğru yol almaya başladı.

V

İngiltere Başbakanı'nın Türkiye konusunda acele etmesinin bir nedeni de Birleşik Devletler'in müdahalesinden önce durumu belirlemek istemesiydi. Savaş Kabinesi Sekreteri Maurice Hankey'in, günlüğüne 6 Ekim'de düştüğü kayıt, Başbakan'ın niyetini açıkça göstermektedir:

> Lloyd George çok uzlaşmaz bir tavır takınarak Filistin'i kendimize alıkoyup Musul'u İngiliz bölgesine katmak ve hatta Fransızları Suriye dışında tutmak için Sykes-Picot Anlaşması'nı çiğnememizi istedi. Ayrıca Amerika'dan Suriye ve Filistin'i almasını isteyerek, Suriye'yi elden kaçırmak istemeyen Fransa'nın Filistin'i bize vermek için ısrar etmesini sağlamak gibi bir planı da vardı. Başkan Wilson'ı da çok küçümsüyor ve Amerika ile konuşmadan önce Türkiye'yi Fransa, İtalya ve İngiltere arasında bölmek istiyordu. Türkiye'deki payımızı şimdi, Alman sömürgelerindekileri de daha sonra yuttuğumuz takdirde, savaştaki büyük kazançlarımızın pek göze çarpmayacağı düşüncesindeydi.[24]

Balfour'un görüşü ise çok değişikti. Fransızlar Lloyd George'un aklından geçenleri - Amerikalılar gelmeden meseleyi halletmek- önerince Balfour bunu çılgınlıktan farksız görmüştü: "Amerikalıları dünya anlaşmasındaki etkin paylarından alıkoymak için gösterilen bu çabalar... ne Fransızların ne de bizim lehimizedir... House hiç kuşkusuz bizimle mümkün olduğunca yakın bir işbirliği içinde çalışıyor ve ona büyük sorunları kendisinden habersiz çözdüğümüz ya da çözmek istediğimiz izlenimini vermek çok kötü olacaktır."[25] Balfour barış anlaşmasının dengesinin Amerikan katılımını gerektirdiğine inanıyordu. Başbakan'ın aksine Birleşik Devletler'e Filistin mandasını sunarken içtendi ve bunun kabul ettirilmesinin çok önemli olduğuna inanıyordu.

Başbakan'a politik açıdan yakın olan Savaş Bakanlığı'ndan ve Savaş Kabinesi sekreterliğinden Leo Amery böyle bir istekte bulunulduğunda Birleşik Devletler'in bunu kabul edeceğinden korkuyordu. Siyonist lider Dr. Hayim Weizmann'a ABD himayesine karşı çıkmasını yazdı ve ondan mandacı devlet olarak İngiltere'nin daha iyi bir seçim olduğunu beyan eden bir mektup aldı.[26]

Ancak Amery'nin amiri olan Savaş Kabinesi sekreteri Maurice Hankey, İngiltere'nin olası düşmanlarını Filistin'den uzaklaştırmak ve bunu yapmanın yükünü almamak gibi bir stratejik yarar sağlamak için Amerikan mandasından yanaydı. Lloyd George'a "Mısır için bir tampon devlet yaratmak amacıyla" Birleşik Devletler'in Filistin'i almasını istediğini söyledi.[27] Bu öneride, Kitchener'in Filistin'in kendi başına bir değeri olmadığı şeklindeki eski görüşünün iması vardı. Lloyd George, doğal olarak, buna karşı çıktı.

VI

Clemenceau, 1 Aralık 1918'de Lloyd George'la Downing Sokağı No. 10'da buluştu. Ateşkeslerden bir ay sonraydı ve Paris'te başlayacak barış konferanslarına daha birkaç ay vardı. Birleşik Devletler Başkanı Londra'yı ziyaret edip gelecek konusundaki idealist görüşlerini aralık sonunda açıklayacaktı; o zamana kadar özel anlaşmalar yapacak zaman vardı. İki başbakan baş başa konuştular ve ikisi de not tutmadı. Herhalde ayrıntıları Lloyd George'tan almış olan Balfour, konuşulanları sekiz ay sonra yazıyla Kabine'ye bildirdi. Bu yazı, daha sonra Lloyd George'un barış anlaşmaları konusundaki anılarında da doğrulanmıştır.

Avrupa sorunlarıyla başlayan konuşmada Ortadoğu konusu ortaya atılmıştı. Clemenceau İngiliz tarafına, Fransa'nın isteklerinde ne gibi değişiklikler önerdiklerini sordu. Lloyd George buna, "Musul," yanıtını verdi.* "Sizin olacak, başka?" dedi Clemenceau. "Filistin," dedi Lloyd George. Clemenceau yine, "Sizin olacak," dedi.[28] Sözünün eri olan Clemenceau, barış konferanslarının çekişmeleri arasında, verdiği ödünlerin yazılı belgesi olmamasına ve İngilizlerin bunlara karşılık kendisine ödün verileceğini vaat etmemiş olmalarına karşın, sözünü tutmuştur.**

Clemenceau'nun uzun siyasal yaşamındaki politikası Avrupa'da Almanya'ya karşı desteğini kazanmak istediği İngiltere'nin Ortadoğu politikasına ödün vermek olmuştur; Fransız Başbakanı 1 Aralık'ta da bunu yaptığına inanmış görünmektedir.

Ancak iki başbakan 1 Aralık'ta Ortadoğu konusunda bile anlaşmaya varmamışlardı. 1 Aralık'ta, Clemenceau'nun istemiş olmasına karşın Lloyd George'un Ortadoğu hakkındaki tüm isteklerini belirtmemiş olduğu, sonraki aylarda ortaya çıkmıştır; Lloyd George orada dile getirdiklerinin dışında, Fransa'nın Suriye üzerindeki iddialarından da vazgeçmesini istiyordu.

Lloyd George bu noktada sadece kişisel bir dış politika yürütüyor değildi; 2 Aralık'ta, başbakanların görüşmelerinin hemen ertesi günü, Lord Curzon, Kabine'nin Doğu Komisyonu'na Fransa'nın Suriye'den uzak tutulmasının mutlaka gerekli olduğuna inandığını söylemiştir. Kabine bu komisyona İngiltere'nin Ortadoğu'daki hedeflerinin yeniden belirlenmesi görevini vermişti. Komisyon Başkanı Curzon daha önce önemli bir rol oynadığı Büyük Oyun'un mantığına başvurmuştur. Eski Hindistan Genel Valisi olarak İngiltere'nin stratejik hedefinin Büyük Devletler'in Hindistan yolunu kesmesini önlemek

* Kuzey Irak petrol bölgesinin ticaret merkezi olan Musul, Sykes-Picot Anlaşması'yla (1916) Sykes ve Kitchener tarafından Fransa'ya vaat edilmişti.

** Fransız politik çevrelerinde Lloyd George'un da karşılık olarak güvenceler verdiğine inanılmaktaysa da, bunların ne olduğu bilinmemektedir.

olduğuna inanırdı. Şimdi de yine aynı şeye inanmaktaydı. İngiltere'nin Avrupalı ortağı olan Fransa'nın, İngiltere'nin Doğu yoluna müdahale etmek niyetinde olduğuna inanmak için herhangi bir neden yoktu. Ancak Fransa'nın Suriye'yi alması onu bu duruma sokacaktı; böyle bir durumda Fransa, söz konusu tehdide başvurabilecek tek büyük devlet olacaktı.

9 Aralık 1918'de Genelkurmay'ın bir muhtırasında bu nokta dile getirilmiştir: "Askeri açıdan, yabancı bir devletin Ortadoğu'daki durumumuzla ilgili iç hatlara yerleştirilmesini öngören 1916 Sykes-Picot Anlaşması'ndan daha zararlı bir şey olamaz."[29] Bu aynı zamanda Curzon'un da görüşüydü.

Lord Curzon Doğu Komisyonu'na şöyle diyordu:

> Kamusal yaşamımın büyük bir kısmı, Fransızların etkin olduğu her uzak bölgede, Fransa'nın politik emelleri ile iç içe geçmiştir. Milli güvenlik nedeniyle Fransa ile bir ittifak içinde birleşmişizdir ve bunun uzun süreli olacağını ummaktayım. Ancak onların bizimkinden farklı olan ulusal karakterleri ve politik çıkarları pek çok yerde bizimkilerle çatışmaktadır. Gelecekte en çok korkmamız gereken büyük devletin Fransa olacağından ciddi bir kuşku duymaktayım.[30]

Curzon bu nedenle Asya'da Fransa'nın uzak tutulması gereken bölgeyi çok geniş bir açıdan görmekteydi. Aynı görüşü paylaşan Genelkurmay Başkanı da şöyle yazmıştır: "Bizim çıkar alanımız Don Nehri'nin sol kıyısından Hindistan'a kadar uzanmaktadır."[31] Balfour kuşkuluydu; Hindistan kapılarının "Hindistan'dan giderek uzaklaştığını ve bunun Genelkurmayca daha ne kadar batıya çekileceğini bilmediğini" söylüyordu.[32]

Başbakan politikasından böyle jeopolitik nedenlerle vazgeçecek değildi. Anlaşıldığı kadarıyla Lloyd George sadece işgal edilmiş toprakların mümkün olduğu kadar çoğunu elde tutmaya çalışıyordu.

VII

Başbakan'ın hedeflerine destek, Ortadoğu'daki Kitchener taraftarlarından geldi: Onlar bir yıldır, Arapları ve Yahudileri uzlaştırmak için zorunlu olduğu savıyla, Filistin'in İngiltere'ye ait olması gerektiğini söylemekteydiler. Mondros Ateşkesi'nden birkaç ay sonra General Gilbert Clayton bu görüşü daha da ileri götürdü. Başbakan'ın masasına geldiği anlaşılan bir muhtırasında eski Osmanlı topraklarını işgalle geçen birkaç aylık deneyimi sonunda İngiltere'nin Fransa'ya verdiği taahhütlerin sadece Filistin'de değil, Suriye'de de Araplara ve Siyonistlere verilen taahhütlerle uyuşmadığını gördüğünü bildiriyordu. Bir seçim yapılması gerektiğini yazıyordu. Bu sürtüşme devam edecek ve İngiltere için tehlike yaratacaktı. Clayton, Suriye Fransa'ya verilecekse, o zaman İngiltere'nin Filistin'deki çıkarından, Birleşik Devletler ya da bu yükü almaya hazır başka bir ülke lehine vazgeçmesinin gerektiğini söylüyordu. Bundan iyi bir alternatif de, İngiltere'nin Yahudi ve Arap emellerini göz önüne alarak hem Filistin'in hem de Suriye'nin

idaresini üstlenmesi ve Fransa'yı başka biçimde, belki de İstanbul'u vererek, ödüllendirmesi olabilirdi.[33]

Başbakanlık, 1919 kışında İngiliz basınına gizli bir bülten dağıttı. Buna göre, Faysal'ın askerleri General Allenby'ye Suriye'nin fethinde "maddi olarak yardım etmişler" ve "Suriye'nin dört büyük iç kentine (Şam, Humus, Hama ve Halep) General Allenby'nin diğer birliklerinden önce" girmişlerdi. Bültene göre, bunu Hicaz'dan gelen yabancı işgalciler olarak değil, yerli bir güç olarak yapmışlardı. "Dolayısıyla Suriye'nin kurtarılmasında yardımcı olan Arap askerlerinin çoğu bölgenin yerlileriydi."[34] Bültenin eğilimi Arapça konuşan Suriye'nin ayaklanıp kendini kurtardığını ve buraya zorla yabancı bir idare getirilmesine çalışılmanın Batı demokrasilerinin benimsedikleri ilkelere aykırı olacağını göstermekti.

Faysal'ın Filistin ve Suriye seferlerindeki Arap ordusu yaklaşık 3500 kişiden oluşmaktaydı; ancak Lloyd George, Faysal'dan savaş sırasında kendisine ya da babasına hizmet eden Arapların sayısının 100.000 olduğu konusunda bir açıklama almıştı; Fransızlara karşı iddiasında da bu rakamı kullanıyordu. Lloyd George rakamın şişirilmiş olduğunu biliyordu (sonraları, "Doğu aritmetiği çok romantiktir," diye yazmıştır) ve Arapların Suriye ve Filistin fethine katkılarının "çok önemsiz" olduğuna inanıyordu.[35] Fakat Fransızlara, diğer büyük müttefiki Faysal'a karşı çıkması istendiğinde kendisini güç duruma soktuklarını söylüyordu. İddiasına göre Faysal ile büyük bir Suriye ordusu Suriye'yi kurtarmışlar ve şimdi General Allenby'nin emrinde ülkeyi yönetiyorlardı ve İngilizlerin onlara karşı bir hareket yapması beklenemezdi. Kısacası söylediği şuydu: İngiltere, Suriye'ye olan yükümlülüklerine bağlılığıyla Fransa ile ittifakından ayrılmaktaydı.

Allenby, 1919 kışı sonunda Lloyd George ve sekreteri Frances Stevenson ile bir yemek yedi. Stevenson günlüğüne şöyle yazıyordu: "David ona Fransızlara Suriye hakkındaki gerçekleri söylemesini, orada Fransız varlığına katlanılamayacağını söyledi. Bunu daha sonra Başbakan, Clemenceau ve Winston'la yapılan bir toplantıda söylediğini sanıyorum. Fransızlar Suriye konusunda çok inatçılık ediyor ve İngilizlerin orasını kendileri için istedikleri görüşünü benimsemek istiyorlar." Stevenson'a göre Lloyd George savaş konusunda da, "Fransa kötü bir galip. Zaferlerini hazmedemiyor," demişti.[36]

Söz konusu yemekten kısa bir süre önce Lord Milner de Paris'ten Başbakan'a yazdığı mektupta Clemenceau ile olan görüşmelerini anlatmıştı. Milner şöyle yazıyordu: "Fransız Başbakanı'na, kendisinin de köklü değişiklikler yapılması gerektiğine inandığı Sykes-Picot planının bizi tatmin etmediğini, Fransa'yı Suriye'den çıkarmak ya da Suriye'yi kendimize almak gibi bir niyetimiz olmadığını açıkça söyledim... Suriye'deki sorunun kabahatlisi biz değildik, Araplarla araları bozulan, ne yazık ki, Fransızlardı. Faysal yönetimindeki Araplar zaferimize maddi olarak katkıda bulundukları için bu bizi çok güç bir duruma sokuyordu..."

Milner, İngiliz niyetleri konusunda Clemenceau'ya karşı dürüst olmadığını biliyor olmalıydı ki, mektubuna şöyle devam ediyordu: "Askeri ve diplomatik, diğer hükümet makamlarının hemen tümü bana karşı. Ben Fransızları Suriye'den atma fikrine tümüyle karşıyım."[37]

Lloyd George, Suriye'nin İngiltere'nin olmasını istemediğini, İngiliz mandaterliğini kabul etmeyeceğini, sadece Faysal nedeniyle Arap davasını savunmakta olduğunu iddia

ediyordu. Ancak Arap davası İngiltere için, arkasında idarenin ele alınacağı bir maskeydi; çünkü, Clemenceau'nun da Milner'e söylediği gibi, İngiliz danışmanları ne isterse Faysal onu yapardı.[38]

Milner, Lloyd George'a Clemenceau'nun Ortadoğu konusunda, ardındaki hükümet ve bürokrasiden daha liberal olduğunu söylüyordu. Milner'in gözlemlerine göre, Fransız Başbakanı tatmin edici bir sonuç alamadığı takdirde, yerine anlaşması daha güç biri gelebilecekti.

Lloyd George'un İşletmeler Komiseri olarak hükümetine aldığı, *Imperial Chemicals* şirketinden sanayici Alfred Mond, 1919 sonbaharında bildirdiğine göre, Baron Edmund Rotschild, Paris'te kendisine, İngiltere'nin Arapları Fransızlara tercih etmesi durumunda Fransız kamuoyunun kırılacağını söylemişti. Mond "İngiliz-Fransız ittifakını yara almadan korumanın büyük önemini" vurguluyordu.[39] Ancak Başbakan bu ittifakı bozacak tehlikeleri görmüyor gibiydi.

Ortadoğu'nun geleceğinde herkese adil bir pay çıkacak kadar yer olduğunu yıllardır göstermeye çalışan Sir Mark Sykes bile Suriye'den fikirleri değişmiş olarak dönmüştü (bu konuda Lloyd George'un özel fikirlerine inanılırsa; belki de inanılmaması daha doğru olur). Başbakan, Sykes için şöyle diyordu:

> Sykes kaygılı bir insandı... Fransızlarla aramızın bozulmasına neden olan anlaşmanın sorumlusu oydu. Buna "Sykes-Picot" anlaşması diyoruz. Sykes bunu bizim için Fransız Picot ile yapmıştı ve Picot, Sykes'ı aldatmıştı. Sykes bizi soktuğu sıkıntıları görüyor ve bu nedenle çok üzülüyordu. Ona anlaşma hakkında bir şeyler söyleyince nasıl üzüldüğünü gördüm. Çok üzgünüm. Hiçbir şey söylememiş olmayı tercih ederdim. Kendimi suçluyorum. O elinden geleni yaptı. Yanlışını büyütmek ya da onu daha fazla üzmek istemiyordum.[40]

T.E. Lawrence da aynı üslubu benimseyerek Sykes'ın artık İngiltere'nin Ortadoğu'yu müttefikiyle paylaşmak konusundaki hevesliliğinden "pişmanlık duymak" istediğini yazmıştır.[41]

Eğer gerçekten böyleyse, Sykes'ın buna zamanı kalmamıştı. Sykes, 1918-1919 grip salgını sırasında, 16 Şubat 1919'da, Lotti otelindeki odasında öldü.* Salgının çıkışından Fransa İspanya'yı, İspanya Fransa'yı, Birleşik Devletler Doğu Avrupa'yı, Batı Avrupa Amerika'yı ve Allenby'nin orduları kaçan Türkleri sorumlu tutmuşlardır.[43]

---

* Salgın yirmi milyondan fazla insanı öldürerek savaşta ölen sekiz buçuk milyon insanı unutturmuştur. 1919'da dünyadaki kadın, erkek, çocuk her canlının bu hastalığı kaptığı ileri sürülmüştü.[42]

IX. BÖLÜM

ZAMAN İLERLİYOR

40

Saatin Tıkırtıları

I

Birinci Dünya Savaşı'nda zafer Britanya İmparatorluğu'nu zirveye çıkarmıştı: Ortadoğu'da ve diğer yerlerde elde ettiği topraklarla daha önce hiçbir imparatorluğun ulaşamadığı boyutlara ulaşmıştı. Ülkesinin savaş yorgunu ve uzak ve pahalı serüvenlerden bıkmış olmasına karşın Lloyd George İngiltere'nin savaşta kazandıklarından mümkün olduğu kadar fazlasını elinde tutma çabası içindeydi. Diğer İtilaf Devletleri ve Müttefikleriyle başlamak üzere olan görüşmelerde başlıca amacı bu olacaktı. Ancak Başbakan, Barış Konferansı'na gitmeden seçmenlerinden güvenoyu elde etmeye karar verdi.

Almanya ile ateşkesin imzalandığı akşam Başbakan, Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson'la birlikte, Downing Sokağı'nda yemeğe sadece iki politikacıyı çağırmıştı: Winston Churchill ve Churchill'in en yakın arkadaşı Adalet Bakanı F.E. Smith. Sir Henry Wilson günlüğünde bu olaydan söz ederken, "Pek çok şeyi ama en çok genel seçimleri konuştuk," demektedir.[1]

Başbakan zaferin hemen ardından seçim yaparsa kazanacağını görmüştü. Güvenli ve yenilenmiş bir parlamento çoğunluğuyla programlarını uygulayabilecek zamanı elde edebilecekti. Halk tarafından en çok tutulduğu anda seçime gitmek istiyordu. 1918 sonunda hâlâ "savaşı kazanan insan"dı. Muhafazakâr Parti lideri "Canı isterse yaşam boyu başbakan olabilir," derken pek çok kimsenin görüşünü yansıtmaktaydı.[2]

Genel seçimler 14 Aralık 1918'de yapıldıysa da, askerlerin oylarının yetişmesi beklendiği için oy sayımı 28 Aralık'ta yapıldı. Liberal Başbakan Lloyd George ile politik ortağı Muhafazakâr lider Andrew Bonar Law koalisyon yapmışlardı. Liberallerin Asquith kanadı seçime itiraz etti; İşçi Partisi de itiraz etmek için koalisyondan ayrıldı.

Koalisyon ezici bir zafer kazandı. Sonuçlar Lloyd George'u bile şaşırtmıştı. Yeni Avam Kamarası'ndakilerin % 85'i kendisini destekleyenlerden oluşuyordu. Asquith'in Liberalleri ezildiler, savaş öncesi Liberal Parti'nin diğer ileri gelenleri gibi Asquith de sandalyesini kaybetti. Asquith Liberallerinin yerini İşçi Partisi alarak ilk kez ana muhalefet partisi oldu.

Savaşta çıkarılan yasalarla kadınlara (30 yaşından yukarı olanlar) ve tüm erkeklere

(21 yaşından yukarı) seçme hakkı verildiği için seçmen tablosu da köklü bir değişime uğramıştı. Savaştan önce 7.5 milyon seçmen varken 1918'de bu sayı 21 milyona yükselmişti. Yeni işçi sınıfı ile kadın seçmenlerin, denizaşırı emperyalist yayılma faturalarını ödemek konusunda çok farklı fikirleri olduğu görülüyordu.

Lloyd George için bu zaferde huzursuzluk veren şey, seçim kazançlarının çoğunun kendi Liberalleri tarafından değil, Bonar Law'un Muhafazakârları tarafından elde edilmiş olmasıydı. Gerçekten de Muhafazakârlar Avam Kamarası'nda çoğunluğu ele geçirmişlerdi. Çoğu yeniydiler, Avam Kamarası'na ilk kez giriyorlardı ve yeni girenlerden çoğu da partilerinin sağ kanadına eğilimli işadamlarıydı. Bu üyelerin politik gündemi Başbakanınkiyle aynı değildi.

Ancak Başbakan o an için Andrew Bonar Law'un tam desteğinden yararlanıyordu ve bu yüzden kendini politik açıdan güvencede hissediyordu. Lloyd George, Muhafazakâr liderle uyumlu bir ortaklık kurmuştu ve iki adam da durumlarından memnundular. Bonar Law canlı ve renkli Başbakan'ın ön plana geçmesinden mutluydu. Yardımcılarından birine Downing Sokağı 10 numarada oturan ufak tefek adamdan söz ederek, "Küçük adamı asla terk etmemeliyiz, onun ve bizim gelecekteki yollarımız yan yanadır," diyordu.[3]

II

Lloyd George geçmişini unutturmaya çalışan 45 yaşındaki politikacı Winston Churchill'den, savaş sonrası kabinesinde savaş ve havacılık bakanı olmasını istedi. Başbakan iki bakanlık ("Kuşkusuz tek maaş olacak!") için teklifini 9 Ocak 1919'da yaptı.[4] Churchill teklifi ertesi gün kabul etti. Mühimmat Bakanı, Savaş Kabinesi'ne üye değildi, bu nedenle şimdi Savaş Bakanlığı'na gelişi hükümetin iç çevrelerine dönüş anlamını taşıyordu. Beklendiği gibi bu atama şiddetli bir muhalefetle karşılaştı.

Muhafazakâr bir gazete şöyle yazıyordu: "Ele aldığı her şeyi er geç berbat edeceğinden emin olarak, parlak ve düzensiz yolunu izledik. Karakter kaderdir; Bay Churchill'de kendisini her seferinde yanlış yola iten trajik bir bozukluk var... Bu atama gelecek konusunda hepimizi ürpertmektedir. [5]

Hak etmiş olsun ya da olmasın, ülkenin kaynaklarını heba etmiş olmak gibi bir ünü yenmek zorunda olan Churchill iktisatlı olabileceğini göstermeye kararlıydı: Destekleyecek kaynağın olmadığı durumlarda iddialı politikaların küçültülmesi gerektiğini söylüyordu. Ancak, Ortadoğu'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine geçme konusunda Lloyd George'un yaptığı planlar için İngiltere'de yeterli para ve insan gücü olmayabileceğini söylediğinde, Başbakan kendisini duymazdan geldi.

Başbakan, İngiltere'nin Ortadoğu'da hâkim rolü oynama hakkı olduğunu, oraya bir ara 2.5 milyon İngiliz askerinin gönderildiğini, 250.000'inin öldüğünü ya da yaralandığını söyledi; oysa Fransızlar Gelibolu dışında Ortadoğu'da hiç kayıp vermemişlerdi. Amerikalılar ise Ortadoğu'ya ayak basmış değillerdi.[6] Lloyd George Barış Konferansı'nda iddiasının Osmanlı İmparatorluğu'nu işgal eden 1.084.000 İngiliz ve imparatorluk askerine dayandığını belirtti.[7] İşgal güçleri içinde İngiliz olmayan önemli sayıda bir birlik yoktu.

Kabine sekreterine göre Başbakan savaş sırasında "düşman topraklarının ele geçirilmesinin Barış Konferansı'nda getireceği avantajları bir an bile gözden uzak tutmamıştı."[8] Lloyd George bir dostuna, "askeri açıdan bir kez ele geçirdik mi, bunun yaratacağı fark büyük olacaktır," demişti.[9]

Winston Churchill'in ısrarla söylediği şey bu durumun Ortadoğu'nun bir milyon İngiliz askeri tarafından işgal edilmiş olmasının geçiciliğiydi; askerler yurda dönmek istiyorlardı. Churchill'in Savaş Bakanı olarak çözmesi gereken ilk sorun buydu ve bunun hükümete genelde yeni öncelikler getirdiğini iddia ediyordu.

Churchill'in göreve geldiği gün olan 10 Ocak 1919'da Genelkurmay Başkanı kendisine ordudaki bir bunalım konusunda danışmaya geldi: Asker, derhal terhis edilmesini isteyerek gösteri yapmıştı. Disiplinsizlik yaygındı ve Churchill bu huzursuzluğun bir Bolşevik başkaldırısına dönüşeceğinden korkuyordu; daha sonra böyle korkuların o gün için geçerli olduğunu yazmış ve şöyle demiştir: "O kadar korkunç şey olmuş, kurulu düzenlerin yıkımına tanık olunmuş, milletler o kadar acı çekmişti ki, herhangi bir titreme bile her devletin temellerini sarsmaya yeterliydi."[10] Churchill deniz ve demiryolları elverdiğince askerin bir an önce yurda getirilmesi gerektiğine inanıyordu.

On beş gün sonra Calais'deki 5000 asker terhis için ayaklandı, ancak Churchill çözümünü onlardan önce hazırlamıştı: Epey adaletli bir terhis planı hazırdı ve bu plan 1919 yılı boyunca Churchill'in yönetiminde süratle uygulamaya konuldu.

Ancak terhis İngiltere'nin barış koşullarını zorlama fırsatını tehlikeye atıyordu. Avrupa'daki İngiliz Sefer Gücü Başkomutanı Feldmareşal Sir Douglas Haig 15 Ocak 1919'da Churchill'e eldeki İngiliz ordusunun "hızla erimekte olduğunu" ve bir işgal ordusu kurulmadığı takdirde "Almanların başka bir barış anlaşması isteyecek durumda olacaklarını" söyledi.[11] Aynı şey Türkler için de geçerliydi. Churchill birkaç gün sonra Başbakan'a verdiği muhtırada şöyle diyordu: "Zaferin meyvelerinin elimizden alınmasını istemiyorsak... bu kadar pahalıya ve zahmetler karşılığında kazandıklarımızı fırlatıp atmak istemiyorsak, önümüzdeki aylarda düşman topraklarında görev yapacak işgal orduları kurmalıyız. Bu ordular Almanlar, Türkler ve diğerlerinden istenilen koşulları elde ettirecek güçte olmalıdır."[12]

Churchill Başbakan'a barış koşullarını zorlamak için zaman kazandırmak üzere, işgal ordularını İngiltere'nin ilk barış zamanı seferberliğinden yararlanarak yeni askere alınmış olan askerlerle kurmaya kalkıştı. Ancak iç politika gerçeklerini iyi bilen Başbakan, Churchill'e ordularının küçültülmesini emretti. Churchill daha sonra zorunlu askerliğin 1920 Martında sona ereceğini bildirmek zorunda kaldı. Avam Kamarası'na "koşullarınızı elde edene kadar ordunuzu terhis etmeyin"[13] uyarısında bulunduysa da, siyasi bakış açısı öylesine acil bir terhisi öngörüyordu ki, Churchill 1919 Ekimi'nde "Ordunun erimiş olduğunu" kabul etmek zorunda kaldı.[14] Ancak ilerde görüleceği gibi, İngiltere doğuda henüz istediği koşulları elde etmiş değildi. Churchill 1914'te seferberlik takvimlerinin büyük devletleri bir dünya savaşına süreklemekte olduğunu Kabine'de en iyi fark eden kişi olmuştu; 1919'da da terhis takvimlerinin imparatorluğu zafer kazanılmadan meydandan çekilmeye zorladığını en iyi gören kişiydi.

İngiltere'nin kendi olanaklarıyla yaşayabilmesi için hükümetin harcamaları kısması

gerektiğini de görüyordu. Churchill Avam Kamarası'nda "Silahlı kuvvetlerin harcamalarında büyük kısıntılar yapacağım, çünkü bu olmadığı takdirde iyi bir maliye olanaksızdır" diyordu.[15] Gerçekten de masrafları, eskisinin % 17'sine indirmiş, 1919'daki 604 milyon sterlinden 1922'de 111 milyon sterline düşürmüştür.[16]

Churchill, ele alınması gereken bir sorun daha olduğunu söylüyordu: İngiliz askerlerini yurda getirtmek Ortadoğu'yu Hintli askerlerin eline bırakmıştı. İngiliz Hindistanının 1914 savaşında gönderdiği bir milyon askerden çoğu Müslümandı.[17] Churchill 1920'de Kabine'ye orada bırakılan bu Müslüman askerlerin dindaşlarını işgal altında tutmak görevlerinin politik sonuçlarına işaret etti. Şöyle yazıyordu: "Ortadoğu'yu sakin bir şekilde yatıştırmak için tek kısıtlı olanağımız Hintli askerlerin kullanılmasıdır. Bu askerlerin kullanılmasında, Hindistan'da tepki uyandıracak ya da onların sadakatlerini etkileyecek şeyler yapmaktan kaçınmalıyız."[18] İngiltere artık Müslüman askerlerine güvenmek zorunda olduğundan Ortadoğu'daki politikası da Müslüman duygularını incitmeyecek biçimde değiştirilmek zorundaydı; ve Churchill, Başbakanı pek de etkileyemeyerek bunun, Türklere karşı daha dostça bir politika yürütülmesi gereğini ortaya çıkardığını iddia ediyordu.

III

Savaş yıllarındaki liderliğinin getirdiği yorgunluğa karşın enerji dolu olan David Lloyd George savaş sonrası koalisyon hükümetini, 56. doğum gününden bir hafta önce kurmuştu. Özel gündemindeki maddeler dış politika konusundaydı. Zamanının büyük bir kısmını yurt dışında geçirerek dünyanın politik haritasını yeniden çizmeye hazırlandı. Dış politika ile rahatça uğraşabilmek için de iç politikanın ve Avam Kamarası'nın idaresini Bonar Law'a bıraktı.

Ancak Bonar Law bu işi becerebilecek biri değildi; Başbakan'ına rahatsız edilmeden dünyayı düzene sokma olanağını verecek zamanı sağlayamadı. İrlanda'da da savaşın yeniden başlamasının yanı sıra İngiltere içindeki sosyal ve ekonomik çatışmalar seçim sandıklarından sokaklara ve fabrikalara dökülmüştü. Ekonominin daralmasına karşın savaş zamanı kazançlarını korumakta direnen işveren ve işçiler seçimden bir ay sonra sanayi savaşına başvurdular. Şiddet hareketleri patlak verdi. Hükümet bir işçi sınıfı devrimine dönüşmesinden korktuğu olayları bastırmak için kara ve deniz orduları kurmay başkanlarıyla görüşmelere başladı.

İngiliz ekonomisi 1920 ve 1921'de çöktü. Fiyatlar düştü, ihracat azaldı, şirketler iflas etti ve ülke daha önce hiç görmediği ölçüde işsizliğin pençesine düştü. Politikacılar İngiltere'nin Filistin ve Mezopotamya gibi yerlerde dış politika serüvenlerine girip giremeyeceğini tartıştılar ve yurt içindeki sosyal barışı sağlayacak önlemleri alıp alamayacağını düşünmeye başladılar. Başbakan, konut sorununu ve sosyal reformu içeren olumlu bir Liberal programa taraftardı ancak Muhafazakârların, hükümetin müsrifliği konusundaki şiddetli saldırıları karşısında bu programı bırakmak zorunda kaldı. Lloyd George her zaman "ihtilalci ruhun yayılmasını önlemenin yolu, derhal geniş çapta sosyal atılımlar yapılmasından geçer,"[19] görüşündeydi. Bunlar yapılmazsa, huzursuzluğa ve şid-

dete kapı açılırdı. Lloyd George, yine de, bu görüşünü Ortadoğu'daki yayılmacı tutkularına kurban etti.

Savaşta mucizeler yaratan Başbakan, Ortadoğu ile dünyanın haritasını işte bu kaybolan ordu, yıkılan ekonomi ve çözülen toplum arasında yeniden çizerken Winston Churchill de zamanın tükenmekte olduğu konusunda uyarılarına devam ediyor ve kendisine kimse kulak asmıyordu.

41

İhanet

I

Başbakan ve İtilafçı meslektaşlarının, sonunda üzerinde anlaştıkları Ortadoğu koşulları, bu koşullara ulaşma sürecinden çok daha az önemliydi. Sürecin bir özelliği çok uzun sürmesiydi ve göreceğimiz gibi bu zaman içinde durum kötüye doğru gidecekti. Dost yabancı liderlerin yerine işbirliğine daha az yatkın kimseler gelmişti; eski müttefikler arasında kavgalar çıkmıştı; yenilen düşmanlar toparlanıp yeniden bir araya gelmişlerdi; ve İngiliz ordusu Churchill'in ısrarla üstünde durduğu üzere giderek çözülüyor ve fethettiği yerleri elinde tutma yeteneğini kaybediyordu. Görüşmelerin varılacak anlaşmayı zayıflatan bir başka yanı da kötü niyetle yapılıyor olmasıydı. Burada ele alınacak olan görüşmeler Başbakan'ın, Birleşik Devletler'le İtalya ve Fransa'yı birbirine düşürme ve İngiltere'nin Sovyet Rusya'dan ya da ileride canlanıp silahlanabilecek Almanya'dan gelebilecek tehditlerden Birleşik Devletler tarafından korunması stratejisine göre biçimleniyordu. Lloyd George, Birleşik Devletlerin, İngiltere'nin -ya da hiç kimsenin- müttefiki olmayacağını ancak 1919-20'de anladı. Birleşik Devletler dünya işlerinden ve "karmaşık ittifaklardan" çekilecekti. Lloyd George bunun üzerine hemen rota değiştirerek Fransa ile ittifak aramaya başladı; bu da o güne kadar Ortadoğu'da yürüttüğü Fransız aleyhtarı politikayı değiştirmesini gerektiriyordu. Ancak o zamana kadar, İngiliz-Fransız ittifakına zarar verilmiş oldu.

Sonunda İngiliz liderler Amerikalıların ihanetine uğradıklarını hissederken, Amerikalılar da İngilizlerin, adına savaşılan ideallere ihanet ettiğini düşünüyorlardı. Lloyd George'un vicdansızlığı ve Woodrow Wilson'un beceriksizliği nedeniyle Ortadoğu görüşmeleri kötü başladı ve daha da kötü bitti.

II

Woodrow Wilson barış anlaşmalarının koşullarını belirlemede kişisel bir rol oynamaya o kadar kararlıydı ki, bunları görüşmek üzere Avrupa'ya geldi ve böylece, görevi başındayken batı yarıküresinden çıkan ilk Amerikan başkanı oldu. Onun bu eşi görülmemiş hareketi Müttefiklerin huzurunu kaçırmıştı; Clemenceau'nun dediği gibi, başbakanlar, hükümet başkanları olarak, devlet başkanı olan Wilson'dan daha alt mevkide kalacaklardı. O zaman da Barış Konferansı'na başkanlık etmek Wilson'a düşecekti.

Wilson'un yurdunda kalıp barış koşulları için Senato'da ve kamuoyunda destek aramaya çalışması ve Avrupa'da kendisini temsil etmek üzere Edward House'u göndermesi konuşulup yazılmaya başlandı. Başkan bu önerileri reddetti ve belki de bunlar nedeniyle Albay House'un iyi niyetinden kuşkulandı. Wilson ile Amerikalı danışmanları 13 Aralık 1918 Cuma günü George Washington transatlantiğiyle Brest'e geldiler.

Wilson her gittiği yerde büyük tezahüratla karşılandı. John Maynard Keynes, "Başkan Wilson Washington'dan çıktığında tarihte benzeri olmayan bir saygınlığa ve ahlaki etkinliğe ulaşmıştır," diye yazıyordu.[1] Barış Konferansı'nda neler olacağını, hiçbir şey, Wilson'un neler olmayacağı hakkındaki konuşmaları kadar iyi anlatamaz. Halklar ve topraklar "sanki bir oyunun piyonları ya da kölelermiş gibi bir hükümranlıktan ötekine sürükleniyordu." Her anlaşmanın "ilgili halkın iyiliği ve yararı için yapıldığı" söylenemezdi; tersine, bu tür anlaşmalar "dışardan etkide bulunmak isteyen rakip devletler arasında isteklerin uzlaştırılması" için yapılmaktaydı. Ancak Wilson'un çizdiği yoldan yürümeye, kendi ülkesi bile hazır değildi.

Ateşkes anlaşmalarının imzalandığı 1918 Kasımında Wilson'un partisi ara seçimlerde Birleşik Devletler Senatosu'nda çoğunluğu kaybetmişti. Böylece Senato Dış İlişkiler Komisyonu Başkanlığı muhaliflerinin eline geçti. Başkan, varacağı anlaşmayı yasalaştırmak için sorunlarla karşılaşacağını, daha Barış Konferansı başlamadan anlamıştı. Ancak başkanın hiç de esnek olmayan kişiliği, memleketteki bu sorunları hafifletecek politik anlaşmalar yapmasına ya da ödün vermesine elvermiyordu.

Avrupa'da ise, Wilson'un, dile getirdiği cömert ve idealist ilkeleri nasıl yürürlüğe koyacağını düşünmemiş olduğu, kısa zamanda ortaya çıktı. Wilson Avrupa'ya pek çok genel fikirle gelmişti ama konuların karara bağlanmasına yönelik belirli önerileri yoktu. Keynes, Wilson'un o unutulmaz portresini çizerken şöyle diyordu: "Başkan olarak hiçbir şey düşünmemişti ve Konsey genellikle Fransız ya da İngiliz taslağı üzerinde çalışıyordu."[2] Ayrıntılı bilgisi ve uzlaşma becerisi olmayan Wilson müdahaleci bir role büründü, genellikle meslektaşlarını izlemeyi reddetti, ama onların kendisini izlemelerini de sağlayamadı.

House yurt dışında İtilaf Devletleri'yle, yurt içinde de Senato'yla uzlaşma öneriyordu. Wilson bu öğüde ve bunu ileri süren eski dostuna karşı çıktı. Başkan'ın House ile arası bozuldu ve 1919 ortalarından sonra bir daha kendisiyle görüşmedi.

III

Lloyd George'un Ortadoğu stratejisi Amerikalıların antiemperyalist öfkesini İtalya ve Fransa'nın iddialarına yöneltmek ve böylece İngiltere'ye güçlük çıkaracak alanlarda Wilson'un dikkatini dağıtmaktı. Barış Konferansı İngiliz Sekreteri Maurice Hankey, günlüğüne, Lloyd George'un "Başkan Wilson'un Filistin konusundan uzaklaşması için başına Alman Doğu Afrikası sorununu sarmaya" daha konferans toplanmadan önce "kararlı olduğunu" yazmıştı.[3] Gerçekte bunun için fazla bir çabaya gerek yoktu: Avrupa konularına yüksek, diğer tüm konulara ise düşük öncelik verilmişti. Rusya sorunu ve Avrupa'da Bolşevik devrimlerin kopacağı korkusu Barış Konferansı'nın üzerinde dola-

şan bir tehditti. Diğer büyük sorun Almanya'nın geleceğiydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceği fazla önemli değildi ve Wilson Ortadoğu'ya fazla dikkat edemeyecek kadar meşguldü. Wilson sonunda bu konulara dönünce Lloyd George İngiltere'nin Ortadoğu'da işgal ettiği topraklar konusundaki soruları ustaca bir hareketle gündemden çıkararak Başkan'ın dikkatinden uzaklaştırdı. Ancak Başbakan aynı zamanda Başkan'ın antiemperyalist enerjisini İngiltere'nin Ortadoğu'daki rakiplerinin yani, savaş zamanı müttefiklerinin emelleri üzerine çekebilmişti.

IV

İtalya, İngilizlerin ve Fransızların, Osmanlı İmparatorluğu'nun paylaşılmasından kazanılacak toprak vaatleri üzerine, savaşa İtilaf Devletleri safında katılmıştı. Türk toprakları üzerindeki vaatler İtalya, İngiltere ve Fransa tarafından 1917 ortalarında imzalanan St. Jean de Maurienne Anlaşması'na dayanıyordu. Anlaşma, içerdiği maddelere göre, Rusların onayına bağlıydı. Rus hükümeti Bolşevikler tarafından devrildiği için, yürürlüğe girememişti. İtalyanlar yine de adil davranılmasını ve vaat edilen topraklan istiyorlardı. Bir İtalyan senatörü şöyle diyordu: "Başkaları hiçbir şey almadığı takdirde biz de hiçbir şey istemeyeceğiz."[4]

İtalya'ya, savaşa girdiği takdirde Anadolu'dan bir parça söz verilmişti; ancak oralarda, koruyacağı İtalyan da, haklarını gözetmekten söz edebileceği başka toplumlar da yoktu. Aslında Woodrow Wilson'un kendi yazgısını kendi belirleme ilkelerine göre, İtalya'nın Anadolu'nun herhangi bir yerini işgal etmesi için hiçbir neden yoktu. Başbakan Emanuele Orlando durumunun güçlüğünü görüyorsa da, İtalyan kamuoyu ve Dışişleri Bakanı Baron Sidney Sonnino tarafından temsil edilen Parlamento ve Kabine, milliyetçi bir çılgınlığına kapılmıştı.[5] Orlando ile Sonnino, Müttefiklerinin savaşta İtalya'ya verdikleri sözleri tutmamalarının yurt içinde kendi politik durumlarını sarsacağından korktukları için eyleme geçme zorunluluğu hissediyorlardı.

İtalya, sözde düzeni sağlamak için 1919 Martında Antalya'ya asker çıkarmaya başladı. Askerler sonra yine gemilerine bindiler. Bir süre sonra tekrar karaya çıkıp tekrar gemilerine döndüler. İki ay sonra artık Antalya'da ve daha ilerdeki Marmaris'te düzenli birlikleri olmuştu.[6] Müttefikleri İtalyanların içerlere yürüyerek Anadolu'nun hakları olduğunu iddia ettikleri büyük bölümünü işgal etmesinden korkuyorlardı.

Lloyd George, Birleşik Devletleri bu sorunun içine itti. Woodrow Wilson İtalyan kamuoyuna çağrıda bulunarak Orlando'nun Avrupa ve Ortadoğu'daki toprak istemlerinde ılımlılaştırıcı etki bulunulmasını istedi. Bunun üzerine İtalyan heyeti ülkesinde destek aramak üzere 24 Nisan 1919'da Barış Konferansı'ndan ayrıldı. İtalyanların yokluğunda Birleşik Devletler, Fransa ve İngiltere onların aleyhine döndüler. Dünün müttefiki İtalya birden barışı tehdit eden emperyalist saldırgan olmuştu. Müttefikler onun aleyhinde birleşirken, Clemenceau, "Milletler Cemiyeti için ne başlangıç ama!" diyordu.[7]

İtalyan gemilerinin İzmir'e gönderildiği haberleriyle çileden çıkan Başkan Wilson, 2 Mayıs 1919'da Amerikan donanmasını göndermeyi teklif etti ve saldırganlığı önlemek için Birleşik Devletler'in İtalya'ya karşı savaşa girmesi olasılığından söz etti.[8] 5 Mayıs'

ta, Wilson ile diğerlerinin İtalyanlar tarafından yapıldığını söyledikleri vahşet hikâyeleri ağızdan ağıza dolaşıyordu. Müttefikler İtalyanların 7 Mayıs'ta konferansa dönmesi öncesinde bir karara varmak için harekete geçtiler. Lloyd George'un önerisi üzerine Türkiye'ye daha yakın olan Yunanistan'ın, sözde düzeni korumak, ama aslında İtalyanlardan önce davranmak için, İzmir'e asker çıkarmasını istediler. Yunanlılar 15 Mayıs'ta İzmir'e asker çıkardılar.

Müttefikler tarafından sadece İtalyanlara karşı geçici bir önlem olarak öngörüldüyse de, Yunan çıkarması daha ilk baştan farklı ve daha sürekli bir karaktere bürünmüştü. Barış Konferansı'nda İngiliz sekretaryası başkanı olan Maurice Hankey, Yunan askerlerinin çıktığı İzmir bölgesinin Türkiye'den alınıp Yunanistan'a bağlanması görüşündeydi.[9] Bu görüşünde yalnız değildi; Lloyd George ve Wilson, Yunan Başbakanı Elefterios Venizelos'a hayrandılar ve onun, Yunanistan'ın tarihi misyonu hayaline kapılmışlardı.

Venizelos Müttefik liderlerinin hayallerini, şaşılacak derecede etkilemişti; ancak öyle olmasaydı bile savunduğu dava İtalya'nınkine kıyasla çok güçlüydü. Durumu Wilson-'un Amerikan ilkelerine ve Lloyd George'un İngiliz çıkarlarına hitap ediyordu. İtalyan iddialarının aksine Venizelos'un Anadolu üzerindeki iddiaları tarihe olduğu kadar nüfusa dayandırılıyordu. Liman metropolü İzmir bir Yunan kentiydi ve en eski çağlardan beri Yunan uygarlığının merkezlerinden olmuştu. *Encyclopaedia Britannica*'nın o zamanki (1911) baskısına göre kentin 250.000'lik nüfusunun "yarısı Rumdu" Britannica "Çağdaş İzmir'in hükümeti dışında bir Hıristiyan kenti..." olduğunu yazıyordu. Yönetiminin Müslüman Türkiye'den Hıristiyan Yunanistan'a devredilmesi Lloyd George'un Hıristiyan ve Hellenistik değerlerine uygun düşüyordu. Bu ayrıca, Başkan Wilson'un kendi yazgısını belirleme hakkı ilkeleriyle de uyumluydu.

İtalya gibi Yunanistan da İtilaf Devletleri safında savaşa girmekte geç kaldıysa da, İtalya'nın tersine, İngilizler tarafından *Büyük Oyun*'un ilk günlerinden beri himaye altında bir devlet olarak görülmekteydi. 1827'deki Navarin savaşında İngiliz donanması Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanmıştı ve iki ülkenin karşılıklı dostluk geleneği vardı. Lloyd George, Venizelos Yunanistanını İngiltere'nin doğal müttefiki olarak görüyordu.*

İtalya ile Yunanistan'ın talepleri çatışma halindeydi: Her ikisi de yok olmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı bölgelerini istiyordu. Wilson ile diğer Müttefik liderler Yunan askerlerini göndererek İtalyanların bu konuda karar verilmesinden önce bu bölgeleri ele geçirmesini önlemek istemişlerdi. Ancak böyle yapmakla da Yunanistan'ın iddialarına üstünlük tanımış oluyorlardı. İngiliz tarafında bu gelişmeden huzursuzluk duyanlar varsa da, bu durum Lloyd George'un İngiltere çıkarları ve ilkeleri konusundaki görüşleriyle uyumluydu.

Lloyd George, bir taşla birkaç kuş vurarak, İzmir'e ilişkin gerçekte İngiliz politikası olan bir politikayı dayatmak konusunda liderliği Başkan Wilson'un almasına olanak sağlayarak Wilson'un dikkatini İngiliz planlarından İtalyan planlarına çekebilmişti. Wilson İtalyan liderlerini "emperyalist emelleri" için kınadı.[10] Lloyd George daha dostça bir tavır

* Venizelos'un, 1914 yazında Yunanistan'ı İngiltere'nin yanında Osmanlı savaşına sokmayı önerdiği hatırlanacaktır. Bu, Türkiye ile İngiltere'nin kesin savaş kararı vermelerinden bile önceydi.

takınıp muhataplarının soyluluğuna hitap etti ve çok etkili konuşmasıyla İtalyan Başbakanı Orlando'yu bile ağlattı. Orlando pencerenin önüne gidip ağladı. Sokağın karşısından kendisini gören biri, "Zavallı ihtiyar adamcağıza ne yapıyorlar böyle?" diyordu.[11]

Ne yaptıkları belliydi. Barış Konferansı'nda İtalya'nın toprak emellerini gerçekleştirememesiyle zayıflayan Orlando, 19 Haziran 1919'da Başbakanlıktan istifa etmek zorunda kalıyordu.

V

Lloyd George'un Wilson'a uyguladığı ikinci oyalayıcı taktik, onu Fransa'nın Suriye üzerindeki iddiası aleyhine çevirmek oldu.

Birleşik Devletler'in Türkiye ile olan savaşa katılmamış olmasına karşın Amerikan Başkanı'nın Osmanlı görüşmelerine katılmasına izin verilmişti. Woodrow Wilson'un On Dört Noktası, Osmanlı anlaşması için geçerli değildiyse de, (Almanya'nın aksine Türkiye'nin bu maddelerden herhangi birinin uygulanabilmesi temelinde teslim olmasına izin verilmemişti) bunlar Wilson'un politik felsefesinin ifadesiydi. Lloyd George bunun farkındaydı; Başkan Wilson Arapça konuşulan Osmanlı bölgelerini ele alınca Lloyd George, Wilson'un dikkatini Suriye'nin bağımsızlığına yönelik Fransız tehdidine çekerek İngiliz emellerinden uzaklaştırmıştır.

İngiliz heyeti Wilson'a ya da diğer delegelere Faysal'ın Şam'ı kurtardığı iddiasını tekrarlamamıştır. General Allenby konferansta, "Şam'ın ele geçirilmesinden kısa bir süre sonra Faysal'ın kenti işgal etmesine ve yönetmesine izin verildiğini" açıkça belirtmişti.[12] Ancak İngilizler Faysal ile taraftarlarının Suriye'nin kurtarılmasında önemli bir rol oynadıklarına inandıkları rolünü sürdürmüşlerdir. İngiliz görüşüne göre, Faysal bu nedenle özgür Suriye'nin hükümdarı olmaya hak kazanmıştı ve istediği takdirde Fransız danışmanlarını reddetmekte serbestti. Lloyd George tartışılması gereken konu olarak bunu sunuyordu. Başbakan'a göre anlaşmazlığın tarafları Faysal'ın Suriyesi ile Clemenceau'nun Fransası'ydı. İngiltere her ikisinin de dostu olduğu için taraf tutmayacaktı.

Wilson doğal olarak Suriyelilerin kendi hükümet ve kaderlerini seçme hakkını desteklemekten yanaydı. Faysal'ın bir uzlaşma konusunda işbirliğine hazır olması da üzerinde olumlu bir etki yapmıştı. Faysal Amerikalı Siyonist lider Louis Brandeis'ın temsilcisi olan Felix Frankfurter'le görüştü; toplantıdan sonra Frankfurter, Brandeis'a "Arap sorunu, programımızın Barış Konferansı'ndan önce gerçekleşmesinde artık bir güçlük olmayacaktır," diyebilirdi.[13] Gerçekten de, Barış Konferansı'ndaki Arap temsilcisi olarak Faysal, delegelere Filistin'i Arap bağımsızlığı için öngördüğü bölgeden çıkardığını bildirdi. Faysal'ın Yahudi iddiaları karşısındaki mantıklı yaklaşımı Clemenceau'nun Arapların bağımsızlık isteklerine karşı sert tutumuyla tam bir zıtlık oluşturmaktaydı.

İngilizler Fransızlara, Faysal'ın üzerinde yapabilecekleri etki konusunda kendilerini serbest bıraktıklarını bildirdiler. Fransızlara göre bu tümüyle dürüst olmayan bir davranıştı: Çünkü herkesin bildiği gibi, Faysal, Fransız rehberliğini ve etkisini reddetmekteydi. Faysal'ın İngilizlere bağlı olduğu biliniyordu. Onlardan para almaktaydı; heyetinin masraflarını İngilizler karşılıyordu. Faysal Barış Konferansı'nda dostu, danışmanı, sırdaşı, çevirmeni olan İngiliz bağlantı subayı T.E. Lawrence'dan bir an bile ayrılmıyordu.

Faysal'ı Suriye'nin sözcüsü olarak kabul etmenin Suriye'yi İngiltere'ye bırakmak olacağını anlayan Fransızlar ortaya kendi Suriyeli liderlerini çıkardılar. Bunlardan en önemlisi yıllardır Fransa'da yaşamaktaydı ve pek çoğu Fransız başbakanlığının himayesindeydi. Bu kişiler dil ve din benzerliklerine karşın Suriyelilerin Arap olmadıklarını iddia ederek Fransız rehberliğinde kendilerine ait bir ülkeleri olması haklarının bulunduğunu savundular.

Lloyd George, Suriye konusundaki kararı İngilizlerin Avrupa'da Almanlara karşı Fransa ile işbirliğiyle ilişkilendirerek buna karşı saldırıya geçti. Clemenceau için ise 1918'de İngiliz-Fransız ittifakını sağlamlaştırmak için Filistin ve Musul'u İngilizlere bırakarak gösterdiği gibi, Almanya konusu çok daha önemliydi.

Clemenceau politik olarak verebileceklerinin hemen hemen sonuna varmıştı. Faysal'ın Fransız koşullarını kabul etmesi karşılığında kendisini Suriye'nin lideri olarak tanımakla bu sınıra ulaşmıştı. İngilizler yalnız Faysal'ı değil, tam Arap bağımsızlığını da kabul etmesini isteyerek Clemenceau'yu politik bakımdan intihara sürüklüyorlardı. Ancak Almanya karşısında İngiltere'nin yardımına ihtiyacı vardı ve Lloyd George iki konuyu birleştirerek Clemenceau'yu çok güç bir duruma sokmuştu. Konuşmaları sırasında Fransız Başbakanı sık sık öfke nöbetlerine tutuluyordu. Bir keresinde o kadar sinirlendi ki, Lloyd George'a düello için tabanca ya da kılıçtan birini seçmesini söyledi.[14]

Clemenceau durumunu açıklıkla ortaya koymamış değildi. Lloyd George'un danışmanlarından birine Fransız politik kamuoyunun Suriye iddialarından vazgeçilmesine izin vermeyeceğini bildirmişti: "Kendisi aslında Ortadoğu'yla fazla ilgili değildi.. Ancak Fransa o bölgede her zaman büyük bir rol almıştı... Fransız kamuoyu Fransa'nın konumuna uygun bir anlaşma bekliyordu. Bu konuma uygun olmayan bir anlaşma yapamazdı."[15] Bunun bir abartma olmadığı Fransız Dışişleri Bakanlığı'nın *Le Temps* ve *Le Journal des Debats* gazetelerinde kendi Başbakanları aleyhinde, İngilizlere fazla ödün verdiğini söyleyerek başlattığı kampanya ile de ortaya çıktı.[16] Ancak Lloyd George daha fazla ödün istemeye ve Clemenceau'nun İngilizlerin Fransa'ya taahhütleri olarak kabul ettiği şeyleri yıkmaya devam etti. Clemenceau, "Lloyd George bir hilekârdır, ona daha fazla bir şey vermeyeceğim," diyecekti.[17]

Lloyd George'un Fransa'yı Ortadoğu'dan çıkarmaktaki bu kararlılığının nedeni pek açık değildir. Lloyd George, Fransızların Suriye ve hemen kuzeyindeki Kilikya üzerindeki iddiaları karşısında, Fransızlarla Faysal'ın Arapları arasında barış sağlamak için İngiliz askerlerinin bölgede kalacaklarını belirtmişti;[18] fakat İngiltere'nin bu önerisi tek taraflı bir barıştı. Beyrut merkez olmak üzere küçük bir Fransız birliği dar kıyı bölgesini işgal etmeye devam ediyordu. Ancak Faysal'ın bölgesindeki Arap birlikleri Fransızlara karşı vurkaç operasyonlarını sürdürüyorlardı. Allenby'ye bağlı İngiliz askerlerinin varlığı Faysal'ın bölgesini Fransız misillemesinden koruyordu.

General Allenby Araplarla Fransızların arasında savaş çıkabileceği uyarısında bulunmuştu. Başkan Wilson bu uyarıyı ciddiye alarak Lloyd George ve Clemenceau'yu şaşırtan bir öneride bulundu: Halkın isteklerini saptamak üzere Ortadoğu'ya bir komisyon gönderilmeliydi. Ortadoğu'da İngiliz ya da Amerikan anlamında bir kamuoyu olduğuna inanmayan Fransız ve İngiliz bürokratları öneriyi çocukça bir şey olarak karşıladılar.

Komisyon göndermek zaman alacağı için Lloyd George öneriyi pek iyimser karşılamamıştı. Yine de, komisyonun özellikle Fransa'nın iddiaları ve Fransa'nın kendi idaresine almakta ısrar ettiği Arapların bu iddialara karşı çıkmaları üzerinde durmasını sağlamaya çalıştı.

Fransızlar gibi İngilizlerin de Ortadoğu'da büyük bir iddiaları vardı, ancak Lloyd George İngiliz iddialarının incelenmesini önlemeyi başarmıştı. Başkan Wilson'un Soruşturma Komisyonu, Ortadoğu halklarının isteklerini öğrenmeye gittiğinde, İngiliz Hindistanı'nın yönetiminde olan Mezopotamya'ya gitmedi. Mısır'ı himayelerine aldıklarını ilan eden İngilizler, bunun Amerikalılar tarafından tanınmasını sağlayarak Mısır'ı da Barış Konferansı gündeminden çıkarmayı başardılar. 1919 başlarında İran da resmi olmayan bir himaye altına alınarak İngiliz etki alanına katılmıştı; bu da 19 Ağustos 1919'da iki ülke tarafından imzalanan bir anlaşmayla başarıldığından Barış Konferansı dışında kalmaktaydı. İngiltere'nin Basra Körfezi'nde savaş sırasında kontrolü ele geçirdiği şeyhlikler de Paris'te söz konusu edilmedi. Hüseyin ve İbn Suud ile yapılan ittifaklarla bunların da himaye altına alınmış olması nedeniyle İngiltere'nin Arabistan'daki üstün durumu Paris'te ele alınmadı. Lloyd George ile Clemenceau daha önce Filistin'in İngiltere'ye verilmesinde fikir birliğine varmış oldukları için komisyonun gündemindeki tek tartışmalı konu Suriye oldu.

Barış Konferansı'ndaki pazarlık daha da kızışınca Clemenceau, Komisyona Fransız delegesi göndermeyi reddetti; Lloyd George da Fransa'yı dışlamakta fazla ileri gittiğinden endişelenerek bu durumda İngiliz delegelerinin de gönderilmeyeceğini bildirdi. Böylece Amerikan delegeleri Ohio Oberlin Koleji Başkanı Henry King ile Şikagolu bir işadamı ve Demokrat Parti destekleyicisi Charles Crane, görevlerine yalnız başlarına gittiler.

King-Crane Komisyonu'nun gittiği Suriye ve Filistin'de kimin ifade verip kimin vermeyeceğine genellikle İngiliz subayları karar veriyorlardı. Fransızlar İngilizlerin bu tanık ve ifade işine bu kadar karışmasına kızdılar. Ama bu nokta o kadar önemli değildi: Komisyonun raporu dikkate alınmadı, resmi bir rolü olmadı ve kamuoyuna ancak üç yıl sonra açıklandı. King-Crane soruşturması Fransa ile İngiltere arasındaki düşmanlığı artırdı ve çeşitli Arap grupları arasında öylesine sahte umutlar yarattı ki, Ortadoğu konusunda uzman olan Gertrude Bell bunu büyük bir aldatmaca olarak değerlendirdi.[19] Her şeyin üstünde de bu soruşturma çok zaman almıştı ve Lloyd George'un zamanı giderek kısalıyordu.

VI

İngiltere, Amerika'nın Filistin mandasını alması fikrine pek yanaşmadıysa da, Birleşik Devletler'in Milletler Cemiyeti adına Anadolu'nun bazı bölümlerini, İstanbul'u, Çanakkale'yi, Ermenistan'ı ve Kafkasları işgal etmesini ve yönetimini almasını önermişti. Sonunda bu listeyi kısaltarak İstanbul, Çanakkale Boğazı ve Ermenistan'la sınırlandırmıştı.

İngiltere'nin Birleşik Devletler'den buraların mandateri olmasını istemesinin iki nedeni vardı: Birleşik Devletler, Ortadoğu anlaşmasına katılmış olarak koşullarının destek-

lenmesinde yardımcı olacaktı; ve Sovyet Rusya Türkiye'ye saldıracak olursa Birleşik Devletler ön cephede bulunacaktı.

Wilson ile Paris'teki diğer Amerikalılar Kongre'yi mandaterliği kabule iknanın güç olacağını açıkça belirttilerse de, Başkan bu denemeyi göze aldı. Bu iş Lloyd George'un aleyhine olmuştu; Başbakan, Wilson'un başarısızlığa uğrayacağı belli olduktan çok sonra bile, gelmesi uzun süren resmi Amerikan yanıtını beklemek zorunda kaldı.

Başkan Barış Konferansı için Avrupa'ya gelişinden altı ay sonra 29 Haziran 1919'da Birleşik Devletler'e son kez döndü. Kampanyasını doğruca halkına götüren Wilson yorgunluktan hastalanarak fiziki ve politik bir felç geçirdi. Versay Anlaşması'nın onaylanmasını ve Amerika'nın Milletler Cemiyeti'ne girmesini de içeren programı, Senato'da reddedildi, Başkan birbiri ardına yaptığı politik hatalarla en sağlam destekçilerini bile aleyhine çevirmişti.

Wilson'un vücudunun sol tarafı tutmuyordu ve düşünmesi de bundan etkilenmiş olabilirdi. Bu kısıtlılığına karşın kendisi de karısı da yetkisini devretmesine karşı çıktılar. Wilson'un ölümünden çok sonra Lloyd George onun bu hastalığı konusunda şöyle yazacaktı: "Son ana kadar zarar görmemiş tek melekesi anormal inatçılığıydı."[20]

Osmanlılara ilişkin kararlar, Birleşik Devletler'in İstanbul ve Ermenistan mandasını kabul etmek konusunda alacağı tutum belli oluncaya kadar (1919 Temmuzundan Kasımına) ertelenmişti. Ancak Başkan Wilson, kısmen iyileşince, 24 Mayıs 1920'de Ermenistan için Amerikan mandası önerebildi. Senato da bu önerisini bir hafta sonra reddetti.

Maurice Hankey, günlüğüne, "Amerikalıların Türkiye'de mandaterliği kabul edip etmeyeceklerini bilmeden Türk anlaşmasını görüşmeye devam edemiyoruz," diye yazıyordu.[21] Bu yazısına bir an önce anlaşma yapılmaması durumunda Anadolu'da bir olay çıkacağını da eklemişti. Lloyd George da Wilson'un Müttefikleri "güç bir duruma" soktuğundan yakınmaktaydı.[22]

Amerikalı müttefikinin hastalığı Lloyd George'u Fransa ve İtalya ile barış yapmaya yöneltti; ancak İngiliz Başbakanı bu kere karşısında anlaşması o kadar kolay olmayan liderler bulmuştu. Yeni İtalyan liderleri Türkiye'de topraktan çok ticari ödünler koparmak peşindeydiler; bu yüzden de Lloyd George'un Türkiye'nin parçalanması fikrine karşı çıkıyorlardı. Yeni İtalyan Dışişleri Bakanı (1920-21) Kont Carlo Sforza Türk milliyetçiliğine sempatiyle bakmaktaydı.

Clemenceau, 1920'de cumhurbaşkanlığını ele geçirememişti; bu nedenle başbakanlıktan istifa etmiş ve politikadan çekilmişti. Lloyd George, Clemenceau'nun yenilgisini kısmen İngiltere'ye Ortadoğu'da ödün vermek istemesine bağlıyordu.[23] Onun yerine Başbakan olan Alexandre Millerand bu tür ödünler vermeye eğilimli bir insan değildi.

İtilaf Devletleri, 12 Şubat 1920'de Downing Sokağı 10 Numarada Osmanlı anlaşmasını hazırlamak için toplandıklarında Lord Curzon, hem kendisi, hem Başbakan adına konuşarak, "Anlaşmadaki bu gecikmenin nedeni sadece Birleşik Devletler'in kararını beklemiş olmaktır," diyordu.[24] Bu gecikmenin, Lloyd George'un Birleşik Devletler'i İngiltere'nin savaş Müttefiklerine karşı kullanma oyunundan ileri geldiğini söylese daha doğru olurdu.

VII

Woodrow Wilson, koşulları herkes için adil olmayan bir barışın uzun süreli olmayacağını söylemişti. İtilaf Devletleri'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yenik düşen düşmanlara dayattığı koşullar, gerek o zaman, gerekse o günden sonra, pek çok kimse tarafından bu bakımdan bir başarısızlık olarak görülmüştür. Felix Frankfurter daha sonra şöyle diyecekti: "1919 Paris Barış Konferansı'nda geçirdiğim aylar herhalde yaşamımın en kederli günleriydi. Wilson'un soylu konuşmalarının uyandırdığı büyük umutların düş kırıklığına uğraması insanın bir yakınının ölümünün verdiği duygulardan farksızdı."[25] Wilson belki de dünyayı biraz fazla umutlandırmıştı; Ortadoğu'da hemen ardından ayaklanmalar başlayınca Maurice Hankey suçu Wilson'un On Dört Noktasında ve "gerçekleşmesi olanaksız kendi yazgısını belirleme hakkı doktrininde" bulmuştur.[26]

Belirli sorunların ötesinde ve üzerinde, Barış Konferansı'nın kendisinde temelden yanlış bir şey var gibiydi. Genel bir anlamda ve İtilafçıları savaş zamanında verdikleri sözler ve açıkladıkları ilkeler açısından değerlendiren kamuoyu bakımından ele alındığında, kararların verilme biçimi bir ihanet olarak görülmektedir. Bu kararları alan kimselerin, hakkında karar aldıkları ülkeler ve insanlar konusunda pek az bilgileri ve ilgileri vardı. Bu, Avrupa'ya dayatılan barış koşullarında da, Avrupalılar tarafından uzak ve tanınmayan Ortadoğu'ya dayatılan koşullarda da böyleydi. Arthur Balfour Wilson, konferansta Lloyd George ve Clemenceau'yu izlemiş, onların uzmanlık konusunda sadece Maurice Hankey'e başvurduklarını görmüş (Hankey Barış Konferansı toplandığında 41 yaşındaydı ve Balfour'dan 35 yaş gençti) ve onları şu sözcüklerle tanımlamıştır: "Kendilerine sadece bir çocuğun rehberlik ettiği bu üç çok güçlü ve çok bilgisiz adam, oturmuş kıtaları kesip biçiyorlardı."[27] Bir İtalyan diplomatı da şöyle yazıyordu: "Paris'teki Barış Konferansı'nda sık rastlanan bir manzara da, şu ya da bu devlet adamının bir harita önünde durup, parmağını adını bile duymadığı bir kent ya da nehri aramak için uzatırken, 'Şu lanet de neredeydi?' demesiydi."[28] İngiltere'nin Filistin'i (Kutsal Kitap terimleriyle) Dan'dan Beer-Şeba'ya kadar yönetmesi gerektiğinde ısrar eden Lloyd George, Dan'ın nerede olduğunu bilmiyordu. Burasını bir 19. yüzyıl İncil haritasında aradıysa da, ancak ateşkesten bir yıl sonra General Allenby'nin göstermesiyle öğrenmişti ve Dan, Başbakan'ın istediği yerde değildi; İngiltere daha kuzeyde bir sınır istemişti.

Gerek Ortadoğu'da gerekse başka yerlerde, ilgili kimselerin bu konuşmalardan uzak tutulmuş olması da yaratılan izlenimlerden biridir. Görüşmeleri planlamak için başlangıçta tüm İtilaf Devletleri değil, sadece beşi buluşmuştu. Ondan sonra da Birleşik Devletler, İngiltere, Fransa ve İtalya liderlerinden oluşan Dörtler Konseyi bunların başına geçmişti. İtalya, anlaşmazlıklar ve ülke içi güçlükler nedeniyle çekilmek zorunda kalmış; iç politika nedeniyle Birleşik Devletler de çekilmiştir. Ateşkesten bir yıl sonra Ortadoğu görüşülürken Fransız Dışişleri Bakanı, İngiliz Dışişleri Bakanı'na, "Çıkarları ciddi bir şekilde ele alınması ve uzlaştırılması gereken iki tarafın -İngiltere ile Fransa- kaldığını" söylemiştir.[29] Bu ikisi birlik olarak Osmanlı toprakları konusunda karar vermeye devam etmişlerdir.

Oysa çıkarları söz konusu olan düzinelerce başka ilgili taraf vardı ve taraf sayısı, sözcülerinin sayısıyla birlikte artıyordu. Örneğin, Ermenistan'ın iki büyük rakip heyetinin

yanı sıra kırk bağımsız Ermeni delegesi bulunuyordu. Barış Konferansı için Paris'e on bin kişi gelmişti.

Davalarını savunmaya gelenler savaş zamanında verilen sözleri ileri sürmekteydiler. İtilafçı liderlerin savaşta verdikleri sözler, özellikle de çeşitli İngiliz devlet yetkililerinin verdikleri, bunların birbirleriyle uyumlu olup olmadıklarını anlayabilmek için bilim adamları tarafından titizlikle incelenmiştir ve hâlâ da incelenmektedir. Rakip iddiacıların vaat ya da taahhüt olarak ileri sürdükleri arasında şunlar bulunmaktaydı: İstanbul Anlaşması (1915), Londra Anlaşması (1915), Hüseyin-McMahon yazışmaları (1915-16), Sykes-Picot Anlaşması (1916), St. Jean de Maurienne Anlaşması (1917), Balfour Deklarasyonu (1917), Hogarth Mesajı (1918), Yedilere Deklarasyon (1918), İngiliz-Fransız Deklarasyonu (1918), Başkan Wilson'un On Dört Noktası (8 Ocak 1918), Dört İlke (11 Şubat 1918), Dört Sonuç (4 Temmuz 1918) ve Beş Özellik (27 Eylül 1918).

Görüşmeleri bir hukuk sürecinden çok pazarlık olarak gören David George Lloyd, Ortadoğu görüşmelerinde elde ettiklerinden memnundu. İngiltere'ye maddi kazanç sağlamıştı. Assignatlardan* söz ederek yakın bir dostuna şöyle diyordu: "Wilson memleketine cebi assignat dolu olarak döndü. Benim cebimde ise Alman sömürgeleri, Mezopotamya falan biçiminde altın sterlinler var."[30] Başbakan Britanya İmparatorluğu'na 1.600.000 kilometre kare toprak eklemeyi başarmıştı.

Lloyd George söz konusu ahlaki yanı görmüyor değildi, ancak bunlara çok partizanca bir yorum getirmekteydi. On yıl sonra barış anlaşmalarını savunurken şöyle demiştir: "Paris Anlaşmaları tarihte görülmedik ölçüde, tabi milletlerin ulusal kurtuluşlarını sağlamıştır... Hiçbir barış anlaşması 1919 anlaşması kadar çok tabi milleti yabancı tahakkümünden kurtarmamıştır..."[31]

Lloyd George Arapça konuşan halklara verilen taahhütleri yerine getirmediği iddialarına da çok kızıyordu.

> İtilaf Devletleri bu deklarasyonlarla verdikleri sözleri tam olarak tutmuşlardır. İtilaf Devletleri'nin ezilen milletlere verdikleri sözlere sadakatları sonunda hiçbir ırk Araplar kadar kârlı çıkmış değildir. İtilaf Devletleri'nin, özellikle İngiltere ile imparatorluğunun, yaptığı büyük fedakârlık sonunda Araplar; Irak, Arabistan, Suriye ve Ürdün'de şimdiden bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Arapların çoğunun savaş boyunca Türkler tarafında çarpıştığı da unutulmamalıdır.

Özellikle, "Filistinli Araplar, Türk hâkimiyeti için çarpışmışlardır," diye ekliyordu.[32]

Lloyd George belki de, 1918 yılında olunsa, Ortadoğu anlaşmasını daha etkin olarak dayatabilecekti. Ancak İngiltere'nin savaştaki taahhütlerini çiğneme girişimi çok zaman almış ve bu şansı kaybettirmişti. 1920 yazına gelindiğinde Başbakan'ın savaş müttefiklerine kendi koşullarını kabul ettirmesi için çok geç kalınmıştı. Bu nokta, Ortadoğu için özellikle doğruydu, çünkü Churchill'in sürekli olarak uyardığı gibi o sırada artık bunu yapacak askeri kalmamıştı.

* Fransız İhtilali sırasında Fransa'da tedavüle çıkarılan değersiz kâğıt para.

42

Konferansların Dünyası

I

Lloyd George'un savaş sonrası çalışmaları, Maurice Hankey tarafından kullanıldığı söylenen "Konferans Diplomasisi" deyimiyle özetlenmiştir.[1] Bu deyim, Başbakan'ın yaşadığı gerçekdışı dünyanın standart tanımı haline gelmiştir. Lloyd George makamının diğer sorumluluklarını bırakarak üç yılı aşkın bir süreyi savaş sonrası dünyasına biçim vermeye çalışan uluslararası toplantılarda geçirmiştir. İtilaf Devletleri arasındaki görüşmeler hemen hemen ateşkes anlaşmaları imzalanır imzalanmaz başlamış ve bir yaşam biçimine dönüşmüştür. Lloyd George, 1919 ile 1922 arasında otuz üç uluslararası toplantıya katılmıştır. Bunlar başlamadan önce de 1918 yılının sonunda Clemenceau ve Wilson gibi şahıslarla resmi olmayan görüşmeler yapmıştır. Barış Konferansı Paris'te 1919 Ocak ayında başlamış ve zaman zaman başka yerlere kaymıştır. Konuşulan konular Alman, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluklarıyla, müttefikleri Bulgaristan'a ne gibi yaptırımlar uygulanacağıydı. Osmanlı İmparatorluğu konusundaki kararların çoğu Birinci Londra Konferansı'nda (Şubat 1920) verilmiş, İtalyan Rivierasında San Remo'da onaylanmış (Nisan 1920) ve 10 Ağustos 1920'de Paris'in banliyösü Sevr'de bir anlaşma olarak imzalanmıştır.

Bütün barış anlaşmaları içinde en son tamamlanan, Osmanlı İmparatorluğu ile yapılan barış olmuştur. Ateşkesten sonra Clemenceau ile Lloyd George arasında gayri resmi konuşmalarla başlayan süreçte önemli konularda karara varmak on altı ay sürmüş, diğer konuları görüşüp anlaşmayı imzalamak için de bir dört ay daha geçmiştir. Lloyd George'un başlangıçta sadece bir haftada tamamlanacağını söylediği anlaşmanın imzalanması yaklaşık iki yıl sürmüştür.[2]

Bu uzun gecikme nedeniyle çeşitli durumlar ortaya çıkmış ve sonuçta anlaşmanın koşullarından daha önemli olacak kararların alınması gerekmiştir. İtilafçı devlet adamları San Remo'da yaptıklarıyla Arapça konuşulan Asya'nın geleceğini; Sevr'de yaptıklarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğini kararlaştırdıklarını sanıyorlardı; ancak gerçekte 1918 ve 1919'da yapmadıkları, bu ikisinin de geleceğinde etkili olmuştur.

Lloyd George, ülkesinin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki 1.084.000 kişilik orduyu sonsuza kadar devam ettiremeyeceğini daha ilk başta açıklamıştı.[3] Churchill ile Genelkur-

mayın, kendisine, elinde yeterli asker varken bir anlaşmaya varması gerektiğini belirttikleri hatırlanacaktır. Altı ay sonra, 1919 yazında işgal ordusunun üçte iki oranında azalarak 320.000 kişiye indiği İngiliz Kabinesi'ne bildirildi.[4] Ordu eridikçe komutanlar da hazırladıkları çekiliş takvimiyle Barış Konferansı'ndaki Başbakan'a bir dizi son tarih dayatmaktaydılar.

İngiliz askerleri kuzeyde, Rusya-Kafkas sınırında, Birleşik Devletler, İtalya ya da Fransa'nın gelip, yeni Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'ı olası bir Rus ya da Türk saldırısından korumak üzere onların yerini almasını umutla bekliyorlardı. İngiltere'nin bu işi yüklenecek adamı ve parası yoktu ve sonunda bu ülkeleri kaderlerine terk etmek zorunda kalacaktı.

Başbakan bu eski Rus topraklarından çekilmeyi emrederken Winston Churchill'in şiddetli itirazlarını dikkate almadı. Askerin terhisi konusunda gösterdiği hevese karşılık, Churchill, komünizm davasında sert bir tutum içindeydi ve Sovyet rejimini yıkmak için Rusya'ya insan ve para göndermeye hazırdı. "Önümüzdeki yıllarda Avrupa'ya yönelik en büyük tehdidin Bolşevizm olduğuna"[5] inanan Maurice Hankey bile Churchill'i "Bolşevik aleyhtarlarına olan tutkusunda biraz kaçık" olarak tanımlamaktaydı.[6] Churchill Türk sınırı kuzeyindeki İngiliz askerlerini Rus İç Savaşı'nda Beyazlar safında savaşmaya devam ettirmek konusunda saplantı derecesinde kararlıydı. Başbakan, Hankey'e İngiliz askerinin "huzursuzluğunu önlemek için onları eski Rus topraklarından bir an önce çekmesi gerektiğini söylüyordu; bununla onları ihtilalci virüsten korumak istediğini ima etmiş olabilir.[7] Onun emirleri üzerine Rus-Türk sınırının kuzeyindeki İngiliz birlikleri 1919 yazında geri çekildi.

Eski Rus sınırının güneyinde, şimdi Türkiye'nin Suriye, Irak ve İran'la olan sınırına yakın dağlık yerlerde İngilizler, koruma altındaki devletlerinden birini kurmak istiyorlardı. Bölge Sykes-Picot Anlaşması'yla Fransa'ya vaat edilen etki alanına girdiği için İngilizler burada, danışmanlıklarını İngiliz siyasi komiserlerinin yaptığı bir dizi özerk Kürt devleti kurmayı hayal ediyorlardı. Daha sonra da Fransa'dan Kürt halkının bağımsızlığı için buradan çekilmesi istenecekti. Hiç birlik yaşamamış bu eski dağ insanları tüm enerjilerini komşularıyla, özellikle de Araplar ve Ermenilerle şiddetli çatışmalarda harcamışlardır. 1919 yılında, birleşmeleri yönünde çaba gösteren İngilizlere karşı üç kez isyan etmişler, İngiliz askerleri de kısa bir süre sonra bu bölgeden çekilmiştir.

II

İngilizler, Osmanlı Devleti içinde de çözülme halindeydi. İngiliz yetkilileri hâlâ Mondros Mütarekesi'ne güveniyorlardı. Bu kısa ateşkes belgesi hemen hemen tüm askeri ve denizcilik konularını kapsıyor, iç düzeni sağlamak için gerekenler dışında tüm Osmanlı askerlerinin terhisini öngörüyordu. Osmanlı askerleri silah ve cephanelerini teslim ettiler. İngiliz subayları ikişer üçer kişilik gruplar halinde ülke içine dağılıp terhisi kontrol ettiler. Ateşkes koşulları, imparatorluğun Türkçe konuşulan bölgelerinde Osmanlı yetkililerinin kontrolü ellerinde tutmasına izin veriyordu; ancak İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durum ortaya çıktığı takdirde stratejik noktaları işgal hakkını el-

lerinde tutuyorlardı. Uygulamada ise, Türkiye'nin askeri bakımdan işgalinin yerini, İngilizlerin kıyıları denizden kontrol etmesinin yanı sıra ulaşım ve haberleşmeyi de kontrol altında tutmaları almıştı.

Başkent İstanbul kuramsal olarak işgal edilmediyse de, İtilaf Devletleri güçleri kentteydi. İngiliz donanması İstanbul önünde demirlemişti. Osmanlı Avrupası İtilaf Devletleri Başkomutanı Fransız Generali Louis Franchet d'Esperey kente beyaz bir at üzerinde, zafer töreniyle girmişti.

1918 Haziranında Padişah olan ve tahtını korumaktan başka bir kaygısı olmayan VI. Mehmed, ateşkesi imzalayan Osmanlı hükümetini kısa bir süre sonra görevden aldı. Tahtını korumak amacıyla İtilaf Devletleri'yle iyi geçinme politikası güdüyordu. Türk politikacıları İtilafçıların iddia ve önerilerine karşı çıkmaya başladıklarında da, Meclisi feshetti. Bundan kısa bir süre sonra kayınbiraderini sadrazam olarak atadı ve böylece anayasal yönetimden kişisel yönetime dönüşü tamamlamış oldu.

Ancak Padişahın hükümetinin muhalifi yok değildi. İTC'nin sivil ve askeri örgütleri Anadolu'da faaliyetteydi ve Harbiye Nazırlığı hâlâ onların denetimindeydi.[8] Amaçları, yeni padişah ve nazırlarına karşı komplolar kurarak İtilafçıları daha hafif barış koşullarına zorlamaktı.

Başkent dışında otorite yok gibiydi. İç bölgelerde yerel çatışmalar ve eşkiyalık vardı. Anadolu'daki bu düzensizlik, özellikle de Hıristiyanların güvenlikleri tehdit edilince, İtilaf Devletleri için büyük bir kaygı kaynağı oldu. Samsun limanı ardındaki Rum köylerinde Müslüman Türklerle çatışmalar çıkınca İtilaf Devletleri Sadrazam'dan önlem almasını istediler. Sadrazam telaşa kapılarak Dahiliye Nazırı'na vekâlet eden yetkiliyle görüştü ve olayı İstanbul'dan kontrol altına almanın bir yolu olmadığını öğrendi. Bölgeye bir subay gönderilmesi gerekiyordu. Dahiliye Nazırı'nın vekili, Gelibolu kahramanı Mustafa Kemal Paşa'yı önerdi. Öneri kabul edildi ve Mustafa Kemal, Anadolu'nun büyük bir bölümünü kapsayacak şekilde, Dokuzuncu Ordu Genel Müfettişi olarak gayet geniş sivil ve askeri yetkilerle donatıldı.

Mustafa Kemal, 6 Mayıs 1919 gecesi Samsun'a gitmek üzere yola çıktı. Bu, 20. yüzyılın en büyük politik yolculuklarından birinin başlangıcıydı. İngiliz istihbaratının Osmanlılar konusunda uzmanı Wyndham Deedes o gece yarısı Babıali'ye giderek Sadrazam'ı Mustafa Kemal'i göndermemesi için uyarmak istedi, ancak geç kalmıştı.

Mustafa Kemal, Samsun'a doğru yola çıkmıştı ve amacı -Wyndham Deedes'in tahmin ettiği gibi- İtilafçılarm barış koşulları sert olursa bu koşullara karşı direnmek üzere, Türkiye çapında güç toplamaktı. Bu güçler büyük ölçüde, Türkiye'nin ortasındaki ve doğusundaki işgal edilmemiş bölgelerde bulunan Osmanlı birliklerinden oluşmaktaydı ve -kendi yetenekleri ve Padişah'ın verdiği görevle silahlanmış olan- Mustafa Kemal, bu birliklerin başına geçmeyi planlıyordu.

III

1918-19'da Türkiye karanlık ve soğuktu. Yakıt çok kısıtlıydı. İstanbul'da ışıklar yakılmıyordu. Savaşın başında Osmanlı toprakları olan yerler de bir tür alacakaranlık ya-

şam sürdürüyordu. Bu bölgelerin çoğunda işgalci güç olan İngiltere'nin yükümlülüğü, buraları, kaderleri konusunda kesin bir karar verilinceye kadar, Osmanlı yasaları altında olduğu gibi korumaktı.

Bu karar Osmanlı İmparatorluğu ile galipler arasında bir barış anlaşması biçimini alacaktı. Osmanlı tarafında herhangi bir güçlük yoktu; Padişah, İngiliz savaş gemilerinin gölgesinde ve tahtını kaybetmek korkusu içinde yaşıyordu ve İngiliz deniz komutanının önüne getireceği her belgeyi imzalayacak gibi görünüyordu. İtilaf Devletleri'nin yapması gereken tek şey uygulamak istedikleri koşullar üzerinde anlaşmaktı.

Başkan Wilson ile Başbakan Lloyd George, 1919 Mayısında Anadolu'daki İtalyanlara karşı Yunanlıları öne sürmeye karar verdiklerinde durumda temelden bir değişiklik oldu. Bu kararın düşünülmemiş bir etkisi Yunanlıların umutlarını artırmak ve Türklerde, Yunanlıların Anadolu'ya bir daha çıkmamak üzere geldikleri korkusunu uyandırmak oldu. Müslüman Türklerin aralarındaki iki büyük Hıristiyan topluluğa -Ermeniler ve Rumlar- karşı nefretleri her zaman çok güçlü bir rol oynamıştı ve Türkiye'nin bitkin durumuna karşın, yine aynı şey oldu. İtilafçı devlet adamlarının gözleri başka taraftayken Anadolu içlerindeki Osmanlı askerleri bir araya geldiler ve silahlarını yerleştirildikleri depolardan zorla aldılar.

Yunanlıların İzmir'e çıktıkları haberi bir iki gün içinde duyulunca Genel Müfettiş Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesi emredildi. Mustafa Kemal bu emre uymadı. Amasya'da üç meslektaşıyla buluşarak bir bağımsızlık bildirisi kaleme aldı. Mustafa Kemal bundan sonra Padişah hükümetini İtilaf Devletleri'nin tutsağı olarak kabul edip Erzurum'da bir milli kongreye katıldı. Ondan sonra da Anadolu'nun içinde, Erzurum ile Ankara arasındaki Sivas'ta bir milli kongre topladı. Kendi yaşında veya daha genç ve çoğu kendisi gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin askeri kanadıyla ilişkili olan subayların güvenini kazandı; yanında generallerden daha çok albay ve binbaşılar vardı.[9] Ayrıca, resmen dağıtılmış olan İTC ile hiçbir bağının olmadığını ilan ettiyse de, Jön Türkler tarafından örgütlenmiş sivil ve askeri örgütlerin de liderliğini almış görünüyordu. Mustafa Kemal'in güçlü bir laiklik yanlısı olmasına karşın en güçlü taraftarları Müslüman din adamlarıydı.

İtilafçı liderler kendilerine karşı isyanı başlatan ve liderliğini yapan bu ince yapılı, kararlı subay hakkında çok az şey biliyorlardı. Ne İngiliz Dışişleri Bakanlığı ne de İngiliz istihbaratı, Başbakan'a onun Padişah adına mı, yoksa Padişah'a karşı mı hareket ettiğini söyleyemediler.

Türkiye'de olanlardan habersiz olan İtilafçı liderler Türkiye'nin kaderini çizecek konferanslarda buluşmaya devam ediyorlardı. 28 Şubat 1920'de Londra'daki bir konferansta Mustafa Kemal'in komutasındaki 30.000 kişilik bir Türk ordusunun Maraş'ta küçük bir Fransız birliğini yenilgiye uğrattığı haberi İtilafçı liderleri şaşkına çevirdi. Fransızlar kendilerinden çok büyük bir kuvvetle karşılaşmışlardı. Lloyd George'un daha sonra iddia ettiği gibi, onları şaşırtan savaşın sonucu değil, Mustafa Kemal'in bir düzenli ordusunun olduğunun açığa çıkmasıydı. Lloyd George kendisinin ve meslektaşlarının böyle bir ordudan ilk kez haberleri olduğunu söylüyordu. Sonraları, her zaman olduğu gibi suçu başkalarına atarak, anılarında şöyle diyecekti: "Askeri istihbaratımız hiç bu kadar bilgisiz olmamıştı."[10]

IV

Mustafa Kemal'in isyanı Anadolu'ya yayılırken, buna benzer bir hareket de Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan güneyinde baş göstermişti. Beyrut, Trablus, Sayda ve Sur kıyılarındaki göstermelik Fransız varlığı Şam'daki Müslüman militanlar için cazip bir hedef oluşturuyordu. Suriye ve Lübnan kıyısındaki Fransızlar Hıristiyan ve Müslüman dini topluluklar arasındaki hassas dengeyi tehdit etmekte ve Türkiye'de Yunanlılara olan tepkinin bir eşini yaratmaktaydı.

İngiltere iç Suriye'ye, tıpkı iç Anadolu gibi, özerklik tanımıştı. Kuramsal olarak Suriye yönetiminin başında Faysal vardı ve o da Barış Konferansı'ndaydı. Uygulamada ise ülke, Faysal'ın hiçbir kontrolünün bulunmadığı, birbirleriyle çatışan insanlar tarafından yönetilmekteydi. Osmanlıların çekilmesinden sonra bir yıl kadar, başkenti Şam olan iç Suriye, biraz karışık da olsa, Araplar tarafından yönetilmişti ve onlar da yeni bağımsızlık alışkanlığından vazgeçmek niyetinde değillerdi.

Londra'da bir İngiliz istihbarat şefi 1919 yılında Dışişleri Bakanlığı'nı, Şam'daki Arap hükümeti ile Mustafa Kemal'in Türkiye'deki hareketinin bir ittifaka girecekleri konusunda uyarmıştı.[11] Ancak Arap ve Türk hareketleri onun sandığı gibi benzerlik taşımıyordu; Mustafa Kemal Batılı anlamda bir milliyetçiydi ve Arap Şam'ında ise, herkesin artık moda olan milliyetçilik dilini konuşmasına karşın, bu, yerli bir dil sayılamazdı. 1919'da Şam'dan devleti yöneten Arapça konuşan liderlerden çoğu -beşinden dördü- 1918'e kadar Arap kimliği ya da Arap bağımsızlığı taraftarı olmamışlardı.[12] Bunların arasındaki Suriyeliler toprak ağalığından gelmeydiler ve kurulu düzenin sürdürülmesinde çıkarları vardı. Aralarında yapılan bir meslek grubu araştırmasında[13] liderliğin gerçekte Osmanlı asker ve memurlarının elinde olduğu, bunların çoğunun işsiz olup Irak ve Filistin'den geldikleri anlaşılmaktadır. Çoğu da İngiltere ile savaşta Osmanlılara sadık kalmışlardı.

Osmanlı ordusunun Şam'ı terk etmesinden sonra geçen bir yıl içinde ve Fransa'yı düşünen dalgın İngilizlerin burunları dibinde, savaşta kendilerine karşı çıkmış olan Osmanlı Arapları, kurtarılmış bölgenin kontrolünü ele almışlardı. Ancak Osmanlı Arapları politik ilgileri açısından, coğrafi çizgilerle bölünmüşlerdi. Kudüs gibi yerlerden olanlar Filistin'de Siyonizme karşı çıkıyorlardı; Bağdat'tan olanlar Mezopotamya'da İngiliz varlığından yakınmaktaydılar; Suriyeliler Fransızları kıyılarından ve Lübnan'dan atmak istiyorlardı. Bu arada geleneksel Osmanlı yanlısı ve Faysal karşıtı olan iktidardaki aileler politik tutkularının peşindeki genç militanlara karşı birleşmişlerdi. Politik partilerin görüşmelerinin ve yeniden doğan gizli cemiyetlerin ardında karmaşık aile yapıları ve yerel çatışmalar bulunmaktaydı. Bu karışık politik ortam içinde Faysal'ın durumu, General Allenby'nin ordularıyla temsil edilen İngiliz desteği ve Faysal nedeniyle İngiltere'nin, Fransa'nın sömürgeci planlarına karşı çıkacağına olan ortak Arap inancıyla güçlenmiş sayılırdı.

Şimdi geçmişe bakılınca İngiltere'nin 1919 yılına girdiğinde, Fransa'ya geri adım attıracak blöfler yapmak için yalnızca dokuz ayı kaldığı görülüyordu; 1919 yazı geldiğinde mali baskılar ve sosyal huzursuzluk Lloyd George ile Savaş Bakanlığı'nı, İngilizlerin

Suriye'den çekilmesinin artık ertelemeyeceğine inandırmıştı. Başbakan 4 Eylül 1919'da, arkadaşı Lord Riddell'in Fransa'nın Normandiya kıyısında Trouville'deki evinde danışmanlarıyla bir toplantı yaparak Ortadoğu hakkında yapılması gerekenleri gözden geçirdi. Riddell bundan birkaç gün önce günlüğüne şöyle yazmıştı: "Lloyd George Fransızlara Suriye konusundaki tutumlarından dolayı çok kızgın. Suriyelilerin Fransızları istemediklerini söyleyip İtilaf Devletleri'nin onları hoşlarına gitmeyen bir himayeye nasıl zorlayacaklarını sordu... Fransızlara karşı tutumu çok değişti... Sürekli olarak açgözlülüklerinden söz ediyor."[14] Ancak Başbakan da, danışmanları da bölgeyi Fransızlara terk etmekten başka bir seçenek göremiyorlardı.

İngiliz hükümeti, 13 Eylül 1919'da çekilmenin kasımda başlayacağını, Fransızlarla Faysal'ın konuyu aralarında çözmeleri gerekeceğini bildirdi. İngiliz liderlerine göre, böylece Fransa'ya ve Araplara olan taahhütlerini yerine getirmiş oluyorlardı. Bu iddia içtenlikli değildi. İngilizler Faysal'ın Suriye'de büyük bir ordusu varmış gibi davranmışlardı, ancak hükümet yetkilileri bunun aslı olmadığını biliyorlardı. İngiliz ordusunun çekilmesi Faysal'ın Fransızların insafına terk edilmesiydi. Kitchener'in İngiltere ve Ortadoğu'daki taraftarları için bu, uğrunda çalıştıkları her şeye ihanetti; Fransızlar için de, sonunda terk edilmiş olsa bile, dokuz ay süren oyalama çabası, asla bağışlanamazdı.

Tespih çekerken parmakları titreyen sinirli Prens Faysal'a göre İngilizlerin çekileceklerini ilan etmeleri, bir sahtekârlık labirentinde yolunu bulmaya çalışmak anlamına geliyordu. Önünde kısa bir süre için ilginç bir olasılık açılmıştı. İngilizlerin Ortadoğu'daki isteklerini -eğer politik bakımdan mümkünse- her zaman yerine getirmeye hazır olan Clemenceau, kendisine yardımcı olduğu takdirde Faysal'ın Suriye kralı olmasına izin vermeye hazırdı. Fransız Başbakanı Fransa'nın asgari koşullarını kabul ettirmek için Arap liderle yeniden görüşmeye razı oldu: Fransa Büyük Lübnan'a hâkim olacak ve Suriye, bağımsız olmasına karşın, bir Fransız himaye devleti olacaktı. Ancak bu Fransız koşulları Faysal'ı çarpışan iki güç arasında bırakmıştı. Taraftarı olduklarını iddia eden ama kendisiyle özel bir bağları olmayan Şamlı militan Araplar, Fransızları ülke dışında tuttuğu takdirde kendisini hükümdar olarak tanımaya hazırdılar. Fransızlar ise, kendilerini ülke içine almayı başardığı takdirde hükümdarlığını kabul ediyorlardı. Suriye topraklarında bir yabancı olan Faysal, arabuluculuktan başka bir şey yapamazdı. Yapabileceği tek şey Clemenceau'dan ödün koparmak, ardından da Şam'daki Arap militanlardan ödün koparmaya çalışmaktı.

Fransa Cumhurbaşkanı olmak isteyen ama muhaliflerinin Suriye karşısında zayıf davrandığını iddia etmelerini istemeyen Clemenceau ile Faysal 1920 Ocağının başlarında gizli bir anlaşmaya vardı: Buna göre Faysal'ın Arap devletinin bağımsızlığına izin verilecek, ama yanında sadece Fransız danışmanları bulunacaktı. Anlaşma çok gevşek bir Fransız mandasını amaçlamaktaydı. Faysal bunun üzerine Arap liderlerine bu epey hafif koşulları kabul ettirmek için Şam'a döndü. Ancak cumhurbaşkanlığına seçilemeyen Clemenceau 17 Ocak'ta politikadan çekilince bu girişimi de yarım kalmış oldu. Clemenceau'nun yerine Başbakan olan Alexandre Millerand, İngiltere'nin Ortadoğu'daki kabahatini örtmek gibi bir eğilimde olmadığı için, ne Suriye'ye bağımsızlık, ne de Faysal'a tahtını vermek gereği duydu.

V

1920 başlarında İngiltere Fransa'nın Suriye üzerindeki emellerine karşı çıkmaktan vazgeçince iki Müttefik artık yenik Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirecekleri koşullarda anlaşabilirlerdi. Sonunda şöyle bir anlaşma yaptılar: İmparatorluğun Arapça konuşulan bölümleri iki Avrupalı devlet tarafından paylaşılacak, İngiltere, Filistin ve Mezopotamya'yı elinde tutmaya devam edecekti; Arabistan, İngiliz etkisi altındaki hükümdarlarla bağımsız olacaktı; İngiltere Mısır'ı ve Körfez kıyılarını elinde bulundurmaya devam edecekti; Lübnan da içinde olmak üzere Suriye Fransa'nın olacaktı. Ürdün dahil olmak üzere Filistin; Lübnan dahil olmak üzere Suriye ve Irak, ilerde bağımsız olacaklardı. Ancak Fransa bağımsızlık taahhüdünü sadece bir vitrin süslemesi olarak görüyor ve Suriye ile Lübnan'a ilhakçı bir zihniyetle yaklaşıyordu.

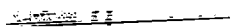
Oniki Ada dışında Ege adalarının çoğu ve Trakya, Yunanistan'a bağlanmıştı. İzmir beş yıl Yunan idaresinde olacak, ondan sonra bir plebisit yapılacaktı; bunun sonucunda da bölgenin Yunan Krallığı'na geçmesi bekleniyordu. Krallık Donanması'nın boy gösterebileceği Çanakkale Boğazı uluslararası denetime bırakılmıştı ve İstanbul'la birlikte, Türkiye'nin Hıristiyan azınlıklara iyi davranmasını garanti etmek üzere rehin tutuluyordu. Doğu Anadolu'da Ermenistan'a bağımsızlık, Kürdistan'a özerklik veriliyordu. Türk maliyesi İngiliz, Fransız ve İtalyan denetimi altına sokulacaktı. Bu sınırlar içinde ve bu kısıtlamalara tabi olarak, Türkçe konuşulan Anadolu'nun geri kalan bölümü Osmanlı padişahı yönetiminde sözde bağımsız olacaktı.

Londra'da ve San Remo'da 1920'nin ilk yarısında üzerinde anlaşılan ve Padişah'ın hükümetine dikte edilen koşullar bunlardı. Anlaşma Fransız banliyö kenti Sevr'de 1920 Ağustosunda imzalandı. Avrupa'nın güvenmeye niyetli olduğu bir anlaşmanın imzalanması için burasının talihsiz bir seçim olduğunu sadece Fransa'dan Poincaré görmüştür; Sevr, çok kolay kırılan çinileriyle ünlüydü.

Son barış anlaşması imzalanırken, başlangıçtaki Büyük Dörtler'den yerinde kalabilmiş olan yalnızca Lloyd George'tu. Lloyd George Birinci Dünya Savaşı'nın başında Kabine'de olup sonuna kadar devam eden tek bakandı. Savaşın sonunu getiren tek İngiliz politikacısı olduğu gibi barışa kadar kalmış tek İtilafçı liderdi; ancak o kadar gurur duyduğu Osmanlı anlaşması, kendisinin de sonu olacaktı.

X. BÖLÜM

ASYA'DA FIRTINA

43

Dertler Başlıyor 1919-1921

İngiliz silahlı kuvvetleri savaş sonunda Ortadoğu'yu işgal ettiğinde bölge pasif bir durumdaydı. Ama dertler çok geçmeden başladı. Önce Mısır'da 1918'de bağımsızlık istekleri ve ardından 1919'da ayaklanma başladı. Bundan sonra da -arada görünür bir ilişki olmamasına karşın- Hindistan sınırında Afganistan'da savaş başladı. Yine aynı sıralarda İngiltere'nin Arabistan politikasında da bir çözülme görülüyordu. İngiltere için Ortadoğu'da her şeyin birbiri ardından kötü gitmesinin bir talihsizlik olduğuna inanmak mümkündü. Aşiret karışıklıkları Ürdün'ün huzurunu kaçırdığında, 1920'de Araplar Batı Filistin'de Yahudilere karşı ayaklandığında, ya da 1920 yazında Irak'ı isyan alevleri sardığında da aynı şeye inanmak olanaklıydı. Ancak bu huzursuzlukların gözle görülür ve büyük bir olasılıkla da, doğru olan bir açıklaması vardı: Savaştan sonra İngiliz garnizonları o kadar küçülmüştü ki, yerel muhalifleri her yerde İngiltere'ye meydan okumaya başlamışlardı.

İngilizler gibi Ortadoğu'da ekonomi ve terhis baskılarıyla zayıflamış olan Fransızlar da Arap politikacıların meydan okumalarıyla karşılaşmışlardı ve sonunda Suriye'de savaşa girmek zorunda kalacaklardı. Savaştan yenik çıkan, ihtilaller ve iç savaşla iyice zayıflayan Rusya'da da Orta Asya bölgesinde Müslüman isyanları ve bağımsızlık hareketleri görülüyordu. Ancak Fransız ve Ruslar, İngiltere ile ortak bir davaya sahip çıkacak yerde İngiltere'yi Ortadoğu'da zayıflatmayı tercih ettiler ve böylece konuyu karıştırarak İngiltere'nin karşılaştığı sıkıntıların nedeninin kendileri olduğu inancını kuvvetlendirdiler.

Geçmişe bakılınca İngiltere'nin 1919'la 1921 arasında Ortadoğu'nun her tarafında sıkıntılı bir dönem geçirdiği görülür; ancak bu hiç olmazsa ilk başlarda böyle görülmüyordu. Örneğin 1919'da Mısır'daki başkaldırı bir Mısır yasa ve düzen sorunu olarak görülüp kontrol altına alınmıştır; bu, bir yıl sonra Filistin'de başlayan isyanlara ya da yaz geldiğinde Irak'ta yayılan isyana bir başlangıç olarak görülememiştir. Bundan sonra Ortadoğu'nun İngiltere'ye -ve Suriye'yi bıraktığı Fransa'ya- başkaldırılarını yaklaşık olarak tarih sırasıyla ve tek tek sorunlarmış gibi ele alacağız.

Bu sorunlar, zamanında büyük bir olayın parçaları olarak görülmemişse de, İngiliz yetkililerin pek çoğu İngiliz hâkimiyetine karşı bu isyanların aynı komplocu grup tarafından başlatıldığına inanmaktaydılar. Kimlerin komplocu olduğuna inanıldığını da göreceğiz. Ortadoğu'daki karışıklıklar ve ayaklanmalar planlanmış ve eşgüdümlü de olsa,

tek tek olaylardan ibaret de olsa, bunlar Lloyd George hükümetinin 1919 ve 1920'de başlayan ve 1921'de artık hayal kırıklığına uğramış olan İngiliz kamuoyu, basını ve parlamentosu tarafından da bilinen başlıca sorunlarıydı.

44

Mısır: 1918-1919 Kışı

Savaştan sonra İngiltere'nin Ortadoğu'daki durumuna karşı ilk meydan okuma Mısır'dan geldi. İngiltere Mısır'ı onyıllardır 'geçici' olarak yönetiyordu ve İngiliz idarecileri, daha ilk başta, Arapça konuşan halkların İngiliz yönetimini tercih ettiğine kendilerini inandırmışlardı. Ancak İngiltere Mısır'a sürekli olarak bağımsızlık sözü verdiği için, Mısırlı politikacıların, bu taahhütlere ve savaş sona erince İngiltere'nin Mısır'ı bağımsızlığa götüren bir takvimi kabul edeceğine inandıklarını düşünmek mantıksız olmaz.* En azından, bir grup yerel politikacı İngiltere'nin sözüne inanıyordu. Osmanlıların *Agamemnon* zırhlısında teslim olmalarından iki hafta sonra, 13 Kasım 1918'de, Mısır'ın politik çevresinden oluşan bir grup, Kahire'deki İngiliz Yüksek Komiseri Sir Reginald White tarafından kabul edildi. Heyeti toplayan ve başında bulunan altmış yaşlarındaki avukat Saad Zaglul eski bir yargıç, yönetici, Eğitim Bakanı, Adalet Bakanı ve İngilizlerin savaşın başında süresiz tatil ettikleri Yasama Meclisi'nin liderlerindendi. Zaglul, Wingate'e görüşmeyi, savaş sona erdiğine göre sıkıyönetimin ve himaye rejiminin yakında kaldırılacağı umuduyla istediğini bildirdi. İngiltere'nin bağımsızlık konusundaki sözünü tutmasını beklediğini belirten Zaglul, barış görüşmelerinde Mısır'ın da İtilaf Devletleri tarafından dinlenmesini talep etti. Ayrıca, Mısır'ın politik durumu için vaat edilen değişiklikleri görüşmek üzere Londra'ya da gitmesine izin verilmesini istedi.

İngilizler o sırada ne görüşme ne de bağımsızlık düşünüyorlardı. Düşüncelerinin ne yönde olduğunu, bir İngiliz yetkilisinin daha sonra Zaglul ile görüşmeyi şöyle anlatmış olmasından da çıkarabiliriz: "13 Kasım'da Yüksek Komiseri ziyaret edip tam özerklik programını görüşmek üzere Londra'ya gitmek istediyse de, önerisi hiçbir yararı olamayacağı ileri sürülerek reddedildi."[2]

Wingate'ten yakınlık göremeyen Zaglul hemen aynı gün konunun üzerine gitmeye başladı. Belki de yeni Mısır Sultanı Ahmed Fuad'ın** gizli desteğini de almış olarak, Mısır'da çıkarlarını temsil etmek istediği grup ve sınıfların desteğini kazanacak bir heyet kurma çalışmasına girdi. Bu durumda rakip politik kişiler de kendi heyetlerini kur-

* İngiltere, 1914 yılının sonunda Osmanlı İmparatorluğu ile savaşa girdiğinde Asquith hükümeti Mısır'ın Osmanlı egemenliğinden çıkarılıp İngiliz himayesine alındığını resmen bildirmişti; ancak İngiliz yetkililer, İngiltere'nin uğrunda savaştığı hedefler arasında Mısır'ın özgürlük ve bağımsızlığının da bulunduğunu ilan etmişlerdi.[1]

** Kardeşinin 1917 Kasımında ölmesi üzerine Ahmed Fuad, Sultan olmuştu.

maya başladılar. Wingate, 17 Kasım 1918'de dışişlerine bir telgraf çekerek Mısırlı politikacıların "tam özerklik programı" istediklerini; kendilerini kışkırtma yapmamaları konusunda uyardığını; ama Sultan ile bakanlarının kendilerini milliyetçi istemlere karşı çıkacak kadar güçlü hissetmediklerini bildirdi.[3] Gerçekten de, İngiltere'nin adayları olarak ortaya çıkmak istemeyen bakanlar, Zaglul ile arkadaşları da aralarına alınmazsa Avrupa'ya gidecek heyete başkanlık etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Bunun üzerine İngiltere 1918'de ne Londra'ya ne de Paris'e herhangi bir heyetin gitmesine izin vermedi.

1919 Ocak ayında, Barış Konferansı'nın açılışı yaklaşırken, Zaglul ile Vefd ("Temsilci") Partisi faaliyetlerini hızlandırdılar. 12 Ocak'ta Suriye'den bir heyetin Barış Konferansı'na katılacağını öğrenince çok kırılmışlardı. Vefd'in üyelerinden birinin evinde ertesi gün yapılan Genel Kongre'de Zaglul, Mısır için de aynı hakkı istedi ve bağımsızlık lehinde konuştu. Bunun üzerine İngiliz yönetimi Zaglul'un halk önünde konuşmasını yasakladı; Sultan'ın bakanları buna karşılık olarak, Zaglul susturulduğu sürece Avrupa'ya heyet götürmekten vazgeçerek istifa ettiler. İngiliz yetkilileri Zaglul ile üç elebaşı arkadaşını tutuklayıp 9 Mart'ta Malta'ya sürdüler.

Ülkede bir gösteri ve grev dalgası yayılmaya başladı. İngilizler şaşırmışlardı. Kahire'den Londra'ya gönderilen telgraflar Yüksek Komiserliğin savaş yıllarında Mısır'da olup bitenler konusunda fazla bir bilgisi olmadığını göstermektedir.[4] Yüksek Komiserlik, savaşın getirdiği derin sosyal ve ekonomik değişimlerin etkilerinden habersizdi: Yeni sınıflar, yeni emeller, yeni çıkarlar, yeni kırgınlıklar ve yeni hoşnutsuzluk ve tatminsizlik kaynakları ortaya çıkmıştı.

Ancak Yüksek Komiserlik, İngilizlerin Osmanlılara karşı savaşı kaybettiğini görmekten mutluluk duyacak pek çok Mısırlı olduğunun farkındaydı. İngiltere'nin Mısır'ı ilhak edip ülkeyi doğrudan doğruya yönetmesi isteklerinde başarısız kalan Wingate, Clayton ve arkadaşları, bu tür insanlar Mısır'ın kaderini ele alacak olurlarsa çıkabilecek tehlikelere işaret etmişlerdi. Arap Bürosu'ndan Binbaşı Hogarth 22 Temmuz 1917 tarihli muhtırasında Clayton'un ilhak önerisini destekliyor ve Mısır'ın "şu anda hemen hemen düşman bir ülke" olduğunu iddia ederek tehlikenin ancak İngiltere'nin, Mısır toplumunun yeniden düzenlenmesi sorumluluğunu ele almasıyla uzaklaştırılabileceğini söylüyordu.[5]

Mısır politikasının bulanık dünyasında yeni Sultan, Sultan'ın bakanları ve Zaglul gibi muhalefet liderleri, kendi milliyetçi teklifleri arkasında, kimi zaman birleşerek kimi zaman birbirlerine karşı olarak, Mısır toplumu ve Mısır ekonomisi içindeki çeşitli hoşnutsuz grupların desteğini kazanmaya çalışıyorlardı. Ancak himaye altındaki devletin yapısını sallayan ve bir gün yıkmakla tehdit eden bu akımlar karşısında İngiliz yetkililerinde fazla bir bilinçlenme yoktu. Zaglul politik isteklerini bir devlet memurluğu elde etmek için kullanan bir işsiz olarak görülüyordu. Yüksek Komiserliğin 1917 değerlendirmesine göre, "Artık yaşlanıyordu ve herhalde bir gelir istemekteydi."[6] Ancak Zaglul'un tutuklanıp sürgüne gönderilmesinden bir hafta sonra, Kahire, İskenderiye ve diğer kentlerde başlayan gösteriler Delta bölgesine de yayıldı ve ardından büyük çaplı grevler baş gösterdi. Önemli yerlerde demiryoluna sabotajlar yapıldı, Kahire'nin, Delta ve Yukarı Mısır ile demiryolu ve telgraf bağlantısı kesildi, yabancı koloniler kuşatıldı. Düzensizlik alevleri kontrol altına alınamıyordu.

İngiliz askeri personeline yapılan yaygın saldırılar sonunda 18 Mart'ta Asuan'dan Kahire'ye giden bir trende iki subay, beş asker ve bir cezaevi müfettişi öldürüldü. Yüksek Komiserlik raporunda, "Hiçbir haberin alınamadığı Yukarı Mısır'da kontrolü ele geçirme olanağının bulunmadığı" belirtiliyordu.[7] Bir başka rapora göre karışıklık "Hindistan isyanından beri Doğu İmparatorluğu'nda eşi görülmemiş bir boyuta ulaşma eğilimindeydi."[8] Bu korkular abartılıydı, ama bunlara gerçekten inanılmaktaydı.

Yüksek Komiserliği en çok sarsan şey isyanın "Bolşevik eğilimli" olması ve "Mısır'daki bu hareketin tam anlamıyla milli olup tüm sınıf ve inançların sempatisini toplaması"ydı.[9] Kiptiler Müslümanların yanında gösteriye katılıyorlardı. Din öğrencileriyle laik okul öğrencileri yan yanaydı. Sadece üst sınıflardan da olsalar, kadınlar erkeklerle birlikte gösteri yapıyordu.[10] İngiliz yetkililerini en çok huzursuzlandıran şey, hareketsizliklerine o kadar güvendikleri köylülerin de işe karışmış olmalarıydı. Ayrıca, isyanın örgütlenmiş olduğunu fark etmek de kendilerini çok sarsmıştı. İngilizler bir anda milli bir taraftar kitlesi olan bir yerel politikacı ile karşı karşıya idiler ve bu durum İngilizler kadar söz konusu politikacıyı da şaşırtmış olabilirdi.

Duruma el koyması emredilen General Allenby, 25 Mart'ta Kahire'ye gelip karışıklıklara son verme kararında olduğunu bildirdi. 7 Nisan'da Zaglul'un serbest bırakılmasını emretti. İngiliz askerleri 1919 bahar ve yazında giderek düzeni sağladılarsa da, grevler ve gösteriler devam etti.

Londra, 1919 sonunda Lord Milner başkanlığında bir soruşturma komisyonu gönderdi. Komisyon raporuna göre İngiliz himayesi sona erdirilmeli ve yerine yeni bir ilişki konmalıydı; İngiltere 1920, 1921 ve 1922 yılları boyunca bu ilişkinin nasıl olacağını müzakere etmeye çalışacaktı.

Ama bu süreçten bir sonuç çıkmadı ve Zaglul'un bir kez daha sürülmesi de yarar sağlamadı. Ortadoğu konusundaki başlıca İngiliz hayali -Ortadoğu'nun İngiltere tarafından ya da İngiltere yardımıyla yönetilmek istediği inanışı- gerçekliğin taş duvarına çarpmıştı. Sultan ile Mısır'ın diğer liderleri sadece özerkliği ya da sözde bağımsızlığı kabul etmeye yanaşmıyorlardı. Tam bağımsızlık istiyorlardı ve Süveyş kanalına bağımlı olan İngiltere bunu veremezdi. İngiliz yetkilileri Mısır liderleriyle bir anlaşmaya varmaya çalıştılarsa da, bunu başaramadılar ve İngiltere Mısır'daki askeri varlığını ve hegemonyasını, ülkenin politikacılarının onayı olmadan sürdürdü.

Ancak Ortadoğu'nun öteki yanında gerçek bir sorun daha baş gösterdi: İngiltere Afganistan'da da yerel liderlerin onayı olmadan hegemonyasını sürdürebilir miydi?

45

Afganistan: 1919 Baharı

Önemli olan Süveyş Kanalı'yla Mısır, İngiltere'nin Hindistan yolundaki kilit stratejik noktalardan biriydi; Hindistan yaylalarına açılan sayısız dağ geçitleriyle Afganistan bunların bir diğeriydi. İngiliz orduları yüz yıl boyunca bu vahşi dağ krallığının yabancı kontrolüne geçmesini önlemek için kan dökmüşlerdi. 1907'de Afganistan'ın İngiliz himayesine girmesi Rusya tarafından kabul edilince İngiliz devlet adamları konunun tatminkâr bir şekilde kapandığına inanmışlardı.

Ancak, Afganistan Emiri 19 Şubat 1919'da katledildi; rakipleri yerine geçmek için bir süre çatıştıktan sonra, üçüncü oğlu, 26 yaşındaki Emanullah Han, Hindistan genel valisine yazarak "bağımsız ve özgür Afganistan hükümetinin" başına geçtiğini bildirdi.[1] İngilizlerin 1907'de Ruslarla yaptığı anlaşmaya göre dış ilişkilerini yürütmekle İngiltere'nin görevli olduğu Afganistan, tam bağımsız ve özgür değildi. Ama yeni hükümdar 19 Nisan'da iç işlerinde olduğu kadar dış işlerinde de bağımsız olduğunu ilan etti.

Emanullah Han, Hayber geçidinden İngiliz Hindistanına gizlice saldırmayı ve bunu sınırdaki İngiliz garnizon kenti Peşaver'deki bir milliyetçi Hintli ayaklanmasına denk getirmeyi planlamıştı.[2] Bundan sonra da ulus çapında bir Hint isyanının başlayacağına inanıyordu.

Ancak Emanullah'ın ordusu Peşaver'deki ayaklanma örgütlenmeden harekete geçince İngilizler uyarılmış oldu. Bir Afgan birliği 3 Mayıs 1919'da Hayber geçidinden sınırı geçerek İngiliz Hindistanına girdi. Bir sınır köyünü ve yakındaki bir Hindistan askeri karakoluna su veren pompa istasyonunu ele geçirdi. Hindistan genel valisi 5 Mayıs'ta Londra'ya telgraf çekerek bir savaşın -Üçüncü Afgan Savaşı'nın- başlamış olduğunu bildirdi.

Emanullah Hindistan'daki karışıklıkları İngiltere'nin şiddetle bastırması üzerine, birliklerine sınıra yürüme emri verdiğini iddia ediyordu. Amritsar Kıyımını* ve buna karşı savunulan politikayı ima eden Emanullah, İslamiyet ve insanlık adına, Hindistan halklarının İngiliz yönetimine ayaklanmasını haklı bulduğunu ilan ederek sınırdaki birliklerinin, karışıklığın yayılmasını önlemek amacıyla orada olduğunu açıkladı.

İngilizler Han'ın niyetinden pek emin değillerdi. Savaş sırasında bir Alman askeri heyetinin Afgan hükümetini, Hindistan'ı istilaya girişmeye ikna ettiğinin farkındaydılar

* Küçük bir İngiliz askeri birliği 11 Nisan 1919'da Sihlerin kutsal kenti Amritsar'da politik bir toplantı için bir parkta toplanan halkın üzerine ateş açıp 379 kişiyi öldürmüştü.

ve Enver'in eski Pantürkist meslektaşlarının ve Rusya'daki yeni Bolşevik hükümetinin de Afgan hükümetini tehlikeli biçimde etkileyeceklerine inanıyorlardı. Emanullah'ın askerlerinin sınırı geçtikleri mayıs ayında İngiliz yetkililerine ürkütücü bilgiler gelmeye başlamıştı: Afganlar, fanatik dinci grupların başı çektiği ve sınır kabileleriyle eşgüdümlü olarak düzenli ordu birliklerinin de desteklediği birliklerle üç cepheden saldırı başlatacaklardı.[3] Bu arada Hindistan'daki kitlesel isyanlar nedeniyle İngiliz kuvvetleri de hareketsiz durumda kalacaklardı.[4]

Sınır bölgesindeki İngiliz subayları ivedilikle harekete geçmek gerektiğine inanarak Afgan mevzilerine saldırdılar. Geniş cephenin dağınık yerlerinde belirleyici olmayan çarpışmalar oldu. İngilizlerin yerli birliklere güvenilemeyeceğini öğrenmeleri, halka karşı ve tatmin edici olmayan bir seferde huzursuzluk verici keşiflerden biri oldu. Hindistan İngiliz hükümeti, mali durumun sıkışıklığına karşın bir aylık sefer masraflarını karşılamak için bütçesine 14.750.000 sterlin gibi büyük bir rakam eklemek zorunda kaldı.[5]

İngiliz kuvvetleri mayıs sonunda Afgan birliklerini Hindistan'dan çıkarmayı başarıp üstünlüğü elde ettilerse de, Afgan Krallığı'nı işgal edecek kadar güçlü değillerdi. Zaten kazanmalarının nedeni de, yerli halkın ilkel silahlarla uçaklara karşı koyamamasıydı. Afgan kentlerinin Krallık Hava Kuvvetleri tarafından bombalanması Emanullah Han'ı barış istemeye yöneltti. Ancak Afganlar açısından savaşın sonucu berabere kalmaktan daha iyi sayılırdı. Hindistan'dan çekilmiş ama kendi sınırları içinde özgürlüklerine kavuşmuşlardı.

8 Ağustos 1919 sabahı imzalanan Ravalpindi Anlaşması, Üçüncü Afgan Savaşı'nı sona erdirdi. Anlaşmaya göre İngiltere, Afganistan'ın tam bağımsızlığını tanıyor ve Afganistan dış politikası üzerindeki kontrolünü terk ediyordu. Ancak Ravalpindi Anlaşması'ndan hemen sonra Afgan hükümeti Bolşeviklerle bir anlaşma yapmak için bu yeni bağımsızlığından yararlandı. Anlaşmanın maddeleri arasında Ruslara, krallık içinde konsolosluklar kurma hakkı da veriliyordu. İngilizler 1921'de Rusların "yasal ilgi alanlarının çok dışında kurdukları konsoloslukların gerçek amacının Hindistan sınırında düşmanca entrikalar çevrilmesini kolaylaştırmak olduğunu" ileri sürerek Afganlardan Bolşeviklerle yaptıkları anlaşmayı değiştirmelerini istediler.[6]

İngiltere, 1921'de Afgan rejimiyle yeni görüşmelere başladı. *The Times* muhabiri 1 Eylül 1921'de liberal ödünler verilmesini savunarak, "Lord Curzon'un etkinliğine karşın Doğu hakkında modası geçmiş bilgileri olan İngiliz Kabinesi'nin" Afgan milliyetçiliğini ve bağımsızlığını tanıması gerektiğini ve böyle yapıldığı takdirde Kabil rejiminin İngiltere'ye dostluk göstereceğini yazıyordu.

Ancak yıllar süren İngiliz vesayeti dostluk değil kırgınlık yaratmıştı. 1921 görüşmelerinde İngiliz heyeti Afganlıların İngiltere'ye karşı bir komploya karıştıklarını kanıtladı: İngiliz istihbaratı Sovyet şifresini çözmüş ve İngiliz İmparatorluğu'na karşı ortak bir Afgan-Rus askeri harekâtının planlandığını öğrenmişti.[7] İngiliz heyetinin liberal ödünlerine karşın Kabil rejimi Bolşevik temsilcilerine kolaylık sağlamaya devam etti. Çok geçmeden de, Rus ajanlarının savaşçı sınır kabilelerini başarıyla kışkırttıkları ortaya çıktı.[8]

Afganistan'ın her zaman güç sorunlar çıkardığı ve oradaki İngiliz etkisinin gerilemesinin istisna olduğu iddia edilebilir. Ama İngiltere'nin Arabistan politikası da parampar-

ça olmak üzereydi ve Arabistan, İngiliz etkisine açık görünüyor ve İngiltere'yle dost olduklarını iddia eden hükümdarlar tarafından yönetiliyordu. İngiltere 1919 baharında, Üçüncü Afgan Savaşı'nı yürütürken birdenbire Arabistan'da gerilemeye başladığını fark etti. İkisi arasında, ya da her ikisi ve Mısır arasında gözle görülür bir bağ yoksa da, İngiltere'nin Ortadoğu imparatorluğunun batı, doğu ve güney uçlarındaki bu sıkıntıların çakışması, İngiltere'nin emperyalist taahhütlerinde aşırı bir yayılmaya gittiğini göstermekteydi.

46

Arabistan: 1919 Baharı

Bütün Ortadoğu toprakları içinde İngiltere'nin doğal alanı gibi görülen yalnızca Arabistan'dı. Uzun kıyıları Krallık Donanması tarafından kolaylıkla kontrol altında tutulabiliyordu. Başlıca hükümdarları olan batıda Hüseyin ve güneyle ortada İbn Suud, İngiliz hükümetinden düzenli yardım almaktaydılar ve İngiliz himayesindeydiler. 1919'a kadar hiçbir Avrupalı rakip devlet Arap politikasına karışmamıştı. Meydan İngiltere'ye kalmıştı.

Ancak Birinci Dünya Savaşı sona erer ermez Londra'da Kabine, Arabistan politikasının darmadağınık olduğunu kabul etmek zorunda kaldı. Müttefikleri olan Hicaz Kralı Hüseyin ile Necid Emiri İbn Suud birbirine düşmandılar. Hüseyin, ayda 5000 sterlin alan İbn Suud'un saldırılarına karşı koymak için İngilizlerin verdiği yardımdan ayda 12.000 sterlin harcamak zorunda kaldığından şikâyet ediyordu.[1] Hüseyin'in şikâyetini ileten İngiliz temsilcisi, İngiltere'nin birbiriyle çatışan iki adama da yardım etmesini saçma bulduğunu belirtmekteydi.[2] İngiliz hükümetinde bu konuda ne yapılması gerektiği öylesine sert tartışmalara neden olmuştur ki, karar alınması mümkün olamamıştır. Talimatlar ve ültimatomlar hazırlanmış, ama gönderilmemişti. Kararları veren yetkililere başka yetkililerin o kararları iptal ettiği bildiriliyordu. Her gün fikir değiştiriliyordu.

Tartışmanın konusu Hüseyin ile İbn Suud'un sınırlarının birleştiği yerdeki küçük Hurma ve Turaba vahalarının kimin olacağıydı. Hurma ile Turaba'ya sahip olmak aynı zamanda geniş otlakları ve kabile bağlılıklarını da içermekteydi ve tartışmanın dinsel bir yanı da vardı. 1918 Arap Bülteni'nde Hüseyin'in, İbn Suud taraftarlarının mezhep kavgaları nedeniyle otoritesinin zayıfladığından şikâyet ettiği bildirilmişti; Suudilerin iki bölge üzerindeki iddiaları bu kavgalara dayanıyordu.

İbn Suud, 1745'te Suud Hanedanı ile ittifaka girmiş bir 18. yüzyıl dini lideri olan Muhammed ibn Abdülvehhab'ın öğretilerinin mirasçısı ve savunucusuydu. İki aile arasındaki ittifak, kız alıp vermelerle pekişmişti. Muhaliflerinin Vehhabiler diye adlandırdığı bu mezhep mensupları, düşmanları tarafından fanatik olarak görülen püriten reformculardı. İbn Suud'un dehası, bu enerjinin politik amaçları için nasıl kullanılabileceğini görmesinde yatıyordu.

1912 sonlarında Arap politikasını İbn Suud'un lehine değiştirecek bir dini canlanma hareketi başlamıştı. Aşiret mensupları atlarını, develerini ve diğer mallarını satarak sert

bir Vehhabi dini disiplini altında yaşamak üzere tarımsal topluluklar halinde birleşiyorlardı. Bu harekete İhvan (Kardeşlik) adı verildi. İbn Suud hemen hareketin başına geçti.[3] Böylece Arabistan'ın en büyük savaşçıları olan gerçek Bedevilerden bir ordusu oldu. İhvan'da aşiret şeyhlerinin otoritesi, aşiretler arasındaki ayrılık azaldıkça da İbn Suud'un otoritesi artıyordu.

Hüseyin bu püriten mezhebin komşu Hicaz'da yayılmasının kendi otoritesini sarstığı düşüncesindeydi. Hüseyin Sünniydi ve Vehhabiler doktriner ve politik hasımları oluyordu. Hurma ve Turaba'ya üst üste başarısız seferler düzenleyip Vehhabilikten dönmelerini sağlamaya çalıştı. Son seferi 1919 baharında, İtilaf Devletleri'nin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı zaferinin hemen sonrasında yapılmıştı. Hüseyin'in oğlu Abdullah liderliğindeki 5000 kişilik eğitilmiş Hicaz ordusunda, İngilizlerin savaşta verdikleri modern araç gereç de vardı. Abdullah'ın askerleri 21 Mayıs 1919'da Turaba'yı ele geçirdiler. Bunun üzerine İbn Suud, Riyad'dan yola çıktı. Ancak her iki tarafın hazırlandıkları savaş yapılmadı. 1100 develik bir İhvan kuvveti 25 Mayıs gecesi Abdullah'ın kampına saldırdı. Sadece kılıç, mızrak ve antika tüfeklerle saldırarak uykuda olan Hicaz ordusunu yok ettiler. Abdullah geceliğiyle kaçabildi ama askerlerinden kurtulan olmadı.[4]

Hüseyin'in kuvvetlerinin bu mutlak yenilgisi İngiltere'nin yardıma koşmasına neden oldu. Hicaz'a İngiliz uçakları gönderildi, İbn Suud uyarıldı.[5] Tam bir diplomat olan İbn Suud bir çatışmadan kaçınarak İngiliz isteklerini kabul eder göründü ve İhvanları dizginlemek için elinden geleni yapmakta olduğunu iddia etti. İbn Suud'un karşısında Hüseyin, inadıyla tam bir zıtlık oluşturuyordu; İngilizler onu ateşkese 1920 Ağustosunda güçlükle razı edebildiler. İbn Suud yeni zaferlere koşarak 1920'de dağlık Aşir bölgesini ele geçirip rakip Arap Raşid hanedanını 1921 sonunda devirince Kahire ve Londra yanlış tarafı desteklediklerini anladılar. İbn Suud 150.000 kişilik olduğu tahmin edilen İhvan ordusunun yardımıyla Arabistan'ın fethini tamamlamaya devam etti.[6]

The Times'ın özel Ortadoğu muhabiri 20 Eylül 1920'de Arap Bürosu'nun Hüseyin'in Halife olmasına ilişkin eski teklifinin bir felakete dönüşmekte olduğunu bildiriyordu. Muhabir, İbn Suud'un Hicaz'ı alacağını söylüyordu. Gerçekten de öyle olmuş, İbn Suud dört yıl sonra Hicaz'ı fethetmiş ve Hüseyin'in sürgüne kaçmasına neden olmuştur.

İngilizler, hiç istememeleri[ra]ğ karşın, Hüseyin'i desteklemek gereği yüzünden İbn Suud'a düşman durumuna gelmişlerdi. İngiliz prestiji söz konusuydu. Bir İngiliz Dışişleri yetkilisi şöyle diyordu: "Kuklamız yerinden bu kadar kolay devrilirse hepimiz Doğu'da çok kötü duruma düşeriz."[7] Ancak İngilizlerin yapabileceği fazla bir şey yoktu. Afganistan'da olduğu gibi ülkenin fiziki karakteri çok sertti. Bir güç gösterisi bile yararlı olamazdı. Donanmanın Arap kıyılarında hangi hedefleri bombalamasının istendiği sorulunca körfez kıyısındaki yetkililer bombardıman edilmeye değer bir yer bulunmadığı yanıtını vermişlerdi.[8]

Böylece İngiliz yetkilileri 1919'da Ortadoğu imparatorluklarının batı ve doğu sınırlarında olduğu gibi güneyinde de anlayamadıkları nedenlerle kontrolü elden kaçırdıklarını görüyorlardı. Yerel halkı yeniden disiplin altına sokmanın hiçbir yolunu bulamıyorlardı.

Ancak belki de en ciddi meydan okumayla, Türkiye'de, İngiltere'nin 1918'de ezdiğini sandığı Osmanlı İmparatorluğu'nun kalbinde karşılaşacaklardı.

47

Türkiye: Ocak 1920

İtilaf Devletleri 1919, 1920 ve 1921'de Anadolu'daki Türkçe konuşan halkın durumunu görüşürken Osmanlı İmparatorluğu'ndan geriye kalan bölümün kaderi Ortadoğu sorununun tam merkezinde yer almaktaydı. Lloyd George yapılması gerekenler konusunda birkaç kez fikir değiştirmişti. 1919 başlarında, Birleşik Devletler'in İstanbul ve Ermenistan'ı, Yunanistan'ın da İzmir bölgesini almasını, ülkenin geri kalanının ise kuzeyde Fransa ve güneyde İtalya arasında bölünmesini öngören bir planı benimsemişti. Ancak birkaç ay sonra fikrini tümüyle değiştirip Kabinesinin görüşüne uyarak, "Nasıl eski günlerde Almanya'nın Polonya'yı bölmeye hakkı yoktuysa, İtilaf Devletleri'nin de Türkiye'yi bölmeye hakları olmadığını," ilan etti.[1] Ertesi yıl Sultan'a dayatılmasını önerdiği anlaşma yine de çok ağırdı ve bunun 1920'deki Türk hükümetine dayatılmasının Lloyd George'un tahmin ettiğinden de güç olduğu ortaya çıktı.

1919 sonunda savaş sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni bir Meclis-i Mebusan seçimi yapıldı ve Türk milliyetçileri ezici bir zafer kazandılar. Meclis daha toplanmadan yeni seçilen mebuslar ülkenin içinde, İngiliz Donanması'nın toplarından ve denizden uzak olan ve 38 yaşındaki milliyetçi general Mustafa Kemal'in karargâhını taşıdığı Ankara'ya gittiler. Burada Misak-ı Milli adıyla anılan bir Kemalist politik ilkeler deklarasyonunu kabul ettiler. Misak-ı Milli bağımsız bir Türk Müslüman millet-devletini öngörüyordu. Misak'ın yaygın kabulü üzerine Akdeniz'deki bir İngiliz komutan şöyle diyordu: "Yunanlıların İzmir'i işgali herhangi bir savaşın uyandıramadığından daha gerçek bir Türk milliyetçiliği doğurmuştur."[2]

Yeni Meclis-i Mebusan ocak ayı ortalarında İstanbul'da toplandı. 28 Ocak 1920'de yapılan gizli oturumda temsilciler Misak-ı Milli'yi kabul ettiler; ve 17 Şubatta bunu kamuoyuna açıkladılar. Fransa ile İngiltere liderleri Avrupa'da kabul ettirecekleri bir barış anlaşması koşulları üzerinde anlaşmak üzere toplanırken, Osmanlı Mebusan Meclisi, kendilerine sorulmadan, kabul edebilecekleri asgari koşulları tanımlamış durumdaydı. 20. yüzyılın politik teması Avrupa'nın komşu kıtalardaki egemenliğini sona erdirmesi olarak kabul edilirse, Osmanlı Meclisi'nin bağımsızlık deklarasyonu, yüzyılın başladığının işareti olarak anlam kazanmaktadır.

Fransız ve İngiliz askeri liderleri başbakanlarına, üzerinde anlaşmaya vardıkları koşulları Türklere kabul ettirmek için en az 27 tümenin gerekeceğini bildirdiler.[3] Bu, İtilaf

Devletleri'nin ortaya çıkaramayacağı kadar büyük bir ordu demekti. İngiliz İmparatorluk Genelkurmayı, Lloyd George'u barış koşullarını gözden geçirmeye çağırdı. Lloyd George bunu reddetti ve 1920 başlarında çatışmalar, İngiltere'nin Fransa'ya işgal izni verdiği Anadolu'nun güneyindeki Türkçe konuşulan Kilikya bölgesinde başladı. Kemal yanlısı güçler nisan ayında Fransızları sürekli olarak yenilgiye uğratıp yüzlerce ölü verdirdiler, binlerce tutsak aldılar. Terhis baskılarıyla, Suriye'deki Fransız çıkarlarını koruma baskıları arasında kalan Fransız Başbakanı Millerand yerel komutanına Türk milliyetçileriyle bir anlaşmaya varmaya çalışmasını emretti.[4]

Lloyd George anlaşmaya karşıydı; kuvvete kuvvetle karşılık verdi. İngiltere mart ortalarında İtilaf Devletleri'nden bir birliğin başına geçerek İstanbul'u işgal etti.[5] İtilafçı askerler kente girip Osmanlı polisinin yerini aldılar, sıkıyönetim ilan ettiler ve Meclis-i Mebusan'ı dağıttılar. İşgal ordusu hemen 150 Osmanlı askeri ve sivil yetkiliyi ve mebuslardan önemli bir kısmını tutuklayıp, bir yıl önce Zaglul ile arkadaşlarının gönderildiği daha sonra serbest bırakıldıkları Malta'ya sürdüler.[6] Fransa ve İtalya bu önlemlerin kendilerinin değil, İngilizlerin politikasını yansıttığını Mustafa Kemal'e bildirmek için acele ettiler.[7]

Padişah'ın başkentinin işgal edilmiş olması Mustafa Kemal'e bir zarar vermemişti. İngiliz yetkililerinin inandıklarının aksine artık Padişah adına çalışıyor değildi. İtilafçıların işgalinin hesaplanmamış bir etkisi de, Padişahlık hükümetinin yok edilen saygınlığının ve yasallığının Mustafa Kemal rejimine geçmesi oldu. Örneğin, Meclis-i Mebusan'ın serbest kalan 100 üyesi bir ay sonra, Ankara'da direniş gruplarından seçilen diğer 190 kişiye katılarak yeni bir parlamento oluşturdular.[8] Büyük Millet Meclisi hükümetini seçmek için oy verdiler. Meclis Başkanlığı'na Mustafa Kemal seçildi.[9] Padişah, İtilaf Devletleri'nin tutsağı ilan edilerek yasaları geçersiz kılındı. İşgal altındaki Padişahlık hükümeti buna Ankara'daki liderleri vatan hainliği ile suçlayarak karşılık verdi. Mustafa Kemal'in Ankara hükümeti akıllıca davranarak, Padişahlık hükümetiyle olan ilişkisini belirsiz tutmayı seçti.

Anadolu'daki çatışma, yarı özerk çetelerin ortaya çıkması ve bunların kimi zaman kendi hesaplarına, kimi zaman İngilizler, Yunanlılar ve komünistlerle (Rus ya da diğerleri) işbirliği içinde hareket etmeleriyle, çok karışık bir hal almıştı. Kimi zaman çıkar elde etmek isteyen büyük toprak sahibi ailelerin başlattığı yerel isyanlar çıkıyordu. Göçebe ve mülteci çeteleri, Kürt, Çerkez ve Orta Asya ile Kırım'dan gelen Tatar çeteleri kol geziyordu. Yeşil Ordu gibi gruplar başka bir politik davanın ifadesi olarak başladıysa da, sonunda soyguncu çetelerine dönüşmüştü.[10] Türkçe konuşulan Osmanlı İmparatorluğu, anarşi ve iç savaş arasında parçalanırken 1918'de Beyazlar ve Kızıllar, yabancı ordular ve yerli bağımsızlık hareketleri, çeteler ve soyguncularla kaynayan Çarlık Rusyasına benzemişti. İki eski imparatorluk arasındaki sınır, yerel ayaklanmalar ve çeşitli silahlı grupların hareketleri sonucu, artık kesin değildi. Bolşeviklerin adamlarının ve propagandalarının Anadolu'ya akışına bakılırsa iki büyük ve eski imparatorluk arasında sınır olmadığı söylenebilirdi.

Mustafa Kemal'in Ankara'daki yeni hükümetinin ilk işi Rusya'ya bir heyet göndermek oldu. Heyet, bir olasılık Mustafa Kemal'in Milliyetçileri ve Lenin'in Bolşevikleri

arasında önceden yapılan anlaşmalar sonunda 1920 Mayısında Rusya'ya gitti.[11] Çok güç olduğu için neredeyse bir yıl resmileşemeyen ve sonunda 16 Mart 1921'de imzalanan görüşmelerden çıkan işbirliği ilişkisini İngiliz yetkililer yanlış anlamışlardı. Rus Bolşevikleri Osmanlı İmparatorluğu'nun sürgüne gitmiş olan savaş zamanı liderine sığınma hakkı tanımışlardı. İngilizler Ankara hükümetinin ardında Enver'in olduğuna inanıyorlardı.[12] Gerçekte Enver ile Mustafa Kemal rakiptiler; Ruslar bunu anlayınca bir ara birini diğerine karşı oynamayı düşünmüşlerse de, sonunda aralarında bir seçim yapmak zorunda kalmışlardı.

İngilizler yine yanlış bir anlamayla Mustafa Kemal'in gizlice Padişah için çalıştığını sanıyorlardı. Mustafa Kemal'in Enver için, ve Bolşevikler için çalıştığı konusunda da aynı derecede yanılıyorlardı. Aslında Mustafa Kemal Bolşevizmin amansız bir düşmanıydı ve olanak bulduğu anda Rusların esinlediği Türkiye Komünist Fırkası'nı ezdi. Fırka liderleri ve adamları öldürüldü ya da hapsedildi. Sonuçta Rus liderleri Mustafa Kemal'i düşman olarak görmek zorunda kalmışlardır. Kemalistlere, Rusya'nın Ankara ile işbirliği yapmasında Sovyet Dışişleri Bakanlığı'nın itirazlarına karşın Stalin'in güçlü müdahalesinin etkili olduğu izlenimi verilmiştir.[13] Milletler ve Devlet Kontrol Komiseri olan Stalin, Rus milli çıkarlarını Bolşevik ideolojiden üstün tutuyor ve Mustafa Kemal'in İngilizlere zarar verebileceğini görüyordu. Stalin'in başlıca hedeflerinden biri İngilizlere zarar vermekti ve gerçekçi Bolşevik amaçlarına varmak için Mustafa Kemal'i bile desteklemeye hazırdı. Böylece Türk-Rus sınırından, Bolşevik aleyhtarı Milliyetçilere hâlâ bilinmeyen miktarlarda para ve malzeme akmaya başladı. Bu, Sovyet Rusya'nın yabancı bir devlete verdiği ilk önemli askeri yardımdı. Ancak Bolşevik hükümet içinde Bolşevizm aleyhtarı Türklere yardım edilmesine karşı direniş çok güçlü olmalıydı ki, düzenlemelerin tamamlanması, Türk heyetinin yardım istemeye gittiği 1920 ilkbaharından sonra bir yıl sürmüştür.

Bu arada Türkiye'nin Sovyetlerin kolları arasına atılması olasılığı, Lloyd George'un Padişah'a ağır koşullu bir barış anlaşması kabul ettirmekle yanlış bir şey yaptığını düşünen İtilafçı askeri yetkililerin görüşlerini doğrulamaktaydı. Fransızlarda olduğu gibi İngilizlerde de, amiral ve generallerin görüşü bu koşulları asi Türklere dayatacak insan gücünden yoksun olduklarıydı. Yunan Başbakanı Venizelos diğer İtilafçı liderlere Yunan kuvvetlerinin bunu tek başına yapabileceklerini söylüyorsa da, İngiliz komutanlar onun bu güvenini paylaşmıyorlardı.

Lloyd George'un yakın bir dostu kendisine İzmir'i Yunanlılara vermeyi hâlâ akıllıca bir şey olarak görüp görmediğini sormuştu. "Bundan hiç kuşkum yok," dedi Başbakan. "Kimi destekleyeceğinizi kararlaştırmanız gereklidir. Türkler savaşta bizi az daha yeneceklerdi. Onlara güvenilmez. Diğer yandan Yunanlılar dostlarımızdır ve yükselmekte olan insanlardır... İstanbul ile Çanakkale'yi güvenceye almalıyız..." Sonra İngiliz askeri liderlerinin kendi politikası hakkındaki kuşkularından söz ederek şöyle demişti: "Onlar askeri bakımdan Yunanlılara karşıdırlar elbette. Hep de öyle olmuşlardır. Onlar Türkleri tutarlar. Askerlerin hepsi Muhafazakârdır. Türkleri desteklemek Muhafazakâr politikasıdır."[14]

Mustafa Kemal'in Türk Milliyetçileri 14-15 Haziran 1920'de İstanbul yakınlarında-

ki bir İngiliz taburuna saldırarak İtilafçıların Sultan'ı neredeyse tutsak olarak tuttukları Osmanlı başkentini işgal eden kuvvetlere karşı tehdit oluşturmaya başladılar. Mustafa Kemal'in Rusya'ya heyet göndermesinden bir ay sonra ve Milliyetçilerin Fransızları Kilikya'da yenilgiye uğratmasından hemen sonra yapılan bu Türk saldırısı korku yarattı. İngiliz komutanı telgraf çekip destek kuvveti istedi. Londra'daki Genelkurmay Başkanı elinde sadece Yunan birlikleri olduğunu biliyordu ve Kabine'den İstanbul'u savunmak için bir Yunan tümeni verilmesini istedi. Venizelos tümeni göndermeye hazırdı, ancak İtilaf Devletleri'nin Yunanlılara İzmir'den içeri yürümeleri iznini vermesini istiyordu. Böylece Venizelos'un ilhak etmek istediği topraklar, Yunan ordusunca işgal edilebilecek ve Yunan askerleri geçici bir kolluk kuvvetinden sürekli bir işgal ordusuna dönüşmüş olacaktı.

Lloyd George her şeye hazırdı. Daha önce Venizelos'la görüşmüş, diğer İtilaf Devletleri'nin kendisine yardım etmeyeceğini bildirmiş, Yunanistan'dan Sevr Anlaşması hükümlerinin uygulanmasını üstlenmelerini istemiş ve askeri danışmanlarının bunun güçlüğünü abarttıkları düşüncesinde olduğunu söylemişti.[15] Fransız Başbakanı Millerand, 20 Haziran 1920'de Yunanlıların İzmir'den sınırlı miktarda ilerlemesini kabul etti. Yunanlılar, 22 Haziran'da üç koldan başarılı bir ilerlemeyle Anadolu platosuna kadar olan toprakları ele geçirdiler. Bu arada Çanakkale Boğazı'nın öteki yanındaki Yunan birlikleri de Doğu Trakya'da ilerliyordu. İtilaf Devletleri aylar önce İstanbul'u işgal ederken başkentteki direnişi kırmışlardı. Şimdi, eğer Mustafa Kemal'in varlığı göz ardı edilirse, Yunan ordusu başkent dışındaki direnişi de kırmış gibiydi. Lloyd George muzaffer bir ifadeyle, "Türkiye öldü," diyordu.[16] Sevr Anlaşması 10 Ağustos 1920'de hemen hemen tutsak olan Padişah'ın ve çaresiz hükümetinin temsilcileri tarafından imzalandı. Sevr Anlaşması Lloyd George ile Venizelos'un en çok istedikleri koşulların hemen tümünü içermekteydi. Osmanlı Devleti hiç denecek kadar küçülüyor, Yunanlıların 3000 yıl önce yerleştikleri Anadolu kıyıları yine Yunanistan'a veriliyordu. Araplar gibi Yunanlılar da politik bağlar yerine ortak bir dil ve uygarlıkla bağlı bulunduklarından, Yunanistan'ın 1920'de İngiliz desteğiyle elde ettiği başarı, Avrupa'daki toprak sınırını Yunanca konuşulan Asya'daki kültürel sınırına kadar genişletmek olmuştu.

Sevr'de barış anlaşması imzalanır imzalanmaz Venizelos ile Lloyd George'un karşılarına çıkan sorun, anlaşma koşullarının çiğnenmesini nasıl önleyecekleri oldu. İngiliz ordusu terhis edilmişti ve Yunanistan'da da terhis için iç politik baskılar vardı. Ancak İtilaf Devletleri Türkiye'den çekildiği takdirde Mustafa Kemal, Anadolu yaylalarından inip kıyıları ele geçirebilir ve anlaşmayı bozardı. Venizelos, 1910 Ekimi'nde Lloyd George'la diğer seçeneği konuştu: Yunanistan'ın elinde hazır asker varken ordularını içlere gönderip Mustafa Kemal'in milliyetçilerini yok etmeli miydi?[17] Yanan Moskova'nın kalıntıları arasında duran Napolyon gibi Venizelos ile Lloyd George'un da karşılarında ne kalkıp dövüşen ne de teslim olan bir düşman vardı. Gerçekten de, Mustafa Kemal, Rusların Napolyon'a karşı başarıyla yürüttüğü 1812 savaşındaki taktiği uyguluyor, onları sürekli içerlere çekerek yıpratıyordu.

Venizelos ile Lloyd George'un nasıl bir karara varacakları hiçbir zaman kesin olarak bilinemeyecektir; çünkü çağdaş tarihin en garip politik kazalarından biri konuyu onların

elinden almıştır. Genç Yunan Kralı Aleksandr, 30 Nisan 1920'de sarayının bahçesinde gezinirken bir maymun tarafından ısırılmıştı. Hemen şiddetli bir ateş başladı ve Aleksandr 25 Ekim'de öldü. Winston Churchill daha sonra şöyle yazmıştır: "Bu maymunun ısırması sonunda çeyrek milyon insanın öldüğünü söylemek belki de abartma değildir."[18] Churchill'in inancına göre Yunanistan'ı Aleksandr ve Venizelos yönetmeye devam etseydi, Yunanistan'ın 1920 ve 1921'de Türkiye'yle savaşının trajik sonuçlarından kaçınılabilirdi (bkz. 60. Bölüm).

Tahta kimin çıkacağı gibi karmaşık sorunlar, Yunan seçimleriyle aynı zamana denk geldi. Sonuçlar şaşırtıcıydı. Sözde popüler olan Venizelos bütün beklentileri boşa çıkararak yenilmişti. Yerine, Venizelos'la Fransızların savaşta indirip sürgüne gönderdikleri Alman yanlısı ve İtilaf Devletleri aleyhtarı liderler gelmişti.

Aleksandr'ın 1917'de tahttan indirilen babası I. Konstantin yeniden kral oldu. Fransızlar tarafından gönderildiği sürgünden dönen ve Venizelos'la İtilaf Devletleri'nin düşmanı olan Dimitrios Gounaris, hükümeti elinde tutuyordu. Konstantin ile bakanları Türkiye içlerine yürümekte acele ediyorlardı. Ancak İtilaf Devletleri içinde Küçük Asya'daki bu girişimin karmaşıklığından kurtulmak isteyenler için Yunanistan'daki değişim iyi bir fırsattı. Fransızlar ve İtalyanlar durumdan yararlanarak Yunanistan'dan ve ima yollu olarak da, Sevr Anlaşması'ndan desteklerini çektiler. Her iki ülke de Lloyd George'un serüvenci politikasından rahatsızlık duymaktaydı. Özellikle Fransa kendisini Venizelos'a verilen sözle bağlı kabul ediyordu ve onun seçimde yenilmesiyle kendisini bu yükümlülükten kurtarmıştı. Bundan sonra İtalya da, Fransa da, Türkiye'nin gelecekteki Kemalist hükümetine mali açıdan imtiyaz ve çıkar kaynağı olarak bakmışlardır.

İngiltere'de, Churchill ile Savaş Bakanlığı, Türkiye'yi Bolşevik Rusya'dan koparabilmek için Mustafa Kemal'e ödün verilmesinden yanaydılar. Gerçekten de, Churchill Mustafa Kemal'le barış yapılmasını ve bunun *Büyük Oyun* sırasında geleneksel İngiliz politikası olan "Rus emellerine Türk engelini" yeniden yaratacağını savunuyordu.[19] Ancak Lloyd George bu tür tekliflere direniyordu.[20] İngiltere'deki büyük işsizlik, diğer ağır ekonomik ve sosyal sorunlar ve bunlara ek olarak Mısır, Afganistan, Arabistan ve Ortadoğu'nun diğer yerlerindeki sorunlar Lloyd George'u, İngiltere'nin Türkiye'yi zorlamak için kaynak ayıramayacağına hâlâ inandıramıyordu.

Ancak İtilafçılar konuyu çözüme kavuşturmak için Londra'da düzenlenen bir yuvarlak masa toplantısına Mustafa Kemal yanlısı bir heyeti de davet ettiler. Toplantı 21 Şubat 1921'de başladı. Yeni Yunan hükümeti konferansa katılmaya karar vermişti, fakat henüz toplantı tarihi gelmeden Yunan Başkomutanlığı Mustafa Kemal'in savunma mevzilerini yoklamaya karar verdi. Herhalde anlaşmadan çok askeri bir çözüm arayan Yunan Başkomutanı, Anadolu içlerindeki Mustafa Kemal kuvvetlerinin üzerine bir keşif gücü gönderdi. Sert kış koşullarında güçlükle ilerleyen Yunanlılar Mustafa Kemal'in arkadaşı İsmet'in komutasındaki birliklerle İnönü köyü yakınlarında karşılaştılar ve püskürtüldüler. Türkler için bu, gelecek zaferlerin müjdecisiydi. Yunanlılar ise Türklerin savaşçı niteliklerini denediklerine ve Türk savunmasının yarılabileceğine inanmışlardı.

Şubattaki Londra Konferansı'nda Anadolu'nun kaderine ilişkin uyuşmazlıkları çözme yolunda pek bir ilerleme sağlanamadı. Yunanlılar topyekûn bir zafer kazanmak için

savaşa girmek konusunda kararlıydılar. Milliyetçi Türkler, Yunanistan'ın İzmir bölgesine hâkim olmasını kabul etmiyorlardı. Bundan vazgeçmeye çalışan her Yunan hükümetinin iç politik güçlüklerle karşılaşacağı kesindi. Görevde olmadığı halde hâlâ faal olan Venizelos Lloyd George'a, Kral Konstantin hükümetinin İzmir'i terk etmesi durumunda Venizelosçu liderlerin İzmir'i bağımsız bir cumhuriyet ilan edip Türklere karşı savaşı sürdüreceklerini söylemişti. İngiliz Başbakanı'na şöyle yazıyordu: "Helenizm Yunan Krallığı dışına taşan bir güçtür... eğer Krallık İzmir ve çevresini elde tutamayacaksa, müttefiklerin, ya da daha doğrusu İngiltere'nin desteklemesi durumunda Helenizm, Türkiye'de bu görevi üstlenmeye hazırdır..."[21] Lloyd George daha üstü kapalı sözlerle İngiltere'nin bu desteği verebileceğini bildirdi.[22]

Londra Konferansı'ndan hiçbir sonuç alınamamıştı; her iki taraf da ödün vermeye yanaşmıyordu. Fransa ile İtalya'nın ayrı barış yapmakta istekli olmaları, Türk heyetini, isteklerini ılımlılaştırmasına gerek olmadığına inandırmıştı. Aynı şekilde Yunanlılar da İngiliz Başbakanı'nın Türk aleyhtarı tutumuyla saldırganlıklarını devam ettirmeye özendirilmişlerdi. Lloyd George, Venizelos'un "Büyük savaşın insanlık için en önemli sonucunun Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun dağılması, ya da Almanların kısıtlanması değil, Türk İmparatorluğu'nun ortadan kalkmasıdır," görüşünü haklı buluyordu.[23]

Ancak Başbakan, Osmanlı direniş kuvvetleri karşısında bir zafer elde edememekteydi. Türkiye'de Mustafa Kemal hâlâ İtilaf Devletleri'ne karşı koyarken, güneyde Şam'da üslenen Osmanlı subayları ve yetkilileri, Arapların İtilaf Devletleri'ne karşı çıktıklarını ilan etmekteydiler.

48

Suriye ve Lübnan: 1920 Baharı ve Yazı

I

Suriye'nin sözde hükümdarı, Filistin ve Suriye seferlerinde İtilaf ordularının sağ kanadında Arap vurucu gücüne komutanlık eden Mekke Prensi Faysal'dı. General Allenby, 1918 sonbaharında başlayan barış görüşmelerinin sonuna kadar Faysal'ın başkent Şam'dan Suriye yönetimini sürdürmesine izin vermişti. Faysal, 1919 yılının büyük bir kısmını Avrupa'da İtilaf Devletleriyle görüşmelerde geçirdiği için Suriye'nin yönetimini başkalarına emanet etmişti.

İngiltere'nin koşullu olarak bağımsız bıraktığı Arapça konuşulan bölgelerin metropolü olan Şam, Osmanlı İmparatorluğu'nun çeşitli yerlerindeki huzursuz Arap siyasi ve askeri kişilerinin toplantı yeri olmuştu.[1] Birbirleriyle çatışan rakipler tarafından Faysal'ın adına özensizce yönetilmekte olan bölge, geleneksel güçlü ailelerin yeni gelen serüvencilerin emellerine karşı çıkmaları ve belli başlı politik çevre militanlarının bölgesel hatlara göre bölünmeleri sonucu, 1919 ve 1920'de sürekli bir karışıklık içindeydi.

Faysal tarafından çağrılan Suriye Genel Kongresi, 6 Haziran 1919'da toplandı. Şam'da yabancı olduğunu bilen ve Woodrow Wilson tarafından ilan edilen ilkelerin bilincinde olan Faysal, kongreden, barış konferansında sunacağı talepleri onaylamasını ve kendisinin Suriye bölgesi halklarının gerçek sözcüsü olduğunu kabul etmesini istiyordu. Faysal Suriye Genel Kongresi'nin denetimini, Paris'teki barış konferansında vermek zorunda olacağı ödünleri kabul etmek durumunda olan insanların eline bırakması gerektiğini anlamış değildi.

Suriye'nin geleneksel güçlü aileleri savaş boyunca Osmanlı İmparatorluğu'na sadık kalmış gruplar arasındaydı. Bunlar, Faysal'a, İtilaf Devletleri'ne ve militan Arap politik gruplarına karşı olmalarına rağmen Şam'dan ve diğer önemli iç kentler olan Humus, Hama ve Halep'ten meclise temsilci seçilmişlerdi. Buna karşın radikal milliyetçi gruplar Suriye Genel Kongresi'ni, kısmen bazı muhafazakâr unsurlarla anlaşmalar yaparak, ele geçirdiler.[2]

Başlıca üç milliyetçi cemiyetten birine -Osmanlı ordusundaki Arap subayların kurduğu al Ahd'a- Mezopotamya vilayetlerinin temsilcileri egemendi ve bunların başlıca kaygıları kendi vilayetlerinin geleceğiydi. Bir diğeri olan Arap Cemiyeti, Filistin bölgesinden gelen üyelerin denetimindeydi ve Faysal'ı Siyonizme olan taahhütlerinden vazgeçirmeyi amaç edinmiş olan Siyonist aleyhtarı bir örgüttü. Filistinliler savaş sırasında

genelde Osmanlı yanlısı ve Faysal aleyhtarı olmuşlarsa da, Arap Cemiyeti'nin yönetim kurulunun pek çok üyesi Faysal yönetiminde önemli mevkilere gelmişti. Filistinliler, milliyetçi grupların üçüncüsü ve en önemlisi olan al-Fatat'ın kurduğu geniş tabanlı İstiklâl Partisi'nde de liderlik mevkilerini elde etmişlerdi.

Suriye Genel Kongresi'nin havası 1919 ortalarında yapılan ilk toplantısında, bugün Suriye, Lübnan, Ürdün ve İsrail'in bulunduğu toprakları içeren tam bağımsız Büyük Suriye istenmesiyle belli oldu. Bir Amerikan ya da İngiliz manda rejimi ile Fransa'nın isteklerine karşı Amerikan, İngiliz ve Siyonist desteği ummuş olan Faysal, kontrolün elinden çıkmak üzere olduğunu anladı ve "Suriye Kongresi'nin istimini boşaltmak için" adım atması gerekeceğini söyledi.[3] Ancak Avrupa'da büyük devletlerle görüşmelere katılmak için sahneden uzaklaşmak zorundaydı.

Faysal, 1919'da Avrupa'daki görüşmelerin sonunda Fransız Başbakanı Clemenceau ile daha önce sözü edilen gizli anlaşmaya varmayı başarmıştı. Buna göre Faysal, Fransa'nın gevşek bağlardan oluşan himayesi altındaki bağımsız Suriye'ye egemen olacaktı.[4] Clemericeau'nun görüşü, bunların çok cömert koşullar olduğuydu: Başka hiçbir Fransız politikacısı Arap Suriye'ye derece bağımsızlık veremez ve İngiliz yanlısı Faysal'ın, değil Suriye'de hükümdar olmasına, Şam'da kalmasına bile göz yumamazdı. Clemenceau, 1920 Ocak ayında iktidardan düştüğünde yeni seçilen Fransız Meclisi'ndeki güçlü sömürgeci blok bu koşullara kesinlikle uymayacaktı. Faysal'ın tek umudu Fransızların bu gizli anlaşmaya, varlığını öğrendiklerinde, (Suriyeli Araplar da anlaşmaya bağlı kaldıkları sürece) kendilerini bağlı hissetmeleriydi. Ancak Faysal 14 Ocak 1920'de Avrupa'dan Suriye'ye döndüğünde, Arap milliyetçilerinin Fransa'nın Suriye işlerine karışmasını asla kabul etmeyeceklerini öğrendi. Faysal, Şam'daki Arap milliyetçi cemiyetlerinden birinden gelen bir komiteye Clemenceau ile anlaşmasını reddetmenin Fransa ile savaş demek olacağını söylediyse de, komite, "Biz hem İngiltere'ye hem de Fransa'ya savaş ilan etmeye hazırız," yanıtını verdi.[5] Daha sonra, yine ocak ayı içinde, Suriye Genel Kongresi'nde oylanan Faysal-Clemenceau anlaşması reddedildi.

Milliyetçileri Fransa ile uzlaşma politikasını izlemeye ikna edemeyen -diğer bir deyişle, milliyetçilerin başına geçemeyen- Faysal, ağız değiştirerek onları izleyecekmiş gibi davranmaya başladı. Şubatta Fransa'dan tam Arap bağımsızlığını "kılıcının hakkıyla" kazanacağını söylediği bildiriliyordu.[6] Ancak bunun, halk desteği arayan milliyetçilerle rekabete yönelik bir demagojiden başka bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Faysal, bu ateşli konuşmalarının altında Fransa ile uzlaşmasını destekleyebilecek tek yerli güce yaklaşmaya çalışıyordu: Eski düşmanları, savaşta İtilafçılara ve Faysal'a karşı Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemiş olan, Şam'ın ve iç kentlerin geleneksel güçlü aileleri. Faysal bunları, görünürde bir Büyük Suriye'nin bağımsızlığını savunan ama aslında Faysal-Clemenceau anlaşmasıyla Fransız varlığını kabul eden yeni bir siyasi parti -Milliyetçi Parti- kurmaya ikna edebildi. Milliyetçi Parti Suriye'nin tam ve derhal bağımsızlığında ısrar etmediği gibi, Filistin'de bir Yahudi milli yurdunu da tanıyordu.[7]*

Milliyetçi Parti'nin harekete geçmesini engellemek isteyen militan milliyetçi cemi-

* Filistin ve Suriye'deki Arap görüşüne göre bunların ikisi de aynı ülkenin parçalarıydı; böylece Şam'da Siyonizm, Kudüs, Hayfa ve Yafa'daki gibi en önemli konu değilse de, gündemdeki konulardan biriydi.

yetler, Genel Kongre'yi yeniden toplantıya çağırdılar. İkinci Suriye Genel Kongresi 1920 Martı başında toplandı. Kongre hemen, Suriye'nin, Lübnan ve Filistin'i de kapsamak üzere "doğal" sınırları içinde ve Faysal'ın meşruti hükümdarlığı altında tümüyle bağımsız olduğunu ilan eden bir karar aldı.[8] Aynı sıralarda Filistin'de bir Arap heyeti, İngiliz askeri valisine çıkarak Siyonizmi reddeden bir karar sunup bağımsız Suriye'nin parçası olmak istediklerini bildiriyordu. Bir grup Mezopotamyalı da, Faysal'ın kardeşi Abdullah'ın krallığı altında Bağdat ile Basra'nın bağımsızlığını ilan etmek üzere toplandı.[9] Böylece 1920 yılının başlarında, İstanbul'da Meclis-i Mebusan, İtilaf Devletleri'ne açıkça karşı çıkıp, imparatorluğun Türkçe konuşulan bölgelerinin bağımsızlığını ilan ederken, Arapça konuşulan bölgeler de aynı yolu izlemekteydi.

General Allenby şöyle diyordu: "İngiltere ile Fransa, Faysal ve Suriye Kongresi'nin eylemlerini geçersiz sayma tutumlarında ısrar ederlerse savaş çıkacağından eminim. Savaş çıktığı takdirde de, Araplar hem Fransızları hem İngilizleri düşman olarak göreceklerdir ve biz, Fransa tarafından bizim çıkarımıza olmayan ve hazırlıksız olduğumuz bu savaşa sürükleneceğiz."[10] İngiltere, Fransa'yı suçluyordu. Lord Curzon, Fransız Büyükelçisi'ni Dışişleri Bakanlığı'na çağırıp Fransa'nın yaptığı yanlışlara işaret ederek olayların bu gelişmesindeki suçun tümüyle Fransa'ya ait olduğu görüşünü bildirdi.[11]

Fransızlar ve onlardan daha çok İngilizler Şam deklarasyonları karşısında şaşırıp kalmışlardı. Bunların uygulanmaya kalkışılması durumunda ciddi sonuçlar çıkacağı konusunda Faysal'ı uyardılar.[12] Ancak Faysal denetleyemediği Kongre'nin etkisinde kalarak, taraftarlarının kıyıdaki Fransızlar ve Hıristiyanlara gerilla saldırılarında bulunmalarına izin vermekle kalmayıp,[13] sınırın öte yanında Kilik-ya'da Fransızları yenilgiye uğratan Türkiye için de destek sağladı. Faysal ile partizanları, Fransızların Halep demiryolunu kullanmalarını engelleyerek karadan destek almalarını önlediler ve kuşatma altındaki garnizonlarına sadece deniz yolunu açık bıraktılar.[14]

Ancak Suriye milliyetçileri kendilerinin ve Faysal'ın durumunun İngiliz desteğine ne kadar bağlı olduğunu görmüyorlardı. Bağımsızlık ilanları, İngiltere'nin Mezopotamya'yı yönetme iddialarına saldırıları İngiltere'yi Fransa'nın kucağına itmiş ve iki Avrupalı devletin Ortadoğu'daki ittifakını kısa bir süre için canlandırmıştı. Fransa'ya karşı çıkılıyor olması haberlerini, ilk anda neşeyle karşılayan Lloyd George bile Fransızlarla anlaşmaktan başka seçenek göremiyordu. Lloyd George politikası ile Allenby'nin orduları, Suriyeliler için, ardında kışkırtıcı politikalar izledikleri bir kalkan olmuştu. Kalkan bir kere çekildi mi, Fransız hükümeti, sömürgeci grubun durumu hemen kavradığı gibi, harekete geçmekte serbest olacaktı.

Fransa'nın başlıca kaygısı Suriyelileri milliyetçi Türk güçleriyle olan tehlikeli ittifaktan uzaklaştırmaktı. *Comité de l'Asie Française* adlı sömürgeci cemiyetin propagandacısı ve Fransa'nın Suriye'deki baş politik temsilcisi Robert de Caix başkanlığında bir heyet Mustafa Kemal'le görüşmek üzere 20 Mayıs 1920'de Ankara'ya gitti. De Caix geçici bir ateşkes sağlayabildi. Bunu elde edip İngilizlerle de anlaşan Fransa, artık askeri eyleme geçmeye hazırdı.

Paris, 27 Mayıs 1920'de Beyrut'taki komutanı General Gouraud'ya Faysal'a karşı harekete geçmeye hazır olması emrini verdi. General Gouraud, 1920'nin Bastille Günü,

Paris'in de zorlamasıyla, Faysal'a bir ültimatom gönderip, Arap ordusunun dağıtılmasını da kapsayan Arap liderinin kolaylıkla kabul edemeyeceği koşullarını bildirdi. Ancak, korktuğu anlaşılan Faysal, Fransız koşullarını kabul etti. Bunun üzerine Şam halkı kendisine karşı ayaklandı. Paris'ten emir almış olan General Gouraud, Faysal'ın verdiği yanıtın tatmin edici olmadığını ileri sürdü. Faysal koşulsuz teslim içeren bir yanıt daha gönderdi. Ancak, de Caix'nin zorlamasıyla Gouraud çok geç olduğunu bildirerek askerlerine Şam'a yürümelerini emretti.

Fransızların askeri fazla değildi ve bu arada Mustafa Kemal'le yaptıkları ateşkes bozulunca, kuzeyde Türklerin, doğuda Faysal'ın yarattığı tehlikelere açık hale gelmişlerdi. Fransızlar iki cephedeki düşman arasına sıkıştılarsa da, Suriyelilerden etkin bir direnmeyle karşılaşmadıkları için şanslıydılar. Fransa'nın doğu ordusunun çoğunlukla Senegalli olan askerleri becerikli bir hasmın kendilerini kolaylıkla pusuya düşüreceği arazide kolaylıkla ilerlediler. Ancak Faysal'ın partizanları her nedense onlarla karşılaşmak için bu engebeli araziden çıkmalarını beklemişti.[15] Tam o anda bir Fransız hava filosu belirince Şam savunucuları paniğe kapılıp kaçtılar.[16] Fransızlar 26 Temmuz 1920'de Şam'ı işgal ettiler ve 27 Temmuz'da Faysal'ı sürgüne gönderdiler. Faysal 28 Temmuz'da Şam'dan ayrıldı. Fransız Başbakanı Suriye'nin, bundan sonra Fransa'nın olduğunu açıklıyordu: "Bütünüyle ve sonsuza kadar." [17]

Fransız otoriteleri Suriye'yi birimlere ayırarak parçalama yoluna gittiler. Bunlardan Büyük Lübnan bugünkü Lübnan'ın öncüsüdür. General Gouraud tarafından 1 Ağustos 1920'de ilan edilen Büyük Lübnan, Sykes-Picot Anlaşması'yla Fransa'ya tanınan bölgeyi kapsamaktaydı. Büyük Lübnan, Fransa'nın himayesinde olan Maruni Hıristiyanlarla bunların geleneksel düşmanları Dürzilerin yaşadıkları eski Türk vilayetine ek olarak Beyrut, Trablus, Sayda ve Sur'u ve ülkenin içinde uzanan Bekaa Vadisi'ni de içermekteydi. Beyrut, Trablus, Sayda, Sur ve Bekaa aslında Hıristiyan gücün üslendiği Lübnan vilayetine bağlı değildi; ve şimdi de Lübnan'a çok miktarda Sünni ve Şii Müslüman nüfus getirmiş oluyorlardı.

Çeşitli grupların, artık çoğunluğu Müslüman olan bu ülkede Maruni azınlığın liderlik durumuna karşı çıkmaları sonucu 1970 ve 80'lerde kan gölüne dönen bu büyümenin Maruni Hıristiyanlardan mı, yoksa Fransız politik baskısından mı kaynaklandığı kesin olarak bilinmemektedir.[18] General Gouraud'yu o kararı almaya pek çok kişi itmişti. O dönemde bunun getireceği riskler hesaplanamamıştı.

II

Şam'ın işgalinin bu kadar kolay olması, Faysal ile Arap milliyetçiliği hareketi iddialarının, Fransa'yı Suriye'deki taleplerinden vazgeçirmek amacıyla İngiltere tarafından yaratılmış, sahte iddialar olduğunu ortaya çıkarmış gibiydi. Suriye'de ne zaman yerel isyan çıksa -Fransız mandası döneminde huzursuzluklar yer yer hep görülmüştür- Fransızların İngilizleri suçlamaları doğaldı ve yine öyle oldu.[19] Suriye'yi elinde tutmaya çalışmakla Fransa'nın iyi niyetini kaybetmiş olan Lloyd George, politikasını Suriye'nin Fransa'nın eline geçmesini sağlayacak şekilde değiştirmesine karşın, bu iyi niyeti bir daha elde edemedi.

Lloyd George askerlerini 1919'da çekmekle Suriye'deki olayların kontrolünü, tıpkı Anadolu'nun içinde, Arabistan çöllerinde, Afganistan dağlarında ve Mısır köylerinde olduğu gibi, kaybetmiş oluyordu. Suriye'de sonuçta herkes İngiltere'yi suçladı. Fransızlar İngilizleri Faysal'ı başa geçirdiği için, Araplar da Faysalın yerinden indirilmesine göz yumdukları için.

Faysal'ın Filistin ve Irak'taki Arap partizanları da artık İngiltere'nin düşmanları arasına katılmıştı. Bu da İngiltere'nin Ortadoğu'da varlığını neden sürdürmekte olduğu sorusunu ortaya çıkarıyordu. İngiliz kamuoyuna İngiltere'nin hedeflerinden birinin Faysal'ın Arap hareketini desteklemek olduğu söylenmişti. Ancak Faysal'ın Arapları İngiltere'nin düşmanları olduysa, onları desteklemeye neden devam edilecekti? Ayrıca, Faysal destekçileri İngiltere'nin Fransa ile ilişkilerini de, özellikle Şeria nehrinin doğusundaki İngiliz Filistini'nde tehlikeye atmaktaydılar. Bunların faaliyetleri Fransa'yı Ürdün'ü işgale yöneltecek gibiydi ve bu da İngiltere'yi istenmeyen ve tehlikeli bir uluslararası çatışmaya itebilirdi. İngiltere ile Fransa arasındaki ilişkiler -özellikle Fransa'nın istediği Filistin açısından- çok hassas bir durumdaydı ve İngilizler, Ürdün'ün doğusundaki Faysal partizanlarının, Fransız sömürgeci grubuna sınır ötesine asker göndermek için fırsat yaratacağından korkuyorlardı.

49

Doğu Filistin (Mavera-i Ürdün): 1920

Fransız hükümeti Suriye'nin istila, fetih ve işgalini emrettiği zaman komşu Filistin'in de bir "Siyonist devlet" olmasını önleyecek diplomatik bir propaganda kampanyası başlatmıştı.[1] İngiltere Filistin'de Siyonizmi desteklediği için bu kampanya İngiliz aleyhtarı bir görünüm aldı. Ancak Fransız hükümeti Yahudi Filistinine, İngiliz Filistinine olduğundan daha çok karşı çıkıyor, İngiliz desteğindeki Siyonizmin Kutsal Topraklardaki Fransız ticari ve dini çıkarlarını tehlikeye atacağından korkuyordu.

Dışişleri Bakanlığı'nda kibar, basında ise kaba bir dille Yahudi aleyhtarlığı yapılmaktaydı.[2] Ancak 1920'de iki Avrupalı müttefik, Fransa ile İngiltere, Filistin ile Suriye-Lübnan arasında bir sınır çizmek için görüşmelere başladıklarında ("Filistin" ve "Suriye" pek belirsiz kavramlardı ve birinin nerede bitip diğerinin nerede başladığı açık değildi) Fransız müzakerecilerin sert tutumu, Fransız bencilliğinin bir göstergesiydi. Fransa'nın liderlerini ülkenin Asya'daki çıkar ve iddialarından çoğunu terk etmekle suçlayan sömürgeci grubun galeyana getirdiği Fransızlar, bu sınırı Ortadoğu'da Fransa ile İngiltere arasındaki sınır olarak görüyor ve ödün vermeye yanaşmıyorlardı. Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyonu'nun yeni başkanı aynı zamanda başlıca Fransız sömürge cemiyeti olan *Comité de l'Orient*'ın da başkanı ödünü ihanet olarak nitelemeye, çok satan basın kadar hazırdı. Filistin sınırlarına ilişkin müzakerelerin gündeminde Ürdün ve Yarmuk nehirlerinin kaynakları da vardı ve Fransızlar bunları Suriye-Lübnan'a almakta başarılı olmuşlardı.

Ortadoğu'daki Fransız Katolik misyonerliklerini temsil eden *Oeuvre des Ecoles d'Orient,* Yahudi milli yurdunu, "bizim durumumuzu sarsmak için İngilizlerin kullandığı bir araç" olarak tanımlamaktaydı.[3] Örgüt aynı zamanda Siyonizmin ve Bolşevizmin ardında dünya çapında bir Yahudi komplosu görüyor ve bu komplonun, "elindeki tüm araçlarla Hıristiyan dünyasını yok etmeyi amaçladığını" iddia ediyordu.[4] Fransa'nın Suriye'deki politik çıkarlarını yürüten Robert de Caix de aynı görüşteydi ve doğu Avrupa'dan Filistin'e gelen Siyonistler konusunda "Yahudiler arasında pek sık rastlanan ihtilalci ruh Bolşevizme yönelmiştir," diyordu.[5] Dolayısıyla Fransızlar, Suriye ve Lübnan'daki konumlarının aynı zamanda İngiliz, Yahudi, Siyonist ve Bolşevik olduğuna inandıkları bir hareket tarafından tehdit edildiğinden emindiler. *Ouevre des Ecole d'Orient* başkanına

göre Filistin'deki Protestan ve Yahudi olgusuna karşı harekete geçmesi gereken, Fransız milli çıkarlarının yanı sıra, dini hassasiyetti. "İsa'nın yurdunun Yahudi ve Anglosakson dinsizliğinin avı olması kabul edilemez," diyordu. "Burası Fransa'nın ve Kilise'nin el sürülemez mirası olmalıdır. Bu kutsal toprağı müttefiklerimizin vahşi zorbalığından kurtarmamak ulusal bir onursuzluk ve bağışlanamaz bir suç olur."[6]

Fransız hükümeti o dönemde, Kudüs'te ve diğer Filistin kentlerinde şubeleri olan Edebiyat Cemiyeti adında İngiliz aleyhtarı politik bir kulübe para yardımı yapmaktaydı. Ancak 1920'de Fransızların İngiliz çıkarlarına olan tehdidi, Filistin'de İngiliz mandası altındaki toprakların % 75'ini oluşturan ve Ürdün'ün doğusunda yer alan büyük ve seyrek nüfuslu Mavera-i Ürdün'e yönelmişti. Mavera-i Ürdün, aşiret yaşamı ve yapısı bakımından Arabistan'a yakındı; tarihi açıdan ise Kutsal Kitap'ta sözü geçen topraklar arasındaydı ve bir zamanlar Roma'nın Arabistan eyaletinin bir parçası olmuştu. Allenby'nin Osmanlıları bölgeden çıkarttığı 1918 sonbaharından sonra, İngilizler bölgeyi Faysal'ın etkisiz Şam yönetimine bıraktıkları için, bir yönetimin varlığından pek söz edilemezdi. Bunun da İngilizler açısından bir hata olduğu belliydi; Fransızlar, Faysal'ın yerine Şam hâkimi oldukları zaman onun halefi olarak bu bölgede hak iddia edebilecek duruma gelmişlerdi.

Mavera-i Ürdün aşiret çatışmalarıyla karışmış bir bölgeydi. İngilizler, Fransızların hukuki boşluktan yararlanarak düzen ve uygarlık getirme bahanesiyle bölgeyi işgal edeceğinden korkuyorlardı. Suriye'deki Fransız yönetiminin Arap düşmanları, Faysal'ı Şam'a geri getirmek için mücadele ettiklerini öne sürerek Mavera-i Ürdün'de toplanmışlardı ve oradan Fransız Suriyesi'ne baskın yapabilirlerdi. Bu da Fransızların misilleme olarak istilaya kalkışmasının bahanesi olabilirdi.

Batı Filistin'de üslenmiş olan İngiliz yönetimi bölgeye İngiliz askeri göndermeyi önerdiyse de, Londra bu girişime karşı çıktı. Sadece bir avuç sivil yönetici gönderilmesine izin verilebilecekti.[7]

Mavera-i Ürdün'de bulunan İngiliz subayı C.D. Brunton, amirlerine, halkın İngiltere'nin ülkeden çekilmesini konuştuğunu ve "kimse bizi işgal etmekten memnun kalmıyor" dediğini bildiriyordu.[8] Yüzbaşı Brunton ülkeyi anarşiye atmak için fazla bir şey gerekmeyeceğini belirterek şöyle diyordu:

> Buradaki insanlar homojen ve politik bir bütün oluşturmuyor. Yerleşik nüfus ile Bedeviler arasında kesin bir ayrım çizgisi var. Yerleşik olanlar, oturmuş bir yönetim ve diğerlerinin şiddet ve zorbalığından korunma istiyor. Bedeviler köylülerden zorla aldıkları ile yaşadıklarından, anarşiyi tercih ediyorlar. Ortak ülkeleri için bir hükümet oluşturmaları beklenemez.[9]

Brunton'un en büyük kaygısı Faysal'ın Haşimi ailesinden gelen birinin, Fransızlara karşı halkı kışkırtmakta oluşuydu. 9 Eylül 1920'de Haşimi temsilcisinin Suriye'de Fransızlara cihad ilan ettiğini, gönüllü topladığını ve Amman kentindeki hapishaneden çıkardığı suçluları bu harekete kattığını bildirdi.[10] İki gün sonra, biraz daha sakinleştiği bir sırada, Haşimi temsilcisinin sadece elli gönüllü bulabildiğini açıkladı.[11] Ancak Brunton

İngiliz hükümetinin Mavera-i Ürdün'e yaklaşımından memnun değildi: "Kısmen vahşilerle meskûn bir ülkeyi özerklik ve birkaç İngiliz danışman vererek kontrol etmek bir deneyim olarak çekici gelebilir" diye yazıyordu, ancak uygulamada işler böyle yürümüyordu.[12]

İngiltere'nin Mavera-i Ürdün'de ordusu olmadığından, bölgeyi Fransız istilasına karşı savunamayacaktı. İngiltere, Mavera-i Ürdün'ün kendisine kalması için bir Fransız istilasını kışkırtmaktan kaçınmak zorundaydı. Suriye'deki Fransız mevzilerine Mavera-i Ürdün'den düzenlenecek Arap baskınları bu tür bir istilayı kışkırtabilirdi ve bu nedenle önlenmesi gerekiyordu. Mavera-i Ürdün'de bir İngiliz memuru olan F.R. Somerset'in, Arapların Fransız Suriyesine saldırılarını önlemek için bulduğu çare, aşiretleri birbirlerine düşürmekti.

Somerset'in politikası başarılı olduğu takdirde Fransa'nın savunmasız Mavera-i Ürdün'ü istila etme gerekçelerinden biri eksilecekti. Ama Fransa, İngiltere'nin sadece Mavera-i Ürdün'de değil, Filistin'deki yönetimine de başka araçlarla, silah yerine politikayla, propagandayla saldırırsa ne olacaktı? 1920 yılında Arap milliyetçileri Fransa'dan nefret ediyorlardı; ama ya Fransa onları İngiltere'den nefret etmeye ikna ederse? Somerset Fransa'nın Filistin'deki bütün Araplar arasında beğenilecek Siyonist aleyhtarı bir platform temelinde[13], Mavera-i Ürdün'ü ve Batı Filistin'i de kapsayan Büyük Suriye için bir propaganda saldırısına başlayacağından korkuyordu. Fransa, Araplara, Filistin'i (ve Mavera-i Ürdün'ü) İngiltere'den almasına izin verildiği takdirde Siyonizme son vermeyi vaat edebilir ve Araplar böyle bir programa dayanarak Fransa'nın ardında toplanabilirdi. Somerset'in, İngiliz bürokrasisinin büyük bir kesiminde paylaşılan görüşüne göre Siyonistler emellerini kamuoyuna açıklamakla kendilerine olduğu kadar İngiliz davasına da zarar vermekteydiler. "Herkesin karşı olduğu biz değiliz, Yahudilerdir," diye yazıyordu. "Yahudiler aptal ağızlarını kapattıkları takdirde tüm ülkeyi satın alabilirler."[14] T.E. Lawrence'ın görüşü daha değişikti: "O, adil bir politikanın etkisi altında, Siyonizm aleyhtarlığının dört beş yılda, yok olmasa bile son derece azalacağını düşünüyordu."[15]

Ancak o an için Arapların Siyonizm aleyhtarlığı çok yüksek sesliydi ve İngilizlerin yönetiminde olan Filistin'in huzurunu bozuyordu.

50

Filistin: 1920
Araplar ve Yahudiler

General Allenby, 1917-18'de Filistin'i Osmanlılardan aldığında ülkeye bir İngiliz askeri yönetimi yerleştirmişti. O zamandan beri de askeri yönetimin her katında, Londra'nın kendilerine, halk tarafından kabullenilmeyen ve gerçekleştirmesi güç bir politika yüklemiş olmasından duyulan huzursuzluk egemendi. Bu politika, Balfour Deklarasyonu'na uygun olarak Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını öngörüyordu. General Allenby'nin baş politik subayı Gilbert Clayton ile Kudüs Valisi Ronald Storrs, bu politikayı desteklemeye niyetli oldukları işaretini vermekten baştan itibaren kaçınmışlardı. Her ikisi de kendi içlerinde Siyonizme inanıyorlarsa da, Clayton bunu olabilecek en dar anlamında ifade ediyordu: Bir Yahudi devleti olmayan İngiliz yönetimi altındaki çokuluslu Filistin'de, dünya Yahudilerinin duygusal ve kültürel merkezi olacak, genişletilmiş bir Yahudi topluluğu oluşturulması. Filistin'de görevde bulunan diğer İngiliz subayları bu dar anlamında bile Siyonizme sempatiyle bakmıyor, Siyonizme tümüyle karşı olan Arapların tarafını tutuyorlardı. Bu subaylara göre Londra'nın Siyonizm politikası, kargaşa çıkarmak için yaratılmış gibiydi ve oturduğu yerden konuşan, yerel koşullardan habersiz kişiler tarafından hazırlanmış olmalıydı.

Diğer yandan Siyonist liderler de, İngiliz yönetiminin kararsız tutumu ya da düşmanlığının Araplara Balfour Deklarasyonu'nu kabul ettirme çabalarını engellediğini düşünüyorlardı. Bunlar, Balfour Deklarasyonu'nun İngiliz hükümetinin değişmeyecek bir politikası olduğunu ve mutlaka uygulanacağını Arap nüfusa anlatabilmiş olsalardı, Arapların bunu kabul edeceklerine, hatta yararlarını göreceklerine inanmaktaydılar. Dr. Weizmann ile diğer Siyonist liderler, Arap topluluklarıyla işbirliği yapmak istediklerini söylüyor, yeni Yahudi göçmenlerin ülke sakinlerinin elinden bir şey almayıp o sırada kullanılmayan toprakları işleteceklerini vurguluyor ve Yahudi yerleşiminin, tüm ülkeye, hatta tüm Arap Ortadoğusuna önemli ekonomik yararlar getireceğini tekrar tekrar belirtiyorlardı.

Filistin'in Arapça konuşan toplulukları arasında pek çok konuda, belki de Siyonizm konusunda bile önemli anlaşmazlıklar vardı. Bu durum, Siyonizm aleyhtarı Müslüman-Hıristiyan Derneği'nin 1919 Şubatında toplanan kongresinde de görüldü. Kongreye katılan otuz faal politikacının çoğunluğu, Faysal'ın başkanlığında ve merkezi Suriye olacak bir Arap federasyonu programını kabul ederek, görüş ayrılıklarının üstünü kapatabildiler. Ancak ayrı bir Filistin yaratma konusunda kimi İngiliz, kimi Fransız yanlısı

görüşler vardı ve otuz delegenin beşi Siyonizm aleyhindeki kararı imzalamamışlardı. Bundan sonraki iki yıl boyunca delegeler ve meslektaşlarının politik görüşlerinde büyük bir hareketlilik gözlendi. Faysal'ın kral olmasını isteyenler aleyhine döndü, İngiliz yanlısı ve İngiliz karşıtı fraksiyonlar taraf değiştirdi, Fransa'nın Suriye'yi fethetmesiyle de Büyük Suriye savunucularının dikkati, İngiltere'nin Filistin mandasına verilecek topraklara çevrildi.

Filistin'deki Arap politikası kentli büyük aileler arasındaki rekabetle belirleniyordu. İngiliz işgali sırasında en çok göze çarpan rekabet Kudüslü el-Hüseyni ve el-Naşaşibi aileleri arasında olandır. El-Naşaşibi ailesinin politikası 1920'de İngiliz aleyhtarlığından İngiliz taraftarlığına ve uzlaşmacılığa dönmüştü. Siyonist liderlik bunu izleyen yıllarda el-Naşaşibilerle, Arap-Yahudi uyumuna götürebilecek bir işbirliği için temelin atıldığına inanmaya başladı. Ancak İngiliz yanlılığından İngiliz karşıtlığına geçen el-Hüseyniler, bölgedeki İngiliz yönetiminin Siyonist aleyhtarı davaya gösterdiği sempati nedeniyle, Arap topluluklarının başına geçmek durumunda kaldılar. İngiliz subayları bile Arapların hiç ödün vermemesi gerektiğini söylerken, uzlaşma yanlısı Arap liderleri, taraftarlarını ödün verilmesi konusunda nasıl ikna edebilirdi?

Bedevi aşiretler, 1919 yılında Yukarı Galile'de, İngiliz ve Fransız askeri yönetimleri arasındaki boş bölgede Yahudi yerleşim yerlerine saldırınca şiddet hareketleri başladı. 1920 başlarında Arap çeteleri Siyonist yerleşim yerlerine girdiler ve çıkan silahlı çatışmada pek çok Yahudi ve bu arada savaş kahramanı Rus Yahudisi Yüzbaşı Joseph Trumpeldor öldü.

Bundan sonra o baharda Kudüs'te başlayacak olan şiddet hareketleri hakkında söylentiler iyice arttı. Buna yanıt olarak Allenby'nin ordusunda Yahudi alayını kuran Rus Yahudisi gazeteci Vladimir Jabotinski diğer Siyonist liderlerden, kendisi gibi İngiliz ordusunun Yahudi Lejyonu'nda çarpışmış askerlerden oluşacak bir savunma grubu kurma izni aldı. Jabotinski, Kudüs'ün İngiliz Valisi'ne böyle bir grup kurmakta olduğunu bildirdi ve grubunun resmen tanınıp görevlendirilmesini ve İngiliz yönetiminin kendilerine silah vermesini istedi. İngilizler teklifi reddedince, gerekli silahları eski kentteki bir Ermeni silah kaçakçısından satın aldı.

Kudüs için sözü edilen çatışmalar 4 Nisan 1920'de başladı. Müslümanların bayramı sırasında ateşli konuşmacılar Arap halkını ayaklandırdılar. Yahudilere karşı üç günlük bir ayaklanma sonunda Yahudiler pek çok ölü ve yüzlerce yaralı verdiler.[1] Ancak Jabotinski kuvvetlerinin devriye gezdiği Yeni Kudüs'te hiç kayıp yoktu. Bütün kayıplar İngiliz askerlerinin Jabotinski kuvvetlerinin girmesine izin vermedikleri Eski Kent'teydi.

Eski Kent'teki bu kan denizini daha da ürkütücü yapan şey isyancı halkın "Hükümet bizimledir!" diye bağırmasıydı.[2] Bu sözlerinde haklı oldukları, İngiliz askeri yönetiminin verdiği cezalarla anlaşıldı. Ayaklananlardan sadece birkaçı mahkemelerce ağır cezalara çarptırıldı; oysa Jabotinski ile arkadaşları hemen kapalı bir savaş divanı önüne çıkarıldılar, savunma grubuna silah dağıtmakla suçlandılar ve Akra Kalesi'nde on beş yıl ağır hapse mahkûm edildiler.[3] Bu kararların kopardığı gürültü İngiliz hükümetini Filistin'deki askeri yönetim konusunda soruşturma yapmaya yöneltti.

Hükümetin soruşturma komitesi Kudüs'te toplandı. Askeri yetkililer Yahudilerin suçlu

olduğunu, Müslümanları kışkırttıklarını söylerken Yahudi tanıklar İngiliz askeri yönetiminin ayaklananları kışkırttığını iddia ediyordu. Kahire'deki Askeri İstihbarat başkanı Richard Meinertzhagen, İngiltere'nin Siyonizm yanlısı politikasının uygulanıp uygulanmadığını saptamak için Filistin'e gönderilmişti; mahkemede Yahudi tanıkların doğruyu söyledikleri yolunda ifade verince Hükümet, onların ifadelerinin gerçekliğini kabul etmek zorunda kaldı.[4]

Meinertzhagen günlüğüne şöyle yazmıştır: "Dünyanın, Siyonist amaçların değerini anlamayacak kadar bencil olmadığından hiç emin değilim. Dünya gerçekten Yahudi aleyhtarı ve Yahudi parasıyla, aklından kuşku duyuyor. Her neyse, ben burada Siyo-nizmi savunmak konusunda, Hıristiyanlar arasında yalnızım... İşin garip yanı da bu, çünkü ben de Yahudi aleyhtarı duygularla doluyum..."[5] Meinertzhagen İngiliz subaylarının duygudan eyleme geçmiş olmalarından kuşkulanarak hazır Filistin'deyken onları da gizlice izledi. Daha sonra General Allenby'ye askeri yönetim içine bir ajan yerleştirdiğini ve yönetimin kurmay başkanlığını yapan İngiliz albayının yeni Yahudi aleyhtarı ayaklanmalar çıkarmak için Kudüs'ün Arap müftüsüyle komplo kurduğunu öğrendiğini bildirdi.[6]

Soruşturma komisyonunun raporundan birkaç hafta sonra Londra, Filistin askeri yönetimini kaldırarak yerine sivil bir yönetim getirdi. Lloyd George yeni yönetimin başına Yüksek Komiser olarak Herbert Samuel'i atadı. Yahudi ve ileri gelen Liberallerden olan Samuel, Filistin'de İngiliz himayesinde bir Yahudi yurdu kurulmasını öneren ilk İngiliz Kabine üyesiydi (Türkiye ile savaşın başladığı 1914'te). Onun atanması Başbakan'ın Filistin politikasında direnmekte olduğunu gösteriyordu. Bununla birlikte, askeri yönetimin neden olduğu şiddet hareketleri, Londra'da bazılarını Yahudi yurdu kurulması konusunu bir daha düşünmeye zorlamıştı. Tüm yaşamı boyunca Siyonizm yanlısı olan Winston Churchill bile, 13 Haziran 1920'de Lloyd George'a şöyle yazıyordu: "Filistin'i elde bulundurmak bize yılda altı milyona mal oluyor. Siyonist hareket Araplarla sürtüşmeye neden olacaktır. Fransızlar Siyonist harekete karşıdırlar ve Arapları gerçek düşmanın biz olduğumuza inandırmaya çalışacaklardır. Filistin serüveni... hiçbir maddi yarar getirmeyecektir."[7]

Aynı süre içinde Irak'ta başlayan büyük ayaklanmaların da İngiltere'nin kaynaklarını tüketmesi, bu kuşkuları daha da yoğunlaştırdı. Mısır'daki isyanlardan, Afganistan'daki savaştan, Arabistan'daki dini savaştan, Türkiye'deki milliyetçi başkaldırıdan ve Fransız Suriyesi ile çatışmalardan sonra gelen bu olaylar artık İngilizlerin Ortadoğu'dan çekilme zamanının geldiğini düşünmesine yol açıyordu.

51

Mezopotamya (Irak): 1920

Savaştan sonra Şam'daki Arap milliyetçiliğinin o ilk baş döndürücü günlerinde, çeşitli Arap eylemcileri arasındaki önemli bölgesel farklılıklardan birinin, Mezopotamya vilayetlerinden gelenlerin çoğunlukla asker kökenli olmaları olduğu anlaşılmıştı. Mezopotamyalı askerler, Faysal ile kardeşleri adına hareket ettiklerini iddia etmekle birlikte, çoğu savaşın sonuna kadar Sultan'a ve Jön Türklere sadık kalmış olan eski Osmanlı subaylarıydı. Savaş deneyimleri ve İngiltere aleyhtarlıkları nedeniyle, İngiliz planları açısından bu subayların Şam ya da Kudüs politikacı ve hatiplerinden daha ciddi bir tehdit oluşturmaları beklenebilirdi.

Mezopotamya'daki İngiliz yönetimi ilk başta duruma böyle bakmıyordu. Bölgedeki çeşitli halklar arasında yaşanan gerilimler daha büyük sorunlarmış gibi görünüyordu ve Kürtler ve Bedeviler gibi grupların yasa tanımazlıkları daha büyük bir tehdit olarak kabul ediliyordu.

Savaşın sonunda vilayetlerin geçici yönetimi İngiliz Hindistanı'nda görevli Yüzbaşı (daha sonra Albay) Arnold Wilson'a verildi ve Wilson sivil komiser oldu. Wilson'un yardımcısı o sıralarda Arap ülkeleri konusundaki kitaplarıyla çok ünlü olan Gertrude Bell'di. Bell himaye, Wilson ise özerklik yanlısıydı. Ancak 1918'de fikir birliğine varmışlar ve Wilson, Bell'in barış konferansından önce ve konferans sırasında özerklikten söz edilmesinin yararlı olmayacağı hakkındaki muhtırasını, kendisinin de onayıyla Londra'ya göndermişti. Bell daha önce şöyle yazıyordu: "Savaşın başarıyla sona erdiğini gören Mezopotamya halkı ülkenin İngiliz denetiminde kalacağını düşünüyor ve genelde bundan mutluluk duyuyordu." Barış Konferansı'nda Woodrow Wilson ile diğerlerinin ulusların kendi yazgılarını belirlemeleri lehindeki açıklamaları "hemen hemen evrensel olarak kaygıyla karşılanan başka olasılıkların görüşülmesini sağlamış, ancak daha istikrarsız ve daha fanatik unsurlara politik entrikaların girmesine fırsat yaratmıştı."[1]

Kabine, Londra'da benimsenen -ya da öyle gösterilen- Amerikan ilkelerine uygun olarak Arnold Wilson'dan, Mezopotamya halkına bölgelerinde nasıl devlet ya da hükümetler istediklerini sormasını istedi. Wilson, kamuoyunun eğilimini kesin bir biçimde öğrenmenin yolu olmadığını bildirdi.[2]

Wilson, Basra ve Bağdat vilayetleri ile Lloyd George'un, Clemenceau'nun da onayıyla, Fransız etki alanından ayırdığı ve Türkiye'ye vermek niyetinde olmadığı Musul

vilayetini yönetmeye hazırdı ama bunların uyumlu bir bütün oluşturmadıkları düşüncesindeydi. Irak'ın (Mezopotamya toprakları anlamında, İngilizler tarafından gitgide daha çok kullanılan bir Arap terimi) yönetilemeyecek kadar parçalanmış olduğuna inanıyordu. Musul'un stratejik önemi burasının Irak'a katılmasını gerektiriyordu. Ayrıca bölgede önemli petrol yatakları bulunması olasılığı da bunu arzulanır kılıyordu. Ancak Musul, Kürdistan olduğu düşünülen bölgeye dahildi ve Arnold Wilson, kendi yönetimine verilen savaşçı Kürtlerin "yarım milyondan fazla olduklarını ve Araplar tarafından yönetilmeyi hiçbir zaman kabul etmeyeceklerini" iddia ediyordu.[3]

Wilson'a göre temel sorunlardan biri, Mezopotamya'daki yaklaşık iki milyon Şii'nin, Sünni azınlık toplumunun hâkimiyetini kabul etmeyecekleriydi; ve "henüz Sünni hâkimiyetini içermeyen bir hükümet biçimi düşünülmüş değildi."[4] İki topluluk arasındaki çatışma, her birinin bir Arap milliyetçi cemiyet ortaya çıkarmasıyla daha da belirginleşti.[5] Bu arada Bağdat'ın ticari yaşamına hâkim olan geniş Yahudi topluluğuyla, Türkiye'den göçüp Musul bölgesine yerleşen önemli Nasturi Hıristiyan topluluğunun da unutulmaması gerekiyordu.

Wilson Londra'ya, Irak nüfusunun % 75'inin aşiretler halinde yaşadığını ve "bir hükümete tabi olmak konusunda hiçbir geleneklerinin olmadığını" bildirdi.[6] Gertrude Bell de babasına aynı şeyleri yazıyordu: "Yerel eşraf, bir Arap emirine hatta sanırım bir Arap hükümetine tabi olma fikrine şiddetle karşı çıkıyor. Bir zorbanın pençesinden kurtulup bir diğerinin pençesine düşmek istemediklerini söylüyorlar."[7]

Politik birliği büyük çaplı olarak düşünen Arap milliyetçilerinin* tersine Mezopotamya vilayetlerini birleştirmeye çalışmanın bile uygulanamayacak kadar büyük bir ihtiras olduğunu düşünenler de vardı. Bir Amerikan misyoneri, Birleşik Irak için kendi planları üzerinde çalışan Gertrude Bell'e, böyle yapmakla köklü tarihi gerçekleri göz ardı ettiği uyarısında bulunuyordu: "Irak'ın etrafını bir çizgiyle çerçeveleyip buna politik bir bütün demekle, dört bin yıllık tarihi görmezden geliyorsunuz! Asur her zaman batıya, doğuya ve kuzeye, Babil ise güneye bakmıştır. Bunlar hiçbir zaman bağımsız birer birim olmamışlardır. Birleştirilmeleri zaman gerektirir; ağır ağır yol alınmalıdır. Onlarda henüz ulus olma anlayışı yoktur."[8]

Bağdat'taki ileri gelen bir Arap politikacısı Bell'i başka bir konuda uyarıyordu. Bell'le 12 Haziran 1920'de konuşan politikacı, İngiltere'nin, Bağdat'ı işgalinden bu yana üç yıl geçmiş olmasına karşın hâlâ bağımsız bir yönetimden söz ettiği, ancak bu konuda hiçbir şey yapmadığı gerçeğini dile getirmekteydi. Bunu, İngilizlerin Şam'a girer girmez bağımsız Faysal yönetimini kurmalarıyla kıyaslıyordu. Hükümeti için plan yapanlardan birinin de Bell olduğunu iyi bilen Arap politikacı şunları hatırlatmaktaydı: "Deklarasyonunuzda otoritesini ilgili halkın girişiminden ve özgür seçiminden alacak yerli bir yönetim kuracağınızı bildirmiştiniz; oysa kimseye danışmadan plan hazırlamaya devam ettiniz. Aranıza ileri gelen birkaç kişi alabilirdiniz ve bu, planınıza karşı duyulan kırgınlığı ortadan kaldırırdı..."[10]

* Savaş sırasında Faysal'ın İtilafçı ordusunda görev alan Mezopotamyalı subaylardan Nuri el-Said, Suriye ile Mezopotamya için tek bir hükümet oluşturulmasını tavsiye ediyordu.[9] Şam'daki Suriye Genel Kongresi'ne katılan Mezopotamya delegeleri ise, iki ülkeyi Şam ve Bağdat hükümetleri arasında bölüştürmeyi savunmaktaydılar.

Gertrude Bell, yerlilerin ayaklanması tehlikesini önemsemiyordu. Aleyhinde çalıştığı şefi Arnold Wilson ise böyle bir tehlikeyi göz ardı etmemekteydi. Londra'yı, terhislerin sonucu olarak elindeki silahlı kuvvetlerin çok zayıfladığı konusunda uyarmıştı. İngiltere'nin elinde 272.000 kilometre karelik bir bölgeyi denetimle görevli çok küçük bir kuvvet vardı.[11] Wilson, Faysal taraftarlarının oluşturduğu tehlikeye de işaret ediyordu; Lawrence ve İtilafçılarla Hicaz birliklerinde çarpışan Nuri el-Said ve diğer üst düzey Mezopotamyalı subayların, olası kışkırtıcılar olarak, yurtlarına dönmeleri yasaklanmışsa da, -çoğu savaşta düşmana hizmet etmiş olan- pek çok militan, Mezopotamya'nın bağımsızlığını isteyen Şam deklarasyonlarından sonra bölgeye dönmüştü. Ayrıca Mustafa Kemal yanlılarının Türkiye'den gönderdiği ajanlardan da söz ediliyordu.[12]

Belli belirsiz söylentiler, huzursuzluk ve cinayetler devam ettikçe İngilizlerin sinirleri de iyice gerilmişti. 1919 yazında Kürdistan'da üç genç İngiliz yüzbaşısı öldürüldü. Hindistan hükümeti bunların yerini almak üzere 1919 Ekiminde deneyimli bir subay gönderdi; bir ay sonra o da öldürüldü.

Arnold Wilson o yılın Noelinde Londra'dan, Doğu çöllerindeki savaşlarda efsaneleşmiş olan Albay Gerald Leachman'ın yardıma gönderilmesini istedi. Leachman, 1920'de Mezopotamya'ya geldiğinde, on gün önce altı İngiliz subayının öldürülmüş olduğunu öğrendi.[13] Bunun arkası da gelecekti; Leachman bir ay sonra çölde baskına uğrayan bir İngiliz subay grubunu kurtarabildiyse de, yaz başlarında rehine olarak kaçırılan iki politik subayı kurtaramadı ve onlar da öldürüldü. Çöl baskıncı Arap çeteleriyle kaynıyordu ve Leachman bunlarla baş etmenin tek çaresinin "toplu kıyım" olduğu görüşündeydi.[14]

Haziran ayında tüm aşiretler birden ayaklandı; buna hükümetin vergi koyma çabalarının neden olduğu sanılmaktadır. Gertrude Bell, 14 Haziran'da milliyetçi bir terörün ortalığı kasıp kavurduğunu ileri sürüyordu.[15] Bell abartıyorduysa da, Orta Fırat bölgesinde karakollar basılmakta, iletişim hatları kesilmekte ve İngiliz subayları öldürülmekteydi.[16] İsyanların çeşitli nedenleri vardı ve değişik gruplar değişik amaçlar güdüyordu. Bütün bölge şu ya da bu nedenle İngiltere aleyhine ayaklandı ve ayaklanma daha sonra Aşağı Fırat bölgesine de yayıldı. Şiilerin kutsal kenti Kerbela'da İngiltere'ye karşı cihad ilan edildi.[17] Kuzeybatı sınırında Faysal'ın eski subaylarından birinin komutasındaki bir Arap süvari grubu İngiliz karakollarını basıp askerleri öldürdü.

Kötü haberler bu kadarla da kalmıyordu: Fırat kıyısında bir karakolda müttefik aşiretlerle bir toplantı yapmak için 11 Ağustos'ta Bağdat'tan çıkan Leachman, bir hile sonucu silahlı muhafızlarını gönderdikten sonra, ev sahibi aşiret şeyhinin emriyle sırtından vurularak öldürüldü. Cinayeti *Reuter* "Arap İhaneti", *The Times* ise "Mezopotamya'da İşler Daha da Kötüleşiyor" başlığıyla bildirdi.[18] Leachman'ın ölüm haberi Fırat boyunca İngilizlere karşı başka ayaklanmalara yol açtı. Bağdat'ın kuzeyinde ve doğusunda yeni ayaklanmalar görüldü. Bir grup isyancı ağustos ortalarında, geçici bir Arap hükümeti ilan edecek kadar kendilerine güvenmeye başlamışlardı.[19]

The Times 7 Ağustos 1920 tarihli başyazısında şöyle diyordu: "Arap halkına asla istemediği, pahalı bir yönetimi benimsetmek yönündeki boş çabalara daha kaç tane değerli yaşam kurban edilecek?" *The Times* 10 Ağustos sayısında da, "Hükümet'in Ortadoğu' daki budalaca politikasını desteklemek için bu yıl Mezopotamya ve İran'da yüz milyon sterline yakın para harcamış olacağız," demekteydi.

Hindistan hükümeti düzeni sağlamak için asker ve malzeme yağdırıyordu. Büyük nüfuslu merkezler kısa zamanda denetim altına alındıysa da, kırsal bölgelerde denetimin ele geçirilmesi çok daha uzun sürdü. Asayişin az çok sağlanması 1921 Şubatını buldu. İngiltere isyanı bastırmak için 450 ölü ve yaklaşık 1500 yaralı vermişti.[20]

Ayaklanmanın kökeni konusunda İngilizlerin kafası karışıktı. Arnold Wilson on üç neden sıralıyor, en çok Faysal taraftarları ve Mustafa Kemal Türkiyesi üzerinde duruyordu. Bunların Amerikan *Standard Oil* petrol şirketi çıkar çevreleri tarafından desteklenıyor olabileceğini vurguluyordu.[21] Hindistan Bakanlığı'na bağlı bir istihbarat subayı, Faysal'ın ve (kendine göre) Moskova ve İsviçre kanalıyla Berlin'den hâlâ emir almakta olan Türklerin içinde olduğu bir komployu gösteren bir plan ortaya çıkarmıştı.[22] Bu plan Londra'da Kabine üyeleri arasında dağıtıldı.

Irak'taki esrarengiz ayaklanmalar normalde sakin olan İngiliz Hindistanı yönetiminin dengesini kaybetmesine neden oldu. Sir Arnold Wilson, 1920 sonlarında Kabine'ye, "Mezopotamya'da, Arap yönetimi kurulması konusunda gerçek bir istek olmadığını, Arapların İngiliz egemenliğini tercih edeceklerini" bildirdi.[23] Bu doğruysa, Mezopotamya'daki patlama bir Arap bağımsızlık hareketi olarak açıklanamazdı. Wilson, "Biz anarşi artı fanatiklikle karşı karşıyayız. Milliyetçilik hiç denecek kadar azdır," diyordu.[24] "Aşiretler hükümete karşıydılar ve ne için çarpıştıkları hakkında hiçbir bilgileri yoktu."[25] Wilson ağustos ortalarında da şöyle demekteydi: "İhtilalci hareket bir süredir her tür politik yönünü kaybederek tümüyle kargaşadan ibaret bir duruma gelmiştir."[26]

Bu açıklama, Ortadoğu'nun her yanındaki karışıklıklarla birlikte başlayan Irak ayaklanmaları için tatmin edici değildi. Mustafa Kemal'in liderliğindeki Türkler, İtilaf Devletleri'ne karşı mücadelelerinde neden başarılıydılar? İngiltere'nin himayesindeki Kral Hüseyin, Arabistan'a hâkim olma mücadelesini neden kaybetmekteydi? Mısırlılar, İngiliz askerlerinin ülkelerinde kalması konusunda -hangi temele dayanırsa dayansın- görüşmeye oturmamakta neden ısrar ediyorlardı? Faysal Fransızlar karşısında yenilgiye uğradıktan sonra taraftarlarının İngiltere'ye saldırmasına neden izin vermişti? Araplar neden Filistin'de gösteriler yapmışlar ve Irak'ta ayaklanmışlardı? Üstelik bütün bunlar, İngiliz ekonomisi çökmüşken ve yeniden canlandırılması için hükümetin zamanına, enerjisine ve kaynaklarına gerek varken yapılmaktaydı.

Londra'da Ortadoğu'da olanlar konusunda bir fikir birliği yoksa da, büyük bir çoğunluk bu olayların dışardan kışkırtıldığına ve Doğu'daki tüm olayların birbiriyle ilişkili olduğuna inanıyordu. Bunların kaynağı konusunda da çeşitli adlar ortaya atılmaktaydı: Enver Paşa, Mustafa Kemal, Faysal, Panislâmcılar, Almanlar, Standard Oil, Yahudiler ve Bolşevikler.

İngiliz kuşkuları Bolşevikler konusunda haksız değildi. Asya'daki İngiliz konumlarını sarsmak için fırsat arayan Ruslar, İngiltere'ye her yerde baskı uygulayarak Irak'taki isyanı başarıya ulaştıracaklarını düşünmüşlerdi. Bu alanı da, İngiltere ile Rusya'nın *Büyük Oyun* sırasında çeşitli kereler çatıştıkları bir politik savaş alanı olan İran'da buldular.

52

İran: 1920

Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde İngiliz Başbakanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun güney komşusu İran'a fazla dikkat edemeyecek kadar meşguldü ve zaten dünyanın o bölgesiyle fazla bir ilgisi de yoktu. Bu nedenle İran, Kabine'ye bağlı Doğu Komisyonu'nun Başkanı, 1919'dan itibaren de Dışişleri Bakanı olan George Curzon'a kalmıştı. Lord Curzon, İran'la diğer her yerden daha çok ilgilenmekteydi.

Curzon, uzmanı olduğu bölgelerin önemini abartma eğilimindeydi ve İran uzmanı olduğu konusunda da kuşku yoktu. 1889'da o zaman pek bilinmeyen bu ülkeye yaptığı yolculuk çok ünlüydü; *İran ve İran Sorunu* adlı kitabı İngilizcede konusunun otoritesi kabul ediliyordu. Curzon, İngiltere'nin o ülkedeki çıkarlarının aynı ölçüde büyük olduğu görüşündeydi.

Lord Curzon 19. yüzyıldan, Rus yayılmacılığına karşı kalkan olarak Ortadoğu'da "bir Müslüman devletler topluluğu" yaratma stratejisini getirmişti.[1] 19. yüzyılın sonlarında Orta Asya'yı keşfederken yazılarında ve düşüncelerinde sık sık Rus yayılmacı emellerini dile getirmiş ve 20. yüzyıl başlarında Hindistan genel valisi olduğunda bu konu, politikasında önemli yer tutmuştu. Bolşevik ihtilali Rusya'nın ön mevzilerden çekilmesini sağlayınca Curzon durumdan yararlanıp bu mevzilere İngiliz himayesinde bir Müslüman devletler topluluğunu geçirmeyi önerdi. 19. yüzyılda bu devletler Osmanlı İmparatorluğu'ndan başlayıp Pers İmparatorluğu'ndan geçerek Orta Asya ve Afganistan emirliklerine ve hanlıklarına kadar uzanan bir çizgi oluşturuyordu; ancak Curzon bu kadar uzun bir çizgiyi yeniden çizecek durumda değildi.

Winston Churchill ile asker sayısında köklü bir indirime gitme politikası sayesinde, Lord Curzon'un elde tutulmasını istediği yerlerden hemen hemen tüm İngiliz kuvvetleri çekiliyordu. Müslüman devletler birliğinden sadece İran kalmıştı ve Curzon da İngiliz politikasının tek üstünlük alanını orada sürdürmekte kararlıydı. Kabine'nin Doğu Komisyonu üyesi olan Edwin Montagu, Curzon'dan başka kimsenin bulunmadığı bir komisyon toplantısının tutanağında "Komisyon, Başkan'ın fikrini kabul etti" yazısını görmüştü. Montagu Curzon'a şöyle yazdı: "Herhalde bunu böyle bırakacak değilsiniz. Komisyon sadece Başkan'dan oluşuyordu ve Başkan da doğallıkla Başkan'ın fikirlerini kabul edecekti."[2] Curzon, İran konusunda hep bu tutumu benimsemiş, politikayı tümüyle ken-

di eline almış ve Kabine arkadaşlarının kendi gösterdiği yolda yürümek istememelerini görmezlikten gelmiştir.

Curzon yirmi yıl önce şöyle yazmıştı: "İran'ın bütünlüğü, İmparatorluk düsturumuzun başta gelen bir emri olmalıdır."[3] Bu bütünlüğü gelecekteki Rus yayılmasına karşı korumak, politikasının başlıca hedefi olmuştu. Ancak elindeki olanaklar çok kıt ve zayıftı.

Dünya savaşının sonunda İngiltere'nin (ve İngiliz Hindistanı'nın) İran'daki dört bölgede küçük kuvvetleri vardı. Kuzeydoğuda ve kuzeybatıda, Rusya'daki serüvenlerini daha önce gördüğümüz (38. Bölüm) General Malleson ile General Dunsterville'in küçük askeri heyetleri; Körfez kıyısında Hintli askerlerden oluşan birkaç garnizon; ve güneyde savaş zamanında İngiliz subayları tarafından yerlilerden oluşturulmuş olan *South Persia Rifles* adlı birlik bulunuyordu. Ancak, güneydeki bu birliğin etkinliği, ateşkesten önce İngilizlere karşı yapılan aşiret isyanları, başkaldırmalar ve kaçmalar sonunda tartışmalı bir duruma gelmişti.

Bu kuvvetler Lord Curzon'un amaçları için yeterli değildi. Bu da yetmezmiş gibi Savaş Bakanlığı'ndan ve Hindistan'dan, asker sayısının daha da azaltılması için sürekli baskı geliyordu. Curzon bu nedenle tüm enerjisini İran'da İngiliz denetiminde yeni bir rejimin kurulmasına yöneltti; böylece bu anarşik ve çok bölünmüş ülke kendini besleyecek ve savunacak etkin bir ülke durumuna gelecek ve İngiliz askerine ihtiyacı kalmayacaktı.

Plan, Lord Curzon'un her iki ülkenin hükümetlerine baskısı sonucu İngiltere ile İran arasında bir anlaşma imzalanmasıyla somutlaştı. İran tahtında artık sönüp gitmekte olan Kacar hanedanının son temsilcisi olan Ahmed Şah, sorun çıkarmıyordu; Şah can kaygısıyla yaşayan bir insandı ve zaten İngiliz yanlısı bir Başbakanı görevde tutmak için İngiliz hükümetinden para alıyordu. Tahran'daki İngiliz Büyükelçisi, Lord Curzon'un denetimi altında İran Başbakanı ve iki meslektaşıyla bir anlaşma imzaladı -Başbakanla arkadaşları imza karşılığında İngilizlerden 130.000 sterlin istediler ve aldılar.[4]

Curzon, 9 Ağustos 1919 tarihli İngiliz-İran Anlaşması'yla gurur duyuyordu. "Büyük bir başarı ve her şeyi ben kendim yaptım," diye yazıyordu.[5] Anlaşma hükümlerince İngilizler milli bir demiryolu ağı inşa edecek; İngiliz uzmanlar maliyeyi yeniden düzenleyecek; bu giderler bir İngiliz kredisiyle karşılanacak; ve borcun ödenmesini sağlamak için, gümrük vergilerinin toplanmasını İngiliz yetkililer denetleyecekti.

Curzon'a göre anlaşma İran'ın bağımsızlığını güçlendirmeyi amaçlamaktaydı. Başkalarının bu temel üzerinde değişik bir yapı inşa edebilecekleri aklına gelmemişti. Petrolün bilincinde olan Müttefiklerin -Fransa ile Birleşik Devletler- İngiltere'ye politik bir tekel verilmesi anlamına gelen bu duruma tepki göstermeleri olasılığının üstünde durmamıştı. Ayrıca, İran'da fikir akımlarının ne yönde olduğunun da farkında değil görünüyordu: İranlıların geçmiş günlerde olduğu gibi Rus yayılmacılığından korktuklarını ve buna karşı korunmaktan memnun olacaklarını düşünmüştü. Oysa İran'ın korkusu Rus İmparatorluğu'nun 1917'de çökmesiyle sona ermişti. 1919 yılında kargaşa içindeki İran'da hâlâ otoritesini sürdüren çıkar gruplarının -özellikle yerel, bölgesel ve aşiret liderliklerinin- özerkliklerine yönelik tek Avrupalı tehdit, İngiltere'ydi. Kamuoyuna gelince, o dönemde Tahran'da çıkan yirmi altı gazete ve derginin yirmi beşi İran-İngiliz Anlaşması'na karşıydı.[6]

Anlaşmanın imzalanmasından kısa bir süre sonra Londra ve Tahran'da İran Anayasası'nın bir maddesine göre tüm anlaşmaların Meclis tarafından onaylanması gerektiği ortaya çıktı. Meclis 1915'ten beri toplanmamıştı ve her iki hükümet de anlaşmaya varıncaya kadar bu noktayı göz ardı etmişti.

O zamanların geleneksel diplomasisinin kapalı dünyasında, hükümetin yaptığı bir anlaşmanın meclis tarafından onaylanmaması şerefli bir davranış olarak görülmezdi; bu nedenle de onaylama basit bir formalite olarak görüldüğünden, anlaşmacı taraflarca önemsenmeyebiliyordu. Ancak konu, ortaya atılır atılmaz önem kazandı. Lord Curzon açısından, Kabine arkadaşlarına ve Fransa ile Birleşik Devletler'deki eleştirmenlerine bu anlaşmanın İran ulusunun gerçek iradesini ifade ettiğini kanıtlamak önem kazanmıştı ve bunu da ancak Meclis'in kabul oyu sağlayabilirdi. Ne var ki art arda gelen İran başbakanları (Tahran'da hükümetler uzun ömürlü olmuyordu), üyelerini denetleyememekten korkarak Meclis'i toplantıya çağırmayı erteleediler. Anlaşma onaylanmadıkça uygulanamayacağından, İran kargaşa içinde kalmaya ve (İngiliz yetkililerin korktuğu gibi) Bolşevik propaganda ve kışkırtmalarına açık olmaya devam etti.

Bu sırada Bolşevik rejimin ilan edilen politikası İngiltere'ninkiyle tam bir zıtlık oluşturuyordu. Sovyet hükümeti, 1918 yılının başında İran üzerindeki Rus politik ve askeri iddialarının İran'ın hükümranlık haklarıyla uyumsuz olduğunu bildirmişti. 1919 yılı başında Sovyet hükümeti Rusya'nın ve İran'daki Rusların tüm ekonomik iddialarından vazgeçti, İran'ın Rusya'ya olan borçlarını sildi, İran'daki bütün Rus emlakini devretti. Sovyet hükümetinin zorla almaya gücünün yetmediği isteklerden vazgeçtiği iddia edilebilirdi: Bu anlamda hiçbir şey vermiş olmuyordu. Ancak bu vazgeçme, Lord Curzon'un o yaz imzalanan İran-İngiliz Anlaşması'yla talep ettiği ve aldığı uzun vadeli ekonomik ödünlerle kıyaslandığında açık bir ferahlama yaratıyordu. Rusya'dan duydukları korkudan geçici de olsa kurtulmuş olan İran milliyetçileri, Lord Curzon'un koruma planının içerdiği güçlü yabancı denetimine karşı çıkabilecek durumdaydılar.

Milliyetçi görüş böylece sertleşmeye başladı. 1919-20 kışı geçerken İran-İngiliz Anlaşmasının onayı da ağır ağır Curzon'un parmakları arasından kayıp gitmekteydi. O yılın baharında olaylar yeni bir yön almaya başladı.

1918 Ağustosunda Krallık Donanması'ndan Albay David T. Norris, Bakü'yü işgal ve sonra terk eden General Dunsterville'in askeri misyonu için Hazar Denizi'ni kontrole yönelik küçük bir İngiliz filosu kurmuştu. İngiliz hükümeti 1919'da filoyu Rus iç savaşında kullanılmak üzere General Denikin'in Beyaz Rus ordusuna bırakmıştı. Denikin'in kuvvetleri yenilince, on sekiz tekneden oluşan ve mürettebatı Bolşevik aleyhtarı Ruslar olan filo, Hazar kıyısındaki başlıca İran Limanı ve İngiliz üssü olan Enzeli'ye döndü. Filo burada İranlı yetkililer ve hâlâ orada bulunan İngiliz ve Hindistan askerlerince teslim alındı. 1920 yılı geldiğinde İngiliz ve İran hükümetleri Hazar denizindeki herhangi bir çatışmayı etkileyecek büyüklükte ve güçte olan filoyu ne yapacaklarına henüz karar verememişlerdi.

18 Mayıs 1920 günü şafak sökerken on üç Sovyet Rus savaş gemisi Enzeli'ye sürpriz bir baskın yaptı. Sovyet askerleri, gemilerinden açılan koruma ateşi sayesinde karaya çıkıp bir yarımadanın ucundaki İngiliz garnizonunun bağlantısını kestiler. Kıstırılan İngiliz

generali, Tahran'daki üstlerinden talimat almak için boşuna çabaladıktan sonra muzaffer Sovyet komutanının dayattığı koşulları kabul etti. İngiliz garnizonu, askeri malzemesini ve Denikin filosunu Bolşeviklere teslim ederek Enzeli'den çekildi.

Aradan birkaç hafta geçince Enzeli Limanı'nın bağlı bulunduğu Gilan'da bir İran Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi ve bölgede bir İran Komünist Partisi kuruldu. Bu olaylarda kilit rolü Rusların oynamasına karşın Sovyet Rusya bunu inkâr etti. Moskova, Enzeli baskını için emir vermiş olmadığını söyledi; Sovyet sözcüsüne göre yerel Rus komutan bu baskını, sorumluluğu kendi üstüne alarak yapmıştı.

İngiliz-İran Anlaşması'nın ve ülkede önemli bir İngiliz varlığının haklı bir nedeni vardıysa, bu neden de Enzeli'de başlayan olaylar zinciriyle parçalanıp yok olmuştu. İngiltere İran'ı Rusya'ya ve Bolşevizm'e karşı savunmayı üstlenmişti, oysa şimdi bunu başaramadığı açıkça görülüyordu. Enzeli'den çekilinmesi, Savaş Bakanlığı'nı İran'daki diğer İngiliz kuvvetlerinin de çekilmesini istemeye yöneltti. Winston Churchill, George Curzon'a Bolşeviklerle barış yapmak ya da savaşmak için söylenecek şeyler olduğunu, ama yürürlükteki politika için söylenecek hiçbir şey olmadığını yazdı.[7] İran'ın yeni başbakanına göre İngiliz-İran Anlaşması "askıya alınmıştı." İngiltere Başbakanı, olup bitenler için kendi Dışişleri Bakanı'm suçlayarak İngiltere'ye İran'da hiç almaması gereken sorumluluklar yüklemekten tümüyle onun sorumlu olduğunu bildirdi.[8]

Rus Bolşevik temsilcisi Lev Kamenev 1920 yazının sonunda Rusya ile eski savaş müttefikleri arasındaki çatışmayı sona erdirmeyi amaçlayan bir barış heyetinin başkanı olarak Londra'ya geldi. Kamenev, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin önde gelen sekiz-on liderinden biriydi ve yıllardır Lenin'in en yakın politika arkadaşları arasındaydı. Kamenev Londra'da İngiliz hükümetinin Irak'taki isyanlar karşısında ne denli bocaladığını anlayıp, Irak'taki güçlükleri daha da artırmak için hükümetine, İran'daki durumdan yararlanma fırsatı çıktığını görmüş olmalıdır. Londra'dan gizli bir telgrafla (İngiliz istihbaratı tarafından şifresi çözülmüştür) Moskova'daki Sovyet Dışişleri Bakanı'na "Kuzey İran'daki İngiliz askerlerine uygulanacak baskının Mezopotamya isyancılarının durumunu güçlendireceğini" bildirdi. İran'da Enzeli'den Irak'ta Bağdat'a uzanan coğrafi hat üzerinde gerçekleşecek bir ihtilalin "Britanya İmparatorluğu'nun en önemli çıkarlarını tehdit edeceğini ve Asya'daki statükoyu kıracağını" da ekledi.[9] İngiliz yetkilileri, isyanlar arasında bağlantı olduğuna ilişkin kuşkularının doğrulandığına inandılar. Oysa bu inancın tersine, doğrudan doğruya Sovyet Rusya tarafından özendirilen yalnızca, Kuzey İran'daki (ve kısmen Afganistan'daki) olaylardı.

1920 sonbaharında İran'a yeni bir İngiliz komutanı, Tümgeneral Edmund Ironside geldi. Ironside'ın yapılması gerekenler hakkındaki fikirleri Lord Curzon'unkilerden önemli ölçüde farklıydı. 1.90 boyu ve 140 kilo ağırlığıyla gösterişli bir insan olan Ironside kendi politikasını uygulamakta duraksamadı.[10] Churchill gibi o da, yenmek için topyekün bir savaşa girilmeyecekse Bolşeviklere karşı çıkmanın budalaca olduğuna inanıyordu. Kendisine göre umulacak en iyi şey, yerine kendi başına ayakta duracak bir İran hükümeti bulunabilirse, İngiltere ile Rusya'nın askerlerini geri çekmeleriydi.

Kuzey İran'da Ironside'ın işine yarayabilecek bir tek yerli güç vardı: 1879'da Rus Çarı tarafından İran şahı için muhafız birliği olarak kurulan İran Kazak Tümeni. Ancak

onun da komutanı ve subay ve astsubaylarının bir kısmı Rustu ve birlik yıllardır Rus hükümetinden yardım görmekteydi. Rus ihtilallerinden sonra birliğin masraflarını İngiliz hükümeti üstlenmişti; ancak 1920'de komutanı olan Starosselski adındaki Rus albayı İngiliz isteklerine karşı çıkmış ve Bolşevik aleyhtarı olmasına karşın, "Rus çıkarlarını" korumakta ısrar etmişti.[11]

General Ironside, İran kazaklarına programının yürütülmesi için uygun bir araç olarak bakıyordu. Alayda İranlı sayısı çok, Rus grubu ise küçüktü: 6000 İran askeri ve 237 İran subayına karşılık 56 Rus subayı ve 66 astsubayı vardı.[12] Rus komutan Starosselski zor durumdaydı: İran, Sosyalist Cumhuriyetine karşı başlangıçta zaferler kazanmış olmasına karşın sonuçta başarısız olmuştu.

Ironside, Starosselski'nin yerinden alınmasını sağladı; daha sonra da onun yerine geleni göndermenin bir yolunu buldu. Onların yerine Albay Rıza Han'ı getirdi. Albay'ı sonraları, tanıdığı "en yiğit İranlı" olarak tanımlayacaktı.[13]

Ironside, Savaş Bakanlığı'nın İngiliz kuvvetlerini 1921'de İran'dan çıkarma planlarının bilincinde olarak, Rıza Han'ı kendilerinden sonra ülkeyi yönetmek üzere hazırlamaya başladı. Ironside 12 Şubat 1921'de Rıza Han'a, bir darbe yapmak istediği takdirde ülkede kalan İngiliz kuvvetlerinin kendisine karşı çıkmayacağını söyledi. Ancak İngiliz desteğinde olan hükümdar Ahmed Şah'ı tahttan indirmemeyi kabul etmesi gerekiyordu. Rıza Han teklifi kabul etti.*

Ironside 15 Şubatta Şah'la görüştüyse de, kendisini Rıza Han'ı sorumlu bir makama atamaya ikna edemedi. Bunun üzerine Rıza Han 3000 Kazak askerinin başında 21 Şubat'ta Tahran'a girerek iktidarı ele aldı ve kendisini silahlı kuvvetler başkomutanı ilan etti. Ironside haberi duyunca, "Buraya kadar çok iyi," dedi. "Sanırım insanlar darbeyi benim hazırladığımı düşüneceklerdir. Doğrusunu söylemek gerekirse, gerçek de budur."[14]

Gerçekte Ironside'ın olaylardaki rolü pek bilinmiyordu ve yarım yüzyıl sonra Amerikalı bir araştırıcı tarafından keşfedilip açıklanıncaya kadar da öyle kaldı.[15] Ironside'ın işin içinde olduğu yetkililerce bilinmediğinden, İran'daki gelişmeler önce şaşkınlık, sonra dehşetle karşılandı. Yeni Tahran hükümeti, iktidara geldikten beş gün sonra, 26 Şubat 1921'de, İngiliz-İran Anlaşması'nı tanımadığını resmen bildirdi. Hemen aynı gün Moskova'daki İran diplomatik temsilcisini de, Sovyet Rusya ile bir anlaşma imzalamakla görevlendirdi (göreve geldikten sonra yaptığı ilk anlaşma bu oldu). 26 Şubatın bu iki olayı İran'ın durumunda bir devrim niteliğindeydi: Ülke, Rusya'ya karşı İngiliz korumasından, İngiltere'ye karşı Rus korumasına geçiyordu. Bu olaylar Rusya'nın Müslüman Afganistan'la ve bir ay önce de Kemalist Türkiye'yle imzaladığı anlaşmaların hemen ardından gelmişti. İngiltere'nin *Büyük Oyun*'da yüz yıldır Rusya'yla çekiştiği üç önemli ülkenin -Türkiye, İran ve Afganistan- yeni liderleri dış politikada ilk iş olarak Moskova ile anlaşma imzalamışlardı. Ayrıca, Kemalist Türkiye'nin bir İslam devleti ile ilk anlaşması Afganistan'laydı ve görüşmeler Rusya'nın teşvikiyle Moskova'da yapılmıştı. Moskova'nın yeni İslam dostları Rusya'nın şemsiyesi altında İngiltere'ye karşı el ele tutuşuyordu. Anlaşmalar, içerdikleri hükümlere göre emperyalizme karşı yapılmıştı ve dille-

* Ancak Rıza Han yine de 1925'te, o sırada Paris'te oturmakta olan Ahmed Şah'ın indirerek Rıza Şah Pehlevi adıyla tahta geçti. Rıza Şah, 1935 yılında krallığın adını Pers İmparatorluğu'ndan İran'a çevirmiştir.

rinden bunun İngiliz emperyalizmi olduğunu anlamak pek güç değildi. İngiliz yetkililer yine, Doğu'da kendilerine karşı girişilen pek çok isyanın birbirine bağlı olduğunu düşünmekten kendilerini alamadılar.

1918'de "gelecekte en çok korkmamız gereken büyük güç Fransa'dır," demiş olan Lord Curzon, 1920'de "Doğudaki Rus tehlikesi benim zamanımda Britanya İmparatorluğu'nun başına gelenlerle kıyas kabul etmeyecek kadar büyüktür," diyordu.[16] Sorun Rusya'nın özellikle güçlü olması değildi; savaş, devrim ve iç savaş bunu olanaksız kılmıştı. Sorun daha çok, Doğu'nun her yerinde, tehlikeli güçleri esinlendiren Bolşeviklerdi. Cemal Paşa, 1920 yılında Rusların teşvikiyle askeri danışman olarak Afganistan'a gitmişti; görevi, İngiliz hükümetinin en çok korktuğu şeyi örnekliyordu. İttihat ve Terakki, yenilgide bile devam eden Alman etkisi, Panislamizm, Bolşevizm, Rusya, bunların hepsi birleşmişlerdi ve İngiliz İmparatorluğu'na en zayıf yerlerinden saldırmaya hazırdılar.

Nitekim Sovyetler İngiltere'ye karşı İran milliyetçiliğini destekliyordu. Bunun nedeni, Kamenev'in İran'da İngilizlere baskı yapıldığı takdirde komşu Irak'taki isyancı grupların ülkelerindeki İngiliz yönetimine karşı duracaklarına olan inancıydı. Bu arada Mustafa Kemal'in başında bulunduğu Sovyet destekli, (İngilizlerin inançlarına göre) Jön Türk hareketinden esinlenen Türk milliyetçiliği, Lloyd George'un Osmanlı İmparatorluğu'na zorla kabul ettirdiği barış anlaşmasını yırtma tehdidinde bulunuyordu. Bu arada İngiltere'nin kendi kaderleri üzerindeki düzenlemelerine karşı çıkan Mısır'daki ve Filistin'deki Arap isyancılar sokaklara dökülmüş, Arabistan'da İbn Suud, Suriye'de ise Faysal ordularıyla savaş alanlarına yürümüşlerdi. Ekonomik açıdan sırtüstü gelmiş ve yabancı ülkelerdeki karışıklıklarla başa çıkmaktan aciz durumdaki İngiltere için Ortadoğu'daki bu dertler baş döndürücüydü ve hepsi de bir tek düşman; Sovyet Rusya tarafından bilinçli olarak kışkırtılmış gibiydi.

XI. BÖLÜM

RUSYA ORTADOĞU'YA DÖNÜYOR

53

İngiltere Düşmanlarının Maskesi Düşüyor

I

Sovyetlerin, İran milliyetçiliğini cesaretlendirdiği, Türk milliyetçiliğini desteklediği ve Irak'ta isyan çıkmasına yardım etmek istediği doğrudur; fakat Ruslar bu hareketlerin hiçbirini esinlememiş ve yönetmemişlerdir. İngiltere'de yerleşik olan, Bolşevik Rusya'nın tüm Ortadoğu'da isyanlar başlatan uluslararası bir komplo içinde olduğu inancı, tümüyle hayal ürünüydü. Gerçekte köklerini yerel ve kişisel durumlardan alan, eşgüdümsüz ve çoğunlukla kendiliğinden ortaya çıkan, Bolşevizmin ya da Bolşeviklerin rol oynamadığı bir dizi isyandı bunlar. Ancak, İngiltere'nin yeni Rus devletiyle bir çatışma alanına girdiği ve İngiliz idaresine yönelik yerel muhalefetten yararlanmayı uman Bolşeviklerin Ortadoğu'yu bu çatışmada yeni operasyon alanı olarak gördükleri şeklindeki İngiliz görüşünde de bir gerçek payı vardı.

İngiliz ve diğer İtilafçı yetkililer arasında, savaşta Almanya'ya yardımın, Bolşevik devlet darbesinin bir yan sonucu değil, asıl amacı olduğu konusunda ortak bir inanç vardı. Alexander Helphand'ın zorlamasıyla Almanlar Bolşeviklere parasal destek verip başlarına geçmesi için de Lenin'i geri göndermişlerdi. Lenin, kendi programının başarısının, çatışma içinde olan şu ya da bu kapitalist tarafa yararlı ya da zararlı olmasını umursamamış olabilir; ancak o dönemin pek çok İtilafçı yetkilisine göre, Alman finansmanının işe karışmış olduğuna ilişkin kanıtlar, Almanya'ya yardımın Lenin'in isteği ve niyeti olduğunu gösteriyordu. Bu kişiler bu nedenle, Bolşevikleri düşman ajanı, Bolşeviklerin komünist teorilerini de bir kamuflaj ya da propaganda olarak görmekteydiler. Bolşevizmin bu görüntüsü, İngiliz yetkililerin, özellikle de Ortadoğu'dakilerin, savaş öncesinden beri yerleşen ve benimsenen kuşkularına uygun düşmekteydi: Uluslararası, Alman yanlısı bir Yahudi komplosu.

Yahudilerin Alman yanlısı olduklarının doğrulaması, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nda yer alan olaylarda yatıyor gibiydi. Daha önce görüldüğü gibi FitzMaurice, hükümetine, Jön Türklerin Yahudilere hizmet eden araçlar olduğunu bildirmişti; tarihçiler bugün FitzMaurice'in raporunun gerçek dışı olduğunu biliyorlarsa da, o zaman bu rapora inanılıyordu. İttihat ve Terakki iktidara geçince Osmanlı İmparatorluğu'nu Alman yörüngesine sokmuştu ve politikası, Yahudi-Alman ittifakının gösterdiği etkinliğin bir örneği olarak görülüyordu.

Bu görüşü kabul eden Ortadoğu emektarları Wingate ve Clayton gibi Ortadoğu emektarları İslamiyetin İstanbul'daki Sultan-Halife tarafından istendiğinde kullanılabilecek bir silah olduğuna inanmaktaydılar. Sözde Yahudi Jön Türkler Babıali'yi ele geçirdiklerinde İngiliz bürokrasisi, Osmanlı İmparatorluğu ve Pantürkizm gibi İslamiyetin de Alman-Yahudi ortaklığının eline geçmiş olduğunu düşündü.

İşte İngiliz yetkililer ikinci Rus devrimini bu bağlam içinde, daha büyük bir komplonun en son belirtisi olarak ele aldılar. Bolşevik liderler arasında Yahudiler epey sivrilmişti; böylece İngiliz hükümeti içindeki pek çok kişi Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesini sadece Almanya'dan esinlenmiş değil, aynı zamanda Yahudilerin yönetiminde bir hareket olarak görüyordu.

Savaştan sonra Ortadoğu'da ayaklanmalar başladığında İngiliz yetkililerinin bunları eski komploculaın kötü planlarının bir parçası olarak açıklaması doğaldı. Bolşevizm ve uluslararası finans, Panarabizm ve Pantürkizm, İslamiyet ve Rusya, İngiliz istihbaratınca, büyük komplonun ortakları olan uluslararası Yahudiliğin ve Prusya Almanyasının ajanları olarak görülüyordu. İngiliz bürokrasisinin kafasında Mustafa Kemal ve Enver Paşa gibi düşmanlar aynı taraftaydılar; bürokratlar, Araplarla Yahudilerin de böyle olduğuna inanıyordu.

İngiliz yetkililer önemli sayıda Filistinli Arap Müslümanın, Siyonist kolonizasyona karşı çıkarak çok sert Yahudi aleyhtarı duygular ortaya koyduklarını kuşkusuz biliyorlardı; ancak bu gözlemleri, İslamiyetin Yahudi kontrolünde olduğu şeklindeki görüşlerini değiştirmeye yetmiyordu. İngilizlerin korktuğu anlamdaki İslamiyet, Halife'nin etkinliğiydi, onu da İngiltere'nin düşmanlarının kuklası olarak görmekteydiler. Gariptir ki, Halife-Sultan İstanbul'da tutsakları olduktan sonra bile bu görüşü benimsemeye devam etmişlerdir. Onlara göre, Araplar kendi kendilerini yönetemezlerdi; böylece konu bir tek noktaya indirgeniyordu: Arapça konuşulan Ortadoğu, Türklerin aracılığıyla Almanlar ve Yahudiler tarafından mı yönetilecekti, yoksa İngiltere tarafından mı? İngiliz hükümetinin çekiciliği, kendilerine göre, dürüstlüğü ve adilliğiydi; İngiltere'nin düşmanlarının çekiciliği ise, Türk hükümetinin bir İslam hükümeti olmasıydı. Böylelikle Yahudi finansörler ve Prusyalı generaller İngi[illegible]nin aleyhine olarak Türklerle Rusları ve Bolşevizmi kullandıkları gibi, İslamiyeti de kullanmaktaydılar.

Bu komplo teorisi, tarihin ışığı altında çılgınlık denilecek kadar saçma duruyorsa da, aklı başında ve genellikle iyi haber alan pek çok sayıda İngiliz bürokratı buna tümüyle ya da kısmen inanmaktaydı. Ayrıca bunun bir de gerçek kanıtı vardı: Alexander Helphand'ın meslek yaşamı. Helphand Almanya'ya yardım etmek ve Rus İmparatorluğu'nu yıkmak için komplolara karışan bir Yahudi'ydi. İstanbul'daki Jön Türk rejimiyle yakın ilişkisi vardı. Lenin'in seçilip Almanya'nın savaşı kazanmasına yardım için bir Bolşevik devrimini başlatmak üzere Rusya'ya gönderilmesinde önemli rol oynamıştı. Savaştan sonra komplo ağlarını kurmaya devam etmişti. Wingate ile Clayton'un bir Yahudi'nin nasıl olması gerektiğine ilişkin inançlarına da tam olarak uyuyordu: Zengin, fesatçı ve Alman yanlısı.

Bu tablo karşısında, İngiliz istihbaratının savaş yıllarının hemen sonrasındaki değerlendirmeleri beklendiği kadar mantıksız olmamıştır. Ateşkes anlaşmalarının Birinci Dünya

Savaşı'nı sona erdirmesinden sadece altı ay sonra, 5 Mayıs 1919'da, Arap Bürosu'na İsviçre'ye sığınmış olan Jön Türk liderleriyle yapılan konuşmalar hakkında bir İngiliz istihbarat raporu verilmiştir. Arap Bürosu'nun istihbarat ajanına göre İtilafçıların zaferi, düşmanın İngiliz aleyhtarı kışkırtmalarının sonunu getirmiş değildi. Tersine, Berlin'deki savaş zamanı Panislamist Propaganda Bürosu'nun çalışmaları, bir "İslam İsyanı" çıkarmak amacıyla, Hindistan, Mısır, Türkiye, İran ve benzeri yerlerde sürdürülmekteydi. Rapor şöyleydi: "İngiltere'nin Doğu düşmanları DOĞU'da İngiliz hâkimiyetini devirmek amacıyla birleşmişlerdir. Bunlar Almanya ile Rus Bolşeviklerinin desteğine güvenmektedirler..."[1] Rapora göre, Ortadoğulu isyancılarla Bolşevikler arasındaki aracı, Alexander Helphand'dı.

Ertesi yıl Mezopotamya'da başlayan şiddet hareketleri de, başta Hindistan Bakanlığı'nın Siyasi Bölümü'ne bağlı özel istihbarat görevlisi Binbaşı N.N.E. Bray'inkiler olmak üzere, aynı içerikte başka istihbarat raporları gelmesine neden oluyordu. 1920 yazının sonunda Kabine üyelerine, Bray'in açığa çıkardığı sözde komplonun planı dağıtılmıştı. Bray Mezopotamya'da "hem milliyetçi hem de Panislamist hareketlerin İsviçre ve Moskova aracılığıyla Berlin'den esinlendirildiğini" iddia ediyor ve, "Durum İtalyan, Fransız ve Bolşevik entrikalarıyla daha da karmaşık bir hal almıştır," diyordu.[2]

Bray hükümetin, bu çok yaygın uluslararası komplonun merkezindeki "nispeten küçük merkezi örgütü" ortaya çıkarmasını önermekteydi.[3] Ancak böyle bir örgüt varolmadığı için bulunamamıştır. Yine de hükümet içinde en azından bir süre için hâkim olan görüş, İngiltere'nin Ortadoğu'daki topraklarında çıkan ayaklanmaların dış düşman güçlerin eşgüdümlü çalışmalarından kaynaklandığıydı. Dışişleri Bakanlığı içinde, çeşitli Ortadoğu sorunlarının bizzat Ortadoğu ülkelerinden kaynaklandığını öne sürenler vardıysa da, bunlar azınlıkta kalıyordu.

Gerçekte Ortadoğu'daki bu şiddet hareketlerinin her biriyle ilişkisi olan bir dış güç vardı, fakat İngiliz bürokrasisi bunu göremiyordu. Bu, İngiltere'nin kendisiydi. Dünyanın, halklarının yabancılardan özellikle nefret ettiği bilinen bu köşesinde, Müslüman olmayanlar dışındaki hemen her hâkimiyeti kabul edebilecek bu Müslüman dünyada, yabancı Hıristiyan bir devlet kendi hâkimiyetini dayatmaya çalışınca, düşmanlıkla karşılanmayı beklemeliydi. İngiliz yöneticileri Ortadoğu'da gittikleri her yerde izleyen gölgeler, aslında kendi gölgeleriydi.

Ortadoğu'da İngiltere'nin karşısına çıkan, otoritesine karşı, tek tek ve çoğunlukla da kendiliğinden, uzun süreli ve belki de sonsuz yerel ayaklanmalardı. İsyanlar yabancılar tarafından yönetilmiyor, yabancılara karşı yöneliyordu. İngiltere Ortadoğu'da bir milyon kişilik ordusunu korumuş olsaydı, bölge halkı İngiliz hâkimiyetinin kaçınılmazlığını kabul edebilir ve buna karşı çıkmanın yararsızlığını anlayabilirdi. Ancak İngiltere ordusunu terhis edince, Ortadoğu'daki ayaklanma zinciri de önceden tahmin edilebilir bir şey olmuştu. Fakat Ortadoğu'daki İngiliz politikasının görevlileri -Kitchener ile taraftarlarının 1908'den beri tüm başarısızlıklarını yükledikleri gibi- çektikleri sıkıntıları, sözde Yahudi kontrolünde ve Alman etkisinde olan Jön Türk liderliğine ve onun uluslararası kollarına bağlıyorlardı; ve bu dallanma içinde başlıcaları, Enver'den, Alexander Helphand yoluyla Lenin'e uzanan çizgide, İslamiyet ve Bolşevizmdi.

II

Londra'da ilk kez 1920'de yayımlanan sansasyonel bir açıklamada, bu dünya çapındaki komplonun kökenlerinin açığa çıkarıldığı iddia ediliyordu. *Yahudi Tehlikesi* adındaki kitap *Siyon Büyüklerinin Tutanakları* adlı kitabın İngilizce çevirişiydi. Aynı anda Paris'te de Fransızca çevirisi yayımlandı. Kitap, Yahudilerle Masonların kapitalizmi ve Hıristiyanlığı devirmek ve yerine ortaklaşa kontrollerinde tutacakları bir dünya devleti kurmak için 19. yüzyılın sonunda yaptıkları söylenen bir toplantının tutanaklarını içeriyordu.

Bir Çarlık memuru olan Sergei Nilus tarafından bulunduğu iddia edilen tutanaklar önce Rusya'da, 1903'te bir gazetede, 1905'te de kitap halinde çıkmıştı. Kitap 1917 Rus devrimlerine kadar pek ilgi çekmemiş, ancak ondan sonra Bolşevik liderlerinin çoğunun Yahudi olduğu ve komünist doktrinin *Tutanaklar*'da anlatılan olaylara benzediği ileri sürülmüştü. Bu nedenle 1920'de Londra ve Paris'te Nilus'un açıklamalarını gerçek kabul edenler vardı. *Tutanaklar* bu haliyle, -pek çok şeyin yanı sıra- Doğu'da İngiltere'ye karşı yönelen esrarengiz isyanları açıklamaktaydı.

The Times'ın İstanbul muhabiri Philip Graves, 1921 yazında Tutanaklar'ın sahte olduğunu ortaya çıkardı. Graves bunların Çarlık gizli polisi tarafından uydurulduğunu açıkladı. Polis sahte belgeleri hazırlamak zahmetine bile girmemişti. Michael Raslov leff adında (bu ad ancak 1978'de açıklanmıştır) "paraya çok ihtiyacı olan" bir Beyaz Rus mültecisi, Graves'e, polisin bu bilgiyi nereden aşırdığını bildirmişti: *Tutanaklar*'ın bölümleri bir Fransız avukatı tarafından yazılan ve 1864'te Cenevre'de, 1865'te de Brüksel'de basılmış olan ve III. Napolyon'u hicveden bir eserden alınmıştı.4 Kitap, ortalıkta pek az nüshası kalmış, pek tanınmamış bir eserdi. Raslovleff, Graves'e eski bir Rus gizli polisinden satın aldığı nüshayı göstermişti. *The Times* bir nüsha da *British Museum*'da buldu. Raslovleff, kitap bu kadar az bulunur olmasaydı birinin çıkıp *Tutanaklar*'ın aşırma olduğunu hemen anlayabileceğini söylüyordu. Daha sonra, *Tutanaklar*'daki bazı bölümlerin de, Fransız hicviyesi ile aynı zamanda basılmış başka romanlardan alınmış olduğu ortaya çıkmıştır.

III

The Times'ın temsil ettiği önemli bir İngiliz kamuoyu kesimine göre İngiltere'nin Ortadoğu'da gerilemesinin nedeni yabancı komplocular değil, İngiliz yetkilileri ve özellikle İngiliz Arapseverlerdi. *The Times*'ın özel Ortadoğu muhabiri 20 Eylül 1920'de gazetesine şöyle bir haber geçiyordu: "Dikkatli bir araştırma sonunda edindiğim kanaate göre, Mezopotamya'da İngiliz can ve para kaybının en büyük sorumluluğu Kahire'deki Arap Bürosu'na, Kahire Genel Karargâhı'na ve Filistin'de, geçen yıl da Suriye'de görevli olan İşgal Edilmiş Düşman Toprakları İdaresi'ne düşmektedir.... İngiliz Panarabizm propagandası dünya barışına yönelen en ciddi tehlikelerden biridir." Muhabir Arap bağımsızlığına gerçekten inanan az sayıdaki İngiliz bürokratını bir kenara ayırıp "Arapların kendilerini yönetebileceklerine inanmayan, ama bizim sözde Arap bağımsızlığı gö-

rünümünün ardında Arapları yönetmek şeklindeki imparatorluk misyonumuza sıkı sıkıya bağlı olan müthiş tehlikeli yetkilileri" suçlamaktaydı. Wingate, Clayton ve Hogarth'tan ismen söz etmemesine karşın, yaptığı tanımlar onlara uyuyor, Ortadoğu'daki karışıklığın nedeni olarak Bolşevikleri değil, onları gösteriyordu.

The Times ertesi günkü başyazısında Arap Bürosu'nun, Kral Hüseyin liderliğinde bir Arap konfederasyonu inancına karşı çıkmaktaydı: "... artık hiçbir resmi makamda büyük bir Arap Federasyonu hayali kurulmamalıdır." *The Times* bir yıl sonra, 27 Eylül 1921'de, Arap Bürosu'nun Müslüman dünyasında özel İngiliz misyonu şeklindeki eski görüşünü de reddediyordu. Müslüman Ortadoğu'daki, Hıristiyan Avrupa hâkimiyetine karşı isyanlarda pek çok ortak nokta bularak şu görüşü ileri sürüyordu: "Sorun herhangi bir Avrupa devletinin tek başına altından kalkamayacağı kadar büyüktür..."

The Times'a göre başlıca tehlike İngilizlerin aşırıya giden bağıntılarıydı. Gazete sorunun aslının ülke içinde ve ekonomik alanda yattığı fikrindeydi. İngiltere parasını ekonomik ve sosyal açıdan yenilenmeye yatırmak zorundayken hükümetin Ortadoğu serüvenlerinde har vurup harman savurması, ülkenin kendi varlığını tehlikeye atıyordu. *The Times* 18 Temmuz 1921'de yayımlanan bir yazıda da şu görüşü dile getiriyordu: "Ateşkesten bu yana Mezopotamya'daki yarı göçebeler için 150.000.000 sterline yakın para harcarken, kendi gecekondu bölgelerimiz için 200.000 sterlin bulamıyorlar ve 1918 Eğitim Yasası'nın öngördüğü tüm harcamaları durdurdular."

Ancak *The Times* İngiltere'ye yönelen tehdidin, İngiliz bürokrasisinden geldiğini iddia ederken, bürokraside çoğunluk, dikkatini Ortadoğu'daki Sovyet tehdidi ve buna nasıl karşı durulabileceği konularına yoğunlaştırmayı sürdürüyordu.

54

Ortadoğu'da Sovyet Tehdidi

İngiliz hükümetinde Ortadoğu'daki Rus sorunuyla ilgilenen Dışişleri, Savaş ve Hindistan Bakanlıkları, Sovyet tehdidinin biçimi ve buna verilecek karşılık konusunda anlaşmazlık içindeydi.

Büyük Oyun meşalesinin bekçiliğini yapan ve 1919'da dışişleri bakanı olan Lord Curzon, Rusya'ya karşı korunmak için Ortadoğu'da ileri bir askeri mevzi elde edilmesi gerektiğini savunuyordu. İngiliz ordusu, Rusya'dan kopmuş olan Transkafkasya'yı ve kuzey İran'ı koruyacak mevzilere yerleşmeliydi. İkisi de eski Hindistan Genel Valisi Lord Curzon ve Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Lord Hardinge, Ortadoğu'da herhangi bir bölgenin Ruslara kaptırılmasının, hemen ardındaki bölgenin de kaptırılması demek olacağını ve domino etkisi sonucunda Hindistan'ın kaybına kadar gidileceğini söylemekteydiler.[1]

Hindistan Bakanı Edwin Montagu ile Hindistan Genel Valisi Frederic John Napier Thesiger (III. Baron Chelmsford) aynı fikirde değillerdi. Montagu ve Chelmsford, Bolşevik Rusya'nın İngiltere'nin Ortadoğu'daki durumu için askeriden çok politik bir tehdit oluşturduğuna inanıyor ve Müslüman Asya'daki milliyetçi güçlerin desteğini kazanmak amacıyla Rusya ile rekabete girilmesini savunuyorlardı. Oysa, onlara göre, İngiltere bu güçleri Moskova'nın kucağına itmek için hazırlanmışa benzeyen bir politika izlemekteydi; ve İngiliz askeri varlığı bu güçleri daha da yabancılaştıracaktı.

Montagu, Curzon'a 1920 başlarında, "İran ve Hindistan'a yönelik Bolşevik tehlikesinin" İngiliz politikasının sonucu olduğunu yazıyor ve bu politikayı İslamiyet aleyhtarı olarak niteliyordu. "Panislamizmi İngiltere'ye dost yapabilirdik ama düşmanlaştırıyoruz," diyordu.[2] Hindistan ise Lord Kitchener'in başa geçtiği 1914 yılından itibaren Londra'nın Ortadoğu politikasına karşı çıkmıştı. Montagu'nün 1920'de yazdıkları, hükümetin Arap ve Siyonizm yanlısı politikalarına ve Kitchener okulu tarafından savunulan, İslamiyetin İngiltere'nin düşmanları tarafından yönetilen bir güç olduğu görüşüne karşı baştan beri yönelttiği eleştirilerle tutarlılık gösteriyordu.

Chelmsford, 1921'in başında Montagu'ye gönderdiği telgraflarda İngiltere'nin 1914'e kadar "Rus devine karşı İslamiyetin savunucusu" olduğuna işaret ederek konuyu tarih perspektifine oturtuyordu.[3] Ancak şimdi sert Lloyd George'un zavallı Osmanlı İmparatorluğu'na kabul ettirdiği zalim Sevr Anlaşması ve Curzon'un güçsüz İran İmparatorlu-

ğu'na kabul ettirdiği tek taraflı anlaşma, Hindistan Müslümanlarınca "İngiltere'nin İslamiyeti ezmesinin" örnekleri olarak görülmekteydi.[4] Diğer yandan savaş Rusya'da iktidara -en azından Ortadoğu'da- ulusal bağımsızlık dilini konuşan bir rejim getirmişti. Genel Vali'ye göre sonuçta, Ortadoğu'da Rus Bolşevik yayılmacılığına karşı "gerçek savunma", ileri askeri mevziler edinmek değil, temel dini inançları Bolşevizme düşmanlık içeren Müslüman bölge halkları arasında "milliyetçi ruhu" desteklemekti; bu milliyetçilik, Rus yakınlaşmasına karşı çıkmalarını sağlardı.[5] Yerli liderler bağımsızlıklarına gerçek tehdidin Londra'dan geldiği sonucuna varabilecekleri için, İngiltere'nin Ortadoğu'da askeri, hatta sadece ekonomik varlığını bile sürdürmesi yanlış olacaktı.

Kuzey İran'da kalan İngiliz askerlerinin komutanı Tümgeneral Sir Edmund Ironside da askerlerinin orada olmaması gerektiğine kuvvetle inanıyordu. Ironside'a göre, Hindistan'ın kuzeybatı sınır bölgesindeki engebeli arazi çok güçlü bir savunma hattıydı. Bu hat Hindistan için bir ön savunma hattını gereksizleştiriyordu. Ayrıca, çok uzun bir haberleşme hattının gerekmesi, Hindistan'ın İran'dan savunulmasını stratejik olarak uygulanamaz duruma getiriyordu.[6]

Dışişleri Bakanlığı ile Hindistan Bakanlığı arasındaki tartışma, sonuçta Savaş Bakanlığı tarafından çözüme bağlandı. İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson, Lord Curzon'un savunduğu Ortadoğu politikasını gerçekleştirecek askeri olmadığı gerekçesiyle Dışişleri Bakanlığı aleyhine karar verdi. Genelkurmay Başkanı 1920'de Kabine'ye verdiği bir muhtırayla İngiltere'nin, gerekli olması halinde dünyanın herhangi bir yerindeki garnizonunu güçlendirecek yedek gücü olmadığını bildirdi.[7] Wilson'a göre tek uygulanabilir politika, kaynakları dikkatli kullanmak ve İngiltere'nin askeri gücünü en önemli alanlarda bulundurmaktı. İran ya da Kafkasya sınırı, bu alanlardan değildi.

Savaş ve Havacılık Bakanı Winston Churchill, 1920 başlarında, İran ve Kafkasya sınırı için elde asker olsaydı bile, bunların orada değil, Rusya'da Bolşevik hükümeti devirmek isteyen Çarlık yanlısı generallere destek için kullanılması gerektiğini ileri sürmüştü.[8]

Churchill Kremlin'in yeni yöneticilerini kendi sözlerine göre değerlendiriyor, enternasyonalistler ve devrimciler olarak görüyordu. Çoğunun Rus değil, Yahudi olduğuna inanıyordu. Bu nedenle de, milliyetçi ya da emperyalist Rus hedeflerini benimseyebileceklerine inanmıyordu. Ancak Ortadoğu'daki amaçlarının nasıl olup da çarlarınkilere bu kadar benzediklerini açıklayabilmiş değildi.

Bakanların 1920 yılında yaptıkları bir toplantının tutanaklarından da, Churchill ile bazı meslektaşlarının Bolşeviklerin Müslüman Asya'da oluşturduğu tehlikeyi vurguladıkları görülmektedir: "Her gün Doğu'ya, Buhara ve Afganistan yönüne doğru büyük adımlarla ilerliyorlar. Orta Asya'da İngilizlere karşı düzenli, bilimsel ve yaygın bir propaganda planı uyguluyorlar."[9] İmparatorluk Genelkurmay Başkanı, bakanları uyarıyordu: "Hazar Bolşeviklerin eline düşer... ve Kuzey İran'da karışıklık çıkarabilirler. Bu huzursuzluk zaten huzursuz olan Afganistan'a ve bugün son otuz yıldan beri olmadığı kadar tehlikeli bir durumda bulunduğu bildirilen Hindistan'a sıçrar."[10] Bu korkuları dile getiren Winston Churchill, Başbakan'a şöyle yazıyordu: "Bolşevikler Kafkasya'yı geçip Türk milliyetçileriyle birleşirlerse ne yaparız? Hazar'ı ele geçirip Kuzey İran'ı istila

ederlerse, Türkistan'a hâkim olup Afganistan'la birleşerek Hindistan'ı dışardan tehdit eder, içerde de ihtilal için çalışırlarsa ne yaparız?"[11]

Bolşeviklerle düşmanları arasında çıkan Rus İç Savaşı'nda Beyaz Ruslar'ın İngiliz destekli seferleri kamuoyunda Churchill'in özel savaşı olarak görülüyordu; Beyaz ordular 1919 yılının sonunda tökezleyip 1920 başlarında dağıldığında da, bu, onun pahalı başarısızlıklarından biri olarak görülmüştü. Başbakan, Churchill'e şöyle yazıyordu: "Senin aklını öylesine Rusya'ya takılmış gördüm ki, yeteneğini, enerjini ve cesaretini masrafların kısılması yönünde kullanmayacağından korkmam için geçerli nedenler vardı."[12] Başbakan birkaç ay sonra Churchill ile Rusya hakkında konuşurken kendini bu kadar da tutamamıştı; Genelkurmay Başkanı, günlüğüne şöyle yazıyordu: "Başbakan, Winston'un çıldırdığını düşünüyor..."[13]

Lloyd George, Avam Kamarası'nda sağcı Muhafazakâr çoğunluğun oylarına bağlı bir Liberal Başbakan olarak, yine de, yenildikleri belli oluncaya kadar Savaş Bakanı'nın Beyaz Rusları desteklemesine göz yummak zorundaydı. Ancak Beyazlar yenilince Kızıllarla bir anlaşma yolu aramaya yöneldi. Başbakan, Rusların Ortadoğu'daki emperyalist emellerinden korkmuyordu. Aslında işin bu yanı düşünülürse, çarların emellerinden de korkmuş değildi.

Rusya ile bir anlaşmaya varılabileceğine inanan Başbakan, üyesi olduğu Liberal Parti'nin geleneklerini sürdürüyordu. Eski meslektaşları Asquith ile Grey, Rusların Ortadoğu için, bir sıcak deniz limanından yoksun olmak gibi haklı şikâyetleri olduğuna ve bu karşılandığı takdirde daha fazlasını istemeyeceklerine inanıyordu. Lloyd George aynı gerekçelerle Rusların Hindistan için bir tehdit oluşturdukları iddiasını da hayal olarak niteliyordu. Ona göre, Bolşevik Rusya böyle bir tehdit oluşturacak kaynaklardan yoksundu ve, "Rusya iyi teçhizatlanmış olduğu zamanlarda bile dağları aşamamıştı."[14] Hindistan'da Bolşevik propagandasının bir tehlike olacağını kabul ediyor, ama, "Bir ülkeye fikirlerin girmesini askeri kordonla önleyemezsiniz," diyordu.[15]

Lloyd George'un 1920 ve 1921'de Moskova ile başlattığı ticaret anlaşması görüşmeleri, Bolşevik rejimin fiilen tanınmasını sağlayacak ve Rusya'yı yeniden milletler ailesine döndürecekti. Başbakan, John Riddell'e konuşmalara başlamak için koşul olarak İran, Afganistan ve Doğu'daki diğer yerlerde tüm Bolşevik propagandasının kesilmesinde ısrar edeceğini söylemişti. Riddell günlüğüne, "Lloyd George Lenin'in bunu kabul edeceğine inanıyor," diye yazmıştır.[16] Oysa bunun tersi gerçekleşti. Sovyet hükümeti, temsilcisine çektiği talimat telgrafında şöyle diyordu: "İngiltere ile politik bir konferansta Doğu'da somut ödünler vermeyi bir tek koşulla kabul edebiliriz; o da, yine Doğu'da İngiltere'den aynı ödünleri almamızdır. Bu ödünlerin ne olacağı zamanı gelince tartışılacaktır."[17] Bu da, Ortadoğu'da Rus emperyalist emellerinin Lloyd George'un sandığından çok daha kapsamlı olduğunu gösteriyordu.

55

Moskova'nın Hedefleri

I

Liderleri Bolşevik komünizmiyle Rus emperyalizmi arasındaki ilişki konusunda birbirine düşerken, Bolşevik liderler de bu ilişkinin türünü ve Ortadoğu'daki savaş sonrası politikaları üzerindeki tüm etkilerini tartışıyorlardı.

Rus İmparatorluğu, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki on yıla kadar, çok uzun bir süredir ve çok büyük bir hızla, komşularının aleyhine genişlemekteydi. O zaman yapılan bir hesaba göre, Rus İmparatorluğu 400 yıldır her gün komşularının 80 kilometre karelik toprağını kendi topraklarına katmaktaydı.[1] Yabancı topraklarla birlikte yabancı halklar da imparatorluğa katılıyordu. 1897'de yapılan ilk bilimsel nüfus sayımında Rus İmparatorluğu'nda çoğunluğun Rus olmadığı ortaya çıktı. Türkçe konuşan halklar nüfusun % 10'undan fazlasını, Müslümanlar ise % 14'ünü oluşturmaktaydı.

Lenin'in Rusyası, çarlığın hâkimiyeti altına aldığı Müslüman ve Rus olmayan halkları yeniden fethedip etmemek kararı vermek zorundaydı. Lenin yıllardır Rus olmayan halkların da özerklik hakları olduğunu savunmuştu. Teorik olarak, Büyük Rusya şovenizmi dediği şeyin sert bir muhalifiydi. 1915'te "Biz Büyük Rus emekçileri devletimizin Moğolistan, Türkistan, İran vb... yerlerden çekilmesini istemeliyiz," diye yazıyordu.[2]

1917'de Sosyal Demokrat Partinin Yedinci Kongresinde, arkadaşlarının direncini kırarak, Rus İmparatorluğu'nun Rusça konuşmayan halklarının imparatorluktan ayrılma hakları bulunduğunu bildiren bir karar çıkartabilmişti.

Ancak milliyet sorunlarının başına getirdiği çalışma arkadaşı, kendisi gibi düşünmüyordu. Transkafkasyalı Bolşevik Jozef Cugaşvili, pek çok takma addan sonra, en sonunda bir Rus adı olan Stalin adını almıştı. Stalin bir süre Lenin'in milliyetler konusundaki görüşünü kabul eder göründüyse de, gerçekte bu görüşte değildi; milliyetler ve Sovyetler Birliği anayasası konusunda Lenin'le tam tersi düşüncedeydiler. Lenin, Sovyet ülkelerinin tümünün bağımsız olmasını öneriyordu; bunlar birbirleriyle, müttefikler olarak yapacakları anlaşmalar yoluyla işbirliğine gireceklerdi. Öte yanda Stalin, tümünün Rus devletine bağlı olmasını istiyordu. Sonunda Stalin'in görüşü hâkim oldu. 30 Aralık 1922'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Birinci Sovyet Kongresi, Rusya'nın hâkimiyetinde bir Sovyetler Birliği'nin kurulmasını onaylıyordu.

II

Lenin ile Stalin arasındaki farklar uygulamada ne ölçüde önemliydi?

Lenin Rus İmparatorluğu içindeki Avrupalı milletlerin bağımsızlığına izin verilmesi gerektiğini savunuyordu. Bu konuda Stalin'le kesin bir fikir ayrılığı içindeydi. Ancak bu bağımsızlığın çok sonraki bir tarihe bırakılması fikrinde olduğunu gösteren kanıtları vardır*; bu da, Stalin'in bağımsızlık karşıtı inancından farklıydı ama, kısa vadede aynı anlama geliyordu.

Lenin, Rus olmayanları Rus yönetimine boyun eğdirmeye karşı olmakla birlikte, tıpkı Stalin gibi, Bolşevik olmayanları zorla Bolşevik yönetime tabi kılmak konusunda vicdan azabı duymamaktaydı. Bu noktada da uygulamadaki politikası, Stalin'den, kuramda olduğu kadar farklı değildi. Lenin'in liderliğinde Sovyet Rusya eski Rus İmparatorluğu'nun Rus olmayan bölgelerini ele geçirip silah zoruyla yerel Bolşevik Sovyet rejimleri kurdu. Lenin hükümeti her yerde, yerel Sovyet rejimine yardımcı olmak üzere Sovyet Rusya gizli polisinin şubesi olan bir politik polis gücü kuruyordu. Bu, Rusya'da yapılanlarla uyumluydu: Lenin'in rejimi, iktidarı zor kullanarak ele geçirmiş ve yine o iktidarı sayıları çeyrek milyona varan gizli polisiyle ayakta tutan bir azınlık rejimiydi.

Ancak Rus Orta Asyasında Bolşevik azınlık Ruslardan, Bolşevik olmayan çoğunluk ise yerlilerden oluşmaktaydı; Bolşeviklerin Bolşevik olmayanları yönetmesi (Lenin'in politikası buydu) uygulamada Rusların Rus olmayanları yönetmesi oluyordu (bu da Stalin'in politikasıydı).

III

Bolşevik hükümet ilk başta Orta Asya'nın yerel halkına özgürlük vaat etmişti. Sovyetler, 1917'de Petrograd'da iktidarı ele geçirdikten sonra Lenin ile Stalin imzalarıyla yayınladıkları bir destek çağrısında Müslüman halkın "ulusal yaşamını tam bir özgürlük içinde düzenleme" hakkını kabul etmişti.[4]

Bolşevik liderler buna karşın çarlığın Orta Asya sömürgelerini yeniden fethe kalkışacaklar mıydı? Bu konudaki politikaları Londra'ya, komünist devrimciler mi, yoksa Rus emperyalistleri mi oldukları konusunda önemli bir ipucu verecekti.

Rus Orta Asyası -Rus Türkistanı**- çarlığın eski bağımsız Müslüman dünyadan koparılmış bir sömürge imparatorluğuydu. Cezayir, Fas, Sudan ya da Asya ile Afrika'da aşiretlerin yaşadığı pek çok yer gibi orası da çağdaş Avrupa silahlarının zoruyla ele geçirilmişti. Diğer sömürgeler gibi onun da ekonomisi, Avrupalı efendilerinin çıkarları için

* Başkır lideri Zeki Velidi Togan'ın yıllar sonra yazdığına göre, Lenin 1920'de kendisine 'sömürge ülkelerin sorunu, proletaryalarının olmamasıdır,' demiştir. Komünist kurama göre proletarya, hükmetmek ve liderlik etmek için vardı; ancak Doğu köylülerinin, kendileri için bunu yapacak bir sanayi proleteryaları henüz yoktu. Bu da, Doğu halklarının henüz özgürlük haklarını kullanacak duruma gelmemiş oldukları anlamına geliyordu. Togan'a göre, Lenin, 'sosyalist devrim dünyanın her yanında gerçekleştikten sonra bile Avrupalı büyük devletlerin eski sömürgeleri, kendi sanayi proletaryalarını geliştirinceye kadar eski efendilerine köle olarak bağlı kalmak zorundadırlar,' demişti.[3]

** Türkistan burada, çarlık dönemindeki, Taşkent'ten yönetilen genel valilik olarak değil, geniş coğrafi anlamında kullanılmaktadır.

sömürülmekteydi. Türkistan halkı da Avrupalı sömürgecilerin ülkeye yerleşmesinden hoşnut değildi; Türkçe konuşan Müslüman, toprağını almaya gelmiş bir Rustan nefret ettiği kadar kimseden nefret etmezdi.

Avrasya'nın ortasında yer alan Türkistan, dış dünya tarafından çok az tanınan bir ülkedir. Rus yönetiminde olan bölümü Birleşik Devletlerin topraklarının yarısı kadardır: 2.400.000 kilometre kare kadar. Birinci Dünya Savaşı sırasında halkının % 20-25'i göçebe ya da yarı göçebe olarak sınıflandırılabiliyordu; on milyona yaklaşan nüfusun, çoğu Türkçe konuşan geriye kalan kısmı ise verimli vahalardaki kentsel birimlerin çevresinde yerleşmiş durumdaydı.

1914 savaşı ve 1917 devrimleri Orta Asya'ya karışıklık ve anarşi getirmişti. Bu durum kısmen ülkenin topografisinden ve karma nüfusundan ileri geliyordu. Ülke bir sınır ülkesiydi ve en iyi zamanlarda bile, aşiret çatışmaları ve yerli halkın Rus sömürgeciliğine karşı çıkması, bölgeyi sürekli karışıklık içinde tutmaktaydı. Türkistan, savaştan uzak olmasına karşın, savaş zamanında alınan önlemlere karşı bir aşiret isyanına sahne olmuştu; ayrıca Petrograd'daki iki devrim, hükümetin düşmesine yol açmıştı. Küçük kentli orta sınıf, feodal liderlerin otoriteyi yeniden kurma çabalarına karşı direnince sosyal çatışmalar başlamıştı. Pek çok lider ve pek çok dava savunucusu bayrak çekip ortaya atılmıştı. Ordular, silahlı çeteler ve baskıncılar, çölleri ve bomboş ovaları yıldırım hızıyla aşıyor, birden ortaya çıkıp göz açıp kapayıncaya kadar da ortadan yok oluyorlardı.

Savaş ve devrim insan dökümleri saçmaya başlamıştı: Çıkış yolu arayan göçmenler ve içeri girmek isteyen serüvenciler çoğalmıştı. Boşaltılan esir kamplarından Almanlar, Macarlar, Çekler ve daha pek çok milletin askerleri ortalıkta dolaşıp duruyorlardı. Kervanlarda ve Orta Asya'nın ağaçsız bozkırlarının ortasında sallanarak giden vagonlarda kimlikleri, görevleri ve neye hizmet ettikleri bilinmeyen insanlar oradan oraya gidip geliyordu. Sovyet rejimi de yabancıların kışkırttığı komploların her tarafta geliştiğine inanıyor ya da inanırmış gibi görünüyordu.

Devrim sonrası yılların karışıklığında bölgede yeni yerel rejimler varlıklarını ilan etti; Moskova da bunları, üstesinden gelinmesi gereken tehditler olarak gördü. Orta Asya'daki Müslümanlar 1917 yılının sonunda, bir zamanlar hanlık olan Batı Fergana Vadisi'nde Hokant'ta, Rus iskâncılarından oluşan ve aralarında bir tek Müslümanın bulunmadığı Taşkent'teki Sovyet rejimine rakip bir rejim kurdular. Para ve silah sıkıntısı çeken Hokant müttefik aradıysa da, kimseyi bulamadı. Stalin, Hokant'ın bir rejim olarak işlev görme iddialarını reddetti. Kızılordu, 18 Şubat 1918'de Hokant'ı ele geçirip yağmaladı, kentin büyük bir kısmını yıktı ve halkını öldürdü. Ancak yıkıntılar arasından yükselen Basmacı gerilla çeteleri Ruslara yıllarca güç anlar yaşattı.

Sovyet Rusya bundan sonraki birkaç yıl içinde direniş merkezlerini birer birer ortadan kaldırdı. Kazak ülkesi halkı 1918'de Beyaz Ruslardan da yardım alamayacağını anladı; yerli halkın amaçlarına, Beyaz Ruslar da karşıydı. Orta Asya bozkırlarının Kazakları özerkliklerini ilan edip Çarlık komutanı Amiral Kolçak'tan Bolşeviklere karşı savunmalarında yardımcı olmasını isteyince, onun da düşmanları olduğunu öğrendiler.

Sovyet emellerine en büyük tehdit Hive ve Buhara "Yerli Devletleri'nden geliyordu. Bu sınır devletleri İran, Afganistan ve Çin'e komşu olduklarından dış dünyayla ilişkileri vardı ve Sovyet aleyhtarı ittifakların odak noktası olabilirlerdi.

Moskova Hive'deki bir iç karışıklıktan yararlandı; Kızılordu bölgeyi 13 Eylül 1920'de işgal etti ve Sovyetlerle ittifaka giren bir rejimi başa geçirdi. Moskova bundan sonra Hive liderlerinin öldürülmesini emrederek Hive'nin sonunda Sovyetler Birliği ile birleşmesinin yolunu açmış oldu.

Geriye bir tek Buhara kalmıştı; yerli Türk direnişinin bu son kalesini ele geçirmek için Sovyetler, İngiliz istihbaratı tarafından, Bolşevik hareketi yöneten komplonun mensubu olarak görülen Enver Paşa'dan yararlanmayı düşündüler.

56

Buhara'da Ölüm

I

İngiliz istihbaratına göre Jön Türk liderleri, Bolşevik rejimi denetimi altında tutan Alman ve Yahudi komplosunun üyeleriydi. Ancak 1918'den 1922'ye kadar İngiliz liderler Bolşeviklerin niyetlerini anlamaya çalışırken, Jön Türklerin kaçak liderleri de aynı şeyi yapmaya çalışıyorlardı; çünkü Jön Türkler Bolşevikleri denetimlerinde tutmadıkları gibi, onlar hakkında fazla bir bilgileri de yoktu.

Enver Paşa, Cemal Paşa ve Talat Bey 1918 Kasımında çekilen Almanların yardımıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları arasından Karadeniz yoluyla Odessa'ya kaçmışlardı. Enver ve Talat sonunda Berlin'e ulaşarak 1919 yazının sonlarında Bolşevik temsilcisi Kari Radek'i cezaevindeki hücresinde ziyaret ettiler. Helphand'ın Bolşevik Parti'nin parayla desteklenmesi olayında Radek, Alman Genelkurmayı ile Lenin arasındaki aracılardan biriydi. Yeni Alman hükümeti Almanya'daki komünist ayaklanmasını bastırdığı sırada 1919'da Radek'i de tutuklamıştı. Ancak önemli bir kişi olarak görülüyor ve cezaevindeki hücresinden politik işlerini yürütmesine izin veriliyordu.

Radek'in Jön Türk liderlerine şaşırtıcı bir politik önerisi oldu: Enver hemen Moskova'ya gidip Rus Bolşevizmi ile İngiltere'ye karşıt Türk milliyetçiliği arasında bir antlaşma imzalanmasını sağlamalıydı. Enver yaşamı boyunca Rus düşmanı olmuştu ve Bolşevizmin de dostu değildi; ancak Radek kendisine "Sovyet Rusya'da, İngiliz emperyalizmine karşı hareketi destekleyen herkesin iyi karşılandığını" bildirdi.[1]

Enver'in Berlin'deki yakın dostlarından biri de, Versay Anlaşmasına göre Almanya'ya konan kısıtlama sonucu çok küçülen yeni Alman ordusunun parlak yaratıcısı ve başı General Hans von Seeckt'ti. Jön Türkler savaş sırasında, monoklu ve sert yüz hatlarıyla profesyonel Alman subayının prototipi olan bu 53 yaşındaki askerin liderliğini kabul etmişler; ve von Seeckt savaşın son aylarında Türk ordusunun Kurmay Başkanı olarak görev almıştı.

Von Seeckt, Enver'e, Rus İç Savaşı'nın bütün şiddetiyle devam ettiği ve Polonya, Letonya, Estonya, Litvanya ve Macar milliyetçi güçlerinin komünist devrimcilere ya da Rus Bolşeviklere karşı savaştığı karmakarışık Doğu Avrupa'dan Moskova'ya yapacağı tehlikeli yolculukta yardımcı olmayı kabul etti. Enver, von Seeckt'e, İtilafçılara darbe vurmak konusunda Bolşevikler sayesinde ortaya çıkan olanakların yeni bir değerlendir-

mesini sundu. Karl Radek daha sonra şöyle yazacaktı: "Enver, Alman askeri yetkililerine Sovyet Rusya'nın yeni ve gelişmekte olan bir büyük güç olduğunu ve İtilafçılarla gerçekten savaşmak isteniyorsa bu güce güvenmek zorunda olduklarını anlatan ilk insan oldu."[2] Enver'den von Seeckt'e iletilen bu fikirler birkaç yıl sonra meyve vererek Alman askeri mekanizmasını Sovyet Rusya'yla bir ittifaka götürecekti.

Von Seeckt'in maiyetinden bir subay, Enver'in 1919 Ekiminde bir uçak yapımcısı şirketin uçağıyla Moskova'ya uçmasını sağladı. Ancak uçakta arıza çıkınca Litvanya'ya zorunlu iniş yapmak zorunda kaldılar. Enver sahte belgelerle yolculuk yaptığı için gerçek kimliği öğrenilemedi; ancak casus olmasından kuşkulanılarak o sırada Letonya ve Estonya ile birlikte Sovyet Rusya'ya karşı savaşan Litvanya'da iki ay hapsedildi. Serbest bırakıldıktan sonra yine Berlin'e dönüp Moskova'ya yeniden gitmenin çarelerini aradı. Ancak bu kez de Letonya'da tutuklanıp hapsedildi. Daha sonra anlattığına göre istihbarat subayları kendisini sürekli olarak sorguya çekmişlerdi ve onları, adının Altmann ve kendisinin "önemsiz bir Alman Yahudisi komünist" olduğuna inandırmıştı.[3] Enver sonunda 1920 yazında, yola çıktıktan yaklaşık bir yıl sonra, Moskova'ya varabildi.

Komünizm ve Rus aleyhtarlığından uzaklaşma yönündeki politik yolculuğu da orada tamamlanmış görünmektedir. Moskova'dan von Seeckt'e yazdığında, Sovyetlere yardım etmesini istiyordu:

> Burada gerçek gücü elinde tutan ve Almanya ile anlaşma yanlısı olan bir grup var ve Troçki de bunun içinde. Bu grup, eski, 1914 Alman sınırını kabul etmeye hazır. Şu an dünyadaki karışıklıktan çıkmanın tek yolunu, Almanya ve Türkiye ile işbirliğinde görüyorlar. Bu grubun durumunu güçlendirmek ve Sovyet hükümetini kazanmak için gayrı resmi yardımda bulunmak ve silah satmak olanağı var mıdır?[4]

Enver aynı zamanda von Seeckt'e, "Önceki gün bir Türk-Rus dostluk anlaşması imzaladık: Buna göre Ruslar bize altın ve her türlü destek verecekler."[5] dedi. (Bolşevik liderler o sırada Enver'in Türk isyanında liderlik iddiasını desteklemeye gerçekten niyetli olsalar bile, daha sonra Türk politik durumundaki karmaşıklığı fark edince bundan vazgeçmişlerdir.)

II

Bolşevikler, 1 Eylül 1920'de, kısa bir süre önce ele geçirdikleri Müslüman Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de "Birinci Doğu Halkları Kongresi"ni topladılar. Kongreye katılan çeşitli Asya halklarından 1891 delegenin 235'i Türktü. Kongre Üçüncü (ya da Komünist) Enternasyonal'in Komintern desteğinde olmakla birlikte, delegelerin çoğunluğu komünist değildi. Enver kongreye Komintern'in konuğu olarak katıldı; Komintern delegeleri Karl Radek, Grigori Zinoviev ve Macar Bela Kun'du. Kongre başkanlığını, Komünist Enternasyonal'in lideri Zinoviev yürütüyordu.

Enver, Lenin tarafından kabul edildiğini ve kongrede Zinoviev tarafından desteklendiğini iddia etmişse de, daha çok imparatorluk Almanyasının ortağı ve Ermenilerin ölümüne neden olan kişi olarak tanınıyordu. Delegelerin önemli bir kısmı kongreye katılmasına itiraz etmişlerdi. Sonunda varılan bir anlaşmayla Enver'in konuşmasını kendisinin yapmaması, bir başkası tarafından okunması konusunda bir uzlaşmaya varıldı; ancak o zaman bile konuşması protestolar ve yuhalamalarla karşılandı. Enver bildirisinde "Fas, Cezayir, Tunus, Trablus, Mısır, Arabistan ve Hindistan'ı" temsil ettiğini iddia ediyordu.[6] Daha da önemlisi, Türkiye'nin liderliğini geri almak isteğindeydi; ancak Mustafa Kemal'i destekleyen Türk delegeleri Sovyetlere, Enver'i destekledikleri takdirde kendilerini karşılarına almış olacaklarını açıkça bildirdiler. Kongreye davet, dünya devrimine ilişkin komünist terminolojiyle yapıldıysa da, Zinoviev, toplanan delegelerden Rusya ile İngiltere arasındaki ulusal çatışmada yardımcı olmalarını istiyordu. Açılış konuşmasında, "Kardeşlerim, sizi İngiliz emperyalizmine karşı bir kutsal savaşa çağırıyoruz!" dedi.[7] Bu çağrıya katılması beklenenlerin çoğu komünist olmadığından, hatta komünizm aleyhtarı olduğundan, Komintern, delegeleri Sovyet dış politikasında araç olarak kullanma suçlamasına karşı kendisini savunmak zorunda kaldı. Karl Radek şunları söyledi: "Sovyet hükümetinin Doğu politikası diplomatik bir manevra, Doğu'nun insanlarını ön cepheye iterek, onlara ihanet edip Sovyet Cumhuriyeti'ne çıkar sağlamak değildir... Biz ortak bir kaderle sizlere bağlıyız..."[8] Enver'in Komintern davetlisi olarak orada bulunması bunu yalanlıyordu; en azından bundan sonraki haftalarda Avrupa çevrelerinde söylenen buydu. Lenin'in eski bir arkadaşına göre Komintern, "Doğu halklarını İtilaf Devletleri'yle olan diplomatik savaşın satranç tahtasında piyonlar olarak görme" çekiciliğine kapılmıştı.[9] Bakü'deki bir Sosyal Demokrat, Bolşeviklerin iktidar politikası lehine sosyalizmden vazgeçtiklerini iddia ediyordu.[10]

Bakü kongresinden bir ay sonra Enver, Berlin'e döndü. Anadolu'ya dönüp Mustafa Kemal'i bir yana itmek ve İtilafçılara karşı direnen güçlerin başına geçmek umuduyla silah satın almaya başladı. Eski İttihat ve Terakki militanları arasında hâlâ desteği vardı ve Türkiye'de iktidara dönme umutları tümüyle hayal değildi.

Enver'e destek vermek Moskova'nın ilerde Mustafa Kemal'i tehdit edebileceği bir seçenekti; ancak Bolşeviklerin o an Enver'e yaptırabilecekleri bir şey yoktu.* İleride görüleceği gibi Sovyetlerin Enver'i bir görev vererek karışıklık içindeki Türkistan'da, Buhara'ya göndermeleri için aradan bir yıl geçmesi gerekecekti.

* Oysa, meslektaşı Cemal Paşa'dan hemen yararlanılabilmişti. Cemal 1920'de Moskova'nın önerisi (ya da en azından, özendirmesiyle) Afganistan'a gidip burada Afganların Rusya hakkındaki kuşkularını dağıtmakta yardımcı oldu. Afgan hükümdarının 1920 yılının sonunda Lenin'e gönderdiği bir mektupta şöyle yazdığı bildirilmiştir: "Cemal Paşa Hazretleri bizlere, tüm Doğu dünyasının kurtarılması konusunda Sovyet Cumhuriyeti'nin niyetlerini ve soylu fikirlerini anlattı..."[11] Cemal, Emanullah Han'ın danışmanı olarak yeni bir anayasa hazırlanmasına ve ordunun yeniden kurulmasına yardımcı oldu. Cemal bir Müslüman arkadaşına Afgan ordusunu düzenleme ve güçlendirmekteki amacının Hindistan'a yönelik Sovyet tehdidini artırmak olduğunu söylemiştir.[12] Türk lideri bunun yanı sıra, Hindistan'ı İngiliz hâkimiyetinden kurtarmak için İslami İhtilal Birliği adında bir örgüt kurmuştur. Savaşçı sınır aşiretleriyle olan entrikalar, sürekli olarak İngiliz aleyhtarı kalmalarını sağlamıştır. Cemal'in, bu etkinliklerinden öte, İngilizlerin özel kaygı konusu Hindistan'a stratejik bir yerden bakan Kabil'de bulunması bile tek başına Simla'da ve Londra'da gerginlik yaratmaya yetmiştir.

Enver, görev beklediği 1921 yılında Sovyet hükümetinin konuğu olarak Moskova'ya yerleşmişti. Kısacık boyu ve kocaman kalpağıyla Rus başkentinin sokaklarında renkli bir görüntü oluşturuyordu. Bir buçuk yıl kapı komşusu olarak yaşayan ve kendisini her gün gören Amerikalı yazar Louis Bryant'a göre Moskova sosyetesinin aslanı olmuştu. Bryant şöyle yazıyordu: "Çok belirgin oportünizmine... zalimliğine... ve vicdansızlığına karşın yine de zarif..."[13] Bütün aslanlığına karşın, sıkıldığı hissediliyordu.[14]

Rakibi Mustafa Kemal'in yıldızı yükseldikçe, Moskova'daki Enver'in yıldızı alçalmaktaydı. Sovyetler Birliği, Kremlin'in Mustafa Kemal'in milliyetçi Türk hükümetiyle vardığı anlaşmaya dayanarak, Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı ezebilmişti. Lenin ve Stalin, Mustafa Kemal'in çok açık olan komünizm aleyhtarlığını -Kemalistler 28 Ocak 1921'de on yedi Türk komünist liderini Karadeniz'e atarak öldürmüşlerdi- anlaşmaya bir engel olarak görmemişlerdi. Moskova, Türkiye, İran ve Afganistan'ın komünizm aleyhtarı milliyetçi Müslüman liderleriyle bir dizi anlaşmaya girmişti. Böylece, Bakü Konferansı'nda belirlendiği gibi, *Büyük Oyun*'daki geleneksel Rus hedeflerini izlemek lehine ihtilalci hedefleri terk etmemiş görünüyordu. Sovyetler, devrimci Kemalist Türkiye'yi, gelenekçi Afganistan'la Moskova'da bir anlaşma yapmaya da ikna etmişlerdi; bu anlaşmanın ikinci maddesinde açıklanan amaç, Britanya İmparatorluğu'nun saldırganlık ve sömürüsüne karşı birleşmekti.

Mustafa Kemal, 1921 yazında İngiliz destekli Yunan ordusuna karşı bir dizi şaşırtıcı zaferin ilkini kazanmıştı. Rüzgâr ondan yana esiyordu ve sonbaharda Sovyetler Mustafa Kemal'le ittifaka biraz daha yaklaştılar. Enver de Mustafa Kemal'in karşısında kaybetmeye başladığını anlamıştı.

Sovyetler, 1921 yazında Enver'e, kendi isteğiyle Kafkaslar'a gitme olanağı sağladılar. Enver Sovyet Dışişleri Bakanı'na, oraya Mustafa Kemal aleyhine çalışmak için gitmeyeceğine söz verdi ama sözünü tutmadı. Transkafkasya'ya varınca Türk sınırında Batum'a yerleşti. Orada kendisini destekleyenlerle toplantılar yapıp Türkiye'ye girmeye çalıştıysa da, Sovyet makamları kendisine zor kullanarak engel oldular. Enver'in sürekli olarak Türk sınırında bulunması Sovyet liderleri için sıkıntılı olmaya başlayınca kendisini bir görevle Orta Asya'ya gönderdiler.

Moskova, Orta Asya'da Türkçe konuşan yerel Müslüman halkları idaresi altına alma işlemini tamamlamaya çalışıyordu ve bunda Enver'in yardımını istedi.

Enver'in görevi politikada o güne kadar kabul ettiği her şeye aykırıydı: Hedefi hep, Türkçe konuşan halkları Rus boyunduruğundan kurtarmak olmuştu. Şimdiki görev Bolşeviklerin iktidara gelmeden önce verdikleri sözlere de ters düşüyordu: Rus İmparatorluğu'ndaki Rus olmayan halkların kendi istedikleri yolda gitmelerine izin vermekten yana olduklarını iddia etmişlerdi. Rusların Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı yeniden fethetmelerinden ve Moskova'nın, komünist olmayan İslam liderleriyle yaptığı ittifakın açıklanmasından hemen sonra Enver'e verilen bu talimat, Bolşeviklerin bir zamanlar benimsedikleri ihtilalci idealleri gerçekten terk edip etmedikleri sorusunu akla getiriyordu. Enver'in bu konuda kendi fikirleri olduğu kuşkusuzdu, ancak Orta Asya'da Buhara'ya doğru yola çıkarken bunları Bolşevik ev sahiplerinden saklamaktaydı.

III

Enver'in gönderilmesinden bir yıl önce 1920 yazında Buhara, Orta Asya'daki Türk bağımsızlığının son kalesiydi. Rus Türkistanının güneydoğu köşesinde yer alan 136.000 kilometre karelik, güneyinde ve doğusunda Afganistan ve Çin'le dağlık sınırları olan bu bölge, iki buçuk milyonluk nüfusuyla, dağınık ve çok az nüfuslu olan Türk komşuları arasında sivriliyordu. 1917 devrimleri sırasında Rus himayesine dayalı yapı eriyip gidince Mengit soyunun sonuncusu olan Emir Abdül Said Mir Alim Han, Buhara'nın bağımsızlığını ve atalarının otokratik gücünü yeniden ilan etmişti. Sovyetler, Emir'in kendi otoritelerine karşı çıkışında İngiliz parmağı bulunduğuna ilişkin söylentiler duymuşlardı; gerçekten de İngiliz Hindistanı, bu emirliğe yüz develik malzeme yardımı yapmıştı. Bolşevik Rusya Buhara'ya 1918'de saldırmış, ancak Emir'in resmi rakamlara göre 11.000 kişilik olan küçük ordusu kısa süren savaşı kazanmıştı.

Bolşevik saldırısı sırasında Buhara hâlâ zengindi. Emirlik, vadilerinin verimliliğiyle tanınırdı ve başkenti Buhara; Orta Asya'nın en önemli ticaret kentiydi. Kentin 11 kilometre uzunluğundaki kapalı çarşılarında işler (en azından bir yolcunun bildirdiğine göre) gayet iyi devam ediyordu.[15] El sanatı ürünleri, değerli madenler, kuyumculuk, halıcılık, deri işleri, ipekli ticareti canlıydı. Pek çok doğu dilinde yazılmış değerli, elyazması kitapların satıldığı kitapçılarıyla Buhara, Orta Asya'nın en büyük kitap pazarıydı.

Ancak Emir 1918'de Bolşevik zaferinden sonra Rusya ile tüm ticareti keserek bu ticari refaha son vermiş oldu. Aynı zamanda sulama projeleri de durduruldu. 1920 yazı geldiğinde Buhara'nın ekonomik durumu kötüleşmiş, ülke kendini besleyemez olmuştu.[16] Halkın hoşnutsuzluğu ve sosyal çalkantı, Sovyet müdahalesine karşı olan Genç Buhara hareketi ile, müdahaleye yandaş, daha küçük bir örgüt olan Komünist Parti'nin doğmasına yol açtı. Bu hareketler hükümdarın ortaçağ yöntemlerine ve geri kalmış politikalarına karşı protestolara başladı. Emir gerçekten de ülkeyi bazı bakımlardan ortaçağa geri götürmüştü. 12. yüzyıldan kalma, tepesinden hüküm giyen suçluların atıldığı Kalyan Minaresi ya da Ölüm Kulesi, yine kullanıma sokulmuştu. Emir, saraylarındaki kız ve oğlan haremlerinde, ülkeyi atalarından farksız bir biçimde yönetmekteydi.

Kızılordu, Emir'in halk tarafından tutulmamasından yararlanıyordu. 1920 yazında yeniden başlayan saldırısında Mihail Frunze komutasındaki Rus birlikleri Buhara'yı bombardımana tuttu. Genç Buharalılar kentte bir ayaklanma başlatırken, Kızılordu, uçakları ve zırhlılarıyla 2 Eylül'de Buhara'nın ortaçağ rejimine son verdi; bir olasılık yeryüzünün en büyük İslam elyazması kitap koleksiyonunun bulunduğu kütüphane de yandı.

Sarayına gelen bir telefonla uyarılan Emir, haremi ve üç araba dolusu altın ve mücevher yüküyle kaçtı ve sınırı geçerek Afganistan'a sığındı.

Sovyet Rusya Buhara'yı ele geçirdikten sonra Buhara Halk Cumhuriyeti'nin mutlak bağımsızlığını tanıdı; ancak bu tanım formaliteden ibaretti. Frunze'nin askerleri kentte kaldılar ve ülkeden isteklerde bulundular. Sovyetler'in Buhara'nın içişlerine karışmaları ülkenin sonunda Sovyet Rusya ile birleştirileceğini gösteriyordu. Genç Buhara hareketi liderleri Rus kontrolü eğilimine karşı direnerek bağımsızlıklarını yeniden elde etmeye çalıştılar.

Doğu Buhara tepelerinde Emir'e sadık kalan Basmacı grupları da Rus fatihleri tacize başlamıştı. Çeşitli Basmacı grupları arasında henüz gerçek bir bağ kurulmamışsa da, Basmacılar Sovyet yönetimi için bir tehdit oluşturuyordu ve Kızılordu bunları 1921 sonunda hâlâ ezememişti.

IV

Enver Paşa Ruslar tarafından Türkistan'ı sakinleştirmek üzere gönderildiği Buhara'ya 8 Kasım 1921'de ayak bastı.

Kente meyve bahçeleri, karpuz tarlaları, bağlar, güller ve tütün tarlaları arasından yaklaşırken Pantürk ideolojisinin cennetine, Türk halklarının tarihi anayurduna giriyordu. 13 kilometre boyunca uzanan yüksek surları, 11 kapısı ve 181 kulesiyle yüzlerce yıllık Buhara, görkemli Müslüman geçmişin mimaride cisimleşmiş haliydi. Bir zamanlar Orta Asya'nın en kutsal kenti olan bu yer, 360 camii ile inancını yansıtıyordu.

Enver, Buhara'nın yeni hükümetine de yakınlık duyuyordu. Genç Buhara Partisi, Enver'in İstanbul'da başında bulunduğu Jön Türkleri andırıyordu. Başkır'ın Zeki Velidi Togan gibi reformcu liderleri de burada toplanmışlardı. Enver gelişinden yalnızca üç gün sonra kentten çıkarken, yanında hükümetin kilit kişileri olan başkan, savaş komiseri ve İçişleri Komiseri de vardı. Enver, Ruslara avlanmaya gittiklerini söylemişti. Aslında dağlardan geçerek doğruca Doğu Buhara'ya geçtiler ve Enver burada Emir'e bağlı partizanlarla buluştu. Orada Emir tarafından başkomutanlığa atandı ve Basmacıların Rusya'dan bağımsızlık için verdikleri savaşın başına geçti.

Enver, Emir'in ve Genç Buhara liderlerinin desteğiyle tüm fraksiyonları birleştirecek durumdaydı. Elçileri, Türkistan'a dağılarak tüm Basmacı çetelere, Enver'in bayrağı altında birleşmeleri için haber saldılar. Enver'in açıkladığı hedef, Orta Asya'da bağımsız bir Müslüman devleti kurmaktı. Güçlü İslamcı çağrısıyla, mollaları ve önemli komşusu olan Afganistan Emiri'ni çevresine topladı.

Ancak Enver'in kişisel zayıflıkları yine ortaya çıktı. Üniformalardan, madalyalardan ve unvanlardan zevk alan, kendini beğenmiş bir insandı. Resmi belgeler için üzerinde "İslam Orduları Başkomutanı, Halife'nin Damadı ve Peygamberin Temsilcisi" yazılı altın bir mühür kazıtmıştı.[17] Çok geçmeden kendisine Türkistan Emiri demeye başlamıştı ve bu, davasına hizmet ettiği Emirle iyi ilişkiler kurmasına katkıda bulunmaktan uzak bir hareketti. Buhara Emiri 1922 yılının ilk yarısında Enver'le ilişkisini keserek kendisini askersiz ve parasız bıraktı. Afganistan Emiri de Enver'in yardımına gitmedi.

Enver'in ayaklanması başta başarılı olmuştu. Buhara'ya yaptığı baskın, hasımlarını epey sarsmıştı. Ancak başarıları tartışma konusudur. Bazı kaynaklara göre Buhara topraklarının büyük bir kısmını kontrolüne almıştı. Başka kaynaklar ise Enver'in 3000 taraftarı olan (16.000 kişilik Basmacılar arasında) bir çete reisi olduğunu iddia etmektedir.[18] Ancak kesin olan şey, yaptıklarının, etkili olsun olmasın, Kremlin için derin bir kaygı kaynağı olduğudur.

Enver, 1922 baharının sonlarına doğru Sovyet Rusya hükümetine bir mektup yazarak, Rus askerlerinin çekilmesini ve Türkistan'daki Müslüman devletin bağımsızlığının

tanınmasını istedi. Karşılık olarak dostluk ve barış vaat ediyordu. Moskova bu teklifi reddetti.

Gizli polisten de yardım alan Kızılordu, 1922'de bir sindirme kampanyasına başladı. Bunda Enver'in zayıflıklarının da katkısı oluyordu. General olarak, Tanrı'nın karşı tarafa lütfu olmakta devam ediyordu. Politikacı olarak da aynı derecede beceriksizdi: Diğer Basmacı liderlerini soğutmuş, çoğunun kendisine sırt çevirmesine neden olmuştu. Yaz ortaları geldiğinde Ruslar, Enver'in adamlarını küçük bir kaçaklar çetesine indirgemişlerdi.

Rus ajanları tüm dağları tek tek arayarak sonunda Enver'in yerini buldular ve Kızılordu askerleri pusuya yattı. 4 Ağustos 1922 günü şafak sökmeden de, saldırıya geçtiler.

Enver'in nasıl öldüğü hakkında çeşitli iddialar vardır.[19] Bunlardan en inandırıcısına göre Ruslar saldırdıklarında cebindeki Kuran'ı çıkarmış ve her zaman olduğu gibi dimdik ileri atılmıştı. Daha sonra, başı kesilmiş cesedi savaş alanında bulunmuştur. Kuran'ı, cansız parmakları arasından alınıp Sovyet gizli polisi arşivlerine götürülmüştür.

V

Sovyet Rusya'nın Orta Asya'daki Türk bağımsızlık hareketlerinin sonuncusunu da ortadan kaldırmasıyla, Bolşeviklerin Rus olmayan halkların Rus yönetiminden ayrılmasına izin vereceklerine ilişkin sözlerini tutmayacaklarını gösteren süreç tamamlanmış oldu. Bolşeviklerin, Çarlar tarafından elde edilen imparatorluğu ve sınırlarını korumaya kararlı oldukları artık açık seçik belliydi.

Ortadoğu'dan kısa bir süre önce Londra'ya dönmüş olan Sir Percy Cox, 1920 yazında Kabine'ye, Bolşeviklerin eski Rus imparatorluk sınırlarında direteceklerini, ancak yeni fetihler ardında ordularını sınır ötelerine göndermeye hevesli olmadıklarını söylemişti.[20] Londra'da Cox'un yanıldığına inananların başında Winston Churchill geliyordu; ancak o zamanki olaylar durumu şu ya da bu yönde aydınlatacak ölçüde ışık vermiyordu. Kremlin'in Ortadoğu'da Britanya İmparatorluğu'nu yıkmaya çalıştığı kesindi, ancak bugün, tıpkı Lloyd George zamanında olduğu gibi, Kremlin'in bu konudaki uzun vadeli niyetinin ne olduğu konusu tartışmalıdır.

Enver Paşa'nın savaş sonrası serüvenleri, İngiliz yetkililerin savaşta ve savaş sonrasında Ortadoğu'da karşılaştıkları muhalefet konusunda ortaya attıkları pek çok konuyu aydınlatmıştır. İngiliz yetkilileri Enver'i İtilafçılara olan muhalefetinde Mustafa Kemal'i destekleyen güçlü bir kişi olarak görüyorlardı; fakat olaylar Mustafa Kemal' le Enver'in rakip olduklarını ve Türkiye içinde daha çok taraftarı olanın ve dolayısıyla Sovyet Rusya'dan silah alabilecek olanın Mustafa Kemal olduğunu göstermişti. İngilizler Enver'i aynı zamanda Alman askeri mekanizmasının bir yaratığı olarak görmüşlerdi; oysa Enver bir iyilik istemek için von Seeckt gibi özel dostlarına başvurabiliyorsa da, Rusya'daki yıllarında hep tek başına hareket etmişti. Enver, 1922'de son savaşını verirken, von Seeckt'in yeni Alman ordusu gizlice, Enver'le değil, Bolşeviklerle işbirliği yapmaktaydı.

Enver yıllarca İngiltere ile Rusya'yı bir Pantürk ayaklanmayla tehdit etmiş, fakat so-

nunda çağrısını yaptığında buna pek bir karşılık alamamıştı. Başında bulunduğu gerilla çetelerinde bile güçlü olan bağ Türklük değil, Müslümanlıktı. Buhara savaşı, İngiliz bürokrasisini korkutan Panislamizmin de boş bir slogan olduğunu göstermişti. Ortadoğu'nun klan yapılı halklarının yaygın bağlılıkları yoktu; ve Müslüman ülkelerden hiçbiri -dost Afganistan bile- Enver'in yardımına koşmamıştı. Türkistan'ın çeşitli yerlerinde Müslüman halkın Rus iskâncılarma karşı durdukları, Filistin'de bile Müslümanların Yahudi iskâncılara tepki gösterdikleri doğruysa da, her Müslüman grubu bu tepkiyi yerel olarak ve yalnız kendisi için gösteriyordu: Ortadoğu'da Müslümanlar birlikte değil, birbirine benzer hareketler yapmaktaydılar.

Enver Rusya'ya gittiğinde İngiliz görüşü, onun ve yeni Rus dostlarının aynı politik hedeflere doğru birlikte yönelecekleri şeklindeydi. Oysa hedefleri çok farklıydı. Enver ile Bolşevikler birbirlerini kullanmaya çalışmış, ancak bunda hiçbiri başarılı olamamıştı. Bolşevikler işlerine yarayacağına inandıkları kişiyi ele geçirmekte ve onunla bir işleri kalmadığında da fırlatıp atmakta çok usta olduklarını göstermişlerdi. Londra Kremlin'in böylesine kolaylıkla girdiği bu ilişkileri hep yanlış anlamış ve hep uzun vadeli olarak görmüştür. Kafası Ruslar tarafından kesilmeden önceki son dakikalarında İngiliz istihbaratının kendisini Moskova'nın adamı olarak sınıflandırdığını bilmek, Enver'e herhalde eğlenceli gelirdi.

İngiliz istihbaratı tam öyküyü o zaman bilmiş olsaydı Enver'in serüvenleri İngilizlere, Bolşevik Rusya'ya kimin hâkim olduğu konusundaki görüşlerinde yanıldıklarını gösterecekti. Hâkim olan bir İngiliz görüşüne göre Bolşevikler, Berlin'den Alman generalleri tarafından yönetilmekteydi; ancak Enver 1919'da Berlin'e geldiğinde Alman ordusunun Rusya ile ilişkisini kesmiş olduğunu ve Kremlin'in yeni yöneticileriyle hiç ilgilenmediğini görmüştü. Alman ordusunun Bolşevik rejimle ilişki kurmaktan yararlı çıkabileceğini söyleyen Enver'di; Ruslar değildi. Von Seeckt bu öneriyi ancak 1921'de değerlendirmeye başlayacaktı.

Enver, Lenin ile arkadaşlarının kendi gündemlerini belirleyen insanlar olduklarını öğrenmişti: İngiliz istihbarat subayları da en çok bu noktada yanılmışlardır. Kremlin'dekiler emir almaktan değil, emir vermekten hoşlanıyorlardı. Başkalarının komplolarına dahil olmuyor, kendi komplolarını kendileri hazırlıyorlardı. Bu kadarını doğru olarak tahmin edebilmiş olan Winston Churchill, Sovyet liderlerinin ne Rus ne de Rus yanlısı olmadıklarını iddia ederek bu analizini yaralamıştır. Ortadoğu'da kendilerine karşı olan güçler hakkındaki diğer İngiliz fantezileri gibi bu da, Buhara'da Enver Paşa ile ölmüş olması gereken bir kuramdı.

XII. BÖLÜM

ORTADOĞU'DA DÜZENLEME 1922

57

Winston Churchill Görev Başında

I

Savaştan sonra, güney sınırlarındaki Müslüman Asya'da bağımsızlık hareketlerinin başlamasından rahatsız olan Rusya bu hareketleri ezmişti. Bunu yaparken, bir zamanlar Çarlık İmparatorluğu'nun uyrukları olan Rus olmayan halklarla gelecekteki ilişkisini de belirlemiş oldu. Bu halkları elinden geldiği ölçüde Rus devletinin yönetimi altına sokacaktı: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği Kongresi, 30 Kasım 1922'de Sovyetler Birliği'nin oluşmasını onayladığında bu politika resmen benimsenmiş oldu.

Fransa da, savaştan sonra kendi kontrolü altına almayı umduğu Ortadoğu bölgelerinde başlayan bağımsızlık hareketlerinden rahatsızlık duyuyordu ve daha önce görüldüğü gibi, 1920'de bu hareketleri ezmişti. Clemenceau, Fransa'yı Avrupa'da bir güç olarak korumak istediğinden, denizaşırı bir imparatorluğun tehlikeli olacağı inancındaydı; ancak halefleri, Suriye'yi işgal ederek Fransa'nın savaş sonrası dünyasına ilişkin politikasını daha hırslı ve daha az gerçekçi terimlerle tanımlamış oldular. Fransa'nın Suriye ve Lübnan'ı işgali 24 Temmuz 1922'de bir Milletler Cemiyeti mandaterliğiyle, resmen onaylanmış oldu.

Üç müttefik, Birinci Dünya Savaşı'nın başında savaş sonrası Ortadoğusunu aralarında bölüşmeye karar vermişlerdi. Ancak savaş sonrası yıllarda amaç birliğini kaybettiklerinden, her biri Müslüman Asya'daki savaş sonrası karışıklıkları kendi bildiğince ortadan kaldırmaya yönelmiş ve bunu yaparken kendi politik ufkunu çizmiştir. 1922 yılına kadar herkes kendi yolunda yürümüş, Rusya ve Fransa gibi, İngiltere'nin Ortadoğu'daki durumu da resmen, o yıl düzenlenen belgelerle belirlenmiştir.

Savaş sonrası Ortadoğusundaki yaygın tehditler, üç müttefikten en çok İngiltere'nin karşısına çıkmıştır. Bu tehditler, ülke içinde derin sosyal ve politik değişimler ve büyük bir ekonomik bunalım yaşanırken kendini gösterdi. 1922'ye giden yolda Ortadoğu politikası, İngiltere'nin çok renkli ve yaratıcı politikacıları Lloyd George ile Churchill'i ciddi bir sınamaya tabi tutmuştur. Çünkü, İngiltere'nin Ortadoğu politikası, daha önce sözü edilen savaş sonrası sıkıntılar nedeniyle Winston Churchill'in önceden söylediği gibi yerel direnişler ve iç çatışmalar yüzünden Mısır'dan Afganistan'a kadar paramparça olmuştu.

II

Churchill savaşın sonundan beri Başbakan'ın Ortadoğu politikasını -hükümet içinden en şiddetli biçimde eleştiren kişi olmuş, barış döneminde İngiltere'nin Ortadoğu'yu zorlayacak askeri olmayacağını ve parlamentonun bunun için para harcamayı reddedeceğini söylemişti. Churchill 25 Ekim 1919'da Yunanistan'ın İzmir serüveniyle yıkılabileceği konusundaki kaygılarını dile getirmişti. Fransa'nın Cezayirli askerlerle Suriye'yi işgal etmesinin İngiltere ile ittifakını zedeleyebileceğini de belirtmişti. Churchill İtalyanların "Türk dünyasını karıştırması" ve "Filistin'e sokmak istediğimiz ve yerel halkın kendi işlerine geldiği gibi temizleneceğine inanan" Yahudiler konusunda da kaygılıydı. Ortadoğu'daki İngiliz politikasının tümüyle değiştirilmesi gerektiğini ileri süren Churchill, Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş öncesi sınırlarına kavuşmasını ve Avrupa devletlerinin Suriye, Filistin ve diğer bölgeler üzerindeki iddialarından vazgeçmesini istiyordu: "Osmanlı İmparatorluğu'nu ayrı sömürü bölgelerine ayırmak yerine savaş öncesi bütünlüğünü korumalı, ancak çok sıkı bir uluslararası denetime tabi kılmalıyız..."[1]

İngiltere'nin 19. yüzyıl Ortadoğu stratejisiyle güttüğü amaçların bilincinde olan Churchill, Lloyd George hükümetinin de buna benzer bir stratejiyi benimsemesi gerektiği görüşündeydi. 23 Kasım 1920'de Kabine'ye verdiği bir muhtırada, "Güçlü, dayanıklı ve gerekli Türk ve Müslüman güçleri yabancılaştırmamak için Mustafa Kemal'le anlaşmalı ve Türkiye ile iyi bir barış yapmalıyız. Böylece şimdiye kadar bizim için çok önemli olan Rus emellerine karşı yeniden bir Türk engeli yaratmış oluruz," diyordu.[2]

Bundan kısa bir süre sonra Başbakan'a yazdığı bir mektupta da, masraf gerektiren tek şey Lloyd George'un "Türkler'e karşı sürdürdüğü kan davası" iken, Savaş Bakanı olarak parlamentodan büyük paralar istemek zorunda kalmasına olan kırgınlığını vurguluyordu. "Dünyanın en Türk aleyhtarı ve en Bolşevik yanlısı devleti olmak üzereyiz: Oysa bence, bunun tam tersi bir durumda olmamız gerekir," diye yazıyordu. Hükümetin görevde kalmasının ancak Muhafazakâr Parti'nin desteğiyle mümkün olduğuna işaret ederek, Muhafazakârların, Rusya'ya karşı Türkiye'yi desteklemek biçimindeki geleneksel 19. yüzyıl politikasını benimsediklerini hatırlatıyordu.

Bütün büyük başarılarınız ve ağırlıklı kişisel gücünüz, Liberal taraftarlarınızla Muhafazakâr Parti'nin birleşmesinden kaynaklanmıştır... Ancak şu sırada -biz Koalisyon Liberalleri seçim bölgelerimizde çok zayıf durumdayken- ikisi de Muhafazakâr ruha ve geleneklere temelden karşı olan Türklere ve Bolşeviklere karşı yürüttüğümüz politikalar, sıkıntılarımızı artırmaktadır.[3]

İç politikadan dış politikaya geçen Churchill, İngiliz Ortadoğu politikası konusundaki en sağlam mantıklı eleştirisini on iki gün sonra Kabine'ye verdiği bir muhtırada şöyle dile getirmekteydi: "Olayların talihsiz gidişi bizim Ortadoğu'da yerel etkinliği olan dört devletle -Ruslar, Yunanlılar, Türkler ve Araplarla- görüş ayrılığına düşmemize neden olmuştur. Başarılı politika, yerel devletleri bölmek ve böylece muhalifimiz olsa bile, dostumuz da olmasını sağlamak olabilirdi. Geçmiş tarihimizde yapılagelen hep bu olmuştur. Rusya düşmanımızken Türkler dostumuzdu: Türkiye düşmanımızken Ruslar dostumuzdu."[4] Churchill'in analizine göre İngiltere'nin hedeflerine erişmesine Lenin'in

Rusyası yardım etmeyeceği gibi, Kral Konstantin'in Yunanistanı da yardım edemezdi. O halde tek çıkar yol Türkler ve Araplarla ittifak yapmaktı.

İmparatorluk Genelkurmay Başkanı Sir Henry Wilson günlüğüne Churchill'i onaylayan şu sözleri yazıyordu: "Churchill Kabine'ye iyi bir muhtıra yazmış ve şu anda Bolşeviklerin, Türklerin, Yunanlıların ve Arapların bizden nefret ettiklerini göstermiş. Kendisine göre bu politika kötüdür ve biz Araplarla ve Türklerle dost, Bolşeviklerle düşman olmalıyız ve Yunanlıları önemsememeliyiz. Benim görüşüm de baştan beri bu olmuştur."[5]

Churchill idari açıdan (Sir Mark Sykes'ın savaşın ilk günlerinde yaptığı gibi) İngiltere'nin Ortadoğu politikasının, ayrı bölgelerde ayrı çalışan değişik devlet daireleri nedeniyle anlaşılmaz bir hale geldiğini iddia ediyordu. Bunun da masrafların kısılmasını önlediğini Kabine Mali Komisyonu'na defalarca açıklamıştı. Churchill'in önerisi üzerine 31 Aralık 1920'de Kabine, Sömürge Bakanlığı'nda özel bir Ortadoğu Dairesi kurulmasına karar verdi. Daire, himaye altındaki Filistin (Mavera-i Ürdün de içinde olmak üzere) ve Irak'la ilgilenecekti.

Sömürge Bakanı Lord Milner ruhen ve bedenen hastaydı ve böylesine ağır sorumlulukları üstlenmeyi istemeyerek, hükümetten hemen istifa etti. Lloyd George Sömürge Bakanlığı'nı 1 Ocak 1921'de Churchill'e teklif etti ve Churchill de kısa bir duraklamadan sonra kabul etti. Milner'in, Bakanlığı 7 Şubat'ta devretmesi konusunda anlaşıldıysa da Churchill, Ortadoğu işlerine hemen karışmaya başladı.

Churchill ilk olarak yeni bakanlığının gücünü artırmaya, büyük bir askeri ve sivil güç elde edip Arabistan'ın tümünü bakanlığının yetki alanına sokmaya çalıştı. Mısır'ın geleceği konusunda da kesin görüşleri vardı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Churchill'in kendi yetki alanını ihlal etmesinden sürekli olarak şikâyet ediyordu: "Winston her şeyi yeni bakanlığına almak ve bir tür Asya dışişleri bakanı olmak istiyor."[6] Bir Savaş Bakanlığı yetkilisi de, Churchill'in "kendi savaş bakanlığını" kurmaya çalıştığını iddia etmekteydi.[7]

Başbakan, Churchill'in önerisi üzerine, Sömürge Bakanlığı'nın Ortadoğu Dairesi'nin yetkilerini görüşmek için Sir James Masterson Smith başkanlığında özel bir bakanlıklararası komisyon kurdu.

Artık Osmanlı İmparatorluğu'nu eski haline getirmekten söz etmeyen Churchill, yeni sorumluluklarına, açık bir zihinle ve vaatlerini yerine getirirken masrafları da kısmayı amaçlayan bir program için hükümetin yetenekli bürokratlarından yararlanmaya yaklaştı.

III

Bağdat'taki Gertrude Bell'in etkisi altında olan Hindistan hükümeti, 1921 yılında Kahire'nin görüşlerini benimsemiş durumdaydı. Hindistan da, Kahire gibi, artık özerklikten çok himayeye inanıyor ve İngiltere'nin Arap liderliği adayları olan, Kral Hüseyin'in oğullarını destekliyordu. Bu durum, İngiliz saflarındaki uzun iç savaşı sona erdirmişti. İngiltere'nin Ortadoğu emektarlarının artık aynı sesle konuşuyor olması Churchill için büyük bir şanstı: Kendinden önceki bakanlar gibi bürokratik açıdan iki ateş arasında kalmayacaktı.

Churchill yeni Ortadoğu sorumluluğunun altından kalkabilmek için diğer bakanlıklardan aldığı elemanlarla deneyimli ve dengeli bir kadro yaratmıştı. Kadrosu hazırlanırken de 1894'ten beri Hindistan Bakanlığı'nda çalışan ve Hindistan Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı olan Sir Arthur Hirtzel'in bilgisinden, tavsiyelerinden ve mesleki rehberliğinden yararlanıyordu. Hirtzel, Churchill'in yeni Ortadoğu Dairesi Başkanlığı teklifini kabul etmedi. Kendi yerine, 1900'den beri Hindistan Bakanlığı'nda çalışan başka bir bürokrat olan John Evelyn Shuckburgh'u gönderdi. Churchill'e Shuckburgh'un "birinci sınıf, mantıklı, her zaman serinkanlı, titiz ve fedakâr" olduğunu, ancak "belki tek kusurunun aşırı tedbirliliği sayılabileceğini" yazıyordu.[8]

Churchill Shuckburgh'un yardımcılığına Dışişleri Bakanlığı'ndan Hubert Winthrop Young'ı seçti. Savaşta binbaşı olan Young, Faysal'ın Arap kuvvetlerinin nakliye ve ikmal işlerinde çalışmıştı. Masterson Smith komisyonu her iki atamayı da olumlu karşıladı. Komisyon, Shuckburgh'un görev için "en iyisi" ve Young'ın çalışmasının da "gerekli" olduğunu bildirdi.[9] Ancak Komisyon Churchill'in istediği üçüncü atama konusunda çekingen davranıyordu: Arap konularında danışmanlık yapacak olan T.E. Lawrence. Komisyon Churchill'i Lawrence'ın "herhangi bir resmi mekanizmaya kolayca uyum sağlayamayacak biri" olduğu konusunda uyarıyordu.[10]

Lawrence itaatsizliğiyle ve yüksek makamlara başvururken amirlerini atlamasıyla ün salmıştı. Aynı zamanda, şimdi Churchill'in başında olduğu Mezopotamya Arapları konusundaki İngiliz politikasını eleştirenlerin de başında geliyordu. Lawrence, 1920 yazında Irak hakkında *Sunday Times* gazetesinde şunları yazmıştı:

> Bizim yönetimimiz Türk sisteminden bile kötü. Onlar yerel halktan 14.000 asker alır ve barışı korumak için yılda ortalama 200 Arap öldürürlerdi. Bizim ise uçaklı, zırhlı araçlı, gambotlu ve zırhlı trenli 90.000 askerimiz var. Bu yaz çıkan isyanlarda 10.000 Arap öldürdük. Bu ortalamayı daha fazla devam ettiremeyiz: Ülke yoksul ve nüfusu çok az....[11]

Bir zamanlar Arap Bürosu'nun küçük memuru Lawrence şimdi Lowell Thomas adındaki bir Amerikalı'nın çabaları sayesinde ünlü bir kişi olmuştu. O güne kadar Kuzey Amerika'da şöhret, servet ve serüven peşinde dolaşan Ohiolu bu 25 yaşındaki şovmen, Princeton'da hatiplik dersleri verirken 1917 yılının sonunda İngiltere'ye gidecek kadar para bulmuş ve bir kameraman alıp Ortadoğu'da romantik ve yerel renkler taşıyan bir öykü aramaya gitmişti. Orada Arap giysileri içindeki Lawrence'ı görünce onu, yazmak istediği renkli hikâyenin kahramanı yapmaya karar verdi. Hüseyin ve Faysal'ın Arap taraftarları ve Türkiye'ye karşı savaşta oynadıkları rol üzerine kurduğu hikâyesi bir şovun temelini oluşturacak, başka bir deyişle gerçeklik, eğlendirici unsurlara feda edilecekti. Thomas, Lawrence'ı Osmanlı İmparatorluğu'nu yıkan bir Arap isyanının esin kaynağı ve lideri olarak sunmak istiyordu.

Thomas'ın gösterisi fotoğraflı bir konferanstı. Adı *Son Haçlı Seferi*'ydi. Thomas *New York Globe* gazetesinin parasal desteğiyle gösterisini New York'ta *Century Tiyatrosu*'nda 1919 Martında açtı. Birkaç hafta sonra da, beklediği büyük kalabalıkları toplayabil-

mek için, *Madison Square* Garden'a taşıdı. Bir İngiliz emprezaryo, şovu Londra'ya getirdi ve burada Royal Opera House ve Albert Hall gibi en büyük salonlarda sunulmasını sağladı.

Gösteri bir palavra şaheseriydi ve ticari rekorlar kırıyordu. Londra'da altı ay gösterimde kaldı ve bir milyon kişi tarafından izlendi. Thomas bundan sonra gösteriyi dünya turuna çıkardı. Genç Lowell Thomas ünlü ve zengin olmuş, "Arabistanlı Lawrence" da dünya kahramanlığına yükselmişti.*

Lawrence, Thomas'ın anlatımındaki kabalıktan biraz sıkılmış olsa da, artık parıltıya kapılmıştı. Son Haçlı Seferi Londra'da sergilenirken Lawrence, seyretmek için sık sık Oxford'dan geliyordu. Thomas'ın karısı en az beş ayrı kez Lawrence'ı seyirciler arasında görmüş ve Lawrence "kıpkırmızı kesilip şaşkın şaşkın gülmüş ve hemen ortadan yok olmuştu."[15]

Halk Thomas'ın anlattıklarına inanıyordu; bu nedenle Lawrence, Winston Churchill'in danışmanları arasına girince bu atama diğer hepsini gölgede bırakmıştı. Bu arada ünü de artmaya devam ediyordu. Hayallerini gerçek olarak yutturuyordu;[16] izleyen yıllarda da Churchill'in başarılarında Churchill'in Sömürge Bakanı olarak hak ettiğinden çok, kendi payının olduğunu iddia edecekti.

Ancak Lawrence'ın politikadaki dolaylı etkisi çok önemliydi; 1916'dan sonra Ortadoğu ile ilgilenmemiş olan ve konu üzerinde bilgisi de olmayan Churchill, Lawrence'ın Arap isyanı hakkında anlattıklarına inanıyordu. Lawrence ile Lloyd George'un kadrosunun Faysal'cı Arapların savaşı kazanmadaki rollerini ne kadar abarttıklarını bilmediği için, İngiltere'nin Faysal ve taraftarlarına çok şey borçlu olduğu tezini kabul etmeye hazırdı.

IV

İngiltere liderlerinden çoğu 1918'den bu yana, Ortadoğu hakkındaki görüşlerini tümüyle değiştirmişti. Savaşın zaferle sonuçlanmak üzere olduğu sanılan o baş döndürücü günlerde Ortadoğu'nun stratejik üstünlük sunan her köşesini yakalayıp sıkı sıkı tutmak önemli görünmüştü. Ancak 1919'dan sonra parlamento ve basın, elde tutulması çok pahalıya mal olan bu uzak mevzilerden çekilinmesi için seslerini yükseltmeye başlamışlardı.**

* Thomas birkaç yıl sonra Lawrence'la Arabistan'da adlı bir kitap yazarak, gösterisinde dünyanın pek çok yerinde milyonlarca seyirciye sunduğu hikâyeyi tekrarladı. Kitap, Lawrence'ın meslek yaşamının rahat okunan -ama çoğu gerçek dışı- bir anlatımıydı. 26 sayı çıkmış olan Arap Bülteni, Thomas'ın kitabında sadece 4 sayı çıkmış gibi gösteriliyordu.[12] Faysal'ın 3500 kişilik ordusu, Lowell Thomas'ın kitabında 200.000 kişilik bir Arap ordusu olmuştu.[13]

Kitap Kitchener, Wingate, Clayton, Hogarth, Dawnay, Joyce, Young ve diğer önemli İngiliz yetkililerini gölgeye itip, 1916 Şubatı'ndaki Hicaz isyanını tek başına genç T.E. Lawrence'ın başlatıp liderliğini yaptığını yazıyordu.[14] Oysa Lawrence o sırada Kahire'de bir masa başı görevindeydi ve Arabistan'a ilk kez ertesi ekim ayında ayak basacaktı.

** Kraliyet Hava Kuvvetlerinin şefi Sir Hugh Trenchard, 5 Eylül 1919'da Hava Kuvvetleri Ortadoğu Komutanı'na şöyle yazıyordu: "Telgraflarından burada hüküm süren havayı anlamadığın belli oluyor. Burada, ne pahasına olursa olsun tasarruf havası var..."[17]

Churchill bu değişen politik havaya Savaş ve Hava Bakanlıklarını 1919'da ilk devraldığı gün uymuştu;* 1921'de Sömürge Bakanlığı'na geçince yine önceliği, masrafların kısılmasına verdi. Sömürge Bakanı olarak "Ortadoğu'da olup biten her şey, masrafların kısılmasının yanında ikinci derecede önemlidir" diyordu.[19] Tüm teklifleri ve programları bu tek ölçüte göre değerlendirmeye başlamıştı. Sonuçta elde edilen rakamlar başarısını gösteriyordu: Churchill 1922 Eylülü'ne kadar İngiltere'nin Ortadoğu masraflarını % 75 kısarak, yılda kırk beş milyon sterlinden on bir milyon sterline indirmişti.[20]

Churchill karşı çıkmanın gerektireceği masraftan kurtulmak için, Fransa ile de uzlaşma yanlısıydı. Ayrıca Faysal ile kardeşlerini Arap dünyasının çeşitli bölgelerine hükümdar yapma eğilimindeydi. Böylelikle İngiltere'ye ekonomik bir strateji de sağlanacaktı: "Krallık hükümeti Araplara bir alanda baskı yaparak başka bir alanda istediklerini elde edebilecekti."[21] İngiltere'nin, Arap ailesinin bir mensubuna baskı yaparak tümünden ödün alabileceğini düşünüyordu; her aile mensubu bir krallığın hükümdarı olduğu takdirde İngiltere'nin bütün Arap krallıklarını hizaya getirmek için bir tanesini tehdit etmesi yeterli olacaktı.

Churchill zaman zaman Ortadoğu'dan kısmen ya da tümüyle çekilmeyi de düşünmekteydi. 8 Ocak 1921'de Mezopotamya'daki İngiliz Yüksek Komiseri'ne bir telgraf çekerek, ülke daha ucuz bir şekilde yönetilemediği takdirde İngiltere'nin oradan bir kıyı bölgesine çekileceğini bildirdi.[22] Bir başka sefer de, Lloyd George'un fikri olduğuna inanarak, Filistin ve Mezopotamya'yı Birleşik Devletler'e bırakmayı önermişti.[23]

Churchill, Sömürge Bakanlığı'nı kabul ederken Başbakan'a şöyle yazmıştı: "Mezopotamya kargaşasının yükünü ve nefretini omuzlamamın politik sonuçları için şimdiden pişmanlık duyuyorum..."[24] Çanakkale seferinde olduğu gibi başkalarının başlattığı bir politika nedeniyle suçlanmaktan çekiniyordu. Diğer yandan, ateş altında kaçmak da karakterine uygun değildi; Filistin ve Mezopotamya'dan çıkılması İngiltere'nin, akıllıca olsun olmasın, taahhütlerinden cayması anlamına geleceği için, tersine bir tutum alınarak, kalınmasından yanaydı.

Churchill, Sömürge Bakanlığı'nı aldığında Ortadoğu'yu düşük maliyetle elde bulundurmak için geniş bir stratejik anlayış da getirmişti. Henüz Savaş ve Havacılık Bakanı'yken Mezopotamya'yı uçaklar** ve zırhlı araçlarla yöneterek Ortadoğu masraflarını kısmayı önermişti. İyi korunmuş birkaç hava üssü yoluyla, Hava Kuvvetleri'nin, "kâh ora-

* Programı, masrafları kısmak için taahhütleri azaltmaktı. Gerçekten de askeri bütçesinde öyle büyük bir indirim yapmıştı ki, en üst düzey askeri danışmanı korkuya kapılmıştı. İmparatorluk Genelkurmay Başkanı ertesi yıl, günlüğüne Churchill'in programı için şunları yazıyordu: "...garnizonların sadece mali nedenlerle, keyfi olarak azaltılması yoluna gidiyor... Winston aptallık ediyor ve doğruca felakete gidiyor..."[18]

Aslında Churchill zamanın politik eğilimine ayak uydurmaktaydı: Paradan başka neye mal olursa olsun, masrafları kıs. Bolşevik Rusya'nın söz konusu olduğu durumlar dışında, mali kaygıları diğer her tür kaygının önüne koyuyordu. Bolşevik Rusya ise Churchill'in geçmişteki aşırılıklarını, görüşleri ve davranışlarıyla, politik dünyaya anımsatan tek alandı.

** 1919'dan beri Havacılık Bakanı olan Churchill -Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı ve Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin babası Sir Hugh Trenchard ile birlikte- hava gücünün savaş sonrası İngiliz politikasında devrim yaratıcı sonuçlarını araştırmada öncü rolünü üstlenmiştir.

da kâh burada belirerek ülkenin her yerinde, para ve askere mal olan uzun iletişim hatlarına gerek göstermeden, kontrolü sürdürebileceğini" yazmıştı.[25]

Churchill bu stratejinin Mezopotamya'yı bir istilaya karşı savunamayacağını biliyordu; stratejinin tek amacı, "iç güvenliği sağlamak" olacaktı.[26] Bu nedenle, İngiltere'nin Ortadoğu'daki sıkıntılarına Churchill'in koyduğu teşhis, karışıklıkların yerel kaynaklardan çıktığı yönünde olmalıdır. Ruslara, yeniden kalkınan Almanlara ya da Türklere pek yararı olmayacak bir askeri tutum alınmasını önermekle, Mezopotamya'daki tehlikenin onlardan gelmeyeceğini ima yoluyla kabul etmiş oluyordu.*

Churchill'in stratejisi, Smuts, Amery, Hogarth ve T.E. Lawrence'ın savaştaki İngiltere'nin Arap Asya'yı kontrolüne almasını öngören idealist görüşünden farklı olarak, modası geçmiş, imparatorluk anlayışını içeriyordu. Lawrence hâlâ, İngiliz Milletler Topluluğu'yla eşitlik temelinde ve gönüllü olarak birleşecek bir özgür Arap Ortadoğu Dominyonu hayalini benimsemekteydi. 1919'da, "Benim kendi emelim Arapların bizim ilk esmer dominyonumuz olmalarıdır, son esmer sömürgemiz değil," demişti.[27] Yerli isyanları bastırmayı amaçlayan Churchill'in stratejisi ise Arap tebaasını rızadan çok zorla yönetmeyi akla getiriyordu.

Churchill'i bu stratejiyi ortaya koyarken yönlendiren, yakın geçmişteki bir deneyimdi: Politikasının Londra'da bakanlıktaki astları ve savaş alanındaki subaylar tarafından baltalandığı Çanakkale felaketi. Churchill bu nedenle üst düzey kadroya programını kendi programlarıymış gibi benimsetmek için epey zahmet çekiyordu. Askerin yerini uçakların alması fikrinin Savaş Bakanlığı'nda ve Mezopotamya Yüksek Komiserliği'nde şiddetli bir muhalefetle karşılaşması, bu önleminde haklı olduğunu göstermekteydi.

Churchill, 7 Şubat 1921'de Mezopotamya İngiliz Yüksek Komiseri Sir Percy Fox'a şu telgrafı çekti: "Söz konusu sorunlar telgrafla çözülemez. Ben... Mezopotamya'yı ziyaret edecek zaman bulamıyorum. Bu nedenle Mısır'da martın birinci ya da ikinci haftasında bir toplantı öneriyorum... Konferans bir hafta sürecektir.. Yanımda Sömürge Bakanlığı'nın yeni Ortadoğu Dairesi'nin üst düzey yetkilileri olacaktır."[28]

Churchill sonra Filistin ve Basra Körfezi'ndeki tüm yetkililerini toplantıya çağırdı. 18 Şubat 1921'de Mezopotamya konusundaki notlarını John Shucksburgh'a göndererek Mezopotamya ile Filistin için bir konferans gündemi hazırlama sorumluluğunu verdi.

V

Churchill'in toplantı yeri olarak seçtiği Mısır, coğrafi bakımdan uygunsa da, politik bakımdan uygun değildi: Mısırlılar Churchill'in Mısır'a bağımsızlık verilmesine taraftar olmadığını biliyorlardı. Churchill, 21 Şubat 1921'de karısına bir mektubunda şöyle yazıyordu: "Mısır halkı benim gelişim karşısında heyecanlanıyor, bunun kendileriyle ilgili bir şey olduğunu sanıyorlar. Bu kuşkusuz yanlış bir şey. Benim Mısır için bir görevim de yok, Mısır sorunu ile ilgilenecek yetkim de. Bunu açıkça belirtmeliyim, yoksa gösteriler ve heyetlerden kurtulamayız."[29]

* Churchill Lloyd George'un Türk aleyhtarı politikalarının Türkleri Irak'a saldırmaya iteceğinden sürekli olarak korkuyordu. İngiliz kuvvetleri böyle bir saldırıyı karşılayacak teçhizattan yoksundu.

Mısır'da İngiliz Yüksek Komiseri olan Allenby, Churchill'in Mısır konusunu görüşmek için geldiğini yalanlayan bir bildiri yayınladı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Churchill'e 24 Şubat'ta özel bir mektup yazarak toplantıyı Kudüs'e kaydırmasını istedi. Curzon, Churchill'in Kahire'deki varlığının Allenby ile Mısır hükümetinin uzlaşma çabalarını kritik bir anda keseceğini iddia ediyordu.[30] Ancak Churchill hazırlıklarını değiştirmeyi reddetti.

Böylece Kahire Konferansı planlandığı gibi yapıldı; fakat yer seçimi Churchill ve Allenby politikaları arasındaki derin çelişkiyi gözler önüne sermişti: Churchill Arap milliyetçiliğine karşı cephe alırken, Allenby almayacaktı. Allenby, Kabine görüşünün ve Başbakan ve Churchill'in istekleri aksine, Lord Milner'in daha önce yaptığı tavsiyelere uygun olarak, Mısır'daki İngiliz himayesinin sona erdirilmesinde ve Mısır'a bir derecede bağımsızlık verilmesinde ısrar ediyordu.

Allenby istifa tehdidiyle sonunda galip geldi ve 28 Şubat 1922'de İngiliz hükümeti tek taraflı olarak Mısır'a resmen bağımsızlık veren Allenby Deklarasyonu'nu açıkladı. (Bağımsızlık, aralarında İngiltere'nin Mısır'ın dış politikasını denetlemesine ve askeri amaçlar için Mısır topraklarını sınırsız kullanma hakkına sahip olmasına imkân veren uzun vadeli hükümler de içermekteydi). Allenby tek taraflı bir deklarasyon yerine bir antlaşmayı tercih ederse de, hiçbir Mısır hükümeti İngiltere'ye bu kadar güç veren bir belgeyi imzalamazdı.

Churchill, Allenby'nin sözde Mısır bağımsızlığı ödününün bile kendisinin diğer Arapça konuşulan ülkelerde bunu tanımama politikasına zarar vereceğinden korkuyor olmalıydı. Bir coğrafi rastlantıyla hem Allenby'nin hem Churchill'in karşıt politikaları 1921'de Kahire kentinde geliştirilmişti; aslında her ikisi de Arap dünyasının nasıl yönetileceği konusunda tek taraflı İngiliz kararlarını temsil ettikleri için aralarında önemli bir benzerlik vardı ve Arap liderleri her ikisini de kabul etmiyorlardı.

VI

Kahire Konferansı, 12 Mart 1921 Cumartesi sabahı Semiramis Oteli'nde başladı. Devam eden günlerde kırk veya elli oturum yapıldı. Bir sayıma göre kırk kişilik bir katılım vardı; T.E. Lawrence ağabeyine, "Ortadoğu'dan herkes burada..." diye yazıyordu.[31]

İlk ve başlıca konferans konusu Mezopotamya'yı işgal masraflarının nasıl kısılacağıydı. Konuyu incelemek üzere biri siyasi, biri askeri iki komisyon kuruldu. Her ikisi de Churchill ile kadrosunun deniz yoluyla gelirken hazırladıkları gündem üzerinde çalışıyorlardı. Komisyonlar ilk dört günlerini bir Mezopotamya planı hazırlamakla geçirdiler.

Churchill ile kadrosu bölgedeki subayların verecekleri öğütleri önceden tahmin etmişlerdi. Şefi Sir Percy Cox ile Bağdat'tan gelen Gertrude Bell daha sonra şunları yazacaktı: "Bay Churchill hayran olunacak bir tutum içindeydi, herkesin fikrine yaklaşmaya hazırdı ve büyük politik toplantıyı da, daha sonra oluşan küçük komisyonları da yönlendirmekte çok büyük ustalık gösteriyordu. Kesin bir programla gelmiş olan Sir Percy ile ben, paketimizi açıp da bunun Churchill'in önerdiğiyle tam olarak uyumlu olduğunu görünce çok etkilendik."[32]

Churchill 15 Mart akşamı Başbakan'a bir telgraf çekti: "Tüm yetkililer... hem siyasi hem askeri konularda bir anlaşmaya vardılar."[33] Bu kendi başına büyük bir başarıydı.

Kahire Konferansı planında temelde dört unsur vardı. Faysal'a Mezopotamya tahtı önerilecek, ama bu teklifin İngiltere'den değil de yerli halktan gelmiş gibi gösterilmesi için her türlü çaba harcanacaktı. Ülkede İngiliz varlığını sürdürmek için askerler hava üssü stratejisine kaydırılacaktı; ancak Kraliyet Hava Kuvvetleri başı olarak Sir Hugh Trenchard bu stratejinin yerleştirilmesi için bir yıl gerekeceğini tahmin ettiği için, İngiltere bu süre içinde ülkede sükûnu korumak için Faysal'a daha çok dayanmak zorunda kalacaktı. İngiliz uzmanları kuzeybatıdaki Kürt bölgelerinin* yeni Irak devletine mi katılacağı yoksa bağımsız bir Kürdistan mı olacağı konusunda kendi aralarında şiddetli anlaşmazlık içindeydiler; sonunda bir süre için bunların Mezopotamya'daki İngiliz Yüksek Komiseri'nin yetki alanında ayrı bir varlık olarak devam etmeleri kararlaştırıldı. Kürtlerin yanı sıra ayrı kimlikleri olan ve ihtiyaçları sorunlar arzeden başka gruplar da vardı. Özellikle kuzeybatıda, aralarında Nasturi Hıristiyan göçmenlerin bulunduğu, savaşta İtilaf yanlısı sempatileri nedeniyle Türkiye'deki yerlerinden sürülen ve gidecek yerleri olmayan küçük gruplar bulunuyordu; Kahire Konferansı'na katılanlar sağ kalma mücadelesi veren bu yersiz yurtsuz gruplar için yapacak bir şey bulamadılar.

Irak'ta bir Haşimi çözümü seçen konferans Mavera-i Ürdün için de -geçici bir temelde- aynı şeyi yaptı. Bu bölgede de düzensizlik başını almış yürümüştü ve İmparatorluk Genelkurmay Başkanı burasının "hiç kuşkusuz elimizde olmayan" iki tabur daha gönderilmeden elde tutulamayacağı fikrindeydi.[34] Kahire'de konferans devam ederken Faysal'ın kardeşi Abdullah'ın yanında 30 subay ve 200 Bedevi'yle Amman'a geldiği ve Şam'a saldırmak üzere yola çıktığı haberi geldi. Abdullah Amman'a hava değiştirmeye geldiğini, sarılık geçirdiği için orada dinlenmek istediğini iddia ediyordu. Bu açıklamasına kimse inanmadı.

Churchill'in çözümü Abdullah'ı satın almaktı: Eğer Fransız Suriyesi'ne saldırmaktan vaz geçecek olursa kendisine Mavera-i Ürdün'de bir makam verilecekti. (İngilizlerin, İngiliz Filistini topraklarındaki Araplar, Suriye'deki Fransızlara saldırırlarsa Fransa'nın buna İngiliz Filistini'ni işgal ederek karşılık vereceğinden korktukları hatırlanacaktır.) Churchill, Abdullah'a düzeni kurmakla görevli geçici valiliği vermeyi düşünüyordu. Abdullah'la Ürdün'ün doğusuna düzeni getirirken başka amaçları da vardı. Churchill Kahire Konferansı'na, Arap ve Yahudilerin Filistin üzerindeki iddiaları konusunda kendi kadrosu tarafından şubatta hazırlanan bir raporu da getirmişti. Shuckburgh, Young ve Lawrence tarafından hazırlanan bu rapor 1915 McMahon-Hüseyin yazışmalarında kullanılan coğrafi terimlerin Arap bağımsızlığının Şeria Nehri'nin batısına uzanmayacağı anlamına geldiğini belirtmekteydi. Balfour Deklarasyonu coğrafi terim içermediği için, Churchill'in danışmanları İngiltere'nin, Ürdün'ün batısındaki Filistin'de bir Ya-

* Kürtler Irak, İran, Rus Ermenistanı ve Türkiye'nin şimdi birbiri içine geçtiği dağlarda ve yaylalarda yaşayan dağınık ve aşiret tipi bir halktır. Çoğu Sünni Müslümandır, İran grubuna giren bir dilleri vardır ve Hint-Avrupa kökenli oldukları sanılmaktadır. 1921'de nüfuslarının iki buçuk milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bugün yedi milyona ulaşmış olabilirler. Özerklikleri için mücadeleye devam etmekte ve şu anda Türkiye ve Irak hükümetlerine bir kaygı konusu olmaktadırlar.

hudi yurdu ve doğusunda ayrı bir Arap birimi kurarak savaş zamanı taahhütlerini* tam olarak yerine getirebileceği görüşündeydiler.[35] Abdullah Mavera-i Ürdün'de yetkilendirilirse böyle bir Arap biriminin yaratılmasına nezaret edebilirdi.

Churchill'in Mavera-i Ürdün projesine Konferans'ta önemli itirazlar yapıldı. Filistin Yüksek Komiseri Sir Herbert Samuel ve baş sekreteri Wyndham Deedes, Mavera-i Ürdün'ün Milletler Cemiyeti tarafından Filistin toprakları içinde gösterilmesi nedeniyle (Cemiyet bunun için İngiltere'ye mandaterlik öneriyordu), İngiltere'nin burasını tek taraflı olarak Filistin'in geri kalan bölümünden ayırmasının mümkün olmadığını belirttiler. Samuel Arap Ürdünü'nün batı Filistin'e yönelik Siyonist aleyhtarı kışkırtmalara üs olacağından korkuyordu.[36] Faysal'ı "istenmeyen kişi" olarak gören Fransızların, Fransız Suriyesi'nin hemen dibinde biri Mezopotamya'da, diğeri Mavera-i Ürdün'de olan iki Haşimi kardeşin İngilizler tarafından himaye edilmesini bir kışkırtma olarak göreceğini düşünen Lloyd George da aynı kaygıyı dile getirdi. Başbakan 22 Mart'ta Churchill'e gönderdiği telgrafta şöyle diyordu: "Kabine Mavera-i Ürdün hakkındaki tekliflerini görüştü ve önemli bir kaygıyla karşıladı. Fransız etki alanına bitişik bölgelerde aynı anda iki kardeşin iktidara gelmesi Fransızlar tarafından kuşkulu görülecek ve bu Suriye'deki durumlarına bir tehlike olarak yorumlanacaktır."[37]

Başbakan, Churchill'i Mavera-i Ürdün sorununa "bir Filistin'den çok bir Arap çözümü" önermeye yönelten nedenleri takdir ediyordu,[38] ama Ürdün'ün doğusunda bir Arap devletinin İngiltere'yi yeni pahalı taahhütlere iteceğinden korkmaktaydı.

Churchill en azından çok küçük bir İngiliz askeri birliği göndermeden Mavera-i Ürdün'de herhangi bir hükümetin kurulamayacağı konusunda Kabine'yi iknayı başardı. Abdullah'ın ülkede birkaç aydan fazla kalmasının beklenmediğini, ancak bir deneme temelinde olmak üzere düzenin kurulmasına ve sonra da vali olarak hizmet görecek yerel bir kişinin seçilmesine yardım edebileceğini söyledi. Churchill Lloyd George'un Mavera-i Ürdün uzlaşma kavramını kabul ediyordu: "Bölgenin Arap karakterini koruyup bir Arap vilayeti ya da Filistin'in bir mücavir bölgesi gibi yönetilmesi."[39]

Churchill'in görüşüne göre Abdullah, Ürdün'ün doğusunda yuvalanabilecek hem Fransız hem Siyonist aleyhtarı hareketlerin de frenlenmesinde yardımcı olabilecekti. Haşimi çözümü, bu sorunları (eleştirenlerin iddia ettikleri gibi) yaratacak değil, çözecekti. T.E. Lawrence'a göre Abdullah bölgede iyi bir İngiliz ajanı olacaktı; çünkü "çok güçlü bir kişiliği yoktu, Ürdün'de oturuyor değildi ve görevine devam edebilmesi Krallık hükümetinin iznine bağlıydı."[40]

Son bir sorun da Haşimi Hanedanı'nın bu yeni onurlandırılmasına rakip Suudi Hanedanı'nın göstereceği tepkiydi. Churchill'in buna önerdiği çözüm, İbn Suud'un yıllığını 100.000 sterline çıkarmaktı.[41]

Kahire Konferansı 22 Mart'ta sona erdi ve Churchill 23 Mart gece yarısında trenle Filistin'e gitmek üzere Kahire'den ayrıldı. Kudüs'te Abdullah'la dört kere buluştuktan

* Churchill'in yardımcıları böylece savaş sırasında Hüseyin'in Araplarına anlamlı taahhütler verildiğini kabul etmiş oluyorlardı. Bu İngiliz bürokrasisi için büyük bir dönüştü; McMahon, Clayton ve diğer savaş zamanı bürokratları Hüseyin'e bu tür vaatlerde bulunurlarken İngiltere'nin bunları yerine getirmek zorunda kalmayacağı biçimde taahhüt ettiklerini sanıyorlardı. Kendi görüşlerine göre taahhütleri anlamsızdı.

sonra bir anlaşmaya vardı. Churchill, Kabine'ye yazdığı raporda Abdullah'ın "tavrının ılımlı, dostça ve devlet adamlığına yakışır biçimde" olduğunu yazıyordu. Abdullah, Siyonist aleyhtarı Arap göstericilere karşı "gerekli tavrı takınıyor, göstericileri kınıyor, İngilizlerin dostu olduğunu ve İngiliz hükümetinin Yahudilere ve Araplara verdikleri sözleri tutacağını" söylüyordu.[42] Abdullah Mavera-i Ürdün'ü, bir İngiliz siyasi subay danışman ve İngiliz mali desteği ile ama İngiliz askeri olmadan, altı ay yönetmeyi kabul etti. Churchill'in planına göre nihai İngiliz kontrolünün merkezi olacak olan hava üslerinin kurulmasına da yardımcı olacaktı.

İngiltere'nin Mavera-i Ürdün'ü sakinleştirme umutları Abdullah'ta, Irak'ı sakinleştirme umudu da Faysal'daydı. Churchill İngiltere'ye dönerken uğradığı Fransız Rivierasındaki Cap d'Ail'dan Lord Curzon'a, "Abdullah Arap sorununa bakışımız karşısında tümüyle bize döndü. Taraftarlarının kafasını kesmeyeceklerini umarım. Çok kibar ve hoş bir insan," diye yazıyordu.[43]

Churchill Londra'ya dönüşünde Ortadoğu politikası için hem Kabine'nin hem Avam Kamarası'nın desteğini elde etti. Kahire'de bölge subaylarının da desteğini kazanmış olduğundan Sömürge Bakam ülkesinin liderliğini -geçici de olsa- arkasına almış olarak Ortadoğu konusunda yeni planlarını uygulamaya çalışabilirdi.

Bu arada, Kahire Konferansı sona ererken İngiliz yetkilileri Faysal'ın yaratılmak üzere olan Irak devletinin hükümdarı olarak seçilmesi işini düzenlemeye, sahne arkasında kalarak Faysal'ın Irak halkı tarafından özgürce seçildiği havasını yaratmaya çalışıyorlardı. Faysal'ın işbirliğine hazır olduğu konusunda güvence almışlardı.

VII

Churchill Sömürge Bakanlığı'na gelmeden önce Faysal'ın görüşlerini öğrenmek için T.E. Lawrence'ın kendisiyle yakın arkadaşlığından yararlanmıştı. Lawrence, Churchill'in özel sekreterine ocak ayı ortalarında Faysal'ın, Fransız işgalinde olan Suriye'den söz etmeden, İngiltere ile görüşmeye hazır olduğunu bildirmişti. Faysal babasının Filistin üstündeki tüm iddialarından da vazgeçmeyi kabul ediyordu. Lawrence şöyle yazıyordu: "Bu yeni tartışma zeminini benimsemesinin yararı, yerine getirilmiş olsun olmasın, tüm taahhütlerin bir yana bırakıldığını göstermektedir. Bugün yeni bir durumu ele alarak görüşmelere başlayacaksınız ve bu da yapıcı bir şey ortaya çıkarmanın en iyi yoludur."[44]

Lawrence, Cox, Gertrude Bell ve diğerleri Kahire Konferansı'nda Faysal'ın Irak tahtına çıkması için bir takvim hazırlamışlardı. Planlarına göre Faysal Mekke'ye gidecek ve oradan Irak'taki ileri gelen kişilere telgraflar çekecekti. Faysal telgrafında arkadaşlarının kendisini Irak'a davet ettiklerini ve kendisinin de konuyu babası ve kardeşleriyle görüştükten sonra, Irak halkına hizmet etmeye karar verdiğini bildirecekti.

Kahire Konferansı sona erdiğinde Lawrence Londra'da olan Faysal'a acil bir mesaj gönderdi: "Her şey umulduğu gibi yolunda gitti. Lütfen en çabuk yoldan Mekke'ye dön... Seni yolda karşılayıp ayrıntıları anlatacağım. Babanı görmeye gittiğini söyle ve ne olursa olsun, basına bir şey sızdırma."[45]

Bu arada Sir Percy Cox da Bağdat'ta bıraktığı subaydan huzur kaçırıcı bir mesaj al-

mıştı: "Buradan ayrılmanızdan sonra durumda önemli değişiklikler oldu." Basra'nın yerel politik lideri Seyyid Talib, Bağdat'ın yaşlı ileri geleni Nakib'le bir anlaşmaya varmıştı: Talib daha sonra sıra kendisine gelme koşuluyla Nakib'in adaylığını destekleyecekti. Bu ikisi "Irak'ın Iraklı bir hükümdar isteklerini ileri sürmekteler. Bu iddianın önemli bir desteğe sahip olduğunu gösteren belirtiler var ve Faysal'ın adaylığına güçlü bir direnmenin çıkacağına inanıyorum..."[46] Cox rakip adayların çekilmelerini ikna için Bağdat'a döndü. Bu itirazcılar arasında bir Haşimi adayına itiraz eden İbn Suud da vardı; ancak para ve diğer İngiliz yardımları sayesinde yatıştırılabilmişti.

Bu arada Seyyid Talib ülkeyi dolaşıyor, aşiret reisleriyle görüşüyor, halk önünde konuşarak İngiltere ile işbirliği ihtiyacını dile getirirken "Irak Iraklılarındır!" sloganını da açıklamaktan geri kalmıyordu.[47] İngiliz istihbarat subayları Talib'in "her yerde çok büyük bir heyecanla karşılandığını" bildiriyorlardı.[48]

Seyyid Talib nisan ortalarında Sir Percy Cox'un evine çaya çağırıldı. Talib geldiğinde Cox'un mazeret ileri sürüp davette bulunmadığını, konukları ağırlama görevinin Lady Cox'a kaldığını gördü. Talib davetten çıktıktan sonra Sir Percy Cox'un emriyle konuklardan biri tarafından tutuklandı. Talib bundan sonra Seylan adasına sürüldü. Tutuklamadan bir gün sonra Sir Percy Cox yayınladığı bildiride Talib'in karışıklık çıkarma tehdidi üzerine bu sürgünü yasa ve düzeni korumak için emrettiğini açıkladı.*

Ancak Faysal'ın adaylığına direniş başka biçimler altında sürmekteydi. Bir cumhuriyet, bir Türk hükümdarı, Basra'yı Bağdat'tan ayırma, Sir Percy Cox'un yine yüksek komiser olarak kalacağı, her şeyi olduğu gibi koruma yolunda teklifler yapıldı.

Bu arada Faysal kendi isteğiyle İngiliz danışmanlarının önerileriyle yönlendirilerek Londra'dan Hicaz'a gitti, babasıyla konuşup anlaştı, oradan İngiliz parasal desteğiyle gittiği Basra'ya 24 Haziran'da ayak bastı. Gemideyken yerel resmi liderliğin -Nakib'in başında bulunduğu Bağdat'taki Bakanlar Konseyi'nin-kendisini milletin konuğu olarak davet ettiği haberini aldı.

İngiliz hükümeti kamuoyu karşısında tarafsız olduğu resmi yalanını sürdürmekteydi; Cox, Faysal'a özel olarak İngiltere'nin halkın kararını kabul ettiğini iddia edebilmesi için gidip halk desteğini sağlamasını istedi.[49]

Bakanlar Konseyi 11 Temmuz'da Faysal'ın Irak'ın meşru hükümdarı olması kararını kabul etti. Konsey 16 Temmuz'da seçiminin yasallaşması için bir plebisit yapılmasını kararlaştırdı. İçişleri Bakanlığı 18 Ağustos'ta Faysal'ın evet-hayır plebisitinde ezici bir zafer kazandığını ilan etti. 23 Ağustos'ta Faysal'ın taç giyme töreni yapıldı ve yeni krallığın adı Mezopotamya'dan Irak'a ("köklü ülke") dönüştürüldü.

Ancak Faysal daha taç giymeden resmi bağımsızlıkta ısrar ve Milletler Cemiyeti mandasına itiraz ederek İngiltere'yi rahatsız etmeye başlamıştı. Irak ile İngiltere arasındaki ilişkilerin iki ülke arasında bir antlaşmayla belirlenmesini istiyordu. İngilizler Irak'ın Millet-

* Talib'in böyle bir tehdit savurduğu kuşkuludur. Olan şuydu: Talib *Daily Telegraph* muhabirine verdiği özel bir yemekte İngiltere'nin rakip adaylar konusunda taraflı ve haksız davrandığını, aşiretlerin isyan edebileceklerini söylemişti. Tam olarak kullandığı sözcükler konusunda çeşitli görüş farklılıkları vardır. Cox bilgiyi, kendisi yemekte bulunmayan Gertrude Bell'den almıştı.

ler Cemiyeti'nin onayı olmadan statüsünü değiştirmek için hukuki hakları olmadığını iddia ettiler; fakat mandadan söz ettiği sürece bir antlaşma yapmaya hazır olduklarını bildirdiler. Faysal antlaşmaya böyle bir hüküm koymaya itiraz etti. Londra'da öfke ve telaşa neden olan görüşmeler bir yıldan uzun sürdü.

Churchill 1922 yazının sonlarında Lloyd George'a yazdığı bir mektupta, "Faysal bizimle çok adi ve hilekârca bir oyun oynuyor," diyordu.[50] Churchill Başbakan'dan Faysal'ın indirilmesini ya da Irak'ın boşaltılmasını görüşmek üzere Kabine toplantısı yapılmasını istedi. Bir kaç gün sonraki Kabine toplantısında da şunları söyledi:

> Kral Faysal, Irak'ta durumu karıştırarak çok büyük güçlükler çıkartmaktadır. Mandaya itiraz etmiş ama bir antlaşmaya hazır olduğunu açıklamıştır. Ancak manda sisteminin Irak için bir leke olduğunu ileri sürerek manda temelini kabul etmemektedir. Kendisi hiçbir şekilde ikna edilememiştir. Yakınlarda Aşırılıkçılarla da işbirliğine girmiştir ve bunlar şimdi kendisini hamileri olarak görmektedirler.[51]

Churchill bundan kısa bir süre sonra Başbakan'a şöyle yazıyordu: "Irak konusunda çok kaygılıyım. Bana verdiğiniz görev olanaksız görünüyor." İngiltere'nin Irak'ta kalmasına "ısrarla düşman" olmayan "bir tek gazete bile kalmadığını" yazıyor ve "doğrusu bu işten ne kazandığımızı göremiyorum," diyordu.[52] Churchill Faysal'a bir ültimatom gönderilmesini öneriyor ve bu kabul edilmediği takdirde, "Ben olsam oradan çıkardım," diyordu.[53]

Başbakan bunu şöyle yanıtladı: "Genel ilkeler açısından herhangi bir yerde olduğu kadar Irak'ta da bir çekilmeye karşıyım..."[54] Bölgede büyük petrol yataklarının bulunabileceği inancından da söz ederek şöyle devam ediyordu: "Oradan ayrıldığımız takdirde, birkaç yıl sonra dünyanın en zengin petrol yataklarından bazılarını Fransız ve Amerikalılara bıraktığımızı görebiliriz..."[55]

Bu nedenle Sir Percy Cox görüşmelerine devam etti. Birkaç politik krizi atlattıktan sonra 10 Ekim 1922'de mandanın pek çok önemli hükmünü içeren bir antlaşma imzalandı. Antlaşma yirmi yıllıktı; ancak Irak'taki muhalefet nedeniyle altı ay sonra değiştirilerek süresi yirmi yıldan dört yıla indirildi. Fakat buna karşın daha fazla bağımsızlık için Irak'ta kışkırtmalar devam ederken İngiltere'de *The Times*, çok ağır yükümlülükler içerdiği için bu antlaşmanın İngiltere için bir haksızlık olduğundan şikâyet etmekteydi.

Gerçekten de, çok geçmeden İngiltere, Irak'ı İbn Suud'un giderek artan gücünden korumaya çağırıldı. Haşimilerin düşmanı olan Arap hükümdarı Faysal'ı da, kardeşi Abdullah'ı da tehdit ediyordu; İngiliz hükümeti ikisini de korumak yükümlülüğünü hissetti. 1922 sonunda Uqair limanında yapılan görüşmede Sir Percy Cox, İbn Suud'a Kuveyt ve Irak'la Suudi Krallığı'nın sınırlarını belirleyen bir anlaşmayı kabul ettirdi.

Iraklı politikacılar İngiliz korumasına ihtiyaç duymalarına karşın kendilerini göstermek için harekete geçtiler. 1922 İngiliz-Irak Antlaşması, o yıl Mısır resmi bağımsızlığını tanıyan Allenby Deklarasyonu gibi, Arap doğusunun politik havasında bir değişikliği

belirliyordu.* Ne Irak ne de Mısır'a sınırlı bir özerklikten fazlası verilmemişse de, her ikisi de devlet gereklerine sahip varlıklar olarak tanınmıştı. Her iki ülkede de politik liderler bağımsızlık için kışkırtmalarda bulunurlarken, İngilizler tarafından atanmış hükümdarları da yerlerini ancak aynı şeye başvurarak koruyabiliyorlardı.

VIII

Irak gibi Mavera-i Ürdün de Sömürge Bakanlığı'nda bir kaygı konusu olmaya devam ediyordu. Ancak Faysal'ın aşırı bağımsızlığına karşın Abdullah çok hareketsizdi; Mavera-i Ürdün'ün sorunlarına Haşimi çözümü pek yerine oturamıyordu.

Abdullah'ı İngiltere hizmetine almanın bir nedeni, bunun kendisini Fransız Suriyesine saldırmaktan alıkoyacağı idi. T.E. Lawrence daha sonraları Churchill'e, "Abdullah'ı tanırım: Tek el bile ateş etmeniz gerekmeyecek," diye güvence verdiğini iddia etmiştir.[58] Kurnaz ve tembel Arap prensi hiçbir tehlikeli güç denemesine girişmemekten yanaydı. Gerçekten de, geçici valiliğe gelmesinden birkaç hafta sonra İngiliz gözlemciler kendisinin idare edemeyecek kadar zayıf olduğunu anlamışlardı. Nisan ayında bir aşiretlerarası tartışmada arabuluculuk için gönderdiği delegeler öldürülünce otoritesine meydan okunmuş oldu; Abdullah isyanı bastıracağı yerde İngiliz Yüksek Komiseri'ne başvurdu. Yüksek Komiser İngiliz uçak ve zırhlı araçlarının kullanılmasını emretti. Ne var ki, Abdullah'ın Amman'da başa geçirilmesinin nedeni İngiliz silahlı kuvvetlerini kullanma ihtiyacını ortadan kaldırmaktı.

Fransa'nın Londra'daki büyükelçisi de bu sırada bir protesto notası vererek Abdullah'ın Ürdün'deki varlığının Suriye'de Fransızlara karşı şiddet hareketleri için bir kışkırtma olduğunu bildirdi. İngilizler ise Abdullah'ın bu tür şiddet hareketlerini önleyecekleri fikrindeydiler. Ancak çok geçmeden Abdullah'ın böyle bir şey yapamayacağı ya da yapmak istemediği ortaya çıktı. Haziran sonlarında dört kişi Fransız Suriye Valisi ve fatihi Henri Gouraud'yu pusuya düşürüp öldürmek istedi. Filistin Yüksek Komiseri, Churchill'e, "Ürdünlülerden kuşkulanılıyor," diye bildirdi.[59] Fransız makamları bu tür saldırıları önleyemediği için Abdullah ile İngiltere'yi protesto ettiler. Saldırganların Ürdün'de serbest dolaştıkları görülünce bu protestolarını arttırdılar.

İngiliz Yüksek Komiseri, Abdullah deneyinin sonuçlarından hiç hoşnut olmadığını haziranda Churchill'e bildirdi. Halkın hoşnutsuzluğunun pek çok nedeninden birinin, yerli Ürdünlülerin Abdullah'ın Suriyeli yardımcılarını, savurgan ve beceriksiz görmeleri ol-

* Zamanın bir belirtisi de Sir Percy Cox'un 1922 başında Dicle nehri kıyısındaki antik kent kalıntılarını Irak'ta yerli bir hükümet işbaşına geçmeden *British Museum*'a gönderme önerisiydi.[56] Avrupalı konsoloslar, seyyahlar ve arkeologlar yüzyıldan beri Ortadoğu'dan, herhangi bir engelleme olmadan, antika eşya ve sanat eserlerini alıp götürmekteydiler. Cox, 1922'de Irak'ta bu durumun sona ereceğinden korkmuştu. Hemen hemen aynı dönemde Mısır'da Krallar Vadisi'nde Howard Carter Kral Tutankamen'in mezarını bularak yüzyılın en büyük arkeolojik keşfini yapmıştı. Carter ile arkadaşları 26 Kasım 1922 gecesi mezara gizlice girdiler ve içindeki eserlerden istediklerini seçip aldılar. Sonra mezarı yeniden kapattılar ve ertesi gün yeni Mısır Krallığı yetkilileri önünde ilk kezmiş gibi yeni bir açılış yaptılar. 27 Kasım'dan sonra mezarda Mısır Antika Dairesi'nden bir yetkili bulunmuştur ve Kral Tut'un hazinelerinin yabancılar tarafından alınması önlenmiştir.[57]

duğunu söyledi.[60] Bu arada Mısır ve Filistin'deki İngiliz orduları komutanı da şöyle yazıyordu: "Ürdün'de Abdullah bir sahtekâr... Onu adam etmek için başına esaslı bir İngiliz, eline de İngiliz askerleri vermek gerek..."[61] Hubert Young bir süre sonra Shuckburgh'a şöyle diyordu: "Ya etkisi sıfıra inmiş ve bir piyade mangasının yerini bile tutmayacak olan Abdullah'a masraf etmeye devam edeceğiz, ya da cesareti ele alıp, geçici bir süre için de olsa, küçük bir kuvvet göndereceğiz..."[62]

İngiliz hükümetinde Ürdün'de Abdullah için -hepsi de geçici olan- yararlar gören bir tek T.E. Lawrence kalmıştı: "Bize toplam maliyeti bir tabur askerden de azdır; ilerde hangi çözümü kabul edeceksek edelim, rejimi çok popüler ve çok etkili olmadıkça bize herhangi bir zarar vermeyecektir."[63] İngiliz hükümeti henüz Ürdün'ü Filistin'den kesin olarak ayırmaya -ya ayrı bir kimlik vererek, ya da Kral Hüseyin'in Hicaz'ı ilhak etmesine izin vererek- karar veremediği sürece, Abdullah'ın geçici rejiminin karar gününü geriye atma fırsatı vermesi çekici bir seçenekti. Ancak, Lawrence'ın Abdullah çözümünün en az paraya mal olduğu iddiası Winston Churchill'in hoşuna gitmek üzere planlanmıştı.

Abdullah İngiltere'ye yardımcı olmak isteğini, Lawrence'ın Ortadoğu'ya getirdiği İngiliz-Haşimi antlaşmasını imzalayarak gösterdi. Lawrence Churchill'in tam yetkiye sahip temsilcisi olarak gelmiş ve Kral Hüseyin'in antlaşmayı imzalaması için aylarca uğraşmıştı. Antlaşma Birinci Dünya Savaşı'nın ilk günlerinden beri Hüseyin'in kendisi ve Araplar için ortaya attığı tüm isteklerin karşılanmasını amaçlıyordu. Hükümleri arasında İngiltere'nin kendisini Hicaz Kralı olarak tanıması ve yılda 100.000 sterlin ödemesi de vardı. Hüseyin buna karşılık Fransızların Suriye, İngiltere'nin de Filistin üzerindeki mandaterliklerini kabul edecekti. Hüseyin zaman zaman antlaşmayı imzalayacağını söylüyor, ama sonra fikir değiştiriyordu. Lawrence'a göre, bir keresinde, "her yerdeki Arap hükümdarları üzerindeki üstünlüğünün kabul edilmesini" istemişti.[64] Lawrence Mekke'deki yaşlı adamla bir anlaşmaya varılmasının mümkün olmayacağına inanıyordu. Antlaşmayı Abdullah'a imzalatmıştı; ancak Hüseyin'in reddetmesi imzalı belgeyi anlamsız kılıyordu. Fakat Lawrence Abdullah'ın yardımcı olma çabasını takdir etmekteydi.

Abdullah, Ürdün valiliğinde birkaç ay geçirdikten sonra gelecek hakkındaki planlarını değiştirmeye başladı. İlk başta bölge kendisi için önemsiz olduğu ve büyük emelleri başka tarafta yattığı için Ürdün'de kısa bir süre kalmayı kabul ettiğini belirtmişti. Zaten T.E. Lawrence zamanı geldiğinde kendisini Ürdün'den ayrılmaya ikna edeceğine inanıyordu. Fakat Lawrence, 1921 Ekim ayında Abdullah'ın Ürdün'de kalmak niyetinde olduğunu bildirdi. Abdullah Suriye tahtına çıkmayı umuyordu ve anlaşıldığı kadarıyla yeni gelişmelerin Fransa'nın kısa bir süre sonra bu hedefine varmasını mümkün kılacak bir uzlaşmaya götüreceğine inandırmıştı. Bu nedenle bölgeden ayrılmak istemiyordu.

Bu sırada Abdullah'ın yerine daha etkin bir hükümdar getirme ihtiyacı da aciliyetini kaybetmiş gibiydi. Arabistan'ın büyük kâşiflerinden H. St. John Philby, Abdullah'ın yeni resmi danışmanı olmuştu. Daha da önemlisi, Lawrence'ın arkadaşı Albay F.G. Peake İngiliz yönetimindeki Bedevi düzenli ordusunu bir biçime sokmaya başlamıştı. Bu birlik daha sonra halefi John Glubb'ın altında güçlü Arap Lejyonu'na dönüşmüştür. Yasa ve düzen Lawrence'ın önerdiği çizgide, yani önemli bir ek masraf gerektirmeden, düzelme yoluna girmişti. Lawrence Abdullah'ın kalmasına izin vermenin iyi bir fikir olacağına inanmaya başlamıştı.

Ancak bir Arap olan Abdullah'ın Ürdün'ün hükümdarı olarak kalmasına izin vermek ve Ürdün'ün, Yahudilerin yurt kurmak için yerleşemeyecekleri bir Arap ülkesi olmasını sürdürmek bir Yahudi milli yurdu öngören Balfour Deklarasyonu'ndan ayrılmak demekti. İngilizler Filistin'i bir Yahudi ülkesi yapmayı gerçekten planlıyorlarsa, Yahudilerin ülkenin % 75'ine yerleşmesini yasaklamak ve yerel yönetimi bir Yahudi'ye değil de, bir Arab'a bırakmak pek umut vaat eden bir başlangıç olamazdı. Milletler Cemiyeti'nin Filistin mandasını İngiltere'ye veren kararında Balfour Deklarasyonu politikası bulunmaktaydı; ve 1921-22'de manda -Yahudi olmayanların haklarını da koruyarak bir Yahudi milli yurdu kurma göreviyle İngiltere'nin Filistin'de görevlendirilmesi -Milletler Cemiyeti tarafından onaylanması için İngiliz parlamentosuna sunulmak üzereydi. Churchill'in doğu Filistin'de bir Yahudi milli yurdu kurulmasının özendirilmemesi -hatta izin verilmemesi- geçici kararı mandaterlik hükümlerine aykırı bulunduğundan, hükümlerin İngiltere'nin Balfour Deklarasyonu'nun Şeria Nehri'nin doğusunda uygulamasını gerektirmeyecek biçimde değiştirilmesini istiyordu. Siyonist liderler bu daralan doğu sınırlarının programlarını sakatlayacağı fikrindeydiler. Özellikle de İngiltere'nin Fransa ile Filistin ve Suriye-Lübnan sınırını çizerken kuzey sınırlarında da toprak vermiş olması kendilerine kalan bölgeyi daha da küçültmüştü. Hayim Weizmann 1921'de Churchill'e yazdığı bir mektupta Fransa ile anlaşmanın "Filistin'i Litani'ye çıkmaktan alıkoyduğunu, Yukarı Seria ile Yarmuk'u ve şimdiye kadar Yahudi yerleşimin büyük çaplı olarak düşünüldüğü Tiberias gölü doğusundaki verimli ovalardan yoksun bıraktığını" belirtiyordu. Weizmann Ürdün'e dönerek, "Gilead, Moab ve Edom ovaları, Arnon ve Jab bok nehirleri... tarihi, coğrafi ve ekonomik açıdan Filistin'e bağlıdır ve şimdi kuzeydeki zengin ovalar Filistin'den alınıp Fransa'ya verildiğine göre, Yahudi milli yurdunun esas olarak buralarda olması gerekir," diyordu.[65] Amerikan Siyonizminin lideri yargıç Brandeis 1921 sonunda Balfour'a aynı anlamda bir mesaj göndererek Litani Nehri'nin (şimdi Lübnan'dadır) sularını kaybetmiş olmayı dile getiriyor ve Ürdün ovalarının ekonomik önemine dikkatini çekiyordu.[66]

Ancak Siyonist liderler Ürdün'ün idari bölünmesine fazla bir itiraz etmemekteydiler; bunu -mantıklı olarak- geçici bir önlem olarak görüyorlardı. Sömürge Bakanlığı'nın görüşü de bu doğrultudaydı. İleri gelen bürokratların görüşleri farklıysa da, Shuck burgh, Siyonizmin Ürdün'e girmesinin sadece o an için değil, tüm gelecek için önlendiğini söylerken kendisinin ve arkadaşlarının görüşlerini yansıtmaktaydı.[67]

Churchill Abdullah'ı Ürdün'de bırakarak İngiltere'yi Suudi ve Haşimi hanedanları arasındaki şiddetli Arap dini savaşına sokacağını görememişti. Ancak 1922'de, Abdullah'ın gelişinden hemen bir yıl sonra, fanatik Vehhabi Kardeşlik Örgütü sınırların belli olmadığı çöllerden geçerek Abdullah'a saldırdı. Üç dört bin kişilik Kardeşlik baskıncıları Amman yakınlarında İngiliz uçakları ve zırhlı araçlarıyla ezildiler.* İngiltere bundan sonraki yıllarda Ürdün'ü yönetme ve savunmada Churchill'in düşündüğünden daha

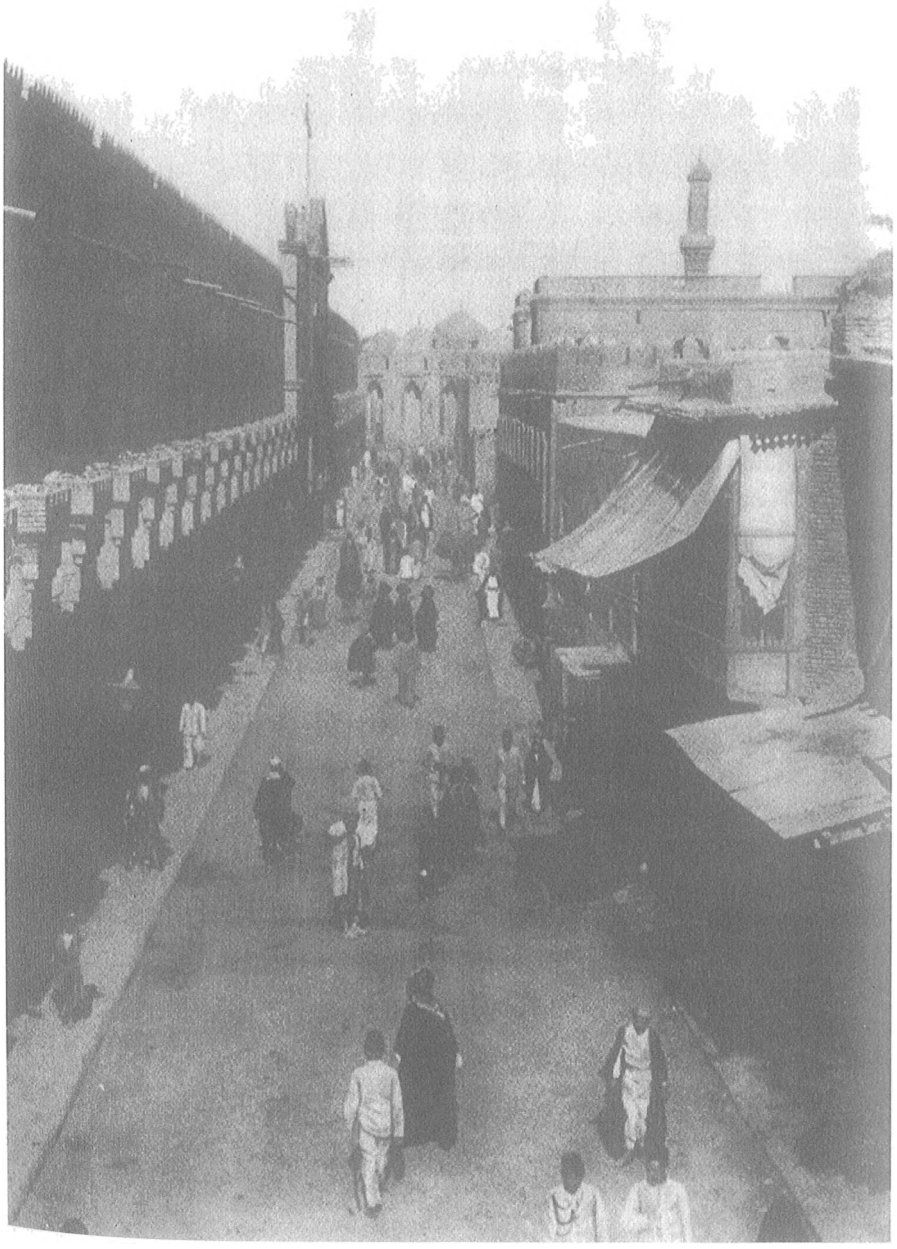
* İngiltere Abdullah'ı koruyarak çöl Arapları dünyasını iki hanedan arasında bölmüş oldu. İkisi arasındaki sınırı Ürdün sınırı oluşturuyordu. İki ülkenin adları da bunların aile mülkiyetleri olduğunu göstermektedir: Suudi Arabistan Krallığı ve Ürdün Haşimi Krallığı. Aralarındaki uluslararası sınır bugün de iki Arap hanedanını bölmektedir.

doğrudan doğruya bir rol almaya başladı ve İngiliz yetkililer çok geçmeden Abdullah'ın bir çözüm değil, bir sorun olduğu kanısına vardılar.

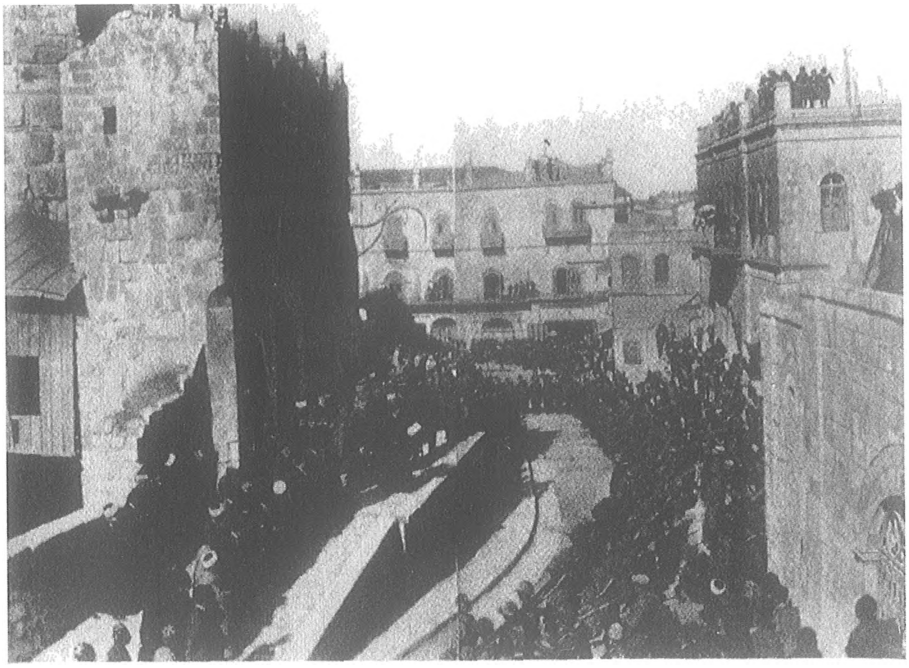
Sömürge Bakanlığı'nın Ürdün için yaptığı geçici ve sadece idari düzenleme zamanla süregelen politik bir gerçek katılığına bürünmüştür. Yabancı maiyetiyle Arap prensi Amman'a yerleşmiş ve Filistin manda rejiminin karmaşık politikasında sürekli bir yeni unsur olmuştu. Filistin'in Araplar ve Yahudiler arasında bölünmesi gerektiği iddiaları, ülkenin % 75'inin Filistinli olmayan bir Arap hanedanına verilmesi sorunuyla karşı karşıya kalmıştı. Daha sonra bağımsız Ürdün devleti olacak bölge, yavaş yavaş Filistin'den ayrılarak tek bir varlık kimliğine sahip oldu. Gerçekten de bugün Ürdün'ün bir zamanlar Filistin'in parçası olduğu unutulmaktadır.

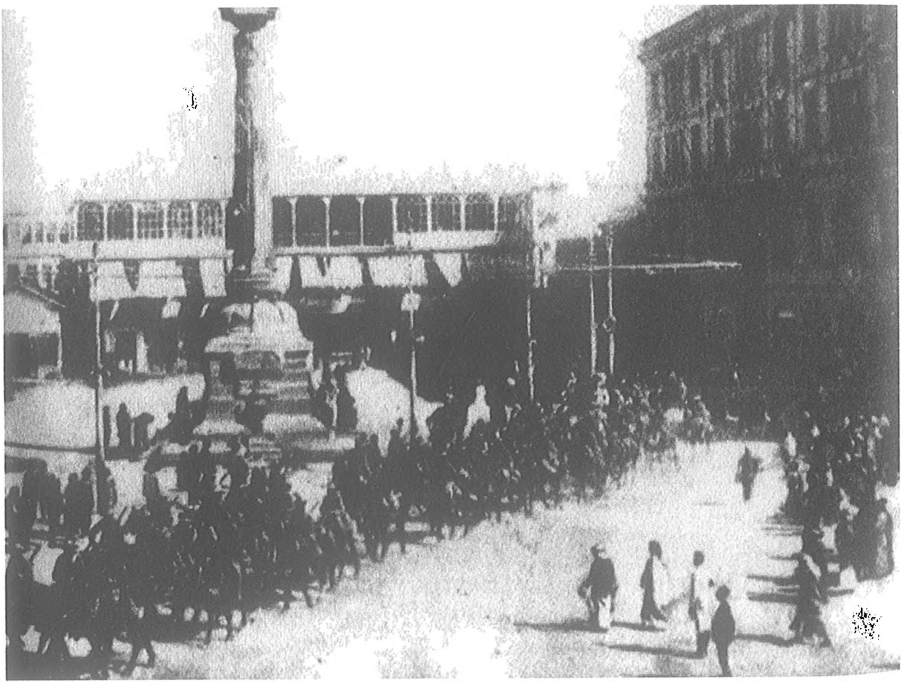
29. İngiliz bayrağı 1915 Ocağında Basra'ya çekildi.

30. İngiliz birliklerinin 1917 Martında girdiği Bağdat'tan bir cadde

31. General Allenby'nin Kudüs'te Aralık 1917'de sıkı yönetim ilanını okuması

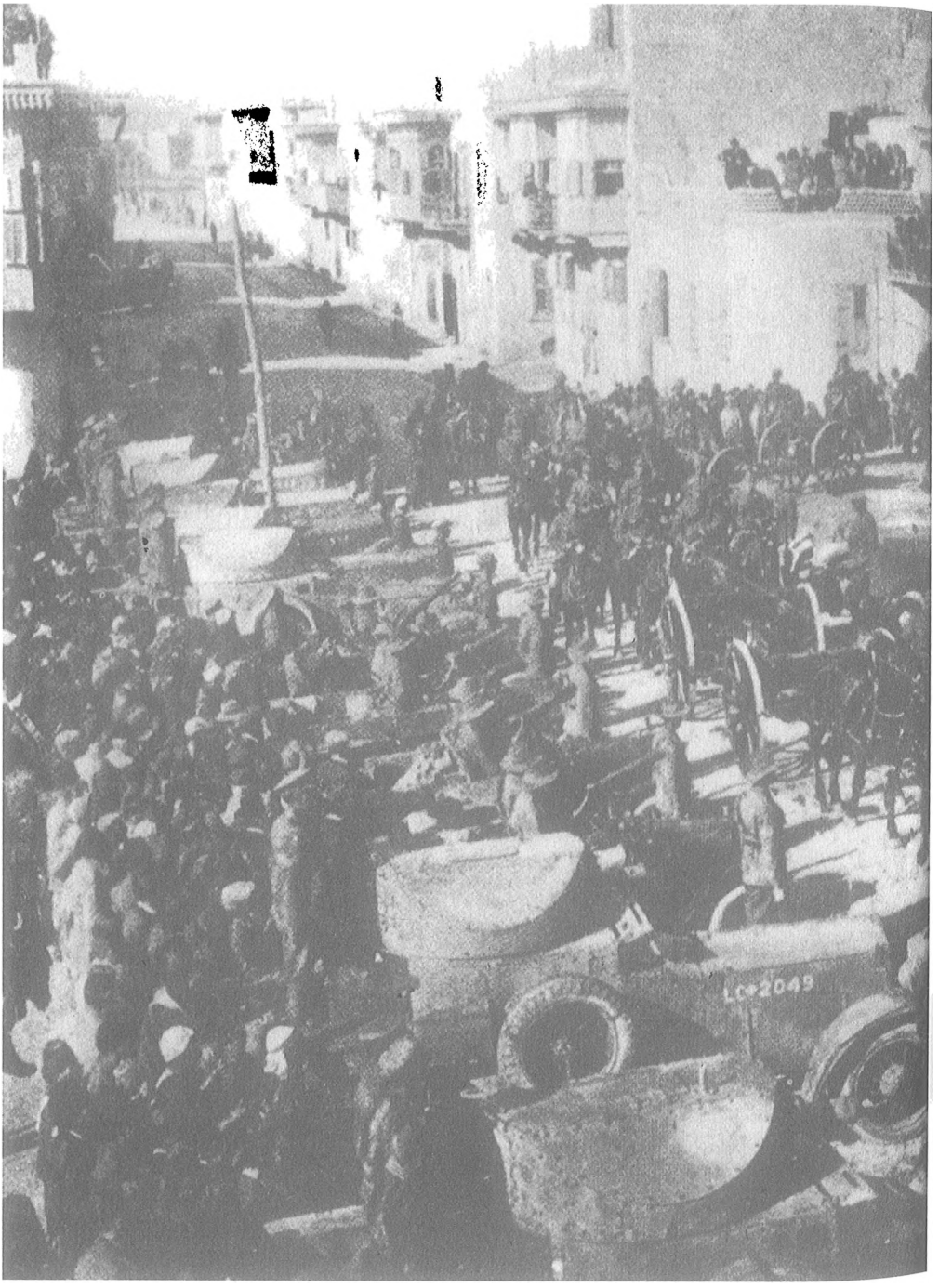
32. Avustralyalılar 1918'de Şam'a giriyor

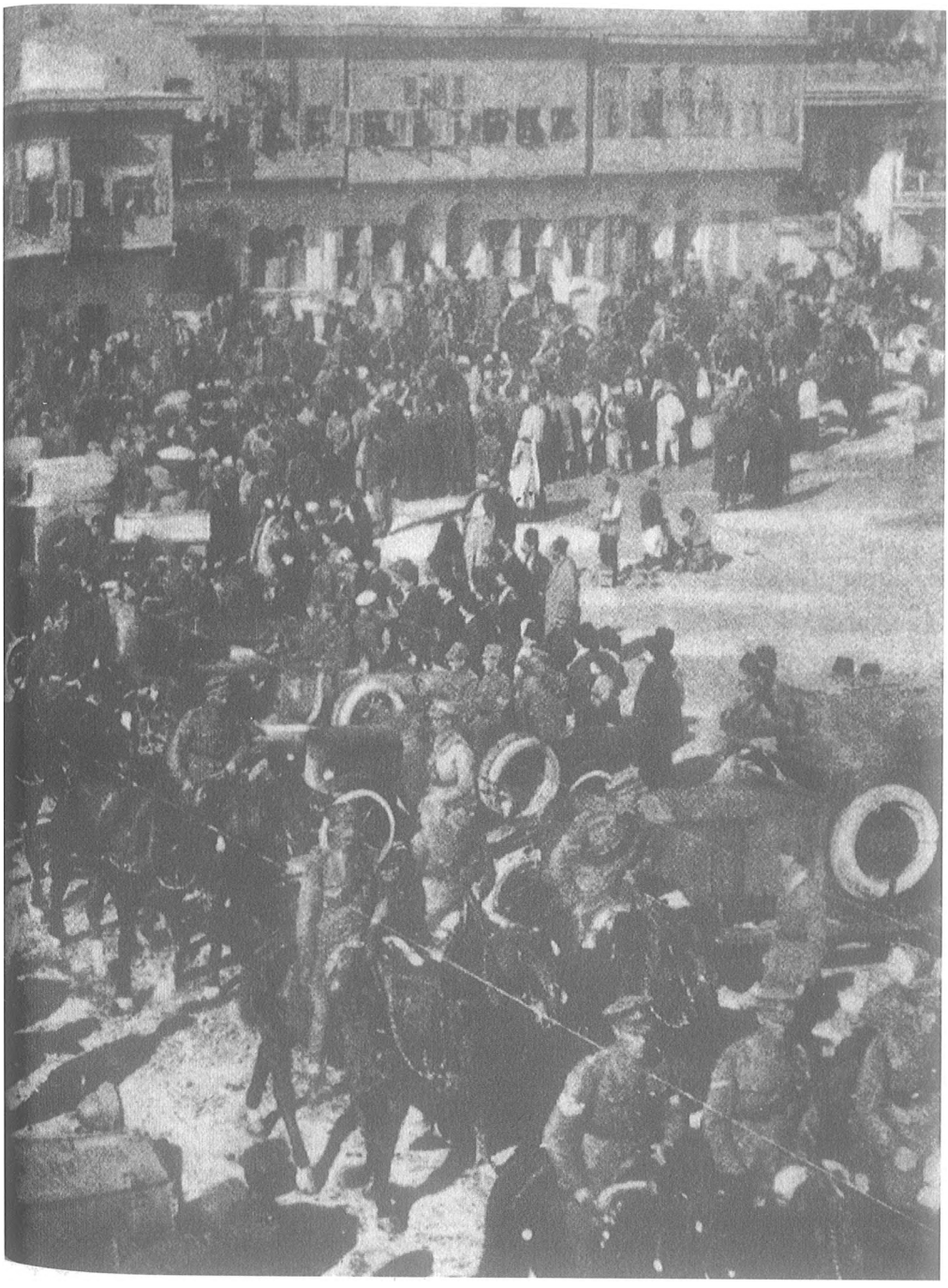
33. Woodrow Wilson'

34. Lloyd George (sağda)

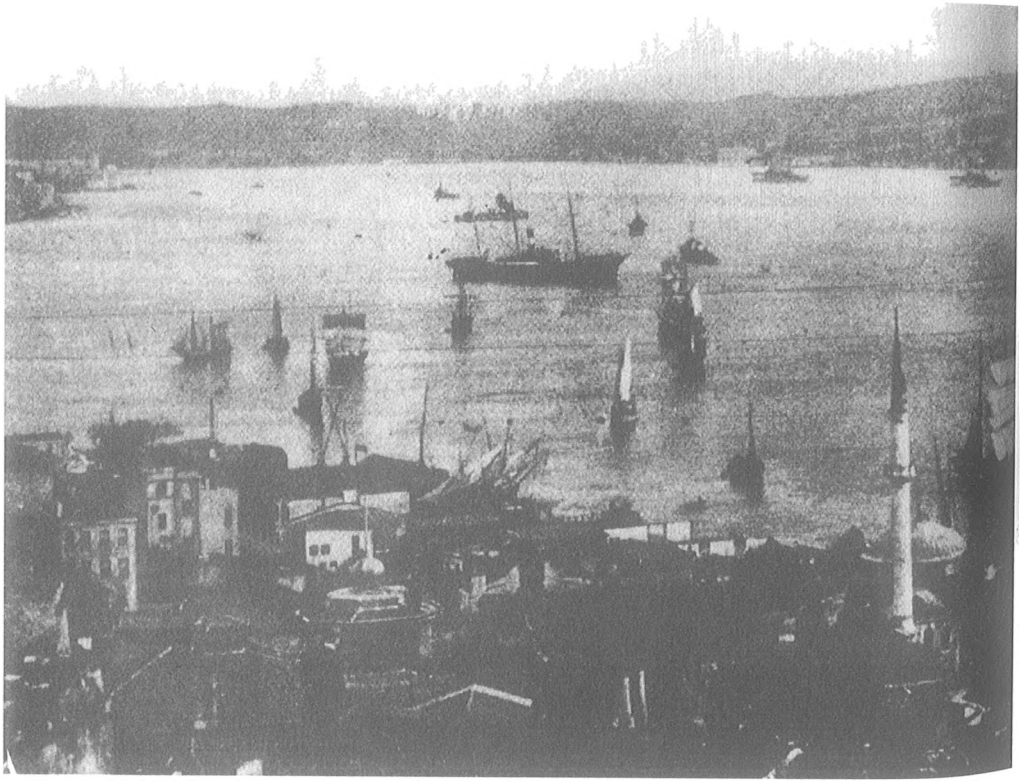
35. General Allenby'nin 1919 Martında Halep'e resmen girişi

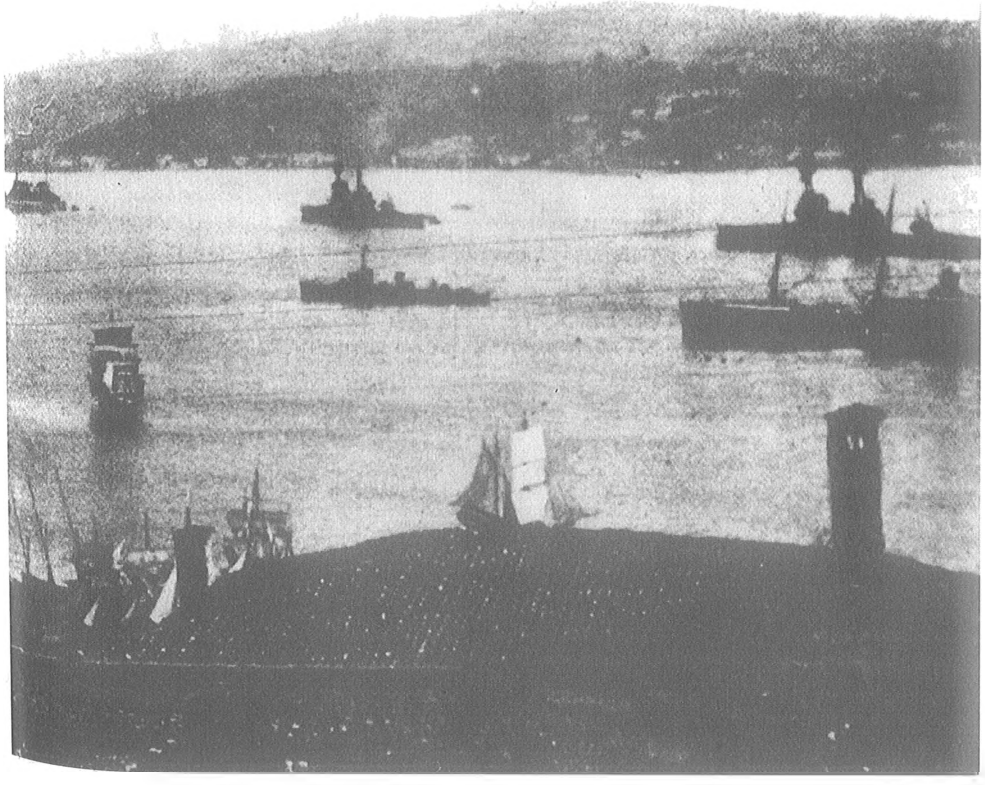
36. 1920 Nisanında İngiliz nöbetçileri sarayın önünde

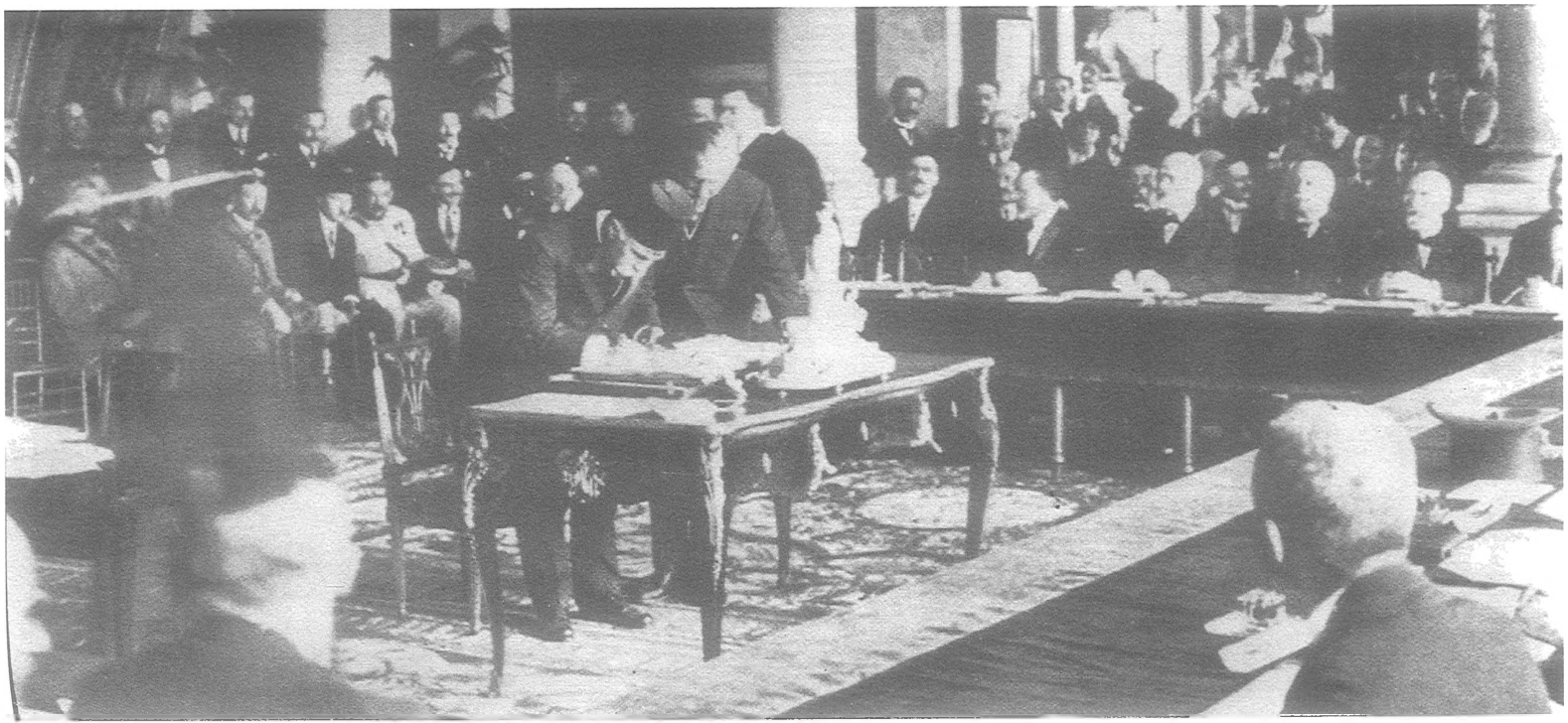
37. Aralık 1918'de Amiral Calthorpe'un filosu İstanbul'da

38. Osmanlı askerleri 1918 Kasımında teslim oluyor

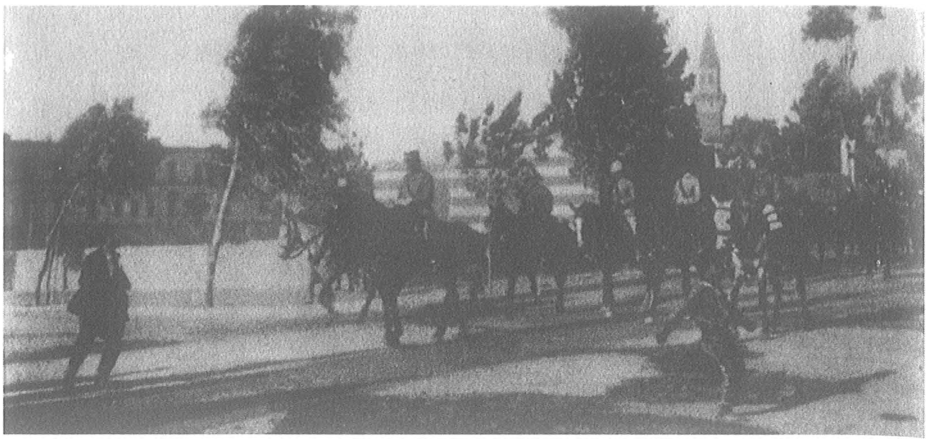
39. Sultanın temsilcisi 1920'de Sevr Antlaşmasını isteksizce imzalıyor

40. İngiliz denizcileri 1920'de İstanbul'da geçit töreninde

41. İzmir'in 1922'de düşmesinden sonra Fransız bölgesinde bir sokak

42. Fransız birlikleri Kral Faysal'ı öldürüp Suriye'nin kısa süreli bağımsızlığına son verdikten sonra 1920'de Şam'a giriyorlar

43. 1922'de, gömülmemiş Yunan cesetlerinin bulunduğu bir alanda bir Türk köylüsü

44. Mustafa Kemal (Türkiye)

45. Rıza Han (Iran)

46. Solda, Emanullah Han (Afganistan) çalışma arkadaşlarıyla

47. Solda Kral Fuad (Mısır) Kahire'de sarayının bahçesinde

48. Zaghlul Paşa destekçilerine sesleniyor: Zahglul'un partisiyle saray arasındaki düşmanlık, Birinci Dünya Savaşından sonra Mısır politikasının belli başlı özelliği olacaktı

49. Hicaz Kralı Hüseyin'in oğulları (oturanlar soldan sağa): Irak Kralı Faysal, Eski Ürdün Devleti Emiri, sonra Ürdün Kralı olan Abdullah ve İbn Saud tarafından kuşatılmadan önce kısa bir süre Hicaz Kralı olan Ali

50. İbn Suud, Sir Percy Cox ve Gertrude Bell ile. Kral Hüseyin ile ailesinin büyük düşmanı olan İbn Suud, Eski Ürdün'ü ve Irak'ı saldırılara karşı koruyan İngilizlerle dostluğunu korudu

58

Churchill ve Filistin Sorunu

I

Churchil 1921-22 yıllarında Şeria Nehri'nin batısındaki Filistin topraklarının çıldırtıcı sorunları karşısında Ürdün ve Irak'ta olduğundan daha çok güçlük çekmiştir. Filistin'deki sorun Siyonizm'di ve bunun uyandırdığı tutkular öylesine şiddetliydi ki, konunun bile ne olduğunu hatırlamak her zaman kolay olmuyordu. Siyonistler Filistin'in -bugün bildiğimiz biçimiyle- o zamanlar orada yaşayan insanların beş on katını alabileceği bir yer olarak görüyorlardı; böylece 600.000 Arap'ı yerinden etmeden milyonlarca Yahudi'yi ülkeye yerleştirmek mümkün olacaktı.

O sıralarda Yahudiler Filistin'e bu rakamlara yakın bir sayıda bile yerleşmeye hazır değillerdi. Ancak Siyonistler bunu umuyor, Araplar da bundan korkuyorlardı; böylece Yahudilerin ülkeye girme hakkına sahip olmaları Filistin politikasının ana konusu olmuştu. Siyonizm dostları Yahudi girişimciliğinin ülkeyi zenginleştireceğini iddia ediyorlardı ve daha sonra da bunu göstermişlerdir; ancak yoksul Arap köylü ve çiftçiler ellerindeki pek az şeyi yabancılarla paylaşmalarının istendiğine inanmaktaydılar.

Daha önce görüldüğü gibi Churchill'in 1921 Şubatında Sömürge Bakanı olmasından bir yıl önce Filistin'de Siyonizm karşıtı Arap ayaklanmaları olmuştu. Churchill'in o mart ayında Kahire Konferansı'nda Ortadoğu sorunlarını çözmeye başlamasından hemen sonra Filistin yine patladı. 1 Mayıs 1921'de Yafa'da ayaklanma önce yağmacılıkla başladı, sonra cinayete dönüştü: Birinci gün Araplar 35 Yahudi'yi öldürmüşlerdi. Kanlı bir hafta boyunca, Araplar büyük kentlerin dışındaki Yahudi yerleşim birimlerini kuşatmaya başladıkça çatışmalar tüm bölgeye yayıldı. Yafa'daki Arap ayaklanması, daha büyük bir Yahudi sosyalist grubunun yaptığı gösteriye karşılık veren bir grup Yahudi komünistinin kentin merkezindeki yürüyüşüne karşı bir öfke patlamasından doğmuştu. Böylece İngilizler karışıklığın Bolşevik kökenli olduğuna inandılar. Bir süredir askeri yönetimde bulunan Yüzbaşı C.D. Bruntom ayaklanmaların "Bolşevik Yahudiler" tarafından başlatıldığını ve "bugünün ayaklanmasının yarın ihtilal olabileceğini" iddia ediyordu.[1]

Yüksek Komiser Sir Herbert Samuel Filistin'e Yahudi göçünü geçici olarak yasaklayarak Arap saldırılarına karşılık verdi. Siyonist liderler Samuel'in Arap şiddet hareketlerini ödüllendirmekle bunların tekrarını garantilediğinden ve Filistin'deki İngiliz mandasının fırtınalı geçeceğinden korkmaya başlamışlardı.

Samuel yönetimi düzeni kolayca yerine getiremedi; *The Times*'ın 10 Ağustos 1921 sayısında "Özellikle kuzeyde kamu güvenliği diye bir şey kalmamıştır. Ürdün'den hemen hemen her gün baskınlar yapılmaktadır... Ne Arapların ne Yahudilerin yetkililere güvenleri kalmadı... Yaşlılar kamu güvenliğinin Türkler döneminde daha iyi korunduğunu söylüyorlar," diye yazıyordu.

Arap isyanları tekrarlayacak gibi görünüyorsa da, Siyonist liderler Araplarla bir arada yaşamaya ve Arapların çoğunun barış ve işbirliğinden yana olduklarına inandıklarını belirtmeye devam ettiler.*

II

Churchill, Siyonist yanlısı programını yürütürken Arap isyanlarını bastırmaktaki en büyük sorunlarından birinin güvendiği İngiliz güçlerinin kendi politikasını uygulamaktaki isteksizlikleri olduğunun farkındaydı.

Filistin'deki İngilizlerin Siyonist aleyhtarı iddiayı anlamaları kolaydı: Araplar yüzyıllardır ülkede yaşıyorlardı ve yaşamlarıyla manzaralarının değişmesini istemiyorlardı. İngiliz asker ve memurları bütün gün bunu kendilerine söyleyen Arapların arasında yaşıyorlardı. Filistin'de Yahudiler de yaşıyordu kuşkusuz ve onların toprakla ilişkileri daha da eskiydi; ancak Siyonizm iddiası güçlü olmakla birlikte fazla elle tutulur bir şey değildi: Kısmen tarihi, kısmen kuramsal ve kısmen de (Yahudi girişimciliğinin ülkenin tüm halklarına daha yüksek yaşam standardı getireceğinin gelecekte gerçekleşmesi anlamında) hayalciydi. Siyonizm davası Rusya ve Polonya gibi yerlerdeki Yahudilerin çektiklerine dayanıyorsa da, İngiliz Filistini yöneticileri bu acıya tanık olmuş değillerdi ve fazla bir bilinçlilikleri yoktu.

Allenby'nin ordusunda Yahudi Lejyonu'nu kuran militan Siyonist Vladimir Jabotinsky'ye göre, İngiliz askeri çevreleri Siyonizmi, dünyanın bozukluklarını gidermeyi hedefleyen ve böylece de mantıksız "fantezi" bir kuram olarak görmekteydiler. Yine Jabotinsky'ye göre, dünyayı düzeltme konusundaki bu fantezi planlar yönetici sınıftaki sıradan İngilizlerin içgüdülerine aykırıydı.[3]

Jabotinsky yönetim kadrolarında profesyonel Arap yanlılarının bulunduğuna da işaret ediyordu. Bunlar Arap dünyasını öylesine çekici bulmuşlardı ki, Arap dilini öğrenerek memurluğu seçmişler ve mesleki yaşamlarını İngiltere'den uzakta Arap Ortadoğusunda geçirmeye istekli olmuşlardı; ve bunların Filistin'in Arap karakterinin değişmesini istememeleri doğaldı.

Jabotinsky İngilizlerin Balfour Deklarasyonu'na muhalefetlerinin başlıca nedenine de değinmiş, ama üzerinde fazla durmamıştı: Çünkü bu, sıkıntıya neden oluyordu. Dek-

---

* Nahum Sokolow 1921 yazında Onikinci Siyonist Kongresi'ni açarken yaptığı konuşmada. Yahudilerin "Arap milletiyle barış içinde çalışmaya kararlı olduklarını" söylemişti. İki halk arasındaki tarihi bağları vurgulayarak, işbirliği yaptıkları takdirde "Doğu halkı için en mükemmel yeni bir yaşamı yaratacaklarını, çıkarlarının eş olduğunu" belirtiyordu. Son Arap ayaklanmalarını küçük bir grubun işi olarak niteliyor Ve Arap toplumuna Yahudilerin "Kutsal Topraklan) bir üstünlük ruhu ile gitmediklerini, çalışkanlık, barış ve alçakgönüllülükle yeni üretim kaynaklan açacaklarını ve bunların hem kendileri hem de tüm doğu için yararlı olacakları" konusunda güvence veriyordu.[2]

larasyon nüfusun çoğunluğunu oluşturan Araplar arasında da tutulmuyordu, oysa İngiliz sömürge yönetiminin görevi halkı sakin ve mutlu yaşatmaktı. Filistin'deki sivil ve askeri personel, eğer Londra'nın kolayca anlayamadıkları politikası yerel gerilimi ve şiddet olaylarını kışkırtmamış ve yerel İngiliz yönetimini güçlüğe, hatta tehlikeye atmamış olsaydı, çok rahat ve sakin bir meslek yaşamı sürdüreceklerine inanıyorlardı.

Ancak İngiliz saflarındaki tatminsizlik, Londra'nın pes etmeye hazır olmadığı bir zamanda Arap direnişini ve başkaldırısını özendirerek, güçlük ve tehlikeyi daha da arttırıyordu. Çok uzun süreli sonuçları olacak belirli bir olay da, Filistin yönetiminin, Müslüman toplumuna yeni bir dini lider seçimine müdahalesi olmuştu.

Olay Kudüs müftüsünün 21 Mart 1921'de ölümüyle başladı. Müftü İslam dini yasalarını yorumlayan yetkiliydi ve Kudüs müftüsü de bölgesinin ileri gelen hukukçusuydu. İngiliz yönetimi -kendi uydurduğu anlaşılan bir unvanla- müftüyü Büyük Müftü olarak adlandırmış ve Filistin'deki Müslüman toplumunun lideri olarak kabul etmişti.[4] İngilizlerin kendi yasalarına aldıkları Osmanlı yasasına göre hükümet yeni Büyük Müftü'yü Müslüman seçmen kurulunun gösterdiği üç aday arasından seçmeliydi.

Üç aday arasında olmamasına karşın 1920 ayaklanmasında lider rolünden dolayı on yıl hapse mahkum edilen (sonradan affedilmiştir) yirmi beş yaşlarındaki politik kışkırtıcı Emin al-Hüseyni, İngiliz Yüksek Komiserliği sekretaryasından şiddetli Siyonist aleyhtarı Ernest T. Richmond adında bir memurun entrikası sonunda yeni Büyük Müftü seçildi.

Richmond savaştan önce Mısır Kamu İşletmeleri İdaresi'nde çalışmış olan bir mimardı ve Filistin'deki işini, Kudüs'te bir ara aynı evde oturduğu arkadaşı Ronald Storrs'a borçluydu. Filistin yönetiminde Müslüman toplumu ile bağlantı görevini üstlenmişti ve (Gilbert Clayton'a göre) "bir dereceye kadar Siyonist örgütün karşıtı gibi çalışıyordu."[5] Londra'da Sömürge Bakanlığı'nın bir yetkilisine göre Richmond, İngiliz hükümetinin "Siyonist politikasının açık düşmanıydı."[6] Bu politikaya karşı mücadele etmiş ve yıllar sonra 1924'te Filistin'deki Yüksek Komiser'e yazdığı bir mektupta, Siyonizm'i benimsemekle Yüksek Komiser'in ve kadrosunun, Londra'da Sömürge Bakanlığı'nın Ortadoğu Dairesi'nin ve Filistin'deki Siyonist örgütün "Sadece kötü olarak niteleyebileceğim bir ruhun esiri" olduklarını bildiriyordu.[7]

Richmond, 1921'de Emin el-Hüseyni'yi Büyük Müftülüğe ve Filistinli Müslümanların liderliğine getirtmekle Siyonizm'e bir darbe indirdiğine inanmış olmalıdır. Zamanın göstereceği gibi, Büyük Müftü'nün kanlı bir çıkmaz yola sokacağı Filistinli Araplara daha zalimi ve daha yıkıcı bir darbe vurmuştu. Gözükara bir serüvenci olan Büyük Müftü Arap-Yahudi çatışmasını birinin ya da diğerinin ya sürüleceği ya yok olacağı bir duruma sokarak Arap topraklarını ve insanını tehlikeye atmıştır. Büyük Müftü'nün yolu, kendisini sonunda Nazi Almanyası'na ve Adolf Hitler'le ittifaka götürecekti. Liderlik için pek çok rakibi olan Emin el-Hüseyni, Arap Filistinini denetimi altında tutmamasına karşın Büyük Müftü olarak durumu, Filistin'deki çok bölünmüş Arap toplumunun bağlılığını sağlamak konusunda kendisine bir üstünlük sağlıyordu.

İngiliz yönetimi gücünü ve etkinliğini başka yollarda kullanmış olsaydı Filistinli Müslümanların başka liderleri izleyip izlemeyecekleri asla bilinemeyecektir; ama

Richmond'un Yahudi aleyhtarı girişiminin etkisinin Arap davasına da, sorunlu Filistin'e barış ve ilerleme getirmeye çalışan Churchill ile İngiliz hükümetine de yararlı olmadığı kesindir.

III

Churchill karmaşık, duygu dolu Filistin sorununa basit, açık ve mantıklı bir programla yaklaşmıştı. Siyonist deneyime ve bunun herkese yararlı olacağına inanıyordu. Kahire Konferansı'ndan sonra Filistin'i ziyaret ettiğinde, 30 Mart 1921'de bir Filistin Arap heyetine şunları söylemişti:

> Dağınık yaşayan Yahudilerin yeniden bir araya gelmek için milli bir merkezleri ve milli bir yurtları olması haklı bir istektir. Ve burası 3000 yıldır böylesine yakından ve candan ilişkili Filistin'den başka neresi olabilir? Biz bunun dünya için, Yahudiler için, Britanya İmparatorluğu için, ama Filistin'de yaşayan Araplar için de iyi olacağına inanıyoruz ve böyle olmasına kararlıyız;... onlar da Siyonizm'in yararlarını ve ilerlemesini paylaşacaklardır.[8]

Churchill, Yahudi emellerine ve Çarlar tarafından işkence edilen Yahudilerin kaderine hep sempati göstermişti. Balfour gibi o da Yahudilerin Rusya'da ve diğer yerlerde uğradıkları işkencenin tüm dünya için bir sorun yarattığına ve Filistin'de bir Yahudi yurdu kurmanın bunu çözümleyeceğine inanıyordu.

Churchill'in görüşüne göre üç tür politik aktif Yahudi vardı: Yaşadıkları ülkenin politik yaşamına katılanlar; Bolşevizm'in şiddet yanlısı ve fesatçı uluslararası inancını benimseyenler; ve Dr. Hayim Weizmann'ın ardından Siyonizm yolunda ilerleyenler. Tam ve eşit yurttaşlığı kabul etmeyen Rusya gibi ülkelerde bulunan dünya Yahudilerinin çoğunluğu için sorun (onun görüşüne göre) Bolşevik mi, yoksa Siyonist mi olmaktı? Kendisi ateşli bir yurtsever olarak Yahudi milliyetçiliğini özendirilmesi gereken sağlıklı bir olgu olarak görüyordu.

Bizim yaşam süremiz içinde Şeria Nehri'nin kıyılarında İngiliz tacının himayesinde, üç dört milyon Yahudiyi barındıran bir Yahudi devleti kurulabilirse, dünya tarihinde Britanya İmparatorluğu'na her bakımdan yararlı ve onun gerçek çıkarlarıyla özellikle uyum içinde olacak bir olay yer almış olacaktır.[9]

Churchill Sömürge Bakanı olmadan, 1920 başlarında böyle yazıyordu.

Churchill Filistinli Araplar arasındaki Siyonizm aleyhtarlığını hafife alıyor değildi, ama bunun çekici teşvikleri ve ödünleri temelde bir sertlikle birleştiren bir programla üstesinden gelinebileceğine inanıyordu. Sömürge Bakanı olarak Filistinli Arap duygularını İngiltere'nin Siyonizm'e verdiği desteği azaltarak yatıştırmaya çalıştı. Daha önce belirtildiği gibi, Siyonizm'in önce Filistin'in Şeria Nehri'nin batısındaki çeyreğinde deneneceğine karar vermişti ve bu deneyin ülkenin diğer dörtte üçü olan Ürdün'e daha son-

raları yaygınlaştırılması konusunda herhangi bir karara varılmamıştı. Churchill ayrıca İngiliz taahhüdünü de yeni baştan tanımlamaya çalışmıştır: Filistin'i bir Yahudi ülkesi yapmaya çalışmaktan çok Filistin'de bir Yahudi yurdu kurulmasını önerdi ve Balfour Deklarasyonu'nun dilinden de bunun anlaşıldığını iddia etti. (1921 yazında Balfour'un evinde yapılan özel bir konuşma sırasında hem Balfour hem de Başbakan, Churchill'in bu sözüne karşı çıkmışlar ve kendisine "Deklarasyonla baştan beri bir Yahudi devletini kastettiklerini" söylemişlerdir.)[10]

Churchill, Arap kuşkularını gidermek için daha da ileri giderek ekonomik korkularının yersiz olduğunu belirtmiştir. Sürekli olarak tekrarladığı bir şey, Yahudi göçmenlerin Arapların ellerinden topraklarını ve işlerini almayacaklarıydı. Aksine Yahudi göçmenler tüm topluma yararlı olacak yeni iş alanları ve yeni servet yaratacaklardı.

Churchill, 1921 Haziranında Avam Kamarası'nda şöyle demiştir: "Arapların korkmaları için gerçekten hiçbir neden yok... Ülkenin artan refahının ve geliştirilmiş kaynaklarının besleyeceği sayının ötesinde bir tek Yahudi bile getirilmeyecektir."[11] Ağustosta Londra'da bulunan bir Arap heyetine de şunları söylüyordu:

> Size geçim olanaklarını sağladıkları oranda Yahudi göçmenlerin geleceğini defalarca söyledim... Kimsenin toprağını alamayacaklardır. Kimseyi haklarından ya da toprağından yoksun bırakamazlar... Toprak satın almak isterlerse ve bu toprağı kendilerine satan olursa ve şimdi çorak olan bölgeleri geliştirip verimli hale getirirlerse, ancak o zaman (bunu yapma) hakları olacaktır...[12]

"Herkese yer vardır...." diyordu.[13] "Kimse size bir zarar vermiş değildir... Yahudilerin sizden çok daha güç görevleri vardır. Siz sadece kendi varlığınızın keyfini süreceksiniz; ama" onlar çorak yerlerden getirdikleri insanlara bir geçim yaratma zorunluluğuyla karşı karşıyaydılar."[14]

Churchill aynı konuşmasında Araplara anlaşmayı reddetmelerinin haksızlık olduğunu söylüyordu: "Bir görüşmeye bir tarafın hiçbir şey vermeyeceğini ve diğer tarafın, barış aracı olacağı güvencesine sahip olmadan büyük ve önemli ödünler vermek zorunda olduğunu düşünerek gelmek haksızlıktır."

IV

Churchill tüm yaşamını Avrupa'nın politik kültürü içine gömülmüş olarak geçirmişti ve burada bir öneride bulunurken karşısındaki herkesin, hatta düşmanlarının bile istek ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak normaldi. Böylece 1914-15'te Kitchener, Clayton ve Storrs Fransa'yı savaş sonrası Arap Ortadoğusundan dışarda tutmayı düşünürlerken, İngiltere'nin buna karşılık dünyanın başka yerinde toprak ödünü vermesi gerektiğini öngörmüşlerdi; bu belki Fransa'nın kabul edeceklerinin gerçekçi bir değerlendirmesi olmayacaktı, ancak İngiltere toprak kazancına sahip olacaksa, Fransa'nın da buna hakkı olduğunun gerçekçi bir kabulüydü.

Aynı şekilde, Avrupalı zihniyetine sahip bir devlet adamı olan Mustafa Kemal de, Türk devletinin toprak isteklerini sadece Türkiye'nin ihtiyaçlarıyla değil, Türkiye'nin komşularının neyi kabul edebilecekleri esasıyla birlikte belirlemiştir.

Churchill'in alışkın olduğu devlet adamlığı buydu; ama bunu, isteklerini tekrarlamaktan başla bir şey yapmayan Londra'daki Filistinli Arap heyetinde bulamamıştı. Filistin karmaşık ve çatışan isteklere sahip bir bölgeydi ve hâlâ da öyledir; ancak Arap heyeti kendi istek, korku, ihtiyaç ya da emellerinden başka bir şey görmüyordu. Arap milliyetçiliğine ödün olarak Suriye'de Fransızlara karşı Arapları destekleyen, Filistin içinde özerk Arap bölgeleri öngören ve Yahudi yurdunda yaşayacak Araplar için ekonomik ve diğer yararlar planlayan Siyonist liderlerin aksine Arap liderler Yahudi emellerini kabul etmek ye da Yahudi ihtiyaçlarını hesaba almak için hiçbir çaba yapmıyorlardı.

Ortadoğulu bu gibi insanlarla iş yapmaya çalışmak, Londra'da, savaş sonrasında Ortadoğu'nun idaresi konuları ilk olarak ele alındığında hayal bile edilmeyen güçlükler getirmekteydi. Churchill'e göre Arap heyetinin üyeleri politikacılardan beklenen şeyleri yapmıyorlardı: Bir anlaşmaya -herhangi bir anlaşmaya- varmaya çalışmıyorlardı. % 99 almak için yüzde biri bile feda etmek istemeyerek, diğer tarafı ödün vermeye özendirmemekteydiler. Churchill Arap liderleri iknayı başaramadı.

V

Arap yönetimi başkanı Musa Kazım Paşa el-Hüseyni başkanlığındaki Arap heyetinin Churchill'in söylediklerini anlamadığı anlaşılmaktadır. Delegeler bir soru soruyorlar, Churchill bunu yanıtlayınca sanki yanıtını duymamışlar gibi bir daha soruyorlardı. Churchill bu taktik karşısında öfke belirtileri gösteriyorsa da, sözlerini anlatabilme umuduyla yinelemeye devam ediyordu. Araplardan toprak alınmadığını bu durumda anlatabildi; Araplar sadece isterlerse Yahudilere toprak satacaklardı.

Ortadoğu'da olaylar göründüklerinden çok daha farklıydı ve Filistin'deki toprak konusu da bunun örneğiydi. Londra'daki heyet Churchill'in Yahudilere toprak satılması konusunda söylediklerini aslında anlamıştı, çünkü heyet başkanı Musa Kazım Paşa Yahudilere toprak satanların başında geliyordu.[15] Londra'ya getirdiği heyetin üyeleri de 1920-21'de ve ondan sonraki yıllarda Yahudilere toprak satmışlardı. Prens Faysal ve Dr. Hayim Weizmann 1918'de Filistin'de bir toprak azlığı sorunu olmadığı konusunda anlaşmışlardı: Sorun toprağın büyük bir kısmının bir avuç Arap toprak sahibi ve tefecisinin kontrolünde olmasıydı.[16] Köylülerin büyük çoğunluğu verimsiz ve kötü sulanmış topraklardan geçimlerini güçlükle sağlarlarken verimli büyük araziler birer birer zengin ailelerin ellerine geçiyordu.

Weizmann'ın 1918'de Faysal'a açıkladığı Siyonist planına göre, Arap köylülerin işlettikleri toprakların çevresi sarılmayacak, bunun yerine kullanılmayan çorak topraklar bilimsel tarım yöntemleriyle işletilerek verimlilikleri sağlanacaktı. Ancak Arap toprak ağaları Yahudilere verimli topraklarını da büyük paralar karşılığında satmaya hevesliy-

diler.* Gerçekten de, Yahudi alıcılar toprak fiyatlarını öylesine yükseltiyorlardı ki, Beyrut'ta bir Arap ailesi Jezreel Vadisi'ndeki Yahudi yerleşimcilere 1921'de topraklarını özgün alış fiyatının kırk ila seksen katına satmıştı.[17] Araplar, Yahudilere toprak satmakta zorlanma bir yana, o kadar çok toprak satışa çıkarıyorlardı ki, tek sınırlayıcı faktör para olmuştu: Yahudi yerleşimcileri Arapların kendilerine satmak istedikleri tüm toprağı alacak parayı bulamıyorlardı.[18]

Sadece Filistinli olmayan Araplar değil, Filistinli Arap lider sınıfı da, kamuoyunda reddettikleri bu toprak satışına büyük ölçüde karışmışlardı. 1920 ile 1928 arasında Filistin Arap toplumunun seçimle işbaşına gelmiş liderlerinin en az dörtte biri ya kişisel olarak ya da aileleri aracılığıyla Yahudi yerleşimcilere toprak satmışlardı.[19]

Bu tür alışverişlerden dolayı Siyonist liderliği Yahudi yerleşimine gerçek yerel muhalefetin boyutlarını küçümsemiş olabilir. Diğer yandan İngiliz hükümeti, Arap tepkisinin sadece boyutlarını değil mahiyetini de yanlış anlamıştı: Churchill ile arkadaşları toprak olayını bir sahtecilik değil de, gerçekmiş gibi alarak Arapların Siyonizm'e muhalefetlerinin gerçek temelini ya yanlış anlamışlar, ya da yanlış anlamış görünmeyi seçmişlerdir. Yahudi yerleşimine Arap muhalefetinin kökleri dinde, yabancı korkusunda, çevrelerine yeni insanlar geldiğinde insanların kapıldıkları karmaşık duygularda bulunmaktaydı. Filistinli Araplar tehdit altında olan bir yaşam biçimini savunuyorlardı. Winston Churchill'i görmeye giden Arap heyetleri Siyonizm aleyhtarlıklarının bu gerçek temeli üzerinde durmamaktaydılar. Onun yerine ülkenin daha fazla insanı beslemeyeceğini iddia ediyorlardı. Churchill onların ekonomik nedenle itiraz ettiklerini kabul etti ve sonra da, bu ekonomik korkularının haksız olduğunu kanıtlamaya koyuldu.

VI

Churchill uzun vadeli etkisi olacak -ve Araplara korkularının yersiz olduğunu gösteren bir karar vererek 1922'de, Rus Yahudisi mühendis olan Pinhas Rutenberg için Auja ve Şeria nehir vadilerindeki hidroelektrik santralının imtiyaz planlarını onayladı. Bu, 20. yüzyıl çizgilerinde toprak kazanma ve bunun getireceği ekonomik büyümeyi mümkün kılacak elektrik ve sulamayı çok aşan bir planın yürürlüğe girmesi demekti. Filistin'in -Arap sözcülerinin iddia ettikleri gibi- yüz binlerce değil, milyonlarca nüfusu barındırabileceğini ileri süren Siyonist iddiasının kanıtlanması yolunda ilk dev adımdı.

Churchill planın ticari temele dayanmayan bir biçimde sunulup finanse edilmesinden aynı derecede etkilenmişti. Avam Kamarası'na sadece Siyonistlerin böyle bir projeyi bu temel üzerinde yüklenmeye hazır olduklarını söyledi:

Arapların bunu kendi başlarına yapabilecekleri söyleniyor. Buna kim inanır ki? Filis-

* Filistin'deki tarımsal toprakların ekonomik getirisi birçok nedene bağlı olarak Birinci Dünya Savaşı'nda ve savaşın hemen sonrasında çok düşmüştü ve mülkiyet sahibi Arap sınıfları gelir düzeylerini ancak Yahudilerin akıl almaz fiyatlarla toprak satın almaları sayesinde koruyabiliyorlardı. Kamuoyunda aksini söyleseler de, Yahudi yerleşimi zengin Araplar için bir servet kaynağıydı ve Yahudilerin kendilerini topraklarını satmaya zorladıkları da yalandı. Gerçek ezilenler yoksul Arap köylüleriydi. Yahudi çiftçiler sosyalist olduklarından başkalarının sömürülmesine karşıydılar ve bu nedenle kendi işlerini kendileri görüyorlardı; Yahudiler Arap çiftliklerini alınca Arap çiftlik işçileri de bu yüzden işlerini kaybetmiş oluyorlardı.

tinli Araplara kalsa Filistin'in sulama ve elektrifikasyonunu bin yılda başaramazlar. Onlar -bir avuç filozof halk olarak- güneşten kavrulmuş çöllerde yaşarken Şeria Nehri'nin sularının hiçbir yarar sağlamadan Ölü Deniz'e dökülmesini seyretmekten mutludurlar."[20]

Churchill -ilk baştan beri olduğu gibi- Arapları İngiltere'nin taahhütlerini her ne olursa olsun yerine getirmeye çalışacağını söyleyerek uyarmaya devam etti. 1921'de Londra'da inatçı Arap heyetine şöyle diyordu: "İngiliz hükümeti Balfour Deklarasyonu'nu uygulamakta kararlıdır. Bunu size tekrar tekrar söyledim. Kudüs'te söyledim. Geçen gün Avam Kamarası'nda söyledim. Şimdi de söylüyorum. Hükümet Balfour Deklarasyonu'nu uygulayacaktır."[21]

Ancak Filistin'deki İngiliz yönetimi Arap liderlerini bunun aksine inandırmaya çalışıyorlardı. Churchill, Filistin'deki İngiliz ordusunun % 90'ının Balfour Deklarasyonu politikasına karşı olduğunu tahmin ediyordu.[22] Mısır ve Filistin'deki İngiliz orduları komutanı General W.N. Congreve 29 Ekim 1921'de askeri bir bildiri yayınladı: "Ordunun resmen politikaya karışmaması gerekirken bazı sempatilere sahip olduğu bilinmektedir... Filistin konusunda bu sempatiler Araplardan yanadır ve Araplar da şimdiye kadar kendilerini, ilgisiz gözlemcilere, İngiliz hükümeti tarafından zorlanan adaletsiz bir politikanın kurbanları olarak göstermişlerdir." Congreve, Churchill'in Balfour Deklarasyonu'nu dar bir şekilde yorumladığına işaret ederek şöyle diyordu: "İngiliz hükümeti, Arapların ancak katlanılacak insanlar olacakları bir Yahudi Filistininin kurulmasını amaçlayan Siyonist Aşırılıkçıların politikasına asla destek vermez."[23] John Shuckburgh bildiriyi Churchill'e verirken şöyle demişti: "Filistin'deki ordunun büyük bir ölçüde Yahudi aleyhtarı olması ve ne yapılırsa yapılsın öyle kalacak gibi görünmesi çok yazık doğrusu."[24]

Shuckburgh'un vekili Hubert Young 1921 yazında yazdığı ve Chuchill'in Kabine'ye dağıttığı bir sirkülerde "üst düzeyde olsalar bile tüm Siyonist aleyhtarı memurlara işten el çektirilmesini" öneriyordu.[25] Ancak bu askeri yetkililer sorununu çözümlemiyordu; ve Sir Herbert Samuel ve Wyndham Deedes'in sivil yönetimin başında olmaları bile daha alt düzeydeki memurlarının politik görüşlerini etkilememekteydi.

Yahudi toplumu içinde de İngiliz makamlarından destekten umudu kesenler vardı. Yahudi Lejyonu'nun kurucusu Vladimir Jabotinsky, polis ve askerlerin görevlerini yapmamaları nedeniyle Yahudilerin kendi kendilerini savunacaklarını ileri sürmekteydi. The Times'ın Ortadoğu muhabiri 27 Mart'ta şu haberi geçiyordu: "Aşırılıkçı Siyonistlerden bazıları ülkeye kaçak silah sokup Hakana adında gizli bir savunma gücü kurma yanlışına başvurmuşlardır."

Zaman ilerledikçe İngiltere'deki etkin kişiler de ülkelerinin, gerçekleşmesi bu kadar güçleşmiş olan bir Siyonist programı desteklemek için Filistin'i işgal etme yüküne katlanıp katlanamayacağını sorgulamaya başlamışlardı. *The Times* Balfour Deklarasyonu politikasının ateşli bir destekçisi olmuş ve 27 Nisan 1920'de Deklarasyonu "İtilaf Devletleri'nin Yahudi halkı için benimseyeceği tek sağlam politika" olarak tanımlamıştı. Ancak güçlükler arttıkça onun da ateşi sönmekteydi. *The Times* 1922'de İngiltere'nin Filistin'de giderek azalan popülerliğini açıklamak için savaş sırasında Arap Bürosu'nda görev almış olan Philip Graves'in altı sayılık bir yazı dizisini yayınlamıştı. Graves ordu-

yu isyancılara sempati duymakla suçlamaktan çok, Filistin Yahudilerini ayaklanmalara neden olmakla suçluyordu. İngiliz ordusunun savaş yorgunu olduğunu iddia ediyordu. İngiliz kamuoyu da artık öyleydi.

Graves dizisinin sona erdiği 11 Nisan 1922'de *The Times* "İngiliz vergi mükellefinin" görüşünü yansıtan bir başyazı yayımladı. Yazıda Filistin'deki Siyonist deneyiminin değeri hatırlatılıyor, ancak İngiltere'nin bu desteklemeye devam etmeye gücü olup olmadığı sorgulanıyordu: "İlginç bir deney, ama sorun bunun maliyetini hesap edip etmediğimizdir."

Sömürge Bakanı böylece hükümetinin Filistin politikasının daha önce geniş destek bulduğu İngiltere içinde baltalandığını görmekteydi. Lordlar Kamarası'nda 21 Haziran 1922'de verilen bir önergede, (Balfour Deklarasyonu politikasını içeren) Filistin mandasının kabul edilemez olduğu yer almaktaydı; önerge 29'a karşı 60 oyla kabul edildi. Lordlar Kamarası'nın bağlayıcı olmayan kararı, dikkatleri 4 Temmuz akşamı Avam Kamarası'ndaki Sömürge Bakanlığı tartışmalarına yöneltti. Churchill bir dizi konuşmacı tarafından Balfour Deklarasyonu'nu yürürlüğe koymaya çalışmakla suçlandı. Churchill'e saldıranların çoğu daha önce Balfour Deklarasyonu'nu desteklemişlerdi ve Churchill onların bu eski beyanlarını aleyhlerinde kullandı. Yayınlandığı zaman Deklarasyon'u destekleyen bir düzine kadar beyanı kürsüden okudu. Avam Kamarası'na listeyi daha da uzatabileceğini bildirdi. Muhaliflerine, milli bir taahhütte bulunduktan sonra, tersine dönüp kendisini bu taahhüdü yerine getirmekle suçlamaya hakları olmadığını söyledi.[26]

Churchill başka zamanlarda olduğu gibi İngiltere'nin verdiği sözleri yerine getirme gerekliliğinden söz etmekteydi. Avam Kamarası'na Balfour Deklarasyonu'nun "sadece çok önemli olduğuna inandığını meziyetleri için değil," ama savaş sırasında Yahudi desteğinin İngiltere'nin savaşı kazanma çabası için" kesin yararları" olacağına inanıldığı için yayınlanmış olduğunu bildirdi.[27] O dönemde Savaş Kabinesi üyesi olmadığını ve Deklarasyon'un sonuçlandığı görüşmelere katılmamış olduğuna işaret etti. Ancak, diğer parlamento üyeleri gibi o da Savaş Kabinesi'nin politikasını desteklemiş ve böylece Savaş Kabinesi'nin İngiltere'nin adına verdiği o taahhütleri sırası geldikçe yerine getirme sorumluluğunu kabul etmişti.

Churchill Filistin yönetim masraflarını 1920'de sekiz milyon sterlinden 1921'de dört milyona ve 1922'de tahmini iki milyona indirdiğini anlattı; ve Rutenberg kalkınma programıyla İngiltere'nin harcadığı bu paraları geri alma olasılığının bulunduğunu iddia etti.[28]

Churchill'in konuşması parlak bir zafer oldu. Hükümetin Filistin politikası 35'e karşı 292 oyla kabul edildi; Churchill Kudüs'teki Deedes'e çektiği telgrafta Avam Kamarası'ndaki oylamanın "Lordlar Kamarası kararını tersine çevirdiğini" bildirdi.[29] Diğer bir deyişle, İngiltere Milletler Cemiyeti'nden Filistin mandasını kabul edecekti.

Bunun üzerine Filistin Arap Kongresi yönetim kurulu Sömürge Bakanı'na bir telgraf göndererek Milletler Cemiyeti mandası hükümlerini ve Churchill'in hükümetinin Siyonizme taahhütlerinin azaltıldığını açıklayan Beyaz Kitabı'nı kabul etmeyeceğini bildirdi. Dr. Hayim Weizmann, istemeyerek de olsa bu azaltılmış taahhütleri kabul etmişti. Bununla Filistin'de bir Yahudi çoğunluğunun oluşacağı ve sonra da kendini yönetme hakkını elde edeceği bir çerçeve oluşturmayı ummaktaydı. Weizmann, zamanla koşulla-

rın düzeltilebileceği umuduyla Churchill'den elde edebileceği koşulları kabul etmişti. Arap yönetim kurulu da, zamanla kendi koşullarını dikte edebileceği umuduyla Churchill'den elde edebileceği en iyi koşulları kabul etmeyi reddetmişti.

Milletler Cemiyeti, 22 Temmuz'da yeniden yazılmış olan Filistin mandasını resmen onayladı ve İngiltere'ye yeniden tanımlanmış olan Balfour Deklarasyonu'nu Şeria Nehri'nin batısında yürürlüğe koyma görevini verdi.

VII

İki etkin Siyonist lideri David Ben-Gurion ile Vladimir Jabotinsky Arap muhalefetinin ve buna karşı İngiliz tepkilerinin önemini incelediler ve (çok sık olduğu gibi) karşıt sonuçlara vardılar.

Emekçi Siyonist hareketi lideri, Polonya doğumlu David BenGurion Filistin'e 1906'da bir çiftçi olarak yerleşmişti. Birinci Dünya Savaşı başında Osmanlı İmparatorluğu'nu desteklemişse de, daha sonra İngiliz ordusuna katılmıştı. Bir ülkeyi işgale ancak çalışmak isteğinin hak verdiğine ve Araplarla Yahudilerin Filistin'de yaşamak ve çalışmak için eşit hakka sahip olduklarına inanan bir sosyalistti. Onun yorumuna göre 1920 ve 1921 Arap isyanları, İngiliz yönetimi tarafından şiddetin kârlı olacağına inandırılan "vahşilerin" eseriydi.[30] Bir sendika lideri olarak açıkladığı politikası Arap işçilerini örgütlemekti; Arap ve Yahudi emekçi ve çiftçilerinin -işverenlere ve toprak ağalarına karşı- ortak çıkarları olduğuna inanıyordu ve hedefi bunu Araplara kanıtlamaktı. Hem Arap hem de Yahudi toplumlarının özerkliğe sahip olarak yaşayacakları bir Filistin'i hayal etmekteydi.

1920 ve 1921 isyanları Ben-Gurion'a, Siyonistlerin Araplara dini ve medeni haklarına bir zarar verilmeyeceğini iyice anlatamadıklarını gösteriyordu.[31] Ben-Gurion çözümü, çoğunlukla olduğu gibi, eğitim ve iletişimde görüyordu. Arapların Yahudi göçü ve yerleşimini kabul etmeyecekleri olasılığını daha ilk baştan görmüşse de, bu olasılık üzerinde durmamış ve bunun gerçekten olabileceğine inanmak istememişti. Günümüz tarihçilerinden bazıları onun Arap-Ya şbirliğine inandığını söylediğinde tümüyle dürüst olmadığına inanmaktadırlar.[32] Ancak bazıları onu, bir şeyin kötü olacağını düşünmenin bir yararı olmadığına inanan; bir şeyi yaratır ve çalıştırırsan, geleceğin her şeyi yoluna sokacağına inanma eğiliminde olan bir "konstrüktivist" olduğu biçiminde yorumlamaktadırlar. Ben-Gurion Yahudi çalışkanlık ve yaratıcılığının Filistin Araplanna da aşılanacağına inanıyordu ve politikası hem Araplarla hem İngiliz yönetimi ile işbirliğine devam etmek olmuştu.

Diğer yandan Allenby'nin Yahudi Lejyonu'nu kurmuş olan Rusya doğumlu Jabotinsky,'Arapların, Yahudilerin Filistin'de çoğunluk olmalarını sessizce izlemekle yetinmeyeceklerine inanmaktaydı. Yahudi toplumu bir çoğunluk oluşturana kadar askeri güçten bir "demir duvar" tarafından korunmalıydı; ve İngilizler bu korumayı sağlayamayacaklarını göstermişlerdi; bu nedenle de Yahudilerin korunmak için kendi ordularını kurmaları gerekecekti.[33] Bu hemen hemen umutsuz bir şeydi ve Jabotinsky bu düşüncesiyle azınlıkta kalıyordu.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı saflarında savaşacak bir Yahudi ordusu kurmak istemiş olan Ben-Gurion'un, şimdi İngiliz hükümetine güvenmesi ve İngiltere için çarpışmak üzere bir Yahudi alayı kuran Jabotinsky'nin bu inancı kaybetmesi bir çelişki oluşturmaktaydı.

Gelecek yıllarda Ben-Gurion, Siyonist hareket içinde lider olarak yükselecektir. 1920'lerde resmi Siyonist liderliğine muhalefet edecek olan Jabotinsky -1930'larda- kendi rakip Siyonist-Reviz-yonist örgütünü kuracak ve Churchill'in 1922'de Ürdün'ü Yahudi milli yurdu topraklarından çıkarma kararını kınayarak Şeria Nehri'nin her iki yakasında bir Yahudi devleti kurulmasını isteyecekti. Bu karşıtlık günümüzde de sürmektedir: İşçi Partisi Ben-Gurion'un, Herut Partisi de Jabotinsky'nin mirasını devraldıklarını iddia etmektedirler.

İsrail'in, özellikle Herut'un görüşü, Ürdün'ün bir Arap Filistini devleti olduğu ya da olması gerektiğidir. Bu görüşe göre Churchill'in (o zamanki adıyla) Mavera-i Ürdün'ü 1922'de Filistin mandasından çıkartması yasal değildir.

VIII

Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapça konuşulan bölgesi artık politik olarak yeni bir biçime sokulmuştu. Türkler artık burada egemen değillerdi. Doğuda Kürt, Sünni, Şii ve Yahudi halkları bir Arap prensinin egemenliğinde Irak adında yeni bir Mezopotamya devleti içinde birleşmişlerdi; ülke bağımsız gibi görünse de, İngiltere bunu İngiliz himayesinde görüyordu. Suriye ve genişletilmiş bir Lübnan, Fransa tarafından yönetilmekteydi. Ürdün olacak yeni bir Arap varlığı Filistin'den kopartılmıştı. Ve Şeria Nehri'nin batısında Yahudi milli yurdunun bulunacağı bir Filistin vardı. Bu durum, Churchill'in bir zamanlar benimsediği yeniden düzenlenmiş Osmanlı İmparatorluğu'ndan çok uzak bir şeydi.

Ancak Churchill, Sömürge Bakanı olduğunda Ortadoğu'da amaçladığı başlıca hedeflere ulaşmış sayılırdı. En büyük hedefi masrafları kısmaktı ve bunda başarılı olmuştu. Ayrıca, gelecekte ekonomik olarak işletilebilecek bir sistem yarattığına inanıyordu. Mısır'dan Irak'a kadar uzanan hava üsleri Ortadoğu ülkelerini asgari masrafla denetim altında tutmasını sağlıyordu.

Diğer hedefi İngiltere'nin taahhütlerini yerine getirdiğini göstermekti. Siyonizm açısından bunu tam olarak başaramamışsa da, Kral Hüseyin hanedanına olan borçlarını ödemiş sayılırdı. Bu konuda hükümetin eskiden en sert İngiliz eleştireni olan T.E. Lawrence bunu fazlasıyla yerine getirdiği fikrindeydi. Lawrence 1922 sonunda, Hüseyin ile McMahon'un savaş zamanında Arap bağımsızlığının sınırları konusundaki yazışmalarını işaret ederek, şöyle yazıyordu: "Churchill, McMahon'un Filistin, Mavera-i Ürdün ve Arabistan üzerindeki girişimlerini tam olarak uygulamıştır. Mezopotamya'da hükümlerin çok ötesine gitmiştir... Uzun açıklamalar yapmak istemiyorum ama İngiltere'nin Arap olayından elleri temiz olarak çıktığına inandığımın bilinmesini isterim."[34]

Ancak Churchill'in başlıca kaygısı, başlıca sorumluluğu olmasına karşın, Arap olayı

değildi. Onun başlıca kaygısı Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe konuşulan kalıntılarıydı; Lloyd George'un bu alandaki politikası -Churchill'e göre tehlikeli derecede yanlıştı ve Ortadoğu'daki tüm İngiliz pozisyonunu yıkmakla tehdit ediyordu.

59

İttifakçılar Parçalanıyor

I

Lloyd George'un Türkiye politikası konusunda Churchill'in kaygılarını umursayan yoktu. Durumundan, zaferlerinden ve çevresindeki bütün uzmanlar yanıldığını söylerken haklı çıkmaktan gurur duyan Başbakan, meslektaşlarının fikirlerine gerekli önemi vermemekteydi. Lloyd George, gücünü aldığı yurtiçi ve yurtdışı çeşitli politik gruplaşmalara aldırış etmeden oyunu tek başına oynamaktaydı.

Lloyd George yıllardır bir koalisyonlar sisteminin yıldızı olmuştu. Muhafazakârlarla kendi grubu olan Liberallerin koalisyonunun şefi olarak, Avam Kamarası'nda da kendisini koalisyon Kabinesi'nin liderliği görevinde tutan bir çoğunluğun desteğinden yararlanıyordu. İngiltere Başbakanı olarak da, imparatorluk ile, özerk Kanada, Newfoundland, Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan oluşan bir başka koalisyonun lideriydi. Lloyd George 1921 yılında, savaş zamanı ittifakı içinde görevde kalmış olan tek liderdi. Bu koalisyonlar sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun henüz boyun eğdirilememiş topraklarında parçalanmaya başladı.

Savaş koalisyonundan ilk çekilen -ve sonra da ona karşı savaşan- Avrupalı Müttefik Rusya olmuştu. Yeni Bolşevik rejim, daha savaş sona ermeden Rusya'nın eski Müttefikleriyle anlaşmazlığa düşmüş ve Ortadoğu ile Orta Asya'da bir güney hattı boyunca onlarla çatışmaya girmişti.

Yine Sovyet hükümeti savaş zamanının düşmanı Türkiye ile, ateşkesi hemen izleyen yıllarda bir anlaşma yapmış ve hem Enver Paşa, hem de Mustafa Kemal'le işbirliğine girmişti. Mustafa Kemal'in Müttefiklere karşı mücadelesini sağlayan silah ve parayı veren de Sovyet hükümeti olmuştu. Rus Sovyet hükümetleri ve uydu rejimleri 1921'de Mustafa Kemal'in Türk rejimiyle kapsamlı anlaşmalar yaparak bir sınır oluşturmuş ve ilişki kurmuşlardı.

Sovyet Rusya, yine 1921'de, eski düşman devletlerden biriyle de ilişki kurmuştu. Enver Paşa'nın önerisi üzerine yeni Alman ordusunun liderleri Sovyet rejimiyle gizli bir ortaklığa girmişlerdi. Enver Paşa'nın arkadaşı olan General von Seeckt'in Savaş Bakanlığı'nda kurduğu "Özel Şube R"nin görevi, savaş için üretimi, askeri eğitimi ve yeni silahların geliştirilmesini de kapsayan bu ilişkiyi yürütmekti. Alman subaylarının muzaffer Müttefikler tarafından kendilerine yasaklanan silahları -özellikle tank ve uçakları-Rus toprak-

larında incelemelerine izin veriliyordu.[1] Alman sanayi kuruluşları Rusya'da zehirli gaz, bomba ve askeri uçak üretmek için fabrikalar kuruyorlardı. Alman ordusu Sovyet topraklarında tank komutanları ve savaş pilotları eğitimi için okullar kurmuşlardı. Sovyet Rusya, Almanya'ya, korkulan ve hayranlık duyulan Alman Genelkurmayı tarafından geliştirilen yöntemleri öğrenmeleri amacıyla subaylar gönderiyordu. Bu gizli çalışmalara Alman hükümeti 1922 Rapallo Antlaşması'nın* gizli hükümlerine dayanarak izin vermekteydi. Savaşın sonunda Osmanlı ordusunda genelkurmay başkanlığı yapmış ve 1919'dan beri Alman ordusunun başında bulunan General Hans von Seeckt'in 1922'de Çanakkale'deki askeri durumu, Rus Genelkurmayına iletiyor olması bu yeni durumun sembolik bir göstergesiydi. Bu, Rusya'nın Almanya ve Türkiye'ye karşı 1914 savaşından bu yana ne kadar yol aldığını gösteriyordu; her üç devlet de şimdi İngiltere'ye karşı cephe almışlardı.

II

Bundan sonra taraf değiştiren devlet İtalya oldu. Ateşkes imzalanır imzalanmaz, İtalya, Osmanlı İmparatorluğu'nun durumuna, belki 19. yüzyıl İtalyan yurtseveri Giuseppe Mazzini'nin öğretilerinden kaynaklanan milliyetçi hareketler arasındaki dostluk geleneğinden ve savaş sonrası Türkiye'sinde İtalyan ekonomik varlığını korumak ve geliştirmek istemesinden kaynaklanan bir sempati göstermeye başlamıştı. 1918 sonunda İstanbul'a İtalyan Yüksek Komiseri olarak atanan Kont Carlo Sforza geniş ve insancı ilkeleri olan pratik bir devlet adamıydı. Sforza, Mustafa Kemal'le ilişki kurmak ve Türkleri Müttefiklerin aşırı isteklerine direnmeye özendirmek konusunda hemen inisiyatif gösterdi. İtalyanlar İtilafçıların toplantılarında, İngiltere ile Fransa'nın önerdiği barış koşullarına muhalefetlerini açıklamaktan kaçınmıyorlardı. İngiliz ve Fransızların zorladığı Sultan, 1920 yılında Sevr Anlaşmasını imzalamak üzereyken İngiliz Savaş Bakanlığı'nın üst düzey bir yetkilisi, İtalya'nın anlaşmayı reddeden Mustafa Kemal'i desteklemek üzere harekete geçtiğini bildirmişti. Sevr Antlaşması imzalanmadan bir ay önce Lord Curzon, Kont Sforza'yı, İtalya'nın Ortadoğu'daki "sadakatsiz tutumu" nedeniyle kınıyordu.[2]

İtalya'nın ve Müttefiklerinin Ortadoğu'daki hedefleri arasındaki uçurum, ateşkesten sonra daha da büyüdü. Müttefiklerin İtalyanlardan önce davranarak Yunanlıları İzmir'e çıkarmalarından sonra İtalya, onların programlarını desteklemek için fazla istek duymuyordu. Birbiri ardından gelen İtalyan hükümetleri Müttefik politikasının özellikle Yunanistan'a yarayacak şekilde geliştirildiğine inanıyordu ve Roma'nın bu amaca hizmet etmekte herhangi bir çıkarı yoktu. Özellikle Kont Sforza'nın 1920'de Dışişleri Bakanı olmasından sonra İtalya, Yunanistan'a iddialarını desteklediği bir müttefik olarak değil, kazançları kazançla karşılanması gereken bir rakip olarak bakmaya başlamıştı. İtalya kendi isteklerini ortaya attığında Müttefiklerinden herhangi bir yardım görmedi. Orta Anadolu'da Kemal yanlısı kuvvetlerle çatışma çıkınca İtalyan makamları Türkiye'nin işgal et-

* Rusya ile Almanya arasında karşılıklı olarak politik ilişki ve konsolosluk kurulmasını öngören 16 Nisan 1922'de imzalanan anlaşma.

tikleri bölümünde Kemalist bir saldırı karşısında yalnız kalacaklarına -ve yenilebileceklerine- inandılar. İtalya, kendi içindeki bozulan ekonomik, mali ve sosyal durum nedeniyle, sonunda Türk toprakları üzerindeki iddialarından vazgeçip Anadolu'daki askerini geri çekti; böyle yapmakla Mustafa Kemal'in Ankara rejiminin kendilerine ekonomik imtiyazlar tanıyacağını umuyordu. Sforza, Ankara ile gizli bir anlaşma yaptı; buna göre bu tür imtiyazlar karşılığında İtalya da askeri teçhizat gönderecekti.

Kont Sforza Dışişleri Bakanı olarak İngiliz ve Fransız hükümetlerine Sevr Anlaşması'nın gözden geçirilmesi için baskı yapıyor ve Lord Curzon'u, Müttefikler, Mustafa Kemal'le bir anlaşmaya varmadıkları takdirde Ankara rejiminin Moskova ile ittifaka itileceği konusunda uyarıyordu.[3] İtalyan hükümeti böylece değişik nedenlerle Sevr Anlaşması'nda ortaya çıkan politikadan uzaklaşmaya devam etmekteyse de, İngiltere ile çatışmaya girmeye de cesaret edemediğinden, buna karşı olduğunu gösterecek açık bir tutum almıyordu.

İtalya'da, ülkenin emellerinin gerçekleştirilmesi yolunda daha güçlü bir yaklaşım benimsenmesi istekleri artıyordu. Gabriele D'Annunzio'nun 1919'da Dalmaçya'da Fiume Limanı'nı ele geçirmesinin -ünlü yazar ve milliyetçi, taraftarlarıyla kenti işgal etmişti- yarattığı heyecan bu konuda sömürülecek duygu kaynakları olduğunu göstermişti. Benito Mussolini, gazetesi *Popolo d'Italia*'yı kullanarak zaferin ödüllerinin ellerinden alındığını hissedenlerin kırgınlıklarını sömürmekteydi. Zaman zaman solun ve sağın hemen bütün kesimlerinde aşırılığı savunmuş bir kışkırtıcı olan -kendi deyimiyle "her yolun serüvencisi"- Mussolini, İtalya'nın Ortadoğu'daki ganimetlerinin hileyle elinden alınmakta olduğunu iddia etmekteydi.[4] Ülkesinin "büyük emperyalist bir kaderi" olduğunu ilan ederek Akdeniz'de egemen güç olma hakkını ileri sürüyordu.[5] Ona göre bunun önünde duran büyük devlet, İngiltere'ydi; Mussolini Mısır, Hindistan ve İrlanda'daki isyancı güçlere yardıma hazırdı.

Faşist olarak anılan politik taraftarlarınca desteklenen Mussolini, 1922'de İtalya Başbakanı olunca, İtalya'nın Türkiye'deki ve Doğu Akdeniz'deki toprak talepleri konusunda İngiltere ile olan anlaşmazlığını daha genelleştirerek sürekli bir ayrılığa yöneldi. Mussolini'nin programı İngiltere'nin Akdeniz'den tümüyle çıkarılmasını içeriyordu.[6] Onun liderliğinde İtalya, tıpkı Rusya gibi, Britanya İmparatorluğu'nun müttefikliğinden düşmanlığına geçmişti.

III

Birleşik Devletler, Senato'nun Versay Antlaşması'nı ve Milletler Cemiyeti üyeliğini reddettiği ve Ermenistan mandasını kabul etmediği 1919-20 yılında, İtilaf Devletleri koalisyonundan çekildi. Dışişleri Bakanı, Başkan Wilson adına Fransız büyükelçisinin bir notasına 24 Mart 1920'de verdiği yanıtta yeni Amerikan durumunu ortaya koyuyordu: Birleşik Devletler Barış Konferansı'na delege göndermeyecek ve Osmanlı İmparatorluğu ile yapılacak barış antlaşmasına katılmayacak ve imzalamayacaktı. Ancak barış antlaşmasının Amerikan görüşlerini dikkate almasını bekliyordu. Mektupta Başkan Wilson'un belirli Ortadoğu konularındaki görüşleri dile getirilirken Birleşik Devletler, ant-

laşmayı imzalamayan devletlere karşı ayrım gözetmeyen ve bölgede varolan Amerikan haklarının devamını öngören bir Açık Kapı* politikasında ısrar ediyordu.

Dışişleri Bakanlığı, 1919'da işgal edilen Osmanlı topraklarındaki Amerikan haklarını hukuken kabul eden bir program başlattı; bunun içinde Türkiye'deki Amerikalıların Kapitülasyon anlaşmalarından doğan hakları ve ayrıcalıkları dışında, Çanakkale'den geçiş serbestisi, Amerikan misyoner kolej ve girişimlerin korunması ve arkeolojik araştırmalarda ve ticari faaliyetlerde yeterli fırsat verilmesi de bulunuyordu. Amerika'nın iddia konusu olan en önemli çıkarları arasında Amerikan petrol şirketlerininkiler bulunmaktaydı. Birleşik Devletleri, İngiltere ile çatışmaya götüren de bunlar oldu.

Petrol konusu ilk kez *Standard Oil Company of New York* ("Socony") için ileri sürüldü. Socony savaştan önce de Ortadoğu'da petrol araştırmaları yapıyordu ve Filistin ile Suriye'de petrol aramak için Osmanlı rejimi tarafından verilmiş ruhsatları vardı. Ancak Irak'da imtiyazı yoktu ve burası bölgenin başlıca petrol üreticisi olduğu için orada da imtiyaz istiyordu; şirketin pazarlama stratejisi, petrol ürünlerinin, pazarlama örgütüne bağlı satış noktalarında ya da satış noktası yakınlarında elde edilmesini öngörmekteydi.

Socony, 1919 Eylülünde iki mühendisini Irak'ta petrol aramaya gönderdi. Bunlardan biri karısına dikkatsizce yazdığı bir mektupta "Ben dünyanın baki kalan en büyük petrol olanaklarından biri olacağım" ve "pasta o kadar büyük ki, bunun hakkının Amerikan yurttaşlarına ait olması için her şey yapılmalı" diyordu.[7] Mektup İngiliz sansürcüler tarafından İtilaf Devletleri işgalindeki İstanbul'da ele geçirildi ve bir kopyası Londra'ya, İngiliz hükümetine gönderildi. Londra, Irak Yüksek Komiseri Arnold Wilson'a, jeologların petrol aramalarının yasaklanmasını emretti. Socony'nin isteği üzerine Amerikan Dışişleri Bakanlığı durumu protesto etti; ancak İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon Amerikalıları inanılır ama tümüyle doğru olmayan bir mazeretle atlattı: Savaş zamanı kısıtlamaları, barış yapılıncaya kadar tüm ulusların bu tür faaliyetlerini engelliyordu.

Sahneye bundan sonra giren, *Standard Oil Company of New Jersey* oldu. Şirketin başjeoloğu 1919'da Irak'ta petrol potansiyeli bulunduğu kanısına varmıştı. Ancak New Jersey Standard, savaş sonrasına kadar bu konuda hiçbir şey yapmamıştı. Şirketin başkanı 1919 Şubatında yönetim kuruluna Irak'ta petrol aramak için çalışma yapılmasını önerdi; bir ay sonra şirketin yabancı üretim şefi, Barış Konferansı'ndaki Amerikan heyetiyle görüşmek üzere Paris'e gitti.

Daha sonra, New Jersey'in yönetim kurulu başkanı A.C. Bedford da konuyla özel olarak ilgilenmek için Paris'e geldi. İngiltere ile Fransa arasında, savaş sonrasında Ortadoğu'nun petrol servetini paylaşmak için savaşta yapılmış olan anlaşmalar gizliydi ve Bedford Paris'te bu konuları inceledi. 27 Nisan 1920 San Remo Konferansı'nda İngiltere ile Fransa gizli bir petrol anlaşması yaparak Ortadoğu petrolünün gelecekteki tüm üretimini aralarında tekelleştirmeye karar verdiler. Bedford, Fransız heyetindeki birinden anlaşmanın bir kopyasını alıp Amerikan büyükelçiliğine teslim etti.

Önerilen İngiliz-Fransız tekelinin büyüklüğü Amerikan hükümetinin San Remo Antlaşması'nı, sadece bir iki Amerikan şirketine değil, bir devlet olarak Birleşik Devletler'in çıkarlarına zararlı olarak görmesine yol açtı. Savaş petrolün askerlik ve denizcilik açısın-

* Bunun anlamı, bölge pazarlarının Amerikan işadamlarına tam olarak açık olmasıydı.

dan önemini ortaya çıkarmış ve Birleşik Devletler savaş sonrasında bir petrol kıtlığı korkusu yaşamıştı. Ham petrol fiyatları artmış, iç rezervlerin azalması korkusu yaygın olarak dile getirilmeye başlanmıştı. Dışişleri Bakanlığı ekonomi danışmanı, ticaret filosuna ve donanmaya petrol sağlamak ve Amerika'nın dünyanın en önde gelen petrol ve petrol ürünleri üreticisi konumunu korumak için "yabancı petrolü almanın... ekonomik açıdan gerekli" olduğunu bildirdi.[8]

San Remo Antlaşması, 1920 yazında kamuoyuna açıklandı ve -anlaşmadan haberi olduğunu en sonunda kabul edebilen- Birleşik Devletler durumu protesto etti. Dışişleri Bakanı Curzon, İngiltere dünya petrol üretiminin sadece % 4.5'ini kontrol ederken, Birleşik Devletler'in % 80'ini kontrol ettiğini ve Birleşik Devletler'in, kendi denetimindeki bölgelere, Amerikalı olmayan çıkar çevrelerini sokmadığını belirtti.[9] Amerikan Dışişleri Bakanı Bain-bridge Colby de buna karşılık Birleşik Devletler'in dünyanın bilinen petrol rezervinin sadece 1/12'ine sahip olduğunu, petrol talebinin stokları aştığını ve artan petrol ihtiyacının ancak, varolan kaynakların engellenmeden geliştirilmesi yoluyla karşılanacağını bildirdi.[10]

Birleşik Devletler'i uzaklaştırdıklarının farkında olan İngiliz yetkilileri Irak'taki İngiliz aleyhtarı isyanların ve Türkiye'deki Mustafa Kemal hareketinin ardında Amerikan petrol çıkarlarının yatmasından kuşkulanıyorlardı. Irak'ta İngiliz güvenlik memurları tarafından tutuklanan bir isyancı liderin üzerinde bulunan ve sözde Standard Oil şirketlerinden gönderildiği söylenen bir mektupta, Bağdat'taki Amerikan konsolosunun Kerbela kutsal kentinde üslenen Şii isyancılara Amerikan parası dağıttığının açıklandığı iddia ediliyordu.[11]

Bağdat'taki Amerikan konsolosu gerçekten de Irak'taki İngiliz yönetimine karşıydı, ama Washington değildi. Bunun tam tersi doğruydu: hem Dışişleri Bakanlığı hem de petrol şirketleri bölgede İngiliz hegemonyasının sürmesinden yanaydılar. Petrol şirketleri yalnızca, istikrarlı ve sorumlu gördükleri rejimlerde araştırma, geliştirme ve üretim faaliyetlerine giriyorlardı. New Jersey Standard Başkanı, Dışişleri Bakanlığı'na Irak'ın bir savaşan aşiretler topluluğu olduğunu bildirdi; ona göre yasa ve düzenin tek umudu İngiltere denetimindeki bir Irak hükümetiydi.[12] Dışişleri Bakanlığı Yakındoğu Dairesi Başkam Allen Dulles, İngiltere ile Fransa'nın Ortadoğu'da fethettikleri toprakları bırakmalarından ve bunu yaptıkları takdirde Amerikan çıkarlarının geleceğinden kaygıya düşen pek çok bürokrattan biriydi.[13] Dulles, Irak'ın geliştirilmesinde bir pay arayan Amerikan petrol şirketlerinin avukatı Guy Wellman'm müvekkillerinin, kendi başlarına iş yapacak yerde İngiliz çıkar çevreleriyle ortaklık oluştururlarsa daha kârlı olacakları görüşünde olduğunu bildiriyordu.[14]

Jeologların 1920 yazında İngiliz hükümetine Irak'taki petrol yataklarının tahmin edildiğinden daha geniş olduğunu bildirmeleri üzerine İngiltere ile Amerika arasındaki çatışmanın çözümü de ortaya çıkmaya başladı.[15] Dışişleri Bakanlığı da aynı dönemde yatakların çok zengin olduğu ve İngiltere bunları tek başına işletecek sermayeden yoksun bulunduğundan, Amerikalıların katılımını istemek zorunda kalabileceği konusunda uyarılmıştı.[16] İngiliz petrol sanayiinin önemli kişilerinden Sir John Cadman, bu ve diğer politik nedenlerle Birleşik Devletlerle görüşmeleri başlatmaya gönderildi. Standard Oil

Company of New Jersey şirketinden A.C. Bedford 22 Haziran 1922'de Dışişleri Bakanlığı'na yedi Amerikan şirketi adına Irak'ta İngiliz mülkiyetinde bir imtiyaz şirketine katılmak istediklerini bildirdi. Dışişleri Bakanlığı böyle bir girişime itirazı olmadığını söyledi; tek koşul buna katılmak isteyebilecek yeterli Amerikan petrol şirketlerinin dışlanmamasıydı. Bunun üzerine pazarlık başladı.*

Böylece Birleşik Devletlerle olan anlaşmazlık çözülmüştü. Ancak Ortadoğu'da Avrupa kontrolünü sağlamanın yükü, Amerika tarafından tek başına İngiltere'ye bırakılmıştı.

IV

İngiltere'nin en yakın müttefiki olan Fransa, ittifakı en son terk eden devlet oldu. Sykes-Picot Anlaşması'na uyulup uyulmayacağı hakkındaki uzun tartışma ve İngiltere'nin Haşimi ailesinin politik isteklerinin himayesini üstlenmesi, en sonunda etkilerini gösterdi. Clemenceau'nun emekli olması üzerine birkaç kere Başbakan olan solcu politikacılardan Aristide Briand, İngiltere ittifakına sadık olanların lideri kabul edilmekteydi; ancak Briand'ın 1921 Ocak ayında yeniden Başbakanlığa gelmesinden sonra iki ülke arasındaki kopma, sonunda gerçekleşti.

Bunun nedeni Briand'ın ülkesinin, Türkiye'nin işgal altında tuttuğu güney bölgesi olan Kilikya'daki durumunu devam ettirmenin yolunu bulamamasıydı. Fransa'nın 80.000 kişilik işgal ordusu ülke kaynaklarını tüketmekteydi; Fransız parlamentosu bu masrafı daha fazla üstlenmek istemiyordu. Milliyetçi Türklerle, karışık durumdaki Suriye arasında kalan bölge, işgal edilmeyecek kadar yönetilmesi güç bir yerdi. Başbakan Briand, 1921 baharında Türk yanlısı Senatör Henri Franklin-Bouillon'u bir çıkış yolu bulması için Ankara'ya gönderdi. Temsilciler Meclisi Dışişleri Komisyonu'nun eski başkanlarından Franklin-Bouillon, sömürgeci grubun da liderlerindendi ve Müslüman bir müttefik olarak Türkiye'nin önemine inanıyordu.

Franklin-Bouillon 1921 sonbaharında Ankara'yı ikinci ziyaretinde bir anlaşmaya varmayı başardı. Türkiye ile Fransa arasındaki savaş sona erdi, Türkiye'nin yasal hükümeti olarak Milliyetçi Ankara rejimi tanındı. Milliyetçiler için Ankara Anlaşması büyük bir diplomatik zaferdi. Mustafa Kemal, Sevr Antlaşması'nın "bir paçavra olduğunun artık tüm dünyaya kanıtlandığını" söylüyordu.[17] İngilizler bu durumu bir ihanet olarak kabul ettiler; bu ayrı bir barıştı ve Türkleri, İngiltere'nin himayesindeki Yunanistan ve Irak'a saldırmakta serbest bırakılıyordu. İngilizlerin kuşkulandığı gibi Fransızlar askeri malzemelerini de Ankara hükümetine devrettiler.[18] Fransızlardan böylece malzeme yardımı alan Türkler, İngiltere tarafından desteklenen Yunanistan'la savaş halindeydiler ve eski İtilaf Devletleri şimdi kendilerini 1914'te girdikleri Osmanlı savaşının karşıt saflarında bulmuş oluyorlardı.

Churchill, 26 Ekim 1921'de Kabine'ye Fransa'nın Kemalistlere yardım edeğini bildirdiği bir muhtırada şöyle diyordu: "Bu habere inanmak çok güç, ancak eğer doğruysa, bu Fransa hükümetinin diplomasi dilinde ancak 'dostça olmayan davranış' olarak nitelendirilebilecek bir şeyden suçlu olduğunu göstermektedir."[19] Diplomasi dilinde "Bir devlet diğer devletleri yaptıkları belirli bir hareketin savaşa yol açacağı konusunda uyarmak

*Kırmızı Hat Anlaşması adı verilen bu anlaşma, ancak 31 Temmuz 1928'de tamamlanmıştır

isterse, genellikle bu hareketin 'dostça olmayan bir davranış olduğu" belirtilir.[20] Dolayısıyla Churchill çok sert konuşmaktaydı; sözlerinden Ankara Anlaşması'nın Fransa ile İngiltere arasında savaşa yol açacağı iması çıkmaktaydı.

Churchill bir süredir milliyetçi Türkiye'nin Faysal'ın Irak'taki hassas rejimine saldırmasından korkuyordu; Fransa'nın da -Türkiye'nin Kilikya'daki Bağdat Demiryolu kesimini kullanmasına izin vererek- böyle bir hareketi kolaylaştırmak üzere olduğuna inanıyordu. Churchill'in muhtırası şöyle devam ediyordu: "Fransızlar Franklin-Bouillon aracılığıyla sadece Fransa'nın Türkiye'deki çıkarlarını korumaya değil, bu çıkarları İngiltere aleyhine elde etmeye de yönelen bir anlaşma yapmaya çalışmaktadırlar. Fransızlar anlaşıldığı kadarıyla bizim de Yunanlılarla böyle Fransız aleyhtarı anlaşmalarımız olduğuna inanmaktadırlar... Kral Faysal'ın da İngiltere tarafından Irak tahtına çıkarılmasına çok kızmışlardır..."[21] Yine Churchill'e göre, Fransa, Faysal'ın ve bölgedeki İngiliz politikasının çökmesinden çok memnun olacaktı.

Başbakan Briand, Ankara Anlaşması'nın İngiltere'nin Avrupa politikasını ne kadar etkileyeceğini değerlendirememişti. Briand, Amerikan hükümetinin Fransa tarafından savaş sonrasında Almanya'yla ilgili olarak benimsenen politikaya temelden karşı olduğunu anlayınca, Fransa'yı Alman tehdidinin tekrar ortaya çıkmasına karşı güvenceye almak için 1921'de İngiltere'ye döndü.* Fransa'nın tek başına kalacağından korkarak Lloyd George ile Lord Curzon'a İngiltere ile Fransa arasında ikili bir anlaşmayla

Fransa'nın Almanya'ya karşı korunması teklifini götürdü. İngiliz liderler Ortadoğu'daki Ankara Anlaşması'ndan çıkan kavga, çözüme kavuşturulmadıkça böyle bir ittifakı düşünmeyi reddettiler. Bunun üzerine Briand hükümeti düştü.

Eski Cumhurbaşkanı Raymond Poincare yeni başbakan oldu. Poincare, Briand'ın tam tersi yandaydı; İngiltere'nin pek dostu sayılmazdı. Onun diplomasisi İngiltere'siz iş yapmak ve büyük devlet olarak aralarında Polonya, Romanya, Yugoslavya ve Çekoslovakya'nın bulunduğu Orta ve Doğu Avrupa'nın daha az güçlü devletleriyle bir dizi ittifak yapmaktı. Bu durum İngiltere'yi daha da uzaklaştırmış ve İngiliz liderler Fransa'nın XIV. Louis ve Napolyon zamanında olduğu gibi Avrupa kıtasında hegemonya kurmayı amaçladığını düşünmüşlerdir. İngiltere'nin görüşmeleri kesmesiyle Fransa ile İngiltere arasında ittifak umudu da 1922 Haziranında suya düştü ve iki devlet arasındaki uçurum bundan sonra daha da büyüdü.

V

İngiltere'nin bu diplomatik yalnızlığı bir dereceye kadar Mustafa Kemal'in usta diplomasisi sayesinde olmuştur. Ankara rejimi iki müttefiki bilerek birbirine düşürmüştü.

Ancak aslında ittifakın bozulmasına yol açan ya da -diğer faktörler de bulunduğu düşünülürse- kırgınlığın böyle tehlikeli yönlere gidişini sağlayan şey, İngiltere'nin eski

*Ateşkesten hemen sonra Mareşal Foch, Fransa'nın Almanya ile olan sınırını Ren'e kadar uzatmayı, böylece doğal sınırın Fransa'ya güvence sağlamasını düşünmüştü. Woodrow Wilson ve Ondört Nokta'sı nedeniyle Fransa, başlıca Müttefikleriyle bir garanti antlaşması karşılığında bu isteğinden vazgeçmek zorunda kalmıştır. Ama bu antlaşma hiç yürürlüğe girmemiş, Birleşik Devletler Senatosu tarafından 19 Kasım 1919'da reddedilmiştir. Bundan sonra Fransa'nın Birleşik Devletler'den gelecekte destek görmesi olasılığı iyice zayıflamıştı.

Osmanlı İmparatorluğu'nu Avrupalı egemenliğine alma kararıdır. İngiltere'nin 1914 öncesi ve sonrası Ortadoğu politikalarının arasındaki zıtlık en canlı olarak burada görülmektedir.

İngiltere 19. yüzyılda Avrupalı güçler arasında çatışma çıkmasını, hiçbirinin Ortadoğu'ya tecavüz etmeyeceği konusunda karşılıklı anlaşmalar yaparak önlemişti. Uluslararası istikrarın korunmasına da bu süreçle katkıda bulunuyordu. Konuların sık sık Avrupa güçlerinin önüne getirilmesi, karşılıklı danışma ve işbirliği alışkanlığı, dünya politikasını daha da uygarlaştırmaktaydı. Ortadoğu sorunu, içinde yatan bölünmelere karşın, bu anlamda uluslararası ahenge katkıda bulunmaktaydı.

Ancak Asquith hükümeti 1915'te Rus toprak istemlerini kabul ettikten sonra, Ortadoğu bir anlaşmazlık kaynağı durumuna geldi. Çar, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkçe konuşulan kuzeyini denetimi altına alacaksa, İngiltere de -Kitchener'e göre- Arapça konuşulan güneyde hegemonya kurmalıydı. Bu da Fransa'nın Suriye ve Filistin'e ilişkin taleplerini ortaya çıkarmıştı. Böylece bir istek diğerini doğurmuş, her devlet diğerinin isteğini aşırı bulmaya başlamıştı. İngiltere savaştan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nu Müttefikleri arasında hemen ve kendilerine olan taahhütlerine göre bölüştürmüş olsaydı bile, içlerinden birinin gelecekte yayılmacı eğilim göstermesi durumunda aralarında çatışma çıkacağı kesindi. Ancak Lloyd George, taahhütleri yerine getirmekle kalmayıp her şeyi Britanya İmparatorluğu'na almaya kalkıştığında çatışma artık kaçınılmaz oldu. Bu hareketini, destekleyecek kaynakları olmaksızın yapmaya kalkışması daha da kötü olmuştu.

İttifaklar genellikle savaşla birlikte sona erme eğilimi gösterir. Kaldı ki o sıralar, İngiltere'nin savaştan önce uluslararası ahenk için birlikte çalıştığı ortakları dünya politikasının kontrolünü ellerinden kaçırmak üzereydiler. Yine de, savaş sonunda İngiltere ile eski müttefikleri olan Rusya, İtalya, Fransa ve Birleşik Devletler'in arasını açan, Ortadoğu oldu.

60

Bir Yunan Trajedisi

I

Lloyd George, 1919 ve 1920'de gücünü, başında bulunduğu ama denetimini elinde bulundurmadığı ittifak ve koalisyonlardan aldığını hatırlamayacak kadar gururlu bir hale gelmişti. Şimdi ise 1921'de olduğu gibi, yabancı ittifakları bozuldukça olaylar kendisine Türkiye ile savaş politikasında yalnız kaldığını hatırlatıyordu. Yunanistan'da kral ve hükümet değiştikten ve İtilaf yanlısı Venizelos devrildikten sonra Bonar Law, Türklerle uzlaşmaya varmaktan yana olmuştu. Bonar Law göz ardı edilemezdi; parlamentoda çoğunluk partisi onun elindeydi ve eğer hükümette kalsaydı politikada değişiklik yapılmasını dayatabilirdi. Law'un destekleyicileri Türk yanlısıydı ve Law, hükümette kaldığı sürece Lloyd George'a onların görüşünü hatırlatıyordu. Ancak Bonar Law 1921'de sağlık nedenleriyle hükümetten çekilince, Başbakan kendisini doğru yolda tutan bir politik ortaktan yoksun kaldı. Bonar Law'un gitmesinden sonra Başbakan, Avam Kamarası'nın görüşlerinden giderek uzaklaştı. Kabine arkadaşlarının, Dışişleri ve Savaş Bakanlıklarının da kendi Yunan-Türk politikasına karşı olduklarını bilmesine rağmen, onların görüşlerini görmezden geliyordu.

İtilafçıların, Yunanlıların ve Kemalistlerin bir anlaşmaya varamadıkları 1921 Martındaki Londra Konferansı sona erince Lloyd George, Maurice Hankey'i Claridge Oteli'nde kalan Yunan liderlerine gönderip eğer Mustafa Kemal'in ordularına saldıracak olurlarsa kendilerine engel olmayacağını bildirdi.[1] Yunanlılar bunu savaşa devam izni olarak kabul ettiler ve 23 Mart 1921'de yeni bir saldırı başlattılar. Yunan ordusu, yanlış kararlara ve sert bir direnişe karşın, ovalardan yaylalara çıktı.

Tarihçi ve uluslararası ilişkiler araştırmacısı Arnold Toynbee, *Manchester Guardian* gazetesi muhabiri olarak Yunan ordusuyla birlikteydi. Yaylalara çıkarlarken şöyle yazıyordu: "Yunanlıların Anadolu'da askeri bir harekât kararı vermekle ne büyük bir kumar oynadıklarını ve Mustafa Kemal'e karşı zafer kazanmak için koşulların kendilerine ne kadar ters olduğunu burada anlıyorum."[2] Yunanlılar hafta sonunda İsmet Paşa tarafından İnönü köyü önünde püskürtüldüler ve gerilemeye başladılar.

Yunan hükümeti askeri komutanlarını suçladı ve Başbakan Gounaris ve meslektaşları 7 Nisan'da Yunanistan'ın en önde gelen askeri kahramanı olan Yoannis Metaxas'la

buluşup kendisinden Anadolu'da bir sonraki saldırının başına geçmesini istediler. Metaxas öneriyi reddetti ve politikacılara Türkiye'deki savaşın kazanılamayacağını söyledi. Türklerin ulusal bir duygu geliştirdiklerini söyleyerek şöyle devam etti: "Özgürlük ve bağımsızlıkları için savaşmaya kararlılar... Küçük Asya'nın kendi yurtları ve bizim de işgalci olduğumuzu biliyorlar. Bizim iddialarımızı dayandırdığımız tarihi haklarımız onların ulusal ruhları için hiç de önemli değil. Onların haklı olup olmadıkları başka bir sorundur. Şimdi önemli olan neler hissetmekte olduklarıdır."[3]

Politikacılar Metaxas'a rejimlerinin savaştan vazgeçmesinin politik açıdan olanaksız olduğunu bildirdiler: Önlerindeki tehlikenin bilincinde olarak her şeylerini yaz için planladıkları son bir saldırının başarısına yatıracaklardı.

Müttefikler 22 Haziran'da Yunan hükümeti'ne bir mesaj gönderip savaşta aracı olmayı önerdiler, ancak Yunanistan bunu kibarca reddetti. Yunanlılar, çok ilerlemiş olan saldırı hazırlıkları nedeniyle bunun pratik bir yararı olmayacağını bildirdiler.

Kral Konstantin ve Gounaris'in savaşa izin vermekten başka bir seçenekleri kalmamıştı ve Lloyd George'un talihi de artık onlara bağlıydı. Yabancı ordular Anadolu'nun içlerinde çarpışırken İngiliz lideri eli kolu bağlı beklemekten başka bir şey yapamazdı. Aynı zamanda sekreteri olan metresi, şöyle yazıyordu:

> Yunanlıları desteklemek için (savaş alanında değil, moral olarak) Kabine'de büyük bir mücadele verdi; oradaki Yunan yanlıları sadece kendisiyle Balfour... İstediğini elde etti ama Yunan saldırısının başarısızlığından ve kendisinin haksız çıkacağından çok korkuyor. Politik ününün büyük ölçüde Küçük Asya'da olanlara bağlı bulunduğunu söylüyor... Yunanlılar başarılı olurlarsa Versay Antlaşması yürürlüğe girecek ve Türk egemenliği sona erecek. İngiltere'ye dost yeni bir Yunan İmparatorluğu kurulacak ve Doğu'daki çıkarlarımıza yardımcı olacak. Lloyd bu konuda haklı olduğuna inanıyor ve her şeyini bu kumara yatırmaya hazır.[4]

Yunan ordusu 10 Temmuz 1921'de parlak bir başarıyla üç kollu bir harekât başlattı. Yunanlı komutanlar ocak ve mart ayındaki yanlışlıklarından ders almış, bunları bir daha tekrarlamamışlardı. Saldırı batı Anadolu'nun stratejik kilit noktası Eskişehir'in ele geçirilmesiyle büyük bir zafere ulaştı.

Muzaffer Lloyd George, tüm belagat ve zekâsını rakiplerine yöneltti. Savaş Bakanı'na şöyle yazıyordu:

> Yunan makamlarından Eskişehir'in ele geçirildiğini ve Türk ordusunun kaçmakta olduğunu öğrenmiş bulunuyorum. Ne yönden bakarsan bak bu haber çok önemli. Doğu'nun geleceği büyük ölçüde bu mücadeleyle çizilmiş olacak. Oysa görebildiğim kadarıyla Savaş Bakanlığı neler olduğunu öğrenmek için hiç zahmet etmedi... Kadroların bu konuda çok uyuşuk davrandı. İki ordunun güçleri ve nitelikleri konusunda elde ettikleri istihbarat çok yanlış çıktı...

Başbakan en iyi salvosunu en sona saklıyordu: "Bakanlığında İstihbarat Dairesi denen bir daire yok mu? O dairenin neler yaptığını öğrensen iyi olur sanırım. Bütçe tahminlerinde karşısında epey esaslı bir rakam yazılı, ama istihbarata gelince ortada hiçbir şey yok."[5]

Eskişehir yakınlarındaki İsmet Paşa geri çekilmeyi kendine yediremiyordu. Solgun yüzlü Mustafa Kemal bu yükü onun omuzlarından aldı. Çekilmeyi emretme sorumluluğunu almaya gelirken bundan rahatlayan İsmet, "Paşa geliyor," dedi yanındaki birine.[6] Mustafa Kemal batı Anadolu'yu düşmana terk ettiğini duyunca halkının "manen bir şoka" uğrayacağını biliyordu.[7] Millet Meclisi'nde politik düşmanları, kişisel rakipleri, Enver taraftarları ve bozguncular el ele verince bir kıyamet koptu. Mustafa Kemal bir süre sonra Millet Meclisi'ni gizli oturuma çağırarak bir Roma yöntemi önerdi: Mebuslar kendisini üç aylık bir süre için diktatör seçeceklerdi, bu süre içinde başkomutan olarak başarısızlığa uğrarsa tüm suç kendisinin olacaktı. Öneri zafere inananlarla inanmayanları bir araya getirdi ve kabul edildi.

Mustafa Kemal, kuvvetlerini başkent Ankara'nın 80 kilometre yakınına kadar çekti ve Sakarya nehrinin büyük bir kavis yaptığı yerde topladı. Kendisine tanınan süre içinde halkın tüm kaynaklarına el koydu, her evin yiyeceğinin, giyim eşyasının, deri eşyasının % 40'ını aldı, atlara el koydu ve topyekün bir savaşa hazırlandı. Askerlerinin, nehir kıyısından Ankara yönüne doğru yükselen dik tepelerde mevzilenmesini emretti. Ağustos ortalarında ordu bu doğal savunma mevzilerine yerleşmiş, Sakarya nehri geçitlerine yüksekten hâkim olmuştu.

Yunan ordusu 14 Ağustos 1921'de Ankara'ya doğru zafer yürüyüşüne başladı. Kurmay Başkanlığı'nda Levazım Bürosu Şefi, Sakarya nehrinin karşı tarafına geçildiği takdirde Yunan ordusunun uzun haberleşme ve ulaşım hatlarının kopacağı konusunda uyarıda bulunmuştu. Ancak meslektaşları fazla ilerlemek niyetinde olmadıklarından bunda pek kaygılanacak bir durum görmediler.[8] Yunan komutanları düşmanı yendiklerine ve artık işini bitirmek üzere olduklarına inanıyorlardı. Yanlarında bulunan İngiliz bağlantı subaylarını muharebeden sonra Ankara'da zafer kutlamalarına davet ettiler.

İlerleyen Yunan ordusu düşmanla ilk teması 23 Ağustosta sağladı ve 26 Ağustos'ta tüm cephe boyunca saldırıya geçti. Yunan piyadesi nehri geçip tepelere doğru adım adım çarpışarak düşmanı tek tek siperlerden geri atıyordu. Vahşi muharebe, günler ve sonra haftalarca devam etti; Yunanlılar günde ortalama 1.5 kilometre ilerliyorlardı. Sonunda kilit tepeleri ele geçirdiler ama zaferi kazanamadılar; yiyecek ve cephane yolları Türk süvarisi tarafından kesilmişti. Yunanlılar tepelerden inerek 14 Eylül'de Sakarya'yı geçtiler ve Eskişehir'e çekildiler. Sefer sona ermişti.

Ankara'da Millet Meclisi şükranını belirtmek için Mustafa Kemal'i mareşalliğe yükseltti ve kendisine Gazi unvanını verdi.

II

1921 yazı ile 1922 yazı arasında savaş alanında bir durgunluk yaşanırken, Başbakan Gounaris ile Dışişleri Bakanı, Müttefiklerden yardım aramak için Londra'ya gitti-

ler. Ancak Avrupa kıtasında pek sempatiyle karşılanmadılar. Londra'da Dışişleri Bakanlığı'nın büyükelçilerin bekleme odasında, şapkaları ellerinde olduğu halde Lord Curzon'un sorunlarını çözmesini beklediler. Lloyd George kendilerine şöyle diyordu: "Ben şahsen Yunanistan'ın dostuyum, ama... tüm meslektaşlarım bana karşı. Size hiçbir yardımım dokunamaz. Bu olanaksızdır, olanaksız."[9]

İngiliz Başbakanı'nın Yunanlılara sunacağı bir şey yoktu ama savaşa devam etmeleri için de teşvik ediyordu. Politikası, işlerin daha iyiye gideceği umuduyla Yunanlıların dayanmasıydı. 1922 baharında Venizelos'a (o zaman özel bir ziyaret için Londra'daydı ve Avam Kamarası'na Başbakanı görmeye gelmişti) Kral Konstantin sahneden çekildiğinde Müttefiklerin yine Yunanistan'ı destekleyeceğini söylemişti: "Bu arada Yunanistan, politikasında ısrara devam etmelidir... Bu, Yunan milletinin sınanmasıdır ve şimdi direnirlerse gelecekleri garanti altına alınmış demektir... Ben İzmir'de ülkesinin amaçlarına sırt çeviren bir Yunanlıyla bir daha asla el sıkışmam..."[10]

Lloyd George, kendi hükümeti içinde bile, giderek yalnızlığa itildiğini görüyordu. Dışişleri Bakanı Lord Curzon bunalımın çözülmesine yönelik İngiliz çabasını tümüyle ele almıştı; Müttefiklerle birlikte hareket ederek milliyetçi Türkiye ile anlaşmaya çalışıyordu.

Kral Konstantin, Müttefiklerin o yaz kendisine ihanet edeceğinden korkarak Anadolu'dan üç alay ve iki tabur çekerek Trakya'ya gönderdi. Ondan sonra da hükümeti, Yunanistan'ın savaşı sona erdirmek için İstanbul'u işgal edeceğini ilan etti. Kral bu umutsuz tehdidiyle Müttefikleri, Yunan-Türk çatışmasını Yunanlılar lehine çözecek bir harekete itmeyi amaçlıyordu. Müttefiklerin en azından Trakya'daki ordularının İstanbul'dan geçerek Anadolu kıyılarını savunan ve artık zayıflamış olan ordularıyla birleşmesine izin vereceklerini umuyordu. Ancak İstanbul'daki Müttefik işgal ordusu Yunanlılara yolu kapattı.

Konstantin'in Anadolu kıyılarından Yunan birliklerini çekmesi Mustafa Kemal'i oradaki zayıflamış Yunan savunma hatlarına yüklenmeye yöneltmişti. Ordularını büyük bir gizlilik içinde toparlayarak 26 Ağustos sabahı şafakla birlikte güney cephesinde saldırıya girişti. İki gün süren muharebelerden sonra Yunanlılar dağılarak kaçışmaya başladılar. Anadolu'daki Yunan orduları Başkomutanı'nın (Atina'dan gönderilen bir İngiliz raporuna göre) "hemen hemen herkes tarafından deli olduğu" söyleniyordu ve daha sonra da Lloyd George tarafından "hastanelik" olarak nitelendirilecekti; bunların abartma olup olmadığı bilinmiyor, ama durumla başa çıkamadığı kesindi.[11] Yunan hükümeti 4 Eylül'de onun yerine yeni bir başkomutan atadı; ancak haberleşme o kadar kötüydü ki, yeni atadığı başkomutanının zaten Türklerin eline tutsak düşmüş olduğunu bilemiyordu; başkomutanın, atamayı Mustafa Kemal'den öğrendiği söylenmektedir.[12]

Başbakan'a Yunanistan'ın dostlarından bir haberin geldiği 3 Eylül Pazar günü Lord Riddell, Lloyd George'un yanındaydı:

> Lloyd George'un Yunanlılar için bir şeyler yapmasını istiyorlardı. Lloyd George bir şey yapmasının olanaksızlığını uzun uzun açıkladıktan sonra olanlardan sorumlu olduğunu söylediği Kral Konstantin'in hareketlerini şiddetle

eleştirdi. Kral bir çok şeyin yanı sıra en beceriksiz ve uygun olmayan generali seçmişti. Lloyd George görebildiği kadarıyla ülkede Yunanlıları tutan bir tek kendisinin, Balfour'un ve Curzon'un kalmış olduğunu da söyledi. Durumu üzüntüyle karşılıyordu ama elinden hiçbir şey gelmezdi.[13]

Yunanistan Anadolu'dan askerlerini çekmek için bir donanma toplamış, askerler yer bulmak için kıyılara doğru akın akın gelmeye başlamışlardı. Kaçma çabası zamana karşı bir yarıştı: Eylül yağmurları ve intikamcı Türk ordusu hızla yaklaşıyordu.

Anadolu'daki eski Rum toplumu korkuya kapılmıştı. İzmir Başpiskoposu 7 Eylül'de Venizelos'a şöyle yazıyordu:

> Küçük Asya'daki Helenizm, Yunan devleti ve tüm Yunan ulusu şimdi artık hiçbir gücün kendilerini kurtaramayacağı bir cehenneme doğru yol almaktadır.... Küçük Asya'nın tüm halkının içinde bulunduğu bu felaket ateşi arasında Ekselansları bu mektubu okurken bizim hayatta olup olmayacağımız da gerçek bir sorudur. Fedakârlığa ve şehitliğe mahkûm olan bizler adına... size son bir kez başvurmayı uygun gördüm.[14]

Ancak her şey boşunaydı. Venizelos'un yardım edecek gücü yoktu ve Başpiskopos iki gün sonra beklediği ölüme kavuşacaktı: Yerel Türk komutanı kendisini birkaç yüz bıçaklı Müslüman'a teslim etti, onlar da Başpiskoposu bir berber dükkânına götürüp orada işkence ettikten sonra öldürdüler.*

Dini ve milli gerilimler sonunda Anadolu'nun en büyük kenti İzmir'de 1922 yazının sonunda tarihle buluştu. 13 Eylül Çarşamba günü kentin Ermeni mahallesinde nefret alev aldı. Yangınlar daha sonra Rum ve Avrupalı mahallelerine yayıldı. Eski kentin % 50 ile 75'i yandı; ancak Türk mahallesine bir zarar gelmedi. Hıristiyan kentinde yüz binlerce insan yaşıyordu ve bunların kaçının o son anda öldüklerini hesaplamak olanaksızdı. Yıkıntılar arasında öyküyü ilk yazan *Chicago Daily News* muhabiri oldu: "Sefil Türk mahallesi dışında İzmir artık bitti. Azınlık sorunu burada artık kesin olarak çözüldü... Yangının çıkışı hakkında hiç kuşku yok... Meşaleler düzenli Türk ordusu askerlerinin elindeydi."[18] Türk yanlısı bilim adamları bugün bile bu çok yaygın kabul gören suçlamayı reddetmektedirler.[19]

Amerikan, Fransız, İngiliz ve İtalyan gemileri yanan rıhtımdan kendi milletlerinden olanları kurtardılar. Amerikalılar ve İngilizler önce başkalarına yardımı reddederlerken, İtalyanlar gemilerine varabilen herkesi aldılar. Fransızlar Fransız olduğunu söyleyen herkesi bunu Fransızca söyleyebildiği takdirde alıyorlardı. Sonunda İngiliz ve Amerikalılar da milliyetlerine bakmadan herkese yardıma başladılar. Mustafa Kemal'in askerlik yaşındaki bütün Ermeni ve Rumları savaş tutsağı olarak alacağı tehdidi karşısında Yu-

* Savaşın başından beri Müslüman ve Hıristiyan toplumları arasında vahşet giderek artmıştı. Yunan ordusu 1919'da İzmir'e çıktığında askerler silahsız Türkleri katletmişlerdi. Arnold Toynbee Türkler tarafından yerle bir edilen Rum köylerini gezdiğinde evlerin tek tek yandıklarını saptamıştı; Türklerin bunu zevk alarak yaptıkları anlaşılıyordu.[15] Kral Konstantin, Rum cesetlerinin derilerinin Türkler tarafından yüzüldüğünü iddia etmiştir.[16] Toynbee 1921 seferinde Yunan ordusunun Türk köylülerini köylerinden sürüp attığını söylemiştir.[17]

nanistan ve Müttefikler bundan sonraki birkaç hafta içinde Yunan ordusundan sonra sivilleri de kentten çıkardılar.

1922 sonunda Türkiye'den 1.500.000 Rum kaçmış ya da çıkartılmıştı. O sıralarda Toronto Star gazetesi muhabiri olan Ernest Hemingway 32 kilometre uzunluğunda bir Rum mülteci kolunu gördüğünü ve bunu unutamadığını yazmıştır. Hemingway'in pansiyon kaldığı Hırvat kadın bu tür sahnelere alışkın olarak bir Türk atasözünü hatırlatmıştır: "Suç sadece baltanın değil, aynı zamanda ağacındır."[20] Bunu söylemek kolaydı; bundan sonraki haftalarda Müttefik devlet adamları da vicdanlarını sorgularken bu felaketin suçunun başkalarına atılması gerektiği sonucuna aynı kolaylıkla vardılar.

İngiltere'de Fransa'yı, İtalya'yı, Bolşevik Rusya'yı ve en çok da Birleşik Devletleri suçlamak çok yaygındı. Washington'daki İngiliz Büyükelçisi ekim ayında Amerikan Dışişleri Bakanı'na, Müttefiklerin yepyeni ve zaman alan bir süreci seçerek Milletler Cemiyeti Mandaterleri olarak Ortadoğu'yu parçalamaya razı olduklarını ve bunu, o sırada Ortadoğu barış sürecinden tümüyle çekilmiş Birleşik Devletleri memnun etmek için yaptıklarını bildirdi. Birleşik Devletler İstanbul'u, Çanakkale boğazını ve Ermenistan'ı işgal edip korumak yetkisini de almış, ama iki yıl sonra sözünden dönmüştü. Büyükelçi, Müttefiklerin 1919'da kendi anlaşmalarını kabul ettirip işi bitireceklerini; ancak şimdi İngiltere'nin Amerika'nın isteklerini yapıp işbirliğini elde etmek için yıllarca bekledikten sonra yeni sorumluluklar üstlendiğini ve Amerika'nın manda fikrini savunmak gibi ağır bir yükün İngiltere'ye kalmış olduğunu ima ediyordu.[21]

Dışişleri Bakanı Charles Evans Hughes'un yanıtı şöyleydi:

> Hükümetinin var olan koşullardan sorumlu olduğu görüşüne bir an bile katılamadığını bildirdi... Birleşik Devletler etki alanları dağıtmak istememişti... İstanbul entrikalarına katılmamıştı... Yunan ordularının son bir buçuk yıldır uğradığı felaketlerden sorumlu değildi... bu son felaketten sadece son bir buçuk yılın Avrupa diplomasisi sorumluydu.[22]

Bu karşılıklı suçlamanın ardında, Başkan Wilson'un yerine Warren Gamaliel Harding'in gelmesiyle Amerikan dış politikasında gerçekleşen temel değişiklik yatıyordu. Başkan Wilson'un Ortadoğu politikasının başlıca amacı Hıristiyanlığı ve özellikle de Amerikan misyoner kolejlerini ve misyonerlik faaliyetlerini desteklemekti; ancak Başkan Harding bu ilgi alanlarını paylaşmıyordu. Türkler İzmir'e yürürken, Metodist Episkopal Kilisesi kongresi Amerikan hükümetinden Hıristiyanların öldürülmesini önlemek için asker göndermesini istediği zaman Başkan Harding Dışişleri Bakanı Hughes'e şöyle demişti: "Doğrusunu istersen, Kilise'deki, başka dinden birine karşı savaşılıncaya kadar barışı savunan dostlarımıza karşı sabırlı olmayı çok güç buluyorum..."[23]

Woodrow Wilson'un Ortadoğu politikasının diğer bir amacı da, bölge halklarının kendi seçimleri olan hükümetlerin idaresinde bulunmalarını güvence altına almaktı. Başkan Harding bu kaygıları da paylaşmıyordu. O, yönetiminin çabasını Amerikan çıkarlarının korunmasıyla sınırlamaktaydı. Bu da Ortadoğu'da başlıcası petrol ilişkileri olan ticari çıkarları korumak anlamına gelmekteydi. Türkiye'deki Mustafa Kemal hükümeti bir

Amerikan grubuna petrol imtiyazı tanımak üzereydi ve petrol şirketlerinin gerek duydukları iç güvenliği ve istikrarlı iş çevresini sağlayabilecek gibi görünüyordu. Türklerin Amerikalı şirketlere kapıları açmaktaki istekliliği Dışişleri Bakanlığı'nı memnun etmişti ve bu, Kemalist rejime ilişkin bakanlık görüşünü de etkilemiş olabilirdi.

İzmir'in yıkılmasından sonra Rum, Ermeni ve diğer Hıristiyanların durumu Dışişleri Bakanı'nın ekimde Boston'da yaptığı bir konuşmada dile getiriliyordu: "Türklerin barbarca zalimliklerini hiçbir şey mazur gösteremezse de, Yunan ordusunun Anadolu'ya sokulmasını, oradaki savaşı, o ordunun çekilişinde yarattığı korkunç olayları, yaktığı kentleri ve geneldeki zulmetini de dikkate almadan durum karşısında adil bir değerlendirmeye varılamaz." Dışişleri Bakanı her iki tarafın zalimliklerini anlattıktan sonra Birleşik Devletlerin müdahale etmesi gerektiği iddiasını da reddediyordu. Durumun Birleşik Devletlerin taraf olmadığı bir savaşın sonucu olduğunu vurguluyordu; durumla çok yakından bağlantılı olan İtilaf Devletleri müdahale etmemeyi yeğlemişlerse, Amerika'nın herhangi bir müdahale sorumluluğu söz konusu olamazdı. Bakan, dinleyicilerine Birleşik Devletlerin çabalarını Türkiye'deki Amerikan çıkarlarının korunmasıyla sınırlamakta haklı olduğunu söylüyordu.[24]

III

Kemal'in yolundaki hedefler İstanbul ve doğu Trakya idi. Hedefleriyle arasında, sözde tarafsız olan İtilafçı işgal ordusu vardı. Müttefikler, milliyetçi Türk orduları mevzilerine girerken paniğe kapıldılar. Savaş şimdiye kadar onlardan çok uzaktı; ama Mustafa Kemal şimdi saldıracak olursa, bizzat savaşmak zorunda kalacaklardı.

Haber İngiltere'de de aynı nedenle ürkütücü Oldu. Daha 4 Eylül'e kadar The Times, "Yunan ordusunun bir gerilemeye maruz kaldığı doğrudur, ama bunun boyutları abartılmaktadır," diye yazıyordu. Oysa 5 Eylül manşeti, "YUNAN ORDUSUNUN YENİLGİSİ"ydi; 6 Eylül'de manşet, "CİDDİ BİR DURUM"du; eylül ortalarından sonra ise, "YAKINDOĞU TEHLİKESİ" ve "YAKINDOĞU KRİZİ" manşetleri sık sık görülmeye başladı. Sosyete düğünlerinin, tiyatro açılışlarının ve golf şampiyonalarının fotoğrafları yerlerini, yanan İzmir fotoğraflarına bırakıyordu. İngilizler dört yıl süren ateşkesten sonra uzaktaki İstanbul'u savunmak için savaşa girebilecekleri söylenince birden şoka uğramışlardı. İngilizlerin dünyada en son istedikleri şeydi bu ve kendilerini bu duruma sokan hükümetten kurtulma eğilimine girdiler.

Ancak dünya deniz ticareti açısından taşıdığı önem nedeniyle İstanbul ve Çanakkale boğazlarının ve Avrupa'da olduğu için de doğu Trakya'nın, İngiliz liderlerinin zihninde özel bir yeri vardı. O zamana kadar Türk yanlısı olan Winston Churchill yine Lloyd George'un politikasının yardımına koşarak eylülde Kabine'ye şöyle dedi: "Asya'yı Avrupa'dan ayıran derin su çizgisi önemli bir çizgidir ve bunu tüm gücümüzle emniyete almamız gerekmektedir. Türkler Gelibolu yarımadasıyla İstanbul'u alacak olurlarsa zaferimizin tüm meyvelerini kaybetmiş oluruz..."[25] Lloyd George da bunu kuvvetle onayladığını belirtti: "Gelibolu yarımadasının Türklerin eline geçmesine asla izin veremeyiz. Bu, dünyamızın en önemli stratejik noktasıdır ve Boğazların kapatılması savaşı iki yıl

uzatmıştır. Türklerin Gelibolu yarımadasına sahip olmaları akıl almayacak bir şeydir ve bunu önlemek için savaşmalıyız."[26]

Türklerle İtilaf Devletleri arasında duran son Yunan birlikleri de eylül ortalarında artık ortadan yok olmuştu. Doğrudan bir silahlı çatışma kaçınılmaz görünüyordu. Kabine 15 Eylül'den başlayarak bir dizi acil toplantı yaptı. Churchill arkadaşlarına, "Müttefiklerin talihsizliği herhalde Amerika'nın durumunu deklare etmekte gecikmesinden kaynaklanıyordu," dedi. Kendisi "askeri güç olmadan bir blöf yapmaya tümüyle karşı" olduğundan, ordular oluşturmak gerekecekti.[27] Churchill, Mustafa Kemal'in orduları karşısında İngilizleri güçlendirmek için Dominyonlardan ve Fransa'dan destek aramak ihtiyacını vurguluyordu.*

Kabine 15 Eylül 1922'de Winston Churchill'den Dominyonlara Türkiye'deki Tarafsız Bölge'nin savunulmasına ilişkin İngiliz kararını bildiren ve yardımlarını isteyen bir telgraf hazırlama görevi verdi. Lloyd George'un imzaladığı telgraflar hemen o gece tek tek tüm Dominyon başbakanlarına gönderildi.

Kabine durumun ciddiyetinin kamuoyuna da bildirilmesini kararlaştırmıştı; Churchill ile Lloyd George'un hazırladıkları basın bülteni 16 Eylül akşamı gazetelerde yayınlandı. Churchill ve Lloyd George dışındaki kabine üyeleri, bülteni yayınlanmadan önce görmemişlerdi. Bildiride İngiliz hükümetinin Türkiye ile bir barış konferansı toplamak istediği belirtiliyor, ancak böyle bir konferansın Türk silahının tehdidi altında toplanamayacağı vurgulanıyordu. Göreli olarak zayıf olan Müslüman Türkiye'nin Müttefikleri büyük bir yenilgiye uğrattığı kabul edildiği takdirde Müslüman dünyasının yapabilecekleri konusundaki korku dile getiriliyordu: Herhalde tüm İslam dünyası sömürge yönetimini üzerinden atmak için cesaret bulmuş olacaktı. Bildiride İngiltere'nin Mustafa Kemal tehdidini ortadan kaldırmak için ortak bir askeri harekâta başlamak üzere Fransa, İtalya ve Dominyonlarla görüştüğü de belirtilmekteydi.[29]

Bildirinin saldırgan tonu İngiliz kamuoyunu ürkütmüştü. *Daily Mail* "BU SAVAŞI DURDURUN!" manşetini attı.[30] Bildiri yurtdışında da korku yaratmıştı. Fransız Başbakanı Poincare, İngiliz hükümetinin kendisi adına konuşur gibi davranmasına kızarak Tarafsız Bölge'nin ön cephesindeki Fransız birliklerinin geri çekilmesini emretti; İtalyanlar da onu izleyince İngilizler düşman karşısında yalnız kaldılar.

Dominyon başbakanları da alınmışlardı. Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda başbakanları kendilerine gelen şifreli telgrafları çözmeye vakit bulamadan bildiri buralardaki gazetelerde de yayınlanmıştı. Churchill ile Lloyd George kendilerini düşünme zamanı tanımadan bir şeylere zorluyor gibiydiler. Kanada ve Avustralya asker göndermeyi kabul etmediklerini bildirdiler. Britanya İmparatorluğu anayasasında bir ihtilal olmuştu:

---

* Dominyonlardan destek arama ihtiyacı. Dominyonların durumunda Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ve sonucu olarak meydana gelen değişikliklerden doğmaktaydı. 1919 Paris Barış Konferansı'nda Güney Afrika'dan Jan Christian Smuts, Kanada Başbakanı Robert Borden ve Avustralya Başbakanı William Hughes Dominyonların İngiltere ve diğer Müttefiklerle eşit egemen devletler olarak masaya oturmaları gerektiği iddialarını kabul ettirmişlerdi. O dönemde İngiltere, Fransa'ya bir garanti anlaşması önerdiğinde Smuts ile Güney Afrika Başbakanı Louis Botha, Lloyd George'dan böyle bir anlaşmanın kendilerini bağlamayacağı ödününü almışlardı. Bundan sonra İngiltere savaşa girdiği takdirde bir ya da birkaç Dominyonun tarafsız kalacağını belirtmişlerdi.[28] Bu kuramsal olasılık 1922'de sınanmıştır.

İngiliz Dominyonları ilk kez anavatanın ardından savaşa girmeyi reddediyordu. Güney Afrika sessizliğini koruyordu. Sadece Yeni Zelanda ve Newfoundland olumlu yanıt vermişti.

Lloyd George 22 Eylül'de Churchill'e Türkiye'deki askeri harekâta nezaret edecek bir Kabine Komisyonu'nun başkanlığını verdi.[31] Churchill'in dostu F.E. Smith, şimdi Birkenhead Lordu ve Maliye Bakanı'ydı; bundan önce Churchill'in Türk aleyhtarı bir konuma geçmesini eleştirmişti ama eylül sonunda o da saldırma yanlısı fraksiyonun başına geçerek Churchill ve Lloyd George'a katıldı. Birkenhead bunun bir prestij sorunu olduğunu düşünüyordu; İngiltere güç karşısında geriliyor izlenimini asla vermemeliydi.[32]

İngiltere basınında savaşa karşı kampanya devam ediyordu. İşçi sendikası delegeleri protestolarını bizzat Başbakan'a sunmak için Downing Sokağına gittiler.

Dışişleri Bakanı Lord Curzon da Müttefiklerle bir strateji oluşturmak için Paris'e gitmişti. 23 Eylül'de Poincare ve Sforza ile görünüşün kurtarılması karşılığında Mustafa Kemal'in bütün isteklerinin doğu Trakya, İstanbul ve Çanakkale kabul edilmesini öngören ortak bir programda anlaştılar. Bu bir teslimden çok bir anlaşma olarak sunulacaktı. İngiliz Dışişleri Bakanı için mutlu bir toplantı olmamıştı; Curzon, Poincare'nin acı suçlamalarını dinledikten sonra yan odaya geçerek ağladı.

Bu arada İngiliz ve Türk orduları Çanakkale'de karşı karşıya gelmişlerdi. Fransız ve İtalyan birlikleri çadırlarına çekildiler, küçük bir İngiliz birliği üzerlerine ateş açılmadıkça ateş açmama emri almış olarak dikenli telin arkasında nöbete geçti. Türk ordusunun ilk birlikleri 23 Eylül'de İngiliz hatlarına yürüdü. Türkler ateş açmadılar ama oldukları yerden çekilmemekte inat ettiler. Birkaç gün sonra başka Türk birlikleri de geldi. Eylül sonunda Tarafsız Bölge'de 4500 Türk askeri vardı; bunlar İngilizlerle dikenli telin ardından konuşuyor, ilk ateş edecek olanın kendileri olmayacağını belirtmek için tüfeklerini dipçikleri yukarı gelecek biçimde tutuyorlardı. Ürkütücü ve sinir bozucu bir durumdu. İngiliz istihbaratı 29 Eylül'de Kabine'ye Sovyet Rusya tarafından zorlanan Mustafa Kemal'in ertesi gün saldırmayı planladığını bildirdi. Haber yalandı ama inanıldı. Kabine'nin onayıyla askeri kuvvet başkanları yerel İngiliz komutanına Mustafa Kemal'e ateş açma tehdidini içeren sert bir ültimatom vermesini emrettiler.

Yerel İngiliz komutanı Londra'dan gelen talimata aldırış etmedi ve -bu talimat İngiltere'yi savaşa sokabilirdi- ültimatomu vermedi. Tersine Mustafa Kemal'le bir ateşkes anlaşmasına vararak krizi sona erdirdi. Mustafa Kemal pek çok nedenle -bunların içinde Lloyd George ile Churchill'in cüretkârlıklarıyla yapabilecekleri konusundaki korku da vardı- İngilizlerin Türkiye'nin ilerde zaten işgal edeceği toprakların işgalini bir süre erteleyerek şereflerini korumalarına olanak tanıyan formülü kabul etmeye hazırdı. Mustafa Kemal Avrupa'yı işgale kalkışsaydı bu savaş demek olacaktı. İngiliz liderlerinin saldırgan tutumları kendisini durdurmuş görünüyordu. Aslında durumlarının gerçek zayıflığı göze alındığında, bu durum Lloyd George ve Churchill için parlak bir zaferdi.

Uzun süren pazarlıklardan sonra 11 Ekim sabahı, 14 Ekim geceyarısında yürürlüğe girmek üzere Mudanya'da bir ateşkes imzalandı. Önemli konular, toplanacak barış konferansına bırakılmıştı. Mustafa Kemal Misak-ı Milli'de belirlediği ve o zamandan beri bağlı kaldığı koşulları elde etmişti: Anadolu ve doğu Trakya'da bağımsız bir ulusal Türk

devleti kurulacaktı. Mustafa Kemal'in Türkiyesi çok geçmeden İstanbul'u, Çanakkale'yi ve doğu Trakya'yı ülkeden çıkan Müttefiklerden teslim aldı.

Kemalist Millet Meclisi 1922 Kasımı'nda padişahı tahttan indirdi. Sultan İstanbul'dan kaçıp sürgüne gitti. Böylece yüzyıllardır süregelen Osmanlı İmparatorluğu 1922'de sona ermişti; 500 yıldır Ortadoğu'ya hâkim olan Türkiye, Ortadoğu tarihinden uzaklaşarak Avrupalı olma yoluna giriyordu.

IV

Krizin ve ateşkes görüşmelerinin iki yönü, İngiltere üzerinde özellikle belirgin bir etki yaratmıştır. Bunlardan biri ateşkes konferansındaki Fransız temsilcisinin Türkleri İngiliz isteklerine karşı direnmeye teşvik ederek düşman rolü oynamasıdır. Türk krizi sırasında Fransızların süregelen bu tutumları İngilizler tarafından ihanet olarak değerlendirilmiştir. İngiltere'nin Ortadoğu politikası Fransa'nın İngiltere ile olan ittifakını yeniden değerlendirmesine ve sonra da koparmasına neden olduğu gibi, Fransa'nın bu politikası da İngiliz liderlerinin Fransa'ya yeni ve korkulu gözlerle bakmalarına yol açmıştır. Bu olaydan kısa bir süre sonra Güney Afrika Başbakanı, İngiltere Başbakanı'na şöyle yazacaktı: "Fransa bütün o eski kötü güdüleriyle birlikte bir kere daha Kıta Avrupası'nın lideri oldu... Fransızlar dünya iktidarı için ortaya çıktılar; Mustafa Kemal'le en tehlikeli karşı ittifak oyununu oynadılar; ve bu hırs içinde, geriye kalan tek düşmanlarının Britanya İmparatorluğu olduğunu görmeleri kaçınılmazdır."[33]

Krizin sinir bozucu diğer bir yanı da Kabine'nin iç grubu olan Lloyd George, Birkenhead, Churchill, Maliye Bakanı Sir Robert Horne ve Muhafazakâr lider Austen Chamberlain'in cüretkâr tutumlarıydı. Bunlar sadece kamuoyu ve basına değil, politik meslektaşlarına da yeni bir savaşı kışkırtmak istiyorlarmış izlenimini vermekteydiler. Amirallik Birinci Lordu "Lloyd George, Winston, Birkenhead, Horne ve hatta Austen'in savaş çıkmasını kesinlikle istediklerine" inandığını söylemişti.[34] Kabine Sekreteri Maurice Hankey 17 Ekim 1922'de günlüğüne, "Churchill'in Türklerin bize saldırmamasına gerçekten üzüldüğünü" yazıyordu; Hankey, Lloyd George'un da Churchill ile aynı kanıda olduğuna inanıyordu.[35]

The Times 2 Ekim sayısında Kabine bakanlarına "aceleci, düşüncesiz ve beceriksiz" olarak saldırırken "bu ülke onlardan ya da içlerinden herhangi birinden, ya da bizi savaşa götürecek bir yolu iç politika malzemesi yaptıklarından kuşkulanırsa, kendilerini asla bağışlamayacak," diye uyarıda bulunuyordu.

Başbakanı "şeytana" benzeten Muhafazakâr Stanley Baldwin karısına şöyle diyordu: "Lloyd George'un savaştan yana olduğunu ve ülkeyi Türkiye ile savaşa sokarak bunun bir 'Hıristiyan' savaşı... Müslümanlarla savaş olması için planlar yaptığını öğrendim... Buna dayanarak hemen bir genel seçim yapacaklardı... Bunun da daha birkaç yıl yerlerinde kalmalarını sağlayacağını umuyorlardı."[36] Bonar Law bunun tam karşıtı bir korkuyu dile getiriyordu: Başbakan seçimi kazanmak için barış yapacak, ama kazandıktan sonra yine savaşa devam edecekti.[37]

Lloyd George'un arkadaşı Lord Riddell, Başbakan'a "ülkenin yeni bir savaşı kabul

etmeyeceğini" söylediğinde, "Aynı fikirde değilim," demişti Başbakan. "Ülke Boğazlar konusunda gerekirse silahlı bir hareketimizi, severek destekleyecektir."[38] Lloyd George yıllar sonra anılarında Çanakkale krizini yazarken "Savaşmaya ve kazanmaya kararlıydım," diye yazacaktı.[39]

V

Çanakkale krizi akibetine doğru giderken Yunanistan'da iki kara ve bir deniz albayının başında bulundukları bir ihtilal oldu. Olayda epey karışıklık olduysa da, direnme görülmedi. Hükümet 26 Eylül'de istifa etti. Kral Konstantin de ertesi sabah tahttan indi, yerine oğlu, aynı gün öğleden sonra II. Georgios olarak tahta çıktı. İhtilalci askerler 28 Eylül'de Atina'ya girdiler.

İhtilalci subaylar cuntası, önceki hükümetin tutuklanmasını emretti. Gounaris ile diğer eski bakanlar 13 Kasım'da, İngiliz hükümetinin protestolarına karşın askeri mahkeme önüne çıkarıldılar. Hukuk diline büründürülen suçlamaların hukuki bir geçerliği yoktu. Suçlamalar Gounaris ile arkadaşlarının ulusal bir felakete yol açtıklarından ileri gitmiyordu.

Savaş Divanı'nın Başkanı 28 Kasım şafak sökerken kararını bildirdi. Sanıklardan sekizi de ihanetten suçlu bulunmuşlardı. İkisi yaşam boyu hapse mahkûm oldular. Aralarında Başbakan Gounaris'in de bulunduğu diğer altısı da ölüm cezasına çarptırıldı. Altı hükümlü birkaç saat sonra Atina'nın doğusundaki idam yerine götürüldüler. On ikişer metre arayla mezarlar kazılmıştı bile. Hükümlülerden her birinin karşısında on beş adım ötede beş kişilik bir idam mangası vardı. İdamlar öğleden az önce yerine getirildi. Gounaris ile arkadaşları bant takmayı reddederek ölüme gözleri açık gittiler.[40]

VI

Birlikçi-Muhafazakâr Parti'nin emekli lideri Andrew Bonar Law 8 Ekim 1922'de The *Times* ve *Daily Express*'e gönderdiği bir mektupta Lloyd George hükümetinin Çanakkale'de Türkiye'ye karşı takındığı sert tavrı desteklediğini bildiriyordu. Ancak diğer yandan, İngiltere'nin Çanakkale boğazından geçiş serbestisi ve Hıristiyanların ilerde kıyıma uğramalarını önlemek gibi savunur göründüğü çıkarların gerçekte İngilizlerin değil, dünyanın çıkarları olduğuna işaret etmekteydi. Bu nedenle, diye yazıyordu, "Bu hareketin yükünün sadece İngiltere'ye düşmesi doğru değildir... Biz Boğazlarda ve İstanbul'da sadece kendi hareketlerimizin sonucu olarak değil, savaşı kazanan İtilaf Devletleri'nin isteği üzerine bulunmaktayız ve Amerika da bu devletlerden biridir."

Bonar Law sonraları çok tekrarlanacak sözcüklerle Birleşik Devletler ve Müttefiklerin sorumluluk yükünü paylaşmaktan kaçınmaları durumunda İngiltere'nin de bunu bırakması gerektiğini iddia ediyordu: "Biz tek başımıza dünyanın polisliğini yapamayız. Bu ülkenin mali ve sosyal koşulları bunu olanaksız kılmaktadır." Bonar Law, Fransa'nın, Avrupa'da olduğu gibi Asya'da da bir tutum belirlenmesi gerektiğini görmediği takdirde, İngiltere olarak Almanya'yla uzlaşmayı yürütmekten kaçabileceği ve Birleşik

Devletleri taklit ederek sadece ulusal çıkarlarla ilgilenebileceği konusunda uyarılmasını öneriyordu. [41]

Bonar Law'un mektubu bir bütün olarak ele alındığında hükümet tarafından o güne kadar izlenen politikayı sorgulamamakta, sadece gelecek için önerilerde bulunmaktaydı. Ancak İngiltere'nin dünya polisi olmadığı hakkındaki genellikle bağlamı dışında tekrar edilen sözü, Lloyd George'un politikalarını tehlikeli ve aşırı hırslı bulanların arasında hassas bir noktaya dokunmuştu. Ayrıca, Bonar Law'un açık bir tutum benimsenmesindeki istekliliği, yerine geldiği anlaşılan sağlığına kavuşmasıyla politikaya yeniden girmeye ikna edilebileceğini de göstermekteydi ki, bu da Muhafazakâr Parti içindeki hassas güçler dengesini altüst edip Koalisyonu tehlikeye atabilirdi.

Bonar Law dış politika konusunu çok kurnazca seçmişti. Muhafazakârlar genellikle Türk yanlısıydılar ve Başbakan'ın Yunan yanlısı tutumuna yabancılaşmışlardı. İnatçı Muhafazakârların en başta geleni 2 Ekim'de, "Bizim eski politikamız *Türkiye ile iyi bir karşılıklı anlayıştı* (özgün metindeki vurgu) ve hâlâ da öyledir..." diyordu.[42] Sıradan Muhafazakârların ilke ve önyargılarının Koalisyon hükümeti tarafından yine gözardı edildiği bir başka örnekti bu. İrlanda'ya bağımsızlık ödünü verilmesi ve Bolşevik Rusya'nın tanınmasının ardından Lloyd George'un Türk aleyhtarı politikasının gelmesi artık bardağı taşıran son damla olmuştu. Başbakan kendisine açtıkları krediyi tüketmişti. Bunu ekonominin çöktüğü, işsizliğin arttığı, ihracatın azaldığı, politik destek verenlere unvan dağıtıldığı ve satıldığı skandalları arasında yapmıştı. Muhafazakârlar artık seçimde ayakta kalabilmek için onu izleme zorunluluğunu hissetmiyorlardı.

Başbakan durumu çok daha başka türlü görmekteydi. Hükümetinin Çanakkale'deki sert tutumu Türk ordularını durdurmuştu; bu, ona göre, kendisi ve Churchill için kişisel bir zaferdi ve seçmenlerin de bunu böyle gördüklerine inanıyordu. Bu yanlış tahmine dayanarak zaferin hemen ardından, tıpkı 1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın kazanılmasından hemen sonra yaptığı gibi, erken seçim istemeye karar verdi.

Hükümetteki Muhafazakâr liderler Austen Chamberlain ile Lord Birkenhead, Lloyd George'la seçime yine koalisyon olarak girmeye karar verdiler. Partisinin lideri olan Chamberlain bu kararı savunmak için Avam Kamarası'nın Muhafazakâr üyelerini 19 Ekim Perşembe sabahı en büyük Muhafazakâr kulübü olan Carlton'da toplantıya çağırdı.

Chamberlain'e muhalefet edecek, Koalisyon'u devirecek ve Lloyd George'un yerine Başbakan olabilecek en iyi konumda olan kişi Bonar Law'du. Law duraksıyordu; oysa *The Times* ve Beaverbrook basınının başını çektiği güçlü bir kampanya kendisini destekliyordu.

Lord Beaverbrook, Bonar Law'un en yakın politik dostuydu. Savaş sırasında Lloyd George Koalisyon hükümetini yaratmaktan en çok sorumlu olan kişi oydu. Şimdi ise Lloyd George'u yıkmak için harekete geçmişti. Beaverbrook 11 Ekim'de bir Amerikalı arkadaşına şöyle yazıyordu:

> Şimdi politik bir krizin sancıları içindeyiz. Başbakan'ın Yunan politikasının başarısızlığı, Muhafazakârlar nezdindeki saygınlığının tümüyle çökmesine yol açtı... Muhafazakâr partinin ayakta kalıp kalamayacağını, ya da Baş-

bakan'ın partiyi bölecek kadar güçlü olup olmadığını yakın gelecek gösterecektir. Kısa bir yönetim süresi içinde iki parti yıkmak büyük bir başarı olacaktır. Fakat Muhafazakârları yıkmayı başarırsa, tek başarısının bu olduğunu iddia edebilir.[43]

Beaverbrook, Bonar Law'un kuşkularını gidermeyi başardı ve eski Muhafazakâr liderin Carlton Kulübü'ndeki önemli toplantıya katılmasını sağladı. Law, Koalisyon aleyhinde konuştu; ve çok kötü konuşmasına karşın müdahalesi kararları etkiledi. Toplantı 87'ye karşı 187 oyla, gelecek seçimlere sadece parti temelinde katılmayı kararlaştırdı.

Bu haberi alan David Lloyd George hemen Kral George'a istifasını sundu. Aradan çok geçmeden Andrew Bonar Law başbakanlığa getirildi ve seçimlerin 15 Kasım'da yapılacağını ilan etti.

15 Kasım genel seçimi çok çekişmeli geçti, ancak İngiliz parlamentosunun 'kazanan hepsini alır' sistemine göre sonuç Muhafazakârlar için bir zafer oldu: Muhafazakârlar yeni Avam Kamarası'ndaki sandalyelerin çoğunluğunu aldılar. Lloyd George reddedilmişti; ne o, ne de Asquith, muhalefet lideri olabilecek bir sayıya ulaşamamışlardı; İşçiler Liberalleri yenip ikinciliği elde etmişlerdi.

Beaverbrook basını, seçim kampanyası sırasında Koalisyon hükümetinin Ortadoğu politikasına şiddetle saldırdı ve İngiltere'nin Irak, Filistin ve Ürdün gibi yeni elde ettiği yerlerden çekilmesini istedi. Beaverbrook'un kampanyası Bonar Law'un onayı olmadan başlatıldıysa da, İngiltere'nin savaş sonrası Ortadoğu politikasında yeni yönetimin de suçlu olduğu ima edilmekteydi. Kampanyada İngiltere'nin Arap ve Yahudi emellerini desteklemeye devam etme taahhüdü de sorgulanıyordu.

Bunun sonucunda, seçim kampanyası sırasında Sömürge Bakanı Winston Churchill, Bonar Law'u terk etmiş olan Lord Curzon'la Ortadoğu'daki son birkaç yılı kamuoyu önünde tartışmak zorunda kaldı. Churchill, Curzon'un "Yahudilere ve Araplara verilen sözlerden en çok sorumlu olan kişilerden biri olduğunu" iddia ediyordu.[44] T.E. Lawrence Daily Express editörüne yazdığı bir mektupta eski şefini destekleyerek şöyle diyordu: "Eğer Ortadoğu mandalarından şerefimizle çekilirsek bu Winston'un başarısı olacaktır. O cesur, kurnaz, kendine güveni olan ve düşünceli bir insandır: Devlet adamlığının gerektirdiği yolu terk edip dürüst davrandığını çok görmüşümdür."[45]

Koalisyonun genel yıkımı arasında Churchill de, Dundee seçim bölgesinde seçimi kaybetmişti. T.E. Lawrence şöyle yazıyordu: "Winston için çok üzgünüm. Basının yorumunun çok kötü olmayacağını umarım. Ama bu onu mutlaka üzecektir. Dundeeliler amma da eşekmiş."[46]

Koalisyonun Liberal liderleri içinde yerini koruyan bir tek Lloyd George olmuştu; ama o da bir daha Kabine'ye giremedi. Çanakkale'deki Lord Kitchener ve Churchill gibi o da politik varlığının Ortadoğu tarafından yıkıldığını görmüştü. Bir zamanların dünyanın kaderine hükmetmiş olan çok güçlü Başbakanı 1922'den çeyrek yüzyıl sonra, politik iktidarsızlık ve yalnızlık içinde, kendisinden daha yeteneksiz, güvenmediği, korktuğu ve ahlaken düşük bir yönetimin başında bulunduğu için küçümsediği bir kişi durumuna düşmüştü. Kısmen kendi kusurlarına bağlı olarak, Lloyd George'a Büyük Kriz'in, ödün

yıllarının ve İkinci Dünya Savaşı'nın politik sorunlarına verimli dehasını uygulama fırsatı verilmedi. Politik dolambaçlılığı, ahlaki ve mali gevşekliği asla unutulmadı. İngiltere'yi Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmekten tek başına kurtardığı ve meslektaşlarının kendisini ömrünün sonuna kadar Başbakan olarak görmek istedikleri, yeteri kadar hatırlanmadı. Lloyd George 1945'te öldü.

Lloyd George daha sonraki yıllarında kendisini, gerçeklerden çok uzak ama çok güzel yazılmış anılarında eski savaşları yeniden yaşamaya adamıştı. Anılarında Ortadoğu'daki son ve kaybedilmiş mücadelesinin dünyayı daha iyi bir yer yapmak amacını taşıdığını belirtmiştir. Carlton Kulübü'nde varılan karar için şöyle yazıyordu: "Böylece hükümet düştü ve onunla birlikte Ermenistan'ın ve Asya Yunanistanı'nın kurtuluşu, sonra da, Milletler Cemiyeti ve silahlanma yerine geçecek bütün uzlaşmalar da ortadan kalkmış oldu."[47]*

* Lloyd George ile Muhafazakârlar, parlamento üyeleri arasındaki politik eğilimleri göz önüne almadıkları için iktidardan düşmüşlerdir. Muhafazakârlar bir daha böyle bir yanlışın yapılmaması için bundan sonra parlamento üyelerinin görüşlerini yönetime bildirebilecekleri bir örgüt geliştirmişlerdir. 1922 Komitesi adı verilen bu kurum günümüzde de devam etmektedir.

61

Ortadoğu Sorununun Çözümü

I

Lloyd George ile arkadaşları Süveyş'in doğusunda tarihe büyük bir bölüm yazan kişilerdir. Ortadoğu'da Müttefik denetiminin kurulması, Avrupa'nın dünyanın diğer bölgelerindeki fetihlerinin doruk noktasını işaretliyordu. Bu, denizcilerin haritası çıkarılmamış denizleri aşmaları, kâşiflerin nehirleri kaynaklarına kadar izlemeleri ve küçük askeri birliklerin uzak imparatorlukların büyük ordularıyla savaşmak için bilinmeyen kıtaların içine dalmaları gibi büyük bir serüvenin son bölümüydü. Serüven yüzyıllar önce Kolomb'un kalyonlarının ardından Avrupalıların Amerika kıtasında ve bu kıtanın doğusuyla batısındaki denizlerde keşfettikleri toprakları sömürgeleştirmek için akın akın yola çıkmalarıyla başlamıştı. Bu serüven İngiltere'nin Hindistan İmparatorluğu'nu ele geçirmesi ve büyük devletlerin Afrika kıtasını aralarında paylaşmalarıyla 19. yüzyılda devam etmiştir. 20. yüzyılın başında, Doğu Asya dışında, Avrupalılar bir tek Ortadoğu'ya el atmamışlardı; ve Birinci Dünya Savaşı sonunda Lloyd George, ordularının bunu da başardığını gururla söyleyebilmiştir.

1914 savaşından en az yüz yıl önce Avrupalılar Ortadoğu'nun günün birinde büyük devletlerden biri ya da birkaçı tarafından işgal edileceğini kabul etmekteydiler. En büyük korkuları, Avrupalı güçlerin kendilerine düşen pay konusunda birbirleriyle büyük savaşlara girmeleriydi.

Bu nedenle 1922'de varılan anlaşmalar İngiltere için çifte başarı olmuştur. İngiltere Ortadoğu'da daha önce tahmin edilebilenden çok daha büyük bir pay almıştı (İngiltere'nin rakibi Rusya'nın aldığı pay ise çok daha küçüktü); ve daha da önemlisi, büyük devletler 1920'lerin başında ortaya çıkan bu toprak bölüşmesini yeniden silaha başvurmadan kabul etmeye hazır görünüyorlardı.

Böylece, Bonapart'ın Mısır seferinden beri dünya politikasında varolan dertli ve patlama olasılığı taşıyan Ortadoğu sorunu 1922'de yapılan savaş sonrası anlaşmalarla başarılı bir biçimde çözülmüş oluyordu. Ortada olan büyük konulardan biri de Ortadoğu'da Rus politik sınırının nerede çizileceğiydi. 1922'de bu sorun da çözüldü: Rus sınırı Türkiye'den İran'a ve Afganistan'a uzanan kuzey devletleri boyunca çizildi. Bu devletler hem Rusya'dan hem Batı'dan bağımsız kalmayı başarmışlardı ve bu hat on yıllarca sağlam kalmaya devam etmiştir. Napolyon zamanından beri devam edegelen diğer büyük

konu Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunda ne olacağıydı. Bu da, 1922'de Osmanlı Sultanlığı'nın sona erdirilmesi ve Ortadoğu topraklarının Türkiye, Fransa ve İngiltere arasına bölünmesiyle çözülmüştü. 1922 çözümü böyleydi.

II

1922 çözümü tek bir yasa, anlaşma ya da belgeden oluşmuyordu; daha çok, çoğu o yıl yapılan ayrı ayrı anlaşmalar, yasalar ve belgeler bütününden oluşan bir tabloydu.

Rusya'nın Ortadoğu'daki toprak sınırı 1922 sonunda ilan edilen SSCB anayasasıyla, politik sınırları da Türkiye, İran ve Afganistan'la imzaladığı antlaşmalar ve bir dereceye kadar, 1921'de İngiltere ile imzaladığı ticaret anlaşmasıyla belirlenmişti.

Osmanlı Sultanı'nın tahttan indirilmesi ve (dağılan imparatorluğun Türkçe konuşan bölümüyle sınırlı) bir ulusal Türk devletinin kurulması Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1 ve 2 Kasım 1922'de oybirliğiyle aldığı karar sonucunda gerçekleştirildi. Türkiye'nin sınırları 1922 sonbaharında İtilaf Devletleriyle yaptığı ateşkes ve ertesi yıl da Lozan'da imzaladığı barış antlaşmasıyla çiziliyordu.*

Eski Osmanlı İmparatorluğu'nun Ortadoğu'daki toprakları İngiltere ile Fransa arasında şu belgelerle bölünmüştür: Fransa'nın Suriye ve Lübnan için Milletler Cemiyeti'nden manda alması (1922); İngiltere'nin Ürdün'ü de kapsayan Filistin'i yönetmek için Milletler Cemiyeti'nden aldığı manda (1922); ve Irak'la yapılan, İngiltere'nin de yeni kurulan devletin mandasını aldığını onaylayan 1922 antlaşması.

İngiltere Ortadoğu'daki kendi etki alanı için, çoğu yine 1922 tarihini taşıyan yasalar çıkarmıştır. Mısır tahtına I. Fuad'ı o yıl geçirerek Mısır'ı 1922 Allenby Deklarasyonu ile sözde bağımsız, himaye altında bir devlet yapmıştır. Yine o yıl bir anlaşmayla Irak'ta bir himaye rejimi kurmuştur: Irak'ı zaten kendisi yaratmış ve tahtına kendi adayı olan Faysal'ı geçirmişti. 1922 Filistin mandası hükümlerine ve Churchill'in Filistin için 1922'de hazırladığı Beyaz Kitap'a göre Ürdün de Filistin'den ayrı bir politik yapı olma yoluna girmiş, Şeria nehrinin batısında Yahudilere bir milli yurt, Yahudi olmayanlara da eşit haklar vaat edilmişti. 1921'de gündemde olan Kürtlere özerklik ya da bağımsızlık her nasılsa 1922'de gündemden kaldırıldığı için bir Kürdistan olmayacaktı: 1922'nin karar yokluğu aslında bir karar olacaktı. İngiltere 1922'de İbn Suud'la sınır anlaşması yapmış ve Suudi Arabistan, Irak ve Kuveyt sınırlarını çizmiştir.

Böylece İngiltere -Fransa ve Rusya'nın Ortadoğu'daki kendi etki alanlarında olduğu gibi- devletler kurmuş, bu devletleri yönetecek kişileri atamış, aralarında sınırlar çizmiş ve bunların hepsini de 1922 yılında ya da hemen önce ve sonrasında yapmıştır. Avrupalı devletler çok eskiden beri niyet ettikleri gibi Ortadoğu halklarının politik kaderlerini ellerine almışlardı. Bunu, 1922 çözümü adını verdiğim sürecin içerdiği hükümlere göre yapmışlardı.

* Bazı sınır sorunları çözümsüz kalmıştı. Örneğin, Türkiye'nin Suriye ile sınırı ancak 1930'lu yılların sonunda belirlenmiştir.

III

Dünyanın başka yerlerinde -Asya dışında her yerde- Avrupa işgali yerli politik yapının yıkılması ve yerine Avrupa örneğine göre yenilerinin kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Amerika, Avustralya, Yeni Zelanda ve Afrika artık kabilelere değil, Avrupa'da olduğu gibi, ülkelere bölünmüştü. Yeryüzünün çoğunda hükümetler Avrupa modeline göre, Avrupalı kurallara ve Avrupalı kavramlara uygun olarak yürütülmekteydi.

Yine de, Ortadoğu'da Avrupa işgalinin başka yerlerde olduğu kadar derin ve sürekli bir iz bırakıp bırakmayacağını sorgulamak için bazı nedenler vardı. Ortadoğu geçmişe kök salmış inançlarıyla mağrur bir eski uygarlıklar bölgesiydi ve Avrupa'nın önerdiği değişiklikler o kadar büyüktü ki, bunların kök salması için kuşakların geçmesi gerekecekti. Bu işler zaman alırdı. Eski Roma Avrupa'ya, uyanan Avrupa da Amerika'ya biçim vermişti, ancak her iki durumda da aradan yüzyıllar geçmesi gerekmişti; ve batı Avrupa 1922'de böyle büyük bir işe girişecek durumda ve havada değildi.

Avrupa'nın çoktandır beklenen Ortadoğu emperyalist serüveni bu nedenle çok geç başlamıştı; Avrupalılar bunu tüm kalpleriyle ya da yeterli kaynaklarla destekleyemediler. 1914-18 felaketinde kendi savaş öncesi dünyası süpürülüp giden Avrupa daha önceki on yıllarda ya da yüzyıllarda hiç olmadığı gibi, aylar, hatta haftalar içinde değişiyordu. Giderek artan sayıda Avrupalı için emperyalizm çağdaş yüzyılda zamanı geçmiş bir şeydi.

Savaşın ilk yıllarında yeni sömürgeler ilhak etme niyetini açıkça dile getirmek hâlâ kabul edilebilir bir şeydi. Ancak, emperyalist aleyhtarı güzel sözleriyle Wilson'un Amerikası ve Lenin'in Rusyası eski Avrupa'ya meydan okudukça zihinler ve politik sözlükler değişiyordu. Fikir değişimlerindeki dalgalanmalara çok hassas olan Sir Mark Sykes, Picot ile birlikte bir yıl önce Ortadoğu anlaşmalarında kullandıkları emperyalist kavramların 1917'de artık geçmiş bir çağa ait olduğunu anlamıştı bile.

Savaş sona erdiğinde İngiliz toplumu emperyalizmin idealistçe savunulmasını (geri kalmış bir bölgeye ileri uygarlığın nimetlerini getireceği fikrini) hayal, pratikte savunulmasını (imparatorluğunu genişletmenin İngiltere'nin yararına olacağını) ise gerçek dışı olarak görüyordu. İngiliz kamuoyu, basını ve parlamentosunun büyük çoğunluğu, emperyalizmi, elinde kalan tüm kaynaklarını kendini yeniden inşa etmeye yatırması gereken bir toplumda pahalı bir macera sayıyor, hükümetin Arap Ortadoğusu'nda varolma davasına kendini adamasını sadece, Winston Churchill'in kurnaz stratejisi, bölgeyi ucuza denetim altında tutmayı mümkün gösterdiği için kabul ediyordu.

Dolayısıyla, Birinci Dünya Savaşı'nda ve savaştan sonra İngiliz yetkililerinin de geniş ölçüde paylaştıkları bir inanç, -İngiltere'nin Ortadoğu'ya hiç değilse bölgeyi Avrupa'nın politik çıkarları, fikirleri ve idealleri doğrultusunda yeniden biçimlendirinceye kadar kalmak üzere geldiği inancı- Churchill'in uçak ve zırhlı araç stratejisinin yerel muhalefeti sonsuza kadar frenleyebileceği gibi zayıf bir varsayıma dayanmaktaydı. Oysa bu varsayım da İngiliz politikasının Ortadoğu'yu yıllar boyu küçük görmesinin diğer bir belir-tisiydi. Bu politika, Grey'in 1911'de Osmanlı ittifakı teklifini reddetmesinde; Asquith'in 1914'te Osmanlıların savaşa girmesini önemli görmemesinde; ve Kitchener'in

1915'te ordularını Gelibolu'da mevzilenmiş ve önceden uyarılmış olan düşman karşısında ölüme göndermesiyle de kendini göstermişti; İngiliz hükümeti, Gelibolu'da savunma konumundaki güçler Avrupa kalitesinde olsa bu girişimin bir intihar anlamına geleceğini biliyordu, ancak Kitchener, bu kalitede olmadıkları gibi ölümcül bir değerlendirmede bulunmuştu.

1922'de İngiliz hükümeti İngiliz toplumuyla politik bir uzlaşmaya varmıştı; buna göre İngiltere düşük bir maliyetle gerçekleştirmeyi başarabildiği takdirde Ortadoğu'da üstünlüğünü istediği kadar sürdürebilirdi. İngiltere'nin bölgeyi yönetmekte karşılaşacağı güçlükleri küçümseyen ve girdikleri işin büyüklüğü hakkında hiçbir fikirleri olmayan İngiliz bürokratlarına göre İngiltere Ortadoğu'da, kalmak üzere bulunuyordu. Ancak sonradan geçmişe bakıldığında bunun İngiltere'nin bölgeden çıkacağının ilk işareti olduğu anlaşılmaktadır.

IV

İngiliz bakış açısına göre, 1922 anlaşması yürürlüğe girdiği anda eskimişti bile. Bu anlaşma İngiliz hükümetinin 1915 ile 1917 arasında (genelde Sir Mark Sykes aracılığıyla) hazırladığı savaş sonrası Ortadoğu'su programını içermekteydi. Ancak İngiliz hükümeti değişmişti, İngiliz resmi görüşü değişmişti ve Ortadoğu'da 1922'de varılan düzenlemeler günün hükümetinin isteyebileceklerini doğru olarak yansıtmamaktaydı.

Fransa'ya Suriye'yi (Lübnan da içinde olmak üzere) bir Milletler Cemiyeti mandası altında yönetmesi için vermek, bunun bir örneğidir. 1915 ve 1916'da Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ve İngiliz görüşmeci Sir Mark Sykes, Fransa'nın Suriye üzerindeki iddiasını sempatiyle karşılamış ve kabul etmişlerdi. Ancak 1922'de İngiltere Başbakanı, Dışişleri Bakanı ve bölgedeki bürokratlar, yıllardır Fransa'nın Suriye'yi işgalinin felaket demek olacağını söylemiş olan insanlardı.

İngiliz hükümeti Ortadoğu'da kendi etki alanında bile 1922'deki düzenlemeleri konusunda mutlu değildi. Lord Kitchener ile yardımcıları 1914, 1915 ve 1916'da savaş sonrası Arap Ortadoğusu'nun liderleri olarak Haşimileri -Mekke Emiri Hüseyin ile oğullarını- desteklemeyi kararlaştırmışlardı. 1918 yılında İngiliz yetkilileri, kendilerini İbn Suud'la kaybetmek üzere oldukları bir çatışmaya sokan Hüseyin'i yük olarak görmeye başlamışlardı. 1922 yılı geldiğinde İngiliz politikacıları Hüseyin'in oğlu Faysal'ı hilekâr, Abdullah'ı da tembel ve beceriksiz olarak görmekteydiler. Yine de, Irak ve Ürdün'de Faysal ve Abdullah İngiltere'nin tahta çıkardığı hükümdarlardı; İngiltere Haşimi davasına kendini bağlamış bulunuyordu.

Bir diğer örnek de Filistin'di: İngiltere 1917'de şiddetle benimsediği, ama 1920'li yılların başında tüm heyecanını kaybettiği bir Siyonist programı uygulamak için 1922'de Milletler Cemiyeti'nin mandasını kabul etmişti.

Bu nedenle İngiliz bürokratlarının, izleyen yıllarda Ortadoğu'yu pek bir yön duygusu ya da inançları olmadan yönetmelerine şaşmamak gerekir. Bu durum, 1922 düzenlemelerindeki bir garipliğin sonucuydu: Bölgenin eski düzeni bozulduktan ve Mısır'dan Irak'a kadar asker, zırhlı araç ve uçak kullandıktan sonra İngiliz politikacıları

1922 yılında Ortadoğu'ya büyük bir çoğunlukla kendilerinin de inanmadıkları bir düzenleme getirmişlerdi.

V

Ortadoğu'nun bugünkü durumu hem Avrupalı devletlerin onu yeniden biçimlendirmeyi üstlenmesinden, hem de İngiltere ile Fransa'nın, kurdukları hanedan, devlet ve politik sistemlerin sürekliliğini sağlama bağlayamamalarından kaynaklanmaktadır. İngiltere ile Müttefikleri Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bölgedeki eski düzeni bir daha geri gelmeyecek şekilde yıkmışlardı; Arapça konuşulan Ortadoğu'daki Osmanlı yönetimini onarılmayacak derecede parçalamışlardı.* Onun yerini almak üzere devletler yaratmışlar, hükümdarlar getirmişler, sınırları değiştirmişler ve her yerde bulunan bir devlet sistemi yaratmışlardı; ama bu kararlara karşı olan önemli yerel muhalefetin tümünü susturamamışlardı.

Sonuç olarak 1914-22'deki olaylar, Avrupa'nın Ortadoğu Sorununa bir son getirirken, Ortadoğu'nun kendisinde bir Ortadoğu Sorunu yaratıyordu. 1922 çözümü (burada bu ad kullanılmakla birlikte, düzenlemelerden bazıları daha önce ve daha sonra gerçekleşmiştir) Avrupalılar için Osmanlı İmparatorluğu'nun yerine neyin ve de kimin geçeceği sorununu çözmüştü; ancak bugün bile Ortadoğu'da bu düzenlemelere uyum sağlamamış ve bunları devirebilecek yerel güçler vardır.

Anlaşmazlıkların bir kısmı, dünyanın başka yerlerinde olduğu gibi, hükümdarlar ya da sınırlar hakkındaysa da, Ortadoğu'da tipik olan şey daha temel iddiaların ortaya atılmasıdır; bu iddialar sadece 1920'li yılların başlarında İngiliz ve Fransız kararlarıyla hemen ya da daha sonra ortaya çıkan Irak, İsrail, Ürdün ve Lübnan'ın boyut ve sınır sorunlarını değil, var olma haklarını da söz konusu etmektedir. 20. yüzyılın şu anında Ortadoğu, dünyanın ulusal ölüm kalım savaşlarının hâlâ sık sık yapıldığı bir bölgesidir.

Tartışmalar daha da derindir: Kürtlerin ya da Filistinli Arapların politik kaderleri gibi görünüşte çözülmesi olanaksız ama belirli konuların altında, Avrupa'da icat edilip oraya yerleştirilmiş olan modern politik sistemin, Ortadoğu'nun yabancı toprağında yaşayıp yaşayamayacağı gibi daha genel bir sorun yatmaktadır. Bu modern politik sistemin belirgin özelliği, birçok şeyin yanı sıra, dünyanın ulusal yurttaşlık temelinde bağımsız laik devletlere bölünmesidir.

Dünyanın geri kalan bölümünde Avrupa'nın politik varsayımları öylesine doğal kabul edilmektedir ki, bunları artık kimse düşünmemektedir; ama bu varsayımlardan en azından biri, laik sivil hükümete olan modern inanç, sakinlerinin bin yıldan fazladır, hükümeti ve politikayı da içermek üzere, tüm yaşama hükmeden bir Kutsal Yasa'ya inandıkları bu bölgede, yabancı bir inançtır.

Birinci Dünya Savaşı döneminin Avrupalı devlet adamları bir dereceye kadar bu sorunu ve önemini anlamışlardı. Müttefik liderler Ortadoğu'yu ilhakı planlamaya başladıklarında, İslamiyetin bölge üzerindeki hâkimiyetinin, politik manzaranın başlıca un-

* Bu, Türklerin, imparatorluklarını yok etmede kendilerinin de rol oynamadıkları ve Ortadoğu'da zaten değişiklik arayan güçlerin bulunduğunu reddetmek anlamına gelmez.

suru olduğunu ve bununla yaşamak zorunda olduklarını kavradılar. Lord Kitchener'in 1914'te İslam inancını İngiltere'nin yönetimine sokmayı öngören bir politika başlattığı hatırlanacaktır. Bunun işe yaramayacağı anlaşılınca -çünkü Şerif Hüseyin'in Müminlere çağrısına kimse kulak asmamıştı- Kitchener'in arkadaşları Panislamcılığa rakip olarak başka bağlılıkları (Arapça konuşan halklar federasyonuna, Kral Hüseyin'in ailesine, ya da yeni kurulacak olan Irak gibi ülkelere) desteklemeyi önermişlerdir. Gerçekte yaptıkları, savaş sonrası Ortadoğu çözümünü (diğerlerinin yanı sıra) bu amacı gözeterek bir çerçeveye oturtmaktı.

Ancak zamanın Avrupalı yetkilileri İslamiyeti çok az anlıyorlardı. Modernleşme politikasına, Avrupalılaşmaya karşı İslam muhalefetinin yok olmakta olduğuna kolayca inanmışlardı. 20. yüzyılın son yarısını görebilselerdi, Suudi Arabistan'da Vehhabi mezhebinin ateşliliğine, savaşan Afganistan'daki dini inancın tutkusuna, Mısır, Suriye ve Sünni dünyasının her yerindeki Müslüman Kardeşlerin devam edegelen canlılığına ve Şii İran'daki Humeyni fırtınasına çok şaşarlardı.

Dini ya da diğer nedenlerle 1922 çözümüne ya da bu çözümün dayandığı temel varsayımlara karşı devam edegelen yerel muhalefet, bölgede politik yaşamın belirgin özelliğinin açıklamasını vermektedir: Ortadoğu'da meşruluk duygusu ve oyunun kurallarında uyuşma yoktur; ve hangi sınırlar içinde olursa olsun, kendilerine ülke adını veren birimlerin ve bunların yöneticileri olduklarını iddia edenlerin meşrutiyeti hakkında da ortak bir inanç yoktur.. Bu anlamda ele alındığında, Osmanlı sultanlarının halefleri henüz kalıcı olarak yerlerine oturmamışlardır; Müttefiklerin, 1919-1922 yılları arasında bu halefleri yerleştirirken kalıcılığı sağladıklarına inanmış olmalarına rağmen.

1922 düzenlemesine örneğin, Ürdün, İsrail, Irak ve Lübnan'ın varlığına, ya da Ortadoğu'da laik ulusal hükümetler kurulmasına yönelen meydan okumalar belki bir gün geri alınacaktır. Ancak bunlar aynı güçle devam edecek olursa, o zaman 20. yüzyıl Ortadoğusu, Avrupa'nın 5. yüzyıldaki durumuna (Roma İmparatorluğu'nun Batı'da otoritesinin yıkılması ve uyruklarını bir uygarlık krizine sokarak kendi politik sistemlerini kurmak zorunda bırakması) benzer bir duruma gelecektir. Avrupa deneyimi, politik uygarlıkta böylesine radikal bir krizin boyutlarının ne olabileceğini göstermektedir.

Avrupa'nın Roma sonrası sosyal ve politik kimlik krizini çözmesi 1500 yıl, ulus-devlet politik örgüt biçiminde karar kılması yaklaşık 1000 yıl ve hangi ulusların devlet olmaya hak kazandığını belirlemesi 500 yıl sürmüştür. Uygarlığın rakip savaşçı çetelerin baskın ve çekişmelerine dayanıp dayanmayacağı; kilisenin mi devletin mi, papanın mı imparatorun mu hükümdar olacağı; hanedan imparatorluğunun mu, ulusal devletin mi yoksa site-devletin mi hüküm süreceği; örneğin bir Dijonlunun Burgonya'ya mı yoksa Fransız ulusuna mı dahil olduğu, yüzlerce yıllık arayış sonunda çözülen ve kaybedenlerin Güney Fransa'nın Albigensianları gibi çoğunlukla ortadan kaldırıldıkları konulardı. Batı Avrupa'nın kabul edilebilir bir haritası ancak, Almanya ile İtalya'nın yaratılmasıyla, 19. yüzyıl sonunda ortaya çıkmıştı; yani, eski Roma haritasının geçersiz olmaya başlamasından 1500 yıl sonra.

Zamanımızda devam eden Ortadoğu krizi bunun kadar büyük ya da uzun süreli olmayabilir. Ama konu aynıdır: Çeşitli halklar, yüzyıllardır alıştıkları imparatorluk düzeni-

nin yıkılmasından sonra kendilerine yeni politik kimlikler yaratmak için nasıl birleşecek? Müttefikler bölge için 1920'li yılların başında bir Osmanlı sonrası örneği önermişlerdi. Şimdi süregelen sorun bölge halklarının bunu kabul edip etmeyecekleridir.

Şu halde 1922 çözümü tümüyle, hatta büyük çoğunluğuyla geçmişe ait değildir; Ortadoğu'da şu anda devam eden savaşların, çatışmaların ve politikaların tam ortasında yer almaktadır; çünkü Kitchener, Lloyd George ve Churchill'in ortaya attığı soruların yanıtları şimdi bile silah gücüyle Beyrut'un yıkıntıya dönüşmüş sokaklarında, Dicle ve Fırat'ın kıyılarında ve Kutsal Kitap'ın Şeria nehrinin suları kenarında aranmaktadır.

VI

1920'li yılların başındaki İngiliz politikacıları ve bürokratları 1922 çözümünün problematik geleceğini önceden görememişlerdir. Hatta, Ortadoğu politikasından daha yakın olarak tanıdıkları, olaylara bizzat karışanların çözümün baş mimarlarından olan Winston Churchill de dahil olmak üzere yakın politik geleceklerini de görememişlerdir.

1922'de İngiltere'de yaygın olan kanı Churchill'in işinin politik olarak bittiğiydi. Ekim ayında Kabine'de ve kasımda Avam Kamarası'nda sandalyesini kaybeden Churchill yıkılmış görünüyordu. İlerde parlamentoya tekrar girebileceğinden kuşku duymuyorsa da, bir daha herhangi bir hükümette hizmete, en azından önemli bir bakanlığa çağrılması olanaksız görünüyordu.

Kasımda Churchill'le yemekte birlikte olan bir dostu daha sonra şöyle diyecekti: "Winston o kadar üzgündü ki, gece boyunca ağzını bile açmadı denebilir. Dünyasının, en azından politik dünyasının son bulduğunu düşünüyordu. Meslek yaşamının bitmiş olduğunu düşündüm."[1]

Yeni parlamento 27 Kasım 1922'de toplandı; ancak Churchill parlamento üyesi değildi ve kendisini İngiltere'de tutacak hiçbir şey yoktu. Aralık ayı başında bir Akdeniz yolculuğuna çıktı. Mesleğinin başında genç Violet Asquith ve babasıyla birlikte Enchantress yatıyla Akdeniz'e açıldığından bu yana henüz on yıl geçmişti; ancak o eski gezinti, politik açıdan bakıldığında, bir başka yüzyılda, hatta bir başka dünyada yapılmış gibiydi.

Churchill güney Fransa'ya varınca Cannes yakınlarında kiraladığı bir villaya yerleşerek daha önce başlamış olduğu savaş anılarını yazmaya devam etti. Kitapta epey ilerlemişti ve ilk bölümlerinin gazetede dizi olarak yayımlanmasına birkaç ay içinde başlanacağına inanıyordu. Birkaç ciltlik bir çalışma olacaktı.

Anılarını yazarken Türk Doğusu ile ilgili her şeyde karşılaştığı, açıklanması olanaksız talihsizliklerin üzerinde duruyordu. Rastlantıları, karışıklıkları, Goeben'in İstanbul'a varıp Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesine yol açan yanlışlıkları hatırlıyordu. Bu savaş için kendisi şahsen suçlanmıştı. Amirallerinin Çanakkale boğazından kaçmak konusundaki inanılmaz davranışlarını düşündü. Oysa bir gün önce Türkiye savaşını kazanabilir ve kendisine utanç ve kovulma yerine zafer tacını sağlayabilirlerdi. Okurlarına bir maymunun Yunanistan Kralını ısırmasıyla yenilenen Türkiye savaşının nasıl Lloyd George hükümetini ve onunla beraber kendisini devirdiğini anlatıyordu.

Churchill anılarını tamamlayıp birinci cildini yayımladıktan sonra 1923 ortalarında İngiltere'ye, umutsuz gibi görünen politik savaşlara döndü. Sonbaharda parlamento seçimlerine katıldı, Çanakkale başarısızlığı için yine suçlandı ve İşçi Partisi adayı tarafından yenilgiye uğratıldı. Kış sonlarında başka bir seçim çevresinden girdiği seçimlerde kendisini yenilgiye uğratan bu kere bir Muhafazakâr oldu.

Ancak Churchill'in durumu değişmekteydi. 1924 sonlarına doğru parlamentoya döndü; ve politik dünya işinin bittiği sanılan Winston Churchill'in, genellikle Kabine'nin ikinci önemli bakanlığı sayılan, Maliye Bakanlığı'na getirildiğini duyunca şaşkına döndü.

Bulutlar aralanmaya başlamıştı; yeni makamını kutlamak için yazan eski Liberallerden meslektaşı George Lambert çok daha şaşırtıcı bir olasılığı önceden görebilmişti: "Winston, oğlum," diye yazıyordu. "Benim politik sezgilerim çok güçlüdür. Senin Başbakan olduğunu görecek kadar yaşayacağıma inanıyorum."[2]

Notlar

NOTLARDA KULLANILAN KISALTMALAR

s.: sayfa	c: Cilt
AGE: Adı Geçen Eser	b.a.: Başlığı altında
AGY: Adı Geçen Yerde	ed.: Editör
bkz: Bakınız	Ü.: Üniversite

1: Eski Avrupa'nın Son Günleri

1. Violet Bonham Carter, *Winston Churchill as I Knew Him* (London: Eyre & Spottiswoode and Collins, 1965), s. 263.
2. AGE, s. 264.
3. AGE, s. 262.
4. AGY.

2: Asya'daki Büyük Oyunun Mirası

1. Alıntılarla birlikte daha kapsamlı bir tartışma için bkz: David Fromkin,"The Great Game in Asia," *Foreign Affairs* (ilkbahar 1980), s. 936. Ayrıca bkz: Edward Ingram, *Commitment to Empire: Prophecies of the Great Game in Asia 1797-1800* (Oxford: Clarendon Press, 1981); ve Edward Ingram, *The Beginnings of the Great Game in Asia 1828-1834* (Oxford: Clarendon Press, 1979).
2. George N. Curzon, *Persia and the Persian Question* (London: Frank Cass, 1966), c. 1, s. 3-4.
3. G. D. Clayton, *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli* (London: University of London Press, 1971), s. 139.
4. J. W. Kaye, according to H. W. C. Davis, "The Great Game in Asia, 1800-1844", *Raleigh Lecture on History* (London: British Academy, 1926), s. 3-4.
5. Marian Kent, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920* (London: Macmillan Press for the London School of Economics, 1976), s. 6, ve s. 8.

6. Arthur Swinson, *North-West Frontier: People and Events, 1839-1947* (London: Hutchinson, 1967), s. 142'de alıntı yapılmış.

7. M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923: A Study in International Relations* (London and Basingstoke: Macmillan Press, 1966), s. 224.

8. Lady Gwendolen Cecil, *Life of Robert Marquis of Salisbury* (London: Hodder & Stoughton, 1921), c. 2, s. 326.

9. Paul Kennedy, *The Realities behind Diplomacy: Background Influenceson British External Policy, 1865-1980* (Glasgow: Fontana, 1981), s. 20; Paul Kennedy, "A Historian of Imperial Decline Looks at America," *International Herald Tribune,* 3 November 1982, s. 6

10. P. L. Cottrell, *British Overseas Investment in the Nineteenth Century* (London: Macmillan Press, 1975), s. 9.

11. Walter Bagehot, *The Collected Works* (London: The Economist, 1974), c. 8, s. 306.

12. Viscount Grey of Falloden, *Twenty-Five Years, 1892-1916* (London: Hodder & Stoughton, 1925), c. 1, s. 152.

3: Savaştan Önce Ortadoğu

1. 30 milyon: Charles Issawi, *The Economic History of Turkey: 1800-1914* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1980), s. 1. 50 milyon: George Lenczowski, *The Middle East in World Affairs,* 4. baskı (Ithaca and London: Cornell University Press, 1980) s. 28.

2. The Arab War: Confidential Information for General Headquarters from Gertrude Bell, Being Despatches Reprinted from the Secret "Arab Bulletin" (Great Britain: The Golden Cockerel Press, tarih yok) s. 9.

3. Issawi, *Economic History of Turkey,* s. 353.

4. Encyclopaedia *Britannica,* 11. baskı, "Constantinople" b. a.

5. Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey,* 2. baskı (London, Oxford, and New York: Oxford University Press, 1968), s. 228.

6. John Presland (Gladys Skelton'ın takma adı), *Deedes Bey: A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923* (London: Macmillan, 1942), s. 19.

7. Margaret FitzHerbert, *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert* (London: John Murray, 1983), s. 83.

8. Elie Kedourie, *Arabic Political Memoirs and Other Studies* (London: Frank Cass, 1974) s. 244.

9. AGE, s. 260.

10. AGE, s. 257.

11. AGE, s. 261.

12. AGE, s. 255.

13. Genç Türkiye hareketinin kökeni ve iç çalışmalarının raporları için bkz: Feroz Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in TurkishPolitics 1908-1914* (Oxford: Clarendon Press, 1969); ve Ernest Edmondson Ramsaur, Jr, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908* (Princeton: Princeton University Press, 1957).

14. John Buchan, *Greenmantle* (New York: Grosset & Dunlap, 1916), bölüm 1; Lewis, *Modern Turkey,* s. 207-8, no: 4.

4: Jön Türkler Acele Bir Müttefik Arıyor

1. Charles Issawi, *The Economic History of Turkey: 1800-1914* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1980) s. 151.
2. AGY.
3. AGY.
4. AGE, s. 146-47 ve 152-177.
5. AGE, s. 147.
6. AGE, s. 177.
7. AGE, s. 178.
8. Harry N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923* (New York: Howard Fertig, 1966), s. 47 ve devamı.
9. Sir Mark Sykes, *The Caliphs' Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire* (London: Macmillan, 1915), s. 2.
10. Ahmed Djemal Pasha, *Memories of a Turkish Statesman: 1913-1919* (New York: George H. Doran, 1922), s. 108.
11. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* cilt 3: 1914-1926, *The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 189.
12. AGE, s. 190.
13. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire: 1914- 1918* (Princeton: Princeton University Press, 1968), s. 20.
14. AGE, s. 19.
15. AGY.

5: Savaş Arifesinde Winston Churchill

1. Ted Morgan, *Churchill: Young Man in a Hurry, 1874-1915* (New York: Simon & Schuster, 1982) s. 314.
2. Violet Bonham Carter, *Winston Churchill as I Knew Him* (London: Eyre & Spottiswoode and Collins, 1965), s. 262.

6: Churchill Türk Savaş Gemilerine El Koyuyor

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 3: *1914-1916, The Challenge of* War (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 179-80.

2. AGE, s. 156'nm karşısı.

3. Richard Hough, *The Great War at Sea: 1914- 1918* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1983), s. 71.

4. Lord Kinross, *Atatürk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey* (New York: William Morrow, 1965), s. 79; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* c. 2: *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (Cambridge: Cambridge Uni versity Press, 1977), s. 311.

5. Winston S. Churchill, *The World Crisis: 1911-1914* (London: Thornton Butterworth, 1923), s. 208-9.

6. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 3, bölüm 1: *July 1914-April 1915* (Boston: Houghton Mifflin, 1973) s. 1-2.

7. AGE, s. 3.

8. AGE, s. 2-3.

9. AGE, s. 5.

10. AGY.

11. AGE, s. 10.

12. AGE, s. 9.

13. AGE, s. 16.

14. AGY.

15. AGE, s. 19.

16. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire: 1914-1918* (Prin ceton: Princeton University Press, 1968), s. 15.

17. AGE, s. 19-20.

18. AGE, s. 16.

19. J.A.S. Grenville, *The Major International Treaties 1914-1973: A History and Guide with Texts* (New York: Stein & Day, 1975), s. 24; Harry N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923* (New York: Howard Fertig, 1966), s. 49.

20. Trumpener, *Ottoman Empire,* s. 14, 22.

21. Trumpener, *Ottoman Empire.*

22. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 36.

23. K.C. Bourne ve D.C. Watt (ed.ler), *Studies in International History* (Lon don: Longman, 1967), s. 299'da Y.T. Kurat, "How Turkey Drifted into World War I."

7: Babıali'de Entrika

1. Metindeki anlatım, Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empi re: 1914-1918* (Princeton: Princeton University Press, 1968)' dekini izler.

2. Violet Bonham Carter, *Winston Churchill as I Knew Him* (London: Eyre & Spottiswoode and Collins, 1965), s. 321-22.

3. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 3, bölüm 1: *July 1914-April 1915* (Boston: Houghton Mifflin, 1973), s. 73.

4. AGY.

5. Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* c. 2: *Reform, Revolution and Republic. The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 312.

6. AGE, s. 311.

7. H.H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley,* yayına hazırlayanlar Michael ve Eleanor Brock (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982), s. 168.

8. AGE, s. 171.

9. John Presland (Gladys Skelton'ın takma adı) *Deedes Bey: A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923* (London: Macmillan, 1942), s. 138-39.

10. Gilbert, *Churchill: Companion Volume, s.* 58.

11. Harry N. Howard, *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923* (New York: Howard Fertig, 1966), s. 49.

12. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 3: *1914-1916, The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 210.

13. Trumpener, *Ottoman Empire,* s. 31.

14. AGE, s. 33.

15. AGY.

16. AGY.

17. AGE, s. 32.

18. Viscount Grey of Falloden, *Twenty-Five Years, 1892-1916* (London: Hodder & Stoughton, 1925), c. 2, s. 164.

19. Joseph Heller, *British Policy Towards the Ottoman Empire: 1908-1914* (London: Frank Cass, 1983).

20. Trumpener, *Ottoman Empire,* s. 48.

21. Harry N. Howard, *Turkey, the Straits and U.S. Policy* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1974), s. 27, no:2.

22. Trumpener, *Ottoman Empire,* s. 58.

23. Gilbert, *Churchill: The Challenge of War,* s. 216.

24. Shaw and Shaw, *Ottoman Empire,* s. 312.

25. Asquith, *Letters,* s. 309.

26. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* cilt 4: *1916-1922, The Stricken World* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 752-53.

27. Asquith, *Letters,* s. 165-66.

28. AGE, s. 186.

29. Gilbert, *The Challenge of War,* s. 210.

30. Grey, *Twenty-Five Years,* s. 167.

31. Asquith, *Letters,* s. 402.

32. Christopher Sykes, *Two Studies in Virtue* (London: Collins, 1953), s. 205.

8: Komuta Kitchener'da

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 3: 1914-1916, *The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 12.

2. George H. Cassar, *Kitchener: Architect of Victory* (London: William Kimber, 1977), s. 172.

3. H.H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley,* ed.ler Michael ve Eleanor Brock (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982), s. 157.

4. *Lord Riddell's War Diary 1914-1918* (London: Ivor Nicholson & Watson, 1933), s. 48; Cassar, *Kitchener,* s. 193.

5. Violet Bonham Carter, *Winston Churchill as I Knew Him* (London: Eyre & Spottiswoode and Collins, 1965), s. 316.

6. Lord Beaverbrook, *Politicians and the War 1914-1916* (London: Oldbourne Book Co., 1960), s. 172.

7. Duff Cooper, Old *Men Forget* (New York: E.P. Dutton, 1954), s. 54.

8. G.W. Steevens, *With Kitchener to Khartum* (New York: Dodd, Mead, 1900), s. 46.

9. AGE, s. 48.

10. AGE, s. 45.

11. *Encyclopaedia Britannica,* 12. baskı, "Kitchener" b.a.

12. Cassar, *Kitchener,* s. 196.

13. Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahovr-Husayn Cor respondence and its Interpreters 1914-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), s. 12-13; L. Hirszowicz, "The Sultan and the Khedive, 1892-1908" *Middle Eastern Studies* (Ekim 1972); K.C. Bourne ve D.C. Watt (edler), *Studies in International History* (London: Longman, 1967), s. 318'de Jukka Nevakivi, "Lord Kitchener and the Partition of the Ottoman Empire, 1915-1916."

14. Lord Edward Cecil, *The Leisure of an Egyptian Official* (London: Hodder & Stoughton, 1921), s. 187.

15. *The Memoirs of Sir Ronald Storrs* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1937), s. 206.

16. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 29.

17. Sir Mark Sykes, *The Caliphs' Last Heritage: A Short History of the Tur kish Empire* (London: MacMillan, 1915).

18. *Encyclopaedia Britannica,* 11. baskı, "Turkey" b.a.; Lord Eversley, *The Turkish Empire, from 1288 to 1914* (New York: Howard Fertig, 1969), s. 6.

19. *Arab Bulletin,* no:47, 11 Nisan 1917.Notlar

20. H.V.F. Winstone, *The Illicit Adventure* (London: Jonathan Cape, 1982), s. 107-9 ve 220-21.

9: Kitchener'in Yardımcıları

1. *Lord Riddell's War Diary 1914-1918* (London: Ivor Nicholson & Watson, 1933), s. 75.

2. G.W. Steevens, *With Kitchener to Khartum* (New York: Dodd, Mead, 1900), s. 64-65.

3. Durham Ü. Sudan Arşivi. Gilbert Clayton Araştırmaları. 469/8.

4. AGY.

5. *War Memoirs of David Lloyd George,* c. 3: *1916-1917* (Boston: Little, Brown, 1934), s. 304-5.

6. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. 30/57 45. Doküman 0045.

7. Durham Ü. Sudan Arşivi. Gilbert Clayton Araştırmaları. 470/4.

8. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. 30/57 45. Doküman 0071.

9. AGY. Doküman 0073.

10. Durham Ü. Sudan Arşivi. Clayton Key Araştırmaları. G//S 513. Dosya 1.

11. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. 30/57 47. Doküman QQ16.

12. AGY. Doküman QQ15.

13. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press, 1981), s. 68.

14. AGE, s. 69.

15. AGE, s. 40.

16. AGE, s. 69-70.

10: Kitchener İslam Dünyasına Talip

1. *Encyclopaedia Britannica,* 12. baskı, "World War" b.a.

2. John Buchan, *Greenmantle* (New York: Grosset & Dunlap, 1916), s. 17.

3. C. Ernest Dawn, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism* (Urbana, Chicago, and London: University of Illinois Press, 1973), s. 54-68.

4. Metindeki anlatım, Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and its Interpreters 1914-1939* (Cambridge: Cambridge University Press,1976), s. 4-11'dekini izler.

5. Albert Hourani (ed.), *Middle Eastern Affairs: Number Four,* St Antony Araştırmaları, no: 17 (London: Oxford University Press, 1965), s. 140-43'te Majid Khadduri, "Aziz Ali Al-Misri and the Arab Nationalist Movement".

6. H.V.F. Winstone, *The Illicit Adventure* (London: Jonathan Cape, 1982), s. 380.

7. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 13-14.

8. AGE, s. 25.

9. AGE, s. 17.

10. Zeine N. Zeine, *The Emergence of Arab Nationalism with a Background Study of Arab-Turkish Relations in the Near East* (Beirut: Khayats, 1966).

11. Dawn, *Ottomanism,* s. 152.

12. Albert Hourani, *The Emergence of the Modern Middle East* (Berkeley, Los Angeles and London: University of California Press, 1981), s. 193-215; Dawn, *Ottomanism;* Zeine N. Zeine, *Arab Nationalism,* s. 39-59.

13. George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (New York: Capricorn Books, 1965), s. 133; Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 19.

14. Durham Ü. Sudan Arşivi. Gilbert Clayton Araştırmaları. 469/8.

15. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 22.

16. AGE, s.17-18.
17. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. 30/57 47. Doküman QQ38.

11: Hindistan İtiraz Ediyor

1. Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Cor respondence and its Interpreters 1914-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), s. 30.
2. Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs, 1914-1921* (Berkeley and London: University of California Press, 1971), s. 62.
3. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 30.
4. Busch, *Britain, India, and the Arabs,* s. 62.
5. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 120.
6. AGE, s. 30.
7. H.V.F. Winstone, *Captain Shakespear* (London: Jonathan Cape, 1976).
8. Busch, *Britain, India, and the Arabs,* s. 60.
9. AGE, s.ll.
10. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 52.
11. AGE, s. 47-51.
12. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire: 1914-1918* (Prince ton: Princeton University Press, 1968), s. 117.
13. Fritz Fischer, *Germany's Aims in the First World War* (New York: W.W. Norton, 1967), s. 126.
14. Trumpener, *Ottoman Empire,* s. 118.
15. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 76.
16. C.J. Lowe ve M.L. Dockrill, *The Mirage of Power,* c. 3: *The Documents, British Foreign Policy 1902-1922* (London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1972), s. 538.
17. Durham Ü. Sudan Arşivi. Clayton Key Araştırmaları. G//S 513. Dosya 1.
18. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. 30/57 45. Doküman 0074.

12: Ortadaki Adam

1. C. Ernest Dawn, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism* (Urbana, Chicago, and London: University of Illinois Press, 1973), s. 14, no: 42 ve 43.
2. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. 30/57 47.
3. AGY. Doküman QQ15.

13: Türk Komutanları Yenilginin Eşiğinde

1. Kafkas kampanyasıyla ilgili metinde, Bnb. Franz Carl Endres tarafından *Encyclopaedia Britannica,* 12. baskı, "Turkish Campaigns" b.a. birinci elden anlattıklarından yararlanılmıştır.

2. Endres'e göre, 90.000 mevcut, AGE. Bugünkü *Encyclopaedia Britannica,* 15. baskı, "World Wars" başlığı altında 180.000 rakamını verir.

3. AGY.

4. Ahmed Emin, *Turkey in the World War* (New Haven: Yale University Press, 1930), s. 88.

5. Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent: Germany, Austria, and the Dip lomacy of the Turkish Alliance 1914-1918* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1970), s. 98; C.R.M.F. Cruttwell, *A History of the Great War,* 2. baskı (Oxford: Clarendon Press, 1936), s. 351.

6. Margaret FitzHerbert, *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert* (London: John Murray, 1983), s. 147.

7. H.H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley,* ed.ler: Michael ve Eleanor Brock (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982), s. 414.

8. İstatistiklerin alındığı yer: Charles Issawi, *The Economic History of Tur key: 1800-1914* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1980), s. 366 ve devamı.

9. Emin, *Turkey,* s. 92.

14: Kitchener Türkiye'ye Saldırma İzni Veriyor

1. Lord Beaverbrook, *Men and Power 1917-1918* (London: Hutchinson, 1956), s. xvii.

2. Walter Hines Page'den alıntılayan: Kenneth O. Morgan, *Lloyd George* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1974), s. 13.

3. A.J.P. Taylor, *English History 1914-1945* (Oxford: Clarendon Press, 1965), s. 74.

4. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 3: *1914-1916, The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 230.

5. Zara C. Steiner, *Britain and the Origins of the First World War* (London and Basingstoke: Macmillan, 1977).

6. *The Autobiography of Bertrand Russell* (London: Unwin Paperbacks, 1978), s. 239.

7. H.H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley,* ed.ler: Michael ve Eleanor Brock (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982), s. 266.

8. Gilbert, *Churchill: The Challenge of War,* s. 226; John Grigg, Lloyd *Geor ge: From Peace to War 1912-1916* (London: Methuen, 1985), s. 194.

9. Lord Beaverbrook, *Politicians and the War 1914-1916* (London: Oldbour ne, 1960), s. 175.

10. Gilbert, Churchill: *The Challenge of War,* s. 328-29.

15: Çanakkale Zaferine Doğru

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 3: *1914-1916, The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 234.

2. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 3, bölüm 1: *July 1914-April 1915* (Boston: Houghton Mifflin, 1973), s. 380.

3. H.H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley,* ed.ler: Michael ve Eleanor Brock (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982), s. 374.

4. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 500.

5. Asquith, *Letters,* s. 429.

6. Gilbert, *Churchill: The Challenge of War, s.* 287.

7. AGE, s. 296-97.

8. AGE, s. 288.

9. Violet Bonham Carter, *Winston Churchill as I Knew Him* (London: Eyre & Spottiswoode and Collins, 1965), s. 359-60.

10. AGE, s. 359

11. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 558-59.

12. Alan Moorehead, *Gallipoli* (New York: Ballentine Books, 1956), s. 59.

13. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918* (Prince ton: Princeton University Press, 1968), s. 142.

14. AGE, s. 146.

15. L.S. Stavrianos, *The Balkans since 1453* (New York: Rinehart, 1958), s. 560.

16. Bonham Carter, *Churchill,* s. 368.

17. AGE, s. 369.

18. AGE, s. 361.

19. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 625.

20. Bonham Carter, *Churchill,* s. 368.

21. Gilbert, *Churchill: The Challenge of War, s.* 315.

22. AGE, s. 326.

23. Bonham Carter, *Churchill,* s. 365-66.

16: Rusya'nın Türkiye'den Pay Kapma Çabası

1. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press, 1981), s. 73.

2. Viscount Grey of Falloden, *Twenty-Five Years, 1892-1916* (London: Hodder & Stoughton, 1925), c. 2, s. 180-81.

3. H.H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley,* ed.ler: Michael ve Eleanor Brock (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982), s. 300.

4. AGE, s. 463.

5. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 3: *1914-1916, The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 320.

6. AGY.

7. Asquith, *Letters,* s. 183, no:5.

8. Gilbert, *Churchill: The Challenge of War,* s. 320.

9. Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Cor respondence and its Interpreters 1914-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), s. 22-23.

10. David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference* (New Haven: Yale University Press, 1939), c. 2, s. 669.

11. Gilbert, *Churchill: The Challenge of War,* s. 349.

12. Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs, 1914-1921* (Berkeley and London: University of California Press, 1971), s. 40-42.

13. Asquith, *Letters, s.* 510.

14. AGE, s. 469.

15. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 3, bölüm 1: *July 1914-April 1915* (Boston: Houghton Mifflin, 1973), s. 716.

16. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. 30/57 45. Doküman 0073.

17. AGY, 30/57. Doküman QQ18.

18. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 33.

19. AGE, s. 49-50.

20. AGE, s. 34.

21. H.V.F. Winstone, *Gertrude Bell* (London: Jonathan Cape, 1978), s. 165.

22. F.H. Hinsley (ed.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cam bridge: Cambridge University Press, 1977), s. 445'te Marian Kent, "Asiatic Turkey, 1914-1916"

23. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth, s.* 43.

24. AGE, s. 41.

25. C.J. Lowe ve M.L. Dockrill, *The Mirage of Power,* c. 3: *The Documents, British Foreign Policy 1902-1922* (London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1972), s. 524-25.

17: Ortadoğu'daki İngiliz Hedefleri

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 3, bölüm 1: *July 1914-April 1915* (Boston: Houghton Mifflin, 1973), s. 52-53.

2. Roger Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur* (London: Jonathan Cape, 1975), s. 180.

3. AGE, s. 182.

4. Margaret FitzHerbert, *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert* (London: John Murray, 1983), s. 147-49.

18: Kaderin Darboğazında

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 3: *1914-1916, The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 343.

2. AGY.

3. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 3, bölüm 1: *July 1914-April 1915* (Boston: Houghton Mifflin, 1973), s. 703.

4. Gilbert, *Churchill: The Challenge of War,* s. 358.

5. Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets,* c. 1: 1877-1918 (London: Col lins, 1970), s. 159.

6. Gilbert, *Churchill: The Challenge of War,* s. 359.

7. AGE, s. 371.

8. H.H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley,* ed.ler: Michael ve Eleanor Brock (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982), s. 488.

9. Gilbert, *Churchill: The Challenge of War,* s. 375.

10. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 731.

19: Savaşçılar

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 3, bölüm 1, *July 1914-April 1915* (Boston: Houghton Mifflin, 1973), s. 582.

2. Sir Ian Hamilton, *Gallipoli Diary,* c. 1 (London: Edward Arnold, 1920), s. 5.

3. AGE, s. 25.

4. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 3: *1914-1916, The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 294.

5. John Grigg, *Lloyd George: From Peace to War 1912-1916* (London: Methuen, 1985), s. 211.

6. Compton Mackenzie, *My Life and Times, Octave Five, 1915-1923* (London: Chatto & Windus, 1966), s. 269.

20: Politikacılar

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 3: *1914-1916, The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 450.

2. Margaret FitzHerbert, *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert* (London: John Murray, 1983), s. 151.

3. AGE, s. 155.

4. *Lord Riddell*'s War Diary 1914-1918 (London: Ivor *Nicholson & Wat*son, 1933), s. 94.

5. AGE, s. 109.

6. *Gilbe*rt, Churchill: The Challenge of War, s. 476.

7. Riddell, Diary, s. 89.

8. Gilbert, Churchill: The Challenge of War, s. 440.

21: Sönen Işık

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 3: *1914-1916, The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971), s. 529.

2. H. Montgomery Hyde, *Carson* (London: William Heinemann, 1953), s. 393.

3. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 3, bölüm 2: *May 1915-December 1916* (Boston: Houghton Mifflin, 1973), s. 1158.

4. Gilbert, *Churchill: The Challenge of War,* s. 549.

5. John Presland (Gladys Skelton'ın takma adı), *Deedes Bey: A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923* (London: Macmillan, 1942), s. 226.

6. AGE, s. 231.

22: Arap Bürosu'nun Kurulması

1. Roger Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur* (London: Jonathan Cape, 1975), s. 187.
2. Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs,* 1914-1921 (Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 1971), s. 69.
3. Adelson, *Sykes,* s. 192.
4. C.J. Lowe ve M.L. Dockrill, *The Mirage of Power,* c. 2: British *Foreign Po licy 1914-1922* (London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1972), s. 209.
5. H.V.F. Winstone, *Gertrude Bell* (London: Jonathan Cape, 1978), s. 162.

23: Araplara Verilen Sözler

1. Roger Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur* (London: Jonathan Cape, 1975), s. 187.
2. AGE, s. 189.
3. *Secret Despatches from Arabia by T.E. Lawrence* (the Golden Cockerel Press) s. 69.
4. C. Ernest Dawn, *From Ottomanism to Arabismi Essays on the Origins of Arab Nationalism* (Urbana, Chicago and London: University of Illinois Press, 1973), s. 30.
5. Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Cor respondence and its Interpreters 1914-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), s. 75.
6. AGE, s. 77.
7. AGE, s. 78.
8. Elie Kedourie, *The Chatham House Version and Other Middle EasternStudies* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1970), s. 14.
9. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. 30/57 48. Doküman RR 26.
10. Londra. Lordlar Kamarası Evrak Ofisi. Beaverbrook Koleksiyonu. Lloyd George Araştırmaları. F-205-3. Doküman 17.
11. Karl Baedeker, *Palestine and Syria: With Routes through Mesopotamiaand Babylon and the Island of Cyprus: Handbook for Travellers,* 5. baskı, yenidendüzenlenmiş ve genişletilmiş (Leipzig: Karl Baedeker, 1912), s. 157.
12. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. 30/57 47. Doküman QQ46.
13. Bu ve benzeri alıntılar, Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921* (Hassocks, Sussex: Harvester Press 1978), s. 69'da topluca bulunmaktadır.
14. AGY.
15. Adelson, *Sykes,* s. 189.
16. Kedourie, *Chatham House,* s. 15.
17. Sherif Hussein'in Sir Henry McMahon'a 2. notu, 9 Eylül 1915.
18. John Presland (Gladys Skelton'm takma adı), *Deedes Bey: A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923* (London: Macmillan, 1942), s. 244-45.
19. Durham Ü. Sudan Arşivi. Gilbert Clayton Araştırmaları. 470/2.

20. Ronald Sanders, *The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the Birth of the British Mandate for Palestine* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1983), s. 253.

21. Dawn, *Ottomanism,* s. 115.

22. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 108.

23. Presland, *Deedes Bey,* s. 247.

24. Kedourie, *Anglo-Arab Labyrinth,* s. 119-20.

25. AGE, s. 121.

26. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. 30/57 48. Doküman RR8.

24: Avrupalı Müttefiklere Verilen Sözler

1. Roger Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur* (London: Jonathan Cape, 1975), s. 196-97.

2. AGE, s. 199.

3. K. Bourne ve D.C. Watt (ed.ler), Studies *in International History* (London: Longman, 1967), s. 328'de Jukka Nevakivi, "Lord Kitchener and the Partition of the Ottoman Empire, 1915-1916"; Philip Magnus, *Kitchener: Portrait of an Imperialist* (Harmondsworth: Penguin, 1968), s. 374-75.

4. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DS 42.1.

5. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press, 1981), s. 66.

6. AGE, s. 75.

7. AGE, s. 75-77; St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştır maları. DR 588.25. Extrait de la "Revue Hebdomadaire." Etienne Flandin, "Nos dro its en Syrie et en Palestine."

8. Andrew ve Kanya-Forstner, *French Imperial Expansion, s.* 89.

9. Marian Kent, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920* (London and Basingstoke: Macmillan Press for the London School of Economics, 1976), s. 122.

10. Andrew ve Kanya-Forstner, *French Imperial Expansion,* s. 93.

11. AGE, s. 96.

12. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DS42.1.

13. Adelson, *Sykes,* s. 200.

14. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Hubert Young Araştırmaları. Konferans notları Military Staff Kolejinde.

15. Margaret FitzHerbert, *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert* (London: John Murray, 1983), s. 173.

16. Adelson, *Sykes,* s. 202 ve devamı.

17. Andrew ve Kanya-Forstner, *French Imperial Expansion, s.* 101.

18. C.J. Lowe ve M.L. Dockrill, *The Mirage of Power,* c.2: *British Foreign Policy 1914-1922* (London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1972), s. 228-29.

19. AGE; Adelson, *Sykes, s.* 202 ve devamı.

20. Adelson, *Sykes,* s. 202 ve devamı.

21. Ronald Sanders, *The High Walls of Jerusalem: A History of the BalfourDeclaration and the Birth of the British Mandate for Palestine* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1983), s. 334.

22. Adelson, Sykes, s. 226.

23. Kent, Oil and Empire, s. 123.

24. AGY

25: Türklerin Dicle'deki Zaferi

1. Metindeki anlatı için, Russell Braddon, The Siege (New York: Viking Press, 1969) ve standart başvuru çalışmalarından yararlanılmıştır. Aubrey Herbert'in rolü için bkz: Margaret FitzHerbert, *The Man Who Was Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert* (London: John Murray, 1983), s. 169 ve devamı.

26: Düşman Hatlarının Gerisinde

1. Frank G. Weber, *Eagles on the Crescent: Germany, Austria, and the Diplomacy of the Turkish Alliance 1914-1918* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1970), s. 100-6.

2. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DR 588.25.

3. Şükrü Elekdağ, TC Büyükelçisi, editöre mektup, *New York Times,* 11 Mayıs 1983, s. 22.

4. Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* c.2: *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 314 ve devamı.

5. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire 1914-1918* (Prince ton: Princeton University Press, 1968), s. 203.

6. AGE, s. 208.

7. AGE, s. 208-9.

8. AGE, s. 209-10.

9. AGE, s. 212.

10. AGE, s. 213-16.

11. AGE, s. 213.

12. AGE, s. 213.

13. AGE, s. 225.

14. Şükrü Elekdağ, "Armenians vs. Turks: The View from Istanbul," *Wall Street Journal,* 21 Eylül 1983, s. 33.

15. Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)* (New York: Philosophical Kütüphane ve Oxford: George Ronald, 1951), s. 27-30.

27: Kitchener'ın Son Görevi

1. H. Montgomery Hyde, Carson (London: William Heinemann, 1953), s. 390. 2. Trevor Royle, *The Kitchener Enigma* (London: Michael Joseph, 1985), s. 355 ve devamı.

2. AGE, s. 373.

3. Exposed: The Blunder that Killed Lord Kitchener," The Sunday Times, 22 Eylül 1985, s. 13. Ayrıca bkz. George H. Cassar, Kitchener: Architect of Victory (London: William Kimber, 1977), s. 478. Fakat sağ kurtulan bir başkası Kitchener'in palto giymediğim iddia etti; bkz. Philip Warner, Kitchener: The Man Behind the Legend (London: Hamish Hamilton, 1985), s. 199.

28: Hüseyin'in İsyanı

1. John Presland (Gladys Skelton'ın takma adı), Deedes Bey: A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923 (London: Macmillan, 1942), s. 263.

2. C. Ernest Dawn, From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism (Urbana, Chicago and London: University of Illinois Press, 1973), S.33.

3. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Kitchener Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 19. AB/16/5.

4. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları.DR 588 (DS 244.4).

5. Durham Ü. Sudan Arşivi. Gilbert Clayton Araştırmaları. 470/4.

6. Albert Hourani (ed.), *Middle Eastern Affairs: Number Four*, St. Antony Araştırmaları, no:17 (London: Oxford University Press, 1965), s. 140-63 ve s. 154-55'te Majid Khadduri, "Aziz 'Ali Al-Misri and the Arab Nationalist Movement"

7. George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (New York: Capricorn Books, 1965), s. 153.

8. Dawn, *Ottomanism*, s. 47.

9. *The Memoirs of Sir Ronald Storrs* (New York: G.P. Putnam's Sons, 1937), s. 167.

10. AGE, s. 168.

11. AGE, s. 167.

12. Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Hussayn Correspondence and its Interpreters 1914-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), s. 201.

13. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DR 588 (DS 244.4).

14. AGY.

15. Bernard Lewis, *The Middle East and the West* (New York and London: Harper Torchbooks), s. 9.

16. Brémond'un davranışlarının anlatımı, General Ed. Brémond, Le *Hedjaz dans la guerre mondiale* (Paris: Payot, 1931)'e dayanmaktadır.

17. Major Sir Hubert Young, *The Independent Arab* (London: John Murray, 1933)

18. Desmond Stewart, *T.E. Lawrence* (New York and London: Harper & Row 1977), s. 148.

19. Lawrence'ın davranışlarıyla ilgili bundan sonra gelen anlatım esas olarak Stewart, *Lawrence;* Young, *The Independent Arab;* ve Lawrence'ın yazılarına da yanmaktadır.

20. *The Diaries of Parker Pasha,* ed. H.V.F. Winstone (London and New York: Quartet Books, 1983), s. 158.

21. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. T.E. Lawrence Araştırmala rı. DS 244.4.

22. Londra. Imperial War Müzesi. T.E. Lawrence Araştırmaları. 69/48/2.

29: Hükümetler Düşüyor: İngiltere ve Fransa

1. Robert Blake, *The Unknown Prime Minister: The Life and Times of An drew Bonar Law 1858-1918* (London: Eyre & Spottiswoode, 1955), s. 290.

2. Milner'in savaştan sorumluluğu, Thomas Pakenham, *The Boer War* (New York: Random House, 1979)'da vurgulanmıştır.

3. Norman Stone, *Europe Transformed 1878-1919* (London: Fontana Paper backs, 1983), s. 366.

4. A.J.P. Taylor, *The First World War: An Illustrated History* (London: Ha mish Hamilton, 1963), s. 103.

5. Kenneth O. Morgan, *Lloyd George* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1974), s. 92.

6. Blake, *The Unknown Prime Minister,* s. 294.

7. AGE, s. 297.

8. *Lord Riddell's War Diary 1914-1918* (London: Ivor Nicholson & Watson, 1933), s. 334.

9. A.J.P. Taylor, *English History 1914-1945* (Oxford: Clarendon Press, 1965), s. 73.

10. Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets,* c.I: *1877-1918* (London: Collins, 1970), s. 339.

11. Terence H. O'Brien, *Milner* (London: Constable, 1979), s. 79.

12. John Grigg, *Lloyd George: From Peace to War 1912-1916* (London: Methuen, 1985), s. 489.

13. Roskill, *Hankey,* s. 422-23.

14. AGE, s. 436.

15. AGE, s. 458.

16. Theodore Zeldin, *France 1848-1945,* c.I: *Ambition, Love and* Politics (Ox ford: Clarendon Press, 1973), s. 698 ve devamı.

17. David Robin Watson, *Georges Clemenceau: A Political Biography* (Lon don: Eyre Methuen, 1974), s. 269.

18. AGE, s. 90.

19. Winston S. Churchill, *Great Contemporaries* (London: Fontana, 1959), s. 248-49.

20. Watson, *Clemenceau,* s. 127.

21. Zeldin, *France,* s. 703.

22. Watson, Clemenceau, s. 28.

23. Roskill, *Hankey,* s. 466.

30: Çarın Devrilmesi

1. *Encyclopaedia Britannica,* 12. baskı, "Turkish Campaigns (I)," b.a., Bnb. Franz Carl Endres'in yazdığı makale.

2. K.C. Bourne ve D.C. Watt (ed.ler), *Studies in International History* (Lon don: Longman, 1967), s. 291-315'te Y.T. Kurat, "How Turkey Drifted into World War I," s. 294'de alıntı.

3. Edward Meade Earle (ed.), Makers *of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler* (Princeton: Princeton University Press, 1943), s. 287-305'de Harvey A. De Weerd, "Churchill, Lloyd George, Clemenceau: The E-mergence of the Civilian," s. 290-91; James T. Shotwell, *The Great Decision* (New York: Macmillan, 1944), s. 8-9.

4. A.J.P. Taylor, *English History 1914-1945* (Oxford: Clarendon Press, 1965), s. 34.

5. Sheila Fitzpatrick, *The Russian Revolution* (Oxford and New York: Ox ford University Press, 1982), s. 10; Alec Nove, *An Economic History of the U.S.S.R.* (Harmondsworth: Penguin, 1982), s. 20-25; *Encyclopaedia Britannica,* 11. baskı, "Russia" b.a.

6. Hugh Seton-Watson, *The Russian Empire 1801-1917* (Oxford: ClarendonPress, 1967), s. 704-5.

7. Norman Stone, *The Eastern Front 1914-1917* (London: Hodder & Stough-ton, 1975), s. 288; Michael Kettle, *The Allies and the Russian Collapse March1917-March 1918* (London: André Deutsch, 1981), s. 98.

8. Gordon A. Craig, *Germany 1866-1945* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1978), s. 375.

9. Ulrich Trumpener, *Germany and* the *Ottoman Empire 1914-1918* (Princeton: Princeton University Press, 1968), s.153.

10. Bertram D. Wolfe, Three Who Made a Revolution: A Biographical History, düzeltilmiş 4. baskı (New York: Dell, Delta Books, 1964), s. 620 ve devamı; Edmund Wilson, To the Finland Station: A Study in the Writing and Acting oHistory (Garden City, NY: Doubleday Anchor Books, 1953), s. 445 ve devamı.

11. Takip eden anlatım, Z.A.B. Zeman ve W.B. Scharlau, The Merchant ofNotlarRevolution: The Life of Alexander Israel Helphand (Parvus) 1867-1924 (London: Oxford University Press, 1965); ve Alman arşivlerinden alınarak Z.A.B. Zeman (ed.), Germany and the Revolution in Rus-sia 1915-1918 (London: Oxford University Press, 1958)'de basılan dokümanlara dayanmaktadır.

12. Zeman ve Scharlau, *The Merchant of Revolution,* s. 136.

13. Zeman (ed.), *Germany,* s. 1.

14. Zeman ve Scharlau, *The Merchant of Revolution,* s. 155.

15. AGE, s. 154.

16. AGE, s. 156-57.

17. AGE, s. 158.

18. Leonard Schapiro, *The Russian Revolutions of 1917: The Origins of Modern Communism* (New York: Basic Books, 1984), s. 95.

19. Kettle, *The Russian Collapse, s.* 13-35.

20. Norman Stone, *Europe Transformed 1878-1919* (London: Fontana, 1983), s. 371.

21. Edward Hallett Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923,* c.l (New York:Macmillan, 1951), s. 70.

22. Zeman (ed.), *Germany,* s. 35-36.
23. *Lord Riddell's War Diary 1914-1918* (London: Ivor Nicholson & Watson, 1933), s. 82.
24. Taylor, *English History,* s. 94-95.

31: Yeni Dünya

1. Arthur S. Link, *Wilson: Campaigns for Progressivism and Peace,1916-1917* (Princeton: Princeton University Press, 1965), s. 179-80.
2. AGE, s. 201-3.
3. Charles Seymour, *The Intimate Papers of Colonel House,* c.3 (Boston: Ho-ughton Mifflin, 1928), s. 51.
4. John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (NewYork: Harcourt, Brace & Howe, 1920), s. 42.
5. *War Memoirs of David Lloyd George,* c. 3: *1916-1917* (Boston: Little, Brown, 1934), s. 64.
6. *The Papers of Woodrow Wilson,* Ed.: Arthur S. Link v.d., c. 41: *January24-April 6,1917* (Princeton: Princeton University Press, 1983), s. 438.
7. AGE, s. 462.
8. AGE, s. 520.9.
9. AGE, s. 525.10.
10. AGY.
11. Seymour, *Papers of Colonel House,* c. 3, s. 45.
12. Ronald Steel, *Walter Lippmann, and the American Century* (Boston and Toronto: Little Brown and Company, 1980), s. 133.
13. Seymour, *Papers of Colonel House,* c. 3, s. 323.
14. AGY.
15. Seymour, Papers *of Colonel House,* c. 2, s. 415.
16. Steel, *Lippmann,* s. 136.
17. Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1965), s. 39.
18. AGE, s. 40-2.
19. Lawrence E. Gelfand, *The Inquiry: American Preparation for Peace, 1917-1919* (New Haven: Yale University Press, 1963), s. 47.
20. AGE, s. 273.
21. AGE, s. 60-2.
22. AGE, s. 240-50.
23. AGE, s. 250-52.
24. Seymour, *Papers of Colonel House,* c. 3, s. 39.
25. Wilson, Papers, e. 41, s. 537-38.
26. Gelfand, *The Inquiry,* s. 173.

32: Lloyd George'un Siyonizmi

1. Roger Adelson *Mark Sykes: Portrait of an Amateur* (London: Jonathan Cape, 1975), s. 222.

2. Lord Beaverbrook, *Men and Power 1917-1918* (London: Hutchinson,1956), s. 47.

3. AGE, s. 48.

4. *War Memoirs of David Lloyd George,* c. 4: 1917 (Boston: Little, Brown,1934), s. 68.

5. AGE, s. 66.

6. AGE, s. 432.

7. AGE, s. 573-74.

8. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 4, bölüm 1:*January 1917-June 1919* (Boston: Houghton Mifflin, 1978), s. 59.

9. Beaverbrook, *Men and Power,* s. 141.

10. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* e. 4: *1916-1922, The Stricken World*(Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 18.

11. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 99.

12. Gilbert, *Churchill:* c. 4, s. 30.

13. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 101.

14. AGE, s. 108.

15. Londra. Lordlar Kamarası Evrak Ofisi. Beaverbrook Koleksiyonu. Lloyd George Araştırmaları. F-6-1. Dokümanlar 1-16 (b).

16. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 60.

17. Elie Kedourie, *In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and its Interpreters 1914-1939* (Cambridge: Cambridge University Press, 1976), s. 159.

18. David Lloyd George, Memoirs of the Peace Conference (New Haven: Yale University Press, 1939), c. 2, s. 721.

19. AGE, s. 722.

20. Barbara W. Tuchman, *Bible and Sword: England and Palestine from the Bronze Age to Balfour* (New York: Funk & Wagnalls, 1956), s. 121.

21. Ronald Sanders, *The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the Birth of the* British Mandate *for Palestine* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1983), s. 5.

22. Sir Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston, 1830-1841 Brita in, the Liberal Movement and the Eastern Question* (New York: Humanities Press, 1969), c. 2, s. 761. Ayrıca bkz. Leonard Stein, *The Balfour Declaration* (London: Va lentine Mitchell, 1961), s. 5-9 ve Tuchman, *Bible and Sword,* s. 80-224.

23. H.H. Asquith, *Letters to Venetia Stanley,* ed.ler: Michael ve Eleanor Brock (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982), s. 406.

24. AGE, s. 477.

25. AGY.

26. AGY.

27. AGE, s. 477-78.

28. Isaiah Friedman, *The Question of Palestine, 1914-1918, British-Jewish-A rab Relations* (London: Routledge & Kegan Paul, 1973), s. 129.

29. Alex Bein, *Theodore Herzl: A Biography,* çeviren: Maurice Samuel (Phila delphia: Jewish Publication Society of America, 1941), s. 411 ve devamı.

30. Londra. Lordlar Kamarası Evrak Ofisi. Beaverbrook Koleksiyonu. Lloyd George Araştırmaları. G-33-1. Doküman 14-16.

33: Balfour Deklarasyonu'na Doğru

1. Isaiah Friedman, *The Question of Palestine, 1914-1918, British-Jewish-Arab Relations* (London: Routledge & Kegan Paul, 1973), s. 123.

2. Vladimir Jabotinsky, The Story of the Jewish Legion, çeviren: Samuel Katz (New York: Bernard Ackerman, 1945), s. 31.

3. Joseph B. Schechtman, Rebel and *Statesman: The Vladimir Jabotinsky Story, the Early Years* (New York: Thomas Yoseloff, 1956), s. 204-7'de birliğin kurulmasında Trumpeldor'un önemli rolü olduğunu belirtir.

4. Jabotinsky, *The Jewish Legion,* s. 66.

5. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. 7 Şubat 1917 toplantısının muhtırası; Roger Adelson, Mark *Sykes: Portrait of an Amateur* (London: Jonathan Cape, 1975),s. 225.

6. L.S. Amery, *My Political Life,* c. 2: *War and Peace: 1914-1929* (London: Hutchinson, 1953), s. 115.

7. George Antonius, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (New York: Capricorn Books, 1965), s. 412.

8. *The Leo Amery Diaries,* c. 1:*1896-1929,* ed.ler: John Barnes ve David Nicholson (London: Hutchinson, 1980), s. 137.

9. W.K. Hancock, *Smuts: The Sanguine Years, 1870-1919* (Cambridge: Cambridge University Press, 1962), s. 426.

10. Lord Beaverbrook, *Men and Power 1917-1918* (London: Hutchinson, 1956), s. xxiv-xxv; A.J.P. Taylor, *English History 1914-1945* (Oxford: Clarendon Press, 1965), s. 82.

11. War *Memoirs of Lloyd George,* c 4: *1917* (Boston, Little, Brown, 1934), s. 90.

12. AGE, s. 66-7.

13. *Selections from the Smuts Papers,* c. 3: *June 1910- November 1918,* ed.ler: W.K. Hancock ve Jean Van Der Poel (Cambridge: Cambridge University Press, 1966), s. 465.

14. AGE, s. 500.

15. Hancock, *Smuts,* s. 434-35.

16. *Selections from the Smuts Papers,* c. 5: September *1919-November 1934,* ed: Jean Van Der Poel (Cambridge: Cambridge University Press, 1973), s. 25.

17. AGE, s. 18.

18. Hancock, *Smuts,* s. 434-35.

19. *The Smuts Papers,* c. 4: November *1918-August 1919,* ed: W.K. Hancock ve Jean Van Der Poel (Cambridge: Cambridge University Press, 1966), s. 26-7.

20. Amery, *My Political Life,* s. 116.

34: Vaat Edilmiş Ülke

1. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. Sacher mektubu, 2 Şubat 1917; Scott mektubu, 3 Şubat 1917; Weizmann mektubu, 3 Şubat 1917.

2. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. 7 Şubat 1917 toplantısının muhtırası.

3. AGY

4. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. 8 Şubat 1918 toplantısının notları.

5. Ronald Sanders, *The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the Birth of the British Mandate for Palestine* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1983), s. 466.

6. Roger Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur* (London: Jonathan Cape, 1975), s. 225.

7. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press, 1981), s. 124.

8. Adelson, *Sykes,* s. 225.

9. Sanders, *The High Walls of Jerusalem, s.* 493.

10. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. Sledmere Araştırmaları. Downing sokağı no:10'da yapılan 3 Nisan 1917 tarihli konferansın notları.

11. AGY.

12. AGY.

13. Adelson, *Sykes,* s. 227.

14. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DS 149.

15. AGY. DS 149 (DR 588.25).

16. Kingston upon Hull. Hull Ü. Brynnior Jones Kütüphanesi. Mark Sykes Araştırmaları. DDSY (2). 12-7.

17. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DS 149; Adelson, *Sykes,* s. 229.

18. Adelson, *Sykes,* s. 231.

19. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DR 588.25.

20. AGY. DR 588.25 (DS 42.1).

21. Adelson, *Sykes,* s. 229.

22. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. Sledmere Araştırmaları. 14 Ağustos 1917.

23. *The Leo Amery Diaries,* c. 1:*1896-1929,* ed.ler: John Barnes ve David Nic holson (London: Hutchinson, 1980), s. 170.

24. Kenneth Rose, *The Later Cecils* (New York and London: Harper & Row, 1975), s. 153.

25. Philip Guedalla, *Men of Affairs* (London: Hodder & Stoughton, tarih yok), s. 193.

26. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DR 588.25.

27. Andrew ve Kanya-Forstner, *French Imperial Expansion,* s. 129.

28. Sanders, *The High Walls of Jerusalem,* s. 534.

29. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 4, bölüm 1:*January 1917-June 1919* (Boston: Houghton Mifflin, 1978), s. 107.

30. David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference* (New Haven: Yale University Press, 1939), c. 2, s. 733.31.

31. Leonard Stein, *The Balfour Declaration* (London: Valentine Mitchell, 1961), s. 66'ya göre bağlılığı temsilen 130.000 kişi şekel kullanıyordu. Amerikan*Notlar*Yahudi yıllığında 1909-10 yıllarında dünya Yahudi nüfusu tahminen 11.500.000 o-larak verilmişti. *Encyclopaedia Britannica,* 11. baskı, "Jews" b.a.

32. Isiah Friedman, *The Question of Palestine, 1914-1918, British-Jewish-Arab Relations* (London: Routledge & Kegan Paul, 1973), s. 178.

33. Walter Laqueur, *A History of Zionism* (New York: Holt, Rinehart & Wins ton, 1972), s. 184.

34. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. Sir R. Graham'in General Wingate'e mektubu, 21 Eylül 1917.

35. *Amery Diaries,* s. 170.

36. Stein, *Balfour Declaration,* s. 529; Laqueur, *Zionism,* s. 181.

37. *Trial and Error: The Autobiography of Chaim Weizmann* (New York: Har per, 1949), s. 179.

38. Londra. Lordlar Kamerası Evrak Ofisi. Beaverbrook Koleksiyonu. Lloyd George Araştırmaları. F-3-2-34.

39. AGY.

40. Weizmann, *Trial and Error,* s. 208.

41. Lloyd George, *Peace Conference,* c. 2, s. 669.

42. AGE, c. 3, s. 737.

43. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Balfour Deklarasyonu.

44. AGY.

45. Lloyd George, *Peace Conference,* c. 2, s. 723.

46. AGE, s. 737.

47. Ezekiel Rabinowitz, *Justice Louis D. Brandeis: The Zionist Chapter of His Life* (New York: Philosophical Library, 1968), s. 6.

48. Michael E. Parrish, *Felix Frankfurter and His Times-The Reform Years* (New York: Free Press, and London: Collier Macmillan, 1982), s. 135.

49. Leonard Baker, *Brandeis and Frankfurter: A Dual Biography* (New York: Harper & Row, 1984), s. 74.

50. AGY.

51. Rabinowitz, *Brandeis,* s. 4.

52. Alpheus Thomas Mason, *Brandeis: A Free Man's Life* (New York: Viking Press, 1946), s. 446.

53. *Letters of Louis D. Brandeis,* c. 4: *(1916-1921): Mr. Justice Brandeis,* ed.ler: Melvin I. Urofsky ve David W. Levy (Albany: State University of New York Press, 1975), s. 355.

54. Amery Diaries, s. 189.

55. *Selections from the Smuts Papers,* c. 3: *June 1910-November 1918,* ed.ler: W.K. Hancock ve Jean Van Der Poel (Cambridge: Cambridge University Press, 1966), s. 503.

35: Kudüs'te Noel

1. Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs, 1914-1921* (Berkeley and London: University of California Press, 1971), s. 121.

2. AGE, s. 139-40.

3. Desmond Stewart, *T.E. Lawrence* (New York and London: Harper & Row, 1977), s. 166-68.

4. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Büro Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 18. Doküman TU/17/3.

5. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Allenby Araştırmaları. DS 244.4.

6. *War Memoirs of David Lloyd George,* c.6: *1918* (Boston: Little, Brown, 1937), s. 203.

7. General Ed. Brémond, *Le Hedjaz dans la guerre mondiale* (Paris: Payot, 1931), s. 9.

8. David Holden ve Richard Johns, *The House of Saud: The Rise and Fall of the Most Powerful Dynasty in the Arab World* (New York: Holt, Rinehart & Wins ton, 1981), s. 53.

9. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. William Yale Araştırmaları. DS 149, DS 244.4, DS 126.1.

10. *War Memoirs of David Lloyd George,* c. 4: *1917* (Boston: Little, Brown, 1934), s. 98.

11. AGE, s. 573.

36: Şam Yolu

1. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DR. 588.25.

2. AGY. (DR 588.25) DS 42.1.

3. AGY. Sir Gilbert F. Clayton Mektubu. 3-8-16. DT 107.2 CG (DS 42.1).

4. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. Clayton'dan Deedes'e, 6 Eylül 1917.

5. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. (DR 588.25) DS 42.1.

6. AGY. (DR 588.25) DS 149.

7. AGY. (DR 588.25) DT 82.97.

8. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Savaş Kabinesi, Ortadoğu Komitesi. CAB 27/23, s. 154.

9. *Trial and Error: The Autobiography of Chaim Weizmann* (New York: Harper 1949) s. 181.

10. Roger Adelson, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur* (London: Jonathan Cape, 1975) s. 264.

11. Kingston upon Hull. Hull Ü. Brynmor Jones Kütüphanesi. Mark Sykes Araştırmaları. 11-61.

12. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. Clayton'dan Sykes'a, 15 Aralık 1917.

13. AGY. Sykes'dan Clayton'a, 14 Kasım 1917.

14. AGY. Sykes'dan Clayton'a, 1 Aralık 1917.

15. AGY. Sykes'tan Picot'a, 12 Aralık 1917.

16. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DS42.1. DR. 588.25.

17. AGY. (DS 149) DS 161.

18. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. Clayton'dan Sykes'a, 15 Aralık 1917.

19. AGY. Wingate'den Allenby'e, 16 Aralık 1917.

20. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. William Yale Araştırmaları. DS 125.52., DS 126.1, DS 151.92.

21. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 17. Doküman 19A, s. 4-5.

22. AGY. c. 24. Doküman 36757.

23. Rehovot, Israel. Weizmann Arşivleri. Deedes'den Yabancılar Ofisi'ne, 19 Kasım 1917.

24. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. (DS 125) DS 125.3.01.594.

25. AGY. DS 125.

26. Durham. Durham Ü. Sudan Arşivi. Clayton Key Araştırmaları. G//S 513. Dosya 1.

27. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. (DS 125) DS 149.

28. Kingston upon Hull. Hull Ü. Brynmor Jones Kütüphanesi. Mark Sykes Araştırmaları. 11-101.

29. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Savaş Kabinesi, Ortadoğu Komitesi. CAB 27/23, s. 132.

30. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Faysal Araştırmaları. B-31.

31. *The Letters and Papers of Chaim Weizmann,* c. 8, Seri:A: *November 1917-October 1918,* ed.ler: Dvorah Barzilay ve Barnet Litvinoff (Jerusalem: Israel University Press, 1977), s. 210.

32. Yeniden basım: *Palestine Papers 1917-1922 Seeds of Conflict,* Doreen Ingrams tarafından derlenmiş ve dipnot verilmiş. (London: John Murray, 1972), s. 33.

33. AGE., s. 37; Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 24. Doküman 105824.

34. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 24. Doküman 92392; Ingrams, *Palestine Papers,* s. 24-26.

35. *The Leo Amery Diaries,* c. 1: *1896-1929,* ed.ler: John Barnes ve David Nicholson (London: Hutchinson, 1980), s. 206.

36. Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs, 1914-1921* (Berkeley and London: University of California Press, 1971), s. 156; H.V.F. Winstone, *Gertrude Bell* (London: Jonathan Cape, 1978), s. 202.

37. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DR 588.25.

38. AGY. DR 588.

39. AGY. (DR 588.25) DS 149.

40. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Savaş Kabinesi. Ortadoğu Merkezi. CAB 27/23, s. 127-28.

41. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 18. (TU/15/5 (6).

42. AGY. c. 20. MI/19/3.

43. AGY. c. 20. HM/19/1.

44. AGY c. 17. Doküman 26.

45. Colonel R. Meinertzhagen, *Middle East Diary 1917-1956* (London: Cresset Press, 1959), s. 28.

46. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DR 588.

47. Liman von Sanders, *Five Years in Turkey* (Annapolis: United States Naval Institute, 1927), s. 306-20.

48. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Faysal Araştırmaları. 0-14.

49. Durham. Durham Ü. Sudan Arşivi. Reginald Wingate Araştırmaları. 149/7/1.-109.

50. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 17. Doküman 33.

51. Ingrams, *Palestine Papers,* s. 33.

52. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DS 588.25.

53. AGY. DR 588.25.

54. AGY.

55. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 17, s. 97-103.

56. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Eocpansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press, 1981), s. 162.

37: Suriye Savaşı

1. Metindeki anlatım çoğunlukla, Howard M. Sachar, *The Emergence of the Middle East: 1914-1924* (New York: Alfred A. Knopf, 1969) s. 238 ve devamındaki canlı anlatıma ve aynı zamanda *Encyclopaedia Britannica,* 12. baskı, "Turkish Campaigns" maddesindeki tanık ifadesine dayanmaktadır.

2. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 883. c. 17, s. 104-5.

3. *The Leo Amery Diaries,* c. 1: *1896-1929,* ed.ler: John Barnes ve David Nicholson (London: Hutchinson, 1980), s. 241.

4. Oxford. Bodleian Kütüphanesi. Milner Araştırmaları. Filistin. 140/64.

5. AGY. 140/54.

6. AGY. 140/56.

7. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 24. Doküman 36757.

8. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Allenby Araştırmaları. DS 244.4.

9. Durham. Durham Ü. Sudan Arşivi. Reginald Wingate Araştırmaları. 149/9/1-158.

10. AGY. 150/1/1-105.

11. Oxford. Bodleian Kütüphanesi. Milner Araştırmaları. Filistin. 140/64

12. Durham. Durham Ü. Sudan Arşivi. Reginald Wingate Araştırmaları. 150/1/1-105.

13. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 17, s. 119-20.

14. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Allenby Araştırmaları. DS 244.4.

15. AGY.

16. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Savaş Kabinesi, Doğu Komitesi. CAB 27/24, s. 148-52.

17. Durham. Durham Ü. Sudan Arşivi. Reginald Wingate Araştırmaları. 150/2/1-112.

18. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press,1981), s. 11.

19. AGY, s. 161.

20. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Savaş Kabinesi, Doğu Komitesi. CAB 27/24, s. 148-52.

21. Jukka Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920* (London: Athlone Press, 1969), s. 72, no: 3.

22. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Allenby Araştırmaları. DS 244.4.

23. W.T. Massey, *Allenby's Final Triumph* (New York: E.P. Dutton, 1920), s. 18-19.

24. *T.E. Lawrence to His Biographer, Robert Graves* (New York: Doubleday, Doran, 1938), s. 104.

25. Durham. Durham Ü. Sudan Arşivi. Clayton Key Araştırmaları. G//S 513. dosya 1.596.

26. Oxford. Bodleian Kütüphanesi. Milner Araştırmaları. Filistin. 140/21-22.

27. Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East,* s. 74.

28. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Mark Sykes Araştırmaları. DR 588.25 (DS 42.1).

29. Oxford. St. Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. David Hogarth Araştırmaları. 30 (ii).

30. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Savaş Kabinesi, Doğu Komitesi. CAB 27/24, s. 186.

31. AGY, s. 187.

32. AGY, s. 169.

33. David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference* (New Haven: Yale University Press, 1939), c. 2, s. 664-65.

34. AGE, s. 665.

35. *War Memoirs of David Lloyd George,* c. 4: *1917* (Boston: Little, Brown1934), s. 86.

36. *The Letters and Papers of Chaim Weizmann* c. 8, seri A: *November 1917-October 1918,* ed.ler: Dvorah Barzilay ve Barnet Litvinoff (Jerusalem: Israel Univer sity Press, 1977), s. 230.

37. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Savaş Kabinesi, Doğu Komitesi. CAB 27/24. 18 Haziran 1918 tarihli toplantının tutanakları.

38. AGY. 18 Haziran 1918 tarihli toplantının tutanakları.

39. *The Amery Diaries,* s. 237.

40. Londra. King's Koleji. Liddell Hart Centre for Military Archives. Allenby Araştırmaları. 1-9-21.

41. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. C.24. Doküman 92392.

42. AGY. Doküman 123904.

43. AGY. Doküman 138908.

44. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Savaş Kabinesi, Doğu Komitesi. CAB 27/24, s. 153-61.

45. Durham. Durham Ü. Sudan Arşivi. Reginald Wingate Araştırmaları. 150/10/1-137.

46. Londra. King's Koleji. Liddell Hart Centre for Military Archives. Allenby Araştırmaları. 1-9-15.

38: Yollar Ayrılıyor

1. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 18. Doküman TU/17/17.

2. Ulrich Trumpener, *Germany and the Ottoman Empire: 1914-1918* (Princeton: Princeton University Press, 1968), s. 167.

3. Frederick Stanwood, *War, Revolution and British Imperialism in Central Asia* (London: Ithaca Press, 1983), s. 32-33.

4. Marian Kent, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil 1900-1920* (London and Basingstoke: Macmillan Press for the London School of Economics, 1976), s. 118.

5. Trumpener, *Ottoman Empire,* s. 186.

6. Firuz Kazemzadeh, *The Struggle for Transcaucasia (1917-1921)* (New York: Philosophical Library and Oxford: George Ronald, 1951), s. 135.

7. Takip eden anlatım çoğunlukla, C. H. Ellis, *The Transcaspian Episode: 1918-1919* (London: Hutchinson, 1963); ve Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921: Intervention and the War* (Princeton: Princeton University Press, 1961)'e dayanmaktadır.

8. Stanwood, *Central Asia,* s. 134.

9. Ullman, *Anglo-Soviet Relations,* s. 304.

10. *The Leo Amery Diaries,* c. 1: *1896-1929,* ed.ler: John Barnes ve David Nicholson (London: Hutchinson, 1980), s. 188.

11. AGE, s. 173.

12. Stanwood, *Central Asia,* s. 139.

13. *The Amery Diaries,* s. 173.

14. AGE, s. 175-76.

15. AGE, s. 194.

16. Stanwood, *Central Asia,* s. 146-47.

17. AGY.

18. Ullman, *Anglo-Soviet Relations,* s. 304-5.

19. Trumpener, *Ottoman Empire,* s. 188-91.

20. Ellis, *Transcaspian Episode,* s. 39; Kazemzadeh, *Transcaucasia,* s. 135 ve devamı.

21. Durham. Durham Ü. Sudan Arşivi. Reginald Wingate Araştırmaları. 149/8/1-93.

22. Londra. Lordlar Kamarası Evrak Ofisi. Beaverbrook Koleksiyonu. Lloyd George Araştırmaları. F-6-1. Doküman 13.

23. Kazemzadeh, *Transcaucasia,* s. 147.

24. Trumpener, *Ottoman Empire,* s. 193.

25. AGY.

26. AGE, s. 194.

27. Ellis, *Transcaspian Episode,* s. 52.

39: Truva Kıyılarında

1. Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: 2-A Lost Opportunity: The Armistice Negotiations of Moudros," Middle *Eastern Studies* (October 1972), s. 315.

2. *The Leo Amery Diaries,* c. 1: *1896-1929,* ed.ler: John Barnes ve David Nicholson (London: Hutchinson, 1980), s. 194.

3. Helmut Mejcher, "Oil and British Policy towards Mesopotamia," *Middle Eastern Studies* (October 1972), s. 387.

4. C.J. Lowe ve M.L. Dockrill, *The Mirage of Power,* c. 3: *The Documents, British Foreign Policy 1902-22* (London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1972), s. 553.

5. AGE, s. 553-54.

6. Arthur J. Marder, *From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919,* c. 5: *Victory and Aftermath, January 1918-June 1919* (London: Oxford University Press, 1970), s. 37.

7. Gwynne Dyer, "The Turkish Armistice of 1918: 1-The Turkish Decision for a Separate Peace, Autumn, 1918," *Middle Eastern Studies* (May 1972), s. 171. no: 30.

8. AGE, s. 148-49.

9. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 18. Doküman TU/18/3.

10. Dyer, "The Turkish Armistice: 1," s. 148.

11. AGE, s. 152.

12. Charles Vere Ferres Townshend, *My Campaign* (New York: James A. McCann, 1920), c. 2, s. 276 ve devamı.

13. Dyer, "The Turkish Armistice: 1," s. 161.

14. *War Memoirs of David Lloyd George,* c. 6: 1928 (Boston: Little, Brown, 1937), s. 278.

15. AGY.

16. AGY.

17. Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets,* c.l: *1877-1918.* (London: Collins, 1970), s. 619 ve devamı.

18. David Robin Watson, *Georges Clemenceau: A Political Biography* (Lon don: Eyre Methuen, 1974), s. 371.

19. Dyer, "The Turkish Armistice: 2."

20. Salahi Ramsdan Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement* (London and Beverly Hills: SAGE Publica tions, 1975), s. 3.

21. Erik Jan Zurcher, *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905-1926* (Leiden: E.J. Brill, 1984), s. 72.

22. Watson, *Clemenceau,* s. 367.

23. Lloyd George, *War Memoirs,* c. 6, s. 279-80.

24. Roskill, *Hankey,* c. 1, s. 609.

25. Lowe and Dockrill, *The Mirage of Power,* c. 2, s. 359.

26. *The Letters and Papers of Chaim Weizmann* c. 8, seri A: *November 1917-October 1918,* ed.ler: Dvorah Barzilay ve Barnet Litvinoff (Jerusalem: Israel University Press, 1977), s. 278-79.

27. Roskill, *Hankey,* c. 1, s. 594.

28. Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East: 1914-1971,* yeni den düzenlenmiş baskı (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1981), s. 50-1'de alıntı yapılan Balfour notası.

29. Michael L. Dockrill ve J. Douglas Goold, *Peace without Promise: Britain and the Peace Conferences, 1919-1923* (London: Batsford Academic and Educatio nal, 1981), s. 146.

30. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press, 1981), s. 172.

31. Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs, 1914-1921* (Berkeley and London: University of California Press, 1971), s. 163.

32. John Darwin, *Britain, Egypt, and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War, 1918-1922* (New York: St Martin's Press, 1981), s. 160.

33. Londra. Lordlar Kamarası Evrak Ofisi. Beaverbrook Koleksiyonu. Lloyd George Araştırmaları. F-205-3. Doküman 9.

34. AGY. Doküman 7.

35. David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference* (New Haven: Yale University Press, 1939), c. 2, s. 665-68.

36. Frances Stevenson, *Lloyd George: A Diary,* ed: A.J.P. Taylor (New York and London: Harper & Row, 1971), s. 174.

37. Londra. Lordlar Kamarası Evrak Ofisi. Beaverbrook Koleksiyonu. Lloyd George Araştırmaları. F-39-1-10.

38. AGY. F-205-3. Doküman 7.

39. AGY. F-36-6-56.

40. *Lord Riddell's Intimate Diary of the Peace Conference and after: 1918-1923* (New York: Reynal & Hitchcock, 1934), s. 25.

41. Desmond Stewart, *T.E. Lawrence* (New York and London: Harper & Row, 1977), s. 133; T.E. Lawrence, *Seven Pillars of Wisdom* (Garden City, New York: Do-ubleday, Doran & Company, Inc., 1935), bölüm 6.

42. William H. McNeill, *Plagues and Peoples* (Garden City, NY: Doubleday Anchor Books, 1976), s. 255.

43. *Encyclopaedia Britannica,* 14. baskı "Influenza" başlığı altında; *Encyclo paedia Britannica,* 12. baskı "Turkish Campaigns" başlığı altında.

40: Saatin Tıkırtıları

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume, c.* 4, bölüm 1: *January 1917-June 1919* (Boston: Houghton Mifflin, 1978), s. 412.

2. Kenneth O. Morgan, *Lloyd George* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1974), s. 126.

3. Charles Loch Mowat, *Britain between the Wars 1918-1940* (London: Methuen University Paperback, 1968), s. 11.

4. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 450.

5. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 4: *1916-1922, The Stricken World* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 179-80.

6. Howard M. Sachar, *The Emergence of the Middle East: 1914-1924* (New York: Alfred A. Knopf, 1969), s. 246.

7. Paul C. Helmreich, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920* (Columbus: Ohio State University Press, 1974), s. 28.

8. Elizabeth Monroe, *Britain's Moment in the Middle East: 1914-1971,* yeniden düzenlenmiş baskı (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1981), s. 37.

9. AGE, s. 38.

10. Winston S. Churchill, *The Aftermath: Being a Sequel to the World Crisis* (London: Macmillan, 1941), s. 60.

11. Gilbert, *Churchill: The Stricken World, s.* 182.

12. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 463-64.

13. Gilbert, *Churchill: The Stricken World,* s. 194.

14. AGE, s. 196.

15. AGE, s. 194.

16. Kenneth O. Morgan, *Consensus and Disunity: The Lloyd George Coaliti on Government 1918-1922* (Oxford: Clarendon Press, 1979), s. 146.

17. John Darwin, *Britain, Egypt, and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War, 1918-1922* (New York: St Martin's Press, 1981), s. 12; *Encyclopa edia Britannica,* 15. baskı "Indian Subcontinent, History of the." başlığı altında.

18. Gilbert, *Churchill: The Stricken World, s.* 477-78.

19. Arno J. Mayer, *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles 1918-1919* (New York: Alfred A. Knopf, 1967), s. 139.

41: İhanet

1. John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (New York: Harcourt, Brace & Howe, 1920), s. 38.

2. AGE, s. 46.

3. Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets,* c. 2: *1919-1931* (London: Collins, 1972), s. 38.

4. Paul C. Helmreich, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920* (Columbus, Ohio: Ohio State Univer sity Press, 1974), s. 18.

5. AGE, s. 19-20.

6. AGE, s. 94.

7. AGE, s. 95.

8. AGY.

9. Roskill, *Hankey,* c. 2, s. 72.

10. AGE, s. 80.

11. AGE, s. 81.

12. David Lloyd George, *Memoirs of the Peace Conference* (New Haven: Yale University Press, 1939), c. 2, s. 691.

13. Leonard Baker, *Brandeis and Frankfurter: A Dual Biography* (New York: Harper & Row, 1984), s. 171.

14. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press, 1981), s. 197.

15. AGE, s. 162.

16. AGE, s. 194.
17. AGE, s. 189.
18. Helmreich, *Paris to Sèvres,* s. 131.
19. AGE, s. 139.
20. Lloyd George, *Memoirs,* s. 818.
21. AGE, s. 26.
22. Lloyd George, *Memoirs, s.* 818.
23. AGE, s. 711.
24. AGE, s. 820.
25. Baker, *Brandeis and Frankfurter,* s. 170.
26. Roskill, *Hankey,* c. 2, s. 213.
27. AGE, s. 89.
28. Daniele Vare, *Laughing Diplomat* (London: John Murray, 1938), s. 155.
29. Helmreich, *Paris to Sèvres,* s. 178.
30. *Lord Riddell's Intimate Diary of the Peace Conference and after: 1918-1923* (New York: Reynal & Hitchcock, 1934), s. 24.
31. Lloyd George, *Memoirs,* s. 491.
32. AGE, s. 723-24.

42: Konferansların Dünyası

1. Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets,* c. 2:*1919-1931* (London: Collins, 1972), s. 141.
2. Jukka Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East 1914-1920* (London: Athlone Press, 1969), s. 104.
3. Paul C. Helmreich, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920* (Columbus: Ohio State University Press, 1974), s. 28.
4. John Darwin, *Britain, Egypt, and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War, 1918-1922* (New York: St Martin's Press, 1981), s. 172.
5. Roskill, *Hankey,* c. 2, s. 70.
6. AGE, s. 115.
7. AGY.
8. Erik Jan Zurcher, *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905-1926* (Leiden: E. J. Brill, 1984), s. 68 ve devamı.
9. AGE, s. 95-96.
10. David Lloyd George, Memoirs of the Peace Conference (New Haven: Yale University Press, 1939), c. 2, s. 830.
11. Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East,* s. 210.
12. C. Ernest Dawn, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism* (Urbana, Chicago and London: University of Illinois Press, 1973), s. 158.
13. AGE, s. 178, ek 7. Bkz: Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921* (Hassocks, Sussex: Harvester Press, 1978), s. 159.

14. *Lord Riddell's Intimate Diary of the Peace Conference and after: 1918-1923* (New York: Reynal & Hitchcock, 1934), s. 112.

44: Mısır: 1918-1919 Kışı

1. P.J. Vatikiotis, *The History of Egypt,* 2. baskı (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1980), s. 250 ve devamı. Metindeki anlatım esas olarak buna ve John Darwin, *Britain, Egypt and the Middle East: Imperial Policy in the After math of the War, 1918-1922* (New York: St Martin's Press, 1981)'e dayanmaktadır.
2. Sir James Rennell Rodd, Lord Milner'in Mısır heyetinin (1920) bir üyesi. *Encyclopaedia Britannica,* 12. baskı, "Egypt" b.a.
3. Darwin, *Middle East,* s. 68.
4. AGE, s. 71.
5. Durham. Durham Ü. Sudan Arşivi. Reginald Wingate Araştırmaları. 470/7.
6. Darwin, *Middle East,* s. 77.
7. AGE, s. 72.
8. AGE, s. 74.
9. AGY.
10. Vatikiotis, *Egypt,* s. 265.

45: Afganistan: 1919 İlkbaharı

1. T.A. Heathcote, *The Afghan Wars: 1839-1919* (London: Osprey, 1980), s. 172.
2. Leon B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929: King Amanullah's Failure to Modernize a Tribal Society* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1973), s. 239.
3. *Encyclopaedia Britannica,* 12. baskı, "Afghanistan" b.a.
4. Heathcote, *Afghan Wars,* s. 179.
5. Poullada, *Reform and Rebellion,* s. 238, no: 11.
6. *Encyclopaedia Britannica,* 12. baskı, "Afghanistan" b.a. görüleceği gibi anlaşma 1920'de sonuçlandırıldı.
7. Poullada, *Reform and Rebellion, s.* 228. 8.
8. AGE, s. 247, no: 29.

46: Arabistan: 1919 İlkbaharı

1. Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs, 1914-1921* (Berkeley and London: University of California Press, 197İ), s. 324.
2. AGY.
3. David Holden ve Richards Johns, *The House of Saud: The Rise and Fall of the Most Powerful Dynasty in the Arab World* (New York: Holt, Rinehart & Winston,

1981) s. 69; Christine Moss Helms, *The Cohesion of Saudi Arabia: Evolution of Poli tical Identity* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1981), s. 129; J.B. Kelly, *Arabia, the Gulf and the West* (New York: Basic Books, 1980), s. 230.

4. Holden ve Johns, *Saud,* s. 71; Gary Troeller, *The Birth of Saudi Arabia: Britain and tha Rise of the House of Saud* (London: Frank Cass, 1976), s. 142.

5. Troeller, Saudi *Arabia,* s. 142-43; Busch, *Britain, India, and the Arabs,* s. 328 ve devamı; Holden and Johns, *Saud,* s. 72.

6. Helms, Saudi *Arabia, s.* 127.

7. Robert Vansittart'den alıntılayan: Busch, *Britain, India, and the Arabs,* s. 330.

8. Holden ve Johns, *Saud,* s. 72.

47: Türkiye: Ocak 1920

1. Michael L. Dockrill ve J. Douglas Goold, *Peace without Promise: Britain and the Peace Conferences, 1919-1923* (London: Batsford Academic and Educatio nal, 1981), s. 198.

2. AGE, s. 199.

3. AGE, s. 210.

4. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press, 1981), s. 215.

5. Gordon A. Craig ve Felix Gilbert (ed.ler), *The Diplomats, 1919-1939* (Prince ton: Princeton University Press, 1953), s. 181'de Roderic H. Davison, "Turkish Diplo macy from Mudros to Lausanne".

6. Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* c. 2: *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Tur key, 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 348.

7. Davison, "Turkish Diplomacy" s. 181.

8. Shaw ve Shaw, *Ottoman Empire,* s. 349.

9. Davison, "Turkish Diplomacy" s. 181.

10. Shaw ve Shaw, *Ottoman Empire,* s. 352-53.

11. Davison, "Turkish Diplomacy" s. 183.

12. Encyclopaedia Britannica, 12. baskı, "Turkey (Nationalist)" b.a.

13. Salahi Ramsdan Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement* (London and Beverly Hills: SAGE Publicati ons, 1975), s. 62-65.

14. Lord *Riddell's Intimate Diary of the Peace Conference and after: 1918-1923* (New York: Reynal & Hitchcock, 1934), s. 208.

15. Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922* (New York: St Martin's Press, 1973), s. 124.

16. Dockrill ve Goold, Peace *without Promise,* s. 215.

17. Smith, *Ionian Vision, s.* 132-33.

18. Winston S. Churchill, *The Aftermath: Being a Sequel to the World Crisis* (London: Mac-millan, 1941), s. 386.

19. Smith, *Ionian Vision,* s. 163.

20. AGE, s. 164.

21. AGE, s. 185.
22. AGE, s. 186.
23. AGE, s. 184.

48: Suriye ve Lübnan: 1920 Baharı ve Yazı

1. Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Otto man Empire, 1914-1921* (Hassocks, Sussex: Harvester Press, 1978), s. 157-62.
2. Philip S. Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920* (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), s. 86-88.
3. AGE, s. 88.
4. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press, 1981), s. 204.
5. AGE, s. 215.
6. Jukka Nevakivi, *Britain, France and the Arab* Middle *East, 1914-1920* (London: Athlone Press, 1969), s. 216.
7. Metindeki anlatım, Khoury, *Urban Notables and Arab Nationalism;* ve Y Porath, *The Emergence of the Palestinian-Arab National Movement 1918-1929* (London: Frank Cass, 1974)'ü izler.
8. Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East,* s. 216.
9. Aaron S. Klieman, *Foundations of British Policy in the Arab World: The Ca iro Conference of 1921* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1970), s. 46-47.
10. AGY.
11. AGY.
12. AGE, s. 216-17.
13. Andrew ve Kanya-Forstner, *French Imperial Expansion,* s. 215.
14. AGE, s. 216.
15. Howard M. Sachar, *The Emergence of the Middle East: 1914-1924* (New York: Alfred A. Knopf, 1969), s. 287.
16. AGE, s. 288.
17. Klieman, *Foundations of British Policy,* s. 51.
18. Elie Kedourie, *Islam in the Modem World and Other Studies* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1981), s. 85 ve devamı.
19. John Darwin, *Britain, Egypt, and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War, 1918-1922* (New York: St Martin's Press, 1981), s. 183.

49: Doğu Filistin (Mavera-i Ürdün): 1920

1. Christopher M. Andrew ve A.S. Kanya-Forstner, *The Climax of French Imperial Expansion: 1914-1924* (Stanford: Stanford University Press, 1981), S.220.
2. AGY.
3. AGY.

4. AGY.
5. AGY.
6. AGE, s. 217.
7. Aaron S. Klieman, *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1970), s. 72.
8. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. C.D. Brunton Araştırmaları. DS 126-DS 154.5, no:2.
9. AGY.
10. AGY, no: 3.
11. AGY.
12. AGY.
13. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. F.R. Somerset Araştırmaları. DS 97.59.
14. AGY. DS 126, DS 149, DS 154.5.
15. AGY.

50: Filistin: 1920 Araplar ve Yahudiler

1. Howard M. Sachar, *A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time* (New York: Alfred A. Knopf, 1976), s. 123.
2. Joseph B. Schechtman, Rebel *and Statesman: The Vladimir Jabotinsky Story, the Early Years* (New York: Thomas Yoseloff, 1956), s. 328.
3. AGE, s. 329 ve devamı; Sachar, *History of Israel,* s. 123.
4. Sachar, *History of Israel,* s. 123-24.
5. Oxford. Rhodes House. Richard Meinertzhagen anıları, c. 21, s. 126 (12-31-19).
6. AGY, s. 143 (4 Temmuz 1920).
7. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 4: *1916-1922, The Stricken World* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 484-5.

51: Mezopotamya (Irak): 1920

1. H.V.F. Winstone, *Gertrude Bell* (London: Jonathan Cape, 1978), s. 207.
2. AGE, s. 209.
3. AGE, s. 215.
4. AGY.
5. Elie Kedourie, *England and the Middle East: The Destruction of the Otto man Empire, 1914-1921* (Hassocks, Sussex: Harvester Press, 1978), s. 191.
6. Winstone, *Bell,* s. 215.
7. AGE, s. 219.
8. Jukka Nevakivi, *Britain, France and the Arab Middle East, 1914-1920* (London: Athlone Press, 1969), s. 177.
9. Winstone, *Bell,* s. 220.

10. AGE, s. 222.

11. Howard M. Sachar, *The Emergence of the Middle East: 1914-1924* (New York: Alfred A. Knopf, 1969), s. 371.

12. Kedourie, *Middle East,* s. 192.

13. H.V.F. Winstone, *Leachman: 'OC Desert'* (London and New York: Quartet Books, 1982), s. 208.

14. AGE, s. 215.

15. Aaron S. Klieman, *Foundations of British Policy in the Arab World: The Ca iro Conferene of 1921* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1970), s. 56.

16. Kedourie, *Middle East,* s. 192.

17. Briton Cooper Busch, *Britain, India, and the Arabs, 1914-1921* (Berkeley and London: University of California Press, 1971), s. 408.

18. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. Leachman Araştırmaları.

19. Sachar, *Middle East,* s. 372.

20. Busch, *Britain, India, and the Arabs,* s. 408-9.

21. Klieman, *Foundations of British Policy,* s. 57.

22. AGE, s. 58.

23. Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets,* c. 2: *1919-1931* (London: Col lins, 1972), s. 201.

24. John Darwin, *Britain, Egypt, and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War, 1918-1922* (New York: St Martin's Press, 1981), s. 200.

25. AGY.

26. AGY.

52: Iran:1920

1. Kenneth O. Morgan, *Consensus and Disunity: The Lloyd George Coaliti on Government 1918-1922* (Oxford: Clarendon Press, 1979), s. 119.

2. Harold Nicolson, *Curzon: The Last Phase 1919-1925* (Boston: Houghton Mifflin, 1934), s. 134.

3. AGE, s. 122.

4. Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921,* c. 3: *The Anglo-Sovi et Accord* (Princeton: Princeton University Press, 1972), s. 353.

5. Nicolson, *Curzon,* s. 138.

6. Ullman, *Anglo-Soviet Relations,* c.3, s. 352, no: 11.

7. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c.4, bölüm 2: *July 1919-March 1921,* s. 1103.

8. Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets,* c.2: *1919-1931* (London: Col lins, 1972), s. 202.

9. Ullman, *Anglo-Soviet Relations,* c.3, s. 374.

10. AGE, s. 380.

11. AGE, s. 378.

12. AGE, s. 377.

13. AGE, s. 386.

14. AGE, s. 388.

15. Adı geçen eserde Princeton Ü.'nden Profesör Richard H. Ullman.

16. John Darwin, *Britain, Egypt, and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War, 1918-1922* (New York: St Martin's Press, 1981), s. 214.

53: İngiltere Düşmanlarının Maskesi Düşüyor

1. Kew. Kamu Evrak Ofisi. Arap Bürosu Araştırmaları. Yabancılar Ofisi 882. c. 23. Doküman Ml/19/9.
2. Aaron S. Klieman, *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1970), s. 58.
3. AGY.
4. *The Times,* 16 Ağustos 1985, s. 11.

54: Ortadoğu'da Sovyet Tehdidi

1. Richard H. Ullman, *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921,* c.3: *The Anglo-Soviet Accord* (Princeton: Princeton University Press, 1972), s. 324.
2. AGE, s. 328.
3. AGY.
4. AGE, s. 329.
5. AGY.
6. AGE, s. 327.
7. AGE, s. 326-27.
8. AGE, s. 326.
9. Martin Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* c.4, bölüm 2: *July 1919-March 1921,* s. 988-89.
10. AGE, s. 989.
11. AGE, s. 1025.
12. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c.4: *1916-1922, The Stricken World* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 331.
13. AGE, s. 371.
14. *Lord Riddell's Intimate Diary of the Peace Conference and after: 1918-1923* (New York: Reynal & Hitchcock, 1934), s. 163.
15. AGY.
16. AGY.
17. Ullman, *Anglo-Soviet Relations,* c. 3, s. 427.

55: Moskova'nın Hedefleri

1. Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism, 1917-1923,* yeniden düzenlenmiş baskı (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1964), s.l.
2. Allen S. Whiting, *Soviet Policy in China 1912-1924* (Stanford University Press Paperback, 1968), s. 21'de alıntılanan Lenin, *Collected Works,* c. 19, s. 254.
3. Olaf Caroe, *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism,* 2. baskı (New York: St Martin's Press, 1967), s. 111.

4. Pipes, *Formation of the Soviet Union,* s. 155.

56: Buhara'da Ölüm

1. Edward Hallett Carr, *The Bolshevik Revolution 1917-1923,* (Harmondsworth: Penguin, 1966), c. 3, s. 249, no: 1.
2. AGE, s. 313.
3. Louise Bryant, *Mirrors of Moscow* (New York: T. Seltzer, 1923), s. 157.
4. Carr, *Bolshevik Revolution,* s. 327.
5. AGE, s. 266, no: 2.
6. AGE, s. 267.
7. AGE, s. 263.
8. AGE, s. 264.
9. AGE, s. 268.
10. AGE, no:3.
11. AGE, s. 290.
12. Leon B. Poullada, *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929: King Amanullah's Failure to Modernize a Tribal Society* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1973), s. 248.
13. Bryant, *Mirrors of Moscow,* s. 149.
14. AGE, s. 160.
15. Lt. Col. F.M. Bailey, *Mission To Tashkent* (London: Jonathan Cape, 1946).
16. Edward Allworth ed., *Central Asia: A Century of Russian Rule* (New York: Columbia University Press, 1967), s. 244.
17. Fitzroy Maclean, *A Person from England, and Other Travellers* (London: Jonathan Cape, 1958).
18. Richard Pipes, *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism, 1917-1923,* yeniden düzenlenmiş baskı. (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1964), s. 258.
19. Maclean, *A Person from England,* s. 357-58; Fitzroy Maclean, *To the Back of Beyond* (London: Jonathan Cape, 1974), s. 95-96; Olaf Caroe, *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism,* 2. baskı (New York: St Martin's Press, 1967), s. 24-125.
20. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c.4, bölüm 2: *July 1919-March 1921* (Boston: Houghton Mifflin, 1978), s. 1165-66.

57: Winston Churchill Görev Başında

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c.4, bölüm 2: *July 1919-March 1921* (Boston: Houghton Mifflin, 1978), s. 938.
2. AGE, s. 1249.
3. AGE, s. 1261.
4. AGE, s. 1267.

5. AGE, s. 1269.
6. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c.4: *1916-1922, The Stricken World* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 528.
7. AGE, s. 523.
8. AGE, s. 524.
9. AGE, s. 527.
10. AGY.
11. *The Letters of T.E. Lawrence,* ed. David Garnett (London: Jonathan Cape, 1938), s. 316.
12. Lowell Thomas, *With Lawrence in Arabia* (New York and London: Century, 1924), s. 308.
13. AGE, s. 131.
14. AGE, s. 407.
15. John E. Mack, *A Prince of Our Disorder: The Life of T.E. Lawrence* (Boston: Little, Brown, 1976), s. 276.
16. Desmond Stewart, *T.E. Lawrence* (New York and London: Harper & Row, 1977); Mack, *A Prince of Our Disorder;* Phillip Knightley ve Colin Simpson, *The Secret Lives of Lawrence of Arabia* (London: Thomas Nelson, 1969).
17. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 841.
18. AGE, s. 1076.
19. Gilbert, *Churchill: The Stricken World,* s. 638.
20. AGE, s. 894.
21. AGE, s. 545.
22. AGE, s. 511.
23. AGE, s. 592.
24. AGE, s. 509.
25. AGE, s. 217.
26. AGY.
27. *Letters of T.E. Lawrence,* s. 291.
28. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 1334.
29. AGE, s. 1367.
30. AGE, s. 1377.
31. AGE, s. 1405.
32. H.V.F. Winstone, *Gertrude Bell* (London: Jonathan Cape, 1978), s. 235.
33. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 1391.
34. AGE, s. 1383.
35. Gilbert, *Churchill: The Stricken World,* s. 538.
36. AGE, s. 552-53.
37. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 1407-8.
38. AGE, s. 1408.
38. AGE, s. 1413.
40. Gilbert, *Churchill: The Stricken World,* s. 553.
41. Gilbert, *Churchill: Companion Volume, s.* 404.
42. AGE, s. 1428.
43. AGE, s. 1432.
44. Gilbert, *Churchill: The Stricken World,* s. 516.
45. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 1414.

46. Aaron S. Klieman, *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1970), s. 140.
47. AGE, s. 145.
48. AGE, s. 146.
49. AGE, s. 156.
50. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 1966.
51. AGE, s. 1967.
52. Gilbert, *Churchill: The Stricken World, s.* 817.
53. AGY.
54. AGE, s. 818.
55. AGY.
56. Winstone, *Gertrude Bell,* s. 242-43.
57. Thomas Hoving, *Tutankhamun: The Untold Story* (New York: Simon & Schuster, 1978), s. 89 ve devamı.
58. *T.E. Lawrence to His Biographer, Liddell Hart* (New York: Doubleday, Doran, 1938), s. 131.
59. Klieman, *Foundations of British Policy,* s. 215.
60. AGE, s. 216.
61. AGE, s. 217.
62. AGE, s. 223.
63. AGE, s. 217.
64. *Mack, A Prince of Our Disorder,* s. 306.
65. Klieman, *Foundations of British Policy,* s. 285-88.
66. AGE, s. 229.
67. AGE, s. 233.

58: Churchill ve Filistin Sorunu

1. Oxford. St Antony Koleji. Ortadoğu Merkezi. CD. Brunton Araştırmaları.
2. 2 Eylül 1921 tarihli *The* Times'da çıkan haber.
3. Vladimir Jabotinsky, *The Story of the Jewish Legion,* çeviren: Samuel Katz (New York: Bernard Ackerman, 1945), s. 168-69.
4. Elie Kedourie, *The Chatham House Version and Other Middle Eastern Studies,* yeni baskı (Hanover and London: University Press of New England, 1984), bölüm 4.
5. AGE, s. 65.
6. AGY.
7. AGY.
8. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 4, bölüm 2: *July 1919-March 1921* (Boston: Houghton Mifflin, 1978), s. 1420.
9. AGE, s. 1028, no:l.
10. AGE, bölüm 3: *April 1921-November 1922,* s. 1559.
11. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c.4: *1916-1922, The Stricken World* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 597.
12. AGE, s. 629.

13. AGE, s. 630.
14. AGY.
15. Kenneth W. Stein, *The Land Question in Palestine, 1917-1939* (Chapel Hill and London: University of North Carolina Press, 1984), s. 67.
16. AGE, s. 37.
17. AGE, s. 65.
18. AGE, s. 37.
19. AGE, s. 67.
20. Gilbert, *Churchill: The Stricken World,* s. 655-56.
21. AGE, s. 628.
22. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* c. 4, bölüm 3, s. 1647.
23. AGE, s. 1659.
24. AGE, no:l.
25. Gilbert, *Churchill: The Stricken World,* s. 624.
26. AGE, s. 652-53.
27. AGY.
28. AGE, s. 659.
29. AGY.
30. Shabtai Teveth, *Ben-Gurion and the Palestinian Arabs* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1985), s. 5, 6, 37, 47-55, 75-81.
31. AGE, bölümler 5, 6, ve 7.
32. AGY.
33. AGE, s. 55-56; Joseph B. Schechtman, *Fighter and Prophet: The Vladimir Jabotinsky Story, the Last Years* (New York: Thomas Yoseloff, 1961), s. 324.
34. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* c. 4, bölüm 3, s. 2125.

59: İttifakçılar Parçalanıyor

1. Walter Goerlitz, *History of the German General Staff: 1657-1945,* çeviren: Brian Battershaw (New York: Praeger, 1953), s. 231 ve devamı.
2. Salahi Ramsdan Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement* (London and Beverly Hills: SAGE Publications, 1975), s. 83.
3. AGE, s. 87.
4. Denis Mack Smith, *Mussolini* (New York: Vintage Books, 1983), s. 33.
5. AGY.
6. AGE, s. 43.
7. William Stivers, *Supremacy and Oil: Iraq, Turkey, and the Anglo-American World Order, 1918-1930* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1982), s. 111.
8. AGE, s. 195-99.
9. Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1965), s. 300.
10. AGE, s. 303.
11. H.V.F. Winstone, *The Illicit Adventure* (London: Jonathan Cape, 1982), s. 348.

12. Stivers, *Supremacy and Oil,* s. 127.
13. AGE, s. 123; no: 36.
14. AGE, s. 126.
15. AGE, s. 89.
16. AGE, s. 90.
17. Sonyel, *Turkish Diplomacy,* s. 138.
18. AGE, s. 139; Gordon A. Craig ve Felix Gilbert (ed.ler), *The Diplomats, 1919-1939* (Princeton: Princeton University Press, 1953), s. 193'te Roderic H. Davison, "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne."
19. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c. 4, bölüm 3: *April 1921-November 1922* (Boston: Houghton Mifflin, 1978), s. 1656.
20. Harold Nicolson, *Diplomacy,* 3. baskı (New York: Oxford University Press, 1964), s. 135.
21. Gilbert, *Churchill: Companion Volume,* s. 1656-1657.

60: Bir Yunan Trajedisi

1. Stephen Roskill, *Hankey: Man of Secrets,* c. 2: *1919-1931* (London: Collins, 1972), s. 199.
2. Arnold J. Toynbee, *The Western Question in Greece and Turkey,* 2. baskı nın tekrar basımı (New York: Howard Fertig, 1970), s. 247.
3. Michael Llewellyn Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919-1922* (New York: St Martin's Press, 1973), s. 203.
4. AGE, s. 226.
5. AGY.
6. Lord Kinross, *Atatürk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey* (New York: William Morrow, 1965), s. 307.
7. AGE, s. 309.
8. Smith, *Ionian Vision,* s. 228-29.
9. Notlar
10. AGE, s. 271.
11. AGE, s. 273.
12. Salahi Ramsdan Sonyel, *Turkish Diplomacy, 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement* (London and Beverly Hills: SAGE Publicati ons, 1975), s. 172-73.
13. Lord *RiddelVs Intimate Diary of the Peace Conference and after: 1918-1923* (New York: Reynal & Hitchcock, 1934), s. 385.
14. Smith, *Ionian Vision,* s. 303.
15. Toynbee, *The Western Question,* s. 152.
16. Smith, *Ionian Vision,* s. 232.
17. Toynbee, *The Western Question,* s. 315-17.
18. Marjorie Housepian, *Smyrna 1922: The Destruction of a City* (London: Faber, 1972), s. 166.
19. Kinross, *Atatürk,* s. 270; Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *History of*

he Ottoman Empire and Modern Turkey, c. 2: *Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey, 1808-1975* (Cambridge: Cambridge University Press, 1977), s. 363.

20. William White ed., *By-Line: Ernest Hemingway* (New York: Charles Scribner's Sons, 1967), s. 60.

21. Laurence Evans, *United States Policy and the Partition of Turkey, 1914-1924* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1965), s. 374-75.

22. AGE, s. 375.

23. AGE, s. 344.

24. AGE, s. 373-74.

25. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume*, c. 4, bölüm 3: *April 1921-November 1922* (Boston: Houghton Mifflin, 1978), s. 1980.

26. AGY.

27. AGE, s. 1988.

28. W.K. Hancock, *Smuts: The Fields of Fire, 1919-1950* (Cambridge: Cam bridge University Press, 1968), s. 4-5.

29. Gilbert, *Churchill: Companion Volume*, s. 1993-95.

30. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill*, c. 4: *1916-1922, The Stricken World* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 829.

31. AGE, s. 834.

32. John Campbell, *F.E. Smith: First Earl of Birkenhead* (London: Jonathan Cape, 1983), s. 606.

33. Smuts'dan Bonar Law'a. Hancock, *Smuts*, s. 130.

34. Campbell, F.E. *Smith*, s. 607.

35. Roskill, *Hankey*, c.2, s. 293.

36. *The Baldwin Age*, ed. John Raymond (London: Eyre & Spottiswoode, 1960), s. 37,41'de Robert Blake, "Baldwin and the Right".

37. Lord Beaverbrook, *The Decline and Fall of Lloyd George: And Great Was the Fall Thereof* (London: Collins, 1963), s. 171.

38. Riddell, *Intimate Diary*, s. 388-89.

39. David Lloyd George, Memoirs *of the Peace Conference* (New Haven: Yale University Press, 1939), c. 2, s. 871.

40. Smith, *Ionian Vision*, s. 326-28.

41. Robert Blake, *The Unknown Prime Minister: The Life and Times of An drew Bonar Law 1858-1923* (London: Eyre & Spottiswoode, 1955), s. 447-48.

42. Tarım Bakanı Arthur S.D. Griffith-Boscawen'den, Kenneth O Morgan, *Consensus and Disunity: The Lloyd George Coalition Government 1918-1922* (Oxford: Clarendon Press, 1979), s. 325.'de alıntı yapılmış.

43. A.J.P. Taylor, *Beaverbrook* (New York: Simon & Schuster, 1972), s. 197.

44. Gilbert, *Churchill: Companion Volume*, s. 2105.

45. AGE, s. 2122.

46. AGE, s. 2125.

47. Lloyd George, *Memoirs*, s. 872.

61: Ortadoğu Sorununun Çözümü

1. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill,* c. 4: *1916-1922, The Stricken World* (Boston: Houghton Mifflin, 1975), s. 892.

2. Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion Volume,* c.5, bölüm 1: *The Exchequer Years, 1922-1929* (Boston: Houghton Mifflin, 1981), s. 236.

Kaynakça

Bu kaynakça, "Teşekkür" bölümünde belirtilen arşivler ve özel ve resmi evrak koleksiyonları dışında kalan kendi kaynaklarımdan oluşmaktadır. Bu kaynaklar yalnızca yayınlanmış eserleri kapsamakta olup, bu kitabı yazarken başvurduğum yayınlarla sınırlandırılmıştır. Bu nedenle, listemdeki başlıkların yarısı Notlar'da yer almakta, bulunmayanların da pek çoğu daha evvelki taslak çalışmalarının Notlar'ında yer almaktadır.

Söz konusu bu kaynakça işlediğim konuya -Avrupa Dünya Politikası (1789-1922) çerçevesinde Modern Ortadoğu'nun Yaratılışı (1914-1922)- ilişkin tüm yayınlanmış eserleri kapsamaz. Böyle bir kaynakça, eğer doğru biçimde toplanacak olursa, başlı başına bir kitap olabilir. Ve bu kitapta, bazılarını okuduğum, bazılarını ise hiç okumadığım ya da Barışı Sona Erdiren Barış kitabını yazarken incelemek/yeniden incelemek fırsatı bulamadığım için aşağıdaki listeme almadığım, konuya ilişkin pek çok değerli eser adı bulunacaktır.

Abd Allah ibn Hussein, *Memoirs of King Abdullah of Transjordan,* ed. by Philip P. Graves (London: Jonathan Cape, 1950).

My Memoirs Completed "Al Takmilah," trans. by Harold W. Glidden (London and New York: Longman, 1978). Abdullah, Muhammad Morsy, *The United Arab Emirates: A Modem History* (New York: Barnes & Noble, 1978).

Adelson, Roger, *Mark Sykes: Portrait of an Amateur* (London: Jonathan Cape, 1975).

Ahmad, Feroz, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics 1908-1914* (Oxford: Clarendon Press, 1969).

Ajami, Fouad, *The Vanished Imam: Musa al Sadr and the Shia of Lebanon* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1986).

Allworth, Edward (ed.), *Central Asia: A Century of Russian Rule* (New York: Columbia University Press, 1967).

Amery, L. S., *The Leo Amery Diaries,* Vol. I, *1896-1919,* edited by John Barnes and David Nicholson (London, Melbourne, Sydney, Auckland, and Johannesburg: Hutchinson, 1980).

My Political Life, Vol. 2, *War and Peace: 1914-1929* (London: Hutchinson, 1953).

Anderson, M. S., *The Eastern Question, 1774—1923: A Study in International Relations* (London and Basingstoke: Macmillan Press, 1966).

Andrew, Christopher M., and Kanya-Forstner, A. S., *The Climax of French Imperial Expansion 1914-1924* (Stanford: Standford University Press, 1981).

Antonius, George, *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement* (New York: Capricorn Books, 1965).

Arslanian, Artin H., "Dunsterville's Adventures: A Reappraisal," *International Journal of Middle Eastern Studies* (1980).

Asquith, H. H., *Letters to Venetia Stanley,* ed. by Michael and Eleanor Brock (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982).

Asquith, Margot, *The Autobiography,* ed. by Mark Bonham Carter (London: Methuen, 985).

Baedeker, Karl, *Palestine and Syria: With Routes through Mesopotamia and Babylon and the Island of Cyprus: Handbook For Travellers,* 5th edn, remodelled and augmented (Leipzig: Karl Baedeker, 1912).

Bagehot, Walter, *The Collected Works,* Vol. 8 (London: *The Economist,* 1974). Bailey, Lt.-Col. F. M., *Mission to Tashkent* (London: Jonathan Cape, 1946).

Baker, Leonard, *Brandeis and Frankfurter: A Dual Biography* (New York: Harper & Row, 984).

Baker, Ray Stannard, *Woodrow Wilson, Life and Letters, Princeton, 1890—1910* (Garden City: Doubleday, Page, 1927).

Woodrow Wilson, Life and Letters, War Leader, April 6, 1917-February 28, 1918 (New York: Doubleday, Doran, 1939).

Beaverbrook, Lord, *The Decline And Fall Of Lloyd George: And Great Was The Fall Thereof* London: Collins, 1963).

Men and Power: 1917-1918 (London: Hutchinson, 1956).

Politicians and the War 1914-1916 (London: Oldbourne Book Co., I960).

Bein, Alex, *Theodore Herzl: A Biography,* trans, by Maurice Samuel (Philadelphia: The Jewish Publication Society of America, 1941).

Bell, Gertrude, *The Arab War: Confidential Information for General Headquarters from Gertrude Bell, Being Despatches Reprinted from the Secret "Arab Bulletin"* (Great Britain: The Golden Cockerell Press, n.d.).

Bidwell, Robin, *Travellers in Arabia* (London, New York, Sydney, and Toronto: Hamlyn, 1976).

Blake, Robert, *Disraeli* (New York: St Martin's Press, 1967).

The Unknown Prime Minister: The Life and Times of Andrew Bonar Law 1858-1918 (London: Eyre & Spottiswoode, 1955).

Bodley, Ronald, and Hearst, Lorna, *Gertrude Bell* (New York: Macmillan, 1940).

Bonham Carter, Violet, *Winston Churchill as I Knew Him* (London: Eyre & Spottiswoode and Collins, 1965).

Bourne, Kenneth, *The Foreign Policy of Victorian England 1830—1902* (Oxford: Clarendon Press, 1970).

Palmerston: The Early Years 1784-1841 (New York: Macmillan, 1982).

Bourne, K. C, and Watt, D. C. (eds.), *Studies in International History* (London: Longman, 967).

Braddon, Russell, *The Siege* (New York: Viking Press, 1969).

Brandeis, Louis D., *Letters of Louis D. Brandeis,* Vol. IV, *(1916-1921): Mr. Justice Brandeis,* ed. by Melvin I. Urofsky and David W. Levy (Albany: State University of New York Press, 975).

Brémond, General Ed., *Le Hedjaz dans la guerre mondiale* (Paris: Payot, 1931).

Brockelmann, Carl, *History of the Islamic Peoples,* trans. by Joel Carmichael and Moshe Perlmann (New York: G. P. Putnam's Sons, 1947).

Brown, L. Carl, *International Politics and the Middle East: Old Rules, Dangerous Game* (Princeton: Princeton University Press, 1984).

Buchan, John, *Memory Hold-The-Door* (London: Hodder and Stoughton, 1940).

Bullard, Sir Reader, *Britain and the Middle East, from Earliest Times to 1963,* 3rd rev. edn (London: Hutchinson University Library, 1964).

Busch, Briton Cooper, *Britain, India, and the Arabs, 1914—1921* (Berkeley, Los

Angeles, and London: University of California Press, 1971). Bryant, Louise, *Mirrors of Moscow* (New York: T. Seltzer, 1923).

Cain, P. J., *Economic Foundations of British Overseas Expansion 1815—1914* (London and Basingstoke: Macmillan, 1980).

Campbell, John, *F. E. Smith: First Earl of Birkenhead* (London: Jonathan Cape, 1983).

Caroe, Olaf, *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism,* 2nd edn (New York: St Martin's Press, 1967). Carr, Edward Hallet, *The Bolshevik Revolution 1917-1923,* Vol. 3 (Harmond-sworth: Penguin Books, 1966).

The Russian Revolution: From Lenin To Stalin (1917—1929) (London and Basingstoke: Macmillan, 1979).

Carrere d'Encausse, H., *Reforme et revolution chez les Musulmans de l'empire Russe, Bukhara 1867-1924* (Paris: Armand Colin, 1968).

Cassar, George H., *Kitchener: Architect of Victory* (London: William Kimber, 1977).

Cassels, Lavender, *The Struggle for the Ottoman Empire: 1717—1740* (New York: Thomas Y. Crowell, 1967). Cecil, Algernon, *Queen Victoria and Her Prime Ministers* (London: Eyre & Spottiswoode, 1953).

Cecil, Lord Edward, *The Leisure of an Egyptian Official* (London: Hodder and Stoughton, 1921).

Cecil, Lady Gwendolen, *Life of Robert Marquis of Salisbury,* 4 Vols (London: Hodder and Stoughton, 1921-32).

Chirol, Sir Valentine, "The Downfall of the Khalifate," *Foreign Affairs* (15 June 1924).

"Islam and Britain," *Foreign Affairs* (15 March 1923).

Churchill, Randolph S., *Winston S. Churchill,* Vol. 2, *1901-1914, Young Statesman* (Boston: Houghton Mifflin, 1967).

Companion Vol. 2, Part 3, *1911-1914* (Boston: Houghton Mifflin, 1969).

Churchill, Winston S., *The Aftermath: being a sequel to The World Crisis* (London: Macmillan, 1941).

Great Contemporaries (London and Glasgow: Fontana, 1959).

The World Crisis: 1911-1914 4 Vols (London: Thornton Butterworth,

1923-1927). Clayton, G. D., *Britain and the Eastern Question: Missolonghi to Gallipoli* (London: University of London Press, 1971).

Coles, Paul, *The Ottoman Impact on Europe* (Harcourt, Brace & World, 1968). Cooper, Duff, *Old Men Forget* (New York: E. P. Dutton, 1954).

Cottrell, Alvin J. (ed.), *The Persian Gulf States: A General Survey* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1980).

Cottrell, P. L., *British Overseas Investment in the Nineteenth Century* (London and Basingstoke: Macmillan Press, 1975).

Craig, Gordon A., *Germany 1866—1945* (New York: Oxford University Press, 1978).

Craig, Gordon A., and Gilbert, Felix (eds.), *The Diplomats* (Princeton: Princeton University Press, 1953).

Cruttwell, C. R. M. F., *A History of the Great War,* 2nd edn (Oxford: Clarendon Press, 1936).

Curzon, George N., *Persia and the Persian Question,* Vol. 1 (London: Frank Cass, 1966).

Darwin, John, *Britain, Egypt, and the Middle East: Imperial Policy in the Aftermath of War, 1918-1922* (New York: St Martin's Press, 1981).

Davis, H. W. C, "The Great Game in Asia: 1800-1814," *Raleigh Lecture on History* (London: British Academy, 1926).

Dawn, C. Ernest, *From Ottomanism to Arabism: Essays on the Origins of Arab Nationalism* (Urbana, Chicago, and London: University of Illinois Press, 1973).

de Chair, Somerset, *The Golden Carpet* (London: Golden Cockerell Press, 1943).

de Lange, Nicholas, *Atlas of the Jewish World* (New York: Facts on File, 1984).

Djemal Pasha, Ahmed, *Memories of a Turkish Statesman: 1913-1919* (New York: George H. Doran, 1922).

La Verité Sur La Question Syrienne (Stamboul: IV^{ieme} Armée, 1916).

Dockrill, Michael L., and Goold, J. Douglas, *Peace without Promise: Britain and the Peace Conferences 1919-1923* (London: Batsford Academic and Educational, 1981).

Doughty, Charles M., *Travels in Arabia Deserta,* with an Introduction by T. E. Lawrence, 2 Vols (New York: Dover Publications, 1979).

Dugdale, Blanche E. C, *Arthur James Balfour,* 2 Vols (New York: G. P. Putman's Sons, 1937).

Dyer, Gwynne, "The Turkish Armistice of 1918," *Middle Eastern Studies* (May and October 1972).

Earle, Edward Meade (ed.), *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler* (Princeton: Princeton University Press, 1943).

Elekdag, Sukru, "Armenians vs. Turks: The View from Istanbul," *Wall Street Journal,* 21 September 1983.

Letter to the Editor, *New York Times,* 11 May 1983.

Ellis, C. H., *The Transcaspian Episode: 1918-1919* (London: Hutchinson, 1963).

Emin, Ahmed, *Turkey in the World War* (New Haven: Yale University Press, 1930).

Encyclopaedia Britannica, 11th edn, s.v.
- "Arabs"
- "Constantinople"
- "Hejaz"
- "Jews"
- "Mecca"
- "Palestine"
- "Russia"
- "Syria"
- "Turkey"

Encyclopaedia Britannica, **12th edn,** s.v.
- "Afghanistan"
- "Egypt"
- "Kitchener"
- "Turkey: Nationalist"
- "Turkish Campaigns"
- "World War"

Encyclopaedia Britannica, 14th edn, s.v.
- "Guerrilla"
- "Influenza"

Ensor, R. C. K., *England: 1870-1914* (Oxford: Clarendon Press, 1936).

Evans, Laurence, *United States Policy and the Partition Of Turkey, 1914-1924* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1965).

Eversley, Lord, *The Turkish Empire, from 1288 to 1914* (New York: Howard Fertig, 1969).

Farwell, Byron, *Queen Victoria's Little Wars* (New York: Harper & Row, 1972).

Fischer, Fritz, *Germany's Aims in the First World War* (New York: W. W. Norton, 1967).

FitzHerbert, Margaret, *The Man Who Wvs Greenmantle: A Biography of Aubrey Herbert* (London: John Murray, 1983).

Fitzpatrick, Sheila, *The Russian Revolution* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1982).

Fraser, T. G., *The Middle East, 1914-1979* (London: Edward Arnold, 1980).

Friedman, Isaiah, *Germany, Turkey, and Zionism: 1897—1918* (Oxford: Clarendon Press, 1977).

The Question of Palestine, 1914-1918, British-Jewish-Arab Relations (London: Routledge & Kegan Paul, 1973).

Fromkin, David, "The Great Game in Asia," *Foreign Affairs* (spring 1980).

The Independence of Nations (New York: Praeger, 1981).

Fussell, Paul, *The Great War and Modem Memory* (New York and London: Oxford University Press, 1975).

Gelfand, Lawrence E., *The Inquiry: American Preparation for Peace, 1917-1919* (New Haven and London: Yale University Press, 1963).

Gellner, Ernest, *Muslim Society* (Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, and Sydney: Cambridge University Press, 1981).

Gilbert, Martin, *Atlas of British History* (Dorset Press, 1984).

Atlas of the First World War (Dorset Press, 1984).

Atlas of Jewish History (Dorset Press, 1984).

Atlas of Russian History (Dorset Press, 1984).

Jerusalem: Rebirth of a City (New York: Viking, 1985).

Winston S. Churchill, Vol. 3, *1914-1916, The Challenge of War* (Boston: Houghton Mifflin, 1971).

Companion Vol. 3, Part 1, *July 1914-April 1915* (Boston: Houghton Mifflin, 1973).

Companion Vol. 3, Part 2, *May 1915-December 1916* (Boston: Houghton Mifflin, 1973)

Winston S. Churchill, Vol. 4, *1916-1922, The Stricken World* (Boston: Houghton Mifflin, 1975).

Companion Vol. 4, Part 1, *January 1917-June 1919* (Boston: Houghton Mifflin, 1978).

Companion Vol. 4, Part 2, *July 1919-March 1921* (Boston: Houghton Mifflin, 1978).

Companion Vol. 4, Part 3, *April 1921-November 1922* (Boston: Houghton Mifflin, 1978).

Winston S. Churchill, Vol. 5, *1922-1939, The Prophet of Truth* (Boston: Houghton Mifflin, 1977).

Companion Vol. 5, Part 1, *The Exchequer Years, 1922-1929* (Boston: Houghton Mifflin, 1981).

Gleason, John Howes, *The Genesis of Russophobia in Great Britain: A Study of the Interaction of Policy and Opinion* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1950).

Goerlitz, Walter, *History of the German General Staff: 1657-1945,* trans. by Brian Battershaw (New York: Praeger, 1953).

Gooch, G. P., and Temperley, Harold (eds.), *British Documents on the Origins of the War 1898-1914,* 11 Vols in 13 (New York: Johnson reprint corp., 1967).

Grenville, J. A. S., *Lord Salisbury and Foreign Policy: the Close of the Nineteenth Century* (London: Athlone Press, 1964).

The Major International Treaties 1914-1973: A History and Guide with Texts (New York: Stein and Day, 1975).

Grey of Falloden, Viscount, *Twentv-Five Years, 1892-1916* (London: Hodder & Stoughton, 1925).

Grigg, John, *Lloyd George,* 3 Vols to date (London: Eyre Methuen, 1973-78, and Methuen, 1985).

Grousset, Rene, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia,* translated by Naomi Walford (New Brunswick, New Jersey: Rutgers University Press, 1970).

Guedalla, Philip, *Men of Affairs* (London: Hodder and Stoughton, n.d.).

Hambis, Louis (ed.), *L'Asie Centrale: histoire et civilisation* (Paris: Collège de France, Imprimerie nationale, 1977).

Hamilton, Sir Ian, *Gallipoli Diary,* 2 Vols (London: Edward Arnold, 1920).

Hancock, W. K., *Smuts, 2* Vols (Cambridge: Cambridge University Press, 1962-68).

Headrick, Daniel R., *The Tools of Empire: Technology and European Imperialism in the Nineteenth Century* (New York and Oxford: Oxford University Press. 1981).

Heathcote, T. A., *The Afghan Wars: 1839-1919* (London, Osprey, 1980).

Heller, Joseph, *British Policy Towards the Ottoman Empire 1908-1914* (London: Frank Cass, 1983).

"Sir Louis Mallet and the Ottoman Empire: The Road to War," *Middle Eastern Studies* (January 1976).

Helmreich, Paul C, *From Paris to Sèvres: The Partition of the Ottoman Empire at the Peace Conference of 1919-1920* (Columbus: Ohio State University Press, 1974).

Helms, Christine Moss, *The Cohesion of Saudi Arabia: Evolution of Political Identity* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1981).

Hemingway, Ernest, *By-Line: Ernest Hemingway,* ed. by William White (New York: Charles Scribner's Sons, 1967).

Henty, G. A., *With Kitchener In The Soudan: A Story of Atbara and Omdurman* (New York: Charles Scribner's Sons, 1902).

Herzl, Theodor, *A Jewish State: An Attempt at a Modem Solution of the Jewish Question,* revised by J. de Haas from the translation of Sylvie D'Avigdor (New York: Maccabaean Publishing, 1904).

Hess, Moses, *Rome and Jerusalem: A Study in Jewish Nationalism,* translated by Meyer Waxman (New York: Bloch Publishing, 1945).

Hill, Stephen, "Gertrude Bell (1968-1926): A selection from the photographic archive of an archaeologist and traveller" (Department of Archaeology, The University of Newcastle Upon Tyne, 1977).

Hinsley, F. H. (ed.), *British Foreign Policy under Sir Edward Grey* (Cambridge, New York, and Melbourne: Cambridge University Press, 1977).

Hirszowicz, L., "The Sultan and the Khedive, 1892-1908," *Middle Eastern Studies* (October 1972). Holden, David, and Johns, Richard, *The House of Saud: The Rise and Fall of the Most Powerful Dynasty in the Arab World* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1981).

Hough, Richard, *The Great War at Sea: 1914-1918* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1983).

Hourani, Albert, *The Emergence of the Modern Middle East* (Berkeley, Los Angeles, and London: University of California Press, 1981).

Europe and The Middle East (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1980).

(ed.), *Middle Eastern Affairs: Number Four,* St Antony's Papers, no. 17

(London: Oxford University Press, 1965).

House, Edward Mandell, and Seymour, Charles (eds.), *What Really Happened at Paris: The Story of the Peace Conference, 1918-1919* (New York: Charles Scribner's Sona, 1921).

Housepian, Marjorie, *Smyrna 1922: The Destruction of a City* (London: Faber and Faber, 1972).

Hoving, Thomas, *Tutankhamun: The Untold Story* (New York: Simon and Schuster, 1978).

Howard, Harry N., *The Partition of Turkey: A Diplomatic History 1913-1923* (NewYork: Howard Fertig, 1966).

Turkey, the Straits and U.S. Policy (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1974).

Hunt, Barry, and Preston, Adrian, *War Aims and Strategic Policy in the Great War 1914—1918* (London: Croom Helm, and Totowa, N. J.: Rowman and Littlefield, 1977).

Hurewitz, J. C, *Diplomacy in the Near and Middle East: A Documentary Record: 1914-1956,* 2 Vols (Princeton, Toronto, London, and New York: D. Van Nostrand, 1956).

Hyde, H. Montgomery, *Carson* (Melbourne, London, and Toronto: William Heinemann, 1953).

Ingram, Edward, *The Beginnings of the Great Game in Asia 1828-1834* (Oxford: Clarendon Press, 1979).

Commitment to Empire: Prophecies of the Great Game in Asia 1797—1800
(Oxford: Clarendon Press, 1981).

Ingrams, Doreen (ed.), *Palestine Papers 1917—1922, Seeds of Conflict* (London: John Murray, 1972).

Issawi, Charles, *The Economic History of Turkey: 1800—1914* (Chicago and London: University of Chicago Press, 1980).

Jabotinsky, Vladimir, *The Story of the Jewish Legion,* translated by Samuel Katz (New York: Bernard Ackerman, 1945).

Jenkins, Roy, *Asquith: Portrait of a Man and an Era* (New York: E. P. Dutton, 1966).

Jones, Thomas, *Lloyd George* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1951).

Kazemzadeh, Firuz, *The Struggle for Transcaucasia (1917—1921)* (New York: Philosophical Library, and Oxford: George Ronald, 1951).

Kedourie, Elie, *Arabic Political Memoirs and Other Studies* (London: Frank Cass, 1974).

The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies (London: Weidenfield and Nicolson, 1970).

The Chatham House Version and Other Middle-Eastern Studies, New Edition (Hanover and London: University Press of New England, 1984).

England and the Middle East: The Destruction of the Ottoman Empire, 1914-1921 (Hassocks, Sussex: The Harvester Press, 1978).

"From Clerk to Clerk: Writing Diplomatic History," *The American Scholar* (Autumn 1979).

In the Anglo-Arab Labyrinth: The McMahon-Husayn Correspondence and its
Interpreters 1914-1939 (Cambridge, London, New York, and Melbourne: Cambridge University Press, 1976).

Islam in the Modern World and Other Studies (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1981).

"The Surrender of Medina, January 1919," *Middle Eastern Studies* (January 1977).

(ed.), *The Jewish World: History and Culture of the Jewish People* (New York: Harry N. Abrams, 1979).

Keep, John L. H., *The Russian Revolution: A Study in Mass Mobilization* (London: Weidenfeld & Nicolson, 1976).

Kelly, J. B., *Arabia, the Gulf and the West* (New York: Basic Books, 1980).

Kennan, George F., *Soviet-American Relations, 1917-1920,* 2 Vols (Princeton: Princeton University Press, 1956-58).

Kennedy, A. L., *Salisbury 1830-1903: Portrait of a Statesman* (London: John Murray, 1953).

Kennedy, Paul, "A Historian of Imperial Decline Looks at America," *International Herald Tribune,* 3 November 1982.

The Realities Behind Diplomacy: Background Influences on British External Policy, 1865-1980 (Glasgow: Fontana, 1981).

The Rise of the Anglo-German Antagonism: 1860-1914 (London: George Allen & Unwin, 1980)

Strategy and Diplomacy 1870-1945: Eight Studies (London: George Allen & Unwin, 1983).

Kent, Marian, *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900-1920* (London and Basingstoke: Macmillan Press, 1976).

Kettle, Michael, *The Allies and the Russian Collapse March 1917-March 1918* (London: André Deutsch, 1981).

Keynes, John Maynard, *The Economic Consequences of the Peace* (New York: Harcourt Brace & Howe, 1920).

Essays In Biography, ed. by Geoffrey Keynes (New York: Horizon Press, 1951).

Khoury, Philip S., *Urban Notables and Arab Nationalism: The Politics of Damascus 1860-1920* (Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, and Sydney: Cambridge University Press, 1983).

Kinross, Lord, *Atatürk: A Biography of Mustafa Kemal, Father of Modern Turkey* (New York: William Morrow, 1965).

The Ottoman Centuries: The Rise and Fall of the Turkish Empire (New York: Morrow Quill Paperbacks, 1977).

Klieman, Aaron S., *Foundations of British Policy in the Arab World: The Cairo Conference of 1921* (Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1970).

Knightley, Phillip, and Simpson, Colin, *The Secret Lives of Lawrence of Arabia* (London: Thomas Nelson & Sons, 1969).

Kraemer, Joel L. (ed.), *Jerusalem: Problems and Prospects* (New York: Praeger, 1980).

Langer, William L., *The Diplomacy of Imperialism 1890-1902* (New York: Alfred A. Knopf, 1951).

European Alliances and Alignments 1871-1890 (New York: Alfred A. Knopf, 1956).

Laqueur, Walter, *A History of Zionism* (New York, Chicago, and San Francisco: Holt, Rinehart & Winston, 1972).

Lawrence, A. W. (ed.), *T. E. Lawrence By His Friends* (London: Jonathan Cape, 1954).

Lawrence, T. E., *Evolution of a Revolt: Early Postwar Writings of T. E. Lawrence,* ed. by Stanley and Rodelle Weintraub (University Park and London: The Pennsylvania State University Press, 1968).

The Home Letters Of T. E. Lawrence and His Brothers (Oxford: Basil Blackwell, 1954).

The Letters of T. E. Lawrence, edited by David Garnett (London and Toronto: Jonathan Cape, 1938).

Oriental Assembly, edited by A. W. Lawrence (London: Williams and Nor male, 1939).

Secret Despatches from Arabia by T. li. Lawrence (The Golden Cockerell Press n.d.).

Seven Pillars of Wisdom: A Triumph (Garden City: Doubleday, Doran, 1935).

T. E. Lawrence to His Biographers: Robert Graves and Liddell Hart, 2 Vols (New York: Doubleday, Doran, 1938).

Leggett, George, *The Cheka: Lenin's Political Police* (Oxford: Clarendon Press, 1981).

Lenczowski, George, *The Middle East in World Affairs,* 4th edn (Ithaca and London: Cornell University Press, 1980).

Lesch, Ann Mosely, *Arab Politics in Palestine, 1917-1939: The Frustration Of A Nationalist Movement* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1979).

Leslie, Shane, *Mark Sykes: His Life and Letters* (London, New York, Toronto, and Melbourne: Cassell, 1923).

Lewin, Moshe, *Lenin's Last Struggle,* trans, by A. M. Sheridan Smith (New York and London: Monthly Review Press, 1968).

Lewis, Bernard, *The Arabs in History,* rev. edn (New York: Harper Torchbooks, 1967).

The Emergence of Modern Turkey, 2nd edn (London, Oxford, and New York: Oxford University Press, 1968).

The Middle East and the West (New York, Hagerstown, San Francisco, and London: Harper Torchbooks, 1966).

(ed.), *Islam and the Arab World* (New York: Alfred A. Knopf, 1976).

Liddell Hart, B. H., *Strategy: The Indirect Approach* (New York: Frederick A. Praeger, 1954).

Liman von Sanders, Otto, *Five Years in Turkey* (Annapolis: The United States Naval Institute, 1927).

Link, Arthur S., *Wilson: Campaigns for Progressivism and Peace* (Princeton: Princeton University Press. 1965).

Lloyd George, David, *Memoirs of the Peace Conference,* 2 Vols (New Haven: Yale University Press, 1939).

War Memoirs, 6 Vols (Boston: Little, Brown, 1933-37).

Lockhart, R. H. Bruce, *The Two Revolutions: An Eye-Witness Study of Russia, 1917* (London: Phoenix House, 1957).

Lowe, C. J., and Dockrill, M. L., *The Mirage of Power,* 3 Vols (London and Boston: Routledge & Kegan Paul, 1972).

Mack, John E., *A Prince of Our Disorder: The Life of T. E. Lawrence* (Boston and Toronto: Little, Brown, 1976).

MacKenzie, Compton, *Gallipoli Memories* (Garden City: Doubleday, Doran, 1930).

Greek Memories (University Publications of America, 1987).

My Life and Times, Octave Five, 1915-1923 (London: Chatto & Windus, 1966).

MacKinder, Sir Halford J., *The Scope and Methods of Geography, and the Geographical Pivot of History* (London: Royal Geographical Society, 1951).

Maclean, Fitzroy, *A Person from England, and Other Travellers* (London: Jonathan Cape, 1958).

To the Back of Beyond (London: Jonathan Cape, 1974).

Magnus, Philip, *Kitchener: Portrait of an Imperialist* (Harmondsworth: Penguin, 1968).

Manchester, William, *The Last Lion: Winston Spencer Churchill, Visions of Glory, 1874-1932* (Boston and Toronto: Little, Brown, 1983).

Marder, Arthur, J., *From the Dreadnought to Scapa Flow: The Royal Navy in the Fisher Era, 1904-1919,* Vol. 5, *Victory and Aftermath, January 1918-June 1919* (London: Oxford University Press, 1970).

Mason, Alpheus Thomas, *Brandeis: A Free Man's Life* (New York: Viking Press, 1946).

Massey, W. T., *Allenby's Final Triumph* (New York: E. P. Dutton, 1920).

May, Ernest R. (ed.), *Knowing One's Enemies: Intelligence Assessment Before the Two World Wars* (Princeton: Princeton University Press, 1984).

Mayer, Arno J., *Politics and Diplomacy of Peacemaking: Containment and Counterrevolution at Versailles 1918-1919 (New* York: Alfred A. Knopf, 1967).

McNeill, William H., *Plagues and Peoples* (Garden City: Doubleday, Anchor Books, 1976).

Meinertzhagen, Colonel R., *Middle East Diary 1917-1956* (London: The Cresset Press, 1959).

Mejcher, Helmut, "Oil and British Policy Towards Mesopotamia," *Middle Eastern Studies* (October 1972).

Monroe, Elizabeth, *Britain's Moment in the Middle East: 1914 -1971*, rev. edn (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1981). Moorehead, Alan, *Gallipoli* (New York: Ballantine Books, 1956). Morgan, Gerald, *Anglo-Russian Rivalry in Central Asia: 1810-1895* (London: Frank Cass, 1981).

Morgan, Kenneth O., *Consensus and Disunity: The Lloyd George Coalition Government 1918-1922* (Oxford: Clarendon Press, 1979).

Lloyd George (London: Weidenfeld & Nicolson, 1974).

Morgan, Kenneth, and Morgan, Jane, *Portrait of a Progressive: The Political Career of Christopher, Viscount Addison* (Oxford: Clarendon Press, 1980).

Morgan, Ted, *Churchill: Young Man in a Hurry, 1874-1915* (New York: Simon & Schuster, 1982).

Morison, J.L., "From Alexander to Burns to Frederick Roberts: A Survey of Imperial Frontier Policy," *Raleigh Lecture on History* (London: British Academy, 1936).

Morris, James, *Farewell the Trumpets: An Imperial Retreat* (New York and London: Harcourt Brace Jovanovich, 1978).

Mosley, Leonard, *Power Play: Oil in the Middle East* (New York: Random House, 1973).

Mousa, Suleiman, "A Matter of Principle: King Hussein of the Hijaz and the Arabs of Palestine," *International Journal of Middle Eastern Studies* (1978).

T. E. Lawrence: An Arab View (London, New York, and Toronto: Oxford University Press, 1966).

Mowat, Charles Loch, *Britain Between the Wars 1918—1940* (London: Methuen University Paperback, 1968).

Namier, L. B., *Avenues of History* (London: Hamish Hamilton, 1952).

Nevakivi, Jukka, *Britain, France and the Arab Middle East 1914 — 1920* (London: The Athlone Press, 1969).

Nicholson, Harold, *Curzon: The Last Phase 1919-1925* (Boston and New York: Houghton Mifflin, 1934).

Diplomacy, 3rd edn (New York: Oxford University Press, A Galaxy Book, 1964). Nordau, Max, *Max Nordau to His People: A Summons and Challenge* (New York: Scopus Publishing, 1941).

Norris, J. A., *The First Afghan War 1838-1842* (Cambridge: Cambridge University Press, 1967).

Nove, *Alec, An Ecònomic History of the U.S.S.R.* (Harmondsworth: Penguin Books, 1982).

O'Brien, Terence II., *Milner* (London: Constable, 1979).

Pakenham, Thomas, *TheBoer War* (New York: Random House, 1979).

Parrish, Michael E., *Felix Frankfurter and His Time - The Reform Years* (New York: Free Press, and London: Collier Macmillan, 1982).

Pinsker, Leo, *Road to Freedom; Writings and Addresses* (New York: Scopus Publishing, 1944).

Pipes, Richard, *The Formation of the Soviet Union, Communism and Nationalism, 1917-1923,* rev. edn (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1964).

Porath, Y., *The Emergence of the Palestinian-Arab National Movement 1918—1929* (London: Frank Cass, 1974).

Poullada, Leon B., *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919—1929: King Amanul-lah's Failure to Modernize a Tribal Society* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1973).

Presland, John (pseudonym for Gladys Skelton), *Deedes Hey: A Study of Sir Wyndham Deedes 1883-1923* (London: Macmillan, 1942).

Rabinowitz, Ezekiel, *Justice Louis D. Brandeis: The Zionist Chapter of His Life* (New York: Philosophical Library, 1968).

Ramsaur, Jr., Ernest Edmondson, *The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908* (Princeton: Princeton University Press, 1957).

Raymond, John (ed.), *The Baldwin Age* (London: Eyre & Spottiswoode, 1960).

Riddell, Lord, *Intimate Diary of the Peace Conference and after 1918—1923* (New York: Reynal & Hitchcock, 1934).

The Riddell Diaries: 1908-1923, edited by J. M. McEwen (London and Atlantic Highlands: The Athlone Press, 1986). -, *War Diary 1914-1918* (London: Ivor Nicholson & Watson, 1933).

Ridley, Jasper, *Lord Palmerston* (London: Panther, 1972).

Robinson, Francis, *Atlas of the Islamic World since 1500* (New York: Facts on File, 1982).

Ro'i, Yaacov, "The Zionist Attitude to the Arabs 1908-1914," *Middle Eastern Studies* (April 1968).

Rose, Kenneth, *The Later Cecils* (New York, Evanston, San Francisco, and London: Harper & Row, 1975).

Rose, Norman, *Vansittart: Study of a Diplomat* (London: Heinemann, 1978). Roskill, Stephen, *Hankey: Man of Secrets,* 2 Vols (London: Collins, 1970-72).

Round Table, *The Ottoman Domination* (London: T. Fisher Unwin, 1917).

Royle, Trevor, *The Kitchener Enigma* (London: Michael Joseph, 1985).

Sachar, Howard M., *The Emergence of the Middle East: 1914-1924* (New York: Alfred A. Knopf, 1969).

A History of Israel: From the Rise of Zionism to Our Time (New York: Alfred A. Knopf, 1976).

Said, Edward W., *Orientalism* (New York: Vintage Books, 1971).

Sanders, Ronald, *The High Walls of Jerusalem: A History of the Balfour Declaration and the Birth of the British Mandate for Palestine* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1983).

Schapiro, Leonard, *The Russian Revolutions of 1917: The Origins of Modern Communism* (New York: Basic Books, 1984). Schechtman, Joseph B., *The Vladimir Jabotinsky Story,* 2 Vols (New York: Thomas Yoseloff, 1956-61).

Schuyler, Eugene, *Turkistan: Notes of a Journey in Russian Turkistan, Kokand, Bukhara and Kuldja,* edited by Geoffrey Wheeler (New York and Washington: Frederick A. Praeger, 1966).

Searight, Sarah, *The British in The Middle East* (New York: Atheneum, 1970).

Seton-Watson, Hugh, *The Russian Empire 1801-1917* (Oxford: Clarendon Press, 1967).

Seymour, Charles, *The Intimate Papers of Colonel House,* Vol. 3 (Boston and New York: Houghton Mifflin, 1928).

Shaw, Bernard, *Flyleaves,* edited by Dan H. Laurence and Daniel J. Leary (Austin: W. Thomas Taylor, 1977).

Shaw, Stanford J., "The Ottoman Census System and Population 1831-1914," *International Journal of Middle East Studies* (August 1978).

Shaw, Stanford J., and Shaw, Ezel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey,* Vol. 2, *Reform, Revolution, and Republic: The Rrse of Modem Turkey, 1808-1975* (Cambridge, London, New York, and Melbourne: Cambridge University Press, 1977).

Shotwell, James D., *The Great Decision* (New York: Macmillan, 1944).

Smith, Denis Mack, *Mussolini* (New York: Vintage Books, 1983).

Smith, Michael Llewellyn, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor, 1919-1922* (New York: St Martin's Press, 1973).

Smuts, J. C, *Selections from the Smuts Papers,* Vols. 3-4, edited by W. K. Hancock and Jean Van Der Poel (Cambridge: Cambridge University Press, 1966).

Selections from the Smuts Papers, Vol. 5, edited by Jean Van Der Poel (Cambridge: Cambridge University Press, 1973).

Sonyel, Salahi Ramsdan, *Turkish Diplomacy, 1918-1923: Mustafa Kemal and the Turkish National Movement* (London and Beverly Hills: SAGE Publications, 1975).

Stanwood, Frederick, *War, Revolution & British Imperialism in Central Asia* (London: Ithaca Press, 1983).

Stavrianos, L. S., *The Balkans since 1453* (New York: Rinehart, 1958).

Steadman, John M., *The Myth of Asia* (New York: Simon and Schuster, 1969).

Steel, Ronald, *Waller Lippmann and the American Century* (Boston and Toronto: Little, Brown, 1980).

Steevens, G. W., *With Kitchener to Khartum* (New York: Dodd, Mead, 1900).

Stein, Kenneth W., *The Land Question in Palestine, 1917-1939* (Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 1984).

Stein, Leonard, *The Balfour Declaration* (London: Valentine Mitchell, 1961).

Steiner, Zara S., *Britain and the Origins of the First World War* (London and Basingstoke: Macmillan, 1970).

Stevenson, Frances, *Llovd George: A Diary*[1], ed. by A. J. P. Taylor (New York, Evanston, San Francisco, and London: Harper & Row, 1971).

Stewart, Desmond, *T. E. Lawrence* (New York, Hagerstown, San Francisco, and London: Harper & Row, 1977).

Stivers, William, *Supremacy and Oil: Iraq, Turkey, and the Anglo-American World Order, 1918-1930* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1982).

Stone, Norman, *The Eastern Front 1914-1917* (London, Sydney, Auckland, and Toronto: Holder & Stoughton, 1975).

Europe Transformed 1878-1919 (Fontana, 1983).

Storrs, Sir Ronald, *The Memoirs of Sir Ronald Storrs* (New York: G. P. Putnam's

Sons, 1937). Swanson, Glen W., "Enver Pasha: the Formative Years," *Middle Eastern Studies* (October 1980).

Swinson, Arthur, *North-West Frontier: People and Events, 1839-1947* (London: Hutchinson, 1967).

Sykes, Christopher, *Crossroads to Israel: 1917—1948* (Bloomington and London: Indiana University Press, 1973).

Two Studies in Virtue (London: Collins, 1953).

Sykes, Sir Mark, *The Caliphs' Last Heritage: A Short History of the Turkish Empire* (London: Macmillan, 1915).

Tabacknick, Stephen E., and Matheson, Christopher, *Images of Lawrence* (London: Jonathan Cape, 1988).

Taylor, A. J. P., *Beaverbrook* (New York: Simon & Schuster, 1972).

English History 1914-1945 (Oxford: Clarendon Press, 1965).

Englishmen and Others (London: Hamish Hamilton, 1956).

The First World War: An Illustrated History (London: Hamish Hamilton, 1963).

From Saravejo to Potsdam (Harcourt, Brace & World, 1966).

How Wars Begin (London: Hamish Hamilton, 1979).

How Wars End (London: Hamish Hamilton, 1985).

The Last of Old Europe: A Grand Tour (London: Sidgwick & Jackson, 1976).

Politics in Wartime and Other Essays (London: Hamish Hamilton, 1964).
Revolutions and Revolutionaries (London: Hamish Hamilton, 1980).
The Struggle for Mastery in Europe 1848-1918 (Oxford: Clarendon Press, 1954).
The War Lords (London: Hamish Hamilton, 1977).
(ed.), *Lloyd George: Twelve Essays* (New York: Atheneum, 1971).
(ed.), *My Darling Pussy: The Letters of Lloyd George and Frances Stevenson 1913-1941* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1975).
Taylor, Robert, *Lord Salisbury* (London: Allen Lane, 1975).
Temperley, Harold, *The Foreign Policy of Canning 1822-1827: England, the NeoHoly Alliance, and the New World,* 2nd edn (Hamden, Connecticut: Archon, 1966).
(ed.), *A History Of The Peace Conference Of Paris,* 6 Vols (London: Henry Froude and Hodder & Stoughton, 1920-24).
Temperley, Harold, and Penson, Lillian M. (eds.), *Foundations of British Foreign Policy From Pitt (1792) to Salisbury (1902)* (New York: Barnes & Noble, 1966).
Teveth, Shabtai, *Ben-Gurion and the Palestinian Arabs* (Oxford and New York: Oxford University Press, 1985).
Thomas, Lowell, *With Lawrence in Arabia* (New York and London: The Century Co., 1924).
Tidrick, Kathryn, *Heart-beguiling Araby* (Cambridge, London, New York, New Rochelle, Melbourne, and Sydney: Cambridge University Press, 1981).
Townshend, Charles, "Civilization and 'Frightfulness': Air Control in the Middle East Between the Wars," in Chris Wrigley, (ed.), *Warfare Diplomacy and Politics: Essays in Honour of A. J. P. Taylor* (London: Hamish Hamilton, 1986).
Townshend, Charles Vere Ferres, *My Campaign* (New York: James A. McCann, 1920).
Toynbee, Arnold J., *The Western Question in Greece and Turkey,* reprint of 2nd edn (1923) (New York: Howard Fertig, 1970).
Troeller, Gary, *The Birth of Saudi Arabia: Britain and the Rise of the House of Sa'ud* (London: Frank Cass, 1976).
Trumpener, Ulrich, *Germany and the Ottoman Empire: 1914—1918* (Princeton: Princeton University Press, 1968).
Tuchman, Barbara W., *Bible and Sword: England and Palestine from the Bronze Age to Balfour* (New York: Funk & Wagnalls, 1956).
The Guns of August (New York: Dell, 1962).
The Zimmerman Telegram (New York: Bantam Books, 1971).
Ullman, Richard H., *Anglo-Soviet Relations, 1917-1921,* 3 Vols (Princeton: Princeton University Press, 1961-72).
U.S. State Department, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference 1919,* 13 Vols (Washington: Government Printing Office, 1942-47).
Vansittart, Lord, *The Mist Procession* (London: Hutchinson, 1958).
Vare, Daniele, *Laughing Diplomat* (London: John Murray, 1938).
Vatikiotis, P. J., *The History of Egypt,* 2nd edn (Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1980).
Vereté, Mayir, "The Balfour Declaration and its Makers," *Middle Eastern Studies* (January 1970).
"Kitchener, Grey and the Question of Palestine in 1915-1916: A Note," *Middle Eastern Studies* (May 1973).
Warner, Philip, *Kitchener: The Man Behind the Legend* (London: Hamish Hamilton, 1985).
Watson, David Robin, *Georges Clemenceau: A Political Biography* (London: Eyre Methuen, 1974).

Weber, Frank G., *Eagles on the Crescent: Germany, Austria, and the Diplomacy of the Turkish Alliance 1914-1918* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1970).

Webster, Sir Charles, *The Foreign Policy of Palmerston, 1830-1841, Britain, The Liberal Movement and the Eastern Question,* 2 Vols (New York: Humanities Press, 1969).

Weizmann, Chaim, *The Letters and Papers of Chaim Weizmann,* Vol. 8, series A, *November 1917-October 1918,* edited by Dvorah Barzilay and Barnet Litvinoff (Jerusalem: Israei University Press, 1977).

Trial and Error: The Autobiography of Chaim Weizman (New York: Harper & Brothers, 1949).

Whiting, Allen S., *Soviet Policy in China 1912-1924* (Stanford University Press Paperback Reprint, 1968).

Wilson, Edmund, *To the Finland Station: A Study in the Writing and Acting of History* (Garden City: Doubleday, Anchor Books, 1953).

Wilson, J. M., "Sense and Nonsense in the Biography of T. E. Lawrence," *T. E. Lawrence Studies* (spring 1976).

Wilson, Trevor, *The Myriad Faces of War: Britain and the Great War, 1914-1918* (Cambridge: Polity Press, 1986).

Wilson, Woodrow, *The Papers of Woodrow Wilson,* edited by Arthur S. Link *et al.,* Vol. 41, *January 24-April 6, 1917* (Princeton: Princeton University Press, 1983).

Winstone, H. V. F., *Captain Shakespear* (London: Jonathan Cape, 1976).

Gertrude Bell (London: Jonathan Cape, 1978).

The Illicit Adventure (London: Jonathan Cape, 1982).

Leachman: 'OC Desert' (London, Melbourne, and New York: Quartet Books, 1982).

(ed.), *The Diaries of Parker Pasha* (London, Melbourne, and New York: Quartet Books, 1983).

Wolfe, Bertram D., *Three Who Made a Revolution: A Biographical History,* 4th rev. edn (New York: Dell Publishing, Delta Books, 1964).

Wolfers, Arnold, *Britain and France Between Tzvo Wars* (New York: W. W. Norton, 1966).

Woodward, E. L., and Butler, Rohan, *Documents On British Foreign Policv 1919-1939,* First Series, Vols 1-24 (London: His Majesty's Stationery Office, 1947; Her Majesty's Stationery Office, 1983).

Woolley, C. Leonard, and Lawrence, T. E., *The Wilderness of Zin (Archaeological Report)* (London: Palestine Exploration Fund, 1914).

Wrench, John Evelyn, *Geoffrey Datoson and Our Times* (London: Hutchinson, 1955).

Young, Sir Hubert, *The Independent Arab* (London: John Murray, 1933).

Zeine, Zeine N., *The Emergence of Arab Nationalism with a Background Study of Arab-Turkish Relations in the Near East* (Beirut: Khayats, 1966).

Zeldin, Theodore, *France 1848-1945,* 2 Vols (Oxford: Clarendon Press, 1973-77).

Zeman, Z. A. B., and Scharlau, W. B., *The Merchant of Revolution: The Life of Alexander Israel Helphand (Parvus) 1867-1924* (London: Oxford University Press, 1965).

Zeman, Z. A. B. (ed.), *Germany and the Revolution in Russia 1915-1918* (London: Oxford University Press, 1958).

Zurcher, Erik Jan, *The Unionist Factor: The Role of the Committee of Union and Progress in the Turkish National Movement 1905-1926* (Leiden: E. J. Brill, 1984).